University of Groningen

Verkiezingsprogramma's 1989

Lipschits, Isaac

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1989

Link to publication in University of Groningen/UMCG research database

Citation for published version (APA):
Lipschits, I. (1989). *Verkiezingsprogramma's 1989: bijeengebracht en van een register voorzien door prof. dr. I. Lipschits*. Sdu Uitgevers.

Copyright
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the “Taverne” license. More information can be found on the University of Groningen website: https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment.

Take-down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): http://www.rug.nl/research/portal. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Download date: 04-06-2022

VERKIEZINGS PROGRAMMA'S '89

Bijeengebracht en van een register voorzien
door prof. dr. I. Lipschits

DNPP.

Verkiezings-programma's 1989

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

Omslagontwerp en vormgeving
SDU drukkerij (Date Nieboer)

© Register en Verantwoording
prof. dr. I. Lipschits, Groningen

BIBLIOTHECA ACADEMIAE GRONINGANAE

ISBN 90 12 06318 3

Verkiezings-programma's 1989

Verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 6 september 1989

SDU uitgeverij, 's-Gravenhage 1989

Bijeengebracht en van een register voorzien door prof. dr. I. Lipschits

Inhoud

I. Lipschits, Verantwoording VII

GPV 1
VVD 39
SGP 89
RPF 153
PvdA 231
D66 273
Groen Links 343
CDA 377

Register 449

Verantwoording

I. LIPSCHITS
Hoogleraar contemporaine geschiedenis
Rijksuniversiteit Groningen

Evenals voor de verkiezingen van 1977, 1981 en 1986 heb ik voor de verkiezingen van 1989 voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal een reeks verkiezingsprogramma's bijeen gebracht en van een vergelijkend register met trefwoorden voorzien. In de reeks die sinds 1977 is verschenen ontbreken alleen de tussentijdse verkiezingen van 1982; wat betreft de verkiezingsprogramma's werden die verkiezingen door de politieke partijen op zo'n laat tijdstip georganiseerd, dat het voor – wat toen nog heette – de Staatsuitgeverij niet mogelijk was het boek op tijd vóór de verkiezingsdag in de boekwinkel te krijgen.
Ook de verkiezingen van 1989 zijn tussentijds en evenals in 1982 is overwogen de reeks te onderbreken. Bij alle politieke partijen vraagt de definitieve vaststelling van het verkiezingsprogramma zoveel tijd, dat de bundeling van die programma's met een index te laat dreigt te verschijnen. En publikatie van het boek op of na de verkiezingsdag is vrij zinloos.
De kandidaatstelling voor de verkiezingen van 6 september 1989 vond plaats op 25 juli; pas toen werd officieel bekend welke politieke partijen in één of meer kiesdistricten kandidaten stelden. Voor een tijdelijke produktie van het boek was het echter noodzakelijk dat ruim voor die datum vastgesteld was van welke politieke partijen de programma's zouden worden opgenomen. Er gingen geruchten dat tientallen groeperingen kandidaten zouden gaan stellen voor de Tweede Kamerverkiezingen. Het opnemen van al die programma's zou het onmogelijk maken een handzaam en voor de geïnteresseerde burger betaalbaar boek op tijd klaar te hebben.
In 1981, toen we met een soortgelijk probleem worstelden, is door de Staatsuitgeverij het aanbod gedaan de programma's op te nemen van alle politieke groeperingen die verklaarden in alle achttien kiesdistricten aan de verkiezingen te zullen deelnemen. Achteraf bleek dat verschillende groeperingen van dit aanbod gebruik hebben gemaakt zonder werkelijk in alle kiesdistricten kandidaten te stellen.
Deze keer heeft SDU een strikter beleid moeten volgen om het boek op tijd in de winkel te krijgen. Alleen de politieke partijen die in 1986 één of meer zetels in de Tweede Kamer veroverden zijn uitgenodigd hun verkiezingsprogramma in het boek te laten opnemen. Hiertoe is ook Groen Links gerekend, omdat twee van de samenstellende politieke groeperingen (PPR en PSP) in 1986 zetels in de Tweede Kamer hebben verworven.
Van acht politieke partijen zijn de verkiezingsprogramma's opgenomen: het Christen-Democratisch Appèl (CDA), Democraten 66 (D66), het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), Groen Links, de Partij van de Arbeid (PvdA), de Reformatorische Politieke Federatie (RPF), de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD).
Van de tot nu toe gebruikte methode om de programma's in alfabetische volgorde van de partijnamen in het boek op te nemen is afgeweken. De tijddruk was zo groot, dat de volgorde moest worden bepaald door de datum van inzending van het definitieve programma: wie als eerste kwam, maalde ook als eerste. De teksten van de programma's zijn integraal opgenomen, inclusief de inleidingen en – waar van toepassing – de financiële verantwoording van het programma.

Uitgaande van de teksten van de verkiezingsprogramma's heb ik een lijst met trefwoorden opgesteld. Die trefwoorden zijn in een register alfabetisch geordend.
Het aantal trefwoorden is groot. Voor een deel wordt dit veroorzaakt doordat de partijen verschillende namen voor hetzelfde begip hanteren. Waar de ene spreekt over abortus, heeft de andere het over afbreking van zwangerschap; waar de ene partij schrijft over euthanasie, noemen andere partijen dat stervensbegeleiding of vrijwillige levensbeëindiging.
Ik heb in al die gevallen één begrip als centraal begrip gekozen en in het register wordt via trefwoorden naar dat centrale begrip verwezen, in de zoëven genoemde voorbeelden het begrip "abortus" en het begrip "euthanasie". Bij die begrippen worden in het register de politieke partijen genoemd die er in hun verkiezingsprogramma iets over zeggen en tevens wordt vermeld op

welke bladzijde in dit boek de lezer dat kan vinden. Een andere oorzaak van het grote aantal verwijzende trefwoorden ligt in de opbouw van het register. Ik heb geprobeerd de trefwoorden te groeperen rond enkele centrale begrippen. Bij de keuze van die centrale begrippen heb ik me laten leiden door de wijze waarop de problemen in de meeste verkiezingsprogramma's worden behandeld. Enkele voorbeelden kunnen dit duidelijk maken. Een van de door de partijen centraal gestelde problemen is dat van de leefvormen. Ik heb dit probleem in het register als één kwestie willen behandelen en vandaar dat er verwijzingen zijn opgenomen die op het eerste gezicht niet zo voor de hand liggen: de trefwoorden "alimentatie", "concubinaat", "echtscheiding" en "samenlevingsvormen anders dan huwelijk" verwijzen naar het trefwoord "huwelijk" waar de gebruiker kan vinden op welke bladzijden de opgenomen partijen iets over deze problematiek in hun programma's schrijven. Een ander voorbeeld van een centraal probleem is het autoverkeer. In het register wordt bijvoorbeeld bij het trefwoord "filevorming" verwezen naar het centrale trefwoord "autoverkeer".
Bij de keuze van de trefwoorden en bij de verwijzingen heb ik getracht de samenhang van de afzonderlijke verkiezingsprogramma's zo min mogelijk aan te tasten.

Sommige gebruikers willen liever niet de programma's in hun gedetailleerde onderdelen vergelijken, maar eerder op basis van grotere beleidsterreinen. Om dit mogelijk te maken heb ik de gebruikte trefwoorden gegroepeerd in 26 meer omvangrijke terreinen:

1. buitenlands beleid
2. defensiebeleid
3. ontwikkelingssamenwerking
4. veiligheidsbeleid
5. cultuurbeleid
6. mediabeleid
7. recreatie
8. sportbeleid
9. economisch beleid
10. financieel beleid
11. sociaal beleid
12. energiebeleid
13. grondstoffenbeleid
14. milieubeleid
15. grondpolitiek
16. landbouwbeleid (inclusief tuinbouw, veehouderij en visserij)
17. inrichting van de staat
18. onderwijs en wetenschappen
19. verkeer en waterstaat (inclusief posterijen)
20. volksgezondheid (geestelijke en lichamelijke volksgezondheid)
21. volkshuisvesting
22. ruimtelijke ordening
23. welzijnsbeleid
24. bijzondere groepen (alleenstaanden, bejaarden, etnische en culturele minderheden, gehandicapten, homosexuelen, jongeren, vrouwen, woonwagenbewoners en Zuid-Molukkers)
25. wetshandhaving
26. politiebeleid.

Wie wil nagaan wat in de opgenomen verkiezingsprogramma's van de partijen vermeld wordt over het buitenlands beleid, zoekt onder dat trefwoord; wie alleen geïnteresseerd is wat in die programma's geschreven wordt over het Midden-Oosten, zoekt onder dat trefwoord. Een ander voorbeeld: wie wil weten wat de politieke partijen in hun programma's schrijven over het gehele terrein van het sociaal beleid, zoekt onder het trefwoord "sociaal beleid", wie alleen maar wil weten wat vermeld wordt over het minimuminkomen, zoekt onder het trefwoord "minimuminkomen".

Groningen, 25 juli 1989

Gereformeerd Politiek Verbond

Postbus 439
3800 AK Amersfoort

Leven, nu en straks

GPV

LEVEN, NU EN STRAKS

In het slop

Op 2 mei 1989 kwam het tweede kabinet-Lubbers ten val. Voor de VVD behoefde het niet langer. De begeerde belastingverlaging was binnen, aan wat nog restte viel weinig eer te behalen. De VVD dus schuldig aan een crisis, die vervroegde verkiezingen onvermijdelijk maakte.
Toch was er meer aan de hand. Het kabinet dat het karwei van het eerste kabinet-Lubbers moest afmaken, raakte steeds meer in het slop. De werkloosheidsbestrijding, hoofdpunt van het kabinetsbeleid, had nauwelijks resultaat, bezuinigen ging steeds moeilijker. Een record aantal bewindslieden werd tussentijds tot aftreden gedwongen. Andere bewindslieden mochten wel blijven, maar hun politiek gezag was dikwijls aangetast.

Hoe nu verder?

Als het aan de hoofdrolspelers van de crisis ligt behoeft er niet veel te veranderen. Het CDA wil het beleid op hoofdlijnen voortzetten, de VVD wil de coalitie die zij eerst heeft opgeblazen weer herstellen. En de PvdA wil na zeven jaar oppositie tegen het kabinetsbeleid graag samenwerken met de partij die het sterkst haar stempel op het gevoerde beleid zette. Een keuze dus tussen meer van hetzelfde en een koerscorrectie naar links.

Verzwegen ontwikkelingen

Tot die keuze laat het GPV zich niet brengen. Zo'n keuzemogelijkheid gaat geheel voorbij aan de werkelijke problemen waarvoor onze samenleving staat, maar waarover velen liever zwijgen.
Onze samenleving is voor veel mensen bedreigend geworden. Ongeboren kinderen missen bescherming met als gevolg dat jaarlijks 40.000 van hen met goedkeuring van de overheid worden gedood. Vele duizenden mensen sterven door toepassing van euthanasie en de overheid blijft er passief onder. De waarde van het leven van zieken en gehandicapten wordt openlijk ter discussie gesteld. Het leven is niet meer veilig omdat mensen menen te mogen beschikken over leven dat zij niet de moeite waard vinden.
Onze samenleving verhardt. Alles draait om de individuele mens wiens rechten en belangen veilig gesteld moeten worden. Het gevolg is dat wie zwak is achterblijft en wie alleen staat vereenzaamt. De overheid zegt de gevaren te zien, maar wil tegelijk de individualisering van de samenleving voortzetten. Economische zelfstandigheid van man en vrouw krijgt voorrang boven de opvoeding van kinderen.
De leefbaarheid van onze samenleving is ernstig aangetast. Bodem, water en lucht, ten nutte van de mens geschapen, keren zich tegen de mens. Wat God eenmaal goed schiep is door het optreden van de mens veelszins verworden. Ieder zegt prioriteit toe te kennen aan de bescherming van natuur en milieu. Maar als de rekening hiervan gepresenteerd wordt leidt dit tot de val van het kabinet.
Egoïsme en materialisme winnen het van een zorgvuldig beheer en een zinvolle ontwikkeling van het geschapene.
Zo is het voor velen geen leven meer in eigen land en elders, nu en straks.
Het karakter van onze samenleving wordt bedreigd. De economische samenwerking in de Europese gemeenschappen wordt aangegrepen om te werken in de richting van een federaal Verenigd Europa, waarbij ook onderwijs- en mediabeleid, taal en cultuur en andere zaken die inhoud geven aan de politiek-culturele identiteit van onze samenleving steeds meer op Europees niveau geregeld zullen worden. Daarmee wordt onze positie als vrij koninkrijk in Europa ingeruild voor die van een Europese deelstaat.
Het zijn deze ontwikkelingen die de overheid voor keuzen plaatsen. Keuzen, die van grote betekenis zullen zijn voor de toekomst van onze samenleving.
Op die ontwikkelingen wil het GPV een antwoord geven. Het wil daarbij de weg volgen, die God in de Bijbel heeft gewezen. Hij is het die hemel en aarde met alles wat leeft en beweegt heeft geschapen. Hij zorgt nog dagelijks voor Zijn schepping en houdt deze in stand tot de dag waarop Jezus Christus zal wederkomen. Uit de Bijbel weten we ook van de opdracht die God aan de mens heeft gegeven om de aarde in Zijn dienst te beheren en te ontwikkelen (Gen. 1:26-28) en van de normen die Hij daarbij heeft gesteld (met name in

de Tien Geboden, Exodus 20 en Deut. 5).
Deze normen golden niet slechts voor een bepaalde tijd of plaats. Ook voor vandaag en in Nederland geldt, dat het ieder zal wel gaan die handelt naar Gods geboden. Het Spreukenboek brengt de gevolgen van de keuze van een volk scherp onder woorden door te zeggen dat gerechtigheid een volk verhoogt, maar dat zonde een schandvlek van de natie is. En het Nieuwe Testament waarschuwt dat toorn van God zich van de hemel openbaart over alle goddeloosheid en ongerechtigheid van mensen.

Geen neutrale staat

Daarom kan het ook de overheid niet onverschillig laten of onze samenleving het schandvlek van de zonde draagt of kenmerken van de gerechtigheid.
Hoe mensen zich in hun particuliere leven opstellen tegenover Gods geboden raakt de overheid niet rechtstreeks. Maar in haar eigen beleid moet zij een keuze maken tussen de publieke eer van God als eindelijke doelstelling òf meewerken aan de doorwerking van maatschappelijke ontwikkelingen die strijdig zijn met Gods geboden.
Veel mensen die in hun particuliere leven wel willen luisteren naar Gods geboden menen dat de overheid neutraal moet staan tegenover deze geboden. Maar op die manier wordt het duidelijke spreken van de Bijbel over de overheid genegeerd. Toen de apostel Paulus schreef dat de overheid in dienst van God staat deed hij dit in een tijd waarin de overheden het christelijk geloof verwierpen en tegenstonden (Rom. 13:4). En in het Oude Testament, toen God alleen een bijzondere relatie had met het volk Israel, werden toch alle koningen der aarde opgeroepen Hem te dienen (Ps. 2:10-12).
Door de overheid neutraal te verklaren wordt de diepste betekenis van het ambt van de overheid miskend en wordt zij onmachtig de grote problemen van onze samenleving te helpen oplossen.

Een christelijke staat

Het GPV erkent de overheid als Gods dienares en vraagt van haar daarnaar te handelen. Niet de neutrale staat maar een christelijke staat, waarin de geestelijke vrijheid van alle burgers verzekerd is, moet het doel zijn van de christelijke politiek.
Het GPV realiseert zich dat dit doel in onze geseculariseerde samenleving voorlopig een verwijderd perspectief zal blijven. Ook de nationaal-christelijke politiek zal moeten meewerken aan compromissen als ze een – wellicht kleine – stap in de goede richting betekenen.
Maar ze zal het doel moeten vasthouden. Als het doel van de christelijke staat wordt losgelaten geeft de christelijke politiek zich al bij voorbaat gewonnen. Als het doel echter wordt vastgehouden kan de nationaal-christelijke politiek ook in een gesecularisseerde samenleving een kracht ten goede betekenen.
Zo heeft het GPV in de afgelopen jaren politiek bedreven. Waar het kon werd het regeringsbeleid gesteund, niet zelden echter moest het worden afgewezen.
Eigen initiatieven van het GPV leidden tot concrete resultaten.
Zo wil het GPV doorwerken, zo mogelijk met versterkte kracht.

Kiezen voor een ommekeer

De noodzaak voor een ander beleid is onbetwistbaar aanwezig. Het gaat om niet minder dan om een politieke ommekeer in nationaal-christelijke zin.
Zo'n ommekeer bereiken we niet in een handomdraai.
Daarvoor moeten we echter nu al keuzen maken, prioriteiten stellen.
Het GPV kiest daarom nu:
- vóór het leven; dus vóór levensbescherming van ongeboren kinderen en ernstig zieken en gehandicapten;
- vóór het milieu; dus prioriteit voor milieu-investeringen boven belastingverlaging;
- vóór werkgelegenheid; dus voorrang voor werk en scholing boven inkomen;
- vóór rechtshandhaving; dus vóór een effectieve aanpak van de criminaliteit;
- vóór geestelijke vrijheid; dus voor handhaving van de vrijheidsrechten van godsdienst en onderwijs die zulke diepe wortels in onze historie hebben;
- vóór samenwerking in zelfstandigheid; dus voor handhaving van een vrij koninkrijk in Europa.

Kortom: vóór LEVEN, NU EN STRAKS.

Hoofdstuk I

DOOR RECHT TE DOEN

Recht doen is een opdracht voor alle mensen. In de Bijbel heeft God er op tal van plaatsen aan herinnerd. De profeet Micha vatte in één zin samen wat God van de mens vraagt: niet anders dan recht te doen en getrouwheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uw God (Micha 6:8).
God heeft als Schepper van hemel en aarde ook alle recht dit van de mens te vragen. Maar evenals vroeger moet ook in onze tijd vaak geconstateerd worden: Hij verwachtte rechtsbetrachting, maar zie, het was rechtsverkrachting (Jes. 5:7).
Het GPV zegt met de kerk van alle tijden en plaatsen dat onze goede God overheden geschonken heeft, die zowel landelijk als provinciaal en plaatselijk haar ambt uitoefenen. Van haar geldt dat zij rechtsregels moeten stellen en handhaven om onrecht in de openbare samenleving te voorkomen en te bestrijden en om een goede ontwikkeling van de samenleving te bevorderen. In onze huidige samenleving staan te vaak onschuldigen machteloos tegenover crimineel gedrag en gaan schuldigen vrijuit. Dan draagt de overheid het zwaard kennelijk tevergeefs.
Het is daarom dringend nodig, dat de overheid weer ernst maakt met de uitoefening van haar ambt. Niet alle regels behoeven echter met behulp van politie en justitie gehandhaafd te worden. Burgers, bedrijfsleven en organisaties hebben hierin een eigen verantwoordelijkheid. Maar wat de overheid met straf bedreigt moet ook daadwerkelijk gestraft worden. Het ambt van de overheid is beperkt tot de openbare burgerlijke samenleving. Zij moet daarom de vrijheid van de kerk om haar arbeid te verrichten verzekeren en de vrijheidsrechten van alle burgers en maatschappelijke organisaties respecteren.

CONSTITUTIONELE MONARCHIE

1 Het GPV aanvaardt met dankbaarheid de constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje als een gave van God, welke van blijvende staatkundige betekenis is. Zij moet worden beschermd tegen tendenzen om het koningschap uit te hollen in de richting van een puur symbolische functie.
Dit is met name actueel in verband met de groeiende Europese samenwerking. Onze constitutionele monarchie behoort niet bij een deelstaat maar bij een vrij koninkrijk in Europa.

KABINETSFORMATIE

2 De koningin belast één of meer personen met de formatie van een kabinet. De inschakeling van een informateur verdient als regel geen aanbeveling. Zijn staatsrechtelijke positie is onduidelijk, terwijl hij in de praktijk veel taken vervult welke door een formateur behoren te worden vervuld. De formateur pleegt over het te voeren beleid en de kandidaat-ministers overleg met onder meer de voorzitters van de beoogde regeringsfracties. Dit mag er echter niet toe leiden dat laatstgenoemden feitelijk een bindende voordracht van kandidaat-ministers doen.
De opstelling van een regeerakkoord op hoofdpunten behoort tot de verantwoordelijkheid van de formateur, zo mogelijk in overleg met de kandidaat-ministers.
De steeds vaker gehoorde opvatting dat de minister-president afkomstig zou moeten zijn uit de grootste regeringspartij is niet in het belang van de regering van het land.
In onze staatsrechtelijke verhoudingen is de minister-president geen regeringsleider maar de eerste onder zijns gelijken. Dit moet in rekening worden gebracht onder meer in het overleg tussen regering en Staten-Generaal en bij het optreden namens Nederland in het buitenland.

FUNCTIONELE DECENTRALISATIE

3 Op het terrein van de functionele decentralisatie is een ondoorzichtige situatie ontstaan. Onderscheiden dient te worden tussen overheidslichamen met een specifieke taak en privaatrechtelijke organen en instellingen welke mede overheidstaken behartigen. Nagegaan moet worden welke organen en instellingen dergelijke taken mede behartigen. Heroverweging van taken moet geschieden met als uitgangspunt dat specifieke

overheidsbevoegdheden zoals het vaststellen van bindende regels en het heffen van belastingen slechts worden uitgeoefend door lichamen welke functioneren onder politieke verantwoordelijkheid van een of meer ministers.

GEMEENTEN EN PROVINCIES

4 De totstandkoming van een nieuwe Gemeentewet en Provinciewet vormt een goede gelegenheid om de autonomie van gemeenten en provincies te bevestigen. De rijksoverheid bevordert voorts de decentralisatie van bestuur door gemeenten en provincies taken in medebewind toe te kennen, welke zij in zo groot mogelijke vrijheid uitoefenen. Door middel van experimenten kunnen decentralisatie en deregulering bevorderd worden. Het preventieve toezicht op gemeenten en provincies wordt zoveel mogelijk beperkt.
Van gemeenten en provincies mag worden verwacht, dat zij zich niet mengen in zaken die tot de verantwoordelijkheid van de rijksoverheid behoren. Gemeenten en provincies kunnen specifieke relaties onderhouden met lokale en regionale overheden in het buitenland, maar mogen het Nederlandse buitenlandse beleid niet doorkruisen of belemmeren.
Het rijk maakt zich sterk voor de totstandkoming van bestuursakkoorden met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en het Interprovinciaal Overleg. Daarin ligt de nadruk op procedurele en financiële waarborgen voor gemeenten en provincies.
Daarnaast kunnen afzonderlijke overeenkomsten worden aangegaan met gemeenten en provincies die in specifieke omstandigheden verkeren.

STEDELIJKE AGGLOMERATIES

5 De grote steden in het algemeen en die in de Randstad in het bijzonder vervullen een belangrijke functie voor een groter gebied. Deze functie kan steeds moeilijker worden vervuld door een steeds eenzijdiger wordende bevolkingsopbouw van veel grote steden. Daardoor zijn de leefbaarheid en het maatschappelijk en economisch draagvlak verminderd.
Om deze gemeenten in staat te stellen hun regionale en nationale functie – mede in concurrentie met grote steden elders in West-Europa te vervullen dienen extra maatregelen te worden getroffen, onder meer in het belang van de stadsvernieuwing, ter bestrijding van de werkloosheid onder jongeren en minderheidsgroepen en om de criminaliteit tegen te gaan.
De grote steden kunnen veel van hun problemen alleen oplossen in nauwe samenwerking met andere tot dezelfde agglomeratie behorende gemeenten. De Wet gemeenschappelijke regelingen, aangevuld met extra mogelijkheden van verplichte samenwerking, biedt hiervoor het kader. Voorkomen moet worden dat stedelijke agglomeraties feitelijk een extra bestuurslaag gaan vormen of gaan functioneren als een provincie binnen een provincie.

GEMEENTELIJKE HERINDELING

6 Streeksgewijze herindeling van gemeenten is geen doel in zichzelf, maar een instrument ter opheffing van bestuurlijke en ruimtelijke knelpunten in die gebieden die met belangrijke wijzigingen in hun structuur te maken krijgen. Met name de taak en functie van het betrokken gebied bepalen de omvang van nieuw te vormen gemeenten.
Agglomeratievraagstukken dienen als regel niet door samenvoeging van gemeenten te worden opgelost, maar door intensieve en effectieve samenwerking. Grenswijziging of samenvoeging kan echter de voorkeur verdienen als een gemeente onmisbaar is voor de vervulling van belangrijke ruimtelijke functies ten behoeve van de agglomeratie.

OVERHEID EN KERK

7 Kerk en staat hebben beide een zelfstandige roeping in dienst van God. Met het oog daarop behoren kerk en staat van elkaar gescheiden te zijn, maar zijn beide in de uitoefening van haar ambt aanspreekbaar op de normen van de Bijbel. De overheid ziet erop toe, dat de kerk haar ambtelijke arbeid in volle vrijheid kan verrichten. Dat geldt ook ten opzichte van personen die als gevolg van militaire dienst of van detentie onder directe zorg van de overheid vallen.
De huidige geestelijke verzorging in de krijgsmacht dient te worden gesplitst in vormingswerk dat onder verantwoordelijkheid en voor rekening van de overheid wordt verricht en godsdienstige zorg welke door en voor rekening van de kerken wordt verleend.
Deze laatste vorm van geestelijke verzorging kan ten behoeve van militairen die daaraan de voorkeur geven eveneens onder gelijke voorwaarden worden verleend door verzorgers vanuit andere levensbeschouwelijke of religieuze organisaties. Vooruitlopend op een dergelijke splitsing van de geestelijke verzorging dient geen principiële wijziging te worden gebracht in het systeem van verdeling van formatieplaatsen. Met name een systeem van behoeftemeting, waarbij de persoonlijke voorkeur van de militairen bepalend is voor de verdeling, kan niet worden toegepast zolang niet duidelijk wordt onderscheiden tussen maatschappelijke zorgverlening en religieuze verzorging.
Subsidiëring door de overheid van kerkelijk werk en van geestelijke vorming vanwege niet-kerkelijke genootschappen moet als strijdig met de

scheiding van kerk en staat worden afgewezen. Daarvan dient de bekostiging van algemeen maatschappelijke functies zoals onderwijs, maatschappelijke zorg en jeugdwerk duidelijk te worden onderscheiden, ook als deze verzorgd worden op levensbeschouwelijke grondslag of ten behoeve van leden van een bepaalde godsdienstige groepering.
De bouw, inrichting en instandhouding van kerkgebouwen en andere daarmee vergelijkbare gebouwen behoort tot de verantwoordelijkheid van de desbetreffende kerken en genootschappen. Overheidssteun dient daarbij niet te worden verleend. Een uitzondering wordt gemaakt voor de instandhouding van door de overheid aangewezen beschermde monumenten.

OVERHEID EN INDIVIDU

8 Ieder mens is een uniek schepsel van God met eigen capaciteiten en taken. Daarom heeft ieder recht op bescherming van zijn leven en gezondheid. Hij is echter niet voor zichzelf geschapen maar samen met anderen geroepen tot dienst aan God en de medemens.
De voortgaande individualisering miskent deze roeping en leidt tot functieverlies voor het gezin en de maatschappelijke verbanden waarin de mens leeft. De overheid dient deze ontwikkeling naar vermogen tegen te gaan, onder meer door:
- handhaving van de wettelijke erkenning van het huwelijk zonder juridische gelijkstelling met andere samenlevingsvormen;
- geen adoptie of kunstmatige bevruchting buiten het huwelijk mogelijk te maken of te erkennen;
- handhaving van het recht op kostwinnerstoeslagen in de sociale zekerheid;
- handhaving van de volledige AOW-uitkering voor gehuwden als de echtgenoot nog geen 65 jaar is;
- afwijzing van het streven naar volledige ouder-onafhankelijkheid bij de studiefinancieringen.

GEESTELIJKE VRIJHEID

9 De overheid moet de geestelijke vrijheid van alle burgers waarborgen. De vrijheid van godsdienstig belijden en de daaruit voortvloeiende vrijheden van meningsuiting, van onderwijs en van vereniging en vergadering vormen de kern van de geestelijke vrijheid.
Essentieel voor de geestelijke vrijheid is niet alleen het recht om individueel overeenkomstig eigen overtuiging te denken en te leven maar ook het recht van organisaties op levensbeschouwelijke grondslag een beleid te voeren overeenkomstig deze grondslag. Subsidiëring door de overheid vormt geen reden hierop inbreuk te maken.

DISCRIMINATIE

10 De overheid behoort elk ongerechtvaardigd onderscheid tussen burgers b.v. in haar benoemingsbeleid achterwege te laten. Zij treedt op tegen publieke uitingen van onverdraagzaamheid of haat tegen groepen burgers en beschermt de slachtoffers ervan.
Met een algemene wet gelijke behandeling waarin de vrijheidsrechten van burgers worden beperkt met het oog op een gelijke behandeling van burgers onderling en in particuliere organisaties overschrijdt de overheid haar bevoegdheid. Kenmerkend voor de geestelijke vrijheid is immers dat burgers overeenkomstig eigen overtuiging mogen onderscheiden tussen goed en kwaad, ook als dit gevolgen heeft voor hun opstelling tegenover anderen. Indien dit leidt tot discriminatie van burgers kan de rechter daarover op grond van de geldende wetgeving en internationale verdragen oordelen.
Niet is aangetoond dat naast de bestaande bepalingen in Grondwet en wet een Algemene wet gelijke behandeling nodig is. Het in 1988 ingediende wetsvoorstel is er niet in geslaagd regels te formuleren welke de klassieke vrijheidsrechten respecteren en dient ook om deze reden te worden afgewezen.

GEWETENSBEZWAREN

11 In een samenleving waarin steeds minder gerekend wordt met normen ontleend aan de Bijbel worden individuele burgers steeds vaker geconfronteerd met handelingen en gebeurtenissen waarvoor zij in geweten persoonlijk geen verantwoordelijkheid kunnen aanvaarden. De ontwikkelingen in de gezondheidszorg vormen hiervan het meest actuele voorbeeld.
Omdat de overheid zelf deze ontwikkelingen mede heeft bevorderd behoort het tot haar taak door middel van wetgeving te verzekeren dat aan gewetensbezwaren tegemoet gekomen wordt zonder dat dit voor de betrokkenen nadelige gevolgen heeft voor de uitoefening van hun functie of voor hun rechtspositie.

OVERHEID EN SAMENLEVING

12 Ieder mens draagt persoonlijk verantwoordelijkheid tegenover God en zijn medemens. De overheid behoort die verantwoordelijkheid te erkennen door terughoudend te zijn met regelgeving inzake het functioneren van burgers onderling.
De ontkerstening van onze samenleving heeft echter mede geleid tot een eenzijdige nadruk op het individu, waardoor het besef van verantwoordelijkhied voor elkaar en voor de samenleving als geheel ernstig is uitgesleten.

Op de overheid rust de taak voor haar deel te werken aan de ontwikkeling van de samenleving in dienst van God en bescherming te bieden aan hen die in een geïndividualiseerde samenleving zwak staan.
In een streven naar grotere eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke organisaties past het afzien en beëindigen van wetgeving inzake het democratisch functioneren van scholen en andere gesubsidieerde instellingen. De hoogte van het minimum loon en de minimum uitkeringen vormen echter voorbeelden van zaken welke een verantwoordelijkheid van de wetgever dienen te blijven.

VERMAATSCHAPPELIJKING

13 Een streven naar vermaatschappelijking, waarbij overheid en maatschappelijke organisaties gezamenlijk verantwoordelijk zijn, moet duidelijk onderscheiden worden van een beleid gericht op meer erkenning voor de eigen verantwoordelijkheid van burgers en hun organisaties. Zgn. tripartite bestuursvormen, waarbij vertegenwoordigers van de overheid en van organisaties van werkgevers en werknemers gezamenlijk het beleid bepalen, miskennen de eigen betekenis van het ambt van de overheid en kunnen onduidelijkheid scheppen over de functie van de betrokken organisaties. Adviezen van en overleg met maatschappelijke organisaties kunnen echter van grote betekenis zijn voor de ontwikkeling van de samenleving.

PUBLIEKRECHTELIJKE BEDRIJFSORGANISATIE

14 De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie is aan heroverweging toe. De principiële bezwaren tegen vermenging van overheidsbevoegdheden en belangenbehartiging blijken steeds meer tot praktische problemen te leiden. Vermindering van de betrokkenheid van de rijksoverheid bij de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie komt niet aan de bezwaren tegemoet. In plaats daarvan dient te worden nagegaan hoe publiekrechtelijke bedrijfsorganen kunnen worden omgezet in privaatrechtelijke organen.

ARBEIDSVOORWAARDEN EN COLLECTIEVE ACTIES

15 De erkenning van de vrijheid van onderhandelen van werkgevers en werknemers vormt ook het uitgangspunt voor het arbeidsvoorwaardenoverleg bij de overheid. De proef met een model voor een meer gelijkwaardig overlegstelsel dient na evaluatie te leiden tot een wettelijke regeling terzake. Voorts is het van belang, dat binnen de verschillende onderdelen van de rijksdienst en bij de andere overheden een meer decentraal overleg kan worden gevoerd.
Het recht op collectieve actie wordt te veel als een gegeven beschouwd bij geschillen over arbeidsvoorwaarden. In het ontwikkelen van conflictregulerende mechanismen zoals bemiddeling en arbitrage kan de overheid een stimulerende rol vervullen. In ieder geval moet zij erop toezien, dat werkwilligen niet gehinderd worden en dat het openbare leven niet wordt verstoord. Daarom is het onjuist dat de overheid de ontwikkeling van het collectieve actierecht volledig overlaat aan de rechter.
De wetgever moet thans ten spoedigste regelen stellen om te voorkomen dat de uitoefening van essentiële overheidstaken dan wel een vitaal onderdeel van de samenleving zoals de gezondheidszorg door collectieve actie kan worden belemmerd. De overheid mag niet toestaan dat politiepersoneel en andere ambtenaren, die betrokken zijn bij de handhaving van de openbare orde, in uniform actie tegen de overheid voeren.

HUWELIJK

16 Bij de schepping heeft God het huwelijk van man en vrouw ingesteld. De publieke betekenis ervan voor onze tijd komt tot uitdrukking in de wettelijke regeling van het huwelijk en van de rechtsgevolgen ervan. Andere samenlevingsvormen, waartoe burgers in eigen verantwoordelijkheid besluiten, mogen niet op één lijn worden gesteld met het huwelijk. Een systeem van officiële erkenning of registratie van dergelijke samenlevingsvormen, leidende tot met het huwelijk vergelijkbare rechten en plichten, wordt dan ook afgewezen.
De huidige echtscheidingswetgeving is niet gericht op herstel van geschonden verhoudingen, maar op ontbinding. Het Burgerlijk Wetboek moet zo worden herzien, dat de blijvende taak van man en vrouw ten opzichte van elkaar en hun kinderen het uitgangspunt wordt. Wettelijke limitering van alimentatieverplichtingen in de tijd past hier niet bij.

GEZIN

17 De overheid behoort in haar beleid uit te gaan van de grote betekenis van een goed gezinsleven voor de toekomst van onze samenleving. Daartoe bevordert zij dat ouders hun kinderen zoveel mogelijk zelf kunnen opvoeden. Elke dwang of drang om de opvoeding van kinderen te combineren met beroepsarbeid door beide echtgenoten wordt dan ook afgewezen. In de kosten van kinderopvang buiten gezinsverband draagt de overheid slechts bij als er sprake is van een medische of sociale noodzaak of als een alleenstaande ouder door het verrichten van werk bui-

tenshuis zoveel mogelijk in eigen levensonderhoud wil voorzien. Ouderschapsverlof dient naar keuze van de ouders te kunnen worden opgenomen door beide ouders of door één van beiden. Een geleidelijke verhoging van de kinderbijslag en de invoering van een splitsingsstelsel bij de loon- en inkomstenbelasting behoren tot een gezinsvriendelijk beleid.
Indien in een gezin sprake is van verstoorde verhoudingen moet een beroep kunnen worden gedaan op deskundige hulpverlening of op een vertrouwenspersoon.
Als minderjarigen het ouderlijk huis verlaten en zich bij hulpverleners melden dienen deze de kinderrechter onverwijld te informeren en moet het beleid erop zijn gericht ouders en kind weer te verenigen.

ALLEENSTAANDEN

18 Alleenstaanden hebben evenals gezinnen aanspraak op wettelijke bescherming van hun positie. Zij hebben, wanneer zij het ouderlijk huis ontgroeid zijn of daar door werk of studie niet langer kunnen blijven, recht op zelfstandige woonruimte.
Voorstellen voor verdergaande individualisering binnen de sociale zekerheid en de belastingwetgeving leiden tot een relatieve verslechtering van de positie van alleenstaanden en dienen mede daarom te worden afgewezen.

RECHTSORDE

19 In de loop der jaren is een onaanvaardbare afstand ontstaan tussen de wet en de rechtspraktijk. Politie en justitie zijn niet bij machte de naleving van wettelijke voorschriften te verzekeren. De pakkans bij het plegen van delicten is gering, terwijl de berechting en de tenuitvoerlegging van straffen te veel tijd vergen. Zowel de veel voorkomende criminaliteit als de vaak internationaal opererende zware criminaliteit tasten als gevolg daarvan de openbare veiligheid ernstig aan.
Herstel en handhaving van de rechtsorde moet dan ook door maatregelen op een breed terrein extra prioriteit verkrijgen. Als onderdeel daarvan moeten de uitgaven voor politie en justitie structureel worden verhoogd met omstreeks 500 miljoen gulden.

VOORKOMEN VAN CRIMINALITEIT

20 Versterking van het normbesef in de samenleving is de beste vorm van voorkoming van criminaliteit. Daarnaast moet in brede kring het besef groeien, dat de handhaving van de rechtsorde door politie en justitie niet los gezien kan worden van de eigen verantwoordelijkheid van iedere burger om criminaliteit naar vermogen te voorkomen en te bestrijden. De overheid kan dit onder meer bevorderen door te pogen de aangiftebereidheid van de burgers te vergroten. Daarnaast kan de criminaliteit worden tegengegaan door middel van experimenten met aanstelling van huismeesters van flatgebouwen en controleurs bij het openbaar vervoer.
Bevorderd moet worden dat bedrijven zelf zorg dragen voor de beveiliging van hun gebouwen en installaties. Als zij daarin tekortschieten en daardoor extra politiebeveiliging nodig is worden de kosten ervan in beginsel in rekening gebracht. Hetzelfde geldt in geval van extra politie-inzet bij publiektrekkende wedstrijden en andere grootschalige manifestaties. Inschakeling van particuliere beveiligingsdiensten door bedrijven en instellingen kan van belang zijn. Teneinde te bereiken dat het personeel van deze diensten voldoende gekwalificeerd is, over zijn bevoegdheden geen onduidelijkheid bestaat en het personeel als zodanig en niet als politiepersoneel herkenbaar is dient de geldende wetgeving te worden aangepast.

WETGEVING

21 De oorzaak van de gegroeide afstand tussen de wet en de rechtspraktijk moet voor een deel ook worden gezocht bij de formulering van sommige wetten. Voorschriften geven aanleiding tot ontduiking of overtreding. Verouderde regelingen worden niet meer toegepast. Soms beroept de rechter zich op ontwikkelingen in de samenleving ten einde geldende voorschriften van hun kracht te beroven.
Het is van groot belang dat het primaat van de wetgever wordt hersteld. Daartoe is het nodig dat wettelijke voorschriften duidelijk zijn en zo weinig mogelijk aanleiding geven tot ontduiking. Als delicten welke ingaan tegen de burgerlijke betekenis van de Wet van God als gevolg van ontwikkelingen in de rechtspraak niet meer of onvoldoende worden gestraft behoort het tot de taak van de wetgever door wetswijziging de strafbaarheid opnieuw te verzekeren.
Overigens dient de wetgever terughoudend te zijn met het dreigen met straf. Andere sancties zoals toepassing van bestuursdwang, oplegging van een dwangsom of een administratieve boete en het vervallen of intrekken van een vergunning of ontheffing zijn soms doeltreffender ter handhaving van de rechtsorde en belasten politie en justitie minder.
In de komende jaren zal systematisch moeten worden nagegaan hoe ook in de bestaande regelingen strafbepalingen vervangen kunnen worden door andere sancties. Daarvoor komen met name verkeersvoorschriften, regelingen van economische ordening en verordeningen van gemeenten en provincies in aanmerking.

Strafbedreiging blijft echter het aangewezen middel voor strafbare feiten met een moreel verwerpelijk karakter.

TOETSING VAN WETGEVING

22 De wetgever dient ervoor zorg te dragen dat bestaande en nieuwe wetgeving in overeenstemming is met de Grondwet. Daarnaast is het van belang, dat ook formele wetten kunnen worden getoetst aan de Grondwet. In eerste instantie zou de Hoge Raad bevoegd kunnen worden verklaard wetten te toetsen aan de klassieke grondrechten. In het verlengde hiervan wordt door de regering onderzocht hoe een met de Koning verbonden constitutioneel hof kan worden ingesteld. Dit hof krijgt de bevoegdheid wetten te toetsen aan de Grondwet en aan algemene rechtsbeginselen, die zijn geënt op de openbare betekenis van Gods wet.

POLITIE

23 Uitgangspunt voor de organisatie van de politie vormt de basispolitiezorg op gemeentelijk niveau. Deze kan in beginsel in gemeenten boven 40.000 inwoners worden uitgeoefend door een korps gemeentepolitie. In kleinere gemeenten verdient rijkspolitie de voorkeur boven regionale politie, omdat een eenhoofdig gezag van groot belang is voor de handhaving van de openbare orde.
Ter bestrijding van de bovenlokale criminaliteit moet effectief worden samengewerkt in regionaal verband. Deze samenwerking wordt mede bevorderd door decentralisatie van beheerstaken inzake de rijkspolitie en door nauw overleg met de burgemeesters van gemeenten met gemeentepolitie. Bestaande knelpunten welke de samenwerking bemoeilijken, zoals de materiële uitrusting en verschillen in rechtspositie, moeten zo snel mogelijk worden opgelost.
De politiesamenwerking aan de basis dient ook op landelijk niveau duidelijk vorm te krijgen. Onderbrenging van de gehele politiezorg onder hetzij het departement van binnenlandse zaken hetzij het departement van justitie zou leiden tot een eenzijdig accent op één van de politiefuncties. Het feit dat beide departementen in sterke mate betrokken zijn bij de handhaving van orde en veiligheid en tevens een belangrijke wetgevingsfunctie hebben pleit ervoor beide relatief kleine departementen samen te voegen tot één departement van binnenlandse zaken en justitie.

OPSPORING EN VERVOLGING

24 Minder dan één op elke vier ter kennis van de politie gekomen delicten wordt opgelost. Slechts een deel daarvan leidt tot strafvervolging en veroordeling. Hierdoor wordt de geloofwaardigheid van de ambtsuitoefening door de overheid ernstig ondermijnd. Het percentage opgehelderde delicten moet aanmerkelijk omhoog, terwijl voorkomen moet worden dat veel opgehelderde zaken vervolgens worden geseponeerd. Maatregelen zijn nodig om vormfouten bij de opsporing en in de dagvaarding te voorkomen. Vereenvoudiging van de dagvaardingsprocedure moet worden overwogen. Nagegaan moet worden hoe voorkomen kan worden dat een aanmerkelijke vergoeding moet worden betaald als ontslag van rechtsvervolging plaatsvindt uitsluitend op grond van vormfouten.
Op de centrale overheid rust een bijzondere verantwoordelijkheid bij de bestrijding van zware criminaliteit. Het gaat hierbij veelal om goed georganiseerde internationaal opererende groepen, waarbij de handel in verdovende middelen en ernstige geweldsmisdrijven hand in hand gaan. De bestrijding hiervan kan niet afhankelijk worden gesteld van prioriteitstelling door lokale of regionale politie-instanties.
Onder landelijke coördinatie dienen regionale teams speciaal met de bestrijding van deze vorm van criminaliteit te worden belast. Voor deze teams dient een afzonderlijk budget beschikbaar te zijn.
Met politie-instanties in het buitenland moet intensief worden samengewerkt ter voorkoming en opsporing van strafbare feiten.
Internationale overeenkomsten worden gesloten terzake van rechtshulp en uitlevering. Overdracht van politietaken aan boven-nationale organen wordt echter afgewezen.
Van de afschaffing van controles aan de binnengrenzen in Europa kan geen sprake zijn zolang geen sluitende afspraken zijn gemaakt om te voorkomen dat criminele activiteiten zich ongehinderd over de grens kunnen verplaatsen.
Voor massaal gepleegde strafbare feiten dienen korte en eenvoudige afdoeningsprocedures te worden ingevoerd. Uitbreiding van de mogelijkheid tot het aanbieden van een schikking vormt een voorbeeld van zo'n procedure.

RECHTERLIJKE MACHT

25 In het belang van een meer efficiënte werkwijze van het openbaar ministerie en de rechterlijke macht dienen extra middelen beschikbaar te komen voor automatisering, huisvesting en personeel. De voorgenomen integratie van gerechten dient zorgvuldig te worden overwogen en uitgevoerd. Integratie is van belang, maar grootschaligheid leidt gemakkelijk tot bureaucratisering. Na elke fase dient te worden geëvalueerd en te worden bezien of op de ingeslagen weg moet worden voortgegaan.

TENUITVOERLEGGING VAN STRAF

26 De effectiviteit van de strafoplegging wordt ernstig beperkt door problemen bij de tenuitvoerlegging van straffen. Voor het ondergaan van gevangenisstraf gelden lange wachttijden, voor het ondergaan van voorlopige hechtenis ontbreekt vaak de celcapaciteit.
In de komende jaren zal deze capaciteit zodanig moeten worden vergroot dat een einde komt aan de wachttijden en voorlopige hechtenis kan worden toegepast in alle gevallen waarin deze noodzakelijk is. De inning van geldboeten, zowel van ingezetenen als van buitenlanders, moet worden verbeterd. Bij zwaardere delicten moet verbeurdverklaring van goederen eerder kunnen worden uitgesproken.
Aan de hand van ervaringen met opgelegde alternatieve straffen kan tot geleidelijke uitbreiding van toepassing van deze straf worden overgegaan, eventueel ook ter vervanging van geldboeten. De alternatieve sanctie dient echter ook feitelijk het karakter van straf te behouden.

KANSSPELEN

27 Het gokken is in snel tempo tot een nationaal kwaad geworden. Het aantal gokverslaafden is vooral onder jongeren snel toegenomen. Door diefstal proberen zij te voorzien in een toenemende behoefte aan geld.
De gebruikelijke argumenten voor een zekere legalisering van kansspelen, n.l. de opkomst van illegale kansspelen en concurrentie uit het buitenland, zijn ondeugdelijk gebleken. Legalisering heeft immers slechts geleid tot een forse verdere groei van de omzet, terwijl die van illegale kansspelen niet is verminderd.
Er ligt thans meer dan genoeg feitenmateriaal ter tafel om tot een omkering in het gevoerde beleid te komen. Naast hulpverlening aan verslaafden zal het beleid erop gericht moeten zijn de mogelijkheden om verslaafd te raken te beperken. Prioriteit verdienen daarbij de volgende maatregelen:
- aanscherping van de Wet op de kansspelen inzake het gebruik van speelautomaten en bingospelen;
- beëindiging van de relatie met Ladbroke en sluiting van de door dit bedrijf geëxploiteerde zgn. wedwinkels;
- afzien van het plan om vergunning te verlenen voor een zgn. instantloterij;
- geen verdere uitbreiding van het aantal casino's;
- geen privatisering van de Staatsloterij maar beëindiging van deze vorm van door de overheid georganiseerd gokken.

ALCOHOL

28 Bijna één op elke tien volwassen Nederlanders heeft problemen door of met alcohol. Daardoor wordt de gezondheid en de veiligheid van talloze mensen bedreigd, terwijl jaarlijks enkele duizenden mensen sterven als gevolg van alcoholgebruik door henzelf of anderen.
De overheid dient dan ook een consequent beleid te voeren gericht op terugdringing van alcoholgebruik. Zij geeft daartoe het voorbeeld in haar eigen instellingen.
Een nieuwe Alcoholwet dient spoedig tot stand te komen. Daarin moet onder meer een verbod op alcoholreclame via radio en televisie worden opgenomen.
In het kader van de harmonisatie van accijns op alcoholhoudende dranken moet getracht worden te komen tot hogere tarieven dan thans in Nederland gelden. In ieder geval dient een verlaging te worden afgewezen.

VERDOVENDE MIDDELEN

29 De handel in verdovende middelen komt steeds meer in handen van internationaal opererende organisaties, die zich concentreren op landen waar een 'markt' bestaat voor deze middelen, waaronder Nederland. Daardoor bestaat het gevaar van toeneming van de met deze handel gepaard gaande zware criminaliteit.
De overheid moet alles in het werk stellen de handel en het gebruik in eigen land te bestrijden. Daartoe dienen politie en openbaar ministerie in goede coördinatie prioriteit te geven aan de opsporing van opiumdelicten.
De regering moet voorts nauw samenwerken met de regeringen van de Nederlandse Antillen en Aruba om te voorkomen dat deze Koninkrijksdelen gebruikt worden als schakel tussen de landen van herkomst in Zuid- en Midden-Amerika en Nederland.
Het gebruik van de handel in verdovende middelen in gevangenissen en huizen van bewaring moet met kracht worden tegengegaan. Bovendien dienen garanties te bestaan dat niet-verslaafde gedetineerden niet in aanraking komen met verdovende middelen.

OPENBARE ZEDEN

30 De gave van de sexualiteit wordt in de praktijk vaak misbruikt als voorwerp van openlijke exploitatie. De overheid neemt hier tegenover een tweeslachtige houding aan. Terecht ziet zij het als haar taak op te treden tegen allerlei vormen van sexueel geweld en van internationale vrouwenhandel. Maar de openlijke prostitutie en de handel in pornografie krijgen alle ruimte.
Het behoort tot de eigen taak van de overheid pu-

blieke exploitatie van de sexualiteit tegen te gaan.
Ondanks de verzelfstandiging van de PTT behoort dit met de overheid verbonden bedrijf een eind te maken aan de zgn. sexlijnen. Als dit niet lukt door overreding zal een wettelijk verbod moeten volgen.
De overheid behoort erop toe te zien dat in haar voorlichtingsmateriaal niets wordt opgenomen waarvan de suggestie uitgaat dat sexueel verkeer en huwelijk los van elkaar mogen worden gezien.

ZONDAGSRUST

31 Het inachtnemen van de zondagsrust is ook van betekenis voor de openbare samenleving. Daarom behoort de overheid deze zelf in acht te nemen en in het algemeen de zondagsrust in haar beleid en wetgeving te bevorderen.
Zij maakt waar nodig van haar bevoegdheden gebruik om te voorkomen dat de zondag in bedrijven waar dat niet absoluut noodzakelijk is als werkdag wordt aangewezen. Zij draagt zorg voor arbeidsrechtelijke bescherming van werknemers die bezwaren hebben tegen werken op zondag.
De bevoegdheid van gemeentebesturen plaatselijke beperkingen te stellen aan openbare vermakelijkheden op zondag wordt erkend en verruimd.
De winkelsluiting op zondag moet worden gehandhaafd. Ook de openstelling van handelsbeurzen en tentoonstellingen op zondag moet worden tegengegaan.

Hoofdstuk II

DOOR HET ZWAKKE TE BESCHERMEN

Alles wat zwak is heeft bescherming nodig. De naast betrokkenen zoals het gezin, de familie, de kerk en zorginstellingen hebben hierbij een eerste taak. De overheid heeft echter een eigen verantwoordelijkheid in het bijzonder ter bescherming van mensen die in een afhankelijke positie verkeren ten opzichte van anderen. Daarin dient zij de zorg van God voor zijn schepselen te vertonen in het belang van zieken en gezonden, van ouderen en jongeren, en evenzeer van culturele minderheden.
Aan de maatschappij van de toekomst wordt in het hier en nu gebouwd. Wanneer wij nu wezenlijke elementen van de rechtsstaat uithollen en krachteloos maken, staan overheid en volk schuldig tegenover de rechtvaardige God, wiens wet het leven in de maatschappij wil steunen en beschermen. Het GPV wil dat de overheid deze goddelijke wet onverkort richtsnoer laat zijn voor haar rechtstaak ten aanzien van de bescherming van het menselijke leven.
Het GPV verzet zich daarom tegen de voortdurende verwaarlozing van deze rechtsplicht. Achtereenvolgende kabinetten hebben vrij baan gegeven aan een moreel anarchisme, dat de bescherming van het ongeboren, zwaar gehandicapte en naar het einde gaande leven aan rechtswillekeur heeft prijsgegeven. Als op deze weg wordt voortgegaan zal in de maatschappij van de toekomst geen plaats meer zijn voor het niet-gave, niet-produktieve en niet-gewenste menselijk leven.
Het GPV wil dat de overheid de haar van God, de Schepper van alle leven, gegeven rechtsbeschermingstaak weer erkent en aktief uitvoert om deze levensvernietigende samenlevingsdynamiek te keren. Met het oog op het leven nu en in de toekomst vraagt het GPV van de overheid een vernieuwde oriëntatie op het goddelijk gebod. Alleen door zo te handelen zal de overheid weer echt dienstbaar zijn aan de volle ontplooiing van de samenleving.

RECHTSBESCHERMING VAN HET LEVEN

32 In de achter ons liggende jaren is feitelijk en wettelijk de bescherming van het leven op onaanvaardbare wijze uitgehold. Deze welbewuste verwaarlozing van één van de meest fundamentele pijlers van onze rechtsstaat is een schande voor het aangezicht van God en een zware schuld van overheid en volk.
Op de wetgever rust dan ook de plicht goede wettelijke bepalingen te formuleren, die rechtsbescherming geven aan alle leven vanaf de bevruchting tot het levenseinde. De regering dient met het oog daarop een programma van wetgeving op te stellen, gericht op het onverkort strafbaar stellen van abortus provocatus, levensbeeindiging van zwaar gehandicapt menselijk leven en andere vormen van actieve euthanasie.

ABORTUS PROVOCATUS

33 De Wet afbreking zwangerschap heeft niet geleid tot een vermindering van het aantal abortussen. Dit aantal is schrikbarend hoog gebleven. Erkend wordt door de regering dat de inspectie voor de volksgezondheid niet bij machte is de naleving van de wet voldoende te controleren. Verder is de reikwijdte van de wet op een onaanvaardbare wijze ingeperkt door de beslissing van de regering een zwangerschap tot 16 dagen overtijd niet aan te merken als een zwangerschap in de zin van de wet.
In deze kabinetsperiode dient de Wet afbreking zwangerschap te worden ingetrokken. Zulks betekent dat ziekenhuizen en klinieken niet langer een vergunning meer zullen hebben om een zwangerschap met medische middelen af te breken. Het Wetboek van strafrecht dient een voor iedereen geldende strafbepaling te bevatten terzake van het beëindigen van het leven van de menselijke vrucht.
De zgn. abortuspil wordt in ons land niet toegelaten. De financiering van abortus provocatus via ziekenfondswet, ziektekostenverzekering of overheidssubsidie wordt gestopt.

HULPVERLENING ONGEWENSTE ZWANGERSCHAP

34 Via voorlichting en een adequaat hulpaanbod voert de overheid een beleid gericht op het voorkomen van en het verlenen van hulp bij ongewenste zwangerschap. Met het oog daarop wordt een toereikende subsidie gegeven aan de Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind (VBOK) en andere organisaties met een vergelijkbare doelstelling.
Daarbij past ook dat de overheid in haar zgn. emancipatiebeleid de maatschappelijke betekenis van het ouderschap/moederschap meer benadrukt en waar mogelijk in haar beleid tot uitdrukking brengt.

EUTHANASIE EN WET

35 Het is en blijft principieel verwerpelijk wanneer in onze rechtsstaat aan een arts het recht wordt gegeven het leven te beëindigen van zijn patiënten, ook wanneer zulks zou geschieden op hun verzoek. Het moet dan ook ernstig worden betreurd dat in de achter ons liggen jaren rechters gevallen van actieve euthanasie op verzoek ongestraft hebben gelaten.
Het is dringend gewenst dat in onze strafwetgeving ondubbelzinnig tot uitdrukking wordt gebracht dat actieve euthanasie in alle gevallen als een misdrijf tegen het leven wordt aangemerkt. De thans bij de Tweede Kamer in behandeling zijnde wetsvoorstellen van D66 en het kabinet-Lubbers II schieten terzake ernstig tekort en zijn derhalve onaanvaardbaar.
In de komende kabinetsperiode zal met spoed een aanscherping en verduidelijking van de desbetreffende bepalingen in het Wetboek van strafrecht moeten worden bewerkstelligd. Daarvan dient een duidelijk signaal uit te gaan naar zowel de rechter als de artsenstand dat actieve euthanasie niet straffeloos mag zijn.

EUTHANASIE EN JUSTITIE

36 Ter effectuering van de strafrechtelijke bepalingen tegen actieve euthanasie voert het Openbaar Ministerie een krachtig opsporings- en vervolgingsbeleid. Afspraken tussen artsen en officieren van justitie over het al dan niet vervolgen van daden van actieve euthanasie worden niet gemaakt. Interne richtlijnen van ziekenhuizen en andere zorginstellingen voor de toepassing van actieve euthanasie worden justitieel niet erkend.
Maatregelen worden genomen voor een meer effectieve controle op het waarheidsgetrouw invullen van overlijdensverklaringen. Onjuiste invulling wordt zwaarder bestraft.

EUTHANASIE EN HULPVERLENING

37 Waar actieve euthanasie geen oplossing kan en mag zijn bij ernstig lijden en/of in de stervensfase, behoort de zorgplicht van artsen en verpleegkundigen onverkort gehandhaafd te blijven. In opleidingsprogramma's voor verplegenden en verzorgenden dient de aandacht voor stervensbegeleiding een zwaarder accent te krijgen. Tot het geven van medisch zinloze behandelingen is een arts niet gehouden, wel tot het verlichten van pijn en het meewerken aan stervensbegeleiding. Indien in de gezondheidszorg initiatieven worden ontplooid voor zgn. hospices met het oog op een goede en specifiekgerichte stervensbegeleiding, wordt dit door de overheid financieel en in regelgeving gesteund.
Aan ernstig gehandicapte pasgeborenen wordt om redenen van hun handicap of levensverwachting niet de normale zorg onthouden. Zo nodig wordt aan de ouders hulp verleend bij de opvang van deze kinderen. Er mag geen twijfel over bestaan dat in onze samenleving het recht op leven ook voor hen onverkort geldt.

NIEUWE MEDISCHE TECHNIEKEN (algemeen)

38 De snelle ontwikkelingen op het gebied van de medische technologie vragen om een intensieve ethische en – soms ook wettelijke normering. Enerzijds bieden deze nieuwe technieken kansen op extra medische zorg en leedvoorkoming en -verzachting, anderzijds vindt er soms een ongeoorloofde manipulatie met het door God geschonken leven plaats. Dit laatste is mede een gevolg van de gelegaliseerde abortuspraktijk. Belangrijke elementen van een wettelijke normering dienen te zijn de erkenning dat vanaf de bevruchting het mensenleven volwaardige beschermrechten heeft en dat het wettelijk huwelijk het kader is voor de toepassing van moderne voortplantingstechnieken.

KUNSTMATIGE BEVRUCHTING EN MEDISCHE EXPERIMENTEN

39 Kunstmatige bevruchtingstechnieken worden beschouwd als een medische behandeling van onvruchtbaarheid en niet als een alternatief voor de natuurlijke voortplanting. Toepassing van deze technieken is uitsluitend geoorloofd bij echtparen.
Kunstmatige inseminatie door een donor wordt afgewezen. Zolang donorinseminatie plaatsvindt dienen alle relevante gegevens van de donor bewaard te blijven. Het kind heeft recht op informatie omtrent zijn afstamming.
De toepassing van in vitro fertilisatie dient aan een vergunningenstelsel te zijn gebonden. Als

voorwaarde geldt in elk geval dat geen bevruchte eicellen vernietigd mogen worden, het zgn. overblijven van embryo's wordt vermeden en dat op embryo's geen experimenten worden uitgevoerd. Met het oog op de laatste voorwaarde wordt door de regering met spoed het reeds lang toegezegde wetsvoorstel medische experimenten ingediend. Deze wettelijke regeling bevat een verbod op het kweken van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek, een verbod op het gebruik van foetaal weefsel afkomstig van abortus provocatus en een verbod op de handel in embryo's.
In vitro fertilisatie wordt niet opgenomen in het verstrekkingenpakket van de ziekenfondsverzekering of in het toekomstige basispakket van een zorgverzekering.
Eveneens is een wettelijke regeling nodig voor een verbod op het bemiddelen bij draagmoederschap.

GEZONDHEIDSZORG

40 Gezondheid is een gave van God en een verantwoordelijkheid van de mens met het oog op zijn maatschappelijke taken. De overheid draagt voor haar deel een regelgevende verantwoordelijkheid voor een toereikende financiering en een voorzieningenstelsel. Dit betreft in het bijzonder de kwaliteit van de zorg, de toegankelijkheid en spreiding van het zorgaanbod, de financiële solidariteit van de burgers en de kostenbeheersing van de zorg.
In het zorgstelsel wordt gestreefd naar het leveren van zorg op maat en het stimuleren en financieel mogelijk maken van zelfzorg en mantelzorg. In het bijzonder dient gezocht te worden naar mogelijkheden de thuiszorg van patiënten en cliënten, die dat op prijs stellen, te vergroten.
De overheid dient het belang te erkennen van levensbeschouwelijke aspecten verbonden aan zaken als gezondheid, ziekte en lijden. Daarom zal zij in het veranderingsproces van onze gezondheidszorg garanties moeten geven voor op levensbeschouwelijke grondslag werkende instellingen alsmede het recht op een vrije artsenkeuze moeten handhaven.
Erkend moet worden dat de positie van verplegenden en verzorgenden zowel qua salarisniveau als werkdruk knelpunten vertoont. Met het oog daarop wordt een pakket maatregelen voorgesteld gericht op intensivering van scholing en werving voor verpleging en verzorging ter oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek in deze sector.
In overleg met de betrokken beroepsgroepen voert de regering een beleid gericht op het tegengaan en voorkomen van de ziekte Aids. Gerichte voorlichting is daarbij gewenst, waarbij in het bijzonder gewaarschuwd moet worden tegen een ongebonden sexualiteit. Voor de opvang van Aids-patiënten worden voldoende financiële middelen beschikbaar gesteld.

FINANCIERING GEZONDHEIDSZORG

41 De in de achterliggende kabinetsperiode in gang gezette vernieuwing van het financieringsstelsel van de gezondheidszorg dient op hoofdlijnen te worden voortgezet. In een nieuwe wet op de zorgverzekering komt een basispakket, waarin onvermijdbare risico's die de draagkracht van de individuele burger te boven gaan verplicht verzekerd zullen zijn. Tot dat basispakket behoren de bestaande verstrekkingen op het gebied van de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, gezinszorg, bejaardenzorg, de sociaalpedagogische zorg en het algemeen maatschappelijk werk.
Aan verzekerden wordt de mogelijkheid geboden te kiezen voor eigen risico. Aan het kabinetsvoornemen abortus provocatus en sterilisatie in het basispakket op te nemen wordt geen uitvoering gegeven. Tot de verzekeraars-nieuwe-stijl zullen – zo nodig – ook verzekeraars met een zgn. pro life doelstelling kunnen behoren. De nieuwe verzekering houdt op een zodanige wijze rekening met inkomenseffecten dat in het bijzonder gezinnen met kinderen niet onevenredig zwaar worden belast.
Naast en in aanvulling op het basispakket nemen verzekeraars in hun polissen verstrekkingen op, waartegen elke verzekerde via een aanvullende premie zich kan verzekeren.

GEESTELIJKE GEZONDHEIDSZORG

42 Gehandicapten hebben recht op erkenning als volwaardige leden van de samenleving. Overheid en particuliere organisaties garanderen een daarop afgestemd adequaat niveau van hulpverlening. Een actief beleid ter bevordering van de integratie van geestelijk gehandicapten in de samenleving is dringend gewenst. Tot een dergelijk beleid behoort dat voldoende financiële middelen beschikbaar zijn voor thuiszorg, begeleid zelfstandig wonen, vrijwillige pleegzorg en arbeidsbemiddeling. Ouders die er de voorkeur aan gegeven een gehandicapt kind thuis te verzorgen dienen daartoe financieel in staat te worden gesteld.
Het recht van verzekerden op een toereikend voorzieningenniveau verplicht de overheid binnen een afzienbare termijn een einde te maken aan het capaciteitstekort in de zwakzinnigenzorg. Bij de capaciteitsberekening dient meer rekening te worden gehouden met de vergrijzing onder zwakzinnigen. Hulpvraag en hulpaanbod dienen beter op elkaar afgestemd te worden. Met het oog daarop dient er een functiegerichte verstrek-

kingensystematiek voor geestelijk gehandicapten te komen.
Bij de verdere herstructurering van het verzekeringsstelsel wordt zo nodig een wettelijke garantie gegeven voor de zorg voor geestelijk gehandicapten.

PATIËNTENRECHTEN

43 In het hart van een systeem van patiëntenrechten dient het recht op leven te staan. Dit recht verdient in het bijzonder aandacht waar het gehandicapten betreft. In de huidige abortus- en euthanasiecultuur dient de overheid er voor te waken dat geen sociale of financiële druk ontstaat op ouders die een gehandicapt kind verwachten of hebben ontvangen.
Een wettelijke regeling op het gebied van de patiëntenrechten wordt bevorderd. Daarin wordt onder meer geregeld het mentorschap over geestelijk gehandicapten, een recht op informatie over medische gegevens en de bescherming van medische persoonsgegevens.

OUDEREN

44 Het aandeel van de ouderen in onze bevolking zal de komende jaren verder toenemen. Zij behoren een volwaardige, zo zelfstandig mogelijke, plaats in onze samenleving te kunnen innemen. Waar mogelijk worden mogelijkheden van flexibele pensionering vergroot. Voor een aantal ouderen zullen hulpvoorzieningen beschikbaar moeten zijn. Ouderen die er de voorkeur aan geven thuis te blijven wonen zal een op hun zorgbehoefte afgestemde hulp moeten worden geboden. In het nieuwe zorgverzekeringsstelsel zullen ouderen rechten moeten krijgen om die hulp te ontvangen die zij passend achten. De indicatiestellingen voor thuiszorg, bejaardenoorden en verpleegtehuizen zullen op elkaar moeten worden afgestemd.
Het vrijwilligerswerk in de ouderenzorg wordt gestimuleerd, zo nodig door middel van het geven van vrijwilligersvergoedingen.
Het is van groot belang dat ouderen kunnen kiezen voor opneming in een tehuis van eigen geestelijke signatuur. Bij de planning van voorzieningen wordt daarmee rekening gehouden. Instellingen moeten het recht hebben door middel van een toelatingsbeleid en gedragsvoorschriften een eigen leefstijl te handhaven.

VERSLAVINGSZORG

45 Veel mensen, onder wie vooral veel jongeren, zijn in meer of minder mate verslaafd aan alcohol, verdovende middelen of het gokken. Zij schaden daarmee hun gezondheid, verwaarlozen hun maatschappelijke roeping en vervallen dikwijls tot criminaliteit.
Het is de taak van de overheid via justitieel optreden, voorlichting en preventie, ontmoediging en hulpopvang het maatschappelijk kwaad van de verslaving terug te dringen. Pogingen van gemeentezijde over te gaan tot een vrije verstrekking van heroïne zijn onaanvaardbaar. Het openlijk aanbieden van zgn. soft drugs dient daadwerkelijk bestreden te worden.
De gokverslaving dient een erkend onderdeel te zijn van de verslaafdenzorg. Een nieuwe organisatie van de verslaafdenzorg mag alleen dan gedecentraliseerd worden wanneer vaststaat dat continuering en versterking van de huidige, doelgerichte werkwijze mogelijk is.
Daarbij past dat ook instellingen, werkend op levensbeschouwelijke basis, voor een subsidie in aanmerking kunnen blijven komen.
Met het oog op de risico's, verbonden aan het roken, dient de regering een beleid te voeren dat gericht is op de terugdringing van het roken en op de bescherming van de niet-rokers.

MINDERHEDEN

46 Ondanks het feit dat Nederland geen immigratieland kan zijn en ondanks het restrictieve toelatingsbeleid van de regering, neemt het aantal mensen behorend tot de zgn. culturele minderheden nog altijd toe. Door gezinshereniging zal deze groei zich ook de komende jaren voortzetten. Voor een goede plaatsbepaling van deze minderheden in onze samenleving is het nodig noch gewenst te spreken over een multi-culturele samenleving.
Voorop dient te staan een goede integratie van deze minderheden in onze samenleving. Van hen mag worden verlangd dat zij zich houden aan de regels van onze rechtsstaat en een positieve houding hebben tegenover de Nederlandse cultuur, zoals deze tot uitdrukking komt in onze taal, rechtsgewoonten, historie en publieke instellingen. Tegelijk geldt dat het recht van deze minderheden wordt erkend op godsdienstvrijheid en de daarvan afgeleide verlangens ten aanzien van religieuze voorzieningen.
Aan allochtonen wordt een leerrecht toegekend om zich op het niveau van de basiseducatie vertrouwd te maken met de Nederlandse taal en maatschappij-inrichting. Ter stimulering van hun intrede in het arbeidsproces kan de overheid zo nodig deze basiseducatie verplichtend voorschrijven.
Bijzondere aandacht is nodig voor de zeer hoge werkloosheid onder de leden van deze minderheidsgroepen. Daardoor wordt de integratie in onze samenleving extra bemoeilijkt. Daarom is het gewenst dat bedrijven worden gestimuleerd en zo nodig verplicht leden uit minderheidsgroe-

pen in dienst te nemen. De regering ziet er op toe dat het stelsel van werkervaringsplaatsen daadwerkelijk wordt benut.
Het onderwijs in de eigen taal en cultuur wordt slechts gegeven buiten het reguliere onderwijsprogramma. Het wettelijk voorschrift op scholen aan alle leerlingen intercultureel onderwijs te laten verzorgen wordt geschrapt. De Zuidmolukkers hebben recht op een specifieke behandeling in het kader van het minderhedenbeleid van de regering. Het zgn. 1.000 banenplan voor deze groepering wordt met kracht uitgevoerd.

Hoofdstuk III

DOOR DE SCHEPPING TE BEHEREN EN TE ONTWIKKELEN

Bij de schepping van hemel en aarde heeft God de naar Zijn beeld geschapen mens de opdracht gegeven de aarde te beheren en te ontwikkelen tot Zijn eer. In de vervulling van deze cultuuropdracht is de mens ernstig tekort geschoten. Materialisme en egoïsme leidden tot een onverantwoord gebruik van de mogelijkheden van de schepping. De wereldwijde gevolgen hiervan voor het leven van mensen, dieren en planten zijn steeds duidelijker aan het licht gekomen.
De verloedering van natuur en milieu is de nieuwe sociale kwestie geworden. Was het aan het eind van de vorige eeuw de stemloze arbeider die vermalen dreigde te worden door de krachten van de liberale markteconomie, aan het einde van deze eeuw dreigt het eveneens stemloze milieu het slachtoffer te worden.
Het behoud van de schepping moet een primair project zijn bij de uitvoering van de overheidstaak. In deze tijd zonder meer spreken van een terugtredende overheid is daarom onjuist en ongenuanceerd. De overheid zal er ook toe moeten bijdragen, dat de samenleving in al haar geledingen zich bewust is van de taken en mogelijkheden om de huidige aantasting van natuur en milieu om te zetten in een verantwoord beheer ervan.
Vaak wordt uitgegaan van een tegenstelling tussen milieu en werkgelegenheid. Die tegenstelling is niet juist. De èchte vraag is kiezen voor herstel van het leefmilieu òf voor een nog hoger consumptieniveau. Kiezen voor investeren in het milieu is juist kiezen voor extra zinvolle werkgelegenheid. Ook dat is hard nodig. Steeds duidelijker wordt dat er in onze samenleving groepen zijn die opgroeien in een wereld waarin normale werkgelegenheid niet meer binnen het gezichtsveld komt. In sommige oude wijken in de grote steden kan het werkloosheidspercentage oplopen tot 70 à 80%. Dat is geen leven, nu niet, en straks ook niet voor de jongeren die in een dergelijk klimaat opgroeien.
De nog steeds stijgende lasten van de staatsschuld maken een scherpe prioriteitstelling van de overheid noodzakelijk. Daarom zullen investeringen in milieu en werkgelegenheid zo nodig voorrang moeten hebben boven verlaging van belastingen.
Ook uit de besteding van overheidsgeld zal moeten blijken, dat het gaat om een keuze voor leven, nu en straks.

NATUUR

47 Alle schepselen zijn door God, zowel afzonderlijk als in een systematisch geheel, met Zijn wijsheid gemaakt en getuigen van Zijn macht. Inzicht in de samenhangen in de schepping schiet nog ernstig tekort. De onderzoeksinspanning moet dan ook nationaal en internationaal worden vergroot. In internationaal verband wordt prioriteit gegeven aan de instandhouding van natuurlijke hulpbronnen en de bescherming van de wereldzeeën, grote meren en bossen.
Het behoort tot de verantwoordelijkheid van de mens als beheerder van Gods schepping ervoor zorg te dragen dat de soortenrijkdom in de planten- en dierenwereld in stand blijft. De overheid heeft hierbij de taak het zwakke tegen het sterke te beschermen. Zij steunt daartoe het werk van particuliere natuurbeschermingsorganisaties en bevordert dat ook via het onderwijs belangstelling wordt gewekt voor de natuur.
De bestaande wetgeving inzake flora en fauna en de natuurbescherming moet meer worden afgestemd op de actuele noodzaak tot bescherming van de natuur in al haar facetten.

MILIEU

48 De laatste jaren is al duidelijker geworden dat de mens in zijn streven naar steeds hogere welvaart roofbouw heeft gepleegd op de schepping. Goed rentmeesterschap jegens God vraagt een radicaal andere houding. We zullen toe moeten naar een meer duurzame ontwikkeling, waarbij het natuurlijk evenwicht in de schepping kan worden behouden.
Dat is lange termijn beleid. Om het verdere afsterven van de natuur zo snel mogelijk te stoppen dient op korte termijn een forse impuls te worden

gegeven voor een vernieuwend milieubeleid. Dit program voorziet in een kleine verdrievoudiging van de nationale uitgaven ten behoeve van het milieu in ons land. In internationale fora zal ons land aandacht moeten vragen voor de mondiale milieuproblemen, als de vervuiling van de wereldzeeën, de woestijnvorming, de ontbossing en de ozonproblematiek.
Aan milieuwetgeving is in de laatste jaren veel tot stand gebracht. De handhaving laat echter vaak te wensen over. Aanvullende middelen dienen te worden uitgetrokken voor meer menskracht en materieel om de milieuwetgeving te handhaven. Daarnaast zal ook bij justitie uitbreiding van capaciteit plaats moeten vinden om de veelal ingewikkelde milieufraude met effect te bestrijden. Bedrijven die zich niet houden aan de voorschriften behoren door het opleggen van een dwangsom daartoe te kunnen worden gedwongen.
Goede voorlichting is onontbeerlijk. Milieuorganisaties spelen een nuttige rol bij het mobiliseren van de publieke opinie en verdienen daarom financiële ondersteuning.
Nog niet alle technieken die kunnen leiden tot een schoner produktieproces zijn beschikbaar, en de al wel bestaande technieken behoeven verbetering. Daarvoor zal nog veel onderzoek nodig zijn. Op de Rijksbegroting zullen daarvoor de benodigde financiële middelen worden uitgetrokken. De instelling van een internationaal milieufonds is noodzakelijk om te voorkomen dat ontwikkelingslanden verder wegzakken in hun specifieke milieuproblematiek.

BODEM

49 De verontreiniging van de bodem verdient extra aandacht, met name door de cumulatie van vervuiling. Waar er enerzijds nog sprake is van grote vervuiling uit het verleden, gaan anderzijds de verzuring, de vermesting en de verdroging van de grond gewoon door.
De sanering van de bodemvervuiling zal waar mogelijk moeten worden verhaald op de veroorzaker. Het onderzoek naar goedkopere en meer efficiënte technieken wordt met kracht voortgezet. In de komende periode zal prioriteit worden gegeven aan de schoonmaak van de waterbodems. Daarvoor wordt een fors bedrag aan extra middelen uitgetrokken.
Van bedrijfsleven en overheid wordt een grote gezamenlijke krachtsinspanning gevraagd om te bereiken dat de verzuring tot staan wordt gebracht.

WATER

50 Om het natuurlijk evenwicht te herstellen is een reductie van de fosfor- en stikstofemissie met ±90% noodzakelijk. Daartoe zullen de emissie-eisen voor de industrie worden aangescherpt. De kwaliteit en de capaciteit van rioolwaterzuiveringsinstallaties worden vergroot.
Oppervlaktewater en grondwater moeten als samenhangende systemen worden beschouwd. Zowel industrieën als huishoudens dienen zuiniger om te springen met water. Conservering en in voorraad houden van water zijn van groot belang. Handhaving van de natuurlijke afwatering in landelijke gebieden kan een waardevol onderdeel vormen van de ecologische infrastructuur.

LUCHT

51 De hoge graad van de luchtverontreiniging zal nog tot diep in de volgende eeuw haar schadelijke effecten doen voelen. De uitstoot van CO_2 door het verkeer en door verbranding van fossiele brandstoffen veroorzaakt een wereldomvattend broeikaseffect. De kabinetsplannen voor het niet verder laten groeien van de CO_2 (koolstofdioxide) emissies schieten tekort. Op korte termijn zal al een begin moeten worden gemaakt met emissiereductie. Het streven is 20% minder in 2010.
De uitstoot van SO_2 (zwaveldioxide) en NO_x (stikstofoxiden) en ammoniak is voor een belangrijk deel verantwoordelijk voor het afsterven van onze bossen, de verzuring van de vennen en de vergrassing van de heide.
Door een verscherping van de emissie-eisen zal de uitstoot van deze stoffen door de industrie en door centrales sterk worden verminderd. Gestreefd dient te worden naar een reductie met ten minste 80% in 2000. Pas op langere termijn zal dan sprake kunnen zijn van een verbetering van de situatie. Het onderzoek naar de ontwikkeling van schone verbrandingsmotoren in vrachtwagens en autobussen wordt financieel gestimuleerd.
Het verminderen van deze soort vervuiling kan pas echt effectief worden aangepakt indien de ons omringende landen minimaal even stringent zijn bij het vaststellen van de emissie-eisen als ons land. In Europees verband zal moeten worden aangedrongen op het onverkort toepassen van toereikende emissie-eisen in alle Europese landen, zodat de reductiedoelstelling minimaal kan worden gehaald.
Ter voorkoming van een verdere aantasting van de ozonlaag moet het gebruik van CFK's buiten de gezondheidszorg binnen enige jaren tot 0 zijn gereduceerd.

GELUIDHINDER

52 Overlast van lawaai is in veel gevallen een ziekmakende factor. Prioriteit dient te worden gegeven aan het terugdringen van het niet-noodzakelijke lawaai (bijvoorbeeld van reclamevliegtuigjes, auto-motorcross, recreatie-inrichtingen). Het

onderzoek naar de ontwikkeling van geluidsarme vliegtuigmotoren wordt geïntensiveerd. Nachtvluchten voor niet-zakelijke doeleinden worden tot een minimum beperkt. Op rijkswegen wordt gebruik gemaakt van geluidsarm asfalt.

AFVAL

53 De afvalstroom dient te worden beperkt door vermindering van het gebruik van verpakkingsmateriaal, hergebruik en recycling. Op bredere schaal dienen vormen van statiegeld te worden ingevoerd. Het beleid van scheiding aan de bron wordt voortgezet. Er kunnen inzamelingssystemen worden opgezet voor de verschillende soorten klein huishoudelijk afval.
De verwerking van het afval moet zo dicht mogelijk geschieden bij de bron van herkomst. Pas als het volume of de aard van het afval ertoe leidt dat de desbetreffende provincie het afval niet meer verwerken kan, dient naar oplossingen elders te worden gezocht, in laatste instantie eventueel in een ander EG-land. Uitvoer van gevaarlijk chemisch afval naar niet-EG-landen blijft verboden, evenals de invoer in ons eigen land. De oprichting van een nutsbedrijf voor de verwerking van chemisch afval wordt voorbereid.

MILIEUBUDGET

54 In 1994 zal 9.6 mld méér besteed dienen te worden aan milieuzorg dan in 1988. Het grootste deel van dit geld zal door burgers en bedrijven worden besteed aan nieuwe investeringen en nieuwe heffingen.
Hiermee wordt zo veel mogelijk recht gedaan aan het principe dat de vervuiler betaalt. Netto 2 mld zal voor rekening van de overheid komen. Daaruit dienen te worden gefinancierd de extra kosten voor voorlichting, onderzoek, handhaving, compensatie voor de landbouw, subsidies voor energiebesparing en de sanering van sterk vervuilde waterbodems.
Samenvattend is het volgende overzicht op te stellen:

	Overheid	Burgers/bedrijven
Voorlichting	500[1])	
Onderzoek		
Handhaving		
Verkeer	200	1000[2])
Landbouw	800[3])	500
Industrie		2350
Energiebesparing	500	2000[4])
Afval		1000
Bodemsanering	500	250
	2500	7100
Brandstofheffing	– 500	+ 500
Totaal	2000	7600

ENERGIE

55 Door de recente economische groei is het energieverbruik harder gestegen dan geraamd. Deze twee mogen echter niet gelijk opgaan. De aandacht voor de noodzaak van energiebesparing is in de afgelopen jaren enigszins verslapt. De relatief lage energieprijzen zijn hieraan mede debet. Juist als de prijzen laag zijn, dient de overheid door subsidiëring het tempo bij de energiebesparing erin te houden. Het Nationaal Milieubeleidsplan trekt onvoldoende middelen uit voor energiebesparing. Voorgesteld wordt het subsidiebedrag te verhogen met ±0,5 mld. Dat kan een veelvoud van dat bedrag aan investeringen in energiebesparing genereren. Daarmee kan een verlaging van het energieverbruik van jaarlijks reëel 1% worden bereikt. Een grote diversiteit van energiedragers is wenselijk. De gasvoorraden blijken telkens groter dan verondersteld. Een relatief groot aandeel van gas bij de elektriciteitsopwekking is daarom verantwoord. De nieuwste technologie ten aanzien van kolenvergassing stemt optimistisch over de mogelijkheden van een schone inzet van kolen bij de elektriciteitsopwekking.
Een beslissing op de korte termijn over de planning van nieuwe kerncentrales is niet noodzakelijk. Definitieve besluitvorming over de inzet van kernenergie vindt niet eerder plaats dan nadat de definitieve rapportages over de oorzaken en de gevolgen van het ongeval bij Tsjernobyl zijn afgerond, en nadat meer inzicht is verkregen in de mogelijkheden van een verantwoorde oplossing van de afvalproblematiek.
Juist met het oog op het tegengaan van het broeikaseffect en de luchtverontreiniging is het van belang dat het aandeel van niet-fossiele brandstoffen (windenergie, aardewarmte, zonneenergie) in ons energieverbruik toeneemt. Getracht moet worden de aantrekkelijkheid van de toepassing van niet-fossiele brandstoffen te vergroten.
Datzelfde geldt voor het toepassen van systemen met warmte-krachtkoppeling. Bij de energiedistributie dient te worden voortgegaan op de weg van verdergaande samenwerking van distributiebedrijven.

VERKEER EN VERVOER

56 De snelle groei van de mobiliteit vormt niet alleen een last voor het milieu, maar zorgt ook voor grote ruimtelijke problemen. In het Nationaal Milieubeleidsplan wordt als doelstelling gehanteerd een beperking van de groei van het aantal autokilometers tot 48% in de periode 1986-2010. Die groei is nog te hoog. Het aandeel van het openbaar vervoer en het niet-gemotoriseerde vervoer in het woon-werkverkeer dient

sterk toe te nemen. Het investeringsniveau voor het openbaar vervoer zal daarom aan het eind van de volgende kabinetsperiode zeker 1,5 mld hoger moeten liggen dan in de huidige meerjarencijfers is aangenomen. Daarmee kunnen de Spoorwegen in ieder geval het projekt Rail 21 sneller realiseren dan gepland. De Zuiderzeespoorlijn wordt doorgetrokken naar Groningen. Verder is nodig de ontwikkeling van een geïntegreerd hoogwaardig regionaal railnet, dat een goede afstemming kent op het overig streekvervoer. Voor de korte termijn zal een snel en efficiënt spitsbussensysteem moeten worden ontwikkeld met de daarbij behorende infrastructuur. Vooralsnog zal het beleid zich alleen richten op beperking van het autogebruik en niet van het bezit. De geleidelijke afschaffing van het reiskostenforfait kan daaraan dienstig zijn. De invoering van een systeem van rekening-rijden wordt verder voorbereid. Door prijsdifferentiatie wordt rekening gehouden met de geringere openbaarvervoersvoorziening buiten de Randstad.
Bij nieuw te ontwikkelen bedrijfsterreinen en werkgelegenheidsconcentraties wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van systemen van betaald parkeren. Wonen en werken worden zoveel mogelijk geconcentreerd bij aansluitingen op openbaar vervoer.
De maximumsnelheid op autosnelwegen wordt wederom vastgesteld op 100 km/uur. Voor een betere naleving van deze en van andere verkeersregels wordt een puntensysteem ingevoerd. Daarmee kan sneller worden opgetreden door middel van het intrekken van de rijbevoegdheid. Een betere naleving van de verkeersregels kan ook de verkeersveiligheid in het algemeen bevorderen.
Het Rijkswegenfonds wordt omgevormd tot een infrastructuurfonds. Het aanleggen van nieuwe wegverbindingen is onwenselijk, omdat zo de verdergaande versnippering van ons landschap kan worden voorkomen.

GOEDERENVERVOER

57 Waar de capaciteit van het rijkswegennet onvoldoende is wordt prioriteit verleend aan een ongehinderde doorstroming van het goederenvervoer. Een groter deel van het goederenvervoer zal over het water en per rail moeten plaatsvinden. De desbetreffende infrastructuur dient daartoe te worden verbeterd.
Nieuwe oeververbindingen worden in de komende kabinetsperiode alleen aangelegd wanneer deze vooral een functie hebben voor het zakelijk verkeer. Gezien de te verwachten toename van de concurrentie in deze sector blijft het van belang toe te zien op de naleving van de voorschriften inzake werk- en rusttijden.

WATERSTAAT

58 Door wijzigingen in de klimatologische omstandigheden wordt een stijging van de zeespiegel verwacht. Daarom zal in de komende jaren meer aandacht moeten worden besteed aan het belang van de kustbeveiliging.
Met het inhalen van het achterstallig onderhoud van waterwegen wordt in de nieuwe kabinetsperiode een begin gemaakt.
Met de aanleg van een vaste oeververbinding over de Westerschelde kan nu op korte termijn een aanvang worden gemaakt. Daarmee kan Zeeuws-Vlaanderen uit zijn isolement ten opzichte van Nederland worden verlost.
Samen met de andere Noordzeestaten worden bindende afspraken gemaakt over het tegengaan van een verdere vervuiling van de Noordzee.

WERKGELEGENHEID

59 Door de economische groei is de totale werkgelegenheid in ons land fors gestegen. De vraag naar arbeid neemt weer toe, wat hier en daar al leidt tot nieuwe spanningen op de arbeidsmarkt.
Tegelijkertijd echter moet worden geconstateerd dat de positie van grote groepen langdurig werklozen steeds uitzichtlozer wordt. Dat geldt met name de werklozen uit de etnisch-culturele groepen, die soms de elementaire vaardigheden missen om te communiceren in het arbeidsproces. Een beleid gericht op de bestrijding van de langdurige werkloosheid blijft daarom nodig.
Het rijksbeleid terzake heeft voor het merendeel gefaald. Door middel van de zogenaamde tripartisering probeert men dit beleid nieuwe impulsen te geven. Het vermengen van verantwoordelijkheden van overheid en sociale partners moet worden afgewezen. De eindverantwoordelijkheid voor de arbeidsvoorziening en voor de besteding van de werkgelegenheidsgelden dient bij de overheid te blijven. Dat hoeft echter niet per definitie de rijksoverheid te zijn. Gemeenten hebben goede impulsen gegeven aan het beleid van werkloosheidsbestrijding. Op dat niveau heeft men veelal ook een beter inzicht in vraag en aanbod op de arbeidsmarkt en de scholingsmarkt. Juist een gevarieerd aanbod van scholingsmogelijkheden die zijn afgestemd op de lokale en regionale situatie is een essentieel onderdeel van de werkloosheidsbestrijding.
Ongeveer de helft van het aantal langdurig werklozen is geconcentreerd in de grote steden. Met het oog hierop dienen lokale en regionale werkgelegenheidsfondsen te worden gevormd die voor een belangrijk deel gevoed zouden moeten worden uit de werkgelegenheidsgelden die nu nog door de centrale overheid worden besteed. Op deze wijze kan een werkelijke decentralisatie

van het werkgelegenheidsbeleid worden gerealiseerd.
De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft er in zijn rapport over activerend arbeidsmarktbeleid op gewezen dat het werkgelegenheidsbeleid thans niet zo zeer behoefte heeft aan meer geld als wel aan een betere organisatie. Om die reden voorziet dit program niet in voorstellen voor extra gelden voor het werkgelegenheidsbeleid in engere zin, maar wel in voorstellen voor een betere organisatie.
Regionale vertegenwoordigers van de sociale partners dienen nauw te worden betrokken bij de beslissing over de besteding van de werkgelegenheidsgelden.
De hoogte van de bruto-loonkosten kan een belangrijke verhindering vormen bij werkgevers voor het aannemen van laaggeschoold personeel.
Een verdere verkleining van het verschil tussen bruto- en nettoloonkosten blijft daarom nodig.
De extra middelen die in dit programma worden uitgetrokken voor maatregelen in de zorgsector zullen belangrijke positieve werkgelegenheidseffecten hebben.
Ook de extra investeringen in stadsvernieuwing, milieu en openbaar vervoer waarvoor in dit program een pleidooi wordt gevoerd, vormen een belangrijke stimulans voor de uitbreiding van de werkgelegenheid.

INDUSTRIEBELEID

60 De Nederlandse industrie maakt een periode door van groei en vernieuwing. Dat heeft tot gevolg dat de overheid minder hoeft te steunen en stimuleren. Het bestaande steuninstrumentarium kan verder worden gestroomlijnd en meer worden toegespitst op onderzoek dat onvoldoende van de grond komt. Daarbij is het gewenst het accent te leggen op die sectoren van onze economie waar ons land al sterk in is (natte waterstaat, petro-chemie en vliegtuig-technologie). Verder kan de overheid bevorderen de ontwikkeling en het in stand houden van instellingen die behulpzaam zijn bij de overdracht van toepasbare kennis van researchinstituten naar het bedrijfsleven.
De commerciële dienstverlening is een veelbelovende sector met het oog op de creatie van nieuwe werkgelegenheid. Met name initiatieven op het gebied van de zgn. 'telematica' zijn perspectiefrijk. Het gebruik en de verdere ontwikkeling van tweewegkabelsystemen, zng. 'smart buildings' (gebouwen met hoogwaardige telecommunicatievoorzieningen) en van nieuwe glasvezelkabelnetten wordt gestimuleerd. Dat is goed voor economie èn milieu (minder verkeer).

MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

61 Bij een beleid gericht op een goede ontwikkeling van het midden- en kleinbedrijf laat de overheid zich niet alleen leiden door economische motieven maar ook door positieve waardering voor de sociale functie van deze sector.
Het beleid zal zich primair moeten richten op het ondersteunen van die aspecten van het ondernemen die de schaal van het kleinere bedrijf te boven gaan. Daarbij valt te denken aan o.a. het exploreren van nieuwe afzetmarkten en managementondersteuning. Tevens kan tijdelijk hulp worden geboden bij het starten van een nieuwe, kansrijke, kleine onderneming.
De administratieve lasten die de overheid aan het bedrijfsleven oplegt zijn voor het midden- en kleinbedrijf relatief extra zwaar. Wijzigingen in de heffingsystematiek van de werknemersverzekeringen bieden nog mogelijkheden die administratieve lasten te verminderen. De vestigingswetgeving dient te worden gestroomlijnd en vereenvoudigd.

LANDBOUW

62 Het Nederlandse agrarische bedrijfsleven staat voor grote uitdagingen. Een omvangrijke produktie van hoge kwaliteit heeft de Nederlandse landbouw nationaal en internationaal een vooraanstaande plaats bezorgd. Tegelijk zijn echter uit een oogpunt van milieubeheer fatale grenzen genaderd, doen zich ingrijpende technologische ontwikkelingen voor en ondergaat ook de landbouw steeds meer de gevolgen van de marktwerking.
Onder deze omstandigheden rust op het bedrijfsleven de taak verder om te schakelen op een bedrijfsvoering gericht op duurzame ontwikkeling, waarbij de natuurlijke bodemvruchtbaarheid in stand gehouden wordt.
Daarbij is een verder herstel van de werking van het marktmechanisme in de landbouw onvermijdelijk. Gelet op de grote betekenis van de landbouw voor onze samenleving en de zorg van de overheid voor het in acht nemen van voorwaarden die moeten worden gesteld in het belang van natuur en milieu dient de overheid hierin een eigen verantwoordelijkheid te onderkennen. Deze verantwoordelijkheid krijgt vorm in de Nederlandse bijdrage aan het gemeenschappelijk landbouwbeleid van de Europese Gemeenschappen.
Een verdere invulling van de braaklegregeling geeft mogelijkheden voor een herstel van het marktevenwicht. Daarnaast zal het nationaal beleid er vooral op gericht zijn de relatief kleinschalige gezinsbedrijfsstructuur te handhaven, voorwaarden te stellen in het belang van natuur en milieu en de leefomstandigheden van de dieren te verbeteren.

Juist nu van de landbouw zulke grote inspanningen worden gevergd mag van de overheid worden verlangd dat zij haar inspanningen op het gebied van onderzoek, onderwijs en voorlichting niet vermindert. Privatisering van een deel van de landbouwvoorlichting zal hiervoor garanties moeten bieden.
De Pachtwet moet worden veranderd door het openen van de mogelijkheid van pachtcontracten voor relatief kort durende perioden.

LANDBOUW EN MILIEU

63 De meest structurele maatregel voor herstel van het ecologisch evenwicht in de landbouw is omschakeling op biologische en geïntegreerde landbouw. Met name in de plantaardige produktiesectoren dient binnen tien jaar de omschakeling naar geïntegreerde teeltsystemen te zijn gerealiseerd. In onderzoek, onderwijs en voorlichting wordt hieraan prioriteit toegekend.
Ondertussen moeten stringente doelstellingen voor terugdringing van de uitstoot van ammoniak en het gebruik van kunstmest worden geëffectueerd. De uitstoot van ammoniak wordt in het jaar 2000 met tenminste 70% teruggebracht vergeleken met 1980. De overheid dient te helpen de realisering van deze doelstellingen mogelijk te maken. Het stimuleren van een bewust en verantwoord gebruik van zowel dierlijke als kunstmeststoffen is van groot belang. Verdere invoering van mineralenbalansen en nieuwe technieken voor het uitrijden van drijfmest moet plaatsvinden.
Er zal voorts een omvangrijke centrale mestverwerkingscapaciteit tot stand moeten komen, welke primair is gericht op hergebruik van aanwezige voedingsstoffen. Daarbij wordt gedacht aan tenminste een verdubbeling van de in het Nationaal Milieubeleidsplan voorziene capaciteit. Aangezien dit pakket van maatregelen de draagkracht van het agrarisch bedrijfsleven te boven gaat zal de overheid belangrijke financiële bijdragen moeten leveren, in het bijzonder in de kosten van investeringen.

LANDBOUW EN ETHIEK

64 God heeft in Zijn wijsheid hemel en aarde geschapen, opdat alle schepselen zouden getuigen van Zijn heerlijkheid. Hij heeft de mens tot taak gegeven het geschapene te verzorgen en tot verdere ontplooiing te brengen.
Het gebruik van moderne technologieën in de landbouw moet dan ook gebeuren in het kader van een verantwoord beheer van het milieu, de natuur en de dieren onder erkenning van de eigen aard die God aan dieren en planten heeft gegeven.
De ontwikkelingen in de biotechnologie moeten nauwlettend worden gevolgd en getoetst aan ethische maatstaven. Het verdient aanbeveling hiervoor een vaste adviescommissie in te stellen. Niet vergroting van de produktiviteit, maar een zinvolle produktie behoort het oogmerk te zijn. Daarbij moet bijzonder aandacht worden besteed aan de belangen van ontwikkelingslanden. Voor deze landen is een eigen landbouw van levensbelang. Voorkomen moet worden dat zij door ontwikkelingen in de biotechnologie steeds meer afhankelijk worden van grote ondernemingen in de westerse wereld.
Grote terughoudendheid past ten aanzien van genetische manipulatie bij dieren, omdat hierdoor de ontwikkeling van het dier overeenkomstig zijn eigen aard spoedig in gevaar komt.
De Gezondheids- en welzijnswet dieren dient spoedig tot stand te komen. Uitgangspunt daarvan voor de veeteelt is een diervriendelijke manier van produceren zonder daarbij het milieu extra te belasten.

TUINBOUW

65 De tuinbouw is een sterk op vernieuwing gerichte sector. Het is van groot belang dat produktie en handelsverkeer zich binnen de Europese Gemeenschappen en met landen daarbuiten vrij kunnen blijven ontwikkelen. Controle in het belang van de kwaliteit van het produkt is nodig, maar dient op nationaal niveau plaats te vinden.
Het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen moet sterk worden teruggedrongen, terwijl biotechnologische bestrijding moet worden bevorderd.
Tot de vernieuwingen behoort de teelt van gewassen op kunstmatige substraat. Bevorderd wordt dat het hierdoor ontstane afval zoveel mogelijk voor hergebruik geschikt gemaakt wordt. Gestreefd wordt naar de ontwikkeling van gesloten systemen, waardoor het meststoffengebruik sterk kan worden beperkt. De verbetering van de arbeidsomstandigheden in de tuinbouw verdient blijvende aandacht. De overheid kan hieraan bijdragen door de totstandkoming van noodzakelijke voorzieningen te bevorderen.

VISSERIJ

66 Om de continuïteit van de zeevisserij veilig te stellen is quotering in Europees verband noodzakelijk, waarbij het afstaan of ruilen van quota tussen landen mogelijk moet zijn. Door afspraken in en met de bedrijfstak en door goede controle moet de naleving van de quotering worden verzekerd.
Gelet op de bestaande grote overcapaciteit dient spoedig een saneringsregeling tot stand te komen.
Waar zich mogelijkheden tot uitbreiding van de

schelpdierencultuur voordoen moeten deze worden benut met behoud van de natuurlijke voedselplaatsen van vissen, vogels en zeehonden.

LANDSCHAP EN LANDINRICHTING

67 De landschappelijke waarde van ons land wordt vooral bepaald door de verscheidenheid van landschappen. Deze verscheidenheid dient gehandhaafd en waar mogelijk versterkt te worden, zonder dat dit tot verstarring behoeft te leiden.
De overheid bevordert de verscheidenheid door planologische maatregelen in combinatie met subsidiëring van landschapsonderhoud en met landschapsontwikkeling.
De Landinrichtingswet biedt een geschakeerd instrumentarium om te komen tot verbetering van de inrichting van het landelijk gebied. Bij de urgentiebepaling, het opnemen op het voorbereidingsschema en de planvorming moeten de behoeften van het gebied en de wensen van de ingelanden centraal staan. Bij de plannen moet echter tevens worden gestreefd naar een verbetering van de condities voor natuur en milieu in het gebied. Plannen welke alleen ten koste van natuur en milieu kunnen worden gerealiseerd moeten worden afgewezen.

RUIMTELIJKE ORDENING

68 Mede als gevolg van de totstandkoming van één interne markt in Europa wordt de ontwikkeling van de Nederlandse samenleving steeds meer beïnvloed door de ontwikkelingen in Europa. Nieuwe economische centra concurreren met bestaande centra in Nederland. Het is daarom van grote betekenis, dat economische centra zoals rond Rotterdam en Amsterdam de kans krijgen zich aan te passen aan nieuwe internationale verhoudingen.
Daarnaast dienen sectoren van onze economie, waarin Nederland dank zij natuurlijke en geografische factoren sterk is, zich verder te kunnen ontplooien. De Randstad kan echter niet los worden gezien van overig Nederland. Daarom moeten alle regio's de gelegenheid krijgen bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van de samenleving. De aanwijzing van stedelijke knooppunten buiten de Randstad, met daaraan verbonden extra vestigingsfaciliteiten, kan daartoe een nuttig instrument zijn. Het ruimtelijk beleid moet mede dienstbaar zijn aan de bescherming van natuur en landschap en de terugdringing van de verontreiniging van het milieu.
Het is mede daarom van belang dat wonen en werken meer op elkaar afgestemd worden en niet onnodig worden geconcentreerd in de Randstad. Vergroting van de leefbaarheid van steden en dorpen is noodzakelijk. Voor stads- en dorpsvernieuwing dienen daarom extra middelen beschikbaar te worden gesteld. Het rijk dient echter te voorkomen, dat door hem aangewezen groeikernen als gevolg van beleidswijzigingen in problemen komen.
In kleine kernen moeten elementaire voorzieningen op korte afstand beschikbaar zijn. Personen die economisch of sociaal aan zo'n kern verbonden zijn moeten de mogelijkheid hebben zich daar te vestigen. Van een dringende behoefte aan ruimte waarin een Markerwaard zou kunnen voorzien is thans geen sprake. Daarom behoort het Markermeer als waardevol natuurgebied in stand te blijven.
Wel dient gelet op de ruimtebehoefte in het westen verder onderzoek plaats te vinden naar de aanleg van een kustlokatie nabij het Westland.

VOLKSHUISVESTING

69 Met name als gevolg van aangegane langjarige subsidieverplichtingen zijn de uitgaven voor de volkshuisvesting sterk gestegen en moeilijk beheersbaar. Zonder nadere maatregelen dreigen mensen die nu op hulp van de overheid zijn aangewezen ter voorziening in hun huisvesting hiervan de dupe te worden. De overheid dient dan ook een aantal samenhangende maatregelen te treffen, waartoe in ieder geval behoren:
- beperking van de objectsubsidies;
- sanering van oude verplichtingen door toe te staan dat woningwetwoningen die uit volkshuisvestingsoogpunt niet voor de verhuur beschikbaar moeten blijven worden verkocht aan de bewoners;
- handhaving van een goed en beheersbaar stelsel van individuele huursubsidie.

Teneinde te bevorderen dat gesubsidieerde huurwoningen ook daadwerkelijk beschikbaar zijn voor de laagste inkomensgroepen is voor de toewijzing van woonruimte een redelijke relatie tussen huur en inkomen van essentiële betekenis. Overheid en woningcorporaties verlenen ook overigens prioriteit aan de doorstroming van huurders met relatief hoge inkomens. In 1992 wordt nagegaan of dit beleid ook daadwerkelijk een succes belooft te worden. Als dat onvoldoende het geval is zal de doorstroming op een minder vrijblijvende manier moeten worden bevorderd, b.v. door het sluiten van tijdelijke huurcontracten en woonvergunningen.
Een bijzondere verantwoordelijkheid heeft de overheid voor de huisvesting van burgers die op bepaalde woningen aangewezen zijn en niet in staat zijn deze zonder overheidssteun te verwerven of te bewonen, zoals ouderen, gehandicapten en grote gezinnen.

INKOMEN

70 Ook in de komende jaren zal het nodig zijn de inkomens in de marktsector te matigen. Een gematigde inkomensontwikkeling kan ervoor zorgen dat de verschillen tussen de marktsector en de collectieve sector niet groter worden.
Het minimumloon dient toereikend te zijn om een gezin van te kunnen onderhouden. De leeftijd waarop het minimum-volwassenenloon kan worden verkregen wordt daarom niet verhoogd. Een verlaging van het netto-minimumloon wordt afgewezen.
Het inkomensbeleid van de overheid moet rekening houden met de omstandigheden op de arbeidsmarkt. Dat kan het noodzakelijk maken dat loonsverbeteringen worden gerealiseerd voor specifieke categorieën overheidspersoneel. Financiële ruimte kan hiervoor worden vrijgemaakt door gerichte beperkingen van de totale hoeveelheid overheidspersoneel.
De voorgestelde milieuheffingen kunnen belangrijke koopkrachteffecten hebben. Voor de laagstbetaalden moet compensatie worden geboden voor het dreigende koopkrachtverlies. Daarbij kan worden gedacht aan het inzetten van overreserves bij de sociale fondsen voor premieverlaging.

SOCIALE ZEKERHEID

71 Het beslag dat de sociale zekerheid legt op het nationale inkomen is bij voortduring te hoog. Een vermindering van dit beslag zal met name moeten worden bereikt door een gericht volumebeleid.
De toetredingseisen tot de WAO dienen te worden verscherpt, onder een gelijktijdige aanscherping van de verplichting voor werkgevers gedeeltelijk arbeidsongeschikten in dienst te houden. Het werkgeversdeel van de arbeidsongeschiktheidspremies wordt gedifferentieerd, waardoor werkgevers die er beter in slagen arbeidsongeschikten in dienst te houden met lagere premies worden geconfronteerd.
Uitkeringen voor werkloosheid dienen nu voornamelijk voor inkomensvervanging. Een deel van deze gelden zou produktiever kunnen worden aangewend, b.v. door met behulp van terugploegregelingen nieuwe werkgelegenheid te genereren. In de komende kabinetsperiode wordt een voorzichtig begin gemaakt met een verbreding van de grondslag voor de premieheffing, waardoor de premielast minder eenzijdig op de factor arbeid rust.
De overheid houdt een speciale taak bij de bescherming van het minimumniveau. Overdracht van het gehele traject van werknemersverzekeringen aan sociale partners wordt daarom afgewezen.
Wel is het mogelijk dat het bovenminimale traject onderdeel gaat uitmaken van de onderhandelingen over de arbeidsvoorwaarden. Zo kan op een verantwoorde wijze worden vormgegeven aan de wens de sociale partners een grotere rol te laten spelen bij de uitvoering van de sociale zekerheid. Dit mag echter niet leiden tot een verschil in uitkeringsniveau tussen georganiseerde en ongeorganiseerde werknemers. De jarenlange bevriezing van uitkeringen en van minimumloonniveau wordt opgeheven. Een herstel van de koppelingen conform de WAM-systematiek zonder meer is niet wenselijk. Een eerlijke norm voor de stijging van uitkeringen en minimumloonniveau is de mutatie van het nationale inkomen per hoofd van de bevolking.
In het sociale zekerheidsstelsel dient op minimumniveau blijvend rekening te worden gehouden met gezinsverantwoordelijkheden. De volledige individualisering van de volksverzekeringen wordt afgewezen. De huidige generatie vrouwen moet ervan verzekerd zijn dat de toeslagen in de AOW ook voor hen in de toekomst zullen gelden. De Algemene weduwen- en wezenwet moet op korte termijn ingrijpend worden herzien. Daarbij dient rekening gehouden te worden met het feit dat steeds meer vrouwen zorgen voor een deel van het gezinsinkomen.
Tevens zal een voorziening getroffen moeten worden voor de alleenachterblijvende ouder met jonge kinderen. Daarmee kan tevens erkenning worden gegeven aan de waarde van de arbeid van de verzorgende ouder.
In de afgelopen jaren is sterk bezuinigd op de kinderbijslag. Vooral de grotere gezinnen zijn met de grootste kortingen geconfronteerd. De kinderbijslag dient een groter deel van de kosten van kinderen te dekken. Daarom dient in de komende periode een 0,5 mld extra te worden uitgetrokken voor een boventrendmatige verhoging van de kinderbijslag.

BELASTINGEN

72 In de afgelopen periode zijn belangrijke stappen vooruit gezet bij de matiging van de progressielijn in de loon- en inkomstenbelasting. Ook vond een belangrijke belastingverlaging plaats. Het toptarief wordt echter al snel bereikt. Vooral bij alleenverdieners betekent dit een forse belastingdruk. Een gezinsvriendelijk beleid zou vooral moeten leiden tot de matiging van de belastingdruk bij alleenverdieners. Daarom dient een begin te worden gemaakt met de invoering van een splitsingstelsel, zodra de financiële situatie daartoe aanleiding geeft.
De belastingvereenvoudiging conform de voorstellen van de commissie-Oort is te ver doorgeschoten voorzover het de positie van de alleenstaanden betreft. Als een compensatie in de fis-

cale sfeer niet meer mogelijk is, zal bij de herziening van het stelsel van ziektekostenverzekeringen extra aandacht dienen te worden besteed aan de positie van alleenstaanden.
Nader onderzoek dient plaats te vinden naar de mogelijkheid van een verbreding van de grondslag van de loon- en inkomstenbelasting, waardoor de tarieven verder omlaag kunnen.
Het verschil tussen beide btw-tarieven is nog steeds te groot. Dit verschil kan worden verkleind door samenhangende groepen van goederen en diensten over te hevelen naar het verlaagde tarief, onder een gelijktijdige verhoging van dat tarief. Daarbij wordt, met het oog op de belangen van werkgelegenheid, voorrang gegeven aan de verlaging van de btw op dienstverlening.
De overdrachtsbelasting wordt in fasen afgeschaft. Dit kan worden gefinancierd met een bescheiden verhoging van het huurwaardeforfait.
De bestrijding van belastingfraude wordt voortgezet en geïntensiveerd.

FINANCIERINGSTEKORT EN LASTENDRUK

73 De reductie van het financieringstekort is in de afgelopen periode een moeizaam proces geweest. Dat is mede toe te schrijven aan de plotselinge ineenstorting van de energieprijzen. Aan het eind van de volgende kabinetsperiode zal een situatie moeten zijn bereikt waarin de staatsschuld niet verder groeit. Dat betekent een vermindering van het tekort met 3%. Daarmee is een kleine extra marge ingebouwd vanwege de onzekerheden over de financiële ruimte die bestaat vanwege het meerekenen van de inflatoire ruimte. Een tekortniveau van ruim 2% is ook op de langere termijn aanvaardbaar indien deze ruimte geheel wordt aangewend voor investeringen. Mogelijke extra inkomsten ten gevolge van hogere energieprijzen dienen in eerste instantie te worden aangewend voor het vervroegd aflossen van staatsschulden. Dat is gerechtvaardigd omdat de hoge aardgasbaten in het verleden voornamelijk werden aangewend voor consumptieve uitgaven. Bij schuldaflossing kunnen de rentelasten dalen. Daarmee komt ruimte vrij voor nieuw beleid. Gegeven de prioriteit in dit verkiezingsprogramma voor investeringen in milieu, openbaar vervoer en stadsvernieuwing en voor tekortreductie, is er vooralsnog geen ruimte voor een betekenende verlaging van de collectieve lastendruk. Wel zal naar vermogen getracht moeten worden de marginale druk verder te matigen door het verminderen van de betekenis van inkomensafhankelijke regelingen. Het invoeren van nieuwe inkomensafhankelijke regelingen wordt afgewezen.

INFLATIE EN MONETAIR BELEID

74 Bij de bestrijding van de geldontwaarding zijn successen geboekt. Het blijft echter noodzakelijk te waken tegen het opnieuw gaan oplopen van het inflatiecijfer. Een voortgaande reductie van het financieringstekort en een terughoudend monetair beleid zijn hiervoor onmisbare voorwaarden.
Van groot belang is het de uitholling van pensioenen door inflatie tegen te gaan. Er is een klein begin gemaakt met het repareren van de zogenaamde pensioenbreuk. Voortgaande wet- en regelgeving op dit terrein is evenwel nodig.

Hoofdstuk IV

DOOR HET DOEN ONTPLOOIEN VAN TALENTEN

De eigen zin en betekenis van elk mensenleven komt met name tot uitdrukking in de talenten welke God aan ieder mens afzonderlijk heeft gegeven. Deze talenten kunnen grote verschillen vertonen maar zijn in de dienst van God altijd waardevol.
De mens behoort ze dan ook in Zijn dienst te gebruiken in het belang van de verdere ontwikkeling van de samenleving (vgl. Matt. 25 en Lukas 19).
De mens is in de eerste plaats zelf verantwoordelijk voor het tot ontplooiing brengen van zijn talenten. De overheid moet met het oog op de ontwikkeling van de samenleving hiervoor waar nodig de voorwaarden scheppen, opdat mannen en vrouwen, ouderen en jongeren hun talenten kunnen ontplooien in onderwijs en cultuur, in arbeid en vrije tijd. Zij dient daarbij rekening te houden met verschillen in talenten en taken.

OVERHEID EN ONDERWIJS

75 Het is van grote openbare betekenis dat voldoende onderwijs van goede kwaliteit gegeven wordt. Het behoort daarom tot de taak van de overheid de mogelijkheden te scheppen dat alle kinderen voor hen passend onderwijs kunnen volgen. De toegankelijkheid van de onderscheidene onderwijssoorten moet zijn verzekerd.
De verantwoordelijkheid voor de inhoud van het onderwijs ligt bij de school, de overheid ziet toe op de deugdelijkheid van het door haar bekostigde onderwijs.
De overheid mag het onderwijs dan ook niet gebruiken voor het ingang doen vinden van politieke opvattingen over maatschappelijke vraagstukken zoals de emancipatie van vrouwen en meisjes.

VRIJHEID VAN ONDERWIJS

76 De grondwettelijke gegarandeerde vrijheid van onderwijs is onmisbaar om de verantwoordelijkheid van de ouders voor de opvoeding en het onderwijs van hun kinderen inhoud te geven. Deze vrijheid dient dan ook in de meest ruime zin te worden gehandhaafd.
Het karakter van deze vrijheid brengt met zich mee, dat het bevoegd gezag van een school onderscheid mag maken bij het toelaten tot de school. Het heeft dan ook het recht van personeelsleden en van (ouders van) leerlingen of studenten instemming te vragen met de grondslag van de school.
Pleidooien voor een meer decentrale regelgeving van het onderwijs moeten worden afgewezen omdat deze tekort doen aan de taak van de rijksoverheid de vrijheid van onderwijs op alle niveaus en in het gehele land te bewaken.
De autonomie van bijzondere scholen moet worden vergroot. Daardoor wint de vrijheid van onderwijs aan betekenis en krijgen de schoolbesturen een grotere eigen verantwoordelijkheid in de besteding van middelen voor de kosten van personeel en materieel. Een volledige budgettering van de vergoedingen voor de uitgaven in het primair en het voortgezet onderwijs zal echter niet mogelijk zijn vanwege de grote verschillen in kosten tussen de scholen en de onmogelijkheid voor kleine scholen grote financiële risico's op te vangen.
Teneinde de vrijheid van schoolkeuze veilig te stellen moet binnen de onderscheidene richtingen van onderwijs een goede spreiding van onderwijsvoorzieningen aanwezig zijn, niet alleen voor wat betreft het primair onderwijs maar ook van voortgezet onderwijs. Goede vervoersregelingen zijn daarbij onmisbaar.
Om recht te doen aan het verschil in verantwoordelijkheid van de overheid voor het openbaar en het bijzonder onderwijs moeten voorschriften voor het openbaar onderwijs niet zonder meer gelden als bekostigingsvoorwaarde voor het bijzonder onderwijs.
Voor extra bekostigingsvoorwaarden voor het bijzonder onderwijs, welke niet als eisen van deugdelijkheid kunnen worden aangemerkt, is geen plaats.

DEUGDELIJKHEID VAN HET ONDERWIJS

77 De scholen zijn verantwoordelijk voor kwalitatief goed onderwijs, waardoor leerlingen en studenten de gelegenheid krijgen hun talenten te ontplooien. De overheid dient hieraan bij te dragen door het stellen van eisen van deugdelijkheid ter bewaking van het niveau van het onderwijs. Zij

bevordert dat voldoende gekwalificeerde leraren beschikbaar zijn, zowel door goede opleidings- en nascholingsmogelijkheden als door verbetering van toekomstperspectieven voor leraren.
Het formuleren van eindtermen kan voor het voortgezet onderwijs een goed instrument zijn voor toetsing en bewaking van de kwaliteit van het onderwijs. De overheid kan dergelijke eindtermen alleen voor het openbaar onderwijs vaststellen. Voor het bijzonder onderwijs behoort dit tot de taak van het bevoegd gezag. In verband met zijn verantwoordelijkheid voor de deugdelijkheid van het onderwijs is de minister bevoegd te toetsen of deze eindtermen in overeenstemming zijn met het niveau van de desbetreffende onderwijssoort. De overheid is bevoegd aan te geven waar zich kwalitatieve problemen in het onderwijs voordoen. De scholen dienen de gelegenheid te krijgen deze problemen zelf op te lossen. De onderwijsverzorgingsstructuur staat daartoe mede ten dienste van de scholen.
De scholen moeten vrij kunnen beslissen met welke schoolbegeleidingsdienst zij een relatie aangaan. Bijzondere scholen moeten een beroep kunnen doen op een schoolbegeleidingsdienst van eigen signatuur.
Democratiseringseisen kunnen niet als eisen van deugdelijkheid worden beschouwd. Evenmin is er een andere rechtsgrond om de vrijheid van onderwijs hierdoor te beperken. Zij behoren dan ook niet aan het bijzonder onderwijs te worden gesteld.

ONDERWIJS EN MAATSCHAPPIJ

78 Het onderwijs moet een belangrijke bijdrage leveren aan het beheer en de ontwikkeling van de schepping. De snelle ontwikkelingen in het bedrijfsleven, mede gestimuleerd door toenemende internationale concurrentie, nopen tot een voortdurende afstemming van in het bijzonder het beroepsonderwijs op deze ontwikkelingen. De structuur en inhoud van het beroepsonderwijs vragen dan ook bijzondere aandacht.
Bedrijfstaksgewijs overleg tussen onderwijs en bedrijfsleven moet een vaste plaats hebben in het beroepsonderwijs.
Ook beroepsonderwijs is echter meer dan opleiding voor een beroep. Dit onderwijs moet dan ook gegeven worden in overeenstemming met de keuze naar richting van de leerlingen en hun ouders.
Mede daarom mag tijdens en na een proces van herstructurering de stichting van nieuwe scholen of afdelingen niet uitgesloten worden.

PRIMAIR ONDERWIJS

79 In het belang van een goede spreiding van basisscholen naar richting dienen de stichtingsnormen voor deze scholen niet te worden verhoogd. Een uitzondering kan worden gemaakt als meer scholen van dezelfde richting in één gemeente of kern gevestigd zijn. De normen voor stichting en opheffing moeten voor openbare en bijzondere scholen gelijk zijn. Ook kleine scholen boven de opheffingsnorm hebben aanspraak op een zodanige vergoeding, dat ze kunnen voldoen aan de eisen van kwalitatief goed onderwijs.
Voor het primair onderwijs dienen geen eindtermen te worden voorgeschreven. De groei van het speciaal onderwijs kan niet los worden gezien van het nog onvoldoende realiseren van de zorgverbreding in het regulier onderwijs. De bevriezingsmaatregel voor het speciaal onderwijs dient dan ook te worden beëindigd.
Van verdere groeibeperkende maatregelen kan alleen sprake zijn in samenhang met reële voorzieningen om aan de zorgverbreding in het reguliere onderwijs gestalte te geven.
Bij continuering van het onderwijsvoorrangsbeleid moeten de faciliteiten rechtstreeks ten goede komen aan de betrokken scholen.

VOORTGEZET ONDERWIJS

80 In het belang van het onderwijs dient spoedig duidelijkheid te komen over het wetsvoorstel inzake de basisvorming. Dit voorstel is van betekenis, omdat het de eerste fase van het gehele voortgezet onderwijs in onderlinge samenhang regelt zonder bij voorbaat de huidige onderwijsstructuur te herzien. Garanties dienen echter te bestaan dat zowel de huidige lbo-leerlingen als de leerlingen van gymnasia dit onderwijs overeenkomstig hun capaciteiten zullen kunnen volgen.
Heroverweging verdient het voorstel in ieder geval op de volgende punten:
- het stellen van regels die voor openbaar en bijzonder onderwijs gelijkelijk gelden, zonder daarbij rekening te houden met het eigen karakter van sommige onderwijsrichtingen;
- de keuze voor een pakket van veertien vakken en in samenhang daarmee een te beperkte vrije ruimte van 20%;
- de introductie van uiteindelijk door de overheid vast te stellen eindtermen.

Als aan deze bezwaren niet tegemoet gekomen wordt moet voorrang gegeven worden aan verbeteringen voor bestaande schoolsoorten.

HOGER ONDERWIJS

81 In onze hoog-ontwikkelde samenleving is een goed en gevarieerd stelsel van hoger onderwijs van grote openbare betekenis. De bestaande drie vormen van hoger onderwijs (het w.o., het h.b.o. en de open universiteit) bieden die variëteit. Er zal voor moeten worden gewaakt dat het

overbrengen van deze drie vormen van hoger onderwijs in één wettelijke regeling niet leidt tot functieverlies van elk van deze drie.
De beoogde deregulering van de onderwijswetgeving mag niet leiden tot een beperking van mogelijkheden van identiteitshandhaving bij de bijzondere instellingen. Het mag niet zo zijn dat de kwaliteitsbewaking door de overheid leidt tot een inhoudelijke bemoeienis met het onderwijs.

WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS

82 De slagvaardigheid van de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs kan worden vergroot door minder bemoeienis van de overheid met de bestuurswijze en met de arbeidsvoorwaarden.
Door de vorming van een aantal sectoren krijgen de instellingen meer vrijheid bij de vormgeving van de verschillende studierichtingen. Een totale verbrokkeling van studierichtingen, die zou kunnen ontstaan bij een algehele doorvoering van het voucher-systeem, dient te worden voorkomen.
Aan het eind van de komende kabinetsperiode dient te worden nagegaan in hoeverre de tweede fase aan haar verwachtingen heeft voldaan.
Medefinanciering van het wetenschappelijk onderzoek door het bedrijfsleven hoeft niet te worden afgewezen, maar dat ontslaat de overheid niet van de plicht zorg te dragen voor een toereikend niveau van fundamenteel onderzoek.
De eventueel noodzakelijke selectie bij de toelating tot het wetenschappelijk onderwijs dient te geschieden op inhoudelijke gronden.
Gezien de beperkte inschrijvingsduur verdient een goede selectie bij de aanvang van de studie de voorkeur boven een selecterende functie van de propedeuse.
Bij de taakverdeling en concentratie van het theologisch onderwijs dienen de niet of in belangrijke mate niet door de overheid bekostigde opleidingen buiten beschouwing te blijven. De onafhankelijkheid van de kerken is ermee gediend indien de kerken zelf verantwoordelijk zijn voor de financiering van hun ambtsopleidingen.
De regering dient daarom het overleg te openen met de kerken gericht op de overname door de kerken van de financiële verantwoordelijkheid voor de kerkelijke ambtsopleidingen.

HOGER BEROEPSONDERWIJS

83 Bij het beleid inzake het hoger beroepsonderwijs dient onderkend te worden dat deze soort van onderwijs voornamelijk bijzonder onderwijs is. Meer nog dan bij het wetenschappelijk onderwijs is het nodig erop te letten dat bij deregulering dit bijzondere karakter niet in het geding komt. Dat betekent onder meer dat instellingen het recht moeten behouden vanuit levensbeschouwelijk oogpunt hun eigen toelatingsbeleid te voeren, dat ook financieel ruimte moet worden geboden voor het vormgeven van de eigen identiteit, en dat de versterkte marktwerking niet mag leiden tot een harder klimaat waardoor ook het bijzondere karakter van een instelling kan worden geschaad. Ook kleine scholen met een eigen karakter, die hun bestaansrecht hebben bewezen, hebben recht op een adequate financiering.

STUDIEFINANCIERING

84 De kosten voor het volgen van een opleiding van hoger onderwijs zijn in het algemeen veelal te hoog om zelf te kunnen worden opgebracht. Omdat het hoger onderwijs toegankelijk dient te zijn voor iedereen die daarvoor voldoende capaciteiten heeft, ongeacht het inkomensniveau, is een studiefinancieringsstelsel nodig om de ontbrekende middelen aan te vullen.
De ouders blijven ook financieel aansprakelijk voor hun studerende kinderen. Een ouder-onafhankelijk stelsel is daarom onverantwoord. Het effect van zo'n stelsel kan zijn dat studenten uit de milieus met de kleinste inkomens met de hoogste schuldenlast worden opgezadeld. De aanvullende beurs in het bestaande stelsel (die afhankelijk is van de hoogte van het ouderlijk inkomen) dient daarom te worden gehandhaafd.
Het bestaande stelsel kan worden vereenvoudigd door de reiskostenvergoeding te vervangen door een openbaar vervoerkaart.
Onderzocht dient te worden of een verdergaande vereenvoudiging mogelijk is door het recht op een uitwonendenbeurs te koppelen aan een objectief criterium als de afstandsgrens van ouderlijk huis tot studieplaats.
Het budget voor de studiefinanciering dient gelijk op te gaan met de trendmatige verhoging van de kinderbijslag.
Studenten aan v.w.o.- of m.b.o.-instellingen behouden ook na hun 18e verjaardag de kinderbijslag. Een aanvullende studiekostenregeling kan worden getroffen indien het gaat om een dure of ver weg gelegen instelling.

KUNST EN CULTUUR

85 De overheid stimuleert dat kunstenaars hun artistieke kwaliteiten tot ontplooiing kunnen brengen. Dit kan onder meer door het geven van opdrachten of stipendia aan kunstenaars, het aankopen van kunstwerken en het bekostigen van kunstonderwijs.
De kunstenaar blijft zelf verantwoordelijk voor zijn werk, maar de overheid aanvaardt een zekere mede-verantwoordelijkheid als zij kunst stimuleert of beloont. Tot dit laatste behoort zij niet over te gaan als het uitingen betreft die duidelijk ingaan tegen normen in de openbare samenle-

ving die zijn ontleend aan de Heilige Schrift.
Belangrijke uitingen van kunst en cultuur behoren in beginsel – zo nodig met steun van de overheid – voor ieder bereikbaar te zijn. Op grond hiervan moet een verdere uitholling van het orkestenbestel worden voorkomen.
Zoveel mogelijk moet voorkomen worden dat culturele instellingen in vergaande mate afhankelijk zijn van de overheid. Door middel van budgetfinanciering kan de eigen verantwoordelijkheid van instellingen voor het beleid worden bevorderd.
Op de overheid rust een specifieke verantwoordelijkheid voor het beschermen van waardevolle cultuurgoederen.
Voorkomen moet worden dat door verzelfstandiging van rijksmusea commerciële overwegingen de exploitatie gaan beheersen. Grote aandacht is nodig voor de beveiliging van kunstwerken. Voor onderzoekers en kunstenaars behoren rijksmusea speciale faciliteiten te bieden.
Decentralisatie van archieven is van belang, waarbij waarborgen moeten bestaan voor de toegankelijkheid en de bescherming van de archieven. De overheid stimuleert dat belangrijke particuliere archieven in beheer komen bij de overheid of bij wetenschappelijke instituten.
Mede als gevolg van de luchtverontreiniging zijn extra investeringen nodig in monumenten. Daarnaast vragen ook jongere monumenten de aandacht. Een versnelde inventarisatie en bescherming hiervan is nodig.

NEDERLANDSE CULTUUR

86 Het bezit van een in de historie gewortelde nationale cultuur is van essentiële betekenis voor de toekomst van onze samenleving. Daarom dient de Nederlandse cultuur in eigen land in ere te blijven en in het buitenland bekend te zijn.
In samenwerking met Vlaanderen worden in het buitenland instituten voor Nederlandse cultuur in stand gehouden en wordt studie in de Nederlandse taal en cultuur aan buitenlandse universiteiten bevorderd. Ook bij internationale samenwerking behoort van de Nederlandse taal, als onze belangrijkste cultuurdrager, gebruik te worden gemaakt.
Het Nederlandse cultuurprodukt kan door nationale maatregelen worden gestimuleerd en beschermd. Tegengegaan moet worden dat als gevolg van Europese regelgeving bescherming van de nationale cultuur ondergeschikt wordt gemaakt aan de economische betekenis van cultuurprodukten.

MEDIA

87 Voor de vrijheid van meningsuiting is een vrije pers onmisbaar. Subsidiëring van bepaalde persorganen via het Bedrijfsfonds voor de pers staat hiermee op gespannen voet. Algemeen werkende maatregelen, zoals een nul-tarief voor de btw en lagere vervoerstarieven voor kranten en tijdschriften, verdienen wel steun.
De instandhouding van een pluriform omroepbestel komt het meest tegemoet aan de behoeften in onze pluriforme samenleving. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt echter primair bij de kijkers en luisteraars.
De door de overheid gestelde minimum-normen om voor zendtijdtoewijzing in aanmerking te komen kunnen in het bijzonder voor de radio lager worden gesteld. De eis van een volledig programma doet onvoldoende recht aan de prioriteiten die voortvloeien uit het eigen karakter van sommige omroeporganisaties.
Als omroeporganisaties een duidelijke voorkeur hebben voor commerciële exploitatie kan daarvoor binnen de huidige zendtijd ruimte worden geboden. In dat geval komen de omroepbijdragen uitsluitend ten goede van de overige omroeporganisaties. Binnen het publieke bestel zal dan geen zendtijd worden toegewezen aan organisaties welke kennelijk behoren tot dezelfde stroming als die welke op het commerciële net zendtijd hebben verkregen.
Reclame op zondag behoort bij de gehele omroep verboden te blijven. Aangezien door middel van de media meermalen op grove en indringende wijze wordt ingegaan tegen Gods geboden en de huidige wetgeving onvoldoende recht doet aan de grondwettelijke verantwoordelijkheid van de media terzake verdient het aanbeveling in een afzonderlijke wet een regeling te treffen voor omroep- en persdelicten indien de omroep nalatig blijft terzake zelf afdoende maatregelen te treffen. In dit verband kan gedacht worden aan een omroep-codecommissie, die klachten over overschrijding van ethische normen kan behandelen en zo nodig sancties kan opleggen.

WELZIJN

88 De eerste verantwoordelijkheid voor het welzijn van de burgers ligt bij de burgers zelf. Als het gaat om welzijnsvoorzieningen die van openbare betekenis zijn kan de overheid voorwaardenscheppend en aanvullend bezig zijn. Dit kan als regel het best gebeuren door de gemeenten.
Als burgers kiezen voor levensbeschouwelijk en daardoor regionaal georganiseerd welzijnswerk dient er echter op te worden toegezien, dat lokale prioriteitstelling niet leidt tot onthouding van subsidie of tot druk om de levensbeschouwelijke identiteit op te geven.
Gesubsidieerde instellingen dienen door een ruime kring van gebruikers en belangstellenden te worden gedragen, die dan ook betrokken behoren te worden bij de bepaling van het beleid van de instelling. In het algemeen ligt het niet op de

weg van de overheid terzake regelend op te treden. Indien echter de instelling in overwegende mate door de overheid wordt bekostigd en zij nalatig blijft de gebruikers bij het beleid te betrekken of ingediende klachten serieus te behandelen kan de overheid terzake voorschriften aan de bekostiging verbinden. Deze mogen er echter niet toe leiden dat organisaties op levensbeschouwelijke grondslag worden gehinderd in het handhaven van de eigen identiteit.
De overheid dient het belang van vrijwilligerswerk te erkennen, onder meer door onkostenvergoedingen binnen bepaalde grenzen mogelijk en fiscaal aantrekkelijk te maken.

SPORT EN RECREATIE

89 Naast de roeping om door het verrichten van arbeid bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van de samenleving geeft God ook mogelijkheden tot sport en ontspanning. Door een verstandig gebruik van deze mogelijkheden zal de mens zijn taak beter kunnen verrichten.
De overheid kan bijdragen in de kosten van accommodaties alsmede in de kosten van sportbeoefening door groepen die geen hoge kosten kunnen betalen, zoals jeugdigen, ouderen en gehandicapten.
Subsidiëring van beroepssport is geen taak van de overheid.
Organisatoren van sportwedstrijden dienen alle nodige maatregelen te treffen om de orde en de veiligheid tijdens en rond de wedstrijden te handhaven. Zo nodig kan de burgemeester, na overleg met politie en justitie, de voorschriften geven die hij ter handhaving van orde en veiligheid nodig acht.
Vooral in de nabijheid van stedelijke gebieden bestaat nog een groot tekort aan recreatiemogelijkheden. Mede ter ontlasting van bestaande recreatiegebieden en ter beperking van recreatieverkeer verdient het inlopen van dit tekort voorrang.
Kleinschalige recreatievoorzieningen kunnen daarnaast een welkome aanvulling betekenen op grote objecten, zonder dat daardoor het natuurlijk milieu onevenredig wordt belast.
Naaktrecreatie behoort niet op openbare terreinen te kunnen plaatsvinden.

MAN EN VROUW

90 Op mannen en vrouwen rust gelijkelijk de taak met de talenten die zij hebben ontvangen tot eer van God en ten goede van de medemens werkzaam te zijn. Centrale begrippen in het huidige regeringsbeleid, zoals individualisering, economische zelfstandigheid en zelfbeschikking, miskennen deze gemeenschappelije taak en leiden tot een samenleving waarvan materialisme, egosme en vereenzaming de kenmerken zijn.
Het is daarom van openbare betekenis, dat de overheid een beleid voert waardoor mannen en vrouwen zich gelijkwaardig, elkaar aanvullend, kunnen ontplooien met het oog op beider taak.
Meisjes en vrouwen dienen gelijke kansen als jongens en mannen te hebben om het onderwijs en de opleidingen te volgen die aansluiten bij hun capaciteiten en interesses.
Bij voorlichting over de toekomstperspectieven van bepaalde opleidingen moet echter het doorbreken van traditionele keuzen en rolpatronen niet het vooropgezette doel zijn.
Waar sprake is van achterstand in scholing of vorming kan de overheid faciliteiten verlenen aan scholen, vormingsinstituten e.d. voor specifieke cursussen en opleidingen.

EMANCIPATIE

91 De overheid dient meer oog te hebben voor de grote maatschappelijke betekenis van de opvoeding van kinderen. De opvoedingsverantwoordelijkheid van de ouders moet een centrale plaats hebben in het overheidsbeleid. Het is echter de verantwoordelijkheid van man en vrouw samen om de zorg voor hun gezin en de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid vorm te geven. Daarbij dient het mogelijk te blijven dat de gehuwde vrouw een volledige taak in het gezin op zich neemt. De wettelijke bepaling waardoor bepaalde gehuwde vrouwen verplicht worden zich beschikbaar te stellen voor betaalde arbeid is hiermee in strijd en treft eenzijdig de laagst opgeleide meisjes en vrouwen. Deze bepaling moet dan ook worden ingetrokken.
Vanouds speelt de gehuwde vrouw een actieve rol in het eigen gezinsbedrijf. Ook hier is het een zaak van man en vrouw samen afspraken te maken over de verdeling van taken. De wet biedt de mogelijkheden er ook juridisch vorm aan te geven. Nagegaan dient te worden of ook in het midden- en kleinbedrijf een systeem van bedrijfsverzorgingsdiensten kan worden bevorderd.
Aangezien een goed emancipatiebeleid tot de algemene kenmerken van het overheidsbeleid moet behoren behoeven hiervoor geen afzonderlijke organen in stand te worden gehouden, zoals de Directie Coördinatie Emancipatiebeleid van het Ministerie van sociale zaken en werkgelegenheden en de vaste commissie voor het emancipatiebeleid van de Tweede Kamer. Voor handhaving van de Emancipatieraad is bovendien geen plaats nu de visie van deze raad niet als representatief kan worden beschouwd voor de in de samenleving bestaande opvattingen over emancipatie, omdat instemming met de aan het emancipatiebeleid van de overheid ten grondslag liggende opvattingen als benoemingsvereiste geldt.

Hoofdstuk V

DOOR HET SAMENLEVEN VAN VOLKEN

Het leven in Nederland raakt steeds meer verweven met dat in andere delen van de wereld. Grenzen vervagen, maatschappelijke en geestelijke ontwikkelingen in het buitenland beïnvloeden steeds sterker de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving. Internationale samenwerking is dan ook op velerlei gebied vereist.
Voorkomen moet echter worden, dat de politiek-culturele zelfstandigheid van ons land verder wordt uitgehold. Ook bij samenwerking zal sprake moeten zijn van een zelfstandigheidspolitiek in nationaal-christelijke zin.
Omdat Christus, naar het woord van de Bijbel, de Koning der koningen is, zal de Nederlandse regering in haar buitenlandse beleid Gods wet tot richtsnoer moeten nemen. Zij behoort te streven naar evenwicht in de internationale statensamenleving, de opbouw en handhaving van het volkenrecht bevorderen, opkomen voor rechten en vrijheden van burgers en hulp verlenen aan vluchtelingen en ontwikkelingslanden.
De ontwikkelingen in de communistische wereld zullen in sterke mate van invloed zijn op de internationale stabiliteit en op de mogelijkheden voor vrede en veiligheid in de wereld. De regering dient er in haar buitenlandse beleid een open oog voor te hebben dat de crisis van het communisme zowel kan leiden tot meer vrijheid en recht als ook tot een reactionaire verharding van dictatuur.
Opkomen voor een rechtvaardige internationale orde betekent dat onze overheid zich actief inzet voor juridische beschermingsgaranties voor de christelijke kerk, de godsdienstvrijheid en andere fundamentele vrijheidsrechten. Sociale rechtvaardigheid dient een leidend motief te zijn bij de steunverlening aan de ontwikkelingslanden. Veel van deze landen gaan gebukt onder financiële schulden, natuurrampen en vluchtelingenstromen. In een kleiner wordende wereld zijn de noden van deze landen de christelijke plichten van rijke landen als Nederland.

ATLANTISCH BONDGENOOTSCHAP

92 Voor ons land is en blijft het lidmaatschap van de NAVO van vitale betekenis. Meer dan 40 jaar heeft dit bondgenootschap nu bijgedragen tot het garanderen van vrede en veiligheid in ons deel van de wereld. In de achter ons liggende jaren zijn voor het eerst in de naoorlogse periode opzienbarende resultaten behaald op het gebied van de wapenbeheersing. In het bijzonder valt te wijzen op het tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie gesloten akkoord over de eliminatie van alle middellange afstandsraketten.
Voor de nabije toekomst geldt dat de NAVO moet blijven streven naar het handhaven van haar militaire kracht en politieke solidariteit tusen de verdragspartners enerzijds en op basis daarvan naar verdergaande afspraken over wapenbeheersing met het Warschaupact anderzijds.
Nu de meeste Europese NAVO-verdragspartners op economisch en politiek gebied in de EG meer met elkaar gaan samenwerken is het van groot belang te voorkomen dat spanningen ontstaan tussen de Verenigde Staten en Europa. In het bijzonder dient meer ter harte te worden genomen de naleving van artikel 2 van het NAVO-verdrag, waarin de NAVO-landen zich hebben verplicht tegenstellingen in de internationale economische politiek uit de weg te ruimen en onderlinge economische samenwerking aan te moedigen.
Bij de burgers dient het besef levend te worden gehouden dat de NAVO een verdedigingsorganisatie is van vrije, souvereine staten met een parlementair stelsel en constitutioneel gegarandeerde vrijheidsrechten.
Ook voor de christelijke kerk en het christelijk leven in de maatschappij is de bescherming door dit defensiebondgenootschap van grote betekenis.

EUROPESE VEILIGHEIDSIDENTITEIT

93 De landen van West-Europa hebben feitelijk een gemeenschappelijk veiligheidsbelang versus het Warschaupact. Dit belang wordt het beste gediend met een blijvende coöperatieve opstelling in en jegens de NAVO.
Het zoeken naar een eigen Europese veiligheidsidentiteit, los van de Verenigde Staten en Canada, is voorshands illusoir en gevaarlijk.
Immers, de Europese landen missen de militaire capaciteit voor een geloofwaardige afschrikking. De aanwezigheid van Amerikaanse nucleaire en conventionele strijdkrachten blijft van vitaal be-

lang voor de veiligheid van ons land en West-Europa.
De West Europese Unie (WEU) heeft een beperkte betekenis als politiek gespreks- en overlegforum over Europese veiligheidsaangelegenheden. Aan de WEU wordt geen militair-operationele betekenis toegekend. Ons land onthoudt zich van het leveren van steun of daadwerkelijke bijdragen aan initiatieven voor Europese legerbrigades.

WAPENBEHEERSING

94 Nederland dient zich in goed overleg met de westerse bondgenoten in te zetten voor onderhandelingen gericht op het zodanig verminderen van het bestaande wapenarsenaal, dat dit de politieke stabiliteit bevordert en de geloofwaardigheid van het verdedigend militair vermogen van ons land en zijn bondgenoten niet aantast.
Erkend kan worden dat de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie onder Gorbatsjov ook van positieve betekenis kunnen zijn voor het verminderen van de spanningen tussen Oost en West. Het voornemen van de Russische politieke leiding om te komen tot een drastische vermindering van de nucleaire en conventionele bewapening vergemakkelijkt de bereidheid aan westerse zijde om ontwapeningsakkoorden te sluiten. Echter, hoewel het Sovjet-communisme in ontbinding lijkt te zijn, moet toch rekening worden gehouden met een – al dan niet tijdelijke – terugkeer naar een hardere Sovjet-machtspolitiek, gericht op onder meer de losweking van West-Europa van de Verenigde Staten. Handhaving van de militaire doctrine van de NAVO van het aangepaste antwoord met een daarbij behorend adequaat niveau aan nucleaire middelen blijft derhalve geboden.

WAPENAKKOORDEN

95 Politiek gezien is het in 1988 gesloten akkoord over de eliminatie van alle middellange afstandswapens verheugend te noemen. Het markeert een wending ten goede in de betrekkingen tussen Oost en West. Militair gezien is dit akkoord evenwel voor West-Europa minder positief. Het heeft het reeds bestaande overwicht op nucleair en vooral conventioneel terrein van het Warschaupact op de NAVO relatief versterkt.
Nieuwe ontwapeningsgesprekken zullen derhalve eerst en vooral moeten leiden tot een drastische reductie van de conventionele bewapening van het Warschaupact. Pas wanneer vaststaat dat een dergelijke reductie daadwerkelijk zal worden uitgevoerd en deugdelijk kan worden geverifieerd, zijn verdergaande besprekingen over de nucleaire korte drachtswapens mogelijk. Nederland geeft steun, waar gevraagd en mogelijk, aan de modernisering van het Lance-systeem.

DEFENSIE

96 Het bestaan van Nederland als vrije en souvereine natie wordt mede zichtbaar gemaakt door de aanwezigheid van een krijgsmacht. Omdat de landsverdediging een nationale taak is verdient een leger van dienstplichtigen en beroepsmilitairen de voorkeur boven een vrijwilligersleger.
Omdat de militairen aan de zorg van de regering zijn toevertrouwd en omdat van hen in het uiterste geval de inzet van het eigen leven kan worden gevraagd, rust op de regering de plicht te zorgen voor een goede uitrusting en een afdoend niveau van bewapening.
Leegloop door dienstplichtigen dient te worden voorkomen, evenals drankmisbruik, vloeken en excessen tegen de persoon. Handhaving van de interne discipline is daarbij een onmisbare voorwaarde.
Ook bij de krijgsmacht baart het tekort aan hoogwaardig personeel grote zorg. Met gerichte salarismaatregelen moet getracht worden dit personeel voor het militaire apparaat te behouden.
De inzet van dienstplichtige militairen voor internationale vredesmissies in VN- of ander verband behoort alleen te geschieden op basis van vrijwilligheid.
Voor een volwaardige bijdrage van Nederland aan onze bondgenootschappelijke verplichtingen is nodig een evenwichtige ontwikkeling van elk der krijgsmachtonderdelen. Nederland als handels- en zeemogendheid kan niet buiten een marine.
Om de noodzakelijke defensie-investeringen te kunnen bekostigen is een reële groei van het defensiebudget conform de huidige meerjarenramingen minimaal noodzakelijk.

COMMUNISME

97 Het ideologisch ontbindingsproces waarin het wereldcommunisme thans lijkt te verkeren zal ook gevolgen hebben voor de politieke kaart van Europa en het Nederlandse buitenlandse beleid. De democratiseringsprocessen in de Sovjet-Unie, Polen en Hongarije zijn evenwel nog pril en kunnen tot grotere politieke instabiliteit in Midden- en Oost-Europa leiden. In het bijzonder is het moeilijk vast te stellen wanneer en hoe de nieuwe Sovjet-politiek van 'perestroika' en 'glasnost' daadwerkelijk tot blijvende resultaten zal leiden.
Ons land kan, mede op basis van de akkoorden van Helsinki, politiek-morele steun geven aan het herstel van de vrijheden van godsdienst, eredienst, meningsvorming, onderwijs enz. in de Oostbloklanden. Daarbij kan en moet in toenemende mate onderscheid worden gemaakt tussen deze landen. Een positieve houding is gewet-

tigd jegens Polen en Hongarije.
Het verzoek van dit laatste land te mogen toetreden tot de Raad van Europa verdient een welwillende bejegening. Aanhoudende kritiek is daarentegen gewenst op de politiek van het Roemeense regiem. De culturele vernietiging van delen van Roemenië, de zeer minimale burgerlijke en politieke vrijheid in dat land en de verwerpelijke persoonscultus rond de leidende figuren roepen de afschuw op. Nederland mag niet schromen zich daartegen publiekelijk te verzetten.
De toenemende handelsmogelijkheden met de Oosteuropese landen zijn uit economisch oogpunt positief te noemen. Echter, voorkomen moet worden dat door te snelle en gemakkelijke verlening van kredieten een grote en blijvende financiële belangentegenstelling tussen deze landen en het Westen ontstaat.
De terugtrekking van de Sovjet-Unie uit Afghanistan was een noodzakelijke stap om een einde te maken aan een volstrekt ongerechtvaardigde Sovjet-interventie in dat land. Diplomatieke en internationaal-politieke inspanningen zijn gewenst om in vervolg hierop te trachten een einde te maken aan de nog overgebleven Sovjet-invloeden, die landen in Afrika en Midden-Amerika politiek instabiel maken.

MENSENRECHTEN

98 De regering dient in haar buitenlands beleid aan de bevordering van met de Bijbel overeenkomende mensenrechten een belangrijke plaats te geven, waarbij in het bijzonder ook moet worden opgekomen voor die mensen of groepen die vanwege hun christelijke overtuiging worden vervolgd. Zij zal – waar nodig – andere overheden erop moeten wijzen dat overheidsmacht zich niet mag uitstrekken tot de innerlijke overtuiging van mensen. Daarom zal de regering in het bijzonder haar stem dienen te verheffen tegen het onderdrukken van de vrijheid van godsdienst, eredienst en meningsuiting.
De regering streeft er naar in het internationale recht, zoals vastgelegd in verdragen en declaraties, een bijbelse fundering van mensenrechten te doen opnemen. Op deze wijze bevordert zij de hechtheid van de fundering en het inzicht in de strekking van mensenrechten.
Terughoudendheid is gewenst ten aanzien van het, b.v. door de Algemene Vergadering der Verenigde Naties, formuleren van nieuwe mensenrechten. Het verdient de voorkeur te streven naar betere klachtenprocedures en toezicht op de naleving van mensenrechten.

VLUCHTELINGEN

99 Op christelijk-humanitaire gronden zal ons land zich internationaal blijvend moeten inzetten voor de opvang en begeleiding van vluchtelingen. Daartoe zullen ruimhartig financiële middelen moeten worden vrijgemaakt en zal in multilaterale kaders, zoals de VN, een bijdrage aan de oplossing van het vluchtelingenvraagstuk moeten worden gegeven. In het bijzonder zal aandacht moeten worden gegeven aan de samenhang tussen het vluchtelingenvraagstuk en de ontwikkelingsproblemen van landen in de Derde Wereld.
Alhoewel ons land geen immigratieland kan zijn zal de volkenrechtelijke verplichting tot het opvangen van vluchtelingen onverkort gehonoreerd moeten worden. Juridische procedures voor asielzoekers zullen zodanige waarborgen dienen te bevatten dat vluchtelingen daadwerkelijk geholpen kunnen worden. De groeiende samenwerking tussen Nederland, België, Frankrijk, West-Duitsland en Luxemburg in het kader van het zgn. Schengenakkoord mag niet leiden tot onnodig zware procedurele hindernissen voor vluchtelingen.
Een oplossing moet worden gevonden voor de problematiek van de afgewezen asielzoekers, die ondanks het feit dat hun geen verblijf in Nederland is toegestaan, niet worden uitgezet. Voorkomen moet worden dat er een grote groep asielzoekers in ons land ontstaat, die voor een langere periode feitelijk een illegaal bestaan leidt.

ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

100 Het is dringend gewenst dat het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid nieuwe impulsen krijgt. Na decennia van hulpverlening is de situatie in veel ontwikkelingslanden nog altijd zeer verontrustend. Naast natuurrampen en hongersnoden gaan deze landen gebukt onder een grote schuldenlast en/of ecologische problemen.
Erkend moet worden dat de armste landen veelal niet meer in staat zijn hun schulden op de afgesproken voorwaarden te betalen. Voor deze landen dient schuldverlichting mogelijk te worden gemaakt in de vorm van kwijtschelding van een deel van de schuld, verlaging van de rente of een verregaand betalingsuitstel.
Waar nodig dient politieke steun te worden gegeven aan voornemens van banken om eveneens tot schuldverlichting over te gaan. Daarbij past dan wel een financieel-economische aanpassing in de desbetreffende schuldenlanden, aangezien schuldvermindering geen premie mag zijn op slecht beleid.
Het Nederlandse bedrijfsleven wordt betrokken bij het ontwikkelingsbeleid, waarbij de versterking van de economische structuur van de desbetreffende ontwikkelingslanden voorop dient te staan. Via de daarvoor bestemde internationale fora bepleit ons land maatregelen gericht op een zelfstandige deelneming van deze landen aan de internationale economie. Desgewenst wordt aan

deze landen toegestaan economische beschermingsmaatregelen te nemen op het gebied van de grondstoffen, voedsel en handel, investeringen en industrie.
Nederland dient te blijven streven naar een goede coördinatie tussen hulpverlenende landen. Daarnaast onderhoudt ons land hulpverleningsrelaties met landen die historisch of actueel een betekenende band met Nederland hebben en waar fundamentele vrijheidsrechten als de godsdienstvrijheid worden gerespecteerd.
De omvang van de begroting voor ontwikkelingssamenwerking blijft in de komende jaren 1,5% van het nationale inkomen.
Ontwikkelingsprojecten, die met overheidsgeld worden gesteund, worden regelmatig op hun doelmatigheid getoetst. Het verdient aanbeveling dergelijk onderzoek te laten verrichten door een onafhankelijke instantie. Voorlichting en rapportages over de kwaliteit van hulpverleningsprojecten worden gestimuleerd. De mogelijkheid moet onderzocht worden om de projecthulp onder te brengen bij een daarvoor op te richten zelfstandige bestuursdienst.
De overheid blijft particuliere organisaties met een ontwikkelingshulpdoelstelling financieel steunen. Zij stimuleert een proces van hulpverlening dat in de betrokken landen kan aansluiten bij mogelijkheden tot verkondiging van het Evangelie. Tevens dient in toenemende mate aandacht te worden gegeven aan de natuurbescherming in de ontwikkelingslanden met het oog op een meeromvattende duurzame ontwikkeling, waarbij met name moet worden gewezen op het behoud (beperking houtkap en nieuwe aanplant) van de tropische regenwouden.

EUROPA

101 Met de inwerkingtreding van de Europese Akte en het streven naar de Interne Markt na 1992 is het Europese samenwerkingsproces in een stroomversnelling geraakt. Naast vele praktische beleidszaken vraagt in het bijzonder de staatkundige positie van ons land en het eigen karakter van de EG de aandacht.
Een Europese integratie in de richting van een federaal Verenigd Europa wordt afgewezen. Nederland dient een zelfstandige natie te blijven, waarin regering en parlement verantwoordelijk zijn voor regelgeving betreffende inrichting van onze samenleving. De voorbereiding van de Interne Markt zal voornamelijk dienen te bestaan uit het harmoniseren van wetgeving op economisch en agrarisch terrein. Een Europese Monetaire Unie met een daarbij behorende Europese Centrale Bank wordt afgewezen, aangezien daardoor de nationale en budgettaire beleidsvrijheid op onaanvaardbare wijze zal worden uitgehold.
Het economisch karakter van de EG-samenwerking dient scherper begrensd te worden. Voorkomen moet worden dat sluipenderwijs Europese beslissingsbevoegdheden ontstaan op beleidsterreinen, die tot de nationale competentie behoren te blijven. Te denken valt aan het onderwijs, de media, de sociale zekerheid, taal en cultuur, politie en justitie enz.
Aan het Europees Parlement dienen geen verdergaande bevoegdheden te worden verleend. Het is gewenst dat betere en goed gestructureerde samenwerkingsrelaties ontstaan tussen de Nederlandse Euro-parlementarirs en de Staten-Generaal. Nederlandse bewindslieden dienen tijdig en gemotiveerd kenbaar te maken over welke beleidszaken zij in de Raad van Ministers overleg willen voeren en bindende beslissingen wilen nemen. Zij leggen daarover – zo nodig – verantwoording af aan de Staten-Generaal. Nederland dient zich, evenals de andere lidstaten, het recht voor te behouden over zaken van vitaal belang ongewenste Europese regelgeving tegen te houden.
Voor zover passend bij de doelstellingen van een christelijk buitenlands beleid kan in het kader van de Europese Politieke Samenwerking gestreefd worden naar coördinatie van standpunten tussen de EG-lidstaten. De voorbereiding en/of uitvoering van een dergelijk standpunt mag niet worden opgedragen aan een instelling van de EG.

MIDDEN OOSTEN

102 Sinds eind 1987 zijn de Israëlische autoriteiten en de bewoners van de zgn. bezette gebieden in steeds heviger mate met elkaar in een gewelddadige confrontatie geraakt. Beide partijen houden elkaar vast in een uitzichtloze omstrengeling.
Het is dringend gewenst dat tussen betrokkenen onderhandelingen worden gevoerd over de toekomst van de bezette gebieden. Daarbij zal één van de uitgangspunten kunnen zijn het realiseren van het in 1979 in het zgn. Camp Davidakkoord vastgelegde voornemen om op de Westbank en in Gaza een zelfbesturende autoriteit te vestigen, teneinde volledige autonomie te verlenen aan de bewoners.
Elke stap in de richting van een oplossing van het conflict in het Midden Oosten dient uit te gaan van het bestaansrecht van Israël binnen veilige en erkende grenzen. Voorzover in het kader van de Europese Politieke Samenwerking uitspraken worden gedaan over het Midden Oosten zal Nederland zijn positie mede laten bepalen door de oude vriendschapsbetrekkingen met het volk en de staat Israël. Een bepalend element in deze goede betrekkingen is de wetenschap dat er in Israël Joden wonen, nakomelingen van Abraham, uit wie de Christus is gekomen.
Bij een beoordeling van de staat Israël mag der-

halve ook gelet worden op de feitelijke mogelijkheden van godsdienstvrijheid en evangelisatie. Nederland zal de door de PLO uitgeroepen zgn. Palestijnse staat niet erkennen. Volkenrechtelijke en politieke bezwaren verzetten zich daartegen. Contacten met PLO-functionarissen dienen bij voorkeur op ambtelijk niveau plaats te vinden. Nederland dient zich te verzetten tegen pogingen van Arabische landen Israël te stoten uit internationale organisaties.

NEDERLANDSE ANTILLEN EN ARUBA

103 De onevenredig grote problemen waarvoor de regeringen van de Nederlandse Antillen en van Aruba zijn komen te staan, onderstrepen de taak van Nederland deze landen krachtig te steunen in het realiseren van een herstructureringsen ontwikkelingsplan.
Het vaststellen van een tijdstip van een eventueel zelfstandig voortbestaan van de Nederlandse Antillen, zal zonder enige pressie van Nederlandse zijde, door de Antillen zelf moeten geschieden. Als van de zijde van de regering van Aruba de wens geuit wordt de onafhankelikheid van dit land met ingang van 1996 opnieuw te overwegen, zal Nederland bereid moeten zijn hierover in Koninkrijksverband te spreken.
Als de Nederlandse Antillen en/of Aruba op een of andere wijze een staatsrechtelijke band met Nederland willen continueren, zal Nederland moeten meewerken aan een verantwoorde vorm hiervoor. Een en ander laat onverlet, dat Nederland er zo nodig op zal moeten wijzen, dat het van weinig realiteitszin zou getuigen, indien de zes eilanden elk hun eigen weg zouden kiezen.

SURINAME

104 De bijzondere historische band van ons land met Suriname en het feit dat in Nederland zeer veel Surinamers woonachtig zijn rechtvaardigen een bijzondere politieke aandacht voor de ontwikkelingen in dat land.
Na jaren van militaire dictatuur en rechtswillekeur lijkt na de verkiezingen van november 1987 het herstel van de parlementaire democratie en de rechtsstaat weer mogelijk te zijn. Nederland dient dit herstelproces naar vermogen te ondersteunen, zonder te vervallen in een bevoogdende rol. Wel zal er scherp op gelet mogen worden dat het leger opereert binnen democratisch-constitutionele grenzen.
In overleg met de Surinaamse regering en particuliere organisaties, zoals het Comité van Christelijke Kerken, wordt met voortvarendheid humanitaire hulp verleend ter leniging van de eerste noden. Daarbij kan in het bijzonder worden gewezen op de bosnegerbevolking en de vele vluchtelingen, in het bijzonder in Frans Guyana.
Daarnaast dient verdere uitvoering te worden gegeven aan het in 1982 opgeschorte ontwikkelingsverdrag van Nederland met Suriname. Met het oog daarop worden onderhandelingen gevoerd gericht op een doelmatige besteding van deze ontwikkelingsgelden.

INDONESIE

105 Het is een goede zaak dat de Nederlandse regering een belangrijke positie blijft innemen in de internationale hulpverlening aan de ontwikkeling van Indonesië. Op basis van deze constructieve betrokkenheid bij dat land vraagt ons land – waar nodig – aandacht voor de rechten van het Zuidmolukse volk en de Papoea's. In het bijzonder dient de Nederlandse regering er op toe te zien dat de ontwikkeling van West-Irian plaatsvindt met en onder medeverantwoordelijkheid van de Papoeabevolking.
Indien nodig wijzen Nederlandse regeringsfunctionarissen er bij hun Indonesische collega's op hoezeer ons land hecht aan het voortduren van de mogelijkheden van zending en kerkelijke opbouw.

ZUID-AFRIKA

106 Het moment nadert waarop in Zuid-Afrika een eind komt aan een periode waarin uitsluitend blanke Zuid-Afrikanen zeggenschap uitoefenden over staat en maatschappij.
In het maatschappelijk leven zullen ook aan de zwarte bevolkingsgroepen op gelijke voet als de blanken burgerlijke rechten moeten worden toegekend. Daarnaast zullen de zwarte volken in toenemende mate politieke verantwoordelijkheid gaan dragen voor het regeerbeleid in Zuid-Afrika. Daartoe worden aan hen rechten gegeven van politieke deelneming en vertegenwoordiging.
Nederland dient op basis van een constructieve betrokkenheid steun te verlenen aan de veranderingsprocessen in Zuid-Afrika. Ons land doet dit op grond van de historische en culturele verwantschap met Zuid-Afrika, waar nodig appellerend aan de grote openbare betekenis van de christelijke leer en met verwerping van gewelddadige handelingen.
Een politiek van sancties, boycotmaatregelen en internationale isolering van Zuid-Afrika wordt afgewezen. Het verdient daarentegen aanbeveling de culturele contacten met Zuid-Afrika te intensiveren en een ruimhartig visumbeleid te voeren. Geen steun wordt verleend aan organisaties, die op gewelddadige wijze veranderingen in Zuid-Afrika willen bewerkstelligen.
De Nederlandse regering dient een open oog te hebben voor de eigen aard van de Zuidafrikaanse samenlevingsproblematiek, waartoe in het bij

zonder de grote culturele verscheidenheid kan worden gerekend.
Wanneer groeperingen in Zuid-Afrika die verscheidenheid in de toekomst ook tot uitdrukking willen laten komen in een confederatieve of federatieve ontwikkeling op staatkundig gebied, met respectering van de rechten van andere groeperingen, behoort zulks niet te worden afgewezen.

FINANCIËLE VERANTWOORDING

In dit programma is uitgegaan van de veronderstellingen van het CPB inzake een reële jaarlijkse groei van het nationaal inkomen met 2,5% en een nominale groei van 2%. Volgens de huidige inzichten levert dat een totale ruimte op van 47,5 mld voor rijksbegroting en sociale fondsen samen.

Voor een terugdringing van het tekort met 3% is 14 mld nodig. Voor uitvoering van het bestaande beleid conform de meerjarenramingen is nodig 18,5 mld. De koppeling van de inkomens in de collectieve sector aan de ontwikkeling van het hoofdelijk nationaal inkomen legt naar schatting een beslag op de ruimte van 9 mld. Dan resteert een vrij besteedbare ruimte van 6 mld.
Voorgesteld wordt deze ruimte als volgt te besteden:

milieukosten rijksbegroting	2,0 mld
investeringen openbaar vervoer	1,5 mld
politie, justitie	0,5 mld
extra verhoging kinderbijslag	0,5 mld
maatregelen zorgsector	0,5 mld
stadsvernieuwing e.a. investeringen	1,0 mld
	6,0 mld

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Postbus 30836
2500 GV 's-Gravenhage

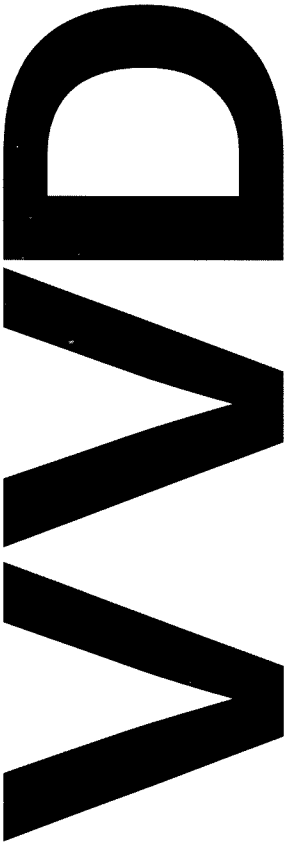

Hoofdstuk I

Inleiding

Het liberalisme gaat ervan uit dat alle mensen, hoezeer zij ook van elkander verschillen, gelijkwaardig zijn. Naar liberale overtuiging moet ieder zoveel als mogelijk is zelf over zijn eigen leven kunnen beslissen in vrijheid en verantwoordelijkheid, met verdraagzaamheid en in sociale rechtvaardigheid. Verantwoordelijk voor eigen doen en laten en voor het lot van de naaste. Verdraagzaam uit eerbied voor de ander. Sociaal rechtvaardig opdat de zwakken niet het slachtoffer worden. De individuele vrijheid die de mens tot volle ontplooiing doet komen, kan onder die voorwaarden in de samenleving bloeien. De mens stijgt dan uit boven zijn eigen individuele sfeer en zet zich in voor de naaste en dus ook voor het algemeen belang.
Optimistisch zijn wij, liberalen, over de toekomst, over de mogelijkheden van immateriële en materiële vooruitgang. Dat optimisme steunt op het vertrouwen dat wij hebben in het vermogen van de zelfstandige krachten in onze samenleving om problemen op te lossen. Dat vermogen kan pas tot zijn recht komen als de individuele mens voldoende vrijheid wordt gelaten om zijn eigen lot te bepalen.

Vrijheid en ontplooiing

Het gaat daarbij om vrijheid in die zin, dat men niet door een knellend keurslijf van geboden en verboden elke keuzevrijheid mist. Naar liberale opvatting moet steeds in redelijkheid recht worden gedaan aan individuele geaardheid. Het gaat daarbij ook om vrijheid in die betekenis, dat de materiële omstandigheden zodanig moeten zijn dat de individuele ontplooiing ook feitelijk kan worden gerealiseerd. Om deze zaken gaat het wanneer wij spreken over individualisering.
Geconstateerd moet worden dat deze liberale opvattingen steeds meer gemeengoed worden. De trend in de richting van individualisering is onmiskenbaar. De samenleving wordt liberaler, omdat steeds meer wordt ingezien dat een vrije en open samenleving een noodzakelijke voorwaarde is voor maatschappelijke vooruitgang.

Vrijheid in gebondenheid

Vrijheid om naar eigen inzicht te kunnen leven moet wèl worden begrepen als vrijheid in verantwoordelijkheid. Wij hechten zeer aan een maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Daaronder verstaan wij een mentaliteit en dienovereenkomstig handelen, waardoor de mens uitstijgt boven zijn individuele sfeer en zich inzet voor algemene doeleinden. Zich inzet voor algemene belangen via politieke en publiekrechtelijke besluitvorming, maar evenzeer via organisaties van particulier initiatief. Bij vrijheid gaat het om vrijheid in gebondenheid, omdat vrijheid haar waarde verliest wanneer zij niet wordt beperkt door een besef van verantwoordelijkheid, de notie van menselijke gelijkwaardigheid, de noodzaak van verdraagzaamheid en een geworteld gevoel voor sociale rechtvaardigheid.
Met individualisering bedoelen liberalen ook dat elk individu door de overheid gelijk moet worden behandeld. Dat betekent dat de overheid een neutrale positie moet innemen ten opzichte van de wijze waarop het individu zich in allerlei verbanden met anderen verenigt. In principe neutraal, zeggen wij daarbij, omdat een al te voortvarende doorvoering van het gelijkheidsbeginsel, zonder rekening te houden met onze erfenis uit het verleden, zeer wel kan leiden tot sociale onrechtvaardigheid. Het gaat hier om een kwestie van evenwicht.

Gericht op de toekomst

Op weg naar morgen zijn liberalen optimistisch. "De toekomst ziet er beter uit", zo luidde dan ook de boodschap in het Verkiezingsprogramma 1986 van de VVD. In 1989 is die toekomst al weer heden en, inderdaad, sinds 1986 zijn wij er met z'n allen in geslaagd een groot aantal wensen te realiseren. Mede door toedoen van deze regering is:
· de economische groei weer aangetrokken;
· de werkgelegenheid sterk toegenomen;
· het financieringstekort van de overheid teruggedrongen; zullen
· de belastingen, o.a. vanwege de doorvoering van de Oort-operatie, dalen en is een belangrijke aanzet gegeven tot een beter milieubeheer.

Het gevoerde beleid bleek succesvol, zodat er alle reden is voort te gaan op de ingeslagen weg. Na een regeerperiode van drie jaar is het kabinet in mei 1989 over een ernstig meningsverschil met de VVD-fractie in de Tweede Kamer gestruikeld. De aanleiding was de afschaffing van de belastingaftrek voor het woon-werkverkeer, hetgeen een lastenverzwaring zou betekenen van 1 miljard gulden voor een deel van de werkenden. De VVD-fractie wilde dezelfde milieumaatregelen treffen als het kabinet om de luchtverontreiniging en de files te bestrijden, maar wilde dit anders financieren. Over de wijze van financiering kon helaas geen overeenstemming worden bereikt. De toen ontstane crisis heeft geleid tot vervroegde verkiezingen. De VVD gaat die verkiezingen in op basis van het tot nog toe gevoerde beleid en dit nieuwe verkiezingsprogramma waarin onze plannen voor de toekomst staan.
Al biedt de richting van het beleid een hoopvol perspectief, problemen blijven er om opgelost te worden. Ook dienen zich nieuwe kwesties aan die onze zorg verdienen.
Ook na correctie voor de zogenoemde bestandsvervuiling blijft de werkloosheid te stabiel op een te hoog niveau. Al daalt het financieringstekort, de toename van de staatsschuld stelt ons voor grote problemen in de toekomst. Rente- en aflossingsverplichtingen leggen een steeds groter beslag op het overheidsbudget. Hoewel de economische activiteit versnelt, moeten wij toch constateren dat de economische groei onvoldoende is om te zorgen dat wij als vanzelf uit de problemen komen. Met name de vervuiling van het milieu noodzaakt tot grote beleidsinspanningen. Wij komen ook voor nieuwe vraagstukken te staan. Problemen die zich nu reeds aftekenen, maar ook zaken die wij nu nog niet voorzien. Kortom, er staat ons veel te doen.
Maatschappelijke vooruitgang gaat vaak met horten en stoten en met "scheefgroei". Die scheefgroei en onevenwichtigheden kunnen soms zo aanzienlijk zijn, dat wij van de overheid verlangen de zaken weer recht te trekken. Maar ook komt het voor dat de overheid onbedoeld de oorzaak is van het gebrek aan evenwicht. Dan vragen wij de overheid de gemaakte fouten te herstellen en in enkele gevallen om zich terug te trekken. Van echte vooruitgang op lange termijn is pas sprake als de ontwikkelingen een evenwichtig karakter dragen. De VVD zal ook in de periode 1989-1993 alles doen om een nieuw evenwicht te bereiken. Het gaat om veel soorten van evenwicht die wij in deze inleiding van dit Verkiezingsprogramma de revue zullen laten passeren.

Bij het realiseren van onze wensen gelden als uitgangspunten dat:
· de collectieve lastendruk verder daalt;
· het financieringstekort zodanig wordt teruggedrongen dat de staatsschuld als percentage van het nationaal inkomen zich stabiliseert.

Solidariteit en zorg voor de zwakkeren

Een nieuw evenwicht is nodig tussen de zelfstandige krachten in de samenleving enerzijds en de bemoeienissen van de overheid anderzijds. Dat de overheid met het oog op het algemeen belang een belangrijke taak toekomt is voor liberalen evident. De zorg voor de zwakkeren in onze samenleving, maar ook voor degenen in ontwikkelingslanden die zonder hulp geen menswaardig bestaan kunnen leiden, kan niet worden overgelaten aan de zelfstandige krachten in de maatschappij. Waarschijnlijk is de samenleving niet zorgzaam genoeg om aan individuele ontplooiingsmogelijkheden recht te doen. De overheid is en blijft nodig ten behoeve van de materiële vrijheid van degenen die zelf niet in staat zijn zich deze vrijheid te verschaffen. Het is vanuit deze geestesgesteldheid dat de VVD heeft meegewerkt aan de opbouw van wat nu de verzorgingsstaat wordt genoemd. Maar daarbij is er een aantal zaken misgegaan, zo moeten wij constateren.
De onbetaalbaarheid van de op zich nuttige voorzieningen werd spoedig duidelijk. Die onbetaalbaarheid bleek uit het feit dat de overheid met oplopende tekorten werd geconfronteerd. De overheid ging grote leningen aan om onze solidariteit met de zwakkeren tot uitdrukking te kunnen blijven brengen. In feite werden aldus de lasten van onze solidariteit doorgeschoven naar de toekomst. Niet wij waren solidair, maar van toekomstige generaties werd verwacht dat te zijn in een mate waarvoor de huidige generatie in feite niet wenst te betalen. Met het oog op de sociale rechtvaardigheid op lange termijn moet nu het evenwicht worden hersteld. Willen wij ook in de toekomst voldoende garantie bieden voor de maatschappelijke ontplooiing van de minstbedeelden in de samenleving, dan is het zonneklaar dat te vergaande ontwikkelingen ongedaan moeten worden gemaakt. Dat doet pijn, maar zonder deze inspanningen wordt de pijn in de toekomst ondraaglijk. Thans zijn aanpassingen nodig om voorzieningen gericht op degenen die het echt nodig hebben, ook in de toekomst veilig te stellen. Op weg naar dit nieuwe evenwicht moeten wij echter reeds nu beseffen dat er op dit terrein een belangrijke taak voor de overheid blijft bestaan. De zelfstandige krachten in de samenleving zijn, zoals gezegd, onvoldoende zorgzaam om de zwakkeren genoeg (bestaans)zekerheid te geven. Dat wil overigens weer niet zeggen dat wij een versterking van de solidariteitsgevoelens in de samenleving niet zouden toejuichen. Veel zorg voor de naaste komt zonder toedoen van de overheid uit de "eigen kring". Zonder deze zorg voor

elkaar kan geen samenleving bestaan. Zonder deze betrokkenheid desintegreert de maatschappij.

Nederland en de wereld

Om tenminste een minimale materiële vrijheid voor een ieder te garanderen, moeten bepaalde evenwichten in acht worden genomen en moet aan zekere voorwaarden worden voldaan. Van mogelijkheden tot individuele ontplooiing kan pas sprake zijn in een bepaalde omgeving. Vrede en veiligheid zijn essentiële kenmerken van een dergelijke omgeving. Voor die vrede en voor die veiligheid moeten wij ons voortdurend inzetten. Daartoe zetten wij ons in voor stabiliteit en evenwicht in de mondiale politieke verhoudingen. Hierbij gaat het om de verhouding Oost-West, om de relatie Noord-Zuid en tevens om verhoudingen binnen West-Europa.
De politieke ontwikkelingen in het Oostblok, met name in de Sovjetunie, bieden mogelijk een gunstig perspectief voor betere Oost-West-betrekkingen. Anderzijds kunnen deze ontwikkelingen, wanneer zij te chaotisch verlopen, de instabiliteit vergroten met mogelijk negatieve consequenties voor onze veiligheid. De euforie rond de hervormingen en het streven naar meer openheid in de communistische wereld mag ons niet blind maken voor potentiële gevaren. Versterking van het Atlantisch bondgenootschap blijft daarom ook in de toekomst een noodzaak. Binnen het kader van het Noord Atlantisch Verdrag willen de Nederlandse liberalen blijven streven naar evenwichtige betrekkingen met de Sovjetunie en de andere landen van het Warschaupact.
De stabiliteit in de wereld, en daarmee onze eigen materiële en immateriële vrijheid, is voorts gediend met een evenwichtige, maar zich versnellende, economische groei in de ontwikkelingslanden. Daarom moeten wij daartoe een substantiële bijdrage leveren. Maar niet alleen daarom: sociale rechtvaardigheid houdt immers niet op bij onze landsgrenzen. Een menswaardig bestaan voor allen op deze aarde is op zich een nastrevenswaardig doel. De relatie tussen Noord en Zuid vertoont grote onevenwichtigheden. De schuldenlast van vele arme landen loopt zodanig op, dat wanneer men in die landen zijn verplichtingen wil nakomen, dit vaak moet leiden tot een ontoelaatbare vermindering van de bestedingen in de ontwikkelingswereld. Met het oog op het bereiken van een nieuw evenwicht, ook in onze financiële verhoudingen met het Zuiden, verdient deze kwestie onze bijzondere aandacht.

Naast vrede, veiligheid en stabiele mondiale verhoudingen zijn er andere "externe" voorwaarden voor een welvarend bestaan en voor bestaanszekerheid in onze wereld. Een belangrijke voorwaarde moet hier zeker worden genoemd. Het gaat om het milieu, als de wezenlijke voorwaarde voor menselijk leven

Het milieu

De mensheid onderneemt activiteiten, waarvan de wereldomvattende gevolgen (nog) niet te overzien zijn. De atmosfeer rond onze aarde wordt met ongeëvenaarde snelheid beïnvloed door verontreinigingen. Deze zijn een direct gevolg van menselijke activiteiten, waaronder het ondoelmatig gebruik van fossiele brandstoffen, en van de doorwerking van een snelle bevolkingstoename en grote armoede in vele gebieden. Nederland zal, met anderen, het initiatief moeten nemen om op zo kort mogelijke termijn tot internationale samenwerking te komen, om een Actieplan voor de Bescherming van de Atmosfeer op te stellen.
Ook binnen onze grenzen zullen wij met voortvarendheid door moeten werken aan de verbetering van ons milieu. Hoewel de afgelopen jaren op deelterreinen vooruitgang is geboekt, is ook het inzicht gegroeid dat essentiële ecologische processen door verschillende oorzaken wezenlijk verstoord worden. Hier gaat een ernstige bedreiging vanuit voor de kwaliteit van ons leefmilieu. Dit milieu is niet alleen dienstbaar aan de mens van nu, maar moet ook in stand worden gehouden voor onze toekomstige generaties. Daarom moeten wij streven naar een nieuw evenwicht, waarbij ons handelen wordt ingepast in het stelsel van natuurlijke kringlopen, een duurzame ontwikkeling. Dit streven houdt in dat milieubeleid niet op zichzelf kan staan, maar ook deel moet uitmaken van het beleid in andere sectoren. De zorg voor ons milieu is een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Het beleid moet zich dan ook richten op een actieve medewerking van burgers, bedrijven en instellingen. Het streven naar een duurzame evenwichtige ontwikkeling houdt in dat wij gezamenlijk een groter deel van ons inkomen moeten besteden om de milieukwaliteit te verbeteren. In beginsel dient dit vooral te geschieden door de milieukosten die samenhangen met de produktie en consumptie van een bepaald goed tot uitdrukking te brengen in de prijs van dat goed. Dat impliceert enerzijds een substantiële vergroting van de collectieve uitgaven op dit terrein, maar anderzijds ook dat de milieukosten een groter beslag zullen leggen op het besteedbare inkomen van de burgers.

Europa

Onze welvaart en daarmee onze vrijheid en individuele ontplooiingsmogelijkheden worden voor een groot deel mede bepaald door het succes van de Europese eenwording. Wil de bevolking van West-Europa mee kunnen gaan in de vaart

der volkeren, dan moet deze integratie met kracht worden bevorderd. Een en ander betekent dat de regelgeving in toenemende mate uit Brussel komt en steeds minder uit de verschillende hoofdsteden van de landen der Europese Gemeenschap. Een logisch gevolg. Maar, zo kan men vrezen, betekent dit dan niet dat het evenwicht in de besluitvorming wordt verstoord? We moeten er voor waken dat de besluitvorming democratisch blijft in die zin, dat deze besluitvorming wordt beheerst door macht en tegenmacht. Tegenover de bevoegdheden van de Raad en de Commissie moet een Europees Parlement voldoende bevoegdheden krijgen om de regelgeving en uitvoering te controleren. Laten we dit na, dan is het evenwicht, noodzakelijk als voorwaarde voor democratische besluitvorming, ernstig verstoord. Op het terrein van de Europese integratie speelt nog een andere kwestie, namelijk de vraag in hoeverre de lidstaten nog voldoende beleidsruimte overhouden om zelf bijvoorbeeld hun sociale zekerheid vorm te geven. Ook hier gaat het om een gezond nieuw evenwicht, in dit geval tussen centralisatie en decentralisatie. Centralisatie met het oog op de noodzakelijke coördinatie en samenwerking; decentralisatie vanwege het beginsel de besluitvorming zo dicht mogelijk bij de burger te houden. Dit evenwichtsprincipe bewaken wij in onze gedecentraliseerde eenheidsstaat en moeten wij ook eerbiedigen indien een deel van de beslissingsbevoegdheid overgaat naar de Europese instellingen.
Zonder nieuwe evenwichten in mondiale en Europese verhoudingen, zonder respect voor de milieu-evenwichten in de wereld, ontbreekt de basis voor een veilige bestaanszekerheid op lange termijn. Het gaat hier om noodzakelijke, maar geenszins voldoende voorwaarden.

Criminaliteitspreventie en -bestrijding

De burger moet zich beschermd weten tegen die inbreuken op zijn privé domein die wij als crimineel bestempelen. Veiligheid op straat, veiligheid in eigen huis, het gaat hier om essentiële voorwaarden voor het welbevinden. De indruk bestaat dat de burgers zich in toenemende mate onveilig voelen. Liberalen beschouwen het als één der voornaamste taken van de overheid deze veiligheid te garanderen.
Criminaliteitspreventie en -bestrijding is ons inziens een primaire overheidstaak en het komt ons voor dat, terwijl de overheid in de afgelopen decennia vele nieuwe (zorg)taken op zich heeft genomen, de hier bedoelde klassieke staatstaak meer aandacht behoeft. Ook hier is dus het een en ander scheefgegroeid. Het evenwicht in de aandacht voor primaire en secundaire staatstaken is zoek geraakt. Wij bepleiten een noodzakelijke herwaardering van de klassieke staatstaken, waaronder het voorkomen van crimineel gedrag en de criminaliteitsbestrijding. Komen het individu elementaire rechten toe die zijn bestaanszekerheid garanderen (sociale zekerheid), daarnaast moeten Nederlandse burgers ook de zekerheid hebben zich in veiligheid te kunnen ontplooien.

De infrastructuur

Tot de klassieke staatstaken rekenen wij ook de zorg van de overheid voor een uitstekende kwaliteit van de infrastructuur. Tot deze infrastructuur behoren de (spoor)wegen, de (lucht)havens, de voorzieningen ten behoeve van telecommunicatie, de waterwegen en de energievoorziening. Te zamen met het milieu, de natuur, de landbouwgrond en de gebouwde omgeving vormt deze infrastructuur de fysieke omgeving voor individu en samenleving. Wij moeten constateren dat de overheidsinvesteringen ten behoeve van deze fysieke omgeving moeten worden versterkt. Blijven de consumptieve uitgaven van de overheid te hoog, dan zal er niet alleen steeds meer door de overheid moeten worden geleend, maar zal er ook steeds minder geld overblijven voor de broodnodige investeringen. Leent men geld, dan schuift men een last in de tijd vooruit. Dat is naar onze mening alleen acceptabel, indien tegenover de toekomstige lasten ook toekomstige baten ontstaan. Die baten verkrijgt men door het geleende geld te gebruiken voor investeringen ten behoeve van de toekomstige generaties. Dit gebeurt te weinig, of, anders gezegd, het evenwicht tussen overheidsconsumptie en overdrachtsuitgaven enerzijds en overheidsinvesteringen anderzijds is verstoord ten gunste van de consumptie en de overdrachtsuitgaven. Teneinde een nieuw evenwicht te bereiken zijn reeds veel inspanningen verricht, maar wij zijn zeker nog niet daar waar wij wezen moeten.
Hiervóór werd ook gewezen op het belang van een voortgezette Europese integratie. "Europa 1992" is een begrip geworden; "Europa 1992" is in feite een oproep ons gereed te maken voor de uitdagingen die ons te wachten staan als na 1992 de binnengrenzen in het gebied van de Europese Gemeenschap worden opengesteld. Wil Nederland in deze Vereniging van Europese Staten niet vervallen tot de status van perifeer gebied, dan dient er aan onze fysieke omgeving en infrastructuur het nodige gedaan te worden.

Onderwijs en volksgezondheid

Investeringen in de infrastructuur en ten behoeve van ons milieu zijn voor de toekomst van het grootste belang. Niet minder belangrijk echter zijn de investeringen "in de mens". Onze welvarende positie hebben wij voor een groot deel te

danken aan het "investeren" in menselijk kapitaal. Daarbij denken wij in de eerste plaats aan het onderwijs. Zonder doeltreffend onderwijs kan het bedrijfsleven niet renderen, maar kan ook de overheidssector niet goed functioneren. Wanneer wij met het oog op de overheidsfinanciën pleiten voor bezuinigingen, dan willen wij het onderwijs, mits goed ingericht en gericht op maatschappelijke behoeften, daarbij ontzien. Dit geldt evenzeer voor een andere "investering" in de mens, namelijk de collectieve bijdragen tot de volksgezondheid. Individueel welzijn wordt voor een belangrijk deel bepaald door de individuele gezondheid. De bevordering van de volksgezondheid behoort dan ook tot de meest belangrijke taken van de overheid. Dit neemt overigens niet weg dat de eigen verantwoordelijkheid van de individuele burger voor zijn gezondheid voorop staat.
Omdat de maatschappelijke welvaart is gediend met een goede volksgezondheid, is een beperkte groei van de bestedingen op dit terrein ten opzichte van de meerjarencijfers gewenst. Dat laat onverlet dat in de bestedingsrichting van het geld dat wij over hebben voor onze gezondheid, verschuivingen noodzakelijk zijn. Ook kan de efficiëntie in deze sector vaak worden verbeterd en zal men de zogenoemde bureaucratiekosten terug kunnen brengen. Door de bedoelde verschuivingen en door de bezuinigingen als gevolg van efficiëntieverbetering, etc. komen middelen vrij die ten behoeve van dezelfde volksgezondheid besteed kunnen worden. Wij denken hierbij vooral aan de extra geldmiddelen die in de gezondheidszorg besteed moeten worden ten gevolge van de vergrijzing van de bevolking, ten behoeve van verpleegtehuizen, voor zwakzinnigenzorg en psychiatrie.
Wanneer wij van mening zijn dat de totale bestedingen ten behoeve van de gezondheidszorg beperkt moeten stijgen, dan betekent dat niettemin dat de kostenstijging in deze sector beheerst moet worden.

Genetische techniek en ethiek

Naar het zich laat aanzien, zullen de ontwikkelingen in de medische techniek de kosten sterk doen stijgen. Bij de beheersing van deze kostenstijging komen indringende ethische vraagstukken over de grenzen van de zorg in het gezichtsveld. Ethische vraagstukken komen ook voor het voetlicht vanwege de ontwikkeling van nieuwe genetische technieken. Deze vraagstukken betreffen onder meer de keuzebeslissingen omtrent het wel of niet doorvoeren van medische handelingen op basis van DNA-recombinanttechnieken, genenonderzoek en nieuwe voortplantingstechnieken. Op deze vragen zullen wij een antwoord moeten formuleren.

Demografie

De demografische ontwikkelingen leiden tot een andere opbouw van onze bevolking. Dat betekent niet alleen een belangrijke kostenstijging in de gezondheidszorg, maar stelt ons ook voor uitdagingen op andere terreinen. Door de ontgroening en vergrijzing krijgen wij te maken met een dalend aandeel van de potentiële beroepsbevolking in de totale bevolking. Dit betekent dat de omvang van de inkomensoverdrachten zal toenemen. Van een relatief geringer economisch actief deel van de bevolking wordt een grotere solidariteit gevraagd ten behoeve van de ouderen. In zekere zin snijdt het mes aan twee kanten in de verkeerde richting. Aan de ene kant versmalt het economisch draagvlak op basis waarvan de inkomensoverdrachten moeten worden betaald, aan de andere kant is er steeds meer geld nodig voor het betalen van oudedagsvoorzieningen, van de AOW en de pensioenen. Gezien het feit dat het aanbod op de arbeidsmarkt van jongeren in de tweede helft van de jaren negentig relatief zal dalen, moet het beleid gericht op het vervroegd uittreden van ouderen worden heroverwogen. Het is voorts onze taak de maatschappelijke integratie van ouderen te bevorderen. De bijdrage van ouderen aan het maatschappelijk welzijn is van groot belang. In allerlei maatschappelijke organisaties en leefverbanden kunnen wij de inzet van ouderen niet missen.

Economisch draagvlak

Het economisch draagvlak wordt niet alleen bepaald door de omvang van de werkende bevolking. De produktiviteit van de factor arbeid kan immers sterk toenemen door de technologische ontwikkelingen. De technische vooruitgang kan aldus de gevolgen van een onevenwichtige samenstelling van de bevolking opvangen. Dat kan, maar dan moeten wij ons reeds nu daartoe de nodige inspanningen getroosten. Geconstateerd wordt dat de investeringen in nieuwe technieken in Nederland moeten worden opgevoerd. Geconstateerd wordt ook dat de innoverende activiteit, alsmede de verspreiding van innovaties te wensen overlaat. Het is ons inziens voornamelijk het bedrijfsleven dat, weliswaar ondersteund door de overheid, deze achterstanden weg moet werken. Dat kan echter alleen indien het algemeen financieel en sociaal-economisch beleid van de overheid voldoende ruimte schept voor ondernemend Nederland. Wij denken daarbij niet alleen aan verlaging van de belasting- en premiedruk, maar ook aan een vermindering van de regeldichtheid. Vermindering van de regeldichtheid vergroot de flexibiliteit waardoor de noodzakelijke aanpassingen soepel kunnen verlopen. De huidige regeldichtheid moet wel leiden tot het dichtslibben

van de economische bloedsomloop. Zij is het gevolg van de "beleidsverslaving" waaraan de politiek tot op heden lijdt. Alleen de politiek zelf kan hieraan een eind maken. Daarmee raken wij de kern van het probleem. De weg terug is soms heel moeilijk begaanbaar en er is moed voor nodig om te vechten tegen de "tirannie van de status quo".

Evenwicht op de arbeidsmarkt

Het economisch draagvlak wordt bepaald door de infrastructuur, de beschikbaarheid van fysiek kapitaal, de omvang en de scholingsgraad van de beroepsbevolking en door de stand van de techniek. Onze feitelijke welvaart wordt echter ook bepaald door de mate waarin het kapitaal wordt benut en door de mate waarin hij of zij die wil werken ook daadwerkelijk een baan kan vinden. In die zin duidt de huidige werkloosheid op aanzienlijke verspillingen van beschikbaar menselijk kapitaal. Daarbij komt dat de werkloosheid niet alleen het economisch draagvlak versmalt, maar erger, ook menselijk leed teweegbrengt. Iemand die wil werken, staat niet graag aan de kant. Anders gezegd: de arbeidsmarkt vertoont ontoelaatbare onevenwichtigheden en op ons rust de belangrijke verantwoordelijkheid een nieuw evenwicht te bereiken. Een beleid gericht op een groei van het aantal arbeidsplaatsen is hoogst noodzakelijk, maar waarschijnlijk niet voldoende. Daarnaast moet het beleid, direct gericht op de individuele werkloze, worden versterkt. Dat een dergelijk beleid decentraal gestalte moet krijgen, spreekt wel vanzelf. Verder kan de werking van de arbeidsmarkt sterk verbeteren als de regelgeving die de aanpassingen op deze markten vertraagt belangrijk wordt teruggedrongen.
Dat de werkloosheid verder moet worden teruggedrongen is evident. Op weg naar een nieuw evenwicht op de arbeidsmarkt verdient de maatschappelijke integratie van degenen die (nog) geen betaalde arbeid verrichten onze aandacht. Ook zij die geen betaalde arbeid verrichten, kunnen zich ontplooien door talloze maatschappelijk zinvolle activiteiten. Het is onze taak ook deze activiteiten te stimuleren en er de ruimte voor te scheppen.

Gericht op een nieuw evenwicht

Deze aanzet tot het voorliggende Verkiezingsprogramma 1989 van de VVD geeft een beknopt overzicht van de zaken die in de komende regeerperiode onze aandacht verdienen. Deze en andere kwesties zullen wij in de volgende hoofdstukken nader uitwerken en toelichten. Kenmerkend voor onze benadering is het afwijzen van een dogmatisch streven naar een of andere heilstaat, die in de vorm van een blauwdruk zou kunnen worden gepresenteerd. Bepalend voor onze gedachtengang, en daarmee voor onze beleidsaanbevelingen, is wel het besef dat maatschappelijke vooruitgang mogelijk is als wij de noodzaak van evenwichten in het oog houden. Liberalen geloven in vooruitgang door verandering, mits de ontwikkelingen een evenwichtig karakter hebben. Daarom is dit programma,

GERICHT OP EEN NIEUW EVENWICHT,
IN EEN KANSVOLLE TOEKOMST

Hoofdstuk II

2. Recht en de kwaliteit van het bestuur in de sociale rechtsstaat

Deel I. Strafrecht en criminaliteitsbestrijding

Het gevoel machteloos te staan tegenover en zich onvoldoende beschermd te weten tegen criminele aantasting van persoon en eigendom wekt veel onrust en onbehagen in de samenleving. Het eerste deel van dit hoofdstuk geeft concrete aanbevelingen om de rechtshandhaving, criminaliteitspreventie en criminaliteitsbestrijding, te zamen een primaire staatstaak, verder sterk te verbeteren.

201 Om het strafrecht met zijn beperkte capaciteit minder te belasten, moet de wetgever niet als vanzelfsprekend steeds kiezen voor strafrechtelijke handhaving van regelgeving.

202 Overtredingen van ordeningsregels (regels met een instrumenteel karakter) moeten zoveel mogelijk langs bestuurlijke weg worden aangepakt, voor zover een civielrechtelijke of tuchtrechtelijke procedure niet tot een bevredigende oplossing kan leiden.

203 In de opsporing, vervolging, berechting en executie van straf mogen capaciteitsproblemen niet leiden tot (grote) vertragingen en ontoelaatbare kwaliteitsvermindering van het strafrechtelijke systeem. Door een herschikking van staatsuitgaven en beleidsintensivering moet de capaciteit worden vergroot.

204 Het beleid gericht op aanpassing van de cellencapaciteit aan de gebleken behoefte moet worden voortgezet.

205 De effectiviteit van het politie-apparaat en de efficiëntie van het politie-optreden moeten worden verbeterd. Daartoe dienen onder meer:
- uitbreiding van de capaciteit van de politie;
- automatisering;
- een adequaat personeels- en opleidingsbeleid;
- verbetering van de management-kwaliteit;
- regionale samenwerking tussen politiekorpsen;
- sanering van bestaande politietaken;
- onderzoek naar de coördinatie van taken van reguliere politie en de bijzondere opsporingsdiensten en van de laatstgenoemde diensten onderling.

206 Om de politie-organisatie meer als eenheid te laten functioneren, dient de regionale samenwerking door het toedelen van bevoegdheden, verantwoordelijkheden en middelen aan de politieregio's te worden bevorderd.
Mede daarom moet de Rijkspolitie bij het departement van Binnenlandse Zaken worden ondergebracht zonder afbreuk te doen aan het gezag van de Minister van Justitie over de politie in het kader van de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde.

207 De efficiëntie binnen de politie-organisatie wordt verder vergroot door de invoering van een stelsel van budgetfinanciering. Gelijktijdig moeten de bevoegdheden van het politiemanagement worden verruimd.

208 Door budgetfinanciering wordt het politiemanagement in staat gesteld meer differentiatie in beloningssystematiek en promotiebeleid door te voeren. Een decentralisatie van het arbeidsvoorwaardenbeleid kan zo worden gerealiseerd.

209 Bij de bepaling van de sterkte(toedeling) van de politie moeten, naast inwonersaantal en bevolkingssamenstelling, de omvang en de aard van de criminaliteit ter plaatse worden meegewogen. Een en ander mag echter niet leiden tot verkleining van politiekorpsen in die regio's waar juist door preventief beleid en optreden de omvang en aard der criminaliteit resp. is gedaald of ten gunste is veranderd.

210 Bij de politie en de rechterlijke macht laat de huisvesting te wensen over, waardoor een goede taakuitoefening soms nauwelijks mogelijk is. Een verbetering van deze huisvesting moet zo spoedig mogelijk worden gerealiseerd.

211 Ten behoeve van de bestrijding van boven-

lokale (zware) criminaliteit is de instelling van regionale en interregionale politieteams noodzakelijk.

212 De automatisering van het landelijk informatienetwerk voor uitwisseling van gegevens over criminele activiteiten dient met spoed te worden voltooid.

213 Snelrechtprocedures bij vandalisme alsmede bij criminaliteit tijdens sportwedstrijden moeten vaker worden toegepast. Daarbij moet er naar worden gestreefd de daders de aangebrachte schade zoveel mogelijk te laten vergoeden.

214 Functioneel toezicht en het stimuleren van een grotere oplettendheid van burgers kunnen een belangrijke bijdrage leveren om vandalisme en kleine (veel voorkomende) criminaliteit in woon- en winkelwijken tegen te gaan. Buurtorganisaties dienen hierbij nauw met de politie samen te werken. Particuliere bewakings- en beveiligingsdiensten moeten in een rechtsstaat als Nederland aan strenge maatstaven voldoen. Herziening van wetgeving ter zake is noodzakelijk. Het gebruik van geweld blijft voorbehouden aan de op democratische wijze gecontroleerde overheid.

215 Er lijkt verband te bestaan tussen jeugdcriminaliteit en factoren als gezinsomstandigheden, woonomgeving, gebrekkige opleiding en onderwijs, en werkloosheid. Het beleid op de terreinen van volkshuisvesting, onderwijs, sociale zekerheid en werkgelegenheid moet deze oorzaken van jeugdcriminaliteit zoveel mogelijk wegnemen.

216 Een deel van de veel voorkomende (jeugd)criminaliteit hangt nauw samen met de problematiek van het druggebruik. De bestrijding van handel in verdovende middelen verdient hoge prioriteit.

217 De voorlichting omtrent de schadelijke gevolgen van druggebruik en de mogelijkheden voor medische behandeling en begeleiding van druggebruikers worden versterkt.

218 Bij criminele handelingen van drugs- of alcoholverslaafden dient de rechter de mogelijkheid te hebben opname in een afkickcentrum aan te bieden ter vervanging van (langdurige) gevangenisstraf. Daarbij dient als voorwaarde te gelden dat de verslaafde zich schriftelijk verplicht de behandeling af te ronden. Afkicken heeft pas zin indien de ex-verslaafde door (zicht op) arbeid en passende huisvesting toekomstmogelijkheden worden geboden. Intensieve begeleiding is noodzakelijk.

219 Het verdient aanbeveling om met name jeugdige criminelen een eerste vangnet te bieden, bestaande uit een gevarieerd pakket van alternatieve straffen.

220 Handel in drugs en druggebruik in gevangenissen moeten onmogelijk worden gemaakt.

221 Vervroegde invrijheidsstelling moet weer afhankelijk worden gesteld van het gedrag van gedetineerden en van de kans op herhaling van het misdrijf.

222 Internationale samenwerking ter bestrijding van criminaliteit, in het bijzonder binnen de Europese Gemeenschap (Europol), is nodig vanwege het feit dat de zware criminaliteit in toenemende mate een internationaal karakter krijgt. Deze samenwerking is te meer noodzakelijk vanwege het wegvallen van de binnengrenzen in de Europese Gemeenschap. Het binnenlands vreemdelingentoezicht dient aan de gewijzigde situatie te worden aangepast.

223 Afspraken in Europees verband zijn noodzakelijk met betrekking tot de voorwaarden waaronder opsporings- en aanhoudingsbevoegdheden buiten de nationale landsgrenzen, onder gezag van de ter plaatse bevoegde autoriteiten, kunnen worden uitgeoefend.

224 Slachtoffers van delicten verdienen meer aandacht. Opvang door deskundigen moet financieel verzekerd zijn. Slachtoffers hebben recht op berichtgeving door het Openbaar Ministerie ten aanzien van de zaak waarbij zij betrokken zijn en recht op vergoeding voor immateriële en materiële schade.

225 Ten aanzien van het Schadefonds Geweldsmisdrijven wordt een verkorte procedure bepleit, waarin na een voorlopige toetsing, snel - bij wijze van voorschot - een gedeeltelijke uitkering aan het slachtoffer wordt gedaan.

226 De bevoegdheid om de communicatie van verdachten te volgen, moet worden uitgebreid tot alle communicatiemiddelen, zoals telefax en telex.

227 Een verdachte die weigert zijn personalia te noemen, moet in strafrechtelijke gijzeling - met een duur van bijvoorbeeld maximaal vier weken - kunnen worden genomen. Invoering van een beperkte identificatieplicht is gewenst, te regelen bij wet waarin omschreven is in welke situaties een burger zich moet kunnen identificeren. De in de Grondwet neergelegde rechten van de burger dienen hierbij te worden gerespecteerd.

228 Er moet snel een wettelijke regeling komen, die het mogelijk maakt de winsten die de dader uit misdrijf heeft verkregen, af te nemen. Iemand van wie aannemelijk is dat zijn misdaad financieel voordeel heeft opgeleverd, moet verplicht kunnen worden mee te werken aan de bewijslevering van de herkomst van bepaalde, eigen bezittingen.

229 De vormvoorschriften in het strafprocesrecht, die geen wezenlijke rechtswaarborgen voor de verdachte bevatten, worden gedeformaliseerd op een wijze die knelpunten voor zittende en staande magistratuur opheffen, onder andere door herstel van vormverzuimen mogelijk te maken. De voorstellen van de Commissie Herijking Wetboek van Strafvordering vormen daarbij een leidraad. Sancties op ongerechtigheden in de procedure dienen in verhouding te staan tot het door het voorschrift beschermde belang.

230 De adviezen van de Staatscommissie Herziening Rechterlijke Organisatie ten aanzien van de reorganisatie van de rechterlijke organisatie moeten met voortvarendheid worden doorgevoerd.

231 Het aantal "kale" beleidssepots moet zoveel mogelijk worden teruggedrongen.

232 Het inbreken in beveiligde computerbestanden en andere vormen van het ongeoorloofd gebruik van een computer of databank, worden strafbaar gesteld, voor zover de betrokken handeling niet reeds uit anderen hoofde strafbaar is.

233 Door wetgeving met een preventief karakter moet de bescherming van dieren worden verbeterd.

Deel II. De sociale rechtsstaat

De rol van de overheid

234 In de sociale rechtsstaat schept de overheid een kader waarbinnen de individuele vrijheid en de veiligheid van de burgers zijn gewaarborgd. Daarnaast verricht de overheid belangrijke maatschappelijke taken wanneer deze door de burgers niet zelf vervuld (kunnen) worden.

235 Individuele vrijheid verwijst zowel naar eigen verantwoordelijkheid, zelfredzaamheid en creativiteit als naar garanties voor een menswaardig bestaan.

236 Veiligheid betekent gevrijwaard te zijn van crimineel gedrag van anderen en te leven in een wereld zonder terreur en zonder militaire agressie van buitenlandse mogendheden.

237 De overheid heeft in de huidige verzorgingsstaat te veel oneigenlijke taken tot zich getrokken. Wij denken daarbij bijvoorbeeld aan de te gedetailleerde regelgeving op het terrein van de volkshuivesting. De overheid zal echter ook nieuwe taken op zich moeten nemen, of het beleid op een aantal terreinen moeten aanscherpen. Hierbij denken wij met name aan milieubescherming, criminaliteitsbestrijding en het scheppen van werkgelegenheid.

238 Het streven naar een sociale rechtsstaat betekent dat het huidige regeringsbeleid, gericht op kritische herbezinning op de taken van de overheid en op de wijze van uitvoering daarvan, moet worden voortgezet.

239 Naast herbezinning op overheidstaken, die moet leiden tot deregulering, privatisering en bezuinigingen, is ook verdergaande decentralisatie van taken noodzakelijk.

De democratie

240 De constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje en de parlementaire democratie vormen de beste staatsvorm voor Nederland.

241 Een doelmatig en democratisch functioneren van het staatsbestel vereist een duidelijke scheiding van de bevoegdheden tussen Staten-Generaal en Regering (dualisme).

242 Regeerakkoorden, die tot stand komen bij kabinetsformaties, moeten een globaal, niet te gedetailleerd karakter hebben.

243 Rechtszekerheid voor de burger is een belangrijk element van democratie. Veranderingen in overheidsbeleid moeten daarom tijdig bekend zijn. Dit noopt naast de openbaarheid van het bestuur, tot een actieve voorlichting over het overheidsbeleid. Maatregelen mogen de rechten van burgers niet met terugwerkende kracht beknotten.

244 Invoering van het referendum op nationaal niveau (directe democratie) is ongewenst. Nederland is en blijft een vertegenwoordigende democratie.

245 Beleids- en beheerstaken moeten zodanig over de onderscheiden departementen worden verdeeld, dat een ministerraad van beperkte omvang zich kan concentreren op de hoofdlijnen van beleid, op de samenhang in de besluitvorming en op de ontwikkelingen in het verband van de Euro-

pese Gemeenschap. Om dit te kunnen bereiken moet het aantal staatssecretarissen worden uitgebreid. De staatssecretaris moet een duidelijke eigen politieke verantwoordelijkheid krijgen binnen het raam van de door de minister aan hem toebedeelde bevoegdheden.

246 De ministeriële verantwoordelijkheid (en die van de staatssecretaris) strekt zich uit tot het ambtelijk handelen van ambtenaren. Tussentijdse wisseling van ministers/staatssecretarissen moet mogelijk zijn zonder dat een kabinetscrisis het gevolg is.

247 Het verdient aanbeveling dat het parlement, meer dan te doen gebruikelijk, zich concentreert op hoofdzaken van beleid.

De kwaliteit van de wetgeving

248 Wetsvoorstellen moeten op duidelijke wijze aangeven:
· waarom regelgeving gewenst is en welke doeleinden worden nagestreefd;
· wat de negatieve (indirecte) gevolgen en de financiële consequenties zijn;
· op welke wijze de regels worden gehandhaafd;
· op welk tijdstip de effecten van de regelgeving moeten worden geëvalueerd;
· op welk bestuursniveau de regelgeving tot stand moet komen;
· welke de gevolgen zullen zijn voor burgers en bedrijfsleven;
· voor welke periode zij zullen gelden (sunsetprincipe).

249 De bestaande wetgeving zal op onbedoelde en ongewenste neveneffecten moeten worden onderzocht en, zo nodig, dienovereenkomstig gewijzigd of ingetrokken.

250 De wetgever dient niet als vanzelfsprekend steeds te kiezen voor de strafrechtelijke handhaving van regelgeving.

251 Regering en parlement dienen meer aandacht te schenken aan de staatsrechtelijke aspecten van wetgeving en beleid. De wetgever moet er vooral voor zorgen dat wetten niet in strijd zijn met de Grondwet en de internationale overeenkomsten (verdragen).

252 Reeds vanaf het begin van voorbereiding van wetgeving (op het departement) moet deze wetgeving serieus worden bezien in het licht van de wens tot deregulering.

253 De wetgever moet meer profiteren van adviezen van de Raad van State.

254 Aan delegatie van wetgeving *valt vaak niet* te ontkomen. Het verdient aanbeveling dat de wetgever bij toedeling van regelgevende bevoegdheden terughoudendheid betracht.

255 Het is ongewenst dat de wetgever politieke controverses doorschuift naar de rechterlijke macht. Hiervan is sprake indien de wetgever te traag veranderingen in de maatschappelijke opvattingen over wat wenselijk en nuttig is, in nieuwe wetgeving tot uitdrukking brengt. De rechtsonzekerheid wordt zo vergroot.

256 Massale overtreding behoeft niet te duiden op het niet meer aanvaardbaar zijn van de geschonden regel. In dat geval heeft de overheid niet de beleidsvrijheid de handhaving van geldend recht achterwege te laten.

257 Burgers moeten de kans hebben gebruik te maken van de rechten die hun door de wet zijn toegekend. Dit vereist enerzijds kortere en eenvoudige administratieve procedures, terwijl anderzijds voorkomen moet worden dat door het instellen van tijdrovende beroepsprocedures een adequaat overheidshandelen onmogelijk wordt gemaakt. Versnelling van beroepsprocedures is dan noodzakelijk.

258 Gestreefd moet worden naar een duidelijke wetgevingsstructuur en naar samenhang in wetgevingscomplexen.

De efficiënte overheid

259 De efficiëntie van het overheidsapparaat kan worden verbeterd. Geconstateerd wordt dat door de omvang van dit apparaat en door een gebrek aan coördinatie binnen de overheid allerlei noodzakelijke aanpassingen worden vertraagd, of slechts met hoge kosten kunnen worden gerealiseerd. Afslanking van dit apparaat en verbetering van de efficiëntie blijven hoogst noodzakelijk. Bij het management van grote projecten moet, zo nodig, gebruik worden gemaakt van externe deskundigheid.

260 Het stellen van prioriteiten en het beslissen over de mogelijke afstoting van overheidstaken, alsmede het numeriek terugbrengen van het ambtelijk apparaat, worden tijdens de kabinetsformatie in hoofdlijnen vastgelegd; daarna is het voortdurend onderdeel van algemeen kabinetsbeleid.

261 Door budgettering (budgetfinanciering) en automatisering kan de efficiëntie van het overheidsapparaat toenemen.

262 De huidige automatiseringsprocessen bij

de overheid verlopen vaak ongecoördineerd. Een automatiseringsbeleid met een prioriteitsstelling, waarbij er afstemming plaatsvindt tussen de verschillende betrokkenen, is nodig om geldverspilling te voorkomen.

263 Nagegaan moet worden of samenbundeling van departementen kan leiden tot betere coordinatie op beleidsterreinen en daarmee tot een grotere doelmatigheid.

264 Het aantal regeringsadviesraden moet verder worden verminderd.

265 Bij dienstverlening door de overheid dient bij de doorberekening van o.a. de kosten van huisvesting het profijtbeginsel te worden toegepast.

266 Een goede voorbereiding op en uitrusting voor rampenbestrijding is een voortdurende noodzaak, zowel op landelijk, provinciaal als gemeentelijk niveau.

De rechtspositie van ambtenaren

267 Gestreefd moet worden naar een kleiner, efficiënt, goed opgeleid en goed betaald ambtenarenapparaat. Een goede interdepartementale loopbaanplanning werkt stimulerend en verhoogt de efficiëntie.

268 Uit de zogeheten pakketvergelijking blijkt dat de overheid met betrekking tot middelbare en hogere functionarissen een zwakke positie op de arbeidsmarkt inneemt. Een verbetering van deze positie is noodzakelijk met het oog op de kwaliteit van het overheidsapparaat en het functioneren van de overheid.

269 Gezien de constatering onder 268, is het gewenst de arbeidsvoorwaardenruimte voor het overheidspersoneel in verband te brengen met de loonkostenontwikkeling in het bedrijfsleven. Voorkomende inkomensachterstanden van overheidspersoneel moeten, conform de pakketvergelijking, gefaseerd worden weggenomen.

270 Over de omvang en de aanwending van de arbeidsvoorwaardenruimte wordt onderhandeld tussen de overheid als werkgeefster en de ambtenarenorganisaties.

271 Wijzigingen in de arbeidsvoorwaarden kunnen alleen tot stand komen, indien de partijen zoals bedoeld onder 270 daarover overeenstemming hebben bereikt.

272 De door partijen overeengekomen arbeidsvoorwaarden kunnen, gegeven het budgetrecht van het parlement, alleen na goedkeuring van de begrotingswet door de volksvertegenwoordiging worden doorgevoerd.

273 Beloningsverschillen tussen ambtenaren in verband met verschillen in zowel individueel functioneren als in arbeidsmarktpositie, zijn noodzakelijk en rechtvaardig.

274 Het stakingsrecht voor ambtenaren dient in een wet te worden vastgelegd, waarbij de ononderbroken levering van de voor de samenleving vitale diensten is verzekerd.

275 Indien bij doorvoering van de aanbevelingen 269 tot en met 274 de rechtspositie van ambtenaren op de hier bedoelde punten meer gelijkwaardig wordt aan die van andere werknemers, moet ook aanpassing van de overige elementen van de rechtspositie van ambtenaren aan die van andere werknemers plaatsvinden.

276 Bij de benoeming van topambtenaren dienen niet de politieke voorkeur, maar de bekwaamheid en geschiktheid maatstaven te zijn.

Binnenlands bestuur;
het Rijk en de andere overheden

277 Decentralisatie van beleid leidt, vanwege een geringe afstand van de burgers tot het bestuur, tot een grotere betrokkenheid van de bevolking, tot meer openbaarheid van bestuur en tot een betere aanspreekbaarheid van de overheid op haar handelen.

278 Met decentralisatie wordt hier een verruiming van het taakgebied en de bevoegdheden van de andere overheden bedoeld. Spreiding van publieke verantwoordelijkheden naar maatschappelijke organisaties (functionele decentralisatie) daarentegen heeft als mogelijke negatieve consequentie dat er sprake is van spreiding van macht zonder voldoende democratische controle. Met betrekking tot functionele decentralisatie is een grote terughoudendheid gepast.

279 Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft bij de decentralisatie een coördinerende en stimulerende taak. Systematisch en bij voortduring moet worden nagegaan welke taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden kunnen worden overgedragen aan andere overheden.

280 Overdracht van taken en verantwoordelijkheden naar provincies en gemeenten dient gepaard te gaan met een grotere autonomie van deze overheden. Tevens dient, evenals bij privatisering, het rijksambtenarenapparaat naar evenredigheid te worden ingekrompen.

281 Een grotere autonomie van provincies en gemeenten wordt verkregen door overheveling van een aanmerkelijk bedrag aan specifieke uitkeringen naar de algemene uitkeringen uit het Provincie- en Gemeentefonds en door een vermindering van de centrale regelgeving. Dit leidt tot bestuurlijke differentiatie in die zin, dat de lokale of provinciale voorzieningen niet overal gelijk behoeven te zijn.

282 Met het oog op de versterking van de autonomie van de gemeenten is de voortzetting van een samenhangend gemeentelijk herindelingsbeleid gewenst.

283 De Wet Gemeenschappelijke Regelingen moet spoedig geëvalueerd worden. Regionale aangelegenheden kunnen in bestuursovereenkomsten worden geregeld. Hierbij moeten de speciale kwaliteiten en beleidsterreinen van de randgemeenten en de onderscheiden delen van de grote stad worden zekergesteld. De VVD is tegen de vorming van supergemeenten ter oplossing van de (financiële) problemen van de grote steden in de Randstad omdat deze problemen dan onevenredig zwaar op de te annexeren randgemeenten drukken.

284 Het gemeentelijk herindelingsbeleid moet niet op strakke normen worden gebaseerd. Factoren die bij de herindeling moeten worden meegewogen zijn:
· inwonertallen;
· de functies van de betrokken gemeenten;
· de economische, geografische en sociale variabelen;
· de verwevenheid van voorzieningen met buurgemeenten;
· de financiële gevolgen.

285 Bestuursakkoorden tussen Rijk en andere overheden versterken het decentraliseringsproces.

286 Provincies en gemeenten moeten in evenredigheid een bijdrage leveren aan de bezuinigingen van de overheid. Indien provincies en gemeenten ten gevolge van de decentralisatie nieuwe taken krijgen toebedeeld, dient er een financiële compensatie plaats te vinden.

287 De apparaatskosten verbonden aan de uitvoering van de Bijstandswet worden volledig door het Rijk vergoed. Deze vergoeding wordt in mindering gebracht op de uitkeringen uit het Gemeentefonds.

288 De herbenoeming van burgemeesters is geen automatisme. De horizontale doorstroming van burgemeesters moet worden bevorderd.

Hoofdstuk III

De kwaliteit van de omgeving

De mogelijkheden tot maatschappelijke vooruitgang en individuele ontplooiing worden voor een belangrijk deel bepaald door wat wij aanduiden als de kwaliteit van de omgeving. Liberalen zijn van mening dat de overheid, door een voorwaardenscheppend beleid, een belangrijke taak heeft om deze kwaliteit te bevorderen. In dit hoofdstuk bepalen wij ons tot:
- het milieu- en natuurbeleid;
- het ruimtelijk ordeningsbeleid;
- de investeringen ter verbetering van de infrastructuur (verkeer en vervoer);
- de volkshuisvesting.

Met deze vormen van beleid tracht de overheid de kwaliteit te bevorderen van onze fysieke omgeving.

Het milieu- en natuurbeleid

Een goede omgevingskwaliteit is voorwaarde voor het welzijn en de ontplooiing van het leven op aarde. Deze kwaliteit wordt sterk bedreigd door velerlei verontreinigingen en door aantasting van natuur en landschap. Hoewel de afgelopen jaren op deelterreinen vooruitgang is geboekt, is tegelijk het inzicht gegroeid dat essentiële ecologische processen door verschillende oorzaken wezenlijk worden verstoord. Niet langer betreft het vooral verstoringen van ons korte-termijn welbevinden, maar steeds scherper tekenen zich de bedreigingen af van de kwaliteit van het bestaan van ook volgende generaties. Milieubeleid is overlevingsbeleid.

Een milieubeleid kent in financieel opzicht twee sporen. In de eerste plaats wordt de kwaliteit van het milieu bevorderd door de milieukosten zichtbaar te maken. Het zichtbaar maken van deze kosten leidt tot verandering van marktprijzen. Via het prijsmechanisme worden dan de beslissingen in de particuliere sector zodanig beïnvloed dat de milieukwaliteit verbetert. Bevordering van de kwaliteit van het milieu op deze wijze gaat niet gepaard met een toename van de overheidsuitgaven op dit terrein. Wèl zal hierdoor het beslag van de milieukosten op het besteedbare inkomen toenemen. Lastenverlichting ter compensatie van dit grotere beslag is dan noodzakelijk. In de tweede plaats valt er niet aan te ontkomen dat ook de overheidsuitgaven ter verbetering van het milieu toenemen. Deze beleidsintensivering wordt mede gefinancierd door een herschikking van de overheidsuitgaven.

301 Hoofddoelstelling van het natuur- en milieubeleid is het bereiken van het nieuwe evenwicht voor een duurzame ontwikkeling, waarbij het menselijk handelen is ingepast in het stelsel van natuurlijke kringlopen.

302 In het kader van een dergelijke duurzame ontwikkeling is het natuur- en milieubeleid verweven met praktisch alle terreinen van overheidsbeleid op alle bestuurlijke niveaus. Een doeltreffend natuur- en milieubeleid vergt de medeverantwoordelijkheid van alle bestuurslagen. Daarom wordt onverkort vastgehouden aan de gedecentraliseerde uitvoering van het natuur- en milieubeleid, tenzij lokale of regionale belangen worden overschreden. Hierdoor wordt ook bevorderd dat het beleid zo dicht als maar enigszins mogelijk bij de burger wordt gemaakt.

303 Milieu en natuur kennen geen grenzen. Een internationaal gecoördineerde aanpak is daarom noodzakelijk, zeker met het oog op het Europa van na 1992. Nederland dient bestaande en nieuwe initiatieven tot internationale samenwerking en afstemming met kracht te bevorderen, zo mogelijk door middel van een bedrijfstakgerichte aanpak. Indien de bescherming van de omgevingskwaliteit dat echter gebiedt of de internationale besluitvorming daardoor kan worden versneld, mag de overheid niet aarzelen met het - desnoods eenzijdig - treffen van maatregelen.

304 Waar noodzakelijk ingrijpen leidt tot een overmatige belasting ten opzichte van (buitenlandse) concurrenten, kunnen tijdelijke financiële steunmaatregelen (waaronder fiscale faciliteiten) worden overwogen. Deze kunnen eveneens worden overwogen om de introductie van schonere

produktiemethoden te stimuleren, in het bijzonder voor bedrijven die bereid zijn verder te gaan dan de door de overheid voorgeschreven milieunormen; dit mede teneinde een eventueel concurrentienadeel te vermijden.

305 Omgevingsproblemen ontstaan door het handelen van mensen, individueel of in organisaties. Omdat de zorg voor onze omgeving een gezamenlijke verantwoordelijkheid is, moet het beleid zich richten op de actieve medewerking van individuele burgers, bedrijven en instellingen. Het beleidsinstrumentarium, dient - gebaseerd op overleg met de meest betrokkenen - slechts te regelen wat nodig is, maar dit dan ook effectief en efficiënt te doen.

306 De voorlichting over de omgevingsproblematiek wordt verder verbreed en geïntensiveerd, waarbij speciaal aandacht wordt besteed aan de mogelijkheden van elke burger of bedrijf om zelf natuur- en milieuschade te voorkomen c.q. te beperken. Informatie omtrent stoffen en produkten door middel van een verbeterde etikettering vormt hiervan een onderdeel. Mentaliteitsombuiging ten aanzien van ons handelen staat daarbij voorop.

307 Waar dat zinvol en verantwoord is, zal de overheid duidelijke afspraken tot gedragsverandering, die op vrijwillige basis tot stand komen met bedrijven, bedrijfstakorganisaties en dergelijke, vastleggen in convenanten.

308 Gedragsverandering kan worden bevorderd door financiële prikkels. Zo zal het stimuleren van de zogenaamde "schone auto" en het gebruik van loodvrije benzine met behulp van regulerende heffingen worden voortgezet. Ook op andere gebieden dienen vergelijkbare beleidsmiddelen te worden overwogen.

309 Onder handhaving van het beginsel "de vervuiler betaalt" zullen heffingen op brandstoffen een belangrijke plaats innemen in zowel het realiseren van de doelstellingen als het financieren van het milieubeleid. Daarbij zal harmonisatie in EG-verband met kracht moeten worden nagestreefd.

310 Het heffingsinstrument wordt vanuit het beginsel dat "de vervuiler betaalt" en in aanvulling op gebods- en verbodsbepalingen, ingezet om milieudoelstellingen te realiseren. Hierbij wordt niet alleen gelet op de milieubelasting tijdens het produktieproces, maar ook op de milieubelasting van afval. Het is gewenst waar mogelijk statiegeld op verpakking verplicht te stellen. De opbrengst van heffingen op grond van milieuoverwegingen wordt aangewend voor verlichting van de fiscale druk elders, bij voorkeur ter stimulering van milieuvriendelijke produktietechnieken. Hierdoor worden ongewenste effecten op het milieu bestreden en gewenste effecten gestimuleerd, terwijl de collectieve lastendruk niet stijgt.

311 De financiering van de gezondmaking van het milieu mag niet leiden tot het radicaal verlaten van het beleid van lastenverlichting voor de werkende bevolking. De fiscale aftrekbaarheid van kosten van woon-werkverkeer voor alle vervoerswijzen en voor afstanden groter dan 10 km moet niet worden afgeschaft. De luchtverontreiniging en het file-probleem moeten met doelmatige middelen worden aangepakt, zoals schone motoren, katalysatoren, verbetering van het openbaar vervoer en de infrastructuur, bevordering van carpooling, groepsvervoer en fietsverkeer, ruimtelijke ordening en een volkshuisvestingsbeleid gericht op kortere woon-werkafstanden, dit alles evenwichtig gefinancierd.

312 De overheid zal op natuur- en milieugebied ook regulerend moeten optreden door middel van gebods- en verbodsbepalingen. Normen, zowel voor de algemene omgevingskwaliteit als voor uitstoot, worden op landelijk niveau - zo mogelijk internationaal gecoördineerd - vastgelegd. Naast normen dienen ook testmethodes en certificaten binnen Europa te worden geharmoniseerd.

313 Slechts voor extra kwetsbare gebieden kunnen normen worden verbijzonderd. Waar mogelijk, worden met behulp van concrete indicatoren meetbare doelstellingen opgesteld en gerealiseerd. In geval verbijzondering van normen voor bepaalde gebieden leidt tot een overmatige financiële belasting ten opzichte van andere gebieden, is een compensatie door tijdelijke steunmaatregelen gewenst.

314 Bij de vaststelling van uitstootnormen wordt, binnen de randvoorwaarden van de omgevingskwaliteit, rekening gehouden met de maatschappelijke gevolgen voor burgers en bedrijven. Hierbij kan het te verwachten milieu-rendement per doelgroep leiden tot een gefaseerde prioriteitsstelling.

315 Het beleid ten aanzien van natuur en landschap heeft mede tot doel het veilig stellen van waardevolle gebieden. Dit beleid wordt gerealiseerd met behulp van instrumenten als planologische maatregelen, milieuverordeningen, beheersovereenkomsten en eventuele aankoop van natuurgebieden. Welk instrument wordt gebruikt is afhankelijk van de concrete situatie.

316 De ongemakken voor burger en bedrijfsleven worden verder beperkt door vereenvoudiging van de veelheid aan regelgeving (met name op het gebied van natuur- en landschapsbeleid), verkorting van vergunningprocedures (o.a. door een tijdig overleg) en door een integrale aanpak van de verschillende bronnen van uitstoot per bedrijf.

317 Naleving van vastgestelde voorschriften dient verder te worden verbeterd door:
- benadrukken van de eigen verantwoordelijkheid van burgers, bedrijven en instellingen, bijvoorbeeld door systemen van interne milieuzorg;
- versterken van het handhavingsapparaat (waaronder de politie), onder meer door een goede samenwerking van de verschillende overheidsorganen en - zo nodig - uitbreiden van de beschikbare menskracht.

318 De ontwikkeling van zogenaamde milieutechnologie dient met kracht te worden bevorderd. Naast het ontwikkelen van milieuvriendelijke produkten en produktieprocessen, is ook het inventariseren van bestaande produkten en processen op mogelijkheden tot milieuverbetering een veelal, ook voor het bedrijfsleven, doelmatige activiteit.

319 Het zuiniger gebruik van energie vormt een hoeksteen van de duurzame evenwichtige ontwikkeling en zal waar mogelijk worden bevorderd.

320 Belangrijke beleidsthema's ten aanzien van milieu blijven:
- verzuring: een maximale inspanning is nodig om de meest ernstige schade te voorkomen. Indien technische maatregelen onvoldoende blijken, wordt de oplossing gezocht in onder meer de volumebeperking aan de bron (autoverkeer, veestapel);
- vermesting: fosfaat- en nitraatverontreiniging van oppervlakte- en grondwater worden met kracht aangepakt;
- verwijdering van afvalstoffen: scheiding aan de bron, verbetering van inzameling en hergebruik vereisen voortdurende aandacht, het hergebruik van verpakkingsmaterialen moet beter worden gestimuleerd, op wegwerpverpakking moet een milieutoeslag worden geheven;
- verspreiding van milieugevaarlijke stoffen: vanuit een prioriteitsstelling worden de meest risicovolle stoffen verder "onder controle" gebracht, waarbij speciale nadruk zal liggen op de toelating van nieuwe stoffen, het ketenbeheer bij producenten en verscherpt (internationaal) overleg over de verontreiniging van rivier- en zeewater;
- verstoring: de bestaande programma's met betrekking tot geluidhinder, stank, stralingsrisico's en externe veiligheid worden onverminderd voortgezet.

321 Om op redelijke termijn de meest urgente gevallen van (onderwater-)bodemsanering te kunnen uitvoeren, wordt het budget voor deze doelen verhoogd.

322 Belangrijkste beleidsthema's ten aanzien van natuur en landschap zijn:
- verbetering: voortbouwend op een in te voeren milieubasis-kwaliteit worden concrete actieprogramma's uitgevoerd ter verbetering van hoogwaardige (natuur)gebieden zoals de Waddenzee, de Wetlands en de veenweidegebieden;
- verdroging: teneinde een dreigende verdroging van onze natuurgebieden te voorkomen, wordt de wateronttrekking door onder meer landbouw en industrie heroverwogen;
- versnippering: behoud c.q. herstel van de samenhang tussen natuur en landschap dient meer dan tevoren een rol te spelen in het mobiliteits- en landinrichtingsbeleid;
- verwerving: naast het beheer van staatsbossen en natuurreservaten heeft de overheid tot taak het particulier initiatief op het gebied van natuur- en landschapsbescherming mogelijk te maken, waarbij speciaal het beheer ook in financiële zin haalbaar dient te zijn.

323 Bijzondere aandacht is vereist voor het meervoudig gebruik van natuurgebieden, onder meer door:
- uitbreiding van het bosareaal mede ten behoeve van bosbouw;
- verantwoord recreatief medegebruik;
- realisatie van de zogenaamde tweede tranche van Relatienotagebieden (100.000 ha.);

Realisatie van bufferzones en natuurontwikkelingsprojecten dient te geschieden op grond van te ontwikkelen algemene criteria.

324 Een uitstekende kwaliteit van het drinkwater moet worden gewaarborgd. Daartoe:
- moeten de fosfaat- en nitraatverontreiniging en de verontreiniging door gewasbeschermingsmiddelen van oppervlakte- en grondwater met kracht worden aangepakt;
- moeten er bij meervoudig gebruik van natuurgebieden duidelijke garanties zijn voor de drinkwatervoorziening;
- wordt de wateronttrekking door onder meer landbouw en industrie heroverwogen.

325 Nederland zal een voortouw nemen bij de aanpak van wereldomvattende milieuvraagstukken zoals het broeikaseffect, de aantasting van de ozonlaag en de grootschalige ontbossing. Daartoe zal:

· het wetenschappelijk onderzoek worden geïntensiveerd;
· waar mogelijk, politiek initiatief worden genomen tot gecoördineerde internationale actie, onder meer in de vorm van verdragen ter reductie van de uitstoot van de verantwoordelijke stoffen;
· een aanzet worden gegeven voor de totstandkoming van een Wereld Atmosfeer Fonds via een koolstofheffing op het gebruik van fossiele brandstoffen;
· een deel van het budget voor ontwikkelingssamenwerking worden ingezet voor de verbetering van het milieu in de Derde Wereld. Daarbij gaat het met name om het voorkomen van woestijnvorming, om de erosieproblematiek en herstel van het tropisch bos.
Om bovenstaande doelen te kunnen verwerkelijken, wordt de begroting voor milieu- en natuurbeleid structureel verhoogd met Hfl.1 000 miljoen op jaarbasis, ruwweg uitgesplitst over:
· beleidsthema's milieu (speciaal verzuring, vermesting, verwijdering, verspreiding);
· beleidsthema's natuur en landschap (speciaal verbetering en verwerving);
· bodemsanering;
· milieutechnologie;
· onderzoek (speciaal naar het broeikaseffect en de aantasting van de ozonlaag), uitvoering en beheer (lagere overheden, handhaving).
Het beleid gericht op een verbetering van de milieukwaliteit krijgt enerzijds gestalte door een structurele verhoging van de begroting voor natuur- en milieubeleid, anderzijds zullen de milieukosten, door een verandering van de relatieve prijzen, een groter beslag leggen op het besteedbare inkomen van de burgers.

Ruimtelijke ordening en infrastructuur

326 Ruimtelijk ordeningsbeleid is gericht op een doelmatig, zowel kwalitatief als kwantitatief, gebruik van de ruimte in Nederland. Voor zover deze doelmatigheid niet wordt bereikt door het spontane proces van de maatschappelijke krachten, ligt hier een taak voor de overheid.

327 Behalve als natuurgebied wordt de ruimte gebruikt voor de verschillende activiteiten van de mens: wonen, werken, recreëren. Gestreefd wordt naar een evenwichtige verdeling van de ruimte over de verschillende functies. Bij de beslissingen omtrent aanwending en verdeling van de ruimte behoren milieu-overwegingen op lange termijn een dominante rol te spelen.

328 Onder randvoorwaarden van de milieukwaliteit en leefbaarheid is het ruimtelijk ordeningsbeleid een belangrijk instrument ter bevordering van economische ontwikkeling.

329 Meer dan in het verleden moet het ruimtelijk beleid worden gedecentraliseerd. Een grotere autonomie van lagere overheden op dit terrein is gewenst.

330 In het verleden is het ruimtelijk ordeningsbeleid gekenmerkt door eenzijdige aandacht voor óf deconcentratie, óf versterking van groeikernen en (grote) steden. Deze eenzijdigheid leidt niet tot een doelmatige ruimtelijke indeling. Met het oog op de toekomst is flexibiliteit en omkeerbaarheid van ruimtelijke processen gewenst. Ook voor de toekomst moeten voldoende keuzemogelijkheden blijven bestaan. Bij het volkshuisvestingsbeleid zal gestreefd worden naar kortere woon-werkafstanden.

331 In de komende jaren moet meer aandacht worden geschonken aan noodzakelijke investeringen in de infrastructuur. Dit betekent een herschikking van de collectieve uitgaven. Meer investeringsuitgaven, minder overheidsconsumptie. Door herschikkingen binnen de staatsbalans kan onnodig staatsbezit worden omgezet in nuttige infrastructuur.

332 Zonder de rechtsbescherming van burgers tekort te doen, moeten planprocedures worden verkort en vereenvoudigd. Er dient onderzocht te worden of en zo ja hoe een zgn. één-besluit-regeling tot stand kan worden gebracht.

333 Een versterking van het accent op stadsvernieuwing is onder meer nodig voor herstel van een evenwichtige samenstelling van de stedelijke bevolking en de leefbaarheid van de stad.

334 Door het aantrekkelijker maken van stedelijke gebieden kan ongewenste suburbanisatie worden voorkomen.

335 Versterking van de infrastructuur in de Randstad is onontkoombaar, maar het accent op het investeringsbeleid mag niet te eenzijdig op dit gebied worden gelegd. De (economische) ontwikkelingen in andere regio's vergen eveneens kostbare aanpassingen in de infrastructuur. Speciale aandacht verdienen ook de infrastructurele investeringen ter verbetering van de positie van Nederland als distributieland. Het gaat hierbij om de achterlandverbindingen van onze zeehavens, luchthavens en distributiecentra.

336 Het ruimtelijk beleid moet worden gebruikt als instrument om te voorkomen dat Nederland verwordt tot een perifeer gebied in Europa. Nederland dient, als knooppunt van wegen in Europa, te worden aangesloten op het traject van de hoge-snelheidstrein (TGV).

337 Niet zal worden overgegaan tot inpoldering van het Markermeer, tenzij dwingende, maatschappelijk relevante ontwikkelingen daartoe aanleiding geven.

338 Ruimtelijke ordening is ten dele facetbeleid, dat wil zeggen als aspect verbonden aan het beleid van verschillende departementen en lagere overheden. Coördinatie vindt, waar nodig, plaats via de minister van VROM. Nu de ruimtelijke ordening in toenemende mate Europees beleid wordt, valt te overwegen één lid van de Europese Commissie te belasten met de coördinatie van Europees beleid, voor zover dit consequenties heeft voor de ruimtelijke inrichting.

339 Met betrekking tot de planning, uitvoering en financiering van infrastructurele projecten is meer samenwerking tussen de overheid (waaronder de lagere overheden) en het particuliere bedrijfsleven wenselijk. Vanwege potentiële strijdigheden tussen de publieke verantwoordelijkheden en privaatrechtelijke verbintenissen van overheden moeten de mogelijkheden hiertoe niet worden overschat.

340 De dijkversterkingsprogramma's moeten, voorzover nodig, worden gerealiseerd conform de eerder gemaakte afspraken. Bijzondere aandacht dient te worden geschonken aan de veranderende inzichten met betrekking tot de stijging van de zeespiegel.

Verkeer en Vervoer

341 De VVD heeft met betrekking tot het verkeers- en vervoersbeleid een voorkeur voor marktconforme maatregelen. Via het prijsmechanisme worden veelal betere resultaten bereikt dan door dirigistische maatregelen.

342 Openbaar vervoer en fietsverkeer verdienen de voorkeur voor het woon-werkverkeer. Hierdoor kan de toename van de belasting van het autowegennet worden teruggebracht. Verhoging van de kwaliteit van het openbaar vervoer alsmede van de fietsvoorzieningen zijn vanuit milieu-oogpunt en verkeersveiligheid aan te bevelen. Voorts dalen hierdoor de kosten die moeten worden gemaakt om de congesties op de autowegen weg te werken.

343 Wil het openbaar vervoer een goed alternatief zijn voor het woon-werkverkeer per auto, dan zal dat van voldoende kwaliteit moeten zijn. Vrije busbanen, verkeerslichtenbeïnvloeding en het uitbreiden dan wel verbeteren van de rail-infrastructuur, verhogen de aantrekkelijkheid.

344 Uitbreiding van de spoorwegcapaciteit op bestaande verbindingen is noodzakelijk. Daarbij gaat het om verbetering van de kwaliteit van het lange afstandstreinverkeer en van het stoptreinverkeer. Daarmee wordt een betere afwikkeling van het lange afstandsverkeer mogelijk; dat wordt dan niet meer gehinderd door stoptreinverkeer. De internationale samenwerking gericht op doelmatiger en groeiend goederenvervoer over de rails moet worden versterkt.

345 De investeringen ten behoeve van de infrastructuur voor het openbaar vervoer moeten ten opzichte van het huidige niveau aanzienlijk worden verhoogd.

346 Investeringen ten behoeve van het openbaar vervoer worden rendabeler bij een intensiever gebruik. Dit kan via het prijsmechanisme worden bevorderd door de prijs/kwaliteitverhouding ten opzichte van andere vervoersstromen in gunstige zin te beïnvloeden. Rekening-rijden (road pricing) kan hiertoe een geschikt instrument zijn.

347 Het huidige strippenkaartsysteem moet worden vervangen door een magneetkaartsysteem. Dit maakt tariefdifferentiatie op basis van het tijdstip van de reis en een minder willekeurige toedeling van de opbrengsten uit kaartverkoop aan de openbaar-vervoersbedrijven mogelijk.

348 De Rijksbijdrage tot de exploitatie van het openbaar vervoer moet conform de Wet Personenvervoer afhankelijk zijn van het gebruik door betalende reizigers volgens een bepaalde normering. Verhoging van exploitatiebijdragen aan openbaar-vervoersbedrijven moet daar waar dit woon-werkverkeer per openbaar vervoer betreft, niet bij voorbaat worden afgewezen.

349 Samenwerking tussen openbaar-vervoersbedrijven, met het oog op betere onderlinge aansluiting en integratie, moet worden gestimuleerd.

350 Behalve verhoging van het investeringsvolume voor het openbaar vervoer dienen ook de investeringen ten behoeve van de capaciteit van het autowegennet toe te nemen. Dit met name ter bevordering van de doorstroming van het goederenvervoer en het zakelijk personenvervoer. Een betere benutting van deze capaciteit kan ontstaan door het bevorderen van car-pooling en door de toepassing van electronische verkeersbeïnvloedingssystemen.

351 De bestaande kennis met betrekking tot methoden om de verkeersveiligheid te vergroten moet beter worden benut. Met het oog op deze veiligheid moet het gebruik van alcohol in het verkeer verder met kracht worden bestreden.

352 Het onderhoud en de renovatie van vaarwegen moet met meer spoed worden aangepakt. Vervoer langs bestaande vaarwegen legt geen extra beslag op de ruimte en is relatief milieuvriendelijk. Intensiever gebruik van vervoer over water ontlast o.a. ook het wegverkeer en levert zo een bijdrage aan de beperking van de files.

Volkshuisvesting en stadsvernieuwing

353 Binnen de algemene uitgangspunten in de ruimtelijke ordening behoort er in beginsel vrije woonplaatskeuze voor de woningzoekenden te bestaan. Dit betekent dat de woonruimteverdeling moet worden geliberaliseerd. Slechts daar waar sprake is van een structureel woningtekort, kunnen voorrangsregels worden toegepast. Deze regels moeten alleen gelden voor gesubsidieerde woningen.

354 De VVD bepleit herstel van de marktwerking op het terrein van de huren. Periodiek moet worden onderzocht tot welke gebieden en tot welke huurklassen deze huurliberalisatie kan worden uitgebreid.

355 Daar waar nog geen huurliberalisatie mogelijk is, moet de huurharmonisatie in versneld tempo worden voltooid. In dat geval zijn gedwongen verhuizingen en huurbelasting niet nodig. Het gebruik van deze instrumenten wordt afgewezen.

356 Verlaging van het gesubsidieerde nieuwbouwprogramma in aantallen moet worden doorgevoerd.

357 De VVD streeft naar geleidelijke afschaffing van de objectsubsidies. Voor zover de hieruit voortvloeiende huurverhogingen sociaal onacceptabele gevolgen hebben, moet een tegemoetkoming worden bezien in het licht van de koopkrachtontwikkeling.

358 Bevordering van het eigen woningbezit moet gestalte krijgen door:
· onverkort handhaven van de fiscale aftrekbaarheid van de hypotheekrente;
· uniformering van de gemeentelijke garantievoorwaarden;
· het versoepelen van gemeentelijke verkoopregulerende maatregelen;
· het verminderen van de overdrachtsbelasting.

359 Huurders van sociale huurwoningen wordt het wettelijke recht gegeven hun woning te kopen. Aan de omzetting van huur- naar koopwoningen en andersom, worden geen belemmeringen in de weg gelegd. Aan huurders van particuliere woningen wordt het wettelijk voorkeursrecht tot koop gegeven, met bescherming van de financiële en andere belangen van de eigenaar.

360 Het verhuren van kamers voor bewoning dient aantrekkelijker te worden gemaakt door het beperken van de huurbescherming van de huurder, het beperken van de fiscale bijtelling van de huur en het beperken van het in aanmerking nemen van de huur bij het vaststellen van uitkeringen.

361 De overheid mag bij verkoop of uitgifte van grond geen voorwaarden stellen die de vrije beschikking aantasten.

362 Met betrekking tot nieuwe bouwmethoden moet de keuzevrijheid worden vergroot. De welstandscommissies worden uit de woningwet geschrapt.

363 De prijs van de grond wordt in beginsel bepaald door vraag en aanbod. Overheidsbemoeienis met deze prijsvorming is alleen in uitzonderlijke omstandigheden aanvaardbaar.

364 De wet op de stads- en dorpsvernieuwing blijft een belangrijk instrument om steden en dorpen leefbaar te houden en het woongenot te verbeteren. De leefmilieuverordening en het gemeentelijke voorkeursrecht worden heroverwogen.

365 Er moet met kracht worden doorgegaan met de deregulering, vooral ook op het gebied van de subsidieregelingen.

Hoofdstuk IV

Zekerheid en zorg

Individuele ontplooiing vereist een basisniveau aan zekerheid. Deze zekerheden betreffen de materiële bestaansvoorwaarden. Het verschaffen van deze zekerheden behoort tot de primaire staatstaken.

Sociale zekerheid

401 Het sociaal-economisch beleid dient erop gericht te zijn dat zo veel als mogelijk een ieder zelf in zijn onderhoud kan voorzien. Deze doelstelling kan worden gerealiseerd door:
- bevordering van werkgelegenheid en economische groei;
- een beleid gericht op een rechtvaardige inkomensvorming.

402 Het sociale zekerheidsbeleid is gericht op vrijwaring van materiële nood van een ieder die niet in staat is in zijn onderhoud te voorzien. Sociale zekerheid ontstaat door wetgeving en door privaatrechtelijke contracten.

403 Naar de opvatting van de VVD dient de overheid bij inkomensderving uitkeringen op bijstandsniveau te garanderen. Sociale zekerheidsregelingen die leiden tot hogere uitkeringen kunnen op termijn worden overgelaten aan sociale partners.

404 Met betrekking tot geprivatiseerde bovenminimale zekerheidsarrangementen moet de overheid komen met een kaderwet. In deze kaderwet moeten randvoorwaarden worden geformuleerd om onder meer te voorkomen dat zodanige zekerheidsarrangementen tot stand komen dat de werkgelegenheid negatief wordt beïnvloed.

405 Op termijn moeten alle regelingen die voorzien in minimum-uitkeringen worden geïntegreerd in een Algemene Inkomensdervings Wet (AIW).

406 Met betrekking tot de hoogte van de uitkeringen en het minimumloon verzetten wij ons tegen een herstel van de zogeheten automatische koppelingen aan de loonontwikkeling. De koppeling is steeds een beleidsmatige. Vanwege de hoge werkloosheid zijn automatische koppelingen van uitkeringen, die het gevolg zijn van onevenwichtigheden op de arbeidsmarkt, niet verantwoord. Ten aanzien van de uitkeringsgerechtigden in het algemeen streeft de VVD naar koopkrachtbehoud (zie stelling 407). De niet aan de situatie op de arbeidsmarkt gerelateerde uitkeringen moeten waardevast zijn. Deze uitkeringsgerechtigden kunnen meeprofiteren van de welvaartsgroei (zie stelling 408).

407 Met betrekking tot degenen die uitkeringen (bijstandsuitkeringen, werkloosheidsuitkeringen) ontvangen, streeft de VVD naar koopkrachtbehoud door een combinatie van aanpassingen. Deze aanpassingen behelzen:
1. verlaging van de collectieve lastendruk;
2. enige verhoging van de kinderbijslag;
3. enige opwaartse aanpassing van de uitkeringshoogte.

408 De uitkeringen op grond van de AOW/AWW en de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen aan de permanent volledig arbeidsongeschikten dienen waardevast te zijn. Dit is mogelijk indien het totale aantal uitkeringsgerechtigden op basis van de sociale zekerheidswetgeving niet zodanig stijgt, dat een opwaartse aanpassing van de premies sociale zekerheid nodig is. Ouderen en blijvend volledig arbeidsongeschikten kunnen bij waardevaste uitkeringen meeprofiteren van de welvaartsgroei, omdat er naast de waardevastheid van de uitkeringen sprake is van lastenverlichting.

409 De VVD verzet zich tegen voornemens om de AOW-gerechtigden AOW-premie te laten betalen.

410 Om het beroep op de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen te beperken, bepleit de VVD het volgende pakket aan maatregelen:
1. Werknemers kunnen alleen (gedeeltelijk) ar-

beidsongeschikt worden verklaard bij een arbeidsongeschiktheidspercentage van tenminste 35% en indien bij een doeltreffende arbeidsmarkttechnische keuring is komen vast te staan dat de betrokkene niet meer arbeidsgeschikt te maken is door middel van om-, her-, of bijscholing.
2. Arbeidsongeschikten worden verplicht mee te werken aan een individueel actieplan ter bevordering van de kansen op herintreding in het arbeidsproces. Een dergelijk actieplan kan bestaan uit de volgende elementen:
· om-, her-, of bijscholing;
· het opdoen van werkervaring;
· bemiddeling.
Indien arbeidsongeschikten weigeren aan deze verplichting te voldoen, wordt er gekort op de hoogte van de uitkering.
3. Indien de mogelijkheden in een bedrijf daartoe aanwezig zijn, kunnen werkgevers worden verplicht om gedeeltelijk arbeidsongeschikten voor hun restcapaciteit in loondienst te houden en exwerknemers die weer geheel of gedeeltelijk arbeidsgeschikt zijn in loondienst te nemen.
4. De kosten voor aanpassing van een werkplek aan de mogelijkheden van een gedeeltelijk arbeidsongeschikte komen voor rekening van het Arbeidsongeschiktheidsfonds.
5. De ziektewetperiode na één jaar ziekte wordt verlengd indien de medische prognose aangeeft dat de betrokkene binnen afzienbare tijd weer geheel of gedeeltelijk arbeidsgeschikt zal zijn.
6. Via premiedifferentiatie wordt gerealiseerd dat bedrijfstakken die veel werknemers laten afvloeien naar de WAO ook meer van de daaraan verbonden financiële lasten dragen.
7. De VVD streeft naar geleidelijke invoering van het opbouwstelsel in de arbeidsongeschiktheidsverzekering.

411 De gelijkstelling van mannen en vrouwen in de wetgeving op het terrein van de sociale zekerheid moet, daar waar deze nog niet is gerealiseerd, zo spoedig mogelijk tot stand komen.

412 De risico's van inkomensderving die krachtens de AWW collectief worden opgevangen, kunnen waarschijnlijk zeer wel via particuliere verzekeringen worden gecompenseerd. Herziening van deze wet geschiedt afhankelijk van de mogelijkheid de eigen verantwoordelijkheid, om deze risico's op te vangen, tot zijn recht te laten komen.

413 Voor de naar de landen buiten de Europese Gemeenschap te exporteren kinderbijslag wordt het woonlandbeginsel ingevoerd.

414 Het beleid van remigratie van buitenlandse werknemers, die werkloos zijn, wordt geïntensiveerd. Export van uitkeringen is acceptabel indien de betrokkene zich niet meer beschikbaar behoeft te houden voor de arbeidsmarkt. Afgezien van uitkeringen op basis van werknemersverzekeringen en de AOW-AWW, wordt bij export van uitkeringen het woonlandbeginsel ingevoerd.

415 Indien sociale partners er niet in slagen regelingen te treffen ter beperking van de pensioenbreuk, moet de overheid binnen twee jaar na aantreden van het volgend kabinet de nodige maatregelen treffen.

416 In samenspraak met de sociale partners wordt gestreefd naar invoering van systemen van flexibele pensionering.

417 In overleg met sociale partners moet ernaar worden gestreefd de vrijheid van werknemers te vergroten om individuele regelingen te treffen met het oog op een pensioenvoorziening.

418 De wettelijke mogelijkheid wordt geschapen voor een partnerpensioen voor samenwonenden, die door middel van een samenlevingscontract te kennen hebben gegeven te verwachten dat dit samenwonen een permanent karakter heeft. Als gevolg van de "1990 maatregel" wordt iedereen geacht voor zichzelf te zorgen, ook financieel. Voor de oudere generatie wordt een systeem ontworpen waarin burgers zelf bepalen of zij een aanvullend cq. nabestaanden pensioen wensen.

419 De optelsom van financiële nadelen voor alleenstaanden in diverse maatregelen wordt geïntegreerd bezien. Aanpassingsmaatregelen moeten worden getroffen om onevenwichtigheden op te heffen.

420 Het misbruik en oneigenlijk gebruik van regelingen in het kader van de sociale zekerheid wordt met kracht bestreden.

421 De VVD is een voorstander van het bevorderen van winstdelingsregelingen, met name in de sfeer van vermogenstitels. Winstdelingsregelingen worden fiscaal gestimuleerd.

422 Voortdurend wordt getoetst of het geheel van maatregelen op verschillende beleidsterreinen voor sommige burgers niet onbedoeld leidt tot een opeenstapeling van nadelige gevolgen. Waar dit het geval is, gebiedt de sociale rechtvaardigheid compenserende maatregelen.

Emancipatie

423 Er moet worden gestreefd naar individuali-

sering van uitkeringsrechten en naar een verzelfstandiging in de fiscale sfeer. Internationale overeenkomsten (verdragen) en met name EG-richtlijnen dienen te worden nageleefd. Deze individualisering moet samengaan met een vergroting van de participatie van vrouwen in het arbeidsproces. Daartoe dienen de aanbevelingen zoals geformuleerd in de volgende stellingen (424 t/m 430).

424 De gelijkheid van kansen voor vrouwen en mannen om deel te nemen aan het arbeidsproces en in het maatschappelijk leven, moet worden gerealiseerd. De bevordering van gelijkheid van kansen noodzaakt tot positieve actieplannen. Arbeidsorganisaties en instellingen in de particuliere en de collectieve sector worden gestimuleerd deze actieplannen, met streefcijfers en tijdschema's, op te stellen.

425 Om de combinatie van betaalde arbeid en het verrichten van ouderschapstaken mogelijk te maken, moeten er voldoende en betaalbare mogelijkheden voor kinderopvang worden geschapen. Hier ligt een taak voor de (gemeentelijke) overheid en werkgevers in de particuliere sector. Een uitbreiding van de mogelijkheden tot ouderschapsverlof is noodzakelijk.

426 Het maken van een ongerechtvaardigd onderscheid in het onderwijs en in de uitoefening van bedrijf, beroep of openbare functies tussen personen op grond van ras, geslacht, godsdienst of levensovertuiging, huwelijkse staat en relationele voorkeur, moet worden verboden. Daartoe dient een Wet Gelijke Behandeling zo spoedig mogelijk tot stand te komen.

427 Emancipatiebeleid moet een geïntegreerd onderdeel van het regeringsbeleid zijn. Uitgangspunt bij dit beleid is het Beleidsplan Emancipatie.

428 Bijzondere aandacht in het beleid moet worden geschonken aan de verbetering van de arbeidsmarktpositie van vrouwen uit etnische minderheden.

429 De voornemens tot verbetering van de positie van meewerkende vrouwen moeten in maatregelen worden omgezet.

430 De overheid moet (om-, her- en bij-)scholingsmogelijkheden scheppen ter bestrijding en voorkoming van werkloosheid onder vrouwen en met het oog op doorbreking van de beroepssegregatie in het arbeidsproces.

Volksgezondheid

431 De bevordering van de volksgezondheid behoort tot de meest belangrijke taken van de overheid. Dit neemt niet weg dat de eigen verantwoordelijkheid van de individuele burger voor zijn gezondheid voorop staat.

432 De overheid is medeverantwoordelijk voor de gezondheidszorg, in de zin van de zorg voor zieken en de activiteiten gericht op het genezen van ziekten. Van de overheid wordt voorts een actieve rol verlangd op de terreinen van gezondheidsbescherming en gezondheidsbevordering.

433 Tot een actief gezondheidsbeleid behoren, gelet op stelling 432, dan ook:
· voorschriften en passende controles die leiden tot een schoon leefmilieu;
· bevordering van arbeidsomstandigheden die de gezondheid niet bedreigen;
· het weren van de voor de gezondheid gevaarlijke of schadelijke stoffen in voedingsmiddelen;
· voorlichting ter bevordering van gezond gedrag en beperking van voor de gezondheid schadelijk gedrag (preventie);
· internationaal gecoördineerd onderzoek naar voorkoming en bestrijding van kanker en AIDS.

434 Belangrijke onderdelen van een op preventie gericht beleid betreffen de voorlichting:
· gericht op het voorkomen van verdere verspreiding van AIDS;
· over de effecten van het gebruik van drugs, alcohol en tabak;
· over de relatie tussen leefwijze en gezondheid.

435 Als onderdeel van goede medische verzorging hebben patiënten en hulpbehoevenden recht op persoonlijke zorg en aandacht. Zij mogen niet tot geval of nummer worden gedegradeerd. Voldoende tijd moet hiervoor worden gegeven aan verpleegkundigen en andere hulpverleners.

436 In de afgelopen jaren is men er redelijk in geslaagd de kosten van de gezondheidszorg te stabiliseren. Het komt de VVD onwenselijk voor het totale budget in de komende kabinetsperiode terug te schroeven. Een beperkte stijging is gewenst. Voorts zullen er verschuivingen in de aanwendingsrichting van de middelen noodzakelijk zijn. Een dergelijke herverdeling van middelen wordt vergemakkelijkt door efficiëntieverbetering en kostenbesparing, waar mogelijk. Substitutie van zorg vanuit de intramurale sector naar de extramurale sector is gewenst. In dit verband zal de thuiszorg met kracht worden bevorderd. Daarbij zal bezien moeten worden op welke wijze de organisatie van het kruiswerk hieraan dienstbaar kan worden gemaakt.

437 Reallocatie van de middelen is ondermeer

gewenst vanwege de "vergrijzing" van de bevolking. Meer geld moet beschikbaar komen voor de ouderenzorg en de verpleegtehuizen.

438 Meer middelen moeten ook beschikbaar komen voor de zwakzinnigenzorg en de psychiatrie. De overheid heeft tot taak het functioneren van voorzieningen voor geestelijk gehandicapten bij voortduring nauwgezet te controleren.

439 De toetsing van de kwaliteit van de gezondheidszorg moet met kracht worden bevorderd. Rapportage over de kwaliteit van de zorg vindt ook plaats aan de Staten-Generaal.

440 Een noodzakelijke voorwaarde voor kostenbeheersing in de gezondheidszorg is een wijziging van het verzekeringssysteem. De stellingen 441 tot en met 449 geven onze opvattingen over de kenmerken van een doelmatig verzekeringsstelsel.

441 Voor de VVD gelden ten aanzien van het gewenste stelsel van ziektekostenverzekeringen als uitgangspunten, dat het stelsel de financiële toegankelijkheid van een ieder tot de gezondheidszorg waarborgt en dat het stelsel zodanig vorm krijgt, dat er voldoende prikkels ontstaan ter vergroting van efficiëntie en kostenbeheersing met behoud van kwaliteit.

442 Het uitgangspunt van de financiële toegankelijkheid tot de gezondheidszorg betekent niet dat de financiering van de normale geneeskundige voorzieningen gestalte krijgt door middel van een volksverzekering. Bij financiering door middel van een volksverzekering vallen immers prikkels tot efficiëntievergroting en kostenbeheersing grotendeels weg.

443 Een noodzakelijke voorwaarde voor de financiële toegankelijkheid bestaat uit het opleggen van een acceptatieplicht aan (particuliere) verzekeraars. Hierbij wordt uitgegaan van een verzekeringsplicht voor iedereen.

444 De ziektekostenverzekering dient geen instrument te zijn in het kader van de inkomenspolitiek. Het draagkrachtprincipe verdraagt zich niet met de doelstelling verwoord onder 441. Indien de totale premie de draagkracht te boven gaat, dan dient dit te worden opgelost in de fiscale sfeer.

445 De uitgangspunten - financiële toegankelijkheid van de zorg en kostenbeheersing - kunnen naar de opvatting van de VVD worden gerealiseerd door:
· een verplichte basisverzekering voor de zware geneeskundige risico's, waarbij de premies tot een inkomensgrens inkomensafhankelijk zijn;*
· een verplicht aanvullende verzekering voor de normale geneeskundige risico's, waarbij de premies de actuariële risico's per verzekeringsmaatschappij weerspiegelen (nominale premies; in principe geen premieverschillen binnen één verzekeringsmaatschappij op basis van gezondheidsrisico's).

446 De premiestelling van de verplichte basisverzekering en de verplicht aanvullende verzekering zal zodanig zijn, dat de nominale premies tenminste 30 procent bedragen van de totale premies die voor de verplichte verzekeringen moeten worden betaald.*

447 De te verzekeren risico's in de basisverzekering en de verplichte aanvullende verzekeringen vormen te zamen een pakket dat grosso modo die risico's dekt welke momenteel in het opgeschoonde ziekenfondspakket en via de opgeschoonde AWBZ worden gedekt.

448 Van de onder 445 bedoelde aanvullende verzekering voor de gangbare risico's zou in principe uitsluitend een nominale premie op basis van equivalentie geheven moeten worden. Indien echter een deel van de premie conform de verdeling als aangegeven in 446 procentueel geheven wordt, dan dient deze premie via de centrale kas te worden omgezet in premievervangende normuitkeringen op basis van risico's en aan verzekeraars te worden uitgekeerd.

449 Voor de niet-verplichte aanvullende verzekeringen gelden nominale premies. Premiedifferentiatie binnen één verzekeringsmaatschappij moet hier mogelijk zijn. Voor verzekeraars bestaat ten aanzien van deze aanvullende verzekering geen acceptatieplicht.

450 De noodzakelijke zorgvuldigheid bij doorvoering van stelselwijzigingen gebiedt dat het bovenomschreven stelsel via wegen van geleidelijkheid wordt ingevoerd. Pas in de tweede helft van de jaren negentig zal de aanpassing zijn voltrokken.

451 De VVD zal voorstellen tot stelselwijziging gedurende de volgende kabinetsperiode steeds toetsen aan de hierboven geformuleerde stellingen (441 tot en met 450).

452 Gedurende de tijd, noodzakelijk om de bovenomschreven stelselwijziging door te voeren, blijft het gebruik van planningsinstrumenten (waaronder budgettering) noodzakelijk. Dit om de kosten van de gezondheidszorg ook in deze overgangstijd te kunnen beheersen en ruimte te creëren voor de noodzakelijke beleidsintensivering.

453 Budgetfinanciering moet gepaard gaan met een grotere bestedingsvrijheid voor de instellingen van gezondheidszorg, deregulering en minder bureaucratie. Het verplicht stellen van een loondienstverband voor medische beroepen is daarbij niet noodzakelijk.

454 De huidige, in de wet verankerde, contracteerplicht voor ziekenfondsen moet worden afgeschaft.

455 De verzekeringsarrangementen moeten zodanig zijn dat wanneer adequate verpleging thuis de voorkeur verdient, er geen formele of bureaucratische belemmeringen bestaan voor deze thuiszorg. De keuzevrijheid kan hier worden bevorderd door een systeem van geldelijke doeluitkeringen (cliënt-gebonden budget). Slechts in geval dit budget volstrekt ontoereikend is voor verpleging thuis, valt niet te ontkomen aan intramurale verpleging.

456 Het is van belang voor de kostenbewustheid van verzekerden dat deze, ook bij een volledige vergoeding van de ziektekosten, geconfronteerd worden met de rekening voor de gemaakte kosten.

457 Prijzen en tarieven in de gezondheidszorg moeten worden vastgesteld op basis van de noodzakelijke kosten.

458 Harmonisatie van het toelatingsbeleid van geneesmiddelen binnen de EG is noodzakelijk.

459 De VVD staat een beleid voor, waarin geleidelijk de bejaardenoorden en de verpleegtehuizen voor somatische patiënten bestuurlijk en organisatorisch zullen samensmelten tot een nieuw soort "zorghuizen". De verpleegtehuizen dienen zich vooral toe te leggen op de verpleging van psycho-geriatrische patiënten, op de zorg voor chronisch bedlegerige patiënten en op kortdurende revalidatie.

460 Door de ontwikkelingen in de medische techniek en door individualisering van verantwoordelijkheden, rijst een aantal ethische vraagstukken. Deze vraagstukken betreffen:
a. de keuzebeslissingen vanwege beperkte financiële middelen;
b. keuzebeslissingen met betrekking tot het wel of niet doorvoeren van bepaalde medische handelingen.
Bovenbedoelde ethische vraagstukken overstijgen in deze fase de partijpolitieke en ideologische tegenstellingen. Vandaar dat de VVD pleit voor de instelling van een staatscommissie, die in de komende kabinetsperiode over deze vraagstukken moet adviseren.

461 De in stelling 460 bedoelde staatscommissie moet daarnaast onder meer adviseren over:
· de vraag wie bevoegd is te beslissen over het gebruik van DNA-recombinanttechnieken in de diagnostiek en in de therapie;
· de vraag of het weigeren van een genenonderzoek een grond kan zijn voor het niet opnemen in een ziektekosten- of levensverzekering;
· de vraag of bepaalde experimenten op het terrein van het DNA-recombinantonderzoek, gezien de maatschappelijke risico's, moeten worden verboden;
· de vraag welke voortplantingstechnieken toelaatbaar zijn;
· de vraag welke manipulaties met menselijke embryo's toelaatbaar zijn;
· de vraag hoe de privacy van (toekomstige) burgers kan worden verzekerd;
· de vraag of en zo ja welke vorm van ouderschap in "alternatieve" samenlevingsvormen kan worden toegepast.

462 Onderzoek waarbij wordt getracht kunstmatig identieke menselijke wezens (waaronder klonen) voort te brengen, of onderzoek waarbij menselijke embryo's in dieren worden ingeplant, dient bij wet te worden verboden.

463 Alternatieve geneeswijzen moeten onbevooroordeeld worden onderzocht op hun effectiviteit.

464 Verantwoorde vrijwillige levensbeëindiging dient op basis van zorgvuldig geformuleerde uitgangspunten te worden geregeld. Daarbij wordt onder meer rekening gehouden met het respect voor het leven, het zelfbeschikkingsrecht en de vereisten van zorgvuldig medisch handelen. De arts moet het recht hebben medewerking om principiële redenen aan levensbeëindiging te weigeren; wel moet hij in zo'n geval doorverwijzen naar een arts die geen bezwaren heeft. Het huidige vervolgingsbeleid moet worden gehandhaafd en wetsvoorstellen dienen in overeenstemming te zijn met de geldende jurisprudentie.

465 De rechten van patiënten - inzake vrije keuze van de hulpverlener, inzage van het eigen medische dossier, bescherming van persoonlijke gegevens, etc. - moeten in de wet worden geregeld.

Ouderenbeleid

466 Het ouderenbeleid dient een zo lang mogelijke deelname van ouderen aan de samenleving te bevorderen. De huidige en toekomstige generatie senioren wordt aanzienlijk ouder. Liberalen

wensen dat de ouderen, zolang zij dat kunnen en willen, onbeperkt aan onze samenleving deelnemen. Leeftijdsgrenzen die ouderen discrimineren moeten uit, bij of krachtens wet gestelde, bepalingen verdwijnen.

467 Mogelijkheden voor flexibele pensionering moeten worden bevorderd.

468 Ouderen moeten in staat zijn zo lang mogelijk zelfstandig te wonen door de bouw van passende woningen, aanpassing van bestaande woningen, goede eerste-lijnszorg en flankerend beleid.

469 Herverdeling van middelen ten behoeve van de volksgezondheid is onder meer gewenst vanwege de "vergrijzing". Meer geld moet beschikbaar komen voor de ouderenzorg en de verpleegtehuizen.

470 Indien noodzakelijk en gewenst, moet de mogelijkheid bestaan opgenomen te worden in een verzorgingstehuis in de eigen regio. Indien er voor de hulpbehoevende oudere geen alternatieven in de eigen regio bestaan, mogen gesubsidieerde verzorgingstehuizen opname niet tegenhouden indien de levensovertuiging van de oudere niet spoort met die welke de grondslag vormt van het verzorgingstehuis.

471 Het beleid met betrekking tot de huisvesting van ouderen dient er op gericht te zijn partners in hun laatste levensfase niet te scheiden.

472 De bejaardenoorden en de verpleegtehuizen voor somatische patiënten moeten geleidelijk bestuurlijk en organisatorisch samensmelten tot een nieuw soort "zorghuizen".

473 De uitkeringen op basis van de AOW dienen waardevast te zijn. Door deze waardevastheid en de verlaging van de collectieve lastendruk kunnen ouderen meeprofiteren van de stijging van de welvaart. De VVD verzet zich tegen voornemens AOW-gerechtigden AOW-premie te laten betalen.

Jongerenbeleid

474 Een liberaal jeugdbeleid dient consequent gericht te zijn op de individuele ontplooiing van elk kind, om het in staat te stellen op latere leeftijd zelfstandig keuzen te maken, daarvoor verantwoordelijkheid te dragen, zich mede-verantwoordelijk te voelen voor anderen en verdraagzaam te zijn ten opzichte van andersdenkenden.

475 Meer dan voorheen zullen in de jeugdhulpverlening, die naar haar aard te maken heeft met kinderen met problemen, het bieden van zekerheden en het bijbrengen van normbesef als essentiële aspecten van hulp centraal moeten staan.

476 Kinderopvang is een belangrijke voorwaarde voor de emancipatie van de vrouw. Gegeven de belangen van het jonge kind, is een goede kwaliteit van de kinderopvang van essentieel belang.

477 Geleidelijk zal de onderhoudsplicht van de ouders van kinderen van achttien jaar en ouder moeten afnemen, onder gelijktijdige vergroting van de financiële zelfstandigheid van deze jongeren. In de fiscale wetgeving, in de studiefinancieringen in de wetgeving op het gebied van de sociale zekerheid, moet hiermee rekening worden gehouden.

478 In de wetgeving wordt nader geregeld op welke leeftijd jongeren een eigen rechtsingang krijgen. Dit kan per onderwerp variëren. Voor de 12- tot 18-jarigen zullen eigen rechten geleidelijk dienen toe te nemen.

479 Het Jeugdwerk Garantie Plan is een goed instrument ter bestrijding van werkloosheid onder jongeren indien:
· de aangeboden banen voldoende ervaring bieden die aansluit bij de behoefte op de reguliere arbeidsmarkt;
· de leeftijdsgrens wordt gewijzigd in 16 tot en met 25 jaar.

480 De sociale positie en het toekomstperspectief van jeugdige allochtonen dient aandacht te krijgen.

Gehandicaptenbeleid

481 De VVD is tegenstander van een beleid dat mensen met een handicap in een hokje plaatst met het etiket "gehandicapt" erop. Daarom wijst de VVD in beginsel een algemeen categoriaal beleid voor gehandicapten af.

482 Vroegtijdige onderkenning en behandeling van lichamelijke en verstandelijke handicaps moeten het resultaat zijn van een doeltreffend beleid op het terrein van de volksgezondheid.

483 Thuiszorg van gehandicapten, indien gewenst, moet zo min mogelijk belemmerd worden vanwege financiële motieven.

484 Het regulier onderwijs moet meer mogelijkheden bieden om gehandicapten een opleiding te geven.

485 Openbaar vervoer en voor het publiek toegankelijke gebouwen moeten bruikbaar, bereikbaar en toegankelijk zijn voor alle burgers, dus ook voor mensen met een handicap.

486 Voor (geheel of gedeeltelijk) gehandicapte werklozen moeten betere kansen worden geschapen om werk te vinden bij zowel de overheid als het bedrijfsleven. De overheid zelf moet hier het goede voorbeeld geven. De Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers (WAGW) is een onmisbaar instrument om de werkgelegenheid ten behoeve van gehandicapten te bevorderen. Indien nodig, moet deze wet een verplichtend karakter krijgen. Doorstroming van de sociale werkvoorziening naar gewone arbeidsplaatsen moet worden bevorderd door dit zowel voor de werknemer, het werkverband als de nieuwe werkgever aantrekkelijker te maken.

487 Om te bereiken dat mensen met een handicap zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen, is afstemming van de woningbouw daarop nodig. Door "aanpasbaar" bouwen moet het mogelijk worden om met weinig extra kosten een woning aan te passen aan een gehandicapte bewoner. De procedures die bij aanpassing moeten worden doorlopen, dienen te worden vereenvoudigd en minder tijd in beslag te nemen.

488 Gesubsidieerde instellingen ten behoeve van gehandicapten moeten in verregaande mate worden gedemocratiseerd. (Semi)intramurale instellingen dienen de vrijheid van de bewoner te respecteren, om het leven zoveel mogelijk naar eigen inzicht in te richten.

489 Het systeem van verstrekkingen in natura ten behoeve van gehandicapten moet worden omgebouwd tot een systeem van geldelijke doeluitkeringen (cliënt-gebonden budget).

Migrantenbeleid

490 Het migrantenbeleid moet primair gericht zijn op integratie van de migranten in de Nederlandse samenleving.
Bij de voorbereiding, formulering en uitvoering van dit beleid worden de eigen organisaties van migranten zoveel mogelijk betrokken. Het beleid wordt zoveel mogelijk gedecentraliseerd naar de gemeenten.

491 In het onderwijs aan migranten wordt hoge prioriteit gegeven aan het leren van de Nederlandse taal.

492 De werkloosheidspercentages onder etnische minderheden zijn ontoelaatbaar hoog. De overheid moet nadrukkelijk streven naar het meer in dienst nemen van migranten in het geval van vacatures. Met het bedrijfsleven moeten concrete afspraken worden gemaakt over het in dienst nemen van migranten.

493 Het verdient aanbeveling het zich ontwikkelende etnische ondernemerschap te bevorderen. Hiertoe moet het grote aantal regels en procedures voor etnische ondernemers begrijpelijk worden gemaakt. Voorts dient een doelgerichte opleiding hiertoe.

494 Met het oog op het integratieproces moeten algemene voorzieningen op terreinen als gezondheidszorg, de maatschappelijke dienstverlening, het sociaal-cultureel werk en de cultuur zoveel mogelijk voor migranten toegankelijk worden gemaakt.

495 Vrouwen en kinderen van 18 jaar en ouder moeten recht krijgen om te kiezen voor een zelfstandige verblijfstitel. Migranten hebben de vrije keuze al dan niet voor naturalisatie te kiezen.

496 Gebleken is dat de problemen van de tweede generatie migranten niet van voorbijgaande aard zijn. Het beleid moet er op worden gericht de achterstand van de tweede (en derde) generatie te voorkomen en ongedaan te maken.

497 Het beleid van remigratie van buitenlandse werknemers die werkloos zijn, wordt geïntensiveerd. Export van uitkeringen bij remigratie is acceptabel indien de betrokkene zich niet meer beschikbaar hoeft te houden voor de arbeidsmarkt. Remigratie is steeds gebaseerd op de vrije keuze van de migrant.

498 Bij een te sterke stijging van het migratiesaldo ontstaat het gevaar dat het migrantenbeleid minder effectief wordt. Een samenhangend migratiebeleid om dit te voorkomen, vergroot de ontplooiingsmogelijkheden van de migranten. Een samenhangend migratiebeleid moet stoelen op duidelijke criteria. Uitgangspunt bij dit beleid blijft dat politieke vluchtelingen in aanmerking komen voor de vluchtelingenstatus. De zogeheten economische vluchtelingen krijgen geen toegang tot Nederland.

499 Discriminatie en racisme blijken belangrijke oorzaken te zijn van de achterstandspositie van vele migranten. Discriminatie en racisme dienen met kracht te worden bestreden via voorlichting en onderwijs. Voorts dient er een Wet Gelijke Behandeling te komen met voldoende mogelijkheden voor controle op naleving.

Hoofdstuk V

Investeren in de mens

ONDERWIJS

Algemeen

501 Onderwijs is het middel bij uitstek om de mens als individu in staat te stellen zich overeenkomstig zijn mogelijkheden en interesses te ontplooien en zelfstandig de richting van zijn leven te bepalen.

502 Hoogwaardige investeringen in "menselijk kapitaal" zijn van essentieel belang voor de ontwikkeling van de welvaart en het welzijn van ons land.

503 Het onderwijsbeleid dient gericht te zijn op het scheppen van gelijkwaardige ontplooiingsmogelijkheden voor iedereen.

504 Gezien de snelheid van met name technologische ontwikkelingen raakt kennis snel verouderd. Meer aandacht moet worden geschonken aan de permanente educatie.

505 Wanneer wij, met het oog op de overheidsfinanciën, pleiten voor bezuinigingen, dan willen wij het onderwijs, mits goed ingericht en gericht op maatschappelijke behoeften, ontzien. Ruimte voor nieuw beleid en beleidsintensiveringen ontstaat primair door herschikkingen binnen de onderwijsbegroting, door vergroting van de efficiëntie, en door extra afslanking van het departement.

506 Vanwege de negatieve effecten van een snelle opeenvolging van veranderingen in het onderwijs, moet terughoudendheid worden betracht met verdergaande vernieuwingen en veranderingen. In de komende kabinetsperiode moet de aandacht primair uitgaan naar een verantwoorde en gedegen invoering van de nu tot stand gekomen wetgeving.

507 Het onderwijsprogramma moet erop gericht zijn de verschillen in benadering die er bestaan ten opzichte van jongens en meisjes op grond van sekse en etnische afkomst, op te heffen. Bij studie- en beroepskeuzevoorlichting voor meisjes en jonge vrouwen dient nadrukkelijk het arbeidsmarktperspectief te worden betrokken.

508 Met het oog op de voortschrijdende Europese integratie dient in alle onderwijsvormen extra aandacht aan de Europese dimensie te worden geschonken. Hierbij valt te denken aan versterking van het taalonderricht en aan de maatschappelijke en culturele verschillen in Europa en de rol van de Europese bestuurslaag. Het Nederlands als taalgebied zal met de toenemende internationalisering steeds kleiner worden. Een goede kennis van tenminste twee moderne vreemde talen is derhalve noodzakelijk.

509 Openbare scholen moeten in staat worden gesteld autonomer besluiten te nemen over aangelegenheden die de betrokken school aangaan. Openbare scholen moeten daartoe worden verzelfstandigd met dien verstande dat het openbare karakter wordt behouden.

510 Autonomievergroting en deregulering in het gehele onderwijs worden verder bevorderd. De taakstelling en inrichting van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen moet tegen deze achtergrond worden bezien.

511 De onderwijsverzorging en -begeleiding wordt ingrijpend gereorganiseerd. Doel wordt o.a. de scholen meer budgettaire autonomie te geven, die kan worden aangewend om de dienstverlening door schoolbegeleidingsdiensten, of die door andere particuliere instellingen, te betalen.

Leraren

512 De kwaliteit van het onderwijs staat of valt met de kwaliteit van de onderwijsgevenden. Het is onacceptabel dat het beroep van leraar maatschappelijk in een slecht aanzien staat. Een herwaardering van dit beroep waarbij de waardering in verhouding staat met het opleidingsniveau, ta-

ken en bevoegdheden, is noodzakelijk.

513 De bijzondere rechtspositie van onderwijsgevenden kan de flexibiliteit verminderen en gaat dan ten koste van de kwaliteit van het onderwijs. Deze bijzondere rechtspositie en de daarop gebaseerde materiële regelingen voor onderwijsgevenden moeten worden herzien.

514 Het onderwijs aan pedagogische academies voor basisonderwijs (PABO) behoeft kwalitatieve versterking met name op het gebied van de instrumentele vakken (taal/rekenen/wiskunde) en de wereldoriënterende vakken. Daarbij is de VVD voorstander van de ontwikkeling van een beperkt aantal educatieve faculteiten waarin geïntegreerde samenwerkingsverbanden ontstaan tussen lerarenopleidingen voor basis-, speciaal en voortgezet onderwijs.

Basisonderwijs

515 De autonomie van de scholen voor het basisonderwijs moet worden vergroot. Meer dan thans moet de school in staat worden gesteld een eigen onderwijskundige positie te bepalen. De rol en omvang van het departement kan dan verder worden teruggebracht.

516 Met het oog op vergroting van de doelmatigheid dient er een schaalvergrotingsbeleid te worden ontwikkeld. Bij dit beleid is differentiatie naar regio's noodzakelijk in dier voege dat rekening wordt gehouden met de bijzondere problematiek van de dunbevolkte plattelandsgebieden. De bereikbaarheid van het basisonderwijs moet worden gegarandeerd door, zo nodig in de sfeer van vervoersmogelijkheden, compensaties te bieden.

517 Voorwaarden moeten worden geschapen om meer kinderen met een handicap in het reguliere onderwijs op te vangen. Aldus kan een verantwoorde beperking van de groei van het speciaal onderwijs ten behoeve van die kinderen worden bereikt.

518 Ter verbetering van de aansluiting van het basisonderwijs op het voortgezet onderwijs moeten de eindtermen voor het basisonderwijs duidelijk worden geformuleerd en worden afgestemd op de ingangsniveaus bij het voortgezet onderwijs.

519 In toenemende mate zal de computer moeten worden gebruikt voor de ondersteuning van het basisonderwijs. Meer specifieke aandacht voor de individuele leerling is dan mogelijk door de registratie van leervorderingen aan de hand van regelmatige toetsing.

520 In het onderwijs aan anderstalige leerlingen wordt extra aandacht besteed aan het onderwijs in de Nederlandse taal en cultuur.

Algemeen Voortgezet Onderwijs

521 De vernieuwing van het voortgezet onderwijs wordt gericht op het geleidelijk aan invoeren van noodzakelijke inhoudelijke veranderingen binnen het bestaande systeem. De veelzijdigheid van ons stelsel van voortgezet onderwijs moet behouden blijven.

522 Het rendement van het HAVO en het VWO moet worden verhoogd. Het gaat hierbij enerzijds om het terugdringen van het aantal tussentijdse uitvallers, anderzijds om een betere aansluiting met het hoger onderwijs. Daarnaast moet de inhoud van met name het MAVO- en HAVO-onderwijs zodanig worden gewijzigd, dat het - met handhaving van de doorstromingsmogelijkheden MAVO-HAVO en HAVO-VWO - betere aansluiting geeft op het beroepsonderwijs.

523 Zowel de zwakbegaafde als de hoogbegaafde leerlingen moeten bijzondere aandacht (kunnen) krijgen. De gedifferentieerdheid van ons stelsel van voortgezet onderwijs moet daarom behouden blijven, zodat iedere leerling naar interesse en belangstelling een plaats kan vinden. Er is dan ook geen reden om het bestaansrecht van het zelfstandig gymnasium of de positie van het individueel beroepsonderwijs ter discussie te stellen.

Beroepsonderwijs

524 Om de aansluiting van het beroepsonderwijs aan de eisen van het bedrijfsleven verder te bevorderen, moet het beleid gericht op het betrekken van de beroepspraktijk bij het opstellen en realiseren van leerplannen, alsmede bij het formuleren van exameneisen, worden voortgezet.

525 Het Lager Beroepsonderwijs (LBO) moet behouden blijven en als beroepsvoorbereidend onderwijs worden versterkt. Voor grote groepen leerlingen is dit de meest geschikte vorm van onderwijs met goede perspectieven op de arbeidsmarkt. Vanuit de versterking van het beroepsvoorbereidend karakter van het LBO kan de aansluiting met het vernieuwd middelbaar beroepsonderwijs en het leerlingwezen gestalte krijgen.

526 Het beroepsonderwijs en de volwassenen-educatie dienen geregeld te worden in één wettelijk kader. Hierdoor wordt de basis gelegd voor een samenhangend stelsel van open beroepson-

derwijs, waarin de ontwikkeling van het volletijd, deeltijd beroepsonderwijs, leerlingwezen, opleidingen en dag/avond onderwijs wordt geregeld. De keuze voor het volgen van een beroepsopleiding door jongeren wordt gestimuleerd.

527 De partiële leerplicht moet worden afgeschaft.

528 De permanente educatie kan worden gestimuleerd door:
· regeling van scholingsaanspraken in CAO's;
· verbetering van scholingsmogelijkheden voor werklozen.

529 Ter bevordering van de kwaliteit van het beroepsonderwijs moeten de investeringen ten behoeve van inventaris- en apparaatsvernieuwingen worden verhoogd.

530 Met het oog op de kwaliteit van het beroepsonderwijs vragen de leerplanontwikkeling, de ontwikkeling van goede leermiddelen en stageplaatsen, de lerarenopleiding voor beroepsgerichte en beroepsondersteunende vakken, bijzondere aandacht.

Hoger Beroepsonderwijs en Wetenschappelijk Onderwijs

531 De verschillende vormen van hoger onderwijs (HBO en WO) dienen vanwege hun eigensoortige karakters duidelijk onderscheiden te worden. Integratie van HBO en WO is om die reden niet gewenst. Fusies tussen HBO- en WO-instellingen worden niet onmogelijk gemaakt. Wèl moet bij de ontwikkeling van het HBO en het WO worden gelet op het voorkómen van onnodige overlappingen van beide vormen van hoger onderwijs.

532 Het wetenschappelijk onderwijs op universiteiten heeft meer en meer het karakter gekregen van hoger beroepsonderwijs. De VVD verzet zich tegen deze ontwikkeling. De universiteit moet primair een instelling zijn waarin het onderwijs is gericht op de kennismaking met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek, op analytisch denken en op het aanleren van vaardigheden om zelfstandig onderzoek te doen. Het onderzoek dient hoofdzakelijk een grensverleggend karakter te hebben.

533 De waardering voor het hoger beroepsonderwijs is lange tijd gering geweest. Dit onderwijs moet kwalitatief worden versterkt. Extra investeringen zijn hiervoor nodig om de capaciteit van het HBO te vergroten. De capaciteit van het wetenschappelijk onderwijs kan dan op lange termijn in neerwaartse richting worden aangepast.

534 Een grotere autonomie van universiteiten vereist een grotere bestuurskracht binnen deze instellingen. Wanneer universiteiten hun eigensoortig karakter herkrijgen (zie onder 532), zal de sturingskracht navenant toenemen.

535 Een adequaat stelsel van post-hoger onderwijs is van belang voor de bij- en nascholing van afgestudeerden aan het hoger onderwijs. De kosten hiervan dienen mede op basis van het profijtbeginsel te worden gedekt.

536 Het verwerven van eigen inkomsten door de instellingen, bijvoorbeeld door contractonderwijs, contractonderzoek en dienstverlening, moet worden gestimuleerd.

537 De grote deelname aan het hoger onderwijs en het relatieve aantal afgestudeerden als criterium voor de financiering kunnen leiden tot daling van de kwaliteit van het onderwijs en van het eindniveau. De VVD pleit daarom voor een verscherping van de selectie en voor een intensievere voortgangscontrole tijdens de studie.

538 Het voorbereidend hoger onderwijs (VHO) moet als opleiding beter aansluiten op een wetenschappelijke studie of een hogere beroepsopleiding.

539 De universiteit dient zich te richten op een zo efficiënt mogelijk gebruik van de financiële middelen door verdergaande taakafbakening. Taakafbakening levert ook een bijdrage tot het bereiken van een zo hoog mogelijk wetenschappelijk niveau. Het totstandkomen van "centres of excellence" moet worden gestimuleerd door het aantrekken waar nodig van toptalent en door selectieve financiering van onderzoek.

540 Meer aandacht is nodig voor de kwalitatieve versterking van de tweede fase in het wetenschappelijk onderwijs.

541 Het verdient aanbeveling na te gaan of het huidige studiefinancieringssysteem kan worden geprivatiseerd zonder dat daarbij de toegankelijkheid tot het hoger onderwijs wordt aangetast

Wetenschapsbeleid

542 Bij het onderzoek op universiteiten moet het accent liggen op fundamenteel lange-termijnonderzoek vanuit het beginsel van de academische vrijheid. Daarnaast moet er ruimte zijn voor marktgericht onderzoek.

543 Het marktbewustzijn van universiteiten, hogescholen en de grote technologische instituten moet worden vergroot.

544 De overheid moet ervoor zorgen dat de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek van de door de overheid gefinancierde c.q. gesubsidieerde instituten beter toegankelijk worden.

545 De overheid moet het netwerk van onderzoeksinstellingen zodanig vorm geven, dat onderzoekstrategieën in de sectoren van staatszorg tot stand komen.

546 De vormgeving van onderzoeksstrategieën dient het resultaat te zijn van communicatieve planning, dat wil zeggen het resultaat van een samenspraak van overheid, bedrijfsleven en onderzoekinstellingen.

547 In het wetenschaps- en technologiebeleid moet bijzondere aandacht worden gegeven aan de introduktie van de toepassingsmogelijkheden van de micro-electronica in het bedrijfsleven.

548 Bijzondere aandacht verdient ook het onderzoek gericht op de ecologische randvoorwaarden voor een welvarend bestaan in Nederland en daarbuiten.

549 Het gebruikmaken van nationale onderzoekinstellingen voor toegepast onderzoek door het midden- en kleinbedrijf moet worden aangemoedigd.

550 Verdergaande taakafbakening tussen universiteiten met betrekking tot het onderzoek is noodzakelijk, om zo te komen tot een efficiënt gebruik van financiële middelen en tot een zo hoog mogelijk wetenschappelijk niveau van het onderzoek.

551 Door de verwevenheid van het wetenschaps- en het technologiebeleid met het beleid binnen de departementen is interdepartementale beleidsafstemming en coördinatie vereist. Met name het ministerie van Economische Zaken heeft hier een belangrijke taak.

Cultuurbeleid

552 De betekenis van cultuur als erfgoed, als resultaat van en voorwaarde voor individuele ontplooiing, wordt door liberalen onderstreept. Culturele ontwikkeling is voornamelijk het resultaat van spontane processen.

553 Voor zover de overheid vanwege het bestaan van positieve externe effecten bepaalde ontwikkelingen wil stimuleren, of bepaalde cultuuruitingen wil beschermen, moet het beleid daartoe voorwaardenscheppend zijn.

554 De kennis van de cultuuruitingen en de creatieve beleving van cultuur worden respectievelijk vergroot en gestimuleerd door het onderwijs.

555 In het basis- en voortgezet onderwijs wordt de onmisbare basis gelegd voor de belangstelling voor kunst en cultuur. De Nederlandse taal als onze belangrijkste cultuurdrager dient daarbij een voornaam aandachtspunt te zijn.

556 De overheid kan de vraag naar en het aanbod van waardevolle kunst en cultuur beïnvloeden via subsidies. Dit instrument moet echter met grote terughoudendheid worden gehanteerd. De mogelijkheden van sponsoring dienen te worden geactiveerd.

557 Cultuurspreiding via subsidies is weinig zinvol als blijkt dat met name hogere inkomensgroepen van dergelijke subsidies profiteren. Heroverweging van deze subsidies is dan gewenst.

558 Er moet meer aandacht gegeven worden aan monumentenzorg. Behoud en herstel van cultuurhistorisch belangrijke goederen dienen voortvarend te worden aangepakt, waarbij speciale aandacht wordt geschonken aan het behoud en de verbetering van de ambachtelijke deskundigheid. Voldoende middelen moeten worden gereserveerd voor conservering, archivering en restauratie om dit op financieel-economisch verantwoorde wijze te doen.

559 Naast het criterium van het publieksbereik worden bij subsidiebesluiten criteria als kwaliteit en de mate waarin een bijdrage wordt geleverd aan vernieuwing en handhaving van verscheidenheid gehanteerd.

560 Bij de bepaling van het subsidiebedrag moet worden uitgegaan van een redelijke eigen bijdrage van de gebruikers.

561 Het cultuurbeleid wordt zoveel mogelijk gedecentraliseerd.

562 De overheid moet de auteursrechten goed beschermen, opdat de kunstenaar is verzekerd van een redelijke vergoeding voor geleverde prestaties. Ook uitvoerende kunstenaars (musici), platen- en CD-producenten, en omroepverenigingen dienen te worden beschermd tegen ongeoorloofd en onbetaald gebruik van hun creaties. Computerprogrammatuur moet worden beschermd door deze onder auteursrechten op te nemen als een categorie van intellectuele eigendom.

563 De wet die voorziet in het instellen van een heffing op blanco banden (geschikt voor het

overspelen van geluids-en beeldopnamen), moet met spoed in werking treden.

564 In de Auteurswet moet een leenrecht voor auteurs, uitgevers, uitvoerende kunstenaars en producenten worden opgenomen.

565 Het BTW-tarief voor cultuuruitingen moet overeenstemmen met het in de Europese Gemeenschap gebruikelijke tarief.

566 Amateuristische kunstbeoefening is een belangrijk middel om mensen bij kunst en cultuur te betrekken. In overleg en samenwerking met organisaties op het gebied van de amateuristische kunstbeoefening dient de overheid het beleid vorm te geven.

Media

567 Naast de traditionele media (krant, radio, televisie) ontwikkelt zich de informatiespreiding langs electronische weg. Deze nieuwe media zullen de bestaande niet onberoerd laten. Er is geen reden om door overheidsingrijpen de positie van de traditionele media ten opzichte van de nieuwe media te beschermen.

568 Om de pluriformiteit van de pers te bevorderen kan aan uitgevers van dag- en nieuwsbladen zo nodig financiële steun worden verleend. Die steun wordt echter steeds verleend op basis van algemene bedrijfseconomische criteria, behoort van tijdelijke duur te zijn en mag verliezen niet volledig compenseren.

569 Aan de verspreiding van buitenlandse televisieprogramma's met behulp van kabels, straalzenders en satellieten mogen geen belemmeringen in de weg worden gelegd.

570 Het omroepbestel moet worden omgevormd tot een bestel, waarin naast de via omroepbijdragen gefinancierde netten, ook plaats is voor commercieel geëxploiteerde netten, zowel op radio als TV. In dit nieuwe bestel dient de NOS een onafhankelijke en neutrale positie te krijgen (zoals de BBC in Engeland). Nagegaan moet worden hoe in dit bestel de identiteitsomroepen voldoende (financiële) ruimte kunnen krijgen.

571 Naast de bestaande omroepen zullen persbedrijven in de gelegenheid moeten worden gesteld zelfstandig, of in samenwerking met anderen, een commerciële omroep te exploiteren.

572 Om de lokale en regionale omroepen betere bestaansvoorwaarden te bieden, wordt het reclameverbod voor hen opgeheven. Deze omroepen moeten op commerciële basis geëxploiteerd kunnen worden.

573 De in de Mediawet voorziene bestedingsverplichting van de publieke omroepen bij het Nederlands Omroep Produktie Bedrijf wordt op termijn opgeheven.

574 Het uitgeven van programmabladen met gegevens over uitzendschema's van Nederlandse omroepen is niet langer voorbehouden aan de omroepen alleen.

575 Het verbod om op zondag reclame op radio en televisie uit te zenden dient, in verband met de internationale concurrentieverhoudingen, te worden opgeheven.

Sport

576 Sportbeoefening moet door de overheid worden gestimuleerd vanwege de belangrijke bijdrage door sportbeoefening aan het welzijn van mensen.

577 Vooral tijdens het basis- en het voortgezet onderwijs moet de sportbeoefening onder jongeren worden gestimuleerd. Minimaal het huidige aantal lesuren moet worden besteed aan lichamelijke opvoeding, zo mogelijk door vakleerkrachten.

578 Sportbeleid is primair de verantwoordelijkheid van de georganiseerde sport zelf. Van de overheden is met name de gemeente sterk bij dit beleidsonderdeel betrokken (infrastructuur). De rijksoverheid dient haar landelijke voorwaardenscheppende taak, met name ten behoeve van de topsport, te handhaven cq. uit te breiden.

579 In overleg met de betrokken sportorganisaties ontwikkelt de overheid een beleid dat de negatieve bij-effecten van sportbeoefening als spelverruwing, doping en vandalisme tegengaat.

580 In overleg met de Nederlandse Sport Federatie wordt een topsportersbeleid ontwikkeld. Daarin krijgen de financiële en de sociale positie van topsporters aandacht.

581 Sportsponsoring wordt gezien als een belangijke financieringsbron voor de sport. Beperkende bepalingen voor reclame bij sportuitzendingen op televisie worden weggenomen.

582 In overleg met de Nederlandse Sportfederatie moet gestreefd worden naar het wegnemen van de belemmerende factoren inzake de financiering van de sport via de kansspelen (toto/lotto), teneinde een gelijkwaardige situatie te creë-

ren ten opzichte van andere kansspelen en daarmee de huidige teruggang van toto/lotto in positieve zin om te buigen. De opbrengst van de instantloterij dient ten goede te komen aan de sport.

583 Sportbeoefening door mensen met een handicap dient meer gestimuleerd te worden.

Recreatie

584 De besteding van vrije tijd is ieders eigen verantwoordelijkheid. De overheid schept zo nodig voorzieningen indien deze niet door toedoen van particulier initiatief tot stand komen. Bij het scheppen van dergelijke recreatieve voorzieningen vormen milieu en natuurbeheer belangrijke randvoorwaarden.

585 Voor zover voorzieningen door de overheid worden gefinancierd, wordt – waar mogelijk – een redelijke bijdrage van de gebruikers gevraagd.

586 Gemeenten worden in de gelegenheid gesteld een eigen verblijfsrecreatiebeleid te ontwikkelen.

587 Bevordering van toerisme naar ons land is een vast onderdeel van de exportpolitiek.

Hoofdstuk VI

6. Kansen voor Nederland; het financieel en sociaal-economisch beleid

Een voorspoedige economische ontwikkeling in ons land is een essentiële voorwaarde voor welzijn en welvaart. Het succesvolle beleid van de regering gericht op economische groei en sanering van de overheidsfinanciën, dient te worden voortgezet.

De overheidsfinanciën

601 De hoge collectieve lastendruk belemmert mede de evenwichtscheppende werking van de arbeidsmarkt. De afstand tussen bruto- en nettoinkomens moet verder worden verkleind. De VVD bepleit voor de komende regeerperiode een vermindering van de collectieve lastendruk als percentage van het nationale inkomen met ongeveer een 0,5%-punt per jaar. De preciese omvang van deze reductie is mede afhankelijk van de ontwikkeling van de koopkracht.

602 Ter stabilisatie van de staatsschuld als percentage van het nationale inkomen in 1994 moet het financieringstekort vanaf het niveau in 1990 jaarlijks met tenminste een 0,5%-punt worden verminderd. In 1994 is dit financieringstekort dan niet hoger dan 3,25% van het nationale inkomen.

603 Indien de economische groei hoger is dan de geraamde 2,5% per jaar, worden de extra opbrengsten aangewend voor verdere verlaging van het financieringstekort. Valt de economische groei tegen, dan mag dit niet ten koste gaan van de taakstelling met betrekking tot het financieringstekort, maar dient deze opgevangen te worden door extra ombuigingen, minder beleidsintensivering dan wel een beperktere verlaging van de collectieve lastendruk.

604 In geval de baten bij verkoop van aardgas aan het buitenland in de komende regeerperiode boven het verwachte niveau stijgen, moeten de extra baten worden gebruikt voor vermindering van de staatsschuld, of voor produktieve investeringen.

605 Het tempo waarmee het financieringstekort moet worden teruggebracht, moet in het regeerakkoord worden vastgelegd. Voorts dienen er duidelijke afspraken te worden gemaakt over de verdeling van ombuigingen en beleidsintensiveringen over de departementen.

606 De VVD bepleit de wederinvoering van de zogenoemde gulden financieringsregel. Conform deze regel wordt in de begrotingsopstelling een onderscheid gemaakt tussen de gewone dienst (consumptieve uitgaven) en buitengewone dienst (investeringsuitgaven). De consumptieve uitgaven worden gefinancierd uit de lopende inkomsten en slechts voor investeringsuitgaven mag worden geleend. Realisatie van een financieringstekort van 3,5% van het nationale inkomen in 1994 moet worden beschouwd als een belangrijke stap op weg naar wederinvoering van de gulden financieringsregel.

607 De VVD-doelstellingen ten aanzien van tekortreductie, lastenverlichting en beleidsintensivering vereisen een ombuiging van ongeveer 3,5 miljard gulden over vier jaar. In een bijlage bij dit verkiezingsprogramma worden de door de VVD gewenste herschikkingen van uitgaven en de noodzakelijke additionele ombuigingen gespecificeerd.

608 Ter sanering van de overheidsfinanciën is het wenselijk de subsidiestromen te beperken. Zoveel als mogelijk moeten subsidieregelingen met een open eind en dus niet te voorziene gevolgen verdwijnen.

609 De VVD wijst het gebruik van pensioenpremieruimte en pensioenreserves voor het vergroten van de financieringsruimte van de overheid af.

Economische groei en werkgelegenheid

610 De VVD bepleit een offensieve groeistrategie. Daartoe dienen onze aanbevelingen met betrekking tot de overheidsfinanciën (zie hiervoor),

een krachtige ondersteuning van de voltooiing van de interne Europese markt en een versterking van de marktwerking in onze economie.

611 De concurrentiekracht van het Nederlandse bedrijfsleven wordt positief beïnvloed door de ontwikkeling van de collectieve lastendruk meer af te stemmen op die in concurrerende landen.

612 De economische groei wordt bevorderd door vergroting van de produktiecapaciteit en door verhoging van de kwantiteit en de kwaliteit van het arbeidsaanbod. Om dit te bereiken moet de progressie in de lastendruk verminderen.

613 De marktwerking in de Nederlandse economie kan worden versterkt door privatisering, decentralisatie en deregulering. Hierdoor kan de economie flexibeler en efficiënter reageren op (veranderingen in) de maatschappelijke vraag. Deregulering en versterking van de marktprikkels zijn met name nodig op de arbeidsmarkt, de woningmarkt en in de gezondheidssector. Deregulering op de arbeidsmarkt behelst onder meer versoepeling van het ontslagrecht.

614 Ondanks de groei van de werkgelegenheid is de daling van de werkloosheid te beperkt. Deze werkloosheid manifesteert zich met name bij laaggeschoolden, etnische minderheden, vrouwen en ouderen. Voorts is de groei van het aantal arbeidsongeschikten verontrustend. Beperking van deze economische inactiviteit vereist specifiek beleid. Voor de concrete maatregelen om het aantal arbeidsongeschikten te verminderen, verwijzen wij naar de stellingen 410.1 tot en met 410.7 (hoofdstuk 4). Onderstaand formuleren wij het door de VVD gewenste actieve beleid ter vermindering van de langdurige werkloosheid.
1. Van groot belang is een beheerste ontwikkeling van het minimumloon, die achterblijft bij de algemene loonontwikkeling. Daarenboven is een verlaging van de loonkosten op minimumniveau door een reductie van de te betalen sociale verzekeringspremies noodzakelijk. Hierdoor wordt werkgelegenheid geschapen voor met name laaggeschoolden.
2. De groei van het aantal deeltijdbanen moet worden bevorderd door het wegnemen van belemmeringen in de rechtspositionele sfeer, met name op het terrein van de premieheffing sociale zekerheid.
3. In een heroriëntatiegesprek wordt voor een ieder die langdurig werkloos is, nagegaan hoe de kansen op het vinden van werk kunnen worden vergroot. De werkloze wordt in de gelegenheid gesteld en verplicht zich te laten om-, her-, of bijscholen, indien daardoor perspectief op het vinden van een betaalde baan ontstaat. Indien de werkloze weigert aan deze verplichting te voldoen, wordt gekort op de hoogte van de uitkering.
4. Het Jeugdwerk Garantie Plan moet als instrument ter bestrijding van de jeugdwerkloosheid beter worden geëffectueerd.
5. Het zogeheten terugploegen van uitkeringen en het werken met behoud van uitkering worden, zolang de langdurige werkloosheid hoog is, als noodmaatregelen aanvaard en aan een tijdshorizon gebonden. Een goede normstelling en controle is geboden om concurrentievervalsing, budgetvervuiling en verdringing van reguliere werknemers tegen te gaan.
6. Onder bepaalde voorwaarden, onder andere die ter voorkoming van concurrentievervalsing, kunnen werkgevers in de particuliere sector een loonkostensubsidie krijgen bij het in dienst nemen van werknemers die meer dan één jaar werkloos zijn.

615 Het bij wet opleggen van een algemene arbeidsduurverkorting is als instrument ter bestrijding van werkloosheid ondoelmatig en in strijd met het beginsel van vrije onderhandelingen. De mogelijkheid om tot arbeidsduurverkorting te komen, is afhankelijk van de mate waarin de bedrijfstijd kan worden verlengd.

616 Door een beleid gericht op lastenverlichting, wordt de voor werkgelegenheidscreatie noodzakelijke arbeidsloonmatiging vergemakkelijkt. In overleg met sociale partners wordt het beleid gericht op matiging van de arbeidsloonontwikkeling gerealiseerd.

617 Centrale doelstellingen van een offensief groeibeleid zijn technologische vernieuwing (met name milieu-vriendelijke technologie) en exportbevordering. Echt kansrijke economische activiteiten worden extra ondersteund door de overheid in nauwe samenspraak met het bedrijfsleven en de onderzoeksinstellingen.

618 Technische vooruitgang in industrie en dienstverlening (waaronder de ontwikkelingen van de informatie-technologie) leidt tot economische groei en is noodzakelijk voor behoud van werkgelegenheid. De coördinatie van het beleid ter stimulering van de technologische vernieuwing geschiedt door het ministerie van Economische Zaken.

619 Een beleidsplan gericht op technologische vernieuwing omvat:
· het stimuleren van wetenschappelijk onderzoek op dit terrein;
· het scheppen van superieure opleidingsmogelijkheden voor deskundigen op diverse niveaus;
· het bevorderen van een goede telecommunicatie-infrastructuur.

620 Als handelsnatie is ons land zeer afhankelijk van de export. Exportbevordering door het scheppen van concurrerende financieringsvoorwaarden voor Nederlandse exporteurs is noodzakelijk. De gebundelde exportbevordering van kleine en middelgrote bedrijven verdient extra aandacht.

De Europese uitdaging

621 De economische eenwording van Europa zal nieuwe kansen bieden aan de Nederlandse industrie, landbouw en dienstverlening, die sterk afhankelijk zijn van de internationale handel in goederen en diensten. Een voorwaarde is dan wel dat het beleid in de verschillende landen niet leidt tot concurrentievervalsing.

622 Liberalen zijn voorstanders van vrije internationale handel. De Europese integratie mag niet gepaard gaan met een verhoging van de handelsbarrières ten opzichte van de buitenwereld van Europa.

623 Marktintegratie zal een zekere mate van regelgeving en -bewaking vanuit Brussel onvermijdelijk maken. Voor zover dit gebeurt, dient overeenkomstige nationale regelgeving te verdwijnen.

624 Indien de Europese Gemeenschap meer geld gaat uitgeven voor beleid dat ook op nationaal niveau wordt gevoerd, dienen de binnenlandse uitgaven op dit terrein te worden heroverwogen.

625 Nederland dient zich in te zetten voor Europese projecten op het gebied van onderzoek en ontwikkeling van de informatietechnologie (waaronder de micro-electronica).

Werk in de regio

626 Het regionaal beleid moet de regionale economische structuur versterken en de regionale werkgelegenheid vergroten. Primair gaat het daarbij om het versterken van de marktsector.

627 Ter stimulering van de investeringen in de marktsector blijft de investeringspremieregeling (IPR) van belang. Met name de positie van de regionale werkgelegenheid dient in de voorwaarden voor de IPR een zwaar accent te krijgen.

628 Een grotere zelfstandigheid van regionale ontwikkelingsmaatschappijen als financieringsinstellingen is gewenst. Het verdient aanbeveling het systeem van een garantiestelling ten behoeve van deze maatschappijen te vervangen door een systeem van budgettering.

Midden- en kleinbedrijf

629 De functie van het midden- en kleinbedrijf voor onze welvaart blijkt ondermeer uit het feit dat een groot deel van de werkgelegenheid ontstaat in deze sector.

630 Het voorwaardenscheppende overheidsbeleid inzake het MKB dient gericht te zijn op:
- technologische vernieuwing en de verspreiding daarvan;
- arbeidskostenmatiging via lastenverlichting;
- sanering van de vermogensverhoudingen;
- vermindering van regelgeving;
- verlichting van administratieve verplichtingen.

631 De overheid dient bij de heffing van directe belastingen voor bedrijven geen indirect onderscheid te maken naar de schaalgrootte van deze bedrijven. De verschillen in percentages voor de Vennootschapsbelasting gebaseerd op verschillende winsten, die in het algemeen resulteren in een verschillend tarief voor grote versus midden- en kleinbedrijven, dienen dan ook ongedaan gemaakt te worden.

632 De winkelsluitingswet wordt geliberaliseerd.

633 Het fiscale winstbegrip dient toegespitst te zijn op de bijzondere positie van het ondernemersinkomen (consumeren, reserveren, investeren) in het midden- en kleinbedrijf en in de landbouw. Daarbij wordt speciaal gelet op:
- de positie van de starter in het MKB;
- de positie van een sterk doorgroeiend bedrijf;
- de fiscale effecten bij bedrijfsopvolging;
- de positie van de meewerkende partner;
- de middelingsregeling ter matiging van de progressie in de inkomstenbelasting bij sterk wisselende inkomens;
- beperking van de vermogensbelasting op het in het bedrijf werkzame ondernemingsvermogen.

634 De zogeheten INSTIR-regeling moet beter toepasbaar worden gemaakt voor het midden- en kleinbedrijf.

635 De zogeheten herstelfinanciering, de ontwikkelingskredieten, de subsidies voor technologisch hoogwaardige projecten en de voorzieningen voor risicodragend kapitaal worden beter toegankelijk gemaakt voor het midden- en kleinbedrijf.

636 Met het oog op de snelle technologische ontwikkelingen worden de om-, her- en bijscholingsvoorzieningen voor ondernemers en werknemers in het midden- en kleinbedrijf versterkt.

637 De oneigenlijke concurrentie van overheidsinstellingen wordt tegengegaan. Privatisering van overheidsproduktie en -dienstverlening wordt gestimuleerd.

Consumentenbeleid

638 Op de overheid rust de taak de veiligheid en de gezondheid van de consument zoveel mogelijk te beschermen. Het beleid wordt vooral gericht op betere informatieverschaffing, voorlichting en bewustmaking van de gevolgen van de consumptie.

639 Gezien de noodzaak tot terughoudendheid met regelgeving door de overheid wordt gestreefd naar intensivering van het overleg tussen de vertegenwoordigende consumenten- en producentenorganisaties, uitmondend in gedragscodes en in afspraken tussen partijen. In toenemende mate zullen deze afspraken op Europees niveau gemaakt moeten worden. Initiatieven die er toe leiden dat in de EG maatregelen worden genomen ter versterking van de positie van de consument worden in algemene zin ondersteund.

640 De overheid dient de rechtspositie van de consument te versterken. Hij mag niet het slachtoffer worden van misleiding. Voldoende informatie moet hem in staat stellen in vrijheid zijn beslissingen te nemen.

Landbouw en visserij

641 Het gemeenschappelijk Europees landbouwbeleid is nodig voor de stabilisatie van de prijsvorming van verschillende produkten op zodanig niveau dat het voortbestaan van goede landbouwbedrijven niet in gevaar komt en voor de consument voedsel voor redelijke prijzen beschikbaar komt. Als ten gevolge van dit beleid een bepaalde sector (bv. akkerbouw) in ernstige problemen komt, zullen hiervoor specifieke maatregelen genomen worden. Bij het gemeenschappelijk Europees landbouwbeleid moet rekening gehouden worden met de specifieke structuur van de land- en tuinbouw, waarbij produktie plaatsvindt op relatief kleinschalige persoonlijke ondernemingen. Het beleid in de verschillende lidstaten mag niet leiden tot concurrentievervalsing. De landbouwsector levert een grote bijdrage aan de Nederlandse economie. Door de toepassing van nieuwe informatietechnieken en van technieken die ontstaan door biotechnologisch onderzoek, zal de agrarische bedrijfstak een ander aangezicht krijgen.

642 Als overgangsmaatregel kan contingentering worden aanvaard. Het specialiteitsbeginsel dient daarbij zoveel mogelijk in acht te worden genomen.

643 Vooralsnog is een beleid gericht op een verantwoorde minimumprijs-garantie, voor die hoeveelheid basisprodukten die binnen de Europese Gemeenschap worden afgezet (graan, suiker, melk), nodig.

644 Aan zelfstandige agrarische bedrijven, die op verantwoorde wijze een inkomen op de markt kunnen verdienen, moet een perspectief worden geboden door een beleid gericht op versterking van de produktiestructuur en van de factor ondernemerschap en door overbruggingsmaatregelen bij grote, tijdelijke, inkomensproblemen.

645 Sturing van het aantal bedrijven en van de bedrijfsgrootte via wettelijk ingrijpen in het agrarisch grondverkeer en door het stellen van vestigingseisen, moet worden afgewezen.

646 Om de bedrijfsbeëindiging van niet-levensvatbare bedrijven te vergemakkelijken dient een aanvullend sociaal beleid te worden gevoerd. Sociale beleidsmaatregelen dienen duidelijk te worden gescheiden van het EG-landbouwbeleid.

647 In de Europese Gemeenschap zal door harmonisatie van normen en voorschriften oneerlijke concurrentie in de agrarische sector moeten worden voorkomen. Een dergelijk harmonisatiebeleid is mede noodzakelijk om de consument te verzekeren van een veilig produkt.

648 In de land- en tuinbouw moeten de milieubelastende emissies sterk worden beperkt. Een structurele oplossing moet worden gevonden voor de milieuproblemen die voortvloeien uit de produktie van mest en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen kan worden teruggebracht door resistentieverhoging vanwege toepassing van bio-technologie.

649 Vrijkomende landbouwgronden in rijksbezit moeten worden verkocht. De opbrengsten hiervan worden ingezet ten behoeve van het milieubeleid.

650 Aanwending van meer cultuurgrond voor de commerciële houtproduktie verdient aanbeveling. De nieuwe bossen die hierdoor ontstaan hebben ook een positieve functie voor natuur, recreatie en landschap. De overheid dient de aanwending van landbouwprodukten in de "non-food"-sector te bevorderen. De landbouw zal als leverancier van industriële grondstoffen voor de "non-food"-sector een bepalende rol kunnen gaan spelen in het doorbreken van huidige mi-

lieubelastende en kringloopverstorende processen. Ook andere factoren dienen hierbij in aanmerking te worden genomen, zoals vermindering van het broeikaseffect en reductie van andere vormen van milieubelasting.

651 In alle lidstaten van de Europese Gemeenschap moeten voor de vangstbeperkende maatregelen in de visserij dezelfde controles en sancties gelden. Op basis van ervaringscijfers dient een jaarlijkse correctie op de quotering plaats te vinden. Er wordt een samenhangend visserijbeleid gevoerd. Dit beleid moet zowel verantwoord zijn ten aanzien van het visserij- en consumentenbelang als de handhaving van de visstand op een aanvaardbaar niveau. Het beleid blijft gericht op het in evenwicht brengen van vangstmogelijkheden en vangstcapaciteit. Bij maatregelen om de capaciteit terug te dringen wordt gestreefd naar het handhaven van een zo groot mogelijke en gespreide werkgelegenheid in de visserijsector. Het exploiteren van vangstmogelijkheden buiten EG-wateren wordt bevorderd.
Met het oog op 1992 zal het EG-quotabeleid waar mogelijk moeten worden vereenvoudigd. Een communautair licentie-systeem wordt bevorderd.
De positie van de handel en verwerking van vis en visprodukten op de EG-markt zal – mede door extra aandacht in het exportbeleid en het vergroten van de faciliteiten voor de importen – worden versterkt. De rechtszekerheid van de visserij in kust- en binnenwateren dient te worden vergroot. De belangen van enerzijds de beroepsbinnenvisserij en anderzijds de sportvisserij verdienen voortdurende en zorgvuldige zorg.

Energie

652 Het besparingsbeleid dient nieuwe impulsen te krijgen. Energiebesparing en de daarmee samenhangende investeringsbereidheid in energiebesparende maatregelen dienen, ongeacht fluctuaties in de energieprijzen, een hoeksteen van het regeringsbeleid te vormen.

653 Een energie- en onderzoekprogramma gebaseerd op een lange-termijnvisie moet worden opgesteld.

654 De aanbevelingen van de Commissie-Brundtland ten aanzien van energiegebruik moeten, voor zover van toepassing, worden vertaald in Nederlands beleid.

655 De verbranding van steenkool zal geleidelijk moeten worden verminderd, tenzij het mogelijk wordt schone en veilige verbrandingsmethoden toe te passen.

656 De Nederlandse inspanning op kernfusiegebied zal krachtig worden voortgezet in Europees kader.

657 De optie voor de toepassing van kernenergie in veilige vorm dient opengehouden te worden, vanwege de belangrijke bijdrage van veilige kernenergie aan het milieu. Vooralsnog moet het aantal kerncentrales in Nederland niet worden uitgebreid. De bestaande kerncentrales blijven in gebruik.

658 Nederland zal zich oriënteren op de nieuwe ontwikkelingen die ten aanzien van de grotere veiligheid van kerncentrales plaatsvinden.

659 Voor de komende regeerperiode zal het diversificatiebeleid nog als uitgangspunt worden vastgehouden.

Monetaire politiek

660 Voor het beleid met betrekking tot de externe waarde van de gulden blijft een stabiele verhouding tussen de gulden en de Duitse Mark een richtlijn. Het monetaire beleid dient hiermee in overeenstemming te zijn.

661 Een verdere uitbouw van het Europese Monetaire Stelsel is gewenst. Nederland ondersteunt in dit kader het streven naar een Europese Centrale Bank.

662 Niettegenstaande de uiteindelijke verantwoordelijkheid van de budgettaire autoriteiten dient een voldoende mate van onafhankelijkheid van de Europese Centrale Bank ten opzichte van deze autoriteiten op zowel nationaal als Europees niveau gewaarborgd te zijn.

Fiscaal Beleid

663 Een verdere neerwaartse aanpassing van de tarieven van met name loon- en inkomstenbelasting en de omzetbelasting is noodzakelijk.

664 Het reiskostenforfait dient te worden gehandhaafd. Gestreefd wordt naar een bevordering van het gebruik van openbaar vervoer via de fiscaliteit.

665 Ook na de invoering van de vereenvoudigingsvoorstellen van de zogeheten Commissie-Oort dient met kracht verder te worden gewerkt aan een vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting.

666 De cumulatie van vennootschapsbelasting en inkomstenbelasting op uitgekeerde winsten moet, met inachtneming van de internationale gevolgen, zoveel mogelijk worden vermeden. Verder behoort het fiscale winstbegrip goed afgestemd te zijn op de bijzondere functie van het ondernemersinkomen in het midden- en kleinbedrijf.

667 De inflatiecorrectie blijft gehandhaafd op 100% ter vermijding van een sluipende aanscherping van de progressie en om redenen van billijkheid. Verder blijft het huidige systeem van aftrekbaarheid van rente op schulden – inclusief hypotheekrente – en van de forfaitaire waardebepaling van de eigen woning voor de inkomsten- en vermogensbelasting gehandhaafd. Het huurwaardeforfait dient gebaseerd te zijn op een objectieve vaststelling van de waarde van de eigen woning. Het huurwaardeforfait mag niet oneigenlijk worden gebruikt als financieringsbron voor overheidsuitgaven.

668 Het algemeen geldende tarief van de vermogensbelasting – dat in de afgelopen decennia enige malen om bijzondere redenen is verhoogd – moet in neerwaartse richting worden aangepast; daarbij wordt tevens nagegaan of het mogelijk is de wijze van belastingheffing op vermogens-inkomsten te vereenvoudigen.

669 Het van successierecht vrijgestelde bedrag wordt verhoogd tot f 150.000 per kind.

670 Er dient geen vergroting van het gemeentelijke belastinggebied plaats te vinden. Bij de gemeentelijke onroerend-goedbelasting blijft het oog gericht op een duidelijke en objectieve waardebepaling van het onroerend goed, die tevens voor zoveel mogelijk andere belastingen kan gelden. In de wet wordt de mogelijkheid opgenomen om voor afzonderlijke belastingbetalers grote belastingstijgingen af te toppen. Daarbij dient het principe van gelijkberechtiging van de belastingbetalers voorop te staan.

671 Bij het overwegen van "parafiscale heffingen" voor bepaalde doeleinden (milieu, verkeer, etc.) dient steeds te worden gelet op hun verhouding tot en cumulatie met het bestaande belastingstelsel.

672 Fraude bij de betaling van belasting en sociale-verzekeringspremies moet met kracht worden bestreden.

673 Voorkomen moet worden dat individuele belastinggegevens in de openbaarheid komen.

674 De rechtsbescherming van de belastingplichtigen wordt verder verbeterd door de invoering van een fiscaal kort geding en door het binden van de bezwaarschriftenprocedure aan een redelijke termijn.

675 In EG-verband moet worden gestreefd naar opheffing van fiscale handelsbelemmeringen en discriminatie-bepalingen van welke aard ook.

676 De overdrachtsbelasting bij verkoop van huizen moet worden verlaagd.

677 De beursbelasting moet worden afgeschaft. Dit om de positie van Amsterdam als internationaal financieel centrum te verbeteren.

678 Om het verwerven van eigen vermogen voor bedrijven niet te belemmeren wordt de kapitaalbelasting, in het kader van de Europese harmonisatie, afgeschaft.

Hoofdstuk VII

Nederland en de wereld

701 Onze buitenlandse politiek is gericht op stabiliteit en evenwicht in de mondiale politieke verhoudingen. Het gaat daarbij om het bevorderen van vrede en veiligheid, de versterking van de internationale rechtsorde, het opkomen voor de vrijheidsrechten van de mens en het leveren van een substantiële bijdrage ter verbetering van de sociaal-economische positie van de burgers van ontwikkelingslanden. Ook het bevorderen van de kwaliteit van het milieu dient vooral in internationaal verband een duidelijk verlengstuk te krijgen.

702 Het buitenlands beleid is een zaak van de Rijksoverheid. Lagere overheden dienen dit beleid bij hun buitenlandse aangelegenheden te respecteren.

De Oost-West betrekkingen en het veiligheidsbeleid

703 De VVD beschouwt de Noord Atlantisch Verdragsorganisatie (NAVO) als dé belangrijkste pijler voor ons veiligheidsbeleid en steunt met kracht het streven van de NAVO naar evenwicht tussen Oost en West.

704 De politieke ontwikkelingen in de Sovjetunie bieden een gunstig perspectief voor betere Oost-West-betrekkingen. De naleving van hetgeen in de akkoorden van Helsinki over de mensenrechten is vastgelegd, blijft onze aandacht verdienen. De noodzaak bestaat Oosteuropese regeringen steeds te wijzen op aangegane verplichtingen.

705 Helaas bestaan er ook na de ondertekening van het INF-akkoord en na de door de partijleider in de Sovjetunie aangekondigde reducties nog onevenwichtigheden op nucleair en conventioneel gebied. Deze onevenwichtigheden, met name met betrekking tot de conventionele bewapening, maken sterke asymmetrische reducties noodzakelijk. De VVD bepleit een beleid gericht op tweezijdige beperking van de bewapening. Bijzondere aandacht daarbij verdienen de inspectie en controle op naleving van de overeenkomsten.

706 Door modernisering van bepaalde tactische kernwapens kan de NAVO op termijn een aanzienlijke vermindering van het aantal van deze wapens realiseren. Dit moderniseringsbeleid moet in nauw overleg met de bondgenoten en, gezien de geografische ligging, in het bijzonder met de Bondsrepubliek Duitsland worden gevoerd.

707 De VVD staat terughoudend tegenover aanzetten in de Verenigde Staten en de Sovjetunie om te komen tot een anti-raket defensie (waaronder het zogenoemde Strategisch Defensie Initiatief (SDI) van de VS).

708 De Nederlandse defensiepolitiek moet gericht zijn op het leveren van een adequate bijdrage (1% reële groei) aan de verdedigingsinspanning van de NAVO. De omvang van het defensiebudget dient te worden gerelateerd aan NAVO-afspraken. De nadruk van onze defensie-inspanning zal moeten liggen op een moderne conventionele bijdrage.

709 In het verband van de NAVO en de West Europese Unie (WEU) moet worden gestreefd naar meer taakverdeling en specialisatie.

710 Een nauwere samenwerking van Westeuropese NAVO-landen, vooral in het kader van de WEU, ten aanzien van de veiligheidspolitiek is gewenst, maar laat onverlet de blijvende noodzaak van Amerikaanse betrokkenheid bij de veiligheid van West-Europa.

711 De Westeuropese staten moeten meer aandacht besteden aan de veiligheidsbelangen buiten het NAVO-gebied en in nauwere samenwerking met de Verenigde Staten hun activiteiten op dit terrein vergroten.

712 In beginsel vindt de ontwikkeling en produktie van defensiematerieel in Europees ver-

band plaats. Daarbij zijn eisen van kwaliteit en/of betaalbaarheid bepalend. Inschakeling van niet-Europese defensie-industrie is mogelijk indien aantoonbaar de prijs/kwaliteitsverhouding inschakeling van de Europese defensie-industrie verhindert.

713 Nederland blijft zich inzetten voor het totstandkomen van akkoorden die biologische en chemische wapens wereldwijd uitbannen. Zolang van een dergelijke uitbanning geen sprake is, moeten de Nederlandse strijdkrachten afdoende tegen deze wapens worden beschermd.

714 Opleiden en oefenen zijn in vredestijd de belangrijkste taken van de krijgsmacht. Het vinden van voldoende oefenmogelijkheden is slechts mogelijk in internationaal kader. Nederland zal zijn aandeel daarin moeten nemen. Met de planologische gevolgen dient in een vroeg stadium rekening te worden gehouden. De gevolgen voor het milieu dienen bijzondere aandacht te krijgen.

715 De integratie van de vrouw in de krijgsmacht zal worden voortgezet.

716 Door de operationele taak van de krijgsmacht worden aan militairen eisen gesteld die een specifieke rechtspositie rechtvaardigen. Meer aandacht moet worden besteed aan opleiding, motivatie en een rechtvaardige beloning van het personeel.

De Noord-Zuid betrekkingen en de ontwikkelingssamenwerking

717 Ontwikkelingssamenwerking is een noodzaak voor een stabiele en evenwichtige ontwikkeling in de wereld, en daarom niet alleen een zaak van solidariteit, maar ook van wederzijds belang.

718 Onder handhaving van de inspanning met betrekking tot de ontwikkelingssamenwerking op het niveau van 1,5 % van ons netto nationale inkomen, moet het beleid meer zijn gericht op een verbetering van de doelmatigheid van de hulp.

719 Ontwikkelingssamenwerking moet niet plaatsvinden met landen waarin sprake is van een voortdurende en/of flagrante schending van de mensenrechten, of met landen die een aperte agressie ten toon spreiden. Aan dergelijke landen mag dan slechts die hulp worden gegeven die, buiten de overheid om, rechtstreeks en controleerbaar de bevolking ten goede komt.

720 Doel van het ontwikkelingsbeleid is de duurzame versterking en verzelfstandiging van de economieën van de ontwikkelingslanden. Versterking van de infrastructuur, de opbouw van een brede onderwijsstructuur en directe armoedebestrijding zijn belangrijke aspecten daarvan.

721 In het kader van de internationale samenwerking op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking bepleit de VVD een versterking van het ontwikkelingsbeleid binnen het raamwerk van de Europese Gemeenschap.

722 Zoveel als mogelijk moeten bij de voorbereiding en uitvoering van het ontwikkelingsbeleid het Nederlandse bedrijfsleven en andere particuliere organisaties worden ingeschakeld. Een bijdrage van het Nederlandse bedrijfsleven moet steeds sporen met de belangen en ontwikkelingsplannen van de ontwikkelingslanden zelf.

723 De vrije ondernemingsgewijze produktie dient ook voor Derde Wereldlanden te worden gestimuleerd. Op het terrein van de handelspolitiek bepleit de VVD de totstandkoming van die overeenkomsten binnen het kader van de GATT waardoor het marktmechanisme in de internationale economische betrekkingen wordt versterkt.

724 De schuldenproblematiek van een groot aantal ontwikkelingslanden is een reden tot ernstige zorg. In een aantal gevallen moet Nederland, ter voorkoming van onacceptabele sociale gevolgen, een ruimhartig schuldverlichtingsbeleid voeren.

725 Bij een beleid gericht op economische groei in ontwikkelingslanden, moeten nadelige effecten op het kwetsbare ecosysteem worden vermeden, waarbij moet worden bezien of tegenover het kwijtschelden van schulden in internationaal verband kan worden bedongen dat gestopt wordt met het kappen van regenwouden. Export van chemisch afval naar ontwikkelingslanden is niet aanvaardbaar. De milieudeskundigheid in de Derde Wereld moet worden versterkt. Een deel van de groei van het budget ten behoeve van ontwikkelingssamenwerking wordt conform de aanbevelingen uit het Brundlandt-rapport aangewend voor verbetering van het milieu in de Derde Wereld.

726 Een structurele aanpak van de voedselproblematiek is gericht op een duurzame verhoging van de voedselproduktie in ontwikkelingslanden zelf. Voorkomen moet worden dat de voedselproduktie in ontwikkelingslanden wordt ontwricht door schenking of verkoop tegen lage prijzen van Europese voedseloverschotten. Indien strikt noodzakelijk, kan voedselhulp worden verstrekt.

727 Het beleid gericht op beperking van de bevolkingsgroei moet hoge prioriteit krijgen. Daar-

bij moet worden uitgegaan van het individueel recht op de beslissing omtrent het al of niet krijgen van kinderen. Ook het emancipatiebeleid is van direct belang voor het bewerkstelligen van een betere gezinsplanning en een betere gezondheidssituatie voor moeder en kind.

Europa en de betrekkingen binnen de Europese Gemeenschap

728 De VVD wil de Europese integratie met kracht bevorderen. Naast de in dit programma neergelegde uitgangspunten voor Europees beleid, bepaalt ook het Programma van de Europese Liberaal-Democraten (ELD) 1989-1994 het handelen van onze nationale en Europese parlementariërs.

729 Voorwaarden voor de voltooiing van een Interne Markt na 1992 zijn onder meer:
· het verder verminderen en uiteindelijk opheffen van alle controles op personen en goederen aan de binnengrenzen;
· uniforme en effectieve controles aan de buitengrenzen;
· harmonisatie van de indirecte belastingen en van de vennootschapsbelasting;
· nauwere onderlinge afstemming van het sociaal-economisch en het monetaire beleid van de lidstaten;
· een geliberaliseerd vervoers- en telecommunicatiebeleid;
· liberalisatie van het kapitaalverkeer, versterking van het Europese Monetaire Systeem en het streven naar een Europese Monetaire Unie, een Europese munt en een Europese Centrale Bank.

730 De voorwaarden tot naturalisatie dienen binnen de EG te worden geharmoniseerd.

731 Democratisering van de arbeidsverhoudingen vormt een belangrijk onderdeel van Europees beleid teneinde de menselijke waardigheid en de mede-verantwoordelijkheid van de werknemers in het produktieproces gestalte te geven, rekening houdend met de bestaande culturele verschillen tusen de lidstaten.

732 Harmonisatie van sociaal beleid, waaronder het sociaal zekerheidsbeleid, wordt nagestreefd indien het mogelijk is om een voor Nederland acceptabel niveau van voorzieningen en uitkeringen te waarborgen.

733 Er dient meer ruimte te komen voor beleidsonderdelen als:
· de technologische en industriële ontwikkeling van de Europese Gemeenschap;
· de ontwikkeling van achtergebleven gebieden;
· de milieubescherming op Europees niveau.

734 Een grotere doelmatigheid van de uitvoerende organisatie van de Europese Gemeenschap is nodig om een stringent begrotingsbeleid te kunnen voeren. Een verdere verhoging van de structuurfondsen tot het niveau dat voor 1992 wordt voorzien is alleen dan gewenst indien de fondsen doelmatiger worden gebruikt. Ter bestrijding van fraude binnen de Europese Gemeenschap moeten en de Europese Commissie, het Europese Parlement en de Europese Rekenkamer meer en effectievere bevoegdheden krijgen.

735 Om te voorkomen dat er bij een verdere uitbouw van de Gemeenschap een vacuüm ontstaat in de controle van de uitvoerende macht, streven wij naar een vergroting van de bevoegdheden van het Europese Parlement. Ook moet het nationale parlementaire toezicht op het aandeel van de Nederlandse regering in het Gemeenschapsbeleid effectiever en systematischer worden. Onze nationale wetgeving zal meer systematisch en vooraf moeten worden getoetst aan de Europese Richtlijnen.

736 Het nagestreefde vrije verkeer binnen de Europese Gemeenschap dient als stimulans te fungeren voor de liberalisering van de externe betrekkingen van de EG. De multilaterale onderhandelingen in GATT-kader (Uruquay-ronde) ter vrijmaking van de internationale handel op het gebied van goederen, diensten, intellectuele eigendom en investeringen spelen hierbij een belangrijke rol.

737 De VVD is voorstander van krachtige Europese samenwerking op het gebied van de milieubescherming. Het grensoverschrijdende karakter van de milieuproblemen maakt dit noodzakelijk. Harmonisatie van de regelgeving op dit terrein is gewenst. Vanwege het grensoverschrijdend karakter is het tevens noodzakelijk dat hulp- en kennisoverdracht plaatsvindt aan Oostblok- en Derde Wereld-landen betreffende milieubeheer en technologie.

738 De openstelling van de binnengrenzen na 1992 noodzaakt tot een gemeenschappelijk visum- en immigratiebeleid aan de buitengrenzen. Deze openstelling moet gepaard gaan met een nauwere samenwerking tussen politie- en justitie-autoriteiten in de Europese Gemeenschap bij misdaadbestrijding (terrorisme, drugshandel, etc.).

739 Ter bevordering van de effectiviteit van ons buitenlands en veiligheidsbeleid is versterking van de Europese Politieke Samenwerking (EPS) gewenst. De zogenoemde Europese Akte geeft hiertoe reeds belangrijke aanzetten.

740 De totstandkoming van akkoorden op het gebied van handel, grondstofvoorziening, industriële samenwerking en ontwikkelinghulp tussen de Europese Gemeenschap en groepen van ontwikkelingslanden moet worden gestimuleerd met het oog op een verbetering van de positie van ontwikkelingslanden.

De internationale rechtsorde en de mensenrechten

741 Handhaving van de grondregels van de internationale rechtsorde is voor een ordelijk verloop van de betrekkingen tussen staten van het grootste belang. Nederland moet zich hiervoor gezamenlijk met andere landen inzetten.

742 De Verenigde Naties vormen een centraal instrument bij het nastreven van een internationale rechtsorde. Nederland moet de onpartijdigheid, het gezag en de doelmatigheid van de Verenigde Naties bevorderen en, waar mogelijk, de vredesoperaties van deze organisatie steunen, hetzij door de levering van (politie)manschappen, hetzij door levering van materieel. Het optreden van Nederland in de VN moet zoveel als mogelijk worden gecoördineerd binnen de Europese Gemeenschap en met andere Westerse landen.

743 Bestrijding van het internationale terrorisme noodzaakt tot internationale samenwerking. Nederland behoort hiertoe een belangrijke bijdrage te leveren.

744 Nederland dient bij te dragen tot de versterking van de controle- en toetsingsmechanismen van de VN met betrekking tot de rechten van de mens. Hierbij gaat het zowel om de klassieke als de sociale rechten van de mens.

745 Het is wenselijk dat het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken jaarlijks aan de volksvertegenwoordiging rapporteert over de mensenrechten-situatie in landen waarmee ons land bijzondere (ontwikkelings-)relaties onderhoudt.

746 Opvang van vluchtelingen in de eigen regio is te prefereren boven massale verhuizingen naar andere wereldregio's. Nederland dient daaraan juist en vooral in het kader van ontwikkelingssamenwering ruimhartig financiële medewerking te verlenen. In ons land komen slechts politieke vluchtelingen in aanmerking voor de vluchtelingenstatus. De opvang van deze vluchtelingen moet worden verbeterd en de snelheid van de procedures moet worden bevorderd.

747 Wij veroordelen het apartheidsbeleid in Zuid-Afrika. Nederland moet initiatieven ontplooien die de regering van Zuid-Afrika ertoe brengen het apartheidsbeleid te beëindigen. Acties te zamen met de Westerse partners zijn het meest effectief en verdienen de voorkeur. Hiertoe dienen contacten te worden onderhouden met de regering van Zuid-Afrika, alsmede met personen, groepen en organisaties die beëindiging van het apartheidsbeleid langs vreedzame weg nastreven. Aan de doelmatigheid van economische drukmaatregelen wordt getwijfeld.

748 Toekenning van de ontwikkelingshulp aan Suriname wordt afhankelijk gesteld van de mate waarin dat land de mensenrechten eerbiedigt. De omvang van de hulp is voorts afhankelijk van de inspanningen van de regering van Suriname ter verbetering van de economische structuur aldaar.

Het Midden-Oosten

749 Nederland moet, te zamen met de EG-partners en in nauwe samenwerking met de Verenigde Staten, de vrede en veiligheid in het Midden-Oosten bevorderen. Daarbij is uitgangspunt dat de Arabische staten en de PLO het bestaansrecht van Israël binnen veilige, internationaal erkende en gegarandeerde grenzen moeten aanvaarden en expliciet moeten erkennen. Slechts een dergelijke erkenning leidt tot een zinvolle deelname van die staten en de PLO aan internationale onderhandelingen over een vredesregeling op basis van VN-resolutie 242. In een dergelijke vredesregeling moet een concrete invulling worden gegeven aan de legitieme rechten van de Palestijnen. De betrekkingen van Nederland met de PLO kunnen pas worden opgewaardeerd als de PLO het doel Israël te vernietigen uit haar handvest heeft verwijderd en bereid is het bestaansrecht van Israël expliciet te erkennen en afziet van terroristische daden. Slechts wanneer het bovenstaande door de Arabische landen en de PLO enerzijds en Israël anderzijds wordt gerespecteerd, bestaat uitzicht op een politiek perspectief ten aanzien van de oplossing van het Arabisch/Palestijns-Israëlisch conflict.

De Nederlandse Antillen en Aruba

750 Nederland moet in het Koninkrijksbeleid de Nederlandse Antillen en Aruba steunen op hun weg naar een perspectiefrijke toekomst. Voortzetting van de ontwikkelingssamenwerking op het huidige – zeer hoge – niveau is daartoe voorlopig noodzakelijk. Daarbij moet de ontwikkelingshulp primair worden besteed aan versterking van de economie.

751 In het besef dat een grotere zekerheid over de staatkundige toekomst van de eilanden het investeringsklimaat gunstig kan beïnvloeden, moet Nederland de rijksdelen bijstaan bij het bestuderen en bespreken van de mogelijkheden ter zake.

Wereldwijde milieu-evenwichten

De opvattingen van de VVD over het milieu- en natuurbeleid vindt men in extenso in hoofdstuk 3.

752 Om het herstel van de voor menselijk leven noodzakelijke mondiale milieu-evenwichten te bevorderen, bepleit de VVD dat Nederland het initiatief neemt om op zo kort mogelijke termijn tot internationale samenwerking te komen, noodzakelijk voor een Actieplan voor de Bescherming van de Atmosfeer. Bestaande internationale afspraken (zoals het Ozon-protocol) moeten worden aangescherpt.

753 Nederland dient de totstandkoming te bevorderen van een Wereld Atmosfeer Fonds (WAF), dat wordt gevormd door middel van een heffing op het gebruik van fossiele brandstoffen in de Westerse geïndustrialiseerde landen. De omvang van dit fonds moet zodanig zijn, dat voldoende middelen beschikbaar zijn voor een wereldwijd onderzoek- en meetprogramma en voor de toepassing van verbrandingstechnologie met lage CO_2-uitstoot.

754 Het beleid ter bescherming van de wereldzeeën in het algemeen en van de Noordzee in het bijzonder, moet worden voortgezet en geïntensiveerd. De VVD bepleit ook hier dat Nederland het initiatief neemt om tot internationale samenwerking te komen voor een actieplan om een eind te maken aan de chemische vervuiling van rivieren en kustwateren. De vervuiling met olie door schoonspoelen van schepen en installaties dient op internationale schaal systematisch te worden opgespoord en zwaar te worden gestraft. De vaart van tankschepen moet beter worden beveiligd: de afmetingen van nieuw te bouwen tankschepen moeten door internationale voorschriften annex sancties worden beperkt.

755 Een deel van de groei van het budget ten behoeve van ontwikkelingssamenwerking wordt conform de aanbevelingen uit het Brundlandtrapport aangewend voor verbetering van het milieu in de Derde Wereld. Hierbij wordt met name gedacht aan de erosieproblematiek, het voorkomen van woestijnvorming en herstel van het tropisch bos.

* Ter toelichting bij de stellingen 445 en 446: De financiële toegankelijkheid van de gezondheidszorg voor een ieder noodzaakt een premiestelling, waarbij een deel van de premies inkomensafhankelijk is. Indien echter een te groot deel van de premies afhangt van het inkomen, is er onvoldoende concurrentie tussen verzekeringsmaatschappijen. Vandaar dat een substantieel deel van de premies nominaal behoort te zijn. Deze nominale premies weerspiegelen de kosten en door verschillen in de hoogte van deze nominale premies tussen verzekeraars ontstaat concurrentie en kostenbeheersing.

BIJLAGE: GLOBALE KWANTIFICERING VAN HET VERKIEZINGSPROGRAMMA 1989–1993

Algemeen

1. Macro-economische uitgangspunten

- conform uitgangspunten werkdocument Centraal Planbureau (2,5% reële groei, 2% inflatie);
- meerjarencijfers Miljoenennota 1989.

2. Politieke uitgangspunten

- Ontwikkelingssamenwerking: 1,5% Nationaal Inkomen;
- Defensie: afhankelijk van internationale ontwikkelingen, voorlopige aanname: 1% reële groei per jaar;
- Herschikkingen f 2.250 mln.;
- Ombuigingen: f 3.650 mln.;
- Beleidsintensiveringen: f 1.950 mln.;
- 2 % punt-reductie financieringstekort;
- Loonvoet ambtenaren/trendvolgers conform marktsector;
- AOW/AWW-WAO/AAW ontvroren, aanpassing aan inflatie;
- Minimumloon: nominaal bevroren, tenzij gedeeltelijke ontvriezing nodig om koopkracht te handhaven;
- Overige sociale uitkeringen op minimumniveau: koopkrachtbehoud door mix van gedeeltelijke ontvriezing, lastenverlichting en verhoging kinderbijslag;
- Kinderbijslag jaarlijks tenminste aangepast aan inflatie.

HERSCHIKKINGEN, BELEIDSINTENSIVERINGEN EN OMBUIGINGEN, 1990–1994

A. Herschikking (in miljoenen guldens)[a)]

VAN		NAAR	
		Milieu	
1. Verkoop woningwetwoningen	400	1. Afvalverwijdering en bodemsanering	400
		Mobiliteit	
1. Profijtbeginsel mobiliteit	250	1. Openbaar vervoer	250

a) De uitgaven gefinancierd door herschikkingen kunnen plaatsvinden indien en voorzover de hiervoor noodzakelijke bezuinigingen daadwerkelijk kunnen worden gerealiseerd.

VAN		NAAR	
Onderwijs en scholing			
1. Efficiëntie operatie onderwijs - schaalvergroting basisscholen - extra afslanking departement onderwijs - reorganisatie opleiding, ondersteuning en verzorging in het onderwijs - vergroting eigen middelen hoger onderwijs - verminderen doublures hoger onderwijs		1. Kwaliteitsverbetering basisonderwijs 2. Knelpunten arbeidsvoorwaarden 3. Onderzoekfaciliteiten hoger onderwijs	
Totaal	600	Totaal	600
Gezondheidszorg			
1. *Reorganisatie* gezondheidszorg (Dekker-operatie)	400	1. Medische technologie, verpleegkundigen, aids, preventie (in vgl. meerjarencijfers)	400
2. Profijtbeginsel Cultuur/Welzijn	100	2. Psychogeriatrische zorg	100
Investeringen			
1. Verkoop staatsaandelen	500	1. Knelpunten infrastructuur	250
		2. Investeringen onderwijs	100
		3. Huisvesting rechterlijke macht/ cellenbouw	150
Totaal herschikkingen	**2250**		**2250**

B. Extra activiteiten (in miljoenen guldens)

Milieu

1. Additionele middelen Rijksbegroting	1000
2. Middelen Rijksbegroting verkoop woningwetwoningen (zie herschikkingen) ten behoeve van bodemsanering en afvalverwerking.	400
3. Stimulering milieuvriendelijke produktie door regulering en reguleringsheffingen. Opbrengst heffingen wordt ingezet voor fiscale maatregelen ten behoeve van milieu (o.a. lagere BTW en fiscale faciliteiten voor milieuvriendelijke produkten/produktie, conform methode huidige katalysatorsubsidie). Neutraal voor collectieve lastendruk.	2000[a)]
4. Milieuheffingen (te compenseren door generieke lastenverlaging, neutraal voor lastendruk)	500
5. Inzet deel groei budget ontwikkelingssamenwerking: stimulering milieubeleid bij ontwikkelingsprojecten. Verlichting schuld Derde Wereld, in ruil voor milieubehoud (conform Brundtland-rapport)	650
6. Maatregelen ten behoeve van openbaar vervoer (zie herschikkingen, profijtbeginsel, mobiliteit)	250
7. Verkoop landbouwgrond Rijksdomeinen ten behoeve van begeleidingsmaatregelen t.b.v. landbouw in verband met bestrijding verzuring/vermesting	150
8. Handhavingsbeleid Milieu (politie, justitie, opsporingsambtenaren)	50
Totaal	5000

a) Minimumraming

Criminaliteit

1. Politie: versterking korpsen, functie-herwaardering, politiebureaus	125*
2. Gevangeniswezen (extra cellen, onderhoud)	100*
3. Huisvesting rechterlijke macht (zie herschikkingen)	150
4. Departement en jeugdhulpverlening conform Beleidsplan Samenleving en Criminaliteit	75*
5. Bestrijding milieucriminaliteit (zie milieu)	50
Totaal	500

Specifiek Werkgelegenheidsbeleid

1. Verlaging loonkosten op minimumniveau door verlaging wergeverspremies**	1000
2. Scholing	250*
3. Kinderopvang	100
Totaal	1350

Gezondheidszorg

1. Knelpunten zwakzinnigen- en bejaardenzorg	250*
2. Herschikkingen ten behoeve van medische technologie, aids, verpleegkundigen, preventie en psychogeriatische zorg	500
Totaal	750

Reservepost Rijksbegroting

1. Post onvoorzien	250

* Totaal netto beleidsintensiveringen ten laste van de Rijksbegroting f 1950 mln.
** Dient tevens ter compensatie van de directe lasten voor het bedrijfsleven voortvloeiende uit regulering ten behoeve van het milieu. Deze maatregel leidt tot een groei van het aantal banen met circa 85.000.

C. Ombuigingen

1. Reductie subsidies Volkshuisvesting (m.u.v. huursubsidies)	700
2. 2%-reductie materiële consumptie overheid	300
3. Selectieve afslanking overheid/verbetering doelmatigheid overheid conform SCP	600
4. Profijtbeginsel Rijkshuisvesting	150
5. Woonlandbeginsel kinderbijslag	150
6. Fraudebestrijding	500
7. Evenredigheidskorting Gemeente- en Provinciefonds (7%)	100
8. Volumemaatregel WAO/AAW	1000
9. Vervolguitkering afhankelijk van arbeidsverleden	150
Totaal	3650

Ruimte berekening en koopkracht minima bij VVD-verkiezingsprogramma
(Cijfers opgesteld in overleg met het Centraal Planbureau) in mld. guldens

1. Ruimte bij gelijkblijvend aandeel van de collectieve lasten (op basis van een groei van het netto nationale inkomen 1990 - 1994 van 84,4 mld.)	47,5	3. Reductie financieringstekort (2%-punt)	10,5
2. Ombuigingen	3,65	4. Beslag bij handhaving huidig beleid (incl. OS/Def, exclusief ambtenaren)	18,4
		5. Ambtenaren- en trendvolgerssalarissen conform marktsector; AKW-indexatie; AOW/AWW cf inflatie; voll. AAW/WAO cf inflatie[a]; Verhoging overige uitkeringen met 1 à 1,5% per jaar[b], [c]	12,1
		6. Beleidsintensiveringen	1,95
		7. Daling collectieve lastendruk	7,95
		9. Onvoorzien	0,25
	51,15		51,15

[a] Berekend uitgaande van indexatie voor alleen volledig arbeidsongeschikten. Zouden ook niet volledig arbeidsongeschikten een uitkering gekoppeld aan de inflatie ontvangen, dan nemen de kosten verbonden aan indexatie toe met circa –0,2 mld.
[b] Relevant voor uitkeringsgerechtigden van ABW/IOAW/IOAZ/WSW en niet volledig arbeidsongeschikten.
[c] Marge is afhankelijk van de concrete invulling van de lastenverlichting.

Staatkundig Gereformeerde Partij

Laan van Meerdervoort 165
2517 AZ Den Haag

Bij leven en welzijn

SGP

AAN ALLE KIEZERS

Ter aanbeveling

Het zal u misschien vreemd voorkomen, hoe een kleine partij als de Staatkundig Gereformeerde Partij het aandurft zich tot alle kiezers in ons land te wenden. Die moed ontlenen we niet aan ons getal en onze invloed. Er is een andere reden, waarom we met vrijmoedigheid ons verkiezingsprogram aan ieder aan willen bieden. We belijden het, dat héél ons volk alleen maar goed is met een regeringsbeleid naar Gods Woord en Wet. We geloven ook dat dit in de omstandigheden van vandaag apart benadrukt moet worden. Het verheugt ons daarom, dat dit geschrift blijk geeft van een nieuwe bezinning op de zekere uitgangspunten. We behoeven u geen herhaling door te geven van het vorige verkiezingsprogram. De tijd voor de overweging van de richtlijnen voor de komende jaren was kort door de bekende omstandigheden. Des te meer zijn wij dankbaar u een program aan te kunnen bevelen, dat in andere formuleringen in de rechte zin van het woord actueel is.
Het motto, dat voor dit geschrift gekozen is, is sprekend: "bij leven en welzijn". Voor ons is dit geen uitdrukking, die we zo maar willen gebruiken. We begeren er onze totale afhankelijkheid van de Heere in te belijden. We zijn voor ons leven en het voortbestaan van ons volk, met alle omstandigheden daaraan verbonden, afhankelijk van Hem, Die alle dingen in Zijn Hand heeft én regeert. Zo kunnen we alleen de toekomst tegemoet zien en aanwijzingen geven voor een toekomstig beleid. In een tijd, dat velen zo gemakkelijk over de toekomst spreken en de afhankelijkheid van God miskennen willen we dit onderstrepen: niet de mens maar Hij maakt de tijd en vult die in naar Zijn program!
Voor ons betekent "bij leven en welzijn" nog meer. Het gaat ons om de bewaring van het leven en het welzijn in de samenleving naar Gods heilzame geboden. Ieder weet hoe groot de bedreiging is van het leven van de naaste. Met grote vrees zien we een euthanasie-wet werkelijkheid worden, die ruimere mogelijkheden geeft. Nimmer zullen we hier welk compromis ook kunnen aanvaarden. En het leven én het welzijn worden bedreigd door de onverantwoordelijke wijze, waarop de mens omgaat met Gods schepping.
De vraag naar een goed milieu wenst de Staatkundig Gereformeerde Partij in al de facetten voor héél ons volk onder ogen te zien en daarvoor oplossingen aan te dragen. Om leven en welzijn gaat het ook in een wetgeving, die huwelijk en gezin beschermen, zoals ook in het handhaven van de rechtsstaat in ons land. Tenslotte wensen we ook het welzijn te zoeken in de bewaring van de eigen identiteit van levensbeschouwelijke instellingen. Zo vindt u in dit verkiezingsprogram richtlijnen, die het zoeken van de bewaring van het leven en het welzijn genormeerd willen zien aan Gods Woord en Wet.
We mogen alle kiezers oproepen, mede om de belangen van leven en welzijn, niet allereerst voor de a.s. verkiezingen praktische overwegingen te laten gelden. Laat de gehoorzaamheid aan Gods geboden en de wederkeer daartoe prioriteit hebben. In die weg wil de Heere Zijn zegen ook in de praktijk geven!

Het hoofdbestuur van de Staatkundig Gereformeerde Partij:
Ds. D. Slagboom, voorzitter;
C. G. Boender, secretaris.

Hoofdstuk I

INLEIDING

Regeren is vooruitzien. Daarom moet een verkiezingsprogramma toekomstgericht zijn. Het gaat om het waarachtig welzijn voor land en volk in een nieuwe regeerperiode.
Daarbij moet men zich rekenschap geven van de werkelijkheid waarin wij anno 1989 staan. Dat is immers het feitelijke vertrekpunt. Die realiteit is niet bepaald opwekkend. Weliswaar gaat het Nederland economisch gezien beter, maar we moeten ons daar niet op verkijken. De werkloosheid is nog altijd onaanvaardbaar hoog. De staatsschuld is opgelopen tot recordhoogte en de lastendruk is nog steeds erg zwaar. Daarmee is het belangrijkste echter nog niet gezegd.
Wanneer na twee kabinetten-Lubbers de balans wordt opgemaakt, moet met droefheid worden geconstateerd, dat de uitholling van normen en waarden onverminderd is doorgegaan. De christelijke grondslagen van onze samenleving worden steeds meer ondermijnd. De bescherming van het leven, eerste taak van een overheid in een rechtsstaat, staat op losse schroeven. Pornografie en godslastering krijgen ruim baan. De criminaliteit is gestegen tot een schrikwekkende hoogte, terwijl politie en justitie onvoldoende weerwerk kunnen bieden. Ondanks het sterke stempel van het CDA op het regeringsbeleid, worden Gods heilzame inzettingen, zoals het huwelijk en de wekelijkse rustdag, steeds meer terzijde gesteld. Kerk en geloof worden naar de rand van de samenleving geduwd.
Dat is de ernstige realiteit van 1989. In het jaar waarin 200 jaar Franse revolutie wordt herdacht, blijkt de revolutiegeest zijn wortels steeds dieper in onze samenleving te hebben verankerd. Allerlei moderne ideologieën breken door, ook op maatschappelijk en staatkundig erf.
Alleen een fundamentele beleidsombuiging kan uitkomst brengen. Alleen terugkeer naar Gods Woord en inzettingen biedt perspectief voor overheid en volk. Dat is het, wat de SGP ten diepste voorstaat. De SGP is een beginselpartij, die de grondslag voor het beleid wil zoeken in Gods Woord. Wat dat betekent, wordt in dit eerste hoofdstuk duidelijk gemaakt.

De SGP heeft ook een duidelijke visie op tal van praktische problemen waar onze samenleving mee worstelt. In de volgende hoofdstukken, opgebouwd naar de verschillende beleidsvelden van de overheid, zult u vele concrete voorstellen aantreffen. Vanuit een principieel vertrekpunt en gebaseerd op een analyse van de huidige problematiek, wordt uiteengezet hoe naar de visie van de SGP het land dient te worden bestuurd. Het roer moet om! Beleid naar Woord en Wet. Dan alleen zal er sprake kunnen zijn van waarachtig leven en waarachtig welzijn in onze samenleving. Vandaar: een dringend appèl op alle kiezers! Uw aller stem is, onder Gods onmisbare zegen, daartoe onmisbaar.

TIEN WOORDEN TEN LEVEN. WIL HET WELZIJN

De Bijbel zegt: diègene gaat het wel, die de wet van de HEERE bewaart (Ps. 1:1,2; Spr. 29:18; Luk. 11:28). Daarom concludeert de wijze koning Salomo: Van alles dat gehoord is, is het einde van de zaak: Vrees God en houd Zijn geboden, want dat betaamt alle mensen (Pred. 12:13). Het Evangelie is een boodschap aan àlle volken (Mark. 13:10), de overheden niet uitgezonderd. De verkondiging van het Evangelie houdt in de oproep zich te onderwerpen aan de Koning der koningen (Matth. 10:18; Hand. 9:15; 27:24). Immers, werkelijk welzijn ontstaat alleen in de rechte relatie tot de Heere, onze Schepper, Die in Christus ook Verlosser is (Matth. 6:33).
Daarom wil de SGP ook bij deze verkiezingen ons volk voorhouden: Kiest dan het leven, opdat gij leeft, gij en uw zaad, liefhebbende de HEERE uw God, Zijn stem gehoorzaam zijnde en Hem aanhangende, want Hij is uw leven en de lengte van uw dagen (Deut. 30:16-20). Niet de inzichten van ons verdorven verstand, niet de begeerten van ons zondig hart, maar wat God onze Schepper ons voorschrijft is een betrouwbare norm voor ons handelen. Dat geldt voor ieder mens persoonlijk èn voor het volksleven.
Daarom kiest de SGP haar uitgangspunt voor het politieke handelen in de Tien Geboden of zedewet (Ex. 20:1-17; Deut. 5:6-21). Deze geboden

worden ook wel aangeduid als de Tien Woorden (Deut. 4:13; 10:4). God gaf dèze wet als norm voor het ethisch handelen voor iedereen en voor alle tijden. Zij is als criterium en richtsnoer uniek en onvervangbaar.
Daarbij is de SGP er zich van bewust dat de wet niet mag worden verzelfstandigd uit het bijbels kader; in de prediking van het Evangelie staat Jezus Christus centraal, in Wie God alles geeft wat Hij in de wet vraagt. Christus vat Gods gebod samen als het liefhebben van God boven alles en het liefhebben van de naaste, zoals we onszelf liefhebben (Mark. 12:29-31).
Daar ligt dan ook de beslissende norm voor het beleid van de overheid. Ook zij is gebonden aan Gods wet en zal naar die wet worden geoordeeld (Joz. 1:8; 1 Tim. 2:1-4). God heeft de overheid aangesteld als Zijn dienares in het openbare leven (Rom. 13:1-7). Zij moet in de samenleving het kwaad beteugelen en de ongebondenheid van de mensen bedwingen. Dat kan zij alleen als zij haar beleid richt naar Gods wet. Wanneer zij in haar beleid zo de dienst van God voorop stelt, is dat tegelijk de best denkbare behartiging van het algemeen belang (Ned. Geloofsbel. art. 36).
Wat de SGP voorstaat, kan ook in enkele woorden worden samengevat: een beleid gericht op de naleving van de Tien Woorden in het openbare leven. Daarin ligt voor het Nederlandse volk het ware leven en welzijn.

1. God is de volstrekt Andere en onze liefde waard boven iedereen en alles

God allèèn: dat is in de confrontatie met het veelgodendom van onze tijd geen kwestie van aftellen tot er slechts Eén overblijft. De HEERE is de volstrekt Andere als onze Schepper en Onderhouder en daarom onze liefde waard. Hij waarschuwt niet tegen afgoden vanwege angst voor 'concurrentie', maar omdat Hij bezorgd is voor òns tijdelijk en eeuwig welzijn. Het bereik van aardse machten (afgoden) is beperkt, maar ruim genoeg om mensen geestelijk en lichamelijk te gronde te richten. Kenmerkend voor afgoden is, dat ze door mensen worden uitgedacht en als ze er eenmaal zijn, brengen ze de mens tot verslaving. Maarten Luther zegt: waar uw hart aan hangt en op vertrouwt, dàt is eigenlijk uw God; de mens heeft God òf een afgod. Het verafgoden zit de mens in vlees en bloed. Er wordt afgoderij bedreven met gevierde politici, predikanten en sporthelden; geld en goed, (biomedische) wetenschap en geleerdheid, eer en (politieke) macht; occultisme, technicisme, liberalisme, socialisme, communisme, humanisme en iedere andere niet-christelijke levensbeschouwing. Satan, de tegenstander van God, is een realiteit.
De SGP wenst een overheidsbeleid, waarin de afgoderij – in grove of in meer verfijnde vorm – wordt onderkend en tegengegaan, opdat de HEERE als de Enige en Waarachtige God wordt geeerd. Deze taak geldt voor zover de verantwoordelijkheid van de overheid strekt.

2. Geen beeld van God máken, maar Zijn beeld zijn

Wij kunnen het bijbelse beeld van God vertekenen en ons zo een beeld van God maken. In de menselijke ver-beeld-ing zijn er allerlei denkbeelden van God in omloop: vrijzinnige en rechtzinnige, spotbeelden en karikaturen. Daarop staan verschrikkelijke bedreigingen. Voor wie zich leert houden aan de God van de Bijbel, is de troost van Zijn barmhartigheid echter véél groter dan de omvang van de dreiging. God wil de mens gehèèl hebben, in de kerk en thuis, op het werk en in de politiek, altijd en overal. Het domein van de religie bestrijkt het gehele leven. Het juiste beeld van God is uitsluitend kenbaar uit de Bijbel en alleen goed te zien in Christus. In Hem is de mens weer ten volle 'beeld van God'. Dat duidt op de menselijke verantwoordelijkheid in àlle relaties, waarin wij staan: tot God, tot onszelf, tot de medemens en tot de schepping. Dan zijn ook de cultuuruitingen gewijd aan de Heere. Kortom: waar het hart in de juiste verhouding tot God staat, waar de eerste geboden worden gehouden, daar volgt de vervulling van de andere geboden vanzelf, aldus Luther.
De SGP wenst een overheidsbeleid dat voorkomt dat in het publieke leven het beeld van God wordt geschonden. Daarom dient de overheid in haar beleid op haar hoede te zijn voor de moderne ketterij die de christelijke godsdienst terugdringt achter de muren van de kerk.

3. Gods Naam: zondig spreken en zondig nalaten òf gehoorzaam eren

Hoe bemint de Heere ons, dat Hij Zijn Naam ons leent, schrijft Calvijn. Die Naam is niet ijdel geopenbaard. Immers, op deze manier maakt God Zich aanspreekbaar. Welk een wonder: Hij wil gebeden zijn in alles. Daarom is de bede in de Troonrede vereist. Daarom is het randschrift op onze munten het geboden devies voor onze handel en wandel. God verbiedt het misbruik van Zijn Naam. We denken dan aan vloeken of lasteren van Gods Naam. Maar het allermeest bestaat het misbruik in zaken die betrekking hebben op het geweten, zo zegt Luther. Gods Woord is dus normerend voor alle ethiek. Niet alleen misbruik, ook alle gebruik dat ijdel is, waar de eerbied voor Gods Woord uit is weggegleden, valt onder dit gebod. Daarbij gaat het er niet in de eerste plaats om dat zulke uitingen kwetsend zijn voor andere mensen, maar omdat zij blijk geven van gebrek aan eerbied voor God. Neutraliteit tegenover God – of dat nu is op het terrein van de politiek of van het organisatiewezen – is een ernstige nalatigheid, omdat die Hem negeert. In de Naam van de-

ze hoogste Wetgever en Rechter vindt heel de rechtspraak plaats en in de Naam van deze God oefent de overheid haar ambt uit. De wereldlijke macht heeft kracht en bevestiging in de leer en het werk van Christus, aldus Huldrych Zwingli. Dat komt tot uiting in de aanhef van koninklijke boodschappen. Als zodanig roept de overheid haar onderdanen op in Gods tegenwoordigheid: met de eed. Als van de eed wordt teruggevallen op de belofte, verzwakt het gebinte van de maatschappij. Wat is immers humaniteit geïsoleerd van de liefde van God tot de mensen. Het zweren van een eed is God aanroepen en erkennen en óók het inroepen van Gods hulp en alwetendheid. Hij allèèn kent de harten, waarvan de eed-afnemer de diepte niet kan peilen. De Naam van de levende God is bij machte onrecht en corruptie te weren. Dat gebeurt in de kerk, in de rechtszaal, voor het front van de troep, op het Binnenhof en op alle andere publieke terreinen van het leven. De SGP wenst een overheidsbeleid, waarin Gods Naam wordt geëerbiedigd en waarbij het verbod van godslastering metterdaad wordt nageleefd. De volwaardige plaats van christelijke instellingen moet worden gewaarborgd.

4. De dag van de Naam stempelt onze arbeid, zal het welzijn

Het gebod tot de arbeid gedurende zes dagen worde in onze tijd een gebed om arbeid, omdat veel mensen gebukt gaan onder werkloosheid. Pogingen na revoluties om de zevendaagse week met rustdag en al op te heffen, zijn tot dusver steeds mislukt. Continu-arbeid is niet naar menselijke maat en bovenal in strijd met Gods gebod. Als scheppingsordinantie is de rustdag een zegen voor het natuurlijke leven; het is een geschenk om dankbaar voor te zijn in onze jachtige en onrustige tijd. De rust geldt voor werkgever en werknemer; voor God is er een grote sociale gelijkheid. In het christelijk rentmeesterschap is er voor de gehele schepping een steeds terugkerend moment van rust. Luther benadrukt dat de kracht en de macht van dit gebod niet ligt in het rusten, maar in het heiligen, het wijden van onze arbeid aan God. Op zondag gaat het niet om het stipt nalaten van allerlei dagelijkse bezigheden. Het is geen dag die men als een kwelling ervaart. Op zondag en alle dagen van ons leven dienen we resoluut de banden van goddeloosheid te breken. Zo worden alle dagen van de week overkoepeld door de zondag. We gaan de week niet in als slaven van ons werk. Voortdurende stress leidt tot de dood. Dan is het enig geoorloofde 'evenement' op zondag de 'kerkedienst'. Daar staat het Woord van God centraal, de schat die alle dingen heilig maakt, waardoor de duivel wordt verdreven en verjaagd (Luther). Dat moet eigenlijk dagelijks gebeuren, maar er is één dag speciaal voor afgezonderd. Deze dag heeft ook alles te maken met het doen van christelijke handreiking *en het be*vorderen van christelijk onderwijs. In dit verband noemt de Bijbel ook de vreemdeling in de samenleving. De intentie van deze heilige tijd strekt zich uit tot in het eeuwige leven.
De SGP wenst een overheidsbeleid, waarin de overheid de rust en de heiliging van de dag van de HEERE naar vermogen krachtig voorstaat. Overheidspersonen moeten zelf het goede voorbeeld geven door af te zien van alle niet-noodzakelijke beroepsarbeid op die dag. De Zondagswet moet zodanig worden gewijzigd, dat gemeenten de zondagsrust kunnen handhaven.

5. Het dragen van de Naam: gezag bij de gratie van God

God vraagt eerbied, gehoorzaamheid en dankbaarheid tegenover onze ouders. Bij wijze van aanprijzing wordt aan dit gebod een belofte toegevoegd. God vraagt geen gehoorzaamheid aan dit gebod, omdat het Hem enige winst zou brengen, maar tot onze zaligheid (Calvijn). Globaal uitgedrukt, gaat het over het dragen van gezag. Autonomie, inspraak, mondigheid en medezeggenschap zijn begrippen die tegenwoordig 'in' zijn, doch ze hebben slechts betrekkelijke rechten. God bekleedt mensen met gezag, alle gezag van mensen daalt van God af. Zo zijn ouders er niet om hun kinderen 'vrij te laten', zoals dat heet, noch om hen 'zelf te laten kiezen'. Ouders hebben binnen het gezin de gezonde leer mee te geven en voor te leven. Alle emancipatiestreven ten spijt, hebben mannen en vrouwen, vaders en moeders, een onderscheiden taak. Het gezin (vader en moeder eventueel met kinderen, doch geen homoseksuele of lesbische paren) is de bron waaruit alle gezagsverhoudingen vloeien: school, maatschappij, politie en justitie, kerk en staat. Als de bron van het gezin troebel wordt, wordt de stroom van de samenleving het ook. In bijbelse zin is gezagdragen zoveel als het dragen van de Naam. Aan Christus is alle macht gegeven en door Hem regeren de vorsten. Bij de gratie van God en in Zijn Naam. Zodra gezag en gehoorzaamheid worden losgemaakt van God en Zijn soevereiniteit, ontaardt het gezag. Zwingli wijst er op dat een goede regering zal streven naar sociale rechtvaardigheid, óók als de onderdrukten niet klagen. De overheid draagt Gods zwaard om het kwaad te straffen. Daarbij kan en mag de rechtsgrond alleen zijn de handhaving van het goddelijk recht. Alleen dàn is de overheid het volk ten goede, voor leven en welzijn. Anders ontstaat grenzeloze willekeur. Als de overheid ons aanzet tegen Gods geboden, behoeven we haar daarin niet te beschouwen als onze 'ouders' (Calvijn). Er zijn voor dit vijfde woord geen leeftijdsgrenzen; kinderlijke trouw moet blijven. Bij het ouder worden van vader en moeder blijft hun waarde als mens in Gods oog. Zij mogen dan ook niet wor-

den overgeleverd aan eenzaamheid en verkommering en zeker nooit worden uitgeleverd aan 'euthanasie'.
De SGP wenst een overheidsbeleid, waarin het gezag in het algemeen en het ouderlijk gezag in het bijzonder wordt hooggehouden. De wetgeving en het beleid mogen in geen geval de positie van het gezin ondermijnen. Overheidsfunctionarissen dienen door hun eigen optreden het gezag niet te grabbel te gooien. Inspraak en medezeggenschap mogen geen instrumenten zijn om aan het gezag afbreuk te doen.

6. Het leven en het zwaard staan onder Gods beveiligend schild
Onder de verguisde verordeningen van de HEERE neemt het zesde gebod een voorname plaats in: moord, doodslag, oorlogsgeweld, haat en nijd. Dit gebod valt in onze tijd als een druppel op een gloeiende plaat. Niettemin blijft het soeverein staan: Gij zult niet doodslaan. Het werkwoord dat de Hebreeuwse grondtekst hier hanteert, is te vertalen als wederrechtelijk of onrechtmatig doden. Dit specifieke woord wordt in de Bijbel nooit gebruikt voor het doden in oorlog of het voltrekken van executies. Het slaat derhalve niet op de doodstraf, noch op het handhaven van een goede defensie. Integendeel, wie de Bijbel onbevangen leest, hoort daarin Gods bevel aan de overheid om doodslag met de dood te straffen. God heeft het leven zò lief, dat Hij het behalve met het schild van Zijn bevel ook nog beschermt met het wrekende zwaard van de gerechtigheid. Die machtsbevoegdheid van de overheid dateert al van de dagen van Noach (de vader van de huidige mensheid) en is geldig voor alle tijden. Het menselijk leven begint bij de conceptie, de laatste fase van de bevruchting. Vanaf dat moment is er een continue ontwikkeling tot de natuurlijke dood. Experimenten die menselijke embryo's verbruiken (in de 'reageerbuis'), abortus provocatus, levensbeëindigend handelen bij zogeheten wilsonbekwamen (jong en oud), moord, zelfmoord en euthanasie breken deze ontwikkeling moedwillig af. Dit gebod geldt eveneens voor risicovol gedrag: overmatig gebruik van alcohol en tabak, drugs en andere vormen van roekeloosheid. Zorg voor gezondheid, inzet voor leefklimaat en milieu, alsmede liefde tot onze naaste behoren ook tot hetgeen de HEERE 'verbiedende gebiedt'. Het leven mag niet ontijdig worden bekort, het sterven behoort niet eindeloos te worden gerekt en voor de overleden mens dient respect en piëteit te bestaan. Al wie doodt, maakt zichzelf aan God gelijk. Luther merkt op dat Christus dit gebod Zelf uitlegt en samenvat, namelijk dat men niet mag doden noch met de hand, het hart, de mond, teken of gebaar, noch door hulp of raad. Daarom is het voor een ieder verboden toornig te zijn, uitgezonderd zij die in Gods plaats zijn, te weten ouders en overheid, aldus Luther.
De SGP wenst een overheidsbeleid dat onder andere het leven wettelijk beschermt vanaf het ontstaan bij de conceptie tot de natuurlijke dood. Dit houdt ook in dat er een blijvend verbod moet liggen op het experimenteren met menselijke embryo's. Het roekeloos in de waagschaal stellen van leven en gezondheid van de eigen persoon en van dat van anderen wordt tegengegaan. In de handhaving van de rechtsstaat moet het leven van de individuele burger bescherming genieten.

7. Hebt elkander vurig lief met een rein hart
De man-vrouw verhouding is thans meer dan ooit in discussie. Omdat God de eerbaarheid en de reinheid liefheeft, is de bedoeling van het zevende woord dat wij alle onreinheid ver van ons moeten houden, dat wij ons met geen vuilheid of wellustige onmatigheid van het vlees mogen bezoedelen (Calvijn). Niet alleen de uiterlijke daad wordt verboden, maar ook allerlei aanleiding, prikkeling en gelegenheid, opdat hart en mond en het gehele lichaam eerbaar zij.... om kort te gaan, er wordt van ons gevraagd dat ieder zowel voor zichzelf eerbaar moet leven, als ook de naaste moet helpen (Luther). Calvijn zegt dat God de huwelijken presideert. Indien wij de Samenvoeger van het huwelijk het Hem toekomend presidium ook metterdaad toekennen, is de huwelijksethiek gewaarborgd. Als echter natuurlijke verlangens tiranniek naar de macht grijpen, verwordt de liefde tot egoïsme en seksualiteit tot seks, kortom: er ontstaat chaos rond eros. Actueel zijn ook allerhande vormen van zogeheten alternatieve samenlevingsvormen, de AIDS-epidemie, ongewenste intimiteiten, incest, pornografie en naaktrecreatie. In dit verband moet worden gewezen op echtscheiding en het moderne geseculariseerde emancipatiestreven. Zonden tegen het zevende gebod zijn meer dan verslavend. Het is dan ook niet voor niets dat de bijbelse vermaning spreekt in een term als 'vlied'. Het gebod geeft macht en kracht ons teweer te stellen tegenover de grote verleider.
De SGP wenst dat onder meer de zedelijkheidswetgeving aanzienlijk wordt aangescherpt en dat het huwelijk in de wetgeving wordt erkend en gewaardeerd als instelling van God. Zogenoemde alternatieve samenlevingsvormen mogen dan ook niet gelijk worden berechtigd met het huwelijk.

8. Respecteer eigendommen en vergeet de mededeelzaamheid niet
Allen wier begeerten in wezen wortelen in de aarde, zijn slaven van geld en stoffelijk goed, ze zijn gekluisterd in de boeien van het materialisme en rovers van God. De mens maakt er zijn bestaan van om de gehele wereld met alle inventaris van

de Schepper te vervreemden. Immers, God is de Eigenaar van al wat is. De mens heeft een hele reeks van glibberige sluipwegen uitgevonden om zich te verrijken ten koste van anderen en van de schepping: milieuzonden, handelszonden, sociale zonden, arbeidszonden, onrechtmatige staking, baanweigering, oplichting van de belastingdienst, verduistering via 'declaraties', loterij, (kleine) criminaliteit, eerroof door mensen die de show stelen, kortom: alle trucjes van verkwisting tot en met gierigheid. Pas er voor op als voor de duivel zelf, zegt Luther. Christus' verlossingswerk maakt de kluisters van het materialisme los. Wij zeggen: die hun naaste benadelen zijn dieven. Gòd zegt: die zijn naaste niet bevóórdeelt, is een dief. Het achtste woord verbiedt niet alleen diefstal, maar zegt dat we de mededeelzaamheid ook niet moeten vergeten. Alles wat niet wordt besteed tot eer van God en tot welzijn van de naaste en van de schepping is verkwisting in Gods oog. Dat geldt ook voor de overheidsuitgaven.
De SGP wenst een overheidsbeleid dat prioriteit geeft aan soberheid en terugdringing van staatsschulden. Fraude moet ernstig worden aangerekend en (kleine) criminaliteit verdient een serieuze aanpak. Op onrechtmatige stakingen moet een verbod liggen. Roofbouw van natuur en milieu dient zo snel mogelijk te worden uitgebannen.

9. Heb de waarheid lief
Gij zult niet liegen is altijd actueel geweest, doch de leugen beleeft momenteel een tijd van hoogconjunctuur. Luther klaagde al dat het in de wereld een algemene plaag is dat maar zelden vrome mensen rechters zijn. Er zijn weinig dingen waarvan men zich niet moet afvragen: zou het wel waar zijn? Alle vormen van liegen en bedriegen, bij een afscheid, bij het sterfbed en aan het graf, officieel en officieus, neutraal of 'christelijk', schaamteloos of geraffineerd, lichtelijk en onverhoord oordelen of simpele roddel, omgangsleugens, zakenleugens, advertentieleugens, de gehele schijnwereld en al wat nog meer behoort tot deze lugubere rij, noemt de Heidelbergse Catechismus "eigen werk van de duivel". En de zware toorn van God staat er dreigend achter. De leugenaar vleit zich tevergeefs met de bedrieglijke illusie dat het ene kwaad de gevolgen van de andere boosheid beperkt of wegneemt. De ruïnerende macht van het leugenwoord is ontstellend: de tong is een vuur, zoals de apostel Jakobus het uitdrukt. Het negende gebod grijpt diep in op de wortel van ons bestaan. Het gaat om een vitale zaak: heb de waarheid lief, óók in de politiek. Alleen als we uit God geboren zijn, kunnen we de waarheid ten volle liefhebben. Waarheid is letterlijk in het Grieks: wat onthult. Waar de waarheid is, ontbreken liefde en vrede allerminst. Dan worden de eer en het goed gerucht van de medemens bevorderd, zelfs als we hem zien zondigen (Luther). Wat lucht is voor de longen is de Waarheid voor ons welzijn.
De SGP wenst een overheidsbeleid, waarin wordt voorkomen dat er tendentieuze overheidspropaganda wordt verspreid. Eerlijke persvoorlichting dient hoog in het vaandel te staan. Smaad en laster in bijvoorbeeld roddeljournalistiek moeten worden teruggedrongen.

10. Maak van uw jaloezie een welgemeende gunning
Naar de letter van de wet verbiedt God ons begerige blikken te slaan op het bezit van onze naaste. Zijn persoon, privacy en bezit moeten worden gerespecteerd. Overtreding van dit gebod is een belangrijke oorzaak van financiële problemen van personen en gezinnen. Naar de geest *van de wet* ligt het zwaartepunt bij begeerten tegen enig gebod van de HEERE. De eerste negen woorden zeggen: u zult niet dit of dat doen; het tiende voegt daaraan toe: u zult zelfs niet begéren te doen. Het Hebreeuwse woord 'begeren' heeft hier de betekenis van nagenoeg de daad. De spiegel van het tiende gebod doet ons afdalen van onze daden naar onze gedachten en van die gedachten tot nog weer dieper liggende begeerten en lusten. Wie kent niet de ontzaglijke suggestieve krachten die heerschappij voeren in ons binnenste? Om het gebod te betrachten zoals het behoort, moeten zowel het geloof in Christus als het Onze Vader ons te hulp komen (Luther). Daarin bidden we immers: Leidt ons niet in verzoeking. Pas dan is er lust tot alle gerechtigheid. Dan zijn we niet bezet met de jaloerse zorg om in de wacht te slepen wat anderen hebben, maar dan krijgt de ander wat wij uit Gods genadehand ontvingen. Dit tiende woord prikt door alle 'oppervlakkige christelijkheid' heen, het zet vraagtekens bij onze samenleving die is gericht op prestatie, groei en consumptie. Het is de doodsteek voor een materialistische levensvisie, voor zelfzucht, ijdelheid, wedijver, haat, wellust, hebzucht en wat dies meer zij. Leven en welzijn van de ànder moeten worden gediend.
De SGP wenst een overheidsbeleid dat soberheid en eenvoud bevordert; dat is óók nodig om leven en welzijn van na ons komende generaties mogelijk te maken. Overdadige reclame moet worden geweerd. Casino's en dergelijke instellingen mogen niet worden getolereerd, mede vanwege hun maatschappelijke gevolgen. Er dient een einde te komen aan de Staatsloterij. De 06-amusementslijnen dienen te verdwijnen.

Voor 5 onderdelen van het beleid wil de SGP in de komende kabinetsperiode extra aandacht vragen. Het gaat om 5 onderwerpen die van groot belang zijn voor de toekomst van ons land. Die punten zijn:

* MILIEU
Het gaat niet goed met het milieu. Sterker nog, op tal van gebieden is de situatie zorgwekkend. Zowel in Nederland als in het buitenland moeten ingrijpende en doeltreffende maatregelen worden genomen om een verdere aantasting van het milieu te voorkomen. Uitstel zal leiden tot onherstelbare schade. Om die reden zal in de komende vier jaren de basis gelegd moeten worden voor een zodanig milieubeleid dat leven en welzijn ook van toekomstige generaties, mogelijk zijn. Versobering is daartoe van groot belang. De milieuvervuiling heeft namelijk alles te maken met een levensstijl die enkel en alleen is gericht op vergroting van de materiële welvaart. De Nederlandse economie zal moeten worden omgevormd tot een 'kringloopeconomie'. Dat vraagt van de consumenten en van het bedrijfsleven, zo nodig aangespoord door de overheid, een bijdrage.
De SGP staat een krachtig milieubeleid voor. De belangrijkste elementen hieruit zijn:
- Een geleidelijke aanscherping van de milieunormen naar een niveau dat de draagkracht van het milieu niet overschrijdt. Daarom kiest de SGP voor het meest vergaande scenario van het Nationaal Milieubeleidsplan.
- Intensivering van de handhaving van de milieuwetgeving.
- Stimulering van onderzoek naar schone en energiezuinige technologie.
- Energiebesparing in de huishoudens en de industrie.
- Een sterk accent op het voorkomen van afval(lozingen) en hergebruik van afvalstoffen.
- Terugdringing van het particulier autogebruik en bevordering van het openbaar vervoer.

* RECHTSSTAAT
Een van de meest wezenlijke taken van de overheid is dat ze ervoor zorg moet dragen dat het kwaad bestraft wordt en dat de ongebondenheid der mensen wordt ingetoomd. Des te erger is het wanneer de overheid juist deze taak verwaarloost. Want dat er veel schort aan onze rechtsstaat is duidelijk. Velen bekruipt een gevoel van onveiligheid als ze zien hoe het aantal overtredingen en misdrijven toeneemt terwijl politie en justitie dikwijls met lege handen staan. Het kwaad blijft in de praktijk nog te vaak ongestraft, met alle gevolgen vandien. Want dat dit funest is voor het rechts- en normbesef van de bevolking laat zich raden.
De SGP kiest daarom in haar programma voor *een duidelijk beleid* waarin recht en orde weer centraal komen te staan. De belangrijkste punten zijn:
- Extra geld moet worden uitgetrokken voor de politie, de rechterlijke macht en het gevangeniswezen, opdat wetsovertredingen niet meer ongestraft blijven.
- De verloedering van de maatschappij moet worden tegengegaan. Er zal daarom ernst moeten worden gemaakt met de handhaving van bepalingen inzake de zondagsrust, de lastering van Gods Naam, pornografie en prostitutie, de handel in verdovende middelen, telefoonverslaving enzovoorts. Waar de wet ontoereikend is, of zelfs wettelijke bepalingen ontbreken, moet de wetgeving zo spoedig mogelijk worden aangescherpt.
- De kleine criminaliteit, waartoe zijn te rekenen vandalisme en diefstal, moet daadkrachtig worden aangepakt.

* HUWELIJK EN GEZIN
Niet genoeg kan de waarde van het gezin voor de samenleving als geheel worden benadrukt. Het huwelijk vormt daarvoor de beste garantie. Mensen zijn voor elkaar verantwoordelijk. Ouders dragen normen en waarden over op hun kinderen, opdat zij later volwaardig in de maatschappij kunnen functioneren. Helaas wordt de betekenis van huwelijk en gezin steeds minder onderkend. Maatschappelijke ontwikkelingen als individualisering en emancipatie, de toeneming van het aantal ongehuwd samenwonenden en echtscheidingen, zijn ontwrichtend voor het gezinsleven, en daarmee ook voor de samenleving. In plaats van zich tegen deze ontwikkelingen te keren werkt de overheid eraan mee dat huwelijk en gezin worden uitgehold.
De SGP roept op tot het weer in ere herstellen van huwelijk en gezin als pijlers van de samenleving. Voorstellen daartoe zijn:
- Buitenhuwelijkse relaties mogen niet gelijkgesteld worden met het huwelijk. Daartoe moeten tal van sociale wetten worden gewijzigd opdat het kostwinnersprincipe weer uitgangspunt wordt van ons sociale stelsel.
- De Emancipatieraad kan worden opgeheven.
- De overheid mag in het onderwijs niet dwingen tot doorbreking van de bestaande rolpatronen.
- Positieve discriminatie van vrouwen wordt afgewezen.
- In de AIDS-voorlichting dient de waarde van het monogame huwelijk tot uitdrukking te komen.
- In het naam- en afstammingsrecht dient de mannelijke lijn van opvolging het leidend beginsel te blijven.
- De kinderbijslag, als een teken van erkenning door de overheid van de maatschappelijke betekenis van het gezin, moet worden verhoogd, met name voor de grotere gezinnen.

* LEVEN
Het leven is een gave van God. Haaks daarop staat het zelfbeschikkingsrecht dat de mens meent te hebben. Vanaf de conceptie tot aan de natuurlijke dood moet het menselijk leven worden beschermd. De hoge opdracht die de overheid hier heeft mag ze niet verzaken. Integen-

deel, juist hier zal weerstand moeten worden geboden aan opvattingen die rechtstreeks indruisen tegen de beschermwaardigheid van het leven. Die taak strekt zich ook uit tot de voortsnellende ontwikkelingen in de biotechnologie. Gods schepping dreigt erdoor tot in de kern te worden aangetast. Als niet snel op basis van Gods Woord duidelijke normen worden vastgesteld, zullen de grenzen van het toelaatbare worden overschreden. De mens mag niet alles wat hij kan.
De SGP wenst aan deze wezenlijke uitgangspunten concreet gestalte te geven:
- Experimenten met embryo's moeten worden verboden.
- Het bestaande verbod op euthanasie moet effectief worden gehandhaafd.
- De Wet afbreking zwangerschap (abortus) moet worden ingetrokken.
- Er moet zorg worden gedragen voor een optimale pijnbestrijding en stervensbegeleiding bij patiënten die naar de mens gesproken in de laatste levensfase verkeren. Een wettelijk geregeld zorgverlof biedt daartoe een eerste aanzet.
- Wilsonbekwamen, als pasgeborenen, patiënten in coma, ernstig verstandelijk gehandicapten, moeten wettelijk beschermd worden.
- De ontwikkeling van transgene landbouwhuisdieren moet worden verboden. Tevens moet een halt worden toegeroepen aan experimenten met dierlijk erfelijkheidsmateriaal waarbij gemanipuleerd wordt met het karakteristieke van een bepaald ras.
- Het gebruik van groeihormonen moet worden verboden.

* IDENTITEIT
Zij die hun leven en werken willen inrichten overeenkomstig wat God ons in Zijn Woord als heilzaam voorhoudt, krijgen het in de huidige maatschappij steeds moeilijker. De Bijbel wordt steeds meer uit het publieke leven verwijderd. Het duidelijkst is dit merkbaar voor verzorgende instellingen en in het bijzonder onderwijs. Bejaardenhuizen en scholen die zich nog willen richten naar de Bijbel wordt steeds meer in de weg gelegd als ze in hun beleid en werkwijze uitdrukking willen geven aan de bijbelse grondslag.
De SGP pleit ervoor dat levensbeschouwelijke instellingen volledig vrij moeten zijn een beleid te voeren in overeenstemming met Schrift en belijdenis.
- De Algemene wet gelijke behandeling en de Wet democratisch functioneren van zorginstellingen moeten worden afgewezen.
- Binnen de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening dient levensbeschouwing een ordeningsprincipe te blijven. Bezuinigingen mogen hieraan geen afbreuk doen.
- In het onderwijs dient de vrijheid van richting en inrichting volledig gehandhaafd te blijven.
- Er moet voldoende ruimte zijn en blijven voor landelijk werkende instellingen, indien dat om zorginhoudelijke redenen of levensbeschouwelijke overwegingen nodig is.

Hoofdstuk II
Binnenlandse Zaken

GRONDLIJNEN

De overheid regeert bij de gratie Gods. Het overheidsgezag is dan ook niet verankerd in de wil van de meerderheid, maar is gezag ontleend aan de Allerhoogste, en moet ten dienste staan van leven en welzijn van de onderdanen. Deze notie geeft het staatsgebouw een vast fundament en dient, mede met het oog op onze historie, in de Grondwet en andere wetten beleden te worden. Het is een voorrecht dat Nederland een constitutionele monarchie mag zijn onder het Huis van Oranje-Nassau.
Daarnaast hebben regering en Staten-Generaal ieder een eigen en tevens een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het landsbestuur. Lettend op de Nederlandse verhoudingen en op regeringsvormen in andere staten is de constitutionele monarchie met een parlementair stelsel een goed werkbare vorm om het land te kunnen besturen en burgers in staat te stellen een 'stil en gerust leven, in alle godzaligheid en eerbaarheid' te leiden.
Het handhaven van recht en orde is een taak van de politie. Met behulp van de 'sterke arm' kan en moet de overheid er zorg voor dragen dat het kwaad wordt gestraft.
De driedeling Rijk, provincie en gemeente is nu ruim een eeuw lang bepalend voor de bestuurlijke opbouw van ons land. Zij maakt het mogelijk het bestuur doelmatig te doen zijn en tegelijkertijd rekening te houden met gerechtvaardigde behoeften en verlangens. Daartoe dient het bestuur te worden uitgeoefend op een niveau dat zo dicht mogelijk bij de burgers ligt.

1989
De veranderende samenleving maakt dat het bestuur zich iedere keer opnieuw geplaatst ziet voor vraagstukken die om een oplossing vragen. Door een overmaat aan regelgeving en een complexe organisatie is het bestuur ondoorzichtig geworden. Er zijn inmiddels al diverse voorstellen gedaan om bepaalde knelpunten te kunnen aanpakken. Daarbij kan met name worden gewezen op de in een vergevorderd stadium verkerende voorstellen voor een nieuwe Gemeentewet en Provinciewet.
De tendens die lange tijd te bespeuren was dat de bevoegdheden van de lagere overheden werden uitgehold, lijkt tot staan te zijn gekomen. Niettemin moet geconstateerd worden dat gemeenten weinig vrijheid hebben als het gaat om het uitdrukking geven aan de eigen identiteit van de bevolking. Dat uit zich vooral bij zaken als zondagsrust, naaktrecreatie en godslastering.
Reden van grote zorg is de toename van de criminaliteit. Het politie-apparaat blijkt hier niet tegen opgewassen omdat men kampt met te weinig mankracht en omdat de materiële ondersteuning onvoldoende is.

INZET
* "bij de gratie Gods"
De overheid dient er blijk van te geven dat zij zichzelf ziet als dienaresse van God. Daarvan kan zij getuigenis afleggen door onder andere:
- het uitschrijven van bid- en dankdagen om de nationale en internationale nood op te dragen aan de Allerhoogste;
- de almachtige God als oorsprong van alle gezag in een preambule op de Grondwet te erkennen;
- in het openbaar bestuur het ambtsgebed te handhaven, dan wel weer in te voeren;
- het Wilhelmus, waarin duidelijk de afhankelijkheid wordt beleden van de Allerhoogste, meer ingang te doen vinden, bijvoorbeeld in het onderwijs.
De zondag dient ook door overheidspersonen zoals ministers en staatssecretarissen, als de dag des Heeren te worden gerespecteerd. Zij behoren op die dag dan ook af te zien van ambtsbezigheden.

* parlementair stelsel
- Ontwikkelingen die tenderen naar volkssoevereiniteit worden afgewezen.
- Regeerakkoorden dienen minder detaillistisch te zijn en meer ruimte te laten voor de eigen verantwoordelijkheid van kabinet en Kamer. Door tij-

dens de kabinetsformatie te veel vast te leggen wordt het dualisme aangetast en krijgen bepaalde parlementaire fracties een overheersende invloed op de regering en wordt de controlerende functie van de volksvertegenwoordiging uitgehold.
- De betekenis van de rol van de minister-president neemt duidelijk toe. Dat doet afbreuk aan het in ons stelsel ingebouwde principe van de collectieve ministeriële verantwoordelijkheid en collegialiteit binnen het kabinet. Staatsrechtelijke wijzigingen gericht op een versterking van de positie van de minister-president moeten worden afgewezen.
- In geen geval mag het in ons land komen tot verkiezingen op zondag.
- Aan het in de Nederlandse verhoudingen ingewortelde stelsel van de evenredige vertegenwoordiging mag generlei afbreuk worden gedaan.
- Een breed opgezette (Staats)commissie zou de verstoringen in de Trias Politica tot voorwerp van studie moeten maken, en aanbevelingen moeten doen, gericht op enerzijds versterking van de nationale organen ten opzichte van internationale organen, vnl. de EG, en anderzijds op een (nieuw) evenwicht tussen wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht.

* herindeling
Streeksgewijze herindeling van gemeenten wordt krachtig afgewezen. De grootschaligheid die hiervan onvermijdelijk het gevolg is, brengt het bestuur nog verder van de burger. Bovendien is gebleken dat herindeling meestal tot lastenverzwaring leidt. Alleen daar waar na zorgvuldig onderzoek werkelijk aantoonbare knelpunten zijn kan gedacht worden aan grenswijziging dan wel in het uiterste geval herindeling.

* gemeenschappelijke regelingen
Om regionale problemen tot een oplossing te brengen kunnen gemeenschappelijke regelingen nuttig zijn.
- Er moet terdege op worden gelet dat het geheel van de gemeenschappelijke regelingen doorzichtig en overzichtelijk blijft. Bundeling verdient daarom blijvend aandacht. Bij integratie van gemeenschappelijke regelingen dient echter gewaakt te worden voor het gevaar van een te sterke verzelfstandiging.
- Vrijwilligheid moet voorop blijven staan. Uittreding dient niet feitelijk onmogelijk te worden gemaakt.
- Het ontstaan van een vierde bestuurslaag moet met kracht worden tegengegaan.

* agglomeraties
- In de komende periode zal een grondig onderzoek moeten worden ingesteld om tot een oplossing te komen van de bestuurlijke problemen van de grote steden. Daarbij moet worden onderzocht in hoeverre aanpassing van de Wet gemeenschappelijke regelingen een reëel alternatief is. Zo'n oplossing kan echter niet zijn de omvorming van de gemeenten binnen een agglomeratie tot één grote gemeente.

* decentralisatie
- Decentralisatie moet blijvend worden gestimuleerd. Bij het toedelen van taken aan de verschillende overheden dient goed afgewogen te worden:
a. of de betreffende taak wel een werkelijke overheidstaak is, en
b. op welk niveau die taak het best kan worden uitgeoefend.
- Taken moeten slechts dan aan een hogere overheid worden toegedeeld als het onderwerp van zorg niet op doelmatige wijze door een lagere overheid kan worden behartigd. De bewijslast daarvoor ligt bij de hogere bestuurslaag.
- Behalve de meer bekende vorm van territoriale decentralisatie verdient ook functionele decentralisatie aandacht. Waterschappen zijn hiervan het beste voorbeeld. Ook ten aanzien van andere taken met een zodanig specifiek karakter dat afzonderlijke behartiging mogelijk en geboden is, moet functionele decentralisatie worden overwogen.
- Deconcentratie moet worden teruggedrongen.
- Waar mogelijk moeten taken worden afgestoten naar de particuliere sector (privatisering).
- Bij het totstandbrengen van nieuwe wet- en regelgeving en het besturen via circulaires dient grote soberheid en terughoudendheid te worden betracht.
- Ten aanzien van de bestaande regelgeving zal verdergaande aandacht moeten worden gegeven aan vereenvoudiging en stroomlijning. Bestuur en burger zijn gebaat bij eenvoudige en eenduidige regelgeving.

* wetgeving
Op het gebied van wetgeving, zowel de gewone als de organieke, is en wordt veel tot stand gebracht. De accentverschuiving van preventief naar repressief toezicht (gemeenten, provincies) is een positieve ontwikkeling.
- Waar het rijk zijn taken veronachtzaamt, zoals op het terrein van de handhaving van de zondagsrust, het strafbaar stellen van de lastering van Gods Naam en het weren van naaktrecreatie, dienen gemeenten de bevoegdheid te hebben zelf normen te stellen.

* financiën
De overheid moet over voldoende middelen beschikken om haar taken te kunnen vervullen. Dit geldt ook voor gemeenten en provincies.

- Specifieke uitkeringen moeten zoveel mogelijk worden overgeheveld naar de algemene uitkering uit het Gemeente- respectievelijk Provinciefonds. Bij een sterk lokaal bestuur behoort een eigen afweging van de financiële middelen.
- Voorkomen moet worden dat gemeenten in een financieel noodlijdende positie terecht komen (art. 12 gemeenten). Waar sprake is van structureel verstorende factoren dient het Rijk aan een oplossing bij te dragen.

* coördinatie binnenlands beleid
- De Minister van Binnenlandse Zaken moet ten opzichte van de andere departementen, duidelijke bevoegdheden hebben voor de coördinatie van het binnenlands beleid waar dat de lokale en provinciale overheden raakt.
- Bij de vorming en uitvoering van beleid zal steeds overleg moeten worden gevoerd tussen de verschillende bestuurslagen die dit raakt.
- Bestuursakkoorden kunnen nuttige instrumenten zijn, mits aan de eigen verantwoordelijkheid van de vertegenwoordigende organen geen afbreuk wordt gedaan.

* rampenbestrijding
De verantwoordelijkheid voor de bestrijding van rampen ligt op het lokale vlak. Van groot belang voor een goede organisatie van de rampenbestrijding is dat duidelijk is wie waarvoor verantwoordelijk is.
- Er dient een duidelijke regeling te komen waarin knelpunten in de organisatie worden opgelost.

* informatiemaatschappij
In onze samenleving worden de communicatiemogelijkheden in hoog tempo groter. De burgers worden van allerlei kanten en op allerlei manieren overspoeld door een informatiestroom. De gevolgen voor maatschappij en samenleving vragen dringend om ethische bezinning en regelgeving. Onderwijl gaat de automatisering (ook bij de overheid) in versneld tempo door.
- Daar niemand de mogelijkheden en gevolgen van verkeerd en onbevoegd gebruik kan overzien, dient de persoonlijke levenssfeer volledig te worden beschermd. Koppeling van gegevensbestanden kan gevaren opleveren voor de privacy van burgers. Nauwlettend toezicht op het nakomen van bestaande wetgeving èn waar nodig aanscherping van wetgeving moet prioriteit hebben.
- Mensen mogen niet tegen hun wil worden geconfronteerd met ongewenste informatie.
- Overheidsvoorlichting dient terughoudend te zijn.

* politie
Leven en welzijn van alle burgers zijn ermee gebaat als de openbare orde en de publieke veiligheid worden gehandhaafd. Daarvoor is nodig dat de politie haar taken naar behoren kan verrichten, en dus zowel materieel als personeel op sterkte is. Geconstateerd moet worden dat dit helaas niet het geval is. De groei van de politiesterkte heeft geen gelijke tred gehouden met de groei van de criminaliteit. Daar komt bij dat de organisatie van de politie verre van optimaal is. Het naast elkaar functioneren van rijks- en gemeentepolitie, met alle afstemmings- en coördinatieproblemen vandien, bevordert de slagvaardigheid niet.
Met het oog hierop zijn de volgende veranderingen noodzakelijk:
1. Rijks- en gemeentepolitie dienen zo spoedig mogelijk te worden samengevoegd. De politie zal daarbij onder slechts één departement dienen te ressorteren, waarbij de voorkeur uitgaat naar het ministerie van Binnenlandse Zaken, mits de verantwoordelijkheid van de minister van Justitie voor de strafrechtelijke handhaving gewaarborgd wordt. Mede in verband met deze ingrijpende reorganisatie verdient een aparte staatssecretaris voor politie overweging.
2. De nieuwe, geïntegreerde, politie dient regionaal te worden opgezet. Voor de regionale indeling kan aansluiting worden gezocht bij de Wet Gemeenschappelijke Regelingen.
3. Vooruitlopend op de totale reorganisatie moeten de regionale en boven- regionale recherche-teams verder worden uitgebreid.
4. De politie moet zowel personeel als materieel worden voorzien van voldoende middelen. Budgettair neutrale operaties schieten daartoe tekort. Er zal dan ook meer geld moeten worden uitgetrokken voor de politie.
5. Hoewel herverdeling van politiesterkte een gunstig effect kan hebben op de optimale inzet van de beschikbare mankracht, worden de huidige plannen op dit terrein afgewezen. Deze gaan ten koste van de bestaande zorg, met name op het platteland, waardoor verspreiding c.q. uitbreiding van de criminaliteit te vrezen valt. De op sommige plaatsen nodige versterking mag er niet toe leiden dat op andere plaatsen de politiesterkte wordt ingekrompen.
6. Het salarisstelsel voor de politie moet zo spoedig mogelijk gebaseerd worden op een objectieve weging van de zwaarte van de functies.
7. De reserve-politie moet worden omgevormd tot vrijwillige politie met wettelijk omschreven taken en bevoegdheden en een passende beloning.
8. De veldpolitie mag niet worden opgeheven. Deze vorm van politiezorg is juist deskundig op het gebied van de bestrijding en opsporing van milieudelicten en stroperij. De veldpolitie zal de kern kunnen gaan vormen van een gespecialiseerde milieupolitie.
9. In verband met de grote achterstand die is ontstaan bij de bouw en vernieuwing van gebouwen

voor de politie dient met spoed een inhaalprogramma in uitvoering te worden genomen.

* minderheden
Verschillende groepen vreemdelingen hebben door de jaren heen in ons land een plaats verworven. Daardoor is Nederland een multiculturele en multiraciale samenleving geworden. De problemen die daarmee gepaard gaan zijn groot. Op verschillende gebieden, te denken is aan de werkgelegenheid, huisvesting en onderwijs, is er nog altijd sprake van achterstand, en hier en daar helaas ook achterstelling. De overheid moet er alles aan gelegen zijn ook hier recht te doen, overeenkomstig de Bijbelse eis en de nationale traditie. Van de vreemdelingen mag overigens worden verwacht dat zij zich voegen naar de Nederlandse rechtsorde.
- De overheid moet zich sterk maken voor voldoende werkgelegenheid en goed onderwijs voor vreemdelingen, opdat maatschappelijk isolement, met alle gevolgen vandien, wordt voorkomen.
- Alle vormen van racisme moeten bestreden worden. Vreemdelingenhaat en racisme zijn lijnrecht in strijd met de Bijbel.
- Waar minderheidsgroepen ruimte wordt gelaten voor het bewaren van de eigen culturele identiteit mag dit niet ten koste gaan van het door de historie gestempelde karakter van de Nederlandse natie. Nimmer mag de overheid financieel of anderszins bijdragen aan de verbreiding van antichristelijke opvattingen. Subsidiëring van moskeeën moet worden afgewezen.
- Vreemdelingen die zich blijvend in Nederland willen vestigen moeten worden gestimuleerd zich de Nederlandse taal eigen te maken.
- Remigratie op basis van vrijwilligheid moet worden aangemoedigd. De overheid kan dat stimuleren, bijvoorbeeld door financiële hulp aan hen die een eigen bedrijf willen beginnen in het land van hun herkomst.

* vluchtelingen
Het asielbeleid moet, juist terwille van hen die echt in nood verkeren, restriktief zijn. Ten opzichte van hen die om hun geloof worden *vervolgd* dan wel aantoonbaar gevaar lopen voor hun leven, past een royale houding.

* Zuidmolukkers en Papoea's
- Tegenover de Zuidmolukkers en de Papoea's heeft Nederland een ereschuld in te lossen. Extra maatregelen om bestaande achterstandsituaties ten aanzien van deze groepen op te heffen (1000-banenplan) moeten worden gesteund. Lettend op de bijzondere historische band met Nederland, kunnen leden van deze minderheidsgroeperingen niet op één lijn worden gezet met andere in ons land verblijvende vreemdelingen.

Hoofdstuk III
Justitie

GRONDLIJNEN

Alle aardse recht dient te wortelen in het goddelijk recht, zoals dat in het bijzonder tot gelding komt in de Tien Geboden. Dat zijn geboden ten leven, gericht op het ware welzijn van ieder mens persoonlijk en van een volk als geheel. De overheid draagt ter handhaving van die geboden het zwaard niet tevergeefs. Zij is er, zoals de Nederlandse Geloofsbelijdenis het treffend uitdrukt, "opdat de ongebondenheid der mensen bedwongen worde, en het alles met goede ordinantie onder de mensen toega." Dat is één van de meest wezenlijke taken van de overheid. Overeenkomstig Gods Woord recht vaststellen, recht bewaren, recht herstellen en recht doen.

1989
Wil Nederland rechtsstaat zijn en blijven dan zal het handhaven van orde en veiligheid in het beleid meer nadruk moeten krijgen dan tot nog toe het geval was. Bezuinigingen, privatisering en deregulering mogen niet ten koste gaan van deze elementaire taak van de overheid. Wetsovertredingen kunnen al lang niet meer op vervolging en berechting rekenen. Eerder het tegendeel is het geval: veel misdrijven en overtredingen blijven ongestraft omdat geld en middelen ontbreken. Niet alleen de politie heeft daarmee te kampen, ook de rechterlijke macht en het gevangeniswezen. Een dergelijke ontwikkeling, waarbij het kwaad in de praktijk ongestraft blijft, is funest voor het rechts- en normbesef van de bevolking. Het moet er dan ook vooral om gaan dat de burger (weer) daadwerkelijk wordt beschermd tegen aantasting van zijn rechten en belangen door anderen, ongeacht of het medeburgers zijn dan wel (staats)organen die een inbreuk op zijn rechten hebben gepleegd. Het strafrecht, waarvan de kern toch altijd op vergelding gericht blijft, moet er toch allereerst op zijn gericht het geschonden recht te herstellen. Pas daarna kan gesproken worden over vragen als heropvoeding of dienstverlening aan de maatschappij.

INZET

* criminaliteit
Geruststellende mededelingen ten spijt blijkt in de praktijk, bevestigd door de statistieken, dat de criminaliteit steeds verder om zich heen grijpt in steeds brutere vormen. Veel mensen voelen zich daardoor onveilig.
- In verband met telkens nieuwe vormen van criminaliteit (en drijfveren daartoe) zal moeten worden bezien of het bestaande sanctiepakket uitbreiding behoeft teneinde doeltreffend te kunnen reageren.
- In de komende jaren zal de inspanning zich sterk moeten gaan richten op het bestrijden van:
1. de zware, professionele, boven-regionale criminaliteit;
2. de handel in drugs;
3. computerfraude en -criminaliteit;
4. de zogenaamde 'kleine criminaliteit', met name diefstallen en inbraken, en de onveiligheid op straat.
- Op basis van de nieuwe Vuurwapenwet zal een stringente controle op de illegale invoer van wapens en onwettig wapenbezit moeten plaatsvinden.
- Heling moet tenminste zodanig gestraft worden dat dit misdrijf geen profijt meer oplevert.

* doodstraf
In de (Grond)wet behoort weer de mogelijkheid te worden opgenomen dat bij levensdelicten en onder duidelijk omschreven en strenge voorwaarden de doodstraf wordt toegepast.

* zeden
- Pornografie en prostitutie zijn in strijd met de geboden Gods en met de waardigheid van de mens. Het behoort tot de taak van de overheid om openlijke uitingen van pornografie en prostitutie te weren.
- Extra aandacht dient uit te gaan naar maatregelen tegen kinderporno en -prostitutie. Gedacht moet worden aan verhoging van de straffen en het inschakelen van speciale opsporingsteams.

- In geen geval mag pedofilie als misdrijf uit het Wetboek van Strafrecht verdwijnen.
- Tegen vrouwenhandel en daarmee samenhangende praktijken als schijnhuwelijken, dient adequaat te worden opgetreden.
- Aanranding en verkrachting moeten krachtig en effectief bestreden worden.

* godslastering
Het verbod van godslastering (artikel 147 Wetboek v. Strafrecht) dient overeenkomstig de historische bedoeling van de wetgever in stand te blijven en – wat meer is – geactiveerd te worden.

* euthanasie en levensbeëindiging
- Het doden op verzoek moet strafbaar blijven. Het opzettelijk doden zonder dat er een verzoek ligt moet strafbaar blijven als moord.
- Gevallen waarin niet van een natuurlijke doodsoorzaak sprake is moeten, nu een vertrouwenwekkende medisch-tuchtrechtelijke toetsing niet mogelijk blijkt, ter kennis worden gebracht van het openbaar ministerie en ter berechting voorgedragen aan de strafrechter.
- Zowel aan de handhaving van de bestaande wetgeving als aan eventuele nieuwe wetgeving op dit terrein, indien die er al komt, moeten hoge(re) eisen gesteld worden wat betreft de controle van de medische praktijk, niet in het minst ook door de geneeskundige inspectie.
- Intensief moet worden gezocht naar mogelijkheden om de afgifte van overlijdensverklaringen in gevallen van niet-natuurlijke doodsoorzaken terug te dringen. Het vervolgingsbeleid zal, minder dan nu, op seponering gericht moeten zijn. De huidige vervolgingsrichtlijnen zullen daartoe moeten worden aangescherpt.
- Ook instellingen waar gedragscodes gelden, dienen onder de algemene, aangescherpte vervolgingsrichtlijnen te vallen.
- Ook aan een verzoek van een minderjarige (of van diens wettelijk vertegenwoordiger) om levensbeëindiging kan geen juridische betekenis worden toegekend.

* rechtspraak
- Alle betrokkenen zullen zich moeten inspannen om de uitvoering van rechterlijke vonnissen binnen zo kort mogelijke tijd na de uitspraak te garanderen.
- Schadevergoeding na voorlopige hechtenis mag geen automatisme worden. Vrijspraak betekent niet dat op de gewezen verdachte objectief onterechte verdenking rustte. Min of meer automatische toewijzing van schadevergoeding na voorlopige hechtenis wordt afgewezen.
- Onderzocht dient te worden of een zekere stroomlijning en beperking van toe te kennen schadevergoedingen bereikbaar is, zonder aan de billijkheid afbreuk te doen.
- Een toereikende bezetting van het openbaar ministerie en de zittende magistratuur – materieel en personeel – is vereist om de veel te hoge werklast het hoofd te kunnen bieden.
- Invrijheidstelling van verdachten op formele gronden zonder dat daartoe enige materiële reden aanwezig is, moet voorkomen worden, niet allereerst door de rechten van verdachten te beknotten, maar door een grotere zorgvuldigheid bij het handelen van justitie mogelijk te maken.
- De positie van het slachtoffer van een misdrijf en/of diens nabestaanden verdient blijvend aandacht, zowel wat betreft de vergoeding van diens schade als wat betreft de informatie omtrent de justitiële afdoening van het misdrijf.
- Gestreefd moet worden naar meer uniformering in de verhouding tussen opgelegde geldboetes en vervangende hechtenisstraf.
- De strafbaarheid van voorbereidingshandelingen tot een selectief aantal strafbare feiten dient, onder strikte voorwaarden, overwogen te worden.

* gevangeniswezen
Voor een rechtsstaat is het onaanvaardbaar als eenmaal uitgesproken veroordelingen niet ten uitvoer kunnen worden gelegd of dat daar lang op moet worden gewacht.
- Er dient een eind te komen aan het bestaande onverantwoorde cellentekort. Het ontstaan van nieuwe tekorten dient te worden voorkomen. Eveneens afkeurenswaardig is het als er onvoldoende celruimte is voor preventieve hechtenis.
- De beveiliging van gevangenissen verdient, lettend op ontsnappingen in het verleden, extra aandacht. Overwogen moet worden of al dan niet geslaagde uitbraakpogingen als een strafbaar feit moeten worden aangemerkt.
- Het proefverlof van met name seksueel-agressieve delinquenten dient met de meeste voorzorg en begeleiding omgeven te worden.
- De kosten van geestelijke verzorging naar Schrift en belijdenis dienen ten laste te blijven van de overheid. De kerken blijven echter verantwoordelijk voor de inhoud van de geestelijke verzorging.
- Het bezit en gebruik van drugs in gevangenissen moet op de meest intensieve wijze voorkomen worden.

* huwelijk en gezin
- In het naam- en afstammingsrecht dient het patrilineaire stelsel (dat is: de mannelijke lijn van opvolging) het leidend beginsel te blijven, zoals dat voorheen heel normaal was en elders nog heel normaal is.
- Een keuzestelsel voor het naamrecht wordt afgewezen.
- Adoptie moet alleen mogelijk zijn door een echtpaar.

- De financiële gevolgen van echtscheiding mogen niet zonder meer ten laste van de gemeenschap komen. Er moet geen steun worden verleend aan wettelijk terugdringen van de alimentatieduur.

Hoofdstuk IV Welzijn, Volksgezondheid

GRONDLIJNEN

Het 'bij leven en welzijn', de afhankelijkheid in alles van God, spreekt wel heel duidelijk in zaken van leven en dood, van ziekte en gezondheid. Want het leven is gave uit Gods hand. De mens komt geen zelfbeschikkingsrecht toe.
Het menselijk leven begint bij de conceptie en verloopt via een continue lijn tot aan de natuurlijke dood.
In alle stadia is het menselijk leven volledig beschermwaardig. Dat is een fundamenteel beginsel, waard in de wet verankerd te zijn. De beschermwaardigheid van het leven behoort ook tot uitdrukking te komen in de zorg van overheid, kerkelijke en particuliere instellingen voor leven en welzijn van hen die deze zorg in het bijzonder nodig hebben, onder wie met name zijn te noemen ouderen en gehandicapten. Vooral zij hebben recht op een goede verzorging in zowel geestelijk als lichamelijk opzicht. De taak van de overheid is het als schild ter bescherming van deze zwakken op te treden.

1989
Steeds indringender komt openbaar dat de mens zelf wil beschikken over zijn eigen leven en dat van anderen. Na de discussie over abortus, waarbij ten aanzien van het beginnend leven fundamenteel een wissel werd omgezet, wordt nu ernst gemaakt met een euthanasiewetgeving die het menselijk leven in de eindfase bedreigt. Het is overigens veelbetekenend dat het kabinet-Lubbers viel juist op de dag dat de regering dit principieel zeer verwerpelijke wetsvoorstel wilde gaan verdedigen.
Ook in medisch-ethisch opzicht worden er momenteel grenzen verlegd. De wetenschap blijft onverminderd zoeken naar 'de volmaakte mens'. Technieken worden ontwikkeld en experimenten uitgevoerd die, als ze in de praktijk toegepast gaan worden, de toekomstige samenleving ingrijpend zullen veranderen.

Een probleem van een heel andere orde, maar toch ook niet los te zien van de medisch-technologische ontwikkelingen, betreft de financiering van de gezondheidszorg. Bepaalde medische voorzieningen zijn of worden onbetaalbaar. Daardoor dreigt binnen de gezondheidszorg de situatie te ontstaan dat de medische zorg alleen nog maar kan worden geboden aan bepaalde categorieën patiënten en zorgbehoevenden. Nog afgewacht moet worden of de nieuwe opzet van de financiering van de gezondheidszorg (plan-Dekker) voldoende basis zal kunnen zijn om de gezondheidszorg financieel beheersbaar en blijvend op peil te houden.

INZET

* euthanasie en levensbeëindigend handelen
- Euthanasie, levensbeëindigend handelen en hulp bij zelfmoord zijn geen medische handelingen. Euthanasie moet strafbaar blijven. De huidige wetgeving dient consequent te worden gehandhaafd. Het beëindigen van zinloos medisch handelen na vastgestelde hersendood mag geen euthanasie worden genoemd.
De zogenaamde vraag om euthanasie moet overbodig worden gemaakt door:
- de oudere en lijdende medemensen te behoeden voor eenzaamheid en gevoelens van zinloosheid van hun bestaan;
- optimale pijnbestrijding en stervensbegeleiding door artsen en verpleegkundigen bij terminale patiënten;
- uitbouw van het concept van de terminale thuiszorg;
- het waar nodig opzetten van een netwerk van hospices, waarvoor de overheid de financiële steun zal moeten verlenen.

* abortus
De Wet Afbreking Zwangerschap dient te worden ingetrokken. Abortus provocatus, anders dan op vitale indicatie, dient opnieuw strafbaar te wor-

den gesteld. Financiering van de huidige praktijk dient met onmiddellijke ingang te worden beëindigd.

* kunstmatige bevruchting
- Alle vormen van kunstmatige bevruchting buiten het huwelijk (draagmoederschap, donorschap) worden afgewezen. Zolang de donatie van geslachtscellen en embryo's nog wordt gepraktiseerd heeft het kind er recht op de identiteit van de donor(s) te kennen.
- Alle vormen van propaganda en bemiddeling bij draagmoederschap moeten worden verboden en contracten op dit terrein dienen rechtsongeldig te blijven.
- Hoe erg kinderloosheid voor de betrokkenen ook kan zijn, in-vitro- fertilisatie (reageerbuismethode) moet worden afgewezen waar het gaat om buitenhuwelijkse relaties en zolang een handeling zich niet beperkt tot één embryo.

* pro-life
- Om te worden toegelaten tot de medische beroepsuitoefening en deze bevoegdheid te houden, dienen de opgeleiden de eed van Hippocrates af te leggen en het daarin verankerde medisch-ethische beginsel ten volle te honoreren in hun beroepsuitoefening.
- Organisaties die de volledige beschermwaardigheid van het leven als uitgangspunt hanteren, behoren in beleids- en adviesorganen recht te hebben op vertegenwoordiging.

* medisch-ethische ontwikkelingen
- Er dient op zo kort mogelijke termijn een wet tot stand te komen inzake medische experimenten, waarin levensbeschouwelijke aspecten en kwetsbare groepen (inclusief embryo's, foetussen en pasgeborenen) extra aandacht verdienen. Naast het medisch onderzoek als zodanig zijn ook de toepassingsmogelijkheden van belang bij het afbakenen van wettelijke kaders.
- Het verbruik van embryo's en foetussen voor onderzoek moet bij wet worden verboden.
- De mens in wording en de pasgeborenen hebben recht op wettelijke bescherming.
- Prenataal onderzoek dient alleen te geschieden als de resultaten van belang zijn voor het kind of voor de begeleiding van de zwangerschap.
- Erfelijkheidsonderzoek en erfelijkheidsinformatie mag niemand worden opgedrongen en moet de onaantastbaarheid van het menselijk leven als uitgangspunt hebben.
- Er dienen specifieke regelingen te komen op het gebied van de opslag en toegankelijkheid van genetische gegevens, teneinde de privacy te beschermen en selectie op genetische gronden te voorkomen.
- Voordat er doeltreffende regelingen zijn getroffen, dient onderzoek in de richting van een 'genenpaspoort' te zijn verboden.
- De verwijdering van organen voor transplantatiedoeleinden dient afhankelijk te worden gesteld van uitdrukkelijke toestemming van de donor (donorcodicil).

* financiering gezondheidszorg
De kosten van de gezondheidszorg zijn enorm gestegen. Deze moeten worden beheerst. De ombuigingen uit de achter ons liggende jaren hebben negatief uitgewerkt voor het niveau en de kwaliteit van de zorg. Kostenbeheersing mag ten enenmale de kwaliteit niet nog verder aantasten. Integendeel, het is de uitdaging van de komende jaren om kostenbeheersing èn de kwaliteit van de gezondheidszorg tegelijk te verbeteren.
- Uitgangspunt voor de financiering van de gezondheidszorg is dat de positie van gemoedsbezwaarden tegen verplichte verzekering erkend moet blijven.
- Uitgangspunt is verder de pro-life-gedachte: geen vergoedingen voor o.a. abortus provocatus, voorbehoedsmiddelen, kunstmatige bevruchtingstechnieken, kosmetische chirurgie.
- In de vormgeving van de nieuwe structuur voor de financiering van de gezondheidszorg moet een ruime plaats worden ingeruimd voor de eigen verantwoordelijkheid van mensen door middel van een verhoudingsgewijs groot vrijwillig aanvullend deel.
- Bij de normering van ligdagen, tarieven voor geneeskundige hulp en medicijnprijzen moet veiliggesteld worden dat de gezondheidszorg voor iedereen bereikbaar en toegankelijk blijft, ongeacht inkomenspositie, leeftijd en dergelijke.

* alternatieve geneeswijzen
Alternatieve geneeswijzen die principieel en inhoudelijk verantwoord zijn verdienen binnen de gezondheidszorg dezelfde benadering als de gangbare allopathische geneeswijzen.

* AIDS
- Via actieve voorlichtingscampagnes moet de burger onder ogen worden gebracht wat zijn verantwoordelijkheid is aangaande het voorkomen van ziekten door gezond gedrag en een bijbels verantwoorde levenswijze. Trouw binnen het monogame huwelijk biedt de beste waarborg om AIDS te voorkomen. Dat moet in van overheidswege gesubsidieerde voorlichting duidelijk tot uitdrukking komen.
- Los van het feit dat een onbijbelse levenswijze een belangrijke factor is bij de verspreiding van AIDS, blijft de zorgplicht van overheid en burgers ten aanzien van hen die door deze dodelijke ziekte zijn getroffen bestaan.
- Als het al wenselijk is te komen tot een verplichting tot deelname aan HIV- tests (human immunodeficiency virus), dan dient deze verplichting

aan weloverwogen criteria onderworpen te zijn.

* patiëntenrechten
Er moet een Wet Patiëntenrechten komen waarin zijn opgenomen:
1. een recht op zorg;
2. een recht op informatie;
3. waarborgen ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer van de patiënt;
4. een recht op inspraak;
5. een klachtrecht.

* salariëring
Er moet bij de problematiek van de salariëring van het personeel in de gezondheidszorg onderscheid worden gemaakt tussen werkdruk en beloning van verplegenden en andere werkers in de gezondheidszorg. Om de werkdruk tot aanvaardbare omvang terug te brengen, is budgettaire aanpassing nodig. De beloning dient in juiste verhouding te staan tot de aard van het werk, zodat verschillen in honorering ten opzichte van het bedrijfsleven en de overheid worden verkleind.

* zorgverlening
Ten onrechte staat 'de gave mens' steeds meer model binnen de gezondheidszorg, en hebben kosten-baten-afwegingen een toenemend gewicht. De zorg voor de zieke en hulpbehoevende medemens moet weer centraal worden gesteld.
- Patiënten in een terminale fase moeten de gelegenheid hebben naar de hun vertrouwde omgeving terug te kunnen, om daar te overlijden.
- Er moet een (wettelijke) regeling komen voor betaald verlof voor iemand die een stervend familielid thuis wil verzorgen (zorgverlof).
- In het kader van de versterking van de zorg in de eerste lijn dienen thuishulp en mantelzorg met kracht te worden bevorderd. Financiële ondersteuning van organisaties die op dit terrein werkzaam zijn is derhalve noodzakelijk.
- Ook ten aanzien van de crisisopvang en de hulpverlening wordt de voorkeur gegeven aan extramurale en ambulante voorzieningen in de eerste lijn.
- Waar mogelijk bevordert de overheid het vrijwilligerswerk. Zij geeft daaraan voorrang en ondersteunt dit zowel financieel als door begunstigende randvoorwaarden.
- De overheid dient er voor te zorgen dat instellingen, die om zorginhoudelijke redenen of levensbeschouwelijke overwegingen landelijk werkzaam (moeten) zijn, daarvoor volop de gelegenheid hebben.
- Gewetensbezwaarden bij werkenden in de gezondheidszorg verdienen in alle mogelijke situaties bescherming.

* verslaving
De problematiek van de verslaving roept om een integrale benadering. Het gaat niet alleen om verdovende middelen, alcohol, tabak en medicijnen, maar ook om gokken en het nieuwe verschijnsel van de telefoonverslaving. Al deze verslavingsvormen leiden tot grote lichamelijke en psychische schade voor de verslaafden zelf. Bovendien lijdt de omgeving mee. Door de volgende maatregelen zou een begin gemaakt kunnen worden met de bestrijding van deze ernstige kwaal voor de hele maatschappij:
- bijbels genormeerde voorlichting over schadelijke gevolgen, met name onder de jeugd, waar mogelijk via de scholen;
- uitbreiding van rookvrije ruimten in openbare gebouwen en in de trein;
- afschaffing van de etherreclame voor alcohol en tabak;
ook elders dient de aanprijzing van deze middelen aan banden te worden gelegd;
- verkoop van alcoholische dranken zal voortaan alleen nog maar via de slijter mogen geschieden;
- steun aan christelijke opvangcentra, temeer daar juist deze hebben bewezen effectief hulp te kunnen bieden;
- het mogelijk maken van verplicht afkicken;
- het tegengaan van telefoonverslaving, met name door beëindiging van de beschikbaarstelling van 06-amusementskoopnummers.

* jeugd- en jongerenwerk
Ondanks het feit dat een groot deel van het jeugd- en jongerenwerk nu een zaak is van gemeenten en provincies, kan het de centrale overheid niet om het even zijn hoe met de jeugd wordt omgegaan.
- De overheid dient te bevorderen dat aan het jeugd- en jongerenwerk verricht op basis van een bijbelse levensbeschouwing, voorrang wordt gegeven.
- Anders dan in gevallen van psychisch of fysiek onvermogen van de wettige ouders om hun kinderen te verzorgen, heeft de overheid geen taak in het (doen) verwerkelijken van kinderopvang. Deze behoort uitsluitend tot de taken van de ouders en/of verzorgers.

* gehandicapten
Nog altijd stuiten gehandicapten dagelijks op velerlei drempels, en dat ondanks het feit dat Nederland in dit opzicht internationaal bezien geen slecht figuur slaat. De maatschappelijke solidariteit met mensen met een lichamelijke en/of verstandelijke handicap moet worden versterkt. Concurrentie tussen de somatische zorgen en gehandicaptenzorg is niet aanvaardbaar. De overheid moet het recht op verzorging voor kwetsbare groepen blijven waarborgen.
- De toegankelijkheid van openbare voorzieningen en het openbaar vervoer voor mensen met een lichamelijke handicap moet worden vergroot,

terwijl de bouw van aangepaste woonvoorzieningen prioriteit geniet.
- *In aansluiting op* de door de overheid geanalyseerde knelpunten ten aanzien van mensen met een verstandelijke handicap, dient de regering concrete maatregelen te nemen om:
- de wachtlijst sterk te korten;
- de leefgroepen in zwakzinnigeninrichtingen te verkleinen;
- gedragsgestoorde en bejaarde zwakzinnigen intensieve begeleiding te bieden;
- het tekort aan dagbestedingsmogelijkheden voor bewoners van inrichtingen op te heffen;
- het te verwachten tekort aan personeel, ook wat betreft de kwaliteit, op te vangen.

* ouderen
De noodzaak verzorgingskosten te verlagen laat onverlet dat de ouder wordende mens een respectvolle benadering behoeft en verdient. Als ouderen dat willen moeten zij zo lang mogelijk in hun eigen omgeving voor zichzelf kunnen blijven zorgen, waarbij er gezorgd dient te worden voor de begeleiding.
Bejaarden- en verzorgingshuizen dienen zoveel mogelijk beschikbaar te blijven voor degenen die meer hulpbehoevend zijn. Tengevolge van de vergrijzing van onze bevolking zijn er meer plaatsen nodig. En omdat men op hogere leeftijd wordt opgenomen is er een toename van somatische en vooral psychogeriatrische aandoeningen te verwachten.
Daardoor ontwikkelt het verzorgingshuis zich steeds meer in de richting van een verzorgingsverpleeg-tehuis.
Gelet op deze taakverschuiving en -verzwaring, zijn bijscholing van het personeel en budgetaanpassing nodig.

* identiteit
- Besturen van gesubsidieerde zorginstellingen op levensbeschouwelijke grondslag moeten een beleid kunnen blijven voeren dat in overeenstemming is met de grondslag waarvoor zij hebben gekozen. Een eventuele wet op het democratisch functioneren van de zorginstellingen moet, omdat zij hieraan afbreuk doet, worden afgewezen.
- Binnen de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening dient de levensbeschouwelijke identiteit een ordeningsprincipe te blijven.

Hoofdstuk V
Media en Cultuur

GRONDLIJNEN

Ieder mens heeft de roeping zich in alle doen en laten te laten normeren door wat God ons in Zijn Woord als heilzaam voorhoudt. Dat is een verantwoordelijkheid van individuele burgers, van organisaties en van de overheid, die zich als Gods dienaresse rekenschap heeft te geven van wat het betekent de ongebondenheid der mensen te moeten tegengaan.
Het aardse leven, het welzijn hier en nu, staat in het perspectief van het eeuwige leven. Welke kunstenaar zou zijn werk dan niet in dat eeuwigheidslicht willen plaatsen. Zou hij of zij dan niet zijn gaven in dienst stellen van Hem van wie hij zijn talenten ontvangen heeft. Een overheid die haar opdracht ernstig neemt zal ook op dit terrein haar verheven roeping verstaan.

1989
Pijnlijk duidelijk is in de afgelopen jaren aan het licht getreden dat de overheid zichzelf van vrijwel alle mogelijkheden heeft beroofd om uitingen van godslasterlijke en zedenkwetsende aard tegen te gaan. Ook los van de gevreesde commercialisering van het omroepbestel, is er in de media nu al veel dat de toets der kritiek niet kan doorstaan. Wat er dienaangaande verder nog op Nederland afkomt voorspelt voor de toekomst weinig goeds. Lettend op de razendsnel doorgaande ontwikkelingen op het gebied van de telecommunicatie, lijkt het erop dat de politiek haar greep op de ontwikkelingen en de slag met de commercie aan het verliezen is.

INZET

* monumenten en musea
Cultuurhistorische schatten, kerkgebouwen niet in het minst, zijn het waard met grote zorg te worden omgeven, omdat zij de neerslag vormen van ons nationale verleden. Het betreft concreet restauratie en onderhoud van bouwkundige monumenten zoals kerken, molens, kastelen en andere karakteristieke gebouwen. Tevens gaat het om bescherming van waardevolle landschappen en stads- en dorpsgezichten. Het behoud van het cultureel erfgoed moet gestalte krijgen in de volgende maatregelen:
1. planmatig onderhoud van monumenten (waaronder ook de jongere bouwkunst), te financieren met behulp van daartoe opgezette fondsen;
2. instandhouding van een goed geoutilleerde, op restauratie toegelegde bedrijfstak;
3. goede fiscale regelingen voor alle monumenten;
4. instandhouding van musea, gespreid over het hele land, waarbij de openingstijden vallen van maandag tot en met zaterdag.

* taal en cultuur
- Nederland dient in internationaal verband te allen tijde op te komen voor de Nederlandse taal en cultuur.
- De overheid dient streekeigen zaken als klederdrachten en dialecten in principe positief te bejegenen. Daarbij verdient de Friese taal en cultuur aparte aandacht.

* boeken, pers en media
Gods Woord, Wet en Evangelie, is de enig betrouwbare leidraad voor de overheid om te beoordelen wat al of niet toelaatbaar, al of niet te stimuleren is. Alleen wanneer men zich richt op de normen en waarden van de Heilige Schrift, zal een produkt of boodschap boven een grijze middelmaat kunnen uitstijgen en aandacht verdienen.
- De regering heeft er op toe te zien dat er geen boeken of andere informatiedragers met godslasterlijke, zedenkwetsende of gezagsondermijnende inhoud worden uitgeleend via de openbare bibliotheken.
- De overheidstaak aangaande radio en televisie is eerst en vooral gelegen in het via wetgeving paal en perk stellen aan godslasterlijke, zedenkwetsende en gezagsondermijnende uitzendingen. Het is aan de justitie om op basis van deze wetgeving, waar nodig, in te grijpen.
- Hoezeer ook op het huidige omroepbestel kri-

tiek is uit te oefenen, de commercialisering van deze en eventuele nieuwe media moet worden afgewezen omdat daardoor vervlakking en verloedering in de hand worden gewerkt.
- Overheid en media hebben ieder hun eigen verantwoordelijkheid wat betreft het tegengaan van, resp. het niet uitzenden of uitgeven van produkties die onwelvoeglijk, pornografisch of racistisch zijn.
- Het is een belangrijke taak van de overheid om misleidende en agressieve reclame tegen te gaan, en in ieder geval de tot weinig soberheid oproepende STER-reclame af te schaffen.
- In plaats van nog gedeeltelijk te steunen op overheidsgeld, moet de financiering van het omroepbestel een gezamenlijke verantwoordelijkheid zijn van aanbieders en afnemers van voorzieningen.
- De bestaansmogelijkheden van de 'schrijvende pers' mogen niet worden beknot door de uitbouw van belangen van de 'sprekende pers'.
- Naast een verscherpte filmkeuring is eenzelfde keuring nodig van videobanden, die nu nog ongecontroleerd de huiskamers binnen kunnen komen.
- De overheid ziet erop toe dat noch voor lokale, noch voor regionale omroepen, verplichte bijdragen van burgers worden gevraagd, ook al wordt een aansluiting niet gebruikt.
- De overheid mag geen (culturele) prijzen uitreiken aan mensen die in hun werken uiting geven aan het onteren van God en het kwetsen van de medemens.

* sport en recreatie
De manier waarop tegenwoordig op grote schaal sport wordt bedreven heeft niets meer te maken met wat gezonde ontspanning zou behoren te zijn.
- De Rijksoverheid heeft geen verantwoordelijkheid inzake financiële ondersteuning van sportbeoefening.
- Op geen enkele wijze mag de overheid zondagssport ondersteunen. Het is immers haar roeping de zondagsrust te bevorderen.
- Professionele sportbeoefening moet worden uitgesloten van iedere vorm van ondersteuning.
- De kosten verbonden aan de begeleiding van grootscheepse sportevenementen en het eventueel herstel van aangerichte schade dienen voor rekening te komen van de organisatoren van deze manifestaties en wedstrijden.
- De overheid dient sportverdwazing tegen te gaan, in ieder geval daar zelf geen medewerking aan te verlenen.

Hoofdstuk VI Onderwijs en Wetenschappen

GRONDLIJNEN

Onderwijs dient de mens in staat te stellen de door God gegeven talenten te ontwikkelen en te ontplooien. Gods eer en dienst aan de naaste behoren daarbij voorop te staan. Zo bezien zijn leven en welzijn van de hele samenleving hiermee gediend. Onderwijs is meer dan een stap op weg naar een beroepscarrière. Het moet evenwichtig gericht zijn op 'hoofd, hart en hand'.
Goed en deugdelijk onderwijs bij het licht van Gods Woord is een aanhoudende zorg van de overheid. Echter, de overheid verzaakt haar roeping in dezen volledig. Zolang dat zo is moeten de ouders volledig de vrijheid hebben hun kinderen op te (laten) voeden overeenkomstig Schrift en belijdenis. Deze in de Grondwet gegarandeerde onderwijsvrijheid houdt in, dat de overheid zich niet inhoudelijk met het bijzonder onderwijs mag bemoeien. Dat is een zaak van schoolbesturen en ouders.
Die vrijheid betekent ook dat de overheid de middelen beschikbaar moet stellen opdat dit onderwijs gegeven kan worden. Openbaar en bijzonder onderwijs moeten financieel gelijk worden behandeld.

1989
Na de integratie van kleuter- en lager onderwijs in de basisschool, staat nu het voortgezet onderwijs voor ingrijpende veranderingen. Te denken valt aan de mogelijke invoering van de basisvorming, de sectorvorming en vernieuwing van het middelbaar beroepsonderwijs, en de omzetting van het lager beroepsonderwijs in voorbereidend beroepsonderwijs. Daarnaast liggen er voorstellen om in het hoger beroepsonderwijs en in het wetenschappelijk onderwijs het nodige te gaan veranderen. Streven naar kostenbeheersing botst daarbij regelmatig met de wens de kwaliteit van het onderwijs in stand te houden, en waar nodig te verbeteren. Overal in het onderwijs is te zien dat de overheid zich op het gebied van regelgeving aan het matigen is.
Ongetwijfeld zitten hieraan positieve kanten. Schoolbesturen krijgen bijvoorbeeld meer vrijheid. De voordelen mogen ons de ogen echter niet doen sluiten voor gevaren die er evenzeer zijn. Via zogenaamde eindtermen en de besturingsfilosofie uit de beleidsnota 'School op weg naar 2000' dreigt de greep van de overheid op het (bijzonder) onderwijs steeds groter te worden. Bovendien wordt het zelfstandig voortbestaan van het bijzonder onderwijs met de daarbij behorende opleidingscentra en begeleidingsdiensten, bedreigd door schaalvergroting en regionalisering.
Andere ontwikkelingen die momenteel de aandacht vragen zijn de sterke groei van het (voortgezet) speciaal onderwijs en het ontstaan van scholen met voornamelijk leerlingen uit etnische minderheden.

INZET

* kwaliteit
In het onderwijs gaat het om mensen, niet om produkten. De kwaliteit van het onderwijs bestaat uit de mate waarin de school zijn doelstellingen bereikt: algemene vorming, persoonlijke vorming en beroepsvoorbereiding.
- Verhoging van de kwaliteit van het onderwijs moet niet in de eerste plaats worden gezocht in 'papieren' maatregelen zoals eindtermen, of structuurveranderingen, maar in:
1. verhoging van de kwaliteit en de motivatie van het onderwijspersoneel, o.a. door na-, her- en bijscholing;
2. verbetering van de leermethoden en de lesstof;
3. een betere ondersteuning door begeleidingsdiensten;
4. een beter leef- en leerklimaat op school, waarbij huisvesting een belangrijk element is;
5. aandacht voor goed management;
6. tegengaan van versnippering van functies.

- *Kwaliteitsbewaking* dient vooral te geschieden via een beter functionerend schoolwerkplan en zelfevaluatie.

* autonomie
- De regelgeving in het onderwijs is veel te ver doorgeschoten. Dat is ten koste gegaan van kwaliteit en autonomie. Daarom zal èn op het gebied van het personeelsbeleid, èn op het gebied van de materiële bekostiging, de regelgeving moeten worden teruggebracht. Daarmee wordt de vrijheid van schoolbesturen vergroot en de bureaucratie verminderd.
- Grotere autonomie mag niet beperkt blijven tot de meer administratief-organisatorische aspecten van het onderwijs. Minstens van zoveel belang is dat het bijzonder onderwijs geheel vrij blijft de inhoud van het onderwijs te bepalen. Discussies rond de invoering van eindtermen maken duidelijk dat deze op gespannen voet staan met de vrijheid van onderwijs. Derhalve worden eindtermen afgewezen. Als desondanks besloten wordt om de eindtermen toch in te voeren, dan behoren de scholen voldoende ruimte te behouden om aan de eigen identiteit gestalte te geven.
- Essentieel is dat schoolbesturen en directies zich grondig kunnen voorbereiden op de grotere verantwoordelijkheid die ze krijgen. Extra scholing in management en personeelsbeleid is daarom een vereiste. De overheid dient hiervoor voldoende faciliteiten beschikbaar te stellen.

* bekostiging
- De bekostiging mag beslist geen instrument worden om het onderwijs in een door de overheid gewenste richting te sturen. De nota "De school op weg naar 2000" tendeert sterk in die richting.
- Financiële problemen van de overheid mogen niet op de scholen worden afgewenteld.
- In de financiering van basis- en voortgezet onderwijs dient onderscheid gemaakt te worden tussen kosten voor personeel en kosten van materieel. De bekostiging van het voortgezet onderwijs wordt vereenvoudigd naar de wijze waarop het Londo-systeem in het basisonderwijs functioneert.
- Kleine scholen dienen voldoende financiële middelen te krijgen, opdat zij volwaardig onderwijs kunnen geven. Een louter lineaire bekostiging wordt daarom afgewezen.

* basisonderwijs
In het basisonderwijs wordt de grondslag gelegd voor het verdere onderwijs. De overheid dient daarom voldoende voorwaarden te scheppen om een goede kwaliteit van het basisonderwijs te garanderen.
- *Mede* met het oog op de verdergaande Europese samenwerking moet in het onderwijs meer aandacht worden besteed aan het nationaal-eigene. Daarbij valt concreet te denken aan grotere aandacht voor de vaderlandse geschiedenis en betere kennis van het volkslied.
- De Nederlandse cultuur is mede gestempeld door het Christendom. Als zodanig kan deze cultuur dan ook niet met andere op een lijn worden gesteld, wat ook in het onderwijs tot uitdrukking moet komen.
- Onderwijs in eigen taal en cultuur voor etnische minderheden heeft tot nog toe te weinig positief effect gehad en dient derhalve opnieuw te worden bezien. Dit onderwijs mag het onderwijs in de reguliere vakken niet verdringen.
- Aan leerlingen met achterstanden moet meer aandacht worden besteed. De zorgverbreding moet dan ook voortvarend ter hand worden genomen. Ook kan het onderwijsvoorrangsbeleid, puur als onderwijsinstrument, daartoe dienen.
- De werkzaamheden van de schoolbegeleidingsdiensten moeten meer nadruk krijgen. Landelijke diensten naar richting dienen hun werk zelfstandig te kunnen blijven verrichten. Regionalisatie vormt een bedreiging voor het identiteitsgebonden werk van deze diensten.
- Versnippering van functies in het basisonderwijs moet worden tegengegaan.
- De stichtingsnormen voor basisscholen mogen niet omhoog worden geschroefd. Alleen zo blijft een evenwichtig gespreid onderwijsaanbod mogelijk, ook wat betreft de identiteit van het onderwijs.
- Het instandhoudingsbeleid moet, met name voor kleine kernen, erop gericht zijn dat de onderwijsvoorziening op peil blijft. De opheffingsnormen dienen daarom niet integraal te worden verhoogd.
- Jonge kinderen (4-6 jaar) moeten nog niet te zeer worden belast met kennisverwerving in hun programma.
- De voorlichting aan ouders en kinderen aangaande mogelijke schoolkeuzes kan worden verbeterd.

* (voortgezet) speciaal onderwijs
De sterke groei van het speciaal (voortgezet) onderwijs is op zichzelf genomen onwenselijk. Deze groei dient dan ook via adequate maatregelen in regulier en speciaal onderwijs te worden teruggedrongen.
De groei van het (voortgezet) speciaal onderwijs op zichzelf is geen reden tot budget-financiering.
- De bevriezing van personele en materiële uitgaven moet ongedaan worden gemaakt.
- Zorgverbreding in het regulier onderwijs, alsmede het stimuleren van een optimale samenwerking tussen speciaal en regulier onderwijs, moeten worden bevorderd.
- De instelling van regionale adviescommissies wordt afgewezen. Dit zijn onnodige, bureaucrati-

sche instellingen die bovendien de identiteit kunnen aantasten.

* voortgezet onderwijs
Over de hele linie van het voortgezet onderwijs is er veel in beweging. Daardoor heerst er veel onzekerheid bij alle betrokkenen, met als gevolg dat de besluitvorming stokt en de kwaliteit van het onderwijs eronder gaat lijden.
- Over de structuur en inhoud van de eerste fase van het voortgezet onderwijs moet snel duidelijkheid komen.
- De huidige plannen met betrekking tot de basisvorming worden afgewezen. Een basisvorming met twee niveaus doet geen recht aan de verschillen in capaciteit van leerlingen. Een verlenging van de brugklas tot twee jaar, waarbij in het tweede jaar al globaal kan worden uitgesplitst, biedt in de daartoe geëigende schooltypen meer perspectief.
- De lessentabel moet scholen wezenlijk de ruimte geven om voor de identiteit belangrijke vakken als godsdienst, te geven. In het wetsvoorstel basisvorming is die ruimte te beperkt.
- MAVO en LBO scholen dienen hun eigen functie te behouden.
- Het LBO is beslist geen rest-onderwijs, en dient meer aantrekkelijk te worden gemaakt. Vernieuwing en betere aansluiting op verder onderwijs en op de arbeidsmarkt is nodig. De stage binnen het LBO verdient daarom meer aandacht.
- De overheid mag het onderwijs niet gebruiken om moderne maatschappelijke processen te ondersteunen. Concreet wordt daarbij gedacht aan roldoorbrekende patronen in het kader van emancipatie en de homoseksuele levenswijze. De actie 'Kies exact' dient te worden gestopt.
- Een extra examenvak kan niet budgettair neutraal worden ingevoerd.
- Bij het opstellen van eindexamens moet voldoende rekening worden gehouden met de verschillende levensbeschouwelijke achtergronden van leerlingen.
- De regel dat gezakte examenkandidaten slechts voor 10a meetellen in de bekostiging wordt afgeschaft.
- Achterstanden in huisvesting en onderhoud worden weggewerkt.
- Schaalvergroting binnen het middelbaar beroepsonderwijs wordt als zodanig niet op voorhand afgewezen. Wel dient ermee rekening te worden gehouden dat ook de identiteitsgebonden scholen, goed bereikbaar blijven. Er dienen ruimere mogelijkheden te komen voor nevenvestigingen.
- Voor heel het beroepsonderwijs is een goede aansluiting op de arbeidsmarkt essentieel. Bezuinigingen op de stagebegeleiding in het MDGO (Middelbaar Dienstverlenend en Gezondheidszorg Onderwijs) worden dan ook afgewezen.
- Het nautisch onderwijs dient een aparte plaats, in de vorm van vakscholen, te hebben en te houden. Hetzelfde geldt voor het visserijonderwijs.
- Het zelfstandig vormingswerk dient onderdeel te blijven van de tweede fase van het voortgezet onderwijs, en wel als mogelijkheid tot voldoening aan de partiële leerplicht en opvang van leerlingenuitval.

* Volwassenenonderwijs
Maatschappelijke en technologische ontwikkelingen voltrekken zich steeds sneller. Aan een goed, maatschappelijk functioneren worden dan ook steeds hogere eisen gesteld. De betekenis van wederkerend onderwijs, om-, bij-, en nascholing, wordt daarom steeds groter.
- De basiseducatie heeft een functie als tweedekans onderwijs. Ook bij de integratie van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving kan dit onderwijs een belangrijke rol spelen.
- De verworvenheden van het deeltijd-MBO mogen niet verloren gaan. Leerlingwezen en deeltijd-MBO dienen een samenhangend geheel te vormen.
- Een sterke schaalvergroting, zoals voorgesteld in de Wet cursorisch beroepsonderwijs, wordt afgewezen. Door deze schaalvergroting zou het christelijk onderwijs voor een belangrijk deel verdwijnen.

* Hoger Beroepsonderwijs en Wetenschappelijk Onderwijs
In de toekomst zal de behoefte aan goed hoger opgeleid personeel toenemen. Steeds meer studenten zullen daarom in de toekomst een opleiding volgen in het hoger beroepsonderwijs of het wetenschappelijk onderwijs.
- De financiering van het HBO en het WO moet daarop afgestemd zijn.
- De aansluiting van AVO-HBO moet verbeterd worden. Een verhoging van het AVO-niveau, niet een verlaging van het HBO-niveau is daarvoor nodig. Daarnaast dient de begeleiding van de studenten in het eerste jaar te worden verbeterd.
- Strengere criteria dienen te zorgen voor een betere selectie van studenten. Het rendement van het onderwijs zal daardoor verbeterd worden.
- Assistenten in opleiding en onderzoekers in opleiding dienen betere begeleiding en betere arbeidsvoorwaarden te krijgen. Met name in het wetenschappelijk onderzoek is kwaliteit belangrijker dan kwantiteit.
- Fundamenteel wetenschappelijk onderzoek is van grote betekenis, mede gelet op de technologische ontwikkelingen. Voor dit onderzoek dienen dan ook voldoende financiële middelen, door zowel overheid als bedrijfsleven, beschikbaar te worden gesteld.
- Wetenschappelijk onderzoek dient bijbels genormeerd te zijn. Het loslaten van die norm heeft

met name daar waar menselijk leven en menselijke waardigheid in het geding zijn verstrekkende, negatieve gevolgen.

* studiefinanciering
Het onderwijs dient voor iedereen toegankelijk te zijn. Een goed stelsel van studiefinanciering is daartoe onontbeerlijk. De kosten van dat stelsel dienen evenwel betaalbaar te zijn en te blijven.
- Het verstrekken van een gratis OV-kaart aan studerenden moet mogelijk zijn.
- De uitwonendenbeurs in het MBO wordt afgeschaft, echter op voorwaarde dat de student het door hem verlangde onderwijs, wat soort en identiteit betreft, kan volgen.
- Ook voor het HBO en het WO dient het thuis blijven wonen van studenten gestimuleerd te worden.
- Privatisering van de rentedragende lening mag niet bij voorbaat uitgesloten worden.
- In het stelsel van studiefinanciering dient de verantwoordelijkheid van ouders voor hun studerende kinderen tot uitdrukking te komen.

* onderwijspersoneel
Het leraarschap is een belangrijk en verantwoordelijk beroep. Onderwijsgevenden hebben een belangrijke taak in de opvoeding en vorming van de jeugd. Een dreigend tekort aan leerkrachten is dan ook een verontrustend teken. Mede daarom is verhoging van het aanzien van het leraarschap hard nodig.
- Een aantal aanzetten daartoe is:
a. verbetering van de arbeidsvoorwaarden van het onderwijsgevend personeel;
b. intrekking van de korting in het kader van de Wet Interim Inhouding Salaris Onderwijspersoneel (WIISO-korting) voor het onderwijspersoneel;
c. verbetering van de loopbaanperspectieven voor leerkrachten; daartoe dient de doorstroming naar andere onderwijssoorten en -vormen te worden bevorderd;
d. meer aandacht schenken aan nascholing van het personeel;
e. inhoudelijke verbetering van het onderwijs op de PABO.
- Er moet in het PABO-onderwijs meer aandacht zijn voor onderwijs aan de jongste kinderen (4-6 jaar).
- De toelatingseisen voor de PABO moeten niet verhoogd worden.
- Structuurveranderingen in het onderwijs dienen vergezeld te gaan van adequate sociale beleidsplannen.

Hoofdstuk VII
Milieu

GRONDLIJNEN

Over Gods schepping mag de mens rentmeester zijn. Op ieder mens afzonderlijk, alsmede op de overheid voor wat betreft het haar toegewezen terrein, rust hier een geweldige en verantwoordelijke opdracht. Deze is zeker ook na de zondeval, toen door de gebroken relatie van de mens tot God de harmonie in heel de schepping tot in de wortel werd verstoord, ten volle blijven gelden. Maar deze opdracht kan slechts verwezenlijkt worden als Gods heerschappij over al het geschapene wordt erkend, wanneer Zijn geboden op alle terreinen des levens als norm gaan gelden.
Rentmeesterschap legt dan ook beslag op heel ons leven. Pas dan kan het leven welzijn.
De Goddelijke opdracht de aarde te bouwen en te bewaren mag nimmer doel in zichzelf zijn. Gods eer staat voorop, en het heil van de naaste. Een overheid die zich daarvan, als Gods dienaresse, rekenschap geeft, behoort de grenzen aan te geven van wat in Bijbels perspectief geoorloofd is. Zo'n overheid ziet erop toe dat menselijke hebzucht en egoïsme worden beteugeld. Op soberheid en matigheid, volop Bijbelse begrippen, legt zij de nadruk. Zij ziet erop toe, dat de rijke gaven van Gods schepping niet worden misbruikt, maar in Zijn dienst goed worden besteed. Zij tracht al het haar mogelijke te doen om de soortenrijkdom in de natuur te beschermen en, waar mogelijk, het natuurlijk evenwicht te herstellen.

1989
Steeds indringender wordt zichtbaar dat water, lucht en bodem verontreinigd zijn en nog voortdurend verontreinigd worden met stoffen die leven en welzijn van mensen, dieren en planten bedreigen. Vele jaren lang heeft men onvoldoende oog gehad voor wat op de langere termijn de gevolgen zijn van een mateloze drang naar meer en beter. Uit onderzoek verricht door onafhankelijke instanties en deskundigen blijkt dat de toestand van ons milieu in diverse sectoren zorgwekkend is.
Te noemen valt de aantasting van de ozonlaag, de zure regen, overbemesting, geluidshinder, vervuiling van oppervlakte- en grondwater, bodemverontreiniging, en ga zo maar door.
Allerwegen breekt momenteel het besef door dat het dringend noodzakelijk is dat er spoedig ingrijpende maatregelen worden getroffen. Maatregelen die enerzijds gericht moeten zijn op het wegruimen van wat schadelijk is, anderzijds, en dat is van minstens zo veel belang, op het voorkomen van een verdere aantasting van het milieu. Het kabinet-Lubbers gaf daartoe een eerste aanzet in het op de valreep ingediende Nationaal Milieu Beleidsplan. Maar ook als alle voornemens uit dat plan zouden worden verwezenlijkt zou de draagkracht van het milieu nog overschreden blijven worden.
Nuchterheid is geboden. Technieken die wellicht een oplossing zouden kunnen bieden, kunnen veelal nog niet op grote schaal toegepast worden of zijn economisch nog niet rendabel. Daarom moet er nog veel onderzoek plaatsvinden. Bovendien laten veel produktieprocessen zich niet zonder grote economische gevolgen vervangen of ombouwen. En eenmaal ingezette trends, soms door de overheid zelf gestimuleerd, laten zich niet van de ene dag op de andere ombuigen. Op verscheidene beroepsgroepen en sectoren wordt daarom een beroep gedaan mee te werken aan een oplossing. Gevraagd wordt om op het eigen terrein te komen tot een andere aanpak en een ander gedrag.
Het milieuvraagstuk speelt overigens wereldwijd. Veel verontreinigingsvormen zijn grensoverschrijdend. Dat houdt in dat er alleen dan zinvol aan de verbetering van ons milieu kan worden gewerkt indien er naast nationale maatregelen internationale afspraken worden gemaakt.

INZET

* algemeen
1. In de komende vier jaar zal de basis moeten worden gelegd voor de noodzakelijke uitbouw van het milieubeleid in de richting van een duur-

zame ontwikkeling. Dat wil zeggen dat al ons (economisch) handelen vanaf nu niet meer ten koste mag gaan van leven en welzijn van de wereld om ons heen, ook met het oog op toekomstige generaties. Uitgangspunt moet zijn een pakket maatregelen vooral gericht op het bij de bron beperken van de uitstoot van vervuilende stoffen. Waar in ieder geval aan gewerkt moet worden is:
a. energiebesparing in woningen en in bedrijven;
b. het terugdringen van het particulier vervoer ten gunste van het openbaar vervoer;
c. efficiënter gebruik van mineralen in de landbouw;
d. terugwinning van grondstoffen uit afvalstromen;
e. grootschalige toepassing van technologie waardoor de produktie schoner kan plaatsvinden.
Dit pakket van maatregelen moet erin resulteren dat D.V. in het jaar 2010 de uitstoot en verspreiding van verontreinigende stoffen is teruggebracht naar een zodanig niveau dat de draagkracht van het milieu niet langer wordt overschreden. Daarom moet gekozen worden voor het meest verstrekkende scenario van het Nationaal Milieu Beleidsplan (scenario III). Een groot aantal maatregelen, met name daar waar de aantasting van het milieu onomkeerbaar dreigt te worden, zal reeds vóór het jaar 2000 z'n beslag moeten krijgen.

2. De industrie, de landbouw, het verkeer, alsmede de consumenten zullen het meest te maken krijgen met de aangekondigde milieumaatregelen. Om het beleid meer kans van slagen te geven moeten deze sectoren en groepen betrokken worden bij de uitvoering van de maatregelen. Het is echter de overheid die haar verantwoordelijkheid moet nemen door zelf de milieunormen vast te stellen en het tempo te bepalen waarin de maatregelen moeten worden uitgevoerd. Volumebeperkende maatregelen mogen pas aan de orde komen als duidelijk wordt dat de terugdringing van de vervuiling niet binnen de gestelde termijn te realiseren is.

3. *Financiële lasten* zullen rechtvaardig en evenwichtig over de diverse sectoren moeten worden verdeeld, waar mogelijk met inachtneming van het beginsel dat de vervuiler betaalt. Overigens is het wenselijk dat 'vervuilers' door financiële prikkels worden aangezet tot milieuverantwoord gedrag. Voor groepen die onevenredig zwaar worden getroffen moeten compenserende maatregelen worden genomen. De overheid moet subsidies beschikbaar stellen voor die noodzakelijke milieu-investeringen die niet redelijkerwijs door de doelgroepen zelf kunnen worden betaald. Ook is in dit verband te denken aan maatregelen in de sfeer van de belastingen, zoals versnelde afschrijving van milieuinvesteringen.

4. Tal van grootschalige milieuproblemen (ozon, Rijn, enz.) kunnen slechts worden opgelost als er in internationaal verband duidelijke afspraken worden gemaakt. Meer dan totnogtoe het geval was moet daaraan gewerkt worden, niet via de weg van instanties of organen met bovennationale bevoegdheden, maar op basis van samenwerking tussen de betrokken naties. Te sluiten overeenkomsten moeten wereldwijd een aanzet kunnen vormen voor verdere nationale invulling van het beleid.

5. Het onderzoek naar bestaande milieuproblemen en naar oplossingen om die problemen het hoofd te kunnen bieden, moeten worden geïntensiveerd. Onderzoek moet zich tevens richten op een vroegtijdige signalering van nieuwe milieuproblemen.

6. Natuur- en milieueducatie zal binnen het basis- en voortgezet onderwijs extra aandacht dienen te krijgen.

* afvalstoffen en hergebruik
Onze "wegwerpeconomie" dient te worden omgevormd tot een "kringloopeconomie". Daarom moet de overheid zich op korte termijn vooral op de volgende punten richten.
- Om te bevorderen dat er minder afval in het milieu terechtkomt moet gedacht worden aan o.a.
a. de invoering van heffingen op wegwerpprodukten,
b. invoering van statiegeld op daarvoor in aanmerking komende produkten;
c. een gericht produktbeleid met daarin voorschriften omtrent verpakkingen.
- Hergebruik moet financieel worden gestimuleerd, bijvoorbeeld door middel van een selectieve verhoging van tarieven voor verbranding en stort van afval.
- De opstelling van interne milieuzorgsystemen voor daarvoor in aanmerking komende categorieën bedrijven moet wettelijk worden verplicht.
- De voorzieningen voor de verwijdering van alle afvalstromen zullen technisch en organisatorisch moeten worden verbeterd en uitgebreid.
- Gescheiden inzameling van afvalstoffen bij de bron zal met kracht moeten worden gestimuleerd.
- Onverkoopbare produkten en winkeloverschotten (het gaat al met al om een bedrag van ca. f 20 miljard per jaar) moeten worden verzameld en geschikt gemaakt voor hergebruik.
- De capaciteit voor vuilverbranding in combinatie met energie-opwekking moet worden uitgebreid.
- Het gebruik van chloorfluorkoolwaterstoffen (CFK's) zal op zo kort mogelijke termijn absoluut moeten worden verboden.
- De binnenscheepvaart dient over deugdelijke

mogelijkheden te beschikken om afvalstoffen tegen redelijke tarieven te kunnen afgeven.

* sanering
- Sanering van verontreinigde (water)bodems moet met kracht worden aangepakt.
- Afgraving c.q. uitbaggering dient onverwijld plaats te hebben als er wezenlijke risico's zijn voor de volksgezondheid.
- Teneinde extra kosten voor tijdelijke opslag te beperken, moet het saneringstempo beter afgestemd worden op de beschikbare reinigingscapaciteit.
- Door Rijksbijdragen moet de vernieuwing van achterstallige rioleringen worden gestimuleerd en achterstallig onderhoud worden ingelopen.

* wetgeving en handhaving
- De milieuwetten moeten beter op elkaar worden afgestemd. Waar nodig dient deze wetgeving te worden verbeterd en vereenvoudigd.
- Commerciële handel in afval moet effectief worden gecontroleerd. Prioriteit zal worden gelegd bij chemisch afval en andere gevaarlijke afvalstoffen.
- Binnen grote industriële zones moeten de diverse soorten milieuproblemen als een geheel worden aangepakt.
- De met milieuhandhaving belaste diensten moeten versterkt worden, terwijl de deskundigheid moet worden verdiept.
- De lagere overheden zullen financieel in staat gesteld moeten worden om de hun toegewezen taken naar behoren te kunnen vervullen.
- Convenanten tussen de overheid en het bedrijfsleven kunnen een nuttig instrument zijn om verdere verontreiniging tegen te gaan, maar terughoudendheid is geboden, met name met het oog op de eigen publiekrechtelijke verantwoordelijkheid van de overheid.
- Het huidige milieubijstandsteam dient te worden uitgebouwd tot een milieu-inlichtingen- en opsporingsdienst. Meer dan tot op heden het geval is geweest dienen de onderscheiden instanties die betrokken zijn bij de handhaving van de milieuwetten, met elkaar samen te werken.
- Sancties op de overtreding van milieuwetten dienen te worden aangescherpt. In dat kader dienen voordelen die bedrijven en anderen opstrijken door het achterwege laten van (verplichte) maatregelen te worden ontnomen.

* internationaal milieubeleid
- Nederland dient te streven naar de totstandkoming van een internationaal verdrag ter bescherming van de atmosfeer.
- Participatie aan internationale onderzoekprogramma's wordt, indien mogelijk, geïntensiveerd.
- Bevorderd moet worden dat het beginsel 'de vervuiler betaalt' binnen de EG op uniforme wijze wordt gehanteerd, met dien verstande dat kosten van milieumaatregelen voor industrie en landbouw als onderdeel worden beschouwd van de produktiekosten.
- In aansluiting hierop moet de Nederlandse regering zich inspannen om binnen de Europese Gemeenschappen, ter voorkoming van concurrentievervalsing, eenzelfde gedragslijn af te dwingen ten aanzien van buitenlandse handelspartners.
- Er dient een absoluut verbod te komen op de export van afval naar ontwikkelingslanden, anders dan bestemd voor hergebruik.
- Alle binnen de EG voortgebrachte afvalstoffen dienen binnen de EG te worden verwerkt.
- De regering moet zich in internationaal verband inzetten voor herbebossing en een duurzame exploitatie van tropische bossen.

Hoofdstuk VIII Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

GRONDLIJNEN

Na de schepping gaf God de mens de opdracht de aarde te gaan bebouwen en bewaren. Die opdracht heeft overheid en burgers ook anno 1989 nog alles te zeggen. In Nederland gaat het daarbij om de vraag hoe omgegaan dient te worden met de betrekkelijk schaarse ruimte. De overheid heeft hier een heel eigen, sturende en regelende taak. Centraal daarbij moeten staan leven en welzijn van alle inwoners van ons land. Daarbij gaat het niet alleen om een zo evenwichtig mogelijke ruimtelijke inrichting en het bevorderen van voldoende woongelegenheid, doch het omvat tevens het zorgdragen voor de leefbaarheid in zowel verstedelijkte als landelijke gebieden.
Een overheid die zich daarbij rekenschap geeft van haar rentmeesterschap zal oog hebben voor de waarde van zowel natuur als cultuur, voor wonen en werken. En bij de huisvesting van haar burgers let zij op haar bijzondere verantwoordelijkheid ten opzichte van de zwakkere groepen. Als dienaresse Gods neemt zij als uitgangspunt voor haar (bouw)beleid het gezin, de hoeksteen van de samenleving.

1989
De laatste voorstellen van de regering op het terrein van de ruimtelijke inrichting van ons land, zoals neergelegd in de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening, zijn eenzijdig gericht op het versterken van de met name in economisch opzicht sterke(re) regio's, vooral de steden. Er wordt daarbij stilzwijgend van uitgegaan dat de zwakkere gebieden en groepen wel mee zullen profiteren van deze aanpak. Door dit beleid, dat sterk het accent legt op de Randstad, dreigen andere delen van het land buiten beeld te vallen.
Op het terrein van de volkshuisvesting is er de laatste tijd veel in beweging. Men komt duidelijk terug op de dominante plaats die de overheid jarenlang in deze sector heeft ingenomen. In de huidige discussies hierover speelt het financiële motief een belangrijke rol. De lasten zijn torenhoog opgelopen. Verplichtingen in het verleden aangegaan, zoals subsidies in de bouw, drukken nog altijd zwaar op de Rijksbegroting. Andere noodzakelijke uitgaven komen daardoor in het gedrang. Dat is reden van zorg, temeer omdat aan de behoefte aan passende woonruimte voor iedereen nog steeds niet is voldaan.

INZET

* ruimtelijk beleid
- De zorg voor een goede woon- en werkomgeving dient in het beleid voorop te staan. Daartoe moet de ruimtelijke planning mede worden afgestemd op het beleid ten aanzien van natuur en milieu.
- Het beleid dient mede gericht te zijn op het terugdringen van de automobilist. De afstand tussen wonen en werken moet zoveel mogelijk worden verkleind. Om dat de bereiken moet bij de keuze voor nieuwe woon- en werklokaties tevens het criterium gelden in hoeverre deze goed aansluiten dan wel aangesloten kunnen worden op het openbaar vervoer.

* landelijke gebieden
Het beleid voor de landelijke gebieden zal de leefbaarheid ten doel moeten hebben. Uitgangspunt dient daarbij te zijn het behoud van het landschappelijke, cultuurhistorische en natuurwaarden.
- De kleine kernen op het platteland moeten goed bereikbaar zijn.
- Kleine dorpen moeten blijvend kunnen beschikken over een toereikend pakket aan school- en winkelvoorzieningen.
- Oude kernen op het platteland zullen zo enigszins mogelijk ruimte moeten blijven bieden voor de opvang van de groei van de plaatselijke bevolking.

* Groene Hart van Holland

Het Groene Hart van Holland moet in stand blijven als bufferzone in de stedelijke bebouwing. De ruimtelijke ontwikkeling moet behoud van de aanwezige landschappelijke en natuurwaarden als doel hebben. Ook mag het niet zo zijn dat het Groene Hart nog meer dan thans al het geval is zal worden doorsneden door nieuwe (spoor)wegen.

* volkshuisvesting
- De regering heeft een coördinerende en stimulerende rol bij het bouwen van voldoende goede en betaalbare woningen. Ten behoeve van de doorstroming vanuit de sociale huursector moet de nadruk liggen op goedkopere koopwoningen.
- Er behoort een toereikend aanbod te zijn van woningen voor grote gezinnen.
- De toewijzing van woningcontingenten aan gemeenten dient tenminste toereikend te zijn voor de opvang en de groei van de plaatselijke bevolking.
- Bij de ruimtelijke en bouwkundige inrichting van woonwijken moet aandacht worden besteed aan de sociale veiligheid.
- Het eigen-woningbezit als instrument bij doorstroming moet worden gestimuleerd.
- Ter bevordering van de doorstroming in de koopsector moet worden onderzocht of de overdrachtsbelasting kan worden verlaagd. In relatie hiermee is een bescheiden verhoging van het huurwaardeforfait aanvaardbaar.
- De overheid moet woningcorporaties door middel van wet- en regelgeving optimaal in staat stellen hun functie als sociale verhuurder vorm te geven.
- De objectsubsidies moeten geleidelijk worden verminderd.
- In verband met gewenste doorstroming en het tegengaan van het zwarte en grijze circuit in de bouw, moet een nader onderzoek gedaan worden naar de mogelijkheden tot toepassing van het lage BTW-tarief op bouwen en wonen.

* renovatie en vernieuwing
- De programma's voor verbetering van de totale woningvoorraad moeten in in stand blijven. Belangrijke aandacht gaat daarbij uit naar de toepassing van energiebesparende maatregelen.
- De stadsvernieuwing als integraal proces moet hoge prioriteit behouden. Daartoe moet:
1. de voeding van het Stadsvernieuwingsfonds worden verbreed;
2. bij projectontwikkeling, waar mogelijk, het bedrijfsleven ingeschakeld worden;
3. rekening worden gehouden met wensen van de bewoners en de middenstand;
4. in de binnensteden aandacht worden geschonken aan de woonfunctie, waarbij de bouw in de vrije sector meer mogelijkheden dient te krijgen.

* regelgeving
Ter versoepeling van het bouwproces moet de regelgeving in de bouwnijverheid worden teruggedrongen. Dit laat onverlet dat de kwaliteitsvoorschriften gericht moeten blijven op duurzaam bouwen.

* huurbeleid
Uitgangspunt bij het huurbeleid moet zijn dat de huurder zelf in staat is de huurprijs op te brengen.
- De stijging van de huren moet gekoppeld zijn aan de inflatie en de stijging van de bouwkosten.
- In samenhang met het streven naar een meer kostendekkende huur blijft de individuele huursubsidie gehandhaafd. De beheersbaarheid van de huursubsidie-uitgaven moet worden bevorderd door middel van een stringent toewijzingsbeleid, waarbij de inkomenstoets en het begrip 'passendheid' belangrijke criteria zijn.
- Een gemeentelijk aandeel in de huursubsidieuitgaven als maatregel ter bevordering van doorstroming behoeft te niet worden uitgesloten.

* gezin en huwelijk
- Het toewijzingsbeleid van gemeenten moet gebaseerd zijn op bijbelse normen aangaande huwelijk en gezin.
- Het recht op zelfstandig wonen voor niet-gehuwde jongeren moet allerminst vanzelfsprekend worden geacht.

Hoofdstuk IX
Verkeer en Waterstaat

GRONDLIJNEN

Voor een samenleving als de onze, waarin mensen voor bijna alles op elkaar zijn aangewezen, zijn goede verbindingslijnen onontbeerlijk. Het onderhouden van een optimaal wegen- en communicatienet is dan ook van groot belang om de maatschappij 'draaiende' te houden. Dat betreft zowel het economische als het maatschappelijke leven. De overheid heeft op dit terrein, lettend op het algemene belang dat ermee gemoeid is, een bijzondere taak. Naast de zorg die zij heeft voor de aanleg en het onderhoud van de noodzakelijke verbindingswegen is zij, vanuit het rentmeesterschap, tevens aanspreekbaar op een verantwoord gebruik van de voorzieningen die onder haar verantwoordelijkheid in stand worden gehouden. De overheid mag haar taak op dit gebied dus zeker niet verwaarlozen.
Dat geldt wel heel speciaal voor de waterbeheersing. Daar gaat het om bouwen om te bewaren. Want zonder goede en goed onderhouden waterkeringen zou Nederland, dat voor meer dan de helft beneden de zeespiegel ligt, niet kunnen zijn wat het nu is.

1989
De snelle toename van het autoverkeer vertaalt zich anno 1989 in problemen die, als niet tijdig wordt ingegrepen, ernstige gevolgen zullen hebben voor de samenleving als geheel. Ons wegennet is, lettend op de dagelijks terugkerende files die de bereikbaarheid van zakelijke centra en woongebieden sterk belemmeren, overvol. En dat ondanks het feit dat er in de afgelopen jaren veel nieuwe wegen bij zijn gekomen. Maar iedereen ziet in dat met de aanleg van nieuwe wegen niet onbeperkt kan worden doorgegaan.
Vooral het milieu heeft te lijden onder de druk van een massaal gebruik van de auto. Aan luchtverontreiniging en andere milieuproblemen kan alleen nog het hoofd worden geboden als de overheid stringente maatregelen neemt om de ongunstige trend om te buigen. De daartoe tot nog toe gepresenteerde plannen, onder andere het tweede structuurschema Verkeer en Vervoer, zijn ontoereikend. Het uitdijende verkeer heeft ook vaak ernstige gevolgen voor de verkeersveiligheid.
Het in de afgelopen periode gevoerde bezuinigingsbeleid heeft ertoe geleid dat onze infrastructuur op nogal wat punten tekort is gekomen. Met name bij het net van vaarwegen is sprake van ernstig achterstallig onderhoud. Dit alles leidt er toe dat de functie van Nederland als distributieland in Europa in gevaar komt.
Ons land heeft zich grote financiële inspanningen getroost om de Deltawerken af te ronden. Anno 1989 kan geconstateerd worden dat de Deltaveiligheid vrijwel overal is bereikt. Deze veiligheid wordt echter al weer bedreigd nu duidelijk wordt dat de zeespiegel sneller rijst dan verwacht werd. Bovendien is achterstand ontstaan bij de realisering van de rivierdijkversterkingen. Extra inspanningen zijn dan ook noodzakelijk om een redelijk veiligheidsniveau voor het achterland te bereiken.

INZET

* verkeer en vervoer
Een goed functionerend vervoerssysteem is van essentieel belang voor onze economie. Dat neemt niet weg dat er in de komende jaren een beleid moet worden gevoerd gericht op een beperking van de mobiliteit. Dat is een harde noodzaak nu met name het milieu het slachtoffer dreigt te worden van de te sterke toename van het autoverkeer.
Prioriteit moet gaan naar het aan banden leggen van het niet-zakelijke personenvervoer en het stimuleren van het openbaar vervoer, met name waar het gaat om het woon-werkverkeer. Daarnaast dienen de milieunadelen van het autoverkeer door technische maatregelen te worden ingeperkt.
De volgende maatregelen moeten worden getroffen:
a. Het openbaar vervoer dient in staat te worden gesteld qua prijs en service een aantrekkelijk al-

ternatief voor de automobilist te vormen. Verhoogde investeringen in het openbaar vervoer zijn daartoe onmisbaar.
b. De NS dient in staat gesteld te worden een aanvang te maken met de realisering van het Rail-21-plan.
c. Een samenhangend net van openbaar-vervoerverbindingen (rail) tussen en binnen de grote steden dient te worden bevorderd.
d. De exploitatiebijdragen aan het openbaar vervoer dienen zo nodig te worden verhoogd, zij het dat deze verhoging door snelheidsbevorderende maatregelen, verhoging van efficiency en een betere afstemming van de dienstverlening op de behoefte, beperkt kan blijven.
e. In landelijke gebieden zal eventueel door bel- of buurtbussystemen of door inschakeling van taxi's een minimum van dienstverlening moeten worden gehandhaafd.
f. Ook het openbaar vervoer dient de zondag als de dag des Heeren te eerbiedingen.
g. Aansluiting op het internationale hoge snelheidsnet (TGV) dient te worden bevorderd, met dien verstande dat bij de aanleg van nieuwe infrastructuur daarvoor zeer zorgvuldig met belangen van natuur en milieu dient te worden omgegaan. Het Groene Hart van Holland dient in ieder geval verschoond te blijven van zodanige aanleg.
h. De doortrekking van de Zuiderzeespoorlijn moet worden bevorderd.
- Door middel van variabilisatie van autokosten dient te worden bereikt dat het gebruik van de auto zwaarder wordt belast. Een forse verhoging van de brandstoffenaccijns dient te worden overwogen. Deze moet gepaard gaan met een gelijktijdige verlaging van de motorrijtuigenbelasting, een en ander rekening houdend met de noodzakelijke harmonisatie in EG-verband.
- Het gebruik van het openbaar vervoer dient ook fiscaal te worden gestimuleerd. Daartoe wordt het reiskostenforfait geleidelijk omgezet in een openbaar-vervoerforfait.
Het verstrekken van OV-jaarkaarten als secundaire arbeidsvoorwaarde voor het overheidspersoneel dient te worden nagestreefd. Ook moet bevorderd worden dat in cao's auto-gebruik bevorderende regelingen worden vervangen door milieuvriendelijker alternatieven, zoals collectieve openbaar-vervoercontracten.
- De overheid moet car-pooling en gecombineerd bedrijfsvervoer bevorderen. Het bedrijfsleven behoort hierbij te worden ingeschakeld. Overwogen dient te worden op snelwegen en binnen de bebouwde kom vrij baan te maken voor dergelijke vormen van vervoer.
- De invoering van rekening-rijden wordt alleen overwogen wanneer uit nader onderzoek blijkt dat dit technisch mogelijk is, fraudebestendig is, en ook op landelijke schaal een daadwerkelijke bijdrage aan de afremming van de mobiliteit levert. Tevens dient zo'n systeem zodanig te worden opgezet, dat dit niet leidt tot *verschuiving* van vervoersstromen naar regionale wegen, met alle gevolgen vandien. In geen geval mag dit systeem ontaarden in verkapte tolheffing.
- In relatie tot het voorgaande dient de overheid een samenhangend beleid te voeren gericht op beperking van de mobiliteitsbehoefte. Daarvan maakt onderdeel uit:
a. het door middel van een geïntegreerd ruimtelijk beleid dichter bij elkaar brengen van wonen en werken;
b. het stimuleren dat werknemers dichter bij hun werkplek gaan wonen;
c. een stringent parkeerbeleid in de grote steden;
d. een sterke bevordering van het fietsverkeer, o.a. door de aanleg van vrije fietsroutes, het openhouden of weer openen van bewaakte fietsenstallingen bij stations e.d.
- De uitstoot van schadelijke stoffen door het wegverkeer dient sterk te worden beperkt. Daartoe:
1. dienen de strenge Amerikaanse normen voor de uitstoot van auto's snel in de EG te worden ingevoerd;
2. dient de maximum-snelheid op autosnelwegen weer op 100 km per uur te worden gesteld en effectief te worden gehandhaafd;
3. moet in tijden van grote luchtverontreiniging (smog) verdere beperking van de maximum-snelheid mogelijk zijn;
4. dient de uitstoot van schadelijke stoffen door vrachtwagens en bussen te worden beperkt, o.a. door het voorschrijven van roetfilters en dient de controle te worden verscherpt (milieukeuring);
5. dient de ontwikkeling van schone brandstoffen sterk te worden gestimuleerd en moet de ontwikkeling van o.a. de elektrische auto worden bevorderd.

* goederenvervoer
De overheid dient sterk te bevorderen dat het goederenvervoer milieuvriendelijker zal verlopen. Nederland beschikt met zijn uitgebreide net van kanalen en vaarwegen over zeer goede mogelijkheden voor vervoer over water. Ons land heeft op dit punt ook een goede traditie. Daarom:
- dient bevorderd te worden dat het aandeel van de binnenscheepvaart in het goederenvervoer sterk wordt vergroot;
- dient de opgelopen achterstand in investeringen en onderhoud in de vaarwegensector voortvarend te worden aangepakt; een nieuwe financiële impuls is daartoe onmisbaar;
- dient het goederenvervoer per spoor te worden bevorderd, waarbij overigens opgepast moet worden voor oneerlijke concurrentie;
- moet de binnenvaart in staat gesteld worden meer commercieel en concurrerend te opereren, waarbij de overheid zich overigens niet aan haar

verantwoordelijkheid voor een zekere vrachtverdeling mag onttrekken;
- dient de overcapaciteit in de binnenvaart en de tankvaart door een goede sloopregeling te worden bestreden, waarbij goede sociale maatregelen ter begeleiding onmisbaar zijn;
- dienen grensbelemmeringen zoveel mogelijk te worden weggewerkt;
- dienen bij eventueel noodzakelijke verbeteringen in het wegennet die routes voorrang te krijgen, die van belang zijn voor het goederenvervoer.

* verkeersveiligheid
Het verkeer eist nog steeds vele slachtoffers. Ook de materiële schade is groot. De overheid is mede daarom verplicht een krachtig verkeersveiligheidsbeleid te voeren.
- *In de komende* periode dient prioriteit te worden gegeven aan de bestrijding van alcohol in het verkeer. De invoering van een 0-promillage verdient serieus overweging. Alcoholgebruik in het verkeer dient strenger te worden bestraft. Onmiddellijke inbeslagneming van rijbewijs en voertuig bij overtreding dient mogelijk te zijn.
- In voorlichting dienen de risico's van geneesmiddelengebruik in het verkeer meer te worden benadrukt.
- Op de naleving van de maximum-snelheidsgrenzen, ook op secundaire wegen, dient nauwlettender te worden toegezien.
- De "zwakken in het verkeer", zoals kinderen, bejaarden en gehandicapten, verdienen in het beleid extra aandacht.

* zeescheepvaart
Nederland heeft vanouds een maritieme traditie. De laatste jaren heeft echter ook de Nederlandse zeescheepvaart ernstig te lijden gehad van de malaise in de hele scheepvaartsector. Daarnaast was er sprake van een slechte concurrentiepositie door de hogere lasten en zwaardere bemanningseisen dan elders. Het "uitvlaggen" heeft daarom een grote omvang genomen.
- Het overheidsbeleid dient er met kracht op gericht te zijn dat Nederland een sterke maritieme sector behoudt. Daartoe dienen de lasten voor de scheepvaart te worden verlicht en dient deze ook overigens tot een goede concurrentiepositie in staat gesteld te worden.
- De IPZ (Investeringspremieregeling Zeescheepvaart) dient te worden gecontinueerd.

* telecommunicatie
De telecommunicatie-infrastructuur moet zodanig worden gebruikt, dat noch Gods geboden noch het welzijn van de bevolking daardoor worden aangetast. De overheid is daarop aanspreekbaar en mag zich dus niet verschuilen achter de privatisering van de PTT. Daarom:
- moet zij een einde maken aan het zedenkwetsende en normondermijnende verschijnsel van de zgn. 06-sexlijnen. Het beschikbaar stellen van de 06-amusementskooplijnen moet daarom worden beëindigd.
- moet ook de zgn. telefoonverslaving bestreden worden.

* waterstaat
De veiligheid van het Nederlandse grondgebied en zijn bewoners tegen overstromingen moet gewaarborgd zijn en blijven. Daarom moet:
a. een spoedige beslissing genomen worden inzake het toekomstige kustbeleid, mede gelet op de versneld stijgende zeespiegel; hiertoe zullen de nodige middelen moeten worden uitgetrokken;
b. een stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg worden aangelegd. Daardoor zullen de dijkverzwaringen in het benedenrivierengebied minder ingrijpend hoeven te zijn; dit project zal als Deltawerk uit de algemene middelen moeten worden gefinancierd;
c. de dijkversterking in het bovenrivierengebied onverminderd worden voortgezet, opdat, zoals toegezegd, in 1998 overal een redelijke mate van veiligheid kan zijn bereikt;
d. het rijk, gezien het belang van iedere Nederlander bij goede waterkeringen, blijven bijdragen in de door de waterschappen uitgevoerde waterkeringszorg.

* waterschappen
- De waterschappen zullen in staat moeten blijven hun zo belangrijke taak te vervullen. Een spoedige invoering van de nieuwe Waterschapswet zal hieraan een belangrijke bijdrage kunnen leveren.
- Het functionele karakter van de waterschappen dient te worden gewaarborgd. Met verdere schaalvergroting van de waterschappen dient terughoudendheid te worden betracht, opdat de voordelen van de korte lijn tussen besturen en bestuurden niet teloor gaan.
- De overdracht van daarvoor in aanmerking komende waterstaatswerken door het Rijk aan de waterschappen dient te worden versneld, en behoort gepaard te gaan met passende afkoopsommen.

* waterhuishouding
Water van goede kwaliteit dat voor diverse doeleinden kan worden gebruikt, is een schaars goed. Daarom dienen overheid, bedrijfsleven en burgers zuinig en zorgvuldig met water om te gaan.
- De overheid bevordert een zuinig gebruik van drink- en grondwater en is verantwoordelijk voor een goede verdeling van het beschikbare water. De nieuwe Wet op de waterhuishouding en het daarin voorziene planningstelsel zijn hiertoe een

belangrijke aanzet. Met name de bescherming van het voor drinkwater onmisbare grondwater dient een hoge prioriteit te hebben.
- Door een goed beheer van de waterhuishouding dienen de gevolgen van de verdroging van ons land bestreden te worden.
- Een geïntegreerd waterhuishoudkundig beheer is noodzakelijk. Dat wil nog niet zeggen dat alle taken in één hand moeten komen. Het provinciale waterhuishoudingsplan is een uitstekend integratiekader voor alle aspecten van het waterbeheer.
- De bestrijding van fosfaten en zware metalen in het water dient met kracht te worden bevorderd. Door technologische vernieuwing (o.a. korrelreactor) dient de problematiek van het slibafval te worden aangepakt.
- Om de kosten van het beheer van de (regionale) vaarwegen en de oevers te dekken dient een pleziervaartuigenbelasting te worden ingevoerd. De opbrengst daarvan dient ten goede te komen aan de beheerders van deze vaarwegen.
- In verband met de ernstige verontreiniging van de Noordzee dient de Nederlandse regering zich in te zetten voor aanscherping en versnelde uitvoering van het Noordzee Actie Programma.
- De controle op illegale lozingen vanuit schepen en vanaf boorplatforms dient te worden verscherpt.
- Voor visserij en scheepvaart gevaarlijke munitierestanten dienen van de zeebodem te worden verwijderd.
- De Nederlandse regering dient zich internationaal sterk te maken voor versnelde aanpak van de ernstige verontreiniging van Rijn, Maas en Schelde, in goed overleg met de buurlanden.
- Het Rijn Actie Plan dient zo mogelijk versneld te worden ingevoerd. Ook de grote zoutbelasting van de Rijn, die o.a. voor de Nederlandse tuinbouw grote schade oplevert, dient onverminderd bestreden te worden.

Hoofdstuk X
Landbouw en Visserij

GRONDLIJNEN

Boeren en vissers worden vanouds sterk persoonlijk bepaald bij hun afhankelijkheid van de onmisbare zegen des Heeren. Hun voornaamste taak is het om te zorgen voor de eerste levensbehoeften van de mens. In de landbouw gebeurt dat dikwijls in gezinsbedrijven, die daarmee leven en welzijn van de hele bevolking dienen, en dat niet alleen door te voorzien in ons dagelijks brood, maar ook door als 'onbezoldigde hoveniers van de samenleving' natuur en landschap te verzorgen. Vissers verrichten hun werk vaak ver van huis, en verblijven daarvoor kortere of langere tijd op zee.
Dagelijks bezig zijn met het beheer van een stukje van de schepping, het bouwen en bewaren van wat God aan onze zorgen toevertrouwde, is een hoge en verantwoordelijke opdracht die van alle betrokkenen vraagt zich keer op keer rekenschap te geven van de grenzen die een Bijbels rentmeesterschap stelt. Want niet alles wat kan mag. Zeker in een tijd van voortschrijdende technieken en mogelijkheden drukt die verantwoordelijkheid extra zwaar op de schouders van de boer en de visserman.

1989
Betrekkelijk vette jaren lijken plaats te hebben gemaakt voor meer magere jaren. Toch leveren land- en tuinbouw en visserij nog steeds een flinke bijdrage aan het nationaal inkomen. De positieve handelsbalans van Nederland is mede te danken aan de export van produkten van Nederlandse bodem die overal ter wereld goed staan aangeschreven. Het is dan ook van groot belang dat deze bedrijfstakken economisch kunnen blijven renderen.
Mede omdat de overheid in het verleden een beleid heeft gevoerd dat de groei naar meer en beter stimuleerde, hebben wij nu te maken met overproduktie. Gevolg daarvan is ook dat bodem, water en lucht ernstig zijn aangetast of dreigen te worden aangetast. Gevolg is ook dat de zee dreigt te worden leeggevist. Op de overheid en de betrokken bedrijven rust nu een gezamenlijke verantwoordelijkheid ervoor te zorgen dat het noodzakelijke evenwicht wordt hersteld. Dat vraagt in de bedrijfsvoering meer aandacht voor een verantwoord omgaan met de natuurlijke hulpbronnen. Dat vraagt ook om een doordenking van de risico's die zijn verbonden aan de 'industrialisering' van het agrarisch bedrijf. Een herbezinning op bepaalde produktiemethoden is dan ook noodzakelijk. Bij dat alles moet de kwaliteit van de produkten – de sterke kant van onze sector – gehandhaafd blijven, en waar mogelijk nog worden verbeterd. Het komt er evenwel nu reeds op aan de soms tegenstrijdige eisen van milieu en economie zodanig op elkaar af te stemmen dat de pijnlijke, doch onontkoombare maatregelen – knelpunten liggen bijvoorbeeld bij de intensieve veehouderij en de mest-overschotten – niet onevenredig zwaar op bepaalde sectoren of groepen zullen drukken.
De bio-industrie heeft ons in bepaalde opzichten gebracht bij een omgaan met dieren, waarvan wij ons kunnen afvragen, of het zich welbevinden van de dieren niet te zeer wordt veronachtzaamd. Immers de 'rechtvaardige kent het leven zijner beesten'. De genetische manipulatie van plant en dier leidt tot verstrekkende ingrepen in wat God geschapen heeft. Normering van dat menselijk handelen in wet- en regelgeving blijft achter bij de ontwikkelingen in de praktijk.

INZET

* structuurbeleid
- Het beleid moet erop zijn gericht dat de (jonge) agrarische ondernemer perspectief blijft houden op een gezonde bedrijfsvoering. Uit de Landbouwstructuurnota blijkt dat daarvoor versterking van de mogelijkheden voor bedrijven om tot diversificatie van teeltmogelijkheden te komen, nodig is. Speciale aandacht moet in dit verband uitgaan naar:
a. het behoud van een positieve sociaal-economische basis voor het goed geleide gezinsbedrijf;

b. effectieve fiscale en sociale maatregelen teneinde bedrijfsopvolgingen soepeler te kunnen doen verlopen;
c. versterking van de structuur van bestaande bedrijven in het geval in de directe omgeving gronden beschikbaar komen; dat kan via het bureau Landbouwgronden of andere (overheids-)instanties;
d. het stimuleren van de verbouw van nieuwe gewassen en produkten, alsmede optimalisering van teeltwijzen en hulpmiddelen;
e. ondersteunende maatregelen voor levensvatbare bedrijven in onrendabele gebieden. Speciale aandacht verdient agrarische bedrijfsuitoefening in de uiterwaarden.

* overproduktie
- Een beleid dat is gericht op terugdringing van overproduktie dan wel overcapaciteit, mag niet alleen bestaan uit louter produktiebeperkende maatregelen. Een dergelijk beleid zou een te grote aanslag betekenen op de inkomenspositie van de ondernemer. Veel meer is te verwachten van een aanpak van produktiebeheersing. Daarbij moet sprake zijn van een samenhangend pakket maatregelen. Eerst en vooral moeten de praktische mogelijkheden en eventuele alternatieven worden aangesproken. Een dergelijk pakket moet in samenspraak met het particuliere initiatief en vertegenwoordigers van de beroepssectoren worden opgesteld en ten uitvoer gelegd. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan:
1. extensiveringsregelingen, ingepast in continuïteit van bedrijfsvoering en een verantwoorde inkomenspositie van de ondernemer;
2. braaklegregelingen, liefst van tijdelijke aard; de vrijkomende grond kan worden benut voor de zelfvoorziening aan (groen-)bemestingsbehoefte en veevoeders; hiervoor moet wel een reële financiële basis zijn;
3. alternatieve teelten, waaronder snelgroeiend hout; de ondernemer moet, als hij daartoe wil overgaan, de garantie hebben dat hij niet stuit op planologische belemmeringen (wetgeving op het terrein van de ruimtelijke ordening) als hij zijn kavel weer wil gebruiken in strikt agrarische zin;
4. het uit produktie nemen van gronden ten behoeve van natuurbouw, respectievelijk versterking van reeds aanwezige natuur- en landschapsfuncties.
- De controle op de diverse quoteringsvoorschriften moet effectief zijn. Rechtsongelijkheid op dit gebied, hetzij nationaal, hetzij internationaal, moet worden voorkomen.
- Het beleid moet erop gericht zijn, dat de quoteringen zo snel als verantwoord mogelijk worden opgeheven ten behoeve van een in eigen verantwoordelijkheid uitgeoefend ondernemerschap. Uiteraard zullen altijd randvoorwaarden moeten worden gesteld met het oog op de natuur, de afzetmarkt en het milieu.
- De superheffing op de melkproduktie moet geleidelijk worden opgeheven. De ruimte moet met name ten goede komen aan het kleinere gezinsbedrijf dat daaraan behoefte heeft.
- Maatregelen die worden getroffen om de produktie te beheersen, moeten zo mogelijk geleidelijk ten uitvoer worden gelegd, zodat de bedrijven de tijd krijgen zich erop in te stellen.

* sanering
De overheid behoort de consequenties van een eerder gevoerde politiek grotendeels zelf te dragen. De kosten van het 'achterstallig' beleid van de overheid mogen ook niet plotseling en onevenredig hard met terugwerkende kracht op de huidige bedrijven worden verhaald. Daarom moet:
a. voor niet langer levensvatbare bedrijven een goede regeling voor bedrijfsbeëindiging in stand worden gehouden;
b. het al of niet tijdelijk uit produktie nemen van middelen respectievelijk sanering van bedrijfscapaciteit met goede regelingen worden ondersteund.
Vrijwilligheid moet voorwaarde zijn en blijven.

* milieubeheer
Natuurlijk zullen ook de land- en tuinbouw een steentje bij moeten dragen ter bescherming van het milieu. Dat is een belang van nu, en bij leven en welzijn ook van straks.
Eenzijdigheid moet echter worden vermeden. Dat betekent dat de agrarische sector niet onevenredig mag worden belast in vergelijking met andere sectoren die het milieu evenzeer aantasten. Om het draagvlak voor bepaalde maatregelen te vergroten, en daarmee de kansen op succes van het te voeren beleid, zal zoveel mogelijk in samenspraak met de landbouw en de met haar nauw verweven sectoren naar oplossingen (regels, normen, alternatieven, termijnen) moeten worden gezocht. Het door de landbouworganisaties aangedragen milieubeleidsplan biedt daartoe een eerste aanzet.
- De financiële lasten die voortvloeien uit milieumaatregelen moeten worden gedragen door de overheid en door de sector zelf.
- De overheid moet de sector stimuleren bij het zoeken naar alternatieven voor chemische bestrijdingsmiddelen die schadelijk zijn voor de volksgezondheid. Die alternatieven moeten economisch haalbaar zijn en niet gevaarlijk voor het milieu. Pas als die alternatieven gevonden zijn kunnen de chemische bestrijdingsmiddelen verboden worden.
- Het gebruik van middelen die de volksgezond-

heid bedreigen moet worden verminderd door terughoudender dosering, door isolatie en door een scherpere normstelling. Dat laatste kan ook een verbod inhouden, als dat om milieuhygiënische redenen noodzakelijk is.
- De geïntegreerde landbouw, één van de meer milieuvriendelijke produktiemethoden, verdient meer aandacht. Proeven terzake moeten worden uitgebreid. Voorbeeldbedrijven behoren door de overheid te worden gesteund.
- De hoeveelheid bemestings- en bestrijdingsmiddelen die op basis van praktijkonderzoek voor een normatieve teelt onmisbaar is, moet bij eventuele extra heffingen buiten beschouwing worden gelaten.
- Op grond van de tot dusverre opgedane praktijk- ervaringen met de mestwetgeving, moeten gebleken knelpunten worden opgeheven. Dit overigens met behoud van de doelstelling van die wetgeving. Te denken is aan verplaatsing en verhandelbaarheid, aan uitrijbepalingen, en differentiatie naar kenmerken en feitelijke omstandigheden per gebied.
- Er dient intensief te worden gezocht naar effectieve methoden en middelen om de overtollige mest te verwerken. Dat moet op zodanige wijze geschieden, dat nergens elders het milieu er alsnog door wordt belast, en de mestwaarde maximaal wordt ingezet op plaatsen waar een tekort bestaat.
- Er dient voortvarend te worden gewerkt aan mestopslag- en mestverwerkingsmethoden die het milieu zo weinig mogelijk belasten (silo's, afdekken, onderwerken e.d.).
- Er moet serieuze aandacht worden gegeven aan export van meststoffen naar werelddelen die met ernstige tekorten te kampen hebben. Innovatieprojecten op dit punt dienen door de overheid te worden ondersteund.
- Intensief moet worden bevorderd dat veevoederproducenten de samenstelling van hun produkten af gaan stemmen op verscherpte normstellingen op het gebied van toelaatbare emissies.
- De voorlichtingsdiensten moeten worden ingeschakeld bij het treffen van de nodige milieumaatregelen. Ook moeten zij meer algemeen milieuvriendelijke produktiemethoden en volwaardige alternatieve landbouwmethoden bevorderen.
- In het drieluik onderwijs-voorlichting-onderzoek moet meer aandacht worden geschonken aan een toegesneden milieugerichte bedrijfsvoering en de perspectieven daarvan.

* bedrijfsvoorlichting
- De verzelfstandiging van de bedrijfsvoorlichting mag op geen enkele wijze afbreuk doen aan de kwaliteit en de slagvaardigheid van de dienstverlening. Ook de objectiviteit mag er niet onder lijden. Alvorens tot privatisering kan worden overgegaan moet op deze aspecten eerst onderzoek hebben plaatsgehad.

* pacht
Het pachtinstituut heeft vele tientallen jaren een nuttige functie vervuld als financieringsinstrument voor de land- en tuinbouw. Het teruglopen van het pachtareaal dwingt tot bezinning op het geldende pachtstelsel. Dit stelsel mag niet dermate rigide worden, dat het tot verdere teruggang van het pachtareaal leidt.
- Het pachtprijsstelsel moet, meer dan thans het geval is, rekening houden met de trendmatige ontwikkeling van de grondprijzen en het rendement van de verpachter.
- De bescherming van de rechtspositie van de pachter mag, daar waar het gebruik van grond betreft ten behoeve van eigen bedrijf, niet wezenlijk worden aangetast. Voor eigen gebruik door de verpachter moeten er meer mogelijkheden komen.
- De staat, als grootste verpachter, moet ervoor waken dat geen vermenging optreedt tussen zijn positie als verpachter, en de taak van de overheid om algemene belangen af te wegen.

* landinrichting
De landinrichting is als instrument onmisbaar bij een verantwoord beheer en gebruik van gebieden die niet zondermeer zijn toegesneden op de eisen van de tijd. Bij de landinrichting behoren landschappelijke, cultuurhistorische alsmede natuurwaarden een belangrijke plaats in te nemen. De landinrichting als instrument zal daarom zelden alleen de produktiefactor kunnen dienen, maar wel een meer renderende bedrijfsvoering bij overigens gelijkblijvende produktie mogelijk maken.

* natuur- en landschapsbehoud
Enerzijds heeft de landbouw gezorgd voor het instandhouden van het vele waardevolle dat wij nog hebben, anderzijds is er veel karakteristieks verloren gegaan. Een krachtig conserverings- en herstelbeleid is dringend nodig.
- Er dient een integraal beleid te worden ontwikkeld om karakteristieke waarden te behouden en opnieuw kansen te bieden. Er mag niet worden volstaan met conservering, ook restauratie en uitbouw (natuurbouw) zijn goede instrumenten.
- Kleinschalige natuur- en landschapselementen verdienen extra aandacht van de overheid. Het zogenaamde relatienotabeleid biedt daarvoor instrumenten en moet derhalve voldoende volume hebben.
- De vergrassing van bossen en heidevelden moet krachtig worden tegengegaan op basis van beheersplannen.
- Een doordacht bufferzonebeleid moet negatieve invloeden van menselijke activiteit op de eco-

logische hoofdstructuur en waardevolle natuurlandschappen verhinderen. Ook hier zijn eventueel overeenkomsten met gebruikers van gronden in te zetten.
- Het instandhouden van houtwallen en ruigten langs de weg of in het veld is van belang voor flora- en fauna-rijkdom. Daardoor ondervonden lasten zullen door de overheid mede moeten worden gedragen.
- Onevenwichtigheden in bepaalde bestanden aan vogels (kraaien, eksters en ganzen bijv.) moeten met zorg worden teruggedrongen, waarbij er wel op gelet moet worden dat er daardoor geen andere onevenwichtigheden ontstaan.
- Uitbreiding van het aantal stiltegebieden wordt bevorderd.

* prijsbescherming
De prijsbescherming moet zeer geleidelijk naar een lager niveau. Daardoor zal meer marktconformiteit ontstaan. Tevens moeten de specifieke kenmerken en randvoorwaarden van het landbouwprijzenbeleid zo zorgvuldig mogelijk worden gehanteerd. De landbouwproduktie is niet te vergelijken met bestuurbare industriële processen. Op internationaal niveau is daarbij met name de positie van de Derde-wereldlanden van belang. Het gaat nu eenmaal om een verstrengeling van belangen van inkomenspositie, voedselvoorziening, afstemming van vraag en aanbod op regionaal niveau, natuur en landschap, werkgelegenheid en de positie van ontwikkelingslanden.
- Fraude met prijsmaatregelen in Europees verband dient krachtig te worden aangepakt.

* visserij
Het probleem in de visserij (met name de zee- en kustvisserij) is de grote overcapaciteit. Er kan veel meer vis gevangen worden dan wat op basis van de EG-bepalingen is toegestaan. De aan Nederland toegedeelde quota zijn ontoereikend om op de huidige voet verder te gaan. Er zal dus niet zijn te ontkomen aan een verkleining van de capaciteit van onze zeer moderne vloot. Dat is een moeizaam proces, waarbij de individuele posities van de vissers met eigen vangstrechten moeten worden gerespecteerd. Er is bovendien het grote belang van de havens met belendende visverwerkende activiteiten en industrie. Veel knelpunten vragen om een oplossing.
- Nog steeds bestaat er veel onzekerheid over de vraag hoeveel vis er per soort (nog) is. Biologisch onderzoek moet daarover opheldering verschaffen, opdat duidelijk wordt hoe de visstand zich per vissoort ontwikkelt en hoeveel vis er aan de zee kan worden onttrokken zonder dat dit de vangstmogelijkheden in de komende jaren negatief beïnvloedt.
- Met het oog op de toekomstige visstand moet de aanlanding van ondermaatse vis, in binnen- en buitenland, krachtig worden tegengegaan.
- De sanering van de vissersvloot *verdient krachtiger* steun van de overheid, in zowel financieel als sociaal-economisch opzicht.
- De Nederlandse overheid moet zich er via het overleg in Brussel voor inzetten dat de controle op de naleving van de Europese voorschriften overal, dus in binnen- en buitenland, op eerlijke en gelijke wijze plaatsheeft.
- Er behoren afdoende en bevredigende oplossingen te worden gezocht voor de gerezen problemen op het gebied van bijvangsten, vistuig, maaswijdten, zeedagenregelingen, de toedeling van quota en dergelijke. De situatie van nu laat veel te wensen over en geeft regelmatig spanningen. De billijke menselijke maat zal door alle partijen moeten worden hervonden.
- Historische visserijbelangen moeten prevaleren boven een politiek van herverdeling van quota over de visserijlanden binnen de Europese Gemeenschap.
- Overheidsregelingen die een toenemende druk doen ontstaan om te gaan vissen op dagen die daarvoor traditioneel niet werden gebruikt, moeten worden herzien. Het vissen op zondag moet worden tegengegaan.
- De schaal- en schelpdierencultures verdienen een ondersteunde, en waar nodig beschermde kans op ontplooiing. Uitbreiding van percelen in schone wateren is dringend gewenst. Historische en recent tot ontwikkeling gebrachte percelen moeten met alle ter beschikking staande middelen worden ontdaan van hinderlijke besmetting en dergelijke.
Monopolievorming moet worden tegengegaan en historische rechten, ook hier, moeten worden beschermd. Verdringing door nieuwe beroepsbeoefenaren van elders moet worden verhinderd. Beunhazerij en stroperij moeten effectief worden bestreden.

* recreatie
Vrijetijdsbesteding en recreatief gedrag dienen genormeerd te zijn aan het Woord van God. Hoe zinvol het in deze jachtige tijd ook kan zijn zich in de natuur op te houden en te genieten van Gods schepping, helaas is het zo dat ergerlijk gedrag van recreanten dikwijls een smet op dit alles werpt. Te denken valt in dit verband ook aan eigenaren en gebruikers van bepaalde percelen die zich niets gelegen laten liggen aan principiële bezwaren van de plaatselijke bevolking. De overheid dient dan ook krachtig stelling te nemen tegen:
1. alle vormen van naaktrecreatie en ander aanstootgevend gedrag;
2. grootschalige recreatieprojecten die de rust, waaronder niet in de laatste plaats de zondagsrust, verstoren;
3. eigenaren en gebruikers van bepaalde perce-

len die zich in hun recreatief gedrag niets laten gelegen liggen aan principiële bezwaren van de plaatselijke bevolking;
4. geluid(soverlast) die wordt veroorzaakt door sport en recreatie.
- Er moeten hogere eigen bijdragen worden gevraagd van gebruikers van recreatieve voorzieningen.
- Er dient een vaartuigenbelasting te worden ingesteld ten behoeve van het onderhoud van (regionale) vaarwegen.

* biotechnologie
Op biotechnologisch gebied gaan de ontwikkelingen steeds sneller en steeds verder. De gevolgen zijn verstrekkend. Niet alleen is het nodig paal en perk te stellen aan de voortgaande ontwikkelingen, bovendien is het de vraag of bepaalde ontwikkelingen niet te ver zijn doorgeschoten. Veel gevaren zijn, zo moet achteraf worden vastgesteld, te laat onderkend.
- Op korte termijn moeten op basis van Gods Woord normen worden geformuleerd. In de wet moet worden aangegeven waar de grenzen van het toelaatbare liggen.
- De ontwikkeling van transgene landbouwhuisdieren en andere experimenten met dierlijk erfelijkheidsmateriaal waarbij de eigen aard van het dier wordt aangetast, moeten worden verboden.
- Het gebruik van groeihormoon, zoals BST en PST, moet met onmiddellijke ingang worden stopgezet.
- Dieren en vlees van dieren die zijn behandeld met groeistimulerend geslachtshormoon mogen niet worden ingevoerd.
- Er moeten waarborgen komen ter bescherming van de soortenrijkdom.
- Toepassingen van biotechnologisch onderzoek moeten ook in de plantaardige sector met de grootst mogelijke zorgvuldigheid geschieden, dit i.v.m. genetische variaties; nieuwe variëteiten vragen immers vaak weer om nieuwe bestrijdingsmiddelen, en dat kan leiden tot een spiraal van autonome ontwikkeling.
- Het leggen van octrooi op (genetisch gemanipuleerde) vormen van leven dient te worden verboden.

* dierenwelzijn
De Bijbelse notie van een goed rentmeesterschap strekt zich ook uit tot de wijze waarop mensen behoren om te gaan met dieren. Onnodig dierenleed moet worden voorkomen, dus niet achteraf bestreden. Voor wetgeving gericht op het welzijn van dieren dient dan ook als uitgangspunt te gelden: alles is verboden, tenzij het is toegestaan. Dat betekent dat de in behandeling zijnde Gezondheids- en welzijnswet voor dieren moet worden bijgesteld.
- Dieronvriendelijke produktiesystemen moeten, indien mogelijk in overeenstemming met de desbetreffende Europese resolutie, op termijn worden verboden.
- De overheid moet de produktie en consumptie van 'scharrelprodukten' stimuleren.
- Erkende organisaties die zich toeleggen op de dierenbescherming moeten de bevoegdheid krijgen zich tot de rechter te wenden. Daarnaast moeten opsporingsambtenaren de bevoegdheid krijgen ernstig verwaarloosde dieren aan de beschikkingsmacht van de eigenaar of bezitter te onttrekken.
- Dierproeven moeten tot het uiterste worden teruggedrongen. Dierproeven terwille van de cosmetica-industrie moeten verboden worden. Alternatieven voor dierproeven moeten van overheidswege worden gestimuleerd.

Hoofdstuk XI Sociale Zaken en Werkgelegenheid

GRONDLIJNEN

Ieder mens, man en vrouw, is geroepen om zijn leven wel te besteden tot Gods eer en tot heil van de naaste. Deelname aan het arbeidsproces is één van de wijzen waarop aan deze roeping gestalte kan worden gegeven. In eerste instantie is de mens persoonlijk verantwoordelijk voor het levensonderhoud van zichzelf en dat van zijn gezin. Uitgangspunt is dat "de arbeider zijn loon waardig is". Daarentegen geldt evenzeer dat "wie niet werken wil, niet zal eten".
Onze werkelijkheid is door de zonde een gebroken werkelijkheid. Velen kunnen, door wat voor oorzaak dan ook, niet (meer) actief deelnemen aan het arbeidsproces. Gods Woord laat er ten aanzien van hen geen twijfel over bestaan dat ook zij recht hebben op een volwaardig bestaan. Er dient recht te worden gedaan aan armen en verdrukten, aan wees en weduwe, zo houdt de Bijbel ons voor. Hierin ligt een duidelijke opdracht voor familie, kerk en overheid. Mede tegen het licht van dit uitgangspunt zal er in het sociale zekerheidsstelsel meer nadruk gelegd dienen te worden op ieders verantwoordelijkheid voor zichzelf en zijn naaste.
Ook het ontvangen van een uitkering schept verplichtingen. Zo behoren zij die kunnen werken, ook metterdaad actief naar werk te zoeken.

1989
De werkloosheid blijft, alle inspanningen ten spijt, steken op een onaanvaardbaar hoog niveau, en dat ondanks het feit dat het aantal arbeidsplaatsen de afgelopen jaren sterk is gestegen. Belangrijkste oorzaken hiervan zijn het niet goed aansluiten van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt alsmede de hoge loonkosten. Een andere oorzaak is dat een toenemend aantal vrouwen zich op de arbeidsmarkt aanmeldt. Ondanks het feit dat de uitkeringen in de afgelopen jaren zijn bevroren blijven de kosten van het sociale stelsel hoog. De premiedruk is, zeker in vergelijking met de ons omringende landen, groot.
Een trend die extra lastenverzwaring in de hand heeft gewerkt en het stelsel van sociale zekerheid tot in de kern heeft aangetast is die van de individualisering. Ook de toenemende vergrijzing, en dus een groeiend aantal AOW-gerechtigden, zorgt voor een extra financiële druk in de toekomst. Het sociale stelsel dreigt dan ook onbetaalbaar te worden.
Principiële en praktische bezwaren nopen daarom tot een ombuiging van het beleid. Het gezin, gebaseerd op het huwelijk, moet weer de basis vormen waarop de sociale voorzieningen worden geënt. Dat is een eis van leven en welzijn.
Sociale voorzieningen en verzekeringen zullen meer gericht moeten worden op het aspect van de behoefte, en minder op het aspect van loonderving. Uitkeringen zouden, na een korte periode ter compensatie van loonderving, afhankelijk moeten zijn van het gezinsinkomen. Uitzonderingen op deze regel vormen de demografisch bepaalde uitkeringen, zoals de AOW en de AKW. Deze dienen in beginsel inkomens-onafhankelijk te zijn. Alleen zo zal de premie-druk beperkt blijven en het sociale stelsel, ook in de toekomst betaalbaar zijn.

INZET

* minima
Het sociale stelsel is erop gericht, dat ieder die buiten zijn schuld geen inkomen meer heeft, over voldoende middelen beschikt om in het levensonderhoud van zichzelf en zijn gezin te voorzien. Na een jarenlange bevriezing van de uitkeringen mag de koopkracht van de minima niet verder worden aangetast. Maatregelen daartoe zijn o.a.:
- De uitkeringen dienen direct gekoppeld te worden aan de prijzen voor het levensonderhoud.
- De kinderbijslag moet, boven de beleidsmatige aanpassing van de inflatie, worden verhoogd, met name vanaf het derde kind.
- In het sociale stelsel worden meer prikkels inge-

bouwd, waardoor de eigen verantwoordelijkheid beter tot haar recht kan komen.

* koppeling
Het behoud van koopkracht voor uitkeringsgerechtigden is een minimumvereiste. Daarentegen is een automatische koppeling van uitkeringen aan de lonen ongewenst.
- Zo'n koppeling miskent het principiële verschil tussen loon (prestatie voor geleverde arbeid) en uitkering (tegemoetkoming in de kosten van het levensonderhoud).
- Een koppeling is te star en staat een mogelijke differentiatie tussen uitkeringen in de weg. Zo kan er door de koppeling geen onderscheid gemaakt worden tussen uitkeringsgerechtigden met perspectief op een plaats op de arbeidsmarkt (bijvoorbeeld WW-gerechtigden), en uitkeringsgerechtigden zonder dit perspectief (bijvoorbeeld AOW-gerechtigden).
- De overheid heeft weinig greep op de loonvorming. Dat bergt het gevaar in zich dat bij forse loonstijgingen er een evenredige verhoging komt van de premiedruk, wat weer nadelig is voor de werkgelegenheid.
- Door de toenemende vergrijzing zal er in de toekomst een extra beroep worden gedaan op het sociale stelsel, waardoor toenemende kosten te verwachten zijn.
Kortom: met het koppelingsmechanisme tussen lonen en uitkeringen moet uiterst terughoudend worden omgesprongen. Wel kan, afhankelijk van de financieel-economische vooruitzichten, per jaar besloten worden of, en hoeveel de sociale uitkeringen kunnen stijgen boven de stijging van het prijsniveau.

* arbeidsongeschiktheid
De groei van het aantal arbeidsongeschikten is verontrustend en moet worden beperkt.
- Een terecht gebruik van de WAO (Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering) moet volledig worden gehonoreerd. Oneigenlijk gebruik en misbruik daarentegen moeten hard worden aangepakt.
- Meer aandacht moet worden besteed aan de arbeidsomstandigheden. Invoering van een per bedrijfstak variabele premie kan daarvoor een stimulans zijn.
- Het begrip "vervangende arbeid" dient te worden verruimd.
- De AAW (Algemene Arbeidsongeschiktheidswet) en de WAO dienen geïntegreerd te worden, waarbij de eerste schijf van de WAO (15-25a) vervalt.
- Het in dienst nemen c.q. houden van (gedeeltelijk) arbeidsongeschikten dient te worden gestimuleerd.
- De taakstelling voor de overheid en de marktsector, zoals die in de WAGW (Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers) is neergelegd, dient te worden nagekomen.

* Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW)
- Er dient een wettelijke regeling te komen op grond waarvan weduwnaars in aanmerking komen voor een uitkering, ter verzorging van hun gezin.
- De AWW-uitkering dient, na een tijdelijke uitkering voor eventuele loonderving, afhankelijk te zijn van inkomsten uit of in verband met arbeid. Daarnaast dient er een inkomensafhankelijke uitkering te komen ten behoeve van kinderen beneden de 18 jaar.

* Algemene Ouderdomswet (AOW)
De vergrijzing zorgt voor een groeiend aantal mensen dat een beroep doet op de AOW. De kosten daarvan zullen dan ook sterk stijgen en gedragen moeten worden door een kleiner aantal mensen.
- Nader onderzocht moet worden hoe de AOW in de toekomst het best gefinancierd kan worden.
- Eigen initiatief, zoals onder andere in sparen naar voren komt, moet gestimuleerd worden.
- Er moeten meer mogelijkheden geschapen worden voor flexibele pensionering.
- De VUT-regeling blijkt in de praktijk duur te zijn. Deze voorziening moet dan ook, gezien dit kosten-aspect, heroverwogen worden.
- Individualisering van de AOW wordt afgewezen.

* Algemene Bijstandswet (ABW)
In het kader van de ABW dient de eigen verantwoordelijkheid te worden benadrukt.
- In de huidige wet wordt spaarzin afgestraft. Met eigen vermogen zou in mindere mate rekening gehouden moeten worden.
- Bovendien moet de mogelijkheid tot het aannemen van giften worden verruimd.

* Algemene Kinderbijslagwet (AKW)
Zeker in vergelijking met onze buurlanden, voert Nederland een beleid dat niet gezinsvriendelijk is. Met name grote gezinnen en gezinnen die van een minimum-inkomen moeten rondkomen, hebben het moeilijk.
- In het kader van een meer gezinsvriendelijk beleid dient de kinderbijslag in de komende 4 jaar met 1,1 miljard extra te worden verhoogd.
- Deze extra verhoging wordt, naast de beleidsmatige aanpassing van de inflatie, met name gegeven ten behoeve van de grotere gezinnen. Daartoe wordt de kinderbijslag vanaf het derde kind verhoogd.
- Kinderopvang is, bijzondere gevallen daargelaten, geen taak voor de overheid.

* gezin
In het sociale stelsel dient het gezin, gebaseerd

op het huwelijk, uitgangspunt te zijn.
- Het sociale stelsel mag geen aanmoediging vormen voor samenlevingsvormen buiten het huwelijk of een 'boete' op het huwelijk zetten.
- Individualisering van het sociale stelsel doet tekort aan de verantwoordelijkheid voor elkaar binnen het gezin en wordt derhalve afgewezen.
- Het gebruik van het criterium kostwinnerschap moet weer ingevoerd worden.

* misbruik
Misbruik en oneigenlijk gebruik van sociale voorzieningen moeten strenger worden aangepakt. Goede afstemming van de verzekerdenadministraties is daarvoor noodzakelijk. Wel dient de bescherming van de privacy voldoende gewaarborgd te worden.

* gemoedsbezwaarden
De overheid mag niet heersen over de gewetens van de burgers. Gemoedsbezwaarden tegen elke vorm van verzekering dienen dan ook een ruime erkenning.

* arbeidsverhoudingen
De Bijbel roept op tot arbeidsverhoudingen, waarin zowel werkgever als werknemer zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheden voor elkaar.
- In dit licht is er geen plaats voor stakingen en uitsluitingen. Geschillen dienen te worden opgelost door middel van arbitrage of via de onafhankelijke rechter.
- In arbeidscontracten zullen de gewetensbezwaren tegen het verrichten van handelingen in strijd met Gods Wet, moeten worden erkend.
- Wettelijk dient te worden vastgelegd dat sollicitanten, direct noch indirect, mogen worden geweerd omdat ze gewetensbezwaren hebben ten aanzien van bepaalde aspecten van hun taak.
- Overleg over de arbeidsvoorwaarden is in de eerste plaats een zaak van werkgevers en werknemers. De overheid dient zich in dezen terughoudend op te stellen.
- De Arbeidsomstandighedenwet moet snel verder ten uitvoer worden gelegd, ook in de overheidssfeer.
- De overheid heeft op het gebied van de arbeidsverhoudingen een voorbeeldfunctie. Het overleg tussen de minister van binnenlandse zaken en de ambtenaren dient zoveel mogelijk op basis van gelijkwaardigheid te geschieden.

* zondagsrust
Zondagsarbeid dient, met uitzondering van de noodzakelijke werkzaamheden zoals bij de politie en in de verzorgende sector, tegengegaan te worden.

* werkloosheid
Het aantal werklozen in Nederland is nog onrustbarend hoog. Een harde kern vormen de langdurig werklozen, die vanwege hun lage opleidingsgraad moeilijk op de arbeidsmarkt terecht kunnen. Ook de werkloosheid onder de etnische minderheden is zorgwekkend. Om een keer ten goede te bewerkstelligen moet gedacht worden aan de volgende maatregelen:
- Voor langdurig werklozen dient er gewerkt te worden aan een samenhangend pakket van maatregelen op het gebied van scholing, werkervaringsplaatsen en werkgeverspremie-verlaging.
- Langdurig werklozen die niet deelnemen aan mogelijkheden om hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten, moeten gekort worden op hun uitkering.
- Werklozen uit etnische minderheidsgroepen moeten verplicht deelnemen aan erkende cursussen, waardoor zij in ieder geval de Nederlandse taal gaan beheersen en de grondbeginselen van de Nederlandse cultuur leren kennen.
- De doorstroming op de arbeidsmarkt dient te worden bevorderd door oplossing van het probleem van de pensioenbreuk en een versoepeling van het ontslagrecht.
- Het moet minder makkelijk worden gemaakt aangeboden werk te weigeren. Het begrip 'passende arbeid' dient te worden verruimd.
- Bij vervulling van vacatures dient voorrang te worden gegeven aan kostwinners. Herintreding van gehuwde vrouwen moet niet gestimuleerd worden.
- De arbeidsvoorzieningsorganisatie speelt een belangrijke rol in de bestrijding van de werkloosheid. Het functioneren van deze organisatie moet verbeterd worden.
- Het monopolie op arbeidsbemiddeling moet worden doorbroken en commerciële arbeidsbemiddeling toegestaan.
- De arbeidsvoorzieningsorganisatie moet minder centraal geleid en meer marktgericht zijn.
- Grote terughoudendheid moet worden betracht bij de voorgenomen tripartisering van de arbeidsvoorzieningsorganisatie. Deze immers zal de eenheid van het beleid bemoeilijken en de besluitvaardigheid aantasten, gezien de verschillende belangen van werkgevers, werknemers en overheid. De eigen verantwoordelijkheden en bevoegdheden van overheid en sociale partners zullen vervagen. De controlerende taak van het parlement wordt daardoor ondergraven.
- Arbeidsduurverkorting moet niet verder doorgevoerd worden.

* emancipatie
Man en vrouw zijn gelijkwaardig door God geschapen. Daarbij hebben man en vrouw wel een onderscheiden plaats en taak in de samenleving. De vrouw, indien zij gehuwd is en voor kinderen moet zorgen, heeft primair een verantwoordelijk-

heid in het gezin. Het huidige emancipatiestreven miskent dit. Emancipatie tot elke prijs leidt tot individualisering van de samenleving en uitholling van huwelijk en gezin, met alle negatieve gevolgen vandien.
- De overheid mag zeker niet dwingend gaan optreden om bestaande patronen te doorbreken.
- De 1990-maatregel, gericht op economische zelfstandigheid van meisjes en vrouwen, moet worden teruggedraaid.
- Positieve discriminatie van vrouwen wordt afgewezen.
- De Emancipatieraad kan worden opgeheven.
- Het gezin moet centraal staan in het overheidsbeleid.

* collectieve sector en ambtenarensalarissen
Op het gebied van de arbeidsvoorwaarden heeft de overheid een eigen verantwoordelijkheid. De arbeidsvoorwaarden voor het personeel in de collectieve sector dienen mitsdien niet gedicteerd te worden door het bedrijfsleven. Een automatische koppeling tussen lonen in de collectieve sector en de lonen in de marktsector wordt daarom afgewezen.
- Als in de marktsector van loonmatiging sprake blijft, moet de achterstand van de arbeidsvoorwaarden in de collectieve sector geleidelijk worden weggewerkt.
- Voorrang dient daarbij gegeven te worden aan die categorieën waar de achterstand het grootst is.
- De beloningsstructuur dient flexibeler te zijn, meer gericht op de situatie op de arbeidsmarkt en op geleverde prestaties.
- Als onderdeel van de arbeidsvoorwaarden dienen ambtenaren gestimuleerd te worden om van een voorziening voor het openbaar vervoer gebruik te maken.
- In die sectoren waar de werkdruk groot is (verpleging, verzorging en onderwijs) dienen meer arbeidsplaatsen te worden geschapen, zodat de taken weer volledig en adequaat kunnen worden uitgevoerd.

Hoofdstuk XII
Economische Zaken

GRONDLIJNEN

"De mens zal bij brood alleen niet leven, maar bij alle Woord dat uit de mond van God uitgaat". Dit Bijbelwoord wijst op het allerhoogste goed. Dat is niet het materiële, niet het streven naar steeds meer, maar een leven tot Gods eer en tot welzijn van de naaste. Gods heilzame geboden kunnen dan ook niet anders dan normerend zijn ook voor ons economisch handelen.
Belangrijk is dat de overheid zich rekenschap geeft van de eisen van een Bijbels rentmeesterschap. De persoonlijke verantwoordelijkheid tegenover onze Schepper moet tot haar recht kunnen komen. De overheid moet ruimte maken voor het particulier initiatief door de voorwaarden te scheppen, op basis waarvan zelfstandige ondernemers hun beroep en bedrijf kunnen uitoefenen. Na de zondeval is overigens een eerste vereiste dat de ongebondenheid der mensen wordt ingetoomd. Het economisch handelen van de een mag niet ten koste gaan van de ander, noch ook ten koste gaan van de komende generaties. Daarom moet de overheid grenzen stellen aan de menselijke bedrijvigheid en optreden als schild voor de zwakken.
Bijbelse waarden als soberheid en matigheid roepen in dit verband ook op tot een verantwoord gebruik van de gaven die in Gods schepping besloten liggen.

1989
Als gevolg van de loonmatiging is de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven de laatste jaren aanmerkelijk verbeterd. Ook de vermogenspositie van de bedrijven is sterker geworden. De investeringen bevinden zich procentueel gezien weer bijna op het niveau van de jaren '60.
Van oudsher is de Nederlandse economie sterk gericht op het buitenland. Anno 1989 geldt dit meer dan ooit tevoren, en het ziet er naar uit dat de internationale belangenvervlechting eerder toe, dan af zal nemen. Die afhankelijkheid van de economische ontwikkelingen op wereldschaal is niet van gevaren ontbloot. Nederland ondervindt namelijk in sterke mate de invloeden van wat er elders in de wereld gebeurt (schommelingen in dollarkoers, olieprijzen, e.d.).
Gebleken is dat een ongeremde economische groei tot onaanvaardbare gevolgen leidt, met name het milieu wordt nog altijd te zwaar belast. Het gevolg daarvan is dat er nu, met het oog op de toekomst, ingrijpende maatregelen moeten worden genomen die offers vragen van alle betrokkenen, waaronder ook het bedrijfsleven. Tevens is een extra inspanning nodig om de verontreiniging weg te werken en te voorkomen dat er nog meer verontreinigende stoffen in het milieu terecht zullen komen.
Onderzoek naar alternatieve, schonere energiebronnen is nog in volle gang, maar heeft tot op heden niet of nauwelijks tot rendabele toepassingen geleid. Als eerste pleitte de SGP-fractie trouwens voor een specifiek bedrijfsgericht programma voor milieutechnologie.
Na de ramp met de Russische kerncentrale in Tsjernobyl, waarvan de gevolgen tot in Nederland merkbaar waren, lijkt kernenergie als reële mogelijkheid voorlopig van de baan.
De pogingen om ook het midden- en kleinbedrijf te betrekken bij de technologische ontwikkelingen werden in de afgelopen periode voortgezet. Verschillende innovatiecentra kwamen van de grond. Daarnaast bleek deze sector goed voor een groot deel van de nieuwe (deeltijd)banen die in de afgelopen periode tot stand werden gebracht.

INZET

* economische ontwikkeling
De overheid moet zorg dragen voor een zodanige economische ontwikkeling, dat, met behoud van fundamentele christelijke normen, een optimale bijdrage wordt geleverd aan het terugdringen van het financieringstekort, het tot stand brengen van nieuwe arbeidsplaatsen en een bijbels verantwoord milieubeheer. Economische groei behoort dan ook niet zozeer aangewend te worden ter vergroting van de particuliere consumptie, als

wel voor het instandhouden en verbeteren van *een goed leef- en werkklimaat.*

* technologie en milieu
- Het technologisch onderzoek dient te worden gebundeld. Als bedrijfsleven en (universitaire) onderzoeksinstituten samenwerken wordt daarmee versnippering en onderlinge concurrentie voorkomen.
- De ontwikkeling van speerpunttechnologieën (met name nieuwe materialen, informatica, medische- en biotechnologie) moet gestimuleerd worden. Nieuwe toepassingsmogelijkheden kunnen enerzijds bijdragen aan de werkgelegenheid, anderzijds aan de omzetting van energierijke c.q. milieu-onvriendelijke processen in energiearme en milieuvriendelijke processen.
- Participatie van Nederlandse bedrijven in internationale consortia dient te worden bevorderd.
- De in gang gezette maatregelen om het midden- en kleinbedrijf te betrekken bij technologische onderzoeksprogramma's moeten versterkt worden voortgezet.
- Daarnaast dient versneld en op maat, overdracht van technologische kennis via de innovatiecentra naar het midden- en kleinbedrijf plaats te vinden.
- Deelname van Nederlandse bedrijven aan Europese technologieprogramma's dient te worden bevorderd. Ook voor deze programma's geldt dat zij aan een Bijbelse normering moeten voldoen.
- Het bedrijfsleven moet geprikkeld worden (bijv. via stimuleringssubsidies) tot het (verder) ontwikkelen en toepassen van schone en energiezuinige produktieprocessen.
- Naast een zogenaamd Innovatie-onderzoeksprogramma dient, evenals voor de andere speerpunten een Programmatische Bedrijfsgerichte Technologie Stimulering voor milieutechnologie te worden opgezet.
- Er moet naar gestreefd worden dat de kosten van de bestrijding van nadelige milieueffecten onderdeel worden van de kostprijs. Zolang geen internationale overeenstemming is bereikt omtrent de milieunormen, kunnen overheidsbijdragen van belang zijn om het concurrentievermogen in stand te houden.

* ethische aspecten technologie
- Proefnemingen in de biotechnologie worden onderworpen aan een ondubbelzinnige en effectieve in de wet vastgelegde gedragscode.
- Een permanent adviesorgaan moet de regering adviseren terzake van vraagstukken van technologie. Dit orgaan zal uitdrukkelijk de maatschappelijke, maar vooral de ethische gevolgen moeten beoordelen.

* industriebeleid
- Naast de genoemde omschakeling op andere produkties, zal de 'wegwerp- economie' moeten worden omgezet in een 'reparatie-economie'. De overheid moet alle wettige middelen aanwenden om de daarvoor nodige mentaliteitsverandering te bewerkstelligen.
- Steunverlening aan individuele bedrijven, bij voorkeur in de vorm van ontwikkelingskredieten, mag alleen plaatsvinden aan bedrijven met een redelijke rendementsverwachting.

* energiebesparing
- In de Wet Energiebesparing Toestellen moet de normstelling inzake energieverbruik voor alle daarvoor in aanmerking komende toestellen en apparaten worden aangescherpt.
- Het budget dat ter beschikking wordt gesteld ter stimulering van warmte/kracht-koppeling zal worden verhoogd.
- Het onderzoek naar energiezuinige motoren en apparaten dient te worden geïntensiveerd.
- Woningisolatie (via bouwvoorschriften) en energiebesparing in de industrie moeten o.a. via steunmaatregelen worden aangemoedigd.

* energiebeleid
- Opsporing en exploratie van nieuwe olie- en gasvoorraden moet onverminderd voortgang vinden, uiteraard met inachtneming van de aspecten van milieu en landschap.
- In het aardgasbeleid dient de marktontwikkeling van het aardgas als uitgangspunt te worden genomen.
- Ontsluiting van duurzame energiebronnen (wind, zon, water, kernfusie) dient via onderzoek dat financieel wordt ondersteund, met spoed te worden bevorderd. Men moet er echter voor waken technisch onvoldragen procédés te subsidiëren (bepaalde typen windturbines bijvoorbeeld).
- Er moet blijvend naar worden gestreefd dat Nederland niet afhankelijk wordt van slechts een gering aantal energiebronnen. Diversificatie van brandstoffen verdient dan ook blijvende aandacht.
- Ter vermindering van nadelige milieueffecten moet kolenvergassing een voorkeursbehandeling krijgen.
- Restwarmte uit centrales, vuilverbrandingsovens en industriële stookinstallaties kan nuttig worden aangewend. Daarom moet de afzet van deze warmte worden aangemoedigd. Reststoffen van kolencentrales (met name vliegas) dienen optimaal te worden hergebruikt.

* kernenergie
- Zolang er nog geen veilige en afdoende oplossing is gevonden voor het radio-actief afval, mag niet tot uitbreiding van het aantal kerncentrales worden overgegaan.
- Eventueel nieuw te bouwen kerncentrales die-

nen aan de strengst mogelijke veiligheidseisen te voldoen.
- De grootst mogelijke zorgvuldigheid moet worden betracht bij een verdere toepassing van kernenergie.
- De bestaande centrales moeten hun bijdrage aan de electriciteitsvoorziening blijven leveren, onder afdoende voorwaarden voor de bedrijfsveiligheid.

* midden- en kleinbedrijf
Gezien de grote waarde die aan een gezond midden- en kleinbedrijf moet worden gehecht zal het beleid gericht moeten zijn op bevordering van het zelfstandig ondernemerschap. Dat kan door:
a. versoepeling van de vestigingswet;
b. gerichte hulp aan startende ondernemers;
c. een op de sector afgestemd zelfstandigenstatuut.
- De prijs van de arbeidsintensieve diensten (ambacht) moet verlaagd worden door o.a. de "wig" te verkleinen.
- Er moeten arbeidsmarktmaatregelen worden genomen die specifiek op deze sector zijn gericht.
- De kleinschaligheidstoeslag moet gehandhaafd worden in de vorm van een fiscale aftrekbaarheid van investeringen.
- De voorstellen van de commissie-Grapperhaus, voorzover deze betrekking hebben op verlichting van administratieve lasten, moeten worden uitgevoerd.
- De oprichting van ondernemershuizen moet bespoedigd worden. Daardoor kunnen de zelfstandigen terecht bij slechts één adres waar alle voor hen relevante 'loketten' zijn ondergebracht.

* detailhandel
- Voor kleine plattelandskernen behoort een redelijk niveau aan winkelvoorzieningen te worden gehandhaafd.
- De Winkelsluitingswet moet zodanig gewijzigd worden dat openstelling op de dag des Heeren verboden wordt. De werkingssfeer van de Winkelsluitingswet moet worden uitgebreid teneinde een halt toe te roepen aan zakelijke transacties die feitelijk gelijk staan met verkoop, zoals bijvoorbeeld verhuur.
- Nader onderzoek kan worden gedaan naar de mogelijke invoering van avondwinkels, waarbij echter geen voedsel mag worden gegeven aan de tendens tot flexibele werktijden, inclusief de continu-arbeid.
- De uitvoering van de Winkelsluitingswet dient te berusten bij de Rijksoverheid.
- Handelsbeurzen en tentoonstellingen op zondag dienen te worden verboden.

* consumentenbeleid
- Om de burgers meer bewust te maken van de gevolgen van hun bestedingspatroon en de effecten daarvan op o.a. het milieu, moet de overheid haar voorlichting op dit punt intensiveren. Daarbij moet de nadruk gelegd worden op soberheid.
- De aanschaf van duurzame produkten moet worden gestimuleerd. Invoering van statiegeld op duurzame verpakkingen moet worden ingevoerd. Daarnaast moet worden onderzocht in hoeverre een heffing op zgn. wegwerpartikelen bij kan dragen aan inperking van dat verschijnsel.
- Kunstmatige toevoegingen aan voedingsmiddelen moeten worden teruggedrongen.
- Er dienen wettelijke regels te komen voor reclame.
- Tabaks- en alcoholreclame moeten worden geweerd, gezien de nadelige gevolgen voor de volksgezondheid.

* EG-beleid
De interne markt werpt zijn schaduwen vooruit. Toch zal er nog veel water door de Rijn moeten stromen voordat die ene markt is gerealiseerd. Zolang het de economie betreft zal, met name vanwege het behoud van werkgelegenheid, ons land niet achter kunnen blijven, mede gelet op de realiteit van het Verdrag van Rome (1957) en de Europese Akte (1986).
Terwille van het behoud van nationale souvereiniteit dient gelet te worden op de vier volgende deelterreinen.
1. Financiën en economie
a. Afdracht van financiële middelen moet rechtstreeks geschieden ten laste van de schatkist.
b. Subsidiefraude in het Europese geldcircuit, alsmede de belangrijke verspilling die het gevolg is van ingewikkelde regelgeving, moeten worden bestreden.
c. De alsmaar groeiende bureaucratie van Brussel, Luxemburg en Straatsburg moet worden teruggedrongen. Eenvoud en duidelijkheid zullen daartoe kunnen bijdragen.
Kapitaal- en belastingvlucht dient te worden tegengegaan. In dat verband is een uitbreiding en verdieping van de regeling tot het verstrekken van inlichtingen tussen de daartoe bevoegde diensten van de lidstaten onontbeerlijk. Voorkomen moet worden dat de EG uitgroeit tot een 'Fort Europa'.
2. Grenzen
Het voornemen tot het openstellen van de grenzen (Schengen-akkoord) moet worden beperkt tot het onderdeel goederen. Een goed alternatief vormt daarbij de in de Benelux toegepaste 'verleggingsregeling', die kan worden uitgebreid, eerst tot het Schengen-gebied (Benelux-landen, Bondsrepubliek Duitsland en Frankrijk), daarna tot het EEG-territorium.

3. Rechtsstelsel
Europese richtlijnen moeten de grote lijnen aangeven, zodat de nationale overheden die in de daar vigerende rechtsstelsels kunnen inpassen.
4. Belastingen
Met betrekking tot het belastingbeleid moet aandacht worden besteed aan de volgende drie punten:
a. Harmonisatie van de indirecte belastingen behoeft niet te worden afgewezen, maar wel is het nodig dat er, binnen de gegeven kaderwetgeving, zoveel mogelijk eigen beleidsruimte overblijft.
b. Harmonisatie van omzetbelasting mag niet leiden tot het ontstaan van handelsstromen tussen de lidstaten.
c. Harmonisatie van accijnzen mag niet ten koste gaan van de mogelijkheid om in het nationale beleid bepaalde aspecten van volksgezondheid (alcohol) en milieu (benzine) te verwerken.

* buitenlandse handel
- Nederland streeft niet alleen naar het slechten van tariefbarrières maar ook naar het verwijderen van niet-tarifaire belemmeringen in het kader van de zg. GATT-overeenkomst. (General Agreements on Tariffs and Trade).
- De export naar de zg. Derde Wereldlanden dient te voldoen aan hoge eisen van kwaliteit. Geen dumping van hier te lande onverkoopbare produkten.
- "Holland Promotion" behoort te voldoen aan het vereiste van een goed rentmeesterschap. Daarin dient tevens het belang van de handelspartner, met name de ontwikkelingslanden te worden behartigd.

Hoofdstuk XIII
Financiën

GRONDLIJNEN

Het beheren en beheersen van de financiële middelen waarover de overheid beschikt is een zaak van niet te onderschatten betekenis. Met een verantwoord financieel beleid is namelijk het welslagen van het gehele overheidsbeleid gediend. Wat meer is: leven en welzijn van de huidige en toekomende generaties zijn er direct mee gemoeid. Daarom zal de overheid in de wijze waarop zij haar inkomsten verwerft en haar uitgaven doet, zich gebonden moeten weten aan wat de Bijbel ons voorhoudt.
Daarnaast zal zeker ook de overheid moeten verstaan wat rechtvaardig is en wat niet. Met andere woorden, zij zal moeten weten waar de grenzen liggen van wat tot de taak van de overheid behoort en wat aan de burgers moet worden overgelaten. Zij dient te rekenen met de financiële draagkracht van de bevolking. Dat houdt in dat matigheid en soberheid uitgangspunt behoren te zijn van het beleid. Deze oproep geldt een ieder op de plaats waar hij verantwoordelijkheid heeft te dragen, dus ook de overheid op haar terrein. Beleid naar Woord en Wet op het terrein van de overheidsmiddelen roept op tot het ten volle tot gelding doen komen van de zegenrijke verbanden van huwelijk en gezin. Als dienaresse Gods is de overheid dat verplicht.

1989
Niet ontkend kan worden dat er in de afgelopen jaren volop aandacht is geweest voor het weer op orde brengen van 's Rijks financiën. Wat tot op heden bereikt is stemt tot voldoening, maar is niet voldoende. De stijging van de staatsschuld tot ruim 300 miljard gulden, en de navenant hogere rentelasten, drukken zwaar op de begroting en maken dat echt noodzakelijke uitgaven steeds vaker in het gedrang komen. Wat de zaak nog moeilijker maakt, is dat er tal van regelingen in het leven zijn geroepen waarvan nog lang niet vaststaat hoeveel uitgaven daar uiteindelijk mee gemoeid zullen zijn, de regelingen met een zgn. 'open eind'. Voor de minister van financiën is dat een lastige positie. Hij wordt regelmatig geconfronteerd met overschrijdingen die consequenties hebben voor het hele beleid.
Afkeurenswaardig is dat in de afgelopen periode het proces van individualisering zich heeft doorgezet, met name in de loon- en inkomstenbelasting. Dat leidde ertoe dat het gezin, vanouds toch de hoeksteen van de samenleving, nog meer in het gedrang is gekomen.
Teleurstellend is ook dat nog te veel taken onttrokken zijn aan het particulier initiatief. De persoonlijke verantwoordelijkheid van de burgers zou meer benadrukt kunnen en moeten worden. Het proces van uitruil tussen belastingen en subsidies is nog niet voltooid. Voorts moet geconstateerd worden dat de lastendruk in Nederland, in vergelijking met andere landen, relatief zwaar is.

INZET

* uitgavenniveau
Teneinde het uitgavenniveau verantwoord vast te stellen zal:
a. verder onderzoek moeten worden verricht naar mogelijkheden om overheidstaken af te stoten, o.a. door privatisering;
b. Verder dient te worden voortgegaan met heroverwegingsonderzoek, waarbij bestaande overheidstaken op hun noodzakelijkheid moeten worden getoetst. Daarbij zal tevens moeten worden nagegaan voor welke (nog) niet opgepakte, doch noodzakelijke taken, beleidsruimte kan worden gevonden.

* begrotingsbeheer
- Er dient een wettelijke regeling te komen dat departementen bij overschrijding verplicht worden die overschrijding binnen de eigen begroting te compenseren.
- Slechts in uitzonderlijke gevallen behoeven overschrijdingen niet te worden gecompenseerd. Daartoe wordt in de begroting van het ministerie van Financiën een reservebedrag opgenomen van 1 miljard gulden, waarover in noodgevallen kan worden beschikt.

- De financiële administratie moet zodanig worden verbeterd dat het mogelijk wordt eventuele tegenvallers vroegtijdig te onderkennen.
- Er moet een verbetering komen van de ramingsmethoden, met name voor wat betreft de open-einde-regelingen. Bovendien moet er in dit verband worden nagegaan of en hoe daarbij beperkingen mogelijk zijn, overigens met behoud van verkregen rechten.
- Uiteindelijk zal het financiële beheer moeten uitmonden in een goedkeurende verklaring van de accountant voor elk departement.

* controle
De administratieve organisatie dient een sluitende financiële verantwoording mogelijk te maken. De rapportage aan het parlement moet tijdig plaatsvinden en inzichtelijk zijn.

* beheersing
- Indien sprake is van taakstellende en aan prestaties gerelateerde taken, dient het profijtbeginsel, waarbij de burger voor de hem bewezen diensten betaalt, met kracht te worden bevorderd.
- Het verminderen van subsidiestromen onder gelijktijdige verlaging van de belasting, moet worden voortgezet. Duidelijkheid en inzichtelijkheid zijn hiermee gebaat. Daarbij moet echter wel een goede afweging worden gemaakt van de gevolgen. Immers: een belastingbetaler is niet altijd een subsidie-ontvanger.
- Op een verantwoorde manier moet de budgetteringsmethode worden toegepast, ook voor departementale diensten en zelfstandige eenheden.

* financieringstekort
- Voor de komende periode moet het financieringstekort teruggebracht worden met 2,5 % van het nationaal inkomen, inclusief de hierboven vermelde reserve van 1 miljard gulden. Twee redenen liggen hieraan ten grondslag:
a. de onzekerheden die de economie vergezellen (o.a. het dubbeltekort van de Verenigde Staten en de internationale schuldenproblematiek);
b. de verantwoordelijkheid van de huidige generatie tegenover de komende generatie(s).
- De staatsschuld dient op zo kort mogelijke termijn te worden gestabiliseerd, hetgeen inhoudt dat de inspanning blijvend gericht moet zijn op verlaging van de overheidsuitgaven (heroverwegingsrapporten). De rentelasten behoeven dan niet meer te leiden tot het verdringen van (noodzakelijke) overheidsuitgaven.
- De overheidsuitgaven dienen te worden gesplitst in die welke zoveel mogelijk door belastingen moeten worden gedekt en die waarvoor op de kapitaalmarkt geleend kan worden (invoering kapitaaldienst).

* monetair beleid
- Het in een oplopende conjunctuur toenemende gevaar van inflatie dient te worden bestreden door loonmatiging. De loonstijging moet binnen de stijging van de arbeidsproduktiviteit blijven.
- Stabiele wisselkoersen en een harde gulden kunnen bijdragen aan de bestrijding van de inflatie. Waar nodig dient de kredietverlening in overeenstemming te worden gebracht met de werkelijke behoefte.
- In internationaal verband dient in het algemeen naar stabiele wisselkoersen te worden gestreefd. Dat is in het belang van de internationale handel en komt met name ook de Derde-wereldlanden ten goede.

* Europees Monetair Stelsel (EMS)
Niet alleen moet het EMS via intergouvernementele samenwerking zoveel mogelijk tot alle lidstaten van de Europese Gemeenschappen worden uitgebreid, ook zullen de monetaire autoriteiten van de EMS-landen de samenwerking met regeringen van andere handelsnaties moeten versterken.
De vorming van een monetaire unie met één centrale bank leidt tot uitholling van de nationale soevereiniteit, en moet dus worden afgewezen. Nederland mag de gulden niet inleveren voor de ECU.

* niet-belastinginkomsten
- Voor het vervolg moeten de aardgasbaten worden besteed aan projecten die blijvend rendement opleveren. Dat betekent:
a. versterking van het Nederlandse produktiepotentieel;
b. toepassing van nieuwe milieuvriendelijke technologieën;
c. toepassing van energiearme produktieprocessen.

* belastingen en draagkracht
- De fiscale wetgeving moet waar mogelijk gebaseerd worden op de draagkracht van het gezin als hoeksteen van de samenleving.
- Nader onderzoek is nodig naar de wijze waarop inkomsten uit vermogen en winst uit aanmerkelijk belang worden behandeld.
- Er moet onderzoek worden verricht om na te gaan in hoeverre versterking van de draagkracht bijdraagt aan de problematiek van de sfeerovergangen (natuurlijk persoon-rechtspersoon). Bij dat onderzoek moet een rol spelen de fiscale behandeling van vermogenswinsten en -verliezen in de privé-sfeer.
- De belastingwetten dienen zo veel mogelijk ontdaan te worden van niet-fiscale doeleinden.
- Rechtmatigheid en doelmatigheid moeten als elementen worden toegepast in de regelgeving,

met dien verstande dat naarmate de heffing zwaarder wordt het element van de rechtmatigheid meer nadruk moet krijgen.

* vereenvoudiging directe belastingen
1. De van meetaf bedoelde echte brutering van de opslagpremies moet zo spoedig mogelijk worden ingevoerd, waarbij een zo goed mogelijke oplossing voor de problematiek van de aanvullende pensioenen moet worden gevonden.
2. Het fiscale voordeel dat een gezin met tweeverdieners heeft ten opzichte van de alleenverdiener (kostwinner) moet worden afgebouwd. Daarbij zijn enkele alternatieven mogelijk. Te noemen vallen:
a. invoering van een splitsingsstelsel, waarbij het gezamenlijk inkomen door een factor twee dan wel door een lagere factor, wordt gedeeld;
b. de toekenning van een extra belastingvrije som aan de alleenverdiener, ter grootte van het inkomensdeel waarop het belastingvoordeel betrekking heeft;
c. een substantiële verlenging van de eerste schijf, waardoor het omslagpunt bij een navenant hoger inkomensniveau optreedt.
Toepassing al of niet in fasen, hangt af van de mate waarin belastingverlichting mogelijk is, alsmede van een mogelijke andere tariefstelling.
3. Verdergaande schoning van aftrekposten moet worden onderzocht in het kader van vereenvoudiging en verlaging. Giften moeten fiscaal aftrekbaar blijven.
4. De reiskostenaftrek wordt heroverwogen. Het huidige reiskostenforfait dient geleidelijk te worden omgezet in een openbaar vervoer forfait.

* fiscalisering volksverzekeringen
- Er moet een onderzoek komen naar de mogelijkheid en wenselijkheid de bestaande en komende volksverzekeringen om te bouwen tot sociale voorzieningen ten laste van de overheid.
- Het behoefte-element behoort in de volksverzekeringen een grotere rol te spelen dan nu het geval is.

* inkomstenbelasting-vennootschapsbelasting
- Het 40-procent tarief van de vennootschapsbelasting dient ten behoeve van kleinere bedrijven te worden vervangen door het algemene tarief van 35a. Het huidige hogere tarief is een door niets gerechtvaardigde onevenwichtigheid.
- Het tariefverschil tussen beide belastingen dient zodanig te worden verkleind dat er een eind komt aan de vlucht van eenmanszaken en vennootschappen onder firma in BV's.
- De rente- en dividendvrijstelling dient te worden vervangen door een voor de winstsfeer geldende vermogensaftrek.

* gemengde kosten
- De kosten die zowel een zakelijk als een prive; karakter hebben dienen geschoond te blijven. De forfaitaire afkoop van het prive;-deel tegen 25a moet gehandhaafd worden.
- Het onderscheid in fiscale behandeling tussen gemaakte kosten enerzijds en door de werkgever daarvoor verstrekte vergoedingen anderzijds dient ongedaan te worden gemaakt.

* lastenverlichting
- De in de nieuwe wetgeving verwerkte lastenverlichting van 4,1 miljard gulden mag niet worden aangetast.
- Het verschil tussen bruto loonkosten en nettoloon (de 'wig') moet, mede met het oog op de buitenlandse concurrentiepositie, verder worden verkleind. Voorkomen moet worden dat kennis en kapitaal door een te hoge belastingdruk naar het buitenland wegvloeien.
- Het ligt voor de hand een mogelijke extra ruimte in de eerste plaats aan te wenden voor verkleining van de wig, zij het dat ook het veel te hoge financieringstekort voortdurende aandacht vraagt.

* misbruik en oneigenlijk gebruik
- De controle op misbruik en oneigenlijk gebruik moet zowel worden verdicht als geïntensiveerd.
- Zoveel mogelijk moeten ''lekken'' in de wetgeving via reparatie-wetgeving worden gedicht, waarbij er overigens op moet worden gelet dat de 'goeden' het niet met de 'kwaden' moeten bezuren.
- De wetgeving dient duidelijk te zijn en geen leemten te vertonen, opdat de burger niet uitgelokt wordt het goede pad te verlaten.
- De overheid moet door voorlichting en het geven van het goede voorbeeld het normbesef en de belastingmoraal stimuleren. Daarnaast behoort de strafmaat in overeenstemming te zijn met de financiële omvang van de fraude.
- Aftrekbaarheid van geldboetes moet vervallen.

* verhouding fiscus-burger
- De burger moet in staat zijn met een goede toelichting zelf zijn belastingbiljet in te vullen, dus zonder de hulp daarvoor nodig te hebben van de belastingambtenaar. Dat vereist eenvoud en duidelijkheid in wettekst en toelichting.
- In voorkomende gevallen kunnen via goede voorlichting en objectieve hulp de rechten van de burgers worden beschermd.
- In het kader van de toenemende automatisering is een strikte bescherming van de privacy van de burger noodzakelijk.

* brede herwaardering oude dagsvoorziening
- In het kader van de brede herwaardering met betrekking tot fiscale behandeling van premies, lijfrentes e.d. dient de voorgenomen heffing op

rendementen van pensioenfondsen en -stichtingen pas na een goede afweging van voors en tegens aan de orde te worden gesteld. Aangezien de lange termijn verwachtingen voor de demografische ontwikkeling en het rente- en prijspeil tal van onzekerheden bevatten, is bij de brede herwaardering grote voorzichtigheid geboden.
- De gevolgen van het invoeren van een vermogensaftrek voor niet-ondernemers dient nader te worden onderzocht.

* belastingen en wonen
- Onderzoek is nodig om vast te stellen welke invloed uitgaat op het wonen en werken bij elkaar door gehele of gedeeltelijke afschaffing van de overdrachtsbelasting op onroerend goed.
- Het huurwaardeforfait kan worden aangepast binnen het raam van het netto-rendement dat gewoonlijk bij dit soort woningen gebruikelijk is.
- Groot onderhoud dient binnen redelijke grenzen opnieuw fiscaal aftrekbaar te worden gesteld, uitsluitend in het witte circuit.
- Aftrek van hypotheekrente moet binnen redelijke grenzen gehandhaafd blijven. Daarbij wordt gedacht aan een grens van fl. 400.000,– voor woonhuizen.

Hoofdstuk XIV
Defensie

GRONDLIJNEN

De vrijheid om God te kunnen dienen naar Zijn Woord en te leven overeenkomstig Zijn geboden is een groot goed. Daarvoor is nodig dat veiligheid en vrede in ons land worden bewaard.
Als dienaresse Gods heeft de overheid hier een wezenlijke taak, waartoe zij uitdrukkelijk de zwaardmacht heeft gekregen. Zij dient er dan ook zorg voor te dragen dat het land verdedigd wordt tegen kwaadwillende en agressieve machten.
Onder Gods zegen kan een geloofwaardige landsverdediging dienstbaar zijn aan de bevordering van vrede en veiligheid. Opleiding en uitrusting van het leger, bestaande uit dienstplichtigen en beroepsmilitairen, dienen zodanig te zijn dat de Nederlandse krijgsmacht haar taken en verplichtingen, ook in internationaal verband, naar behoren kan vervullen.
Nimmer mag uit het oog worden verloren dat ook in zaken van bewapening en oorlogvoering, Gods Woord normgevend moet zijn voor het overheidshandelen.

1989
Het denken over vrede en veiligheid is in de achterliggende jaren onmiskenbaar veranderd. Het in 1988 in Washington ondertekende akkoord over de kernwapens voor de middellange afstand is daar een voorbeeld van. Niet langer is er sprake van een oplopende bewapeningsspiraal. Er wordt nu gesproken over daadwerkelijke ontwapening. Onderhandelingen hebben ertoe geleid dat het wapenarsenaal geleidelijk wordt verkleind, en de vooruitzichten ten aanzien van verdere wapenreductie zijn niet ongunstig.
Ondanks dat mag de waakzaamheid niet verslappen. Feit is dat de landen van het Pact van Warschau wat betreft de conventionele bewapening nog steeds een sterk overwicht hebben op het Atlantisch Bondgenootschap. Ook heeft het Oostblok een voorsprong op het terrein van de kernwapens voor de korte afstand. Alle hervormingen ten spijt, mag niet worden vergeten dat de grondslagen van de Sowjet-staat en het communistische systeem niet ter discussie staan. De situatie in het Oostblok is nog hoogst onzeker. Niemand weet of de positieve ontwikkelingen zich door zullen zetten. De recente gebeurtenissen in China onderstrepen die onzekerheid.
In het kader van de strategie van de afschrikking blijven kernwapens helaas noodzakelijk. Voor de geloofwaardigheid van de westerse verdediging blijft daarbij het bondgenootschap met de Verenigde Staten van groot belang. Het globale machtsevenwicht is en blijft in de huidige omstandigheden één van de pijlers van het vrede- en veiligheidsbeleid. In dat verband is de NAVO een onmisbare verdedigingsorganisatie.

INZET

* veiligheidsbeleid
- Het Nederlandse beleid blijft gericht op de instandhouding van een hechte band tussen West-Europa en de Verenigde Staten.
- Het lidmaatschap van de NAVO moet de hoeksteen blijven van het Nederlandse veiligheidsbeleid. Deelname van Nederland aan de Westeuropese Unie en de Europese Politieke Samenwerking mag dan ook niet leiden tot de vorming van een zelfstandige Europese krijgsmacht.
- De instandhouding van een geloofwaardige defensie vereist dat onderhandelingen kunnen worden gevoerd vanuit een positie van kracht. Daarom moet gestreefd worden naar een jaarlijkse groei van de defensie-uitgaven tot 2% reëel in 1993.
- De financiële verdeelsleutel tussen de krijgsmachtonderdelen dient te worden gehandhaafd, zij het dat hiervan tijdelijk kan worden afgeweken als er grote materieelprojecten op stapel staan.
- Teneinde het nationale karakter van de krijgsmacht te bewaren, wordt deelname aan brigades van gemengde nationaliteit afgewezen.

* wapenbeheersing
- Voor de instandhouding van een geloofwaardige afschrikking kan de NAVO het vooralsnog niet stellen zonder kernwapens. Een nuloptie voor

kernwapens voor de korte afstand moet derhalve worden afgewezen. Wel kan de nucleaire artillerie als inzet dienen voor onderhandelingen over deze soort kernwapens.
- Over kernwapens voor de korte afstand (SNF) moet pas worden onderhandeld nadat het is gekomen tot een belangrijke vermindering van conventionele wapens en troepen tussen Oost en West.
- Nederland moet blijven ijveren voor onderhandelingen tussen de NAVO en het Warschaupact. Die onderhandelingen moeten gericht zijn op het bereiken van evenwichtige plafonds voor alle categorieën wapens op een zo laag mogelijk niveau. Overeenkomsten die hieruit voortvloeien dienen o.a. te voorzien in controle ter plaatse.
- Nederland moet alles in het werk stellen om biologische en chemische wapens wereldwijd uit te bannen.
- Er moet naar gestreefd worden dat het verdrag tegen de verspreiding van kernwapens (Non Proliferatie Verdrag) wordt uitgebreid tot meer staten.

* personeelsbeleid
- In het defensiepersoneelsbeleid zal een gedifferentieerd beloningsstelsel moeten worden ingevoerd, dit om bestaande knelpunten met betrekking tot sommige groepen schaars personeel te kunnen oplossen.
- De afslankingsoperatie zal zich met name moeten richten op de centrale organisatie van het defensie-apparaat.
- Een optimale integratie van de elementaire opleidingen van de drie krijgsmachtonderdelen moet worden bevorderd.
- Directe gevechtsfuncties dienen voorbehouden te blijven aan mannelijk personeel.
- Lastering van Gods Naam mag niet worden getolereerd.
- Op de zondagsrust voor het personeel dient geen inbreuk te worden gemaakt door aktiviteiten of regelingen die niet strikt noodzakelijk zijn voor de nationale veiligheid.
- De overheid dient te voorzien in geestelijke verzorging binnen de krijgsmacht gebaseerd op de Heilige Schrift.
- Selectie van kandidaten voor de krijgsmacht mag niet plaatsvinden op oneigenlijke gronden.

* dienstplichtigen
- Algemene dienstplicht heeft de voorkeur boven een beroepsleger. Herinvoering van de broederdienst is gewenst.
- De discipline in de krijgsmacht moet op rechtvaardige wijze worden gehandhaafd. Vormen van ver doorgedreven democratisering en vermaatschappelijking zijn ongewenst.
- Politieke bezwaren tegen militaire dienst mogen niet worden erkend, dit laat onverlet de rechtmatigheid van bezwaren op godsdienstig-levensbeschouwelijke grondslag.
- Om de verveling te bestrijden dient het opleidingsprogramma van dienstplichtigen te worden herzien.
- Gestreefd moet worden naar een zo gevarieerd mogelijk aanbod van verantwoorde vrijetijdsbesteding.

* materieel
- Internationale samenwerkingsprojecten betreffende defensiematerieel zullen worden gestimuleerd, bij voorkeur in IEPG-verband (Independent European Program Group). Er moet naar gestreefd worden dat de Nederlandse defensie-industrie een redelijk aandeel in dergelijke samenwerkingsprojecten krijgt.
- Bij de aanschaf van nieuw materieel moet rekening worden gehouden met de noodzaak tot standaardisatie binnen het bondgenootschap.
- Programma's gericht op de verlenging van de levensduur van materieel dienen te worden getoetst op efficiency en effectiviteit.
- Er zal bij militaire opleidingen intensiever gebruik moeten worden gemaakt van simulatoren, mede om de oefenbelasting van natuurterreinen terug te dringen.
- De munitievoorraden dienen versneld op NAVO-norm te worden gebracht.
- Ter bevordering van de efficiency zullen de onderhoudssectoren van de drie onderdelen van de krijgsmacht moeten worden geherstructureerd.

* Koninklijke Marechaussee
- Er dient zo spoedig mogelijk duidelijkheid te komen over de toekomstige taken van de Koninklijke Marechaussee.
- De marechaussees moet ingeschakeld blijven bij de bewaking van de grenzen.

Hoofdstuk XV
Buitenlandse Zaken

GRONDLIJNEN

Betrekkingen tussen staten en volkeren kunnen nooit los worden gezien van Gods raad in de geschiedenis. Uiteraard sluit dit de verantwoordelijkheid van de mens niet uit. De vorming van Nederland als zelfstandige protestantse natie in Europa legt daarvan voldoende getuigenis af. Het ging toen, net als nu, om een strijd der geesten.
De Bijbel, die ook op het terrein van de internationale betrekkingen richtsnoer moet zijn voor het overheidshandelen, laat er geen twijfel over bestaan, dat de strijd tussen Christus en de antichristelijke machten zich in het laatste der dagen toe zal spitsen. Bij de keuzes waarvoor de regering staat zal zij dan ook oog moeten hebben voor de tekenen der tijden.
Vrede en gerechtigheid moeten de kernwoorden zijn van het Nederlandse buitenlandse beleid. Die kunnen alleen gestalte krijgen als de overheden, ook de Nederlandse overheid, regeren overeenkomstig Bijbelse normen en waarden. Daarop moet het beleid beoordeeld worden. In dat licht bezien zal het buitenlandse beleid van Nederland uitdrukking moeten zijn van de wens om daar waar mogelijk, invloed uit te oefenen ter bevordering van goede verstandhoudingen tussen volkeren en naties. Gerechtigheid roept in dit verband op tot steun aan mensen die bijvoorbeeld op grond van hun geloof, ras of huidskleur worden verdrukt en vervolgd.

1989
Niet ontkend kan worden dat de sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog bestaande Oost-West tegenstelling sinds de komst van de Russische partijleider Gorbatsjov minder scherp is geworden. De veranderingsprocessen in de USSR en sommige Oostbloklanden zijn opmerkelijk, doch halfslachtig. Immers, het communistische systeem staat ook in de meest hervormingsgezinde landen niet ter discussie, en niemand kan voorspellen of de in gang gezette ontwikkelingen door zullen zetten en wat de uiteindelijke uitkomst hiervan zal zijn. De botsingen tussen de diverse volkeren in de Sowjet-Unie baren wat dat betreft zorgen. In China is recent nog duidelijk geworden dat een eenmaal in gang gezet economisch hervormingsproces geen politiek-democratische ontwikkeling in westerse zin inhoudt c.q. garandeert.
Nu de verhouding tussen Oost en West de wereldpolitiek minder in haar greep houdt, neemt de betekenis van sommige regionale conflicten toe. Daarmee leveren ze een groot gevaar op voor de toch nog altijd broze internationale verhoudingen. Voor Afghanistan is de periode van Russische bezetting voorbij, maar de rust is in dit gebied bepaald nog niet weergekeerd.
Een gevaarlijke brandhaard is ook de Islamitische Republiek Iran. Centraal-Amerika blijft een bron van grote zorg, met name voor de Verenigde Staten. De instabiliteit van Latijns Amerika, mede in de hand gewerkt door grove sociale misstanden, is verontrustend. Ook Israël, dat te kampen heeft met de Palestijnse opstand (moslimfundamentalisme), staat nog dagelijks in het brandpunt van de belangstelling.

INZET

* Israël
Het oude Bondsvolk komt internationaal in een isolement terecht, en dat ondanks het feit dat Israël in het nabije Oosten het enige democratisch geregeerde land is. De druk op Israël is groot. Enerzijds moet men zich staande houden tegenover vijandige, fanatieke groeperingen en landen die niet voor terreur terugdeinzen, terwijl anderzijds een meer gematigde toon lijkt te worden aangeslagen. Bij de binnenlandse onlusten, aangewakkerd door hen die daar belang bij hebben, zijn reeds vele slachtoffers gevallen. Daarbij komt nog dat de interne verdeeldheid in Israël toeneemt.
- Voorkomen moet worden dat Israël van de internationale gemeenschap geïsoleerd raakt. Nederland mag dan ook geen medewerking verlenen aan internationale oplossingen die het bestaan en voortbestaan van Israël (kunnen) bedrei-

gen.
Op realistische voorstellen afkomstig van de Israëlische regering moet positief worden ingespeeld.
- Jeruzalem, door de Heere God gesteld tot steen des aanstoots temidden van de volkeren, moet door de Nederlandse regering als hoofdstad van Israël worden erkend.
- De Palestijnse Bevrijdingsorganisatie PLO dient haar Handvest te wijzigen. Eerder gedane uitspraken moeten worden omgezet in daden. Dat wil zeggen dat de PLO:
a. het bestaansrecht van Israël onomwonden moet erkennen;
b. eveneens moet uitspreken dat Israël recht heeft op veilige en erkende grenzen;
terreur als politiek middel moet afzweren.
c. Rekening houdend met de gruweldaden in het verleden bedreven tegen Israël en Israëlische staatsburgers, moet worden afgewacht in hoeverre de PLO in de praktijk ook werkelijk blijk geeft van een andere gezindheid.
- Officiële en officieuze contacten tussen de Nederlandse regering en vertegenwoordigers van de PLO worden afgewezen. Ook in EG-verband moet Nederland zich van deze contacten distantiëren.

* zuidelijk Afrika
In Zuid-Afrika wordt gepoogd de apartheid af te schaffen. Bovendien heeft Zuid-Afrika de bereidheid getoond mee te willen werken aan een regeling voor een vrij en onafhankelijk Namibië. Dat zijn gunstige ontwikkelingen waarop positief moet worden ingesprongen.
- Er zal opnieuw een officiële dialoog tussen Nederland en Zuid-Afrika op gang gebracht moeten worden.
- Nederland mag geen enkele steun verlenen aan welke economische boycot tegen Zuid-Afrika dan ook.
- De culturele banden van Nederland met Zuid-Afrika moeten worden hersteld.
- In geen geval mag Nederland financiële steun verlenen aan organisaties die geweld als legitiem middel tot politieke verandering beschouwen. Ook moet de Nederlandse regering zich onthouden van immateriële steunbetuigingen aan mensen of groeperingen die geweld niet schuwen.

* Europese samenwerking
Internationale samenwerking is vaak noodzakelijk om bepaalde vraagstukken op te kunnen lossen. Die samenwerking kan zich begeven op verschillende terreinen, maar mag er niet toe leiden dat Nederland de eigen soevereiniteit en identiteit inlevert. Daarom zal op zichzelf gerechtvaardigde internationale beleidscoördinatie slechts via intergouvernementele samenwerking tot stand dienen te komen. Verdere overdracht van nationale bevoegdheden aan supranationale organisaties, met name de Europese Gemeenschappen, wordt principieel afgewezen.
- In de besluitvorming binnen de EG zal meer dan tot nog toe het geval is, het accent moeten komen te liggen op intergouvernementele besluitvorming, ook waar het gaat om fiscale harmonisatie en onderlinge afstemming van het monetaire beleid.
- De samenwerking in het kader van de Europese Gemeenschappen dient zich te beperken tot de beleidsmatige afstemming van maatregelen welke krachtens het Verdrag van Rome ter verwezenlijking van de interne markt zijn afgesproken. Binnen het kader van de EG wordt een verdere uitbouw van het gemeenschappelijke beleid afgewezen.
- De Nederlandse buitenlandse politiek behoort in Den Haag te worden gemaakt, niet in Brussel. Daarom zal Nederland de bereidheid moeten tonen om daar waar nodig en wenselijk een eigen koers te varen.
- Een uitbreiding van de bevoegdheden van het Europese Parlement dient te worden afgewezen.

* Oost-Europa
De politiek van openheid en hervormingen in de Sowjet-Unie en enkele andere Oosteuropese staten biedt perspectief op betere contacten tussen Oost en West. Toch mag niet vergeten worden, dat het model van een op democratische vrijheden gebaseerde staatsvorm nog ver weg is. Bovendien zijn er in Oost-Europa nog altijd staten waar de oude, harde lijn wordt gehandhaafd (Roemenië, Oost-Duitsland, Albanië, Tsjecho-Slowakije). Waakzaamheid blijft geboden omdat niet gegarandeerd kan worden dat de koers weer niet wordt omgezet.
- Vanuit een positieve grondhouding dienen de hervormingsprocessen en de politiek van openheid te worden benaderd.
- Op de Roemeense regering zal zoveel mogelijk, eventueel via internationale organisaties en fora, druk moeten worden uitgeoefend haar onmenselijke houding tegenover de eigen bevolking en minderheden te laten varen.
- De Nederlandse regering dient zich in het bijzonder in te zetten voor de verdrukte christenen. Zij kan dat onder andere doen door de positie van de verdrukte christenen aan de orde te stellen op de vervolgconferenties over veiligheid en samenwerking in Europa (Helsinki-akkoorden).

* China
Na de Chinese 'bloedige zondag' is duidelijk geworden dat de communistische machthebbers in Peking niet in het minst de bedoeling hebben gehad, met de economische hervormingen ook politieke hervormingen tot stand te brengen. Dat geeft te denken. De gerechtvaardigde roep om

meer vrijheid is bruut gesmoord. Zolang de verantwoordelijken voor het aangerichte bloedbad aan de macht blijven, zal Nederland af moeten zien van een verdere uitbouw van de betrekkingen met de Volksrepubliek.

* Latijns Amerika
- Nederland moet in haar beleid bijdragen aan het totstandkomen van een maatschappelijke ordening waarin wezenlijke godsdienstige en burgerlijke vrijheden tot hun recht kunnen komen.
- Bij de aanpak van de problemen van de landen in Centraal-Amerika moet, lettend op het vluchtelingenvraagstuk, gewerkt worden aan een regionale politieke oplossing.

* Vluchtelingen
Vluchtelingen uit landen waar grote politieke onrust heerst (Afghanistan, Sudan) dienen zoveel mogelijk te worden opgevangen in buurlanden. Hulporganisaties dienen daartoe adequate bijstand te (kunnen) verlenen. De Nederlandse bijdrage aan die organisaties zal op die hulpvraag moeten worden afgestemd.

* Verenigde Naties
De VN heeft sterk aan geloofwaardigheid ingeboet door een eenzijdige opstelling. De volkerenorganisatie zou aan waarde winnen indien zij haar vertrouwen niet zou stellen op mensenwerk, maar zich zou richten naar Gods geboden. De Nederlandse regering dient zich in te spannen om de besluitvorming in de VN meer in overeenstemming te doen zijn met de objektiviteit en Bijbelse normen en waarden.

Hoofdstuk XVI Ontwikkelingssamenwerking

GRONDLIJNEN

Leven en welzijn van vele miljoenen wordt dagelijks bedreigd door armoede, honger en ziekte. De uitzichtloosheid en ellende worden nog vergroot doordat er in veel landen van de wereld sprake is van een enorme geestelijke nood.
De welvaartslanden voerden in het verleden, soms ook nu nog, een politiek die onvoldoende oog had voor de eisen van een Bijbels rentmeesterschap. Op de Nederlandse overheid rust mede daarom een plicht om de noden die er elders in de wereld zijn te lenigen. Die plicht moet omgezet worden in daden door het verstrekken van noodhulp daar waar dat direct nodig is en door een zodanige hulpverlening dat de Derde-wereld- landen op den duur een volwaardige plaats kunnen innemen in de wereldeconomie. Het koninkrijk van Jezus Christus dient bevorderd te worden via Woord, verkondiging, en daad, dus hulpverlening.

1989
Alle inspanningen ten spijt is de kloof tussen rijk en arm er niet kleiner op geworden. Het beleid dat meerdere decennia is gevoerd door diverse landen en instellingen heeft er niet toe geleid dat de hulp blijvend aan de ontwikkelingslanden ten goede is gekomen. Veel initiatieven zijn vastgelopen op bureaucratie, gebrekkige voorzieningen om de geboden hulp efficiënt te kunnen aanwenden, corruptie en plaatselijke problemen. De wereldhandel vormt verreweg de grootste bron van inkomsten voor de ontwikkelingslanden. De tendens is evenwel dat de vorming van economische machtsblokken door met name de welvaartslanden, de minst bedeelde landen van de Derde wereld in economisch opzicht slechter af doet zijn. Belangrijk is daarom dat een eerlijke toegang tot de wereldmarkt en de overdracht van technologische kennis verzekerd worden. Het is moeilijk om vanuit onze positie de ontwikkelingslanden erop te wijzen, dat het noodzakelijk is bij de economische opbouw te letten op de draagkracht van het milieu. Toch is dat essentieel willen leven en welzijn van toekomstige generaties niet verder in gevaar komen.
De wereldvoedselproduktie blijft de aandacht vragen. Het hongerprobleem is niet zozeer terug te voeren op het feit dat de aarde niet voldoende vruchten zou kunnen voortbrengen, maar heeft veel meer te maken met economische en politieke factoren, met name distributieproblemen. Nederland dient zich daarom in te spannen om de op dit punt bestaande belemmeringen op te heffen.

INZET

* Nederlandse inspanning
- Er mag niet worden bezuinigd op ontwikkelingssamenwerking. Het uitgavenniveau van ontwikkelingssamenwerking moet meegroeien met de groei van het Bruto Nationaal Produkt van Nederland.
- Het accent van de Nederlandse hulpverlening dient te blijven liggen op bilaterale samenwerking.
- In internationaal verband is onderlinge afstemming van projecten per hulpverleningsgebied gewenst.
- De regering dient hulpprojekten die uitgaan van de kerken en christelijke organisaties zoveel mogelijk te ondersteunen.
- Noodhulp dient zonder onderscheid te worden gegeven.
- De voorlichting van de NCO dient beperkt te blijven tot de directe problemen van de ontwikkelingssamenwerking.
- Nederland heeft de beschikking over specifieke kennis en ervaring op het gebied van waterstaatkundige werken. Die know-how zou meer ingezet kunnen worden in het ontwikkelingsbeleid, waarbij gedacht moet worden aan met name Bangla Desh.

SGP

* voedsel
- Ontwikkelingssamenwerking moet erop gericht zijn dat de landen van de Derde wereld minder afhankelijk worden van de import van voedsel. Daartoe is een tweesporenbeleid nodig: naast een sterker accent op verbetering van de agrarische infrastructuur geënt op de lokale situatie ook stimulering van kleinschalige landbouwprojecten met eenvoudige technologie.
- Hier opgedane biotechnologische kennis, voorzover ze tot verantwoorde en positieve resultaten heeft geleid, zal moeten worden overgedragen aan ontwikkelingslanden teneinde hen in staat te stellen in de eigen elementaire voedselproduktie te voorzien.
- De gevaren die schuilen in de toenemende afhankelijkheid van multinationale ondernemingen voor wat betreft de zadenproduktie dienen te worden onderkend en tegengegaan.

* criteria
Omdat de mogelijkheden voor een land als Nederland maar beperkt zijn moet de ontwikkelingshulp aan de hand van zorgvuldig vastgestelde voorwaarden verdeeld worden. Respectering van godsdienstige en politieke vrijheden alsmede in de praktijk gebleken wil tot een daadwerkelijke aanpak van de armoedebestrijding zijn in dit verband factoren waaraan doorslaggevend gewicht moet worden toegekend.
Nederlandse projekthulp dient alleen te gaan naar landen waarvan de regeringen zich inzetten om:
- de economie meer marktconform in te richten;
- corruptie serieus aan te pakken;
- geen geld te steken in kostbare prestige-objecten;
- het probleem van het 'vluchtkapitaal' in te dammen.
Door de Nederlandse overheid geïnitieerde projecten dienen zo mogelijk vooraf getoetst te worden op:
- zuinig energieverbruik;
- belasting van het milieu;
- levensvatbaarheid op de langere termijn.

* bosbouw
In internationaal verband dient ernaar gestreefd te worden dat er een overeenkomst gesloten wordt inzake duurzaam tropisch bosbeheer, waarbij naast economische en technische principes ook milieu-eisen ten volle meewegen.

* Suriname
Hervatting van de ontwikkelingshulp aan Suriname moet afhankelijk gesteld worden van:
a. effectieve parlementaire controle over het leger;
b. deugdelijk onderbouwde investeringsplannen.

* handelsbetrekkingen
Een van de belangrijkste zaken is dat de handelspositie van de Derde-wereldlanden versterkt wordt zodat zij sneller op eigen benen kunnen staan. In dat verband is nodig:
1. versterking van hun positie in de GATT-onderhandelingen (General Agreements on Tariffs and Trade);
2. het kwijtschelden van leningen aan de armste landen;
3. landen die ernst maken met economische hervormingen moeten kunnen rekenen op soepeler voorwaarden bij kredietverlening;
4. versterking van de effectiviteit van gesloten grondstoffenovereenkomsten;
5. een verbod van dumppraktijken door multinationals van in westerse landen afgekeurde produkten (medicijnen, enz.);
6. prijszetting van grondstoffen zodanig dat, met behoud van de eerlijke concurrentieverhoudingen, de betrokken landen hun financiële verplichtingen kunnen nakomen.

* milieu
Er moet extra aandacht worden besteed aan de milieuproblematiek in de ontwikkelingslanden. Vanuit Nederland is daar iets aan te doen door:
1. een verbod af te kondigen op de export van alle soorten van afval naar de ontwikkelingslanden;
2. de export van milieutechnologie naar de Derde-wereldlanden te bevorderen.

* Nederlandse Antillen
De Zes Eilanden van de Nederlandse Antillen vormen het overzeese gebiedsdeel binnen het Koninkrijk.
De historische verbondenheid vormt de basis voor de verantwoordelijkheid die ons land voor het gebiedsdeel draagt. Daarom mag Nederland de onafhankelijkheid van de Antillen tezamen, noch van de eilanden apart, opdringen. Ook zal het moederland moeten beletten dat de eilanden elkaar in de steek laten, waardoor versplintering optreedt. Nederland dient de eilanden op voet van gelijkheid te behandelen.
- De Nederlandse ontwikkelingshulp dient efficiënt te worden besteed aan vooraf bekende projecten. Bij de toekenning zal aan het onderwijs prioriteit dienen te worden toegekend. Aan de bouw van casino's dient in ieder geval geen ontwikkelingshulp te worden besteed.
- Alvorens begrotingssteun wordt verleend moet eerst de overmatige bureaucratie worden afgeschaft.
- Nederland dient de militaire verplichtingen, zoals vastgelegd in het Koninkrijksstatuut onverkort na te komen en voldoende manschappen en materieel daarvoor beschikbaar te houden.
- Nederland dient hulp te verlenen bij de bestrijding van de drugshandel indien de Eilanden daarom verzoeken.

Hoofdstuk XVII Financiële verantwoording

Als uitgangspunt voor de berekeningen is genomen het uitgavenniveau 1990 conform het CPB/CEP 1989, te weten een netto-nationaal inkomen van f 438,65 mld. en een collectieve lastendruk van 56,0% (= 245,6 mld.) van hetzelfde nationaal inkomen.
Benadrukt wordt dat hoewel voor 1989 en 1990 de vooruitzichten gunstiger zijn, de jaren daarna toch met veel onzekerheden zijn omgeven. De economische groei en de inflatieverwachting hangen nauw samen met wijzigingen in de wereldeconomie die onder invloed staan van de grote tekorten in Amerika, de grote schuldenlast van sommige landen en de ongewisheid van de uitkomst van de politieke ontwikkelingen o.a. in Oost-Europa, China en het Midden-Oosten. Vandaar dat het recht moet worden voorbehouden af te wijken van de onderstaande berekeningen.
Overigens wordt erop gewezen dat een 0,5% lagere groei rond f 8 à 9 mld. minder ruimte oplevert, waardoor alleen al het vasthouden aan de collectieve lastendruk ad 56% onder grotere druk komt te staan. In zo'n situatie dient dan een grotere ombuigingsinspanning te worden geleverd.

Uitgangspunten
1. De economische groei is geraamd op 4,5% te weten 2,5% reële en 2% inflatiegroei.
2. De collectieve lastendruk blijft ongeveer constant.
3. De reductie van het financieringstekort wordt over 4 jaar gesteld op 2,5% van het nationale inkomen. De voorstellen in het verkiezingsprogram (hoofdstuk Financiën, begrotingsbeheer) bevatten een reservepost van f 1 mld. die voor noodsituaties is bedoeld. Moet deze post onverhoopt worden aangesproken dan wordt het financieringstekort verlaagd met 2,3%.

Wijzigingen als gevolg van beleidsintensiveringen

1. De noodzaak om de politie, het openbaar ministerie en de rechterlijke macht ook naar capaciteit te versterken geeft stapsgewijs een extra uitgaaf van:	f 0.8 mld.
2. Vele knelpunten binnen het onderwijs – salarissen, scholing, zorgverbreding, speciaal onderwijs – vergen een extra beslag om de ergste nood te lenigen.	f 0.8 mld.
3. Uitgaande van de reële groei in 1989 voor defensie wordt de jaarlijkse aanpassing in de periode zodanig vastgesteld dat uiteindelijk een reële groei van 2% wordt bereikt.	f 0.3 mld.
4. Om de uitvoering van het Nationaal Milieubeleidsplan overeenkomstig scenario III in gang te zetten wordt een extra bedrag uitgetrokken van	f 3.5 mld.
Op de langere termijn zal een hoger uitgavenniveau vereist zijn.	
5. De grote achterstand in de zwakzinnigenzorg moet worden weggewerkt. Nodig is ongeveer f 1 mld. Maximaal binnen deze periode te verwerken:	f 0.7 mld.
Opgemerkt wordt dat het verschil van f 0.3 mld de vrije ruimte na 1993 verkleint.	
6. Om de grote achterstand in onderhoud en verbetering van kanalen en rivierdijken weg te werken, alsmede de gevolgen van de zeespiegelstijging op te vangen wordt extra uitgetrokken f 0.6 mld, waarvan f 40 mln. in post 4 is begrepen. Afgerond:	f 0.6 mld.
7. De kinderbijslag moet worden aangepast aan de prijsstijging (kosten 0.5 mld), terwijl de inkomenspositie van de grote gezinnen met kinderen moet worden versterkt. Vandaar het voorstel de bijslag vanaf het derde kind belangrijk te verhogen (50% hoger af f 0.6 mld). Totaal:	f 1.1 mld.

8. Invoering van het zgn. zorgverlof, bijvoorbeeld in terminale situaties is wenselijk. De kosten worden voorshands geraamd op:	f 0.1 mld.
9. De koopkracht van ambtenaren, trendvolgers en uitkeringsgerechtigden behoort op peil te blijven. Beleidsmatige aanpassing kost globaal:	f 12.0 mld.
Voorshands wordt ervan uitgegaan dat de in de meerjarenramingen opgenomen bedragen voldoende zijn voor differentiatie in de salariëring, met name van de hogere rangen om leegloop te voorkomen.	p.m.
Totaal	f 19.9 mld.

Ombuigingen

1. De financiering van de kinderopvang kan, behoudens bijzondere situaties vervallen.	f 0.2 mld.
2. Door een stringenter volumebeleid (met name toetreding van jongeren) in de arbeidsongeschiktheidsregelingen, een verdere integratie met de AAW en een verscherping van toelatingsvoorwaarden zijn lagere uitgaven mogelijk van	f 0.4 mld.
3. Meer doelmatigheid in de collectieve sector, verdere afslanking, betere controle op het ziekteverzuim leiden tot lagere uitgaven ad	f 0.5 mld.
4. Grotere toepassing van het profijtbeginsel in de sector Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en andere departementen	f 0.2 mld.
5. Drastische beperking van de kosten van het emancipatiebeleid, Sociale Zaken en Werkgelegenheid	f 0.03 mld.
6. Doelmatiger beheer van subsidies (zie het rapport van de Algemene Rekenkamer) en bestrijding EEG-fraude	f 0.3 mld.
Totaal	f 1.63 mld.

Extra baten

1. Extra heffingen conform het Nationaal Milieubeleidsplan	f 2.0 mld.
2. Hogere retributies	f 0.3 mld.
3. In de sectoren sociale voorzieningen en belastingen hogere baten door versterkte controle en misbruikbestrijding	f 0.5 mld.
4. Verkoop van Staatsaandelen (met name te gebruiken voor de financiering van overheidsinvesteringen):	f 0.5 mld.
5. Beperking van de aftrek hypotheekrente tot een niveau van f 400.000.– (voor woonhuizen)	f 0.37 mld.
Totaal	f 3.67 mld.

Het totaaloverzicht wordt:

Beschikbaar volgens raming CPB		f 47.5 mld.
Beslag daarop naar de geactualiseerde meerjarenramingen volgens de brief van Economische Zaken van 9 juni 1989:	f 18.4 mld.	
Benodigd voor reductie financieringstekort (incl. financiële reserve van f 1 mld.)	f 13.1 mld.	
		f 31,5
	Blijft over	f 16.0 mld.

Beschikbaar	f 16.0 mld.	
extra baten	f 3.67 mld.	
ombuigingen	f 1.63 mld.	
		f 21.30 mld.
beleidsintensiveringen		f 19.90 mld.
er resteert		f 1.40 mld.

In verband met het uitgangspunt dat de collectieve lastendruk constant moet blijven zal dat restant moeten worden aangewend voor lastenverlichting, hetzij ten behoeve van hen die specifiek geconfronteerd zullen worden met de gevolgen van de extra milieuheffingen, hetzij ten behoeve van de verkleining van de wig via verlaging van de werkgeverslasten.

a. Er is van uitgegaan dat de volgende maatregelen budgettair neutraal worden toegepast:

1. de geleidelijke omzetting van het reiskostenforfait in een fiscale stimulering van het openbaar vervoer.
2. de gehele of gedeeltelijke afschaffing van de overdrachtsbelasting, in relatie tot de (geringe) aanpassing van het huurwaardeforfait in het kader van de problemen rondom wonen en werken.

b. In de beleidsintensiveringen is begrepen aan extra investeringen (geschat):

in de milieusector	ca.	f 1.0 mld.
kanalen enz.	ca.	f 0.6 mld.
bouwvoorzieningen	ca.	f 0.4 mld.
Totaal		f 2.0 mld.

Reformatorische Politieke Federatie

Postbus 302
8070 AH Nunspeet

Geroepen tot gerechtigheid

RPF

GEROEPEN TOT GERECHTIGHEID

De RPF staat voor een rechtvaardige politiek. Handelen naar bijbelse normen leidt tot rechtvaardige politiek. In het besef dat de overheid dienares van God is, zullen de vertegenwoordigers van de RPF zich in hun politieke optreden laten leiden door recht en gerechtigheid. Het gaat daarbij om het naleven van het bijbels liefdegebod: God liefhebben boven alles en de naaste als zichzelf. Die liefde is de samenvatting van wat de Bijbel aanduidt met het begrip 'gerechtigheid'. Wie zich houdt aan de geboden van de liefde en daarin aan alle bijbelse normen, beantwoordt aan de roep tot gerechtigheid. Het gaat hierbij om 'het nastreven van het goede' en 'verantwoord handelen'. De mens is immers aangesteld als rentmeester. Alles wat de mens doet, moet aan Gods geboden worden getoetst. Ook de taak en het werk van de overheid moeten daaraan voldoen, maar dan met een toespitsing op de eigen aard van de overheid. Zij is geroepen tot gerechtigheid. Dit geldt temeer nu in onze samenleving op brute wijze wordt afgerekend met Gods geboden. Onrecht en ongerechtigheid zetten een stempel op het publieke leven van onze dagen.

Publieke gerechtigheid

In de lange traditie van de christelijke politiek is altijd gesteld, dat het de taak van de overheid is de publieke gerechtigheid te dienen en te bevorderen. De RPF wil in dat vanouds uitgezette spoor verder gaan. Al het doen en laten van de overheid moet worden getoetst aan bijbelse normen die gelden voor alle tijden en plaatsen. Op het publieke terrein behoort de overheid in wetgeving, beleid en bestuur zodanige criteria aan te leggen, dat de publieke voorwaarden aanwezig zijn om alle burgers in hun verscheidenheid van mogelijkheden en taken tot hun recht te laten komen. De mens is als schepsel van God geroepen tot dienst aan God en de naaste. Met de haar ten dienste staande publieke middelen moet de overheid ieder mens en de onderscheiden samenlevingsverbanden de kans geven zich optimaal te ontplooien. Wat daarvoor een bedreiging is, dient de overheid voorzover dat mogelijk en verantwoord is te weren. De overheid moet dus vooral de ongebondenheid van de mensen beteugelen. In onze tijd zal vooral aandacht moeten worden gegeven aan de bestrijding van vandalisme, criminaliteit en terreur. De roeping tot gerechtigheid verplicht daartoe.

Zwakken, geringen en hulpbehoevenden

De Bijbel is er vol van, dat aan met name verachten, vreemdelingen, armen, ontrechten en hulpbehoevenden recht moet worden gedaan. De overheid is het schild van de zwakken en moet alles doen om ook hen tot hun bestemming te laten komen. Aangezien God zich met name over de zwakken ontfermt, zal die opdracht ook steeds weer aan de overheid moeten worden voorgehouden. Zo zullen vertegenwoordigers van de RPF vanuit het oogpunt van publieke gerechtigheid zich er voor inzetten dat ieder kind onderwijs ontvangt, al naar gelang de aanleg.
Ook het stimuleren van ontwikkelingshulp en het verkleinen van de kloof tussen rijke en arme landen is een eis van publieke gerechtigheid.

Eerbiediging en ondersteuning van verantwoordelijkheid

De overheid mag niet bevoogdend optreden. Het behoort nadrukkelijk ook bij de roeping tot publieke gerechtigheid om waar enigszins mogelijk eigen verantwoordelijkheden over te laten aan de mensen en de verbanden waarin zij leven en werken. De overheid behoort de verantwoordelijkheid van mensen en hun gemeenschappen te respecteren en waar gewenst te bevorderen en te ondersteunen. Een vereiste hierbij is, dat de overheid, ongeacht breed gedragen andere opvattingen, het gezin als de hoeksteen van de samenleving blijft erkennen. Tot het dienen en bevorderen van de publieke gerechtigheid behoort ook, dat de overheid klassieke grondrechten als de vrijheid van godsdienst, van onderwijs en van vereniging waarborgt. De overheid moet voorts door openbare werken een goede infrastructuur scheppen, opdat iedere burger in de verschillende verbanden zijn levenstaak of roeping kan vervullen. Het is ook een taak van de overheid een gezond bedrijfsleven te bevorderen.

Beschermend recht
Samen met de volksvertegenwoordiging maakt de regering wetten. Deze wetten dienen er onder meer toe de burgers rechtsbescherming te bieden. Dat volgt uit het geroepen zijn tot publieke gerechtigheid. De RPF-vertegenwoordigers zullen niet mogen nalaten de huidige overheid erop te wijzen, dat sommige wetten het recht tot een bedreiging hebben gemaakt. De abortus-provocatus is praktisch gelegaliseerd. Het ongeboren kind krijgt geen absolute rechtsbescherming meer. Dat is publieke ongerechtigheid.
Op dezelfde gronden ijvert de RPF vóór het keren van de gegroeide euthanasiepraktijk, alsmede tégen het experimenteren met menselijke embryo's en genetische manipulatie.
Het geroepen zijn tot gerechtigheid brengt strijd met zich mee, die christenen in de politiek niet mogen schuwen.

Natuur en milieu
Erkend dient te worden, dat we lange tijd veel te weinig aandacht hebben gegeven aan de bescherming van natuur en milieu. Overheid en volk hebben in een materialistische gezindheid en met te weinig oog voor milieuschade eigen belangen nagejaagd, roofbouw gepleegd en energiebronnen onverantwoord geëxploiteerd. Dit is ten koste gegaan van de natuur, van het milieu, van de medemens in verre landen en het gaat ook ten koste van latere generaties. Deze ongerechtigheid moet worden omgebogen in de richting van de gerechtigheid. De overheid moet de mens tegen zijn egoïsme beschermen en hem aansporen zich op alle terreinen van het leven te gedragen als rentmeester. De lasten voor het herstel en het bewaren van de natuur vragen een prijs. Op rechtvaardige wijze zullen de lasten naar draagkracht over de burgers dienen te worden verdeeld.
De RPF zal er steeds op hameren, dat ook met betrekking tot de bescherming van Gods schepping tussen de volkeren meer gerechtigheid moet worden betracht. Internationale afspraken en verdragen moeten daarop worden afgestemd.
De RPF vreest dat te gemakkelijk louter technische oplossingen worden geïntroduceerd om de problemen in natuur en milieu te lijf te gaan. Voor de RPF staan bovendien op grond van lessen van het verleden technieken van genetische manipulatie van plant en dier onder verdenking. Bij biotechnologie wijst de RPF onbelemmerde stimulering af en vraagt aandacht voor het tegengaan van uitwassen.
Vanuit een oogpunt van publieke gerechtigheid moet de milieuproblematiek bij de bron worden aangepakt: het menselijk handelen moet veranderen.

Integrale gerechtigheidspolitiek
De RPF wil zich in haar roeping om zich in te zetten voor het dienen en bevorderen van publieke gerechtigheid niet beperken tot enkele geselecteerde politieke thema's. De gerechtigheidspolitiek is integraal. Ze betreft alle beleidsvelden. Gerechtigheidspolitiek staat tegenover welvaartspolitiek, waarin alleen oog is voor wat de mens in eigenmachtigheid zoekt.
Gerechtigheidspolitiek vraagt om een nieuw beleid op tal van terreinen. Het staat voor rechtvaardige sociale politiek, voor een gezond milieu, voor een genormeerde economie en technologie, voor een verantwoorde gezondheidszorg, voor een goede werkgelegenheidspolitiek, voor handhaving van wet- en regelgeving, voor integrale ontwikkelingshulp, voor geïntegreerde landbouw, voor de bescherming van het leven, voor behoud van vrede en veiligheid, voor de volledige vrijheid om God ook in het openbaar naar leer en leven te dienen, voor een gezond en verantwoord financieel overheidsbeleid.

De gerechtigheid van het Rijk Gods
In en met Christus, door Zijn kruisdood, is de gerechtigheid van God gekomen. Christenen mogen vanuit die gerechtigheid leven, maar het is tevens genade die ons verplicht. Christenen behoren die gerechtigheid ook in het publieke leven te zoeken. In het besef van diepe afhankelijkheid van de zegenende God wil de RPF ook de gerechtigheid van het Koninkrijk Gods op het terrein van de staat zoeken. Vanuit die gezindheid doet de RPF vrijmoedig een beroep op de kiezer om met het oog op het dienen en bevorderen van de publieke gerechtigheid de RPF te steunen. Het nastreven van publieke gerechtigheid is tot heil van land en volk. Gerechtigheid en vrede zullen elkaar dan omhelzen (Psalm 85).

Wat dat allemaal concreet betekent voor de politiek die de RPF in de komende vier jaar voorstaat, vindt de kiezer in het verkiezingsprogramma. Het is een program van actie, dat RPF-vertegenwoordigers biddend en werkend hopen uit te voeren onder het motto:

"Geroepen tot gerechtigheid!"

Hoofdstuk I
Geroepen tot gerechtigheid in landsbestuur

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

Het is een zaak van publieke gerechtigheid, dat de overheid het land met vaste hand bestuurt. Bijbelse normen zijn daarvoor absolute noodzaak. De bemoeienis die de overheid met de openbare samenleving heeft, is naar haar aard begrensd. Onnodige regelgeving is bovendien schadelijk voor de ontplooiing van de burger en de verbanden waarin hij leeft en werkt. Het beoefenen van gerechtigheid dwingt de overheid tot het handhaven van openbare orde en rust, opdat de inwoners "een stil en gerust leven hebben". De zondige aard van de mens en de daaruit voortvloeiende gebrokenheid van de samenleving noodzaken tot de aanwezigheid van een politieapparaat ter bescherming van de rechtsorde. De overheid draagt het zwaard niet tevergeefs. Genormeerd gebruik van geweld is in bepaalde omstandigheden geboden om publieke gerechtigheid in stand te houden.

SITUATIE

In Nederland anno 1989 struikelt het recht niet zelden op de straat. Het beeld doemt op, dat "ieder doet wat goed is in zijn eigen ogen". Bestuurders van land, provincie en gemeente moeten meer doordrongen raken van hun hoge roeping te handelen naar bijbelse normen, die heilzaam zijn voor elk mens afzonderlijk en voor de samenleving als geheel. De huidige gang van zaken dwingt tot herbezinning en bijstelling van het beleid. Oneigenlijke overheidstaken moeten worden afgestoten en regelgeving moet worden uitgedund, waardoor de bureaucratie kan worden teruggedrongen. Ter handhaving van de publieke gerechtigheid moeten er onder andere ter bestrijding van vandalisme en criminaliteit meer middelen komen voor een politie-apparaat, dat op zijn taak berekend is.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

GRONDWET EN GRONDRECHTEN

1.1 In de Grondwet dient tot uitdrukking te worden gebracht, dat de overheid in dienst van God staat en haar gezag aan Hem ontleent. De verantwoordelijkheid van de overheid jegens God en de afhankelijkheid van Hem behoren ook in de Troonrede te worden erkend.

1.2 Tussen de klassieke grondrechten bestaat geen onderlinge rangorde. Deze nevenschikking behoort zijn weerslag te vinden in de wetgeving.

1.3 Godslastering mag niet worden gevat onder de bescherming van de vrijheid van meningsuiting. Dit beginsel dient in de strafwet tot uiting te worden gebracht.

1.4 De overheid dient bij de uitwerking van sociale grondrechten te waken tegen inbreuken op de eigen verantwoordelijkheid van burgers en maatschappelijke verbanden.

1.5 De herziening van het artikel over de vrijheid van onderwijs vereist grote zorgvuldigheid. De huidige vrijheid van stichting, richting en inrichting moet onverkort worden gehandhaafd, evenals de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs.

1.6 De overheid is in het licht van de bijbelse gegevens (Genesis 9:6; Romeinen 13:1-4; Handelingen 25:11) als Gods dienares gelegitimeerd tot het opleggen en ten uitvoer brengen van de doodstraf, als uiterste strafnorm voor overtuigend en onomstotelijk bewezen zware levensdelicten. Deze bevoegdheid dient in de Grondwet tot uitdrukking te worden gebracht.

GELIJKE BEHANDELING

1.7 De bescherming van de vrijheden van de burger is een kenmerk van de rechtsstaat. In dit licht verdient de vrijheid van godsdienst adequate bescherming door de overheid. Deze gods-

dienstvrijheid omvat niet alleen de vrijheid van geweten en de vrijheid van eredienst, maar tevens de vrijheid om individueel en in organisaties op levensbeschouwelijke grondslag in het maatschappelijk verkeer te leven overeenkomstig Gods Woord. De wetsvoorstellen Algemene Wet Gelijke Behandeling en Wet tegen de seksediscriminatie maken op deze vrijheid grove inbreuk en moeten worden afgewezen.

1.8 Discriminatie in de zin van ongerechtvaardigde achterstelling dient langs strafrechtelijke weg te worden bestreden. Hierbij moet ook worden gedacht aan verlies van positie of uitsluiting van een beroep of opleiding ten gevolge van gewetensbezwaren tegen bepaalde praktijken. Bij de wijziging van de anti-discriminatiebepalingen in het Wetboek van Strafrecht is geen behoefte aan het opnemen van andere gronden dan die in artikel 1 van de Grondwet worden genoemd.

1.9 Instellingen op levensbeschouwelijke grondslag hebben het recht om van hun medewerkers te vragen instemming met de grondslag te betuigen en daarvan in leer en leven blijk te geven.

STAATSBESTEL

1.10 Introductie van een constitutioneel Hof of verlening van de bevoegdheid aan de (gewone) rechter om wetten in formele zin te toetsen aan de in hoofdstuk 1 van de Grondwet opgenomen grondrechten, dient ernstig te worden overwogen.

1.11 Zowel een consultatief als een wetgevend referendum wordt afgewezen. De volksstemming komt voort uit de idee van de volkssoevereiniteit en moet worden beschouwd als niet passend in het Nederlandse staatsbestel.

1.12 Het verdient overweging de zittingsduur van beide Kamers der Staten-Generaal te verlengen tot vijf jaar.

BESTUURLIJKE VERHOUDINGEN

1.13 De handhaving van Nederland als een vrije en zelfstandige natie onder het Huis van Oranje betekent dat terughoudendheid moet worden betracht bij het overdragen van nationale bevoegdheden aan (te vormen) Europese organen en instellingen.

1.14 De drie bestuurslagen (Rijk, provincie en gemeente) van ons land functioneren naar behoren. De regionale samenwerking, als verlengd lokaal bestuur, verdient alle steun. De Wet Gemeenschappelijke Regelingen moet verder uitgebouwd worden, zodat de individuele gemeenten de mogelijkheden krijgen bepaalde taken (bijv. op milieugebied) beter uit te voeren.

1.15 Het overdragen van taken van de rijksoverheid naar de lagere overheden (decentralisatie) dient voortgang te hebben. Deze overdracht moet gepaard gaan met voldoende financiële middelen. De experimenten met deregulering en decentralisatie bij D'-gemeenten en D'-provincies moeten verder worden uitgewerkt.

1.16 Functionele decentralisatie, in de zin van het overdragen van publiekrechtelijke taken aan semi-publiekrechtelijke organen (publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties) verdient uiterst selectieve toepassing. Problemen kunnen zich voordoen door vermenging van taken en het ontbreken van goede maatschappelijke controle.

BESTUURSAKKOORDEN

1.17 De bestuursakkoorden tussen Rijk, provincies en gemeenten dienen loyaal te worden nagekomen. Deelakkoorden kunnen dienen om onderlinge bestuurskracht te vergroten.

1.18 De sanering van specifieke uitkeringen moet worden voortgezet. De maatstaven voor toedeling van gelden aan gemeenten en provincies dienen op hun uitwerking te worden bezien.

1.19 In beginsel mag geen onderscheid gemaakt worden naar grootte tussen de gemeenten. Onder erkenning van de problemen in de grote steden dient te worden gewaakt tegen een onevenredige bevoordeling van de vier grote gemeenten ten koste van de overige gemeenten.

1.20 Grootschalige gemeentelijke herindelingen moeten worden stopgezet. Gemeenten met voldoende bestuurskracht (een eigen burgemeester en secretaris) en meer dan 5000 inwoners dienen in beginsel niet bij een herindeling betrokken te worden. Gemeentelijke zelfstandigheid is een sterk te verdedigen goed.

1.21 Het benoemen van burgemeesters en Commissarissen van de Koningin is voorbehouden aan de Kroon. Voor deze en andere benoemingen in bestuursfuncties en in adviesraden dienen kandidaten uit kleine politieke partijen op evenredige wijze in aanmerking te komen.

1.22 Het ontmoet geen bezwaar als Raden en Staten vertrouwenscommissies instellen, die via de profielschets een voorkeur te kennen geven. De geheimhouding bij het werk van de vertrouwenscommissies dient verzekerd te zijn. Deze

werkwijze mag zich niet ontwikkelen tot een verkapte verkiezing.

PERSONEELSBELEID EN ORGANISATIE

1.23 De arbeidsvoorwaarden en de beloning van de werknemers in de collectieve sector en die van de werknemers in het bedrijfsleven dienen meer op elkaar te worden afgestemd. Achterstand ten opzichte van de marktsector dient te worden ingelopen. Bezuinigingen op dit terrein moeten niet via bevriezing van bijvoorbeeld salarissen worden bereikt, maar via afslanking van het overheidsapparaat.
In de honorering van het overheidspersoneel dienen de zwaarte van de functie en de omstandigheden waaronder wordt gewerkt, volledig tot hun recht te komen.
In het kader van de werkloosheidsbestrijding dient er bij de overheid voldoende ruimte te worden gemaakt voor stageplaatsen en vrijwilligersprojecten.

1.24 De ervaringen met het nieuwe overlegstelsel lijken positief. Dit overleg tussen overheid en personeel moet zo worden ontwikkeld, dat het leidt tot een zelfstandig arbeidsvoorwaardenbeleid voor de ambtenaren.

1.25 De Arbowet dient bij de overheidsinstellingen volledig van toepassing te zijn, voorzover de eigen aard van de overheidsorganisatie zich niet daartegen verzet.

REORGANISATIE RIJKSDIENST

1.26 Hoewel privatisering, deregulering en decentralisatie al invloed hebben gehad op het totale rijksbeleid, is het zaak hieraan blijvend aandacht te besteden.

1.27 De rol van de minister van Binnenlandse Zaken bij de verdere reorganisatie van de rijksdienst als coördinerend bewindsman zal moeten worden versterkt.

1.28 De afslankingsoperatie gericht op een kleinere en beter functionerende overheidsorganisatie heeft enige vruchten afgeworpen, maar dient met kracht te worden voortgezet. Daarom zullen duidelijker afspraken over de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de coördinerend minister inzake de voortgang van de afslankingsoperatie moeten worden gemaakt.

1.29 Waar privatisering van overheidstaken niet mogelijk is, zal door beter management, betere controle op te leveren produkten en doelmatiger inzet van middelen, bureaucratie moeten worden tegengegaan en meer efficiency moeten worden bereikt.

1.30 Voor de vele, onder andere uitvoerende, diensten dient gezocht te worden naar mogelijkheden voor meer zelfstandigheid bij zowel het uitoefenen van taken als het aanwenden van de middelen.

CONTROLE

1.31 Ondanks verbeteringen is voor wat betreft de controle van het parlement op zowel het bestuur als het ambtelijk apparaat nog geen evenwichtige situatie bereikt. Verbetering van de controlefunctie door uitbreiding van de staf van Eerste en Tweede Kamer is daarom gewenst.

1.32 De Algemene Rekenkamer moet door uitbreiding van haar bevoegdheden meer mogelijkheden krijgen om haar functie adequaat en effectief uit te oefenen.

1.33 Het parlement dient regelmatig over de resultaten die geboekt zijn bij verschillende operaties, zoals de afslankingsoperatie, te worden ingelicht.

1.34 Het aantal adviesorganen van de regering moet verder worden verminderd. Met name moet worden gedacht aan opheffing van de Emancipatieraad en de Raad voor het Jeugdbeleid.

1.35 De invoering van het GBA-project dient met grote zorgvuldigheid te gebeuren. Eerst moeten te verwachten (invoerings)problemen zijn overwonnen, voordat parlementaire goedkeuring aan een GBA-wet kan worden verleend. Het koppelen van bestanden is niet toegestaan, zodat ook het sociaal-fiscaal (sofi-)nummer niet gekoppeld zal worden aan het GBA-nummer (sofi-a nummer).
Er moet geen landelijke registratie komen van allerlei bestanden via één bepaalde nummering. Automatisering moet gepaard gaan met goede privacybescherming en beveiliging van de computers.

CIVIELE VERDEDIGING

1.36 Het is een primaire taak van de overheid zorg te dragen voor de bescherming van de burgers bij grote rampen en oorlogssituaties. Bedreiging van lijf en goed door chemische en/of nucleaire ongelukken is niet denkbeeldig.

1.37 Het landelijk meetnet van giftige en stralingsstoffen dient goed onderhouden te worden. De IRIS-gegevens waarover elke regio in 1990 kan beschikken, dienen adequaat te worden gebruikt. Ook voor kleinere rampen en ongelukken

moet een beroep op de regionale staf civiele verdediging mogelijk zijn.

1.38 De samenwerking tussen de brandweer, het Rode Kruis en de functionarissen van de civiele verdediging verdient alle steun.

1.39 Oefeningen dienen regionaal te worden opgezet, terwijl voldoende middelen beschikbaar moeten worden gesteld om deze doelmatig te laten verlopen.

1.40 Vanuit de regionale samenwerking moet ook de civiele verdediging gesteund worden. Het aanwijzen van een burgemeester tot regio-coördinator (in overleg met de Commissaris der Koningin) in geval van rampen is nodig. De regiocoördinator moet op voorhand worden aangewezen.

POLITIE

1.41 De omvangrijke politietaak en met name de bestrijding van de onverminderd hoge criminaliteit vragen meer dan ooit een goede opleiding, toerusting en begeleiding van politiefunctionarissen. Hiervoor dient de politie over meer personele en materiële middelen te beschikken. In de honorering dienen de zwaarte van de functie en de omstandigheden waaronder wordt gewerkt volledig tot hun recht te komen. Bij de honorering dient het rangenstelsel niet bepalend te zijn.
Politie-ambtenaren hebben evenals iedere andere burger recht op de vrijheid van godsdienst en politieke overtuiging en mogen daarvan op gepaste wijze blijk geven. Het demonstreren in uniform, het daarbij dragen van wapens en het daarbij gebruik maken van overheidseigendommen, ondergraven het gezag van de overheid en dienen niet te worden toegestaan.

1.42 Intensivering van de samenwerking tussen rijks- en gemeentepolitie biedt vooralsnog de beste mogelijkheid voor een optimaal functioneren van het politie-apparaat. Door voortgaande samenwerking wordt een meer efficiënte inzet van mankracht en middelen bevorderd.

1.43 Op langere termijn moet worden gestreefd naar integratie van rijks- en gemeentepolitie, waarbij efficiency en effectiviteit kunnen worden bevorderd door een meer gecentraliseerd beheer naast een gedecentraliseerde taakuitoefening. Met het oog op de noodzaak van een bestuurlijke inbedding en een democratische controle ligt een provinciaal georganiseerde politie onder Binnenlandse Zaken het meest voor de hand.
Naast deze provinciale c.q. regionale politie blijven de landelijke gespecialiseerde groepen voor zover noodzakelijk bestaan.

1.44 Integratie van politie-opleidingen moet plaatsvinden. Noodzakelijke wetgeving dient voortvarend tot stand te komen.

1.45 Politiebegeleiding bij sport- en andere manifestaties behoort niet tot de primaire taken van de politie, maar dient wel plaats te vinden. Bezien moet worden in hoeverre de kosten van de extra politie-inzet afgewenteld kunnen worden op de organisatoren.

1.46 Bij de sterkteverdeling van de politie dient niet slechts rekening te worden gehouden met de gemeten werkdruk, maar ook met de bereikbaarheid en de inzetbaarheid van de politie. Deze factoren vereisen een weloverwogen minimumsterkte voor alle korpsen. Voor zorgvuldige invoering is een adequaat sociaal plan vereist.

1.47 Preventieve activiteiten dienen, voorzover zij passen in de politietaak (zoals surveillance en verkeerstoezicht) te worden gestimuleerd.

1.48 In verband met de noodzaak van een strengere controle op de verkeersactiviteiten verdient het aanbeveling speciale snelheidscontroleurs aan te stellen met opsporingsbevoegdheid.

1.49 Detachering dient te worden teruggedrongen, zodat lokale korpsen niet onderbezet raken.

1.50 De Wet op de Weerkorpsen dient te worden geactualiseerd in verband met de sterke groei van particuliere beveiligingsdiensten. Experimenten met stadswachten en soortgelijke projecten dienen kritisch te worden gevolgd. Voorkomen moet worden, dat politietaken worden overgenomen door niet of beperkt geschoolde krachten.

1.51 De criteria voor geweldgebruik door de politie dienen zodanig te zijn, dat de rechtmatige uitoefening van haar plicht(en) op veilige wijze kan plaatsvinden.

OMBUDSMAN

1.52 Het werk van de Nationale Ombudsman blijkt duidelijk in een behoefte te voorzien. Hij dient te beschikken over voldoende middelen en personele ondersteuning, zodat er geen onevenredig lange wachtlijst ontstaat van gevallen die door hem moeten worden onderzocht.

MINDERHEDENBELEID

1.53 De overheid dient personen en groepen die behoren tot culturele minderheden mogelijkheden te geven zich volledig te integreren en volwaardig te functioneren in de Nederlandse samenleving. Er dienen via herschikking van middelen extra voorzieningen ten behoeve van minderheden te komen, die gericht zijn op het taalonderwijs aan deze groepen. Dit komt onder andere de scholing, de werkgelegenheid en de woonomstandigheden ten goede.
Culturele bewustwordingsactiviteiten waarin aan genoemde uitgangspunten recht wordt gedaan, kunnen gesteund worden, maar zullen door particuliere organisaties moeten worden uitgevoerd.

1.54 Sanering van het onderzoeksbeleid ten aanzien van minderheden is dringend gewenst. Het opleggen van vrouwenemancipatie gericht tegen de culturele identiteit van bepaalde minderheden moet worden tegengegaan.
Subsidiëring van religieuze activiteiten, evenals subsidie voor kerk- of moskeebouw wordt op grond van de onderscheiden verantwoordelijkheden van kerk en staat afgewezen. Dit geldt eveneens voor (tijdelijke) bekostiging van een servicebureau geestelijke verzorging minderheden in instellingen.

1.55 Het actief en passief kiesrecht is voorbehouden aan hen, die de Nederlandse nationaliteit bezitten. Het kiesrecht van buitenlanders bij gemeenteraadsverkiezingen moet ongedaan worden gemaakt.

ZONDAGSRUST

1.56 Waar het mogelijk is binnen het kader van de wet, dient de overheid de rust op zondag, als de dag des Heeren, te bevorderen. De Winkelsluitingswet en de Zondagswet moeten in deze zin worden veranderd.

1.57 De overheid dient een voorbeeldfunctie te vervullen door op zondag niet te vergaderen, noch op die dag besluiten kenbaar te maken.

1.58 Nationale evenementen en grote manifestaties moeten niet op zondag gehouden worden, mede in verband met de nodige inzet van overheidspersoneel.

1.59 Bij militaire en rampoefeningen en andere direct door de overheid te verrichten activiteiten moet de zondag worden ontzien. Zij die gewetensbezwaren hebben tegen werken op zondag dienen indien enigszins mogelijk van zondagsdienst te worden vrijgesteld.

Hoofdstuk II Geroepen tot gerechtigheid in wetgeving

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

De overheid is als dienares van God geroepen tot het dienen en bevorderen van gerechtigheid (Romeinen 13:1-7). Handhaving van het recht, bescherming van de zwakke en bestraffing van het kwaad behoren tot de kern van de taak van de overheid, evenals het bevorderen en het belonen van het goede. Wet- en regelgeving zijn in een gebroken wereld noodzakelijk en moeten geënt zijn op bijbelse principes. Doel van het beoefenen van publieke gerechtigheid is het brengen van lof en eer aan God de Schepper van hemel en aarde. Daar waar vrede en recht worden gediend in gehoorzaamheid aan God en Zijn Woord, zal het land en volk welgaan.

SITUATIE

In de afgelopen jaren heeft het beleid van de overheid lang niet beantwoord aan bijbelse normen. Integendeel, de overheid heeft ruimte gegeven voor het ondermijnen van gezonde gezagsrelaties, zoals bijvoorbeeld het ouderlijk gezag. Teveel is de praktijk van alle dag norm geworden. Wetten worden massaal overtreden en zelfs het menselijk leven geniet geen absolute rechtsbescherming. Het recht wordt in onze dagen bedreigend recht nu de mens eigenmachtig denkt te kunnen handelen. De abortuswetgeving en het ontbreken van bereidheid het onverbiddelijke verbod op euthanasie te handhaven zijn hiervan even duidelijke als schrijnende voorbeelden. Het loslaten van de bijbelse normen en waarden slaat de fundamenten onder de rechtsstaat weg. Ernstige ontsporingen doen zich voor in de vorm van toenemende gewelddadigheden, criminaliteit en vandalisme. Naast een noodzakelijke mentaliteitsverandering bij de burgers zelf, moet de overheid meer dan nu inhoud geven aan het beoefenen van publieke gerechtigheid.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

HANDHAVING, STRAFFEN EN RECHTSBESCHERMING

2.1 Het is van wezenlijk belang voor handhaving van het gezag en bescherming van de rechtsstaat, dat alles in het werk wordt gesteld om de wetten na te (doen) leven. De overheid behoort hierop toe te zien en in dit opzicht een voorbeeldfunctie te vervullen.

2.2 Gelet op de exclusieve overheidstaak met betrekking tot uitvoering en handhaving van wet- en regelgeving, is het onverminderd hoge aantal beleidssepots door het Openbaar Ministerie verontrustend te noemen. Bovendien heeft dit een demotiverend effect op de opsporende instantie en met name de politie. Verdere terugdringing is dan ook noodzakelijk.

2.3 In verband met het verminderen van grenscontroles in de EG-lidstaten is ter bestrijding van fraude en criminaliteit de invoering van een persoonlijke legitimatieplicht aanvaardbaar. Paspoort, rijbewijs en dergelijke kunnen hierbij als voldoende legitimatie dienen.

2.4 Grensbewaking kan, na harmonisatie van wet- en regelgeving (bijv. met betrekking tot wapenbezit en legitimatieplicht), worden teruggebracht tot de vorm van het huidige Benelux-controlesysteem: zo weinig mogelijk feitelijke controles, tenzij die om bijv. redenen van nationale veiligheid, etc. noodzakelijk worden geacht.

2.5 Bestrijding van allerlei vormen van zware criminaliteit, zoals de georganiseerde (internationale) misdaad en de aan drugs gerelateerde criminaliteit, verdient hoge prioriteit. De mogelijkheden tot ontneming van uit criminaliteit verkregen vermogen dienen te worden verruimd.

2.6 Bestuurlijke projecten voor preventie en ter bestrijding van vandalisme verdienen ondersteuning; de aangerichte schade dient te worden verhaald.

2.7 Wetgeving ter bestrijding van de zgn. computercriminaliteit is gewenst. De voorstellen van de commissie-Franken, waaronder het opnemen van aanvullende bepalingen in het Wetboek van Strafrecht, bieden daartoe een goede aanzet.

2.8 Belastingfraude en misbruik dan wel oneigenlijk gebruik van sociale uitkeringen en subsidies dient in wet- en regelgeving te worden tegengegaan, met meer kracht te worden bestreden en effectief te worden bestraft. Het ten onrechte genoten voordeel dient te worden terugbetaald.

2.9 Burgerlijke ongehoorzaamheid – in de zin van het bewust overtreden van bepaalde rechtsregels – is een verstoring van de relatie overheid (gezagsdrager) en burgers (ontzagdragers). In zijn algemeenheid kan deze vorm van protest door de overheid niet worden getolereerd.

2.10 Afdoende overheidsoptreden moet voorkomen, dat burgers of groepen van burgers het recht in eigen hand nemen.

2.11 Ter ontlasting van het rechterlijk apparaat dient de Wet Administratiefrechtelijke afdoening Verkeersdelicten met voortvarendheid te worden ingevoerd.

2.12 Naast geldboetes en gevangenisstraf vormen de 'alternatieve sancties' een goede mogelijkheid voor het bestraffen van wetsovertreders, mits zij als straf geloofwaardig zijn en worden tenuitvoergelegd onder deugdelijk toezicht van de reclassering. De motieven voor het opleggen van straf (vergelding, speciale preventie en generale preventie) kunnen hierin tot uitdrukking worden gebracht. Dienstverlening dient dan ook als sanctie te worden opgenomen in het Wetboek van Strafrecht c.q. in het kader van aanhouding van de gratie. De voorgestelde wetgeving op dit punt biedt goede aanknopingspunten.

2.13 Een apart jeugdstrafrecht dient te worden overwogen. Aanbevelingen als plaatsing in een inrichting voor jeugdigen, alternatieve sancties als dienstverlening en het volgen van een leerproject kunnen in dit verband goede diensten bewijzen (commissie-Anneveld). Versterking van de rechtspositie van de jeugdige in het strafproces mag geen afbreuk doen aan de beschermende functie van het strafprocesrecht ten aanzien van de jeugdige.

2.14 In het optreden van justitie en politie dient ruime aandacht te worden gegeven aan hulp aan de slachtoffers van ongevallen of strafbare feiten. Met name moet hier worden gedacht aan voorlichting over mogelijkheden om (bijv. via voeging) schadevergoeding te verkrijgen. De voorstellen van de commissie-Terwee (schadevergoeding als maatregel en verruiming van de voegingsmogelijkheden) dienen met voortvarendheid in wetgeving te worden vertaald.

2.15 In het totaal van de verdere wijzigingen in het strafprocesrecht dienen minimumgaranties met betrekking tot de rechtspositie van de verdachte behouden te blijven.

2.16 De voorstellen van de Staatscommissie Herziening Rechterlijke Organisatie om te komen tot een grotere overzichtelijkheid en toegankelijkheid van de rechterlijke organisatie worden in grote lijnen onderschreven. Concentratie van de diverse vormen van rechtspraak (civiele, straf- en administratieve zaken) is dringend gewenst. Invoering van AROB-rechtspraak in twee instanties wordt ondersteund.
Bij integratie van de kantongerechten in de arrondissementsrechtbanken mag voor rechtzoekenden de bereikbaarheid van de rechter niet in gevaar komen.

2.17 Gelet op de onduidelijkheid met betrekking tot de onderscheiden taakgebieden van het administratief beroep (Tijdelijke Wet Kroongeschillen) en de administratieve rechtspraak, dient integratie van beide rechtsgangen zijn beslag te krijgen.

2.18 Het is dringend noodzakelijk de vaak grote werkdruk voor het justitieel personeel (rechterlijke macht, Openbaar Ministerie en politie) en reclassering te verlichten door terugdringing van de bureaucratie, beperking van de administratieve taken, automatisering en personeelsuitbreiding. Hiervoor moeten de middelen met 100 miljoen per jaar worden verhoogd.

2.19 In een rechtsstaat is een effectief, overzichtelijk en toegankelijk stelsel van rechtsbescherming tegen onrechtmatig overheidsoptreden een onmisbaar element. Anderzijds moet worden erkend, dat ook aan rechtsbescherming grenzen zijn: over-juridisering moet worden voorkomen, bijv. door het instellen van beroep aan duidelijke criteria te binden.

2.20 De Grondwet verplicht tot spoedige indiening van de Wet op de Rechtsbijstand. Aanscherping van de inkomensgrenzen voor gefinancierde rechtshulp is intussen aanvaardbaar.

MILIEUPOLITIE

2.21 Voor de handhaving van de milieuwetgeving moet voldoende financiële ruimte worden geschapen. De zogenaamde 'lik-op-stuk-aanpak'

verdient aanbeveling. In de opleiding van politiepersoneel moet in ruime mate aandacht worden geschonken aan de milieuwetgeving. Het instellen van milieupolitie-eenheden, gespecialiseerd in handhaving van de milieuregelgeving en opsporing van milieudelicten, dient te worden bevorderd.

GEVANGENISWEZEN

2.22 Het functioneren van het strafrechtelijk apparaat mag niet worden gefrustreerd door een tekort aan cellen. Verdere capaciteitsuitbreiding van gevangenissen en huizen van bewaring, desnoods via tijdelijke oplossingen, is noodzaak. Hierbij dient mede aandacht te worden besteed aan het probleem van vervanging van noodcapaciteit door permanente capaciteit. Waar nodig moet tot nieuwbouw worden overgegaan.

2.23 Versobering van de huisvesting van gedetineerden en verstrakking van het regiem is gewenst. Daarbij kan gedacht worden aan het terugdringen van faciliteiten als radio en TV in de cellen, alsmede vermindering van de inspraak van de gedetineerden.

2.24 Experimenten als dat van 'dagdetentie' in Rotterdam verdienen de aandacht, mits zij gelden voor een beperkt aantal nauwkeurig omschreven categorieën van gedetineerden.

2.25 Verbetering van de bewaking in gevangenissen en huizen van bewaring is absoluut noodzakelijk. Mede in verband met de benodigde capaciteitsuitbreiding behoort er voldoende bewakingspersoneel te zijn. Duur en inhoud van de opleiding dienen toegesneden te zijn op een adequate taakvervulling.

2.26 Diverse excessen geven aanleiding om maatregelen te nemen tegen het probleem van delinquent gedrag tijdens proefverlof van veroordeelden en personen die ter beschikking van de regering zijn gesteld. Beperking van het proefverlof en selectief gebruik daarvan zijn geboden.

BESCHERMING VAN HET LEVEN

2.27 Het menselijk leven verdient vanaf de bevruchting absolute bescherming door de overheid. Dit principe dient in wetgeving te worden neergelegd.

2.28 Abortus-provocatus is slechts gerechtvaardigd op medische indicatie in strikte zin, zoals die in de christelijke medische ethiek altijd aanvaard is geweest. Op grond van psychische, sociale of andere indicaties mag het recht op leven van het ongeboren kind niet ondergeschikt worden gemaakt aan de nood van de vrouw. De Wet Afbreking Zwangerschap moet ongedaan worden gemaakt.

2.29 Het experimenteren met menselijke embryo's, alsmede het speciaal voor dit doel kweken van embryo's is ontoelaatbaar en moet op de kortst mogelijke termijn bij wet worden verboden.

2.30 Genetische manipulatie waarbij de identiteit van de persoon in het geding is, dient bij wet te worden verboden. Genetische manipulatie op orgaanniveau is onder strikte voorwaarden toelaatbaar.

2.31 Euthanasie in de zin van het opzettelijk een ander op diens verzoek van het leven beroven is een misdrijf en behoort dat in een rechtsstaat te blijven. Euthanasie kan niet worden gerekend tot medisch handelen. Het door middel van zorgvuldigheidseisen ondergraven van de strafwet is in strijd met elementaire medische, ethische en juridische maatstaven en normen. Onverkorte handhaving van het strafrechtelijk verbod dient gepaard te gaan met aanscherping van het vervolgingsbeleid. In het Wetboek van Strafrecht moet een bepaling worden opgenomen, dat een geneeskundige bij veroordeling wegens het plegen van euthanasie ook het recht op uitoefening van de geneeskunst kan verliezen.
Organisaties die euthanasie dan wel hulp bij zelfdoding propageren en stimuleren, moeten worden uitgesloten van overheidssteun. Het Openbaar Ministerie dient gebruik te maken van de wettelijke mogelijkheden om een vordering tot ontbinding van dergelijke organisaties in te stellen.

HUWELIJK EN GEZIN

2.32 De overheid behoort in wetgeving en beleid uit te gaan van huwelijk en gezin als pijlers van de samenleving. Uitgangspunt is, dat de overheid zich mede in het licht van internationale verdragen dient te onthouden van inmenging in gezinsaangelegenheden. Activiteiten die met dit beleid in strijd zijn, komen niet voor subsidiëring in aanmerking. De subsidie aan de Nederlandse Gezinsraad moet in dit licht worden beëindigd. Gelijkstelling van andere samenlevingsvormen met het huwelijk (een instelling van God!) als doelstelling van beleid, alsmede financiële bevoordeling van buitenechtelijke samenlevingsvormen wordt afgewezen.
Het gezin is de plaats waar kinderen zich harmonieus moeten kunnen ontwikkelen.

2.33 Ontwikkelingen die het wettig huwelijk ondermijnen of daarop inbreuk maken (bewust on-

gehuwd ouderschap, draagmoederschap, kunstmatige *inseminatie* met donorsperma), dienen te worden tegengegaan en zo mogelijk verboden. Met het oog op het recht van kinderen om de identiteit van zijn beide (biologische) ouders te kennen, moet anonieme donorinseminatie bij wet verboden worden.

2.34 Het huidige beleid ten aanzien van echtscheiding moet worden herzien. Het wettig huwelijk als instelling van God wordt ten overstaan van de overheid gesloten voor het leven. De overheid heeft de taak de huwelijkspartners ook bij een dreigende scheiding te wijzen op hun blijvende wederzijdse plichten. De mogelijkheden tot het ontbinden van het huwelijk moeten dan ook eerder worden beperkt dan verruimd. Het procesrecht terzake dient niet nog verder te worden versoepeld, maar juist aangescherpt.

2.35 Bij de regeling van de alimentatieplicht behoort de (mogelijkheid tot) verwerving van eigen inkomsten bepalend te zijn. Zowel man als vrouw kunnen in aanmerking komen voor betaling van alimentatie. Wettelijke beperking van de alimentatieduur wordt afgewezen, onder andere omdat dat kan leiden tot hogere kosten voor de samenleving.

2.36 Voor het adopteren van kinderen komen slechts een met elkaar gehuwde man en vrouw in aanmerking.
De mogelijkheid voor ongehuwde vrouwen om al in het begin van de zwangerschap ten behoeve van adoptief ouders afstand te doen van het ouderlijk gezag, dient wettelijk geregeld te worden. De vrouw die afstand doet moet gerechtigd zijn een profielschets van de gewenste adoptief-ouders op te stellen, waarmee bij de toewijzing rekening moet worden gehouden. Herroeping van het besluit om afstand te doen, moet tot kort na de bevalling mogelijk zijn.

2.37 (Sexuele) mishandeling binnen het huwelijk is een ernstig kwaad en moet waar mogelijk worden tegengegaan. Met inachtneming van de grenzen van haar bevoegdheden heeft de overheid de taak dit maatschappelijk kwaad te bestrijden, waarbij de bewijsvoering met extra zorgvuldigheid dient te geschieden. Het strafbaar stellen van wat wel genoemd wordt 'verkrachting binnen het huwelijk' is noch een doeltreffend noch een gepast of gerechtvaardigd middel en wordt derhalve afgewezen.

OPENBARE EERBAARHEID

2.38 De overheid heeft als dienares van God ter bevordering van de openbare eerbaarheid de taak duidelijke normen te stellen en een consistent beleid ter handhaving daarvan te voeren.

2.39 Naaktrecreatie op openbaar toegankelijke stranden en recreatieterreinen moet bij wet worden tegengegaan.

2.40 Er dient krachtdadig te worden opgetreden tegen prostitutie, porno-bioscopen, sexshops en sexvideotheken. Op het vervaardigen en verspreiden van pornografische lectuur en videobanden en met name kinderporno moeten zwaardere straffen staan.

2.41 Sexuele omgang van volwassenen met minderjarige jongeren of kinderen dient strafbaar te blijven, ook indien dit gebeurt met instemming van de betrokkene.

VREEMDELINGEN

2.42 Het is naar bijbels gebod onze plicht zorg te dragen voor vluchtelingen en asielzoekers en hen onderdak en bescherming te bieden. Dit sluit niet uit, dat het toelatingsbeleid aan scherpe en heldere criteria onderworpen moet zijn. Onder meer dient nader te worden bepaald in welke gevallen sprake is van '(geloofs)vervolging'.

2.43 Bonafide asielzoekers wordt in principe slechts toegang tot ons land geboden, tot het moment dat terugkeer naar het land van herkomst redelijkerwijs mogelijk is. Hen wordt eerste opvang in centra aangeboden, waarbij naast voorziening in de eerste levensbehoeften een beperkt zakgeld wordt gegeven.
Het is alleszins aanvaardbaar, dat illegaal in ons land verblijvende vreemdelingen en vreemdelingen met een crimineel verleden in afwachting van (de beslissing van de rechter over) hun uitzetting voor korte tijd worden gehuisvest in meer gesloten inrichtingen.

2.44 Snellere behandeling van asielverzoeken is dringend gewenst. Niet alleen op de luchthaven Schiphol, maar ook in grote havensteden dienen voorzieningen te worden getroffen om asielzoekers tijdelijk en menswaardig te huisvesten.

2.45 Vluchtelingen die terroristisch geweld hebben bedreven tegen het wettig gezag in het land van herkomst, mogen niet worden toegelaten.

2.46 Naturalisatie is voor iedere vreemdeling de aangewezen weg om alle rechten (en plichten!) in ons land te krijgen. Naturalisatie is mogelijk voor vreemdelingen, die langer dan vijf jaar in ons land verblijven en bereid zijn volledig te integreren in de Nederlandse samenleving. Taalvaardigheid en aanpassing aan de Nederlandse

woon- en leefgewoonten zijn vereisten.

2.47 De herziening van de Vreemdelingenwet dient met voortvarendheid ter hand te worden genomen. Bij centralisatie van de besluitvorming met betrekking tot toelating dient gewaakt te worden tegen verstrakking van het huidige decentraal gevoerde beleid.

2.48 Zonder afbreuk te doen aan de zorgvuldigheid van de toetsing, dienen de gerechtelijke procedures in het stelsel van rechtsbescherming van vreemdelingen aanmerkelijk te worden bekort. Hiermee kan worden voorkomen dat na een procesgang van enkele jaren alsnog tot uitzetting moet worden overgegaan, terwijl dat om redenen van humanitaire aard ongewenst is. Invoering van rechtspraak in twee instanties (instelling van een vreemdelingenkamer bij vier arrondissementsrechtbanken met mogelijkheid van beroep bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State), zoals voorzien in het voorstel voor een nieuwe Vreemdelingenwet, stuit in dit verband niet op bezwaren.

2.49 Vreemdelingen die thans drie jaar of langer in afwachting van een verblijfsvergunning zijn, kunnen om humanitaire redenen niet meer worden uitgezet.

2.50 Voorkomen moet worden, dat het eventueel beperken van grenscontroles in Europa leidt tot onbeheersbare stromen van vreemdelingen en asielzoekers.

2.51 Vrouwenhandel dient onder meer door internationale samenwerking krachtig te worden bestreden. De positie van vrouwen die als gevolg van deze praktijken illegaal in ons land verblijven, verdient de aandacht.

VERSLAVING

2.52 In nationaal en internationaal verband blijft krachtige bestrijding langs strafrechtelijke weg van het gebruik van en de handel in zowel 'soft' als 'hard' drugs geboden, niet in de laatste plaats met het oog op de ermee gepaard gaande criminaliteit.

2.53 Het beleid dient erop gericht te zijn gevangenissen drugsvrij te maken en te houden. Daarvoor noodzakelijke bouwkundige aanpassingen en waar nodig veranderingen in het regiem moeten worden aangebracht.

2.54 Waar mogelijk dient het alcoholontmoedigingsbeleid van de overheid in wet- en regelgeving tot uitdrukking te komen. Misdrijven en overtredingen, waarbij alcoholgebruik in het spel is, moeten zwaarder worden gestraft. Alcohol in het verkeer is al gauw een misdaad. Een gerichte en strenge aanpak is geboden, onder meer door het opleggen van een onmiddellijk rijverbod bij geconstateerd alcoholmisbruik en een verbod op verkoop van alcoholhoudende dranken bij benzinestations.

2.55 Gokverslaving vormt een in ernst toenemend probleem en behoeft een krachtige en slagvaardige aanpak. In dit verband moet gewaakt worden tegen tegenstrijdigheden in het beleid, zoals ten aanzien van de speelautomaten enerzijds en instantloterijen anderzijds het geval is. Loterijen (lotto, toto, etc.) dienen te worden teruggedrongen. Casino's en andere inrichtingen waar gelegenheid tot kansspelen worden gegeven, moeten worden verboden.

BESCHERMING GENETISCHE GEGEVENS

2.56 Er moet aanvullende wetgeving komen met betrekking tot de bescherming van genetische gegevens van personen.

Hoofdstuk III Geroepen tot gerechtigheid in milieubeleid

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

De mens heeft de opdracht de schepping als goed rentmeester te beheren tot eer van God. Een goed en evenwichtig milieubeleid is derhalve geboden. Roofbouw en verstoring van het natuurlijk evenwicht (ecosysteem) zijn uit den boze. Nu zucht de schepping als in barensnood. De gebrokenheid van heel de schepping is een realiteit. Dit ontslaat de individuele mens evenmin als de overheid als dienares van de publieke gerechtigheid van de hoge roeping de aarde op verantwoorde wijze te bebouwen en te bewaren. De mens mag zich ondanks veelal prijzenswaardige ontwikkelingen in wetenschap en techniek niet als schepper naast God verheffen. Wanneer hij dit toch doet, dan wordt op allerlei terrein het natuurlijk leefmilieu tot disharmonie gebracht. Een goed milieubeleid wordt voor alles gekenmerkt door besef van verantwoordelijkheid en dienst aan de Schepper van al het geschapene.

SITUATIE

De situatie in het milieu is alarmerend. De noodklok moet worden geluid. We moeten met schaamte bekennen in dit opzicht te hebben gefaald als rentmeesters. Niemand uitgezonderd. Met name christenen past hier de nodige ootmoed. Er is te lichtzinnig gedacht over de schadelijke effecten, die tal van handelingen en produktieprocessen hebben voor het milieu. Lucht, water en bodem raken steeds meer vervuild. Plant- en diersoorten sterven in hoog tempo uit. De milieuproblematiek is mede veroorzaakt door een materialistische en egoïstische levensstijl. Het is een gevolg van het ongehoorzaam zijn aan Gods geboden en van het loslaten van normen en waarden. Het is een zaak van geestelijke milieuverontreiniging. In het milieubeleid zal hiervoor oog moeten zijn. Wanneer dit veronachtzaamd wordt – zoals bijvoorbeeld het geval is in het Conciliair Proces – is er slechts sprake van symptoombestrijding. Integraal rentmeesterschap leidt tot een goed milieubeleid. Uit een oogpunt van publieke gerechtigheid moet de milieuproblematiek zowel nationaal als internationaal krachtdadig worden aangepakt. Aan ingrijpende en veel geld vragende maatregelen om vervuiling te voorkomen valt niet te ontkomen. Vervolgens geldt het principe, dat de vervuiler (mee)betaalt.

Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

ALGEMEEN

3.1 Het milieubeleid zal een van de belangrijkste speerpunten in het overheidsbeleid moeten zijn, met als uitgangspunt 'de vervuiler betaalt mee'. Milieubeleid moet worden beschouwd als facetbeleid. Kernwoorden zijn: cultuuropdracht in relatie tot rentmeesterschap, verantwoordelijkheid, zorgvuldigheid, duurzame ontwikkeling, herstel, soberheid, respect voor de natuurlijke grenzen en beperkingen van de soorten.

3.2 Nederland zal – als een van de meest vervuilde landen – een voortrekkersrol moeten vervullen bij de aanpak van de nationale en internationale milieuproblematiek. De voorwaarden hiervoor zijn aanwezig. Gewezen kan worden op een groeiend milieubesef onder de bevolking, een geavanceerde landbouw- en industriële sector, de vele onderzoeksmogelijkheden en – zeker in vergelijking met de Derde Wereld – voldoende financiële middelen.

3.3 Brongerichte aanpak van de vervuiling moet primair staan. Symptoombestrijding is slechts aanvaardbaar, zolang de vervuiling aan de bron niet is opgeheven, of geen betere methoden voorhanden zijn.

3.4 Er dient een 'Milieu-Deltaplan' te worden opgesteld. De randvoorwaarden dienen hierbij mede te worden gesteld vanuit het ecosysteem en niet alleen vanuit het economische systeem, zoals dat doorgaans het geval is.

3.5 De wetgeving van de Nederlandse overheid en de verordeningen en regelgeving van lagere overheden moeten op de strengere eisen ten aanzien van duurzame ontwikkeling worden afgestemd. Ook de thematische aanpak (verzuring, vermesting, verspreiding, verdroging, versnippering, enz.) en de bron- en effectgerichte aanpak van het regeringsbeleid bieden handvatten voor een gericht milieubeleid.

3.6 Provincies en gemeenten moeten door extra uitkeringen uit Provincie- en Gemeentefonds in staat worden gesteld nieuwe milieutaken adequaat uit te voeren.

3.7 Provincies en gemeenten dienen te worden verplicht een milieubeleidsplan op te stellen. Via een programma dient aangegeven te worden op welke wijze uitvoering aan het geformuleerde beleid wordt gegeven.

WETGEVING EN CONTROLE

3.8 Een sluitende en samenhangende milieuwetgeving, die tijdig wordt geactualiseerd, is dringend noodzakelijk. Bij wetgeving op andere beleidsterreinen dienen milieu-effecten nadrukkelijk te worden meegewogen. Milieu-effectrapportage en risico-analyse kunnen daarbij goede instrumenten zijn.
Voor het bedrijfsleven is het dringend noodzakelijk, dat er met één vergunning wordt gewerkt, waarin alle aspecten van bouw- en milieuwetgeving worden geregeld.

3.9 In verband met het grensoverschrijdende karakter van de vervuiling is internationale afstemming van milieu-eisen noodzakelijk. Nederland dient in internationaal verband aanzetten te geven voor een zeer krachtige aanpak.

3.10 Financiële prikkels (beloningen, heffingen, accijnzen, dwangsommen) kunnen in het milieubeleid een belangrijke rol vervullen. Instelling van sectorale milieufondsen, gevoed door vervuilers, is wenselijk.

PREVENTIE, EDUCATIE EN VOORLICHTING

3.11 Er dient een krachtig preventiebeleid met betrekking tot toekomstige milieuproblemen te worden gevoerd. Gedragsveranderingen ten aanzien van het milieu zijn noodzakelijk. Omdat preventie, educatie en voorlichting in de bewustmaking van de burgers een belangrijke rol vervullen, moeten daarvoor voldoende middelen beschikbaar worden gesteld.

3.12 In het onderwijs dient aandacht te worden besteed aan milieukunde en milieuzorg.

LUCHT

3.13 De uitstoot van luchtvervuilende stoffen, die onder meer leiden tot de zgn. 'zure regen', dient door middel van een internationale aanpak te worden teruggebracht tot een ecologisch aanvaardbare omvang.

3.14 In de strijd tegen de aantasting van de ozonlaag dienen produktie en gebruik van, alsmede handel in freonen (cfk's) vóór 1992 te worden verboden. Er moet worden gewerkt aan het opzetten van een systeem waarbij de koelvloeistoffen uit huishoudelijke apparaten worden teruggewonnen en hergebruikt.

3.15 Produktieprocessen waarbij de uitstoot van schadelijke en hinderlijke stoffen wordt gereduceerd (biofiltratie, zuivering en dergelijke) moeten worden gestimuleerd door ondersteunende maatregelen. Herinvoering van de WIR-energie- en milieutoeslag wordt bepleit. Nieuwe auto's zonder een goede katalysator dienen met een extra milieuheffing te worden belast.

3.16 Vanaf 1 januari 1991 dienen alle auto's met benzinemotoren van een katalysator te zijn voorzien. Wanneer blijkt dat de katalysator aan de gestelde doelmatigheidseisen ten volle voldoet, dient de subsidieregeling te worden voortgezet en zo mogelijk in werkingssfeer verruimd.

3.17 De overheden dienen zelf het goede voorbeeld te geven door de voertuigen die voor overheidsdiensten, -bedrijven, -organisaties, etc. nodig zijn, uit te rusten met katalysatoren, autogasinstallaties, dan wel roetfilters.

3.18 Met betrekking tot het luchtverkeer dienen op korte termijn de emissievoorschriften nader te worden aangescherpt. Het verdient aanbeveling in EG-verband een accijns op kerosine in te voeren.

3.19 Nader internationaal onderzoek naar de oorzaken en gevolgen van het zgn. 'broeikaseffect' is nodig. Het nemen van vergaande maatregelen ter vermindering van dit effect lijkt op voorhand alleszins gerechtvaardigd. Als streefwaarde zou voor koolstofdioxide een reductiepercentage van 80 moeten gelden. Ontwikkeling van nieuwe energiesystemen en krachtige bevordering van energiebesparing kunnen in dezen een belangrijke bijdrage leveren.

3.20 Er dient zo spoedig mogelijk regelgeving tot stand te komen, die het personenautovervoer aan banden legt, zodra ten gevolge van weers-

omstandigheden uitstoot van gevaarlijke gassen bijzonder schadelijk voor de volksgezondheid en het milieu zal zijn.

BODEM

3.21 De bodemvervuiling als gevolg van het intensieve grondgebruik in Nederland is omvangrijk. Voor een krachtig bodemsaneringsbeleid moeten daarom voldoende middelen beschikbaar worden gesteld. Volledige sanering van vervuilde objecten dient te worden nagestreefd. Aan drinkwatergebieden moet hierbij de hoogste prioriteit worden gegeven.

3.22 In de landelijke gebieden dient te worden gestreefd naar extensivering van het grondgebruik en een meer grondgebonden landbouw. Overbemesting moet op alle mogelijke manieren worden tegengegaan, onder meer door invoering van een mineralenbalans, wijziging van de voersamenstelling, transport naar mestarme streken, mestinjectie en fabrieksmatige mestverwerking. Ammoniakemissie kan worden tegengegaan met behulp van biofiltratie. De prijs van de in Europa geproduceerde stikstof- en fosfaatkunstmest zou door middel van een heffing (fors) kunnen worden verhoogd. Uit de opbrengst van de heffing kan de mestverwerking deels worden gefinancierd.

3.23 Bevorderd dient te worden, dat de importeurs van produkten ten behoeve van kunstmestproduktie en veevoederindustrie (mede) zorg dragen voor de export van dierlijke meststoffen, dan wel deze meststoffen als grondstof verwerken. Op deze wijze kan enige invulling worden gegeven aan een landelijke mineralenbalans. Gezien haar medeverantwoordelijkheid dient bevorderd te worden, dat de veevoederindustrie bijdraagt aan de verwerking van mest tot een milieuvriendelijk produkt.

3.24 Bestrijdingsmiddelen moeten zoveel mogelijk biologisch afbreekbaar zijn. Gebruik van biologische gewasbeschermingsmiddelen en mechanische bewerkingsmethoden verdient de voorkeur en moet zonodig worden voorgeschreven. De werking van chemische bestrijdingsmiddelen dient zoveel mogelijk soortspecifiek te zijn.

3.25 Te overwegen valt de invoering van een zgn. 'sabbatsjaar', waarin de grond een jaar braak blijft liggen.

3.26 Er mogen geen genetisch gemodificeerde micro-organismen in het milieu worden gebracht.

3.27 De zogenaamde 'geïntegreerde landbouw' en 'biologische landbouw' kunnen forse bijdragen leveren aan het verminderde gebruik van milieuvreemde stoffen. Hiertoe dienen stimulerings- en/of bijdrageregelingen ingesteld te worden.

WATER

3.28 Schoon en voldoende aanwezig grond- en oppervlaktewater is een essentiële voorwaarde voor een leefbaar milieu. Met grond- en oppervlaktewater behoort zeer zuinig te worden omgegaan. Grondwaterwinning dient aan strikte regels te worden gebonden. Beregening met grondwater moet zoveel mogelijk worden beperkt. Hergebruik en recycling van water dienen (zowel huishoudelijk als bedrijfsmatig) te worden bevorderd. Aan de bescherming van het ondiepe grondwater dient een wettelijke basis te worden gegeven.

3.29 Op korte termijn moet tot aanleg en bescherming van zgn. 'strategische watervoorraden' worden gekomen. Gemeenten dienen daartoe te worden verplicht zo spoedig mogelijk de zgn. '25-jaarsbeschermingszones' voor drinkwatergebieden in de bestemmingsplannen op te nemen. Zonodig moeten zones voor langere duur worden ingesteld.

3.30 In de strijd tegen de vervuiling van het water dienen de kwaliteitseisen ten aanzien van het water zodanig te worden gesteld, dat de van het oppervlaktewater afhankelijke ecosystemen in stand kunnen blijven c.q. kunnen worden hersteld, bijv. volgens de normen van de Milieucriterianota. Voor een adequate bescherming van het water is een integrale watersysteembenadering noodzakelijk.

3.31 De lozingen van stikstof, fosfaat en sulfaat dienen te worden gereduceerd. Het gebruik van fosfaten en wasverzachters, ook in wasmiddelen, dient te worden verboden. Niet-biologisch afbreekbare bestrijdingsmiddelen dienen in drinkwaterbeschermingsgebieden te worden verboden.

3.32 De cadmiumlozingen in de Nieuwe Waterweg moeten in 1990 zijn teruggebracht tot een aanvaardbaar niveau, waarbij de oorspronkelijke afspraken leidraad dienen te zijn.

3.33 Er dient naar gestreefd te worden, dat op termijn de produktie van fosfaatmeststoffen uit grondstoffen afkomstig uit landen als Marokko en Mauretanië wordt overgebracht naar deze landen.

3.34 Eutrofiëring van de diverse soorten water moet krachtig worden teruggedrongen. Verdere

verhoging van het gehalte aan mineralen en zware metalen moet worden voorkomen. Een systeem van waterscheiding en het niet toelaten van gebiedsvreemd water kunnen daarbij hulpmiddelen zijn, alsmede landelijke invoering van de drietrapszuivering bij de waterzuiveringsinstallaties.

3.35 Voor gemeenten dienen 'integrale rioleringsplannen', waarin aanleg, vervanging, onderhoud, beheer en financiering geregeld zijn, verplicht te worden gesteld.

3.36 Nederland heeft een grote verantwoordelijkheid in het beschermen van de zgn. 'wetlands' (bijv. Peel en Biesbosch). Het creëren van 'bufferzones', waarin door middel van beheersovereenkomsten een aangepast beheer kan worden gerealiseerd, is daartoe nodig.

3.37 Er dient een plan voor bescherming en sanering van de onderwaterbodems te worden ontwikkeld, waarin staat aangegeven welke bodems op welke termijn moeten worden gesaneerd. Uitvoering van dit plan dient zo spoedig mogelijk ter hand te worden genomen.

3.38 Bescherming van het IJsselmeer, de kustgebieden en de Waddenzee verdient hoge prioriteit. Daartoe moet o.a. de vervuiling vanaf boreilanden verder worden teruggedrongen. Op dit punt dienen internationaal concrete afspraken te worden gemaakt en strengere voorwaarden te worden gesteld in de vergunningen, verleend aan winningsmaatschappijen.

3.39 Thermische verontreiniging van het oppervlaktewater ten gevolge van industrieel gebruik is onaanvaardbaar en overbodig. De warmte dient te worden gebruikt voor verwarmingsdoeleinden en/of voor de opwekking van elektriciteit.

GELUID

3.40 Geluidsoverlast is vaak een miskend milieuprobleem. Bij bestrijding hiervan hebben maatregelen aan de bron de voorkeur, bijv. de ontwikkeling van geluidarme motoren. De geluidsnormen mogen echter de ontwikkeling en toepassing van andere milieumaatregelen als emissievoorschriften en energiebesparing niet nadelig beïnvloeden. Evenmin mogen bij geluidwerende voorzieningen milieu-onvriendelijke materialen worden gebruikt.
De kosten van geluidsschermen zullen zo mogelijk op het wegverkeer moeten worden verhaald.

3.41 De Wet Geluidhinder dient te worden vereenvoudigd en de mogelijkheid te bieden tot een meer flexibele toepassing van de daarin gestelde normen.

3.42 In een dichtbevolkt land als Nederland dient het creëren van 'stiltegebieden', waar het geluidsniveau niet stijgt of zelfs daalt, krachtig te worden bevorderd. Gedacht kan worden aan het afsluiten van natuurgebieden voor gemotoriseerd verkeer en het uitbannen van crossterreinen. In natuurgebieden en andere gebieden van hoge landschappelijke waarde dient het crossen te worden verboden.

AFVAL

3.43 Afvalpreventie staat of valt met de bewustwording onder de burgers. Ontwikkeling en gebruik van duurzame gebruiksgoederen dient te worden gestimuleerd. In het kader van de afvalpreventie dienen de volgende maatregelen te worden getroffen:
- Verpakkingsmateriaal mag geen schadelijke stoffen bevatten.
- Afval dient zoveel mogelijk afbreekbaar en herbruikbaar te zijn.
- Door het stellen van verpakkingseisen kan de hoeveelheid verpakkingsmateriaal worden teruggedrongen.
- De kosten van de afvalverwerking dienen in de kosten van verpakkingsmateriaal te worden doorberekend (ecofactor).
- Het papierverbruik zou door een beperking van het volume en meer hergebruik teruggedrongen moeten worden.

3.44 Scheiding aan de bron, inzamel- en statiegeldsystemen en recycling moeten worden geïntensiveerd en zonodig voorgeschreven. Wanneer hergebruik niet mogelijk is, dienen bij het storten de zgn. 'IBC-criteria' (isoleren, beheersen, controleren) te gelden.

3.45 De hoeveelheid plastic in het afval moet drastisch worden verminderd, onder meer door het vervangen van zaken als de plastic vuilniszak door containers.

3.46 Export van afval moet worden verboden, tenzij de verwerking in het bestemmingsland op verantwoorde wijze plaatsvindt.

3.47 De mogelijkheden om de afvalverwerking volledig onder controle van de overheid te brengen dienen onderzocht te worden.

3.48 Afvalverbranding dient zoveel mogelijk gepaard te gaan met nuttig gebruik van afvalwarmte. Bij de herziening van de wetgeving terzake dient een grotere efficiency en effectiviteit van het afvalstoffenbeleid uitgangspunt te zijn.

Integratie en toepassing van de Afvalstoffenwet en de Wet Chemische Afvalstoffen verdient hoge prioriteit.
Uit de lozing van vloeistoffen, gassen of vaste stoffen dienen de voor het milieu schadelijke stoffen ter plaatse te worden afgescheiden en voor hergebruik geschikt gemaakt.

3.49 Op termijn dient iedere gemeente of groep van kleinere gemeenten te beschikken over een eigen composteringsbedrijf.

3.50 Het verdient aanbeveling te komen tot verplichte regionale gemeentelijke afvalstoffenplannen.
Er moeten nadere voorschriften komen voor een milieuhygiënisch verantwoorde verwerking van autowrakken. Het aantal verwerkingsinrichtingen moet drastisch worden gesaneerd.

3.51 Onderzoek naar vervangende materialen voor grondstoffen, die binnen afzienbare termijn zullen zijn uitgeput, dient te worden bevorderd.

ENERGIE

3.52 In het terugdringen van verbruik en verspilling van energie kan het marktmechanisme een belangrijke rol spelen. Door via internationale afspraken de energieprijzen op een hoger niveau te stellen, kunnen besparingsopties aantrekkelijk worden gemaakt.

3.53 Daling van de energieprijs dient niet automatisch doorberekend te worden in de gebruiksprijzen, maar moet kunnen worden omgezet in fondsen waaruit onderzoek en investeringen in de energie(besparings)sector kunnen worden gefinancierd.

3.54 Nederland zal in het kader van Europees beleid moeten streven naar een heffing op de import van koolstof (fossiele brandstoffen). Een deel van de opbrengst wordt aangewend voor energiebezuinigingsmaatregelen en de ontwikkeling van duurzame energie. Het gebruik van kolen, anders dan via kolenvergassing in de elektriciteitsvoorziening, moet geleidelijk worden gestopt.

3.55 Milieuschade en andere maatschappelijke kosten bij energie-opwekking behoren in de energieprijzen te worden verdisconteerd. In aansluiting op de milieukeur moet energie-etiketteringen van de elektrische apparatuur worden ingesteld, zodat het verbruik eenvoudig kan worden afgelezen.

3.56 Subsidiemogelijkheden voor energiebesparing in de huishoudens, zoals isolatiesubsidie, dienen (weer) te worden ingevoerd. Bij stimulering van energiebesparing dienen de energiebedrijven een voorlichtende en stimulerende rol te vervullen, bijv. via voorfinanciering van dure maar zuinige apparatuur en isolatievoorzieningen.

3.57 In de beoordeling van de vraag of nieuwe elektriciteitscentrales moeten worden gerealiseerd, moet niet alleen het efficiëntie-criterium een doorslaggevende rol spelen bij de bepaling van het aanbod, maar ook de milieuschade-effecten van de gebruikte brandstoffen. Efficiënte energieconversiesystemen verdienen hoge prioriteit.

3.58 Behalve op besparing dient het beleid te zijn gericht op maximale inzet van stromingsbronnen (waterkracht, wind, zon en biomassa). Voor de decentraal opgewekte energie dient een reële terugleverprijs te worden berekend, zodanig dat hiervan een stimulerend effect uitgaat. Analoog aan het Integraal Programma Windenergie (IPW) dient een Integraal Programma Zonneenergie (IPZ) te worden opgesteld.

3.59 Gemeenten moeten worden verplicht in een energieparagraaf in het bestemmingsplan aan te geven op welke wijze aan het aspect energie aandacht is besteed.

3.60 De inzet van Warmte Kracht Koppeling (WKK) dient voortvarend ter hand te worden genomen, uit het oogpunt van energiebesparing én milieubescherming.

KERNENERGIE

3.61 Ter overbrugging naar een beleid dat meer is gericht op duurzame energievormen, dient te worden uitgegaan van elementen uit het CE-scenario, het scenario "Elektriciteit zonder kernenergie" en het scenario "Licht in 2000". Kernpunten in deze scenario's zijn: elektriciteitsbesparing; decentrale elektriciteitsproduktie; centrales gestookt op aardgas en door middel van kolenvergassing; beter beheer van de vraag ('loadmanagement') en ontwikkeling van nieuwe, schonere energietechnologieën.

3.62 De optie van kernenergie kan pas in beeld komen, indien al het mogelijke is gedaan om te trachten anderszins in de energiebehoefte te voorzien.
De import van stroom uit buitenlandse kerncentrales dient stapsgewijs te worden beëindigd. Grotere inzet van kernenergie en vervanging van de huidige kerncentrales zijn op dit moment ongewenst. De kernafvalproblematiek, de ongevalrisico's en ongevalsgevolgen, de zwakke menselijke schakel (nonchalance, falen, mogelijkheid

van terreur), de huidige ongunstige economische positie van kernenergie en de feitelijke onomkeerbaarheid van een definitieve keuze, vormen de achtergronden van dit standpunt.

3.63 Ten aanzien van de inzet van kernenergie kan het in bedrijf houden van de centrales in Borssele en Dodewaard voorlopig nog worden geaccepteerd, mits aan de hoogste veiligheidseisen wordt voldaan.

3.64 Eventuele opslag van radio-actief afval in zoutkoepels moet, gezien de risicofactor op langere termijn, worden afgewezen.

3.65 Indien de technologische ontwikkeling terzake van kernenergie door kernfusie tot doorbraak komt, zal de toepassing van kernenergie opnieuw moeten worden onderzocht.

Hoofdstuk IV Geroepen tot gerechtigheid in gezondheidszorg en cultuur

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

De mens heeft als schepsel van God de plicht alles wat mogelijk is te doen om ziekte en ongeval te voorkomen. De overheid heeft er zorg voor te dragen, dat gezondheidszorg en hulpverlening zich richten op het voorkomen, bestrijden en genezen van ziekten en kwalen. Het is zowel een zaak van gerechtigheid als van naastenliefde, dat zieken en gehandicapten op kwalitatief goede verzorging en hulp kunnen rekenen. Gezondheidszorg is dienst aan de naaste. Dat moet vooral benadrukt worden nu de technische macht toeneemt en men gemakkelijk met die macht ethische grenzen overschrijdt. Menselijk leven dient vanaf de bevruchting tot de dood onvoorwaardelijke rechtsbescherming te genieten. De mens heeft niet het recht om zelf het tijdstip van zijn levenseinde te bepalen. Evenmin mag het stervensproces worden gerekt. Een goede gezondheidszorg is zijn prijs waard, maar moet in redelijkheid betaalbaar blijven. Een collectief stelstel van ziektekostenverzekering, waarin ruimte is voor het dragen van eigen verantwoordelijkheid, is noodzakelijk.

SITUATIE

De problemen in de gezondheidszorg zijn talrijk. De vraag om hulp groeit mede door de vergrijzing. Er ontstaat op velerlei terrein capaciteitstekort, zoals in de gehandicapten- en ouderenzorg. De werkdruk in de ziekenhuizen en verzorgingscentra is veelal te hoog en de kosten van de gezondheidszorg kunnen slechts met moeite worden beheerst. Een stelselherziening is nodig. Daarnaast kennen we een toenemend aantal vraagstukken van ethische aard. De overheid dient daarbij, naar de eis van publieke gerechtigheid, steeds meer normstellend op te treden. Dat gebeurt nu niet of te weinig, waardoor het menselijk leven wordt bedreigd.

Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

PREVENTIE EN VOORLICHTING

4.1 De overheid dient door goede voorlichting de verantwoordelijkheid van de burger in het voorkomen van ziekten te bevorderen.

4.2 De overheid dient maatregelen te nemen om het gebruik van tabak en alcohol, vooral onder de jongeren, terug te dringen. Het gebruik van drugs dient met kracht te worden bestreden. Door middel van voorlichting moet de schadelijke uitwerking van drugsgebruik onder de aandacht worden gebracht.

4.3 Preventie en informatieverschaffing moeten leiden tot het terugdringen van welvaartsziekten en ongezonde levensstijlen. De verantwoordelijkheid voor de eigen gezondheid zal in beleid en voorlichting moeten worden onderstreept. In alle opleidingen van medische of paramedische aard moet preventie van ziekten meer aandacht krijgen. Voorlichting door basisgezondheidsdiensten en GGD-en is van essentieel belang. Onderzocht moet worden in hoeverre een onverantwoorde levenswijze kan leiden tot een hogere ziektekostenpremie.

4.4 In preventie- en voorlichtingsmateriaal, alsmede in de bijgesloten informatie bij geneesmiddelen is eenvoudig taalgebruik vereist.

4.5 Medicijn-, gok- en 06-verslaving moeten op geloofwaardige wijze worden bestreden. De positie van de CAD's verdient in dit verband versterking.

AIDS

4.6 De ziekte AIDS zal nationaal en internationaal met alle beschikbare en zinvolle middelen

moeten worden bestreden. Het is letterlijk van levensbelang om te voorkomen dat het AIDS-virus zich verder verspreidt. Verandering in sexueel gedrag is daarvoor een absolute eis. De overheid moet er toe bijdragen, dat in voorlichting aan jongeren en ouderen tot uitdrukking komt, dat het beleven van de sexualiteit slechts past binnen het monogame huwelijk. Dat is de beste AIDS-preventie.
Anonieme AIDS-tests behoeven niet op bezwaren te stuiten.
De bescherming van werkers in risicoberoepen (onder andere in de gezondheidszorg) tegen besmetting met het AIDS-virus verdient speciale aandacht.
Er moeten middelen beschikbaar zijn voor onderzoek naar een afdoend medicijn en de opvang van AIDS-patiënten. Personeel in ziekenhuizen zal goed voorbereid moeten zijn op de verpleging van AIDS-patiënten.

4.7 AIDS-patiënten mogen geen paria's worden. Al dan niet geestelijke hulp moet geboden kunnen worden. Thuiszorg en mantelzorg (buddy-projecten) moeten worden aangemoedigd. Particuliere hulp, gericht op opvang en begeleiding van AIDS-patiënten, verdient naast eigen bijdragen financiële hulp van de overheid. Subsidies moeten ook ten goede komen aan hulp vanuit levensbeschouwelijke instellingen, zoals Jeugd met een Opdracht, Oudezijds 100 en Tot Heil des Volks.

ZORGVERZEKERING

4.8 Een complete volksverzekering tegen ziektekosten wordt afgewezen vanwege het tenietdoen van de eigen verantwoordelijkheid. In het kader van de stelselherziening (Plan-Dekker) dient een brede Zorgwet tot stand te komen. Een verplichte basisverzekering van ca. 70% van alle verstrekkingen is daarbij acceptabel. De resterende 30% van alle verstrekkingen zal in een variabel aanvullend pakket moeten worden opgenomen.

4.9 Bij het afsluiten van ziektekostenverzekeringen dient voor de verzekeraars een acceptatieplicht te gelden. Er mag geen uitsluiting plaatsvinden, bijv. op grond van besmetting met het AIDS-virus of geconstateerde erfelijkheidsafwijkingen.

4.10 Tandheelkundige verzorging kan met zekere beperkingen in het basispakket worden opgenomen. Eigen bijdragen of eigen risico voor volwassenen moet niet op voorhand worden uitgesloten.

4.11 In het voor iedereen verplichte basispakket mogen geen controversiële verstrekkingen worden opgenomen. Te denken valt aan de anticonceptiva, abortus-provocatus, middelen om euthanasie te plegen, transsexuele operaties, kunstmatige inseminatie met donorsperma en ingrepen waarvoor geen medische indicatie bestaat, zoals cosmetische chirurgie.
Abortus-provocatus moet als verstrekking uit het huidige AWBZ-pakket worden geschrapt.

4.12 Indien het verplichte basispakket principieel omstreden verstrekkingen bevat, zal de overheid voor gewetensbezwaarden een pro-life ziektekostenverzekering moeten toestaan.

4.13 Overeenkomstig de samenstelling van het basispakket zal in de nieuwe regeling 35% van de premie ziektekostenverzekering nominaal (vast bedrag) en 65% procentueel (afhankelijk van het inkomen) moeten zijn.
Vooruitlopend op uitvoering van het plan-Dekker zal ten aanzien van ouderen, en werkenden en niet-werkenden met een inkomen op of onder het minimumniveau een betaalbare premie moeten worden vastgesteld.

4.14 Versterking van de eerstelijns gezondheidszorg is nodig. Substitutie in de gezondheidszorg moet worden bevorderd, maar mag niet ten koste gaan van de noodzakelijke capaciteit van tweedelijnsvoorzieningen.

4.15 Het aantal medicijnsoorten dient te worden teruggebracht, mits daardoor de kwaliteit van de gezondheidszorg niet wordt aangetast. Beschikbaarstelling van locopreparaten moet worden bevorderd. Er dient een restrictief prijsbeleid inzake geneesmiddelen te worden bevorderd. De 'medicijnknaak' moet worden afgeschaft.
Voorlichting over de werkingen en bijwerkingen van medicijnen dient te worden bevorderd.

4.16 Er zou meer evenwicht moeten komen in de hoogte van de honoraria van onderscheiden specialisten. Het valt te overwegen het honoreringsstelsel van specialisten waar mogelijk binnen een loondienstverhouding met het ziekenhuis te realiseren. Specialisten moeten voor na- of vervolgbehandeling vaker naar huisarts en basisgezondheidsdienst verwijzen.

4.17 Investeringen in geavanceerde medische technologie dienen een optimaal rendement te hebben en zodoende ten goede van zoveel mogelijk patiënten te komen. In een tijd van budgetkortingen zal bij het afwegen van prioriteiten het accent meer op de kwaliteit van de zorg dan op verfijning van de medische technologie moeten worden gelegd.

4.18 Orgaandonatie kan als een blijk van naastenliefde worden gewaardeerd. Orgaantransplantaties moeten evenwel met grote zorgvuldigheid worden omgeven. Het transplanteren van identiteitsveranderende organen als hersenen of delen daarvan, dan wel geslachtsorganen moet worden verboden. Handel in transplantaten dient te worden verboden.

4.19 Bevorderd dient te worden, dat bij orgaantransplantatie naast de schriftelijke toestemming van de donor consultatie van de familie/nabestaanden wettelijk verplicht wordt. Het opstellen van een codicil en het daadwerkelijk afstaan van organen door minderjarigen mag slechts met expliciete instemming van ouders of voogden (door mede-ondertekening van het codicil) gebeuren.

ABORTUS-PROVOCATUS

4.20 Het menselijk leven verdient onvoorwaardelijke rechtsbescherming vanaf de bevruchting. De abortuswetgeving moet zodanig worden herzien, dat abortus-provocatus uitsluitend op strikt medische indicatie toelaatbaar is.

4.21 Artsen zijn verplicht bij een verzoek om abortus-provocatus de moeder te wijzen op organisaties die pro-life hulp verschaffen aan moeder én kind (VBOK, Stichting Schuilplaats, Stirezo, en andere). De abortuspil mag niet in de handel worden gebracht.

4.22 Prenataal onderzoek mag nooit verplichtend worden en evenmin mag op grond van het onderzoeksresultaat het plegen van abortus-provocatus dwingend worden voorgeschreven. Ook erfelijkheidsonderzoek mag nimmer verplicht worden gesteld.

EUTHANASIE

4.23 Euthanasie in de zin van een actieve handeling dan wel het achterwege laten van medische hulp met als doel menselijk leven te doden, moet onvoorwaardelijk strafbaar blijven. Euthanasie kan nimmer als medische handeling of vorm van hulpverlening worden aanvaard. Het initiatiefvoorstel van D66 en het regeringsvoorstel inzake euthanasie moeten met kracht worden verworpen.

4.24 In de zorg voor patiënten in de stervensfase verdient effectieve pijnbestrijding alle aandacht. Experimenten met thuiszorg, zoals bijv. door de NPV worden voorgesteld en ontwikkeld, alsmede oprichting en instandhouding van hospices, moeten worden gestimuleerd. Hospices moeten onder hetzelfde financiële regime als verpleegtehuizen worden ondergebracht.

PRO-LIFE

4.25 Bij specialisaties als verloskunde en gynaecologie mogen pro-life specialisten niet worden uitgesloten. In het medisch onderwijs dient ook volop aandacht te worden geschonken aan de opvattingen en organisatie van de pro-life-beweging. Het mag pro-life artsen niet worden bemoeilijkt een vestigingsvergunning te verkrijgen.

4.26 De rechtspositie van gewetensbezwaarden in de gezondheidszorg dient bij wet gegarandeerd te worden. Pro-life artsen, christelijke apothekers en verpleegkundigen mogen bij de uitoefening van hun functie nimmer worden gedwongen behandelingen te verrichten, die tegen hun geweten indruisen.

VOORTPLANTING

4.27 De overheid dient ten aanzien van in vitro fertilisatie (IVF) een ontmoedigingsbeleid te voeren. IVF is, als het toch wordt toegepast, alleen toegestaan binnen een huwelijkse relatie. Onder geen beding mogen meer eicellen in het laboratorium worden bevrucht dan bij de moeder worden ingeplant, zodat geen bevruchte eicellen worden vernietigd. Andere, ethisch meer aanvaardbare methoden om het probleem van onvruchtbaarheid op te lossen, zoals de GIFT-methode, verdienen meer aanbeveling.

4.28 Draagmoederschap moet verboden blijven.
Kinderen hebben er recht op te weten wie hun biologische ouders zijn. Wetgeving daartoe is nodig.

4.29 Met menselijke embryo's mag niet worden geëxperimenteerd. Er dient op de kortst mogelijke termijn wetgeving terzake tot stand te worden gebracht, waarbij selectie en genetische manipulatie van embryo's wordt verboden.

ALTERNATIEVE GENEESWIJZEN

4.30 Alternatieve niet occulte geneeswijzen (bijv. Moerman-therapie) moeten op hun effectiviteit worden getoetst. Bij een positieve uitkomst kunnen deze geneeswijzen erkenning verkrijgen in het kader van de Ziekenfondswet. Beoefenaars van effectief bevonden alternatieve geneesmethoden (bijv. chiropraxie) kunnen in aanmerking komen voor erkenning in het kader van de Wet BIG. Wanneer het effectiviteitsonderzoek negatief uitvalt, dan dienen de resultaten ook publiek te worden gemaakt.

VERZORGING

4.31 Waar thuiszorg en mantelzorg mogelijk zijn, verdienen deze zorgvormen prioriteit boven verzorgingscentra. In dit verband zijn kruiswerk en gezinsverzorging onmisbaar. Particulier initiatief in de verzorging, al dan niet op basis van levensovertuiging, dient te worden aangemoedigd. Als gezinsverzorging, kruiswerk en andere instellingen meer gaan samenwerken, moet de levensbeschouwelijke identiteit in stand blijven.

4.32 Een sterke stimulans van vrijwilligerswerk is noodzakelijk. Een reële reis- en onkostenvergoeding is daarbij op zijn plaats.

4.33 De arbeidsvoorwaarden voor verplegend en verzorgend personeel verdienen verbetering. Naast aanpassing van de beloningsstructuur moet vooral gedacht worden aan vermindering van de werkdruk. Het creëren van werkervaringsplaatsen in de gezondheidszorg moet worden bevorderd.

GEESTELIJKE GEZONDHEIDSZORG

4.34 Hulpverleners van RIAGG's en instellingen van maatschappelijke dienstverlening dienen godsdienstige overtuigingen van hun cliënten ten volle te respecteren. Initiatieven in de geestelijke gezondheidszorg om te komen tot een landelijk opererende instelling op levensbeschouwelijke grondslag verdienen steun.

4.35 Gehandicapten moeten een volwaardige en zo zelfstandig mogelijke plaats in onze samenleving hebben, liefst in gezinsverband. Voorzieningen ten behoeve van gehandicapten moeten worden uitgebreid evenals de beroepsopleidingen, waardoor de kansen op deelname aan het arbeidsproces worden vergroot.

4.36 Versterking van zorg voor zwakzinnigen, verstandelijk en/of lichamelijk gehandicapten en verslaafden verdient een hoge prioriteit. Met name moet aandacht besteed worden aan de uitbreiding van de capaciteit, teneinde de problematiek van de wachtlijsten terug te dringen.
De hulp aan zwakzinnige ouderen dient te worden uitgebreid, bijv. door intervalhuizen.

4.37 'Beschermd wonen' kan een alternatief vormen voor intramurale verzorging, waarbij gewaakt dient te worden tegen oneigenlijk gebruik.

4.38 Herstellingsoorden moeten in stand gehouden worden. De betekenis van herstellingsoorden maakt het zinvol het voortbestaan hiervan financieel mogelijk te maken.

PATIËNTENRECHTEN

4.39 De ontwikkeling van patiëntenrechten dient bevorderd te worden. Het klachtenrecht moet worden verbeterd. De rechtspositie van met name psychiatrische patiënten moet worden versterkt. Medische experimenten mogen alleen plaats vinden na uitdrukkelijk verkregen toestemming van de patiënt. Op wilsonbekwame patiënten mogen geen experimenten worden uitgevoerd. Een en ander dient bij wet te worden geregeld.

4.40 Alle representatief te achten belangenorganisaties van patiënten dienen door de overheid op gelijke wijze te worden behandeld. Dit betreft zowel het betrekken bij overleg en advisering als eventuele subsidiëring.

MEDISCH-ETHISCHE COMMISSIES

4.41 Organisaties in de gezondheidszorg zowel intra- als extramuraal dienen in hun interne en externe presentatie duidelijk aan te geven welk beleid zij voeren ten aanzien van de geboden zorg, welke uitgangspunten zij hanteren bij vragen van ethische aard en hoe het beleid op onderdelen nader is uitgewerkt. Hiertoe moeten zorginstellingen bij wet worden verplicht tot het instellen en doen functioneren van een medisch-ethische commissie, die tot taak heeft het ontwikkelen van een medisch-ethisch beleid. Deze commissie brengt jaarlijks een openbaar verslag uit van haar werkzaamheden. Bij de samenstelling van de commissies worden behalve de verschillende geledingen uit de instelling en de patiënten of hun vertegenwoordigers ook deskundigen en belanghebbenden van buiten de instelling betrokken (bijv. ethici).

WELZIJN EN CULTUUR

In het welzijnsbeleid lopen maatschappelijke dienstverlening en gezondheidszorg steeds meer ineen. Een specifiek onderdeel van het welzijnswerk is het sociaal-cultureel werk, dat in een tijd van hoge werkloosheid naast particulier initiatief de aandacht van de overheid behoeft. Nauw daarmee verwant is het jeugdwelzijnsbeleid. Mede door betreurenswaardige ontwikkelingen in de samenleving als gezinsontwrichting en individualisering ontsporen grote aantallen jongeren. Dit uit zich onder meer in verslaving en criminaliteit. Deze jongeren mogen beslist niet aan hun lot worden overgelaten.
Naast welzijnswerk moet er ook op het vlak van cultuur, media en recreatie beleid worden ontwikkeld, al dient hier het primaat te liggen bij de burger en de organisaties die uit het particulier initiatief voortkomen. Met name op deze terrei-

nen zal het profijtbeginsel meer moeten worden toegepast.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

MAATSCHAPPELIJK WERK

4.42 Decentralisatie van het algemeen maatschappelijk werk schept de noodzaak wettelijke voorwaarden te stellen inzake inhoud en kwaliteit van de zorg. De overheid moet hulpverlening vanuit de christelijke levensovertuiging alle noodzakelijke ruimte geven. Decentralisatie mag er niet toe leiden, dat er te grote verschillen ontstaan in de wijze waarop het algemeen maatschappelijk werk gestalte krijgt.

4.43 Bepalingen inzake het democratisch functioneren van gesubsidieerde instellingen mogen niet op gespannen voet staan met de principiële uitgangspunten van die instellingen.

4.44 Alcohol- en drugsbestrijdingsbureaus moeten meer financiële armslag krijgen. Het verplicht afkicken moet bespreekbaar blijven.

4.45 Landelijk opererende organisaties in de verslavingszorg, zoals Tot Heil des Volks en De Hoop, dienen in aanmerking te komen voor subsidie van rijkswege.

JEUGDHULPVERLENING

4.46 Ouders hebben als gezagsdragers een van God gegeven eigen verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding van hun kinderen. Deze taak kan in principe niet door de overheid of derden worden overgenomen. In conflictsituaties zal herstel van de gezinsrelatie steeds voorop moeten staan. Het onderschrijven van dit uitgangspunt dient bij vormen van kinderbescherming en jeugdhulpverlening voorwaarde voor subsidieverlening door de overheid te zijn. Klachten van kinderen dienen nauwkeuriger op waarheidsgehalte en gewicht te worden getoetst.

4.47 Hantering van het principe van de regionalisering moet voldoende ruimte laten aan landelijk werkende instellingen op levensbeschouwelijke grondslag. Bij de bestuurlijke uitwerking van de Wet Jeugdhulpverlening moet hun positie worden veiliggesteld.

4.48 Gelet op de toenemende kritiek op de Raden voor de Kinderbescherming en jeugdhulpverleningsinstanties (met name RIAGG's), moet de controle op de uitoefening van bevoegdheden door deze instanties worden versterkt.

4.49 Oneigenlijk gebruik van de ondertoezichtstelling (OTS) ter verkrijging van pleeggelden dient te worden tegengegaan door strengere eisen te stellen aan de controle op de indicatiestelling voor uithuisplaatsing door Raden voor de Kinderbescherming en hulpverleners. De omschakeling van uithuisplaatsing naar gezinstherapie moet worden gestimuleerd.

4.50 De Raad voor het Jeugdbeleid moet worden opgeheven in het kader van de sanering van adviesorganen en de gebleken eenzijdige voorlichting en adviezen.

4.51 Er dient een wettelijke regeling te komen van de vrijwillige uithuisplaatsing en de financiële gevolgen daarvan voor de (pleeg)ouders en de betrokken minderjarigen. Het recht van de ouders om een contra-expertise te laten verrichten en om invloed uit te oefenen op de keuze van de hulpverlener door het kind maken hiervan deel uit.

4.52 Het pleegouderschap moet voorbehouden blijven aan echtparen. Bij het selecteren van pleeggezinnen dient geen uitsluiting plaats te vinden op grond van godsdienstige gezindte.

4.53 Het is wenselijk een statuut voor de pleegzorg op te stellen, waarin rechten en plichten van alle betrokkenen worden vastgelegd. De positie van de 'eigen ouders' verdient hierbij de aandacht. Naleving van het statuut dient subsidievoorwaarde te zijn.

4.54 Er dient een oplossing te worden gevonden voor de knelpunten in de hulpverlening aan jongvolwassenen, in verband met de gevolgen, die de verlaging van de meerderjarigheidsgrens voor de hulpverlening aan deze groep heeft.

4.55 Incest moet beschouwd worden als een ernstige vorm van kindermishandeling, veelal gepaard gaande met zware schade voor het kind. Met inachtneming van de grenzen van haar bevoegdheden heeft de overheid de taak dit maatschappelijk kwaad te bestrijden, waarbij de bewijsvoering met extra zorgvuldigheid dient te geschieden. Hulpverlening, gezinstherapie, maatregelen in de sfeer van de kinderbescherming en als uiterst middel gevangenisstraf voor de dader komen in aanmerking.

OUDERENBELEID

4.56 Het ouderenbeleid dient erop gericht te zijn, dat ouderen zo lang mogelijk in eigen huis of omgeving kunnen blijven. Plaatsing in bejaardenoorden en verpleeghuizen moet zo lang mogelijk worden uitgesteld. In geval van ziekte of handicap moet bij opname rekening worden gehouden

met de echtgeno(o)t(e). Daartoe is het gewenst de bejaardenoorden uit te breiden met enkele verpleeghuisbedden voor lichte verpleeggevallen.

4.57 De toenemende vergrijzing vraagt meer zorg voor ouderen. In een genormeerde samenleving hebben kinderen een verantwoordelijkheid in dezen ten opzichte van hun ouders, wanneer daartoe in redelijkheid mogelijkheden bestaan. Extra voorzieningen in de gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening dienen, naar de draagkracht het toelaat, mede gefinancierd te worden door de ouderen zelf.

4.58 Bejaardenoorden en verpleeghuizen dienen in hulpverlening en capaciteit beter op elkaar te worden afgestemd. De financiële regelingen van deze soorten instellingen dienen te worden geharmoniseerd.

4.59 Bejaardenoorden zullen met betrekking tot omwonende ouderen een flankerend beleid moeten gaan voeren en in ambulante hulp moeten voorzien.

4.60 Door een toewijzingsbeleid zal moeten worden bepaald in welke ziekenhuizen en verpleeghuizen een geriatrische afdeling mag worden opgericht dan wel uitgebreid. Behandeling van geriatrische patiënten vereist aparte zorg.

CULTUUR

4.61 Kunst en cultuur zijn de vensters van onze beschaving. Artistieke kwaliteiten zijn een gave van de Schepper en mogen tot Zijn eer worden ontplooid. De overheid kan kunstbeoefening stimuleren met de aankoop van kunstvoorwerpen, dan wel het verstrekken van opdrachten. Kunstbeoefening, die strijdig is met Gods Woord moet worden geweerd en zeker niet worden gestimuleerd door middel van subsidie, aankoop of voorlichting. Kennis van en belangstelling voor kunsthistorie kunnen in het onderwijs worden bijgebracht.

4.62 Het profijtbeginsel verdient meer toepassing bij de verkoop van plaatsbewijzen voor theater, concertgebouw en museum. De bejaardenpas moet worden gehandhaafd. Fondsvorming vanuit het particulier initiatief, dan wel sponsoring kunnen worden bevorderd met het oog op het laten voortbestaan van kunstvoorstellingen. Rechtstreekse geldelijke steun van de overheid zal grotendeels beperkt moeten blijven tot de educatieve, dan wel strikt representatieve sector. Het huidige orkestenbestand zal op verantwoorde wijze over ons land moeten worden gespreid.

4.63 Het lezen van cultureel beschaafde boeken moet meer worden gestimuleerd door middel van een goede spreiding van bibliotheken, vaste boekenprijzen en het invoeren van een leenrecht. De overheid moet het in stand houden van noodzakelijke rijksarchieven waarborgen.

4.64 Het moet als een belangrijke taak van de overheid worden gezien kunstschatten uit vroeger en later tijden in stand te houden. Er is speciale fondsvorming noodzakelijk om een verantwoord monumentenbeleid te kunnen voeren, al ligt op dit terrein een belangrijke taak voor het particulier initiatief. Speciale aandacht behoeft het in stand houden van monumentale kerkgebouwen. Planning voor de lange termijn is daarbij dringend gewenst.

TELEVISIE EN RADIO

4.65 De razendsnelle ontwikkelingen op het gebied van telecommunicatie en het openstellen van de Europese binnengrenzen doen een aanslag op het unieke omroepbestel dat Nederland kent. Commerciële omroep wordt niet gewenst, maar lijkt op kortere of langere termijn niet te stuiten. De overheid dient maatregelen te nemen, waardoor het publieke omroepbestel van ons land, dat recht doet aan de onderscheiden opvattingen binnen onze samenleving, intact blijft. Er moeten voldoende geldmiddelen beschikbaar zijn om op verantwoorde wijze programma's te kunnen maken. Commercialisering van het huidige omroepbestel wordt afgewezen. Zendgemachtigden die overgaan tot commerciële omroep moeten het publieke bestel verlaten en mogen daarin niet via een aanverwante organisatie terugkeren.

4.66 Zendgemachtigden moeten blijvend de eigen identiteit op papier en in de programmapraktijk kunnen aantonen. Permanente toetsing daarvan is nodig. Niet voldoen aan vastgestelde criteria betekent verlies van de zendmachtiging na een jaar.

4.67 Aan het beschikbaar stellen van publieke middelen worden voorwaarden verbonden, zoals de verplichting tot een gedifferentieerd programma-aanbod. Zendgemachtigden mogen geen programma's uitzenden die godslasterlijk zijn, de openbare eerbaarheid of goede zeden aantasten, occultisme of paranormale verschijnselen propageren, dan wel leiden tot verstoring van de openbare orde. Bij overtreding dient berisping te volgen en bij herhaling moet de overheid sancties kunnen treffen. De Mediawet moet op dit punt worden gewijzigd.
Totstandkoming van een code voor de omroep is

dringend gewenst. De overheid moet hierop bij de omroepen krachtig aandringen.

4.68 Het opvoeren van de STER-zendtijd is niet gewenst, tenzij dit het enige middel is om commerciële omroep tegen te gaan. Radio- en televisiereclame moeten in blokken worden uitgezonden en mogen programma's niet onderbreken. Er dienen scherpere eisen te worden gesteld aan de inhoud en de beeldvoering van de STER-spots, zodat de openbare eerbaarheid niet wordt aangetast.
STER-middelen moeten naar rato ter beschikking komen van de zendgemachtigden en mogen niet gekoppeld worden aan kijk- en luisterdichtheid.

4.69 STER-spots mogen geen zaken aanprijzen die de geestelijke en materiële milieubelangen schaden. Er mag geen reclame worden gemaakt voor alcoholhoudende dranken.

4.70 Uit het buitenland afkomstige programma's, die via de kabel worden uitgezonden dienen onder dezelfde toetsingscriteria te vallen als de Nederlandse.

4.71 De zendtijd van de NOS moet worden beperkt tot programma's, die in de gezamenlijkheid en onder verantwoordelijkheid van alle zendgemachtigden worden gemaakt. Dit moet er mede toe leiden, dat de berichtgeving in het NOS-journaal en de rubriek Den Haag Vandaag meer recht doet aan de pluriforme opvattingen die er in de maatschappij leven. De zendtijd voor politieke partijen dient ingepast te worden in de programmering van Nederland 1 of 2 en Radio 1 of 2.

4.72 Zendgemachtigden moeten desgewenst de mogelijkheid krijgen om alleen radioprogramma's uit te zenden.

4.73 Regionale en lokale omroepen kunnen een nuttige functie vervullen mits recht wordt gedaan aan de pluriforme opvattingen, zoals die in onze samenleving voorkomen. Reclameboodschappen behoeven bij lokale en regionale omroep niet op voorhand te worden afgewezen.

4.74 De overheid dient te bevorderen dat kabelexploitanten programmapakketten van verschillende omvang aanbieden. Hieruit vloeit een gevarieerde tariefstelling voort.

PERS

4.75 Uitgave van kranten en tijdschriften gebeurt door vrije ondernemingen. De overheid staat daarbij op afstand, zij het dat ze een vrije pers waarborgt. De verscheidenheid in aanbod van kranten en tijdschriften kan de overheid niet afdwingen. Via een voorwaardenscheppend beleid kan dat wel worden bevorderd.

4.76 Financiële steun aan noodlijdende dag- en weekbladen is minder gewenst en zo dit gebeurt, kan dit per blad slechts eenmaal als een overbruggingscrediet worden gegeven als de perspectieven op betrekkelijk korte termijn gunstig zijn.

SPORT

4.77 Sportbeoefening kan de gezondheid en het welbevinden van mensen stimuleren. Gezonde sportbeoefening is een goede wijze van vrijetijdsbesteding en kan een vormend karakter hebben vanwege de training in zelfdiscipline, teamgeest, accepteren van leiding en het verwerken van tegenslagen. Voldoende redenen voor de overheid om sportbeoefening op passende wijze te stimuleren door voorwaardenscheppend beleid.

4.78 Aparte aandacht verdient de sportbeoefening door gehandicapten vanwege aspecten als revalidatie en resocialisatie. Voor een goede coordinatie moeten financiële middelen beschikbaar zijn onder meer voor het aanstellen van regionale consulenten.

4.79 De rijksoverheid in het bijzonder voert in het algemeen een terughoudend beleid inzake financiële bijdragen voor sportbeoefening. Eventuele subsidies dienen aanvullend te zijn op particuliere bijdragen. Beroepssport en zondagssport komen niet voor subsidiëring in aanmerking.

4.80 De overheid heeft geen primaire verantwoordelijkheid voor het (mede) financieren van grote sporttournooien als wereldkampioenschappen en Olympische Spelen.

4.81 De overheid dient initiatieven te ontplooien om het organiseren van veel publiek trekkende sportwedstrijden op zondag te ontmoedigen.

4.82 Organisatoren van wedstrijden die veel publiek trekken, zijn zelf verantwoordelijk voor het handhaven van de orde. Vandalisme bij en rond sportgebeurtenissen moet met harde hand worden bestreden. Inzet van extra politie ook buiten de stadions komt voor rekening van de organisatoren.

4.83 De overheid zal wettelijke richtlijnen voor sportbonden uitvaardigen die het gebruik van en het aanzetten tot het gebruik van stimulerende middelen in de (top)sport strafbaar stellen.

4.84 Het organiseren van gemotoriseerde snelheidswedstrijden moet sterk aan banden worden gelegd vanwege het gevaar voor het publiek, geluidoverlast, milieubelasting en verspilling van minerale brandstoffen.

RECREATIE EN TOERISME

4.85 De groeiende vrije tijd vraagt om voldoende recreatiemogelijkheden. Zeker op voor iedereen toegankelijke terreinen dient naaktrecreatie te worden verboden. Evenmin mogen gebieden voor dit doel aan de publieke bestemming worden onttrokken.

4.86 Het wandel- en fietstoerisme kan worden bevorderd door de aanleg van lange-afstandpaden voor wandelaars en fietsers. Bezien moet worden in hoeverre nu nog gesloten landgoederen voor dat doel ontsloten kunnen worden.

Hoofdstuk V Geroepen tot gerechtigheid in financieel beheer

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

Om het beoefenen van publieke gerechtigheid en het uitvoeren van publieke werken mogelijk te maken, is de overheid gelegitimeerd op rechtvaardige wijze belastingen te heffen. Het is daarnaast evenzeer een zaak van gerechtigheid, dat de overheid de gemeenschapsgelden zo verantwoord mogelijk beheert en gebruikt. De overheid zal zich in het financieel beleid een goed rentmeester moeten tonen over het nationale bezit in de meest brede zin van het woord.

SITUATIE

Ons land kent een in West-Europa nauwelijks geëvenaarde nationale schuld. Jarenlang is veel meer geld uitgegeven dan er door belastingheffing, opbrengsten van accijns, aardgasopbrengsten en andere inkomstenbronnen beschikbaar was. Ondanks de niet geringe bezuinigingen van de laatste jaren is de staatsschuld gestegen tot bijna 300 miljard gulden. Lasten als gevolg van rente en afbetaling van schuld drukken steeds zwaarder op de rijksbegroting. Een ongezonde situatie, die niet te rechtvaardigen is. In het belang van de komende generatie zal de tering zo spoedig mogelijk nog meer naar de nering moeten worden gezet. Voor verdere belastingverlaging lijkt in de komende jaren weinig ruimte. Eerst moeten oude rekeningen worden vereffend. Er is al te lang op te grote voet geleefd.

Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

SCHULD EN TEKORT

5.1 De groei van de staatsschuld dient in de komende kabinetsperiode gekeerd te worden. Daartoe heeft daling van het financieringstekort tot 3% in 1993 hoge prioriteit. Deze daling dient vooral bereikt te worden door verlaging van de totale overheidsuitgaven, aangezien de collectieve lastendruk tenminste dient te worden gestabiliseerd.
Daling van het financieringstekort heeft prioriteit boven verlaging van de collectieve lastendruk. Er dient gestreefd te worden naar een situatie waarbij de reële groei van de overheidsuitgaven achterblijft bij de reële groei van het nationaal inkomen.

5.2 Het regeringsbeleid moet erop gericht zijn een groter deel van de rijksbegroting jaarlijks reeel beïnvloedbaar te maken. Daarvoor is een afweging nodig, of een bepaalde activiteit ten principale door de overheid moet worden verricht of moet worden gefinancierd.

5.3 Er dient te worden gestreefd naar een uitruil van belastingen en subsidies. Minder inkomensoverdrachten kunnen leiden tot lagere directe en indirecte belastingen. Een en ander kan verder bereikt worden door vermindering van subsidies en beperking van aftrekposten (bijv. maximering van hypotheekrente-aftrek).

UITGAVENBEHEERSING

5.4 Er bestaan meer dan 700 subsidieregelingen, waarmee omstreeks 31 miljard gulden per jaar is gemoeid. Deze dienen drastisch te worden gesaneerd.

5.5 Open-einde-regelingen dienen kritisch te worden bezien aan de hand van stringente toetsingscriteria. Waar mogelijk moeten deze regelingen worden gesaneerd of via het instellen van plafonds beheersbaar worden gemaakt. Het betrekken van lagere overheden bij financiële risico's van verschillende subsidies (bijv. de individuele huursubsidie) om tot een betere beheersbaarheid te komen, verdient eveneens overweging (vgl. het systeem ABW). Daarvoor is een grondige studie naar de effecten vereist.

5.6 Ter beheersing van de uitgaven kan aan de volgende maatregelen worden gedacht.
- Er zal meer gewerkt moeten worden met budgetfinancieringen.
- Er moet meer budgetdiscipline worden betracht.
- Door meer te werken met het instrument contract-management kan de greep op overheidsuitgaven worden vergroot.
- Begrotingsoverschrijdingen zullen in principe per departement in hetzelfde jaar of anders in het volgende jaar gecompenseerd moeten worden. Begrotingsoverschrijdingen die worden veroorzaakt door autonome factoren kunnen onderwerp worden van beleidsafweging.
- Jaarlijks dient bij de vaststelling van de rijksbegroting vastgelegd te worden welk bedrag maximaal mag worden geleend.

5.7 Er dient naar gestreefd te worden de vaststelling van de begrotingshoofdstukken indien enigszins mogelijk te laten plaatsvinden vóór de aanvang van het betreffende begrotingsjaar.

AARDGASBATEN

5.8 Voorzover de aardgasopbrengsten hoger zijn dan in de meerjarenraming van 1990 dienen de extra opbrensten ingezet te worden voor verdere milieusanering.

5.9 Er dient een studie verricht te worden naar de mogelijkheid, wenselijkheid en consequenties van het niet langer als structurele bron van inkomsten beschouwen van de aardgasopbrengsten.

MONETAIR BELEID

5.10 Het algemeen financieel-economisch beleid heeft onder meer als oogmerk het bevorderen van stabiele prijzen, een lage rentestand en het voorkomen van inflatie. Het beleid moet daarom gericht zijn op een groei van de geldhoeveelheid, die gelijk is aan de groei van het nationaal inkomen.

5.11 Het bevorderen van stabiele wisselkoersen moet worden nagestreefd met het oog op een gezonde internationale handel en stabiele internationale financiële verhoudingen.
Het EMS is in dit kader een nuttig instrument. Er is evenwel geen noodzaak over te gaan tot het instellen van een Europese Centrale Bank en een Europese munt.

BELASTINGEN

5.12 Met de hervorming van de belastingwetgeving naar aanleiding van de plannen van de commissie-Oort zijn belangrijke eerste stappen gezet.
- De brutering dient te worden voltooid, zodat de overhevelingstoeslag niet behoeft te worden verlengd. Voorwaarde daarvoor is, dat een goede regeling voor de 'pensioenkwestie' is getroffen.
- De gedeeltelijke aftrekbaarheid van gemengde kosten moet verdwijnen. Er dient een keuze voor of tegen aftrekbaarheid gemaakt te worden. De eventuele opbrengst kan ten goede komen aan verlaging van de vennootschapsbelasting.
- Herstel van de parallellie tussen aftrek en vergoeding: uitgaven die niet aftrekbaar zijn, dienen evenmin belastingvrij door de werkgever vergoed te kunnen worden.
- Verdere belastingvereenvoudiging moet volgen. Daarbij moet met name gedacht worden aan verdere sanering van de inkomensbestedingsposten: persoonlijke verplichtingen en buitengewone lasten anders dan ziektekosten.

5.13 Het wettig huwelijk mag in geen enkel opzicht worden achtergesteld bij het concubinaat. Fiscale bevoordeling van het huwelijk (bijvoorbeeld via een hogere belastingvrije voet) kan bijdragen tot herwaardering van deze unieke bijbelse samenlevingsvorm.
- Alleen het gezamenlijke inkomen van de leden van één huishouding biedt een aanvaardbare maatstaf voor de heffing van loon- en inkomstenbelasting.
- Tweeverdieners dienen niet te worden bevoordeeld boven gezinnen met één kostwinner.
- Belastingheffing over het gezinsinkomen dient zo mogelijk plaats te vinden via een evenredige verdeling van het inkomen over de echtgenoten (een vorm van het splitsingsstelsel).

5.14 Het hanteren van de belastingheffing voor nevendoeleinden, zoals inkomensherverdeling en indirecte subsidiëring, moet waar mogelijk worden teruggedrongen.
Het stimuleren van milieu-investeringen via het fiscaal instrumentarium is in beginsel aanvaardbaar.
Wetswijzigingen ten behoeve van een rechtvaardiger belastingheffing mogen niet worden geblokkeerd door te verwachten koopkrachteffecten (koopkrachtplaatje). Deze effecten dienen zonodig via een overgangsregime te worden verzacht.

5.15 Verder uitstel van beëindiging van de fiscale aftrekbaarheid van boeten en uitgaven aan anonieme ontvangers is onaanvaardbaar.

5.16 Bevordering van de arbeidsmobiliteit van werknemers met een eigen woning dient te worden bereikt door geleidelijke verlaging van de

overdrachtsbelasting op woonhuizen.

5.17 Voordat in EG-verband besloten kan worden over het al dan niet invoeren van bronheffing, moeten voor- en nadelen van bronheffing en renterenseignering tegen elkaar worden afgewogen. Vooralsnog verdient instandhouding van de renterenseignering de voorkeur.

BELASTINGFRAUDE

5.18 Ontgaan en ontduiken van fiscale verplichtingen vormen een groot maatschappelijk onrecht, dat met wetgevende en uitvoerende maatregelen intensief bestreden moet worden. Forse verhoging van de strafmaat kan daartoe bijdragen, evenals vergroting van mankracht voor controle en opsporing van belastingfraude. Anderzijds heeft de belastingplichtige recht op een adequate rechtsbescherming.

BTW

5.19 De huidige BTW-regeling dient geharmoniseerd te worden met de tarieven van de overige EG-landen. Doorvoering van wijzigingen dient waar mogelijk gepaard te gaan met uitbreiding van de categorie vrijgestelde goederen en diensten ('nul-tarief').

PENSIOENEN

5.20 De brede herwaardering, dat is belastingheffing van te rijk geachte levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen, wordt afgewezen. Dit met het oog op het grote belang van een verdere groei van de particuliere pensioenopbouw en het onzekere karakter van langetermijnprognoses van renteniveau en inflatie.

BETALINGSVERKEER

5.21 Elektronisch betalingsverkeer vergemakkelijkt het ruilverkeer. De gebruikersvoorwaarden mogen niet éénzijdig in het voordeel van de geldverschaffer uitvallen. Verder dient de overheid zonodig waarborgen te scheppen tegen te vergaande uitsluitingscondities ten opzichte van (groepen) particuliere gebruikers.

Hoofdstuk VI Geroepen tot gerechtigheid inzake werk en inkomen

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

De door God gegeven cultuuropdracht verplicht de mens om naar vermogen deel te nemen aan het arbeidsproces. Gerechtigheid bestaat hierin, dat burgers in dezen hun plicht kunnen en willen nakomen. Een arbeidsloos inkomen voor alle burgers moet dan ook worden afgewezen. De overheid is verantwoordelijk voor het scheppen van goede voorwaarden, waardoor voldoende werkgelegenheid kan ontstaan. Daarnaast heeft zij zelf de plicht door investeringen een niet onbelangrijke impuls aan de werkgelegenheid te geven. In geval van ziekte, handicap, werkloosheid en ouderdom vloeit uit het betrachten van publieke gerechtigheid voort, dat er een verantwoord en betaalbaar stelsel van sociale zekerheid is, waardoor iedere burger in staat blijft te voorzien in de eerste levensbehoeften van zichzelf en van hen die aan zijn hoede zijn toevertrouwd.

SITUATIE

De economische groei schept veel nieuwe werkgelegenheid. Toch blijft de werkloosheid onaanvaardbaar groot. De overheid stimuleert mede door emancipatie-activiteiten het tweeverdienerschap, waardoor niet zelden het betaalde werk onrechtvaardig over huishoudens wordt verdeeld. Dat vraagt om een ander beleid. Het betaalde werk moet veel eerlijker over de huishoudens worden verdeeld. Kostwinners zonder baan moeten derhalve bij sollicitatie voorrang hebben. Overheidsinvesteringen ter bevordering en onderhouding van publieke werken en het schoonmaken en schoonhouden van ons milieu verdienen ook met het oog op werkgelegenheid meer aandacht dan in het verleden is gebeurd. De rol van de overheid bij de loonvorming en de betrokkenheid bij het stelsel van sociale zekerheid zijn de laatste jaren afgenomen, maar zouden nog verder kunnen worden beperkt. Op die wijze zou meer recht kunnen worden gedaan aan de eigen verantwoordelijkheid van de burgers en de betrokken sociale partners.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

WERK EN LOON

6.1 Het loonpeil bevindt zich in Nederland in het algemeen op een aanvaardbaar niveau. Europese samenwerking mag dit niet aantasten. Het invoeren van een basisinkomen is niet gewenst, onder meer omdat hiermee geen recht wordt gedaan aan het uitgangspunt dat burgers primair zelf verantwoordelijkheid dragen om in het eigen onderhoud te voorzien.

6.2 Een geleide loonpolitiek wordt afgewezen. De overheid mag slechts in bijzondere omstandigheden ingrijpen in de loonontwikkeling. Te denken valt aan omstandigheden, waarin het landsbelang overheidshandelen vereist (bijv. internationale crisis) of in situaties, waarin inkomens tot stand komen zonder dat van enigerlei werking van het marktmechanisme sprake is (bijv. honoraria van notarissen). In dergelijke situaties kan aan een inkomensmaatregel worden gedacht.

6.3 Het minimumloon zal voor 23-jarigen en ouder voldoende moeten zijn om in het eigen levensonderhoud en dat van een gezin te kunnen voorzien. Het verlagen van het besteedbaar minimumloon is niet aanvaardbaar. De werknemer is zijn loon waard. Wel aanvaardbaar zijn subsidies op loonkosten om zodoende de brutokosten van het minimumloon te verlagen en de werkgelegenheid te bevorderen.

6.4 Het arbeidsvoorwaardenoverleg moet zo veel mogelijk op decentraal niveau en indien mogelijk per onderneming worden gevoerd. De eigen verantwoordelijkheid van de werkgevers en

werknemers komt op die wijze het meest tot zijn recht.

6.5 Winstdelingsregelingen, bijv. in de vorm van verstrekking van aandelen, verdienen voorkeur boven algemene loonsverhogingen. Zij vergroten de betrokkenheid van de werknemers bij het reilen en zeilen van de onderneming. Inzet, ijver, het dragen van verantwoordelijkheid, bekwaamheid en tot op zekere hoogte schaarste van het specialisme moeten eveneens criteria zijn voor de individuele loonbepaling.

6.6 De arbeidsinkomensquote is de laatste jaren sterk teruggebracht. Niettemin blijft loonmatiging noodzaak met het oog op de concurrentiepositie van het bedrijfsleven, de werkgelegenheid, het tegengaan van inflatie en indirect de verlaging van de collectieve lastendruk.

6.7 Er dient (nader) onderzoek te worden verricht naar de mogelijkheden tot en effecten van verschuiving van belasting op arbeid naar belasting op kapitaal, bijv. door de financieringsgrondslag van de overhevelingstoeslag (gedeeltelijk) te baseren op de bruto of netto toegevoegde waarde.

6.8 Het valt te overwegen waar mogelijk medisch specialisten in loondienst van het ziekenhuis te laten treden. Met inachtneming van alle belangen zullen dan binnen de budgettaire mogelijkheden van het ziekenhuis hun inkomens kunnen worden vastgesteld.

6.9 De inkomenspositie van alleenstaanden die daadwerkelijk een eigen huishouding voeren, zal moeten worden verbeterd, indien daartoe bruikbare en controleerbare regelingen kunnen worden ontwikkeld. Onderzocht moet worden of in dit verband, analoog aan de kinderbijslagregeling, een 'alleenstaandenbijslag' in het leven kan worden geroepen.

WERKGELEGENHEID

6.10 Het werkgelegenheidsbeleid moet meer gericht worden op een rechtvaardiger verdeling van het betaalde werk over alle huishoudens. De overheid kan met het scheppen van goede voorwaarden voor het bedrijfsleven en investeringen in publieke werken een voorname bijdrage leveren in het opvoeren van de werkgelegenheid.

6.11 Bij de registratie van werkzoekenden moeten drie categorieën worden onderscheiden: (part-time) kostwinners, schoolverlaters en deeltijdwerkers. Op deze wijze kan een beter inzicht worden verkregen in aard en omvang van de werkloosheid.

6.12 De overheid moet in haar personeelsbeleid kostwinners een voorkeursbehandeling geven en speciale aandacht geven aan gehandicapten. Daarmee moet een voorbeeld worden gegeven aan het bedrijfsleven. Er is geen behoefte aan andere vormen van voorrangs- dan wel voorkeursbehandelingen. De geschiktheid van de sollicitant (hetzij man, hetzij vrouw) moet bepalend zijn voor aanstelling. Via speciale maatregelen kunnen tijdelijke uitzonderingen worden gemaakt voor groepen die door bijzondere omstandigheden in een achterstandsituatie zijn terechtgekomen, waarbij met name moet worden gedacht aan Molukse jongeren.

6.13 In het kader van werkverruimende maatregelen kan aan het volgende worden gedacht:
- Versoepeling van de arbeidstijden, onder voorwaarde dat het verschijnsel overwerk wordt teruggedrongen door het toegestane maximum te verlagen, dat de doelstellingen van de arbeidswetgeving niet in het gedrang komen en dat zondagsarbeid beperkt blijft tot het hoogst noodzakelijke, zoals het werk in de gezondheidszorg, de nutsbedrijven en bij de politie.
- Het geleidelijk verlagen van de overdrachtsbelasting bij de verkoop van huizen en het inbouwen van meer prikkels in de sociale zekerheid om banen buiten het eigen woongebied te aanvaarden, waardoor de arbeidsmobiliteit kan worden vergroot.
- Versoepeling van de arbeidsstructuren, zoals het vergroten van de mogelijkheden voor vrijwillige deeltijdarbeid door middel van evenredige pensioenaanspraken en eerlijke kansen op een normale loopbaanontwikkeling. Voorts kan worden gedacht aan arbeidstijdverkorting voor met name jongeren en mensen van 60 jaar en ouder, het aanvaarden van tijdelijk werk met behoud van oude uitkeringsrechten in geval van nieuwe werkloosheid en soepeler ontslagprocedures. De VUT dient een vrijwillig karakter te behouden.
- Het oprichten van arbeidspools, die worden gefinancierd door het bedrijfsleven en betrokken overheden. Op die manier kan enerzijds een vlotter verlopende arbeidsmarkt ontstaan en worden anderzijds de versoepelde ontslagprocedures voor de werknemers minder bezwaarlijk.

6.14 In het kader van het vergroten van de aantrekkelijkheid van het arbeidsaanbod dienen de volgende maatregelen te worden getroffen:
- Praktijkgerichte scholing met inschakeling van het bedrijfsleven.
- Meer nadruk op het nut van scholing door het bedrijfsleven zelf; het bedrijfsleven zou, zoals in de Bondsrepubliek het geval is, verplicht kunnen worden gesteld een deel van de loonsom te besteden aan scholing.
- Het aanbieden van mogelijkheden om werker-

varing op te doen. De collectieve sector zal daarbij het voortouw moeten nemen. Eventuele werkervaringsplaatsen in de particuliere sector dienen in elk geval grotendeels door het profiterende bedrijfsleven zelf te worden betaald.

6.15 Zolang niet alle jongens voor eerste oefening onder de wapenen worden geroepen, is het rechtvaardig een sociale dienstplicht in te stellen. Buitengewoon dienstplichtigen en zij die principiële bezwaren hebben tegen de militaire dienst dienen gedurende een vergelijkbare periode sociale of maatschappelijke taken te vervullen.

6.16 De werkgelegenheid in de WSW moet ten goede komen aan hen die vanwege lichamelijke handicap of psychische stoornis in redelijkheid geen plaats in het reguliere arbeidsproces kunnen innemen. De selectiecriteria dienen daartoe te worden verscherpt, zodat het minder gemakkelijk wordt dat werklozen de plaatsen innemen van hen voor wie de WSW in oorsprong was bedoeld. De beschikbare WSW-budgetten worden aangevuld met premies die bedrijven moeten opbrengen die niet voldoen aan het criterium 5% gehandicapten in dienst te hebben (WAGW).

6.17 Overheid en uitkeringsinstanties moeten soepel inspelen op initiatieven om jongeren die voortgezet speciaal onderwijs hebben gevolgd een plaats te laten veroveren in het bedrijfsleven. Daartoe moet het mogelijk zijn tijdelijk te werken met behoud van uitkering.

SOCIALE ZEKERHEID

6.18 Het wettelijk vastgestelde uitkeringsniveau in het stelsel van sociale verzekeringen zou op langere termijn moeten worden teruggebracht tot een uitkering op het minimumniveau, zoals dat ook bij de AOW geldt. Individueel, dan wel ondernemingsgewijs kunnen bovenminimale voorzieningen via spaarregelingen of verzekeringen worden gerealiseerd. Deze operatie dient gefaseerd te worden ingevoerd over een periode van minstens tien jaar.

6.19 Zolang het huidige stelsel van kracht is zal meer recht moeten worden gedaan aan de gezinssituatie. Individualisering in de sociale zekerheid wordt afgewezen. Het uitkeringspercentage van WW en WAO zal voor kostwinners moeten worden verhoogd tot 80% van het laatst genoten dagloon.

6.20 Er zullen meer prikkels moeten worden ingebouwd om het dragen van eigen verantwoordelijkheid ten aanzien van werk en inkomen te stimuleren. Te denken valt aan een verbod om meer dan 80% van het loon uit te betalen gedurende de eerste twee dagen in geval van verzuim door niet-chronische ziekte. De werknemer kan zich tegen het risico van inkomensderving door ziekte vrijwillig bijverzekeren.

6.21 In het kader van de sociale zekerheid zijn de volgende maatregelen aan te bevelen met betrekking tot het (her)intreden op de arbeidsmarkt:
- Het leggen van een sterke koppeling tussen sociale zekerheids- en arbeidsmarktbeleid. Tegenover uitkeringsrechten moeten meer plichten komen te staan tot her- en bijscholing voor werkzoekenden beneden de 55 jaar. Voorts moet voor langdurig werklozen het begrip passende arbeid worden verruimd. Er moet met deze maatregelen wel een reëel perspectief op blijvend werk zijn.
- Jongeren die door aantoonbare nalatigheid een school- of beroepsopleiding niet hebben voltooid, komen niet vanzelfsprekend in aanmerking voor een volledige RWW-uitkering.
- Het jeugdwerkgarantieplan dient te worden doorgevoerd, onder handhaving van het verplichtende karakter van de regeling.
- Aan een bijstandsuitkering als gevolg van langdurige werkloosheid dient voor personen tot 35 jaar de plicht te worden gekoppeld drie dagen per week werk te verrichten in de non-profit sector en één dag in de week te besteden aan her- of bijscholing. Ter compensatie dient de regeling inzake vrijstelling van bijverdiensten belangrijk te worden verruimd en moeten belemmeringen om opleidingen te volgen worden weggenomen.
- Werkzoekenden tussen de 55 en 65 jaar kunnen op vrijwillige basis worden ingeschakeld om in werkervaringsplaatsen kennis en vaardigheden over te dragen aan jongeren.

6.22 Er moet aandacht worden geschonken aan de integratie van de zwakkeren in de samenleving, zoals minderbegaafden en WAO-ers, op de arbeidsmarkt, onder meer ter bevordering van hun gevoel van eigenwaarde. Hiertoe dient de totstandkoming van kleine werkeenheden volgens het zgn. 'Breman-concept' te worden gestimuleerd en zonodig ondersteund, terwijl belemmeringen in de sociale-zekerheidsregelingen moeten worden weggenomen.

6.23 De instroom in de WAO moet mede door een strengere keuring worden beperkt. De WAO zou ook meer naar de oorspronkelijke bedoeling moeten gaan functioneren als een uitkering ter overbrugging van de periode, waarin men tijdelijk geheel of gedeeltelijk voor deelname aan het arbeidsproces is uitgeschakeld. De WAO is door de jaren meer en meer een verkapte afvloeiingsregeling geworden. Oude rechten mogen overigens niet worden aangetast. De instroom naar de WAO moet verder worden ingeperkt door het opvoeren van preventie en goede arbeidsomstan-

digheden. Er moet een betere registratie van het ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid per onderneming komen.
De mate waarin een onderneming bijdraagt aan goede arbeidsomstandigheden moet tot gelding worden gebracht in de hoogte van de premies voor de WAO.

6.24 Een scheiding tussen Ziektewet en Ongevallenwet moet op haalbaarheid worden onderzocht.
Er dient een aparte ongevallenverzekering voor sportblessures en hobby's met verhoogd risico te komen.

6.25 De integratie van ZW, AAW en WAO zal in de komende regeerperiode moeten worden nagestreefd.

6.26 Bij de aanpassing van de AWW aan de gewijzigde maatschappelijke omstandigheden, dient het karakter van een volksverzekering tegen de financiële gevolgen van overlijden behouden te blijven. Bij de wijziging dient zoveel mogelijk te worden aangesloten op de huidige uitgangspunten van de wet. Er is een voorkeur voor het totstandbrengen van een nabestaandenuitkering (max. 70% minimumloon), die onafhankelijk is van het inkomen van de overleden echtgeno(o)t(e), maar beperkt afhankelijk is van het eigen inkomen. Zijn er minderjarige kinderen, dan wordt de uitkering in beginsel aangevuld tot 100%.

6.27 Het uitkeringsniveau van de AOW dient welvaartsvast te zijn. Het is de pijler, waarop het systeem van aanvullende pensioenen rust. AOW-gerechtigden behoeven geen AOW-premie te betalen. Alleenstaanden die een zelfstandige huishouding voeren, behouden 70% van de AOW-uitkering.

6.28 De pensioenbreuk moet indien enigszins mogelijk integraal worden opgelost. In dit kader moet tevens worden bezien of het probleem van de witte vlekken op pensioengebied opgelost kan worden. De schade aan pensioenopbouw door langdurige werkloosheid verdient speciale aandacht.

6.29 Het niveau van de kinderbijslag moet geleidelijk enigszins worden verhoogd om zodoende een grotere bijdrage in het onderhouden van kinderen te leveren en de bestedingsverschillen tussen werkenden met en zonder kinderen te verkleinen. De AKW-premie zal weer door de sociale partners moeten worden opgebracht, zonder dat dit het totale lastenpakket voor de werkgevers substantieel mag verzwaren.

6.30 Invoering van het woonlandbeginsel in de AKW is gewenst. Harmonisatie in EG-verband dient terzake te worden nagestreefd.

6.31 De bestrijding van oneigenlijk gebruik en fraude in de sociale zekerheid moet worden opgevoerd. Het door gemeenten verplicht inzetten van sociale rechercheurs en gebruikmaking van speciaal daartoe ontwikkelde softwarepakketten (zoals in Alkmaar gebeurt), een stringenter terugvorderingsbeleid en zwaardere straffen vormen daartoe onmisbare instrumenten.

6.32 Bij de herstructurering van de uitvoeringsorganisatie in de sociale zekerheid moet gewaarborgd worden, dat de functie die de GMD thans binnen het stelsel vervult in kwalitatief opzicht behouden blijft.

6.33 De hoogte van de minimum-uitkeringen dient gelijke tred te houden met het algemene welvaartspeil, hoewel er vanwege het niet kunnen leveren van een arbeidsprestatie een zeker verschil moet blijven tussen het netto minimumloon en de netto minimum-uitkering (koppeling op afstand).

6.34 Bij ernstige financiële problemen als gevolg van langdurige werkloosheid of hoge woonlasten moet er door particulier initiatief en/of met steun van gemeenten via het instrument van Bijzondere Bijstandsverlening zorg op maat worden gegeven.

6.35 Het verlenen van financiële en materiële bijstand aan gescheiden of gescheiden levende vrouwen en mannen dient kritischer te worden bezien. Het is onaanvaardbaar wanneer de lasten van echtscheiding lichtzinnig worden afgewenteld op de samenleving.
Ook de alleenstaande bijstandsontvangers (met name zij die kinderen onder de 12 jaar hebben) moeten in geval van nood in eerste instantie een beroep kunnen doen op het fonds Bijzondere Bijstandsverlening.

6.36 Het verlenen van bijstand zou kunnen worden ontkoppeld van eventuele alimentatie-verplichtingen van de ex-echtgenoot als de alimentatie voorzover die de uitkering niet overschrijdt wordt overgedragen aan de uitkerende instantie. Gemeenten dienen te worden verplicht meer gebruik te maken van de mogelijkheden van het verhaalsrecht.

SOCIALE VERHOUDINGEN

6.37 Stakingen en werkonderbrekingen moeten in principe worden afgewezen als instrumenten om arbeidsgeschillen te beslechten. Arbitra-

ge met een bindend advies verdient sterke aanbeveling.

6.38 Gelet op de eigensoortige taak van de overheid met betrekking tot het functioneren van het openbare maatschappelijk leven moet deelname aan stakingen door ambtenaren in beginsel verboden zijn. Het deelnemen aan stakingen of werkonderbrekingen bij vitale diensten als politie, brandweer en reinigingsdienst moet in elk geval disciplinair strafbaar zijn.

6.39 De positie van werkwilligen bij stakingen behoeft een betere wettelijke bescherming. Zij die niet aan stakingen wensen deel te nemen moeten toegang tot de werkplek blijven behouden en hebben recht op volledige doorbetaling als zij door overmacht niet in staat zijn hun dagelijks werk te verrichten.

6.40 Een goede overlegstructuur met behoud van de onderscheiden verantwoordelijkheden van werkgever en werknemer binnen een onderneming is noodzakelijk. Medezeggenschap in de vorm van een ondernemingsraad mag het functioneren van de onderneming niet in gevaar brengen.

6.41 In de bestaande overlegstructuur inzake het arbeidsvoorwaardenbeleid dient meer ruimte te worden gemaakt voor de inbreng van RMU en GMV.

6.42 Op zo kort mogelijke termijn moet een wettelijke regeling tot stand komen voor de gewetensbezwaarden in dienstbetrekking. Werknemers mogen bij aanstelling of functioneren binnen een onderneming of instelling niet worden verplicht handelingen te verrichten dan wel deel te nemen aan activiteiten die strijdig zijn met het geweten. Met name in de gezondheidszorg is een dergelijke regeling dringend gewenst.

6.43 Het betaalde zwangerschapsverlof voor niet-kostwinners dient te worden omgezet in onbetaald verlof. Daartoe dient de Ziektewet te worden gewijzigd. Uitbreiding van betaald zwangerschapsverlof is niet gewenst. Eventuele versoepeling mag in elk geval niet leiden tot hogere premies.
Voor de totstandkoming van een wettelijk ouderschapsverlof is geen enkele aanleiding.

6.44 Remigratie van buitenlandse werknemers zonodig met behoud van uitkeringsrechten dient op basis van vrijwilligheid te worden bevorderd.

6.45 In het kader van de herstructurering van het migratiebestel dient ruimte te blijven voor een wezenlijke inbreng van de identiteitsgebonden organisaties, zoals verenigd in het Nederlands Migratie Instituut.

MILIEU

6.46 De zorg voor een integraal milieubeleid dient binnen de arbeidsverhoudingen tot uitdrukking te komen in een gezamenlijke zorg van werkgevers en werknemers voor een ook in dit opzicht verantwoorde bedrijfsvoering. Hierbij kunnen aan de orde komen de produktiemiddelen, de produktiewijze, maar ook de produkten zelf, alsmede afvalverwerking.
Zoals een toenemende zorg voor het milieu een beslag kan leggen op de winst van de bedrijven, kan van de werknemers worden gevraagd, dat zij bereid zijn tot loonmatiging, als de omstandigheden daartoe nopen.

VROUWENEMANCIPATIE

Vrouwen dienen gelijke kansen op ontplooiing van hun gaven en talenten te hebben als mannen. Vrouwen kunnen gelijke rechten op betaald werk laten gelden als mannen. In de sfeer van de arbeidsvoorwaarden dienen vrouwen gelijk te worden behandeld als mannen. Waar achterstanden zijn moeten deze worden weggewerkt. Door de bank genomen wordt in de Nederlandse verhoudingen redelijk aan dit uitgangspunt voldaan. Er is voor de overheid geen aanleiding zich met emancipatie-activiteiten in te laten. Dat geldt temeer als het emancipatiestreven geplaatst wordt in een veronderstelde machtsstrijd tussen mannen en vrouwen. Een dergelijke opvatting berust op een misvatting over de verhouding tussen man en vrouw.
De overheid moet zich verre houden van activiteiten, die ertoe leiden, dat vrouwen tegen hun wil verplichtingen worden opgelegd, die niet stroken met de bijbelse normen en waarden. De vrouw moet bijvoorbeeld de keuzevrijheid behouden om zich volledig te wijden aan de zorg voor man en/of kinderen.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

6.47 Het huidige emancipatiebeleid van de overheid moet worden afgewezen en mag niet langer een hoofddoelstelling van het beleid zijn. De overheid moet zich beperken tot een voorwaardenscheppende regelgeving, waardoor vrouwen in gelijke gevallen ook gelijke kansen worden geboden.

6.48 In de sociale verzekeringen dienen mannen en vrouwen in gelijke gevallen gelijk te worden behandeld. Waar nodig zullen bijstellingen tot stand moeten worden gebracht. Te denken

valt aan de AWW. Het non-discriminatiebegrip mag echter niet zodanig worden opgerekt, dat daaronder ook valt indirect onderscheid waarvoor objectieve rechtvaardigingsgronden zijn.

6.49 Er is geen behoefte aan een bewindspersoon die zich speciaal met emancipatie-activiteiten bezighoudt.

6.50 De Emancipatieraad moet vanwege de eenzijdige belangenbehartiging van een deel van de bevolking worden opgeheven. Zolang de Raad functioneert zal de samenstelling van de Raad meer recht moeten doen aan de verscheidenheid aan opvattingen over de plaats van de vrouw in de samenleving.

6.51 Alle subsidies voor emancipatie-activiteiten moeten worden gestaakt, dan wel in mindering worden gebracht op de uitkeringen aan het Gemeentefonds. Er dient eerder gedacht te worden aan een fiscaal voordeel voor de gehuwde vrouw die vrijwillig afziet van een plaats op de arbeidsmarkt. Te denken valt aan een extra verhoging van de belastingvrije som van de alleenverdienende echtgenoot.

6.52 De overheid mag op geen enkele wijze van het onderwijs verlangen, dat het zogeheten rollenpatroon tussen jongens en meisjes wordt doorbroken, laat staan dat de overheid het onderwijs mag gebruiken om op dit punt de opvoeding van ouders te corrigeren.

6.53 De overheid mag er niet toe bijdragen, dat er afbreuk wordt gedaan aan de veelkleurigheid van de schepping als in het maatschappelijk verkeer meer en meer wordt geprobeerd het onderscheid tussen man en vrouw te ontkennen.

6.54 Het bevorderen van de economische zelfstandigheid van gehuwde vrouwen is geen overheidstaak. Het is onverlet de wederzijdse zorgplicht onaanvaardbaar dat de gehuwde vrouw gedwongen wordt betaald werk buitenshuis te verrichten. De kostwinner dient in elk geval van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid recht op een volledige uitkering te behouden als zijn vrouw zich wil blijven wijden aan de zorgtaak.

6.55 Er is geen reden om vrouwen bij de benoeming in ambtelijke functies als bijv. burgemeester of rechter een voorkeursbehandeling te geven. Geschiktheid en bekwaamheid moeten primaire criteria zijn bij benoeming.

6.56 Het is geen overheidstaak gelden uit te trekken voor kinderopvang. Indien het tot een regeling voor kinderopvang komt, verdient het fiscaal aftrekbaar stellen van kosten in verband met gastouderschap de voorkeur boven het subsidiëren van crèches.

Hoofdstuk VII Geroepen tot gerechtigheid in beheer van geld en goed

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

Het economische leven heeft vele facetten. De rol van de overheid is daarbij niet eenduidig. Er ligt vanuit de roeping tot gerechtigheid een concrete taak om in het algemeen belang de staatshuishouding op orde te houden. De overheid zal met het scheppen van goede voorwaarden volop ruimte moeten geven aan handel en bedrijvigheid en waar nodig stimulerend en kanaliserend moeten optreden. Niet noodzakelijke wet- en regelgeving en de daaruit voortvloeiende bureaucratie moeten worden afgeschaft. Het economische beleid van de overheid zal ten volle recht moeten doen aan het principe dat de mens zowel individueel als samen met anderen geroepen is op verantwoorde wijze om te gaan met geld en goed. Steeds opnieuw zullen we ons moeten realiseren, dat het gaat om rentmeester-economie in plaats van materialistische economie.

SITUATIE

De Nederlandse economie is door de internationale economische ontwikkelingen en het beleid van de afgelopen jaren sterk verbeterd. Dat beleid moet worden voortgezet. Economische groei kan een bijdrage leveren aan verder herstel, mits groei niet als een doel in zichzelf wordt gezien. Waar mogelijk zal de overheid een soberder leefstijl moeten bepleiten en het consumentisme (de zucht-naar-meer) moeten afremmen. Er moet eerder sprake zijn van kwalitatieve dan van kwantitatieve groei van de produktie. Economische groei mag geen onverantwoord grote wissel trekken op natuur en milieu, die al tientallen jaren te zwaar zijn belast. Het is een zaak van gerechtigheid, dat we daar letterlijk en figuurlijk de rekening voor betalen.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

ECONOMISCHE ORDE

7.1 In haar economisch beleid gaat de overheid uit van het vrije ondernemerschap. Zij heeft als taak regels te stellen die het economisch verkeer in goede banen leiden en ook in dit opzicht recht en gerechtigheid te bevorderen. Initiatieven die van belang zijn voor de samenleving als geheel kunnen worden ondersteund en gestimuleerd. Te denken valt aan energiebesparende maatregelen. Beperkingen kunnen worden gesteld aan gedragingen die het maatschappelijk belang schaden, zoals een openstellen van alle winkels op zondag.

7.2 Het algemeen economisch beleid is gericht op het bereiken van een stabiele ontwikkeling van de economie, het bereiken van voldoende werkgelegenheid, een gunstige internationale concurrentiepositie en redelijke inkomensverhoudingen. Een en ander mag niet in mindering worden gebracht op de bescherming van het milieu.

7.3 Oneigenlijke overheidstaken kunnen door privatisering worden overgedragen aan derden. Het afstoten van staatsaandelenbezit in private ondernemingen dient te worden voortgezet, voorzover het algemeen belang niet gediend is met het instandhouden hiervan, bijv. de PTT. Een randvoorwaarde is, dat niet bepaalde personen of organisaties op onevenredige wijze van deze operaties profiteren. Privatisering mag er niet toe leiden, dat een effectieve uitvoering van overheidstaken of de bedoeling van de wetgever in gevaar komt.

7.4 Regelgeving die niet strikt noodzakelijk is of die achterhaald is in het economisch verkeer moet worden afgeschaft (deregulering). Dit bevordert de doorzichtigheid en doeltreffendheid van de regelgeving, alsmede de eigen verantwoordelijkheid van burgers, bedrijven en lagere overheden. In het kader van de voortzetting van dit beleid dient in de komende periode in elk ge-

val een beperking van de administratieve verplichtingen van het bedrijfsleven te worden gerealiseerd. Deregulering mag een effectieve uitvoering van overheidstaken niet in de weg staan.

7.5 Functionele decentralisatie kan leiden tot vermenging van publieke en private belangen. Het is niet juist verordenende bevoegdheden toe te kennen aan publiekrechtelijke bedrijfsorganen. Te denken valt aan algemeen geldende heffingen, zoals de verplichte bijdragen aan het Landbouwschap. In dit kader past het opheffen van verschillende produktschappen (1989: 14) en bedrijfschappen (1989: 28).

EUROPA

7.6 Het wegnemen van handelsbelemmeringen aan de grenzen tussen de EG-lidstaten moet leiden tot meer doelmatigheid, standaardisatie en harmonisatie. De concurrentiepositie van de bij de EG aangesloten landen ten opzichte van landen als Japan en de Verenigde Staten moet in het algemeen belang worden versterkt, zonder dat dit leidt tot onnodige handelsbarrières ten opzichte van de buitenwereld.
De overheid moet de hang naar grootschaligheid, tot uiting komend in allerhande fusies, uiterst kritisch volgen en zo nodig maatregelen nemen. Gezonde concurrentieverhoudingen zijn voor een verantwoorde prijsstelling noodzakelijk. Een gemeenschappelijke markt zal niet alleen kostenvoordelen moeten opleveren voor de ondernemer, maar ook voor de consument.

7.7 De steunmaatregelen aan het bedrijfsleven dienen binnen de EG te worden geharmoniseerd, zodat concurrentievervalsing wordt tegengegaan. Een en ander mag er niet toe leiden, dat individuele lidstaten met bijv. het oog op het milieu en/of de volksgezondheid geen eisen zouden mogen stellen aan produkten. Hierbij kan gedacht worden aan de 'schone auto'.

EXPORT

7.8 Exportbevordering is primair een zaak van het bedrijfsleven. De overheid moet door het scheppen van gunstige voorwaarden de exportmogelijkheden bevorderen. Met name op het gebied van de exportfinanciering is een belangrijke taak voor de overheid weggelegd. Een goede voorlichting en begeleiding van met name kleine en beginnende exporteurs is van vitaal belang voor een goede export.
De activiteiten van ambassades, de ministeries van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken, de Economische Voorlichtingsdienst, de Kamers van Koophandel, financiële instellingen en particuliere organisaties die zich bezighouden met exportbevordering moeten beter gecoördineerd worden om zo het Nederlandse bedrijfsleven optimale voorwaarden te verschaffen voor handel met het buitenland.

7.9 Onderzocht moet worden of het aparte staatssecretariaat voor de buitenlandse handel kan worden opgeheven.

7.10 Bij het verstrekken van exportpremies en uitvoervergunningen zal het beleid met betrekking tot de mensenrechten een rol van gewicht moeten spelen. De rapportage in het kader van de Wet melding buitenlandse boycotmaatregelen dient te worden voortgezet.

7.11 Het acquisitiebeleid ten aanzien van buitenlandse bedrijven dient in de eerste plaats te zijn gericht op het scheppen van een gunstig economisch beleid in zijn algemeenheid en betere vestigingsmogelijkheden, met name ook buiten de Randstad.
Om de identiteit van het Nederlandse bedrijfsleven te bewaken moet meer aandacht worden geschonken aan de juridische beveiliging en de regeling van de zeggenschap in de Nederlandse bedrijven.

INVESTERINGEN

7.12 Nu het economisch herstel daartoe weer ruimte biedt, dient meer geld te worden vrijgemaakt voor investeringen in publieke werken, zoals uitbreiding van het openbaar vervoer, broodnodige verbetering van de vaarwegen, telecommunicatie, de aanleg van de Westerschelde-oeververbinding, tunnelbouw, bodemsanering, stadsvernieuwing en natuur- en landschapsbeheer. Bij het uitvoeren van dergelijke werken is samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven goed denkbaar (publieke private samenwerking), zij het dat voldoende vrije beleidsruimte van de overheid gewaarborgd moet blijven.

7.13 De overheid moet in principe terughoudend zijn met het verlenen van investeringssteun aan het bedrijfsleven, om oneerlijke concurrentie te voorkomen. Criteria voor de steunverlening aan bedrijven zijn de bijdrage aan de economie, de levensvatbaarheid op langere termijn, de verwachtingen met betrekking tot winstgevendheid en werkgelegenheid en de kansen voor startende ondernemers. Afzonderlijke regels gelden met betrekking tot subsidieverlening in de sfeer van milieubeschermende en/of energiebesparende investeringen, omdat het rendement van dergelijke investeringen niet alleen door bedrijfseconomische criteria wordt bepaald.

7.14 Subsidieverlening aan bedrijven dient ge-

kaderd te zijn in algemene regels ter bevordering van de rechtszekerheid en een doorzichtig beleid. Het wetsvoorstel Kaderwet Financiële Verstrekkingen moet worden uitgebouwd tot een wet, die niet alleen Economische Zaken betreft, maar in beginsel alle beleidsterreinen omvat.

7.15 Het accent van de overheidsinvesteringen mag niet eenzijdig op de Randstad liggen. Terwille van een evenwichtige spreiding van de welvaart over het land is speciale aandacht gewenst ten behoeve van economisch zwakke regio's. Met regioprogramma's als het ISP, alsmede met de IPR, zijn goede ervaringen opgedaan. Ze dienen dan ook te worden voortgezet.
Het voorwaardenscheppend beleid van de provincies kan in de regio ook belangrijke impulsen geven en verdient nieuw leven te worden ingeblazen door overheveling van rijksgelden naar de provincies. Een marginale controle op doelmatigheid is gewenst.

TECHNOLOGIE EN INNOVATIE

7.16 Het technologiebeleid dient vooral in het teken te staan van het wegnemen van knelpunten en het wegwerken van achterstanden op dit gebied. Omdat het hierbij veelal gaat om grootschalige projecten met grote risico's dient internationale samenwerking te worden nagestreefd, waarbij het gezamenlijk verwerven van nieuwe kennis en technologie voorop staat en het onbedoeld wegvloeien van verworven know-how wordt voorkomen.
Bij het beslissen over subsidie-aanvragen voor toegepast onderzoek zijn de verwachtingen met betrekking tot levensvatbaarheid, winstgevendheid en werkgelegenheid belangrijke criteria.

7.17 Er dient geen steun te worden verleend aan (innovatieve) projecten, waarvan de maatschappelijke wenselijkheid twijfelachtig is of waarvan de milieu-aspecten negatief moeten worden beoordeeld.

7.18 De ontwikkelingen op het gebied van de biotechnologie nopen tot behoedzaamheid, waarbij de overheid liefst in internationaal kader een ethische bezinning op de mogelijke gevolgen moet stimuleren.

7.19 De overheid moet een betere integratie tussen industriële research en universitair-wetenschappelijk onderzoek stimuleren, ter bevordering van uitwisseling van kennis en technologie. Het subsidiebeleid dient hier op te worden afgestemd. De bedoelde integratie dient overigens voldoende ruimte te laten voor het verrichten van fundamenteel wetenschappelijk onderzoek, waarvan rendement eerst op langere termijn blijkt. Adviescentra kunnen een belangrijke brugfunctie vervullen tussen onderzoekers en ondernemers.

7.20 Onderzoek naar milieuvriendelijke energievoorzieningen en produktiemethoden verdient prioriteit en volle steun van de overheid.

PRODUKTIE VAN GOEDEREN

7.21 Er dient op korte termijn te worden gekomen tot een 'milieukeur', waarbij aan strenge milieukwaliteits- en duurzaamheidseisen moet worden voldaan. Gebruik en produktie van stoffen met voor het milieu onaanvaardbare gevolgen, zoals cfk's, methylbromide en dergelijke dienen te worden verboden. De door verscherpte eisen veroorzaakte kosten kunnen in de produktprijs worden doorberekend. Op produktverpakkingen dienen de milieu-effecten te worden aangegeven, zowel wat het produkt zelf als wat de verpakking betreft.

7.22 Er moeten voorschriften komen voor het toepassen van voor het milieu schadelijke stoffen, produkten en verpakkingen. Sommige stoffen, zoals fosfaten in wasmiddelen en pvc in plastic, moeten worden verboden.

7.23 De mogelijkheden tot en effecten van introductie van een ecofactor moeten onderzocht worden. De ecofactor geeft aan welke prijs de consument voor een produkt of dienst zou moeten betalen, wanneer alle werkelijke kosten van het produkt (schade en kosten die thans worden afgewenteld op het milieu, op Derde-Wereldlanden, of op komende generaties) in de prijs tot uitdrukking zouden komen.

7.24 Binnen het stelsel van de ondernemingsgewijze produktie dient ernaar gestreefd te worden, dat de ecofactor in toenemende mate in de prijs van goederen en diensten wordt opgenomen. Hierdoor zullen aanzienlijke fondsen beschikbaar komen, die ten bate van het milieu of Derde-Wereldlanden moeten worden aangewend (bijv. statiegelden, rekeningrijden, hogere prijs voor tropische produkten).

7.25 Bij het exploiteren van natuurlijke grond- en hulpstoffen moet gestreefd worden naar een minimale belasting van het milieu en moet rekening worden gehouden met de beschikbaarheid en de mogelijkheden ter vervanging in de toekomst.
De benutting van natuurlijke hulpbronnen dient getekend te zijn door het besef van integraal rentmeesterschap over al het geschapene.

MILIEU-VERSLAGLEGGING

7.26 De financiële verslaglegging dient te voldoen aan nader te stellen eisen van milieu-accounting. Dit zal ertoe moeten leiden, dat binnen niet al te lange tijd accountants slechts een goedkeurende verklaring mogen afgeven, indien het jaarverslag van een onderneming duidelijk de effecten van haar activiteiten op het milieu vermeldt.

CONSUMENTENBELEID

7.27 Soberheid en duurzaamheid zijn ook in het economisch verkeer hoge waarden. Ongebreidelde consumptiezucht is verwerpelijk. In haar consumentenbeleid dient de overheid hiervan uit te gaan.

7.28 De overheid heeft tot taak de gezondheid en veiligheid van de consument te beschermen en voorwaarden te scheppen, waardoor zijn positie wordt verstevigd. Op grond hiervan kunnen kwaliteitseisen aan produkten worden gesteld. Er moet aandacht worden besteed aan een verdere verbetering van de regels aangaande de produktaansprakelijkheid.

7.29 Ter waarborging van de vrije markt en bescherming van andere, (kleinere) ondernemers en de consument kan zonodig worden opgetreden tegen onder meer fusies of overnames indien daardoor te grote economische machtsconcentraties op (deel)markten ontstaan. Te denken valt aan de levensmiddelenbranche en de mediamarkt.
Het mededingingsbeleid dient stringenter en kritischer te worden toegepast ter voorkoming van al dan niet heimelijke prijsafspraken en monopolie- dan wel kartelvorming.

7.30 Ter voorkoming van uitzichtloze schuldsituaties worden de regels met betrekking tot de kredietverstrekking en het renteniveau, met name ten aanzien van postorderbedrijven, strakker aangehaald. Het aangaan van schulden kan minder aantrekkelijk worden gemaakt door de fiscale rente-aftrek van consumptief krediet te beperken, dan wel af te schaffen.

MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

7.31 Het Midden- en Kleinbedrijf (MKB) is voor de economie van grote betekenis. Een groot deel van de werkgelegenheid ligt in deze sector. Veel vernieuwingen zijn juist uit het MKB afkomstig, terwijl de kracht van de sector gelegen is in een grote mate van flexibiliteit. Het beleid van de overheid dient gericht te zijn op het scheppen van voorwaarden waaronder het MKB zich optimaal kan ontwikkelen.
Belangrijke mogelijkheden hiertoe zijn aanpassing van de kredietbeschikking, het verschaffen van en bijdragen in risicodragend kapitaal door participatiemaatschappijen en door de Europese Investeringsbank. Het onderzoek naar nieuwe financieringsvormen moet worden gestimuleerd. Te denken valt aan rentesubsidies of kredieten waarvan de aflossing per jaar afhankelijk is van het bedrijfsresultaat.

7.32 Fiscale tegemoetkomingen voor startende ondernemers en lastenverlichting bij bedrijfsopvolging binnen de familie zijn noodzakelijk. De vermogensbelasting op het in het bedrijf aanwezige vermogen moet zo mogelijk worden beperkt. Doorvoering van een zelfstandigenstatuut zal de juridische en inkomenspositie van de in het eigen bedrijf meewerkende echtgenoot belangrijk kunnen verbeteren.

7.33 De administratieve verplichtingen in verband met sociale zekerheid en belastingheffing moeten vereenvoudigd worden, evenals de procedures rond subsidieverlening. Terzake van subsidieverlening is een betere afstemming van het beleid van de verschillende overheden noodzakelijk. Ook eventueel misbruik kan dan beter worden tegengegaan.

7.34 Door verbeterde vormen van scholing kan het MKB zich flexibeler opstellen en beter inspelen op het gebruik van nieuwe (technologische) mogelijkheden.
In samenwerking met de verschillende ondernemersorganisaties moet de overheid het starten van nieuwe ondernemingen stimuleren en moet de vakbekwaamheid van gevestigde ondernemers worden bevorderd.
De voorlichting aan het bedrijfsleven kan worden verbeterd door de Advies- en Voorlichtingscentra te bundelen tot ondernemershuizen. De geheel eigen inbreng, die de eigen organisaties uit het MKB daarbij kunnen leveren, dient ten volle tot zijn recht te komen.

7.35 Er is noch maatschappelijke noodzaak, noch wenselijkheid voor verruiming van de winkelsluitingstijden. Zeker niet als daarmee zon- en feestdagen zijn gemoeid. Het voorstel voor een systeem van dag- en middag/avondwinkels wordt afgewezen, onder andere omdat dit voorstel onvoldoende rekening houdt met het gezinsleven van ondernemers en personeel.
Videotheken dienen onder het regiem van de Winkelsluitingswet te worden gebracht.

7.36 De vestigingswetgeving kan verder worden versoepeld door bij de vestiging van nieuwe ondernemingen in beginsel slechts te letten op kwaliteitseisen, zoals vakbekwaamheid. Wel moet hierbij gewaakt worden voor handhaving van de rechtsgelijkheid tussen bestaande en nieuwe ondernemingen.

TOERISME

7.37 Het voorwaardenscheppende beleid van de overheid dient er mede op gericht te zijn, dat het nationale en internationale toerisme als belangrijke bron van inkomsten kan floreren. In het verlengde hiervan kan het bevorderen van toerisme vanuit het buitenland worden gezien als een vast onderdeel van de exportpolitiek.

Hoofdstuk VIII Geroepen tot gerechtigheid in onderwijs en vorming

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

Ieder mens moet van jongsaf aan de kans krijgen zijn van God gegeven gaven en talenten tot Zijn eer te ontwikkelen en ze dienstbaar te maken aan de samenleving. Op een hoog peil staand onderwijs is daarbij van onschatbare betekenis en mag een prijs waard zijn vanwege publieke gerechtigheid. Opvoeding en onderwijs zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en behoren primair tot de verantwoordelijkheid van de ouders. De overheid dient in het kader van publieke gerechtigheid voorwaarden te scheppen voor goed onderwijs. De grondwettelijk vastgelegde vrijheid van onderwijs moet onverkort van kracht blijven, zodat ouders hun kinderen naar de school van eigen keuze kunnen laten gaan. De overheid dient de vrijheid van het bijzonder onderwijs ten volle te honoreren. Ook mag zij zich op geen enkele wijze bemoeien met de inhoud van het lesmateriaal en met het benoemings- en toelatingsbeleid.

SITUATIE

Het onderwijs is de laatste jaren geconfronteerd met tal van bezuinigingen. De effecten daarvan laten zich in de schoolpraktijk gelden. Terwille van de handhaving van de deugdelijkheid van het onderwijs en verbetering waar dat mogelijk is, zijn de mogelijkheden voor nieuwe bezuinigingen in het onderwijs zelf nagenoeg uitgeput. Versterking van de marktgerichtheid van bepaalde vormen van onderwijs kan bijdragen tot een betere afstemming van het beroepsonderwijs op de arbeidsmarkt. Verder is rust in het onderwijsveld en de schoolorganisatie een eerste vereiste. De effecten van recente structuuroperaties in het basis- en hoger onderwijs zijn nog onvoldoende door het onderwijsveld verwerkt. In afwachting van heldere evaluaties dienen verdere structuurveranderingen in het onderwijs achterwege te blijven. Sturing van de inhoud van het onderwijs door de landelijke overheid kan snel in strijd komen met de vrijheid van onderwijs en is daarom niet wenselijk.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

VRIJHEID VAN ONDERWIJS

8.1 Ouders zijn verantwoordelijk voor het onderwijs van hun kinderen. Vanuit dit uitgangspunt moet de overheid de grondwettelijke onderwijsvrijheid (van richting, inrichting en stichting) inhoud blijven geven.

8.2 Overheidsbemoeienis met het bijzonder onderwijs dient beperkt te blijven tot toezicht op de deugdelijkheid. Voorts moet de overheid gelijkberechtiging van openbaar en bijzonder onderwijs zeker blijven stellen.

8.3 Onderwijs op levensbeschouwelijke basis dient in alle fasen en sectoren van het onderwijs gestalte te kunnen krijgen. Dus ook in de sectoren van het beroepsonderwijs en de volwassenen-educatie. Verzoeken tot het stichten van scholen op bijv. reformatorische, gereformeerde, dan wel evangelische basis dienen loyaal te worden gehonoreerd als aan de vestigingseisen van de wet is voldaan.

8.4 Onderwijs dient ruimte te bieden tot ontplooiing van de van God gekregen talenten en een bijdrage te leveren aan de voorbereiding op leven en samenleven. Een kernbegrip daarbij is dienstbaarheid. Het onderwijs moet daarom op meer dan financieeleconomische en organisatorische aspecten worden beoordeeld.

8.5 De landelijke overheid heeft geen taak in het verstrekken van voorlichtingsmateriaal op bijv. het terrein van de sexuele voorlichting. Dit is voorbehouden aan de ouders en het bevoegd gezag. Waar voorlichting op zichzelf van belang is (zoals ten aanzien van AIDS), dient het voorlich-

tingsmateriaal uit te gaan van bijbelse principes.

8.6 Overheidseisen met betrekking tot zogenaamd roldoorbrekend onderwijs zijn in strijd met de onderwijsvrijheid en daarom onaanvaardbaar.

ONDERWIJSORGANISATIE

8.7 Gelet op het grote belang van goed onderwijs voor zowel de individuele burger als voor de gehele samenleving, moet gewaakt worden tegen aantasting van de bereikbaarheid van primaire onderwijsvoorzieningen.

8.8 Voor alles is er behoefte aan rust in het onderwijs, opdat docenten én leerlingen/studenten meer gelegenheid krijgen de kwaliteit van doceren én studeren van binnenuit te verhogen. Verdere grootschalige vernieuwingen-van-boven-af dienen in principe achterwege te blijven, zowel wat betreft de onderwijsorganisatie als wat betreft de onderwijsinhoud. Door uitwerking van deze beleidslijnen kunnen bovendien onnodige kosten worden voorkomen.

8.9 Afslanking van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen heeft hoge prioriteit. Dit moet gepaard gaan met:
- indammen van de circulairestroom
- terugdringing van bureaucratische tendensen
- voortgezette beperking van de regelgeving (deregulering)
- stoppen met verdere schaalvergrotingsprocessen
- stroomlijning van de departementale automatiseringsprojecten.

8.10 Deregulering mag niet als verkapt instrument worden gehanteerd om door concentratie en intensivering van beleid de greep van de overheid op het onderwijs te versterken. Daarbij kan worden gedacht aan onderwijsrendement als bepalende factor voor financiering en introductie van 'eindtermen'.

8.11 Het decentralisatiebeleid van de landelijke overheid mag voor het bijzonder onderwijs niet leiden tot sterkere sturing door de provinciale dan wel de lokale overheid.

8.12 Zwakke(re) leerlingen verdienen een eerlijke kans op ontplooiing van hun talenten.
Het onderwijsproces mag dan ook niet alleen beoordeeld worden op rendementsaspecten. De wijze van financiering dient te voorkomen dat instellingen minder geld zouden ontvangen, omdat ze ook zwakkere leerlingen toelaten.
Om die reden dient de voor het HBO en WO ingevoerde 'lump-sum-financiering' regelmatig geevalueerd en waar nodig bijgesteld te worden. Totdat meer ervaring is opgedaan, moet invoering van dergelijke financieringsmethoden voor andere onderwijstypen achterwege blijven.

8.13 Invoering van modulering dient vooraf gegaan te worden door evaluatie van uitgevoerde experimenten en verder onderzoek naar de sociaal-psychologische en onderwijskundige gevolgen in verband met het mogelijk verzwakken van het klasseverband.

8.14 De invoering van een leerlingenstatuut wordt voor basis- en voortgezet onderwijs afgewezen, omdat zo'n statuut onverenigbaar is met de verhouding leerkracht leerling.

8.15 Een wettelijke regeling van medezeggenschap is voor het bijzonder onderwijs overbodig, is in strijd met de vrijheid van onderwijs en moet dan ook ongedaan gemaakt worden.

8.16 Het bevoegd gezag van een bijzondere school heeft het recht van personeelsleden, bestuursleden en leden van medezeggenschapsraden instemming naar leer én leven te vragen met de grondslag van de school. Van leerlingen/studenten mag instemming met dan wel respect voor de grondslag gevraagd worden.

8.17 De overheid mag niet toestaan dat binnen het openbaar onderwijs bevoordeling plaats vindt van welke levensbeschouwelijke richting dan ook.

PEUTERS

8.18 Aangezien opvoeden een taak van de ouders is, kan deze niet aan derden worden overgedragen anders dan op verzoek van de ouders. Wettelijke kaders voor peuterspeelzalen en kinderdagverblijven anders dan voor gehandicapte kinderen dienen achterwege te blijven.

BASISONDERWIJS

8.19 Bij de verdere ontwikkeling van het basisonderwijs dient nadrukkelijk aandacht gegeven te worden aan de bijzondere positie van de kleuter, daarbij lettend op onder meer de psychologische ontwikkeling van het kind.

8.20 De overheid dient maatregelen te nemen met betrekking tot de gesignaleerde knelpunten, zoals die zijn gebleken uit de evaluatie van de Wet op het basisonderwijs. Met name moet worden gedacht aan:
- de veelvuldige wisseling van leerkrachten per groep, die leidt tot negatieve resultaten
- de beschikbare formatie, die te krap is om zo-

wel onderwijs- als organisatietaken naar behoren te kunnen uitvoeren.

8.21 Gezien de ervaringen met het geautomatiseerde Londo-systeem, dient invoering van vergelijkbare bekostigingsstelsels gepaard te gaan met een uitvoeringstoets.

8.22 De overheid dient aan het taalonderwijs van de culturele minderheden speciale aandacht te geven. Er is geen noodzaak voor zogenaamd Eigen Taal- en Cultuuronderwijs. De stichting van eigen scholen staat immers ook aan minderheden als reële mogelijkheid ter beschikking. Het wetsvoorstel inzake onderwijsvoorrangsbeleid wordt kritisch bezien.

8.23 Het recht op eigen schoolbegeleidingsdiensten geeft ook recht op gelijke financiële ondersteuning van die diensten. Dit geldt ook voor landelijk opererende schoolbegeleidingsdiensten.

8.24 Ministeriële richtlijnen en vergoedingssystemen moeten zodanig blijven, dat kleine scholen niet feitelijk in hun bestaansmogelijkheid worden bedreigd.

8.25 De noodzaak van besparingen én de daling van leerlingaantallen maken het onvermijdelijk om scholen op te heffen. Bij het (her)formuleren van opheffingsnormen dient naast het leerlingaantal tenminste ook op de bereikbaarheid van een school van een gewenste richting, en op de sociaal-culturele functie voor een dorpsgemeenschap, gelet te worden.
Bij dreigende sluiting van een openbare school mag de totstandkoming van een samenwerkingsschool nooit dwingend worden opgelegd.
De Wet Leerlingenvervoer dient op zijn praktische uitwerking te worden bekeken en zo nodig bijgesteld.

8.26 In het reguliere basisonderwijs dient meer ruimte gecreëerd te worden voor individuele zorg voor mindergetalenteerde en hoogbegaafde kinderen. De benodigde zorgverbreding moet afgestemd worden op de duidelijk kenbare doelgroepen, terwijl de vraag vanuit de school voor zorgverbredingsinstellingen bepalend dient te zijn.

SPECIAAL ONDERWIJS

8.27 Het (voortgezet) speciaal onderwijs is een verworvenheid om zwakke en gehandicapte leerlingen op te vangen. Toch geeft de sterk groeiende instroom reden tot zorg.

8.28 Het huidige overheidsbeleid ten aanzien van het speciaal onderwijs vertoont de sporen van ad hoc maatregelen. Er is een meer omvattende visie nodig, waarbij onder andere gelet moet worden op:
- de specifieke pedagogische/didactische situatie van kinderen, zoals lees- en leerproblemen
- problemen in de thuissituatie van kinderen
- mogelijkheden tot zorgverbreding in het reguliere onderwijs ook voor kinderen met lichte handicaps
- behoefte aan rust in het onderwijs, zowel voor leerlingen als voor leerkrachten.

8.29 Maatregelen ter beperking van de groei van het speciaal onderwijs zijn slechts aanvaardbaar indien in het reguliere onderwijs voldoende aandacht kan worden besteed aan kinderen met leerproblemen.
Het instellen van RAC's in welke vorm dan ook betekent slechts een extra administratief lichaam. Het stopzetten van de planprocedure beperkt te zeer de vrijheid van stichting van nieuwe scholen. Deze maatregelen leveren geen bijdragen tot de oplossing van verwijzingsproblemen en worden daarom afgewezen. Wèl dienen maatregelen te worden genomen tot versterking van de ambulante zorg en van de samenwerking tussen regulier en speciaal onderwijs (symbioseonderwijs).

VOORTGEZET ONDERWIJS

8.30 Vanwege de verschillen in talenten en gelet op het ontwikkelingsstadium van tieners, dat vraagt om maximale ontplooiing van hun persoonlijkheid, dient het voortgezet onderwijs gedifferentieerd van opzet te blijven.
Invoering van de basisvorming is niet aanvaardbaar, tenzij aan de volgende condities wordt voldaan:
- De vrije ruimte moet voor elk schooltype tenminste 20% zijn. Dit betekent dat invoering van de basisvorming onverenigbaar is met handhaving van de huidige minimumtabellen.
- De eindtermen mogen geen andere dan cognitieve en instrumentele vaardigheden bevatten. De eindtermen moeten globaal geformuleerd zijn en de omvang van deze eindtermen moet bovendien ruimte laten voor de aandacht, die gegeven moet worden aan anderssoortige doelen (bijv. affectieve). In de huidige formulering zijn de concept-eindtermen niet acceptabel.
- Er dient een invoeringsplan te komen, waarin de meest urgente invoeringsproblemen worden opgelost. Dit betekent onder meer dat invoering van de basisvorming niet tot gedwongen schaalvergroting mag leiden.

8.31 De gedetailleerde en ook onderwijsinhoudelijke regelgeving, zoals die onder meer blijkt uit het wetsvoorstel basisvorming ('eindtermen'),

kan een bedreiging voor de vrijheid van onderwijs betekenen en dient daarom te verdwijnen. Volstaan moet worden met onderwijsvernieuwing van binnenuit.

8.32 Gelet op het feit dat HAVO- en VWO-afgestudeerden in toenemende mate een vergelijkbare loopbaan (studie/beroep) volgen, ligt een nadere onderlinge afstemming tussen beide schooltypen voor de hand. Bredere vakkenpakketten zijn dan ook onontkoombaar. Daarvoor zullen financiële faciliteiten vrijgemaakt moeten worden.
De verschillen tussen beide onderwijsvormen als voorbereiding op HBO respectievelijk WO, dienen vooralsnog te blijven bestaan. Indien echter HBO en WO op termijn verder naar elkaar toegroeien, dient overwogen te worden of HAVO en VWO in één schooltype met verschillende niveaus kunnen worden opgenomen.

8.33 Gelet op de wenselijkheid van een groter aantal verplichte examenvakken, dient het aanbod aan keuzevakken te worden beperkt, mede met het oog op kostenbesparing. Het voornemen om wiskunde als examenvak verplicht te stellen wordt afgewezen.

8.34 Invoering van het vak algemene technieken is aanvaardbaar. Informatica en milieukunde kunnen in dat vak opgenomen worden.

8.35 Door contractonderwijs kunnen kwaliteit en financiële positie van met name het beroepsonderwijs verbeterd worden en nemen de mogelijkheden tot wederkerend onderwijs (éducation permanente) toe.
Vooralsnog dient de omvang van contractonderwijs beperkt (minder dan 25%) te blijven, terwijl regelmatige evaluatie geboden is.

8.36 Aangezien een zgn. 'lineaire bekostiging' zou leiden tot bevoordeling van grotere scholen, moet een eerlijker bekostigingsstelsel ontwikkeld worden.

BEROEPSONDERWIJS

8.37 Er dienen maatregelen te worden genomen die leiden tot het versterken van het voorbereidend beroepsonderwijs en tot een betere aansluiting op het praktijkniveau, waardoor de maatschappelijke waardering sterk verbeterd zal worden. Met name dient er meer ruimte te komen voor beroepsgerichte vakken.

8.38 De onderlinge afstemming tussen VBO en MAVO verdient aandacht.

8.39 De invoeging van het KMBO in het MBO dient te worden heroverwogen. Toevoeging als aparte opleiding in het VBO verrijkt het VBO. De spreiding moet geschieden op basis van levensbeschouwelijke grondslag.

8.40 De voorgenomen SVM en WCBO-operaties in het middelbaar beroepsonderwijs en het cursorisch beroepsonderwijs zijn in veel opzichten te ingrijpend.
- Concentratie van opleidingen betekent niet per definitie een kwalitatieve verbetering, terwijl de evenwichtige spreiding naar levensbeschouwelijke grondslag in gevaar kan komen.
- Schoolstichting bij wet wordt afgewezen.
- Schoolgebonden examinering verdient de voorkeur in verband met grotere flexibiliteit ten aanzien van nieuwe ontwikkelingen.

8.41 Ter bevordering van de kwaliteit van het beroepsonderwijs dienen
- investeringen ten behoeve van de aanschaf van moderne apparatuur te worden opgevoerd
- contacten met functionarissen uit de beroepspraktijk te worden geïntensiveerd (overigens zonder hun zeggenschap over leerplannen c.q. examineisen te verlenen)
- docenten in staat te worden gesteld zich van actuele ontwikkelingen op de hoogte te stellen (bij-/nascholing, docentenstages). Dit geldt voor alle typen beroepsonderwijs.

8.42 De partiële leerplicht kan worden afgeschaft en vervangen door een praktijkgericht scholingsprogramma, dat uitzicht biedt op een baan en op basis van vrijwilligheid wordt gevolgd. Het aanbod aan scholingsprogramma's in het kader van het leerlingwezen dient onderzocht te worden op mogelijkheden tot efficiency-verbetering.

HOGER ONDERWIJS – ALGEMEEN

8.43 De kosten van het hoger onderwijs rechtvaardigen een zekere selectie van kandidaten. Toelating tot het hoger onderwijs kan geschieden op basis van de resultaten van de afgelegde centraal schriftelijke eindexamens in plaats van loting, terwijl daarbij tevens wordt gelet op factoren als inzet, motivatie en doorzettingsvermogen.

8.44 Het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs zijn in recente wetgeving geregeld. Het beleid dient erop gericht te zijn, dat de onderscheiden taken duidelijk worden gehandhaafd en de onderlinge doorstroming is gegarandeerd. Overlappingen van beide typen hoger onderwijs dienen weggenomen dan wel voorkomen te worden. Verdere versterking van de overheidsinvloed op de inhoud van het hoger onderwijs is niet gewenst.

8.45 Wetenschap noch beroep kunnen waardevrij worden beoefend. Met de ethische aspecten van de beoefening van wetenschap en beroep zal terdege rekening moeten worden gehouden. Wijsbegeerte en wetenschaps- of beroepsethiek behoren met keuzevrijheid naar levensbeschouwelijke richting een plaats in de opleidingen voor hoger onderwijs te verkrijgen of te behouden en uit te bouwen.

8.46 Inbreng van onderwijs op levensbeschouwelijke basis binnen de open universiteit dient te worden bevorderd. Met name valt te denken aan ruimte voor onderwijs in de reformatorische wijsbegeerte.

8.47 De eventuele invoering van een puntensysteem (vouchers) kan bijdragen tot een snellere doorstroming in het hoger onderwijs, en dus tot een hoger studierendement (c.q. lagere kosten) per student. Nader onderzocht moet worden, of en in hoeverre ook de organisatie van het onderwijs moet worden aangepast (bijv. verblokking en/of modulering). Gewaakt moet worden tegen een al te grote aanslag op spankracht van bestuurders resp. verzorgers van het onderwijs.

8.48 Het verwerven van extra inkomsten door de instellingen voor hoger onderwijs, bijv. door het tegen betaling verzorgen van onderwijs of onderzoek voor derden, moet verder worden gestimuleerd, waarbij onderzocht dient te worden in hoeverre wettelijke begrenzing noodzakelijk is.

8.49 Voor bij- en nascholing van afgestudeerden aan het hoger onderwijs dient het post-hoger onderwijs verder ontwikkeld te worden. De kosten hiervan dienen door cursisten, werkgevers en/of sponsors te worden opgebracht.

8.50 Onderzocht moet worden of voor het hoger onderwijs een andere wijze van financiering dan via de collectieve middelen mogelijk is, bijvoorbeeld door het heffen van een Hoger Onderwijs Bijdrage van de werkgevers van H.O.-afgestudeerden.

8.51 Bekostiging of subsidiëring van opleidingen voor kerkelijke ambten mag niet leiden tot beperking van de vrijheid van onderwijs.

HOGER BEROEPSONDERWIJS

8.52 Vakmanschap en meesterschap zijn ook in het onderwijs onlosmakelijk met elkaar verbonden. De bij- en nascholing van leerkrachten dient gerichter plaats te vinden. Integratie van lerarenopleidingen binnen en buiten de universiteit (NLO's) moet worden nagestreefd.

8.53 Nu gebleken is, dat het HBO in een grote behoefte bij zowel studenten als werkgevers voorziet, is verdere opbouw en versterking geboden. Een herverdeling van al dan niet groeiende middelen over HBO en WO is een logisch gevolg.

WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS

8.54 De universiteit moet zich blijven kenmerken door onderwijs, waarin kennis wordt genomen van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek en vaardigheden worden bijgebracht om zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te kunnen verrichten.

8.55 De gezamenlijke universiteiten dienen door onderlinge taakverdeling en samenwerking te streven naar een doeltreffende benutting van financiële en personele middelen. Nagegaan moet worden in hoeverre het aantal instellingen voor wetenschappelijk onderwijs kan worden beperkt. Er dient op gelet te worden dat de vrijheid van onderwijs hierbij wordt geëerbiedigd.

8.56 De universiteiten dienen met spoed vervolgopleidingen voor afgestudeerde HBO-ers te ontwikkelen.

8.57 Indien daartoe financiële middelen beschikbaar zijn, moeten de tweede-fase-opleidingen met kracht (verder) worden ontwikkeld. De rechtspositie van A(G)IO's dient verbeterd te worden, zowel qua werktijden als qua salariëring. Door toezicht op (met name betaalde) nevenactiviteiten van onderwijzend personeel dienen de inzetbaarheid en arbeidseffectiviteit verhoogd te worden.

WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

8.58 Het streven naar innovatie, vanuit economische motieven, mag niet ten koste gaan van fundamenteel wetenschappelijk onderzoek. Ook dienen exacte disciplines niet bevoorrecht te worden boven andere disciplines.

8.59 De toegankelijkheid van wetenschappelijk onderzoek, zowel in de fase van voorbereiding als in de fase van publikatie, dient vergroot te worden. Daartoe dienen overleg- annex uitwisselingsorganen te worden opgericht dan wel uitgebouwd, met de overheid, het bedrijfsleven en de gezamenlijke universiteiten als partners.

8.60 Binnen bestaande budgetten moet ruimte worden gemaakt voor de financiering van onderzoek naar de ethische, maatschappelijke en juridische aspecten van nieuwe technologieën, waaronder de biotechnologie.

8.61 Het werken met proefdieren wordt zoveel mogelijk tegengegaan, met name in de niet-medicinale toepassingen. Het op commerciële basis verhandelen van proefdieren moet worden verboden.

STUDIEFINANCIERING

8.62 Nagegaan moet worden of het mogelijk is om de studiefinanciering wat betreft de aanvullende beurs te privatiseren tot een Nationaal Fonds Studiefinanciering, dat onder meer gevoed wordt door bijdragen van landelijke, provinciale of lokale overheid, door heffingen van afgestudeerden resp. werkgevers, door nationale giftenacties en door andere middelen.
De ouderafhankelijkheid van de studiefinanciering dient ten minste te worden gehandhaafd. Verlaging van de maximumleeftijd om in aanmerking te komen voor studiefinanciering van 30 naar 27 jaar is aanvaardbaar. Nadere afstemming van de stelsels van studiefinanciering en sociale zekerheid is wenselijk.

PERSONEELSBELEID

8.63 De overheid dient ernaar te streven haar werknemers in het onderwijs gelijkelijk te behandelen als haar overige werknemers resp. als de werknemers in de niet-collectieve sector. De overheid dient beleid te ontwikkelen, om de toegezegde opwaardering van de positie van onderwijzend personeel gestalte te geven. De ruimte voor een eigen personeels- en salarisbeleid voor de instellingen c.q. besturen moet vergroot worden.

8.64 Invoering van een nieuw formatiebudgetsysteem ter beheersing van personeelsuitgaven in het basis- en voortgezet onderwijs is alleen aanvaardbaar, wanneer de werking van dit systeem in experimenten is getoetst en uitvoerbaar is gebleken.
Voor het voortgezet resp. hoger onderwijs dienen specifieke maatregelen genomen te worden voor vervanging van docenten, die wegens ziekte of bij-/nascholing tijdelijk afwezig zijn.
De rechtspositie van vervangende leerkrachten in het basisonderwijs dient gelijkwaardig te zijn aan die van de overige leerkrachten.

8.65 De verschillende afvloeiingsregelingen en formatiereducties dienen gesaneerd en samengevoegd te worden, waarbij de benoemingsvrijheid van besturen van bijzondere scholen hersteld c.q. vergroot wordt.

8.66 Het dwingend voorschrijven van een werkweek van 38 uur voor onderwijzend personeel, staat haaks op de aard van het onderwijsproces (onderwijsweken, tentamen/examenweken, organisatieweken) en dient achterwege te blijven.

8.67 De overheid dient ernst te maken met het toepassen van de Arbowet op onderwijsinstellingen.

WEDERKEREND ONDERWIJS

8.68 Gelet op enerzijds de toenemende behoefte aan wederkerend onderwijs en anderzijds de beschikbaarheid van een goede infrastructuur van onderwijsvoorzieningen, dient de overheid een actief beleid te voeren ter ontplooiing van volwasseneneducatie en wederkerend onderwijs. Te denken valt aan het zoeken van mogelijkheden tot educatief verlof (sabbatsjaar).

Hoofdstuk IX Geroepen tot gerechtigheid over eigen grenzen heen

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

De overheden zijn door God gesteld (Spreuken 9:15; Romeinen 13:1). Die erkenning dwingt tot eerbiediging van rechten van overheden in andere landen en terughoudendheid bij de bemoeienis met binnenlandse aangelegenheden. Aan de andere kant mogen overheden op hun hoge roeping worden aangesproken bij het handhaven van het recht en de bescherming van de zwakken. Gerechtigheid verhoogt de volkerenwereld. Het spreken over rechten van de mens zal altijd moeten worden bezien in het kader van gerechtigheid. Mensenrechten mogen nooit worden geïsoleerd van de plichten, die mensen tegenover elkaar hebben. Het is daarbij van belang te erkennen, dat een heilstaat op aarde niet te realiseren is. Er mogen en moeten wel tekenen van hoop op het komende Vrederijk worden opgericht. Tal van gebeurtenissen in zowel de volkerenwereld als in de natuur mogen worden opgevat als voetstappen van de naderende Vredevorst Jezus Christus.

SITUATIE

De internationale volkerenwereld beleeft een ongekende ontspanning in de betrekkingen tussen de grootmachten. Niettemin bestaat er op wereldwijde schaal veel onrecht en worden we keer op keer geconfronteerd met "oorlogen en geruchten van oorlogen". Van de Nederlandse regering mag grote inzet worden gevraagd om zich in internationaal verband te beijveren voor recht en gerechtigheid. Overheden die burgers vanwege huidskleur, geloof, politieke overtuiging of welke reden ook tekort doen, moeten met alle middelen, die in het licht van de publieke gerechtigheid verantwoord zijn, onder druk worden gezet om het beleid te wijzigen. De Nederlandse regering zal onvoorwaardelijk het bestaansrecht van Israël moeten verdedigen.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

MENSENRECHTENBELEID

9.1 De Nederlandse regering dient zich in te zetten voor de handhaving van mensenrechten, met name als het gaat om de vrijheid van godsdienst. In het kader van de Slotakte van Helsinki moet de regering tijdens de CVSE-vervolgconferenties met kracht de naleving van mensenrechten verdedigen en de contacten tussen Oost- en West-Europa verbeteren. Nederland moet voorts ijveren voor een versterking van het instrumentarium, waarmee naleving van de afspraken tussen Oost en West kan worden bevorderd.

9.2 De Nederlandse regering dient in het buitenlands beleid nadrukkelijk aandacht te besteden aan het stimuleren van mogelijkheden tot het in vrijheid belijden en beleven van de christelijke godsdienst, inbegrepen christelijk (godsdienst)-onderwijs. In samenwerking met de EG-lidstaten moet politieke druk worden uitgeoefend op die regeringen, die het christelijk belijden en handelen in het publieke leven tegenstaan. Deze regeringen dienen te worden gewezen op de VN-Verdragen inzake Burgerrechten en Politieke Rechten en inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten en op het Europese Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden.

9.3 Bij het aangaan of verlengen van handelscontacten en/of culturele betrekkingen moet nadrukkelijk worden gelet op de mate waarin genoemde mensenrechten worden gerespecteerd. In zijn diplomatieke betrekkingen dient Nederland voortdurend en alert in te springen in geval van schending van mensenrechten. De versterking van het controlesysteem van speciale rapporteurs, die verslag uitbrengen ten aanzien van individuele landen of speciale thema's, wordt beschouwd als een nuttige en officiële aanvulling van rapporten van particuliere organisaties als Amnesty International.

9.4 Vanwege de historische banden zal Nederland schendingen van mensenrechten in met name Indonesië en Suriname hetzij bilateraal, hetzij in internationale forums aan de orde moeten stellen.

9.5 De strijd tegen het internationale terrorisme dient door Nederland in samenwerking met EG-, respectievelijk VN-partners met kracht te worden voortgezet en versterkt.

VERENIGDE NATIES

9.6 De ontwikkelingen binnen de Verenigde Naties moeten zeer kritisch worden gevolgd. Uitgangspunt van deze organisatie vormt immers de gedachte dat de mens-van-goede-wil de heilstaat in het hier-en-nu zal kunnen bereiken. Nederland dient het VN-lidmaatschap op te zeggen, indien deze organisatie haar karakter als platform voor interstatelijk overleg en interstatelijke besluitvorming verandert en een instrument wordt voor het concreet realiseren van een wereldregering.

9.7 Internationale rechtsbeginselen zijn afgeleid van diverse nationale rechtsbeginselen. Deze kunnen onderling nogal verschillen. Daarom zal onze regering zich voortdurend bewust moeten zijn van het gevaar, dat verwerpelijke staatkundige beginselen (bijv. centralistische staatsopvattingen) zich doen gelden. Ze dient zich te verzetten tegen politiek machtsmisbruik binnen de VN, van welke grote mogendheid dan ook.

9.8 De Nederlandse regering moet vasthouden aan het beginsel, dat de VN een instituut is waarin alleen soevereine staten zijn vertegenwoordigd. Lidmaatschap van niet-statelijke organisaties (zoals de EG en de PLO) wordt afgewezen.

9.9 Een permanent VN-leger, dat onder volledige controle van de Veiligheidsraad zou staan, wordt afgewezen. Studies om te komen tot een VN-vredesmacht voor vredesmissies (Midden-Oosten, Zuidwest-Afrika) worden ondersteund. Deelname door Nederland aan een VN-vredesmacht wordt per geval bekeken.

9.10 De Nederlandse regering zal in de VN-commissie voor de Rechten van de Mens met voorstellen moeten komen om wat betreft het zelfbeschikkingsrecht van volken ontsporing van VN-beleid te bestrijden. Zo dient de voorkeursbehandeling van de PLO te worden beëindigd.
De rol van het Internationale Gerechtshof inzake dergelijke ontsporingen dient te worden versterkt.
De discussie over grondrechten van burgers kan zodoende uit de sfeer van de vertroebelde politieke besluitvorming binnen de VN worden gehaald.

9.11 De Nederlandse regering dient in VN-kader te pleiten voor het initiëren van een krachtige aanpak van het milieuvraagstuk.

9.12 De Nederlandse overheid dient initiatieven te ontplooien om in het kader van de VN een ruimere taakomschrijving van internationale fondsen op het terrein van milieu- en natuurbehoud te bewerkstelligen. Het Internationale Hof van Justitie in Den Haag dient terzake bevoegd te worden verklaard. De uitspraken van dit Hof zijn bindend voor de aangesloten landen.

9.13 Nederland moet initiatieven nemen om in VN-verband te komen tot verhoging van efficiency en effectiviteit van VN-projecten, onder meer projecten in het kader van een mondiale ontwikkelingsstrategie.
Studies, aanbevelingen en hulp die een bijdrage kunnen leveren tot een ruimer besef en grotere inzet van eigen mogelijkheden en verantwoordelijkheden van de kant van de ontwikkelingslanden zelf, moeten bevorderd worden.

9.14 Nederland zal de achterstand in het ondertekenen van de vele internationale overeenkomsten betreffende het milieu in versneld tempo moeten inhalen.

OOST-WEST-VERHOUDING

9.15 Nederland dient de economische en politieke hervormingen in de Sovjet-Unie positief-kritisch te bezien. Economische decentralisatie, meer openheid, ruimer initiatief voor de bevolking en het aan de dag tredende politieke pluralisme (binnen het bestaande monopolistische staatsbestel) worden positief gewaardeerd. Met de Sovjetregering moet gesproken worden over bevordering van de vrijheid voor christenen om met woord en daad Christus te volgen. Tevens moet erop aangedrongen worden, dat de uitreismogelijkheden voor Joden en anderen op peil blijven of worden verruimd. De vrijheid van belijdende christenen in de Sovjet-Unie dient voorwerp van aanhoudende zorg voor de Nederlandse regering te blijven. Ook moet worden gewaakt tegen achterstelling van christenen in de dagelijkse praktijk vanwege hun geloofsovertuiging.

9.16 Gelet op de geschiedenis van de staten Estland, Letland en Litouwen moet het verlangen naar grotere politieke zelfstandigheid van die staten diplomatiek worden ondersteund, mede in EG-verband.

9.17 Nederland moet politieke druk uitoefenen op met name de Roemeense regering om de grondrechten van haar burgers (met name die van Hongaarse oorsprong) te beschermen. Hierbij moet de Roemeense regering worden gewezen op de Internationale Verdragen inzake Burgerlijke en Politieke Rechten en inzake Economische, Sociale en Culturele rechten.

ANTILLEN

9.18 Voortbouwend op de bestaande politieke en economische banden met Nederland, verdient het streven naar een 'gemenebestverhouding' Nederlandse Antillen – Aruba – Nederland nadrukkelijk aandacht. Mede daardoor wordt een grotere politieke en sociaal-economische zelfstandigheid bevorderd.

9.19 Een status aparte van de kleine eilanden, zoals St. Maarten, wordt afgewezen. Het sociaal-economisch draagvlak hiervoor ontbreekt op deze eilanden. Intensivering van de (economische) samenwerking tussen de Bovenwindse eilanden onderling en met omliggende eilanden in de omgeving is gewenst. Door middel van een flexibel stelsel van samenwerkingsverbanden kan de samenwerking tussen de Benedenwindse eilanden en Aruba worden verbeterd.

MOLUKKERS EN PAPOEA'S

9.20 Nederland heeft een ereschuld tegenover de Molukse en Papoea-volken. Terecht wordt van Nederland steun verwacht voor wat betreft de erkenning van hun gewettigde verlangens naar zelfbeschikking. Zonder de eigen verantwoordelijkheid van de republiek Indonesië aan te tasten, zal Nederland deze verlangens naar autonomie moeten ondersteunen en bespreekbaar moeten stellen binnen de internationale gemeenschap.

9.21 De transmigratie van Indonesische burgers vanaf Java en Bali naar andere eilanden betekent een bedreiging voor de oorspronkelijke bewoners (bijv. islamisering van Papoeaanse christenen op West-Irian). Vanwege bovengenoemde ereschuld dient Nederland op te komen voor met name de religieuze belangen van deze oorspronkelijke bewoners.

ISRAËL

9.22 De staat Israël neemt in de volkenwereld een bijzondere plaats in. Het Joodse volk dat afstamt van het oude verbondsvolk, 'bemind om der vaderen wil' vond daar immers na een eeuwenlange verstrooiing een nationaal thuis. Gezien deze bijzondere leiding van God wordt het ontstaan en bestaan van de staat Israël niet ten onrechte een Godswonder genoemd! Solidariteit met en steun aan Israël zal dan ook uitgangspunt moeten zijn van het Nederlandse beleid, mede vanwege de eeuwenlange vervolging van Joden. Dat neemt niet weg, dat de Joodse staat aan dezelfde volkenrechtelijke regels is onderworpen als elke andere staat en daarop ook moet worden aangesproken.

9.23 Het Nederlandse buitenlands beleid moet erop zijn gericht dat het bestaansrecht van de staat Israël internationaal wordt erkend, in het bijzonder door de Arabische landen, en dat Israël kan leven binnen veilige en erkende grenzen. De Nederlandse regering dient er zich ook voor in te zetten dat er een rechtvaardige oplossing komt voor het Palestijnse vraagstuk, recht doende aan de nationale aspiraties van het Palestijnse volk.

9.24 Aangezien de oplossing van de problemen in het Midden-Oosten in de eerste plaats een zaak is voor de betrokken partijen, kan een vredesregeling voor het Midden-Oosten slechts tot stand komen via rechtstreekse onderhandelingen tussen de betrokken partijen en dus niet alleen via een internationale vredesconferentie.
In verband met dergelijk vredesoverleg kan de Palestijnse bevrijdingsbeweging PLO niet worden beschouwd als de enige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk. Rechtstreekse onderhandelingen tussen de Israëlische regering en de PLO zijn alleen mogelijk indien de Nationale Palestijnse Raad (als hoogste orgaan van de PLO) ondubbelzinnig de staat Israël erkent en gewapende aanslagen afzweert.

9.25 Diplomatieke en ambtelijke contacten tussen de PLO en Nederland zijn onaanvaardbaar, zolang de PLO aan genoemde voorwaarden niet heeft voldaan. De Nederlandse regering moet er bij de andere EG-lidstaten op aandringen om de Intifada (de ongeregeldheden in de Gaza-strook en op de Westelijke Jordaanoever) te veroordelen.

9.26 Jeruzalem moet worden aangemerkt als de ondeelbare hoofdstad van de staat Israël. De Nederlandse ambassade moet weer in Jeruzalem worden gevestigd.

9.27 De Nederlandse regering dient ernaar te streven, dat alle landen van de EG volledige diplomatieke betrekkingen onderhouden met Israël. Met name bij de Griekse regering moet erop worden aangedrongen Israël formeel te erkennen. De VN-resolutie die zionisme als racisme veroordeelt, dient herroepen te worden en de Nederlandse regering zal hiertoe initiatieven moeten nemen. Deze en vergelijkbare stappen van de Nederlandse regering moeten ertoe bijdragen

dat de staat Israël niet in een isolement terecht komt.

9.28 De handel tussen de EG-lidstaten en Israël moet worden gestimuleerd. De produkten afkomstig uit de Gaza-strook of andere beheerde gebieden verdienen geen voorkeursbehandeling, maar moeten in overleg met de Israëlische regering naar Nederland, dan wel de andere EG-lidstaten worden geëxporteerd.

VREDESREGELINGEN EN DEMOCRATISERING

9.29 De regering dient initiatieven tot vredesregelingen te ondersteunen. Wat betreft bijv. Nicaragua en El Salvador, kan dat door politieke steun te verlenen aan het Vredesakkoord van Guatemala. Verder valt te denken aan het ontplooien van stappen mede in EG-verband om te komen tot een definitieve vredesregeling voor Iran-Irak, waardoor de politieke stabiliteit in het Midden-Oosten, mede in het belang van de staat Israël, wordt bevorderd.

9.30 De democratiseringsprocessen in Latijns-Amerika, verdienen de steun van de Nederlandse regering. Ten aanzien van Suriname moet zij er nauwlettend op toe zien dat het democratiseringsproces voortgang blijft vinden. De inspanningen van de Groep van Acht om voor de Latijns-Amerikaanse landen oplossingen te vinden voor politieke problemen (naast die voor de schuldenlasten) dienen ondersteund te worden.

ZUID-AFRIKA

9.31 De Nederlandse regering dient te bevorderen, dat de gelijkwaardigheid van alle inwoners van Zuid-Afrika en de gelijkberechtiging van alle Zuidafrikaanse bevolkingsgroepen zo spoedig mogelijk de grondslag gaat vormen van het beleid van de Zuidafrikaanse regering. Een blijvende oplossing van de problemen in Zuid-Afrika kan slechts tot stand komen in overleg met de leiders van alle bevolkingsgroepen.

9.32 De door de Zuidafrikaanse regering in gang gezette afbraak van discriminerende onderdelen van de wetgeving dient met grote kracht te worden voortgezet. Het Nederlandse beleid zal erop gericht moeten zijn een eind te maken aan de schending van bijbelse normen van recht en gerechtigheid in Zuid-Afrika, zoals via de wetten op rassenregistratie resp. op groepsgebieden. De noodtoestand moet worden opgeheven.

9.33 Het stichten van nieuwe onafhankelijke landen voor de diverse bevolkingsgroepen van Zuid-Afrika is slechts aanvaardbaar als wordt voldaan aan de volgende voorwaarden:
- een en ander geschiedt op basis van vrijwilligheid
- onafhankelijke naties verkrijgen blijvende participatie in besluitvorming binnen de nationale politiek van Zuid-Afrika. Te denken valt aan een federaal of confederaal staatsbestel binnen de huidige republiek Zuid-Afrika.

Erkenning van de reeds bestaande onafhankelijke landen (Transkei, Ciskei, Venda en Bophutha-Tswana) door de Nederlandse regering verdient nadrukkelijk aanbeveling.

9.34 Met het oog op de beïnvloeding van de ontwikkelingen in Zuid-Afrika verdient het instrument van de kritische dialoog sterke voorkeur boven dat van de boycot. Herstel van het cultureel verdrag tussen Nederland en Zuid-Afrika moet worden bevorderd. Het is zinloos het bestaande luchtvaartverdrag ter discussie te stellen.

9.35 Investeringen in de eerder genoemde landen resp. in Zuid-Afrika ter verbetering van de positie van de gehele bevolking dienen te worden bevorderd. Daarbij valt ook te denken aan het sluiten van handelsverdragen met de reeds onafhankelijke staten.

9.36 De afschaffing van de apartheid dient niet langs gewelddadige, maar langs geleidelijke weg te verlopen. Daarom moet geen financiële of morele steun worden verleend aan het ANC, een organisatie die terreur als legitiem middel erkent. Tevens dient bij de Zuidafrikaanse regering aangedrongen te worden op een verbod op de fascistische, apartheidsgezinde Afrikaner Weerstands-Beweging.

9.37 Op de Zuidafrikaanse regering moet diplomatieke druk uitgeoefend worden tot ondertekening van het non-proliferatieverdrag, met betrekking tot nucleaire kennis en technologie.

EUROPA

Verdergaande economische samenwerking tussen de lidstaten van de Europese Gemeenschappen en een gezamenlijk milieubeheer worden positief gewaardeerd. Een streven naar Europese eenwording (een Europese Unie) wordt afgewezen. Een Europese Unie zal onder andere de nationale zelfstandigheid alsmede de Nederlandse identiteit ondergraven. De Nederlandse regering moet de samenwerking in EG-kader vooral aangrijpen ten behoeve van een gemeenschappelijk vervoers-, landbouw-, en milieubeleid.
Van de voorgenomen vorming van een Interne Markt in 1992 moet niet te veel worden verwacht. Tal van problemen moeten worden opgelost, zoals harmonisatie van BTW-tarieven, van

arbeidsvoorwaarden en sociale voorzieningen en van milieubepalingen. De gevolgen van de totstandkoming van een Interne Markt zijn overigens nog maar ten dele te overzien.
Overigens zij er nadrukkelijk op gewezen, dat de positieve effecten van de Interne Markt, zoals vereenvoudiging van grenscontroles, ook door middel van het EEG-Verdrag kunnen worden verwezenlijkt, dus zonder streven naar een Europese Unie.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

9.38 Europese samenwerking mag niet leiden tot verlies van de nationale identiteit. Nederland dient voluit soevereine staat te blijven onder het Huis van Oranje met behoud van eigen cultuur en maatschappelijk bestel en van nationale verworvenheden als de vrijheid van onderwijs en het stelsel van sociale zekerheid.

9.39 De lidstaten moeten in de Europese besluitvorming in het uiterste geval een beroep op hun nationaal belang kunnen doen (toepassing van het principe 'vitaal belang').

9.40 Onderzocht dient te worden op welke wijze de leden van het Europese Parlement tevens lid kunnen zijn van de Staten-Generaal, waarbij gedacht kan worden aan een gecombineerd lidmaatschap van Europese Parlement en Eerste Kamer, alsmede aan de samenstelling vanuit de Staten-Generaal van een commissie voor EG-zaken met daarin de leden van het Europese Parlement met zo'n gecombineerd lidmaatschap (= dubbelmandaat).

9.41 Een nauwkeuriger afbakening van de terreinen waarop de EG bevoegdheden heeft, is noodzakelijk. Dit vereist een aanscherping en wijziging van het EEG-Verdrag, waarbij met name moet worden gedacht aan het schrappen van het zogenaamde 'open-einde' artikel 235.

9.42 De gezamenlijke EG-lidstaten kunnen een belangrijke economische factor in internationaal verband vormen. Een protectionistisch beleid van de EG ten opzichte van andere machtsblokken, zoals de Verenigde Staten en Japan, wordt echter afgewezen.

9.43 De vorming van een Europese Monetaire Unie, met onder andere één Europese centrale bank en één Euro-munt, wordt afgewezen.

9.44 De Nederlandse overheid dient in EG-verband aan te dringen op beleid gericht op gemeenschappelijke maatregelen om de milieuvervuiling terug te dringen tot aanvaardbaar niveau, waarbij economie en ecologie in duurzame ontwikkeling weer in evenwicht worden gebracht. Daarbij dient de aanpak van grensoverschrijdende vervuiling eerste prioriteit te krijgen.
In het kader van een verantwoord milieubeheer kan gedacht worden aan de aanleg van een apart milieufonds ter bekostiging van grensoverschrijdende acties en onderzoeken en aan de opbouw van een EG-milieu-inspectieteam met opsporingsbevoegdheden.

9.45 Het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid moet ook in financieel opzicht gesaneerd worden. Milieuvriendelijke landbouw moet worden gestimuleerd.

9.46 De EPS behoort een belangrijk forum voor coördinatie van de twaalf lidstaten te blijven. Binnen de EPS moet de mogelijkheid aanwezig zijn een eigen nationaal zelfstandig standpunt in te blijven nemen.
Het Europese veiligheidsbeleid behoort zoveel mogelijk, binnen de NAVO aan de orde te komen. De nationale parlementen dienen zich in eerste instantie over bewapening en ontwapening uit te spreken.

9.47 Een gemeenschappelijk ontwikkelingsbeleid in de EG wordt afgewezen. De EG-lidstaten zijn primair verantwoordelijk voor hun nationale hulpprogramma's. Wel moet in EG-verband een betere coördinatie en afstemming van deze programma's worden bereikt.

9.48 De Nederlandse regering dient zich in EG-kader te blijven beijveren voor een gecoördineerd en effectief drugs- en criminaliteitsbeleid.

9.49 Een verhoging van de financiële bijdragen aan de EG mag niet worden overwogen, zolang de EG niet eerst zelf in financieel opzicht orde op zaken hebben gesteld, waarbij niet in de laatste plaats aan de fraude en fraudebestrijding wordt gedacht.

9.50 Ter bevordering van de flexibiliteit van de EG-arbeidsmarkt dient gestreefd te worden naar wederzijdse erkenning van diploma's. In een flexibeler arbeidsmarkt binnen de EG dient de zondagsrust te worden bevorderd.

9.51 Om verhuizingen en onnodige kosten te voorkomen, dient het Europese Parlement in Brussel gevestigd te worden.

Hoofdstuk X Geroepen tot gerechtigheid voor de verre naaste

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

De zorg voor de naaste in eigen omgeving en ver over de landsgrenzen behoort in de eerste plaats tot de verantwoordelijkheid van elk mens en het particulier initiatief. De overheid moet ook in het verkeer tussen volkeren publieke gerechtigheid nastreven. Zij behoort uit de publieke middelen geld vrij te maken om ontwikkelingshulp te geven en ontwikkelingssamenwerking tot stand te brengen. Het is een onderdeel van de voluit bijbelse opdracht recht te verschaffen aan armen en ontrechten en het is in strijd met de gerechtigheid als mensen geen voedsel, kleding en onderdak hebben (Psalm 146:7). Het beschikbare geld zal wel op uiterst effectieve wijze moeten worden gebruikt en geheel ten goede moeten komen aan de armsten, waardoor een levensperspectief kan worden geboden. Gevers van geld en goederen mogen ontvangende landen niet bevoogden, maar dienen terwille van de gerechtigheid wel een goede controle op de besteding van de gelden te eisen.

SITUATIE

De armoede in de wereld is onvoorstelbaar groot. De kloof tussen rijk en arm wordt eerder groter dan kleiner. De Nederlandse regering zal zich voor alles moeten beijveren om een einde te maken aan het hongerprobleem. De aarde brengt voor al haar bewoners voldoende voedsel voort. Het zijn politieke en economische problemen, die een rechtvaardige verdeling van het beschikbare voedsel in de weg staan. De Nederlandse ontwikkelingshulp zal meer via particuliere kanalen moeten worden verstrekt, waardoor onnodige bureaukosten worden voorkomen. Om het beschikbare overheidsgeld zo effectief mogelijk te gebruiken, zal de hulp moeten worden gespecialiseerd en gericht op een beperkter aantal landen. Voorts is meer coördinatie gewenst tussen de hulpverlenende landen en moet de hulpverlening ertoe leiden, dat de hulpbehoevenden van nu zich straks zelf kunnen redden. Dat vraagt om hulpverlening in zowel materiële als geestelijke zin. Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

10.1 Materiële nood kan niet worden losgezien van geestelijke nood, die weer verband houdt met de culturele en religieuze situatie in de ontwikkelingslanden. Hulpverlening dient waar maar enigszins mogelijk gepaard te gaan met de verkondiging van het Evangelie van Jezus Christus.

10.2 Ontwikkelingssamenwerking mag in principe slechts worden aangegaan met die landen, waar geen sprake is van herhaalde, structurele schending van mensenrechten. Met name dienen vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting gewaarborgd te zijn. Ook kunnen randvoorwaarden worden gesteld ten aanzien van een verantwoord milieubeheer.
Het niet aangaan van ontwikkelingssamenwerking kan als pressiemiddel worden gebruikt, tenzij dit de bevolking direct en in onevenredige mate zou treffen. Het niet verlenen van kapitaalhulp of van hulp met betrekking tot infrastructurele voorzieningen, lenen zich voor eventuele pressie. Aanpassingen in de sociaal-economische structuur kunnen een hard criterium zijn voor het geven van ontwikkelingshulp.
Noodhulp in geval van (natuur)rampen blijft echter geboden.

10.3 Onder strikte voorwaarden is verhoging van het budget voor ontwikkelingssamenwerking tot boven 1,5% van het Netto Nationaal Inkomen bespreekbaar. Naast de in 10.2 al genoemde voorwaarden gelden criteria met betrekking tot doelmatigheid en doeltreffendheid, alsook criteria met betrekking tot uitzicht op werkelijke verbetering, in materieel en geestelijk opzicht.

PRIORITEITEN

10.4 De allerhoogste prioriteit moet gegeven worden aan het uitstippelen en realiseren van een wereldvoedselplan. Op zo kort mogelijke termijn dient een eind gemaakt te worden aan de beschamende situatie, dat mensen nodeloos sterven aan honger of lijden door gebrek aan een andere eerste levensbehoefte.

10.5 Het ontwikkelingsbeleid dient primair gericht te zijn op landen en groepen met de laagste inkomens. Vanuit de bestrijding van de armoede moeten blijvende effecten worden bereikt die leiden tot verzelfstandiging van land en inwoner.

10.6 Het onderwijsniveau in de ontwikkelingslanden is te laag. Daarom zal prioriteit moeten worden gegeven aan
- basisonderwijs en opleiding van onderwijskrachten
- opleiding van voorlichters, met name ten behoeve van de landbouw, coöperaties en plattelandsontwikkeling (handwerk, kleine industrie, ambacht)
- overdracht van adequate en bijdetijdse kennis en technologie naar de lokale situatie.

10.7 Armoedebestrijding en verzelfstandiging beginnen bij een structurele verbetering voor de nationale voedselproduktie door de kleine boeren (80% of meer van de boeren).
De regering moet initiatieven nemen om overtollige mest naar Derde-Wereldlanden te exporteren. Benutting van mest (of zonodig kunstmest; programma FAO) verhoogt de produktie van elk gewas ongeacht het produktie-oppervlak en past daarmee goed in dit beleid (minder import van voedselgewassen, betere export van handelsgewassen).

10.8 Nadrukkelijk moet aandacht besteed worden aan de ontplooiing van het milieubewustzijn, inbegrepen het daartoe aandragen van de nodige milieukennis. Herbebossingsprojecten dienen te worden gestart, terwijl verdere ontbossing dient te worden beperkt. Daarnaast moeten voormalige bosarbeiders worden omgeschoold tot boeren, zodat ze aan de voedselproduktie kunnen gaan bijdragen.
De overheid heeft het recht invoerrechtbeperkende maatregelen te treffen voor hout afkomstig uit de tropische regenwouden. Voor de overheidsbouw- en onderhoudswerken moet zo weinig mogelijk tropisch hardhout worden gebruikt. De export van chemisch afval naar Derde Wereldlanden moet verboden worden.

SCHULDEN EN MARKTEN

10.9 Hoewel overheden van Derde-Wereldlanden primair verantwoordelijk zijn voor de eigen economie, moet voorkomen worden dat ze in een neerwaartse schuldenspiraal geraken of blijven. Nederland dient daarom, te zamen met EG-partners, initiatieven te nemen om te komen tot een eerlijke en perspectiefrijke schuldenregeling. Derde-Wereldlanden die een gezond financieel-economisch beleid voeren, die ook de burgers ten goede komt, dienen daarbij voorrang te krijgen. Bij elk land afzonderlijk moet worden bekeken hoe het schuldenprobleem het beste kan worden aangepakt. Gedacht kan worden aan
- verschaffing van nieuwe kredieten, zodat er weer nieuwe economische activiteiten mogelijk zijn; zo kunnen bepaalde ontwikkelingslanden 'uit hun schulden groeien'
- gehele of gedeeltelijke kwijtschelding van schulden of rentes
- (extra) steun bij opleiding van bestuurskader en leerkrachten
- langlopende en gefaseerde handelsovereenkomsten (eventueel via GATT).

De mogelijkheden moeten worden onderzocht schulden kwijt te schelden in ruil voor het beheer van (delen van) tropische regenwouden door (milieu-)organisaties als het Wereld Natuur Fonds.
De voorstellen van de Groep van Acht ter regeling van de stijgende schuldenlasten van de Latijnsamerikaanse Staten (met name Argentinië en Brazilië) verdienen politieke steun.

10.10 Het streven naar een interne markt voor de EG mag geen belemmering (gaan) vormen voor ontwikkelingslanden om hun produkten op de EG-markt af te zetten. Daarom dienen aan ontwikkelingslanden handelspreferenties verleend te worden. In nationaal en Europees verband moet een einde worden gemaakt aan protectionisme (multivezelakkoord). Dumping van EG-overschotten op de wereldmarkt wordt afgewezen.

10.11 Ontwikkelingssamenwerking behoeft niet te worden losgezien van de inschakeling van het bedrijfsleven. Hulpverlening mag echter nooit plaatsvinden alleen op grond van werkgelegenheidseffecten in Nederland.
De uitvoer van hier niet-toegelaten produkten naar Derde-Wereldlanden dient te worden verboden.

EFFICIËNT EN EFFECTIEF

10.12 Ontwikkelingssamenwerking moet efficiënt en effectief plaatsvinden. De volgende maatregelen dienen daartoe:

· Reductie overheadkosten
- terugdringen van de bureaukosten van het departement van Ontwikkelingssamenwerking door overheveling van taken naar particuliere organisaties
- opvoeren van hulpverlening via particuliere instanties (medefinancieringsorganisaties en andere): het is van groot belang, dat nationale kerken en nationale parakerkelijke instellingen alsmede zendingsorganisaties worden ingeschakeld bij ontwikkelingshulp
· Strakkere selectie
- meer steun aan projecten die concreet de bevolking leren zich in de toekomst zelf te redden
- meer inspelen op de vraag uit de ontwikkelingslanden zelf
- hulpverlening meer toeleggen op activiteiten waarvoor in ons land grote deskundigheid aanwezig is (landbouw, weg- en waterbouwkunde)
· Concentratie
- verminderen van het aantal landen waaraan Nederland speciale steun geeft (de programmalanden). Naast Indonesië en Suriname zouden er dat nog vijf kunnen zijn, zodat minder versnippering optreedt.
· Coördinatie
- meer coördinatie in EG-verband om tot een gezamenlijke regionale hulpverlening te komen
- beperking van het besteden van gelden door middel van VN-organisaties (multilaterale hulp), omdat deze vorm van hulpverlening minder effectief is
· Kleinschalig
- meer aandacht voor kleinschalige projecten waar mogelijk opgenomen in een groter geheel om risico van mislukken te verkleinen, de kans op kapitaalvernietiging op grote schaal uit te sluiten en de voorbeeldfunctie voor de bevolking te vergroten. De KAP-projecten verdienen speciale aandacht.
· Controle
- blijvende aandacht voor een goede verantwoording van de hulpverlening; per project dient doeltreffende controle plaats te vinden.

10.13 De financiële bijdrage aan het AFRO-Asian Institute in Tel Aviv (opleiding bestuurskader) en irrigatie-experimenten in Israël, waarvan andere landen kunnen profiteren, moet worden opgevoerd.

10.14 In internationaal verband dient te worden gekomen tot ontwikkeling en uitvoering van een Deltaplan voor Bangladesj en omgeving.

10.15 De overheid dient de burgers terdege te informeren over speciaal met Nederlandse hulp opgezette projecten om daarmee de burger meer te betrekken bij ontwikkelingssamenwerking. Het onderwijs kan daarbij op gepaste wijze worden betrokken.

10.16 Aangezien het verzorgen van meningsvormende voorlichting en het bevorderen van bewustwording ten principale geen overheidstaak is, dient het mandaat van de overigens geherstructureerde NCO zo snel mogelijk te worden beëindigd.

10.17 Vanuit de begroting van ontwikkelingssamenwerking moet meer geld beschikbaar worden gesteld voor projecten en organisaties voor vluchtelingenhulp in Zuidoost-Azië (te denken valt aan de Stichting ZOA), Pakistan, Oost-Afrika en Midden-Amerika. De vluchtelingen dienen allereerst in hun eigen regio te worden opgevangen.
De hulp aan de zogeheten frontlijnstaten in zuidelijk Afrika moet worden beëindigd, omdat daarmee indirect steun wordt gegeven aan terreurorganisaties als ANC en SWAPO.

Hoofdstuk XI Geroepen tot gerechtigheid bij behoud van vrede en veiligheid

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

Het behoud van de vrede en het verdedigen van de veiligheid behoren tot de kern van de overheidstaak. De overheid is geroepen tot gerechtigheid en daarom heeft zij als dienares van God de zwaardmacht gekregen ter bescherming van land en volk en de geschonken vrijheden, zoals de vrijheid van godsdienst. Gerechtigheid en vrede kussen elkaar, zo lezen we in de Psalmen, als in het land de HERE wordt gediend. Gelet op de gebrokenheid van ook de mondiale samenleving wordt de vrede direct of indirect veelvuldig bedreigd. De overheid heeft daarom de taak een goed toegeruste krijgsmacht op de been te houden. Pacifisme is onbijbels, evenals militarisme, waarbij de individuele belangen ondergeschikt worden gemaakt aan de belangen van het leger.

SITUATIE

We beleven gelukkig een tijd van afnemende spanningen en betere contacten tussen Oost en West. Er is evenwel geen enkele garantie dat deze ontwikkeling zich doorzet. De situatie in het Kremlin zou van de ene op de andere dag kunnen veranderen. De communistische ideologie is nog nimmer veranderd. Wereldheerschappij blijft het doel. Het afschaffen van kernwapens voor de middellange afstand lijkt een nieuw tijdperk te hebben ingeluid. Dat men aan de zijde van het Warschaupact nog altijd over tweemaal zoveel conventionele wapens beschikt als aan de NAVO-kant is een reden tot zorg. In NAVO-verband moet de westerse defensie paraat en goed toegerust blijven om een mogelijke agressor het hoofd te kunnen bieden. Bescherming van vrede en veiligheid is een hoge prijs waard. Er moet tegen gewaakt worden dat in het belang van de geldverslindende wapenindustrie defensiekosten onnodig hoog worden opgeschroefd.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

BUDGET

11.1 Het defensiebudget kan ondanks verbeterde verhoudingen tussen Oost en West (nog) niet worden verlaagd. Beperking van de bureaucratie en uitdunnen van de militaire staven, alsmede meer internationale samenwerking zijn dringend noodzakelijk en kunnen bijdragen tot een veel efficiënter gebruik van de beschikbare middelen. De financiële verdeelsleutel van 2:1:1 voor respectievelijk landmacht, zeemacht en luchtmacht moet globaal worden gehandhaafd.

ORGANISATIE

11.2 Voor de verdediging van Nederland zijn we aangewezen op het NAVO-bondgenootschap. Er is geen reden het bestaansrecht en het lidmaatschap van de NAVO ter discussie te stellen. Nederland zal zich moeten beijveren om de eenheid binnen het bondgenootschap te handhaven.

11.3 Elk lid van de NAVO dient zich aan een vastgesteld groeipercentage te houden. Een jaarlijkse groei van het defensiebudget van minimaal 2% lijkt vooralsnog noodzakelijk, vanwege de vervanging van tactische kernwapens door de duurdere conventionele wapens (tanks, kanonnen etc.). De Europese bondgenoten in de NAVO zullen in financieel opzicht minder afhankelijk moeten worden van de Verenigde Staten. Ook dat vraagt een prijs.

11.4 De Nederlandse regering moet zich inspannen om Frankrijk aan te zetten tot een terugkeer in de militaire organisatie van het bondgenootschap. Een nauwere samenwerking van de Europese bondgenoten is wenselijk, maar mag niet leiden tot verwijdering tussen Europa enerzijds en de VS en Canada anderzijds. Aan een verdere opwaardering van de WEU en daarmee

een mogelijke ontvlechting van de NAVO is geen enkele behoefte.

11.5 Nederland zal in de NAVO initiatieven moeten steunen, dan wel op gang brengen om enerzijds de rol van het kernwapen terug te dringen en anderzijds op verantwoorde wijze inhoud geven aan het streven naar wapenbeheersing en waar het kan wapenvermindering. In eerste instantie zal er meer evenwicht moeten komen tussen de strijdkrachten van NAVO en Warschaupact. Aangezien het omschakelen van kernwapens naar niet-nucleaire wapens tijd en geld vergt, zal in de komende jaren aan modernisering van verouderde kernwapensystemen niet zijn te ontkomen.

11.6 In NAVO-verband is standaardisatie van de verschillende wapensystemen gewenst. De defensie-uitgaven voor materieel kunnen er door worden beperkt en de doelmatigheid kan worden verhoogd.

11.7 De voortgaande technologische ontwikkelingen en de daarmee gepaard gaande kosten, dwingen er toe in de NAVO tot een nadere taakafbakening, standaardisatie en specialisatie te komen.
Nederland zal een vak in de Noordduitse laagvlakte moeten blijven verdedigen en mag daarbij wat vuurkracht en wendbaarheid betreft niet uit de toon vallen ten opzichte van andere NAVO-partners.
Gelet op de strategische ligging van ons land blijft een modern toegeruste zeemacht geboden. De Marineluchtvaart Dienst vervult daarbij een belangrijke taak ten aanzien van efficiënte verkenning en onderzeebootbestrijding.
Bij de luchtmacht zou mede vanwege de hoge kosten en het opvoeren van de effectiviteit moeten worden gestreefd naar meer samenwerking en het uitwisselen van taken tussen de bondgenoten.

WAPENBEHEERSING

11.8 Wapenbeheersing en wapenvermindering zijn dringend geboden. Kennis van elkaars middelen en mogelijkheden tot oorlogvoering zijn essentieel om tot goede afspraken over wapenbeheersing te komen, dan wel de opbouw van een onnodig grote krijgsmacht tegen te gaan. Alle afspraken inzake wapenvermindering dienen gepaard te gaan met effectieve inspectie en waarneming van zowel produktie- als opslagmiddelen. Het instellen van een internationaal beroepsorgaan verdient overweging.

11.9 Nederland zal met kracht en realiteitszin initiatieven moeten nemen en steunen om de verspreiding van kernwapens tegen te gaan. Al het mogelijke moet worden gedaan om zowel chemische als bacteriologische wapens op wereldwijde schaal uit te bannen. Afschaffing van alle kernwapens is eveneens nastrevenswaard, maar is op korte termijn niet realiseerbaar. Er mag geen afbreuk worden gedaan aan de NAVO-strategie van de 'flexible response'. De economische belangen van de wapenindustrie mogen overigens geen argument zijn om wapenvermindering tegen te gaan.

11.10 De Nederlandse kernwapentaken behoren voortdurend kritisch te worden bezien. De nucleaire taak voor de Orion-vliegtuigen moet worden behouden totdat er vergelijkbare effectieve conventionele wapens beschikbaar zijn. Ter vervanging van de nucleaire dieptebom zal de ontwikkeling en aanschaf van een nieuwe generatie niet-nucleaire torpedo's moeten worden bevorderd.

11.11 Vooralsnog zal tot modernisering van kortedrachts-kernwapens moeten worden overgegaan. Vermindering van deze kernwapens is denkbaar, indien er minimaal een conventioneel evenwicht (personeel en materieel) tussen de NAVO en het Warschau-pact bestaat. Ook kan tot een reductie van de tactische kernwapens worden overgegaan als uit de militaire operationele concepten blijkt, dat de Sovjet-Unie een defensieve strategie voert.
Gelet op de flexible-responsestrategie van de NAVO en de strategische ligging van de NAVO-landen, zal ook bij een conventioneel evenwicht tussen de beide machtsblokken een minimumbehoefte aan tactische kernwapens in West-Europa aanwezig blijven.
In het kader van de START-onderhandelingen moeten de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie streven naar een verdrag, waarin het aantal strategische kernwapens van beide staten wordt geminimaliseerd.

11.12 Onderzoek naar het militair gebruik van de ruimte (bijv. SDI) wordt zeer kritisch beoordeeld, onder meer omdat dit zou kunnen leiden tot een hernieuwde wapenwedloop en een verwijdering tussen de NAVO-partners. SDI-experimenten mogen niet tot gevolg hebben, dat direct of indirect het Nederlandse defensiebudget moet worden verhoogd.

NATIONALE VERDEDIGING

11.13 Vanwege de strategische ligging en de Nederlandse verantwoordelijkheid in NAVO-verband zal speciale aandacht moeten worden gegeven aan de luchtverdediging van de Nederlandse zeehavens en vliegvelden. Deze zijn zeer

kwetsbaar door de sterk toegenomen slagkracht van de luchtmachten van het Warschaupact en de inzet van speciale commando-eenheden voor verkennings- en sabotagedoeleinden (zogenaamde Spetznastzcommando's).
De Koninklijke Marine vervult zowel in oorlogs- als in vredestijd een belangrijke taak. Nagegaan moet worden in hoeverre de marine in vredestijd kan worden ingezet om in onze kustwateren (drugs)smokkel tegen te gaan en vervuilers van het zeewater op te sporen.
De Koninklijke Marechaussee dient onze buitengrenzen te beveiligen tegen ongewenste personen.

11.14 De Nationale Reserve is voor de verdediging van ons land van groot belang. Training op adequaat niveau van de Reserve blijft gewenst.

KRIJGSMACHT

11.15 Het is de taak van de overheid te zorgen voor gemotiveerd, fysiek en vaktechnisch goed opgeleid militair personeel. De arbeidsomstandigheden verdienen meer aandacht. De arbeidsvoorwaarden moeten van dien aard zijn, dat met name hoog gekwalificeerd personeel de dienst minder snel verlaat dan nu het geval is.
Het zal noodzakelijk zijn het salarissysteem meer af te stemmen op kennis en kunde dan op rang of leeftijd.

11.16 Het is niet gewenst, dat vrouwen in gevechtsfuncties worden geplaatst of dienst doen aan boord van marineschepen.

11.17 Overmatig drankgebruik en vloeken, het verspreiden van pornografische lectuur en het vertonen van pornografische en geweldfilms verdragen zich niet met een voor de krijgsmacht noodzakelijke tucht. Binnen de kazerne dient dit te worden tegengegaan. Pogingen tot geweld en intimidatie moeten met kracht worden tegengegaan. Binnen de krijgsmacht dient een scherp anti-drugsbeleid te worden gevoerd.

11.18 De taak en de roeping van de krijgsmacht zijn van dien aard, dat een strakke bevelsstructuur, gefundeerd op discipline en onderling respect, noodzakelijk blijft om in wisselende situaties doelmatig en snel te kunnen handelen. Om te voorkomen, dat de krijgsmacht geïsoleerd raakt van de samenleving als geheel, kan een bepaalde vorm van overlegstructuur dienstbaar zijn aan het functioneren van de krijgsmacht. Er zal om die reden aandacht moeten worden gegeven aan de sociale vaardigheden van het midden- en hoger kader. Onderdeelsoverleg mag nimmer ten koste gaan van de operationele inzetbaarheid.

11.19 Een adequaat militair straf- en tuchtrecht kan niet worden gemist. De mogelijkheden voor commandanten om kleine vergrijpen dan wel misdragingen zelf tuchtrechtelijk af te doen, dienen te worden vergroot.

11.20 De overheid moet door middel van objectieve voorlichting noodzaak en betekenis van de krijgsmacht bij een zo breed mogelijk publiek bekend maken.

MATERIEEL

11.21 Het militair materieel moet voldoen aan de eisen van de tijd. NAVO-normen moeten indien enigszins mogelijk worden vastgehouden. In internationaal verband zal Nederland in een zeer vroeg stadium bij materieelprojecten moeten worden betrokken. De Nederlandse industrie zal aan ontwikkeling en produktie van nieuwe wapensystemen zoveel mogelijk moeten kunnen bijdragen.

11.22 De aanschaf van gevechtshelicopters voor tankbestrijding is dringend geboden. Op grond van militair-technische redenen en vanwege de aanwezige compensatie-orders voor het Nederlandse bedrijfsleven verdient de Amerikaanse Apache de voorkeur.

11.23 Er moeten toereikende middelen en mogelijkheden zijn voor het plegen van noodzakelijk onderhoud aan tanks, vliegtuigen, schepen en dergelijke. De krijgsmacht zal over voldoende munitie moeten kunnen beschikken om op geloofwaardige wijze te kunnen opereren. Materieelaanschaffingen dienen zoveel mogelijk in samenwerking met andere NAVO-partners te gebeuren.

OEFENINGEN

11.24 Een goed toegeruste krijgsmacht staat of valt met goede oefengelegenheden. Om onnodige overlast en aantasting van het milieu tegen te gaan, zal het oefenen met simulatoren sterk moeten worden bevorderd. De mogelijkheden voor met name gemechaniseerd optreden in teamverband moeten op peil blijven. Naast de bestaande mogelijkheden in de Bondsrepubliek moet er ook in Frankrijk en misschien Canada naar gelegenheden voor oefeningen in groter verband worden gezocht. Het laagvliegen van militaire toestellen over dichtbevolkte en natuurbeschermingsgebieden moet tot een minimum worden beperkt.
Bij oefeningen, ook in NAVO-verband, dient de zondagsrust zoveel mogelijk te worden gehandhaafd.

11.25 Onderzocht moet worden of militaire oe-

fenterreinen vanuit natuurbeschermingsgebieden naar andere locaties kunnen worden verplaatst.

11.26 Doelmatiger gebruik van brandstof voor de militaire voertuigen verdient uit het oogpunt van milieubescherming en energiebesparing veel aandacht.

DIENSTPLICHT

11.27 De militaire diensttijd voor dienstplichtigen kan tot één jaar worden teruggebracht door het laten vervallen van vakanties, ATV-dagen en roostervrije dagen. De paraatheid van het Nederlandse leger mag hierdoor niet in gevaar komen. Binnen de onderdelen van de krijgsmacht dient leegloop van dienstplichtigen te worden tegengegaan.

11.28 De wedde van dienstplichtigen kan gelet op de situatie in andere NAVO-lidstaten behoudens voor kostwinners tot 80% van de huidige wedde worden verlaagd. Voorwaarde is het invoeren van een sociale dienstplicht voor jongens, waardoor dienstplichtige militairen niet in een ongelijke positie terechtkomen.

11.29 De gehuwde dienstplichtige vervult in vredestijd zijn dienstplicht zo mogelijk op korte afstand van zijn woonplaats.

11.30 Inzet van Nederlandse militairen bij de VN-vredesmacht stuit niet op bezwaren, mits zowel beroeps- als dienstplichtige militairen alleen op basis van vrijwilligheid worden uitgezonden.

11.31 Gewetensbezwaarden tegen militaire dienst moeten dit in de regel reeds bij de keuring kenbaar maken en zich op dat moment beroepen op de Wet gewetensbezwaren militaire dienst. Ook totaalweigeraars moeten een beroep doen op deze wet; weigering hiervan dient te leiden tot een militair strafproces.

11.32 De rechtspositie in oorlogstijd van het burgerpersoneel in dienst van het ministerie van Defensie moet nader worden geregeld. Een goede rechtsbescherming in oorlogstijd dient voor dit personeel te worden gewaarborgd.

GEESTELIJKE VERZORGING

11.33 De overheid draagt er zorg voor, dat in de krijgsmacht geestelijke verzorging door kerken of kerkelijke gemeenten kan worden gegeven. Van geestelijk verzorgers mag worden geëist, dat zij zich loyaal ten opzichte van aard en functie van de krijgsmacht opstellen.

Hoofdstuk XII Geroepen tot gerechtigheid bij verkeer en vevoer

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

Het beschermen van ons land tegen de dreiging van het water en het op peil houden van goede (vaar)wegen zijn onbetwist taken van de overheid, waarmee de publieke gerechtigheid wordt gediend. Bij het uitvoeren van publieke werken zal ernstig rekening moeten worden gehouden met milieubelangen, verkeersveiligheid en de bereikbaarheid, in het bijzonder van de Randstad. Economische belangen zijn zwaarwegend, maar niet doorslaggevend voor het verkeers- en vervoersbeleid.

SITUATIE

De stijging van de zeespiegel dwingt de overheid tot een alerte houding voor wat betreft de bescherming van ons land. De explosief gegroeide automobiliteit vraagt om ingrijpende maatregelen. De dagelijks terugkerende file-problematiek en de belasting van het milieu nopen tot maatregelen ter beperking van het woon-werkverkeer. De verkeersveiligheid en het milieu zijn er zeer bij gebaat, dat maximum snelheden op geloofwaardige wijze worden gecontroleerd en overtredingen doeltreffend worden bestraft. Het uitvoeren van publieke werken als de bouw van tunnels en kustverdediging verdient mede vanwege de werkgelegenheid hoge prioriteit te behouden. Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

WATERSTAAT

12.1 De waterstaatkundige veiligheid van Nederland vereist ook na voltooiing van de Deltawerken onverminderde zorg. De mogelijke stijging van de zeespiegel ten gevolge van het broeikaseffect noopt tot extra waakzaamheid. Zonodig moet hierop nu reeds in internationaal verband worden ingespeeld, waarbij Nederland het voortouw moet nemen.

12.2 De achterstand in het dijkverzwaringsprogramma, waarin beoogd wordt rond de eeuwwisseling de dijken op deltahoogte te hebben, dient zoveel mogelijk beperkt te worden. Alternatieven voor dijkverzwaring, zoals de Stormvloedkering Nieuwe Waterweg moeten worden gerealiseerd. Aanleg van een keersluis bij Ramspol verdient de voorkeur boven dijkverzwaring in de IJsseldelta.

12.3 Via beschermingsmaatregelen dienen duin- en kustafslag zoveel mogelijk te worden tegengegaan. Opspuitingen dienen alleen plaats te vinden wanneer redelijkerwijs verwacht kan worden dat deze stand zullen houden, mits de waterstaatkundige veiligheid van Nederland blijft gewaarborgd.

12.4 Om de waterstaatkundige kennis van Nederland te behouden, en de overbelaste regio West-Zuid-Holland te ontlasten, dient kustuitbreiding tussen Hoek van Holland en Den Haag positief te worden benaderd en op haalbaarheid te worden getoetst.

WATERSCHAPPEN

12.5 Daar waar waterschappen goed en economisch verantwoord functioneren, moeten nieuwe concentraties niet worden opgedrongen.

12.6 Onderzocht moet worden in hoeverre waterkwaliteitsbeheer, waterkwantiteitsbeheer, grondwaterbeheer en rioolbeheer bij één instantie, bij voorkeur het waterschap, kunnen worden ondergebracht. Hierdoor zouden belang, betaling, zeggenschap, vergunningverlening en financiering in één hand komen.

WATERKWALITEIT

12.7 Water is een eerste levensbehoefte. Grondwaterbelasting wordt daarom afgewezen. De kosten van een grondwatermeetnet dienen uit

de algemene middelen te worden voldaan.

12.8 De zorg voor betrouwbaar drinkwater heeft hoge prioriteit. Onttrekking van grondwater door industrie en landbouw moet worden beperkt. De kwaliteit van het water moet worden gewaarborgd door beperking van de fosfaatbelasting, terugdringing van het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de landbouw en een verbod van dit gebruik voor niet-landbouwdoeleinden, bijv. in gemeenteplantsoenen.

12.9 Bij grondwaterpeilbeheersing moet rekening worden gehouden met zowel natuurwaarden als de belangen van betrokkenen (landbouwers, particulieren).

12.10 In dichtbevolkte centra verdient de aanleg van gescheiden waterleidingnetten, resp. voor drinkwatergebruik en grootgebruik, aanbeveling. Door een prijsverschil aan te brengen kan de aanleg van een dergelijk systeem aantrekkelijk gemaakt worden.

12.11 Het Rijnactieplan moet onverkort worden doorgevoerd. Soortgelijke plannen dienen te worden opgesteld voor Maas, Schelde, IJssel en Hollandsche IJssel.

VERKEER EN VERVOER

12.12 De Nederlandse vervoersinfrastructuur (auto)wegen, spoorwegen, vaarwegen dient met het oog op de belangrijke distributiefunctie van Nederland, de economische ontwikkeling en de verkeersveiligheid in een verantwoorde staat te worden gebracht en gehouden.

12.13 De nog immer groeiende (auto)mobiliteit en de fileproblematiek, die daarvan het gevolg is, vragen om een krachtig beleid. Dit is van belang met het oog op zowel milieu en leefbaarheid als de economische ontwikkeling van onder meer de distributiefunctie.
Daartoe dienen de volgende maatregelen te worden genomen.
Op korte termijn:
- geleidelijke afschaffing van de fiscale aftrekbaarheid van de kosten van woon-werkverkeer
- toeritdosering
- stimulering carpooling
- stimulering groepsvervoer, geregeld en bekostigd door het bedrijfsleven zelf
- zo mogelijk variabilisatie van de autokosten
- situering van nieuw te bouwen rijksgebouwen zo mogelijk buiten de Randstad.

Op langere termijn:
- uitbreiding van de capaciteit van het openbaar vervoer
- verfijning van het openbaar-vervoersnet
- stimulering van bedrijvigheid nabij groeikernen, zodat het werken en wonen dichter bij elkaar worden gebracht
- stimulering van het openbaar vervoer door OV-kaarten voor overheidspersoneel
- bevordering van het goederenvervoer over water
- betere voorzieningen voor fietsers in steden en bij stations, alsmede in treinen
- verbetering van de aansluitingen tussen de verschillende vormen van openbaar vervoer
- doorvoering van een stringent parkeerbeleid en andere maatregelen, onder andere om de leefbaarheid in de binnensteden te herstellen.

Gestreefd dient te worden naar het terugdringen van de automobiliteit in de jaren '90 tot het niveau van 1980. Dit betekent een reductie van ongeveer 15% ten opzichte van 1989. Uitbreiding van de wegcapaciteit kan zich dan beperken tot het opheffen van knelpunten.

12.14 Het systeem van rekeningrijden (roadpricing) wordt vooralsnog afgewezen, vanwege de onbillijkheid van het systeem ten gevolge van het betrekkelijk willekeurige karakter tegenover veel weggebruikers en vermoedelijke fraudegevoeligheid.
Alternatieven, zoals een spitsvignet en systemen die in het buitenland bestaan, dienen op hun waarde te worden onderzocht.

OPENBAAR VERVOER

12.15 Openbaar vervoer op een adequaat niveau is niet mogelijk zonder rijksbijdragen in de exploitatietekorten van de openbaar-vervoerbedrijven. Onder handhaving van een stringent bedrijfsmatige opzet, zal het openbaar vervoer een volwaardig vervoersmiddel moeten zijn, met name ook buiten de Randstad. Met inschakeling van het particulier initiatief moet het mogelijk zijn onrendabele lijnen in stand te houden, bijv. in de vorm van buurtbuslijnen. Samenwerking tussen taxi- en openbaarvervoerbedrijven, vooral voor de exploitatie van belbussystemen, dient te worden bevorderd. Een betere onderlinge afstemming van de verschillende vervoerssystemen is noodzakelijk (bijv. door verbetering van aansluitingen van bus en taxi op het vervoer per trein). Parkeergelegenheid, alsmede de mogelijkheid tot het stallen van fietsen bij stations dienen vergroot te worden. Behalve de railverbindingen komt ook alternatief vervoer (bijv. spoorbussystemen) in aanmerking voor nadere studie.

12.16 De plannen van de NS (Rail 21) en de busondernemingen (Bus op maat) bieden goede aanzetten om tot kwaliteits- en capaciteitsverbetering te komen. In beginsel moet prioriteit worden gegeven aan plannen met de hoogste kos-

teneffectiviteit (voortbouwen op bestaande voorzieningen).
Concrete projecten, die in elk geval moeten worden aangevat, zijn de Zuiderzeespoorlijn, de Hemboog, en regionale railverbindingen (sneltram) in de stedelijke regio's, bijvoorbeeld Rotterdam-Ridderkerk.
De bereikbaarheid per openbaar vervoer van het Noorden van het land dient verbeterd te worden.

12.17 Aansluiting van Nederland op een hogesnelheidsspoorwegennet (TGV) dient onder andere met het oog op de effectiviteit kritisch te worden bezien. Voorts moet gewaakt worden tegen aantasting van natuur en landschap. Het Groene Hart van de Randstad moet met name worden ontzien.

12.18 Om principiële en economische redenen, alsmede met het oog op het milieu en de leefbaarheid, wordt het vervoer op zondagen tot het hoogst noodzakelijke beperkt. Terwille van het milieu dienen ongeveer 12 autoloze zondagen per jaar te worden ingevoerd.

VERVOER OVER WATER

12.19 Het goederenvervoer over water en per rail dient bijv. via gecombineerd vervoer met behulp van (mini)containers gestimuleerd te worden.
Oneerlijke concurrentie van de NS door tijdelijk sterke vervoersprijsdaling naar regio's waar containerlijnen te water worden opgezet, moet worden voorkomen.

12.20 Omdat vervoer over water milieuvriendelijk en energiebesparend is, is nader onderzoek naar stimuleringsmaatregelen noodzakelijk. Het vaarwegennet dient in betere staat van onderhoud te worden gebracht.
Overdracht van het beheer van vaarwegen aan lagere overheden dient gepaard te gaan met overdracht van voldoende financiële middelen.

12.21 Het uitdiepen van de vaargeul Kampen-Urk-Afsluitdijk dient zo spoedig mogelijk ter hand te worden genomen. Hierbij kan het voorstel, zoals ingebracht door de gemeente Urk, leidraad zijn voor de financiering.

12.22 Het toerbeurtstelsel en de evenredige vrachtverdeling onder overheidstoezicht moeten gehandhaafd worden. Enige commercialisering van de beurs en de dienstverlening kunnen de aantrekkelijkheid van deze vorm van vervoer vergroten.

12.23 De Europese regelingen met betrekking tot de capaciteitsreductie in de binnenvaart dienen te leiden tot daadwerkelijke vermindering van de structurele overcapaciteit.

12.24 De internationale regelingen ten aanzien van de toegang van buitenlandse schepen tot de nationale binnenwateren, alsmede de internationale veiligheidsvoorschriften moeten worden geharmoniseerd.

12.25 Het behoud van de zeescheepvaart onder Nederlandse vlag dient maximaal bevorderd te worden. Dit vereist meerjarige voortzetting van een investeringspremiebeleid en invoering van de in voorbereiding zijnde Wet voor de fiscale faciliteit voor de zeescheepvaart. Dit ten bate van de werkgelegenheid, de maritieme know-how en de algehele maritieme infrastructuur.

12.26 Het toenemend vervoer van gevaarlijke stoffen per schip en per rail vraagt naast het toezicht op de veiligheid om registratie en mobiele voorzieningen ter bestrijding van calamiteiten. Uitgebreidere toepassing van het informatiesysteem voor de scheepvaart in Zuidwest-Nederland met meld- en volgsysteem verdient aanbeveling. In rampenbestrijdingsplannen moeten verantwoordelijkheden en activiteiten ook ten opzichte van gemeenten (brandweer en openbare orde) duidelijk zijn geregeld.

12.27 Het bedieningsniveau van sluizen en bruggen dient ten behoeve van een vlotte en veilige vaart voor het economisch verkeer te worden gehandhaafd en zonodig uitgebreid. Voorkomen moet worden dat door krimpacties het bedieningsniveau kwantitatief en/of kwalitatief wordt verminderd.

12.28 Bewoners van Zeeuws-Vlaanderen en de inwoners van de Waddeneilanden moeten persoonlijke vrijdom krijgen op de veerdiensten met het vaste land.
Overigens dienen de tarieven voor voertuigen vergelijkbaar te zijn met de kosten van de wegkilometers die worden uitgespaard.

12.29 Het project 'Westerschelde Oeververbinding' moet doorgang vinden volgens de afspraken die terzake zijn overeengekomen met de provincie Zeeland. Van dit project mag een positief effect verwacht worden op de economische infrastructuur van Zeeuws-Vlaanderen, alsmede op de werkgelegenheid in deze regio. De aanleg moet geschieden met inachtneming van landschappelijke en natuurwaarden.

12.30 Er dient een belasting voor gemotoriseerde recreatievaartuigen te worden ingevoerd in verband met de (extra) kosten, die voor de recreatievaart worden gemaakt.

LUCHTVERKEER

12.31 Er dienen maatregelen te worden genomen om het toenemende luchtvaartverkeer in goede banen te leiden. Mogelijkheden tot vergroting van de capaciteit van Schiphol dienen bestudeerd te worden en afgewogen te worden tegen de mogelijkheid van alternatieve locaties. Overigens dient de autonome groei van het aantal luchtreizigers niet voetstoots te worden gevolgd, maar te worden bezien in samenhang met de mogelijkheden die versneld internationaal railvervoer kan bieden.

12.32 Er is snel definitieve besluitvorming noodzakelijk met betrekking tot de toekomst van vliegveld Beek. Er is onder strikte voorwaarden inzake geluidhinder mede vanwege de sociaaleconomische belangen van Zuid-Limburg geen bezwaar tegen het op beperkte schaal uitvoeren van nachtvluchten.

12.33 De luchtverkeersveiligheid, die door het toegenomen aantal vliegbewegingen is verminderd, moet worden vergroot door het aanstellen van meer luchtverkeersleiders en spreiding van vluchten, alsmede modernisering van de technische faciliteiten.

MAXIMUM SNELHEID

12.34 Vanwege de toenemende milieuverontreiniging bij hoge snelheden dient de maximumsnelheid op 100 km per uur te worden gesteld. Opgelegde maximumsnelheden moeten streng en doeltreffend worden gecontroleerd. Overtredingen moeten afdoende worden bestraft. Lik-op-stuk-aanpak verdient voorkeur. Te denken valt aan het voor enkele uren aanbrengen van de wielklem. Er dient onderzoek te worden verricht naar de mogelijkheden en het nut van het aanbrengen van snelheidsbegrenzers in auto's.

12.35 Voor milieuvriendelijke bussen, die deel uitmaken van het openbaar vervoer, dient een ontheffingsstelsel in het leven te worden geroepen, zodat daarvoor een maximumsnelheid van 100 in plaats van 80 km per uur kan gelden.

12.36 Onder andere terwille van de algemene verkeersveiligheid is Europese harmonisatie van snelheidslimieten gewenst.

VERKEERSVEILIGHEID

12.37 Het aantal verkeersslachtoffers dient aan de hand van een taakstellend programma verder te worden teruggebracht.

12.38 Meer en beter verkeersonderwijs op scholen, waarin ook nadrukkelijk plaats is voor het belang en de mogelijkheden van het openbaar vervoer, dient bevorderd te worden.

12.39 Streng optreden tegen egoïstisch en agressief rijgedrag draagt bij tot grotere verkeersveiligheid. Voorlichting over verkeersveiligheid in het algemeen en acties tegen alcoholmisbruik in het bijzonder verdienen steun. Regelmatige en effectieve controle van verkeersdeelnemers op alcoholmisbruik is van groot belang. Straffen als het voor een bepaalde tijd in de wielklem zetten en bij herhaling van de overtreding het intrekken van het rijbewijs, als ook de inbeslagname van het vervoermiddel, moeten worden ingevoerd.

12.40 Via (infrastructurele) verkeersvoorzieningen dient de verkeersveiligheid van (brom)fietsers en voetgangers te worden vergroot, waarbij nadrukkelijk aandacht moet zijn voor het instandhouden van voldoende sociale veiligheid. Te denken valt aan vanaf de weg zichtbare fietsroutes en verlichte voetgangers- en fietstunnels.

12.41 De stimuleringsregeling voor de lagere overheden ten behoeve van de aanleg van fietsvoorzieningen moet weer worden ingevoerd.

12.42 Het voeren van minimaal gedimd groot licht overdag dient buiten de bebouwde kom verplicht te worden gesteld. Langzaam rijdend landbouwverkeer moet een zwaailicht voeren.

ETHERPIRATEN

12.43 Het illegaal gebruikmaken van radio- en televisiezenders ongeacht het doel moet met kracht worden tegengegaan.

06-LIJNEN

12.44 Er dienen maatregelen te komen om gebruik en aanbod van 06-lijnen die in strijd zijn met de eerbaarheid en goede zeden te verbieden. Onderzocht moet worden of de maatregelen die op soortgelijk terrein in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten zijn genomen, ook in Nederland kunnen worden toegepast.

Hoofdstuk XIII Geroepen tot gerechtigheid in landbouw en visserij

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

De aarde is ons door God gegeven als ruimte om te leven tot Zijn eer. Een goed beheer van zowel het land als de zee is een opdracht, die voor alles aan elk mens persoonlijk is gegeven, maar ook de overheid heeft daarin een taak vanwege haar roeping de publieke gerechtigheid te bevorderen. De mens is verantwoording schuldig aan de Schepper voor de wijze, waarop we met name in landbouw en visserij omgaan met de aarde en alles wat daarop leeft en groeit. We hebben de aarde niet geërfd van onze ouders, ook niet geleend van onze kinderen, maar zijn voluit rentmeesters die door God zijn aangesteld. Bij het beleid voor zowel land- en tuinbouw als de visserij moet ervoor worden gezorgd, dat de aarde niet wordt uitgeput en dat flora en fauna niet op onverantwoorde wijze worden aangetast of verwoest. Naast het oogsten van produkten behoeft het hoeden en verzorgen van plant en dier alle aandacht. Het bevorderen van de publieke gerechtigheid verplicht de overheid door beschermende wet- en regelgeving het proces van bouwen en bewaren in goede banen te leiden. Het landbouwbeleid moet gebaseerd zijn op het beginsel van duurzame ontwikkeling.

SITUATIE

Land- en tuinbouw zijn voor Nederland van groot belang voor de eigen voedselvoorziening en voor de export. Opvoeren van de produktie en toepassen van bepaalde nieuwe technieken hebben grote problemen opgeroepen. Zonder de agrarische sector aan de schandpaal te nagelen, moet onder ogen worden gezien dat sommige moderne produktiemethoden een te grote aanslag op het milieu met zich brengen en om bijstelling vragen. De overheid moet in dezen minder stimuleren en meer beschermen. Te nemen maatregelen kunnen verregaande consequenties hebben voor zowel de sector als de consument. Het landbouwbeleid is grotendeels Europees bepaald en aanpassingen zullen dan ook in Europees verband moeten worden aangebracht om een ongunstige concurrentiepositie te voorkomen. Waar mogelijk moet Nederland niet schromen het voortouw te nemen, mede omdat de milieuproblemen in ons land groter zijn dan elders. De agrarische sector, in niet onbelangrijke mate bestaande uit familiebedrijven, moet beschermd worden tegen fatale gevolgen van abrupt te nemen maatregelen. Dat beschermende beleid spoort met het bevorderen van gerechtigheid.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

GEMEENSCHAPPELIJK LANDBOUWBELEID

13.1 De aanhoudende produktiviteitsgroei in vrijwel alle sectoren van de land- en tuinbouw blijft het Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid onder druk zetten. Het is dan ook terecht, dat er wegen worden gezocht om zowel produktie- als uitgavengroei af te remmen. In het streven naar meer marktgerichtheid mag echter nimmer vergeten worden, dat de landbouw niet zonder meer gelijk gesteld kan worden aan industrie, en landbouwbeleid dus niet aan industriebeleid. Het landbouwbeleid dient de belangen van economie, voedselvoorziening, natuur en landschap, werkgelegenheid en regionale ontwikkeling, alsmede de relatie met vooral de Derde Wereld zo goed mogelijk te verenigen.

13.2 In het GLB dienen de volgende uitgangspunten te worden benadrukt:
- Gestreefd moet worden naar een milieu- en diervriendelijk beleid, waarbij niet alleen hoeveelheden belangrijk zijn, maar ook de manier waarop resultaten worden bereikt.
- De uitgaven dienen geplafonneerd te zijn. Produkt- en handelssubsidies dienen zoveel mogelijk te worden beperkt en aan strengere voorwaarden

te worden gekoppeld. Controle op noodzaak en uitvoering zal regelmatig moeten plaatsvinden.
- De produktie van tenminste de basisvoedselprodukten (onder meer aardappelen, granen) moet afgestemd worden op de Europese behoeften.
- Dumping op de wereldmarkt verstoort in veel gevallen de lokale voedselproduktie in ontwikkelingslanden. Bovendien is een te lage wereldmarktprijs het gevolg. De gesubsidieerde export wordt dan ook gefaseerd afgebouwd.
- Marktgerichtheid in de land- en tuinbouw is slechts een relatief begrip, dat zeker niet onverkort moet worden nagestreefd. De doelstelling om ook in de agrarische sector tot een redelijke inkomensontwikkeling te komen, blijft overeind staan. Deze doelstelling dient echter te worden nagestreefd met de nadruk op inkomensondersteuning in plaats van prijsondersteuning.
- Het specialiteitenbeginsel zal de ruimte moeten laten om landbouw in onrendabele gebieden in stand te houden.
- Koude sanering van perspectiefvolle (gezins)bedrijven moet worden voorkomen.

NATIONAAL LANDBOUWBELEID

13.3 Terwille van de continuïteit dient een geloofwaardig structuurbeleid in stand gehouden te worden. Ruilverkaveling en landinrichting zijn daartoe instrumenten, zij het dat landinrichting niet alleen of overwegend de agrarische produktiefactor behoort te dienen, maar tevens aandacht moet schenken aan onder meer landschap- en natuurbehoud.

13.4 Bedrijfsovername in de land- en tuinbouw gaat met zeer hoge kosten gepaard. Bezien moet worden in hoeverre al dan niet fiscale instrumenten ingezet kunnen worden om de bedrijfsovername binnen familieverband te vergemakkelijken.

13.5 Via de geëigende kanalen, zoals onderzoek, voorlichting en onderwijs, dient de (bedrijfsmatige) ontwikkeling van milieuvriendelijke produktiesystemen, zoals de geïntegreerde landbouw, ondersteund te worden.
De overheid dient in samenwerking met de consumentenorganisaties in de voorlichting te benadrukken, dat milieumaatregelen en diervriendelijke produktie kunnen en mogen leiden tot hogere voedselprijzen.

MELKVEEHOUDERIJ

13.6 De grote overproduktie in de zuivelsector is niet langer het belangrijkste probleem, nu deze op effectieve wijze aan banden is gelegd door de zuivelquotering. Ondanks de lichtelijk verstarrende neveneffecten zal de superheffing gezien de gunstige effecten voorlopig niet gemist kunnen worden.

13.7 Nieuwe of overgedragen produktieruimte dient met name te worden aangewend om de gezonde kleinschalige gezinsbedrijven meer perspectief te verschaffen. Bij quotumtransacties kan, om een structuurbeleid extra mogelijkheden te verschaffen, een percentage worden afgeroomd. Hierbij wordt een regulerende taak van een melkbank toegejuicht.

13.8 De gesubsidieerde afzet op de wereldmarkt moet worden beëindigd. Gestreefd moet worden naar een structureel hogere wereldmarktprijs.

INTENSIEVE VEEHOUDERIJ

13.9 In tegenstelling tot de financieel-economische situatie in de melkveehouderij is die in de intensieve veehouderij zorgelijk. Een koude sanering moet worden voorkomen, bijv. via passende regelingen inzake bedrijfsbeëindiging. In de voorlichting moet aandacht worden geschonken aan het aanboren van nieuwe markten (kwaliteitsprodukten, merkvlees, scharrelprodukten). Bij bedrijfsbeëindiging moeten de vrijkomende produktierechten, onder afroming, beschikbaar komen voor knelsituaties.

13.10 Daar de verticale binding van mesterijen aan onder meer de veevoederbedrijven de positie van de agrariër als vrije ondernemer niet in alle opzichten recht doet, moet bezien worden in hoeverre deze binding kan worden verminderd.

13.11 Binnen de intensieve veehouderij dient de omschakeling naar diervriendelijker huisvestingssystemen met kracht te worden voortgezet. Uitgangspunt is onderlinge overeenstemming in EG-verband. Preventieve toetsing van huisvestingssystemen verdient de voorkeur. Uitbreiding van de intensieve veehouderij moet worden voorkomen. Het intensief houden van dieren die tot dusver niet op intensieve wijze worden gehouden, zoals eenden en herten, moet worden tegengegaan. Extensivering van de (intensieve) veehouderij moet worden bevorderd.

13.12 Het verrichten van ingrepen bij dieren zonder medische noodzaak moet worden tegengegaan. Daartoe dienen de huisvestings- en produktiesystemen indien mogelijk zodanig te worden aangepast, dat op termijn dergelijke ingrepen niet meer nodig zijn en derhalve verboden kunnen worden.

MEST

13.13 Ten aanzien van de mestwetgeving is er geen ruimte voor versoepeling van voorschriften met betrekking tot verplaatsing en verhandelbaarheid, zolang dat niet gepaard gaat met vermindering van de mestproduktie. In de uitrijbepalingen moet meer rekening worden gehouden met de klimatologische en bodemkundige verschillen tussen de landsdelen en de feitelijke weersomstandigheden in een bepaald jaargetijde, met name de winter.

13.14 De technische verwerking alsmede de exportmogelijkheden van mest dienen op creatieve wijze te worden aangevat.
Ter ondersteuning van het beleid dienen de volgende maatregelen te worden genomen:
Op korte termijn:
- Invoering van een mineralenbalans, emissiebeperkende voorzieningen in mestopslagplaatsen en stallen, alsmede bij het uitrijden (bijv. mestinjectie).
- Regulerende heffingen op krachtvoer en kunstmest moeten worden overwogen.
- Onderzoek naar het verband tussen voeding en mestproduktie, zowel qua hoeveelheid als qua kwaliteit.
Op langere termijn:
- Zoveel mogelijk herstel van de relatie tussen produktie en grond; een landelijke mineralenbalans (ofwel Nederland moet in eigen ruwvoer voorzien, ofwel tegenover import van ruwvoer staat export van mest).
- In laatste instantie kan inkrimping van de veestapel niet volstrekt worden uitgesloten. Daarbij dient te worden bezien of uitkoop van bedrijven mogelijk is.

AKKERBOUW

13.15 De huidige problemen in de akkerbouw (overproduktie, beperkt bouwplan, stagnerende afzet, milieuverontreiniging, bodemgesteldheid, jarenlange negatieve bedrijfsresultaten) zijn zeer groot, terwijl een uitweg op korte termijn niet in zicht is. Het is onvermijdelijk, dat de overheid ter overbrugging van deze moeilijke periode bijspringt. Daartoe dient, ook in financiële zin, ruimte te worden vrijgemaakt.

13.16 Zonder compenserende maatregelen is verdere verlaging van de graanprijs sociaal onaanvaardbaar, zolang granen nog onmisbaar zijn in het bouwplan.

13.17 De volgende instrumenten kunnen worden ingezet om de problemen in de akkerbouw zo mogelijk structureel op te lossen.
Op korte termijn:
- Een braaklegregeling (bij voorkeur tijdelijk), bebossingsregelingen (produktiebos), het definitief uit de produktie nemen van grond, met name in gebieden grenzend aan natuurgebieden, extensiveringsregelingen.
Op langere termijn:
- Verbreding van het bouwplan en de afzet, door zowel nieuwe gewassen te gaan telen als nieuwe afzetmogelijkheden te onderzoeken buiten de voedingssfeer (agrificatie), mits aannemelijk is dat daardoor geen nieuwe milieuproblemen ontstaan.
- Vergroting van de zelfvoorzieningsgraad van veevoer is alleen gefaseerd mogelijk. Sommige ontwikkelingslanden zijn nogal eenzijdig afhankelijk van de export van veevoer naar de EG (Thailand). Beperking van de import dient in zo'n geval gepaard te gaan met compenserende maatregelen, bijvoorbeeld het stimuleren van de bosbouw of herbebossing.
- Er dient in het kader van braaklegging onderzoek plaats te vinden naar de effecten van invoering van een sabbatsjaar.

13.18 Niet alleen vanwege overproduktie, dan wel afzetproblemen dient een grondige herstructurering plaats te vinden. De milieuproblemen zijn, in elk geval op lange termijn, veel ernstiger. Teneinde deze vraagstukken het hoofd te bieden moeten de volgende maatregelen worden genomen:
- Gezien de problemen met verontreinigd grondwater dient de waternorm uit de milieucriterianota te worden doorgevoerd. Dit houdt in het op zo kort mogelijke termijn terugdringen van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen met zeker 75%.
- Stimulering van grootscheepse toepassing van geïntegreerde landbouw en milieuvriendelijke gewasbescherming is dringend noodzakelijk. Onderzoek, voorlichting en ontwikkeling moeten daarop worden afgestemd.
- Ook in de akkerbouw is het nodig een mineralenbalans in te voeren, alsmede stimulering van het gebruik van dierlijke meststoffen. Het beleid moet (mede) gefinancierd worden door heffingen op bestrijdingsmiddelen en kunstmest.

13.19 Schaalvergroting is in de Nederlandse situatie niet het antwoord op de problemen. De akkerbouw zal eerder gespecialiseerde kwaliteitsprodukten moeten leveren. Het ondersteunende overheidsbeleid dient zich dan ook meer in die richting te begeven.

TUINBOUW

13.20 Ook in de tuinbouw is de milieuproblematiek, veroorzaakt door onder meer substraatteelt, chemische gewasbeschermingsmiddelen

en een overdaad aan meststoffen, een knelpunt van de eerste orde. Op korte termijn dienen, zo mogelijk aan de hand van de milieuplannen van de sector zelf, nu al beschikbare technische voorzieningen, zoals verfijnde doseringstechnieken, te worden ingevoerd. Gestreefd wordt naar forse uitbreiding van biologische en mechanische bestrijding van plagen, hergebruik en introductie van gesloten kringloopsystemen. De overheid behoudt echter de vrijheid om de normen waar nodig aan te scherpen.

13.21 De lagere energieprijzen ten spijt heeft energiebesparing in de glastuinbouw onverminderde prioriteit.

BIOTECHNOLOGIE

13.22 De betrekkelijk kritiekloze aanvaarding van biotechnologische ingrepen in de veehouderij (embryotransplantatie, het klieven van embryo's, klonen, enz.) dient plaats te maken voor een duidelijke begrenzing van onderzoek en toepassing. De politiek zal duidelijke normen moeten formuleren om aan te geven wat geoorloofd is en wat niet. Uitgangspunt is dat de eigen aard van het dier niet wordt aangetast. De gevaren van bloedversmalling ten gevolge van embryotransplantatie, klieven en klonen zijn zeer groot. Daarnaast is de economische noodzaak van toepassing van biotechnologie veelal afwezig: de huidige produktie is ruimschoots voldoende om in de vraag te voorzien.

13.23 Aan het gebruik van produktie- of groeibevorderende al dan niet hormonale middelen (zoals BST, PST en andere additieven) in de veeteelt is in geen enkel opzicht behoefte. Toediening van deze middelen is strijdig met het ethisch beginsel, dat geen (medicinale) middelen worden toegediend, anders dan bij ziekten en gebreken. De veehouderij mag niet de grens overschrijden, waarbij het dier meer als produktiemiddel dan in zijn eigen waarde wordt gezien. Het hormoonverbod in de EG dient onverkort te worden gehandhaafd, ook ten aanzien van importvlees.

13.24 Onderzoek naar of de 'vervaardiging' van transgene dieren moet worden verboden.

13.25 Bij de toepassing van biotechnologie in de plantaardige sector moeten, ondanks de soms verleidelijke perspectieven, de gevaren terdege onder ogen worden gezien. Uitgangspunten daarbij zijn onder meer:
- verlies aan genetische variatie moet worden tegengegaan
- nieuwe variëteiten mogen niet leiden tot een toename van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen
- voordat nieuwe technieken worden toegepast dient een risico-analyse plaats te vinden
- genetisch gemodificeerde micro-organismen mogen niet in het milieu worden gebracht.

13.26 Het octrooirecht kan niet van toepassing zijn op (langs biotechnologische weg veredelde) levende organismen, plant of dier. De mens is immers geen schepper van leven en het beschikbare genetisch materiaal is ons gegeven ten behoeve van alle mensen. Op deze manier kan bovendien een te grote concentratie van macht van bijv. multinationale ondernemingen in de veredelingssector worden tegengegaan. Ook zal het economisch belang wellicht afnemen.

13.27 Producenten van langs biotechnologische weg verkregen middelen dan wel organismen moeten mede aansprakelijk worden gesteld voor eventuele schade die het gevolg is van het normale gebruik hiervan.

HUISDIEREN

13.28 Het verrichten van ingrepen bij huisdieren zonder medische noodzaak, bijv. het couperen van staarten en oren, dient te worden verboden. Op termijn moet het bezit van dieren, waaraan niet toegestane ingrepen zijn gepleegd, eveneens worden verboden.

NATUUR- EN LANDSCHAPSBEHOUD

13.29 Natuur- en landschapsbehoud heeft als doel niet alleen het tegengaan van verdere aantasting van natuurlijke waarden, maar ook zo mogelijk herstel. Hierbij is een integrale aanpak vereist, waardoor voor Nederland kenmerkende landschappen, zoals de veenweidegebieden, het rivierenlandschap en de heidevelden, kunnen worden behouden.

13.30 Instrumenten als het relatienotabeleid moeten verder uitgebouwd worden. Tevens dient te worden bezien of experimenten met 'natuurbouw' gunstige resultaten kunnen opleveren.

13.31 Het is wenselijk een rijksbijdrageregeling in het leven te roepen ter stimulering van plagactiviteiten op basis van beheersplannen.

13.32 Gestreefd dient te worden naar de totstandkoming van grote eenheden natuurgebied.

VISSERIJ

De visserij is de laatste jaren vaak in weinig positieve zin in het nieuws geweest, ook al verdienen velen in deze oer-Hollandse bedrijfstak er met zeer hard werken op eerlijke wijze hun dagelijks

brood. De Europese bepalingen met betrekking tot vangstbeperking zijn hard aangekomen. Van vissers mag worden verwacht, dat zij wettelijke bepalingen naleven. De overheid moet zich na een turbulente periode met duidelijke voorschriften en vanuit het gerechtigheidsmotief inzetten om op geloofwaardige wijze de Nederlandse visserij te beschermen en in gezonde banen te leiden. Met name in internationaal verband vraagt dat om daadkracht en doorzettingsvermogen. Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

EUROPEES BELEID

13.33 Het Europees visserijbeleid lijkt teveel te worden gebruikt om langs politieke weg tot herverdeling van de nationale visserij-capaciteit te komen. De Nederlandse overheid moet in Europees verband de historisch gegroeide visserijbelangen krachtiger verdedigen.

13.34 De vastgestelde vangstbeperkende maatregelen moeten worden nageleefd. Zij die de quotaregeling ontduiken dienen op effectieve wijze te worden bestraft.

13.35 Als in 1992 het Europees Visserij-akkoord van 1983 wordt geëvalueerd, zal de Nederlandse overheid er zich voor moeten inzetten, dat meer inhoud wordt gegeven aan de historisch gegroeide visrechten, waarop Nederland aanspraak kan doen gelden. In elk geval mag het vangstaandeel van Nederland in de diverse visbestanden niet verminderen.

13.36 Bij het opstellen van een nieuw akkoord, zal het volgende als uitgangspunt moeten worden genomen:
- Europese viswateren moeten in beginsel openstaan voor vissers uit alle lidstaten
- vissers uit niet-lidstaten moeten zoveel mogelijk worden geweerd
- consumptievisserij heeft prioriteit boven industrievisserij
- de controle op vangstbeperkende maatregelen moet worden geharmoniseerd en in elk der lidstaten even strikt worden uitgevoerd
- het moet mogelijk worden, dat niet opgeviste quota worden overgedaan aan lidstaten, die quota tekort komen, dan wel dat quota worden verhuurd
- de vangstbeperking mag een evenwichtig over het gehele jaar gespreide aanvoer van vis voor de visverwerkende bedrijven niet in de weg staan.

13.37 In 1990 moet de regeling vervallen, dat schepen met meer dan 1800 pk niet mogen vissen ten zuiden van de 55e noorder breedtegraad.

ZEEVISSERIJ

13.38 Nu biologen voor de komende jaren grotere hoeveelheden tong en schol voorspellen, kan de zeedagenregeling enigszins worden versoepeld. Het vissen op zaterdag en zondag moet worden tegengegaan.

13.39 Het verdient aanbeveling de mogelijkheid te onderzoeken om gemeentelijke visafslagen te privatiseren.

13.40 Voor een gezonde bedrijfsvoering is er behoefte aan een meerjarenplanning inzake de vangsthoeveelheden. De overheid moet een dergelijke planning in overleg met het visserijbedrijfsleven opstellen.

13.41 Bij het vaststellen van de toegestane vangsten zal in samenspraak met het visserijbedrijfsleven een bevredigende regeling voor de bijvangst tot stand moeten komen. Het is hoogst onbevredigend, dat wekelijks grote hoeveelheden dode vis overboord moet worden gezet, omdat aanvoer verboden is.

13.42 Het visserijbeleid mag er niet toe leiden, dat vissersschepen zonder of met te weinig visrechten de rechten van bonafide vissers aantasten. Gezonde bedrijven moeten een eerlijke kans krijgen zich te handhaven.

13.43 De Nederlandse vissersvloot is te groot en moet worden gesaneerd. Naast bijdragen uit het visserijbedrijfsleven zelf zal de overheid een grotere bijdrage moeten leveren om het uit de vaart nemen van schepen aantrekkelijker te maken.

13.44 De recent vastgestelde maaswijdte van de netten van de boomkorvisserij leidt tot te grote vangstreducties van marktwaardige tong. Een maaswijdte van 80 mm, voorgesteld door biologen, verdient aanbeveling. Het onderzoeksresultaat van TNO over de meting van de maaswijdte moet bij de besluitvorming op dit punt worden betrokken.

13.45 Bij sanering van de kabeljauwvloot, zal het zogeheten K-document moeten kunnen worden verkocht aan een andere documenthouder, die daarmee een bedrijf kan opbouwen dat meer rendeert dan nu mogelijk is.

13.46 Het visserij-onderwijs is de basis voor het behoud van een kwalitatief hoogwaardige visserijsector in de toekomst. Waar het visserij-onderwijs door bezuinigingen in moeilijkheden is gekomen, zal de overheid in samenwerking met

het bedrijfsleven naar een oplossing moeten zoeken.

BINNENVISSERIJ

13.47 Er moeten maatregelen worden getroffen om herstel van de visstand in de binnenwateren met name het IJsselmeer te bewerkstelligen. Initiatieven die daartoe vanuit de sector worden ontplooid, dienen in beginsel positief te worden bejegend.

13.48 Uit milieu-overwegingen verdienen experimenten met viskweek een serieuze kans.

SCHELP- EN SCHAALDIEREN

13.49 De oester- en mosselhandel leveren een wezenlijke bijdrage aan de Nederlandse export. De overheid moet nadrukkelijk oog hebben voor de bescherming van de kustwateren, waarin de cultuur van schelp- en schaaldieren wordt uitgeoefend.

13.50 Elke daartoe gekwalificeerde ondernemer moet de kans krijgen zich bezig te houden met de oesterteelt in de Oosterschelde en de Grevelingen. Het opvoeren van het aantal telers zal fasegewijs moeten geschieden.
Al het mogelijke zal moeten worden gedaan om de Oosterschelde en de Grevelingen vrij te maken van de oesterziekte Bonamia.

13.51 Voor de mosselcultuur is dringend behoefte aan uitbreiding van geschikte kweekpercelen. De overheid moet een proef laten starten, waarbij dieper gelegen percelen in het oostelijk deel van de Waddenzee ter beschikking komen voor mosselkwekers. Het beleid dient er op gericht te zijn, dat de vastgestelde produktienorm van 1 miljoen ton mosselen per jaar wordt gehaald.

13.52 Er moet mede met het oog op Europa '92 grote waakzaamheid worden betracht om te voorkomen, dat door import van mosselen uit het buitenland het zeer gevreesde PSP-virus (Paralitisch Schelpdiergif) en andere ziekten de Zeeuwse kustwateren besmetten.

13.53 Het verpachten van mosselpercelen valt te prefereren boven huur per jaar. Perceel-eigenaren zijn verplicht deze te onderhouden.

13.54 Er is verscherpte controle nodig om beunhazerij en stroperij te bestrijden.

13.55 Nagegaan moet worden hoe in de kokkelvisserij ongewenste monopolievorming kan worden tegengegaan.

13.56 In de garnalenhandel dienen voorschriften met het oog op hygiëne te worden gehanteerd, zij het dat deze regels in gelijke mate van kracht dienen te zijn voor de overige EG-lidstaten.

Hoofdstuk XIV Geroepen tot gerechtigheid bij volkshuisvesting en ruimtelijke ordening

PRINCIPIEEL UITGANGSPUNT

Huisvesting behoort tot de eerste levensbehoeften, waarin iedere burger zo veel mogelijk zelf moet voorzien. Van jongsaf aan zal moeten worden bijgebracht, dat een ieder indien enigszins mogelijk in het verkrijgen van onderdak zal moeten voorzien. Een goede spaarregeling zou voor dit doel door de overheid moeten worden gestimuleerd. De overheid zal optimale voorwaarden moeten scheppen, waardoor in redelijkheid aan de vraag naar huisvesting zal kunnen worden voldaan. Uit het geroepen zijn tot gerechtigheid vloeit voort, dat de overheid initiatieven ontplooit voor hen die niet zelf in een onderdak kunnen voorzien. In tegenstelling tot de volkshuisvesting is ruimtelijke ordening vanwege het publieke karakter wel een belangrijke overheidstaak. Het gaat hier om het algemeen belang. Er moet verantwoord worden omgegaan met de beperkte ruimte in ons dichtbevolkte land.

SITUATIE

De overheid is in ons land te nadrukkelijk betrokken bij met name de financiering van de volkshuisvesting. Met bescherming van de rechten van hen die niet in eigen onderdak kunnen voorzien, zal het realiseren en financieren van woonruimte meer aan het particulier initiatief moeten worden overgelaten. Het systeem van individuele huursubsidie is een noodzakelijk kwaad, dat echter kritisch moet worden bezien en tot minder uitgaven zal moeten leiden. Op het gebied van de ruimtelijke ordening biedt de Vierde Nota goede aanknopingspunten, zij het dat de toonzetting nogal materialistisch is. Ook zal meer aandacht moeten worden besteed aan natuurbehoud en milieu-aspecten.
Een en ander leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

EIGEN WONING

14.1 Het eigen-woningbezit moet langs diverse wegen sterk worden bevorderd. Het kopen van een eigen woning moet op lange termijn regel worden. Om dat te bereiken moet er goede voorlichting gegeven worden, waarbij vooral de jeugd wordt aangesproken. Er zal een Woningspaarplan met fiscale voordelen voor jongeren onder de 25 jaar moeten worden ingesteld.

14.2 Ten behoeve van de zwakke groepen in de samenleving dienen er voldoende sociale huurwoningen beschikbaar te blijven. Onder handhaving van dit uitgangspunt kan het aandeel van de sociale woningbouw in het totale bouwprogramma worden teruggebracht ten gunste van de particuliere bouw. Per jaar kunnen 15.000 woningen in de sociale huursector, 20.000 premiekoopwoningen, 5.000 premiehuurwoningen worden gebouwd. Het jaarlijkse aantal in de ongesubsidieerde bouw kan op 40.000 worden vastgesteld.

14.3 De overdrachtsbelasting bij de koop van bestaande woningen moet worden verlaagd. De BTW bij de nieuwbouw moet bij het lage tarief worden ondergebracht. Verder moet de belastingaftrek voor het groot onderhoud van de eigen woning opnieuw worden opgevoerd. Voor de eigen woning dient de aftrek van de hypotheekrente tot een hypotheekbedrag van 300.000 te worden beperkt.

14.4 Het bouwen van goedkopere woningen moet gerealiseerd worden door serie- of cascobouw een vereiste. Hieraan kan ook een eenvoudiger regelgeving bijdragen.
De bouw van optie-woningen (huur met recht op koop) moet worden gestimuleerd.

14.5 Bij de toewijzing van woningbouwcontingenten en grotere nieuwbouwplannen zal een grondig woningbehoefte-onderzoek als eis moeten worden gesteld.

HUREN

14.6 Bij vaststelling van de huren van de woningwetwoningen zullen de werkelijke bouwkosten doorslaggevend moeten zijn. Daarnaast moet het instrument van de individuele huursubsidie stringenter worden toegepast, waardoor de uitgaven kunnen worden beperkt.

14.7 Gemeenten en woningcorporaties zouden meer vrijheid moeten hebben bij het toewijzingsbeleid, zodat aan gehuwden en alleenstaanden grotere prioriteit kan worden gegeven.

14.8 Het verhuren van goedkopere gesubsidieerde woningen aan burgers met hogere inkomens moet worden tegengegaan. Bruikbare instrumenten hiertoe zijn: een beter toewijzingssysteem, afstemming van de huur op het inkomen en een regelgeving die termijnhuur (voor 5 jaar) mogelijk maakt. Het invoeren van doorstromingspremies dient te worden overwogen. Vooral voor oudere huurders zal gedwongen verhuizing moeten worden afgewezen.

14.9 Het verhuren van kamers door eigenaarbewoners zal aantrekkelijker gemaakt kunnen worden door inkomsten hieruit vrij te stellen van belasting en door huurbescherming af te schaffen voor deze categorie huurders.

14.10 Huurders van sociale huurwoningen moeten het recht krijgen hun woning te kopen tegen de getaxeerde prijs, mits er voldoende huurwoningen in de sociale sector beschikbaar blijven.
De in voorbereiding zijnde Huisvestingswet is naast de Huurprijzenwet en de Wet op de individuele huursubsidie een nuttig instrument voor de woonruimteverdeling.

14.11 Stadsvernieuwingsplannen en renovatie van oude wijken, waardoor oude stadskernen weer leefbaar worden en karakteristieke panden kunnen blijven bestaan, hebben sterk de voorkeur boven nieuwbouwprojecten, die beslag leggen op de groene ruimten. Leegstand vanwege speculatie moet worden tegengegaan.

MILIEU

14.12 Ten aanzien van het "binnenmilieu" geldt, dat er bij nieuwbouw en renovatie van woningen voldoende aandacht moet zijn voor ventilatie, emissiereductie, warmte-isolatie en bestrijding van de geluidhinder.

14.13 Onderzocht zou moeten worden of in stadsvernieuwingsgebieden het binnenhuisgeluidniveau als maatgevend kan worden aangemerkt. Daarmee zouden de bebouwingsmogelijkheden in die gebieden niet te zeer worden gereduceerd.

14.14 De nieuwbouwsector kan door middel van ruimtelijke situering (van belang voor lichtinval en het gebruik van zonne-energie), het hanteren van strenge bouwtechnische eisen en de inrichting van het bouwwerk een krachtige bijdrage leveren aan een laag energieverbruik. Hiertoe dienen de bouwvoorschriften scherpere eisen te bevatten.
Toepassing van zonnecollectoren voor warmwater gedurende het zomerhalfjaar dient gestimuleerd te worden.

RUIMTELIJKE ORDENING

14.15 Een eenzijdige materialistische benadering van de ruimtelijke ordening, zoals ook in de Vierde Nota naar voren komt, wordt afgewezen. Er dient meer samenhang te komen tussen het ruimtelijk beleid, het milieubeleid, het agrarisch beleid en het economisch beleid.

14.16 De aandacht die de stedelijke knooppunten in de Vierde Nota krijgen, kan leiden tot veronachtzaming van grote delen van het land en het milieu met alle gevolgen van dien. Mede daarom moet het voorgestelde aantal stedelijke knooppunten worden beperkt.
Wonen, werken en recreëren moeten meer bij elkaar worden gebracht. Forensenverkeer dient te worden beperkt.

14.17 De overheid dient een zorgvuldig beheer te voeren over de beschikbare natuurgebieden en deze door planologische maatregelen te beschermen.
Streekplannen en structuurplannen dienen flexibel en globaal te zijn, waarbij de milieu-aspecten voldoende aandacht moeten krijgen.
Aan potentiële waterwingebieden dient de overheid een bijzondere bescherming te verlenen.

14.18 Meer aandacht moet worden besteed aan de 'kleine-kernen-problematiek'. In de kleine kernen dienen woningen te kunnen worden gebouwd voor de ingezetenen, zodat een evenwichtige bevolkingsopbouw blijft bestaan, welke een voorwaarde is voor allerlei sociale en welzijnsactiviteiten.

14.19 De regering zal mede ten behoeve van een internationaal aantrekkelijk vestigingsklimaat in overleg moeten treden met de betrokken overheden over het opstellen van een plan van aanpak voor de beperking van de milieubelasting in de Randstad.
Dit plan zal door de betrokken provincies en het Rijk gezamenlijk moeten worden opgesteld, gebaseerd op het ruimtelijk en milieubeleid. Het doel is om zo zorgvuldig mogelijk om te gaan met grondstoffen, energie en afval in relatie met de aanwezige kwaliteiten. Regionale aanpak wordt voorgestaan, met name wordt gedacht aan het hergebruik van afval. Dit verkleint het ruimtebeslag en vergroot de mogelijkheden voor meervoudig ruimtegebruik.
Het Rijk moet bevorderen, dat er regionale voorbeeldplannen komen, die in ruimtelijke zin een oplossing bieden voor het zorgvuldig omgaan met energie en afval. Onderzocht moet worden of het gebruik van moerassystemen voor waterzuivering mogelijk is en in hoeverre dit samen kan gaan met natuurontwikkeling en recreatie.

14.20 De regering moet het initiatief nemen tot het met de betrokken provincies en gemeenten opstellen van een gezamenlijke uitwerking van het ontwikkelingsperspectief voor het Groene Hart, mede in relatie tot grote wateren, die aan de Randstad grenzen. De uitwerking is gericht op:
- toeristisch recreatieve voorzieningen
- behoud c.q. versterking van bestaande natuurwaarden in de vorm van kerngebieden en verbindingszones
- instandhouding van landschappelijke openheid.

14.21 Met het oog op de beperking van het woon/werkverkeer dient het groeikernenbeleid te worden beëindigd. De aanleg van infrastructurele voorzieningen en de bekostiging van een uitvoerig voorzieningenpakket maken het groeikernenbeleid extra duur.

14.22 Het tot stand brengen van stadsvernieuwingsprojecten verdient alle steun met het oog op een economisch gebruik van de schaarse ruimte in ons land en ter bevordering van de leefbaarheid van de steden en dorpen. Het verdient daarbij aanbeveling woningen die aan het woningenbestand onttrokken zijn en tot (nu verlaten) kantoor-gebouwen zijn omgebouwd, weer aan het woningenbestand toe te voegen. Eveneens dient de woonfunctie in winkelcentra hersteld dan wel vergroot te worden. Dit kan tevens leiden tot vergroting van de sociale veiligheid.

14.23 Het gedeeltelijk inpolderen van de Markermeer in verband met de behoefte aan speciale landbouwgrond, militaire oefenterreinen en recreatiegelegenheid ontmoet geen overwegende bezwaren.
De inpoldering moet verantwoord gefinancierd kunnen worden. Van de rijksoverheid mogen in dit kader geen grote financiële offers worden gevraagd. Ook moet gewaakt worden voor de belangen van de binnenvisserij en tegen milieunadelige effecten.

Indicatieve cijferopstelling

Verkiezingsprogramma RPF 1989–1993

Uitgangspunten

A) Economische gegevens:
* Meerjarencijfers Miljoenennota 1989 en werkdocument 27 en 30 van het Centraal Plan Bureau (maart en juli 1989).
* Reële economische groei 2,5% en 2% inflatie.

De cijfers hebben betrekking op de periode 1990 – 1994.

B) Doelen:
* Keer in de procentuele stijging van de staatsschuld, te bereiken in 1993.
* Terugdringing financieringstekort tot 3% in 1993 (0,75% per jaar).
* Ten minste stabilisatie collectieve lastendruk: 52,5% (niveau 1989).
* Werkgelegenheid: publieke werken – zie intensiveringen.
* Milieu zie intensiveringen.

C) Enige politieke keuzen op hoofdpunten:
* Ombuigingen: 4,5 miljard in 1994.
* Beleidsintensiveringen: 19,2 miljard (excl. buiten de rijksbegroting te financieren milieubeleid).
* Inkomensoverdrachten:
- verhoging WAO/WW voor kostwinners tot 80% laatstverdiende loon
- koppeling AOW/AWW aan welvaartspeil
- enige verhoging overige uitkeringen
- enige verhoging kinderbijslag.
* Ambtenaren en trendvolgers: afstemming op ontwikkeling in marktsector; geleidelijk inlopen achterstand.
* Defensie: 2% groei 'slagkracht', waarvan 1% via efficiencyverbetering.
* Herschikkingen beleidsprioriteiten, verloop: budgettair neutraal.
* Gezondheidszorg: via herschikking 1 miljard extra voor opvang verstandelijk gehandicapten.

Financiële hoofdlijnen

HOOFDLIJNEN FINANCIËLE CONSEQUENTIES (in miljoenen guldens)

Reductie financieringstekort rijksoverheid met 3%	15.700
Ombuigingen	**1994 t.o.v. 1990**
* Grote operaties (deregulering, heroverweging, privatisering)	200
* Intensivering afslanking diverse departementen	500
* Verdere intensivering fraudebestrijding	800
* Heroverweging politietaken	200
* Beperking rente-aftrek consumptief geldkrediet	200
* Vermindering subsidies in enge zin (div. departementen)	500
* Vermindering subsidies EZ	100
* Niet doorgaan financiering kinderopvang	130
* Vermindering open-einde-regelingen VRO	1.000
* Geleidelijke afschaffing reiskostenforfait	500
* Beperking WAO (aanscherping instroomcriteria)	200
Subtotaal:	4.330
* Inkomsten afstoten staatsaandelen	125
Totale ruimte uit ombuigingen en verkoop activa:	4.455

Intensiveringen		**1994 t.o.v. 1990**
* Politie, rechterlijke macht, reclassering		100
* Gevangeniswezen		100
* Milieu:		
- fondsen mede-overheden	0	
- energie/milieutoeslag	800	
- algemeen milieubeleid	1.500	
- extra aardgasopbrengsten	P.M.	
		3.800
* Verlaging overdrachtsbelasting tot 4%		600
* Arbeidsvoorwaarden ambtenaren/trendvolgers		7.000
* Kustbescherming		70
* Vaarwegen		150
* Bereikbaarheidsplan		150
* Defensie		400
* Sociale zekerheid		
- verhoging WAO/WW tot 80% voor kostwinners	1.000	
- koppeling AOW/AWW en verhoging kinderbijslag	3.500	
- enige verhoging overige uitkeringen	2.300	
		6.800
Totaal		19.170

Milieu
Voor extra financiële inspanningen ten behoeve van het milieu wordt 3,8 miljard uitgetrokken op de rijksbegroting (excl. de opbrengst afschaffing reiskostenforfait). Het overige milieubeleid wordt bekostigd buiten de rijksbegroting om en wordt opgebracht in de vorm van milieuheffingen en kostendoorberekening van milieuvervuiling in tarieven en produkten. Het totaal daarvan zal ongeveer 5,8 miljard bedragen, boven het niveau van 1990.
Als de aardgasopbrengsten hoger zijn dan in de meerjarenraming van 1990 wordt voorzien, dienen deze 'meevallers' ingezet te worden voor extra milieusanering.
De extra inspanningen op het gebied van het milieu in 1994 ten opzichte van 1990 bedragen 9,6 miljard. Globaal wordt het beschikbare bedrag als volgt aangewend:

* fondsen mede-overheden	1.500
* energietoeslag WIR	400
* overig energiebeleid	1.600
- hogere energieprijs	
- energiebesparing (incl. isolatiesubsidie)	
- koolstofheffing	
* verkeer	1.200
- openbaar vervoer	
- fietsvoorzieningen	
* Bodemsanering	1.000
* water en waterbodems	500
* handhaving en voorlichting	300
* afval	400
* industrie	500
* milieutoeslag WIR	400
* landbouw	1.800
Totaal	9.600

SAMENVATTING (in miljarden guldens)

inkomsten		*uitgaven*	
ruimte uit economische groei	47,5	terugdringen financieringstekort	15,7
ombuigingen	4,5	tekort sociale fondsen	1,6
herschikkingen		autonome groei bestaand beleid	15,5
Totaal	52,0	intensiveringen	19,2
		herschikkingen	P.M.
		Totaal	52,0

De cijferopstelling is tot stand gekomen met medewerking van het Centraal Plan Bureau.

Partij van de Arbeid

Nicolaas Witsenkade 30
1017 ZT Amsterdam

Kiezen voor kwaliteit

PvdA

PvdA

Hoofdstuk I

INLEIDING

Bij de aanvang van de komende kabinetsperiode wordt afscheid genomen van de jaren tachtig. De nieuwe regering zal op het economisch herstel van dit decennium kunnen voortbouwen. Zij ziet zich tegelijk geplaatst voor de oplossing van in die periode ontstane onevenwichtigheden, kwaliteitstekorten en onrechtvaardigheden. Daarnaast dienen zich nieuwe problemen en ontwikkelingen aan die in de jaren negentig een verschuiving van aandacht en beleid vragen.

Na een diepe inzinking in het begin van de jaren tachtig heeft de wereldeconomie zich hersteld. Mede als gevolg van de expansie in de Verenigde Staten is de wereldhandel zodanig gegroeid, dat de geïndustrialiseerde landen, inclusief de landen van de Europese Gemeenschap, een gestage toename van produktie, winsten, investeringen en werkgelegenheid hebben gekend. De armste mensen en armste landen hebben het minst geprofiteerd. Bestaande problemen zijn door de omvang van de schuldenlast verzwaard.
Nederland heeft, in het bijzonder dank zij langdurig volgehouden inkomensmatiging waaraan de vakbeweging een belangrijke bijdrage heeft geleverd, wel kunnen delen in de geboden kansen. Die groei van de wereldeconomie en de gematigde inkomensontwikkeling hebben een aantal economische doelstellingen dichterbij gebracht. Naar economische maatstaven is Nederland welvarender geworden. Van inflatie is nauwelijks sprake, het financieringstekort is gedaald, de winsten en investeringen zijn toegenomen, veel mensen hebben werk gevonden.
In de komende jaren wil de PvdA die sterke kanten van de economische ontwikkeling bevorderen. Het financieringstekort moet verder omlaag, in infrastructuur en milieu zijn meer en andere investeringen nodig, de basis voor duurzame groei en werkgelegenheid moet verder worden versterkt. Maar gunstige economische vooruitzichten moeten ook beter worden benut om maatschappelijke problemen te lijf te gaan.

Nederland is de afgelopen jaren economisch versterkt, maar de kwaliteit van ons milieu gaat achteruit, het aantal langdurig werklozen is niet gedaald, uitkeringsgerechtigden hebben van de welvaartsgroei niets gemerkt, op nuttige gemeenschapsvoorzieningen is te veel bezuinigd, het onderwijs wordt niet aangepast aan de behoefte van meer mensen, ook volwassenen, aan ontplooiing en ontwikkeling.
Het beleid van CDA en VVD blijkt onevenwichtig. Het is er niet in geslaagd – ondanks het economisch herstel – alle burgers perspectief te bieden. Het vertrouwen in de werking van de markt is doorgeschoten ten koste van de aandacht voor de kwaliteit van functioneren, dienstverlening en verantwoordelijkheden van de overheid.

Maar er is meer. In het afgelopen decennium heeft centrum-rechts in de Verenigde Staten en belangrijke Westeuropese landen een dominante invloed gehad. Sociaal-democraten hebben zich tegen die ideologie en politiek verzet. De verschilpunten op het concrete sociaal-economisch vlak – zoals hierboven aangeduid – vormen niet het hele strijdtoneel.
Er is ook sprake van een moreel en cultureel conservatisme, dat indruist tegen het sociaal-democratisch streven naar emancipatie, participatie, ontplooiing en zelfstandigheid.
Nederland is hiervan geen extreem voorbeeld, maar of het nu de deelname van vrouwen aan betaalde arbeid betreft, de uiteenlopende onderwijskansen van kinderen uit verschillende milieus, de totstandkoming van een Wet Gelijke Behandeling, de bejegening van asielzoekers of de zeggenschap van werknemers: van beduidende vooruitgang is – om het zacht uit te drukken – geen sprake.
Waar het de kunsten en media betreft dreigt de invloed van de commercie een te grote rol te gaan spelen.
Onderwijs, musea, de voorwaarden voor vernieuwing in de kunst en voor een publiek omroepbestel dienen in de kern te worden beschouwd als behorend tot het algemeen belang waarover door de verschillende overheden wordt gewaakt.

Op economisch, sociaal en cultureel terrein dient het beleid te worden aangepast waar het heeft gefaald of onvoldoende is toegesneden op de vereisten van duurzaamheid, samenhang en kwaliteit.

Een duurzame economische ontwikkeling vraagt veel en soms ingrijpende aanpassingen om het milieu te sparen en te herstellen. De PvdA doet zodanige voorstellen dat binnen een generatie een houdbare natuurlijke basis voor welvaart en welzijn wordt geschapen. In en door Nederland zal met dat doel voor ogen al het mogelijke moeten worden gedaan. Dat doel komt echter pas binnen bereik als in Europees en zelfs mondiaal verband eveneens een kentering plaatsvindt. In het bijzonder in het kader van de Europese Gemeenschap zal Nederland zich er voor moeten inzetten dat zijn eigen beleid deel uitmaakt van een internationale inspanning.

De samenhang in de samenleving wordt door het gebrek aan werk en aan een rechtvaardige verdeling van de vruchten van welvaartsgroei het zwaarst op de proef gesteld.
Honderdduizenden mensen zijn – alle nieuwe definities ten spijt – vele jaren werkloos gebleven. Onder etnische groepen is de werkloosheid schrikbarend.
Samen met degenen die alleen van een AOW- of bijstandsuitkering moeten rondkomen staan werklozen vaak aan de rand van de armoede of zijn in armoede gedompeld.
Eén van de kwalijkste maatschappelijke verschijnselen is de prijs die juist deze mensen betalen voor het onvermogen en de onwil van overheid en werkgevers om werk en inkomen te scheppen en te verdelen en zo binnen de grenzen van het mogelijke, maatschappelijke solidariteit gestalte te geven.

De kwaliteit van veel gemeenschapsvoorzieningen, van de fysieke en sociale infrastructuur, houdt geen gelijke tred met de groei van de welvaart, noch met de hoge en soms nieuwe eisen van de jaren die komen. Overheidstaken en gemeenschapsvoorzieningen mogen niet eenzijdig als "lasten" worden afgeschilderd waaronder economie en burgers gebukt gaan. De PvdA beschouwt een doelmatige overheid – en dat geldt naast de nationale evenzeer de lokale en Europese overheid – juist als een voorwaarde voor concurrentiekracht en de bundeling van economische en maatschappelijke doelstellingen. Onderwijs en gezondheidszorg, volkshuisvesting, openbaar vervoer en politie vragen een prijs, zeker.
Maar verwaarlozing en kwaliteitsgebrek eisen een hogere tol, van de begunstigden en van de gemeenschap als geheel.

Nederland heeft ook verantwoordelijkheden en belangen in internationaal verband.
Nederlandse burgers zullen hoe langer hoe meer EG-burgers en wellicht op den duur zelfs burgers van een groter civiel Europa worden. Daarom strekken onze politieke doelstellingen zich uit tot de Europese Gemeenschap: de sociale marktekonomie en haar verworvenheden waar het de rechten van werknemers betreft, milieubehoud en -herstel en de eisen van rechtsbescherming en democratie.
Die Europese Gemeenschap zal waar het om de belangen van ontwikkelingslanden gaat een rol moeten spelen, die in overeenstemming is met haar economisch en politiek gewicht en met de wens van sociaal-democraten om armoede en milieuvernietiging te verhelpen binnen de termijn dat dat nog mogelijk is. Dat maakt een volgehouden en kwalitatief verbeterd Nederlands hulpbeleid niet minder nodig.
Naast economisch herstel is ook van verbetering in de Oost/West-verhouding sprake. Die biedt uitzicht op vermindering van defensielasten en de verwijdering van kernwapens in Oost en West. Juist het wegonderhandelen van de kernwapens voor de korte afstand, en niet het moderniseren, is in dat licht gewenst.
Net zo belangrijk is de geleidelijke normalisering van de betrekkingen tussen Oost- en West-Europa, die haar beslag kan krijgen naarmate mensenrechten en democratie in de Sovjet-Unie en Oosteuropese landen een volwassen vorm aannemen.
Zo'n Europa biedt perspectieven die te lang voor ondenkbaar werden gehouden. De echte vrede – zonder de veiligheid te veronachtzamen – moet vijfenveertig jaar na de Tweede-Wereldoorlog nog worden getekend.

Een nieuw decennium dient zich aan. De PvdA heeft zich in een interne en publieke discussie over haar inhoudelijke en strategische opstelling gebogen. Dit stond niet los van de eerder aangeduide ontwikkelingen in de jaren tachtig. Uitgangspunten zijn tegen het licht van het verleden en kenmerken van de toekomst gehouden. Gezocht is naar antwoorden op de vragen en uitdagingen die zich in de jaren negentig aandienen. Dit programma bevat naar toon en inhoud de neerslag van die discussie. De basis waarop dit programma rust is daarmee versterkt en verbreed. Zij biedt een inzet die naar onze overtuiging in het beleid van een volgende regering niet kan worden gemist.
Aan de hand van de door de verkiezingen van 6 september 1989 geschapen krachtsverhoudingen is de PvdA gericht op zodanige coalitievorming en dus regeringsverantwoordelijkheid, dat dit programma het best tot haar recht kan komen. De kiezers komen het eerst aan bod. Zij moeten er met ons en door ons van worden overtuigd, dat een regering met sociaal-democraten beter werkt.

Hoofdstuk II

2.1. DUURZAME WELVAARTSGROEI VOOR IEDEREEN

Om duurzame welvaart tot stand te brengen moet economische groei ten dienste staan van herstel en versterking van het ecologisch draagvlak. We mogen niet blijven interen op het kapitaal van toekomstige generaties en schulden laten uitstaan door milieuproblemen voor ons uit te schuiven. Wij staan voor de taak het ecologisch evenwicht te herstellen, de noodzakelijke variëteit aan dieren en planten te behouden en zo zuinig om te gaan met natuurlijke hulpbronnen dat ook andere delen van de wereld en volgende generaties in de welvaart kunnen delen. Een leefbaar milieu is een waarde op zich en een voorwaarde voor toekomstige welvaart. Produktie en consumptie moeten zijn afgestemd op de draagkracht van lucht, water en bodem.

De ecologische crisis voltrekt zich voorts steeds meer in de ontwikkelingslanden. Daar is de binnenlandse economische, wetenschappelijke en bestuurlijke capaciteit om ecologische vernietiging te voorkomen doorgaans ontoereikend om tegenwicht te bieden. Geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden zullen gezamenlijk moeten komen tot een benadering die de totstandkoming van duurzame produktie wereldwijd stimuleert. Het pleidooi van de Commissie-Brundtland voor duurzame ontwikkeling ('Our Common Future') mag niet alleen begrepen worden als een oproep tot verantwoord ecologisch beheer. Het betekent ook een fundamentele herziening van de economische betrekkingen tussen geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden.

Het natuurlijk milieu overstijgt nationale grenzen, ook in Europa. Het keren van de aantasting van onze leefomgeving vergt een gecoördineerde internationale aanpak. Uitstel van nationale milieumaatregelen op grond van internationale concurrentie-overwegingen is echter kortzichtig, want economisch duur en ecologisch ongewenst. Ons kleine landoppervlak, de grote bevolkingsdichtheid en de kwetsbare watervoorzieningen maken een strak en slagvaardig milieubeleid in Nederland onontkoombaar. Omwille van een houdbaar milieu zijn in de komende jaren aanzienlijke investeringen nodig waarvoor de samenleving als geheel middelen dient vrij te maken. Voor een duurzame economische ontwikkeling zijn directe investeringen in het milieu echter niet voldoende. Versterking van de fysieke, sociale en kennisinfrastructuur is evenzeer noodzakelijk. Ons land kan het zich niet veroorloven om deze infrastructurele voorzieningen stelselmatig te verwaarlozen en congestieproblemen voor zich uit te schuiven. Spoor- en vaarverbindingen moeten worden verbeterd, telecommunicatieverbindingen moeten worden gemoderniseerd. Aan deze voorzieningen moeten in Nederland als distributieland hoge eisen worden gesteld.

Voor een duurzame ontwikkeling is bovendien een verdere groei van de deelname aan betaalde arbeid noodzakelijk. Als meer mensen werken, geeft hen dat niet alleen ontplooiingskansen, maar wordt ook optimaal gebruik gemaakt van de kennis en vaardigheden van mensen, terwijl bovendien een breder draagvlak ontstaat voor de sociale zekerheid. Een van de grote opdrachten van de jaren negentig is om volledige werkgelegenheid bij een aanzienlijk hoger participatieniveau weer binnen bereik te brengen. Gezien de gunstige groeiperspectieven van de economie zal in de komende regeerperiode een flinke stap op deze weg kunnen worden gezet door een aanzienlijke verlaging van het werkloosheidsniveau. Aan de marktsector en de publieke sector wordt gevraagd alles te doen om de werkloosheid te bestrijden en werkgelegenheid te scheppen, overal waar onvervulde reële behoeften bestaan. Van werkzoekenden wordt gevergd dat zij zich actief opstellen bij omscholing en bijscholing en het aanvaarden van werk. Er zijn zoveel maatschappelijk nuttige taken te verrichten, dat wij van niemand vrijblijvendheid en passiviteit mogen accepteren. De samenleving is verplicht aan iedereen uitzicht te bieden op werk, op zelfstandigheid, en aldus op een leefbaar bestaan.

Verbetering van de kennis-infrastructuur is noodzakelijk, wil Nederland zijn internationale econo-

mische positie kunnen behouden. Er zal meer beroep moeten worden gedaan op hoogwaardige kennis en vaardigheid. Dat vereist een hoog opgeleide bevolking en dus niet alleen ruime investeringen in de kwaliteit van onderzoek en onderwijs maar ook in de spreiding daarvan over de gehele bevolking. Talent mag immers niet worden verspild, noch door barrières van een te laag inkomen, noch van standsverschil, noch van sekse. Het bestaande hoge scholingsniveau van de Nederlandse beroepsbevolking kan niet worden vastgehouden door verbetering van het jeugdonderwijs alleen. Een steeds terugkerende investering in de kwaliteit van de beroepsbevolking is nodig. Dit vergt naast de verbetering van het beroepsonderwijs ook de introductie van wederkerende scholing tijdens de beroepsloopbaan. Geregelde herscholing, omscholing en bijscholing zijn voorwaarden voor het goed kunnen functioneren van het arbeidsbestel.

Onderwijs en scholing, wetenschap en technologie zijn onmisbaar binnen het sociaal-economisch beleid. Ze geven toegang tot de mogelijkheden die een meer internationale economie en nieuwe technieken bieden. Ze versterken de structuur van onze economie, bevorderen de werkgelegenheidsontwikkeling en betekenen een krachtige impuls voor een betere spreiding en verdeling van werkgelegenheid.

Een duurzame ontwikkeling nastreven houdt tevens in dat gestreefd wordt naar individuele economische zelfstandigheid via werk, scholing en inkomen. Dat vergt bijzondere aandacht voor de positie van de laagste inkomensgroepen, die in de afgelopen periode verder is verslechterd. Werd de last van het herstel van de economie vooral op de meest kwetsbare groepen in onze samenleving afgewenteld, nu de economie zich gunstig ontwikkelt zijn zij nog steeds degenen die langs de zijlijn toekijken.

De Partij van de Arbeid zet zich in voor een herstel van de gelijke behandeling van lonen in de marktsector, van ambtenaren en trendvolgers en van de uitkeringen. Er wordt naar gestreefd de koopkracht van de laagste inkomensgroepen gunstiger te doen ontwikkelen dan die van de hogere inkomensgroepen. Bij de bepaling van het koopkrachteffect van het beleid dat in de komende regeerperiode wordt gevoerd zal rekening worden gehouden met de uitwerking van specifiek op de laagste inkomensgroepen gerichte subsidies en voorzieningen.

Daarbij zal het streven naar een zelfstandige positie van mannen en vrouwen waar het gaat om het verwerven – en dus ook beschermen – van inkomen uit arbeid, zijn weerslag krijgen in het sociale zekerheidsstelsel.

Een duurzame economische ontwikkeling vraagt kortom meer dan een efficiënt beheer van de economie. Het vereist het aanbrengen van een relatie tussen economie en de kwaliteit van het bestaan. Milieu is veel meer dan een kostenpost. Investeren in behoud en herstel van het milieu legt de basis voor een houdbare economische groei. En, ten slotte, duurzaamheid vereist het investeren in de uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen opdat kwantitatief en kwalitatief de arbeidskracht van iedereen wordt benut, het draagvlak voor de verzorgingsstaat behouden blijft en de zelfstandigheid wordt bevorderd.

2.2. MILIEUBELEID EN ECONOMISCHE GROEI

Internationale samenhang

Internationalisering van het beleid is noodzakelijk, in het bijzonder in EG-verband. Bij het tot stand komen van de interne markt binnen de Europese Gemeenschap wordt gewaakt tegen onderschikking van milieubeleid aan het vrije verkeer van goederen en diensten en aan harmonisatie van produktnormen. Nederland zet zich in voor integratie van milieubeleid tussen lidstaten van de EG alsmede voor daartoe noodzakelijke wijzigingen van het EG-verdrag voor de periode na 1992. Milieuwetgeving in Europees verband, inclusief sancties, dient te worden nagestreefd. Waar onvoldoende voortgang wordt geboekt met de integratie van milieubeleid of – gezien de aard van de problematiek – stringentere maatregelen nodig zijn, wordt op kortere termijn voorrang gegeven aan verdergaande milieumaatregelen in één of meer lidstaten.

Nederland bevordert een tarieven- en heffingenbeleid gericht op vermindering van het gebruik van energie, bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Daarbij wordt o.a. gedacht aan de invoering van een hoog BTW-tarief op deze goederen. Voor milieuvriendelijke artikelen wordt gestreefd naar invoering van een laag BTW-tarief. Gestreefd wordt verder naar harmonisatie van brandstofaccijnzen op een hoog tarief-niveau.

Nederland maakt zich sterk om in internationaal overleg een brug te slaan tussen economische zelfstandigheid en ecologische duurzaamheid in alle regio's van de wereld. In het Nederlandse beleid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking, handel, landbouw en wetenschap zal dit leidraad zijn. De project- en programmahulp in de bilaterale ontwikkelingssamenwerking zullen in deze richting worden aangepast.

Initiatieven worden genomen tot internationale programma's voor het herstel van het milieu in Oost-Europa en in ontwikkelingslanden, voor het behoud van natuurwaarden in Antarctica en het behoud van tropische regenwouden. Er komt een produktie- en exportverbod van produkten en processen die om milieuredenen in Nederland verboden zijn.
Import van tropisch hardhout wordt verboden.

Nationaal milieubeleid

Het nationale milieubeleid wordt gericht op de ecologische doelstellingen uit het rapport "Zorgen voor Morgen".
De nationale inzet om vervuiling uit het verleden op te ruimen en schade in de toekomst te voorkomen wordt verdubbeld. De voorlichting en educatie op het gebied van natuur en milieu zullen daarom sterk worden verbeterd en uitgebreid.

Binnen een generatie zal de wijze van produceren en consumeren moeten voldoen aan voorwaarden van duurzame welvaartsontwikkeling. De eis van duurzaamheid geldt ook voor het beheer van natuurlijke hulpbronnen, de landbouw en de visserij, het winnen van energiedragers en het beheer van (grond)water en delfstoffen.

Daadkrachtig milieubeleid vereist vóór alles scherp normerende, bindende en met sanctiemogelijkheden toegeruste regelgeving. Normen worden gericht op het behoud van soorten en op het in stand houden of herstellen van ecosystemen.
Verontreiniging wordt voorkomen en, als dat niet mogelijk is, aan de bron bestreden. Hiertoe wordt toepassing van de best beschikbare techniek ter voorkoming van milieuschade versneld ingevoerd als algemene voorwaarde voor produktie en distributie. Wanneer onzekerheid bestaat of de techniek snel en afdoende te hulp kan komen, worden volumebeperkende maatregelen genomen. Voor sanering van verontreiniging uit het verleden waarvoor niemand meer aansprakelijk kan worden gesteld, neemt de overheid de verantwoordelijkheid.

Uitgangspunt is dat de vervuiler betaalt. Het gedrag van producenten en consumenten wordt beïnvloed door regelgeving, financiële prikkels, heffingen en voorlichting, waaronder onderwijs. De overheid bevordert milieu-investeringen en milieuzorgsystemen en zo nodig herstructurering van bedrijvigheid door selectieve inzet van middelen in de vorm van schadevergoeding, subsidiëring of kredietverlening.

De wijze van financiering van milieumaatregelen wordt bepaald door overwegingen van doelmatigheid en lastenverdeling.
Heffingen zijn wenselijk om via de werking van het prijsmechanisme een voor het milieu betere produktie (zoals minder gebruik van stikstof in de landbouw) en consumptie (zoals minder veelvuldig autogebruik) te stimuleren. De opbrengst van deze heffingen kan worden aangewend voor milieuvriendelijk beleid dat op duurzaamheid is gericht. Daar waar dit mechanisme niet relevant is, wordt de voorkeur gegeven aan financiering uit algemene middelen.

Het instrument van de heffing wordt met name gebruikt wanneer het rechtvaardig is een specifieke groep producenten of consumenten te belasten voor milieu-onvriendelijk gedrag, dan wel wanneer dit milieuvriendelijk gedrag bevordert. Als de koopkracht van de lagere inkomens hierdoor onder druk komt te staan, zal deze moeten worden gehandhaafd door middel van algemene (inkomens)instrumenten.

De rijksoverheid stelt de doelstellingen en randvoorwaarden voor het algemene milieubeleid vast. Binnen dit kader wordt gestreefd naar decentralisatie van beleidsuitvoering naar provincies en gemeenten, gepaard aan een evenredige overdracht van middelen. Deze overdracht vindt vooralsnog plaats in de vorm van een doeluitkering, tot het moment dat deze overheden zelf hun milieukosten kunnen dekken uit voldoende algemene middelen of eigen milieuheffingen. Bestuurlijke samenwerking over gemeentelijke en provinciale grenzen heen wordt bevorderd.

De overheid bevordert dat het milieubeleid een vast onderdeel van het brede sociaal-economische overleg wordt. Het onderzoek naar milieu- en volksgezondheidseffecten van vervuilend gedrag, de ontwikkeling van milieutechnologie, van methoden om schoon te produceren, alsmede de versterking van de milieuproduktiesector worden gestimuleerd. De mogelijkheden tot handhaving van milieunormen en -voorschriften en tot gerechtelijke vervolging worden uitgebreid.

Er wordt gestreefd naar de tenuitvoerlegging van een programma van beleidsmatige, financiële en organisatorische aard op basis van het door de Tweede-Kamerfractie van de Partij van de Arbeid vastgestelde plan van aanpak "Honderd Over Groen". Hierbij staan voorop: zuinigheid met energie, beperking van de auto-mobiliteit, omschakeling van landbouwproduktie en preventie en hergebruik van afval.

Er komt een nationaal energiebesparingsplan. Dit beperkt drastisch het energiegebruik binnen wo-

ningen, kantoren en bedrijven. Het dringt verzurende emissies vergaand terug. Ter bestrijding van het broeikaseffect wordt de CO2-uitstoot geleidelijk verminderd. Het gaat kernenergie tegen en dringt het gebruik van fossiele brandstoffen terug.
Het stimuleert warmte-kracht-koppeling (waaronder stadsverwarming) en de inzet van wind en zonne-energie.
Bij nieuwbouw en renovatie zijn isolatieprogramma's verplicht.
De energietarieven worden gericht op energiebesparing. Het via de tarieven bevorderen van energiebesparing geldt ook voor grootverbruikers.

Van de bouw van nieuwe kerncentrales wordt afgezien omdat echt veilige centrales (nog) niet bestaan en geen oplossing is gevonden voor het kernafvalprobleem. De sluiting van de centrales in Borssele en Dodewaard wordt voorbereid en zo spoedig mogelijk ten uitvoer gelegd. In centrales wordt de inzet van aardgas en kolengas met toepassing van de beste technische milieumaatregelen verhoogd.

Het milieu verdraagt, ook met de invoering van de schoonste technologie op auto's, geen groei van het verkeersvolume. Integendeel, inkrimping in Nederland en andere Westeuropese landen lijkt onvermijdelijk. Daarom hebben substantiële investeringen in het openbaar vervoer voorrang boven een verdere uitbreiding van de weginfrastructuur.
De rijksbijdrage in de exploitatietekorten van het openbaar vervoer zal in overeenstemming met dit niveau van investeringen stijgen. Deze investeringen zijn zowel gericht op het terugdringen van het particuliere vervoer (met name het woon-werkverkeer) als op het afwikkelen van goederenvervoer langs rail en vaarweg. Voorzover de uitvoering van reeds geplande projecten nog niet ter hand is genomen, worden waar nodig bestaande bestuurlijke afspraken herzien.

Er komt in plaats van het rijkswegenfonds een infrastructuurfonds voor verkeer en vervoer.
Waar voor grote dagelijkse verkeersstromen geen goed openbaar vervoer beschikbaar is, wordt dat met voorrang tot ontwikkeling gebracht ten koste van de voorziene uitbreiding van het (hoofd-)wegennet.
In het overheidsbeleid wordt het autogebruik ontmoedigd, niet het autobezit op zichzelf. Daarom worden de kosten van autobrandstof verhoogd, in combinatie met een verlaging van de motorrijtuigenbelasting.
Zowel terwille van het milieu als ter vermindering van filevorming wordt vooral in het woon-werkverkeer het openbaar vervoer sterk uitgebreid en gestimuleerd en tegelijkertijd een restrictief parkeerbeleid bevorderd. Hiermee samenhangend worden mogelijkheden geschapen om OV-abonnementen aftrekbaar te maken en de fiscale bijtelling van door de werkgever verstrekte OV-abonnementen te doen vervallen. Dit kan worden gefinancierd door het reiskostenfortait en de belastingvrije vergoeding van het gemotoriseerde woon-werkverkeer geleidelijk, dat wil zeggen gelijke tred houdend met de uitbreiding van het openbaar vervoer in met name de dunbevolkte gebieden, te verlagen. Experimenten in landelijke gebieden met buurt- en belbussen, carpooling, personeelsvervoer en dergelijke worden ondersteund.
De maximum snelheid wordt teruggebracht tot 100 km per uur met verscherping van de snelheidscontrole.
Nieuwe auto's moeten aan de hoogste milieueisen voldoen. De periodieke autokeuring wordt uitgebreid met een milieukeuring.

De Meststoffenwet wordt volledig en zonder vertraging uitgevoerd. Deze wordt aangevuld door maatregelen ter beperking van de groei en waar nodig van de omvang van de veestapel. Het gebruik van mest wordt teruggebracht tot hoeveelheden die voor de groei van gewassen noodzakelijk zijn. Milieuvriendelijker landbouw (geïntegreerde bedrijfssystemen, biologische bedrijfsvoering) wordt bevorderd. Het gebruik van bestrijdingsmiddelen en kunstmest wordt drastisch verminderd. Hiertoe wordt een heffing op stikstof en op chemische bestrijdingsmiddelen ingezet. Produktverhogende middelen die schadelijk zijn voor het milieu, de volksgezondheid en de landbouwhuisdieren, worden verboden. Er komt een goede Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren. Op korte termijn zal een, van het welzijn van het dier uitgaande, wettelijke regeling met betrekking tot de rechten (en de behandeling) van dieren tot stand worden gebracht.
Herinrichting, inclusief het uit produktie nemen van landbouwgronden, vindt plaats ten bate van natuur en landschap, de aanleg van produktiebos en recreatie. Natuurbehoud en -ontwikkeling worden krachtig bevorderd. Naast verwerving en instandhouding van afzonderlijke natuurgebieden is het beleid gericht op het tot stand brengen van een adequate ecologische infrastructuur. Waardevolle gebieden als het Eems-Dollardgebied, de Waddenzee, het IJsselmeer, de Noordzee, de Deltawateren, de Veluwe, de grote rivieren, duinen en andere natuurgebieden zullen verder ontwikkeld worden als kerngebieden van een netwerk van natuurgebieden en verbindingszones die tezamen de ecologische hoofdstructuur van ons land zullen vormen. Voor deze ecologische hoofdstructuur wordt gestreefd naar zo compleet mogelijke ecosystemen met een hoge mate van zelfregulatie. Zowel in de hoofdstruc-

tuur als daarbuiten zullen ook mogelijkheden worden benut om het natuurlijk zelfreinigend vermogen en de natuurlijke buffer en het waterbergend vermogen, de zuiveringscapaciteit van watersystemen en de ontwikkeling van bossen en moerassen te verbeteren.

Export van afval wordt in principe afgewezen. Daartoe dienen de verwerkingsmogelijkheden in eigen land te worden vergroot.
Het afvalbeleid is gericht op het voorkomen van afval en op hergebruik door middel van onder meer regelgeving t.a.v. verpakkingen en produkten, statiegeldsystemen en gescheiden afvalinzameling. Voor het resterende afval wordt een zo milieuvriendelijk mogelijke oplossing gezocht. Lozing van zwarte-lijststoffen wordt verboden. Onderzoek naar uitbreiding van de zwarte lijst moet plaatsvinden. De lozing van grijze-lijststoffen wordt sterk teruggedrongen.
Opslag van radio-actief en chemisch afval in zoutformaties en/of andere instabiele geologische formaties wordt verboden. Onderzoek naar deze opslagmogelijkheden wordt gestopt en proefboringen worden dan ook niet uitgevoerd.
Er komt een verbod op schadelijk drijfgassen (cfk's). De uitstoot en produktie van cfk's die de ozonlaag aantasten wordt vóór 1992 tot nul teruggebracht. De uitstoot van overige gevaarlijke stoffen die de ozonlaag aantasten wordt zo mogelijk voor 1994 tot nul teruggebracht.
Er komt een tienjarenplan ter bestrijding van de zure regen door de uitstoot van zwaveldioxyde, ammoniak, stikstofoxyde en vluchtige organische stoffen zeer aanzienlijk terug te brengen.
Vervuilde bodems en waterbodems worden versneld gesaneerd. Daartoe wordt voldoende reinigings- en stortcapaciteit voor verontreinigde grond en slib gecreëerd.

Er zal naar worden gestreefd in de komende jaren milieuwetgeving richtinggevend te laten zijn ten aanzien van andere beleidsterreinen, met name ruimtelijke ordening. Tevens zal milieubeleid geïntegreerd moeten worden in alle sectoren, zodat er daadwerkelijk sprake is van milieufacetbeleid.

De zich snel autonoom ontwikkelende biotechnologieën zullen de komende decennia een steeds belangrijker wordende rol in de economie gaan vervullen. Ten gevolge van genetische manipulatie kunnen onomkeerbare organische milieurampen (milieuproblemen) ontstaan.
Om te trachten dit te voorkomen zal de overheid sturend moeten optreden.

2.3. VERSTERKING VAN DE PRODUKTIESTRUCTUUR, RUIMTELIJKE ORDENING, VERKEER EN VERVOER

Een beleid gericht op een gezonde economische ontwikkeling en voldoende werkgelegenheid vraagt naast de eerder vermelde uitgangspunten meer dynamiek in de zin van een vernieuwing van onze economie en aanpassingen aan veranderende internationale krachtsverhoudingen.

Gezien de structuur van onze economie en de toenemende internationale concurrentie zullen beleidsmaatregelen vooral gericht moeten zijn op een versterking van de internationale concurrentiepositie van Nederland. In dit kader is het van essentieel belang dat de overheid, samen met organisaties van werkgevers en werknemers, bijdraagt aan een gunstig klimaat voor een beheerste loonkostenontwikkeling.
Van belang is eveneens een stelsel van belastingen en premies dat gekenmerkt wordt door eenvoud en rechtszekerheid en, in samenhang met andere vestigingsplaatsfactoren, voldoende concurrerend is met de stelsels van andere landen.

Het technologiebeleid wordt geïntensiveerd en gericht op de ontwikkeling van milieu- en natuurvriendelijke technologie, en zo binnen de randvoorwaarden van duurzame ontwikkeling gericht op een versterking van de produktiestructuur.
Samen met werkgevers en werknemers(-organisaties) worden programma's ontwikkeld ter versterking van sectoren die perspectief bieden op werkgelegenheid en op een verhoging van de kwaliteit van de samenleving. Dit betreft onder meer de distributiesector, nieuwe vormen van dienstverlening, delen van de micro-electronica industrie, en sectoren met milieuvriendelijke produkten en produktiemethoden. Investeringen in de infrastructuur (met name spoor- en waterverbindingen en telecommunicatie) worden uitgebreid ter versterking van de positie van ons land als distributiecentrum in Europa.

De exportpositie van de Nederlandse land- en tuinbouw wordt versterkt door verdere kwaliteitsverbetering van land- en tuinbouwprodukten. Nederland maakt zich binnen de EG sterk voor het terugdringen van de overproduktie, te realiseren via directe produktiebeheersingsmaatregelen zoals quotaregelingen en areaalbeheersing.
Een puur marktconform prijsbeleid wordt afgewezen ten einde sociaal niet aanvaardbare gevolgen te vermijden.
Boeren die geen bijdrage leveren aan de produktievermindering dienen de kosten van deze overproduktie zelf te dragen.
Werkenden in de landbouw hebben recht op een redelijk inkomen. Via een sociaal flankerend be-

leid worden de levensvatbare bedrijven beschermd.
Produktierechten dienen niet vrij verhandelbaar te zijn maar worden gereguleerd overgedragen met het oog op structuurverbeteringen in de landbouw.
Ten behoeve van de blijvende noodzaak van structuuraanpassingen in de landbouw is landinrichting noodzakelijk. Daarbij dient nadrukkelijk rekening te worden gehouden met de belangen van natuur en landschap, uitgaande van een verantwoorde ecologische inpassing.
Nederland stimuleert, dat binnen de EG betere faciliteiten komen voor gezonde en milieuvriendelijke produktie door biologische landbouwbedrijven.
In het belang van de positie van ontwikkelingslanden zet Nederland zich in EG verband in voor de afbouw van de gesubsidieerde export van landbouwprodukten.

Het midden- en kleinbedrijf (MKB) is van grote betekenis voor de ontwikkeling van onze economie en de werkgelegenheid. Deze betekenis en de eigen aard van het MKB rechtvaardigen naast het algemene generieke beleid, gericht op een versterking van de economie, een specifiek beleid waarbij onder meer rekening wordt gehouden met de drieledige functie van het winstinkomen (consumeren, investeren, reserveren). In dit kader wordt het huidige bestand aan overheidsregelingen voor het MKB doorgelicht op eenvoud, doorzichtigheid en effectiviteit.
De mogelijkheden tot het opbouwen van een oude-dagsvoorziening voor ondernemers en meewerkende partners worden verbeterd. In samenwerking met de organisaties in het MKB zal de overheid er aan bijdragen dat de kwaliteit van het ondernemerschap wordt bevorderd door verbetering van de bestaande voorlichting, advisering en begeleiding. Investeringsbevorderende maatregelen en andere stimuleringsmaatregelen dienen beter bereikbaar te worden voor het MKB. De positie van het MKB kan tevens worden versterkt door een verbetering van de exportinfrastructuur, door vergroting van de kredietmogelijkheden van starters en bestaande bedrijven en door de invoering van een stelsel dat vervanging in het bedrijf mogelijk maakt bij afwezigheid door ziekte, zwangerschap of scholing.
De overheid bevordert gezamenlijke onderzoeks- en trainingsprogramma's van het midden- en kleinbedrijf. Zij geeft steun aan netwerken van kleinere en middelgrote ondernemingen alsmede aan lokale en regionale ontwikkelingsinitiatieven.

Het consumentenbeleid zal zich richten op versterking van zowel de positie van de consumentenorganisaties als die van de consument zelf. De voorlichting aan consumenten wordt verbeterd, waarbij extra aandacht wordt geschonken aan gezondheids- en milieu-aspecten.

Het wetenschapsbeleid zal worden gekenmerkt door ruime aandacht voor fundamenteel onderzoek, niet slechts op het terrein van de natuurwetenschappen maar ook op dat van de sociale en geesteswetenschappen. Om de financiële middelen daartoe effectief aan te wenden, zijn afspraken nodig over de onderzoekscapaciteit tussen overheid, universiteit en bedrijfsleven. De overheid brengt daarbij niet slechts haar eigen onderzoeksinstituten en -organisaties in, maar ook de departementale onderzoeksbudgetten.
Het wetenschapsbeleid en het technologiebeleid van de overheid worden geïntegreerd. De overheid bevordert de systematische internationale uitwisseling van onderzoek en onderzoekers, speciaal van getalenteerde studenten en jonge wetenschapsbeoefenaren.
Voorts zal de overheid, in samenwerking met universiteiten en onderzoeksinstellingen, haar aandacht verruimen voor het toegankelijk maken van wetenschappelijke kennis, door middel van technologische adviescentra, wetenschapswinkels en voorlichting in het algemeen.

Het ruimtelijk beleid van het rijk richt zich op bovenregionale en nationale belangen, rekening houdende met ontwikkelingen in Europees verband. Het richt zich op de bescherming van het natuurlijk milieu, alsmede op het verbeteren van het stedelijk leefmilieu, het versterken van de functies van het landelijk gebied en het in stand houden van een gevarieerde woonomgeving.
Suburbanisatie buiten stedelijke agglomeraties wordt tegengegaan. De steden krijgen ruimte voor het scheppen van een wervend woonmilieu en voor aandacht voor de esthetische kant van de stedelijke inrichting, voor cultuur en recreatiemogelijkheden, met name door het ontwikkelen van een verantwoorde toeristisch-recreatieve infrastructuur.
Sociale veiligheid en verkeersveiligheid, de bestrijding van criminaliteit, vandalisme en vervuiling krijgen hoge prioriteit. Er komt een herstelplan voor de riolering.

In de steden dienen alle inkomensgroepen en type huishoudens te kunnen wonen. Alleen wanneer in en/of bij de grote stad niet voldoende geschikte bouwlokaties voorhanden zijn, volgt een extra taakstelling voor binnen de stadsgewesten gelegen groeikernen.

Het beleid van de rijksoverheid inzake de ruimtelijke ordening is erop gericht de mogelijkheden van de verschillende regio's maximaal te benutten. Vanwege ongelijke ontwikkelingsmogelijkheden blijft een regionaal toegespitst sociaal-

economisch beleid, met als doelstelling een meer gelijkwaardige regionale welvaartsverdeling, versterking van de economische structuur en blijvende werkgelegenheid, nodig. De thans beschikbare middelen worden tenminste hiervoor ingezet.

Het accent op de steden mag niet leiden tot aantasting van de leefbaarheid in het landelijk gebied. Dit vergt specifieke maatregelen op het gebied van onderwijs, openbaar vervoer en andere essentiële voorzieningen voor dorpen en kleine kernen.

Strengere milieunormering, waaronder geluidszonering, gericht op een zo min mogelijk de leefomgeving belastende inpassing van het luchtverkeer is noodzakelijk.
Besluitvorming over de verdere groei en lokatie van luchthavens komt binnen deze randvoorwaarde tot stand.
Er komt een inrichtingsplan voor de Randstad. Hierin worden ingrijpende ruimtelijke claims (groene hart, woningbouw, werkgelegenheid, bereikbaarheid, luchtverkeer, havenfunctie) op elkaar afgestemd.
Nachtvluchten op regionale vliegvelden worden tegengegaan.

De aansluiting van Nederland op een Europees hogesnelheidsnet, dat ook geschikt is voor goederenvervoer, wordt bevorderd.
Indien hiervoor nieuwe baanvakken onvermijdelijk blijken, worden op grond van vergelijkende milieu-effect-rapportages, milieu en landschap zoveel mogelijk ontzien. De aansluiting op een Europees hogesnelheidsnet is ook van belang om het luchtverkeer op de kortere afstanden terug te dringen.
De financiering van de TGV mag niet ten koste gaan van de geldstromen voor het openbaar vervoer.

In het verkeers- en vervoersbeleid wordt het accent gelegd op leefbaarheid. Bereikbaarheid blijft gewaarborgd doordat de rijksoverheid het initiatief neemt om er voor te zorgen dat de samenstellende delen van het openbaar vervoer (trein, tram, bus en metro) als een systeem gaan functioneren. Daarbij zal, gezien zijn rol in het voor- en natransport, ook aandacht zijn voor de fiets als integrerend onderdeel van het fiets- en openbaar- vervoersysteem.
De provincie krijgt de instrumenten en middelen om het regionaal vervoer af te stemmen op de regionale behoeften.

Het goederenvervoer wordt ondersteund door goede railverbindingen en door de bevordering van gecombineerd vervoer (weg-water, weg-rail).
Indien aan verantwoorde randvoorwaarden wordt voldaan met betrekking tot ruimtelijke ordening en exploitatie, moet worden begonnen met het doortrekken van de Zuiderzee-spoorlijn van Amsterdam naar Groningen.
Er wordt een vaartuigenbelasting ingevoerd.

De lange-termijndoelstelling inzake de verkeersveiligheid (50 procent minder doden en 40 procent minder gewonden in 2010) wordt vertaald in een taakstelling voor de komende regeerperiode.
De rijksoverheid bevordert dat alle woon- en verblijfsgebieden in een periode van 15 tot 20 jaar verkeersveilig kunnen worden ingericht.
Er komt een lange termijn programma voor de instandhouding en de versterking van de zeewering, waarbij zoveel mogelijk op natuurlijke omstandigheden wordt aangesloten.
De stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg wordt zo spoedig mogelijk aangelegd en uit de openbare middelen gefinancierd. Het programma voor de verbetering van de rivierdijken wordt zonder vertraging uitgevoerd. De Markerwaard wordt niet aangelegd.

2.4. WERKGELEGENHEID EN ARBEIDSMARKTBELEID

Maatschappelijk en economisch is een verdere groei van de deelname aan betaalde arbeid en de herverdeling daarvan noodzakelijk. Hierdoor ontstaat een breder draagvlak voor een sterke economie en sociale zekerheid. Tevens kan hiermee de economische zelfstandigheid voor een ieder worden bevorderd, wat een noodzakelijke voorwaarde is voor de herverdeling van ook het onbetaalde werk binnens- en buitenshuis over mannen en vrouwen. Hiertoe zal het werkgelegenheidsbeleid zijn gericht op de volgende doelstellingen.

1. Vergroting van het aantal arbeidsplaatsen.

2. Verhoging van deelname aan het arbeidsproces door die groepen die nu ondervertegenwoordigd zijn. Kernpunten daarbij zijn het wegnemen van belemmeringen voor vrouwen, een actief beleid ter bevordering van de arbeidsdeelname door leden uit etnische groepen, gehandicapten en herinschakeling van gedeeltelijk arbeidsongeschikten.

3. Substantieel terugdringen van de hardnekkige langdurige werkloosheid.

Hiertoe worden de volgende maatregelen getroffen:
a. Intensivering van beleid in afzonderlijke econo-

mische sectoren ten einde de kwaliteit van de samenleving te verhogen en de vraag naar arbeid te stimuleren. Een versterkte ontwikkeling van milieutechnologie en het schoonmaken van een vervuilde omgeving en de ontwikkeling van de ecologische structuur in Nederland bieden nieuw werk. De uitbreiding van activiteiten in het onderwijs, de volksgezondheid en de maatschappelijke zorg verruimt de werkgelegenheid in deze sectoren. Extra investeringen in de infrastructuur creëren nieuwe arbeidsplaatsen.
Bezien zal worden of het hoge BTW-tarief op arbeidsintensieve diensten kan worden omgezet in het lage BTW-tarief zonder in strijd te komen met Europese regelgeving.
Bij uitbreiding van kinderopvang snijdt het mes aan twee kanten: mensen worden in staat gesteld werken of scholing en ouderschap te combineren, en het creëert werkgelegenheid.

b. De overheid zet zich in voor het scheppen van maatschappelijke omstandigheden die bijdragen tot een beheerste ontwikkeling van de loonkosten en stabiele arbeidsverhoudingen.
Afsluiting van een sociaal akkoord zal zowel kunnen bijdragen aan uitbreiding van de investeringen, versterking van de economische structuur en een optimale economische groei alsook ruimte kunnen scheppen voor een actief specifiek werkgelegenheidsbeleid.

c. Versterking van het proces van herverdeling van werk, zodat het aantal personen dat werk vindt sterker toeneemt dan alleen op basis van economische groei nu wordt verondersteld. Hiertoe zal arbeidsduurverkorting worden bevorderd in het kader van collectieve arbeidsovereenkomsten. Daarbij zal extra aandacht worden besteed aan hogere en middenkader functies. De overheid dient zich, mede in het licht van Europese ontwikkelingen, sterk te maken voor het via onderhandelingen met de organisaties van werkgevers en werknemers tot stand brengen van in eerste instantie de 35-urige werkweek als aanloop naar een 32-urige werkweek. Bij de vormgeving dient rekening te worden gehouden met uiteenlopende mogelijkheden en omstandigheden in afzonderlijke bedrijfstakken en sectoren van de economie.
Een combinatie met verlenging van de bedrijfstijd kan wenselijk zijn, wanneer deze de financiering van arbeidstijdverkorting vergemakkelijkt en de mogelijkheden tot herbezetting vergroot. De overheid neemt ook als werkgever het initiatief tot verdere arbeidsduurverkorting. Bedrijfstijdverlenging kan wenselijk zijn, vooral daar waar dienstverlening aan de burger in het geding is. De vrijgekomen arbeidstijd dient in arbeidsplaatsen te worden omgezet.

d. Naast arbeidstijdverkorting per week – in combinatie met verlenging van de bedrijfstijd – worden deeltijdarbeid, 5-ploegendiensten, vervroegde uittreding alsmede andere vormen van flexibele pensionering en andere vormen van herverdeling bevorderd. De overheid maakt zich met name sterk de stagnatie te doorbreken die de laatste jaren inzake de deeltijdarbeid is opgetreden.

e. Kinderopvang dient een basisvoorziening te zijn. De overheid zorgt voor voldoende en betaalbare kinderopvang en vervult daarbij als werkgever een voorbeeldfunctie.

f. De overheid bevordert door wetgeving de toepassing van specifieke verlofvormen, zoals betaald ouderschapsverlof, verzorgingsverlof en periodiek (her-)scholingsverlof.

g. Permanente scholing van werknemers krijgt hoge prioriteit. In de kwaliteit van de beroepsbevolking wordt geïnvesteerd door het invoeren van wederkerende scholing op een zodanig ruime schaal dat dit ook leidt tot herbezettingseffecten en een toename van de vraag naar onderwijsgevend personeel. Samen met de verbetering van het jeugd- en beroepsonderwijs is de introductie van wederkerende scholing tijdens de beroepsloopbaan, ter her-, om- en bijscholing van werkenden, nodig als een continue investering in de kwaliteit van de beroepsbevolking. De overheid levert daartoe een krachtige impuls door in de komende kabinetsperiode de wettelijke basis te leggen voor een algemeen scholingsverlof. Voor de financiering wordt, naast overheidsbijdragen, een beroep gedaan op bedrijven alsmede op de loonruimte. Bij de invulling van de scholingsdagen krijgen werkgevers en werknemers via opleidingsfondsen op bedrijfstakniveau een doorslaggevende stem. De overheid bevordert de totstandkoming van de onderwijsvoorzieningen daartoe.

h. De toetreding tot het arbeidsproces van langdurig werklozen, herintreedsters en meisjes – met name die uit etnische groepen – en vluchtelingen wordt bevorderd. Middelen hiertoe zijn extra begeleiding en uitbreiding van scholingsvoorzieningen, waaronder vrouwenvakscholen, voor deze groepen. Dit geschiedt in samenhang met het scheppen van plaatsen waar werkervaring kan worden opgedaan. Er wordt meer ruimte geschapen voor lokaal initiatief om met behulp van uitkeringsgelden werkervaringsplaatsen en structurele arbeidsplaatsen, onder andere in de vorm van arbeidspools, te scheppen. Deze ruimte wordt ook geboden om aan werklozen tijdens om- en bijscholing een loondervingsvergoeding te bieden. Het hierbovengenoemde programma

van wederkerende scholing en herverdeling van arbeid van werkenden wordt er mede op gericht, door middel van doorstroming, arbeidsplaatsen in de lagere functieklassen te scheppen voor laaggeschoolde langdurig werklozen. In het kader van de gelijke behandeling zal ook worden onderzocht of er een wettelijk verbod kan komen om een leeftijd als selectie-eis te stellen. Dat verbod geldt in elk geval niet als de leeftijdseis voortvloeit uit de aard van het beroep.

i. De uitstoot van gedeeltelijk arbeidsongeschikten wordt tegengegaan en de herintreding van reeds uitgetreden gedeeltelijk arbeidsongeschikten wordt bevorderd via maatregelen die het aanbod van hen passend werk vergroten. Tot deze maatregelen behoort een uitbreiding van de capaciteit van de WSW.

j. Ten einde de werkgelegenheid voor laaggeschoolden te doen toenemen wordt, zoals aangegeven in het initiatiefwetsvoorstel-Vermeend, voor arbeidsplaatsen met een loon tot 110 procent van het minimumloon een vermindering van de werkgeverslasten gegeven.

k. De organisatie van de arbeid vraagt een meer flexibele inzet van werknemers. Naast het scholingsniveau zijn hierbij ook de werktijden en de vorm van de arbeidsovereenkomst aan de orde. Deeltijdarbeid en flexibele arbeidsrelaties, zoals tijdelijk werk, afroepcontracten en thuiscontracten, worden aan wettelijke minimumvoorwaarden, gericht op gelijke behandeling als fulltimewerknemers inzake arbeidsrechtelijke bescherming en sociale zekerheid, gebonden.
In de wettelijke regelingen ten aanzien van werken rusttijden blijft bescherming van het sociaal en maatschappelijke leven van de werknemer gewaarborgd. Binnen dit wettelijk kader is het aan werkgevers en werknemers de balans te bepalen tussen kortere arbeidstijden en flexibeler inzetbaarheid. Zogenaamde nul-uren-contracten worden wettelijk verboden.

Werkgevers, werknemers en gemeenten worden belast met het voeren van het arbeidsvoorzieningenbeleid. De centrale overheid beperkt zich tot het stellen van randvoorwaarden. De hoofdlijnen van het beleid worden periodiek door het parlement beoordeeld.
Met betrekking tot arbeidsomstandigheden, medezeggenschap en sociaal beleid wordt de positie van de vakbeweging versterkt door in de wetgeving de basis te leggen op grond waarvan werknemers- en werkgeversorganisaties tot inhoudelijke afspraken kunnen komen. De overheid ontwikkelt in samenwerking met werkgevers en werknemers een programma ter verbetering van de kwaliteit van de arbeid.

Kaderleden van vakorganisaties en leden van gekozen medezeggenschapsorganen krijgen dezelfde faciliteiten en rechtsbescherming. In de Wet op de Ondernemingsraden wordt de positie van werknemers versterkt.
Werknemers krijgen het recht evenveel commissarissen te benoemen als de aandeelhouders.
De rechten van de sollicitant worden gewaarborgd. De sollicitatieprocedure zal aan regels worden gebonden.
De bijdrage van de vakorganisaties in de sociaaleconomische besturing van Nederland rechtvaardigt een tegemoetkoming in hun kosten.

2.5. INKOMENSONTWIKKELING EN SOCIALE ZEKERHEID

In het inkomensbeleid wordt gestreefd naar samenhang tussen de inkomensontwikkeling van verschillende groepen.
Uitgangspunt is een parallelle inkomens- en koopkrachtontwikkeling tussen werknemers in de marktsector, werknemers in de collectieve sector en uitkeringsgerechtigden.
De arbeidsvoorwaardenruimte voor ambtenaren en trendvolgers dient in overeenstemming te zijn met de gemiddelde ontwikkeling in de marktsector. De invulling van deze ruimte – waaronder ook differentiatie – en de verdeling over inkomen, arbeidsduurverkorting, scholing e.d. is een zaak van overleg en onderhandeling tussen werkgevers en werknemers op basis van gelijkwaardigheid. Met het oog op het wegnemen van knelpunten in de arbeidsvoorwaarden en de werkdruk van werknemers in de collectieve sector worden extra middelen uitgetrokken.

Inkomensvervangende uitkeringen op grond van sociale zekerheidsregelingen en het minimumloon zijn welvaartsvast door ze te koppelen aan de ontwikkeling van regelingslonen in de markt- en collectieve sector.
Alleen indien sprake is van een abrupte volumeontwikkeling dan wel een excessieve loonontwikkeling kan, op grond van in de wet op te nemen uitzonderingsgronden, van deze hoofdregel worden afgeweken. Deze afwijking komt eerst aan de orde nadat de inzet dan wel intensivering van andere beleidsinstrumenten, zoals een actief werkgelegenheidsbeleid en een beleid gericht op het bereiken van een sociaal akkoord, ontoereikend is gebleken. Doet deze laatste situatie zich voor dan zal met de inkomenseffecten daarvan rekening worden gehouden in het kader van het te voeren algemene inkomensbeleid.
In overeenstemming met de Wet op het Minimumloon wordt één maal in de drie jaar de noodzaak tot structurele aanpassing beoordeeld.
Er wordt naar gestreefd de koopkracht van de laagste inkomensgroepen gunstiger te doen ont-

wikkelen dan die van de hoogste inkomensgroepen. Daartoe zal in de eerste plaats met terugwerkende kracht tot 1 juli 1989 de koppeling worden toegepast. Naarmate de economische ontwikkeling meer ruimte biedt, zal allereerst een begin worden gemaakt met het inlopen van inkomensachterstanden van de laagste inkomensgroepen en voorts met een geleidelijke verhoging van de uitkeringspercentages werknemersverzekeringen. Bij de bepaling van het koopkrachteffect van het beleid zal rekening worden gehouden met de uitwerking van specifiek op de laagste inkomensgroepen gerichte subsidies en voorzieningen.
Het wettelijk minimumloon behoudt de functie van bodem in het loongebouw. De werkingssfeer wordt uitgebreid naar alle werknemers, dus ook zij die minder dan een derde van de normale arbeidsduur werken.

Uitbreiding van de werkingssfeer van CAO-en tot hogere inkomensgroepen wordt nagestreefd. In algemene zin dienen de niet-CAO-inkomens niet sterker te stijgen dan de CAO-inkomens. Openbaarheid van inkomen, onder andere in de informatieverschaffing aan medezegenschapsorganen, is hierbij een belangrijk instrument.

In het centraal overleg tussen overheid, werkgevers- en werknemersorganisaties wordt gestreefd naar de totstandkoming van een sociaal akkoord.
Dit sociaal akkoord bevat (bij voorkeur meerjarige) afspraken over de loonontwikkeling, het scheppen en herverdelen van werkgelegenheid, scholing, positieve actie en de financiering van inspanningen ter verbetering van de kwaliteit van essentiële gemeenschapsvoorzieningen, waaronder het milieu.
In deze samenhang en op basis van een beleid, gericht op een gelijkmatig aandeel van alle inkomensgroepen in de welvaartsontwikkeling, moet het mogelijk zijn het draagvlak onder een beheerste arbeidskostenontwikkeling te handhaven en te versterken. In dit verband zal ook een wettelijke regeling tot stand worden gebracht ter stimulering van tussen werkgevers en werknemers overeen te komen winstdelingsregelingen.

Aanvullend op de welvaartsvaste AOW wordt gestreefd naar een algemeen geldend pensioensysteem voor alle werknemers (ook deeltijdwerkers) met een maximum premiegrens ter hoogte van de werknemersverzekeringen. In het kader van de pensioenplicht wordt een begin gemaakt met de harmonisatie van pensioensystemen.
Opgebouwde rechten volgens thans bestaande stelsels worden gerespecteerd en in het nieuwe stelsel ondergebracht. In dit stelsel komt de pensioenbreuk door indexatie van opgebouwde rechten niet voor, wordt de standaard-eindloondoelstelling gehanteerd en worden pensioenrechten opgebouwd voor diegenen die onvrijwillig buiten het arbeidsproces komen te staan. Daarnaast wordt het beleid gericht op het verzelfstandigen van pensioenrechten onder handhaving van een wezenpensioen op basis van solidariteit en wordt de mogelijkheid opgenomen van meeverzekering van een partner.

De VUT-regeling voor ambtenaren blijft vooralsnog gehandhaafd en wordt gefinancierd op basis van omslag. De reikwijdte van de VUT wordt mede bezien in het kader van de personeelsbezetting bij de overheid.
Flexibilisering van de pensioenregelingen wordt bevorderd.

De uitkeringen van de werknemersverzekeringen blijven gerelateerd aan het laatst verdiende loon. Een uitkering mag niet fungeren als afkoopsom voor het recht op arbeid. Zowel naar financiering, uitvoering als uitkeringsrechten en -voorwaarden dient het sociale zekerheidstelsel bij te dragen aan vergroting van werkgelegenheid. In de werkloosheidswet en de WAO worden fouten en onduidelijkheden als gevolg van de stelselherziening hersteld. Dit komt niet alleen de eenvoud van het stelsel, maar vooral ook de rechtspositie van de uitkeringsgerechtigde ten goede.

Via bij-, her- of omscholing of deelname aan werkervaringsprojecten worden werklozen zo veel mogelijk in staat gesteld tot (hernieuwde) deelname aan het arbeidsproces. Terugploegen van uitkeringsgelden naar nieuwe arbeidsplaatsen tegen ten minste het minimumloon wordt bevorderd.

Voor wie de leeftijd van het studiefinancieringsstelsel gepasseerd is, wordt onder nader te omschrijven voorwaarden het recht om met behoud van de uitkering te studeren, ook op HBO en universitair niveau, verruimd. Leeftijdsbeperkingen bij toepassing van scholingsfaciliteiten worden opgeheven.

De eerste bescheiden bijverdienste uit arbeid naast de uitkering wordt geheel vrijgelaten. Bij hogere inkomsten uit arbeid vindt een geleidelijk oplopende korting op de uitkering plaats. In de mate waarin het perspectief op arbeid toeneemt, krijgt een scholings- of sollicitatieplicht een meer verplichtend karakter. Indien een werkloze bij reëel perspectief op een passende baan weigert zich te laten om-, her- of bijscholen dan wel te solliciteren vindt een korting plaats op de uitkering. In de mate waarin het perspectief op arbeid wijkt wordt de sollicitatieplicht versoepeld dan wel opgeschort.

De overheid verplicht zich tot het verwezenlijken van het recht op een arbeidsplaats voor jongeren die zich op de arbeidsmarkt melden, en tot de daarbij behorende minimumloonbescherming. Er wordt een systeem ontworpen waarbij alle schoolverlaters die langer dan een jaar werkloos zijn een werkervaringsplaats wordt aangeboden. De tijdelijke voorziening gemeentelijke werkgelegenheidsinitiatieven wordt in die richting uitgebouwd. Hierbij wordt uitgegaan van een volwaardige rechtspositie voor de betreffende jongeren.

De voorgenomen verlaging van de uitkeringsnorm voor jongeren van 23 – 27 jaar zonder recente werkervaring en van uitwonende jongeren tot 21 jaar gaat niet door.

Inkomensvervangende uitkeringen worden geleidelijk omgezet in zelfstandige inkomensaanspraken waarbij op minimumniveau de aanspraken voor een alleenstaande 70 procent, en voor een alleenstaande ouder 90 procent van het sociaal minimum blijven. Voor samenwonenden/gehuwden wordt dit twee keer 50 procent.
Eenmaal via arbeid verworven economische zelfstandigheid wordt in de sociale zekerheid zo lang mogelijk gerespecteerd.
In dit kader wordt begonnen met de omzetting van de IOAW en de IOAZ in een zelfstandig uitkeringsrecht.
Voor de "1990-generatie" wordt gekozen voor een cohortsgewijze invoering van zelfstandige uitkeringsrechten, onder gelijktijdige afschaffing van kostwinnersfaciliteiten in overige regelingen en zorg dragend voor een zodanige informatiecampagne, dat de essentie van de maatregel doordringt.

De mogelijkheden van gemeenten in het kader van de bijzondere bijstand, voor ondersteuning van mensen met specifieke uitgaven, worden verruimd, met dien verstande dat de rijksoverheid primair verantwoordelijk is voor het inkomensbeleid. Het rijksaandeel in de kosten van bijstand wordt niet verlaagd.

De financiering van de sociale zekerheid dient minder eenzijdig op de factor arbeid te berusten. Nader onderzoek naar mogelijkheden tot verbreding van de heffingsgrondslag wordt gedaan. Uit een oogpunt van verdeling van lasten wordt hierbij ook een verhoging van rijksbijdragen aan volksverzekeringen of fiscalisering mogelijk.

Het EG-beleid wordt ook voor het fiscale beleid steeds belangrijker. Dat geldt allereerst voor de kostprijsverhogende belastingen. Bij de afstemming van de loon- en inkomstenbelasting mag het uitgangspunt van heffing naar draagkracht niet prijs gegeven worden.
In de loon- en inkomstenbelasting wordt bij de heffing uitgegaan van de zelfstandige draagkracht (bepaald door de hoogte van het inkomen en door de woon- en leefsituatie).
Er komt een verhoogde basisaftrek voor alleenstaanden en alleenstaande ouders op basis van criteria die een afdoende controle mogelijk maken.

In het kader van de verdere vereenvoudiging van het fiscale stelsel en het rechtvaardiger maken daarvan wordt de mogelijkheid onderzocht van een systeem waarbij bepaalde aftrekposten voor iedereen aftrekbaar worden tegen het tarief van de laagste schijf. De opbrengsten daarvan kunnen mede worden aangewend voor tariefsverlaging. Bij dit onderzoek wordt tevens het huurwaardeforfait betrokken.

Er wordt een actief beleid gevoerd ter bestrijding van fraude, op het gebied van belastingen, sociale zekerheid en subsidies. Hieronder valt ook oneigenlijk gebruik van internationale heffingen en subsidies. Dit vergt wetgeving en een verdere intensivering van de controle. Internationale samenwerking zal hiertoe worden bevorderd.

Hoofdstuk III

3.1. KWALITEIT EN SAMENHANG

Het is een uitdaging voor de PvdA om de kwaliteit van gemeenschapsvoorzieningen te behouden en verbeteren en aan te passen aan nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen en problemen. Een gezonde, duurzame economische ontwikkeling is daarvoor voorwaarde. De voorzieningen, gerealiseerd in de verzorgingsstaat, functioneren op hun beurt echter weer als voorwaarden voor economische groei. Immers, goed onderwijs, een goede volksgezondheid en infrastructurele voorzieningen zijn daarvoor onontbeerlijk. Degenen die beweren dat gemeenschapsvoorzieningen met name leiden tot te hoge collectieve lasten, miskennen daarmee hoezeer deze voorzieningen een betekenis hebben voor het welzijn van de bevolking en een basis bieden voor economische activiteit.

Waar de kwaliteit van de samenleving nog vele tekorten kent, is inzet van meer mensen nodig. Mensen inzetten op plaatsen waar ze nodig zijn verhoogt niet alleen de kwaliteit van de samenleving, maar ook haar samenhang. Die samenhang wordt immers bepalend beïnvloed door de mate waarin mensen in de samenleving kunnen participeren. Het verrichten van betaalde arbeid en het zo verwerven van economische zelfstandigheid is daartoe een belangrijk middel. Maar ook de mate waarin mensen deel kunnen nemen aan onderwijs, gebruik kunnen maken van culturele voorzieningen, terug kunnen vallen op een recht op zorg dat hen behoedt voor afhankelijkheid zijn in dat verband van het grootste belang. Deze voorzieningen bieden mensen bovendien mogelijkheden tot persoonlijke ontplooiing, zelfstandigheid en mondigheid.
Niet iedereen heeft echter gelijke kansen als het gaat om het gebruik van voorzieningen. Het spreekt vanzelf dat dat om een reactie vraagt. Gelijke kansen, een rechtvaardige verdeling en een goede toegankelijkheid van kwalitatief hoogwaardige voorzieningen zijn doelstellingen van de PvdA.
De verhoging van de kwaliteit van voorzieningen is evenzeer gebaat bij gemotiveerde medewerkers. Dit is een belangrijke reden om hun werkdruk te verkleinen en onevenwichtigheden in hun inkomenspositie weg te nemen.

Onze samenleving is de laatste decennia ingrijpend van samenstelling veranderd. Er zijn meer oudere mensen dan voorheen, terwijl voor jongeren het omgekeerde geldt. Mensen uit andere culturen hebben zich in Nederland gevestigd. Onze samenleving is derhalve van aanzien veranderd, is in cultureel opzicht pluriformer geworden. De samenhang in een pluriforme samenleving als de onze wordt gewaarborgd door het gegeven, dat allen in dit land – oud of jong, man of vrouw, in Nederland geboren of niet – principieel gelijke rechten en plichten hebben. De pluriformiteit in onze samenleving is ook vergroot door een toenemende variatie in levensstijlen. De individualisering en toegenomen mondigheid van mensen, de vrijheid om buiten sociale, vaak levensbeschouwelijk gefundeerde kaders te treden of juist daar zelf en niet op grond van traditie voor te kiezen, illustreren dat. Die pluriformiteit, de mogelijkheid van mensen in vrijheid hun eigen levenskeuzen te maken, is een groot goed. Niemand kan en mag binnen de grenzen van de democratische rechtsorde dat recht ontzegd worden. De grenzen die de rechtsorde stelt, gelden ook in die gevallen waarin godsdienstige of politieke overtuigingen daartegen ingaan. Gelijke behandeling van vrouwen en mannen mag door geen overtuiging gekort worden.
Discriminatie naar ras, herkomst, leeftijd, hetero- of homoseksuele gerichtheid, overschrijdt eveneens die grenzen.

Dat mensen mondiger en zelfstandiger zijn geworden en dat hun ontplooiingskansen zijn vergroot heeft de betekenis van maatschappelijke organisaties veranderd. Deze wijzigingen in de sociale structuur horen gevolgen te hebben voor de wijze waarop de verzorgingsstaat is georganiseerd. Waar sociale structuren niet meer automatisch bepalen op wie men in tijden van afhankelijkheid kan terugvallen, behoort het tot de verantwoordelijkheid van de overheid om te zorgen dat geen mensen buiten de boot vallen. De over-

heid dient borg te staan voor de georganiseerde solidariteit waar de persoonlijke spontane solidariteit niet (voldoende) bestaat of uitkomst kan bieden. Juist ook voor diegenen die langdurig of altijd afhankelijk zijn. Zij zijn het meest aangewezen op de georganiseerde solidariteit. De overheid dient hier basisgaranties te bieden.

Een complexe samenleving als de onze vraagt om een overheid die op uiteenlopende wijzen kan handelen en reageren; vraagt om een overheid die aan die complexiteit recht kan doen. Overheidsinterventies zullen dan ook – afhankelijk van de situatie en het maatschappelijk probleem of ontwikkeling waarop een reactie noodzakelijk is – verschillend zijn. Dan weer zal de overheid sturend moeten zijn, dan uitdagend, dan regelend, dan informatieverstrekkend. De beginselen van de democratische rechtsstaat: rechtszekerheid en rechtsgelijkheid zijn daarbij vanzelfsprekend uitgangspunt.

Wetgeving beoogt individuele burgers, organisaties en ondernemingen aan te spreken op hun bijzondere verantwoordelijkheid voor waarden en belangen, als zij die niet als vanzelfsprekend onderkennen. De huidige wetgeving moet worden getoetst op de vraag of deze bijdraagt aan het eenvoudig bereiken van doelstellingen en of deze wel voldoende is aangepast aan de maatschappelijke ontwikkelingen die plaats gevonden hebben en vinden. Waar kritiek op de overheid terecht is dient deze, gezien de belangrijke rol die de overheid heeft te vervullen, te inspireren tot het verbeteren van het overheidsfunctioneren. De komende jaren zal, wellicht meer dan ooit in het verleden, weer een beroep worden gedaan op het ordenend vermogen van de overheid. De PvdA zal zich met al haar creativiteit inzetten om nieuwe wegen voor de behartiging van vanouds beschermde belangen te vinden. Zij zal tevens nieuwe methoden moeten zoeken voor de organisatie van de nodige maatschappelijke verantwoordelijkheid tegenover de bestaande maatschappelijke problemen.

Het past niet in onze traditie van emancipatie van alle burgers naar meer vrijheid en verantwoordelijkheid, dat de staat de verdediging van alle kwetsbare belangen tot zijn monopolie maakt. De geschiedenis heeft echter geleerd dat een verantwoordelijke maatschappij het niet zonder organisatie door de overheid kan stellen. Een beroep op het zelforganiserend vermogen van een verantwoordelijke samenleving, wat men daaronder ook wil verstaan, volstaat niet. De wetgever moet de condities vastleggen waarop de deelnemers in het maatschappelijke verkeer kunnen worden aangesproken. Niet alleen door de overheid, maar ook door elkaar. In de visie van de PvdA hebben overheid en burgers, gescheiden maar elkaar aanvullende verantwoordelijkheden voor duurzaamheid, kwaliteit en samenhang. Die zorg gaat ons allen aan, als recht en plicht.

Voor de PvdA ligt de politieke opdracht voor de jaren negentig in een strategie die sociale, culturele en economische vernieuwing combineert. In die strategie wordt een bijzondere plaats toegekend aan het onderwijs. Het onderwijs dient in hoofdzaak twee doelen: het moet mensen voorbereiden op deelname aan het arbeidsproces en het moet bijdragen aan de ontplooiing, emancipatie en algemene vorming van mensen. Deze twee doelen liggen niet vanzelf in elkanders verlengde, maar het is voor de PvdA een uitdaging om de verschillende doelen te verbinden. Uitgaven gedaan ten behoeve van het onderwijs zijn investeringen in de kwaliteit van de bestaande en komende samenleving.
Om de verschillende doelen van het onderwijs te kunnen verwezenlijken, moet het onderwijsaanbod gevarieerd, maatschappelijk relevant en voor alle burgers toegankelijk zijn. Niet alleen voor jongeren is onderwijs een belangrijke voorwaarde om weerbaar en flexibel in de maatschappij te staan. Ook voor volwassenen moet er een gevarieerd en kwalitatief goed onderwijsaanbod zijn. Onderwijs aan volwassenen kan bijdragen aan de emancipatie van individuen en groepen (vrouwen, etnische groepen), kan mensen voorbereiden op de veranderende mogelijkheden en eisen van samenleving en arbeidsmarkt en kan ertoe bijdragen dat ouderen zo lang mogelijk actief deelnemen aan de samenleving. Aan het onderwijs van de toekomst stellen wij de eis dat het uitdagend en spannend is voor iedereen.
Aandacht wordt besteed aan mensen die in achterstandssituaties leven en daarom recht hebben op extra voorzieningen. Leerlingen met bijzondere aanleg en vaardigheden krijgen de aandacht en prikkels die ze nodig hebben.
Onderwijs dat aan deze voorwaarden voldoet, stelt hoge eisen aan de leerlingen, maar ook aan de onderwijsgevenden. Er moet daarom veel verbeterd worden in de salarisstructuur en arbeidsomstandigheden van onderwijzend personeel. Dat zal samen met een heldere visie van de overheid op het onderwijs de motivatie versterken.

3.2. ONDERWIJS

Opleidingsachterstanden ontstaan reeds op zeer jonge leeftijd. Leerlingen worden wederom vanaf de vierjarige leeftijd tot de basisschool toegelaten. Het beleid gericht op een grotere zorgbreedte van het basisonderwijs wordt versterkt, waardoor de verwijzing naar het speciaal onderwijs in omvang kan afnemen. De formatiebevriezing in het speciaal onderwijs wordt opgeheven.

Voor de leeftijdsgroep van 12–15/16-jarigen komt er gemeenschappelijke basisvorming. Hiertoe is een herschikking van het scholenbestand noodzakelijk op regionaal niveau. Deze herschikking is gericht op de vorming van brede scholengemeenschappen, en waar dat niet kan op de vorming van zelfstandige vierjarige scholen voor basisvorming.

Voor de leeftijdsgroep boven 15/16 jaar wordt een samenhangend stelsel ontwikkeld van korte en lange beroepsopleidingen enerzijds, voorbereidend hoger onderwijs anderzijds. Basisvorming is geen eindonderwijs. Bevorderd moet worden dat leerlingen òf een beroepsopleiding volgen òf voorbereidend hoger onderwijs, met aansluitend een hogere of wetenschappelijke opleiding. Flexibilisering en versterking van de samenhang tussen de diverse onderwijssoorten wordt daartoe bevorderd. HAVO en VWO worden geleidelijk geïntegreerd tot één schoolsoort met verschillende leerwegen.

Er komt een verbeterde samenhang en wederzijdse doorstroming tussen wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs. Na een selectieve propedeuse wordt door instelling en student gestreefd naar een zo efficiënt mogelijk studieverloop. De overheid is verantwoordelijk voor de financiering van tweede fase-opleidingen in het hoger onderwijs ten behoeve van een door de universiteiten op basis van studieresultaten geselecteerde groep studenten. Zij bevordert de deelname van derden aan de financiering van opleidingen in de tweede fase, zonder de autonomie van de instellingen aan te tasten.

Het bestaande stelsel van studiefinanciering zal zodanig worden gewijzigd, dat het eenvoudiger en rechtvaardiger wordt. Daarbij zal een ouderonafhankelijk stelsel worden gerealiseerd bestaande uit een (in- en uitwonende) basisbeurs, de algemene mogelijkheid van aanvullende studieleningen – die rentedragend worden na beëindiging van de studie –, een verruimde bijverdienregeling en een collectieve ziektekostenverzekering voor studerenden. Voor gehandicapte studenten zal een aparte regeling gelden.
Voor studenten wordt de mogelijkheid geopend in aanmerking te komen voor een OV-jaarkaart of kortingskaart.
Ter voorkoming van een mogelijke studiedrempel voor met name studerenden uit lagere inkomensgroepen, wordt in het gewijzigde stelsel een systeem van schuldlimitering ingebouwd, waarbij een deel van de schuld wordt omgezet in een gift. De aflossing van de studieschuld wordt afgestemd op de werkelijke terugbetalingscapaciteit van de studerende na beëindiging van de studie.

De opbouw van een samenhangend stelsel van algemene en beroepsgerichte volwasseneneducatie, waaronder de open universiteit, wordt met kracht voortgezet. Bijzondere aandacht voor toegankelijkheid, laag-drempeligheid en aansluiting van de voorzieningen is daarbij nodig. Een stelsel van educatief verlof zal worden ontwikkeld om de deelname aan volwasseneneducatie aanzienlijk te vergroten. Er wordt een begin gemaakt met een stelsel van "onderwijsrechten", met aandacht voor de toenemende onderwijsvraag van ouderen. Dit onderwijsrecht krijgt gestalte door de introductie van het zogenaamde voucher-systeem.

Nascholing wordt een normaal onderdeel van de taak van een leerkracht. Grotere aandacht zal worden besteed aan loopbaanplanning en personeelsbeleid in ruimere zin.
Doorstroming en vervroegde uittreding zullen daarbij belangrijke instrumenten blijven.

In de besturing van het onderwijs dient meer ruimte te komen voor afweging door instellingsbesturen zelf en de lokale en provinciale overheid. Landelijk worden kwaliteitseisen vastgesteld en wordt op de naleving daarvan toegezien. Deze veranderende taakstelling heeft consequenties voor de omvang van de taken en het ambtelijk apparaat van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

In de planning, de bouw en de instandhouding van voorzieningen komt de provincies een belangrijke rol toe.
Alle door het openbaar onderwijs gemaakte kosten worden niet meer automatisch toegekend aan het bijzonder onderwijs. Gemeente- en provinciale besturen maken gebruik van het instrument van directe meting naar de maatschappelijke behoefte bij het vervullen van hun wettelijke taak zorg te dragen voor voldoende openbaar onderwijs.
De openbare school – als ontmoetingsplaats voor allen – verdient alle steun. Scholen die een monopoliepositie innemen in een kern of regio, dus ook de laatste school in een kern, dienen de openbare bestuursvorm te hebben.

Het beleid is erop gericht om de nieuwe technologie, milieukunde en informatica een vaste positie te geven in het onderwijs. Dit vereist een langjarig investeringsbeleid.

3.3. VOLKSGEZONDHEID EN MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING

De toegankelijkheid van de zorg moet gewaarborgd blijven, evenals een goede spreiding en beschikbaarheid van voorzieningen. Eventuele

beperkingen van het gebruik mogen niet in de eerste plaats financieel van aard zijn. Over de beschikbaarheid van voorzieningen zal besluitvorming plaatsvinden aan de hand van wetenschappelijke informatie over medisch nut, behoefte en kosten. Planning en verstrekkingenpakket zullen voldoende zekerheid moeten bieden voor het noodzakelijk aanbod van zorg.

De komende jaren zijn er met name extra middelen noodzakelijk voor het inlopen van de achterstanden in de langdurige zorg.
Een toenemend aantal mensen is daarvan afhankelijk, zoals geestelijk en lichamelijk gehandicapten, verblijfspatiënten in psychiatrische ziekenhuizen, verpleeghuisbewoners en bewoners van bejaardenoorden. In deze vorm van zorg is een grote achterstand ontstaan: een tekort aan bedden en een tekort aan personeel resulterend in te lange wachtlijsten en slechte huisvesting. Verbeteringen in de zorg worden mede betaald uit bezuinigingen die de kwaliteit niet aantasten.
Vrouwenhulpverleningsprojecten worden uitgebreid en op termijn geïntegreerd in de reguliere zorg.
In de komende periode zal een sterke nadruk dienen te liggen op het doelmatig besteden van de beschikbare middelen.

De mogelijkheden voor professionele zorg aan huis dienen te worden vergroot. Wijzigingen in het verzekeringsstelsel dienen te worden getoetst aan de mate waarin thuiszorg – met name voor gehandicapten en chronisch zieken – mogelijk wordt, onder meer door verbetering van de gezinsverzorging, het kruiswerk en de bejaardenhulp. Belemmeringen in financiering, organisatie en dergelijke voor een adequate en doelmatige samenwerking in de eerste lijn en voor het bieden van een samenhangend hulpaanbod, worden weggenomen. Bevorderd wordt dat gehandicapten voor de voorzieningen die zij nodig hebben slechts naar één loket hoeven.
Voorlichting om te motiveren tot gezonder gedrag door beperking van gebruik van tabak, drugs en alcohol, door gezondere voeding en meer sportieve inspanning is van groot belang. Er komt een verbod op tabak- en alcoholreclame.
Voorlichting over veilig seksueel gedrag vormt het belangrijkste middel om de ziekte Aids en andere seksueel overdraagbare ziektes in te dammen.
Gemeenten krijgen de ruimte om hun gezondheidsdiensten adequaat toe te rusten, ten einde dergelijke taken te kunnen uitvoeren of coördineren.

In de komende regeerperiode wordt een ziektekostenverzekering voor alle inwoners geïntroduceerd, met een breed en diep basispakket, vergelijkbaar met het huidige ziekenfondspakket en de AWBZ. De premie wordt voor ten minste 90 procent via de belastingheffing naar draagkracht opgebracht.
De eigen bijdragen voor specialistische hulp en geneesmiddelen worden afgeschaft.

De overheid dient verantwoordelijk te blijven voor de planning van voorzieningen. Consumentenorganisaties en verzekeraars worden bij de uitvoering ingeschakeld.
De invloed van lagere overheden zal worden vergroot door het geven van meer bevoegdheden ten aanzien van zorginstellingen.

De overheid is verantwoordelijk voor de bewaking van de kwaliteit van de zorg. De Inspectie dient zodanig te zijn toegerust, dat aan deze verantwoordelijkheid vorm gegeven kan worden. De kwaliteitstoetsing en het kostenbewustzijn binnen de volksgezondheidszorg zullen worden gestimuleerd.
De bevoegdheden van de Inspectie worden uitgebreid (een verplichting voor instellingen en beroepsbeoefenaren om informatie te verstrekken).
De positie van gebruikers van deze voorzieningen zal door wettelijke regelingen worden versterkt. Elke instelling krijgt een interne instantie voor klachtenbehandeling. Er is beroep mogelijk op een extern publiekrechtelijk orgaan.
Voor de ondersteuning van plaatselijke, provinciale en nationale patiëntenorganisaties worden meer middelen uitgetrokken.

Het recht op euthanasie, onder strikte voorwaarden en uitsluitend als de betrokkene zijn vrije wil daartoe bij herhaling heeft kenbaar gemaakt, wordt wettelijk geregeld. In de wet wordt bepaald dat de vrije wil van betrokkene ook in een euthanasieverklaring kan worden vastgelegd.
Een zinloze medische behandeling kan gestaakt worden zonder dat van euthanasie sprake is. Dat geldt ook voor het staken van een zinloze medische behandeling van een vegetatief comateuze patiënt. Blijft een comateuze patiënt echter zonder behandeling leven en is er geen sprake van een euthanasieverklaring, dan mag geen euthanasie worden toegepast. De arts die aan de eisen van de wet voldoet is niet strafbaar. De positie van de verpleegkundige die uitvoeringshandelingen verricht onder verantwoordelijkheid van de arts zal afzonderlijk worden geregeld.

Er komt een wettelijke regeling van het erfelijkheidsonderzoek, waarbij de vrijwilligheid van de onderzochten voorop staat. De resultaten van een erfelijkheidsonderzoek mogen alleen aan de onderzochten worden meegedeeld. Aanwending van deze gegevens voor niet-medische doelen,

bij voorbeeld door verzekeringsmaatschappijen of werkgevers, wordt verboden.

Technologische ontwikkelingen die er toe leiden dat de selectie van mensen op grond van aanleg en genetische prognoses wordt uitgelokt, worden op grond van ethische overwegingen niet toegepast.
Er komt een wettelijke regeling voor gen-therapie waarin de voorwaarden waaronder de toepassing daarvan wordt toegestaan worden opgenomen. De methodes moeten naar strenge normen volkomen veilig zijn en volgens een daartoe bevoegd college ethisch verantwoord; behandeling is slechts mogelijk als die een genezing van de betrokkene bewerkstelligt en geen veranderingen in de erfmassa van toekomstige generaties teweegbrengt.
Ook hier staat de vrijwilligheid van de patiënt voorop en mogen de gegevens niet aan anderen worden doorgegeven.
Proefnemingen zijn slechts mogelijk onder de door de overheid gestelde voorwaarden en eisen.
Er komt een wet op medische experimenten, waarin onder meer de experimenten op (pre-)embryo's geregeld worden

Kunstmatige bevruchting is een geaccepteerde methode voor het krijgen van kinderen, ongeacht seksuele gerichtheid of burgerlijke staat. Commercieel draagmoederschap blijft verboden.

De rechtsbescherming van risico-groepen, Aidspatiënten en sero-positieven wordt wettelijk geregeld. Er wordt bevorderd dat dit op Europees niveau in een richtlijn vastgelegd wordt.

In de komende regeerperiode dient meer aandacht te worden besteed aan het onderzoek naar preventie en naar chronisch, invaliderende ziekten. Binnen de beschikbare middelen voor medisch onderzoek wordt prioriteit gegeven aan sociaal-wetenschappelijk en fundamenteel onderzoek, zoals bij voorbeeld naar de grote gezondheidsverschillen tussen mensen met een verschillende sociaal-economische status, reuma en vroegtijdige onderkenning van ontwikkelingsstoornissen.
De overheid bevordert een dienstverband voor werkers in de gezondheidszorg

Een belangrijk terrein van overheidszorg is de maatschappelijke dienstverlening. Deze omvat een grote variëteit van voorzieningen en functies zoals de thuiszorg, advies en informatie bij sociale problemen, de opvang van mensen in crisissituaties en thuislozen en het algemeen maatschappelijk werk. De verantwoordelijkheid voor deze voorzieningen ligt deels bij de gemeenten, deels bij het rijk. De maatschappelijke dienstverlening moet inspelen op de snel veranderende sociale vraagstukken: een toenemend aantal ouderen, ontwikkeling van een multiculturele samenleving, problemen ten gevolge van langdurige werkloosheid en van sociaal isolement. Vernieuwing en kwaliteitsverbetering en vergroting van de doelmatigheid van de dienstverlening vragen aandacht.
Het welzijnsbeleid wordt gericht op nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen. Hiertoe worden ontwikkelingsactiviteiten en experimenten ondergebracht in een landelijk programma.
In het welzijnsbeleid zal de waarde van de amateursportbeoefening tot uitdrukking gebracht moeten worden door ondersteuning van de breedtesport, verbetering van voorzieningen ten behoeve van topsporters en het stimuleren van het vrijwilligerswerk door het verhogen van de vrijstelling voor vrijwilligersvergoedingen.
In de sfeer van vrijetijdsbesteding wordt zeggenschap, initiatief en eigen organisatie van mensen bevorderd.

3.4. KUNST EN MEDIA

De overheid voert op het terrein van de kunsten een voorwaardenscheppend beleid. Uitgangspunten daarbij zijn: kwaliteit, toegankelijkheid, vernieuwing en emancipatie. Kunstzinnige uitingsvormen zijn bij uitnemendheid geschikt om mensen gevoelig te maken voor veranderingen. De overheid draagt zorg voor de vereiste basisvoorzieningen en infrastructuur, ten einde een brede cultuuroverdracht te waarborgen. Zij ondersteunt in het bijzonder de noodzakelijke vernieuwing en honoreert originaliteit in de artistieke produktie, ook als opdrachtgever. Zij draagt zorg voor een effectieve cultuurspreiding. Dat betekent de voorziening in de uitleen van boeken, video, film en beeldende kunst en de integratie van de kunstzinnige vorming in het reguliere onderwijs, evenals de bereikbaarheid van muziek, theater, dans als uitvoerende kunsten voor een breed publiek. Extra aandacht zal daarbij worden gegeven aan gebieden buiten de Randstad. Zij stimuleert kunstzinnige vorming en amateuristische kunstbeoefening. Zij draagt de eerste verantwoordelijkheid voor het behoud en de uitbreiding van collecties in musea en archieven en ziet toe op de kwaliteit van de bebouwde omgeving.

De toepassing van het profijtbeginsel kan, gegeven de essentiële betekenis van de ontwikkeling der kunsten, zowel naar produktie als naar consumptie gemeten, slechts een beperkte betekenis hebben. Het mag de toegankelijkheid voor brede groepen door tarieven niet belemmeren. Om de toegankelijkheid te vergroten worden de rijksmusea één dag per week gratis opengesteld.

In Europees verband is behoud en ontwikkeling van de Nederlandse cultuur en taal van groot belang om aldus bij te dragen aan noodzakelijke en vruchtbare verscheidenheid. Nederland zal daarbij een stimulerende functie vervullen. Dat geldt ook voor de ontwikkeling van gemeenschappelijke projecten op artistiek terrein door de lidstaten der Europese Gemeenschap.
In het Nederlandse internationale cultuurbeleid is nauwe samenwerking gewenst tussen Nederland en de Nederlandstalige gemeenschap in België. Cultuuruitingen van etnische groepen worden gestimuleerd.

Het mediabeleid van de overheid zal zijn gebaseerd op twee uitgangspunten: het scheppen van waarborgen voor de vrijheid van informatie en meningsvorming en de bevordering van cultuurspreiding in de breedste zin. Via de massamedia kan de overheid, met inachtneming van de grondwettelijke informatievrijheid, in stimulerende en voorwaardenscheppende zin aan cultuurspreiding belangrijk bijdragen. Zulk voorwaardenscheppend beleid zal geleidelijk in de plaats treden van het voorwaardenstellende optreden, in het bijzonder jegens de omroep, tot nu toe.
Op basis van deze uitgangspunten heeft de overheid de verantwoordelijkheid voor het bestaan van een publiek bestel, waarbinnen NOS en omroepverenigingen in staat worden gesteld op niet-commerciële basis een veelsoortig aanbod aan informatie, educatie, kunstprogramma's en amusement aan te bieden. Dit aanbod moet ook in die zin gevarieerd zijn, dat het bestel zowel grote als kleine publieksgroepen weet te bereiken. Daartoe is een minimum aan Nederlandstalige programma's – ook in kostbaarder programmacategorieën – vereist. Daarnaast is uitbreiding van de zendtijd overdag, vooral voor educatieve en informatieve doeleinden, van belang. Om specifieke aandacht voor etnische groepen te garanderen zal deze groep als doelgroep in de Mediawet worden opgenomen.
De positie van het Stimuleringsfonds voor Nederlandse culturele omroepprodukties wordt versterkt. Zendtijdtoewijzing aan omroeporganisaties zal niet jaarlijks maar op basis van een meerjarig concessiesysteem geschieden. Voor een goede ontwikkeling van de publieke omroep is het van belang de NOS bestuurlijk te verzelfstandigen en haar positie (financieel) te versterken. Het publieke bestel wordt gefinancierd uit de omroepbijdragen en de opbrengsten van de STER-zendtijd. Verhoging van de omroepbijdragen moet zoveel mogelijk worden voorkomen. Daarom mogen de opbrengsten uit de STER worden vergroot binnen de grenzen die het karakter van een publiek bestel op grond van bovenstaande uitgangspunten stellen. Uitbreiding van de STER-zendtijd en tariefdifferentiatie al naar gelang kijkdichtheid mogen daarom wel worden overwogen, opzettelijk verband tussen reclameboodschappen en programma's en het onderbreken van programma's door reclame niet.
De mogelijkheden voor regionale en lokale omroepen worden uitgebreid mede door reclameinkomsten mogelijk te maken.
Dagbladen en opinieweekbladpers komen, door middel van het Bedrijfsfonds voor de Pers, in aanmerking voor redelijke compensatie van gederfde advertentie-inkomsten.
Ondanks de beoogde versterking van het publieke bestel, nationaal, lokaal en regionaal, zullen de mogelijkheden van (grensoverschrijdende) commerciële omroepen toenemen, te meer daar technische en, in het bijzonder in Europees verband, juridische belemmeringen onhoudbaar zullen blijken. Mochten commerciële omroepen hun intrede doen, dan zijn daarop toegesneden regelgeving en financiële heffingen gewenst.

In geen geval worden drukpersondernemingen in eigendom en beheer van omroepen betrokken. Concentratie van economische en juridische zeggenschap over diverse soorten media tegelijk in handen van één onderneming dient met wettelijke middelen te worden verhinderd. Naar het voorgestelde model van het Bedrijfsfonds voor de Pers wordt een wettelijke regeling tot stand gebracht, die een al te grote concentratie in eigendom van dag- en weekbladpers onmogelijk maakt. Dat kan en moet gebeuren op een wijze die de vrijheid van drukpers onverlet laat.

3.5. GELIJKE KANSEN

Voorzieningen waar ieder recht op heeft, algemene voorzieningen, blijken door sommigen niet of slecht bereikt te worden. Maatschappelijke herkomst bepaalt nog te veel de onderwijskansen, werk is niet voor iedereen beschikbaar. Onevenredig vaak geldt dit voor vrouwen en meisjes, mensen die tot etnische groepen behoren en groepen jongeren. Daarnaar verdient bijzondere beleidsaandacht uit te gaan. Waar mogelijk in het kader van algemeen beleid. Bijzonder, categoraal beleid of bijzondere voorzieningen zijn slechts dan aangewezen als mensen niet bereikt worden door algemene voorzieningen en/of als hun problemen specifieke aandacht rechtvaardigen. In dit verband wordt het PCG-beleid, zoals dit de afgelopen jaren is gevoerd, voortgezet.

Het onderwijsbeleid zal bij voorrang aandacht geven aan leerlingen, die vanuit een maatschappelijke achterstand moeten werken. De gewone basisschool zal dan ook in de gelegenheid worden gesteld extra aandacht te geven aan kinderen met leer- en opvoedingsproblemen, zodat de

groei van het speciale onderwijs binnen verantwoorde grenzen kan worden gehouden.
In onderwijsvoorrangsgebieden kunnen gericht extra middelen worden aangewend als met schoolbesturen afspraken over het gebruik daarvan zijn gemaakt.
Doel van het onderwijs aan kinderen uit etnische groepen is hun integratie in de Nederlandse samenleving te bevorderen onder behoud van hun cultureel zelfbewustzijn. Het onderwijs in de eigen taal en cultuur (OETC) valt ook onder het recht van etnische groepen om de eigen cultuur te beleven.
Het probleem van de segregatie binnen het onderwijs wordt bestreden door een kwalitatief beleid in de betrokken scholen.

Docentenopleidingen worden verbeterd, waarbij gerichte aandacht wordt gegeven aan het onderwijs aan meisjes en etnische groepen.
Er komt een informatiepunt bij de landelijke pedagogische centra, dat alle beschikbare kennis en ervaring inzake onderwijs en etnische groepen toegankelijk maakt.
Bevorderd zal worden dat jongeren uit etnische groepen docentenopleidingen gaan volgen. Ouders en etnische organisaties worden meer betrokken bij het onderwijs om het volgen van onderwijs te stimuleren. In de te ontwikkelen eindtermen van het basisonderwijs zullen de onderwijsemancipatiedoelstellingen, met inbegrip van de omgang der seksen, herkenbaar aanwezig moeten zijn.
In de Wet op de Basisvorming zullen verzorging en maatschappijleer als zelfstandige vakken worden ingevoerd.

De arbeidsdeelname van vrouwen is nog steeds te laag. Waar het bereiken van economische zelfstandigheid verloopt via betaalde arbeid, is een aantal beleidsmaatregelen noodzakelijk.
Het beleid gericht op positieve actie en herintredende vrouwen zal worden geïntensiveerd. De overheid zal hierbij een voortrekkersrol vervullen. Het meest effectieve instrumentarium zal worden ingezet. Nodig zijn de zorg voor roldoorbrekend onderwijs, de zorg voor voldoende arbeidsplaatsen, de zorg voor voorzieningen om de combinatie ouderschap/betaalde arbeid mogelijk te maken. Kinderopvang is dan ook een noodzakelijke infrastructurele voorziening.
Een forse uitbreiding van kinderopvangplaatsen is noodzakelijk. De financiering van deze uitbreiding zal geschieden in een evenwichtige verhouding van alle belanghebbenden: ouders, bedrijfsleven en overheid.
De overheid stelt eisen betreffende kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid. Er komt een landelijk geldend tarief, rekening houdend met de draagkracht van de ouder(s). Bedrijven worden gestimuleerd – via een aftrekpost in de vennootschapsbelasting – kinderopvangplaatsen tot stand te brengen, al dan niet in de vorm van public-private-partnership. Indien het stimuleren onvoldoende resultaat heeft, kan bedrijven een verplichting worden opgelegd.

Systematisch zal gewerkt worden aan het voorkomen en bestrijden van mishandeling van vrouwen en vrouwenhandel. Dit krijgt intensievere aandacht van politie en justitie.
Prioriteit heeft de bevordering van deskundigheid van hulpverleners, politie en onderwijzend personeel op het terrein van hulp bij seksueel geweld en incest.
De capaciteit van vrouwenopvang zal worden vergroot.
Versterking van de positie van vrouwen en het opheffen van de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen zijn nodig om mishandeling tegen te gaan.
Bestrijding van geweld tegen homoseksuele mannen en vrouwen zal door middel van samenwerking van politie, hulpverlenende instellingen en organisaties van homoseksuele mannen en vrouwen, worden geïntensiveerd.

Zowel op sociale als op economische gronden is het ongewenst dat Nederland voortgaat gedeeltelijk arbeidsongeschikten volledig uit het arbeidsproces te weren. De WAGW vervult een belangrijke rol bij het afremmen van de uitstoot naar de WAO.
Afgestemd op de mogelijkheden van bedrijfstak of onderneming zal de verplichting gelden om een bepaald percentage werknemers die voldoen aan de criteria van de WAGW in dienst te hebben. Ondernemingen die niet aan deze verplichting voldoen, betalen een afkoopsom ter hoogte van een volledige AAW-uitkering per arbeidsplaats.
Daarnaast krijgt preventie van arbeidsongeschiktheid een hoge prioriteit. De bedrijfsgezondsheidszorg wordt hiertoe uitgebreid en er wordt toegezien op een striktere naleving van de regelgeving op het terrein van de arbeidsomstandigheden.
Medezeggenschapsorganen krijgen ruimere bevoegdheden. De Arbeidsinspectie wordt beter toegerust en toegankelijker voor medezeggenschapsorganen.

Het aantal ouderen neemt de komende jaren sterk toe. Uitgangspunt voor het beleid is dat ouderen zo lang mogelijk zelfstandig in hun vertrouwde omgeving kunnen blijven wonen. Het beleid is gericht op het scheppen van voorwaarden in de sfeer van inkomen, welzijn en huisvesting om als oudere zo lang mogelijk zelfstandig en op een volwaardige wijze deel te nemen aan

de samenleving. Er zal een gedifferentieerd aanbod, zowel kwantitatief als kwalitatief, van woonzorgvoorzieningen moeten worden ontwikkeld. Daarnaast zal aandacht moeten worden besteed aan veilige voetgangersroutes en goed openbaar vervoer.
Het flankerend ouderenbeleid zal verder uitgebouwd moeten worden. Daarnaast verdient de specifieke zorg voor ouderen bijzondere aandacht. Mensen die ouder zijn dan 65 jaar dienen recht te hebben op voorzieningen krachtens de AAW.
De gemeente hoort de verantwoordelijkheid te dragen voor de uitvoering van een samenhangend en toegankelijk voorzieningenbeleid ten behoeve van ouderen.
Discriminatie naar leeftijd in bij voorbeeld de samenstelling van besturen wordt verboden.

Evenredige participatie – zowel kwantitatief als kwalitatief – van etnische groepen in maatschappelijke verbanden is uitgangspunt van beleid. Dit geldt zowel voor leerling, leerkracht en werknemer als voor bestuurlijke functies. De overheid zal hierbij als werkgever een voortrekkersfunctie vervullen. Er is een taak voor de overheid en het bedrijfsleven om te komen tot evenredige deelname van etnische groepen aan de arbeidsmarkt. Deze taak zou onderdeel moeten uitmaken van een sociaal akkoord. Bij de realisering van de inspanningsverplichting dient, waar mogelijk, "contract compliance" als instrument te worden ingezet. Mocht dit onverhoopt geen resultaten opleveren, dan zullen verplichtende maatregelen, zoals quotering, moeten worden genomen.

Het ondernemerschap van leden van etnische groepen wordt gestimuleerd. Voor de eerste generatie komt er een beperkte ontheffingsmogelijkheid van de vestigingswetgeving, in combinatie met een opleidingsfaciliteit.

In een wet tegen discriminatie wordt het maken van onderscheid op grond van geslacht, hetero- of homoseksuele gerichtheid, ras, politieke gezindheid, godsdienst, levensovertuiging, burgerlijke staat of leef- en woonsituatie verboden. Burgerlijke staat dient tevens geen rol te spelen bij adoptie of pleegouderschap. In de komende tijd zal een uitgewerkt homo-emancipatiebeleid vorm dienen te krijgen.
Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen ondervinden in hun relaties discriminatie, met name vanwege de regelgeving op het gebied van ouderschap, alimentatie, pensioenvoorzieningen en erfrecht. Deze problemen bestaan ten dele ook voor heteroseksuele niet-huwelijkse relaties. In het kader van de gelijke behandeling wordt de mogelijkheid van een "geregistreerd partnerschap" ingevoerd.

Nederland voert een duidelijk en ruimhartig beleid bij de toelating van vluchtelingen en bevordert dit ook in het kader van de internationale samenwerking. De medewerking van Nederland aan de totstandkoming van een geharmoniseerd vluchtelingenbeleid in landen van de Europese Gemeenschap is alleen mogelijk als gevolg van een ruimhartige toelatingsnorm op basis van verdragen van de Verenigde Naties inzake de Rechten van de Mens en het daarop gebaseerde vluchtelingenverdrag, en op basis van een duidelijke procedure met internationale rechtsbescherming. In Europees verband dient een politiek gevoerd te worden om een groter deel van de wereldvluchtelingenstroom op te vangen.
De PvdA wijst het invoeren van de verplichting een identiteitsbewijs te dragen van de hand.

Legaal in Nederland wonende buitenlanders dienen over een zo duidelijk mogelijke rechtspositie te beschikken en zo min mogelijk te worden geconfronteerd met controlemaatregelen.
Er komt een wet Gelijke Behandeling Vreemdelingen waarin bepaald wordt dat zij, na vijf jaar legaal verblijf in Nederland, gelijk behandeld zullen worden aan Nederlanders en niet langer onder de werking van de Vreemdelingenwet vallen. Aan vreemdelingen die ten minste vijf jaar in Nederland hebben gewoond, wordt de mogelijkheid geboden om, binnen twee jaar na hun eventuele remigratie, één maal gebruik te maken van de mogelijkheid tot terugkeer. De remigratieregeling voor migranten moet een wettelijke grondslag krijgen. De leeftijd voor deze regeling wordt verlaagd tot 45 jaar, belemmeringen in het kader van de WAO zullen worden weggenomen.

Zij die langer dan vijf jaar legaal in Nederland verblijven krijgen het actief en passief kiesrecht bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en het recht hun stem uit te brengen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Een staatscommissie zal worden verzocht advies uit te brengen over de vraag of ook het passief kiesrecht voor de Tweede-Kamerverkiezingen kan worden toegekend.

De asielprocedure zal zowel zorgvuldig als kort zijn.
Herziening van de Vreemdelingenwet moet leiden tot verbetering van de asielprocedure en mag niet gebruikt worden om toelating van vluchtelingen verder te bemoeilijken.
De behandelingsduur van naturalisatieverzoeken dient zoveel mogelijk te worden beperkt.
Vreemdelingen die toegelaten zijn in het kader van gezinshereniging krijgen na een jaar verblijf een zelfstandige verblijfsvergunning.

3.6. OPENBARE ORDE

Om tot een goede aanpak van de criminaliteit te komen dient een betere integratie van het bestuurlijke en het justitieel beleid tot stand te komen van (lagere) overheden, justitie, politie, reclassering en – voor onderdelen – andere speciale diensten of instellingen. Hoofdpunten hierbij zijn preventie, alternatieve sancties en nazorg. De lokale aanpak van veel voorkomende criminaliteit, vandalisme en winkeldiefstal zal krachtig ondersteund worden.

Criminaliteit, vooral de zware en georganiseerde vormen, stoort zich niet aan gemeente-, regio- of landsgrenzen. De politie-organisatie bij de opsporing van de daders van (zware) criminaliteit zal hierop worden afgestemd.
De overheid zal tijdig normen en strafbepalingen ontwerpen voor nieuwe vormen van criminaliteit. Het opsporings- en justitieel apparaat zullen beter toegerust worden om deze nieuwe vormen van criminaliteit te bestrijden.

De politietaak krijgt zoveel mogelijk gestalte op het lokale niveau en wordt geïntegreerd in het totale gemeentelijke beleid. Daar waar het bestuurlijk draagvlak van de gemeente voor de behartiging van de politietaak tekortschiet, zullen er regionale organisatievormen voor de politie komen. De bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de gehele politietaak – uitgezonderd de justitiële aspecten – wordt gelegd in handen van de Minister van Binnenlandse Zaken.
De voorwaarden zullen worden vervuld om – met het PKP-rapport als basis – te komen tot een verantwoorde herschikking van capaciteit tussen gemeentelijke politiekorpsen.

Ten einde effectief gestalte te geven aan criminaliteitsbestrijding en de mogelijkheden voor preventie en hulpverlening te vergroten, wordt het politiebudget structureel verhoogd.

Particuliere bewakingsdiensten zijn geen alternatief voor de politie. Zij vervullen echter wel een nuttige taak bij de beveiliging. Er komt een wettelijke regeling voor bewakingsdiensten (opleidingseisen, bevoegdheden, uitrusting, vergunningen en controlemogelijkheden).

Belemmeringen die de burger bij het zoeken naar zijn recht ontmoet dienen te worden weggenomen. Dat vereist een goed toegeruste rechterlijke macht en het ontbreken van onoverkomelijke financiële drempels voor de minder draagkrachtigen bij de gefinancierde rechtshulp, waarbij tevens voor bijzondere situaties de mogelijkheid van een hardheidsclausule dient te worden ingevoerd.

In het functioneren van het strafrechtelijk apparaat heeft het verhogen van de pakkans bij wetsovertredingen en het sneller verwerken van strafrechtelijke zaken prioriteit. De organisatie wordt hieraan aangepast en het personeel uitgebreid.

Het slachtoffer van criminaliteit heeft recht op een goede bejegening door politie en justitie. Deze dienen bij de afhandeling van een zaak rekening te houden met de belangen van het slachtoffer. Rechten van het slachtoffer zullen in de wet worden opgenomen.
Politie en Openbaar Ministerie dienen actief te bemiddelen bij een schaderegeling tussen dader en slachtoffer.
Het Schadefonds Geweldsmisdrijven krijgt een ruimere grondslag.

Het zoeken naar alternatieven voor de korte vrijheidsstraf – zoals dienstverlening – wordt voortgezet. Daarnaast blijft voldoende gevangeniscapaciteit een voorwaarde voor rechtshandhaving, waarbij met name een goede voorbereiding op de maatschappij en opvang en begeleiding bij vrijlating een voorwaarde voor het tegengaan van recidive is.

Drugsverslaving is niet alleen een groot probleem op het terrein van de volksgezondheid, maar ook een belangrijke factor in het criminaliteitsvraagstuk.
Het Nederlandse beleid, dat gericht is op het scheiden van soft- en harddrugs en op het scheiden van gebruik van en handel in drugs waarbij de gebruiker in de eerste plaats met hulpverlening tegemoet wordt getreden, wordt voortgezet. Daartoe dient de verslavingszorg verder te worden versterkt en beter te worden afgestemd op het werk van de GGD en andere sociale instellingen.
De mogelijkheden om verslaafden die met justitie in aanraking komen te laten afkicken, worden verruimd.
De activiteiten gericht op de aanpak van drugshandel worden geïntensiveerd.
Naast het beleid gericht op drugsverslaving verdient ook het beleid gericht op gok- en alcoholverslaving de nodige aandacht. De hulpverlening aan deze categorieën verslaafden wordt geïntensiveerd.

De herziening van de zedelijkheidswetgeving dient te worden voltooid. Uitgangspunt is daarbij dat de wet de seksuele zelfbeschikking dient te beschermen en te ontzien.
De bescherming van jongeren beneden de 16 jaar blijft gehandhaafd. De verjaringstermijn en de huidige klachtregeling worden dusdanig gewijzigd, dat vervolging tot 12 jaar na het bereiken van de meerderjarigheid in ieder geval mogelijk

is. Bij zedenmisdrijven jegens minderjarigen kunnen klachten ook worden ingediend door het slachtoffer zelf, mits ouder dan 12 jaar.

3.7. VOLKSHUISVESTING

De woningbouwprogrammering wordt weer taakstellend en dient aan te sluiten op de veranderende maatschappelijke behoeften.
Er zullen voldoende woningen worden gebouwd om het woningtekort kwalitatief en kwantitatief terug te dringen. In een evenwichtige programmering wordt naast sociale woningbouw ook het bouwen van koopwoningen bevorderd, mede met het oog op de gewenste doorstroming.

De positie van de gemeente op het terrein van de volkshuisvesting wordt versterkt. Er komt een gemeentelijk volkshuisvestingsfonds, waarin alle eenmalige bijdragen voor nieuwbouw en woningverbetering worden gestort. Er worden prestatieeisen vastgesteld waarop de verantwoording aan het rijk gebaseerd moet zijn. De provincies zorgen daarbij voor een regionale afstemming van bouwactiviteiten.
Het bouwen in stedelijke agglomeraties wordt bevorderd.

De revitalisering van de steden is van groot belang voor de kwaliteit van de omgeving. Vooral in de grotere steden is de kwalitatieve woningachterstand nog zeer groot; daarom ligt het accent bij de aanpak van de stadsvernieuwing sterk op de grote steden.

Aan het intensieve beheer van woningen en woonomgeving wordt meer aandacht besteed. De middelen die op verschillende onderdelen van de rijksbegroting (in)direct bestemd zijn voor stads- en dorpsvernieuwing worden in een dusdanig tempo gedecentraliseerd, dat aan het einde van deze kabinetsperiode de omvang van het huidige fonds voor stads- en dorpsvernieuwing ten minste is verdubbeld.

De betaalbaarheid van het wonen wordt veilig gesteld door de handhaving van een gemengd stelsel van individuele subsidies en objectsubsidies. Aan de individuele huursubsidie wordt niet getornd. De maximumhuur waarover men subsidie ontvangt wordt geïndexeerd.

Bij het bepalen van de aanvangshuren van gesubsidieerde huurwoningen in de sociale sector wordt rekening gehouden met de draagkracht van mensen met een modaal inkomen. De nu geldende huurbescherming blijft gehandhaafd.

Uitgangspunt is een evenwichtige behandeling van huurders en eigenaar-bewoners waar het gaat om de woonlasten. Ook binnen de groep van huurders wordt gestreefd naar evenwicht: zoals de huursubsidie ervoor zorgt dat mensen niet te hoge woonlasten hebben, zo zal van huurders die verhoudingsgewijs te goedkoop wonen een bijdrage worden gevraagd. Binnen de groep van eigenaar-bewoners wordt gestreefd naar een eerlijke spreiding van het fiscale voordeel. De afroming van onevenredig profijt in de volkshuisvesting maakt financiering van investeringen in dezelfde sector mogelijk.

Woningcorporaties en gemeentelijke woningbedrijven worden in staat gesteld hun huisvestingstaken op een sociaal en economisch verantwoorde wijze te vervullen. Hun activiteiten moeten bijdragen aan een gevarieerde bevolkingsopbouw van buurten en wijken.
Aankoop en eventuele verkoop van woningen worden als instrumenten van sociaal volkshuisvestingsbeleid ingezet. De vereiste gemeentelijke toestemming bij het verkopen van corporatiewoningen blijft gehandhaafd.

De positie van woonconsumenten wordt versterkt door steun aan de landelijke organisaties van huurders en eigen woningbezitters en door het stimuleren van zelfstandige bewonersorganisaties op lokaal niveau. In beginsel worden deze organisaties als gespreks- en onderhandelingspartners erkend. Zij leveren hun inbreng in de totstandkoming van gemeentelijke volkshuisvestingsplannen, het huuraanpassingsbeleid en het beheer van woning en woonomgeving. Het resultaat kan in een convenant worden vastgelegd.

Extra aandacht wordt besteed aan de huisvesting van jongeren vanaf 18 jaar.

3.8. DE OVERHEID

De overheidsorganisatie dient te worden afgestemd op de toenemende Europese integratie.
Nederland streeft naar een economisch sterk en sociaal rechtvaardig Europa met goede gemeenschapsvoorzieningen, met solidariteit, rechtvaardigheid en verdraagzaamheid en democratie als wezenlijke kenmerken.
De verwezenlijking van de interne markt biedt nieuwe mogelijkheden op economisch en sociaal gebied. Welvaart en werkgelegenheid zijn er mee gediend.
Zo ontstaat ook een goede basis voor aanpak van de problemen waarmee de gemeenschap kampt: werkloosheid en aantasting van het milieu.
Nederland streeft naar Europese besluitvorming die aan de volgende eisen voldoet:
– versterking van de mede-wetgevende en controlerende taak van Europese Parlement;

– mede-wetgeving, samen met de Raad van Ministers, door het Europese Parlement;
– algehele verantwoordingsplicht van de Europese Commissie aan het Europese Parlement.

De Nederlandse regering neemt een zodanige positie in in de Raadsvergaderingen, dat door de Europese Commissie ondersteunde wetgevingsamendementen die in tweede lezing door het Europese Parlement zijn aanvaard, worden overgenomen. De Nederlandse regering dient uitzonderingen hierop nadrukkelijk te motiveren.

Het proces van Europese integratie brengt mee, dat de handelingsvrijheid van de nationale overheden in een aantal opzichten wordt beperkt. Europese richtlijnen en jurisprudentie van het Europese Hof of naar aanleiding van internationale afspraken geven een kader waarbinnen de overheid moet opereren. Daarop dient beter geanticipeerd te worden.

De individualisering dient zijn weerslag te krijgen in wet- en regelgeving. Rechten en plichten dienen zoveel mogelijk geïndividualiseerd te worden. Voor de relatie overheid/kiezer betekent de individualiseringstendens, dat naast de besluitvorming in democratische organen opnieuw voorstellen gedaan moeten worden voor aanvullende procedures als het volksinitiatief en het correctief wetgevingsreferendum.

De privacy van de burgers staat onder druk door de toenemende mogelijkheden van de automatisering. De overheid dient de privacy van de burgers zo goed mogelijk te beschermen, zowel in haar eigen administraties als bij particulieren.

Wijziging van de grondwet moet worden nagestreefd ten einde belemmeringen weg te nemen voor de verkiezingen van de burgemeester door de gemeenteraad en de Commissaris van de Koningin door de Provinciale Staten. Zolang dit niet gerealiseerd is, dient de invloed van de gemeenteraad en de Provinciale Staten op de benoeming van de burgemeester en de Commissaris van de Koningin zodanig te worden uitgebreid, dat het feitelijk onmogelijk wordt dat een kandidaat wordt benoemd die door de vertrouwenscommissie niet gewenst is.

Aan de reorganisatie van de Rijksdienst wordt opnieuw inhoud gegeven. Inzet daarbij is verhoging van de efficiency en effectiviteit, doorbreking van de verkokering en een bezinning op de inhoud van het beleid in relatie tot maatschappelijke ontwikkelingen en problemen.
De Rijksdienst vervult de beleidsfuncties, de uitvoering wordt overgedragen aan de andere overheden dan wel opgedragen aan zelfstandige bestuursorganen of te verzelfstandigen diensten. De uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het bereiken van beleidsdoelstellingen blijft, evenals de planning, kwaliteitsbewaking en de verantwoordelijkheid voor de toegankelijkheid, berusten bij hetzij rijk, hetzij provincie, hetzij gemeente. Bij de keuze tussen deze vormen wordt als criterium gehanteerd dat territoriale decentralisatie de voorkeur geniet boven functionele decentralisatie.

Op tal van terreinen gebiedt de doelmatigheid van het beleid de erkenning dat verantwoordelijkheid alleen waar gemaakt kan worden wanneer die gedeeld wordt met anderen: andere overheden, maatschappelijke organisaties, sociale partners. Dat betekent de keuze voor het optreden van de overheid als partner in een proces, maar wel altijd in het besef dat in geval anderen die verantwoordelijkheid niet waar maken, de centrale overheid niet ontslagen kan worden van haar verantwoordelijkheid.

Bepaling en uitvoering van beleid waar de burger direct mee te maken heeft, dienen zoveel mogelijk op gemeentelijk niveau plaats te vinden. Het decentralisatiebeleid dient als inzet te hebben het vergroten van de beleidsvrijheid van andere overheden. Vanzelfsprekend betekent een vergroting van de beleidsvrijheid tevens vergroting van de financiële mogelijkheden. Uitgangspunt daarbij is wederzijdse afhankelijkheid: de centrale overheid is verantwoordelijk voor doelstellingen en randvoorwaarden en andere overheden voor de vormgeving en de uitvoering. De wijze waarop en het tempo waarin deze overdracht zal plaatsvinden zal neergelegd worden in afspraken met andere overheden. Het evenredigheidsbeginsel wordt toegepast.
Bij het vaststellen van randvoorwaarden moet gebruik worden gemaakt van de deskundigheid van hen die met de uitvoering zijn belast. Het vergroten van de beleidsvrijheid van andere overheden zal zeker tot differentiatie in de toepassing van regelingen leiden. Derhalve zal veel aandacht moeten worden besteed aan de rechtsbescherming van de burger.
Beleid en regelgeving worden getoetst aan de vraag of er een nieuw loket of formulier bijkomt en aan de vraag of dat loket toegankelijk is en het formulier begrijpelijk.

Bij de financiële verhouding tussen rijk en gemeenten geldt, dat bezuinigingen niet onevenredig worden afgewenteld. De herschikking geraamd voor een grotere doelmatigheid van de Rijksdienst en de kwartaire sector mag niet leiden tot kortingen op de uitkeringen van gemeenten en provincies. Het accres van deze uitkering wordt zodanig vastgesteld, dat gemeenten er bij

gelijkblijvende omstandigheden niet op achteruit gaan.

Er worden ruimere mogelijkheden geschapen voor een zelfstandig gemeentelijk beleid op het terrein van ontwikkelingssamenwerking, anti-apartheid en vrede en veiligheid.

Maatschappelijke instellingen, zoals ziekenhuizen en scholen, zijn in tal van opzichten degenen die beleid uitvoeren. Waar de overheid randvoorwaarden stelt zal aan deze instellingen meer vrijheid in de uitvoering moeten worden gelaten. Het toepassen van budgetfinanciering is een goed middel om de eigen verantwoordelijkheid van instellingen tot uitdrukking te brengen.
De veranderde positie van maatschappelijke organisaties – onder andere als gevolg van de individualisering – dient gevolgen te hebben voor de democratisering van deze organisaties. Democratisering is een van de randvoorwaarden die de overheid stelt als ze maatschappelijke organisaties medeverantwoordelijkheid en financiële middelen geeft ten behoeve van het realiseren van voorzieningen.

De opwaardering van de rol van de andere overheden door de erkenning van de wederzijdse afhankelijkheid betekent niet dat voorbijgegaan kan worden aan de verschillen in bestuurlijke mogelijkheden tussen gemeenten. Deze verschillen moeten gehonoreerd worden. Gemeenten met grote bestuursmogelijkheden moeten de ruimte hebben en daarom is differentiatie geboden.
Niet alleen de eisen die gesteld worden aan de inrichting van de Randstad vragen om een nieuwe bestuursvorm. Vastgesteld moet worden dat veel grote en grotere gemeenten hun fysieke grenzen hebben bereikt en hun centrumfunctie daardoor in de knel komt. De bestuurlijke reorganisatie dient zich primair daarop te richten.
Gemeentelijke herindeling vindt plaats wanneer:
a. de gemeenten dit op basis van vrijwilligheid wensen of;
b. de landelijke en provinciale overheid op basis van een zorgvuldig onderzoek kunnen aantonen, dat voor een doelmatiger functioneren van (een) gemeente(n) herindeling noodzakelijk is.
Bij niet-vrijwillige herindeling kunnen de betrokken gemeenten hiertegen in beroep gaan bij de afdeling Geschillen van bestuur van de Raad van State.

De overheid dient zich meer rekenschap te geven van de effecten van haar interventies op de burger. Behalve een zorgvuldige beleidsvoorbereiding is beleidsevaluatie noodzakelijk.
Het adres van antwoord is daarvoor een goed middel. Dit adres van antwoord zal jaarlijks door c.q. in opdracht van het parlement worden vastgesteld en bevat een analyse met betrekking tot de stand van uitvoering van bepaalde beleidsonderdelen: de inzet van mensen en middelen, de knelpunten, de klachten en effecten.
De inspanningen om te komen tot een goed financieel beheer bij de rijksoverheid worden met kracht voortgezet. De verbetering van de financiële informatievoorziening aan de Kamer, die daaruit zal voortvloeien, zal haar beter in staat stellen inhoud te geven aan haar budgetrecht en haar controlerende taak.

Ten einde haar controlerende taak in een aantal opzichten beter te kunnen vervullen dient het parlement de mogelijkheid te krijgen onderzoek te doen verrichten door instituten als het CPB, het SCP en de WRR, rekening houdend met hun onafhankelijkheid. Ook adviesorganen van de regering dienen door het parlement om advies gevraagd te kunnen worden. Het moet mogelijk worden dat een minderheid in de Tweede Kamer het recht tot het instellen van een parlementaire enquête krijgt. De bestaffing van kamerfracties wordt uitgebreid.

Het proces van reorganisatie van de Rijksdienst en bestuurlijke reorganisatie zal een kleinere rijksdienst tot gevolg hebben. Dat heeft vanzelfsprekend gevolgen voor ambtenaren: werknemers van een bijzondere werkgever. Immers, de eisen die aan het overheidsoptreden worden gesteld in de zin van rechtszekerheid en rechtsgelijkheid maken een vergelijking met elke andere organisatie op voorhand onmogelijk. De reorganisaties zijn niet alleen gericht op het vergroten van de efficiency en effectiviteit, maar hebben als belangrijke invalshoek het vergroten van de "klantvriendelijkheid". De werknemers zullen dan ook geconfronteerd blijven met een proces van verandering.
Van de werknemers zal een grote mate van mobiliteit en flexibiliteit worden gevraagd en dat zal gevolgen hebben voor de rechtspositionele regelingen.
Wil een veranderingsproces kans van slagen hebben, dan zullen de werknemers daarbij betrokken moeten worden en daaraan perspectief moeten kunnen ontlenen. Dat uitgangspunt zal ook tot uitdrukking worden gebracht in het te voeren arbeidsvoorwaarden- en loopbaanbeleid.

Aan de kwaliteit van wetgeving moeten hoge eisen worden gesteld. Materiële normen moeten in de wet zelf worden opgenomen. De verfijning van regelgeving heeft een grens: daar waar de wet of regel niet meer kenbaar is, verkeert ze in haar tegendeel. Dit leidt ertoe dat wetgeving normstellend en eenvoudig dient te zijn, met name daar waar er belangrijke rechten en plichten op zijn gebaseerd.

De herregulering in de zin van verbetering van wetgeving dient met kracht ter hand te worden genomen.
Ook aan de handhaving van wetgeving moet meer aandacht geschonken worden. Wetgeving die mooie normen bevat maar niet wordt nageleefd omdat ze niet gehandhaafd wordt, verwordt tot een dode letter. Civielrechtelijke en administratiefrechtelijke handhaving verdienen veelal de voorkeur boven strafrechtelijke handhaving.

De adviesfunctie van de Raad van State acht de PvdA gezien het belang dat zij in het algemeen hecht aan kwalitatief hoogwaardige wetgeving van groot belang. Waar het optimaal vervullen van deze functie bemoeilijkt wordt – de werkdruk bij de rechtspraakfunctie – zullen waarborgen moeten worden geschapen voor het veiligstellen van de adviesfunctie. Bestaande plannen om deze rechtspraakfunctie in eerste aanleg onder te brengen bij de rechtbanken zullen worden uitgevoerd. In de toekomst moet de rechtbank voor alle geschillen de rechter in eerste aanleg worden om een voor burgers toegankelijke en overzichtelijke rechtsgang te waarborgen.

Hoofdstuk IV

4.1. DUURZAAMHEID, SAMENHANG EN KWALITEIT IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

De wereld om ons heen is volop in beweging. De voortschrijdende internationalisering van economie en cultuur, de technologische (informatie- en communicatie-)revolutie, de groeiende samenhang tussen veiligheidsvraagstukken en de mondiale milieu-problematiek hebben grote gevolgen voor het door Nederland te voeren beleid.

De internationale omgeving, waarin het Nederlandse beleid gestalte moet krijgen, wordt gekenmerkt door een verbeterd politiek klimaat in de verhouding tussen de twee supermachten, maar ook door een verscherping van internationale economische tegenstellingen en een ernstige aantasting van het milieu.

Het Westeuropese integratieproces heeft een nieuwe stimulans gekregen. Een gemeenschappelijke binnenmarkt komt dichterbij, maar het daarbij behorend sociaal beleid is nog nauwelijks van de grond gekomen, terwijl ook de gevolgen voor de Derde Wereld nog te weinig aandacht krijgen. Een Europees milieubeleid komt slechts langzaam van de grond.

In de verhouding tussen Oost en West tekent zich een nieuwe fase van ontspanning af veroorzaakt door de hervormingspolitiek van de Sovjet-Unie en matiging van het beleid van de Verenigde Staten. Er zit schot in de oplossing van een aantal regionale conflicten. De rol van de Verenigde Naties wordt serieuzer genomen.

Het politiek-economische stelsel van de Sovjet-Unie staat sterk ter discussie. De hervormingen op het gebied van de binnenlandse en de buitenlandse politiek dienen positief gewaardeerd te worden. Zij scheppen nieuwe kansen voor wapenbeheersing, wapenbeperking en ontwapening. Er bestaat uitzicht op een beter mensenrechtenbeleid in Oost-Europa dat ook de veiligheidssituatie in Europa ten goede zal komen. Overigens is met dit alles de principiële tegenstelling tussen communisme en democratisch-socialisme niet weggenomen.

Het is noodzakelijk naast officiële contacten relaties te onderhouden met de democratische oppositie en met maatschappelijk relevante groeperingen zoals vakbonden en kerken.

De veranderende internationale betrekkingen en de kansen die daarin besloten liggen worden door de westerse landen onvoldoende benut. Op de mogelijkheden, geboden door het INF-verdrag en de nieuwe CVSE-overeenkomst, wordt weinig doeltreffend ingespeeld. Het omgekeerde lijkt eerder het geval. Er dreigen nieuwe wapenwedlopen; juist op het gebied van de nieuwste technologische ontwikkelingen bestaat er geen consensus en ten aanzien van de daarop gebaseerde wapensystemen zijn geen onderhandelingen voorzien. Aan de verspreiding van kernwapens en van chemische wapens is geen halt toegeroepen.

In de jaren tachtig zijn de internationale economische verhoudingen instabieler en onrechtvaardiger geworden.
Economische blokvorming en handels- en monetaire conflicten tussen de industrielanden nemen toe. Een groot aantal ontwikkelingslanden heeft een verloren decennium achter de rug. De positie van de armste bevolkingsgroepen in die landen is veelal verslechterd. Economische achteruitgang, groeiende schulden, protectionisme en een ongunstige ruilvoet zijn daarvan mede de oorzaak. De minst ontwikkelde landen zijn voor hun exportinkomsten nog steeds afhankelijk van slechts enkele grondstoffen waarvan de prijs op de wereldmarkt in de laatste jaren sterk is gedaald. Het – overigens nog instabiele – economisch herstel van de afgelopen jaren gaat aan de meeste ontwikkelingslanden voorbij.

De mondiale milieuproblematiek stelt andere dreigingen in de schaduw. De aantasting van de ozonlaag, van de tropische regenwouden en van het milieu op Antarctica heeft rampzalige gevolgen voor mens en samenleving over de hele wereld.
Het rapport van de VN-commissie-Brundtland maakt duidelijk dat Derde-Wereldlanden meer dan het rijke westen gedwongen worden voorrang te geven aan korte termijn economische belangen waardoor een spiraal van milieu-aantas-

ting, overbevolking en armoede in stand wordt gehouden.

Nog steeds worden in de wereld op grote schaal mensenrechten geschonden. Martelingen, verdwijningen en onderdrukking komen veelvuldig voor. Deze schendingen zijn zeer ernstig in regionale conflictgebieden zoals het Midden-Oosten, Zuidelijk Afrika en Midden-Amerika. Maar ook in andere delen van de wereld handhaven zich dictatoriale en racistische regimes.
Tevens vinden er nog steeds mensenrechtenschendingen plaats in landen met formeel democratische structuren.

Aldus hebben de veranderde internationale samenhangen grotere economische, ecologische en politieke risico's doen ontstaan die de stabiliteit in gevaar brengen. Anderzijds zijn op internationaal niveau de mogelijkheden om door samenwerking nieuwe wegen in te slaan, en gezamenlijk problemen op te lossen, toegenomen. Voor het democratisch-socialisme, dat in beginsel een internationale aanpak van problemen voorstaat, schept dit nieuwe uitdagingen en kansen voor een breed veiligheidsbeleid.

4.2. VREDE EN VEILIGHEID OP WERELDSCHAAL

Een breed veiligheidsbeleid is gericht op wapenbeheersing, wapenbeperking en ontwapening op basis van gedeelde veiligheid, het scheppen van doorzichtiger en meer defensieve militaire verhoudingen, samenwerking op het terrein van de mensenrechten, een grotere economische vervlechting tussen Oost en West en een gedeelde verantwoordelijkheid voor de gezamenlijke milieuproblemen en voor het bestrijden van armoede en economische instabiliteit in de wereld.

Op mondiaal niveau is verbetering van het internationale veiligheidsregime en een grotere rol van de VN noodzakelijk.
Nederland zet zich in voor een strikte naleving van het NonProliferatie-Verdrag, een alomvattend verbod op kernproeven en stopzetting van de militarisering van de ruimte. Binnen de VN bevordert Nederland de opstelling van een wereldwijd plan om bewapeningsuitgaven te verminderen en het vrijkomende geld ten goede te laten komen aan de bescherming en verbetering van het natuurlijk milieu in de ontwikkelingslanden.

Duurzame vrede en veiligheid zijn alleen te realiseren door Oost en West gezamenlijk. Wederzijdse afschrikking dient plaats te maken voor onderlinge samenwerking en wederzijdse afhankelijkheid. Nederland draagt actief bij tot een verdere verdieping van het Helsinki-proces op het gebied van wapenbeheersing, milieu, economische samenwerking, mensenrechten en democratisering.

De Europese landen hebben specifieke veiligheidsbelangen, die mede geografisch bepaald worden. Vermindering van de Oost/West-tegenstelling heeft juist voor Europa een grote waarde. De Westeuropese landen zullen hun stellingnamen onderling moeten coördineren om een grotere invloed op het ontwapeningsproces en op de onderhandelingen tussen de VS en de SU te krijgen. West-Europa zal binnen de NAVO een grotere rol moeten spelen bij het ontwikkelen van een nieuw veiligheidsbeleid, zodanig dat voor het bondgenootschap als geheel een samenhangend defensiebeleid ontstaat dat leidt tot wapenbeheersing en wapenvermindering. Nederland draagt actief bij tot de totstandkoming van nieuwe onderhandelingen tussen de bondgenootschappen ten einde de militaire tweedeling van Europa geleidelijk te vervangen door een collectief veiligheidsstelsel.

Het drastisch verminderen van de rol van kernwapens door het terugdringen van aantal en aandeel, gericht op afschaffing, is van het allergrootste belang.
Nederland dient zich daarom actief in te zetten om modernisering van de nog aanwezige kernwapensystemen te voorkomen.
Voorrang dient gegeven te worden aan onderhandelingen over deze – op het vasteland staande – kernwapens met als doel hun algehele verwijdering. Hiermee kan tevens een stap gezet worden in de richting van een kernwapenvrij Europa. In die onderhandelingen moet worden gestreefd naar:
a. het realiseren van de zgn. derde nul-optie met betrekking tot de SNF-wapens, waarbij voorrang gegeven dient te worden aan de verwijdering van de nucleaire taak van de artillerie;
b. het daarmee in samenhang definiëren en realiseren van conventionele verhoudingen op een zo laag mogelijk en stabiel niveau.
Deze prioriteitskeuze betekent een stap in de richting van een strategie, waarin strategische wapens een steeds geringere en uiteindelijk geen rol meer spelen.
Het aanbod van het Warschau-Pact om te onderhandelen over wijziging van de militaire strategieën dient aanvaard te worden. Deze onderhandelingen moeten leiden tot een wederzijds defensief concept en tot een militaire opstelling die ongeschikt is voor offensieve doeleinden. In het onderhandelingsproces kunnen eenzijdige stappen een waardevolle rol spelen.

Nederland spant zich in voor een internationaal verificatieregime, zodat zo spoedig mogelijk ge-

komen kan worden tot een verdrag ter uitbanning van chemische wapens.
De controle op de uitvoer van chemische en biologische produkten wordt versterkt.

Nederland geeft te allen tijde de voorkeur aan optreden in het kader van VN-vredesoperaties. Militaire activiteiten van de NAVO buiten het verdragsgebied worden afgewezen.

Bij de aankoop van defensiematerieel dient een wapen-effectrapportage te worden afgegeven, opdat voorkomen wordt dat nieuwe militair-technologische ontwikkelingen het proces van wapenbeheersing frustreren.

De Nederlandse defensie-inspanning wordt zo doelmatig mogelijk ingericht. Het aantal (deel-)taken van de Nederlandse krijgsmacht wordt verminderd, bij voorkeur in het kader van taakverdeling op Europees niveau. Prioriteit wordt gegeven aan de taak van de te herstructureren landmacht, hetgeen betekent dat, in het kader van een defensief concept voor de verdediging van Centraal Europa, minder nadruk zal liggen op zware wapensystemen. De marine zal zich in de komende planperiode concentreren op taken uitgevoerd door oppervlakteschepen en het huidige bestand aan onderzeeboten. De vliegtuigen van de marine luchtvaartdienst zullen in die periode buiten actieve dienst worden gesteld. De bijdrage van de luchtmacht aan de gezamenlijke verdediging wordt beperkt tot vliegtuigen, terwijl het aantal raketsystemen niet wordt uitgebreid en de bestaande systemen niet worden vervangen.

De defensie-uitgaven zullen in de komende periode reëel dalen. De mate waarin is mede afhankelijk van de voortgang van internationale onderhandelingen.
In Europees verband wordt gestreefd naar gezamenlijke programma's voor het terugdringen van de defensielasten ten behoeve van ontwikkelingssamenwerking. In dat kader wordt 5 procent van het defensiebudget van de gezamenlijke EG-landen ter beschikking gesteld voor ontwikkelingssamenwerking, met name ten behoeve van de bescherming en verbetering van het natuurlijk milieu in de Derde Wereld.

Samenwerking op materieel gebied in het kader van de IEPG wordt gestimuleerd, maar gebonden aan voorwaarden met betrekking tot de export van gezamenlijk ontwikkelde wapensystemen en een stringente kostenbeheersing. De binnenlandse controle op nationale wapenexport wordt verscherpt.

Het defensie-personeelsbeleid blijft gebaseerd op een gelijke rechtspositie en gelijke behandeling van burgers en militairen. Het overleg met de belangenverenigingen van dienstplichtigen zal gelijkwaardig zijn aan het overleg met andere militaire belangenorganisaties.

De noodzaak en de omvang van militaire oefenterreinen, vliegvelden, laagvliegroutes en schietbanen worden getoetst aan gewijzigde milieunormen en mogelijkheden van nieuwe simulatietechnieken.

4.3. RECHTVAARDIGE EN ECOLOGISCH VERANTWOORDE INTERNATIONALE ECONOMISCHE VERHOUDINGEN

Nederland draagt actief bij tot een hervorming van het huidige multilaterale stelsel op sociaal-economisch terrein.
Daarbij wordt vooral gestreefd naar versterking van de Verenigde Naties. Om meer inspraak te geven aan arme landen en aan landen met een grote bevolkingsomvang, en om de effectiviteit van het multilaterale overleg te vergroten, streeft Nederland naar de instelling van een Sociaal-Economische Veiligheidsraad binnen de VN.

De multilaterale hervormingen dienen zich ook uit te strekken tot andere organen. Het Verenigde Naties Milieu Programma (UNEP) dient versterkt te worden om een strategie zoals bepleit in het Brundtland-rapport te kunnen coördineren.
Hervorming van IMF, Wereldbank en GATT is nodig om de afhankelijkheid van kleinere landen en ontwikkelingslanden te verminderen. Binnen deze organen dienen regeringen te streven naar een betere regulering van internationale geld-, kapitaal- en handelsstromen, alsmede van activiteiten van transnationale banken en ondernemingen, ten einde economische instabiliteit en ecologische verstoring tegen te gaan.

Verbetering van de economische positie van de ontwikkelingslanden dient hand in hand te gaan met een verbetering van de situatie van de allerarmsten, in het bijzonder van vrouwen. Een structurele oplossing van het schuldenvraagstuk, een open wereldhandelssysteem en een verbetering van de kwaliteit van de hulp kunnen daartoe – in onderlinge samenhang – bijdragen.
Tevens dient gestreefd te worden naar stimulering en stabilisering van de wereldeconomie.

Nederland bevordert herstructurering en sanering van schulden van ontwikkelingslanden zodanig, dat de schuldenlanden ruimte krijgen voor economisch herstel en bescherming van de armste bevolkingsgroepen. Voor de armste landen dienen de schulden geheel te worden kwijtgescholden. Ten aanzien van de overige schulden-

landen dient dit gedeeltelijk te gebeuren, waarbij prijzen op de tweedehandsmarkt als richtsnoer dienen. Een nieuwe internationale schuldenfaciliteit moet daarbij als katalysator optreden. IMF-voorwaarden dienen ontwikkeling te bevorderen in plaats van te frustreren; aanpassingsprogramma's moeten gericht zijn op groei en verdeling. Sociale indicatoren en ruimte voor een gemengde economie spelen daarbij een belangrijke rol.

Nederland streeft naar een versterking van het GATT-regime ter verdere vrijmaking en stimulering van de wereldhandel.
Handelsbelemmeringen die de export van landbouw- en industrieprodukten uit de Derde Wereld verhinderen, moeten worden afgebroken, ook om lokale verwerking van grondstoffen te stimuleren. Subsidiëring van de export van landbouwprodukten dient, ook door de EG, geleidelijk te worden afgeschaft. De mogelijkheid om de import te verbieden van produkten die direct of indirect een bedreiging vormen voor het milieu dient te worden vergroot. Algemene preferentiële systemen moeten worden uitgebreid en een contractueel karakter krijgen. In de GATT Uruguay Ronde ter vrijmaking van de wereldhandel wordt van de armere ontwikkelingslanden geen wederkerigheid gevergd. De Europese economische integratie ("Europa 1992") mag niet ten koste gaan van exportmogelijkheden van de Derde Wereld. Nederland zet zich actief in voor een versterkte Lomé-IV- overeenkomst die de handelsmogelijkheden voor ACP-landen vergroot en hun duurzame ontwikkeling bevordert. De Zuid/Zuid-handel zal worden bevorderd.

Nederland ratificeert het zeerechtverdrag en zet zich in voor een spoedige totstandkoming van een VN-gedragscode inzake transnationale ondernemingen.

Zeer veel ontwikkelingslanden zijn nog steeds in hoge mate afhankelijk van de export van grondstoffen. Daarom is versterking van het Gemeenschappelijk Grondstoffen Fonds essentieel, o.a. met een nieuw financieringsloket ter compensatie van tegenvallende exportinkomsten, waarbij de middelen aangewend worden voor diversificatie.

Om de voortgaande tweedeling op wereldschaal tegen te gaan dient scherper dan voorheen in het ontwikkelingsbeleid te worden gekozen voor de armste bevolkingsgroepen. In Azië – waar het economisch potentieel zich dynamisch ontwikkelt –, omdat daar grote groepen mensen in toenemende mate gemarginaliseerd worden. In Latijns-Amerika, omdat juist de armsten de prijs betalen voor de schuldencrisis. In Afrika waar, naast algemene economische ondersteuning aan de armste landen en samenwerking bij het tegengaan van de ecologische aantasting, hulp moet worden geboden aan diegenen die het zwaarst door de crisis getroffen zijn.

In het internationale ontwikkelingsbeleid wordt gestreefd naar een herschikking van prioriteiten om te voorkomen dat onderontwikkeling en ondragelijke armoede voortduren tot ver na het jaar 2000. Investeren in mensen zal centraal moeten worden gesteld. Consequent wordt gekozen voor beleid dat de (economische) positie van vrouwen versterkt, aangezien de groep allerarmsten grotendeels uit vrouwen en kinderen bestaat. Gestreefd zal worden naar de formulering van een internationale minimum-levensstandaard op grond waarvan ontwikkelingslanden en hulpgevende landen zich verplichten om een percentage van hun Nationaal Inkomen te investeren in voedselvoorziening, eerstelijns gezondheidszorg, volkshuisvesting, basisonderwijs en andere primaire voorzieningen. In ontwikkelingslanden moeten burgerlijke en politieke rechten en vrijheden, sociaal-economische en culturele mensenrechten gewaarborgd zijn, zelforganisatie van mensen ondersteund worden, en voor iedereen ruimte worden geschapen om deel te nemen aan de politieke besluitvorming. In deze zin dient het ontwikkelingsbeleid democratie te bevorderen.

De Nederlandse hulp wordt erop gericht de positie van de armste bevolkingsgroepen te versterken onder waarborg van een ecologisch duurzame ontwikkeling. Wil verwezenlijking van deze ambitieuze doelstelling enige kans van slagen hebben, dan dient in elk geval de kwaliteit van de hulp drastisch te worden verbeterd. Dit vergt ten minste de volgende maatregelen:
a. Een professionele aanpak, op kwalitatief en kwantitatief voldoende niveau, uitmondend in een Rijksdienst voor Ontwikkelingshulp.
b. Budgettaire procedures die de bestedingsdwang temperen.
c. Ontbinding van de hulp; bevorderd dient te worden dat de hulp in de Derde Wereld zelf besteed wordt.
d. Onafhankelijke controle van (aan-)bestedingsprocedures en onafhankelijke evaluatie van projecten en programma's.
e. De opstelling van concrete plannen en richtlijnen per sector.
f. Sociaal-economisch onderzoek naar de situatie in de regio of sector, alsmede naar mogelijke effecten van een te ondernemen hulpactiviteit voor in het bijzonder de armste groepen – met name vrouwen – in het vooronderzoek van elk programma.
g. Participatie van de mensen (en hun eigen organisaties), voor wie de hulp bestemd is, bij de opzet en uitvoering van hulpprojecten.

h. Toetsing van alle projecten op milieu-effecten.
i. Voorkeur voor landen die zelf ernst maken met armoedebestrijding, mensenrechten respecteren en democratie nastreven. De mate van armoede en behoefte aan hulp zijn aanvullende criteria.
j. In welke mate hulp, naast de verplichte multilaterale bijdragen, via multilaterale organisaties, bilateraal of via Nederlandse niet-gouvernementele organisaties wordt gegeven, wordt bepaald door de effectiviteit van de armoedebestrijding.

Nederland dient ten minste 1,5% NNI aan ontwikkelingssamenwerking te besteden. Dit bedrag wordt geleidelijk opgeschoond van uitgaven die niet rechtstreeks aan de Derde Wereld ten goede komen en gefinancierd uit begrotingsmiddelen. Daarnaast wordt de verantwoordelijkheid van Nederland ten aanzien van de Derde Wereld ook op andere begrotingshoofdstukken tot uiting gebracht. Daarenboven wordt naar verhoging van de omvang van de hulp gestreefd onder gelijktijdige waarborg van de kwaliteit. Verdere educatie en bewustwording van de Nederlandse bevolking is nodig om een vooruitstrevend ontwikkelingsbeleid te voeren. Daartoe stelt de overheid middelen ter beschikking.

4.4. DE INTERNATIONALE RECHTSORDE EN DE MENSENRECHTEN

De naleving van de mensenrechten dient een geïntegreerd onderdeel van het buitenlands beleid te zijn. Het mensenrechtenbeleid heeft zowel betrekking op de sociaal-economische als op de klassieke vrijheidsrechten. Een actief mensenrechtenbeleid verplicht tot bijzondere ontvankelijkheid voor internationale kritiek op de situatie in Nederland, en vraagt tegelijkertijd verhoogde aandacht en inzet voor de erkenning van de mensenrechten in een toenemend multiculturele samenleving.

In voorkomende gevallen waarbij schendingen van de mensenrechten door een overheid worden begaan of onder verantwoordelijkheid van een overheid plaatsvinden worden maatregelen genomen. De keuze van maatregelen wordt mede bepaald door voortgang op het gebied van de mensenrechtensituatie. De effectiviteit van het beleid dient bij de keuze van instrumenten voorop te staan. In internationaal verband zet Nederland zich in voor uitbanning van de doodstraf. Nederland ratificeert zo spoedig mogelijk het Internationaal Verdrag voor Uitbanning van Discriminatie van Vrouwen.
Nederland neemt het initiatief om discriminatie op grond van homoseksuele voorkeur te verbieden en dit expliciet vermeld te krijgen in internationale verdragen.

De mogelijkheden van de VN worden vergroot door het instellen van een Hoge Commissaris voor de Mensenrechten. In ontwikkelingsprogramma's en samenwerkingsovereenkomsten, zoals het nieuwe Lomé-verdrag, dient een mensenrechtenparagraaf opgenomen te worden. Zowel in het multilaterale kader van het Helsinkiproces als in de toenemende bilaterale contacten tussen Oost en West dient de mensenrechtensituatie aan de orde te worden gesteld.

De internationale rechtsorde is gediend met een grotere rol van de VN bij de beheersing van regionale conflicten.
Nederland zet zich in voor een verruiming van de mogelijkheden van de VN ten aanzien van het inzetten van vredesmachten, voor een intensiever gebruik en een versterking van de positie van de Secretaris-Generaal en voor uitbreiding van bevoegdheden van het Internationale Gerechtshof.

Zuidelijk Afrika

Nederland neemt nieuwe initiatieven in internationaal verband, met name in het kader van de Europese Gemeenschap, tot afschaffing van het apartheidssysteem in Zuid-Afrika.
In het kader van het economisch boycotbeleid dienen de volgende maatregelen, bij voorkeur in internationaal verband, tot stand gebracht te worden: strikte naleving van het VN-embargo op wapens, uitvoering van het olie-embargo, een embargo op de invoer en op- en overslag van Zuidafrikaanse steenkool, een verbod op de invoer van onbewerkt goud, een verbod op de import van diamanten, een verbod op de import van fruit, een uniforme regeling met betrekking tot een investeringsstop, het opzeggen van luchtvaartverdragen, geen opheffing van nucleaire sancties, het stopzetten van leningen en het tegengaan van het in Zuidafrikaanse militaire dienst treden van EG-onderdanen. Nederlandse beleidsmaatregelen worden bevorderd in het bijzonder als deze kunnen aansluiten bij soortgelijke maatregelen van andere landen en erop gericht zijn dat de EG of EG-lidstaten zich bij dit beleid aansluiten. Bij het uitblijven van verdere maatregelen van de EG tegen Zuid-Afrika treft Nederland eenzijdig sanctiemaatregelen.

De hulp aan ANC, UDF en de zwarte en multi-raciale vakbeweging wordt verhoogd.
De ontwikkelingssamenwerking met de frontlijnstaten wordt uitgebreid. In de hulpprogramma's dient meer aandacht te worden besteed aan veiligheidsaspecten. De EG en de EG-lidstaten dienen een hulpprogramma te ontwikkelen voor het onafhankelijke Namibië.

Midden-Oosten

Het streven naar een internationale vredesconferentie wordt ondersteund. Uitgangspunt daarbij is het recht op veilige en erkende grenzen voor Israël en zijn buurstaten en zelfstandige Palestijnse staatsvorming. Daarvoor is nodig dat Israël zich terugtrekt uit de bezette gebieden, waarbij grenscorrecties in onderling overleg mogelijk zijn, Israël de Palestijnse rechten erkent en de PLO en de Arabische buurstaten aan de onderhandelingen deelnemen. De PLO dient de resoluties 242 en 338 van de Veiligheidsraad te blijven aanvaarden; alle partijen in het conflict dienen van geweld af te zien. Nederland erkent de PLO als de belangrijkste politieke vertegenwoordiger van het Palestijnse volk.
Nederland dient waar mogelijk – bilateraal, in het kader van de EPS of van de VN – een actieve bijdrage te leveren aan de totstandkoming van een dialoog en internationale onderhandelingen, bij voorbeeld in de vorm van een internationale vredesconferentie. Nederland is bereid aan een eventuele VN-vredesmacht deel te nemen.
Nederland steunt het instellen van een economisch hulpprogramma van de EG voor de regio. Vooruitlopend hierop zal Nederland de bijdrage aan verbetering van de levensvoorwaarden in de bezette gebieden verhogen.

De EG-lidstaten zetten zich, in het kader van de EPS, in voor het respecteren van de mensenrechten in het gehele Midden-Oosten. Bijzondere aandacht verdient daarbij de bescherming van Koerden, Armeniërs en ander minderheden in de regio.
Steunmaatregelen en preferentieregelingen kunnen worden ingezet om de verbetering van dit mensenrechtenbeleid te stimuleren.

Midden-Amerika

Nederland bevordert een actief optreden van de EPS ten aanzien van deze regio. Politieke steun wordt verleend aan de recente Middenamerikaanse vredesakkoorden; bij de VS wordt erop aangedrongen deze akkoorden te respecteren. De Gemeenschappelijke Centraal-Amerikaanse Markt ontvangt economische steun. Nederland versterkt de economische samenwerking met Nicaragua (en nodigt de EG-partners uit hetzelfde te doen) ten einde de gevolgen van de oorlog en de VS-handelsboycot op te vangen en Nicaragua in staat te stellen een ontwikkeling op eigen kracht door te maken. In het kader van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid wordt Nicaragua een zogenaamd programmaland.

Suriname

Nederland bevordert de uitvoering van de in 1975 met Suriname gesloten verdragen, waaronder het verdrag inzake ontwikkelingssamenwerking. Realisering van de in dit verdrag geformuleerde doelstellingen – met name de doelstelling die erop gericht is dat de hulp de gehele bevolking ten goede moet komen – is essentieel voor de verdere ontwikkeling van land en volk van Suriname. Het beleid wordt tevens gericht op versterking van de democratie en verwezenlijking van de mensenrechten. Hulpverlening buiten het verdrag ter leniging van de noden van de bevolking is mogelijk. Initiatieven tot een verdere samenwerking tussen Suriname en landen in de regio worden ondersteund.

Antillen en Aruba

De banden met de Antillen en Aruba worden voortgezet, maar in overleg met hen op een nieuwe leest geschoeid.

Oost-Europa

Nederland heeft een eigen verantwoordelijkheid bij het bevorderen van contacten tussen Oost en West door middel van het stimuleren van samenwerking op wetenschappelijk, cultureel en sociaal gebied, zo mogelijk, doch niet noodzakelijk, op basis van wederkerigheid. Dit dient tevens bij te dragen aan het vergroten van het maatschappelijk draagvlak voor verdere toenadering en aan demilitarisering van de tegenstellingen tussen de blokken.

Nederland stelt zich in de EG actief op ten einde de technische, culturele, economische en financiële samenwerking met de Comecon-landen te verdiepen. Daarbij vormen de mate waarin de democratisering in Oosteuropese landen vooruitgang boekt alsmede de mensenrechtensituatie wordt verbeterd, een wezenlijk element van overweging. Verdere samenwerking is mede gericht op verbetering van het natuurlijk milieu in Europa. In internationaal verband wordt medewerking verleend aan initiatieven om, onder voorwaarden, de schuldenlast van de Comecon-landen te verminderen. De Cocom-lijst wordt zoveel mogelijk uitgedund om ook op het gebied van de technologie verdere samenwerking mogelijk te maken. De Economische Commissie van de VN voor Europa wordt versterkt en dient samen te werken met de Raad van Europa en een op te richten secretariaat voor het Helsinki-proces ten einde de economische en politieke samenwerking tussen Oost- en West-Europa verder vorm te geven.

Turkije

Nederland dient, in Europees en in Navo-verband, stappen te ondernemen tot volledig herstel van de rechtsstaat Turkije.

Voorlopig financieel kader

PRIORITEITEN

Bij de verdeling van de beschikbare ruimte is uitgegaan van een viertal hoofdzaken van beleid:
1. Investeren in verbetering van de leefomgeving, onderwijs, het economisch potentieel en de verzorgende dienstverlening in ons land.
2. Vergroten van de werkgelegenheid en een aanzienlijke vermindering van de werkloosheid.
3. Herstellen van een gelijkwaardige inkomensontwikkeling tussen werknemers in de marktsector en ambtenaren, trendvolgers en uitkeringsgerechtigden.
4. Terugbrengen van het financieringstekort zodat het omslagpunt binnen bereik komt waar de stijging van de rente-uitgaven uit hoofde van de staatsschuld als percentage van het nationaal inkomen verandert in een daling.

Alvorens de uitgavenprioriteiten voor de komende vier jaar te kwantificeren is ernaar gestreefd bestaande uitgavenpatronen en lastentoerekeningen kritisch te bezien op hun mogelijkheid door middel van ombuigingen of besparingen de besteedbare ruimte te vergroten.

Samenhang

Bij het bepalen van de prioriteiten heeft voorop gestaan de bijdrage die investeringen, het scheppen van werkgelegenheid en gelijkwaardige inkomensontwikkeling kunnen leveren aan het beheersen van de inkomensontwikkeling in de markt- en collectieve sector. Deze keuze laat geen ruimte voor algemene lastenverlichting, maar maakt een beperkte inkomensstijging voor iedereen en een iets grotere stijging voor de lagere inkomens mogelijk.
Met het oog op het verwerven en behouden van een zo sterk mogelijke concurrentiepositie binnen de Europese markt is in dit programma afgezien van een verhoging van de winstbelasting, ervan uitgaande dat een redelijk deel van de bedrijfsresultaten als investering voor de toekomst wordt benut (in het bijzonder op het gebied van milieu en scholing).

Conjunctuur

Naarmate de economie zich gunstiger ontwikkelt is meer ruimte beschikbaar voor koopkrachtverbetering, met voorrang voor de laagste inkomens. Daarnaast zal de ruimte die vrijkomt bij meevallende groei worden gebruikt voor verdere tekortreductie, ter verlichting van de rentelasten in de toekomst. Indien daarentegen de verwachte groei van de economie mocht tegenvallen staan achtereenvolgens koopkrachtbehoud, in het bijzonder van de laagste inkomens, en publieke bestedingsimpulsen ten behoeve van werkgelegenheid en de kwaliteit van voorzieningen voorop.

Budgettair beeld

Uitgaande van de huidige stand van de economie is de bepaling van de uiteindelijke besteedbare ruimte met enige onzekerheden omgeven. Extra ruimte kan ontstaan uit:
1. De bestaande overschotten binnen de sociale fondsen, zowel van structurele als van incidentele aard. Deze zijn, indien nodig, beschikbaar voor gerichte koopkrachtimpulsen.
2. De extra werkgelegenheidseffecten die verwacht worden als gevolg van de in het programma voorgestelde beleidsintensiveringen.

De voorstellen tot investeringen in milieu, onderwijs, zorg en volkshuisvesting en die tot verlaging van de brutokosten van het minimumloon, instelling van arbeidspools voor langdurig werklozen, invoering van een wettelijk scholingsrecht en bevordering van arbeidsduurverkorting zullen tot een belangrijk

extra werkgelegenheidseffect kunnen leiden. Naast de maatschappelijke baten kunnen hiermee aanzienlijke budgettaire voordelen gemoeid zijn. De in het programma voorgestelde maatregelen leiden, los van algemene en specifieke arbeidstijdverkorting, tot een extra stijging van de werkgelegenheid met 175.000 à 225.000 personen in 1994. Samen met de vooruitzichten zoals geraamd door het CPB leidt dit tot een groei van de werkgelegenheid met 400.000 à 450.000 personen in 1994.
3. De potentiële opbrengsten die besloten liggen in de wenselijk geachte verhoging van de aardgasinzet voor grootschalige energieopwekking en in de onderhandelingen met de oliemaatschappijen die voortvloeien uit de beëindiging van de termijn van het in 1980 tot stand gekomen 'herenakkoord'.
4. De baten als saldo voortvloeiend uit vermindering en gelijke waardering van aftrekposten tezamen met verlaging van tarieven.
5. Mogelijke opbrengsten als gevolg van geïntensiveerde fraudebestrijding.
6. De baten voortvloeiend uit een aantal mogelijkheden tot fiscale reparatiewetgeving.
7. De budgettaire ruimtevergroting die het gevolg kan zijn van een doelmatiger bedrijfsvoering door de rijksoverheid en binnen de kwartaire sector.
Daar staat de door het demissionaire kabinet nagelaten erfenis tegenover die naar het zich laat aanzien tenminste twee risico's bevat.
Ten eerste de aan het volgende kabinet nagelaten problematiek van budgettaire overschrijdingen en hun nog niet gedekte gevolgen. Zowel in de Kaderbrief begroting 1990 (ter voorbereiding op de Miljoenennota 1990) als in de huidige meerjarenramingen liggen onzekerheden of lichtzinnigheden verborgen die meer uitgaven tot gevolg zouden kunnen hebben.
In de tweede plaats is veel gesproken over sociale convenanten die de sociaal-economische ontwikkeling zouden moeten begeleiden, maar lijkt zich intussen een aanzwellende loonontwikkeling aan te dienen.
Dit zou kunnen leiden tot een mogelijk hogere loonontwikkeling in de marktsector en de doorwerking hiervan naar de collectieve sector dan door het CPB geraamd. Een hogere loonontwikkeling leidt weliswaar op korte termijn tot hogere opbrengsten van belastingen en premies ter compensatie van een deel van het extra ruimteslag voor de inkomens in de collectieve sector; op den duur ontstaat er een budgettair probleem. Daarom is de samenhang in het door de PvdA gepresenteerde beleidspakket van vier prioriteiten essentieel als voorwaarde voor het bereiken van het nagestreefde evenwicht in de sociale verhoudingen.

Besteedbare ruimte

Bij het bepalen van de financiële ruimte voor de uitvoering van het programma is uitgegaan van de door het Centraal Plan Bureau aangeleverde gegevens over de ontwikkeling in de periode 1990–1994, gebaseerd op de volgende veronderstellingen (op jaarbasis):
4,5% economische groei (waarvan 2,5% reëel en 2% inflatie);
2% nominale contractloonstijging in de marktsector en 2% nominale inkomensstijging voor ambtenaren, trendvolgers en uitkeringsgerechtigden;
1,5% incidentele loonontwikkeling in de marktsector, 1,25% idem bij de overheid en 0,75% idem bij de trendvolgers;
2% groei in de kinderbijslag.
Het CPB gaat uit van een stabilisatie van de collectieve uitgavenquote (het aandeel van de collectieve uitgaven in het nationaal inkomen = 56,6%), en van de lopende meerjarenramingen met inbegrip van de kabinetsbesluitvorming over de kaderbrief 1990.
Dit leidt tot het volgende beeld:

Groei nationaal inkomen 1990–1994:	84,4 mrd
Ruimte bij stabilisatie collectieve uitgavenquote:	47,5 mrd
Beslag als gevolg van meerjarenramingen na kaderbrief begroting 1990:	18,8 mrd
Besteedbare ruimte	27,1 mrd
	+ (1,6 mrd)

Het bedrag van 1,6 mrd. heeft betrekking op en structureel vermogensoverschot binnen de sociale fondsen. Het vaststellen van de premies beneden lastendekkend niveau in 1990/1991 ten einde de vermogensoverschotten weg te werken wordt evenwel ongewenst geacht met het oog op het nu voorziene koopkrachtbeeld voor 1990. De PvdA volgt daarom deze vooronderstelling van het CPB niet. Dit leidt tot een ruimte van 1,6 miljard in 1994.
Hiervan uitgaande is de PvdA vervolgens voornemens in de periode 1991–1994 in te teren op de huidige incidentele vermogensoverschotten in de sociale fondsen. Een jaarlijkse intering van 1,9 miljard

per jaar op de sociale zekerheidsfondsen is mogelijk. Deze intering zal zodanig vorm gegeven worden dat de laagste inkomens er het grootste voordeel van hebben (mogelijkheden zijn: bijdrage aan de gelijkwaardige inkomensontwikkeling, verhoging franchise WAO, extra verhoging AKW, verlaging ziekenfondspremie).

Besteding van de ruimte

Samengevat in hoofdcategorieën van ruimte, inkomsten en uitgaven (bedragen in miljarden guldens, 1994):

Nieuw beleid	13975	Ruimte groei	27100
Koppeling inkomens	12100	Herschikking	3155
Reductie tekort	10500	Inkomsten	6320
Besteding	36575	Dekking	36575

Het totaalbeeld leidt tot de conclusie dat de collectieve lastendruk ten minste niet zal stijgen.

UITWERKING BELEIDSINTENSIVERINGEN

(1) uitgaven nieuw beleid
(2) herschikkingen en inkomsten

	+ (1)	– (2)
MILIEU	3330	1650
Nota Honderd over Groen (a)		
– energiebesparing	570	
– verkeer	860	650
– landbouw/natuur	580	150
– industrie	500	450
– afval	50	
– bodem en water	160	
– onderzoek en technologie	250	
– overheid	360 (b)	
– huishoudens		100
– landinrichting		300
WERK EN SCHOLING	2850	1200
minimumloonkosten (c)	1350	900
arbeidspools (d)	500	300
scholing (e)	1000	
winstdeling (f)	PM	
ONDERWIJS	1920	340
leerkosten <18 jr	50	
4-jarigen	200	
basisvorming	200	
apparatuur	100	
her-/bijscholing	100	
onderwijsvoorrang	50	
volwasseneneducatie	100	
speciaal onderwijs	70	
tweede fase HBO/WO	50	
bezuiniging MBO (g)	80	
kleine scholen (g)	50	
o.v. jaarkaart (h)	120	
participatieproblematiek (i)	750	
landbouwonderwijs		100
ministerie		40
afstemming HBO/WO		100
uitvalreductie WO		100
ZORG	2080	300
volksgezondheid		
– vergrijzingsfactor	155	
– langdurige zorg	990	
– technologie	90	
– voorzieningen	90	
– verslavingszorg	45	
– bejaardenzorg	400	
– gezinsverzorging	100	
– afschaffen eigen bijdrage (j)	210	
– verpleegdagen		50
– diagnose		75
– geneesmiddelen		50

– exploitatie		75
– vestigingsregelingen		50
VOLKSHUISVESTING	620	620
Nota Uitgangspunten 2000 (k)		
– woningbouwprogramma	120	
– trendhuur 2%	230	
– stadsvernieuwing (l)	250	
– mutatie objectsubsidies	20	
– woonlasten huur/koop		620 + PM (m)
– pm-post nota VHV'90 (m)	PM	
ONTWIKKELINGSSAMENWERKING	525 (n)	
zuivering hulpplafond (o)	300	
VN milieuprogramma (p)	225	
internationale schuldensanering (q)	PM	
EMANCIPATIE	250	
vrouwenbeleid	20	
kinderopvang	230	
CRIMINALITEITSBESTRIJDING (r)	150	
BINNENLANDSE ZAKEN	100	
investeringsimpuls gemeenten	100	
CULTUUR	50	
DEFENSIE		500
ARBEIDSVOORWAARDEN	1000	
knelpunten arbeidsmarkt/rechtspositie collectieve sector	1000	
SOCIALE ZEKERHEID	500	315
IOAW/IOAZ (s)	100	
AOW-partners (t)		115
WAO-beleid (u)		200
jongerendossier (v)	400	
BELASTINGEN/INVESTERINGSFACILITEITEN	500	3550
minder lastenverlichting (Oort) (w)		1900
fiscale reparatiewetgeving (x)		500
accijnsopbrengsten derden (ij)		100
herenakkoord gaswinning (z)		PM
investeringsaftrek/stimuleringspremies (aa)	500	900
invoering vaartuigenbelasting		150
invoering vermogenswinstbelasting		PM
FRAUDEBESTRIJDING		500
REORGANISATIE		500
vergroting doelmatigheid rijksdienst en kwartaire sector (bb)		500
DIVERSEN	100	
	13975	9475

Noten

a) De geraamde uitgaven zijn nader aangegeven in de fractienota Honderd over Groen (april 1989). Uitgegaan is van een totaal aan rijksheffingen van 1350 mln., geheel toegerekend aan de collectieve lastendruk hetgeen in een aantal gevallen niet op voorhand behoeft te worden aangenomen. Voorts is de voorziene verhoging van de brandstofheffing met 500 mln. toegerekend aan de sectoren verkeer (200), industrie (200) en huishoudens (100).
b) Hierin is begrepen de uitgaven ten behoeve van het initiatiefwetsvoorstel Vermeend/Melkert (vervroegde afschrijving van milieu- en energie-investeringen) (200 mln.), die als lastenvermindering voor het bedrijfsleven mogen worden gezien.
c) Initiatief-wetsvoorstel Vermeend (verlaging van de kosten van het bruto minimumloon ter bevordering van werkgelegenheid).
d) Initiatief-wetsvoorstel Buurmeijer/Leijnse (instelling van gemeentelijke arbeidspools ten behoeve van langdurig werklozen).
e) Nota Leijnse inzake het recht op scholing voor werknemers (verschijnt binnenkort).
f) Initiatief-wetsvoorstel Vermeend (winstdelingsregeling).
g) Ongedaan maken bezuinigingen voortvloeiend uit besluitvorming inzake de kaderbrief 1990.
h) Ongedaan maken bezuinigingen voortvloeiend uit besluitvorming inzake de kaderbrief 1990: de besparing van 120 miljoen ingeboekt als gevolg van de invoering OV-jaarkaart wordt door de PvdA ongedaan gemaakt, zonder het voornemen op zich af te wijzen, mits leidend tot een verbetering voor studenten.
i) Vooralsnog niet overnemen van een nog niet gedekte ombuiging in de kaderbrief 1990, die betrekking heeft op het ondervangen van de gevolgen van een toenemende deelname in het voortgezette, universitaire en hoger beroepsonderwijs.
j) Compenseren medicijnenknaak en specialistengeeltje.
k) De geraamde uitgaven zijn nader aangegeven in de fractienota Uitgangspunten volkshuisvestingsbeleid 2000 (maart 1989).
l) Hieronder mede begrepen ongedaan maken van bezuinigingen op verhuis- en isolatiekosten.
m) Hierbij zijn conform de tekst van het programma nadere keuzen aan de orde met betrekking tot de instrumenten woonlastenheffing, woonlastenaftrek en huurwaardeforfaiit, zowel in hun onderlinge relatie als met inachtneming van lopende voorwaarden en verplichtingen, waarbij besluitvorming aan de orde zal zijn, na kennisname van de momenteel in voorbereiding zijnde regeringsnota inzake het huurwaardeforfait. Daartegenover staan de uit de besluitvorming rondom de kaderbrief 1990 in relatie de nota-Heerma vooralsnog weinig inzichtelijke gevolgen van de invulling van de zgn. PM-post.
n) Naast de stijging van ca. 1,3 mrd. die autonoom is voorzien als gevolg van de stijging van het nationaal inkomen onder het hulpplafond.
o) Hieronder vallen de posten (cijfers 1993): asielzoekers (158 mln.), buitenlandse werknemers (118) en garanties (30).
p) Vooruitlopend op de doelstelling in navolging van de Noorse regering tot een reservering van 0,1% van het netto nationaal inkomen te komen voor milieu en ontwikkelingssamenwerking, buiten het hulpplafond (via de begroting VROM).
q) Buiten het hulpplafond (via de begroting Financiën).
r) Naast het bedrag van 150 mln. voor versterking van het politiële en justitiële apparaat is onder de hoofdstukken milieu en werk (arbeidspools) nog voorzien in additionele bestedingen die het totaal aan uitgaven op 300 à 400 mln. brengen.
s) Kosten gemoeid met het verzelfstandigen van uitkeringsrechten in het kader van de IOAW en IOAZ.
t) Verlaging van de AOW-uitkering van iemand met een partner jonger dan 65 jaar van 70% naar 50% onder gelijktijdige verhoging van de inkomensafhankelijke toeslag van 30% naar 50%.
u) Het volume van de WAO kan worden teruggedrongen door een verplicht quotum in de WAGW op te nemen en de werkgevers die niet aan dit quotum voldoen een boete te laten betalen ter hoogte van een uitkering.
v) Dit betreft het ongedaan maken van de voorziene verlaging van de uitkeringsnorm van uitkeringsgerechtigden van 23-27 jaar zonder recente werkervaring en van verlaging van de RWW-uitkering van uitwonende jongeren tot 21 jaar.
w) Tijdens de debatten over de belastinghervorming heeft de PvdA fractie een alternatief tariefstelsel voorgesteld.
Dit alternatief leidt ertoe dat 75% van de belastingplichtigen (de lage en middeninkomens) er evenveel of meer op vooruitgaat dan in de voorstellen van het kabinet. De hoogste 25% gaat er minder op vooruit, waarbij voor inkomens van rond een ton een kleine achteruitgang soms niet te vermijden is. Tweeverdieners en alleenstaande ouders met een belastbaar inkomen tot ongeveer f 40 000 gaan er

bij de PvdA evenveel op vooruit als in het voorstel van de regering.
Alleenverdieners (kostwinners) met een belastbaar inkomen tot ongeveer f 45 000 gaan er evenveel op vooruit als in het voorstel van de regering.
Alleenstaanden met een belastbaar inkomen tot ongeveer f 55 000 gaan er meer op vooruit dan in het voorstel van de regering. Het alternatief levert per aldo 1900 mln. gulden op.
x) Betreft o.a. reparatie tijdelijke genotsrechten, winst uit onderneming (aanpassing van kosten in de prive-sfeer aan de Oostwetgeving, reparatie herkapitalisatie, de 80%-regeling in de vermogensbelasting en herziening van de vennootschapsbelasting (met name herziening artikel 2.4., herziening fiscale eenheid en holdingbeleid/kasgeldmutaties).
ij) Afroming accijnsopbrengsten die oneigenlijk toevloeien naar de oliemaatschappijen als gevolg van de huisbrandoliepariteit met de kleinverbruikersprijs voor het aardgas.
z) Eventueel resultaat van nieuwe onderhandelingen na afloop (1900) van het vigerende herenakkoord met de oliemaatschappijen.
aa) Het betreft hier een beperking van de EZ subsidies (KST, IPR, ontwikkelingskredieten) en het omzetten van resterende subsidiemiddelen tbv de KST (500 mln) in een investeringsaftrek voor het MKB waarbij het instrument sterker op het kleine bedrijf wordt gericht.
bb) Hieronder begrepen afslanking rijksdienst, implementatie conclusies SCP-rapport over doelmatige dienstverlening in de kwartaire sector en vervolg geven aan aanbevelingen Algemene Rekenkamer n.a.v. rapportage over ziekteverzuim bij de rijksoverheid; alle niet als budgettaire doelstelling maar wel als mogelijke budgettaire uitkomst te beschouwen.

Democraten 66

Bezuidenhoutseweg 195
2594 AJ Den Haag

Verkiezingsprogramma 1989-1993

D66

Inleiding

EEN HOUDING

D66 staat voor een houding in de politiek. Het is een verzamelpunt voor mensen die geen vertrouwen meer stellen in de overgeleverde vanzelfsprekendheden en ingeroeste vijandschappen van de oude zuilen en partijen. Het wil daarvoor geen nieuwe schijnzekerheden in de plaats stellen, maar een mentaliteit van onbevangen vooruitdenken; van waakzaam en slagvaardig reageren op de goede en kwade kansen die de toekomst biedt. D66 stelt daarbij vertrouwen in het vermogen en de bereidheid van vrije en vrijzinnige mensen om gezamenlijk niet alleen voor zichzelf op te komen, maar ook voor anderen en voor zaken die boven elk groepsbelang uitrijzen, zoals de zorg voor het milieu en het voortbestaan van de aarde zelf.

EEN VISIE

Bij alle onzekerheid over de toekomst zijn er enkele ontwikkelingen aan te wijzen die onze manier van leven en denken hoogstwaarschijnlijk tot ver na het jaar tweeduizend beslissend zullen beïnvloeden. De greep die gezin, gezindte en gewoonte tot voor kort op de mensen hadden, neemt in snel tempo af. Mensen raken meer aangewezen op zichzelf, onder steeds sneller wisselende omstandigheden en met steeds minder levenslange zekerheden in hun beroep en hun particuliere bestaan.
Ook internationaal gezien vervagen de vertrouwde grenzen. De wereld wordt met al haar bewoners met de ondergang bedreigd door de afbraak van het milieu, en de kloof tussen Noord en Zuid, rijk en arm wordt nog steeds dieper. Maar de Europese eenheid komt snel naderbij. De opzienbarende veranderingen in de communistische wereld doen voor het eerst sinds het begin van de eeuw de hoop herleven op een wereld die niet langer door ravijnen van ideologie verdeeld wordt gehouden in vriend en vijand.
Er zijn mensen die deze ontwikkelingen niet anders kunnen zien dan als een schrikbeeld waarvoor ze vluchten in behoudzucht. Zij vrezen voor een toekomst zonder samenhang, waarin mensen vereenzamen en stuurloos worden.

D66 denkt er anders over. Individualisering en internationalisering zijn onontkoombare processen die weliswaar diepe schaduwkanten hebben, maar die ook, mits de kansen daartoe tijdig worden gegrepen, kunnen leiden tot een samenleving die in menig opzicht te verkiezen is boven de huidige.

EEN GELUKTE TOEKOMST

In zo'n toekomst die gelukt is, zullen de zelfstandige, weerbare, wezenlijk gelijk behandelde burgers en burgeressen niet langs elkaar heen leven, maar in samenwerking hun verantwoordelijkheden aanvaarden op grond van hun eigen, vrije keuze. De oude, vrijwel gedachteloze sociale volgzaamheid zal vervangen zijn door sociaal verstand: een beredeneerd, door goed onderwijs bijgebracht algemeen inzicht in de noodzaak van solidariteit in verdraagzaamheid. De nieuwe samenwerkingsverbanden die zulke burgers aangaan zullen zich voegen naar de actuele behoefte en gevoelig zijn voor de democratisch geuite verlangens van hun deelnemers; ze zullen dus weinig gemeen hebben met de vaak zo verstarde zuilen en koepels van het hedendaags maatschappelijk middenveld.

In die gelukte toekomst zal de overheid zich beperken tot een aantal kerntaken en die uitvoeren met grote zorgzaamheid, maar steeds een zo groot mogelijke ruimte latend aan de ontplooiing van persoonlijk en maatschappelijk initiatief. De overheid en de politiek zullen er bovendien niet langer met hun rug naar de samenleving staan, maar een doorzichtig systeem vormen dat weet wat het aanricht en dat nauw luistert naar het stuur van de democratie.

Zo'n toekomst is veraf en zal in de ideale vorm wellicht nooit worden gerealiseerd. Niettemin is zo'n ideaal een bruikbare toetssteen voor politiek handelen: wat in die richting voert, verdient steun; wat ervan afleidt, hetzij in een vluchtreactie naar het verleden, hetzij in de richting van politieke moedeloosheid, sociale slijtage en culturele onverschilligheid, verdient bestrijding.

MAAR NU

De komende regeerperiode zal het ideaal nog niet veel naderbij brengen, maar wat er gebeuren moet is ingrijpend genoeg. De economische vooruitzichten zijn zodanig dat het mogelijk lijkt het meest dringende te doen, maar de middelen zijn nog steeds zo beperkt dat er zeer zorgvuldig moet worden gekozen. Om de economie ook op de langere duur op peil te houden, zijn nu al flinke investeringen nodig in de achteropgeraakte infrastructuur van het land, evenals een intensief scholingsprogramma. Dat laatste kan tevens bevorderen dat de opleving van de economie juist ook opluchting brengt voor wie daar het hardst aan toe is. Om diezelfde reden moet thans worden gekozen voor herstel van de koppeling tussen uitkeringen en lonen. Billijk is ook dat een begin wordt gemaakt met het inlopen van de achterstand van ambtenaren en vooral ook van bepaalde groepen trendvolgers, de verpleegkundigen in het bijzonder.

Voor verdere lastenverlichting na de belastingverlaging in het kader van de systeemvereenvoudiging is nu geen ruimte, gezien de verzwaring van enkele zeer wezenlijke kerntaken waar de overheid zich voor gesteld ziet.

MILIEU

Eindelijk is het milieu op de politieke agenda terechtgekomen, waar het al jaren hoort: bovenaan. Het Nationaal Milieu Beleidsplan, inclusief de financiering die het autogebruik moet terugdringen, kan worden beschouwd als een eerste aanzet. Het moet beter maar het mag in geen geval verwateren. De randvoorwaarden voor een gezond milieu in een duurzame ontwikkeling zijn zo streng, dat er in geen enkel opzicht meer mee kan worden gemarchandeerd. Dat wordt pijnlijk voor iedereen, maar het moet. De regel dat de vervuiler betaalt betekent niet dat men alles vervuilen mag wat men betalen kan.

ONDERWIJS

Goed onderwijs – en wel voor iedereen naar de mate van zijn of haar kunnen – is van levensbelang voor elke burger en voor de samenleving als geheel in de veranderlijke en open maatschappij van de toekomst. Het gaat daarbij niet alleen om de voorbereiding op een beroep, maar evenzeer om de ontginning van menselijke gaven en de scholing voor een zelfstandige plaats in een internationale samenleving. Er moet meer in onderwijs worden geïnvesteerd, zeker nu een overhaast en vaak onzorgvuldig bezuinigingsbeleid de toch al grote problemen nog heeft vergroot.

Even belangrijk als investeren is het terugdringen van de gedetailleerde regelwoede van de centrale overheid. Het onderwijs verbeteren betekent ruimte laten aan de direct betrokkenen. Zeker hier geldt dat kwaliteit alleen kan gedijen in een klimaat van vrijheid.
Deze stelling gaat ook op voor de cultuur in de ruimste zin. Niettemin heeft de overheid daar tal van dringende kleine en grote taken, die alle te maken hebben met de bescherming van wat van waarde is en vaak daarom weerloos.

ZORG EN VEILIGHEID

Een kerntaak van de overheid, die voorspelbaar zwaarder zal worden in de toekomst, is de zorg voor wie zichzelf niet meer helpen kan. Het aantal hoogbejaarden neemt sterk toe en dat heeft nu al ingrijpende consequenties voor de gezondheidszorg. Die opdracht mag niet worden ontweken. Hetzelfde geldt voor de bestrijding van de criminaliteit, die in onze samenleving blijkbaar profiteert van het wegebben van oude vormen van sociale controle vóór er iets nieuws voor in de plaats is gekomen. De zorg voor de veiligheid en de vrede in de wereld blijft ondanks de tekenen van ontspanning de aandacht opeisen. Het taaie gevecht om de vrede gaat steeds door.

WAARDIGHEID

De waardigheid en de fundamentele rechten van ieder mens staan in onze onzachtzinnige samenleving voortdurend onder druk en verdienen krachtige waarborgen van een overheid die zich tegelijk onthoudt van bemoeizucht. De regeling van het recht op vrijwillige euthanasie mag niet worden afgeschoven op rechters en artsen. Er moet snel een goede wet gelijke behandeling komen. En er moet eindelijk ernst worden gemaakt met de consequenties van de emancipatie van vrouwen in het sociaal-economisch beleid.

BESTEL

Dit alles en meer staat op de urgentielijst van D66 in dit verkiezingsprogramma. Maar zelfs de meest vooruitziende en met goede wil bezielde regering zal betrekkelijk machteloos staan zolang het bestuursapparaat zo log is dat het zijn greep op de werkelijkheid grotendeels verliest en het politiek systeem zo verstopt is dat de democratie nauwelijks vat heeft op het bestuursapparaat. Die dubbele onmacht heeft de politiek in belangrijke mate buiten spel gezet en daarmee voor velen tot een vrijblijvend spel gemaakt.

D66 heeft in dit verkiezingsprogramma de voorstellen voor een grondige vernieuwing van het staatsbestel, de bureaucratie en de politieke cul-

tuur herhaald en uitgebreid. Het wordt tijd dat ze tot een begin van uitvoering komen. Het zijn immers geen abstracte staatsrechtelijke bespiegelingen, ze sluiten onmiddellijk aan op de politieke werkelijkheid. Als de politiek vervuild is, verlamt dat ook de bestrijding van het vuil in het milieu.

Hoofdstuk I
Milieu

1.1 DUURZAME ONTWIKKELING

1.1.1 Algemeen

MILIEUBESEF

Het milieu in Nederland is sterk verontreinigd. Zo sterk dat de verbetering van de kwaliteit van het milieu bovenaan hoort te staan op de politieke agenda. Het is geen zaak meer voor technische specialisten en bevlogen actievoerders alleen. Het hoort een centrale overweging te zijn in het handelen en besluiten van overheden, burgers en bedrijven. Dit milieubesef is volgens D66 te laat gekomen, maar het is nu gelukkig overal doorgedrongen. Het moet nu in daden worden omgezet.

DUURZAME ONTWIKKELING

D66 kiest voor werkelijk duurzame ontwikkeling. Dat betekent:
zorgen dat de activiteiten van de samenleving zo worden ingericht dat ze blijvend kunnen worden volgehouden zonder onomkeerbare veranderingen ten kwade in het milieu. Economische groei zal dus alleen mogelijk zijn binnen de randvoorwaarden die het ecologisch systeem stelt. Daarvoor is nodig dat het economisch systeem op den duur zó wordt verbouwd dat milieuverstoring en uitputting van natuurlijke hulpbronnen voorkomen worden. Voor de overheid betekent duurzame ontwikkeling dat het milieubeleid imperatief is en, anders dan andere beleidsvelden, geen onderwerp meer kan zijn voor compromissen. De eis van het milieu stelt ook hier een onwrikbaar kader vast, waarbinnen de overheid haar werk zal moeten doen. Dit geldt ook voor de werkwijze van haar diensten.

ECONOMISCHE GROEI

De berekeningsmethode voor de economische groei als maatstaf van onze welvaart moet zo worden aangepast dat de eis van duurzame ontwikkeling meetbaar en controleerbaar wordt, en zo zijn dwingende invloed kan doen gelden op alle aspecten van het overheidsbeleid. De mate van economische groei, berekend volgens de oude methode, kan niet bepalend zijn voor de omvang van de inspanning voor het milieu. Ook als die groei tegenvalt, moet de milieu-inspanning op peil blijven. Dit heeft als consequentie dat D66 bereid is ten behoeve van het milieu zo nodig onze welvaart te verminderen. Een doeltreffend milieubeleid mag echter niet ten koste gaan van de minst draagkrachtigen.

In wezen komen de nu zichtbaar geworden milieuproblemen voort uit een te groot energieverbruik, uit een te groot verbruik van grond- en hulpstoffen en de opeenhoping van schadelijk en niet te verwerken afval. Deze oorzaken nemen nog steeds toe, als gevolg van maatschappelijke processen, die krachtig moeten worden omgebogen. Binnen tien jaar tijd zal de samenleving minder energie moeten verbruiken; milieugevaarlijke stoffen zullen nog maar bij hoge uitzondering en in volledig gesloten circuits worden aangewend; de afvalstromen zullen volledig onder controle moeten zijn.

DOELSTELLINGEN

Het tot stand brengen van duurzame ontwikkeling is een absolute voorwaarde voor een goed milieubeleid. Binnen dat kader zijn een aantal concrete doelstellingen van belang.

SAMENHANG

Het milieubeleid moet samenhangend en praktisch zijn. Alle milieuwetgeving moet worden geïntegreerd in de Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne. Als voor een bepaald milieuprobleem een beleid is ontwikkeld moeten de regels op andere terreinen daarmee in overeenstemming zijn. Hiertoe is een betere coördinatie binnen de rijksoverheid noodzakelijk.

INTERNATIONAAL

Een goed milieubeleid vergt een internationale aanpak. Nederland moet daartoe initiatieven ne-

men, al moet er ruimte blijven voor het nemen van een nationale voorsprong. Nederland kan zich geen afwachtende houding veroorloven als er niet snel een goed Europees beleid komt, omdat de hoge bevolkingsdichtheid en de nu al veel te hoge vervuilingsgraad geen uitstel toelaat. Waar het nemen van een milieuvoorsprong noodzakelijk is, moet dat zo mogelijk samen met gelijkgerichte andere lidstaten gebeuren. Mochten er uitzonderlijke concurrentienadelen uit voortvloeien in bepaalde gevallen, dan kan een tijdelijke (gedeeltelijke) compensatie uit de algemene middelen worden overwogen.

NORMEN

Een goed milieubeleid moet uitgevoerd worden: de maatregelen zullen moeten worden nageleefd. Daartoe stelt de overheid strenge normen, die in fasen worden bereikt om maatschappelijke ontwrichting te voorkomen. Bedrijven, burgers en overheden moeten weten waar ze over enige tijd aan toe zijn. Met die kennis kunnen investeringen worden voorbereid. De tussennormen moeten scherp worden gesteld om voldoende druk te houden op het zo snel mogelijk bereiken van de eindnorm. Er moet meer coördinatie komen tussen het bestuursrechtelijke en strafrechtelijke deel van de milieuregelgeving: dit opdat de handhaving succesvoller wordt (zie ook 1.1.7).

MILIEUBEWUST

Op alle niveaus zullen mensen hun gedrag moeten veranderen. Dit kan worden gestimuleerd door informatie (milieu- en energiekeur, voorlichting, milieu-onderwijs) en door financiële prikkels (heffingen, BTW, soms ook subsidies). Heffingen op producten zullen hoger moeten zijn bij toename van de milieuschadelijkheid van die producten. In bedrijven wordt de milieuzorg gerealiseerd. Gebods- en verbodsbepalingen, effectieve controle op de naleving en doeltreffende sancties moeten het sluitstuk vormen. Burgers en bedrijven moeten meer worden geconfronteerd met de schadelijke gevolgen van hun handelen.

INTEGRATIE

Milieuhygiëne en natuurbeleid, ook wel het "grijze" en het "groene" milieubeleid genoemd, moeten op elkaar worden afgestemd en gelijk opgaan. Een goede milieukwaliteit is een grondvoorwaarde voor het voortbestaan van allerlei ecosystemen. Nederland heeft een internationale verantwoordelijkheid voor de instandhouding van een aantal van die systemen: de wadden, de duinen, de delta. Het natuurbeleid, dat zich richt op het bewaren, beheren en ontwikkelen hiervan moet nauw gekoppeld worden aan het beleid dat zich richt op de kwaliteit van water, bodem en lucht. Alleen zo kan de gewenste ecologische hoofdstructuur van het land worden gerealiseerd.

1.1.2 Taakstellingen

BINNEN EEN GENERATIE

D66 streeft er naar om binnen één generatie (25 jaar) de milieuproblemen in ons land volledig beheersbaar te maken. Gezien het wereldomspannende karakter van een aantal milieuproblemen en de enorme omvang van de reeds geleden schade kan van een volledige oplossing op deze termijn nog geen sprake zijn. Alleen het beheersbaar maken leidt al tot zware taakstellingen t.a.v. de vermindering van de uitstoot van schadelijke stoffen. Deze taakstellingen zijn hieronder voor de duidelijkheid afgezet tegen die uit het Nationaal Milieubeleidsplan (NMP).

Reductie % ten opzichte van 1985

	D66 1994	NMP 1994
broeikaseffect (CO2)	– 5	0
verzuring SO2	– 40	–35
- NOx	– 20	–20
- NH3	– 40	–30
koolwaterstoffen	– 25	–25
CFK	–100*	–85
lozingen Rijn/Noordzee	– 60	–50
geluid	– 10	0

* uitgezonderd medische toepassingen

CO^2 = kooldioxyde
SO^2 = zwaveldioxyde
NO_X = stikstofoxyde
NH^3 = ammoniak
CFK = chloor-fluor-koolwaterstoffen

BROEIKASFONDS

Nederland werkt met 0,7% van de CO2-uitstoot in de wereld mee aan het zogenaamde broeikaseffect. Om dit effect verder te bestrijden dan door de eigen uitstootvermindering, moet een CO2-fonds worden ingesteld. Dit fonds zal (b.v. in EG-verband) aangewend worden voor het financieren van de introductie van milieuvriendelijke en energiebesparende technologie in landen in Oost-Europa, Zuid-Europa en de Derde Wereld. D66 wil een verbod op de productie van CFK's in Nederland in 1991.

1.1.3 Duurzame ontwikkeling en de bedrijven

MILIEUZORGSYSTEMEN

Teneinde duurzame technologie gestalte te geven zullen bedrijven een milieuzorgsysteem moeten opzetten. Zo'n zorgsysteem moet worden vastgelegd in een milieulogboek, waarin opgenomen het milieubeleid van het bedrijf, verantwoordelijkheden van personen, uitgevoerde audits, gegeven opleiding en voorlichting aan medewerkers, de betaalde heffingen en kosten, het verbruik van energie- grond- en hulpstoffen, het nuttig rendement per eenheid product en het afvalbeheer. Dit milieulogboek is een onderdeel voor de verlening van vergunningen, sanering van emissies, voor de handhaving van milieuvoorschriften, voor de toekenning van subsidies en voor berekening van milieuheffingen. Het verplichte milieujaarverslag, gewaarmerkt door een milieu-accountant is uitgangspunt voor de overheid voor de handhaving van nationale en Europese regelgeving.
Voor bedrijven met een eenvoudig productieproces en weinig of kleine afvalstromen zal een vereenvoudigd regiem gelden.
Bij kleinere bedrijven zullen er – in samenwerking met branche-organisaties – onafhankelijke milieuadviseurs moeten worden aangesteld. Deze adviseurs die meerdere bedrijven onder hun hoede nemen richten zich op de ontwikkeling van de milieuzorg in het midden- en kleinbedrijf.

PRODUKTVOLGPLICHT

Een volgplicht voor produkten is geboden. Voordat een produkt op de markt komt, moeten bedrijven de gevolgen voor het milieu en de behandeling in de afvalfase in kaart brengen.

MILIEUKEUR

Er moet zo snel mogelijk een milieu- en energiekeur komen. In Europees verband kan Nederland hier het voortouw nemen. Eenvoud van vermelding is van groot belang. Het keur, gebaseerd op objectieve kriteria zal productvergelijking vereenvoudigen en dient regelmatig te worden herzien.

STATIEGELD

Een statiegeldverplichting is niet alleen nodig voor het terugdringen van milieu-onvriendelijke producten als auto's, koelkasten, batterijen en electrische apparaten, maar ook ter bestrijding van een grote reeks van wegwerpproducten en -verpakkingen die bijdragen aan de afvalvolumeproblematiek en grondstoffen-/ energieverspilling. Ook dienen nieuwe vormen van retoursystemen (zoals retourshops en retourparken), waarbij overheid, producenten, detailhandel en consumenten dienen samen te werken, te worden gestimuleerd en ontwikkeld.

CAO's

De CAO biedt een aanvullend kader voor het maken van afspraken over milieuzaken, zowel op het niveau van een bedrijfstak als van een bedrijf. De mogelijkheden die dit middel biedt en de relatie tot wet- en regelgeving van de overheid moeten nader worden onderzocht.

CONVENANTEN

Convenanten als een snel en slagvaardig alternatief voor een wettelijke regeling zijn een belangrijk instrument zowel voor de overheid als voor het bedrijfsleven. Wel zal het daartoe minder vrijblijvend en gevarieerd van aard moeten worden. Een convenant mag niet leiden tot het traineren van regelgeving, waardoor de intentie van snelheid en slagvaardigheid verloren gaat. Een convenant hoort een bindende overeenkomst te zijn, met duidelijke bepalingen omtrent controle op de naleving, sancties, tussentijdse evaluatie en conflictoplossing. Voornemens van bewindslieden tot het sluiten van een convenant moeten tijdig aan de Tweede Kamer worden gemeld, en het resultaat van de onderhandelingen vóór de ondertekening worden voorgelegd. Op korte en middellange termijn zullen grote investeringen nodig zijn om aan de steeds strengere duurzaamheidseisen te voldoen. Hier is het convenant, vooruitlopend op regelgeving bij uitstek op zijn plaats.

AANSCHAFFINGSBELEID

De departementen moeten in rapportages aandacht besteden aan de bijdrage die het aanschaffingsbeleid van de overheid zal hebben te leveren aan het streven naar duurzame ontwikkeling. Beperking van het energiegebruik en de beheersing van het afvalprobleem hebben hierbij prioriteit.

LANDBOUW

In de land- en tuinbouw moeten binnen 10 jaar duurzame bedrijfssystemen voor alle bedrijfstakken zijn ingevoerd. Bij de glastuinbouw en de intensieve veehouderij zullen dat gesloten systemen moeten zijn met minimale emissies naar het externe milieu. Bij de overige bedrijfstakken, die grondgebonden zijn, moet binnen drie jaar op elk bedrijf een

mineralen-boekhouding zijn ingevoerd: als belangrijk hulpmiddel voor het tegengaan van verliezen van mineralen uit de mest aan lucht, bodem en grondwater. Er moet snel een actieprogramma komen voor duurzame bedrijfssystemen en geïntegreerde en ecologische landbouw. Dit moet leiden tot aanzienlijke uitbreiding van het aantal geïntegreerde landbouwproefbedrijven. Het milieu moet meer centraal komen te staan in landbouwvoorlichting, -onderwijs en -onderzoek.

1.1.4 Duurzame ontwikkeling en de burgers en overheden

BURGERS

Voor duurzame ontwikkeling is nodig dat ook de burgers erin geloven en ernaar handelen. Dat draagvlak begint te ontstaan. Burgers zullen voor moeilijke keuzen komen te staan.
Er moet anders worden omgegaan met geld en tijd, met uitgaan en thuisblijven, terwille van het milieu. Gedrag en consumptiepatroon moeten in veel opzichten veranderen. De overheid kan dat niet zomaar afdwingen; het lukt alleen als de mensen meedenken, en meewerken.
Milieu-organisaties hebben hierbij een belangrijke rol gespeeld en zullen die ook moeten blijven spelen.

ONDERWIJS

Zowel in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs dient natuur- en milieu-educatie geïntegreerd te worden in de bestaande relevante vakken. Het universitaire milieukunde-onderzoek en -onderwijs dient krachtig te worden gestimuleerd. Daarnaast en in combinatie dienen de diverse milieuspecialismen bevorderd te worden. De tweede geldstroom (NWO) moet voor milieukunde toegankelijk worden gemaakt.

VOORLICHTING

Verandering in gedrag en consumptiepatroon kan de overheid niet zomaar afdwingen. Intensivering van voorlichtingsactiviteiten zal en moet een belangrijk onderdeel van het beleid zijn. De overheid moet initiatieven nemen voor permanente voorlichting aan de burger. Deze moet zich richten op informatie over de eigen bijdrage aan de belasting van het milieu en de eigen mogelijkheden om daar wat aan te doen. Ook in groepsverband blijken voorlichtingsacties effectief b.v. via de consumentenorganisaties. Wetenschappelijk onderzoek, gericht op een grotere betrokkenheid van de burgers bij het milieubeleid is zeer gewenst.

OVERHEID

In elke sector van het overheidsbeleid moet het milieubesef doordringen en tot resultaten leiden. De departementen en de Hoge Colleges van Staat toetsen daartoe het eigen handelen (inkoop, onderhoud, OV-kaart in plaats van dienstauto, gebouwen) aan de eisen van duurzame ontwikkeling door middel van interne milieuzorgplannen. Daarnaast stelt elk departement een actieprogramma op voor de eigen doelgroep (b.v. banken voor Financiën, artsen voor WVC). Verder moet er spoedig een milieu-netwerk komen dat de besluitvorming van de overheid sneller en doorzichtiger maakt. Zo kunnen milieu-ambtenaren rouleren tussen verschillende departementen, als eerste stap op de weg naar een algemene ambtelijke dienst (het civil-service-model, zie ook 4.1.4). Tevens zijn uitwisselingen wenselijk met Europese ambtenaren en milieu-medewerkers van bedrijven.

KABINET

Duurzame ontwikkeling vereist niet alleen de inspanning van elk departement afzonderlijk, maar ook een gecoördineerde, projektgerichte aanpak van het gehele kabinet. Deze gezamenlijke verantwoordelijkheid dient tot uitdrukking te komen in een bijzondere rol van de Minister-President.

FINANCIËN

De overheid moet zorgen dat de eisen van duurzame ontwikkeling zich doen gelden in het netwerk van subsidies, (krediet)garanties en overheidsinvesteringen. Voor activiteiten die toestemming of medewerking van de overheid behoeven, moeten burgers, bedrijven en organisaties aannemelijk maken dat ze alles doen om schade voor het milieu te voorkomen.

1.1.5 Milieuprogramma voor de korte termijn

In de komende tien jaar moet een fors milieukarwei worden geklaard. De concrete voorstellen voor de verschillende maatschappelijke sectoren zijn te vinden bij de paragrafen die daarop betrekking hebben (landbouw 2.1.5 , energie 1.3, verkeer en vervoer 1.2, industrie 2.1.4). Hier volgen zeer beknopt de hoofdlijnen.

HOOFDLIJNEN

In de landbouw moeten meststoffen als fosfaat en stikstof veel efficiënter worden toegepast; het

gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen moet naar minder dan de helft in 2000. Het energieverbruik moet krachtig worden omgebogen om duurzame ontwikkeling binnen bereik te brengen. Energiebesparing en een milieuvriendelijker vorm van energie-opwekking hebben de hoogste prioriteit. Bij verkeer en vervoer staat het inperken van de doldraaiende automobiliteit centraal; de volstrekte keuzevrijheid m.b.t. de wijze van vervoer is volgens D66 niet langer te handhaven. Bij de industriële sector gaat het vooral om het energiebeleid en de aanscherping van vergunningseisen. De ruimtelijke ordening moet een goed leefmilieu bevorderen.

AFVAL

In 2000 moet er 10% minder afval zijn. Minstens 55% moet terug in de kringloop, maximaal 25% mag nog worden verbrand en 10% gestort. Beperking van de hoeveelheid wordt onder meer bereikt door geïntegreerde produktiemethoden, hergebruik door scheiding van afval aan de bron, een brede invoering van statiegeldsystemen en terugdringen van wegwerpproducten en -verpakkingen. Van de verwerkingstarieven moet een blijvende prikkel tot scheiding en hergebruik uitgaan. Overheid, gemeente en provincie stimuleren maatregelen ter voorkoming van het ontstaan van afval, bijvoorbeeld tuinbezitters worden gestimuleerd zelf te composteren. De uitvoering van het afvalbeleid is ad hoc, versnipperd en goede initiatieven komen moeilijk van de grond. Er is behoefte aan duidelijke landelijke coördinatie en sturing die de provinciegrenzen overschrijdt. Een landelijke afvalraad als sturingsorgaan voor rijksoverheid, provincies en gemeenten is gewenst. De export van afval naar landen buiten en binnen de Europese Gemeenschap moet worden stopgezet.

1.1.6 Natuur en landschap

TERREINWINST VOOR DE NATUUR

Voor de natuur, die al tientallen jaren op de terugtocht is, moet nu letterlijk en figuurlijk terrein worden gewonnen. Op grote schaal moeten nieuwe natuurwaarden worden ontwikkeld, vooral in waterrijke gebieden en in rivier- en beeksystemen.
D66 wil een samenhangend natuurbeleid en steunt de verwezenlijking van een ecologische hoofdstructuur waarin bestaande natuurgebieden, bossen en natuurontwikkelingsgebieden een plaats krijgen. Hiervoor is nodig dat de bestaande instrumenten, zoals grondverwerving, natuurbeschermingswet en relatienota, meer worden toegepast en uitgebreid. Landinrichting zal meer dan tot nu toe tot behoud en ontwikkeling van natuur- en landschappelijke waarden moeten dienen. Voor gebieden die meer dan evenredig te lijden hebben van overbemesting (zoals de Peel) zijn op korte termijn extra maatregelen nodig die leiden tot het terugdringen van mestoverschotten. De financiële middelen voor het natuurbeleid moeten worden verruimd. De provincies zullen, ook financieel, moeten bijdragen aan het totstandkomen van de hoofdstructuur.

WATERRIJKE GEBIEDEN

In waterrijke gebieden (wetlands) en duinen worden voortaan alleen activiteiten toegelaten die in overeenstemming zijn met aanwezige natuurwaarden. Een groot aantal wetlands dient te worden erkend. Bestaande activiteiten moeten worden aangepast of uitgekocht. Ook in zones rondom de natuurgebieden worden schadelijke activiteiten geweerd.

MARKERMEER

Het Markermeer wordt niet ingepolderd. Er moet een wettelijk vastgelegd beheersplan voor de lange termijn komen voor het Markermeer ten behoeve van de bestaande natuur- en drinkwaterfuncties, als onderdeel van een beheersplan voor het IJsselmeer als geheel.

WADDENZEE

De Waddenzee moet een afdoende wettelijke bescherming krijgen tegen schadelijke activiteiten zoals het zoeken naar en winnen van gas en olie. De militaire activiteiten moeten verder worden teruggebracht.

EEMSDOLLARD

Het Eems-Dollardverdrag mag in de huidige vorm niet worden geratificeerd.

NOORDZEE

De Noordzee moet via (inter)nationale regelgeving en controle beschermd worden tegen schadelijke lozingen bij de delfstofwinning. Tevens dient er een evenwichtig planologisch beleid te komen:
– off-shore activiteiten langs diepwater-scheepvaartroutes voor gevaarlijke stoffen moeten worden uitgesloten;
– een scheidingssysteem in de scheepvaartroutes voor gevaarlijke stoffen moet worden gerealiseerd en er moeten restricties komen voor off-shore mijnbouw in paaigebieden van vis, en binnen 20 zeemijl langs de gehele

Nederlandse kust. Dit teneinde de risico's voor gevoelige gebieden als de Waddenzee en Oosterschelde te beperken.

RIVIEREN

RIJN

Het in 1985 geratificeerde Bonner zoutverdrag – dat gebaseerd is op de afwenteling van het merendeel van de kosten op de slachtoffers benedenstrooms en mitsdien in strijd is met het beginsel "de vervuiler betaalt" – dient zo spoedig mogelijk door Nederland te worden opgezegd.

MAAS

D66 bepleit een internationaal Maasoverleg. Dit moet leiden tot een internationaal beheerslichaam waarin de belanghebbenden vertegenwoordigd moeten zijn en dat concrete stappen kan nemen tegen de vervuiling.

ONTGRONDINGEN

Ontgrondingen dienen onder het primaat van landschap, flora, en fauna te staan. De gewonnen stoffen (grind en zand) worden als delfstoffen beschouwd; teneinde recycling te bevorderen moet de winning hiervan belast worden met een heffing per m3. Voor nieuw aan te wijzen ontgrondingen die groter zijn dan 25 hectare zal de m.e.r-plicht moeten gelden. (milieu-effectrapportage).

BOS

De achteruitgang van de vitaliteit van onze bossen ten gevolge van verzuring, verdroging en overbemesting moet door stringente maatregelen tegen de emissie van de verzurende en bemestende stoffen worden gestopt. Vervangende aanplant en uitbreiding van het bosareaal zijn om tal van redenen gewenst.

TREKROUTES

De trekvogelroutes moeten door afspraken met de betrokken landen worden beschermd. Projecten moeten worden opgezet voor de instandhouding van de overwintergebieden. De consumptie van trek-en zangvogels moet worden verboden.

INTERNATIONAAL NATUURBELEID

Nederland moet met kracht bevorderen dat internationale natuurbeschermingsverdragen en -organisaties (zoals de Internationale Walvis Conferentie) hun effectiviteit behouden en verbeteren.

1.1.7 Beleidsinstrumenten en financiering

HANDHAVING

Bij de handhaving moet de nadruk meer gaan vallen op financiële sancties als dwangsommen en waarborgsommen. Deze sancties moeten worden verzwaard. Daarnaast moet worden voorzien in vrijheidsstraffen, vooral voor het leidinggeven aan ernstige milieudelicten. De opsporing van milieudelicten krijgt een impuls door verdrievoudiging van het aantal opsporingsambtenaren binnen twee jaar; zo kan ook versterking van milieubijstandsteams optreden. De overheid moet met bedrijven en sectoren afspraken maken over maatregelen die nog niet overeenstemmen met EG-regels, om zo tot optimale naleving te komen.

WETTELIJKE INSTRUMENTEN

De wetten ter bescherming van het milieu moeten strenger worden in de volgende opzichten.

– Zwaardere normen worden ingesteld: t.b.v. naleving van deze normen worden controle en toezicht sterk verbeterd.
– Toetsing van iedere nieuwe maatregel op de effecten voor het milieu.
– Aanscherping van de regels voor het ontnemen van wederrechtelijk verkregen voordeel.
– Belanghebbenden en milieu-organisaties, de gelegenheid geven voor de rechter hun belang te behartigen en bij voorbeeld dwangsommen te eisen, ook van de overheid als die onrechtmatig handelt.
– Het in gevaar brengen van het milieu tot een strafbaar feit maken.
– Door strenge eisen van openbaarheid van bij voorbeeld lozingsgegevens maken dat onverantwoord milieugedrag aan de kaak wordt gesteld.

PRODUKTENBELEID

Nederland moet een voorsprong durven nemen in een milieuvriendelijk produktenbeleid. Er moet gestreefd worden naar ondersteuning door andere landen van de maatregelen die hiervoor nodig zijn, en uiteindelijk naar Europese afspraken. Voor asbest, kwik- en cadmiumhoudende produkten en chloorhoudende polymere (zoals PVC) produkten moet een gefaseerd verbod komen. Aangezien het exacte milieu-effect van een product

onbekend is, is onderzoek en voorlichting noodzakelijk.

D66 acht het noodzakelijk dat in de komende regeer-periode de investeringen in en de uitgaven voor het milieu aanzienlijk zullen stijgen. Voor de financiering denken wij aan de volgende bronnen:
– nieuwe heffingen op grondstoffen waarvan vermindering van het gebruik is gewenst, zoals bestrijdingsmiddelen, kunstmest, veevoer, grind en andere bulkstoffen;
– verhoging en zo mogelijk uitbreiding van de (bestaande) milieuheffingen (op brandstof, waterverontreiniging, afval en riolering);
– grotere bijdragen uit de algemene middelen, vooral aan te wenden in de sfeer van sanering van (water)bodems, openbaar vervoer en energiebesparing.

KOSTEN

D66 acht het noodzakelijk, dat in de komende regeerperiode de investeringen in en de uitgaven voor het milieu aanzienlijk zullen stijgen. Voor de financiering denken wij aan de volgende bronnen:
– nieuwe heffingen op grondstoffen waarvan vermindering van het gebruik is gewenst, zoals bestrijdingsmiddelen, kunstmest, veevoer, grind en andere bulkstoffen;
– verhoging en zo mogelijk uitbreiding van (bestaande) milieuheffingen (op brandstof, waterverontreiniging, afval en riolering;
– grotere bijdragen uit de algemene middelen, vooral (waterbodems), openbaar vervoer en energiebesparing.

MILIEUSCHADEFONDS

De creatie van een nationaal milieuschadefonds, dat gevoed kan worden uit de opbrengst van de voorgestelde milieuheffingen, verdient nadere overweging. Dit fonds, dat gebruikt kan worden voor voorfinanciering van het saneren van recent geconstateerde milieuschade, laat onverlet het verhaalrecht op de vervuiler.

SAMENWERKINGSVERBANDEN

Ter vergroting van het draagvlak stimuleert de overheid samenwerkingsverbanden, zoals tussen werkgevers en werknemers, werkgevers/artsenorganisaties/consumentenorganisaties.
Daar waar de belangen bij de uitvoering van goed milieubeleid gelijk opgaan tussen overheid en bedrijfsleven is Publiek Private Samenwerking, mits geen afbreuk wordt gedaan aan de door de overheid geformuleerde beleidsdoelstellingen en de democratische controle, aanvaardbaar.

INTERNATIONAAL

In de relatie met de minder- en kwalitatief slechter geïndustrialiseerde wereld lijkt het beginsel dat de vervuiler betaalt aan heroverweging toe. Waar snel handelen geboden is, kan het de voorkeur verdienen van dit principe af te wijken, Uit oogpunt van een zorgvuldig beheer van gemeenschapsgelden kan het treffen van preventieve maatregelen elders kostenbesparender zijn, dan het financieren van saneringsmaatregelen thuis.

1.1.8 Internationale duurzame ontwikkeling

EUROPESE GEMEENSCHAP

Er moet een Europese milieustrategie komen, die ervoor zorgt dat het milieubelang zich direct doet gelden bij beslissingen over investeringen en bedrijfsvoering. Erkend wordt daarbij dat de milieusituatie van de lidstaten onderling aanzienlijk verschilt. Kernelementen van de Europese aanpak (nader uitgewerkt in het Europees Programma van D66) zijn de volgende.
– De Europese industriepolitiek moet aansluiten op onze wereldwijde milieuverantwoordelijkheid.
– Een hoog niveau van milieubescherming moet worden verzekerd door de keuze van de beste technieken die voorhanden zijn.

– Het milieubeleid moet een milieu-export-industrie op gang brengen, die Europa een sterke positie geeft in de groeiende markt voor milieutechnologie.
– De introductie van milieuvriendelijke produkten en technieken moet worden gestimuleerd door belastingvoordelen, waarvan zowel producent als consument kunnen profiteren, en via lage renteleningen.
– De oprichting van een Europees milieu-agentschap met onderzoeksbevoegdheden, dat toeziet op de naleving van Europese milieuwetgeving.

OOST-EUROPA

De bilaterale samenwerking m.b.t. uitwisseling van informatie over milieuverontreiniging en de bestrijding daarvan moet worden voortgezet en uitgebreid. Bepleit wordt de oprichting, in Europees verband, van een Oost-West milieu-instituut, dat zich naast informatieuitwisseling zal bezig houden met het uitzetten van meetnetten.

DERDE WERELD

In de Derde Wereld moet de spiraal van armoede naar milieudegradatie en terug worden doorbroken. Hiertoe strekken de volgende voorstellen. Er komt een VN-organisatie voor milieuzaken op basis van het Environmental Program van de V.N. (VNEP); het Handvest van de VN wordt aangevuld met een milieuparagraaf; binnen het ontwikkelingsbudget wordt meer geld voor milieuprojecten bestemd; het milieu-aspect wordt stelselmatig ingebracht in alle projecten (zie ook 5.3); onderzoek, voorlichting en onderwijs worden meer gericht op de vorming van bij voorkeur kleinschalige geïntegreerde productiesystemen.

ANTARCTICA

In het Zuidpoolgebied moet het milieu boven alles gaan. Het is nodig dat Nederland de status van Consultatieve Partij verwerft bij het Antarctisch Verdrag, en daartoe de vereiste financiële bijdrage levert. Gestreefd wordt naar een moratorium op de exploitatie voor vijftig jaar. Er moet een stop komen op de visvangst tot herstel van de populaties. Alle bedrijvigheid van mensen op Antarctica, zeker toeristische, moet aan strenge regels en controle onderworpen zijn. Besluiten omtrent het gebied moeten in openheid tot stand komen.

INTERNATIONALE DUURZAME ONTWIKKELING

Gelet op de essentiële functie van het tropisch regenwoud voor de vermindering van het broeikaseffect en het behoud van genetische verscheidenheid is onmiddellijke internationale actie nodig om aan de voortgaande vernietiging van het regenwoud een halt toe te roepen. De invoering in EG-verband van een heffing op de invoer van tropische houtsoorten, te besteden aan maatregelen ter bevordering van duurzaam management in de producentenlanden, dient te worden nagestreefd als een eerste stap op weg naar het treffen van verdergaande maatregelen (CO_2-fonds op EG en/of mondiale schaal: kwijtschelden buitenlandse schuld t.b.v. natuurbehoud).
De rijksoverheid geeft in het kader van een ontmoedigingsbeleid het voorbeeld. Zij ziet in afwachting van bescherming van tropische bossen af van het gebruik van tropisch hardhout bij de bouw en verbouw onder de hoede van de Rijksgebouwendienst. Rijkssubsidie voor de bouw en renovatie van woningen zal daarom ook slechts worden verleend als wordt afgezien van het gebruik van tropisch hardhout.

1.2 VERKEER EN VERVOER

1.2.1 Algemene uitgangspunten

Veel meer mensen reizen veel verder en vaker dan vroeger, en nog steeds gaat die versnelling van onze gezamenlijke beweeglijkheid in hoog tempo door. Aanvankelijk leek dat bijna uitsluitend voordelen te hebben; inmiddels ontwricht het de samenleving. De thuisblijvers krijgen alsnog gelijk. Ook verkeer en vervoer moeten passen binnen het kader van duurzame ontwikkeling. Volstrekte vrijheid van iedereen om voor elke behoefte de auto te nemen is niet meer te handhaven. Zeker het verkeer tussen woonplaats en werkplek of winkel zal steeds meer met het openbaar vervoer danwel bedrijfsvervoer en met de fiets moeten gaan. Daartoe moet het openbaar vervoer tot een aantrekkelijk alternatief worden gemaakt. Om de balans in evenwicht te brengen is het noodzakelijk dat de automobiliteit op korte termijn wordt teruggedrongen. Een bijdrage tot deze balans kan tevens worden gevonden in het stimuleren van de verhuismobiliteit.

1.2.2 Openbaar en collectief vervoer

Het openbaar vervoer moet worden verbeterd en uitgebreid, zodat het in kwalitatief opzicht een goed alternatief biedt voor de auto. Kwalitatief goed openbaar vervoer bestaat uit stipt en frequent rijdende treinen en bussen op de hoofdverbindingen en flexibel, vraagafhankelijk, en klantgericht locaal vervoer voor het voor- en natransport. Dat vereist:
- bevordering van hoogwaardig vervoer (metro, sneltram, trolleybus) in stedelijke gebieden;
- betere aansluitingen tussen de verschillende vormen van openbaar vervoer;
- investeringen in het spoorwegnet, en in busverbindingen over snelwegen. Hierbij zijn de plannen van de NS (Rail 21) en van de busmaatschappijen (Bus 2000) uitgangspunt.

D66 is daarenboven voor een aansluiting op het Europese net van snelle treinen van Amsterdam, via Schiphol en Rotterdam naar Brussel, en van Amsterdam en Rotterdam, via resp. Utrecht en Venlo, naar het Ruhrgebied. Het intercitynet moet goed op dit snelle treinennet aansluiten. De Zuiderzeespoorlijn, die geschikt dient te zijn voor mogelijk gebruik van "snelle treinen", moet worden doorgetrokken naar Groningen en aansluiten op lijnen naar de Bondsrepubliek en Scandinavië.
De toegankelijkheid van het openbaar vervoer voor gehandicapten zal moeten worden vergroot. Het openbaar vervoer in de avond- en nachturen moet worden uitgebreid.

SUBSIDIES

Subsidies voor de exploitatie van openbaar vervoer zijn aanvaardbaar als die noodzakelijk zijn om met de auto te kunnen concurreren.

REGIONAAL VERVOER

Alle vormen van regionale vervoer moeten op elkaar worden afgestemd in een regionaal samenwerkingsverband van de betrokken vervoersautoriteiten en -bedrijven.

1.2.3 Particulier vervoer

AUTOVERKEER

Het beginsel dat de vervuiler betaalt, moet ertoe leiden dat het (vracht)autoverkeer duurder wordt, zowel door de werking van de markt als door regulering. Daarvoor maakt de Nederlandse regering een zo hoog mogelijk harmonisatieniveau voor benzine-accijns inzet van haar beleid. Op korte termijn zijn maatregelen nodig die veel rijden meer belasten dan weinig rijden (invoering of verhoging van de accijns op LPG en diesel) en belastingmaatregelen als de afschaffing van de fiscale aftrekbaarheid van vervoerskosten (reiskostenforfait). Het gebruik van milieuvriendelijke brandstoffen dient gestimuleerd te worden. Forensen per openbaar vervoer worden in de negatieve gevolgen van de afschaffing van het reiskostenforfait tegemoet gekomen.

D66 staat positief tegenover het principe van electronische tolheffing mits de privacy gewaarborgd is, en het kostendekkend is. Verder onderzoek naar de mogelijkheden en nadelen van rekening rijden is geboden. Als andere middelen niet helpen, mag overheidsregulering van de automobiliteit, (bijvoorbeeld door spitsuurvignetten) niet worden uitgesloten. Technische voorzieningen aan auto's en vrachtauto's, gericht op verlaging van de schadelijke uitstoot, behoren, zo mogelijk in Europees verband, verplicht in de komende kabinetsperiode te worden ingevoerd.

MAXIMUMSNELHEID

D66 is voor een maximumsnelheid van 100 km per uur. De maximumsnelheid moet uit een oogpunt van milieubelasting, energiegebruik en verkeersveiligheid streng worden gehandhaafd. Naar analogie van de parkeerwachters wordt de snelheidscontrole verricht door snelheidswachters. De ingevorderde boetes op overtreding van de maximumsnelheid worden mede aangewend ter financiering van de snelheidswachters.

WEGENNET

Het autoverkeer zal in beginsel binnen het bestaande wegennet moeten worden opgevangen. Door verkeersgeleidingssystemen, flexibele indeling van rijbanen en het opheffen van knelpunten in het bestaande wegennet, moet dit net zo goed mogelijk worden gebruikt. Carpooling moet worden gestimuleerd. Spreiding van werktijden en weekindeling bij bedrijven kunnen de spitsuurdrukte verminderen, zeker wanneer daarover regionale afspraken worden gemaakt, maar zal de totale automobiliteit niet terugdringen. Daarvoor kan het inzetten van meer personeelsbusjes door bedrijven een middel zijn. Bij smogalarm moet het autoverkeer sterk worden beperkt of zo nodig gestaakt.

FIETS EN VOETGANGER

De fiets, als bij uitstek milieuvriendelijk vervoermiddel, moet worden beschouwd als een serieus alternatief voor de auto. Er moet een beleid tot stand komen waardoor het fietsgebruik aantrekkelijker wordt. Het fietsgebruik moet dan ook krachtig worden gestimuleerd. Dit vereist een betere infrastructuur voor de fiets, zowel wat betreft wegen, fietspaden etc. als wat betreft voorzieningen voor fietsers in gebouwen (fietsenstallingen, kleed- en doucheruimtes etc.). De voetganger moet zich in het verkeer veilig en ongehinderd kunnen voortbewegen. De gehandicapten in het verkeer verdienen bijzondere aandacht.

1.2.4 Goederenvervoer

GOEDERENVERVOER

Het uitbuiten van de economische kansen van de huidige logistieke ontwikkelingen voor Nederland is van grote betekenis. De overheid kan hier een stimulerende rol hebben in termen van infrastructuur, organisatie en internationale beeldvorming. In het bijzonder moet de overheid stimulerend optreden bij het gebruik en het uitbuiten van de mogelijkheden van de ontwikkelingen in het electronisch berichtenverkeer ten behoeve van het Nederlandse bedrijfsleven. Ook hier stelt het milieu zijn beperkingen, in verband waarmee het vervoer over water en per spoor gestimuleerd moet worden. De railinfrastructuur vanaf de Rotterdamse haven naar de grenzen moet worden versterkt. Bij het goederenvervoer zal

meer aandacht moeten worden besteed aan de veiligheidsaspecten, en aan de controle op de naleving hiervan. Tevens zal een beduidende vermindering van de roetuitstoot moeten optreden. Er moet een onderzoek komen naar de optimalisering van het vrachtvervoer.

1.3 ENERGIE

Zonder een goed energiebeleid is het streven naar duurzame ontwikkeling onbegonnen werk. Energiebesparing en een meer milieuvriendelijke energie-opwekking hebben hierbij de hoogste prioriteit.

VOORLICHTING

Zelfs bij de huidige lage energieprijzen wordt jaarlijks in ons land voor circa f. 5 miljard aan energie verspild. Een intensieve voorlichtingscampagne en een veelvoud van practische maatregelen (zoals installatie van energie-teams, subsidie van HR (hoog rendement)-ketels, spaarlampen) is noodzakelijk om hierin verbetering aan te brengen.

BESPARING

Bij de woningbouw moet systematisch aandacht worden besteed aan de mogelijkheden om zonne-energie te benutten. Door een aanzienlijke verscherping van de eisen voor het maximale energieverbruik en andere technische eisen aan nieuwbouwwoningen, wordt daarin het energieverbruik sterk beperkt.
Bij de bouw van grote gebouwen moet steeds worden nagegaan of een warmtepomp, danwel een warmte/kracht-installatie kan worden toegepast.
Voor bestaande woningen wordt opnieuw een afzonderlijke subsidieregeling bepleit ten behoeve van de beperking van het energieverbruik. Het vervangen van cv-ketels met een laag rendement door ketels met een verbeterd danwel hoog rendement of met een schonere verbranding moeten worden gestimuleerd.

OPWEKKING

De warmtebehoefte in ons land moet in kaart worden gebracht. Bij de bouw van nieuw produktievermogen in de electriciteitssector zal als uitgangspunt voor de goedkeuring van het electriciteitsplan gelden dat nieuw vermogen allereerst dáár wordt gebouwd, waar het koelwater kan voorzien in warmtebehoefte.

Ten aanzien van de electriciteitsproduktie is een aanzienlijke uitbreiding van het decentraal vermogen nodig. Dit kan worden gerealiseerd door een verbetering van de teruglevertarieven ten behoeve van alle decentrale vormen van energiewinning en door een verlaging van de gasprijs ten behoeve van warmte/kracht-installaties. Op korte termijn wordt hierover overleg geopend met de electriciteitssector en met de Gasunie.

DISTRIBUTIE

Bij de uitbreiding van het decentraal vermogen moeten de distributiebedrijven een belangrijke rol spelen; een goede distributienet is dan ook essentieel. D66 bepleit verbruikersraden met bevoegdheden bij de distributiebedrijven, waarin verbruikers en de milieubeweging zijn vertegenwoordigd.

NIEUWE CENTRALES

Nieuwe, grootschalige electriciteitscentrales worden alleen gebouwd voorzover gedecentraliseerde opwekking en stadsverwarmingseenheden onvoldoende in de behoefte kunnen voorzien. Vooralsnog zal aardgas moeten worden ingezet als brandstof, omdat poederkoolgestookte centrales een te hoge milieubelasting veroorzaken. De Hemwegcentrale moet zo mogelijk alsnog een gasgestookte centrale worden. Zo spoedig mogelijk wordt overgegaan op steenkoolvergassing, die niet alleen een relatief hoog rendement heeft, maar ook minder milieubezwaren met zich meebrengt dan het stoken van poederkool. Zo blijven onze aardgasvoorraden zo lang mogelijk ter beschikking voor kleingebruik, voor decentrale opwekking en als grondstof voor de petrochemie.

KERNENERGIE

D66 meent dat de huidige generatie kernreactoren onvoldoende veilig is. Verder is het probleem van het radioactief afval nog steeds niet opgelost. Daarom vindt D66 dat er in Nederland geen nieuwe kerncentrales naast de twee bestaande moeten worden gebouwd. De bestaande kerncentrales worden gesloten wanneer hun economische levensduur is verstreken. Voor Dodewaard is dat al op korte termijn het geval. Omdat kernenergie een bijdrage kan leveren aan het terugdringen van de CO_2-problematiek moet het onderzoek naar veilige toepassing van kernenergie en het onderzoek naar opslagmogelijkheden van radio-actief afval doorgaan. Dit geldt eveneens voor het onderzoek naar toepassingen van kernfusie.

KERNAFVAL

Voor het uit de Nederlandse kerncentrales afkomstige radioactieve afval wordt in Europees verband een oplossing gezocht. In ons land mogen geen proefboringen plaatsvinden met het oogmerk radioactief afval in de diepe ondergrond op te slaan.

ALTERNATIEVEN

Duurzame energievoorziening legt een zwaarder accent op zonne- en windenergie en op energie uit biomassa. D66 acht verruiming van financiële middelen voor de ontwikkeling, het onderzoek naar en toepassing van vormen van milieu-vriendelijke energie-opwekking (b.v. brandstofcellen) zeker aanvaardbaar als de noodzaak daartoe kan worden aangetoond.

ENERGIE-IMPORT

D66 is geen voorstander van structurele import van electriciteit uit ons omringende landen, zolang er nog geen geïntegreerde Europese energiemarkt en gezamenlijk Europees energiebeleid tot stand is gekomen.

1.4 RUIMTELIJKE ORDENING

In de visie van D66 bevordert een goede ruimtelijke ordening het evenwichtig gebruik van de ruimte en mede daardoor een goed leefmilieu. Een goede ruimtelijke ordening respecteert zoveel mogelijk de historisch gegroeide, natuurlijke en sociale omgeving en erkent het unieke van elk gebied. Ruimtelijke plannen moeten vanaf nu getoetst worden op hun gevolgen voor de mobiliteit. D66 streeft naar een inrichting van de ruimte die zo weinig mogelijk autoverkeer opwekt.

ACHT RICHTLIJNEN

D66 acht een achttal richtlijnen voor een goede ruimtelijke ordening relevant. Dit zijn:

– het behoud van de functionele scheiding tussen stedelijke en landelijke gebieden;
– het behoud van onderscheiding en overgangen in het landelijk gebied;
– het nastreven van functiemenging in stadscentra, met uitzondering van vervuilende bedrijvigheid;
– het voor elk (deel)gebied bepalen van een maximum in het aan bebouwing, industrie en verkeersfuncties toe te wijzen oppervlak en het aan de hand daarvan intensiveren van stedelijke bebouwing.
– het tegengaan van de ontwikkeling van slechts met de auto bereikbare bedrijfslocaties, zoals bij voorbeeld (lintvormige) ontwikkelingen langs snelwegen;
– het bij elke besluitvorming over gebruik van de ruimte nagaan naar welk evenwicht in het betreffend gebied wordt gestreefd en wat de effecten op het milieu zijn;
– het aanvaarden dat een van rijkszijde ingebracht belang slechts na zorgvuldige afweging voorrang mag hebben boven een provinciaal dan wel gemeentelijk belang;
– het geven van een centrale plaats aan openbaar vervoer voorzieningen in de ruimtelijke ordening: zeker bij de aanleg van nieuwe grote bouwlocaties dient de aanwezigheid van hoogwaardig openbaar vervoer verzekerd te zijn.

EFFECTIVITEIT

De ruimtelijke ordening is thans niet doeltreffend genoeg. De effectiviteit kan vergroot worden door een adequaat handhavingsinstrumentarium en een daarop gebaseerd samenhangend pakket van maatregelen. Zo is versteviging van de relatie tussen de wet Ruimtelijke Ordening en de milieuwetgeving geboden. D66 wil het structuurplan voor de hele gemeente gaan zien als een verplicht plan, en acht het daarnaast noodzakelijk dat in de komende periode wordt gewerkt aan criteria voor ruimtelijke kwaliteit en identiteit.

STEDELIJKE KNOOPPUNTEN

D66 acht het concept van de stedelijke knooppunten alleen bruikbaar indien er alsnog heldere kriteria worden geformuleerd waaraan knooppunten dienen te voldoen.

GROEIKERNEN

Bijzondere aandacht is nodig voor de problemen van gemeenten die niet langer groeikern zijn, maar die aan die status wel ernstige tekorten hebben overgehouden.

AGGLOMERATIES

De gemeentegrenzen in de grote agglomeraties, met name in de Randstad maar ook in andere landsdelen en stedelijke knooppunten belemmeren goede oplossingen voor problemen op het gebied van economische bedrijvigheid, volkshuisvesting en verkeer en vervoer. Hiervoor zijn betere bestuurlijke structuren noodzakelijk (zie 4.2).

SOCIALE VEILIGHEID

Iedereen, man of vrouw, moet zich op elk uur van de dag èn de nacht veilig op straat kunnen begeven. Bouwkundige en planologische regels moeten daarmee rekening houden. Naast goede straatverlichting is vermenging van woon-, werk- en winkelbebouwing hierbij een eerste vereiste.

EUROPA

D66 acht het nodig de ruimtelijke ordening als integratiekader voor de afweging van sectorbelangen ook op Europese schaal meer aandacht te geven. Betere afstemming tussen ruimtelijke ordening en milieubeleid, vooral in de grensregio's is dan nodig. Er moeten grensoverschrijdende structuurplannen komen. Voorts dient de harmonisatie van de ruimtelijke wetgeving in de EG te worden bevorderd.

1.5 VOLKSHUISVESTING

WOONLASTEN

Als gevolg van financiële verplichtingen die in het verleden zijn aangegaan is de begroting van volkshuisvesting zwaar belast. Omdat D66 een verschuiving van de subsidies op het huis naar een subsidie aan de bewoner wil nastreven valt niet te ontkomen aan drastische vermindering van objectsubsidies. Dit geldt zowel voor huurwoningen als voor koopwoningen.

Het woonrecht voor iedereen moet worden gewaarborgd door het huidig systeem van individuele huursubsidie onverkort te handhaven. Het voorstel een toets in te voeren die subsidie boven f250,00 moet voorkomen zal wachtlijsten veroorzaken en moet worden afgewezen.

Waar keuze mogelijk is tussen sloop en nieuwbouw enerzijds en renovatie anderzijds moet niet de subsidiemethodiek richtinggevend zijn. In Europees verband moet worden bepleit, dat de BTW op woningbouw en -verbetering naar het lage tarief wordt overgebracht onder gelijktijdige verlaging van objectsubsidies, zodat dit budgettair neutraal gefinancierd kan worden. De overdrachtsbelasting dient te worden afgeschaft mede met het oog op de gewenste verkleining van de afstanden in het woon-werkverkeer.

Wonen zal in de toekomst duurder worden. Dit komt door de stijging van de bouw- en de energieprijzen, door de kwaliteitsverbetering in de nieuwbouw en vooral door de gezinsverdunning. De koopkrachtontwikkeling is de belangrijkste maatstaf voor het tempo waarin de woonlastenstijging mogelijk is. Voor eigenaren/bewoners wordt het onderhoud weer belasting-aftrekbaar. Deze maatregel dient gefinancierd te worden door een verhoging van het huurwaardeforfait. De huurharmonisatie wordt voortgezet.

DECENTRALISERING

D66 wil het bouw- en verbeteringsprogramma nauwgezet afstemmen op gebleken behoeften van speciale groepen, zoals bejaarden en gehandicapten. D66 steunt daarom de verdergaande voorstellen tot decentralisatie van het volkshuisvestingsbeleid. Gemeenten moeten hun eigen woningbedrijf kunnen handhaven. Het kostwinnersbeginsel mag geen kriterium zijn voor woonruimtetoewijzing.

BOUWKOSTEN

Nieuw te bouwen woningen moeten flexibel indeelbaar zijn. Belemmeringen voor nieuwe woonvormen en woningaanpassingen, o.a. voor ouderen, dienen te worden weggenomen. Aan het energiegebruik moeten onder meer in de modelbouwverordening veel strengere eisen worden gesteld. Op andere gebieden is financiële voorzichtigheid geboden bij de verhoging van de minimum-kwaliteitseisen. D66 acht het nodig te komen tot lagere bouwkosten door het bevorderen van zelfwerkzaamheid en door deregulering van bouwvoorschriften.

INDIVIDUELE WENSEN

Het woningbeleid moet worden toegesneden op individuele wensen van individuele bewoners. Dit kan o.m. door vormen van bewonerszelfbestuur, door gemeenschappelijk woningbezit en door tussenvormen van huren en kopen. Overdracht van woningen van gemeenten en corporaties aan de bewoners – in persoonlijk of gemeenschappelijk eigendom – wordt in beginsel positief beoordeeld, mits een gedifferentieerd en toereikend distributiebestand wordt gehandhaafd. Daarbij moet enerzijds speculatiewinst worden voorkomen, anderzijds moet een risicofonds niet te voorziene problemen van de nieuwe eigenaar verzachten.
Ook de stadsvernieuwing moet vooral een proces zijn van de bewoners zelf. Hun wensen dienen serieus te worden genomen. Bewoners van woonschepen en woonwagens moeten zoveel mogelijk worden behandeld als bewoners van het gangbare type woningen.

MILIEU

Het volkshuisvestingsbeleid heeft nauwe relaties

met het milieubeleid. Daarom wil D66 de scheiding van wonen en werken zoveel mogelijk tegengaan door een betere keuze van de woninglokatie, onder andere in relatie tot het openbaar vervoer. Nieuwbouwwoningen zullen aanzienlijk beter moeten worden geïsoleerd dan thans vereist is. De subsidieregeling voor de isolatie van bestaande woningen moet opnieuw worden ingevoerd. De regeling moet gelden voor huur- en koopwoningen.
In het bouwproces zal, bij voorbeeld met betrekking tot materiaalkeuze, rekening moeten worden gehouden met milieu-effecten op het binnenmilieu en het bouw- en sloopafval. Hierbij moet ook worden gedacht aan het terugdringen van het gebruik van tropisch hardhout in de woningbouw.

Hoofdstuk II Sociaal-Economisch beleid

2.1 ECONOMISCHE AANGELEGENHEDEN

2.1.1 Ontwikkeling wereldeconomie en Nederlandse positie

EUROPA

De economische vooruitzichten in West-Europa zijn beter dan enkele jaren geleden. Toch is er een grote inspanning van de Europese landen nodig om gezamenlijk een belangrijke rol te kunnen spelen in het economische krachtenveld, waarin met name de VS, Japan en Zuid-Oost Azië zich geducht doen gelden.
De totstandkoming van één gemeenschappelijke Europese markt per 1992 is voor D66 daarom een harde noodzaak. De streefdatum 31.12.1992 moet worden gehaald.

OPEN WERELDHANDELSSTELSEL

De interne Europese markt mag echter geen beletsel vormen voor het streven naar een open wereldhandelsstelsel. Dit stelsel moet gebaseerd zijn op internationaal aanvaarde spelregels, zoals die ook in Europees verband worden nagestreefd. Het ligt voor de hand dat het initiatief hiertoe wordt genomen in de GATT. Het wereldhandelsstelsel zal nadrukkelijk rekening moeten houden met de eis van duurzame ontwikkeling, en mede in relatie daarmee met de belangen van de ontwikkelingslanden.

OOST-EUROPA

In de relatie met Oost-Europa acht D66 het nodig de economische samenwerking te bevorderen. Deze samenwerking moet waar mogelijk gericht zijn op het bijdragen aan en het stimuleren van politieke en economische ontwikkelingen.

Teneinde concreet gestalte te geven aan een gezamenlijk beleid van de EG-landen ten opzichte van Oost-Europa dient in het kader van de Gemeenschap een Oost-West-fonds te worden ingesteld, vergelijkbaar met de bestaande structuurfondsen. De middelen uit dit fonds kunnen worden aangewend voor gerichte bijdragen aan de financiering van de overdracht van westerse know-how op het gebied van management en marketing, bij voorbeeld door middel van management-trainingsprogramma's. Hiermee kan een practische ondersteuning aan het proces van economische hervormingen worden gegeven. Tevens zou een dergelijk fonds kunnen worden gebruikt om de verkoop van milieutechnologie aan Oost-Europese landen te vergemakkelijken. Hiermee wordt een gemeenschappelijk belang van alle Europese landen gediend.
In het algemeen verwerpt D66 de beperkte opvatting dat economische ontwikkeling alleen dient tot het verkrijgen van materiële welvaart. Duurzame ontwikkeling stelt grenzen aan de groei.

2.1.2 Infrastructuur voor de Nederlandse economie

OPENBARE VOORZIENINGEN

Nederland zal in veel opzichten zijn infrastructuur moeten versterken om mee te kunnen komen op de Europese markt. Het wegennet moet beter worden gebruikt, spoorwegen, kanalen en havens moeten waar nodig worden uitgebreid. Er is een goed aanbod van bedrijfslokaties in en om de steden nodig, evenals een publieke dienstverlening op hoog niveau, van telecommunicatie tot riolering. De ontwikkeling van een infrastructuur voor telecommunicatie en de opslag en verwerking van informatie hoort vooruit te lopen op de behoefte. In ruimer verband is een hoogwaardig onderwijsstelsel en een goed fysiek en cultureel leefmilieu van wezenlijk belang.

DISTRIBUTIEFUNCTIE

Binnen het kader van de duurzame ontwikkeling is zeker ruimte voor de ontwikkeling van Neder-

land – distributieland. Die ruimte ontstaat door vindingrijk met de organisatie van het vervoer om te gaan. D66 pleit binnen de groei van goederenvervoer voor een aanzienlijke verschuiving van het wegtransport naar het transport per rail en waterweg. Door een goede organisatie met gebruik van moderne communicatietechnieken kan beter gebruik worden gemaakt van de bestaande vervoerscapaciteit. Een deel van het vrachtvervoer zal 's nachts plaats moeten vinden. Uitbreiding van capaciteit van het railvervoer door uitbreiding van het aantal sporen is noodzakelijk, evenals investering in het onderhoud van waterwegen.

HOGE SNELHEIDSLIJNEN

Een aansluiting op de in Europa te ontwikkelen netten van hoge snelheidslijnen is van groot belang. Dat geldt voor de verbinding met Frankrijk, maar evenzeer voor die met de Bondsrepubliek. Aansluiting op de Kanaaltunnel-verbinding is noodzakelijk. De aangewezen stopplaatsen voor de hogesnelheidstrein zijn in ieder geval Schiphol en Rotterdam. Binnen de Randstad kunnen de hogesnelheidstreinen op de bestaande tracé's rijden. De lijn mag het groene hart niet doorsnijden.

LUCHTVAART

Het luchtverkeer groeit veel sneller dan werd verwacht, en die stijging zal aanhouden. Dat vereist een herbezinning op de situatie van de Nederlandse luchthavens. Daartoe moet op korte termijn een nieuw struktuurschema burgerluchtvaartterreinen worden uitgebracht. Met het oog op milieu en energie moeten ter beheersing van het luchtverkeer alternatieven zoals de supersnelle trein worden gestimuleerd en dient de Nederlandse regering zich in Europees verband sterk te maken voor het instellen van een accijns op vliegtuigbrandstof.

SCHIPHOL

De groei van het luchtverkeer maakt een herbezinning op de positie van Schiphol noodzakelijk. D66 wil een luchthaven van Europees niveau in Nederland handhaven. Dat betekent echter niet dat Schiphol onbeperkt kan groeien, gelet op de onaanvaardbare consequenties voor de omliggende omgeving. Op korte termijn moet worden gezocht naar ontlasting door samenwerking met andere luchthavens, zoals Zestienhoven. D66 is tegen realisatie van een tweede nationale luchthaven in de orde van grootte van het huidige Schiphol.

ROTTERDAMSE HAVEN

De positie van de Rotterdamse haven als grootste ter wereld dient tenminste gehandhaafd en waar mogelijk versterkt te worden door:

– de logistieke functie van de haven verder te ontwikkelen;
– de ontwikkeling van bedrijvigheid binnen het haven- en industriegebied – uiteraard binnen aanvaardbare milieunormen – prioriteit te geven;
– het vervoer per binnenschip en via rail, alsmede per gecombineerd vervoer te stimuleren, mede gelet op het relatief milieuvriendelijke karakter van dit vervoer;
– gezien de ontwikkelingen op Europees niveau zal moeten worden gestreefd naar samenwerking tussen overheden binnen het gebied Antwerpen–Rotterdam.

OVERHEIDSINVESTERINGEN

In de afgelopen jaren zijn de overheidsinvesteringen steeds verder achtergebleven bij de maatschappelijke behoefte. Ze moeten omhoog. Zeker investeringen die een netto besparend effect hebben, doordat ze lasten in de toekomst voorkomen, mogen niet achterwege blijven met een beroep op het financieringstekort. Prioriteit krijgen investeringen in het openbaar vervoer, die in het milieu (riolering, bodemsanering) en die in de stads- en dorpsvernieuwing. Bij de laatste wordt ook aandacht geschonken aan de sanering van verouderde bedrijfsterreinen. Daarbij kan public-private partnership voor beide partijen gunstig werken.

Stimulering van investeringen voor de economische ontwikkeling met behulp van overheidsgelden ter versterking van de economische structuur hoort niet uit te gaan van het principe van gelijkmatige spreiding over het hele land, maar moet zich richten op de beste kansen. Wel moet de omvang van de middelen voor het regionale sociaal-economische beleid in de komende kabinetsperiode (tenminste) op het huidige peil blijven.

2.1.3 De overheid in het economisch proces

OVERHEID OP MAAT

D66 kiest ook in de relatie tot het economisch proces voor een overheid op maat. Dit betekent een beleid van overheidsondersteuning dat per bedrijfstak verschillend uitwerkt. Overwegingen voor overheidsondersteuning zijn niet noodzakelijk beperkt tot louter economische belangen; ook andere factoren die het economisch proces raken, zoals de zorg voor het milieu, zijn bepalend. Financiële overheidssteun aan bedrijven moet

worden beperkt tot bedrijfsactiviteiten die levensvatbaar zijn.
De steun moet tijdelijk zijn en is vooral bedoeld om een situatie van achterstand of van noodzakelijke structurele aanpassing te overbruggen. Dit betekent dat er alleen sprake kan zijn van startsubsidies, omschakelingssubsidies en subsidies voor onderzoek en ontwikkeling, met name ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf.

2.1.4 Milieu en technologie

INDUSTRIEBELEID

Het milieubeleid in de industriële sector moet in beginsel worden benaderd via het energiebeleid en het afvalbeleid. Daarbij zal het accent moeten worden gelegd op het totstandkomen van nieuwe productieprocessen. Waar mogelijk moet een industrie zijn eigen electriciteit kunnen opwekken, bevorderd door gunstige brandstof- en teruglevertarieven.

MILIEUVOLGPLICHT

D66 wil daarbij dat bij produkten en produktiewijzen waarbij stoffen met mogelijk zeer ernstige effecten voor het milieu worden gebruikt een versnelde procedure voor emissiebeperking en controle in de afvalfase wordt gevolgd, door het afsluiten van overeenkomsten tussen bedrijven en bevoegde overheden. Binnen vier jaar dient de gehele keten van deze stoffen onder controle te zijn. Nieuwe productieprocessen en installaties moeten aan strengere eisen voldoen dan de bestaande. Emissie-eisen worden daarbij ook in verband gebracht met het energie- en grondstoffenrendement en met de levensduur.

TECHNOLOGIE

Nationaal technologiebeleid is een aanvulling op het in de toekomst steeds in belang toenemend EG-technologiebeleid.
Technologische innovatie moet worden geïntensiveerd. Deze innovatie moet vooral gericht zijn op industriële vernieuwing, het dienstbaar maken van de technologie aan het bereiken van duurzame ontwikkeling, en op overbrugging van een achterstand van het Nederlandse bedrijfsleven ten opzichte van het buitenland.

2.1.5 Land- en tuinbouw

ALGEMEEN

Land- en tuinbouw zijn voor de Nederlandse economie van vitaal belang: meer dan 10% van de bevolking is werkzaam in de landbouw en de voedselindustrie en ruim een kwart van de Nederlandse export bestaat uit producten ervan.

EUROPA

De doelstellingen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB), zoals vastgelegd in artikel 39, lid 1 van het Verdrag van Rome, kunnen worden gehandhaafd. De toepassing van de uitvoeringsinstrumenten dient naar onze mening grondig te worden herzien door:

- beperking van het garantiesysteem tot een hoeveelheid product die de voedselonafhankelijkheid van de EG waarborgt;
- geleidelijke vermindering van de afzetsubsidies, waaronder exportsubsidies;
- afschaffing van de bijdragen in de kosten van opslag.

De instrumenten tot het behouden van het evenwicht op de interne markt en het peil van de inkomens blijven onontbeerlijk.

KOERSWIJZIGING

Zowel de milieuhygiënische als de economische omstandigheden in de landbouw vergen een fundamentele koerswijziging naar een duurzame bedrijfsvoering van zowel grond- als niet-grondgebonden landbouw. Ecologisch verantwoorde bedrijfsvoering dient te worden gestimuleerd, onder andere door deze buiten de melkquotering te brengen.

DERDE WERELD

De toegang van produkten uit ontwikkelingslanden tot de EG-markt wordt verruimd door middel van met deze landen af te sluiten overeenkomsten, waarin hun belangen afdoende zijn beschermd.

Daarbij moet minder aan veevoer en tropisch hardhout worden gedacht, en meer aan voor menselijke consumptie geschikte producten (b.v. fruit). Omgekeerd biedt dumping van onze voedseloverschotten geen oplossing voor het hongerprobleem elders.

Voor de vermindering van landbouwsubsidies zoals afgesproken in de wereldwijde onderhandelingen binnen het GATT dient voor eind 1990 ook in EG-verband een concreet tijdschema te worden opgesteld.

GRONDGEBONDEN PRODUKTIE

Om de duurzame ontwikkeling van de diverse functies van het landelijk gebied veilig te stellen verdient de grondgebonden landbouwproductie speciale aandacht. De door de EG vastgestelde graanprijs is bepalend voor het perspectief van de akkerbouw. Deze prijs dient een bodem te bevatten, om te voorkomen dat de noodzakelijke omschakelingsprocessen in de akkerbouw stagneren. Daarbij is in verband met de vruchtwisseling de kostprijs bepalend. Overschotten dienen te worden teruggedrongen. Schaalvergroting, braakpremies, beheersovereenkomsten en bergboerenregelingen kunnen bijdragen tot een lonende produktie. Ook de geïntegreerde productie en gemengde bedrijfsvormen spelen een wezenlijke rol (zie 1.1.3). Ook de biologische-dynamische productiewijze moet worden gestimuleerd. Inspanning voor het omzetten van landbouwproducten in energie, geneesmiddelen, chemische producten, vezelproducten : de stormachtige ontwikkeling van de biotechnologie biedt hier zeker perspectieven, onderzoek en toepassing van biotechniek dienen aan strikte regels te zijn onderworpen. Maatregelen van de overheid zullen zo nodig de rentabiliteit en het voortbestaan van milieuvriendelijke bedrijfsvormen dienen te verzekeren, waarbij de nadruk zal moeten liggen op onderzoek, onderwijs en voorlichting, eventueel aangevuld met ondersteuning van financiële aard.

NEVENACTIVITEITEN

Om de duurzame ontwikkeling van de diverse functies van het landelijk gebied veilig te stellen acht D66 grondgebonden nevenactiviteiten een middel om het inkomen op de kleine bedrijven te verhogen. Initiatieven als pools van akkerbouwers ten behoeve van de groenvoorziening , kleine productiecoöperaties en qua R.O.- beleid aanvaardbare recreatieve activiteiten zullen worden gestimuleerd. De grondgebonden nevenactiviteiten kunnen op dezelfde faciliteiten rekenen als de overige bedrijven.

LANDELIJK GEBIED

D66 streeft binnen een samenhangende visie op het landelijk gebied naar een zekere scheiding van de landbouw en de natuur.
In gebieden met hoogwaardige landbouwgronden krijgt de duurzame landbouw (zie 1.1.3) het primaat. In gebieden met nog veel natuurwaarden en in gebieden die grote kansen bieden voor natuurontwikkeling wordt voorrang gegeven aan de realisatie van de ecologische hoofdstructuur (zie 1.1.6)
Landinrichting wordt in de visie van D66 meer ook op het natuur- en recreatiebelang gericht en kan – mede omdat D66 wil kiezen voor minder zware inrichtingsvormen – qua budget worden beperkt. De relatief zware herinrichting wordt vooral toegepast in stadsranden en in agrarische herstructureringsgebieden. In andere gevallen kan worden volstaan met een administratieve kavelruil of met een herstructurering van de infrastructuur door de beherende overheden (cascoinrichting). De samenhangende visie op het landelijk gebied moet tot uiting komen in de werkwijze en in de organisatie van het centrale ministerie. D66 stelt voor het Ministerie van Landbouw en Visserij om te vormen tot een Ministerie voor het Landelijk gebied.

MEST EN AMMONIAK

Evenwicht in de meststromen kan alleen worden bereikt door de overschotten aan mineralen uit de Nederlandse (en Europese) landbouw weg te werken. Mestverwerking op zich biedt hiervoor geen oplossing.

De overheid dient met de veevoer-exporterende landen overeenkomsten af te sluiten over retourexport van mineralen om zodoende de bodemvruchtbaarheid in de veevoer-exporterende landen op peil te houden.

In de zo spoedig mogelijk op de bedrijven in te voeren mineralen-boekhouding moeten zowel fosfaat als stikstof en kalium worden opgenomen. De eindfase van de mestnormering moet eerder worden ingevoerd (1989). Naast de kwantitatieve normstelling voor fosfaat moet er, zo mogelijk een voor stikstof bijkomen. Beide betrokken op zowel de bron dierlijke mest als op de bron kunstmest. Komt de reductie van de mineralenoverschotten na 1991, waarin de tweede fase van de mestwet ingaat, onvoldoende tot stand, dan rest slechts de vermindering van de mestproductie als zodanig, door inkrimping van de veestapel. Voor de beperking van de ammoniak-uitstoot is de voortzetting van de melk-quotering van belang; daarnaast zijn verscheidene emissiebeperkende maatregelen onontbeerlijk.

BESTRIJDINGSMIDDELEN

Voor het jaar 2000 moet een totale sanering van persistente chemische bestrijdingsmiddelen plaatsvinden, zoals aangegeven in de milieucriteria-nota voor stoffen ter bescherming van bodem en water. Deze nota dient onverkort te worden uitgevoerd.

INTERNE MILIEUZORG

De milieumaatregelen op de landbouwbedrijven (interne milieuzorg) vergen belangrijke investeringen en een hoogwaardiger, meer kennisintensieve bedrijfsvoering.

WERKGELEGENHEID

Deze noodzakelijke aanpassingen zullen ingrijpende gevolgen hebben voor de werkgelegenheid en de bedrijfsstructuur in de landbouwsector. Voor deze omschakeling draagt de samenleving medeverantwoordelijkheid. Onderzoek naar de sociale gevolgen van het omschakelingsproces is noodzakelijk met het oog op te nemen onontkoombare maatregelen. Privatisering van de landbouwvoorlichting zal niet in die omvang mogen plaatsvinden, dat het bedrijfsleven de sturing ervan volledig of voor een belangrijk deel gaat beheersen.

ONDERZOEK, ONDERWIJS EN SCHOLING

De grote ingrijpende wijzigingen in de bedrijfsvoering die nodig zijn om te komen tot een duurzame landbouw vergen veel onderzoek, scholing, bijscholing en voorlichting. De rijksoverheid dient zich niet terug te trekken uit deze beleidsterreinen, zoals zij dit de laatste jaren heeft gedaan, maar er juist meer inspanning en geld aan te besteden. De voorlichting mag niet ten gevolge van privatisering uitsluitend een instrument van het bedrijfsleven worden.

LANDBOUWSCHAP

Reorganisatie van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties in de landbouw is geboden. Uitgangspunt daarbij is het scheiden van de publiekrechtelijke bevoegdheden van en de belangenbehartiging door het Landbouwschap en de Productschappen. De publiekrechtelijke bevoegdheden, met inbegrip van het recht tot het opleggen van heffingen, horen thuis bij de overheid. Toedeling van deze taken aan zelfstandige bestuursorganen kan worden overwogen. In ieder geval worden de verplichte bijdragen aan het Landbouwschap vervangen door vrijwillige contributies.

RECREATIE EN TOERISME

De ontwikkeling van onze samenleving, die enerzijds ingewikkelder en gehaaster wordt en die anderzijds meer vrije tijd aan haar burgers verschaft, vraagt van de overheid een kreatief en richtinggevend beleid, waarbij het natuurlijk milieu dient als belangrijkste randvoorwaarde voor een evenwichtige en samenhangende ontwikkeling van recreatie en toerisme.

2.1.6 Midden- en kleinbedrijf

Naast algemeen economisch beleid waar het midden- en kleinbedrijf van kan profiteren in de komende jaren zoals verlaging van de BTW op dienstverlening en heffing van de sociale premies op basis van de toegevoegde waarde in plaats van op de loonsom verdient het midden- en kleinbedrijf ook apart nog de nodige aandacht in de komende jaren. Zowel marktontwikkeling als beleid zullen meer Europees worden bepaald. Het beleid zal zich moeten richten op de verbetering van de arbeidsmarkt (scholing en inschakeling van langdurig werklozen bij het midden- en kleinbedrijf), op inperking van de regeldichtheid, op een efficiënte advies- en voorlichtingsstructuur en op oplossingen voor de problemen met de Vestigingswet.

WINKELSLUITING

Het verruimen van de winkelsluitingstijden zal door D66 opnieuw met kracht worden bevorderd ten behoeve van de consumenten. Binnen een maximale openstelling van 52 uur per week lijkt mogelijke sluiting om 19.00 uur vooralsnog voldoende. Op regionaal en lokaal niveau kan worden geëxperimenteerd met verruiming van de winkelsluitingstijden. Het aantal zondags-, avond- en nachtwinkels dient sterk te worden uitgebreid.

2.2 WERKGELEGENHEID

2.2.1 Algemeen

VRAAG EN AANBOD

Nuttig werk is er te over in ons land, maar aan betaalde banen is nog steeds een schreeuwend tekort. Bij de ingeschreven werklozen moet een derde van de WAO-ers worden opgeteld, omdat die wel degelijk zouden kunnen werken als de kans zich voordeed. Bovendien oriënteren steeds meer vrouwen en meisjes zich op de arbeidsmarkt. Zij hebben thans nog een aanzienlijke achterstand. O.a. werken zij overwegend in de lagere functiegroepen in slechts enkele sectoren. De vraag naar vrouwen neemt toe: het aanbod dient te worden gestimuleerd. In ons land is er vraag naar produkten en diensten waarvoor veel arbeid nodig is. In de gezondheidszorg bijvoorbeeld, en bij het herstel van het milieu. Die tegenstelling oplossen is een van de meest dringende opgaven in de politiek.

SOCIALE CONTRACTEN

Daarvoor is de medewerking van de werkgevers- en werknemersorganisaties noodzakelijk. Op landelijk niveau worden kaderafspraken gemaakt gericht op werkloosheidsbestrijding en duurzame ontwikkeling. Deze afspraken worden decentraal uitgewerkt in sociale contracten.
De afspraken moeten betrekking hebben op het volgende pakket van maatregelen: loonmatiging, een aan de lonen gekoppelde ontwikkeling van de uitkeringen, werkgelegenheid, programma's voor werkervaring en scholing met het uitzicht op een baan voor langdurig werklozen en duurzame ontwikkeling.

FLEXIBILISERING

D66 erkent dat een situatie van volledige werkgelegenheid door economische groei zeker niet op korte termijn bereikt zal worden. Voor alle mensen die wel willen werken maar thans geen kans krijgen op de arbeidsmarkt is daarom een forse stimulering van delen van arbeid noodzakelijk. Meer variatie in de individuele arbeidstijd, in combinatie met bedrijfstijdverlenging is daartoe nodig. Ook dit aspect van de werkgelegenheid dient te vallen onder het sociaal contract.
Ook moeten er meer mogelijkheden tot omscholing of inpassing komen voor het groeiend aantal structureel werkloze hoger opgeleiden (HBO-ers en academici). Programma's als PION tonen aan dat hieraan grote behoefte is, waar nog niet aan wordt voldaan.
De rechtspositie van deeltijdwerkers moet dezelfde zijn als bij een volle dagtaak en ook hun carrièreperspectieven moeten in principe hetzelfde zijn als bij een volle dagtaak.

2.2.2 Het stimuleren van nieuwe werkgelegenheid

MARKTSECTOR

Nederland is sterk op het buitenland gericht, door veel export moet de invoer van grondstoffen, halffabrikaten en eindproducten gefinancierd worden – Daarom moet het scheppen van werkgelegenheid voor een belangrijk deel in de marktsector plaatsvinden. Het is noodzakelijk goede faciliteiten voor die marktsector te creëren (zie ook 2.1.2, 2.1.3 en 2.1.4).
Het Nederlands produkt zal concurrerend moeten zijn met dat van het buitenland en met name die van andere EG-landen.

PRODUKTIEKOSTEN

Om de produktiekosten op concurrerend niveau te houden moeten twee wegen worden bewandeld. Ten eerste moet het verschil tussen brutoloonkosten en netto-lonen verkleind worden, zodat ongeschoolde en laaggeschoolde arbeid goedkoop genoeg wordt om in te schakelen. Ten tweede moet de scholingsgraad worden verhoogd.

OVERHEIDSINVESTERINGEN

De overheid kan zelf primair werkgelegenheid creëren d.m.v. overheidsinvesteringen (zie ook 2.1.). Een stimulerende rol van de overheid is zeker nodig waar het bedrijfsleven te weinig activiteit ontplooit en waar de maatschappelijke betekenis groot is, zoals de milieutechnologie.
D66 streeft naar het instellen van een investeringsfonds tot bevordering van de werkgelegenheid (nieuwe/extra arbeidsplaatsen) door het verstrekken van renteloze leningen aan profit en non-profit-instellingen (waaronder overheidsinstanties). Hiervoor wordt in de volgende kabinetsperiode jaarlijks structureel 75 miljoen gulden vrijgemaakt.

KWARTAIRE SECTOR

Het aantal betaalde banen in de kwartaire sector moet worden uitgebreid, zeker waar door ontwikkelingen als individualisering, emancipatie en vergrijzing de behoeften sterk toenemen zoals in de gezondheidszorg, de kinderopvang, het onderwijs, de maatschappelijke dienstverlening en de zorg voor ouderen en gehandicapten.

FINANCIERING

D66 vindt dat een bijdrage aan het scheppen van werk ook geleverd kan worden door de financiering van de sociale zekerheid gedeeltelijk te verschuiven van een heffing op arbeid naar een heffing op de toegevoegde waarde.

2.2.3 Opleiding en scholing

SCHOLING

De arbeidsplaatsen moeten in de eerste plaats voortkomen uit de werking van het economisch proces, maar dat zal niet voldoende zijn. Het uitgangspunt is dat mensen die werkloos worden – naast en in combinatie met het ontvangen van een uitkering – zich actief voorbereiden op een nieuwe baan, door scholing en werkervaringsplaatsen. De overheid heeft de eindverantwoordelijkheid voor scholing van werklozen opdat zij weer in aanmerking komen voor banen in de marktsector. Van langdurig werklozen mag worden verwacht dat zij aan deze scholing deelnemen wanneer de overheid garanties geeft op arbeidsplaatsen. Voor de groep die ondanks alle

maatregelen toch niet op de arbeidsmarkt kan participeren, moeten de mogelijkheden worden verruimd om maatschappelijk nuttig werk (zoals vrijwilligerswerk) te doen, waarbij de sollicitatieplicht eventueel vervalt.

SCHOLINGSVERLOF

Door snelle veranderingen in de techniek en de organisatievormen veranderen ook de productieprocessen sneller. Het scholingsniveau van werknemers in bedrijven zal voortdurend op peil moeten worden gehouden. Uitbreiding van scholingsverlof is wenselijk.

ALLOCHTONEN

Het is noodzakelijk dat de lokale overheden, in samenwerking met de rijksoverheid, de vakbonden en de ondernemersorganisaties speciale op culturele minderheden en allochtone bevolkingsgroepen toegespitste algemene scholings- en vakgerichte opleidingen creëren.

BEHOUD UITKERING

Scholing met behoud van uitkering voor uitkeringsgerechtigden op grond van WW, WWV en ABW moet mogelijk zijn op alle onderwijsniveaus.

FINANCIËN

Voor de financiering van de grootscheepse scholingsinspanning zal mede worden gedacht aan een bijdrage uit de sociale fondsen.

2.2.4 De werking van de arbeidsmarkt

PERIODIEKE ANALYSES

De arbeidsmarkt moet soepeler worden. Vooral voor de kleinere bedrijven is de vraag naar toekomstige arbeid moeilijk aan te geven. De aanbodkant heeft, doordat er zo weinig kijk op de vraag is, maar weinig inzicht in de toekomst. Het verdient aanbeveling dat periodiek analyses worden gemaakt bij producten en markten die voor ons van belang zijn. Deze analyses leveren indicaties voor het onderwijsbeleid en voor het te voeren arbeidsmarktbeleid.

SOCIALE PARTNERS

De sociale partners moeten een grotere verantwoordelijkheid krijgen voor het arbeidsvoorzieningenbeleid, waarbij de vaststelling van dat beleid op hoofdlijnen en de controle daarop bij regering en parlement behoren te blijven.

EXTRA AANDACHT

Enkele maatschappelijke groepen verdienen extra aandacht. Genoemd kunnen worden de voortijdige schoolverlaters, etnische minderheden, gehandicapten en vrouwen. Positieve actie is hier nodig. In het kader van het emancipatie- en integratiebeleid is dit een samenhangend geheel van maatregelen, gericht op het verbeteren van de positie van die groepen op de arbeidsmarkt en in de arbeidsorganisaties met als doelstelling het inlopen van achterstanden. Een voorbeeld hiervan is het binnen de EG-spelregels gunnen van overheidsopdrachten aan bedrijven die positieve actie als beleidslijn hebben.

TIJDELIJK WERK

Het proces op de arbeidsmarkt, de afstemming van vraag en aanbod, werkt traag. Het is gewenst de mogelijkheden om werknemers in tijdelijke dienst te nemen te verruimen indien de aard van het werk dit vraagt. Flexibele vormen van arbeid, zoals uitzendwerk en afroepcontracten kunnen positief worden beoordeeld, mits de rechtspositie van de werknemer adequaat is geregeld. Uitzendbureaus moet een aanvullende rol bij de arbeidsbemiddeling worden toegekend.

KINDEROPVANG

D66 staat een uitgebreider systeem van kinderopvang, bevallings- en ouderschapsverlof voor. Zo kunnen vrouwen en mannen de band met de arbeidsmarkt behouden, in combinatie met de verzorging van kinderen. Betaalde verlofregelingen in verband met ziekte van kinderen of andere afhankelijke zorgbehoevenden horen van dit systeem deel uit te maken. Dit vergt een extra impuls. De nu bestaande 17.000 kinderopvangplaatsen moeten in de komende regeerperiode in samenspraak tussen overheid en bedrijfsleven aanzienlijk worden uitgebreid. De kinderopvang in diverse vormen moet uitgroeien tot een volwaardige basisvoorziening.

2.3 INKOMENSBELEID

2.3.1 Algemeen

1990 GENERATIE

Er gaat de komende jaren veel veranderen voor de nieuwe generatie. Voor hen die op of na 1 januari 1990 18 jaar worden (de zogenaamde 1990-generatie) treedt op grond van door het parlement goedgekeurd beleid een nieuw inkomens- en sociale zekerheidssysteem in werking. Gehuwde of samenwonende uitkeringsgerechtigden behorend tot deze generatie zullen dan

geen toeslag meer krijgen op hun uitkering om deze aan te vullen tot het sociaal minimum, tenminste als hun partner ook tot de 1990 generatie behoort en er geen kinderen onder de 12 jaar te verzorgen zijn. Van de uitkeringsgerechtigde afhankelijke partner wordt geëist dat deze zelf in zijn/haar levensonderhoud voorziet.

D66-NOTA

D66 heeft eind mei 1989 een nota "zelfstandig solidair" uitgebracht, waarin op deze nieuwe situatie wordt ingegaan en ook wordt aangegeven hoe D66 een geëmancipeerd inkomensbeleid voor die generatie wil vormgeven. Een aantal hoofdlijnen wordt hieronder genoemd.

2.3.2 Inkomensbeleid

UITGANGSPUNTEN

D66 staat een inkomensbeleid voor, waarin zowel vrouwen als mannen door het verrichten van betaalde arbeid blijvend in eigen onderhoud kunnen voorzien, ongeacht de leefvorm waarvoor zij hebben gekozen. Partner- of leefvorm-afhankelijke inkomens-regelingen horen in dat inkomensbeleid niet thuis. Een dergelijk beleid vergt ingrijpende veranderingen die niet van de ene dag op de andere hun beslag kunnen krijgen. Daarom wil D66 op termijn toe naar een systeem waarin alle kostwinnersvoordelen worden afgeschaft. Wel mag er compensatie zijn voor het economisch nadeel dat de verzorging van kinderen met zich brengt. Voor "oudere" generaties is een strikt individuele behandeling nog niet mogelijk; vooralsnog kan voor hen niet worden afgezien van toeslagen ten behoeve van afhankelijke partners. Voor de jongere generatie behoort een individuele behandeling wèl tot de mogelijkheden.

DE 1990 GENERATIE

Nodig is een aparte benadering van de generatie die op of na 1 januari 1990 18 jaar wordt (de "1990" generatie). Van deze generatie mag van iedere man en vrouw afzonderlijk economische zelfstandigheid worden verwacht. Daarom kunnen ook partnertoeslagen en op de partner gerichte belastingfaciliteiten kunnen worden afgeschaft.

BEPERKING VOORDELEN ALLEEN-VERDIENERS

Volgens officiële berekeningen is met inkomensoverdrachten aan alleenverdieners en uitkeringsgerechtigden ten behoeve van afhankelijke partners in de sociale zekerheid, de belastingen en andere inkomensvoorzieningen ca. 20 miljard per jaar gemoeid. Deze bevoordeling die wordt opgebracht door alleenstaanden en tweeverdieners moet geleidelijk worden beperkt, te beginnen bij de nieuwe generatie. Zo wordt op den duur een leefvorm- en partnerneutraal inkomensbeleid gerealiseerd en worden tevens de nu nog bestaande financiële drempels voor afhankelijke partners bij toetreding tot de arbeidsmarkt weggenomen. De door het parlement vastgestelde 1990-maatregel biedt hiervoor een goed uitgangspunt.

AFSCHAFFING BASISAFTREK 1990

Deze lijn naar meer economische zelfstandigheid moet worden doorgetrokken naar alle afhankelijke partners van de 1990-generatie. Dat impliceert de afschaffing van de dubbele basisaftrek in het belastingsysteem die alleenverdieners ten behoeve van hun afhankelijke partner genieten.

Een sterke uitbreiding van de kinderopvang als bepleit onder 2.2.4 is zeker voor de 1990-generatie van groot belang.

BETAALD OUDERSCHAPSVERLOF

D66 wil ernaar streven dat ouders na de geboorte van hun kinderen recht krijgen op een betaald ouderschapsverlof van maximaal zes maanden.

PROGRESSIE KINDERBIJSLAG

De thans nog bestaande progressie in de kinderbijslag (hoger bedrag per kind naarmate er meer kinderen zijn) hoort te worden stopgezet, ook voor de oudere generaties.

GELIJKE BEHANDELING

D66 verzet zich tegen een voortgaande willekeurige inperking van salarissen van bepaalde categorieën (ambtenaren en personeel in de gezondheidszorg). Het inkomensbeleid moet worden gebaseerd op het principe van gelijke behandeling. Voor het personeel bij de overheid en in de gezondheidszorg betekent dit dat een begin wordt gemaakt met een globaal gelijke arbeidsbeloning t.o.v. vergelijkbare functies in het bedrijfsleven. Daartoe hoort gebruik te worden gemaakt van de resultaten van de pakketvergelijking.

Voor de gezondheidszorg zal, zo nodig door verhoging van de ziektenkostenpremies, bovendien extra loonruimte beschikbaar dienen te komen.

Evenals voor de salarissen in de collectieve sector geldt ook voor de uitkeringen in de sociale zekerheid dat zij in principe op gelijke voet meeprofiteren van de groei van de welvaart (zie par. 2.4.3).

WAGGS

De loonwet in de trendvolgerssector (de zogenaamde WAGGS) kent de overheid de bevoegdheid toe de loonruimte vast te stellen. Deze bevoegdheid moet worden afgeschaft, omdat deze in strijd is met het recht van de sociale partners op collectief onderhandelen over de arbeidsvoorwaarden.

VUT

Gelet op de demografische ontwikkelingen, die ook hun weerslag zullen hebben op de arbeidsmarkt, is het niet te verwachten dat de huidige VUT-regelingen nog decennia kunnen blijven bestaan. De grondslag van deze regelingen zal immers geleidelijk verdwijnen. Op deze ontwikkeling dient in de komende regeerperiode te worden vooruitgelopen door de algemeen werkende, dure VUT-regeling bij de overheid om te zetten in een beperktere, meer gerichte regeling voor de belangrijkste reorganisaties van overheidsdiensten en voor het onderwijs. Daarbij mogen reeds verkregen rechten niet worden aangetast. De zo bespaarde uitgaven moeten worden ingezet voor de vermindering van de gesignaleerde salarisachterstand van het personeel bij overheid en onderwijs ten opzichte van het bedrijfsleven.

OUDERE VROUWEN

De generaties vrouwen die nu en in de komende 20 jaar tot de groep ouderen behoren, hebben een structureel lager inkomen dan mannen van die generaties. Zij zijn meer aangewezen op de AOW als bodemvoorziening: vaak hebben zij geen of nauwelijks eigen ouderdomspensioen opgebouwd. De meeste gescheiden vrouwen hebben geen beroep kunnen doen op pensioenverrekening. Hun rechten op een eventueel weduwenpensioen zijn veelal gering.
Ook de positie van werkende 50+ vrouwen baart zorgen: zij hebben vaak zo weinig pensioenjaren, dat zij zich nauwelijks kunnen veroorloven mee te doen aan de mogelijkheden tot (deeltijd) VUT. Zij mogen geen bijzondere moeilijkheden ondervinden bij toelating tot arbeidsongeschiktheidsvoorzieningen.

2.3.3 AOW en pensioenen

PENSIOENEN

In de komende kabinetsperiode moet een begin worden gemaakt met de individualisering van de bestaande aanvullende pensioenregelingen in het bedrijfsleven en bij de overheid. Deze hervorming is van grote betekenis voor de emancipatie. Bovendien geeft dit systeem een verruiming van de keuzemogelijkheden, waaronder de mogelijkheid om zelf het tijdstip van pensionering te bepalen en de mogelijkheid om zelf te kiezen voor hetzij een nabestaandenpensioen, hetzij een hoger eigen pensioen. Dit laatste is vooral voor alleenstaanden belangrijk. Zij kunnen zo kiezen voor een gelijkwaardig pensioenpakket. Vooruitlopend op de volledige individualisering moeten ongehuwd samenwonenden en gehuwde vrouwen wat betreft aanspraken op nabestaandenpensioen spoedig worden gelijkgesteld aan gehuwde mannen. Ook zij moeten een keuzemogelijkheid krijgen uit gelijkwaardige pensioenpakketten.

PENSIOENBREUK

Daarnaast dient op korte termijn een algemene wettelijke regeling te worden ingevoerd tot beperking van de pensioenbreuk bij verandering of verlies van werk.

AOW

Gestreefd wordt naar een geleidelijke individualisering van het AOW-pensioen onder afschaffing van de toeslagen voor partners beneden de 65 jaar en voor alleenstaanden. De hoogte moet 70% van het netto minimumloon zijn. De AOW-aanspraken die hierdoor ontstaan mogen worden ingebouwd in de aanvullende pensioenen, zodat per saldo geen lastenverhoging ontstaat. De welvaartsvastheid van de pensioenen moet worden hersteld.

VERTEGENWOORDIGING GEPENSIONEERDEN

D66 blijft op het standpunt staan dat gepensioneerden het wettelijk recht moeten krijgen deel te nemen in het beheer van hun pensioengelden door een eigen vertegenwoordiging in de pensioenfondsbesturen.

2.4 SOCIALE ZEKERHEID

2.4.1 Algemeen

UITKERINGEN

Na de vele bezuinigingen van de afgelopen jaren is het nodig in de komende periode af te zien van verdere ingrijpende bezuinigingen op het niveau van de sociale uitkeringen. Ten aanzien van het volume van de sociale zekerheid blijft voorzichtigheid overigens geboden vanwege de nog hoge werkloosheid, de vergrijzing en het toenemend beroep op de arbeidsongeschiktheids-uitkeringen.

STELSELWIJZIGING

Veranderingen in het stelsel van sociale zekerheid zijn nodig vanwege de totstandkoming van de Europese markt en het streven naar beheersing van de uitgaven voor sociale zekerheid. Tevens dient recht gedaan te worden aan het uitgangspunt van economische zelfstandigheid voor vrouwen en mannen. Het stelsel zal bovendien toegankelijker, doorzichtiger en eenvoudiger moeten worden.

VERVOLGUITKERING

Om de met betaald werk opgebouwde economische zelfstandigheid zo lang mogelijk te kunnen behouden, is een verlenging gewenst van de individuele vervolguitkering in de nieuwe werkloosheidswet van 1 tot 3 jaar.

VRIJLATINGSBEPALINGEN

Ter bevordering van de herintreding op de arbeidsmarkt, moeten de thans geldende vrijlatingsbepalingen voor partnerinkomen worden verruimd voor degenen die op de Toeslagenwet, de Algemene Bijstandswet of de AOW zijn aangewezen.

WAGW

Het beroep op arbeidsongeschiktheidsuitkeringen moet worden tegengegaan door stringente handhaving van de WAGW.
Bij het creëren van werk moet meer gebruik worden gemaakt van het terugploegen van uitkeringsgelden. Er dient een koppeling te worden gelegd tussen de hoogte van de premie voor de WAO van een bedrijf en het aantal werknemers dat aanspraak maakt op een WAO-uitkering in dat bedrijf. Daarbij dient rekening te worden gehouden met risico-verschillen per bedrijfstak.

2.4.2 Sociale zekerheid en Europa

EUROPA

Er moeten gemeenschappelijke minimum normen voor het sociaal beleid in de EG-landen komen. Deze normen worden per lidstaat uitgewerkt en aangescherpt.

GELIJKE BEHANDELING

Het is noodzakelijk dat de Nederlandse wetgeving voldoet aan letter en geest van Europese wet- en regelgeving en andere internationaalrechtelijke verplichtingen (b.v. het BUPO-verdrag). Ook in dat licht is het nodig ons stelsel van sociale zekerheid verder te individualiseren en bestaande ongelijke behandeling tussen mannen en vrouwen weg te nemen.

2.4.3 Sociale zekerheid in Nederland : uitkeringen/minimumloon

UITGANGSPUNT

Het uitgangspunt is een gelijke inkomensontwikkeling tussen de verschillende groepen in de samenleving: werknemers in de marktsector, ambtenaren en trendvolgers, uitkeringsgerechtigden. Het streven is gericht op een welvaartsvaste koppeling tussen uitkeringen en het minimumloon. De verantwoordelijkheid voor de inkomensontwikkeling van uitkeringsgerechtigden hoort echter thuis bij de politiek. Regering en parlement moeten jaarlijks de ruimte voor de ontwikkeling van minimumlonen en uitkeringen vaststellen. Bepalend voor de gewenste koppeling zijn vooral de economische groei en de loon- en prijsontwikkeling. De netto-netto-koppeling blijft onverkort gehandhaafd.

BASISINKOMEN

D66 staat in beginsel positief tegenover de gedachte van een gedeeltelijk basisinkomen, maar meent dat het op korte termijn niet te realiseren is. De gedachte moet verder worden ontwikkeld, bij voorkeur in Europees verband.

GEÏNTEGREERD SOCIALE ZEKERHEIDS- EN INKOMENSBELEID VOOR JONGEREN

Uitgangspunt dient te zijn dat werkloze jongeren en studenten (mannen én vrouwen) een ouder- en partner-onafhankelijk zelfstandig bestaan kunnen opbouwen. De vergoeding voor de kosten van levensonderhoud dient gelijk te zijn voor genoemde jongeren. Daarnaast dient er een voorziening te worden getroffen voor objectiveerbare kosten, b.v. collegegeld of sollicitatiekosten. Voorts dienen er ruimere mogelijkheden te worden geschapen om bij te verdienen of tegen betaling werkervaring op te doen, al dan niet in combinatie met scholing. De sollicitatieplicht moet worden afgeschaft voor diegenen die een volwaardige (dag)opleiding volgen.

2.4.4 Uitvoering van de sociale zekerheid

VEREENVOUDIGING

Er zijn mogelijkheden voor de vereenvoudiging en verheldering van het huidige stelsel van sociale zekerheid.

– Instelling van één loket van sociale zekerheid. Vanuit dit loket kan worden doorverwezen;
– Vergaande deelname van uitkeringsgerechtigden en hun organisaties aan advisering en bestuur in de sociale zekerheid (SER, bedrijfsverenigingen, RWW- of toetsingscommissies).
– Inschakeling van informatietechnologie bij de individuele voorlichting over rechten en plichten van uitkeringsgerechtigden.

GEMEENTEN

D66 is tegenstander van het verhogen van de eigen bijdragen van gemeenten voor de uitvoering van de Algemene Bijstandswet van 10% naar 20% en is van mening dat deze kosten op den duur geheel voor rekening van het Rijk moeten komen.

BIJZONDERE BIJSTAND

De gemeentelijke ruimte bij de verlening van bijzondere bijstand moet worden vergroot.

WSW

De opvang van schoolverlaters van het speciaal onderwijs in de sociale werkvoorziening stagneert. Daardoor ontstaan te lange wachtlijsten en dreigen de in het onderwijs aangeleerde vaardigheden verloren te gaan. Er moeten voorzieningen worden getroffen om deze schoolverlaters voor te bereiden op een plaats in de sociale werkvoorziening en hun verworven vaardigheden te doen behouden. Deze kunnen het beste worden aangehaakt bij de sociale werkplaatsen.

2.5 BEGROTINGSBELEID

ALGEMEEN

Na de praktijk van de afgelopen jaren, waarin grote begrotingsoverschrijdingen (WIR, VUT, Onderwijs en Volkshuisvesting) de budgettaire besluitvorming ernstig verstoorden, is het stellen van duidelijke budgettaire spelregels voor de komende periode geboden. D66 kiest daarbij als uitgangspunt de regel, dat overschrijdingen van gebudgetteerde uitgaven ook binnen de uitgaven hetzij van hetzelfde departement, hetzij als algemene ombuigingstaakstelling gecompenseerd dienen te worden. Daarbij geldt, dat overschrijdingen van openeinde-regelingen (zoals IHS, studiefinanciering, sociale uitkeringen) mogen worden weggestreept tegen meevallende uitgaven in andere openeinde-regelingen. Mocht er per saldo van een overschrijding sprake zijn, dan zal over de wijze van compensatie moeten worden besloten: ombuiging of verhoging van inkomsten. Hiervoor kan geen algemene regel worden opgesteld.

FINANCIERINGSTEKORT

D66 wil het financieringstekort in de periode 1990-1994 met 2% van het netto nationaal inkomen terugdringen en de collectieve lastendruk gelijk houden. Terwille van een beter beheersbare budgettaire besluitvorming wil D66 de tekortnormering in de komende kabinetsperiode meer baseren op trendmatige uitgangspunten ten aanzien van belasting- en aardgasinkomsten. Dit houdt in dat, wanneer in een bepaald jaar de belasting-, aardgasinkomsten mee- of tegenvallen ten opzicht van de ramingen, dit mag leiden tot een lager, resp. een tijdelijk hoger financieringstekort. Voor tegenvallende inkomsten hoeft dan dus niet direct extra te worden omgebogen, terwijl meevallende inkomsten niet mogen worden gebruikt voor extra uitgaven, maar zullen leiden tot een verdere tekortreductie.

Voor de financiële verantwoording van het D66-verkiezings-programma voor 1989-1993 zij verwezen naar hoofdstuk 6.

2.6 FISCALE AANGELEGENHEDEN

2.6.1 Loon- en inkomstenbelasting

OORT

D66 heeft in grote lijnen ingestemd met de voorstellen voor belastingvereenvoudiging en -verlaging (n.a.v. commissie-Oort), maar blijft zich verzetten tegen de zeer ingewikkelde voorstellen tot beperking van de aftrekbaarheid van bepaalde beroepskosten.
Afschaffing wordt bepleit van de dubbele basisaftrek voor alleenverdieners voor de generatie die in of na 1990 18 jaar wordt, en tegelijk daarmee een verhoogde verzorgingstoeslag voor diezelfde generatie (zie 2.3.2).

ALLEENSTAANDEN

Aan alleenstaanden moet compensatie worden geboden voor de inkomensachteruitgang die voor hen vanaf 1990 zal optreden als gevolg van het vervallen van de alleenstaandentoeslag. Deze compensatie moet worden gevonden op andere, niet-fiscale terreinen, waar van alleenstaanden een overmaat aan solidariteit wordt gevraagd: ziektekosten, verzekeringen, pensioenen en gezinsverzorging.

VEREENVOUDIGING

Een studie is wenselijk naar een verdergaande vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting, waarvan de eventuele opbrengst kan worden gebruikt voor de verlaging van de tarieven. In ieder geval moet de onwerkbare beperking van de aftrekbaarheid van de beroepskosten, bijwonen van congressen, seminars en aanschaf van apparatuur zoals tekstverwerkers ongedaan worden gemaakt.

BELASTINGVERLAGING

Verdere belastingverlaging, gefinancierd uit de algemene middelen heeft thans geen prioriteit, gezien de extra overheidsuitgaven die in de komende jaren nodig zijn voor het milieu, het onderwijs en voor de versterking van de infrastructuur, met name het openbaar vervoer.

BASISAFTREK

D66 wil de basisaftrek in de loon- en inkomstenbelasting omvormen tot een gelijk, vast bedrag voor alle belastingplichtigen. De daaruit resulterende opbrengst kan worden gebruikt voor verlaging van de tarieven. Het bestaande inkomensbegrip moet verder worden gestroomlijnd en vereenvoudigd. In dit kader moet ook de wenselijkheid en de mogelijkheid van de invoering van een vermogenswinstbelasting worden onderzocht.

HEFFING

Met de gecombineerde heffing van loon- en inkomstenbelasting en premies volksverzekeringen wordt ingestemd, maar deze beide bestanddelen moeten wel duidelijk herkenbaar blijven en dus niet verder worden geïntegreerd.

WINSTDELING

D66 is voorstander van fiscale stimulering van regelingen voor winstdeling, bij voorkeur in de vorm van aandelen of aandelen-opties.

2.6.2 Vennootschapsbelasting, BTW en accijnzen

BEROEPSKOSTEN

De ingewikkelde en vaak willekeurige bepalingen die voor de aftrekbaarheid van beroepskosten voor de winstbepaling zijn ingevoerd moeten worden herzien. Sommige beroepskosten moeten vanuit een oogpunt van vereenvoudiging bij de winstbepaling voor 100% i.p.v. voor 75% in aanmerking worden genomen, zoals kantinevoorzieningen en bezoek aan congressen. Om misbruik tegen te gaan dient in die gevallen een verzwaarde bewijslast te worden ingevoerd.

HARMONISATIE

Bij de vaststelling van de BTW-tarieven en de accijnzen wordt veel belang gehecht aan het streven naar fiscale harmonisatie in de EG met het oog op de interne markt in 1992. De Regering moet zich inzetten voor het onderbrengen in het verlaagde BTW-tarief van specifieke sectoren van arbeidsintensieve dienstverlening (onderhoud in en rond de woning, kappers, horeca), de woningbouw en de culturele sector. Zowel de bestrijding van de werkloosheid als de fraudebestrijding zijn daarmee gediend. In verband met de eisen die de duurzame ontwikkeling stelt, bepleit D66 een verhoging van het BTW-tarief op energiedragers en bestrijdingsmiddelen.

FRAUDEBESTRIJDING

Bestrijding van fraude met de belastingen en de sociale zekerheid moet worden voortgezet. In dit kader dient Nederland het multilateraal bijstandsverdrag over fraudebestrijding bij belastingen van de OESO/Raad van Europa te ondertekenen.
Tevens pleit D66 ervoor de bestrijding van het oneigenlijk gebruik ook op het brede terrein van de overheidssubsidies te intensiveren. Eenvoudige en doorzichtige regelgeving en aanscherping van de controle op overheidssubsidies vormen daartoe de meest doeltreffende instrumenten.

2.7 DEMOCRATISERING

De democratie moet ook in de particuliere en semi-overheidssector gestalte krijgen. Zo moet in de bedrijven uiteindelijk een doeltreffende medebeslissingsbevoegdheid worden toegekend aan de werknemers ten aanzien van de hoofdlijnen van het ondernemingsbeleid.

De ondernemingsraden moeten daartoe worden versterkt door uitbreiding van hun bevoegdheden en uitgebouwd door invoering van vormen van directe democratie. Nagegaan moet worden op welke wijze het werkoverleg, als onderdeel van de vernieuwde personeelsvertegenwoordiging, met wettelijke waarborgen kan worden omkleed, opdat het afleggen van verantwoording door de leiding aan de betrokken werkeenheid wordt vastgelegd.

Wettelijk moet worden geregeld dat in de structuurvennootschappen de ondernemingsraad een gelijke invloed krijgt op de benoeming van de Raad van Commissarissen als de aandeelhouders.

De totstandkoming van bedrijfsvormen met beslissingsrecht voor de werknemersgroep moet worden bevorderd door het wegnemen van enkele bestaande belemmeringen. Het is wenselijk te onderzoeken of naast de coöperatieve bedrijfsvorm hiervoor een juridisch meer geschikte vennootschapsvorm kan worden ontwikkeld. Daarnaast moeten de fiscale regels voor de overdracht van bestaande bedrijven aan de werknemers, alsmede de mogelijkheden van kredietverlening aan deze bedrijven worden verbeterd.

Hoofdstuk III
Sociaal cultureel beleid

3.1 ONDERWIJS

3.1.1 Algemeen

ALGEMEEN

Het onderwijs staat onvoldoende toegerust voor een steeds zwaardere taak. De arbeidsmarkt en de samenleving als geheel stellen hogere en meer veranderlijke eisen. Maatschappelijke ontwrichting en achterstand weerspiegelen zich in de school en nemen er de gedaante aan van onderwijsproblemen. Vastlopers en uitvallers worden talrijker. De vraag naar onderwijs neemt gelukkig toe, maar het aanbod houdt daarmee niet meer vanzelfsprekend gelijke tred. Onderwijsgevenden staan vaak onder hoge druk en zien hun maatschappelijke positie en verdere scholingskansen achteruitgaan. In weerwil van de grote inzet van zeer velen in het onderwijs dreigt door dit alles gevaar voor de kwaliteit. En handhaving van een kwaliteitsstandaard in het onderwijs op alle niveaus en voor alle leerlingen is een levensvoorwaarde voor een land als het onze.

De regering heeft in de afgelopen jaren in twee opzichten de problemen voor het onderwijs vergroot. In de eerste plaats door overhaaste en ondoordachte bezuinigingspogingen. In de tweede plaats door even overhaaste en ondoordachte regelgeving: een stroom van veel te gedetailleerde circulaires, grootscheepse blauwdrukken die onvoldoende geworteld bleken in de praktijk, en een onzorgvuldigheid die – hoogst ongewoon in ons staatsbestel – verschillende keren het uitdrukkelijke misnoegen van de rechter heeft gewekt.

Dit alles heeft in het onderwijs onrust en een zekere moedeloosheid veroorzaakt, een gebrek aan vertrouwen ook in de overheid als gangmaker van de noodzakelijke zelfvernieuwing van het onderwijs. Dit vertrouwen moet door de overheid worden hersteld, omdat onrust, moedeloosheid en wantrouwen anders zelf een deel worden van het steeds groeiend probleem.

Twee dingen zijn daartoe nodig. In de eerste plaats moet het bezuinigingsbeleid plaatsmaken voor investeringsbeleid, sober, maar met oog voor het feit dat vaak de kosten voor de baat uitgaan. In de tweede plaats moet nu een herstel- en vernieuwingsbeleid worden gevoerd dat oplossing van concrete knelpunten voorrang geeft boven alomvattende plannen voor verandering van inhoud en structuur.

D66 acht de vrijheid van onderwijs hoog. Deze wordt onvoldoende gegarandeerd door de historisch gegroeide en inmiddels verstarde zuilenstructuur. De dragers van de vrijheid zijn de leerlingen en hun ouders, de vormgevers ervan zijn de onderwijsgevenden. Alleen vanuit die visie kan vruchtbaar worden gewerkt aan handhaving en verbetering van de wezenlijke kwaliteit van het onderwijs.

De overheid moet zich beperken, maar zich in haar beperking sterk tonen. Ze moet de wettelijke verantwoordelijkheden ordenen en de financiële ruimte scheppen voor goed onderwijs, zij mag en moet eisen van deugdelijkheid formuleren en de kwaliteit bewaken in algemene zin, zij moet wezenlijke waarden garanderen: toegankelijkheid, veelvormigheid, geestelijke vrijheid, gelijkberechtiging en verdraagzaamheid.

3.1.2 Kwaliteit en vernieuwing

ONDERWIJSGEVENDEN

Goed onderwijs staat of valt met de mensen die het onderwijs geven. Hun hoofdrol moet weer voluit worden erkend, ook bij het opzetten en invoeren van vernieuwingen. Zij moeten in staat worden gesteld te voloen aan de snel wisselende en steeds hogere eisen, die vanuit de samenleving gesteld worden. Her- en bijscholing dient een gewoon onderdeel van de beroepsuitoefening te worden. Functie- en beloningsstructuur moeten zo worden aangepast dat het docentenberoep weer kan concurreren met andere beroepen die een vergelijkbaar opleidingsniveau vergen.

De opleidingen moeten worden verbeterd, o.m. door invoering van praktijkgerichte en gedifferentieerde programma's, ook op het terrein van schoolmanagement en -bestuur. De ARBO-wetgeving, waaronder bedrijfsgezondheidszorg, moet volledig van toepassing worden verklaard op het onderwijs.

KWALITEIT ALS PROCES

Onderwijs blijft alleen goed als het zich permanent vernieuwt in antwoord op de veranderende samenleving. Dit vernieuwingsproces moet plaatsvinden in vrijheid. Het moet door de overheid worden gestimuleerd en op zijn resultaten gecontroleerd, maar niet gedetailleerd opgelegd. Voor de controle op de inhoudelijke kwaliteit en de doeltreffendheid van de kennisoverdracht is een systeem van globale eindtermen nodig. Voor de daaraan voorafgaande schoolperiode wordt een versterkte inspectie en een vloeiend systeem van schoolwerkplannen en educatieve verslagen bepleit.
In het kader van een in te stellen examenraad moeten periodiek en systematisch studies worden ondernomen naar noodzaak en doeltreffendheid van bepaalde kennisgebieden, onderwijsdoelstellingen en curricula. Bij nieuwe of sterk veranderde kennisgebieden moet de overheid het produceren van leermethoden gericht bevorderen en door een stelsel van premies de invoering van de nieuwe kennisgebieden in het onderwijs stimuleren. Vervolgopleidingen c.q. beroepsvelden moeten meer worden betrokken bij besluitvorming over de kwaliteitseisen van de examens.

AANDACHTSGEBIEDEN

Onderwerpen die aanhoudend bijzondere aandacht verdienen in het inhoudelijk vernieuwingsproces zijn volgens D66, naast de veranderlijke eisen van de arbeidsmarkt, de ontwikkeling van milieubewustzijn, sociaal verstand en cultureel besef. De consequenties van de met ingang van 1990 aan de orde komende zelfstandigheid van vrouwen en van de individualisering moeten meer dan tot dusver onder ogen worden gezien, evenals die van de snel voortschrijdende internationalisering en die van de informatierevolutie. Het onderwijs in vreemde talen dient meer prioriteit te krijgen. Er is dringend behoefte aan een gerichte inspanning om alle permanente ingezetenen van buitenlandse herkomst, jong of oud, die beheersing van het Nederlands bij te brengen die nodig is om in onze samenleving te kunnen functioneren (zie 3.5.2). Anderzijds dienen autochtone jongeren bewust te worden gemaakt van problemen in de sfeer van racisme en discriminatie.

ONDERSTEUNING

De structuur van de onderwijsondersteuning moet worden herzien. Op regionaal niveau dienen de functies van externe ondersteuning, opleiding en herscholing gebundeld en geconcentreerd te worden. Een gedeelte van de ondersteuning moet worden overgeheveld naar de uitvoerende instelling. Daarnaast moeten instellingen de mogelijkheid krijgen een beroep te doen op ondersteuning uit de particuliere sector.

3.1.3 Bestuurlijke aspecten

VERLANGD ONDERWIJS

Leerlingen en ouders zijn de werkelijke dragers van de grondwettelijke onderwijsvrijheid. De onderwijswetgeving moet zodanig worden herzien dat hun feitelijke voorkeuren en behoeften, ook die van onderwijskundige en paedagogische aard, het uitgangspunt bij uitstek zijn bij de planning en fusie van instellingen. De bijzondere instelling dient haar identiteit inhoudelijk tot uiting te brengen, o.a. in het werkplan en in het educatief verslag.
De garanderende overheidsverantwoordelijkheid voor verlangd openbaar onderwijs mag door allerlei fusie-ontwikkelingen en schaalvergrotingen niet verwateren. Juist in een multiculturele samenleving is de zorg voor goed openbaar onderwijs als ontmoetingsplaats van groot belang.
In de financiering van het onderwijs is een bevoordeling van het bijzonder onderwijs geslopen. Het openbaar bestuur is verplicht elke extra investering in het openbaar onderwijs ook aan het bijzonder onderwijs te geven. Omgekeerd geldt deze verplichting niet. Om deze ongelijkheid op te heffen dient deze verplichting zo te worden gewijzigd dat een reële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs wordt bereikt.

AUTONOMIE EN MEDEZEGGENSCHAP

De instellingen moeten waar mogelijk zelfstandiger worden. Daartoe moet het management worden versterkt. Alleen zo kan veel gedetailleerde regelgeving worden afgeschaft op het gebied van onderwijsinrichting, materiële middelen en personeelsvoorziening – uiteraard met behoud van basisgaranties. Deze ontwikkeling zal nopen tot versterking van de inspectie, maar maakt een forse afslanking van de rest van het departement mogelijk.
In de uit te bouwen Wet Medezeggenschap Onderwijs moet de positie van ouders en leerlingen verstevigd worden. De bestuurlijke democratisering in het bijzonder- en openbaar onderwijs moet worden verbeterd.

D66 is voor opheffing van de dubbelrol van de gemeenten bij het openbaar onderwijs. Er moet een nieuwe bestuurlijke constructie komen, die de overige kenmerken van het openbaar onderwijs onverlet laat. Te denken valt aan bestuurscommissie ex art.61 van de Gemeentewet.
Indien een school een monopoliepositie inneemt in een gebied dient de overheid in dat gebied er niet alleen op toe te zien dat alle kinderen worden toegelaten, maar ook dat alle betrokkenen zich vertegenwoordigd kunnen weten op alle niveaus van de school (cursisten, personeel, bestuur).

DECENTRALISATIE

D66 blijft voorstander van een decentralisatie van taken naar provincie en gemeenten; wel dient voorkomen te worden dat per saldo de bureaucratie binnen de overheid als geheel toeneemt.
Een zekere landelijke sturing ten behoeve van de emancipatie van groeperingen in een achterstand-situatie en van inhoudelijke vernieuwing blijft nodig. Binnen dit globale kader dient de besteding van onderwijsstimulerings- en vernieuwingsgelden een zaak van de gemeenteraad en scholen zelf te zijn. De gemeentelijke coördinatie moet bevorderen dat het onderwijsachterstandenbeleid wordt ingepast in één algemeen emancipatiebeleid.

3.1.4 Basis,- speciaal- en voortgezet onderwijs

BASIS VERSTERKEN

Het gat dat door de bezuinigingen van de laatste jaren in de kwaliteit van het basisonderwijs is geslagen, moet worden gedicht. De vierjarigenmaatregelen, waarbij vierjarigen een lager wegingspercentage wordt toegemeten, moeten worden opgeheven. Het reguliere onderwijs moet in de gelegenheid worden gesteld kinderen met leermoeilijkheden zoveel mogelijk zelf op te vangen, al of niet met speciale ambulante ondersteuning. Alleen zo kan de groei van het speciaal onderwijs worden afgeremd en omgebogen. Plaatsing in het speciaal onderwijs moet gecoördineerd worden in kleine regio's, op basis van reële samenwerking tussen de betrokken scholen.

KLEINE SCHOLEN

De basisschool in kleine kernen heeft een niet te onderschatten sociaal-culturele betekenis. D66 wil dan ook de basisschool in kleine kernen handhaven.

VOORTGEZET ONDERWIJS

De gedachte van een meer uitgebreide basisvorming voor alle leerlingen dan thans in het basisonderwijs wordt gegeven blijft D66 aanspreken, maar het thans voorliggende wetsvoorstel Basisvorming stuit op overwegende praktische en principiële bezwaren. Het probleem van wat voor de zwakkere leerlingen haalbaar en wenselijk is moet eerst worden opgelost. Versterking van de positie van het lager beroepsonderwijs en de MAVO als volwaardige opleidingen verdient voorrang.

In het algemeen dient in het voortgezet onderwijs gestreefd te worden naar een overzichtelijk geheel van reële mogelijkheden voor de leerling, dat doorstroming wel toelaat, maar niet tot nodeloos lange omwegen leidt. De introductie van een breed georiënteerd en gedifferentieerd lyceum in het voorbereidend hoger onderwijs kan de kwaliteit daarvan versterken. In ieder geval moet de positie van het HAVO op korte termijn heroverwogen worden, aangezien de aansluiting met het HBO aan slijtage onderhevig blijkt. Zelfstandige gymnasia kunnen blijven bestaan.
Naast wiskunde en één vreemde taal dient ook één maatschappijvak verplicht te worden gesteld in het eindexamenpakket.

BEROEPSONDERWIJS

De sectorvorming en vernieuwing in het middelbaar beroepsonderwijs moeten worden doorgezet. De samenhang met het overige beroepsonderwijs, waaronder het cursorisch beroepsonderwijs en het leerlingenwezen, dient te worden versterkt, maar zonder vooropgezette bezuinigingsdoelstelling.

3.1.5 Volwasseneneducatie

Er moet verder worden gewerkt aan een stelsel van volwasseneneducatie, dat voldoet aan eisen van algemene bereikbaarheid, betaalbaarheid, samenhang en kwaliteit. De overheid moet hier algemene regels stellen. Er moet worden gestreefd naar flexibele leerwegen en een regelmatige afwisseling van arbeid en scholing (wederkerende educatie). De overheid heeft daarnaast de bijzondere plicht, in aanvulling op de markt voorzieningen te treffen voor de basiseducatie, met name op de cursussen Nederlands voor etnische minderheden en op cursussen voor langdurig werklozen. Kinderopvang dient ook ten behoeve van en in combinatie met volwasseneneducatie te worden gerealiseerd.

3.1.6 Hoger onderwijs en onderzoek

AUTONOMIE EN KWALITEIT

De laatste jaren is, in weerwil van herhaalde Bezuinigingsingrepen, een proces van verzelfstandiging van de instellingen van hoger onderwijs op gang gekomen dat met kracht moet worden voortgezet. Het wetsvoorstel waarin deze lijn wordt uitgewerkt en vastgesteld moet snel zijn beslag krijgen. Gewaakt moet worden tegen nieuwe ad hoc regelgeving langs de achterdeur.

Een verdere uitbouw van een stelsel van kwaliteitszorg is in het hele hoger onderwijs van groot belang, maar dit is primair een zaak van de instellingen zelf. Die alleen kunnen borg staan voor de kwaliteit van hun produkt. De overheid moet zich beperken tot toezicht op de wijze waarop hieraan door de autonome instellingen wordt vormgegeven.

ASSISTENTEN IN OPLEIDING

In het kader van bezuinigingen is in het wetenschappelijk onderzoek de nieuwe rang van AIO geïntroduceerd. Gezien de belangrijke plaats die deze nieuwe structuur inneemt in het wetenschappelijk onderzoek dient op basis van adequate evaluatie van dit systeem voortzetting, c.q. aanpassing van dit systeem plaats te vinden. Nodig is in ieder geval dat elke AIO-plaats een duidelijke sponsor kent – uit overheid of bedrijfsleven – die het verlangde perspectief kan bieden en dat de student-status bepalend is voor de rechtspositie.

DIFFERENTIATIE

Door verminderde regelgeving neemt de differentiatie in het onderwijs vermoedelijk toe, er ontstaan concurrentieverhoudingen tussen de instellingen en de samenwerking met het bedrijfsleven neemt toe. In een dergelijke marktsituatie moeten de instellingen ook de vrijheid hebben als ondernemingen te opereren en b.v. voor hun investeringen kunnen lenen op de kapitaalmarkt. Dit betekent niet dat alle instellingen ook in staat gesteld moeten worden alle studierichtingen aan te bieden. D66 pleit voor een verdergaande samenwerking van instellingen van hoger onderwijs, zodat er clusters van instellingen ontstaan die als cluster in staat worden gesteld een volledig pakket aan te bieden en het land redelijk overdekken. In dit licht is samenwerking van WO en HBO wenselijk.

FUNDAMENTEEL ONDERZOEK

Het ondernemingsgewijs opereren van de instellingen mag niet tot gevolg hebben dat de aandacht in het wetenschappelijk onderzoek bepaald wordt door gewin op de korte termijn. De afgelopen jaren zijn de uitgaven voor het onderzoek relatief gedaald, alhoewel lang niet zo sterk als voor het onderwijs. De bezuinigingen hebben geleid tot een uitholling van de infrastructuur (bijvoorbeeld apparatuur, overige lasten). Hiervan hebben vooral het fundamentele onderzoek en het onderwijs te lijden gehad. Het inlopen van de achterstand vergt investeringen. De veertien Nederlandse universiteiten behoeven overigens niet in alle disciplines allemaal voor fundamenteel onderzoek te worden uitgerust. D66 is voorstander van specialisatie.

BEKOSTIGING

Er zal een groot beroep op het zelfregulerend vermogen van de gezamenlijke instellingen gedaan moeten worden om een onderwijsaanbod en een onderzoeksinspanning van internationaal niveau efficiënt te realiseren. Onder die voorwaarde dient de Nederlandse samenleving bereid te zijn daarvoor voldoende middelen ter beschikking te stellen. Het bekostigingsstelsel dient dus voldoende prikkels te bevatten voor het leveren van kwaliteit en moet voldoende zijn om de Nederlandse positie in Europa en daarbuiten op het terrein van wetenschap en techniek te handhaven en waar nodig te verbeteren.
De overheid dient meer geld te investeren in het tweede-faseonderwijs ten behoeve van capaciteitsuitbreiding en ten behoeve van een minder eenzijdige nadruk op alleen voor het bedrijfsleven direct relevante (delen van) vakgebieden.
De post-doctorale beroepsopleidingen, in beginsel betaald door de toekomstige afnemers/werkgevers (uit overheid en bedrijfsleven) moeten worden gefinancierd conform de vraag uit de markt. Als deze vraag niet koopkrachtig genoeg is, maar de maatschappelijke behoefte duidelijk is, dan dient de overheid te ondersteunen.

STIMULEREN EN VERWIJZEN

Het volgen van hogere opleidingen, ook door meisjes en door etnische minderheden, moet worden gestimuleerd. Goede voorlichting is van groot belang. Slechts onder die voorwaarde kan het VWO-diploma algemeen toegangsbewijs voor het hoger onderwijs blijven. Veel aandacht zal van de instellingen moeten worden gevraagd voor selectieve, maar vooral ook de verwijzende functie van de propaedeuse. Universiteiten zullen daarnaast meer moeten worden betrokken bij besluitvorming over kwaliteitseisen van het VWO-examen.

VERSTERKING VRAAGZIJDE

Aan de vraagzijde behoeft de positie van de studenten versterking. Een middel daartoe kan een voucher-systeem zijn, dat de individuele student een beperkt leerrecht geeft, waarmee hij zich op de markt van het hoger onderwijs een onderwijspakket verwerft. Voorwaarden voor zo'n markt zijn: (1) modularisering van het hoger onderwijs en (2) een betrouwbare instantie die de studenten objectieve produkt-informatie kan verschaffen over de diverse leveranciers op de hogeronderwijsmarkt. Zonodig moeten deze voorwaarden bij wet worden geregeld.

STUDIEFINANCIERING

Door de overhaaste invoering en de onmiddellijk daarop volgende bezuinigingspogingen heeft het stelsel van studiefinanciering geen eerlijke kans gekregen. Ter vereenvoudiging denkt D66 aan een systeem dat los staat van het ouderinkomen en dat naast de basisbeurs meer steunt op leningen die onder goede en gegarandeerde sociale voorwaarden worden afgelost. Er moet een overzichtelijke relatie worden gelegd met het stelsel van sociale voorzieningen voor dezelfde leeftijdscategorie(zie 2.4.3).

3.2 CULTUUR

Het behoort tot de Nederlandse cultuur om de Nederlandse cultuur en taal te onderschatten. Dit kan ons in Europa opbreken. Onze bijdrage aan de rijk geschakeerde Europese cultuur zal meer waarde hebben naarmate wij meer onszelf zijn. Samenwerken met de Vlamingen, vanwege ons gezamenlijk belang van handhaving van onze taal, is noodzakelijk.

Het cultuurbeleid gaat uit van de vrijheid van expressie. De overheid beschermt deze en zorgt dat er voldoende ruimte is voor het scheppen en publiekmaken van waardevolle ervaringsmogelijkheden op het gebied van kunst en cultuur.

Een levendige vrije markt voor cultuurgoederen met gretige afnemers en eventueel sponsors is de beste grondslag voor een bloeiende kunst. Verdere verbreiding van de culturele artistieke belangstelling is hierbij een voorwaarde. De overheid heeft een taak in het stimuleren van die belangstelling en het versterken van de infrastructuur via onderwijs, kunstzinnige vorming, amateuristische kunstbeoefening, bibliotheek- en artotheekwerk.

ROL OVERHEID

De overheid dient zorg te dragen voor een zorgvuldige handhaving van het auteursrecht bij de nieuwe ontwikkelingen die de markt voor cultuurgoederen kenmerken. Het leenrecht voor schrijvers hoort hier toe.
Waar de markt te hoge financiële drempels dreigt op te werpen voor het deelhebben aan culturele en artistieke evenementen, dient de overheid de toegankelijkheid daarvan te bevorderen.

Rechtstreekse overheidssteun aan kunst en cultuur is geboden waar wat van waarde is zich op de markt niet redden kan.
De overheid laat zich bij de beoordeling van die waarde door deskundigen adviseren en treedt niet rechtstreeks in kwaliteitsafwegingen ten aanzien van afzonderlijke kunstenaars en kunstinstellingen: wel blijft zij zelf uiteindelijk voor de toedeling van overheidsgelden verantwoordelijk. Een sterke en gezaghebbende Raad van de Kunst in combinatie met een fondsenstructuur voor steun aan de scheppende kunsten biedt hiertoe de ruimte en wordt vooral om die reden wenselijk geacht.

Het beleid ten aanzien van de hedendaagse beeldende kunst dient gericht te zijn op het werkzaam blijven van een brede en gevarieerde groep kunstenaars. In dat verband is een eenvoudige voorziening voor beroepskosten van blijvend belang, met één loket op gemeentelijk niveau.

CULTUREEL ERFGOED

Het behoud van ons cultureel erfgoed zal de komende jaren sterker onze aandacht vragen.
Films, foto's, boeken, archieven, beeld- en geluidsbanden, schilderijen, produkten van industriële vormgeving en monumenten (zowel de traditionele als de jongere bouwkunst) van soms grote cultuurhistorische waarde dreigen verloren te gaan wanneer niet op korte termijn maatregelen worden getroffen. Deze achterstanden dienen zo snel mogelijk te worden ingelopen. Hiervoor zijn extra middelen nodig.

MUSEA

Grote culturele instellingen, in het bijzonder musea, verdienen een eigen beleidsruimte, bij voorkeur vastgelegd in een statuut, die de relatie tot de overheid en eventueel andere financiers bepaalt ongeveer zoals een redactiestatuut de relatie tussen redactie en directie bij een krant. Op deze wijze kunnen ook de rijksmusea op enige afstand van de rijksoverheid worden geplaatst. In de eigen beleidsruimte van de instelling past de mogelijkheid van verkoop van werken ten behoe-

ve van de collectievorming, mits die werken in openbaar bezit blijven en ook overigens aan vooraf geformuleerde eisen van zorgvuldigheid is voldaan. Rijksmusea worden één dag per week voor het publiek gratis opengesteld.

DECENTRALISATIE

Niet alleen het Rijk, ook de provinciale en gemeentelijke overheden hebben een taak bij het bevorderen van een bloeiend kunstleven en dienen daartoe ook financieel de ruimte te krijgen. De bezuinigingen in de afgelopen reeks van jaren hebben kunst en cultuur onder grote druk gezet. D66 acht het wenselijk dat ook op dit terrein zoveel mogelijk zo dicht mogelijk bij de burgers gebeurt.
Gemeenten met veel culturele voorzieningen, die derhalve een bovengemeentelijke taak hebben terzake, moeten via een verfijningsregeling extra middelen uit het Gemeentefonds krijgen.

3.3 MEDIA

OVERHEID

Het Nederlandse omroepbestel maakt een stormachtige ontwikkeling door. Nederlandse commerciële televisie is bezig tot stand te komen, niet binnen het kader van de mediawet, maar daarbuiten door stations als TV-10 en Véronique, die gebruik maken van satellieten en zich daardoor grotendeels aan de greep van de Nederlandse wetgever onttrekken.

D66 vindt dat een bewijs van armoede voor de Nederlandse politiek, die er na jaren van discussie niet in is geslaagd de commercie een plaats binnen het bestel te geven. Ten onrechte heeft de politiek de sturing van het omroepbeleid feitelijk uit handen gegeven, deels door het aan de omroepen over te laten, dus door niet te beslissen.

COMMERCIËLE TV EN RADIO

D66 heeft geen bezwaar tegen commerciële televisie en radio. Ons oorspronkelijk publieke bestel is een wazige mengvorm geworden van identiteit en commercie. Het is beter die twee weer te ontvlechten, zodat naast commerciële omroep ook een werkelijk publieke omroep behouden blijft.

EUROPESE REGELGEVING

De thans door commerciële satellieten ontstane situatie is nauwelijks meer om te keren, noch met juridische, noch met politieke middelen. Dat betekent dat het commerciële deel van de Nederlandse omroep zich verder zal ontwikkelen, niet in het kader van de mediawet, maar in het ruimere kader van de Europese regelgeving, die overigens door Nederland onderschreven dient te worden.

MEDIAWET

Dit vereist op korte termijn een fundamentele herbezinning op taak en reikwijdte van de mediawet. Nodig is thans een mediawet die de pretentie opgeeft het kader te zijn voor alle op Nederland gerichte omroep, maar die zich beperkt tot garanties voor de positie van de publieke omroep. Die garanties zijn niet langer te geven in de vorm van gedetailleerde verboden en programmavoorschriften, doch moeten de vorm aannemen van regels omtrent stimulering en financiering van de publieke omroep.

PUBLIEKE OMROEP

D66 kiest voor het instandhouden van een Nederlandse publieke omroep. Een dergelijke omroep zal zo moeten worden ingericht dat het publieke karakter ook voor de verdere toekomst wordt gegarandeerd. Deze hoofdgedachte kan op verschillende manieren worden uitgewerkt. De volgende uitwerking biedt thans het meeste perspectief:

OMROEPVERENIGINGEN

Tenminste één TV-net wordt toegewezen aan niet-commerciële omroepverenigingen met een ledental boven een bepaald minimum.
Aan die omroepverenigingen wordt een onderling gelijke zendtijd gegarandeerd over een meerjarige periode (5-jarige concessie).

NOS

Eén TV-net wordt toegewezen aan de NOS, die gaat functioneren als zelfstandig programmerende nationale omroep. Daartoe wordt de NOS bestuurlijk losgekoppeld van de overige omroepen.

FINANCIERING

Het publieke Nederlandse bestel dient voor meer dan de helft te worden gefinancierd uit de omroepbijdragen en voor de rest uit reclame in een STER-constructie. Wil de kwaliteit van de publieke omroep gewaarborgd blijven dan ligt verlaging van de omroepbijdrage niet voor de hand, eerder het tegendeel.
De koppeling tussen het abonnement op een omroepblad en het lidmaatschap van een omroepvereniging moet vervallen, evenals het wettelijk auteursrecht op de omroepprogrammagegevens.

LOKALE OMROEP

D66 kiest voor lokale omroep en wijst het huidige systeem van omroepfinanciering van de provincies af. Lokale omroep moet ruimte krijgen om nieuwe inkomstenbronnen aan te boren, zoals inkomsten uit omroepmiddelen en reclame. De lokale programma's kunnen met nationale programma's worden aangevuld.
Tegen het toelaten van dag- en nieuwsbladen tot lokale omroep bestaat geen bezwaar.

REDACTIESTATUUT

Juist in een periode van schaalvergroting bij de gedrukte media moet de positie van de redacties t.o.v. de kapitaalverschaffers worden versterkt. Het redactiestatuut moet een wettelijke basis krijgen, niet alleen bij de gedrukte media, maar ook bij de omroep.

KABEL

D66 vindt dat moet worden gestreefd naar het aansluiten van elk huishouden op de RTV-kabel, al dan niet geïntegreerd met andere telecommunicatie-mogelijkheden.

3.4 GEZONDHEIDSZORG

3.4.1 Algemeen

KEUZEN

Mensen worden ouder, en dus zijn er meer oude mensen. Die vergrijzing is mede te danken aan de sterk verbeterde gezondheidszorg, maar die zorg komt er nu zelf door in de klem. Ons medisch kunnen neemt nog steeds toe – maar de kosten ook. Dat dwingt tot het maken van moeilijke keuzen. Niet alles wat technisch kan is wijs om te doen. Bovendien: hoever zijn we bereid te gaan in het betalen van alles wat mogelijk is. En hoe verdelen we de zorg èn de lasten van de zorg?
Bijzondere aandacht vraagt ook de positie van alle werknemers in de gezondheidszorg. Hun werk vergt meer kennis en ervaring dan vroeger, de werkdruk neemt toe, maar hun beloning voor dit verantwoordelijke en zware werk blijft ver achter. Daar moet iets aan gebeuren (zie 2.3.2).

VERANTWOORDELIJKHEID

De zorg voor de volksgezondheid is een gemeenschappelijke taak van overheid, maatschappelijke organisaties en burgers. De overheid zorgt in het bijzonder voor een stelsel van voorzieningen dat voldoet aan de eisen van kwaliteit, toegankelijkheid, betaalbaarheid en rechtszekerheid. De aanbieders van de zorg dienen zich te richten op de consument en de doelmatigheid. De burger maakt zelf uit wat gezondheid voor hem of haar inhoudt, maar mag wel aangesproken worden op zijn verantwoordelijkheid voor eigen gezondheid.

ZIEKTEKOSTENVERZEKERING

D66, dat sinds lang pleit voor een verplichte ziektekostenverzekering, waarin het onderscheid tussen particulier en ziekenfondsverzekerde vervalt, gaat in grote lijnen accoord met de voorstellen van de commissie-Dekker voor een stelselherziening.

ROKEN

De wettelijke bescherming van niet-rokers tegen passief roken volgens de Tabakswet, die thans geldt in openbare gebouwen, gezondheidszorginstellingen en sportlokaliteiten, moet worden uitgebreid ten behoeve van de werknemers in het bedrijfsleven.

ALCOHOL

Het aantal probleemdrinkers is vele malen hoger dan het aantal verslaafden aan andere drugs. Alcoholverslaving is een belangrijk volksgezondheids- en maatschappelijk probleem. D66 staat derhalve een actief alcoholmatigingsbeleid voor. Preventie verdient daarbij een hoge prioriteit. Een versterking van de voorlichting en een beperking van reclame voor alcohol op radio en televisie is nodig.

DRUGS

De maatschappelijke consequentie van eventuele legalisering van hard drugs zijn thans niet te overzien. Daarom mag medische verstrekking alleen plaatsvinden op experimentele basis (4.5.1)

VOORLICHTING

Het preventief gezondheidsbeleid verdient meer aandacht. In dat licht is een gedegen gezondheidsvoorlichting en -opvoeding noodzakelijk. Die kan een extra impuls krijgen door een informatief jaarverslag over de gezondheidstoestand in ons land.
Preventie betekent ook onderzoek naar de maatschappelijke factoren in het ontstaan van ziekten.

3.4.2 Zorgvoorzieningen en de consument

BASISVERZEKERING

D66 pleit reeds lang voor een algemene verplichte ziektekostenverzekering, waarin het onder-

scheid tussen particulier en ziekenfondsverzekerde vervalt en gaat in grote lijnen akkoord met de voorstellen voor een stelselherziening. Er dient een algemene verplichte ziektekostenverzekering te worden ingevoerd waarin de hoofdonderdelen van het huidige ziekenfondspakket, de huidige AWBZ-voorzieningen, de gezinszorg, de zorg in bejaardenoorden en bepaalde vormen van thuiszorg en maatschappelijke dienstverlening zijn opgenomen.
Door nominale premies moet het te grote beroep op de solidariteit van alleenstaanden worden beperkt en de beoogde concurrentie tussen verzekeraars tot stand worden gebracht. Voor het overige geldt in de basisverzekering een premie naar draagkracht.
Bij de invoering van de basisverzekering dient 85% van de kosten gefinancierd te worden uit inkomensafhankelijke premies en 15% uit nominale premies. De verdere ontwikkeling van deze verhouding is mede afhankelijk van sociale afwegingen.

Binnen het basispakket moet de consument de vrijheid hebben te kiezen voor alternatieve geneeswijzen en voor eigen risico, met – in het laatste geval – reducties op de nominale premie en voor vormen van alternatieve gezondheidszorg. Bij wet dienen de grenzen van het eigen risico te worden vastgesteld. Er moeten ruimere mogelijkheden komen voor andere vormen van zorgverlening, zoals thuiszorg, en grotere keuzevrijheid via b.v. cliëntgebonden budgetten.

Bij de overheveling van voorzieningen naar de AWBZ, als stap op weg naar de basisverzekering, moet gegarandeerd worden dat de omvang van de verzekerde zorg niet wordt beperkt. Dit geldt met name voor de niet-klinische psychiatrische hulp, de huisartsenhulp en de kunst- en hulpmiddelen.

KOSTENBEWUST

In het nieuwe stelsel moeten voldoende stimulansen worden ingebouwd voor verzekeraars en aanbieders van zorg om kostenbewust en doelmatig te werken. Het tegengaan van fraude, verspilling en van onnodige of onnodig dure zorg kan al een aanzienlijke besparing van de kosten voor de gezondheidszorg opleveren. De wettelijke contracteerplicht dient te worden afgeschaft en er dienen maatregelen te worden genomen om regionale monopolieposities van verzekeraars en zorgaanbieders te voorkomen.

AIDS

Infectie ten gevolge van het "AIDS-virus" is een relatief nieuw gezondheidszorgprobleem. D66 steunt een actief beleid ten aanzien van preventie en behandeling van dit ziektebeeld. Ook wetenschappelijk onderzoek naar de problemen rondom dit ziektebeeld dient te worden gestimuleerd. Gewaakt moet worden voor een beleid dat leidt tot discriminatie van mensen die seropositief zijn danwel actueel aan AIDS lijden. Met betrekking tot seropositieven en aids-patiënten dient tevens te worden gewaakt tegen directe of indirecte discriminatie door keuringsartsen van bedrijven en particuliere verzekerings-maatschappijen (levensverzekeringen, arbeidsongeschiktheids-verzekeringen). Het verplicht testen op HIV voor verzekeringen dient te worden verboden. De verzekeringsrisico's bij seropositieven en aidspatiënten moeten in een verzekeringspool worden ondergebracht.

PLANNING

Overheidsinvloed op de planning zal nodig blijven voor intramurale voorzieningen en voor voorzieningen voor mensen die tengevolge van hun handicap permanent en structureel in een kwetsbare afhankelijkheidspositie verkeren. Jegens hen heeft de overheid een bijzondere garanderende verantwoordelijkheid. De planprocedures dienen sterk te worden vereenvoudigd en verkort.

LANGDURIGE ZORG

Gezien de omvangrijke wachtlijsten is het noodzakelijk de capaciteit van de intramurale zwakzinnigenzorg en de gezinsvervangende tehuizen substantieel te verruimen. Voor een goede begeleiding is daarbij tevens een voldoende uitbreiding van personeel gewenst.
De vergrijzing vereist voorts dat meer geld wordt uitgetrokken voor de versterking van de intensieve en de langdurige zorg voor ouderen.

KWALITEIT

Een algemene kwaliteitswet dient te waarborgen dat de aanbieders van zorg, ook die in de alternatieve sfeer, scherper op hun verantwoordelijkheid kunnen worden aangesproken. De overheidsinspectie moet beter worden toegerust voor haar taak.
De bereikbaarheid van huisartsen 's nachts en in het weekeinde laat te wensen over. Er dient een zodanig systeem voor weekend- en nachtdiensten van huisartsen te worden ontwikkeld en ingevoerd, dat iedereen verzekerd kan zijn van een adequate en betrouwbare dienstverlening.

CONSUMENTEN

In het nieuwe stelsel dienen de consumenten als afzonderlijke en gelijkwaardige partner te wor-

den erkend in het samenspel met de aanbieders van de zorg en de verzekeraars. Ook bij de samenstelling van overleg- en adviesorganen van de overheid zelf dienen consumenten als derde partij te worden erkend.

PATIËNTENRECHTEN

In de komende kabinetsperiode moet de wetgeving inzake de fundamentele patiëntenrechten worden afgerond. Belangrijk zijn het toestemmingsvereiste, het recht op informatie, op privacy, op vrije keuze van hulpverleners, op bescherming bij medische experimenten en klachtenrecht. Elke verzekerde heeft recht op betaling voor second opinion onderzoeken. Er moet een wettelijke regeling komen voor de rechtsbescherming van risicogroepen, AIDS-patiënten en sero-positieven. Met name in de psychiatrische ziekenhuizen moeten maatregelen worden genomen, gericht op een verminderde toepassing van dwangmiddelen. Het respect voor de patiënt en de vrije keuze dienen bij de behandeling en bij de verzorging voorop te staan.

KEUZEVRIJHEID LEVENSBESCHOUWING

Indien als gevolg van fusies in een regio slechts een ziekenhuis, verzorgings- of bejaardentehuis overblijft, moet deze instelling een neutrale signatuur dragen. Een keuzevrijheid van de consument moet in alle gevallen gewaarborgd worden, zeker bij medisch-ethische vragen en bij de toelating van geestelijke verzorgers.

3.4.3 Medisch-ethische vragen

EUTHANASIE

Het gat, dat is ontstaan tussen de norm in de wet (euthanasie is een misdrijf en dus strafbaar) en de praktijk, moet door de wetgever worden gedicht. Een wettelijke regeling voor euthanasie moet rechtszekerheid bieden en controleerbaar zijn. Het zorgvuldig handelen van een arts die tegemoet komt aan een uitdrukkelijk verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding van een patiënt die zich in een uitzichtloze noodsituatie bevindt, moet daarom niet strafbaar zijn. Datzelfde geldt voor de verpleegkundige en de apotheker, die onder verantwoordelijkheid van de arts bij euthanasie behulpzaam zijn. De controle op euthanasie en hulp bij zelfdoding moet blijven berusten bij het Openbaar Ministerie en de rechter. D66 houdt daarom vast aan de lijn, die is uitgewerkt in haar initiatief-wetsvoorstel.

MEDISCH-ETHISCH HANDELEN

Er doemen veel nieuwe, moeilijke vragen rond het medisch-ethisch handelen op. De overheid heeft hier een grensstellende taak, voorzover belangrijke rechtswaarden in het geding zijn. De spanning tussen de behoefte, techniek en middelen roept de vraag van de verdeling op. Gerichte prioriteitstelling bij de toelating van nieuwe technieken en een gericht onderzoeksbeleid moeten rantsoenering van goede zorg in de toekomst voorkomen. De overheid moet bevorderen dat de discussie hierover snel op gang komt en tot resultaten leidt. Het is gewenst dat een staatscommissie hierover advies uitbrengt.

MODERNE TECHNIEKEN

Andere belangrijke onderwerpen in dit verband zijn de toelaatbaarheid van het onderzoek naar en het gebruik van moderne technieken, zoals recombinant-DNA-technieken, de toelaatbaarheid van nieuwe voortplantingstechnieken en van het gebruik van menselijke embryo's. Omdat de stormachtige technische ontwikkelingen zich uiteraard niet aan landsgrenzen storen, is het nodig dat ook voor de bezinning erop internationaal gestalte krijgt. Nederland dient hiertoe initiatieven te ontplooien, bij voorkeur in Europees verband. Voorts moet worden bestudeerd hoe om humanitaire en medische redenen recht op kennis van de genetische achtergrond kracht van wet kan krijgen in Nederlands en Europees verband.

INFORMATIE

Het recht op informatie en privacy van de burger m.b.t. de resultaten van genetisch onderzoek vraagt niet alleen bescherming tegenover de overheid, maar ook in privaatrechtelijk verband, zoals tegenover werkgevers en verzekeringsmaatschappijen. Gezien het gevaar van overheersing door economische motieven moet deze kwestie met spoed worden geregeld.

3.5 WELZIJN EN SPORT

3.5.1 Welzijn

ALGEMEEN

De kwaliteit van een samenleving kan worden afgemeten aan de zorg voor hen die onmogelijk voor zichzelf kunnen opkomen. Zwaar gehandicapten zijn daarvan het meest schrijnende voorbeeld, maar ook anderen kunnen tot een staat van grote hulpeloosheid vervallen. De vergrijzing en het toenemend aantal hoogbejaarden stelt ons in dit opzicht voor een klemmende verantwoordelijkheid.

Daarnaast zijn er velen – langdurig werklozen, oudere her-intredende vrouwen, vluchtelingen,

asielzoekers, leden van minderheidsgroepen – die tijdelijk een steun in de rug nodig hebben om weer op eigen kracht verder te kunnen gaan. Hoewel een groot deel van deze tijdelijke en permanente zorg door anderen dan de centrale overheid wordt gedragen, blijft deze verantwoordelijk voor de hoofdlijnen van een menswaardig beleid.

OPBOUWWERKEN

De verdergaande individualisering in de samenleving heeft tot gevolg dat mensen zich steeds vaker organiseren in kortlopende samenwerkingsverbanden om bepaalde doelen te realiseren. Deze organisatievormen hebben vaak een sterk vernieuwend karakter. D66 is voorstander van projectsubsidies, gericht op maatschappelijke innovaties, die bepaalde samenlevingsvraagstukken tot een verantwoorde oplossing helpen brengen.

MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING

Een aantal vormen van maatschappelijke dienstverlening is, hetzij op zichzelf, hetzij in hun relatie tot de gezondheidszorg, zo fundamenteel, dat de rijksoverheid hier globale normen moet stellen t.a.v. kwantiteit, evenwichtige spreiding en kwaliteit. Te denken valt hier aan kinderopvang, jeugdhulpverlening, bejaardenoorden, gezinsverzorging en maatschappelijk werk. Van belang is dat scheidsmuren tussen de werksoorten in het welzijnswerk moeten worden geslecht: de autonomie van de afzonderlijke instellingen zal moeten worden gerelativeerd. De hulpzoekende moet de weg kunnen vinden in de welzijnsdoolhof.

OUDEREN

Voor D66 staat in het ouderenbeleid de emancipatie en de participatie van ouderen centraal. Ouderen zijn dus niet primair zorg-object. Tegelijk moet worden onderkend dat zij op enig moment zorg nodig kunnen hebben, die dan ook beschikbaar moet zijn.
De emancipatie van ouderen krijgt o.a. vorm door hen zeggenschap te geven, zowel over de vormgeving van hun eigen leven als ook in het beleid en het bestuur van organisaties en instellingen. Ouderen moeten voorts volwaardig kunnen participeren in de samenleving. Dat betekent dat bestaande belemmeringen, waarbij zonder redelijke grond onderscheid wordt gemaakt naar leeftijd, moeten worden weggenomen en dat op allerlei terreinen meer rekening moet worden gehouden met wensen en mogelijkheden van ouderen (educatie, verkeer, cultuur, recreatie).

De verplichte uittreding uit het arbeidsproces op 65-jarige leeftijd of eerder is té abrupt. D66 vindt dat met kracht moet worden gestreefd naar flexibele pensionering, opdat de overgang werken – niet werken geleidelijker wordt. Daarmee wordt tevens bereikt dat opvolgers kunnen profiteren van de werkervaring die ouderen hebben opgedaan.
D66 vindt dat ouderen zo lang mogelijk in staat moeten worden gesteld zelfstandig te wonen. Dat betekent echter tevens, dat hoge prioriteit wordt verleend aan een goede eerste-lijnszorg en een goed flankerend beleid om eventuele problemen het hoofd te bieden. Ook de huisvesting van de oudere verdient extra zorg.
Een adviesorgaan voor het ouderenbeleid is noodzakelijk. De voorlopige Raad voor het Ouderenbeleid moet dan worden omgezet in een definitieve.

ACHTERSTANDSITUATIES

Gemeentebesturen moeten weer ruimte krijgen om stimulerende sociaal-culturele programma's te ontwikkelen, gericht op groeperingen die in herstelbare achterstandsituaties verkeren.

SAMENHANGEN IN DE ZORG

De aandacht die in de zorgsector vanouds is gericht op de (belangen van) instellingen moet worden verlegd naar de wensen en belangen van de cliënt. Er dienen voor de gebruiker overzichtelijke, aaneensluitende zorgcircuits te komen, waarin problemen in hun samenhang worden onderzocht en aangepakt en zo min mogelijk overplaatsingen, herhalingen en wachttijden plaatsvinden. Daartoe moeten belemmeringen, zoals verschillen in financiering, regelgeving, bestuurlijke zeggenschap, verzorgingsgebied en tè grote autonomie van instellingen worden weggenomen om zodoende te komen tot een regionaal samenhangend aanbod van zorg (zoals voor ouderen, gehandicapten, zwakzinnigen en psychiatrische patiënten).

DEMOCRATISERING

In de Wet democratisch functioneren van zorginstellingen behoort voor de cliëntenraden en de ondernemingsraden het recht te worden vastgelegd om ieder 1/3 deel van het bestuur van de betrokken instelling te benoemen. Tevens behoren de cliëntenraden het instemmingsrecht te krijgen ten aanzien van het algemene beleid en de interne klachtenregelingen. Voorts behoren de algemene ziekenhuizen en de RIAGG's onder de werkingssfeer van deze wet te worden gebracht.

3.5.2 Minderheden

In ons land wonen grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst, met een andere culturele identiteit. Hun aanwezigheid zal blijvend zijn. Dat betekent een verrijking van de Nederlandse samenleving en cultuur, die daardoor bonter en veelvormiger wordt. Noodzakelijk daarvoor is wel, dat allochtonen als volwaardige leden aan de Nederlandse samenleving kunnen deelnemen. Op dat punt is nog te weinig bereikt. De werkloosheid onder allochtonen is onaanvaardbaar hoog. De resultaten van het op hen gerichte onderwijs blijven ver achter bij de verwachtingen. Daardoor dreigt een tweedeling in de samenleving, met de allochtonen aan de verkeerde kant van de scheidslijn.
Een gedegen onderzoek naar de wijze(n) waarop kinderen van allochtonen onderwijskundig moeten worden benaderd om optimaal in ons onderwijsbestel te kunnen functioneren, is noodzakelijk. Het gaat hier dan vooral om kinderen wier ouders door gebrekkige of ontbrekende schoolopleiding en/of andere denkpatronen slecht aansluiting vinden bij onze samenleving.

D66 vindt een drastische herbezinning op het minderhedenbeleid noodzakelijk. Een nieuw beleid zal prioriteit moeten geven aan effectieve participatie in de Nederlandse samenleving, onder erkenning van de eigen culturele identiteit. Dat schept verplichtingen voor de Nederlandse samenleving, die zo'n participatie daadwerkelijk mogelijk moet maken. Maar het schept ook verplichtingen voor de allochtonen, die bereid moeten zijn om te participeren, danwel om zich daarop voor te bereiden.
In de praktijk van het minderhedenbeleid moet veel verbeterd worden. De coördinatie en informatie tussen de betrokken departementen moet worden versterkt. De uitvoering van het beleid moet sterker worden gedecentraliseerd, zodat gemeenten meer vrijheid krijgen om in te spelen op de lokale situatie, die zij het beste kennen. Bij het besteden van middelen en het kiezen van instrumenten moet de doelmatigheid als criterium worden gehanteerd.

Onderwijs en arbeidsmarkt zijn de belangrijkste aangrijpingspunten voor een verbetering van de situatie. Van allochtonen mag worden verlangd dat zij moeite doen om de Nederlandse taal vaardig te worden. De overheid moet dat financieel mogelijk maken.
In het onderwijs moet de nadruk liggen op het aanleren van de vaardigheden die voor volwaardige participatie in de Nederlandse samenleving nodig zijn. Daarnaast wordt het aanleren van eigen taal en cultuur gestimuleerd en financieel mogelijk gemaakt.

Speciale aandacht verdienen onderwijsfaciliteiten voor de oudere generatie.

Op de arbeidsmarkt is een reeks van maatregelen nodig. De overheid dient inhoud te geven aan haar voorbeeldfunktie door een positief actiebeleid. Van werkgevers moet worden verlangd dat zij in beleid en werkwijze actief streven naar vergroting van het aantal allochtonen onder hun werknemers. Gestreefd wordt naar het maken van taakstellende afspraken tussen werkgevers, werknemers en overheid op regionaal niveau in het kader van de arbeidsvoorziening. Het scheppen van werkervaringsplaatsen wordt gestimuleerd. D66 vindt dat de overheid bij het afsluiten van contracten de voorkeur moet geven aan bedrijven die voldoende allochtone werknemers in dienst hebben.

3.5.3 Sport

ALGEMEEN

De georganiseerde sport is primair verantwoordelijk voor de inhoud van het sportbeleid. De overheid stelt zich daarbij terughoudend op teneinde doublures met NOC en NSF te vermijden. Zij voert een voorwaardenscheppend beleid, gericht op (a) interdepartementale afstemming van het sportbeleid, zowel met betrekking tot topsport als breedtesport, (b) meer lichamelijke opvoeding en (c) versterking van de bestaande sportinfrastructuur door middel van budget-financiering via de NSF, het overkoepelende orgaan van de sportorganisaties.

FINANCIERING

Belemmeringen voor de Nationale Sport Totalisator (SNS) om extra geld voor de sport te genereren dienen te worden weggenomen.
D66 bepleit een verruiming van de regels voor televisie-reclame bij Nederlandse sportevenementen overeenkomstig de regels die ook in het buitenland worden toegepast.

STATUUT

D66 bepleit het instellen van een topsportstatuut, waarin een aantal belemmeringen voor topsport in combinatie met een maatschappelijke carrière worden weggenomen (dienstplicht, studie, sociale zekerheid en fiscale zaken).

DOPING

Onreglementair gebruik van doping keurt D66 af. Het toedienen van doping geduide middelen is alleen toelaatbaar onder verantwoordelijkheid van de (sport)arts, die handelt binnen medisch-ethi-

sche normen. Voorwaarden daarbij zijn openbaarheid en openheid als het gaat om middelen, dosering en methoden. Goede voorlichting over, en gedegen onderzoek naar de effecten van doping zijn noodzakelijk.

3.5.4 Dieren

WETGEVING

De bescherming van het welzijn van dieren verdient een goede wettelijke regeling. De bij de Tweede Kamer in behandeling zijnde Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren moet aanzienlijk worden gewijzigd in diervriendelijke zin. Het door de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren opgestelde wetsvoorstel kan hiervoor als uitgangspunt dienen.

INTENSIEVE VEEHOUDERIJ

Economische belangen mogen een snelle verbetering van de leefomstandigheden van dieren in de intensieve veehouderij niet tegenhouden. Diervriendelijk produceren en de consumptie van diervriendelijke produkten – zoals scharreleieren – verdienen steun van de zijde van de overheid.

DIERPROEVEN

Dierproeven zijn nog onvermijdelijk. Er worden echter vele dierproeven uitgevoerd die niet beslist noodzakelijk zijn of zelfs geheel overbodig. D66 zet zich ook de komende jaren krachtig in voor een beleid dat is gericht op het terugdringen van het aantal proefdieren. Eén van de mogelijkheden hiertoe is het ontwikkelen van alternatieven voor dierproeven. D66 is bereid hiervoor méér geld uit te trekken. In een beleid, gericht op het terugdringen van het aantal dierproeven, past geen commercieel proefdierenfokbedrijf.

Hoofdstuk IV
Bestuur en justitie

4.1 DE ROL VAN DE OVERHEID

4.1.1 De overheid op achterstand

PRETENTIES

Te lang is gedacht dat de overheid de samenleving op praktisch elk terrein kan sturen. De economische crisis heeft geleerd hoe broos die veronderstelling was: de verzorgingsstaat bleek niet bestand tegen slecht weer; overheidsingrijpen kon niet verhinderen dat de werkgelegenheid daalde, hele bedrijfstakken verloren gingen, de criminaliteit steeg en ons leefklimaat verkilde. Intussen hield de overheid met haar bureaucratie en haar regels de samenleving wel in een klemmende greep en belemmerde zij het initiatief en de dynamiek van individuele burgers.

POLITIEKE CULTUUR

D66 wil de kwaliteit verbeteren van de manier waarop onze samenleving is ingericht. Kwaliteit in de zin van goede en democratisch verantwoorde besluitvorming, helder en zonder rompslomp. Daarvoor is verandering nodig van de heersende politieke en bestuurlijke cultuur. De maatschappij davert verder, maar regering en parlement ontmoeten elkaar nog op een speelveld dat anderhalve eeuw geleden werd aangelegd. Te vaak komt het voor dat politici gevangen zijn in een rollenspel op basis van traditionele ideologieën en machtsstructuren. In die politieke en bestuurlijke cultuur hebben structuren de overhand over mensen. De wil van mensen tot grondige democratisering en vernieuwing van bestuur en samenleving moet worden gebundeld omdat die telkens opnieuw nodig is in een wereld in beweging.

BETROUWBARE PARTNER

De overheid wordt steeds vaker als niet meer betrouwbaar ervaren. Affaires als die rond de Harmonisatiewet (studiefinanciering), het nieuwe paspoort, de bouwfraude en het RSV-concern getuigen daarvan. De overheid zal zich in de toekomst aan zelf aangegane verplichtingen moeten houden.

4.1.2 Een ander bestel

STAATSRECHT

Voor de kwaliteit van de democratische besluitvorming is het noodzakelijk dat ons politiek bestel wordt aangepast. De belangrijkste wijzigingen die D66 voorstaat zijn de invoering van een kiesstelsel met grote districten waarbinnen volksvertegenwoordigers volgens evenredige vertegenwoordiging worden gekozen, en een rechtstreekse verkiezing van de minister-president. Wijziging van het kiesstelsel zal de band vergroten tussen burgers en hun parlementaire vertegenwoordigers, die meer op eigen overtuigingskracht en kwaliteit zijn aangewezen dan op het gezag van de lijsttrekker.
Een directe verkiezing van de minister-president, die tevens optreedt als formateur van het kabinet, geeft de kiezers een grotere invloed op de totstandkoming van de regering en herstelt de onafhankelijkheid van het parlement, wiens eerste verantwoordelijkheid de controle op de macht is, en niet het in stand houden van de macht.

Een gekozen premier moet de absolute meerderheid van de kiezers achter zich hebben. Dat vereist, zoals in veel landen om ons heen, de mogelijkheid van twee verkiezingsronden. Parlement en kabinet zullen onafhankelijker ten opzichte van elkaar staan, maar niet volkomen los. De kamer kan het kabinet naar huis sturen en het kabinet kan zelf aftreden. In beide gevallen zijn verkiezingen nodig.

D66 is er zich van bewust dat hervorming van het politiek bestel, waarvoor een grondwetsherziening noodzakelijk is, niet van de ene op de andere dag kan worden gerealiseerd. Het is een kwestie van aandacht blijven vragen en ook buiten de politiek een maatschappelijk draagvlak creëren voor veranderingen. Elke kabinetsperiode wordt duidelijker hoe noodzakelijk die veranderingen zijn.

REFERENDUM

Burgers moeten zich rechtstreeks over wetsvoorstellen kunnen uitspreken middels een correctief wetgevingsreferendum. Een wet die de volksvertegenwoordiging is gepasseerd moet, indien een wettelijk vastgesteld minimum aantal burgers dat wenst, voor het van kracht worden aan de burgers worden voorgelegd. Een soortgelijke regeling kan worden vastgesteld op provinciaal en (deel)gemeentelijk niveau.

4.1.3 De omvang van de centrale overheid

TAKEN OVERHEID

De overheid kan niet elk maatschappelijk ongeluk wegnemen of voorkomen, noch elk gewenst gedrag tot stand brengen. Wel heeft de overheid tot fundamentele taak basisgaranties te scheppen voor de samenleving als geheel en voor de bestaansmogelijkheden van iedere individuele burger. Niet alle zorg hoeft van de overheid te komen, wèl dient zij eraan bij te dragen dat burgers in staat zijn voor zichzelf en voor elkaar te zorgen en dat zij de kans krijgen om in een hoogwaardig ontwikkelde samenleving te functioneren. Dat vereist een overheid op maat: een overheid die aan de ene kant zorgt voor basiszekerheden in ieders leven, zoals veiligheid, een bestaansminimum en een leefbaar milieu en aan de andere kant maatschappelijke dynamiek stimuleert, door krachtig, maar nooit opdringerig bij te dragen aan goed onderwijs, culturele en economische ontplooiing.

CENTRALE OVERHEID

De centrale overheid heeft in het verleden, mede onder druk van maatschappelijke organisaties teveel taken naar zich toe getrokken, zonder dat dit wezenlijke verbetering van onze samenleving opleverde. Dat mag er nu niet toe leiden dat van de weeromstuit allerlei overheidstaken simpel worden afgestoten naar een ondoorzichtig maatschappelijk middenveld.
Per sector moet de vraag worden gesteld of de gemeenschap op de huidige manier effectief is georganiseerd. Wanneer het zinvol is om dergelijke taken op andere wijze – buiten de overbelaste centrale overheid – te organiseren, dan moet dat gebeuren onder beschikbaarstelling van voldoende middelen. Er moeten voldoende waarborgen zijn geschapen voor democratische controle en beïnvloeding.

OVERDRACHT TAKEN

Dit betekent dat taken van de centrale overheid moeten worden overgeheveld naar andere instellingen die effectiever en dichter bij burgers kunnen opereren. Decentralisatie naar de gemeenten en, voor zover nodig provincies, is en blijft daarbij het hoofddoel. Privatisering van gemeenschapstaken dient zorgvuldig te worden afgewogen, juist omdat de democratische waarborgen kunnen ontbreken. D66 is geen tegenstander van vormen van publiek-private samenwerking, zolang publieke taaak en particuliere belangen onderscheiden blijven en de verantwoordelijkheden duidelijk zijn.

Daar waar taken zich niet goed lenen voor overdracht aan het lokaal bestuur, in het bijzonder als het de nadere uitvoering van centraal vastgesteld beleid en taken betreft, kan volgens D66 worden gekozen voor de instelling van op de wet gebaseerde zelfstandige bestuursorganen. Regering en parlement bepalen bij wet de taken van deze bestuursorganen, alsmede de samenstelling van bestuur of directie en de wijze van verslaglegging. Effectieve publieke controle kan, behalve door de toepasselijkheid van de Wet Openbaarheid van Bestuur, worden gewaarborgd door de onafhankelijke rechter en de Nationale Ombudsman, terwijl ook het financiële toezicht van de Algemene Rekenkamer zich over deze organen kan uitstrekken.
Om een ongeregelde wildgroei van zelfstandige bestuursorganen tegen te gaan, pleit D66 voor een algemeen wettelijk kader voor hun inrichting en instelling. De inspectie van 's rijks belastingen komt op korte termijn voor verzelfstandiging in aanmerking.

4.1.4 Organisatie van de besluitvorming en de controle

MINISTERIËLE VERANTWOORDELIJKHEID

Verdergaande decentralisatie naar mede-overheden en zelfstandige bestuursorganen beperkt de omvang van de centrale overheid. Dit kan de ministeriële verantwoordelijkheid voor de bureaucratie tot aanvaardbare en werkbare proporties beperken, hetgeen een meer doeltreffende controle door het parlement mogelijk maakt. Daarvoor blijft nodig dat in het parlement een duidelijke en consequente opvatting tot stand komt over de reikwijdte van de ministeriële verantwoordelijkheid en de gevolgen ervan.

COÖRDINATIE

Er moet worden gestreefd naar reorganisatie van de centrale overheid. Op dit moment is die volstrekt niet berekend op de taken die moeten worden verricht. In de eerste plaats moet, hoe moei-

lijk dat ook blijkt te zijn, de coördinatie van het beleid worden versterkt. Dit kan door vermindering van het aantal zelfstandige departementen. Op den duur dient door herschikking en samenvoeging van ministeries een kabinet te ontstaan van een beperkt aantal ministers. Daarbij dient ook de mogelijkheid te worden onderzocht om gelijktijdig met het terugbrengen van het aantal kabinetsministers het aantal staatssecretarissen uit te breiden en hun functie om te vormen in de richting van onderminister. Binnen het kabinet is een projectgerichte aanpak van grootschalige en deelbelangen overstijgende problemen wenselijk. De minister-president heeft daarbij een bijzondere taak. In de eerste plaats valt hier te denken aan de eis van duurzame ontwikkeling (zie 1.1.4). Een coördinatiebureau onder verantwoordelijkheid van de minister-president kan ter ondersteuning aan de ministerraad worden toegevoegd. De rechtstreekse verkiezing van de minister-president benadrukt deze specifieke verantwoordelijkheid voor de hoofdlijnen van het te voeren beleid.

EMANCIPATIEBELEID

De beoogde integratie van het emancipatiebeleid in het reguliere beleid komt onvoldoende tot stand. In de komende jaren is daarom extra inspanning nodig, bij voorbeeld door een interdepartementaal actieprogramma op te stellen, door het departementale emancipatiebeleid te versterken (ook in financiële zin) en meerjarenprogramma's te ontwikkelen. Daartoe acht D66 het nodig dat de bewindspersoon jaarlijks een overzicht opstelt over de voortgang van het beleid en knelpunten zal signaleren.

AMBTENAREN

De kwaliteit van de besluitvorming binnen de overheid hangt voor een belangrijk deel van de kwaliteit van het ambtelijk apparaat af. Deze kwaliteit, alsmede de onderlinge samenhang tussen de verschillende ministeries en diensten, kan worden bevorderd door de vorming van een algemene ambtelijke dienst (civil service), met gerichte opleidingen en grote mobiliteit, gebaseerd op een doordacht loopbaanbeleid. Aan de Minister van Binnenlandse Zaken zal de primaire verantwoordelijkheid voor de vorming van een ambtelijke dienst in deze zin en voor de loopbaanbegeleiding van hogere ambtenaren – met inbegrip van de daarbij behorende bevoegdheden – moeten worden toebedeeld.

Een meer directe relatie tussen met de voorbereiding en uitvoering van beleid belaste ambtenaren en het parlement hoeft geen gevaar op te leveren voor de staatkundige verhoudingen, mits de rechtspositie van ambtenaren wordt beschermd. Het parlement moet dan ook in staat worden gesteld om ook zonder toestemming van de bewindslieden ambtenaren uit te nodigen en te horen. Hierbij geldt een verschoningsrecht indien de Minister zich verzet tegen informatieverstrekking: de minister zal hierop kunnen worden aangesproken in het Parlement.

PARLEMENT

De eigen informatievoorziening van het parlement, buiten de regering om, dient te worden uitgebreid en gestructureerd door de vorming van een parlementair onderzoeksinstituut, dat de maatschappelijke uitwerking en houdbaarheid van beleid en regelgeving onderzoekt ten behoeve van parlementaire controle en interventie. Tevens dient het parlement het recht te krijgen zelf, zonder tussenkomst van de regering, overleg te voeren met en informatie te verkrijgen van belangrijke adviescolleges.

OVERHEIDSINFORMATIEBELEID

Bij de totstandkoming van het overheidsbeleid leunen departementen, regering en parlement steeds sterker op (geautomatiseerde) informatievoorziening. De complexiteit van ambtelijke en politieke structuren en processen neemt eveneens toe. Het is daarom noodzakelijk te komen tot een gericht en integraal informatievoorzieningsbeleid. Om te voorkomen dat de techniek de bestuurlijke verhoudingen gaat bepalen en de autonomie van de verschillende bestuurslagen geweld aandoet, moet dit beleid en de daaruit voortvloeiende informatierelatie tussen overheden snel en duidelijk worden vastgelegd in een wettelijke regeling. Het overheidshandelen moet doelmatiger en doeltreffender worden en de verhouding tussen prijs (beroep op de algemene middelen) en prestatie moet worden verbeterd. Er dient derhalve gestreefd te worden naar een algemene kwaliteitsverbetering. Doorzichtigheid en dienstverlening aan de burger dienen in het beleid centraal te staan. De persoonlijke levenssfeer van de burger mag daarbij niet verder worden geraakt dan strikt noodzakelijk en wettelijk geregeld is. Gezien de directe gevolgen van een informatievoorzieningsbeleid voor de burger is politieke sturing en verantwoordelijkheid (regering en parlement) vereist.

4.2 BINNENLANDS BESTUUR

DECENTRALISATIE

De decentralisatie staat al jaren op de politieke agenda. De resultaten zijn echter gering. Te weinig wordt op landelijk niveau ingezien welke

voordelen democratisch gekozen bestuur, dicht bij de burger, voor de uitvoering van allerlei taken kan bieden. Vaak blijken departementen onvoldoende vertrouwen te hebben in de bestuurskracht van gemeenten en provincies. En als er al wordt gedecentraliseerd, dan is het vaak een middel om bezuinigingsdoelstellingen van het rijk te realiseren.
Er is alle reden om meer vertrouwen te hebben in gemeentelijke en provinciale besturen. Door hun meer directe contacten met de burgers hebben zij vaak meer zicht op de vragen en problemen die in de samenleving spelen. Daarom moet decentralisatie met kracht moet worden gestimuleerd. Overdracht aan gemeenten heeft de voorkeur, tenzij de provincie door de aard en de schaal van de taken meer geschikt is. Bij gemeenten kan worden gedacht aan sociaal- en werkgelegenheidsbeleid, minderhedenbeleid, scholing, criminaliteitsbeheersing, volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en emancipatiebeleid. Voor de provincies is uitbreiding van de taken op het vlak van bijvoorbeeld onderwijs, cultuur en monumentenzorg wenselijk.
Daartoe wordt door een onafhankelijke commissie een taakstellend decentralisatieplan opgesteld, dat aangeeft welke taken in welke mate en in welk tempo en onder welke condities moeten worden gedecentraliseerd. In het plan worden alle beleidssectoren consequent doorgelicht volgens het principe van de omgekeerde bewijslast, dat wil zeggen dat voor iedere rijkstaak moet worden aangetoond, waarom deze niet in aanmerking komt voor decentralisatie.
Decentralisatie van taken, bij voorbeeld op het gebied van monumentenzorg, onderwijs en cultuur aan de provincies, is wenselijk voorzover de gemeentelijke bestuurslaag hier niet toereikend is.

FINANCIËLE COMPENSATIE

Niet alleen concrete bevoegdheden en taken moeten worden overgedragen, ook de daarbij behorende financiële middelen. Decentrale besturen mogen, ook in de toekomst, niet eenzijdig worden opgezadeld met de financiële problemen van het rijk. Daarom moeten de afspraken die hierover in de afgelopen regeerperiode met rijk, provincies en gemeenten zijn gemaakt, in de wet worden vastgelegd. Bij decentralisatie van middelen moet nadrukkelijk de voorkeur worden gegeven aan toevoeging aan respectievelijk gemeente- of provinciefonds.

HERBEZINNING

D66 vindt dat de organisatie van ons openbaar bestuur onvoldoende in staat is het hoofd te bieden aan de problemen waarmee zowel verstedelijkte als landelijke gebieden kampen. Noch de gemeentelijke herindeling, noch de Wet Gemeenschappelijke Regelingen hebben een oplossing gebracht voor de regionale problematiek. Bovendien is daardoor een bestuurlijke lappendeken ontstaan die weinig doorzichtig en bovendien democratisch moeilijk controleerbaar is. Ook gezien de Europese integratie en de noodzaak om te komen tot werkelijke territoriale decentralisatie, is een herbezinning geboden.

In de grote stedelijke gebieden is de bestuurlijke beheersbaarheid vooral een probleem geworden doordat bestuurlijke en maatschappelijke ruimte niet langer met elkaar in overeenstemming zijn en de intergemeentelijke samenwerking niet of zeer moeizaam van de grond komt. Hierdoor worden deze gebieden belemmerd in hun verdere ontwikkeling. Vanwege de economische functie die ze vervullen zal dit zijn weerslag hebben op de Nederlandse economie als geheel.

D66 acht totstandkoming van nieuwe bestuurlijke structuren dringend noodzakelijk. Niet alleen voor de vier grootste steden, maar ook voor andere delen van het land en voor Euregio's. De gedachte gaat daarbij uit naar rechtstreeks gekozen bovengemeentelijke besturen, waaraan de bovengemeentelijke en belangrijke delen van de provinciale taken worden overgedragen. Bovendien zullen aan deze districten (agglomeraties of regio's) een aanzienlijk deel van de hierboven genoemde te decentraliseren taken worden opgedragen. De provinciale bestuurslaag zal erin opgaan. Voor de vorming van de districten kan worden aangesloten bij de gevormde regio's in het kader van de af te schaffen WGR, waarbij maatschappelijke samenhang voor de grenzen van de districten bepalend is.
Deze voorstellen kunnen stapsgewijze worden ingevoerd. In ieder geval is het noodzakelijk dat in de komende periode aan de reorganisatie van de vier grote stedelijke gebieden vorm zal worden gegeven.

HERINDELING

Voor de zelfstandigheid van kleine gemeenten is bepalend of ze een zodanige omvang hebben dat nog kan worden gesproken van een reële eigen huishouding. Anders ligt een gemeentelijke herindeling in de rede.

BURGEMEESTER EN COMMISSARIS DER KONINGIN

D66 blijft bij zijn voorkeur voor een door de raad gekozen burgemeester. De benoemde burge-

meester gaat in Europa steeds meer tot de uitzonderingen behoren. De Grondwet sluit echter een verkiezing uit. Zolang dat nog niet mogelijk is dient de Raad een sterkere invloed te hebben op de benoeming.
De benoeming en de herbenoeming van de Commissaris der Koningin zou op overeenkomstige wijze moeten geschieden.
Voor politieke ambtsdragers moeten regels worden opgesteld voor toetsing van alle betaalde en onbetaalde nevenfuncties.

BESCHERMING PROVINCIES EN GEMEENTEN

Provincies en gemeenten moeten zich beter teweer (kunnen) stellen tegen overmatige beïnvloeding en werkverschaffing van bovenaf. Te vaak worden door de departementen aan provincies en gemeenten gedetailleerde voorschriften gegeven, plannen gevraagd en steeds weer andere informatievragen gesteld. De daarmee gepaard gaande inspanningen van gemeenten of provincies moeten voortaan door het Rijk worden vergoed. Het systeem van single audit (waardoor de rechtmatigheids- en doelmatigheidscontrole op de gemeentelijke accountant, voldoende is voor het Rijk) op de gemeenterekening voor taken uitgevoerd in medebewind, verdient de voorkeur. D66 pleit tevens voor de invoering van een bestuurseffectenrapportage waarbij, vóór tot nieuw beleid wordt besloten, de gevolgen voor de mede-overheden in kaart worden gebracht. Voorkomen dient te worden dat decentralisatie van taken van het Rijk naar de provincies en gemeenten gepaard gaat met de verplichte teruglevering aan het rijk van onnodige en gedetailleerde informatie ten aanzien van de gedecentraliseerde taken.

OMBUDSMAN

Naast de rechtspleging is de Nationale Ombudsman een belangrijk instituut tegen onbehoorlijk optreden van de overheid. D66 vindt dat de Nationale Ombudsman bevoegd moet worden te oordelen over gedragingen van provinciale en gemeentelijke besturen, tenzij die zelf in een ombudsfunctie hebben voorzien. De Nationale Ombudsman moet kunnen beschikken over voldoende middelen.

4.3 WETGEVING

D66 stelt hoge eisen aan de kwaliteit van de wetgeving. De Tweede Kamer moet haar taak als medewetgever zo goed mogelijk kunnen uitvoeren en daarvoor beter worden toegerust.
Het is van groot belang dat delegatie van normstelling zoveel mogelijk wordt voorkomen en in ieder geval wordt gebonden aan parlementair toezicht. Het proces van deregulering in de zin van kritisch onderzoek naar de noodzaak van details, naar meetbare effecten en handhaafbaarheid dient te worden voortgezet en te leiden tot vereenvoudiging van regelgeving en afschaffing van onwerkbare bepalingen.

In het licht van de zich uitbreidende internationale rechtssfeer en de ruime toetsingsmogelijkheden die de rechter in dat kader heeft, is het grondwettelijk verbod van toetsing van formele wetgeving aan de Grondwet niet langer verdedigbaar. Dit verbod betekent immers een onverantwoorde inperking van de betekenis van de nationale constitutie in de rechtspleging. Over de wijze waarop de toetsing in de rechtspraak gestalte krijgt moet volgens D66 een Staatscommissie adviseren.

4.4 RECHTSHANDHAVING EN RECHTSPLEGING

DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT

In een democratische rechtsstaat staan de vrijheid van het individu en de rechtszekerheid centraal. Enerzijds dient het recht iedere burger de garantie te geven dat hij zich volwaardig kan ontplooien. Anderzijds moet het recht die burger beschermen tegen degenen die jegens hem een machtspositie innemen, of dat nu een andere burger of de overheid is.
D66 vindt dat machtsuitoefening – en daarmee ook het stellen van regels en het handhaven daarvan – aanvaardbaar is, mits dat in het belang van de samenleving is, zorgvuldig gebeurt en democratisch wordt gelegitimeerd en gecontroleerd.

RECHTSHANDHAVING

Rechtshandhaving en de noodzaak tot normhandhaving stellen eisen aan de overheid. Algemeen aanvaarde en democratisch tot stand gekomen normen moeten zoveel mogelijk worden gehandhaafd, ook al is absolute handhaving altijd een fictie.
D66 is bezorgd over de mate waarin de rechtsregels daadwerkelijk worden gehandhaafd, vooral in het strafrecht. Vaak duurt het veel te lang voordat overtreding van een regel door een sanctie wordt gevolgd, vaak blijft die sanctie zelfs helemaal uit. Dat doet afbreuk aan de geloofwaardigheid van die regels en daarmee aan de geloofwaardigheid van de overheid. Het justitieel apparaat is verstopt geraakt.
D66 neemt krachtig stelling tegen de tendens om dit probleem op te lossen door het afbreken of verminderen van de waarborgen die de wet aan een verdachte toekent. Daar waar het strafpro-

cesrecht is verouderd moet het worden aangepast aan de eisen van de tijd. Dat mag echter nooit ontaarden in een door de nood ingegeven vereenvoudigingswoede ter ontlasting van het justitiële apparaat.
D66 is voorstander van het schrappen van de artikelen 147, 147a en 429bis van het Wetboek van Strafrecht (smadelijke godslastering) en zal hiertoe de nodige initiatieven ontplooien.

ORGANISATIE

Het justitiële apparaat vertoont in al zijn schakels (politie, openbaar ministerie, rechterlijke macht, strafexecutie) ernstige tekortkomingen, zowel in capaciteit en werkwijze als in de onderlinge afstemming. Het probleem kan slechts worden opgelost door een samenhangend pakket van maatregelen. Centraal daarin moet staan de vergroting van de zekerheid en van de snelheid van de strafrechtelijke rechtshandhaving. Zo zal de efficiency aanmerkelijk moeten worden verbeterd, onder meer door versnelde invoering van automatisering vanuit een samenhangende visie op alle schakels.

MIDDELEN

Voor een adequate rechtshandhaving zullen extra capaciteit en dus ook extra financiële middelen nodig zijn. Een samenleving die regels stelt moet ook bereid zijn de capaciteit voor de handhaving van die regels ter beschikking te stellen.

SLACHTOFFERS

De positie van slachtoffers van misdrijven is in het Nederlandse strafrecht onderbelicht gebleven. De positie van het slachtoffer moet worden verbeterd door zijn plaats in het strafproces te versterken. De strafoplegging moet zo mogelijk mede dienstbaar zijn aan vergoeding van de door het slachtoffer geleden schade. Uitbreiding en intensivering van het netwerk van regionale slachtofferhulp is geboden.

SEXUEEL GEWELD

Sexueel geweld jegens vrouwen en kinderen blijkt helaas veel vaker voor te komen dan wel wordt verondersteld. De bestrijding ervan zal moeten worden geïntensiveerd. Zorgvuldig en gecoördineerd optreden van hulpverlening, politie en justitie is essentieel. De belangen van de slachtoffers dienen daarbij voorop te staan.

ALTERNATIEVE SANCTIES

Ten aanzien van daders van strafbare feiten meent D66 dat de sanctie van vrijheidsbeneming moet worden teruggedrongen ten gunste van alternatieve sancties, zoals aan het strafbare feit gerelateerde dienstverlening.

RECHTERLIJKE MACHT

Bij de komende reorganisatie van de rechterlijke macht staan voor D66 twee uitgangspunten centraal. De drempel van de toegang tot de rechter moet laag blijven en een grotere eenheid in het rechterlijk systeem is geboden. De integratie van de kantongerechten en de rechtbanken is met deze uitgangspunten te verenigen. De behandeling van een zaak door een enkele rechter in eerste aanleg is aanvaardbaar, maar hoger beroep moet aan collegiale rechtspraak worden opgedragen.

OPENBAAR MINISTERIE

De organisatie en werkwijze van het Openbaar Ministerie is aan herbezinning toe. Mogelijke uitbreiding van het Openbaar Ministerie zal gericht en op basis van resultaatsverplichting moeten plaatsvinden, alsmede in samenhang met maatregelen bij de politie (zie ook 4.5).

RECHTSHULP

D66 vindt dat de gefinancierde rechtshulp, gezien haar karakter, niet voor budgetfinanciering in aanmerking komt. Het belang van een voor iedereen toegankelijke rechtsbijstand mag in onze rechtsstaat niet in het gedrang komen. Advocaten die zich specialiseren op sociale rechtshulp moeten daaruit een redelijk inkomen kunnen verwerven.

ACTIERECHT

Aan organisaties die zich inzetten voor maatschappelijke belangen dient wettelijk de mogelijkheid te worden geboden om door middel van zogenoemde collectieve acties in rechte op te komen tegen onrechtmatige schending van deze belangen.

VREEMDELINGEN

Vreemdelingen hebben recht op een duidelijke, snelle behandeling van hun vragen om een verblijfsrecht. Daarom moeten zij een volledig beroep kunnen doen op de onafhankelijke rechter. De nieuwe, onlangs ingediende Vreemdelingenwet moet worden herschreven.

VLUCHTELINGEN EN ASIEL

Ten aanzien van vluchtelingen en asielzoekers moet een ruimhartiger beleid worden gevoerd.

Dat betekent echter niet voor beide categorieën hetzelfde.
Het quotum vluchtelingen dat langs de weg van het Hoge Commissariaat in Nederland wordt opgenomen kan worden vergroot. Voor asielzoekers aan onze grenzen moet de garantie bestaan dat diegenen die werkelijk vluchteling zijn ook worden toegelaten. Daarbij moet het criterium "vluchteling" ruim worden geïnterpreteerd. Tegelijkertijd moet worden ingezien dat zich onder de asielzoekers een grote groep bevindt van mensen die om zwaarwegende redenen hun land hebben verlaten zonder vluchteling te zijn in de zin van het Verdrag van Genève. Het is niet realistisch om deze hele groep in Nederland te willen opvangen. Voor het steeds groter wordende probleem van deze groep moet de oplossing worden gezocht in gerichte materiële en financiële steun aan hun eigen land en het land van eerste opvang in de regio, zo mogelijk gecoördineerd door internationale organisaties.

EUROPA'92 EN SCHENGEN

De komende Europese eenwording vereist een afstemming van wetgeving in de lidstaten op gevoelige terreinen als drugsbeleid, asielbeleid, visabeleid en dergelijke. Daarbij moet uitgangspunt zijn, dat normen en waarden die als verworvenheden van de Nederlandse samenleving worden beschouwd, zoveel mogelijk behouden blijven. D66 aanvaardt de consequentie dat dat ertoe kan leiden dat een volledige harmonisatie van het materiële recht voorlopig niet tot stand komt en dat slechts afspraken kunnen worden gemaakt in de procedurele sfeer.

GELIJKE BEHANDELING

D66 acht een snelle totstandkoming van een Algemene Wet Gelijke Behandeling van groot belang. Daarin zal sprake moeten zijn van een reële en effectieve bescherming van ieders fundamenteel recht om niet door anderen in het maatschappelijk leven te worden gediscrimineerd op welke grond ook. De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging en de vrijheid van onderwijs zijn geen absolute vrijheden. Zij vinden hun beperking in de voor een ieder in het maatschappelijk verkeer geldende rechtsnormen.

FAMILIERECHT

D66 ziet het burgerlijk huwelijk onder meer als een wijze waarop individuen vorm kunnen geven aan de vermogensrechtelijke fiscale of erfrechtelijke consequenties van hun relatie. Er is geen reden om deze mogelijkheden van een huwelijk te beperken tot hetero-sexuele relaties.

D66 pleit voor modernisering van het naamrecht. Zo moet het mogelijk worden dat kinderen van gehuwde ouders de achternaam van de moeder krijgen. Bij erkenning dient het kind niet automatisch de achternaam van de erkenner te krijgen.

ZEDELIJKHEIDSWETGEVING

De discussie over de zedelijkheidswetgeving moet worden voortgezet. D66 stelt voor een commissie van deskundigen te benoemen, die over verdere herziening van de zedelijkheidswetgeving moet adviseren. Uitgangspunt dient te zijn dat de wet ieders recht op sexuele zelfbeschikking beschermt.

4.5 CRIMINALITEITSBEHEERSING EN POLITIE

4.5.1 Criminaliteitsbeheersing

Criminaliteitsbeheersing is niet alleen een zorg van de overheid. Daarom wenst D66 de samenleving als geheel daar meer bij te betrekken en dus ook meer verantwoordelijkheid te laten dragen.

PREVENTIE

Het bestuurlijk preventiebeleid waarin vooral gemeentebesturen een belangrijke rol spelen moet met kracht worden voortgezet. Uitbreiding van het rijksbeleid terzake (startsubsidies en bijdragen aan innovatieve projecten) is gewenst. Vandalismebestrijding verdient op rijksniveau een geïntegreerde benadering, waarbij de vakdepartementen worden aangesproken op de mogelijke negatieve effecten van hun beleid.

ZWARE CRIMINALITEIT

Bepaalde vormen van zware criminaliteit verdienen prioriteit bij het bepalen van de inzet van politie en justitie. Dit betreft zeden- en geweldsdelicten, wapengebruik, handel in hard drugs, fraude, bankovervallen en milieudelicten.

DRUGSBELEID

Voor het enorme probleem van de verdovende middelen is geen eenvoudige oplossing voorhanden. Enerzijds lijkt het beleid van criminalisering, opsporing en vervolging te mislukken, niet alleen in Nederland, maar in de hele wereld. De criminalisering van drugsgebruik en drugshandel heeft een verloederende invloed op het strafrecht, bijvoorbeeld door de neiging om de bevoegdheden van het opsporings- en vervolgingsapparaat steeds verder op te rekken. Anderzijds is legalisering van het gebruik van hard drugs pas gerechtvaardigd na diepgaand onderzoek naar de maat-

schappelijke consequenties(zie ook 3.4.1).
In dit spanningsveld moet worden voortgegaan met een tolerant beleid, waarin de nadruk ligt op hulpverlening aan en (re)socialisatie van de verslaafde en waarbij de opsporing zich concentreert op grootschalige handel. Daarbij moet de verslaafde strafrechtelijk aansprakelijk worden gehouden voor de gevolgen van zijn handelen. D66 wijst een strafrechtelijke verplichting tot "afkicken" af, omdat zo'n systeem in de praktijk niet blijkt te werken door gebrek aan motivatie. Op middellange termijn moet worden gestreefd naar legalisatie van de soft-drugs, omdat daardoor het minst bedreigende deel van de verdovende-middelenproblematiek uit de sfeer van het strafrecht wordt gehaald. Nederland kan dit niet op eigen kracht bereiken, maar het zou er in internationaal verband voor moeten pleiten, waarbij de goede resultaten van het Nederlandse soft-drugsbeleid ten voorbeeld kunnen worden gesteld.
Grote aandacht wordt besteed aan de preventie door middel van voorlichting op scholen en instellingen.

4.5.2 Politie

HERZIENING BELEID

De vernieuwing binnen de politie stagneert. Decentralisatie, de nadruk op preventie en dienstverlening en rechercheren in plaats van administreren zijn arbeidsintensief en staan bij het nu gevoerde bezuinigingsbeleid onder druk. Juist in een tijd dat beheersing en bestrijding van de criminaliteit om vernieuwing en kwaliteitsverbetering vraagt is een snelle herziening van het beleid voor de politie geboden.

KWALITEIT

D66 kiest voor een algehele verbetering van de kwaliteit van de politiezorg in de breedte via veranderingen in organisatie en werkwijze. Gedecentraliseerde kleinschalige uitoefening van de basispolitiezorg is geboden. Dit vraagt om herziening van het sterktebeleid. Ook schaalvergroting is noodzakelijk. Deze dient om door bovenlokale ondersteuning de kwaliteit van de basispolitiezorg doelmatig te ondersteunen en een meer effectieve aanpak van de georganiseerde en de groepscriminaliteit mogelijk te maken. Ook het wegvallen van de Europese binnengrenzen vraagt om een grootschaliger organisatie.

STERKTE

Aan de sterkte van rijks- en gemeentepolitie gezamenlijk mag niet meer worden getornd. Er komt een meerjarenaanpak voor de uitbreiding van de capaciteit. De verdeling van de sterkte over de korpsen hoort uit te gaan van objectieve omgevingsvariabelen, aan de hand waarvan het te verwachten werkaanbod kan worden bepaald. Daarbij moet vermeden worden dat slecht management wordt beloond.

ORGANISATIE

Het beheer van de politie in ons land hoort een taak te zijn van het samenwerkend lokaal bestuur. Dat betekent in de eerste plaats dat het beheer van het korps Rijkspolitie op rijksniveau moet overgaan van de minister van Justitie naar de minister van Binnenlandse Zaken. Vervolgens dient het huidige politiebestel in de komende kabinetsperiode te worden omgevormd tot een stelsel van gemeentelijke en intergemeentelijke politiekorpsen met een minimale omvang van 200 mensen. Het beheer van intergemeentelijke korpsen berust bij de betrokken burgemeesters volgens nader door de wet te stellen regels. Hierbij kan agglomeratievorming een oplossing bieden (zie 4.2). De korpsen werken samen in regio's voor bovenlokale taken, waarbij aan een kernkorps extra regionale middelen kunnen worden toebedeeld.

Landelijke diensten, zoals een dienst luchtvaart, een dienst politie te water, een beperkte algemene verkeersdienst en een ondersteunende Centrale Recherche Informatiedienst, worden op centraal niveau, beheerd door de minister van Binnenlandse Zaken, voorzover de justitiële politietaak in het geding is, samen met de minister van Justitie. De vorming van aparte justitiële politie is niet aanvaardbaar.

KOSTEN

De bekostiging van de politiezorg vindt zoveel mogelijk plaats door middel van budgetfinanciering. De korpsbeheerders krijgen grotere vrijheid in het bepalen van de noodzakelijke aanwezige sterkte en formatie.

D66 meent dat particuliere beveiligingsdiensten een bijdrage kunnen leveren aan de veiligheid in ons land. Daarbij geldt echter wel dat strikte wettelijke beperkingen dienen te worden gesteld aan werkwijze en optreden en toezicht door de politie gewaarborgd is.

4.6 ANTILLEN EN ARUBA

D66 ziet de keuze voor onafhankelijkheid als een recht van de eertijds gekoloniseerde, niet als een plicht die door het "moederland" kan worden afgedwongen. De Nederlandse Antillen en Aruba moeten zelf bepalen in welke verhouding zij ten

opzichte van Nederland willen staan. Nederland zal daarbij wel steeds de randvoorwaarden moeten aangeven, b.v. ten aanzien van Nederlandse hulp bij de begroting of voor investeringen.

D66 stelt groot belang in het voornemen van de betrokken regeringen om in de Antillen en in Aruba referenda te houden over de kwestie van de onafhankelijkheid. D66 staat daarbij niet op voorhand negatief tegenover een wijziging van het Statuut, waardoor Aruba de ruimte wordt gelaten om zelf een datum voor onafhankelijkheid te kiezen dan wel in het Koninkrijk te blijven.

D66 staat positief ten opzichte van het streven binnen de Nederlandse Antillen en Aruba om regionale samenwerking aan te gaan. De Europese Gemeenschap zou hierin een rol kunnen spelen, door een gezamenlijk kader te scheppen voor de Franse, Britse en Nederlandse banden met de verschillende eilanden. Ook hierdoor zou de onderlinge regionale betrokkenheid kunnen toenemen.

Hoofdstuk V
Buitenland

5.1 INTERNATIONALE AANGELEGENHEDEN

5.1.1 Inleiding

De hoop leeft op in de wereld. Veel wijst op ontspanning. Het akkoord tot vermindering van middellange-afstandkernwapens; economische en politieke hervormingen in Oost-Europese landen en in het bijzonder in de Sovjet-Unie; de herbevestiging en versterking van de akkoorden van Helsinki; de beëindiging van een aantal ernstige regionale conflicten door bemiddeling van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties; de bereidheid tot het bewerkstelligen van stabiele monetaire verhoudingen, en de bereidheid om -wereldwijd- bijzondere inspanningen te verrichten ter vermindering van handelsbelemmeringen; de naderende voltooiing van de Europese economische eenwording.

Hiertegenover staan ook risico's en uitdagingen: de permanente armoede en honger voor tallozen; de aantasting van het milieu; stelselmatige schending van de vrijheidsrechten; de voortgaande bewapeningswedloop; blijvende regionale conflicten, zoals in het Midden-Oosten; grote verschillen in welvaart wereldwijd en de grote schuldenlast van vele ontwikkelingslanden; de voortdurende dreiging van protectionistisch economisch gedrag, inflatie en grote onrust in het internationale financiële verkeer.
D66 wenst in het licht van deze ontwikkelingen een energiek buitenlands beleid, waarbij Nederland initiatieven ontplooit, vooral in EPS- en NAVO-verband.

5.1.2 Verenigde Naties

Nederland zal naar vermogen moeten bijdragen om de opgaande lijn die de Verenigde Naties de laatste jaren kenmerkt te handhaven; intern door kritische doorlichting en verdere hervorming van het administratief-bestuurlijke systeem, extern door bij te dragen aan de toegenomen mogelijkheden van de Verenigde Naties bij de handhaving van vrede en veiligheid in de wereld. Aan VN-vredesoperaties hoort, financieel en materieel, ruimhartig te worden bijgedragen.

Ook andere terreinen dan het politiek-militaire, lenen zich voor een wereldwijde aanpak. De bestrijding van armoede en ziekte en de verdediging van mensenrechten en milieu zijn in het oog springende voorbeelden. Nederland heeft hier werk te doen, voortbouwend op eerdere initiatieven. Doeltreffend, praktisch optreden heeft voorrang boven vasthouden aan oude of scheppen van nieuwe structuren en concepties.

5.1.3 Europa

Europese integratie gaat gepaard met de overdracht van nationale bevoegdheden aan de Europese uitvoerende instellingen.
Deze overdracht moet gepaard gaan met overeenkomstige vergroting van de bevoegdheden van het Europese parlement, met inbegrip van het toezicht op het buitenlandse beleid van de Gemeenschap. Hiertoe dient het EG-verdrag verder te worden gewijzigd. De Tweede Kamer dient er bij de regering op aan te dringen, dat zij daartoe concrete initiatieven neemt in de Raad. De doelmatigheid en het functioneren van de Europese instellingen vereist aanhoudend kritische aandacht. De zetel van de Europese gemeenschappen dient in Brussel te worden gevestigd.

Er dient goed parlementair toezicht te zijn op de inbreng van Nederland in het EG-beleid. De regering moet daartoe zodra de Europese Commissie haar voorstellen indient de Tweede Kamer hiervan in kennis stellen, vergezeld van een overzicht van de nationale gevolgen. Ook moet de regering in de Tweede Kamer verantwoording afleggen over het Nederlandse stemgedrag in de Europese Raad van Ministers. In de relatie tussen Raad van Ministers en Europees Parlement dient de Regering te bevorderen dat van de samenwerkingsprocedure i.p.v. de consultatieprocedure gebruik wordt gemaakt, daar waar die keuzemogelijkheid zich voordoet.

In het Europa van de toekomst zullen de regio's

meer aandacht moeten krijgen dan nu het geval is. De Benelux-conventie op de grensoverschrijdende samenwerking dient een voorbeeld te zijn voor de andere regio's, met name aan de grens met de Bondsrepubliek.

EPS EN BUITENLANDS BELEID VAN NEDERLAND

D66 streeft naar de ontwikkeling van een Europees buitenlands beleid, gericht op bevordering van vrede en veiligheid in de wereld en met bijzondere aandacht voor de vrije ontplooiing van mensen en de eerbiediging van mensenrechten.

Het buitenlands beleid van Nederland moet, op terreinen waar dat mogelijk is, in EPS-verband gestalte krijgen. Indien in dat verband geen overeenstemming kan worden bereikt, moet de ruimte voor zelfstandig beleid blijven. Doorkruising van gezamenlijk Europees optreden door nationaal beleid moet worden vermeden.

Speciale aandacht in het kader van de EPS verdienen: het Westers Bondgenootschap (zie 5.2.1), Oost-Europa en de Sovjet-Unie (zie 5.2.2), de Israelisch-Palestijnse kwestie (zie 5.1.4) en Zuid-Afrika (zie 5.1.5).

5.1.4 Israelisch-Palestijnse kwestie

Nederland moet vanuit zijn specifieke positie, bij voorkeur in EG-verband een bijdrage leveren aan een allesomvattende, rechtvaardige en duurzame vredesregeling.
Expliciete erkenning van de staat Israël en het recht op een veilig bestaan van Israël door alle betrokken partijen enerzijds en het elementaire recht van de Palestijnen op de vestiging van een eigen staat anderzijds zijn noodzakelijk voor een toekomstperspectief voor Palestijnen en Israeli. Escalatie van geweld brengt dit perspectief niet dichterbij.
Indien de PLO na een principe-accoord over onderhandelingen in haar Handvest een Palestijnse staat op de Westbank en Gaza tot einddoel zou verklaren zou dit de vertrouwensbasis versterken. De uiteindelijk vast te stellen grenzen tussen Israel en de Palestijnse staat, inclusief de status van Oost-Jeruzalem, zullen het resultaat moeten zijn van de onderhandelingen tussen de partijen in het conflict. Een conferentie onder auspiciën van de Verenigde Naties kan hiervoor een bruikbaar instrument zijn.
In ruil voor vrede dient Israël de bezette gebieden op de Westoever en in de Gazastrook op te geven.
De minister van Buitenlandse Zaken moet vrij zijn om politieke contacten met (vertegenwoordigers van) de PLO aan te gaan en te onderhouden, indien hij van oordeel is dat zulke contacten het vredesproces in het Midden-Oosten kunnen bevorderen. Daarbij dient de minister er bij de PLO op aan te dringen het Palestijns Nationaal Handvest op die plaatsen te herroepen, waar het bestaansrecht van Israël geen uitdrukking vindt. Erkenning van de Palestijnse staat is, zolang deze niet daadwerkelijk is gevestigd, niet aan de orde. Pogingen van de Arabische staten om Israël uit internationale organisaties te weren moeten worden bestreden, evenals anti-joodse campagnes in de Arabische media en de Arabische boycot van Israël.

5.1.5 Zuid-Afrika

Nederland moet al dan niet in Europees danwel mondiaal verband actief bijdragen aan een snelle ontmanteling van het apartheidsregime en de totstandkoming van een vrij, democratisch en niet-racistisch Zuid-Afrika. D66 dringt aan op selectieve economische sancties en boycotmaatregelen bij voorkeur in Europees verband, doch zonodig met gelijkgezinde andere landen.

Bijzondere aandacht verdienen sancties die de Zuidafrikaanse regering en haar aanhang het meest schaden, zoals verboden om geld aan de overheid te lenen, computers, robots en machines te exporteren, evenals het opzeggen van de luchtvaartovereenkomsten met Zuid-Afrika. Daarnaast moet gestreefd worden naar een verbod op de import van steenkool.

Een aantal eisen voor de korte termijn moet aan deze sancties worden verbonden: opheffing van de noodtoestand en herstel van de rechtsstaat; vrijlating van de politieke gevangenen; gelijke rechten voor aankoop van huizen en land; en ten aanzien van onderwijs en een eerlijke verdeling van de collectieve uitgaven.

Positieve maatregelen zijn evenzeer nodig als sancties.
Het ondersteunen van onderwijs en opleidingsfaciliteiten voor de zwarte bevolking moet daarin een belangrijke plaats innemen, evenals steun voor de vakbonden en het kritische deel van de pers.

Humanitaire steun aan de democratische anti-apartheidsoppositie binnen Zuid-Afrika en in het bijzonder aan het African National Congress (ANC) is van wezenlijk belang om tot ontmanteling van het apartheidsregime te komen.

Nederlanders die tevens de Zuidafrikaanse nationaliteit bezitten, behoren het Nederlanderschap te verliezen wanneer zij in het Zuidafrikaanse leger dienen. Ten aanzien van Zuidafrikaanse

dienstweigeraars past een ruimhartig toelatingsbeleid. Deze dienstweigeraars dienen de status van politiek vluchteling te verkrijgen.

5.1.6 Midden Amerika

Binnen de Nederlandse buitenlandse politiek neemt Midden Amerika sinds enige jaren een speciale plaats in. Naast hoopgevende ontwikkelingen (uiteenvallen contra's, Esquipulasproces) zijn er zaken die reden geven voor aanhoudende zorg. D66 handhaaft daarom haar prioriteit voor dit gebied, evenals de volgende beleidsprincipes:

– terugdringen van de inmenging, ook indirect, van de supermachten;
– steun aan alle interne krachten die echte democratische en sociale hervormingen nastreven en
– (mede daarom) een onafhankelijke mensenrechten-rapportage als basis voor de jaarlijkse beleidsvaststelling (zie ook par. 5.1.7 en 5.3) en steun aan nongouvernementele mensenrechtenorganisaties.

Naast het beleid via en van de Europese Politieke Samenwerking (de zgn. San José-conferenties) zal het Nederlandse beleid ook via nationale en andere organisaties en kanalen als de medefinancieringsorganisaties en stedenbanden gestalte krijgen.

5.1.7 Democratie en mensenrechten

Democratisering en mensenrechten moeten integraal deel uitmaken van de buitenlandse politiek in engere zin, de buitenlandse economische betrekkingen, het ontwikkelingshulpbeleid en het wapenuitvoerbeleid.

Een jaarlijkse openbare rapportage over de mensenrechtensituatie in de landen waar Nederland nauwe betrekkingen mee onderhoudt, dient te worden uitbesteed aan een onafhankelijk instituut. De regering moet de hiervoor benodigde financiële middelen beschikbaar stellen.

Bepalend voor de aandacht en de inzet van de Nederlandse regering, al dan niet in EPS-verband, voor de verbetering van de mensenrechtensituatie in andere landen moet zijn het resultaat van de afweging van twee criteria: de ernst van de situatie in het betreffende land en de mate waarin positieve invloed kan worden uitgeoefend. Aan de leden van de Raad van Europa zullen terzake de hoogste eisen moeten worden gesteld, terwijl van de andere Europese landen op z'n minst mag worden verwacht dat zij hun beloften in het kader van de CVSE nakomen. De Raad van Europa zelf zal zich moeten gaan richten op Oosteuropese landen. Het waarnemerschap van Polen en Hongarije moet worden aangemoedigd. De EG als zodanig moet partij worden bij de Europese Conventie voor de Rechten van de Mens.

5.2 VREDE EN VEILIGHEID

5.2.1 Het Westerse bondgenootschap

De verhouding tussen de Verenigde Staten en haar Westeuropese bondgenoten is aan een herziening toe.
Door een veranderde economische krachtenverhouding tussen de Verenigde Staten en de Europese bondgenoten, alsmede door een verandering in de Oost-Westverhouding dient de NAVO niet uitsluitend op militair politiek gebied actief te zijn, maar moet de civiele component uit het NAVO-verdrag meer aandacht krijgen.

De beleidsaanpassing die D66 binnen de NAVO voorstaat is gericht op twee doelen. Enerzijds aanmerkelijk meer aandacht voor samenwerking tussen de bondgenoten op economisch, technologisch, financieel en wetenschappelijk gebied; anderzijds dienen de NAVO-lidstaten op deze gebieden hun beleid van toenadering in de richting van Oost-Europa en in het bijzonder de Sovjet-Unie op elkaar af te stemmen. Hiermee wordt een constructieve aanpassing van de NAVO-samenwerking aan veranderde omstandigheden bewerkstelligd. Een en ander impliceert tevens dat het belang van de EPS als voorportaal van overleg tussen de Westeuropese en de Noordamerikaanse bondgenoten groeit.

5.2.2 Betrekkingen met Oost-Europa en de Sovjet-Unie

In de Sovjet-Unie en enkele Oosteuropese landen zijn bemoedigende ontwikkelingen gaande. De economische hervormingen met de introductie van het marktmechanisme en de politieke hervormingen in de richting van meer pluralisme zijn uniek te noemen, omdat lijkt te worden gebroken met verstarrende ideologische dogma's. Het Westen staat voor de uitdaging goed op deze ontwikkelingen te reageren. Het is niet alleen van levensbelang voor de direct betrokkenen, maar zeker ook voor het Westen dat het politieke en economische hervormingsproces in de Sovjet-Unie wordt doorgezet.
Voor het welslagen hiervan zijn de komende vijf jaar van wezenlijk belang. Het Westen moet daarom een politieke, economische en militaire opstelling kiezen die het mogelijk maakt om binnenlandse tegenkrachten in dat land het hoofd te bieden en aan de verlangens van de Sovjet-bevolking naar een hogere levensstandaard tegemoet te komen. De huidige wapenbeheersingsonderhandelingen zullen daarin een belangrijke

rol spelen, niet alleen vanwege het doel van aanzienlijke uitgavenbesparingen, maar ook als middel tot het bereiken van grotere stabiliteit in Europa. Daarvoor is een gezamenlijke politiek van EG èn NAVO nodig met een duidelijke doelstelling.

Voor D66 betekent dit een beleid van toenadering tussen Oost en West, waarbij de wederzijdse veiligheid is gewaarborgd met een zo laag mogelijk niveau van conventionele en nucleaire bewapening. Het betekent ook een beleid dat ertoe moet leiden dat de volkeren van Oost-Europa de vrijheid krijgen om zonder inmenging van buitenaf hun eigen vorm van politieke organisatie vast te stellen.

Het is nodig dat de politieke doelstelling van de NAVO op langere termijn opnieuw wordt gedefinieerd in het licht van de ontideologisering van de Oost-West tegenstelling. Daarbij moeten de consequenties in het militaire vlak worden aangegeven van enerzijds een afnemende dreiging vanuit de Sovjet-Unie en Oost-Europa en anderzijds het risico van instabiliteit, die het gevolg kan zijn van de middelpuntvliedende krachten die in de Sovjet-Unie en Oost-Europa worden opgeroepen door de grotere vrijheid die zich voor een deel uit in toenemend nationalisme. Het door D66 gekozen uitgangspunt brengt met zich mee dat al het mogelijke wordt gedaan om het proces van economische en politieke hervormingen in de Sovjet-Unie en Oost-Europa te ondersteunen.

ROL WESTEUROPA

De Westeuropese landen hebben een eigen rol te spelen in de Oost – Westverhouding, met name ten aanzien van de kleinere landen in Oost-Europa. Intensivering van de Europese Politieke Samenwerking (EPS) en grotere afstemming tussen de EPS en de activiteiten van de EG ten aanzien van Oost-Europa is daarom geboden. Door een actieve gemeenschappelijke politiek van West-Europa ten aanzien van Oost-Europa kan ook de "Ostpolitik" van de Bondsrepubliek in een breder kader worden ingebed. Zolang dit niet in EPS-kader kan worden verwezenlijkt, is het verband van de West-Europese Unie (WEU) het meest geschikt om het Westeuropese veiligheidsbeleid uit te werken. Bij het gestalte geven aan een Europees veiligheidsbeleid moet Frankrijk immers volledig worden betrokken.

WESTEUROPESE VEILIGHEIDSIDENTITEIT

Een gezamenlijk optreden van de Westeuropese landen ten opzichte van de Sovjet-Unie en Oost-Europa biedt de beste mogelijkheden voor een beleid dat alle aspecten van de Oost-Westbetrekkingen omvat.

D66 pleit daarom voor het tot stand komen van een Westeuropese veiligheidsidentiteit, binnen de NAVO, gebaseerd op grotere samenwerking van de Westeuropese landen op alle onderdelen van het veiligheidsbeleid. Politiek, militair en economisch, in onderlinge samenhang.
Daarmee wordt een kader geschapen, waarin het optreden van de Westeuropese landen in de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) in verband kan worden gebracht met het buitenlands beleid en het externe economische beleid van de Europese Gemeenschap.

HANDELSAKKOORDEN EN TECHNOLOGIE

Een constructief beleid van de Gemeenschap ten aanzien van de Sovjet-Unie en Oost-Europa kan onder meer gestalte krijgen in het afsluiten van handelsakkoorden tussen de EG en individuele Oosteuropese landen, op basis van de kaderovereenkomst tussen de EG en de Comecon.

Waarnemerstatus van de Sovjet-Unie (en die Oosteuropese landen die nu nog geen lid zijn) bij de GATT en het IMF kan een middel zijn om aanpassing aan de regels van deze organisaties door deze landen te bevorderen.

D66 is voorstander van het opschonen van de Cocom-lijst van strategische goederen wat betreft niet-defensiegevoelige westerse technologie.

VERSCHEIDENHEID IN OOST-EUROPA

Het Westeuropese beleid ten aanzien van Oost-Europa moet rekening houden met de aanzienlijke verschillen tussen de onderscheiden landen in Oost-Europa en daarom gedifferentieerd zijn. Prioriteit moet worden gelegd bij landen die ernst maken met economische en politieke hervormingen. Voor deze landen kunnen in de af te sluiten handelsakkoorden gunstiger voorwaarden gelden. Geen handelsakkoord dient te worden afgesloten met Roemenië zolang dit land voortgaat met systematische schendingen van in CVSE-verband gemaakte afspraken, onder andere over de mensenrechten.
Door een dergelijk gedifferentieerd beleid kunnen ook landen als Tsjechoslowakije, Bulgarije en de DDR worden aangemoedigd tot economische en politieke hervormingen.

Het Nederlandse beleid ten aanzien van de Sovjet-Unie en Oost-Europa moet gericht zijn op versterking van de samenwerking op cultureel en wetenschappelijk gebied.

Het deelnemen van Nederlandse bedrijven in joint-ventures moet worden bevorderd. De toe-

gang tot Nederland van toeristen, studenten, wetenschappers en zakenmensen uit de Sovjet-Unie en andere Oosteuropese landen moet worden vergemakkelijkt door een versoepeling van het visumbeleid en door verlaging van de visumkosten.

Ook kredietverlening kan worden aangewend om economische hervormingen te ondersteunen en te stimuleren. Het dient daarbij te gaan om gerichte, projectgebonden kredietverlening tegen commerciële voorwaarden.

5.2.3 Wapenbeheersing en ontwapening

Zowel bij de kernwapens als bij de conventionele en chemische wapens bestaan op dit ogenblik mogelijkheden voor ongekende reducties. Nederland dient een actief beleid te voeren om deze mogelijkheden werkelijkheid te laten worden.

KERNWAPENS

De kernwapens kunnen zeer aanzienlijk worden verminderd zonder dat de oorlogvoorkomende werking afneemt en de stabiliteit in gevaar wordt gebracht. De Westeuropese landen moeten zich daarom ondubbelzinnig voor een vermindering met 50% van de Amerikaanse en Sovjet-strategische kernwapens in de START-onderhandelingen uitspreken.

D66 is voorstander van spoedige onderhandelingen over de korte-dracht wapens (Short-Range Nuclear Forces, SNF) in Europa, in het bijzonder de raketten (zoals aan Westelijke zijde de Lance en de opvolger daarvan).
De Sovjet-Unie beschikt in deze categorie over een zeer groot overwicht. Het ligt derhalve voor de hand dat dit land extra inspanningen verricht. Deze onderhandelingen dienen parallel aan de conventionele wapenbeheersingsbesprekingen in Wenen plaats te vinden, waarbij de resultaten van deze besprekingen in beschouwing moeten worden genomen. Vermindering van de conventionele strijdkrachten van het Warschau-Pact zullen lagere plafonds voor de SNF-wapens mogelijk maken.

Het bondgenootschappelijk beleid ten aanzien van de kernwapens in Europa zal zich niet alleen op wederzijdse reducties via onderhandelingen moeten richten, maar ook op eenzijdige reducties door middel van een herstructurering van het Westelijk arsenaal aan SNF-wapens. De nadruk wordt daarbij verschoven van de – riskante – kortste-dracht wapens naar kernwapens met een langere dracht. Deze herstructurering zal gericht moeten zijn op een uiteindelijk volledige afschaffing van de nucleaire artillerie, in het licht van de voortgang bij de conventionele wapenbeheersing. Deze accentverschuiving binnen de SNF-wapens brengt met zich mee, dat de vervanging van de Lance en de uitrusting van de F-16 vliegtuigen met zgn. stand-off wapens niet bij voorbaat wordt uitgesloten. Tijdstip en aantallen van de aldus gemoderniseerde SNF-wapens zijn afhankelijk van de resultaten van de door D66 gewenste onderhandelingen over deze categorie wapens en de besluitvorming hierover in NAVO-verband.

Een aktief non-proliferatiebeleid is gewenst. Versterking van het bestaande regime is noodzakelijk. Met nieuwe nucleaire leveranciers, die geen partij zijn bij het non-proliferatie-verdrag, moet in gestructureerd verband worden gekomen tot afspraken over een verantwoord uitvoerbeleid met betrekking tot nucleair materiaal.
Door onderhandelingen moet een volledig verbod op kernproeven tot stand worden gebracht.

CONVENTIONELE BEWAPENING

Wat betreft de conventionele wapenbeheersing moet het beleid erop gericht zijn zo snel mogelijk een eerste overeenkomst te sluiten op basis van die elementen, waar de Oostelijke en Westelijke voorstellen in de onderhandelingen elkaar overlappen. Daarmee worden in een aantal belangrijke wapencategorieën de onevenwichtigheden weggenomen en gereduceerd tot een niveau dat circa 10% onder het huidige NAVO-niveau ligt. Na deze eerste stap, die reeds op korte termijn tot grootscheepse reducties kan leiden, (besparingen voor de NAVO van circa 30% van de huidige defensie-uitgaven) moet vervolgens onderhandeld worden over verdergaande reducties en een uitbreiding naar ook andere wapencategorieën.

Met het oog op een evenwichtiger lastenverdeling binnen de NAVO zouden de reducties aan Westelijke zijde vooral de Verenigde Staten ten goede moeten komen.

De Europese bondgenoten zouden bovendien bereid moeten zijn het leeuwedeel van de kosten, verbonden aan verificatie, voor hun rekening te nemen. De ontwikkeling van een Europees satellietwaarnemingsvermogen kan hier onderdeel van uitmaken.

CHEMISCHE WAPENS

Nederland moet zich ervoor blijven inspannen dat een chemische wapen-verdrag zo spoedig mogelijk tot stand wordt gebracht. Goede verificatiebepalingen verdienen daarbij bijzondere aandacht. Zolang het nog niet is gelukt om chemi-

sche wapens volledig uit te bannen, dient in nationaal en internationaal verband een zeer stringent beleid met betrekking tot de uitvoer van voor chemische wapens relevante chemische stoffen en -apparatuur te worden gevolgd.

BIOLOGISCHE WAPENS

Nederland moet zich ervoor inzetten dat het Biologische Wapensverdrag van 1972 wordt aangevuld met goede verificatievoorzieningen. De zich ontwikkelende biologische-wapenscapaciteit van landen in onder meer het Midden-Oosten geeft reden tot zorg en noodzaakt tot afspraken met andere landen over strikte controle op de uitvoer van voor biologische wapens bruikbare biologische stoffen en apparatuur.

5.2.4 Defensie

De specifieke veiligheidsbelangen van West-Europa eisen meer verantwoordelijkheid van de Europese NAVO-partners voor hun eigen defensie en nauwe onderlinge samenwerking over veiligheidskwesties en wapenbeheersing.

DEFENSIEUITGAVEN

Op grond van de ontstane stabielere mondiale politieke verhoudingen en de concrete verbetering in de Oost-West-betrekkingen, kiest D66 voor een verlaging van de defensie-uitgaven in de komende kabinetsperiode. Bij deze keus speelt ook een rol de overtuiging dat er binnen de Nederlandse krijgsmacht veel ruimte bestaat voor gerichte efficiency-maatregelen. Bij het bepalen van de mate van verlaging dient de nodige flexibiliteit te worden gehanteerd. Dit vooral in verband met de mogelijkheid dat van de Europese landen in de jaren negentig een grotere verantwoordelijkheid kan worden geëist voor de verdediging van West-Europa.

PRIORITEITEN

D66 legt op dit moment de prioriteit bij de NAVO-verdediging in de Bondsrepubliek. In de planning dient dit tot uiting te komen. Mocht blijken dat wapenbeheersingsakkoorden daartoe aanleiding geven, dan kan deze prioriteit gewijzigd worden.
Het is noodzakelijk dat op conventioneel gebied tussen NAVO en Warschau Pact meer stabiele verhoudingen op een lager niveau worden bereikt. Dit kan op twee manieren. Enerzijds door het militair vermogen van het Warschau Pact tot een verrassingsaanval of een groot offensief te doen verminderen via wapenbeheersingsakkoorden. Daartoe zullen in het bijzonder gemechaniseerde wapensystemen en vliegtuigen tot beneden het laagste niveau van Warschau Pact en NAVO moeten worden verminderd. Deze benadering heeft de voorkeur. Anderzijds kan de NAVO zelf voorzieningen treffen voor een voldoende defensief vermogen, door middel van goede antserbestrijding en verhoging van de reactiesnelheid. Er moet worden gestreefd naar verdergaande internationale samenwerking door taakverdeling, materieelaanschaf en operationele samenwerking.

INDUSTRIËLE CAPACITEIT

Uitgangspunt voor het handhaven van industriële capaciteit in de militaire sfeer dient de operationele defensiebehoefte van Nederland op afzienbare termijn te zijn.

KRIJGSMACHT

De krijgsmacht dient een in de maatschappij geïntegreerde organisatie te blijven, bestaande uit een beroepskader en dienstplichtigen.
D66 hecht er zeer aan dat leden van minderheidsgroeperingen, die voor vervulling van de dienstplicht in aanmerking komen, niet in hun culturele en godsdienstige activiteiten worden belemmerd.
De sociale positie en rechtspositie van Nederlandse militairen, die deel uitmaken van krijgsmachtonderdelen in Europees samenwerkingsverband, dient onaangetast te blijven.
Organisaties van dienstplichtigen moeten gelijkwaardig aan de organisaties van het beroepspersoneel worden behandeld in het overleg met de overheid als werkgever.
De rechtspositie van zowel beroepsmilitairen als dienstplichtige militairen dient zoveel mogelijk te worden gelijkgesteld aan die van rijksambtenaren.

VROUWEN IN DE KRIJGSMACHT

Integratie van vrouwen in de krijgsmacht vereist een evenwichtige vertegenwoordiging in rangen en functiegebieden. Om dit te bevorderen moeten de mogelijkheden tot horizontale instroming en herintreding worden uitgebreid.

MILIEU

De taakuitvoering door de krijgsmacht dient te worden getoetst aan milieunormen. Deze kwestie vereist ook aandacht in NAVO-verband. Bij plaatskeuze, inrichting en gebruik van militaire oefenterreinen moet meer dan tot nu toe rekening worden gehouden met de waarden van natuur en landschap. In het bijzonder dient verdere belasting van de grootschalige natuurgebieden te worden voorkomen.

5.3 ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

SOLIDARITEIT

Ontwikkelingssamenwerking is een zaak van solidariteit. Het is een noodzaak. Tussen geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden bestaan onaanvaardbaar grote verschillen in welvaart. Ontwikkelingslanden onderling kennen ook grote verschillen in economische ontwikkeling en welvaart, en in kansen om in de eigen behoeften te voorzien.

De ecologische crisis voltrekt zich steeds meer in de ontwikkelingslanden. Geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden zullen in samenhang en samenwerking moeten komen tot een benadering die wereldwijd de duurzame ontwikkeling stimuleert. Daarbij is materiële en financiële steun van de industriële landen aan de ontwikkelingslanden onontbeerlijk. Industrielanden moeten daarnaast de bescherming van hun markten tegen invoer uit ontwikkelingslanden beëindigen.

CENTRALE THEMA'S

In het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid verdienen drie thema's speciale aandacht: de noden van de armste landen, het schuldenvraagstuk en duurzame ontwikkeling.

KWALITEIT

Het is noodzakelijk het hulpplafond minimaal op 1,5 % van het netto nationaal inkomen te handhaven en de vervuiling van het budget terug te dringen. De kwaliteit en de doelmatigheid van de hulp moet doorlopend aandacht krijgen: daarbij kan niet worden ontkomen aan een kwantitatieve en kwalitatieve versterking van het ambtelijk apparaat van de minister. D66 vindt dat door de integratie binnen het Ministerie van Buitenlandse Zaken ontwikkelingssamenwerking onvoldoende eigen deskundigheid kan opbouwen. Aanpassing van de integratieregels moet hier uitkomst bieden.

BILATERALE HULP

De Nederlandse bilaterale ontwikkelingshulp moeten worden gericht op een beperkt aantal ontwikkelingslanden, in het bijzonder die waar de nood het hoogst is en die waar sprake is van een jonge danwel kwetsbare democratische bestuursvorm. Daarbij blijven Afrika en Midden-Amerika prioriteit houden.

MULTILATERALE HULP

Nederland moet een vooraanstaande rol blijven spelen in de multilaterale hulpverlening. Zo steunt Nederland ontwikkelingslanden, die buiten het Nederlandse bilaterale hulpprogramma vallen. De Nederlandse bilaterale programma's moeten zoveel mogelijk aansluiten bij de programma's van de internationale organisaties en bij die van andere donorlanden.
D66 streeft naar de totstandkoming van een Europees ontwikkelingssamenwerkings- en hulpbeleid als aanvulling op het in EPS-verband te ontwikkelen Europese buitenlandse beleid (zie par. 5.1.3).

PARTICULIERE ORGANISATIES

Nauwe betrokkenheid van het bedrijfsleven en van particuliere organisaties bij de ontwikkelingssamenwerking wijst D66 niet af, op voorwaarde dat het de kwaliteit en doelmatigheid van de hulp ten goede komt, en niet in strijd is met de belangen van ontwikkelingslanden. Activiteiten van Nederlandse bedrijven in ontwikkelingslanden, die in strijd zijn met internationale gedragscodes moeten energiek worden bestreden. Verhoging van het aandeel van particuliere hulporganisaties zoals de medefinancieringsorganisaties kan worden overwogen, waar blijkt dat daardoor de kansarmen die hun eigen ontwikkeling ter hand nemen beter worden bereikt.

DEMOCRATIE EN MENSENRECHTEN

D66 hecht grote waarde aan continuïteit in de samenwerking. Het democratisch gehalte van een samenleving en de verbetering van de mensenrechtensituatie moeten echter toetssteen zijn voor voortzetting van aangegane ontwikkelingssamenwerking. In die gevallen waar het oordeel negatief uitvalt kan de ontwikkelingssamenwerking slechts in de vorm van humanitaire hulp worden voortgezet. Over de mensenrechtensituatie dient onafhankelijke rapportage plaats te vinden.

SCHULDEN

D66 is voorstander van een versterking van de internationale schuldenstrategie op basis van het Amerikaanse Brady-initiatief en de nadere uitwerking daarvan zoals voorgesteld in het Appel van Amsterdam (de slotverklaring van de conferentie van parlementsleden uit E-10-landen). Minimum doelstelling van deze versterkte strategie dient te zijn dat de netto financiële overdrachten van debiteuren- naar krediteurenlanden worden geëlimineerd. Voorts zal de omvang van de aflossings- en rentebetalingen gerelateerd dienen te zijn aan de betalingscapaciteit van de individuele

debiteurenlanden. Schuldvermindering is één van de belangrijkste instrumenten om de negatieve kapitaaluitstroom te elimineren, naast verlaging van de rente. Debiteurenlanden zelf zullen een dergelijk aanpassingsbeleid moeten voeren teneinde verdere kapitaalvlucht te voorkomen en meer investeringen aan te trekken. Ontwikkelingslanden die een hoge graad van economische ontwikkeling en concurrentiekracht hebben weten te bereiken, dienen als volwaardige partners deel te nemen aan het wereldhandelssysteem. Dit betekent dat zij dezelfde rechten en plichten dienen te hebben als de industriële landen en dat zij geen aanspraak meer kunnen maken op uitzonderingsbepalingen en voorkeursbehandelingen in de vorm van preferentiële invoerrechten. Het afbouwen van preferenties voor de meer ontwikkelde ontwikkelingslanden dient gepaard te gaan met uitbreiding en verbetering van de preferenties voor de minst-ontwikkelde ontwikkelingslanden.

MILIEU

Een deel van het Nederlandse budget moet worden aangewend voor de ondersteuning en versterking van milieu-expertise in ontwikkelingslanden. In dit verband wordt gepleit voor het instellen van een Internationale Commissie voor de milieu-effectrapportage (MER). De uitvoer van chemisch afval en van ander afval naar ontwikkelingslanden wordt afgewezen. In het budget zal meer ruimte moeten worden gemaakt voor herbebossingsprojecten en ecologisch verantwoord bodembeheer. De uitvoer van medicijnen en bestrijdingsmiddelen die in Nederland verboden zijn dient strafbaar te worden gesteld.

VROUWEN

In de komende jaren moet ernst gemaakt worden met het bevorderen van de actieve participatie en medezeggenschap van vrouwen, zowel in de hulpprojecten als in het beleid in algemene zin.

BEVOLKINGSGROEI

Het in gang gezette beleid waarbij Nederlandse ontwikkelingsgelden worden ingezet om op vrijwillige basis bevolkingsgroei te beperken moet worden versterkt.

SURINAME

D66 is van mening dat het voortbestaan van het verdrag tussen Nederland en Suriname tot een blijvend onevenwichtige en verstoorde relatie tussen beide landen kan leiden. Indien van Surinaamse zijde zal worden gepleit voor openbreken van het verdrag, zal D66 hiertegen geen bezwaar maken. Uiteraard blijven de resterende gelden in dat geval langs een nader te bepalen weg aan Suriname toekomen. Zolang de bilaterale samenwerking in stand blijft worden financiële middelen gegeven op basis van een degelijk economische ontwikkelingsplan voor Suriname.

FINANCIËLE VERANTWOORDING D66 VERKIEZINGSPROGRAMMA 1989 – 1993

De opstelling van deze financiële verantwoording is gebaseerd op de uitgangspunten zoals neergelegd in werkdocument nr. 27 van het Centraal Planbureau *) over de beleidsruimte voor 1990-1994:

- 2,5% reële groei
- 2% inflatie
- 2% stijging van de contractlonen
- 1,5% incidentele loonstijging
- 1% toename van de werkgelegenheid
- vermindering financieringstekort van het Rijk met 2% netto nationaal inkomen in 4 jaar
- rentevoet van 6,25% (inmiddels herzien in 7%)

Op basis van de aanpassing van de berekeningen in dit werkdocument naar aanleiding van de besluitvorming over de kaderbrief (waarin het Nationaal Milieubeleidsplan nog niet verwerkt is) resulteert de volgende beleidsruimte voor 1990–1994:

– groei nationaal inkomen 1990-1994	ƒ 84,4 miljard
– ruimte bij gelijkblijvend aandeel collectieve sector	ƒ 47,5 miljard
– beslag op de ruimte bij handhaving huidig beleid	ƒ 18,4 miljard
beleidsruimte 1990-1994	ƒ 29,1 miljard

* Collectieve uitgaven, tekortreductie en lastenverlichting 1990–1994: een indicatie voor de beleidsruimte.
CPB maart 1989

D66 WIL DEZE BELEIDSRUIMTE ALS VOLGT INVULLEN:

– terugdringing financieringstekort van het Rijk met 2% netto nationaal inkomen	ƒ 10,5 miljard
– beslag op de ruimte door reductie financieringstekort sociale fondsen	ƒ 1,6 miljard
– stijging salarissen ambtenaren en trendvolgers met 2%	ƒ 7,0 miljard
– stijging uitkeringen met 2%	ƒ 5,0 miljard
– beleidsintensiveringen	ƒ 8,1 miljard
– onvoorzien. resp. ruimte voor compenserende lastenverlichting i.v.m. milieuheffingen	ƒ 1,0 miljard
totaal	ƒ 33,2 miljard
ombuigingstaakstelling	ƒ 4,1 miljard
beleidsruimte	ƒ 29,1 miljard

SPECIFICATIE VAN BELEIDSINTENSIVERINGEN

Milieubeleid:

– energiebesparing	f 1200 miljoen
– milieumaatregelen verkeer	f 170 miljoen
– verkeer en vervoer, in het bijzonder openbaar vervoer	f 730 miljoen
– sanering (water)bodems	f 800 miljoen
– sanering rioleringen	f 390 miljoen
– afval (hergebruik, preventie, stortpl.)	f 1290 miljoen
– landbouw (mest, NH3, bestrijdingsmiddelen)	f 1350 miljoen
– natuurbescherming	f 300 miljoen
– CO2-fonds	f 200 miljoen
– handhaving en voorlichting	f 130 miljoen
– uitbreiding overheden	f 90 miljoen
– milieutechnologie	f 150 miljoen
– anti-verzuringsbeleid en ozon	f 1195 miljoen
- waterzuivering	f 270 miljoen
– overig beleid	f 715 miljoen
– afschaffen overdrachtsbelasting	f 950 miljoen
totaal	f 9890 miljoen

Te financieren door:

– bedrijven en burgers	f 695 miljoen
– algemene en sectorale milieuheffingen	f 2530 miljoen
– herschikking (begrotingen Landbouw, Econ.Zaken, VROM en Financiën)	f 790 miljoen
– algemene middelen (beleidsintensivering)	f 1875 miljoen

Onderwijs

– 4-jarigenmaatregel basisonderwijs	f 220 miljoen
– speciaal onderwijs	f 50 miljoen
– kleine scholen	f 50 miljoen
– Middelbaar Beroepsonderwijs	f 35 miljoen
– versterking LBO/MAVO	f 100 miljoen
– extra investering vanwege toenemend aantal onderwijsgenietenden (zie kaderbrief)	f 750 miljoen
– her- en bijscholing onderwijsgevenden	f 100 miljoen
– hoger onderwijs	f 100 miljoen
totaal	f 1405 miljoen

Werkgelegenheidsbeleid

– loonkostenreductie (10% verlaging werkgeverspremies op minimumloonniveau)	f 365 miljoen
– vergroting inzet personeel, o.a. op arbeidsbureaus	f 50 miljoen
– scholing	f 75 miljoen
– werkvervangende activiteiten	f 60 miljoen
totaal	f 550 miljoen

Arbeidsvoorwaarden ambtenaren en trendvolgers

– gedeeltelijk inlopen van de achterstand op basis van de pakketvergelijking	f 1600 miljoen

Gezondheidszorg

– bejaardenzorg	ƒ 250 miljoen
– vergrijzing	ƒ 140 miljoen
– zwakzinnigenzorg en gezinsvervangende tehuizen	ƒ 300 miljoen
– verslavingszorg	ƒ 40 miljoen
– langdurige zorg (verpleegzorg, thuiszorg)	ƒ 200 miljoen
totaal	ƒ 930 miljoen

Volkshuisvesting

– (her)invoering aftrek onderhoud eigen woning	p.m.

Emancipatie en individualisering

– extra kinderopvang	ƒ 315 miljoen
– verzorgingstoeslag voor 1990 generatie	ƒ 50 miljoen
– herinvoering fiscale alleenstaandentoeslag voor oudere generaties	ƒ 300 miljoen
– individualisering vervolguitkering nieuwe werkloosheidswet	ƒ 150 miljoen
totaal	ƒ 815 miljoen

Ontwikkelingssamenwerking

- ongedaan maken vervuiling ontwikkelingsbudget met oneigenlijke posten	ƒ 300 miljoen

Criminaliteitsbestrijding en rechtshandhaving

– politie en justitie	ƒ 350 miljoen

Cultuur

– conservering cultuurbezit	ƒ 50 miljoen
– dans, opera	ƒ 25 miljoen
totaal	ƒ 75 miljoen

Vereenvoudiging loon- en inkomstenbelasting

– verruiming aftrekbaarheid bezoek aan congressen en seminars	ƒ 35 miljoen
– ongedaan maken onwerkbare bepalingen t.a.v. kantinevoorzieningen	ƒ 60 miljoen
– verruiming aftrekbaarheid voor aanschaf tekstverwerkers	ƒ 5 miljoen
totaal	ƒ 100 miljoen
totaal beleidsintensiveringen, gefinancierd ten koste van de algemene middelen	ƒ 8145 miljoen

SPECIFICATIE VAN DE OMBUIGINGSTAAKSTELLING

Milieubeleid

– afschaffing reiskostenforfait	f 650 miljoen

Onderwijs

– afslanking departement van O&W	f 50 miljoen

Werkgelegenheidsbeleid

– inverdieneffecten voorgestelde loonkostenreductie	f 240 miljoen

Arbeidsvoorwaarden ambtenaren en trendvolgers

– beperking VUT tot selectieve regeling met behoud van verkregen rechten voor o.a. reorganisaties en afslanking	f 1200 miljoen

Gezondheidszorg

– terugbrengen verrichtingen, besparing op vestigingsregelingen	f 250 miljoen

Volkshuisvesting

– verhoging huurwaardeforfait in samenhang met herinvoering aftrek onderhoud eigen woning	p.m.

Emancipatie en individualisering

– afschaffing kostwinnersvoordelen voor 1990-generatie	f 300 miljoen

Defensie

– beperking groei defensiebudget tot 0% reële groei	f 500 miljoen

Sociale zekerheid

– geleidelijke afschaffing progressie kinderbijslag naar kindertal	f 400 miljoen

Privatisering

– verkoop staatsaandelen	f 250 miljoen
– verkoop domeingronden	f 150 miljoen
– verkoop woningwetwoningen	f 100 miljoen
totaal	f 500 miljoen
totaal ombuigingstaakstelling	f 4090 miljoen

Bovenstaande financiële verantwoording is gebaseerd op de financiële beleidsruimte voor de totale collectieve sector zoals weergegeven in werkdocument no. 27 van het Centraal Planbureau. In dit werkdocument werd nog geen uitsplitsing gegeven van de financiële beleidsruimte bij de overheid

(Rijksbegroting) enerzijds en bij de sociale fondsen anderzijds. Daarom is dit in het op 15 juni j.l. gepubliceerde concept-verkiezingsprogramma van D66 ook niet gedaan.

Inmiddels is door het CPB op 3 juli j.l. werkdocument no. 30 gepubliceerd, waarin een vergelijking is opgenomen van de concept-verkiezingsprogramma's van PvdA, D66, CDA en VVD.
Uit deze publicatie blijkt, dat de totale collectieve lastendruk (belastingen èn premies) bij uitvoering van het D66-programma in de periode 1989-1993 constant blijft (bij de PvdA vindt een stijging plaats met 0,5% van het netto nationaal inkomen; bij het CDA een daling met 0,1% NNI en bij de VVD een daling met 1,2% NNI).

In deze nieuwe publicatie wordt door het CPB wel onderscheid gemaakt tussen de sector overheid in enge zin (Rijksbegroting) en de sociale fondsen. Bij het D66-programma blijkt dan in 1994 in de sector overheid een tekort op te treden van ƒ 4,1 miljard en een nagenoeg even groot overschot bij de sociale fondsen (ƒ 3,8 miljard). Het tekort in de sector overheid van ƒ 4,1 miljard is volgens het CPB in het D66-programma voor ƒ 1,2 miljard ingevuld door het saldo van de voorgestelde milieuheffingen (+ f 2,3 miljard) en de voorgestelde specifieke belastingverlagingen (-ƒ 1,1 miljard). In deze sector resteert dus bij het D66-verkiezingsprogramma een tekort van ƒ 2,9 miljard.

Daartegenover staat bij de sociale fondsen in het D66-programma een overschot van ƒ 3,8 miljard in 1994. Dit overschot is voor 0,4 miljard ingevuld via de voorgestelde verlaging van werkgeverspremies op het minimumniveau. Daar resteert dus een overschot van ƒ 3,4 miljard.

D66 wil maatregelen nemen om het evenwicht in de beide sectoren (overheid en sociale fondsen) te herstellen. Dit kan het beste geschieden door een combinatie van terugtrekking van bestaande Rijksbijdragen aan de sociale fondsen èn het overhevelen van de financiering van bepaalde voorzieningen, zoals de bejaardenoorden, van de Rijksbegroting naar de sociale fondsen.

Bovendien kan hiervoor ook nog de voorgestelde post onvoorzien, resp. ruimte voor compenserende lastenverlichting in verband met milieuheffingen van ƒ 1 miljard worden ingezet. In de nieuwe CPB-publicatie is als gevolg van de door het CPB gehanteerde systematiek deze post in de berekeningen buiten beschouwing gelaten.

INKOMENSONTWIKKELING

Over de koopkrachtheffingen van het D66 verkiezings-programma kan op dit moment slechts gezegd worden, dat op grond van de door het Centraal Planbureau gehanteerde uitgangspunten voor de minima een koopkrachtverbetering van 0,5 % verwacht mag worden en voor de modale inkomens een koopkracht verbetering van 1% per jaar. In deze berekening is nog geen rekening gehouden met de in deze financiële verantwoording voorgestelde beleidsintensiveringen en ombuigingen. Aan het Centraal Planbureau zal worden gevraagd de effecten van het D66 verkiezingsprogramma voor de economische groei, werkgelegenheid en koopkracht door te rekenen op basis van het begin augustus te publiceren middellange termijn model voor de periode 1990-1994. Zo nodig zullen aan de hand va deze doorberekening aanpassingen worden aangebracht.

ONZEKERHEIDSVARIANT, UITGAANDE VAN 2% REËLE GROEI

In het eerder genoemde werkdocument 27 van het Centraal Planbureau wordt gewezen op de mogelijkheid, dat de veronderstelde reële groei van 2,5% zich niet zal voordoen. Als onzekerheidsvariant wordt daarom uitgegaan van een reële groei van 2%. D66 houdt evenals het Planbureau als centrale variant de 2,5% groei aan, zoals die hierboven is uitgewerkt. Als de reële groei in de periode 1990-94 evenwel beperkt zou blijven tot 2%, dan zal de beschikbare beleidsruimte uiteraard kleiner worden. Om een indicatie te geven van de prioriteiten die D66 dan stelt geven wij de volgende uitwerking van de situatie waarin de reële groei beperkt blijft tot 2%, onder handhaving van de overige veronderstellingen zoals eerder gehanteerd:

– groei nationaal inkomen 90-94	ƒ 74,5 miljard
– ruimte bij gelijkblijvend aandeel collectieve sector	ƒ 41,7 miljard
– beslag op de ruimte bij handhaving huidig beleid	ƒ 18,4 miljard
beleidsruimte 1990-1994	ƒ 23,3 miljard

Het verschil met de beleidsruimte bij 2,5% reële groei bedraagt:
f 29,1 miljard – f 23,3 miljard = f 5,8 miljard.

In dat geval stelt D66 de volgende veranderingen voor in de (bij 2,5% reële groei) gekozen prioriteiten:

– vervallen post onvoorzien, resp ruimte voor belastingverlaging	ƒ 1 miljard
– niet afschaffen overdrachtsbelasting	ƒ 1 miljard
– minder beleidsintensivering	ƒ 1,9 miljard
– extra ombuigingen	ƒ 1,9 miljard
totaal	ƒ 5,8 miljard

Bij de nadere invulling van de verminderde beleidsruimte in deze onzekerheidsvariant gelden voor D66 in elk geval de volgende uitgangspunten:

- géén aantasting van de voorstellen van het milieubeleid
- géén aantasting van de voorstellen voor de zwakzinnigenzorg
- de prioriteit voor het onderwijsbeleid wordt in belangrijke mate in stand gehouden.

Als voorlopige invulling van de vermindering van de beleidsruimte stelt D66 de volgende opstelling voor:

SPECIFICATIE VERMINDERING BELEIDSINTENSIVERING BIJ 2% REËLE GROEI:

– onderwijs	ƒ 450 miljoen
– werkgelegenheidsbeleid	ƒ 185 miljoen
– arbeidsvoorwaarden ambtenaren en trendvolgers	ƒ 400 miljoen
– emancipatie en individualisering	ƒ 175 miljoen
– criminaliteitsbestrijding	ƒ 150 miljoen
– vereenvoudiging loon- en inkomstenbelasting	ƒ 100 miljoen
– gezondheidszorg	ƒ 400 miljoen
– cultuur	ƒ 50 miljoen
totaal	ƒ 1910 miljoen

SPECIFICATIE EXTRA OMBUIGINGEN BIJ 2% REËLE GROEI:

– vermindering defensiebudget met 0,5%	ƒ 250 miljoen
– onderwijs	ƒ 150 miljoen
– fiscale reparatiemaatregelen	ƒ 500 miljoen
– verhoging woonlasten (huurbelasting, minder objectsubsidies, verhoging huurwaardeforfait)	ƒ 1000 miljoen
totaal	ƒ 1900 miljoen

Verder kijken

GROEN LINKS

Verder Kijken

Het verrassende perspectief van groenlinkse politiek.

'Een redelijk mens past zich aan, de onredelijke blijft proberen de wereld aan zichzelf aan te passen. Daarom hangt alle vooruitgang af van de onredelijke mens'. (G.B.Shaw)

Laten we eens verder kijken dan de kortzichtigheid.
De jaren tachtig gaan de geschiedenis in als de periode van de gemiste kansen: de milieuvervuiling is de alarmfase voorbij, de werkloosheid blijft ontwrichtend hoog, volgzaamheid is het kenmerk van 's lands internationale positie, het onderwijs is een puinhoop en de nieuwe armoede een cynisch feit. Zelfs de boekhouding – waar het toch allemaal om ging – kunnen ze niet kloppend krijgen.
Het ergste is het gebrek aan solidariteit.
En de kortzichtigheid.

Niet kunnen bedenken dat een domme bezuiniging je later dubbel opbreekt. Slecht onderwijs doet ons straks achterop raken. Een ingestorte kademuur kost veel meer geld dan hem nu onderhouden. Nu een gifbelt voorkomen is vele malen goedkoper dan hem later op te moeten ruimen. Mensen afschrijven – op zich moreel al onaanvaardbaar – merk je later in de kosten van sociale zekerheid en gezondheidszorg.

Niet kunnen loskomen van de NAVO-kramp. Benepen verwarring tegenover de constructieve voorstellen van Gorbatsjov. De 'vijand' biedt zich aan als goede buur en het westen weet niets beters te verzinnen dan het ritueel van oude frasen. Wie tegen modernisering van kernwapens is, wordt verweten de NAVO uit elkaar te laten vallen. Nog even en de NAVO gaat wel aan zichzelf te gronde. Hoezo een bondgenootschap gericht op vrede. De heren staan te kijk. Zonder hun speelgoed zijn ze ontregeld.

Niet kunnen aanvoelen wat hoogmoed teweeg brengt. Hoe bitter mensen worden, die niet meer meetellen. Hoe cynisch je wordt als je moet blijven zoeken naar werk, dat er niet is. Hoe vernederd door de hardere regelgeving in de sociale zekerheid. Hoe moedeloos als je steeds verder wegzakt in de spiraal van geen mogelijkheden en steeds minder geld. Hoe bang niet erkend te worden als vluchteling. Hoe gekwetst door al die welvarende, succesvolle mensen die langs je heen zoeven zonder je zelfs maar te zien staan.
En vooral hoe kwaad je wordt als er geen donder aan gebeurt.

De arrogantie was aan de macht. Alles werd binnenskamers geregeld: Het regeerakkoord van CDA en VVD was heilig en het parlement had het nakijken, ook al regende het rapporten en alternatieven en stond het Binnenhof wekelijks vol met mensen die het niet meer namen. Studenten, boeren, vakbonden, onderwijzers, verpleegkundigen, politie, ze mochten hun recht op vrije meningsuiting maximaal gebruiken. Dat nog wel.
Maar het meeste ging in de prullenbak.
De politie vond een beetje gehoor.
En het bedrijfsleven natuurlijk.
En de mensen die toch al goed zaten.

De visie op de wereld verschrompelde tot een slaafs in de pas lopen. De koopman heeft de prediker verjaagd: een laf standpunt over de boycot van Zuid-Afrika, geen vin durven verroeren als de collega's in Europa iets anders vinden, ontwikkelingsgeld koppelen aan de verdiensten van onze bedrijven, een spijkerhard vluchtelingenbeleid in plaats van ruimhartige gastvrijheid, Nicaragua als partner in de steek laten. Op deze manier kun je een zelfbewuste en onafhankelijke buitenlandse politiek wel vergeten.

Het waren dure jaren.
Democratisch en moreel is er veel ingeleverd.
Een politiek die grote groepen in de samenleving buitenspel zet, is onhoudbaar. Je kunt de toekomst niet in met maar een deel van het geheel.
Dat eindigt in duurzame ontwrichting.
Een werkelijke democratie kan zich niet veroorloven zoveel mensen, zoveel denkkracht en creativiteit buiten de discussie en de besluitvorming te houden.
We kunnen toch niet toestaan dat een samenleving teloor gaat aan korte termijn politiek en het veiligstellen van de belangen van groepen die toch al aan de goede kant van de streep zitten.

Groen Links

We kunnen eenvoudigweg niet doorgaan met onze problemen op het bord van de volgende generatie te schuiven.
Natuurlijk moet het financieringstekort binnen redelijke perken blijven. Maar wat is de redelijkheid om dat vooral door de lagere inkomens te laten betalen? Als je de ongerichte subsidiestromen dempt, de riante winsten van bedrijven en aandeelhouders binnen redelijke proporties terugbrengt, het veel te hoge defensieplafond fors verlaagt, dan heb je hetzelfde op een heel wat eerlijker manier bereikt.
En waarom belastingverlaging voor mensen die het eigenlijk niet nodig hebben? Dat beetje meer besteedbaar inkomen weegt toch niet op tegen het zorgen voor een solidaire maatschappij, goed onderwijs en een gezond milieu?
Als de generatie na ons nu mocht kiezen tussen wat meer betalen, maar niet omkomen in onze rotzooi, dan was die keus gauw gemaakt. Als de ozonlaag helemaal verdwijnt, is het met ons gedaan. Dan maar geen belastingverlaging.

Er is een bredere visie en meer creativiteit nodig dan de monoloog van financieringstekort en belastingverlaging.
Niet het haalbare van vandaag maar het mogelijk maken van morgen is in het geding.
Dat vraagt om durf. Politieke moed om te kiezen voor ingrijpende veranderingen. Het lef om tegen de kiezers te zeggen dat het zo niet langer kan. Dat er later aan je gevraagd zal worden waarom je nu niets hebt gedaan. Dat we voor een schone en menswaardige toekomst wat over moeten hebben: herverdeling van arbeid en inkomen, stoppen van ongerichte groei, afremmen van de consumptiedrift, geen dag langer wachten met invoering én handhaving van veel straffere milieuwetten, invoeren van een belasting op milieuvervuilende produkten.
De tijd is er rijp voor. Wij zien grote kansen voor het voeren van een politiek waarin de rechten van mens en milieu centraal staan. Het nieuwe milieubewustzijn kan brede lagen van de bevolking mobiliseren.

Hoogmoed kwam ten val.
Er zit verandering in de lucht. Je snuift het op. Je merkt het om je heen. Mensen en groepen zijn in beweging en zien weer perspektief. Dat is het moment om ook in de politiek een stap vooruit te zetten.
GROEN-LINKS heet de nieuwe politieke formatie, die na 6 september sterk en overtuigend de traagheid en kortzichtigheid van de gevestigde politieke hoofdstromen te lijf zal gaan. Wil het milieubeleid verder komen dan vage plannen of gezeur over reiskosten, wil de democratie de arrogantie voorbij komen, wil er echt iets gedaan worden aan het scheppen van betaald werk en de herverdeling van werk en inkomen, wil er vaart gezet worden achter stappen naar een ecologische economie dan kan het parlement niet zonder een deskundige, hardnekkige 'kritische factor'.
Dat wordt GROEN LINKS. De nieuwe politieke formatie waarin PPR, PSP, CPN en EVP, ieder vanuit eigen inspiratiebronnen, hun sterke kanten samen brengen met de deskundigheid van onafhankelijke mensen uit belangrijke maatschappelijke bewegingen.
Met enthousiasme, vernieuwd élan en vindingrijkheid zal GROEN LINKS de confrontatie aangaan en vasthoudend vechten voor een begaanbare weg naar de toekomst.
Kernpunt in onze opstelling is vernieuwing van de solidariteit.
Solidair met de aarde en haar toekomstige bewoners. De milieuverpesting moet ophouden, niet morgen maar nu.
Solidair met mensen die er onderdoor gaan, die niet delen in de welvaart, die niets te zeggen hebben over hun eigen situatie.
Solidair met die andere wereld, ver van ons bed, waar het gevecht om in leven te blijven elke dag opnieuw gevoerd moet worden.
Solidair met mensen die proberen te ontsnappen aan het verdomhoekje van ongelijke behandeling, discriminatie, het vooroordeel van de burgerlijke moraal of de greep van de bureaucratie op hun persoonlijk leven.
Vanuit onze opvattingen over een solidaire samenleving van zelfstandige mensen kiest GROEN LINKS het respect voor de menselijke waardigheid en het behoud van de aarde als hart van haar politiek.
Menselijke waardigheid betekent: bevrijding uit afhankelijke situaties, feminisering en democratisering van de samenleving, erkennen van ieders gelijkwaardigheid, gelijkwaardige kansen op zelfontplooiing en bescherming van de persoonlijke levenssfeer.
Behoud van de aarde, zoals nu ook in het conciliair proces aan de orde is, betekent: een ontwapenende wereld, erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van ieder mens en elk volk, bestrijding van onderdrukking en fascisme, geen uitbuiting van mens en milieu, een ecologische economie.

Een duurzame economie

De huidige economische groei bedreigt de aarde en dus het menselijk bestaan. GROEN LINKS kiest voor de omvorming van het economisch systeem naar een verantwoorde, duurzame kringloopeconomie.
De bestaande wijze van produceren wordt gekenmerkt door machts- en bezitsconcentraties, ongerichte groei, verspilling, consumptiedwang en uitbuiting van mens en milieu. Dat moet fun-

damenteel veranderen.
Dat kan ook veranderen. Door mentaliteitsverandering, wetgeving en maatschappelijke strijd.
GROEN LINKS hanteert een nieuwe definitie van economische groei: groei die bijdraagt aan welvaart zonder schade voor het milieu of groei die bijdraagt aan herstel van het milieu. Alleen deze groei is voor ons aanvaardbaar, ja zelfs gewenst.
Veel van wat in dit programma staat kost geld. Bij de groei die daar mee gepaard gaat zullen de economische factoren echter ecologisch verantwoord worden gebruikt. Dat geldt voor de factor arbeid die door de te hoge bruto kosten nu onderbenut blijft. Dat geldt voor de factor kapitaal (investeringen), die nu onbelast is en mee daardoor arbeid uitstoot. Dat geldt ook voor de factor natuurlijke hulpbronnen, die nu verbruikt, vervuild en vernietigd wordt zonder dat de producent de maatschappelijke kosten daarvoor betaalt.
Voorkomen van verdere milieuvernietiging, herstel van wat vervuild is, een omwenteling in het gebruik van schaarse goederen als energie en sommige grondstoffen, strenge milieuwetten, een produktieverbod voor schadelijke en niet noodzakelijke produkten, invoering van een milieuheffing (groentax) op vervuilende produkten, stimulering van milieuvriendelijke en energiebesparende produktie, een lastenverschuiving van arbeid naar kapitaal, een sterke vergroting van de zeggenschap van werknemers in de bedrijven en instellingen en erkenning van het recht op betaalde arbeid en een zelfstandig inkomen voor iedereen.
Dat zijn de pijlers van een duurzame economie.

Een solidaire samenleving

Wie nu geen ingrijpende maatregelen durft te nemen op het gebied van arbeid, inkomen en vernieuwing van de solidariteit, legt zich neer bij een vastgelopen arbeidsmarkt en een tweedeling waarin groepen mensen zijn afgeschreven.
GROEN LINKS wil dat de onder de kabinetten Lubbers ontstane nieuwe armoede ongedaan wordt gemaakt. De uitkeringen behoren weer gekoppeld te worden aan de inkomensontwikkeling en er is een inhaaloperatie nodig om de opgelopen achterstand weg te werken. Om herverdeling van arbeid ook daadwerkelijk mogelijk te maken is voor kansarme groepen een doelgericht programma van opleiding, vorming en bijscholing nodig, gekoppeld aan een behoorlijk uitzicht op werk.
Ieder mens heeft recht op werk. Daarom moet de werkloosheid worden teruggedrongen. Om dat te bereiken is het nodig dat de arbeidstijd drastisch wordt verkort en het betaalde en onbetaalde werk eerlijk verdeeld. Daarnaast zijn er forse investeringen nodig in het scheppen van zinvol werk, scholing en opleiding. Alleen zo kun je aan iedereen de kans geven het recht op betaald werk ook daadwerkelijk te realiseren.

Ieder mens, of hij nu betaald werkt of niet, heeft recht op een menswaardig inkomen. Een zekere ontkoppeling van arbeid en inkomen is voor zeer grote groepen in onze samenleving al een feit. Het zou een teken van vernieuwende solidariteit zijn als er nu de stap gezet werd naar afschaffen van de sollicitatieplicht, afbreken van de stigmatisering, volledige individualisering en afschaffen van het kostwinnersbeginsel. Dan zouden we een heel eind op weg zijn naar een nog verder gaande solidariteit, die op langere termijn gestalte kan krijgen: een gegarandeerd inkomen voor iedereen, gekoppeld aan het recht op betaald werk en arbeidstijdverkorting, onder handhaving van de sociale zekerheid.
In dit verband wil GROEN LINKS een goed voorbereide, brede maatschappelijke discussie over het basisinkomen.

Solidariteit betekent ook opkomen voor de belangen van minderheden, migranten en vluchtelingen. Dat geldt te meer nu hun positie in verschillende landen van Europa onder druk komt te staan. Gelijkberechtiging is van wezenlijk belang en moet samengaan met een actieve bestrijding van racisme, fascisme en anti-semitisme.

Een ontwapenende wereld

Voor een nieuw perspectief op ontwapening is een andere manier van kijken nodig. Ook naar de internationale verhoudingen.
Terwijl de Sovjetunie de wereld aangenaam verrast met drastische stappen naar ontwapening en hervorming, verstart de Navo zienderogen bij ieder nieuw voorstel van Gorbatsjov. Men herhaalt de oude frasen en weet geen constructieve houding te bepalen.
Niemand vraagt zich af wat de NAVO nog bij elkaar houdt. De vijand uit de jaren vijftig die niet meer bestaat? Alle energie gaat op in het bijeenhouden van de NAVO-familie, terwijl men aan het ontwerpen van een nieuw concept voor gemeenschappelijke veiligheid niet toekomt.
Voorlopig lijkt het er op dat de militaire industrie en een logge bewapeningsbureaucratie alles in het werk stellen om nieuwe ontwikkelingen tegen te houden.
GROEN LINKS vindt dat onverteerbaar.
Het is hoog tijd voor nieuwe initiatieven, ook en juist vanuit het Westen. Grote stappen naar ontwapening zijn nu mogelijk en nodig: afwijzen van iedere modernisering van kernwapens, geen kernwapens in Nederland, steun aan en beantwoording van voorstellen tot vermindering van kernwapensystemen, kernwapenvrije zones, stel-

selmatige verlaging van de conventionele bewapening. Er moeten budgetten vrijgemaakt worden voor samenwerking op grote schaal tussen Oost en West.
Het CDA/VVD kabinet heeft niets nagelaten om te trachten de eenheid in de NAVO te herstellen. Het had zijn tijd beter kunnen gebruiken. Je kunt niet achter je eigen hekken wegkruipen als de rest van de wereld in beweging komt. Wie ziet dat zijn bondgenoten het oude pad van de bewapening en confrontatie niet willen verlaten, moet niet jammeren, maar op zoek gaan naar nieuwe vrienden: samenwerking met neutrale en niet gebonden landen.

De rol van de staat

GROEN LINKS heeft geen vertrouwen in een maatschappij die alles overlaat aan het vrije spel of het marktmechanisme. Maar wij zien ook niets in een samenleving die tot in alle uithoeken wordt gedomineerd en gecontroleerd door de staat.
De overheid moet zoveel mogelijk aan mensen zelf overlaten en daarvoor de voorwaarden en wettelijke kaders scheppen.
Niet een glurende maar een sturende staat. Minder centrale macht, minder bureaucratie, minder betutteling. Meer decentralisatie, meer zeggenschap van de burgers. Meer wetgevende kaders voor vergaande democratisering van de economische en maatschappelijke verhoudingen.
De staat moet de garantie bieden voor individuele grondrechten: gelijke rechten en gelijke behandeling, huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg en een menswaardig, zelfstandig inkomen voor iedereen.
Maar ook een actieve vredespolitiek, het verkleinen van de kloof met de Derde Wereld, een milieuvriendelijke produktie en consumptie en een grotere invloed van de samenleving op economische beslissingen horen tot het werkterrein van de overheid.

GROEN LINKS in Europa

Overal in Europa steekt een andere wijze van denken de kop op. Met scherpe analyses en een hoge kwaliteit van argumentatie en zeggingskracht wordt onvermoeibaar aangetoond dat een ecologisch verantwoord economisch systeem niet alleen de natuur intact houdt, maar ook positieve gevolgen heeft voor de werkgelegenheid. Herverdeling van arbeid en inkomen, alsmede zeggenschap en betere internationale verhoudingen zijn noodzakelijk. De mensen die deze ecologische denkrichting vertegenwoordigen vind je in de milieubeweging, onder technologische vernieuwers, in organisaties en politieke partijen. Ook zijn er processen van vernieuwing zichtbaar binnen links: in de vakbeweging, in de vrouwenbeweging en in de arbeidersbeweging en politieke stromingen die daarmee verbonden zijn.

Overal waar het groene, ecologische denken in contact komt met linkse denkbeelden over solidariteit, zeggenschap, herverdeling, mensenrechten, ontwapening levert dat belangrijke visies op voor een op de toekomst gerichte, vernieuwende politiek. Groen en links vormen een tandem waar je de weg mee op kunt.
De nieuwe formatie GROEN LINKS in Nederland maakt dan ook deel uit van een ontwikkeling die overal (ook in het Europese Parlement) zichtbaar is.
In dit verkiezingsprogramma voor de komende parlementaire periode werkt GROEN LINKS de consequenties van bovenstaande plaatsbepaling verder uit.
Dat betekent niet dat we op elke vraag een sluitend antwoord geven.
Sommige zaken vragen om verder denkwerk en onderzoek.
Enkele thema's zijn door de deelnemers aan deze nieuwe politieke formatie nog niet grondig genoeg doorgepraat; een open geformuleerde tekst is dan het voorlopig resultaat.
Maar uitgangspunten en grondtoon zijn glashelder. Het zal de fractie straks geen moeite kosten in de praktische politiek te zorgen voor een opvallend geluid en sterke alternatieven. Belangrijk is daarbij een goede relatie met progressieve maatschappelijke bewegingen. Zij vormen mede de basis van waaruit de door ons gewenste maatschappelijke veranderingen tot stand moeten komen.
Op grond van dit programma zal de fractie van GROEN LINKS eensgezind de parlementaire discussie aangaan. En als er al eens verschil van visie bestaat, dan zal het uitwisselen van argumenten en het elkaar overtuigen belangrijker zijn dan het afdwingen van fractiediscipline.

De in dit programma geformuleerde standpunten leggen een stevige bodem voor een uitdagend parlementair optreden. Er komt een in getal en kwaliteit sterke GROEN LINKSE fractie in het parlement. En dat zullen ze merken.
Andere keuzen, nieuwe alternatieven, fundamentele kritiek. Strijdbaar zullen we de andere partijen dwingen tot discussie en positiebepaling. De politieke agenda is niet langer uitsluitend in handen van CDA en VVD.
Met een sterke fractie van GROEN LINKS valt er straks weer wat te beleven aan het Binnenhof. En laat ook duidelijk zijn: áls er een progressieve regering gevormd kan worden, met een voor ons voldoende herkenbaar regeerprogramma, dan zal GROEN LINKS bij de totstandkoming daarvan zijn invloed maximaal tot gelding brengen.

wat is dat wonderlijk
wat is dat wonderlijk
alles is niet de som
van alle dingen
afzonderlijk

(Martinus Nijhoff)

Kiezen en delen

Sociaal-economische mensenrechten

Er verandert veel in de economie. Oude industrieën zijn verdwenen, nieuwe bedrijvigheid komt op. Er is sprake van een proces van internationalisering. Economische machtscentra versterken zich om vanuit de grenzeloze EG de wereldmarkt te veroveren. De versterking van de internationale concurrentiepositie is de allesoverheersende norm, waar aan milieu, sociale zekerheid, medezeggenschap, loonontwikkeling en de Derde Wereld ondergeschikt worden gemaakt.

Het beleid van de beide kabinetten Lubbers had drie hoofddoelstellingen: herstel van de bedrijfswinsten, terugdringing van het financieringstekort en bestrijding van de werkloosheid.
Lubbers II formuleerde de bestrijding van de werkloosheid zelfs als de belangrijkste hoofddoelstelling. In de visie van CDA en VVD konden deze drie doelstellingen alleen in onderlinge samenhang worden bereikt. Onder invloed van internationale ontwikkelingen groeide de Nederlandse export, waardoor de winsten groeiden. Door een strak bezuinigingsbeleid werd het financieringstekort teruggebracht. Maar de doelstelling, bestrijding van de werkloosheid, werd bij lange na niet gehaald. En daarmee is het failliet van de politiek van CDA en VVD voldoende aangetoond. De huidige groeiwijze van de economie veroorzaakt een onaanvaardbare milieuvervuiling. De verdeling van de opbrengst is zo ongelijk dat een nieuwe armoede opduikt; vanaf 1982 zijn de minimumuitkeringen en -lonen er 15% op achteruit gegaan. Noodzakelijke investeringen in maatschappelijk nuttige zaken en het scheppen van werk blijven achterwege.
Groen Links wil een ander sociaal-economisch beleid waarin een eerlijke verdeling van werk en inkomen, milieubehoud, verregaande democratisering en een goed beheer van de collectieve voorzieningen centraal staan.

INKOMENS EN UITKERINGEN

Groen Links ziet als belangrijke basisvoorwaarden voor een menswaardig bestaan: recht op werk en recht op een gegarandeerd inkomen voor iedereen.

Om deze basisvoorwaarden te realiseren is een brede maatschappelijke discussie nodig die Groen Links de komende regeerperiode zal initiëren.
De volgende elementen staan daarbij centraal:
- de mogelijkheid en wenselijkheid van de gedeeltelijke ontkoppeling tussen arbeid en inkomen en vrijwillige werkloosheid
- verruiming van de bijverdienmogelijkheden voor mensen met een uitkering
- studeren met behoud van uitkering
- verbetering van de positie van vrouwen en allochtonen op de arbeidsmarkt
- herverdeling van betaald en onbetaald werk
- de gevolgen voor de inkomensverdeling.

Daarnaast en tegelijk wil Groen Links het volgende:

* Volledige individualisering in de sociale zekerheid, belastingwetgeving en pensioenen; afschaffing van het kostwinnersbeginsel.

* Een aanzienlijke verkleining van de inkomensverschillen.

* Het minimumloon en de minimumuitkeringen worden in de komende jaren zodanig opgetrokken dat in ieder geval de opgelopen achterstand die vanaf 1982 t.o.v. de loonontwikkeling is ontstaan, wordt weggewerkt.

* De koppeling van de uitkeringen aan de lonen dient hersteld te worden. De minimumuitkering dient op 80% van het minimumloon te worden gesteld.

* De toegankelijkheid van voorzieningen, huursubsidie, studiefinanciering e.d. moet zodanig zijn dat de laagste inkomens niet in de schulden raken.

* De loondervingsregelingen behoren weer teruggebracht te worden op het niveau van 80% van het laatst verdiende loon.

* De verdisconteringsmogelijkheid in de WAO – afgeschaft door de stelselherziening – dient weer van kracht te worden.

* Groen Links is tegen de invoering van het woonlandbeginsel in het stelsel van sociale zekerheid.

* De kortingen op het jeugdloon worden ongedaan gemaakt. Voor de '1990-generatie', dus voor hen die na 1990 18 jaar worden, zal direct een volledig geïndividualiseerd sociaal zekerheidsstelsel moeten gelden, waardoor toekenning van rechten niet meer afhankelijk is van woon- of leefsituatie.

* Economische zelfstandigheid van vrouwen en meisjes kan bereikt worden door aan hen een individueel recht op uitkering te geven. De zogenaamde 1990-maatregel die de regering hiervoor ontwikkeld heeft is volstrekt onvoldoende. Deze maatregel is veel te beperkt en lost structureel niets op, terwijl hij wel arbeidsplicht invoert.

* Speciale maatregelen zijn nodig voor de verbetering van de positie van oudere vrouwen, bijvoorbeeld door meetellen van jaren die besteed zijn aan opvoeding van kinderen en aan huishoudelijke arbeid.

* Naleving van de EG-rechtlijnen; gelijk loon voor gelijk werk en gelijke behandeling van vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt en in de sociale zekerheid.

* Verlaging van de leeftijd voor het jeugdloon van 23 naar 21 jaar als eerste stap op weg naar volledige afschaffing van dit onrecht voor jongeren.

* De mogelijkheid om met behoud van uitkering te studeren.

* Steun aan het streven van de vakbeweging om een deel van de loonruimte te benutten voor verbetering van de koopkracht van de lage en midden-inkomens.

* Voor personeel bij de overheid en in de gesubsidieerde sector dient de ontwikkeling van inkomens en overige arbeidsvoorwaarden gekoppeld te worden aan die in de marktsector. Aantoonbare achterstanden van lager betaalden, zoals in de gezins- en bejaardenzorg dienen ingelopen te worden.

ARBEID

* De overheid moet een krachtig werkgelegenheidsbeleid voeren. Er dient op grote schaal geïnvesteerd te worden in de sectoren milieu, openbaar vervoer, sociale woningbouw, energiebesparing en milieuvriendelijke energie-opwekking. Belangrijke collectieve voorzieningen zoals onderwijs, gezinszorg, kinderopvang en ouderenhuisvesting moeten worden uitgebreid. Deze maatregelen leveren een aanzienlijk aantal arbeidsplaatsen op en grote besparing op de sociale zekerheidsuitgaven. Aanvullende middelen ervoor zijn beschikbaar door een herschikking binnen de overheidsuitgaven (defensie, bedrijfs- en landbouwsubsidies e.d.).

* Drastische arbeidstijdverkorting wordt gerealiseerd door een snelle invoering van de 32-urige werkweek en door een kaderwet betreffende een 25-urige werkweek in 2000. De vakbeweging speelt daarbij uiteraard een belangrijke rol. Daarom stimuleert de overheid het overleg tussen de sociale partners op dit punt en neemt maatregelen die werkweken van meer dan gemiddeld 32 uur buitengewoon onaantrekkelijk maken. Uitgespaarde uitkeringsgelden worden gedeeltelijk ingezet om de uitvoering van atv te bevorderen. De koopkracht van lage en middeninkomens kan gelijk blijven door een combinatie van inverdieneffecten, produktiviteitsstijging, inkomensnivellering en het aanwenden van rendementen van de bedrijven. Om herverdeling van arbeid tussen mannen en vrouwen te stimuleren zorgt de overheid voor kinderopvang.
Arbeidstijdverkorting, welke per bedrijfstak verschillend kan worden ingevuld, dient gepaard te gaan met volledige herbezetting. Met het oog daarop is controle door de vakbeweging op herbezetting van vrijkomende arbeidsplaatsen een belangrijke voorwaarde.
Ook wil Groen Links voor oudere werknemers meer mogelijkheden geven om vervroegd uit te treden d.m.v. VUT-regelingen.

* Een wenselijke vorm van herverdeling van arbeid kan zijn: invoering van het recht op een periodiek jaar betaald verlof ('sabbatsjaar').

* De voortgaande technologische veranderingen, de noodzaak van veiligere arbeidsomstandigheden en de meer gevarieerde individuele wensen van werkzoekenden vragen om een aangepaste strategie m.b.t. de arbeidsmarkt. Niet alleen dient er meer dan vroeger aandacht te zijn voor een goed opleidingsniveau van iedereen, vooral van buitenlanders, vrouwen en jongeren, maar ook zal met voortvarendheid de rechtspositie van thuiswerkers, oproepkrachten, flexi-contractanten e.d. verbeterd moeten worden. Er moet een minimum-uurloon worden ingevoerd, ook voor hen die slechts enige uren betaalde arbeid verrichten. De rechtspositie van deeltijders dient zoveel mogelijk gelijk te zijn aan die van voltijders, bijv. waar het scholings- en medezeggenschapsfaciliteiten betreft.
Uitzendbureaus zonder winstoogmerk zullen door overheid en vakbeweging worden beheerd. En op alle werkenden zal een CAO van toepassing zijn.

* Groepen in achterstandsituaties (migranten, vrouwen, gehandicapten) worden via scholingsfaciliteiten gestimuleerd een betere positie op de arbeidsmarkt te verwerven. Grote bedrijven en de overheid worden verplicht t.a.v. deze groepen een beleid van positieve actie te voeren, met behulp van streefcijfers en een quoteringsregeling.

* Werkloze jongeren krijgen speciale aandacht in het werkgelegenheidsbeleid. Voor specifieke groepen, m.n. lager opgeleiden, drop-outs en buitenlandse jongeren, moet het beleid uitgaan van individuele begeleiding en scholing. Het jeugdwerkgarantieplan mét arbeidsplicht, zónder uitzicht op een vaste betaalde baan, wordt afgewezen.

* Economische zelfstandigheid van mensen wordt gerealiseerd door fors te investeren in een uitgebreid netwerk van betaalbare en geografisch verspreide kinderopvangvoorzieningen, door uitbreiding van de vrouwenvakscholen op grote schaal in alle provincies, door een voorlichtingscampagne van de overheid gericht op de zorgzelfstandigheid van jongens en hun aandeel in de onbetaalde arbeid en door een zelfstandig verblijfsrecht voor migrantenvrouwen.

* Het zwangerschaps-/bevallingsverlof wordt uitgebreid tot 16 weken en aangevuld met een betaald verzorgingsverlof van zes maanden dat opgenomen kan worden door een der ouders/verzorgers of in deeltijd door beiden. Daarbij wordt geen onderscheid gemaakt naar leefvorm en seksuele voorkeur en gehuwd of ongehuwd.

* Gestimuleerd wordt dat zowel de rijksoverheid als de lagere overheden voor het publiek relevante loketten open houden tot tenminste 19.00 uur. De gemeenten mogen aan winkels een uiterste sluitingstijd van 19.00 uur toestaan. Zo kunnen zij tegemoet komen aan de verlangens van (alleenstaande) werkenden én aan de belangen van vooral de vrouwen die in het midden- en kleinbedrijf meewerken.

* Ondernemingspensioenfondsen en pensioenregelingen bij verzekeringsmaatschappijen zullen moeten opgaan in Bedrijfstakpensioenfondsen, welke beheerd worden door de betrokkenen. Tevens zal de flexibele pensionering geen nadelige gevolgen mogen hebben voor de VUT-regeling en voor hen die daar gebruik van maken.

* De arbeidsomstandighedenwet zal met kracht worden doorgezet, ook in sectoren die nu nog op grond van art. 46 buiten de werkingssfeer van de wet vallen. De gehele wet zal in de loop van 1991 worden ingevoerd. Mede als gevolg van ingrijpende veranderingen door de technologische ontwikkelingen op de arbeidsinhoud en de arbeidsorganisatie zal art. 3 van de wet op korte termijn met voorrang moeten worden ingevoerd.

BELASTINGEN, PREMIES EN HEFFINGEN

* Invoering van een groentax op milieuvervuilende produktie en produkten in samenhang met maatregelen, die de koopkracht tot aan modaal v.w.b. dit effect op peil houden. Door invoering van deze groentax wordt de prijs van schadelijke produkten in overeenstemming gebracht met de werkelijke, maatschappelijke kosten. Uit de opbrengst worden de genoemde maatregelen betaald en geïnvesteerd in milieuvriendelijke produktie en consumptie, waardoor alternatieven voor schadelijke produkten worden geboden. Milieuvijandig gedrag wordt daarmee belast, milieuvriendelijk gedrag beloond.

* Verhoging van vermogens- en vennootschapsbelasting en successierechten.

* Invoering van het lage BTW-tarief op reparatie en diensten.

* De thans ontstane ongunstige effecten van de invoering van het plan-Oort voor alleenwonenden moet ongedaan gemaakt worden. De belastingtarieven van vóór het plan Oort worden weer ingevoerd.

* Invoering van een progressief huurwaardeforfait dat de aftrek van rente van hypotheken boven de f 200.000 neutraliseert.

* De pensioenbreuk wordt opgeheven door een optimale onderlinge afstemming tussen de pensioenfondsen. Flexibele pensionering moet mogelijk gemaakt worden, waarbij opgebouwde pensioenrechten onverlet blijven.

* Het huidige systeem van premies en heffingen, dat de lasten éénzijdig bij de factor arbeid legt, leidt tot onnodige werkloosheid. Groen Links wil een lastenverschuiving van arbeid naar kapitaal. Dat kan door een combinatie van premieverlaging en heffingen op geïnvesteerd vermogen, toegevoegde waarden, gebruik van energie en op grondstoffen en grondgebruik.

DEMOCRATISERING

* Om een rechtvaardiger economisch stelsel te bereiken is het nodig te streven naar een socialisering van de economie die tot uiting komt in een democratisch beheer van de belangrijkste ondernemingen en financiële instellingen. Het beleid van deze ondernemingen moet passen in een op te stellen landelijk sociaal-economisch plan,

waarbinnen produktiecoöperaties worden gestimuleerd.
In dit kader past het niet overheidsbedrijven te privatiseren; integendeel, deze moeten verder gedemocratiseerd worden.

* Groen Links kiest voor democratisering van ondernemingen onder andere door het versterken van de positie van de ondernemingsraden. Tevens moet rechtstreekse invloed van bijvoorbeeld milieu- en consumentenbelangen op het beleid van ondernemingen worden bevorderd.

* Regering en parlement stellen een sociaal-economisch plan op hoofdlijnen vast met als uitgangspunten behoud en herstel van het milieu, energiebesparing, verbetering van de positie van zwakke regio's, investeringen in maatschappelijk nuttige sectoren en herverdeling van werk en inkomens. Dit plan moet ruimte bieden aan een regionale en bedrijfstakgewijze sturing en invulling. De positie van het midden- en kleinbedrijf moet worden versterkt door maatregelen die hun concurrentiepositie ten opzichte van de grote ondernemingen versterkt. Bijzondere aandacht is vereist voor de positie van de startende vrouwelijke en etnische ondernemers. De borgstellingsregeling MKB dient verbeterd te worden. Er moet een mogelijkheid komen voor kleine (rentevrije) leningen (tot f 40.000,-) via b.v. de gemeentelijke kredietbanken, zodat ook bovengenoemde groepen een reële start in het MKB kunnen maken. Voorts moet de overdaad aan vestigingseisen drastisch worden teruggebracht tot een aantal kernvestigingseisen die betrekking hebben op handels- en vakbekwaamheid en op het milieu.

* In grote en middelgrote bedrijven dient een democratisch gekozen personeelsvertegenwoordiging het hoogste orgaan in het bedrijf te worden met de eindbeslissingsbevoegdheid (voor zover deze tenminste niet aan openbare organen is voorbehouden). In ieder geval moet die gelden voor reorganisaties, ingrijpende technologische vernieuwingen, milieumaatregelen, fusies en benoemingen in het management. Ook bij overheid, onderwijs en gezondheidszorg dient een dergelijke structuur te worden gerealiseerd.
Zolang hiervoor geen politieke meerderheid te vinden is streeft Groen Links naar drastische uitbreiding van het aantal onderwerpen waarvoor de instemming van de ondernemingsraad is vereist krachtens de Wet op de Ondernemingsraden, opheffing van juridische en fiscale belemmeringen voor (het oprichten van) zelfbesturende ondernemingen en ruimere beschikbaarheid van risico-dragend kapitaal voor dergelijke ondernemingen.

* Technologische vernieuwing zal samen moeten gaan met sociale vernieuwing. De uitgangspunten en doelstellingen moeten worden vastgesteld in automatiseringscontracten. Door middel van wettelijke regels zal e.e.a. een voorwaarde moeten zijn bij voorgenomen investeringen. Deze automatiserings-contracten zullen door vakbonden moeten worden afgesloten binnen het kader van collectieve arbeidsovereenkomsten.

* Er moet een wettelijke basisregeling komen voor het vakbondswerk in de bedrijven en instellingen. Daarin moeten faciliteiten worden geregeld voor gekozen werknemers welke zich actief met het vakbondswerk bezighouden. Tevens zal er een ontslagbescherming moeten zijn geregeld.

* Het is noodzakelijk om wetgeving te ontwikkelen die de openbaarheid van en parlementaire controle op de belangrijkste investerings- en beleggingsbeslissingen van banken, verzekeringsmaatschappijen, pensioenfondsen, beleggingsmaatschappijen e.d. op effectieve wijze regelt. Openbaarheid van bedrijfsgegevens is een voorwaarde om de controle door werknemers, vakbeweging, medezeggenschapsorganen, consumenten en door de politiek inhoud te geven. De Wet Openbaarheid van Bestuur dient daartoe verbreed te worden tot een Wet Openbaarheid van Bestuur en Bedrijf.

* Om een werkelijke democratisering van technologieën te verkrijgen moet technologie in dienst staan van maatschappelijke behoeften. Een goed technologiebeleid wordt daarom gekenmerkt door een stimuleringsbeleid vanuit de overheid naar onderzoek van nieuwe technologieën welke door de samenleving worden verlangd. Naast deze stimulering is een 'instituut voor technologie' een middel om deze technologieën aan iedereen in de samenleving ten goede te laten komen. Het instituut moet gemakkelijk bereikbaar zijn voor maatschappelijke groeperingen zoals actiegroepen en vakbonden. Onderzoek van nieuwe technologieën moet worden geanalyseerd op verwachte effecten en beheersbaarheid.

Vrede, Veiligheid, Ontwikkeling en Solidariteit

Internationale mensenrechten

Wapenbeheersing, wapenvermindering en ontwapening zijn wezenlijke voorwaarden voor vrede en veiligheid. Deze scheppen bovendien voorwaarden voor sociaal-economische rechtvaardigheid en komen ook het milieu ten goede (stoppen van atoomproeven en tegengaan van verspilling van energie en grondstoffen). De bestrijding van de wereldwijde aftakeling van het milieu en het verkleinen van de wijde kloof tussen de rijke landen en de ontwikkelingslanden is evenzeer noodzakelijk om te kunnen spreken van vrede. Het 'Brundtlandrapport' van de Verenigde Naties ('Our common future') heeft nog eens overduidelijk de samenhang van al deze zaken onderstreept.

Het beleid met betrekking tot vrede en veiligheid is tot nu toe te veel geplaatst in het enge kader van de 'militaire verdediging'. Met voorbijgaan aan positieve ontwikkelingen in Oost-Europa (differentiatie, democratisering, wapenvermindering) gaat het Westen nog steeds door op het oude stramien. Tegenover de alternatieven en het verzet van de vredesbeweging neemt de NAVO toch weer het voortouw tot een nieuwe bewapeningsronde: de modernisering van de (nucleaire) korte drachtwapens. Groen Links wijst deze ontwikkeling met kracht af: de 'Koude Oorlog' is definitief afgelopen!!
Wij pleiten voor het nemen van maatregelen die het draagvlak voor ontspanning en toenadering vergroten. Initiatieven tot Oost-West samenwerking op het gebied van de economie, de cultuur, het milieu, het versterken van de mensenrechten. Initiatieven gericht op verdergaande democratisering in Oost- en West-Europa en gericht op het beëindigen van de deling van Europa, op basis van de akkoorden van Helsinki. De gemeenschappelijke veiligheid dient op sociale en niet op militaire middelen te worden geënt.
De Nederlandse politiek wordt gericht op de opheffing van beide militaire machtsblokken: NAVO en Warschaupakt. Daartoe zoeken we ook toenadering met Oost-europese landen.
Het buitenlands beleid moet bovendien gericht worden op samenwerking met neutrale en niet gebonden landen, met als consequentie het uittreden uit de NAVO en de WEU.
De krijgsmacht, zoals die nu bestaat, past niet in het door Groen Links voorgestane veiligheidsbeleid. Zij zal moeten worden omgevormd tot een organisatie met taken die een werkelijke bijdrage kunnen leveren aan vrede en veiligheid op nationaal, Europees en mondiaal niveau.
Voorbeelden van zulke taken zijn VN-vredesmissies en inzet bij calamiteiten.

Groen Links wil bovendien:

* Een stelselmatige verlaging van het defensiebudget.

* Vorming van een vredesfonds.

* Geen modernisering van nucleaire korte afstandswapens, geen vervanging van de Lanceraket.

* Nederlandse inzet voor de totale verwijdering van alle kernwapens in de wereld.

* Het afstoten van de nucleaire taken van de Nederlandse krijgsmacht, alle kernwapens uit Nederland.

* Geen nieuwe ('conventionele') wapensystemen maar een drastische vermindering van de bestaande conventionele bewapening.

* Stopzetting van wapenproduktie en wapenexport en omschakeling naar civiele produktie. Verbod van produktie, bezit en export van nucleaire, bacteriologische en chemische wapens.

* Het bestrijden van initiatieven gericht op een Europese kernmacht of andere vormen van een geïntegreerde Westeuropese defensie.

Groen Links

* Geen deelname aan buitenlandse militaire interventies en oefeningen (NAVO of WEU), of het verlenen van faciliteiten daartoe.

* Geen opleiding van buitenlandse militairen in Nederland en omgekeerd. Het terugtrekken van de Nederlandse troepen uit de Bondsrepubliek. Het terugtrekken van alle buitenlandse troepen uit Nederland.

* Geen uitbreiding van militaire oefenterreinen; omvorming van bestaande militaire oefenterreinen tot grote eenheden natuurgebied en/of nationale parken.

* Een verbod voor Nederlandse onderzoekscentra om onderzoek te verrichten in de militair-technologische sfeer (o.a. SDI).

* Hervatting van het – onlangs stilgelegde – onderzoek naar sociale verdediging. Er dienen in de praktijk experimenten met vormen van sociale verdediging plaats te vinden.

* De duur van militaire dienstplicht is even lang als die van vervangende dienstplicht. Ieder beroep op de wet GMD dient te worden gehonoreerd. Dit betekent een onvoorwaardelijk recht op dienstweigeren.

* Geen propaganda en werving voor de krijgsmacht en geen militair vertoon.

* Volledige rehabilitatie van de dienstweigeraars tijdens het Nederlandse militaire ingrijpen in het voormalig Nederlands-Indië.

* Structureel beleid om seksueel geweld tegen mannen en vrouwen in de krijgsmacht tegen te gaan, in samenwerking met de Stichting Krijgsmacht en Homoseksualiteit en andere organisaties die op dit terrein werken.

EUROPA

De economische integratie, die zich nu nog beperkt tot de landen van West Europa, zal meer dan tot nu toe moeten voldoen aan de eisen van rechtvaardigheid en democratie. Bovendien zal de economische eenwording gericht moeten zijn op verbreding, ook tot landen van Oost-Europa. Op die wijze kan de Europese Gemeenschap een belangrijke bijdrage leveren aan de vermindering van de politiek-militaire confrontatie tussen Oost en West en aan de uitwerking van de akkoorden van Helsinki.
Daarom moeten we verhinderen dat de Europese eenwording leidt tot een West-europees militair blok. De EG krijgt geen bevoegdheden op defensiegebied en de WEU wordt niet gereanimeerd. Verder worden alleen die beleidsterreinen naar EG-niveau getild waarvoor een Europese aanpak noodzakelijk is. Dit laat de bevoegdheden onverlet om op nationaal niveau betere en verdergaande maatregelen te nemen. Het Europese Parlement moet zo snel mogelijk volledige wetgevende en controlerende bevoegdheden krijgen. Zolang dit niet het geval is moeten Nederlandse ministers in de ministerraad weigeren bevoegdheden af te staan. Het tot een oplossing brengen van de milieuproblematiek, het ontwikkelen van een Europees sociaal beleid, het terugdringen van de structurele overproduktie in de landbouw en de uitbreiding van economische, sociale en culturele overeenkomsten met de landen van Oost-Europa zijn – volgens ons – de eerste prioriteiten voor de EG. De samenwerking tussen Oost en West zal niet alleen op staatsniveau vorm moeten krijgen: ook informele contacten tussen burgers of organisaties uit beide blokken betekenen een belangrijke bijdrage aan het proces van ontspanning en afbraak van het vijanddenken. Zulke contacten moeten daarom gestimuleerd en gesteund worden.
Het wegvallen van de binnengrenzen mag niet leiden tot een verscherping van het toelatingsbeleid aan de buitengrenzen ten aanzien van migranten. Het akkoord van Schengen met betrekking tot het beperken van het toelatingsbeleid voor vluchtelingen wordt niet ondertekend. In plaats daarvan ijvert Nederland voor een ruim toelatingsbeleid.

ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

De situatie in veel zogenaamde ontwikkelingslanden is explosief. Veel landen – met name in Afrika en Latijns-Amerika – kampen met torenhoge inflatie- en schuldenproblemen. Waar het Internationale Monetaire Fonds en de Wereldbank 'te hulp' schieten is de prijs die voor deze hulp betaald moet worden een bezuinigingspolitiek die vaak leidt tot afschaffing van sociale voorzieningen voor de armsten, een nog grotere werkloosheid en bezuinigingen op onderwijs en gezondheidszorg. Tegelijkertijd worden door importbeperkingen, heffingen en quota de grenzen van de westerse markten voor de export van eindprodukten (textiel, lederwaren) en landbouwprodukten van de armen vrijwel gesloten. De structurele ongelijkheid op wereldschaal is een voortdurende bedreiging van vrede en veiligheid. Ook op nationaal niveau is sprake van een grote structurele ongelijkheid in ontwikkelingslanden. In een aantal landen wordt de situatie verergerd door spilzucht en corruptie van de elites. Hun prioriteit – het opbouwen van een moderne economie met behulp van dure technologieën – past wel goed in het straatje van de multinationals, maar komt vooral die elites zelf ten goede.

Niet alleen de geïndustrialiseerde landen krijgen de rekening gepresenteerd van de verloedering van het milieu, ook de landen van de Derde Wereld zijn het slachtoffer. Zo worden zij gebruikt als goedkope dumpplaats voor chemisch en nucleair afval van het Noorden. Een andere dreiging is de op grote schaal optredende erosie, veroorzaakt door ontbossing en verkeerd bodemgebruik.
Ook in het buitenlands beleid en dus ook bij ontwikkelingssamenwerking moet herstel van het milieu een hoge prioriteit hebben.

Ontwikkelingssamenwerking moet erop gericht zijn de verschillen in economische kracht tussen landen af te breken. Zij moet gericht zijn op de behoeften van de bevolking en op het versterken van de democratie en de mensenrechten, op een gemeenschappelijke aanpak van de wereldwijde milieuproblematiek en op een verbetering van de positie van vrouwen.
Vaak wordt de indruk gewekt dat het in de Derde Wereld een en al ellende is. Ondanks de armoede bloeien er talrijke initiatieven. Men staat niet apathisch aan de kant maar neemt steeds meer het lot in eigen handen, op kleine schaal maar ook in breder verband. Zo zullen Derde Wereld-landen de ruimte verwerven om eigen prioriteiten te bepalen en zelf economische en sociale programma's uit te voeren. Ontwikkelingssamenwerking moet hen daarbij ondersteunen. Zonder structurele veranderingen is ontwikkelingshulp niet meer dan een doekje voor het bloeden.

Daarom wil Groen Links:
* De schuldenlast van ontwikkelingslanden structureel verlagen door een combinatie van de volgende maatregelen:
- ondersteuning van het UNCTAD-voorstel een aantal schuldenlanden om te beginnen tenminste 30% van de bestaande schuld kwijt te schelden;
- versoepeling van de aflossingsverplichtingen;
- verlaging van rente;
- indexering van aflossing aan exportinkomsten;
- fiscale bevoordeling van banken die versneld afschrijven op hun vorderingen op ontwikkelingslanden;
- bevordering van de handel in tweede-handsschulden;
- omzetting van vorderingen in programma's voor natuurbehoud

* Ontwikkelingssamenwerking allereerst richten op het ontwikkelen en verbeteren van een duurzame, zelfvoorzienende landbouw, de verwerking van eigen grondstoffen en gewassen en bestrijding van de armoede. Financiële en economische steun richten op de werkelijke behoefte en mogelijkheden van vooral de arme bevolkingsgroepen. Systematische vergroting van de actieve betrokkenheid van vrouwen bij het ontwikkelingsproces staat daarbij voorop.

* De rol van IMF en wereldbank terugdringen ten gunste van (nieuwe) VN-organisaties, waarin de ontwikkelingslanden meer zeggenschap hebben. Besluitvorming in IMF en Wereldbank dient uit te gaan van het principe van pariteit. Alle landen hebben een gelijke stem. De aan ontwikkelingslanden te stellen voorwaarden moeten worden versoepeld.

* Binnen GATT pleiten voor stopzetting van de dumping van landbouwprodukten op de markten van ontwikkelingslanden.

* De macht van multinationale ondernemingen inperken d.m.v. bilaterale handels- en investeringsverdragen en een VN-gedragscode voor multinationals. Het gaat hierbij om afspraken over arbeidsvoorwaarden, herinvestering van winsten, technologie-overdracht en internationale zeggenschap van ondernemingsraden.

* Nederland voert de begroting voor ontwikkelingssamenwerking op naar 2% van het BNP. De begroting wordt gezuiverd van posten die niet onder ontwikkelingshulp gerekend kunnen worden. Deze hulp dient ongebonden te zijn. Met het oog op de wenselijkheid van op de basis gericht ontwikkelingswerk wordt het aandeel van de particuliere medefinancieringsorganisaties zoals NOVIB, ICCO, CEBEMO en HIVOS in het bilaterale budget vergroot.

* Nederland bepleit het tot stand komen van grondstoffenovereenkomsten ter versterking van de positie van de ontwikkelingslanden.

* Milieu-, vredes-, en ontwikkelingsbeleid moet door de basis van de samenleving worden gedragen. Aan lokale en provinciale overheden moet veel meer beleidsruimte gegeven worden om bewustwording en concrete betrokkenheid te realiseren. Daarvoor moeten ook meer geldmiddelen beschikbaar worden gesteld.

* De westerse economieën dienen te veranderen. Daarom moeten voorlichting en vorming aangaande de heersende economische verhoudingen en een nieuwe economische wereldorde gestimuleerd worden. De NCO dient daartoe sterk verhoogde middelen te krijgen en moet over meer zelfstandige beleidsbevoegdheden kunnen beschikken.

INTERNATIONALE SOLIDARITEIT

In haar buitenlands beleid zal Nederland consequent moeten opkomen voor herstel of verster-

king van zowel de sociale als de politieke grondrechten van de mens. Zo mogelijk binnen organisaties als de VN, maar als het moet zelfstandig. Bevrijdingsbewegingen en oppositionele groepen, die zijn gericht op het beëindigen van onderdrukking en uitbuiting en op het creëren van een samenleving die wordt gekenmerkt door democratie, rechtvaardigheid en respect voor de mensenrechten, moeten door Nederland daadwerkelijk worden ondersteund.

Belangrijke prioriteiten voor Groen Links:

* Groen Links is voorstander van wereldwijde afschaffing van de doodstraf.

* De apartheid in Zuid-Afrika wijzen wij ten scherpste af. Wij steunen het ANC en UDF. Op eigen initiatief en – waar mogelijk – in het kader van internationale organisaties bepleiten wij een economische, sociale en culturele boycot van het apartheidsregime, zoals de opzegging van het luchtvaartverdrag, een kolenboycot en een boycot van bedrijven met investeringen in Zuid-Afrika. Zuidafrikaanse dienstweigeraars moeten op bijstand kunnen rekenen van de Nederlandse ambassade, Nederlanders die in dienst van het Zuidafrikaanse leger treden moet het Nederlanderschap worden ontnomen.

* Steun aan de Frontlijnstaten en aan de strijd van SWAPO voor een democratisch en onafhankelijk Namibië.

* Nederland moet de Palestijnse staat, zoals die door de PLO is geproclameerd, erkennen. Wij zetten ons in voor een internationale conferentie waaraan alle betrokken partijen deelnemen, inclusief de PLO als vertegenwoordiger van het Palestijnse volk. Het doel van deze conferentie moet zijn een vredesregeling die uitgaande van de erkenning van het bestaansrecht van beide staten leidt tot veilige en erkende grenzen voor Israël en een toekomstige Palestijnse staat.

* De opname van Turkije in de EG wijzen wij af wegens de voortdurende schending van de mensenrechten in dat land.

* Groen Links keert zich tegen onderdrukking van de Koerden in Turkije, Iran, Irak en Syrië. Het Koerdische volk moet zelf over zijn toekomst kunnen beschikken.

* Vanwege de jarenlange schending van de mensenrechten in Indonesië bepleiten wij de opschorting van de ontwikkelingshulp aan dat land in het kader van de IGGI. Wij zijn voor onafhankelijkheid voor Oost-Timor en Irian Jaya.

* Herstelbetalingen aan Suriname hervatten via non-gouvernementele organisaties. Geen ontwikkelingshulp zolang de rol van het leger niet is teruggedrongen.

* Erkenning van het recht van de Nederlandse Antillen en Aruba zelf over hun toekomst te beslissen. Steun voor hun sociale, economische, culturele en politieke ontwikkeling in het perspectief van hun onafhankelijkheid.

* Afschaffing van de visumplicht en van verblijfsbeperkingen voor Surinamers.

* De Sandinistische regering van Nicaragua staat onder zware druk van vooral de VS. Het vredesproces in Midden-Amerika o.l.v. de Contadoragroep wordt krachtig ondersteund. De bevolking van Nicaragua verdient onze solidariteit. Militaire interventies, al dan niet verkapt, alsmede economische strafmaatregelen worden ten scherpste afgewezen.

Milieu

Ecologische rechten

Een schoon milieu en een uitgebalanceerde natuur zijn basisvoorwaarden voor het bestaan en het welzijn van mensen. Ook aan dieren worden rechten toegekend.
Daarom zijn ze voor ons tevens de randvoorwaarden voor onze politieke stellingname op alle terreinen. Dit heeft verstrekkende gevolgen voor onze visie op de inrichting van de economie: produktie en consumptie worden zo omgevormd dat recht wordt gedaan aan de noodzaak van duurzaamheid. Daarmee wordt gedoeld op een economie die zuinig omspringt met energie en grondstoffen en het milieu niet verder vervuilt (kringloopeconomie). De tijd dat onze natuurlijke leefomgeving ondergeschikt werd gemaakt aan streven naar winst zal, als het aan Groen Links ligt, snel tot het verleden behoren.
Het in november 1988 verschenen rapport 'Zorgen voor Morgen' geeft o.i. duidelijk aan hoever Nederland over de ecologische schreef is gegaan. Bovendien wordt erin aangegeven dat Nederland een verantwoordelijkheid heeft in het bijdragen aan het herstel van het wereldmilieu en de speciale milieuproblemen die in de Derde Wereld optreden. Dit rapport geeft concreet aan op welke schaal de uitstoot van verzurende stoffen, chemicaliën, zware metalen, meststoffen en CO2 (voornaamste veroorzaker van het broeikaseffect) moet worden teruggedrongen. Groen Links neemt deze opdracht als uitgangspunt voor haar beleid. Technische aanpassingen zijn niet voldoende, zoals ook 'Zorgen voor Morgen' aangeeft. Naast het verbieden van schadelijke produktie die vervangen of gemist kan worden zal op een aantal terreinen een volumeverminderend beleid gevoerd moeten worden, zoals in het weg- en vliegverkeer, de landbouw en veeteelt, de import van tropisch hout e.d. Daarbij moet als conclusie worden getrokken dat de in het rapport verwachte economische groei, tot uitdrukking komend in de groei van de consumptie van grondstoffen en energie, voorkomen dient te worden.

Groen Links ziet het zo:

* De milieuproblematiek is internationaal. Daarom moeten er internationale afspraken komen over milieumaatregelen, milieunormen en daaraan gekoppelde methoden van controle en sancties.
Bekende voorbeelden van milieubedreigingen waarvoor dergelijke afspraken nodig zijn: aantasting van de ozonlaag, het broeikaseffekt, de zure regen, de oceaanvervuiling, de internationale afvalhandel, de sloop van het tropisch regenwoud. Het wel of juist niet bestaan van dergelijke afspraken mag geen argument vormen om zelf strenge milieumaatregelen achterwege te laten. Een doeltreffend milieubeleid in EG-verband moet nagestreefd worden. De totstandkoming van dit beleid mag echter op geen enkele manier een daarop vooruitlopend nationaal beleid vertragen. Nederland moet te allen tijde het recht opeisen verder te gaan dan EG-afspraken en dat recht ook voor andere landen eerbiedigen.

* De vervuiling moet bij de bron worden bestreden. In de chemische industrie moet door middel van voorschriften en verboden op zo kort mogelijke termijn een chemische kringloop-produktie zijn gerealiseerd. Gestreefd wordt naar produktieprocessen die geen onverwerkbaar chemisch afval meer opleveren. Op korte termijn dient voor de onbruikbare schadelijke produkten die resteren bij chemische processen een afvalboekhouding bijgehouden en overgelegd te worden. Produkten zijn zodanig samengesteld dat ze na gebruik via recyclingstechnieken opnieuw als grondstoffen kunnen dienen. Bij produktieprocessen die veel water nodig hebben wordt gekeken naar alternatieven voor helemaal gezuiverd drinkwater. Het vergunningenbeleid moet op dit doel afgestemd worden. Bovendien verleent de overheid een structurele ondersteuning aan een Centrum voor Chemische Technologie-vernieuwing, opgericht en gecontroleerd door de milieubeweging.

* Milieuvriendelijke produktieprocessen en onderzoeken moeten worden gesubsidieerd.

* Produktie en consumptie van een aantal duidelijk milieubedreigende stoffen en produkten dienen verboden of drastisch beperkt te worden, zoals (produkten samengesteld met) kwik, cadmi-

um, CFK's en bepaalde bestrijdingsmiddelen. De uitstoot van CO_2, stikstof en zwavelverbindingen wordt teruggedrongen tot voor het milieu aanvaardbare normen.

* Het gebruik en de verkoop van nieuwe chemische stoffen is slechts mogelijk nadat het betreffende bedrijf heeft aangetoond dat het geen milieuvijandige effecten heeft of duidelijker minder dan produkten die die stoffen kunnen gaan vervangen.

* Bovendien worden produkten verboden die een afvalbelasting en/of gezondheidsrisico veroorzaken en die geen duidelijk maatschappelijk nut hebben of door andere produkten vervangen kunnen worden, zoals niet-natuurlijke stoffen die puur om geur, smaak of kleur aan voedingsmiddelen worden toegevoegd en wegwerpverpakkingen voor dranken, met name plastic en blikverpakkingen. Gescheiden inzameling van afval wordt gestimuleerd. Door gebruik van retourverpakkingen en statiegeldsystemen voor flessen en duurzame goederen wordt eveneens de afvalberg bestreden.
De afvalverwerking moet in handen zijn van overheidsbedrijven.

* Invoering van een milieukeurmerk voor milieuvriendelijke produkten. Invoering van een etiketteringssysteem dat waarschuwt voor schadelijke milieu-effecten van het aan te schaffen produkt.

* Op produkten die – hetzij bij de produktie, hetzij bij of na het gebruik – het milieu belasten en waarvan verbod geen reële mogelijkheid is, worden ecologische belastingen (groentax, milieuheffing) geheven.
Met de invoering hiervan beoogt Groen Links een fundamentele verandering van produktie- en consumptiepatronen in milieuvriendelijke richting. Ook worden daarmee de maatschappelijke kosten van vervuiling in de prijs van het vervuilende produkt doorberekend.
Een doelgerichte toepassing van de ecologische belastingen, die alleen werken als het om aanzienlijke percentages gaat, bevordert het uitwijken naar schonere alternatieven. De opbrengst wordt onder meer aangewend om voor sommige produkten de BTW te verlagen of zelfs af te schaffen. Door een doelgerichte verlaging van loonbelasting en sociale premies (zowel werkgevers- als werknemersdeel) kunnen milieuvriendelijke en arbeidsintensieve activiteiten goedkoper worden gemaakt.

* Aan natuurontwikkeling en het creëren van ecologische infrastructuren wordt hoge prioriteit gegeven.
De natuurgebieden in Nederland die in internationaal opzicht van belang zijn voor het behoud van planten en dieren dienen te worden veiliggesteld door de rijksoverheid door middel van aankoop en door middel van de toepassing van de Natuurbeschermingswet. Nederland zet zich in internationale kaders (bilateraal, EG, VN e.d.) maximaal in voor behoud en ontwikkeling van ecosystemen die internationaal van belang zijn.
Alle 'wetlands' in Nederland moeten in de komende regeerperiode aangewezen worden als wetland in het kader van de Europese richtlijn.
De ontwerp-natuurbeschermingswet en de ontwerp-flora en faunawet die in de komende regeerperiode worden aangeboden, dienen gericht te zijn op het behoud van bovenstaande gebieden en bedreigde soorten.
De jacht, nu geregeld in de jachtwet en in de ontwerp-flora en faunawet vastgelegd, moet worden beperkt tot jacht noodzakelijk voor het beheer van het natuurlijke ecosysteem en ter voorkoming van te grote schade aan landbouwgewassen.
Van het Natuurbeleidsplan moet de invoeringsperiode worden bekort, zodat de kans op behoud van bedreigde dier- en plantensoorten wordt vergroot.
Het beleid van het Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud wordt versneld uitgevoerd. Daartoe worden aanzienlijk meer financiële middelen beschikbaar gesteld, waarvan een groot deel wordt overgeheveld naar lagere overheden.
Het Relatienotabeleid wordt sterk gestimuleerd. Daarvoor wordt meer geld ter beschikking gesteld en de tweede fase van 100.000 ha wordt spoedig opengesteld.

* Het autoverkeer moet worden geminimaliseerd vanwege het te grote beslag op energie, grondstoffen en ruimte en de daarmee gepaard gaande verontreiniging van lucht, bodem en water. Om dit te bereiken moeten vooral de variabele autokosten (brandstof!) worden verhoogd. Gelijktijdig moet het openbaar vervoer sterk worden verbeterd en verfijnd. Daarnaast dient het autobezit te worden teruggedrongen. Vooruitlopend op een algeheel verbod dient reclame voor auto's beperkt en aan strenge regels te worden gebonden.

* Bestaande treinverbindingen worden verbeterd door hogere frequenties, meer materieel, comfort en personeel. Er worden geen lijnen opgeheven. De spoorlijn Amsterdam – Lelystad wordt via Drachten doorgetrokken naar Groningen. Als aanvulling op het spoorwegnet komt er een goed systeem van overig openbaar vervoer (tram, metro, bussen, belbussen, buurtbussen, treintaxi): frequent en laag in prijs en daarbij goed toegankelijk voor ouderen en gehandicapten. Service en informatievoorziening worden verbeterd. Dit betekent o.a. meer vrije busbanen, gebruik van de

vluchtstrook door bussen, extra spitsbussen. De financiële drempel voor veelvuldig gebruik van het openbaar vervoer wordt geslecht door een drastische verlaging van de prijs van een OV-jaarkaart, een halvering van de prijs van andere kaartjes en uiteindelijk een gratis openbaar vervoer. Afschaffing van de zoneverdeling in de steden.

* Om het auto- en vliegverkeer drastisch in te perken zoekt Nederland aansluiting bij het Europese net van hoge snelheidsspoorlijnen, bij voorkeur langs bestaande spoorwegtracés, maar in elk geval op een landschappelijk aanvaardbare manier.

* De maximumsnelheid voor auto's wordt verlaagd naar 100 km/u, in woonwijken naar 30 km/u.

* Infrastrukturele maatregelen dienen het autogebruik te ontmoedigen en alternatieven te bevorderen, zoals gebruik van de fiets. Wij denken bijvoorbeeld aan woonerven, snelheidsbeperkingen, wegvernauwingen (op lokaal niveau), het niet uitbreiden van het wegennet (op nationaal/provinciaal niveau) en het opnieuw instellen van een fietspadenbudget voor lagere overheden.

* Goederenvervoer per schip en trein wordt krachtig bevorderd ten koste van vervoer over de weg en door de lucht. Dit geldt met name voor transport van massagoederen over grote afstanden. Het invoeren van een groenbelasting op dieselolie kan een overschakeling op milieuvriendelijke vormen van vrachttransport versnellen. Het luchtverkeer veroorzaakt aanzienlijke luchtverontreiniging en geluidshinder. Reclamevluchten worden verboden. Luchtmachtoefeningen worden tot een (absoluut) minimum teruggebracht.

* Energiebesparingsprogramma's wordt nieuw leven ingeblazen. Onderzoek en promotie van gebruik van niet-fossiele energiebronnen worden met kracht ter hand genomen (o.a. zonne- en windenergie, warmte-krachtkoppeling). Huisverwarming met zonne-energie wordt gestimuleerd. Isolatie van woningen wordt met hernieuwde kracht ter hand genomen. Het vastrecht van huishoudens op energieverbruik wordt afgeschaft.

* Kernenergie wordt mede op grond van milieubehoud afgewezen.
De bestaande kernenergiecentrales worden uit bedrijf genomen, alsmede de UCN in Almelo. Export van chemisch afval en kernafval wordt verboden.

* Vrijwillige overeenkomsten tussen overheid en bedrijven mogen nooit in de plaats komen van wettelijke regelingen, verboden of normen.

* Storting van afval in en verbranding ervan op de Noordzee wordt verboden, alsmede lozing van het milieu aantastende afvalstoffen in de rivieren. Nederland zet zich in voor vergaande internationale afspraken om de rivieren zo snel mogelijk schoon te krijgen. Er komt een internationale milieu-aansprakelijkheid, zodat ook buitenlandse bedrijven die illegaal lozen voor de rechter gedaagd kunnen worden.

* Milieudelicten dienen veel strenger te worden gestraft dan nu gebeurt. De sanctie op overtreding van de milieuwetten dient veel hoger te zijn dan de kosten van een schoon produktieproces. Aan handhaving van de milieuwetgeving wordt hoge prioriteit gegeven. Werknemers die milieudelicten van hun werkgever aangeven krijgen wettelijke bescherming.

* Uitvoering van het door ons voorgestane urgentieprogramma bodemsanering richt zich op definitieve schoonmaak: verwijdering van de vervuilde grond en reiniging ervan. Daartoe zal veel meer geld voor bodemsanering beschikbaar moeten komen. Bij geconstateerde vervuiling wordt de dader opgespoord en aansprakelijk gesteld. Prioriteit krijgt de aanpak van gifwijken.

* De Waddenzee wordt een beschermd natuurgebied. Alle militaire activiteiten aldaar worden onmiddellijk gestopt.

* Natuur- en milieu-educatie worden geïntegreerd in het onderwijs. In het beroepsonderwijs wordt ecologisch verantwoord werken opgenomen in de leerplannen en de examenprogramma's.

LANDBOUW

* Extensivering en verlaging van arbeidskosten (door lastenverschuiving) moeten de werkgelegenheid een positieve impuls geven.

* Structurele overschotten van landbouwprodukten moet worden tegengegaan door extensivering, waar mogelijk in combinatie met contigentering.

* Met name voor kleine boeren levert de markt onvoldoende zekerheid. In aanvulling op de contigentering komen er inkomenstoeslagen, die het inkomen uit de verkoop van produkten indien nodig aanvullen.

* Op langere termijn kan een andere, rechtvaardige en verantwoorde landbouw- en voedselpolitiek worden bereikt door een geïntegreerde invoering van gedifferentieerde landbouwprijzen, gekoppeld aan produktieplafonds per bedrijf en

per produkt. Zo wordt overproduktie tegengegaan en de boer kan rekenen op een behoorlijke arbeidsbeloning.

* Voor de zeevisserij wordt eveneens een systeem van quota ingevoerd. Hierdoor wordt overbevissing tegengegaan en wordt de positie van kleine vissers beschermd.

* Na de invoering van de vijfde (EG-)richtlijn gelijke behandeling mannen en vrouwen, waarin de positie van de meewerkende echtgenoten wordt geregeld, dienen er maatregelen genomen te worden op de naleving ervan, zodat boerinnen ook werkelijk hun rechten krijgen.

* Ecologische en geïntegreerde landbouw (minder of geen kunstmest en bestrijdingsmiddelen, een lagere opbrengst per ha, maar ook lagere kosten) moet gestimuleerd worden, in plaats van braakligging van de slechtste gronden en nog zwaardere belasting van de goede gronden. Hiertoe zal een heffing op kunstmest, bestrijdingsmiddelen en krachtvoer worden ingevoerd.
Er komt een fonds voor landbouwers die willen overschakelen op milieuvriendelijke landbouw.
Onderzoek, onderwijs en voorlichting besteden meer aandacht aan milieuvriendelijker teeltmaatregelen zoals preventie, biologische en geïntegreerde bestrijding.
De akkerbouwpolitiek moet worden herzien. Het marktgerichte beleid van prijsverlagingen moet vervangen worden door kostendekkende prijzen, gekoppeld aan produktiebeperking.

* De intensieve veehouderij dient gebonden te worden aan drastisch verlaagde normen voor aantallen varkens, kalveren en kippen per vierkante meter.

* De toepassing van biotechnologische vindingen ten behoeve van de landbouw wordt aan een streng vergunningenstelsel gebonden. Er komen scherpe richtlijnen tegen het door middel van genetische manipulatie degenereren en degraderen van dieren. De eerste vijf jaar mogen er geen open veld-proeven worden gedaan met planten die met genen zijn gemanipuleerd. Patentering op genen-gemanipuleerd leven is onaanvaardbaar. Het oude kwekersrecht moet gehandhaafd blijven.

* Dierproeven worden beperkt tot die proeven die noodzakelijk zijn voor de volksgezondheid. Zij vinden alleen onder strenge voorwaarden plaats. Voor ieder onderzoek moet een vergunning worden aangevraagd. Proefdiergebruik wordt door internationale afspraken over erkenning van onderzoeksgegevens teruggedrongen. Het fokken van proefdieren dient uitsluitend door de overheid te gebeuren; ze mogen niet geëxporteerd worden.

* Er komt een betere wet voor het welzijn van dieren. Er komt een toelatingsbeleid voor nieuwe produktiesystemen. Legbatterijen, het houden van kistkalveren, het fokken van pelsdieren, zeugen aan ketenen binden, plezierjagen en andere vormen van dierenmishandeling worden verboden. Het (inter)nationale transport van (slacht)dieren wordt zo veel mogelijk beperkt en aan strenge regels onderworpen. Invoer van veevoer met name uit Derde Wereldlanden wordt teruggedrongen. Daarvoor worden boeren en boerinnen in Derde Wereldlanden gecompenseerd om zo de mogelijkheid te bieden voor voedselproduktie ten behoeve van de eigen bevolking. Voor veevoer worden eigen graan- en grasgewassen benut.

* Nederland moet de produktie van hout- en vezelsoorten in de EG bevorderen. De invoer in Nederland van tropisch hardhout wordt verboden, tenzij het absoluut onvervangbaar is.

Basisvoorzieningen

Sociale mensenrechten

Onverlet de verantwoordelijkheid die mensen zelf dragen om hun leven richting en vorm te geven, draagt de samenleving als geheel de verantwoordelijkheid om daarvoor een aantal noodzakelijke basisvoorzieningen te creëren en in stand te houden. Tot die basisvoorzieningen rekent Groen Links voorzieningen op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, welzijn, kinderopvang en huisvesting. Deze voorzieningen moeten voor iedereen toegankelijk zijn – zonder financiële, sociale, culturele of gewone, letterlijke drempels.

Op een groot aantal van de hierboven genoemde beleidsonderdelen is het CDA/VVD-beleid van de laatste jaren gericht geweest op het 'terugtreden' van de overheid. Onder het mom van het teruggeven van de verantwoordelijkheid aan het 'maatschappelijk middenveld' en, vaker nog, de 'vrije markt', zijn grove bezuinigingen doorgevoerd, die zich het best laten omschrijven als afbraakpolitiek. Voor de samenleving essentiële voorzieningen zijn tot een onaanvaardbaar minimum teruggebracht en voor velen vaak onbereikbaar geworden.

ONDERWIJS

Door tal van maatregelen van het CDA/VVD-kabinet is de toegankelijkheid van het onderwijs sterk afgenomen. Met name de huidige studiefinancierings- en harmonisatiemaatregelen werpen drempels op voor studerenden uit minder draagkrachtige milieus. De schaalvergroting in het onderwijs brengt de kwaliteit, diversiteit en bereikbaarheid ernstig in gevaar.

Daarom wil Groen Links het volgende:
* Bij het voortgezet onderwijs worden verschillende typen scholen vervangen door een basisvorming van vier jaar, waar gewerkt kan worden in heterogene groepen, aangepast aan de capaciteiten van leerlingen. Voor 12-16 jarigen wordt basisvorming de enige onderwijsvorm.

* Ook in instellingen voor voortgezet onderwijs dient naast beroepsvorming veel aandacht aan algemene vorming (waaronder begrepen kunstzinnige vorming) gegeven te worden. Studieduur en -inhoud moeten ruimte geven voor het ontwikkelen van kritisch denken en zelfstandig handelen.

* Het onderwijs moet beter aansluiten bij de belevingswereld van jongeren. Meiden en buitenlandse jongeren die achterstand hebben in de techniek, moeten d.m.v. een voor-trajekt kunnen instromen in een technische opleiding.

* In kleine woonkernen of geïsoleerde wijken moet de basisschool behouden blijven.
De grondwettelijk vastgelegde toegankelijkheid van het openbaar onderwijs dient gewaarborgd te zijn.

* Verkleining van de klassegrootte.

* Het particuliere onderwijs moet ontmoedigd worden door een actief aanbod van verschillende onderwijstypen door de bestaande niet-commerciële onderwijsvoorzieningen.

* De door de automatische gelijkstelling bestaande financiële benadeling van het openbaar onderwijs moet beëindigd worden.

* In het basisonderwijs en op de basisvorming moet projectmatig en themagericht aandacht worden gegeven aan vredesopvoeding, racisme, het doorbreken van de traditionele rolverdeling tussen de seksen en seksuele oriëntatie. Het vak 'verzorging' moet ingevoerd worden. De basisvorming moet een algemene vorming geven op intellectueel, cultureel en sociaal gebied, die als grondslag dient voor een verdere ontwikkeling van de persoonlijkheid, voor het zinvol functioneren als lid van de samenleving en voor een verantwoorde keuze van een verdere scholing en van een beroep.

* In de basisvorming moeten – betaalde – praktijk- en maatschappijgerichte stages worden ingebouwd.

* Meer geld voor samenhangende investeringen in technische apparatuur en leer- en hulpmiddelen.

* Aan leerlingen die een achterstandsituatie in het onderwijs hebben, zoals migranten, moet in het beleid prioriteit worden gegeven. Onderwijs in eigen taal en cultuur moet worden gehandhaafd. Er moeten meer middelen beschikbaar worden gesteld voor begeleiding van migrantenkinderen.

* School- en collegegelden worden afgeschaft; vanaf 18 jaar geldt het recht op een zelfstandige studiekostenvergoeding op uitkeringsniveau. Studenten die jonger dan 18 zijn en uitwonend, krijgen een volledige beurs.

* Leerlingen met een handicap worden zo veel mogelijk binnen het gewone onderwijs opgenomen. Tegelijk dient het speciaal onderwijs op peil te worden gehouden.

* Voor volwassenen die zich willen (om)scholen en/of vroeger onderwijskansen hebben gemist, worden – zonder financiële drempels – op alle niveaus scholingsmogelijkheden gecreëerd.

* Bestrijding van (semi-) analfabetisme wordt krachtig ter hand genomen.

* Opheffing van de twee-fasenstructuur in het hoger onderwijs. Scherpe aandacht voor de kwaliteit van kennisoverdracht in het onderwijs en toetsing van docenten daarop.

* Een voorkeursbehandeling voor vrouwen bij benoeming, met name in leidinggevende functies.

* Autonomie en budgetfinanciering mogen geen dekmantel zijn voor bezuinigingen in het onderwijs. De financiële en wetenschappelijke onafhankelijkheid van het hoger onderwijs t.o.v. het bedrijfsleven dient wettelijk geregeld te worden.

* De vierjarigenmaatregel in het basisonderwijs wordt teruggedraaid. Iedereen mag vanaf het vierde levensjaar naar school.

* Hogescholen dienen verder te worden gedemocratiseerd.
Medezeggenschapsraden dienen dezelfde bevoegdheden en funkties te krijgen als Universiteitsraden.

* Bevordering van het democratiseringsproces in het voortgezet onderwijs door middel van het wettelijk verplicht stellen van het leerlingenstatuut, waarin de rechten en plichten van scholieren zijn opgenomen.

GEZONDHEIDSZORG

De toegankelijkheid van de gezondheidszorg voor iedereen vraagt om een systeem van volksverzekering met als basis een premie naar rato van inkomen. Vormen van eigen bijdragen of eigen risico passen daar niet in. Het beschikbare zorgpakket dient zo breed te zijn dat aanvullende verzekeringen onnodig zijn. In het pakket worden ook alternatieve geneeswijzen opgenomen; verzekerden hebben optimale keuzevrijheid en na medisch onderzoek recht op een tweede onderzoek.
Het beleid moet gericht zijn op grotere mondigheid en onafhankelijkheid van gebruikers van gezondheidszorg-voorzieningen.
Kostenbeheersing (geen bezuiniging) dient primair te worden gerealiseerd in structurele hervormingen in de organisatie van de zorg.

Daarom wil Groen Links:
* Nadruk op preventie: voorkomen is beter dan genezen. In dat kader is onder meer meer onderzoek naar en een betere aanpak van gezondheidsbedreigende omstandigheden in werk- en leefomgeving nodig.

* Versterking van de thuiszorg (o.a. door gezinszorg en wijkverpleging) en van de basisgezondheidszorg.

* Dat alle werk(st)ers in de gezondheidszorg (inclusief specialisten) in loondienst komen van democratisch gecontroleerde instellingen; huisartsenpraktijken worden verkleind. De arbeidsvoorwaarden van het verplegend personeel moeten worden verbeterd en hun zeggenschap moet worden vergroot.

* Gezondheidszorg geen winstobjekt laten zijn. De controle op de farmaceutische industrie wordt verscherpt waar het gaat om kwaliteit en prijsopdrijving. Er moet een verbod komen op de uitvoer van geneesmiddelen die verouderd, niet deugdelijk dan wel gevaarlijk of hier verboden zijn.

* Uitbreiding van het Aidsbeleid – gericht op onderzoek, voorlichting, preventie en hulpverlening. Er zullen geen verplichte AIDS-tests worden uitgevoerd.

* Dat elke vorm van discriminatie van seropositieven en aidspatiënten wettelijk wordt verboden. Discriminatie van de partners van patiënten wordt tegengegaan.

* Mondigheid van patiënten. Een patiënt kiest zelf wie voor haar/hem als contactpersoon optreedt en wie wel of niet bij ingrijpende beslissingen be-

trokken zal worden. Groen Links kiest voor een vrije artsenkeuze.

* Uitbreiding van de thuiszorg voor mensen met een lichamelijke of geestelijke handicap. Waar thuiszorg niet in voldoende mate kan worden gerealiseerd, is het beleid gericht op kleine, intramurale voorzieningen.

* Versterking van de invloed van patiënten en hun organisaties door richtlijnen m.b.t. rechtspositie en subsidiëring.

* Verruiming van de mogelijkheden tot (alternatieve vormen van) ambulante, geestelijke hulpverlening zoals dagbehandeling, crisisinterventie en thuislozenzorg. Initiatieven van en voor vrouwen (vrouwenhulpverlening) moeten gesubsidieerd blijven.

* Uitbreiding van het verzekeringspakket. Ten onrechte zitten enige voorzieningen niet in het verzekeringspakket of dreigen daaruit gehaald te worden. De kosten van pil, andere anticonceptionele middelen, abortus, kunstmatige inseminatie en kleuterconsultatie horen in het verzekeringspakket. Dat geldt vanzelfsprekend ook voor tandartshulp. Bij de toepassing van kunstmatige inseminatie mag geen onderscheid gemaakt worden naar seksuele voorkeur of leefvorm.

* Gewetensbezwaren van artsen en verpleegkundigen met betrekking tot het meewerken aan abortus provocatus en/of euthanasie moeten worden geëerbiedigd en mogen geen rol spelen bij aanstelling of ontslag.

KINDEROPVANG

Een van de belangrijkste voorwaarden voor de herverdeling van betaald en onbetaald werk voor vrouwen en mannen is het realiseren van voldoende en betaalbare kinderopvang.

Daarom wil Groen Links het volgende:

* Kinderopvang moet een basisvoorziening worden.

* De mogelijkheden voor kinderopvang worden zodanig uitgebreid, tot aan de gebleken behoefte is voldaan; naast volledige dagopvang voor 0–4-jarigen geldt deze eis eveneens m.b.t. de buitenschoolse opvang van kinderen boven de 4 jaar.

* Werkgevers worden verplicht een bijdrage te leveren aan het creëren van voorzieningen t.b.v. kinderopvang.

* Het betaald ouderschapsverlof van zes maanden wordt wettelijk geregeld. Naast betaald ouderschapsverlof, kan een ouder/verzorger 1 jaar onbetaald verlof opnemen.

* Projecten die de toegankelijkheid van kinderopvang vergroten, m.n. voor kinderen uit etnische groepen, worden gestimuleerd.

WELZIJN

Groen Links is van mening dat welzijn in belangrijke mate bepaald wordt door de maatschappelijke omstandigheden waarin mensen leven. Welzijnswerk dient dan ook gericht te zijn op verbetering van die omstandigheden, emancipatie en zelforganisatie. De noodzaak van een actief en samenhangend welzijnsbeleid op rijksniveau is eerder groter dan kleiner geworden. Vrije tijd als gevolg van werkloosheid en vervroegde pensionering, emancipatie van groepen als bejaarden, vrouwen en culturele minderheden, de slechte maatschappelijke positie van jongeren en hun grote behoefte om in arbeid, wonen en cultuur een eigen weg te kiezen, het bestaan van racisme en vooroordelen, dwingen de overheid tot een beleid dat daarop inspeelt, mensen kansen biedt en hen verder brengt.

Het streven naar meer kwaliteit en efficiency in het welzijnswerk – d.m.v. een systematische toetsing van de gestelde doelen aan de resultaten – is zeker acceptabel. Maar de verlaging van de rijksbijdragen in het kader van de Welzijnswet – zoals door het CDA/VVD-kabinet in de laatste jaren is gerealiseerd – staat haaks op de door ons bepleite versterking van het welzijnswerk en moet dus worden teruggedraaid.

Zorg voor mensen die dat nodig hebben, is een vorm van arbeid. Misschien wel de meest fatsoenlijke vorm van arbeid die er is; dus moet die ook goed betaald worden. Niet alle, maar wel veel werk dat nu door vrijwilligers wordt gedaan, moet gewoon (weer) betaald worden.

Daarom wil Groen Links:

* Realisatie van een geïntegreerd aanbod van welzijnsvoorzieningen op gemeentelijk of buurtniveau. Daarnaast dient waar nodig ruimte gemaakt te worden voor categoraal welzijnswerk voor specifieke groepen zoals migranten en jongeren.

* Vaststelling in wettelijke eisen van de (fysieke) toegankelijkheid van algemene instellingen en voorzieningen.

* Voorrang voor activiteiten gericht op educatie,

vorming en scholing, bestemd voor vrouwen en migranten.

* Speciale aandacht voor verzetsgepensioneerden en vervolgingsslachtoffers; aan hun rechten en inkomen mag niet worden getornd.

* Uitbreiding en verbetering van de voorzieningen voor ouderen, met name van verzorgingstehuizen. Het is onaanvaardbaar dat ouderen steeds ouder en gebrekkiger moeten zijn om voor een plaats in een verzorgingstehuis in aanmerking te komen. Daarnaast dienen de mogelijkheden om langer zelfstandig te kunnen wonen, vergroot te worden. Aangepaste vormen van ouderenhuisvesting, wijk- en dienstencentra, maaltijdvoorziening en alarmsystemen en een voldoende capaciteit van gezinszorg en wijkverpleging, zijn daarvoor onontbeerlijk.

HUISVESTING

Door bezuinigingen en het terugdringen van overheidsbemoeienis heeft de CDA/VVD-regering het streven naar betaalbare en kwalitatief verantwoorde huisvesting voor iedereen overboord gezet. In de visie van Groen Links dient dat beleid omgebogen te worden: de overheid moet zorgen voor voldoende aanbod en eerlijke verdeling van woonruimte, en een eind maken aan de schrikbarende stijging van woonlasten in de huursector. Vooral bij de stadsvernieuwing moet ervoor gewaakt worden, dat deze geen exclusieve zaak voor hogere inkomens wordt.

Daarom wil Groen Links:

* Een forse verhoging van het bouwprogramma en renovatieprogramma's voor betaalbare sociale huurwoningen.

* Extra aandacht voor jongerenhuisvesting in het huisvestingsbeleid. Er wordt meer gebouwd voor één en tweepersoonshuishoudens, er worden meer mogelijkheden gecreëerd voor het bouwen van diverse vormen van groepshuisvesting, een sociale kamermarkt wordt tot stand gebracht, o.a. door woningcorporaties. Ook het bouwen van gemakkelijk aanpasbare woonruimte wordt gestimuleerd.

* Verlaging van de aanvangshuren door te stoppen met de jaarlijkse vermindering van subsidie in de nieuwbouw en door de bouwkosten te drukken:
- alle woningbouw komt onder het lage BTW-tarief, een sociale huurwoning wordt vrijgesteld van BTW.
- het rentepercentage wordt lager dan de marktrente en bij voorkeur gekoppeld aan rijkslening en anders in de vorm van een verplichte belegging van banken en verzekeringsmaatschappijen.
- de grondkosten worden lager door de grond in stedelijke gebieden in gemeenschapshanden te brengen en tegen lage erfpacht beschikbaar te stellen.

* Een actief beleid om de stijgende woonlasten terug te dringen. Dat betekent afschaffing van de huurharmonisatie, geen reële jaarlijkse huurverhoging.

* Om een einde te maken aan de onaanvaardbare situatie dat de laagste inkomens relatief de hoogste woonlasten betalen en mede daardoor in een uitzichtloze positie komen, moet de huursubsidie drastisch verbeterd worden:
- herstel van de normhuurquota's
- afschaffing van kwaliteitskortingen
- tabellen doortrekken tot de allerlaagste inkomens, het afschaffen van de jongerentabel
- het invoeren van de huursubsidieregeling voor kamerbewoning
- aan de ongelijke behandeling van huur- en koopsektor dient een eind te komen, daarom een progressieve beperking van de belastingvoordelen voor eigen huisbezitters.

* Naast het realiseren van voldoende en betaalbare woningen de rechten van bewoners veilig stellen.
- volledige handhaving van huurbescherming, dus ook voor hogere huren, geen gedoogplicht bij woningverbetering, geen huurverhoging bij groot onderhoud
- sterkere positie van huurders
- de anti-kraakmaatregelen in de huidige leegstandswet worden ingetrokken; gemeenten houden een leegstandsregister bij en gaan in principe na 6 maanden leegstand tot vordering over. Verruiming van de financiële en juridische mogelijkheden voor legalisatie van kraakpanden.

* Opdrachtgevers en gemeenten moeten de ruimte krijgen om de kwaliteit van het wonen te bevorderen. Aantrekkelijke en veilige woningen en een goede woonomgeving, woonvormen die bij verschillende leefstijlen passen en speciale aandacht voor het wonen van ouderen zijn enkele belangrijke zaken die Groen Links wil stimuleren.

RUIMTELIJKE ORDENING

Bij de uiteindelijke bestemming van de schaarse ruimte geven economische belangen vaak de doorslag. De vierde Nota Ruimtelijke Ordening is er vooral op gericht voorwaarden te scheppen om de concurrentiepositie van het bedrijfsleven te versterken.

De inrichting van de ruimte, zoals Groen Links die voorstaat, is erop gericht een zodanige integratie van wonen, werken en recreëren te bereiken dat er een minimum aan verkeersruimte en -bewegingen nodig is. Milieu-, sociale en veiligheidsoverwegingen pleiten daarvoor.

Daarom wil Groen Links het volgende:

* Inspraakprocedures moeten al onmiddellijk starten bij de planvorming en moeten ruimte geven voor ideeën en alternatieven voor alle betrokkenen.

* Woongebieden en nieuwe recreatievoorzieningen komen binnen of aan de rand van steden tot stand en moeten goed met het openbaar vervoer bereikbaar zijn.

* Het groene hart van de Randstad Holland blijft open.

* Het Markermeer wordt niet ingepolderd.

* Het budget voor stads- en dorpsvernieuwing moet worden verruimd.

* Er komt een stringent vergunningenstelsel om de spreiding van bedrijfsvestigingen te realiseren.

* De zeggenschap over gebruik en beheer van grond komt in handen van rijk, provincie en gemeenten. Middels vereenvoudigde onteigeningsprocedures wordt gestreefd naar gemeenschapsbezit van grond, welke in erfpacht wordt uitgegeven.

Overheid, democratie en gelijke rechten

Democratische mensenrechten

Wanneer Groen Links gelijke rechten en gelijke behandeling voor iedereen, een milieuvriendelijke produktie en consumptie, een menswaardig inkomen voor iedereen en een actieve vredespolitiek als uitgangspunt voor haar optreden beschouwt, dan is zij niet zo naïef om te denken dat als je nou maar een overheid hebt die veel, zo niet alle bevoegdheden heeft, het allemaal wel in orde komt.
Het is onze stellige overtuiging dat de overheid wel de voorwaarden voor een dergelijke politiek moet scheppen, maar dat de invulling, het waarmaken ervan, slechts tot stand komt door de actieve bemoeienis en invloed van de mensen zelf. Daarvoor is nodig dat de terreinen waarop mensen zeggenschap kunnen uitoefenen, worden uitgebreid. Allereerst gaat het om het terrein van de economie: niet alleen het bestaan van de mensen, maar ook de mogelijkheden van de overheid om richting te geven aan de maatschappelijke ontwikkeling worden sterk bepaald door beslissingen die over de produktie van goederen en diensten worden genomen: investeringen, werkgelegenheid, arbeidsomstandigheden, inkomensverdeling en de bestemming van de opbrengsten van de produktie liggen nu nog veelal in de handen van enkelen, die daarover aan niemand verantwoording schuldig zijn. Daaruit blijkt dat de werking van onze democratie tekort schiet. Dat is niet alleen met of door de overheid op te lossen. Dat zou immers tot regelzucht leiden die alleen effectief is als de overheid op alle hoeken van de straat toeziet op de naleving. Het is ook een valse probleemstelling: als je niet alles wilt overlaten aan, of afhankelijk maken van het marktmechanisme, betekent dat niet automatisch dat je voor de overheid als regelaar van het maatschappelijk verkeer kiest. Er is meer op aarde dan markt of overheid: de mensen zelf beschikken over tal van organisaties die heel wel een belangrijke rol kunnen spelen in het proces van menings- en besluitvorming over tal van zaken: vakbonden, woningcorporaties, huurdersverenigingen, bewonersorganisaties, medezeggenschapsorganen, ondernemingsraden, levensbeschouwelijke organisaties, etc.
Oftewel: democratie is veel meer dan een formele overheid!

Daarom wil Groen Links het volgende:

* Niet-Nederlanders die langer dan 2 jaar duurzaam in Nederland verblijven, krijgen actief en passief kiesrecht op alle niveaus. Een uitzondering geldt voor buitenlands diplomatiek en militair personeel.

* Discriminatie op grond van ras, huidskleur, levensbeschouwelijke overtuiging, sekse, seksuele voorkeur, leeftijd of op welke grond dan ook, wordt actief bestreden. Groen Links zal het initiatief nemen tot een algemene Wet op gelijke behandeling, zonder uitzonderingsbepaling.

* Uitbreiding van democratie naar terreinen en ook naar vormen. Volledige openbaarheid en decentralisatie van bestuur. Dat betekent meer financiële armslag voor lagere overheden (o.a. 100% vergoeding bijstandskosten; geen uitbreiding eigen belastinggebied), overdracht van bevoegdheden naar zelforganisaties van direkt betrokkenen, meer zeggenschap voor ondernemingsraden, versterking van de positie van consumenten- en patiëntenorganisaties, invoering van een vorm van referendum.

* Het vreemdelingenbeleid moet humaner worden. Groen Links vindt de huidige vreemdelingenwet te stringent en zal optreden tegen de verslechteringen in de nieuwe wet, die bij de Tweede Kamer is ingediend. Groen Links komt op voor verbetering van de positie van gemengde relaties en gezinsherenigden, voor een zelfstandige verblijfstitel voor hen die vanwege een relatie (huwelijk of anderszins) een verblijfstitel aanvragen, en is solidair met illegalen. Bij afwijzing van een verzoek om een verblijfstitel dient een beroepsmogelijkheid open te blijven.

Groen Links

Het verblijf in Nederland dient niet afhankelijk te worden gemaakt van werk, inkomen of een verdienende partner of ouder; jongeren vanaf 16 jaar en gehuwde vrouwen hebben recht op een zelfstandige verblijfsvergunning.

* De in Europa wonende migranten dienen bij het wegvallen der binnengrenzen niet met allerlei visabepalingen geconfronteerd te worden. Wie eenmaal een verblijfstitel voor Nederland of een ander EG-land heeft, moet vrij kunnen reizen binnen het nieuwe Europa.

* Groen Links zal alles in het werk stellen om een identificatie- en legitimatieplicht tegen te houden.

* Een humaan en ruimhartig toelatings- en opvangbeleid voor vluchtelingen die, als persoon of als lid van een groep, bloot staan aan vervolging, onderdrukking of oorlogsgeweld. Asielrecht voor vluchtelingen die vervolgd worden op grond van ras, huidskeur, levensbeschouwelijke overtuiging, sekse, seksuele voorkeur en dergelijke.

* Groen Links streeft naar een drastische verhoging van het percentage vrouwen en migranten in vertegenwoordigende lichamen en in het openbaar bestuur.

* Versterking van de positie van gemeenteraden en Provinciale Staten: uitbreiding van bevoegdheden; verkiezing van burgemeesters en commissarissen der koningin door gemeenteraden resp. provinciale staten; positieverbetering voor raads- en statenleden; invoering van het duowethouderschap; meer ondersteunings- en onderzoeksmogelijkheden voor gekozenen. De funktie van de Eerste Kamer dient heroverwogen te worden. Een orgaan voor toetsing van wetgeving is nuttig en nodig, maar de vorm en samenstelling daarvan staat ter discussie.
Overigens is de PSP van mening dat erfelijke staatsfuncties in strijd zijn met democratische principes en dat de monarchie derhalve afgeschaft dient te worden.

* Bij voorkomen en bestrijden van criminaliteit dienen de grenzen van zorgvuldigheid scherp in acht te worden genomen: infiltratie, telefoontaps, anoniem dagvaarden, anoniem getuigen, legitimatieplicht, onbeperkt fouilleren en omkering van bewijslast zijn zaken die die grenzen overschrijden en daarom dienen te worden afgewezen.

* Een actieve bestrijding van seksueel geweld, daaronder mede begrepen anti-homoseksueel geweld en anti-lesbisch geweld, is noodzakelijk.

* Bescherming tegen inbreuken op democratische rechten en vrijheden: effectieve democratische controle van inlichtingen- en veiligheidsdiensten; een onafhankelijke klachtenprocedure voor politie-optreden. De taken van de politie moeten in eerste instantie gericht zijn op dienstverlening en preventie. Groen Links is tegen aparte gespecialiseerde of gemilitariseerde politieeenheden met vergaande bevoegdheden, zoals arrestatieteams en anti-terreur-brigades en bepleit een verbod op het gebruik en bezit van C.S.- en CN-gas en andere traangassoorten door de politie.
De democratische controle op het politie-optreden moet worden vergroot. Ten aanzien van het beleid op het gebied van openbare orde is de gemeenteraad het hoogste orgaan. De burgemeester behoort verantwoording af te leggen over het gehele politiebeleid en -beheer aan de gemeenteraad.

* Een verbod op particuliere bewakings- en veiligheidsdiensten.

* Voor iedereen toegankelijke en betaalbare rechtshulp; volledige handhaving van bezwaar- en beroepsmogelijkheden tegen overheidsbeslissingen. Jongeren tussen de twaalf en achttien jaar hebben recht op eigen rechtshulp.

* Legalisering van het gebruik van drugs. Het verhandelen en verstrekken van drugs moet door de overheid strak georganiseerd en gecontroleerd worden. Groen Links is voor een harde bestrijding van de illegale handel in hard drugs. Groen Links wil een gedifferentieerd drugsbeleid dat onderscheid maakt tussen hard en soft drugs voor wat betreft preventie, voorlichting en hulpverlening. Dit beleid moet gericht zijn op vermindering van het druggebruik door onderstreping van de risico's, tegengaan van criminalisering van gebruikers en het opzetten van goede opvang- en afkickmogelijkheden. Op internationaal nivo streeft Nederland naar decriminalisering van druggebruikers, het hard bestrijden van de illegale handel, legalisering en internationale controle van de distributie.

* Er moet een wettelijke regeling voor euthanasie komen, waarin de persoonlijke keuzevrijheid bepalend is en gegarandeerd wordt en het levensbeëindigend handelen, onder nadere bepalingen van zorgvuldig medisch handelen, niet strafbaar wordt gesteld.

Een verscherpte wetgeving en een actiever vervolgingsbeleid op basis waarvan de rechter racistische organisaties kan verbieden en ontbinden.

* De vijfde mei moet als nationale feestdag een

vrije dag worden voor iedereen. Naast koninginnedag en als bijdrage aan de Europese integratie wordt 1 mei een vrije dag.

* Het recht op staking moet in de grondwet worden vastgelegd.

* Gewetensbezwaren in werksituaties worden gerespecteerd.

* Die vormen van buitenparlementair verzet die geweldloos zijn en als doel hebben wezenlijke belangen of principiële zaken aan de orde te stellen, zijn geoorloofd en mogen niet gecriminaliseerd worden. Bovendien ondersteunt Groen Links die vormen van buitenparlementair verzet die in de lijn van dit programma liggen.

* Adoptie wordt ook mogelijk voor andere relatievormen dan het traditionele gezin, zoals homo- en lesbische paren. Dit moet ook gelden voor alleenstaanden.

* Ook ouderschap van alleenstaande(n), lesbische vrouwen en homoseksuele mannen wordt wettelijk mogelijk gemaakt. De sperma-donor mag geen rechten ontleend krijgen aan de hand van het huidige gezins- en familierecht.

* Meer openheid en betere controle op het gebied van nieuwe technologie. De ontwikkeling op het terrein van technologie roept principiële vragen op. De toegankelijkheid van die ontwikkelingen, de bescherming van de privacy en de democratische controle erop komen in het gedrang. Maximale openheid en controle, zowel door democratische organen als door direct betrokkenen, is vereist. Toetsing van ontwikkelingen dient plaats te vinden met als criterium de bescherming van mens en milieu.

* Genetische manipulatie met generatie-overstijgend effect moet niet worden toegestaan. Alleen wanneer deze een medisch-therapeutisch effect beoogt, zou genetische manipulatie kunnen worden toegelaten. Daar dit onderscheid nog nauwelijks te maken is, bepleit Groen Links een moratorium van vijf jaar.

Om de kwaliteit van het bestaan

Sociaal-culturele mensenrechten

Persoonlijke zelfstandigheid, democratisering, geweldloosheid, creativiteit, verdraagzaamheid en emancipatie zijn trefwoorden voor de kwaliteit van de samenleving die Groen Links voor ogen heeft. Het zelfstandig tot ontplooiing komen middels een gelijkwaardige bereikbaarheid voor iedereen van werk, opleiding en voorzieningen, is een omschrijving van die kwaliteit. Belangrijke voorwaarden hiervoor zijn een woon- en werkomgeving waarin de macht tot het nemen van beslissingen een door alle betrokkenen gedeelde macht is. De emancipatie van vele groepen in onze samenleving moet niet alleen door noodzakelijke regelgeving, maar ook door strijd en solidariteit afgedwongen worden.
Groen Links gelooft niet in 'de nieuwe mens', maar wel in de golfslag van een maatschappelijke ontwikkeling die kan leiden tot een aanmerkelijke verbetering van onderlinge menselijke verhoudingen.
Maar dan moet het CDA/VVD beleid van eenzijdige bezuinigingen, vergroten van sociale tegenstellingen en verloedering van immateriële zaken fundamenteel worden omgebogen.
Elders in dit programma worden al de belangrijke economische voorwaarden voor zo'n ander beleid geschetst: arbeidstijdverkorting, inkomensnivellering, herverdeling van betaald en onbetaald werk en een geïndividualiseerd stelsel van sociale zekerheid en belastingen. Maar dat is niet voldoende. Er is meer nodig opdat mensen zelfvertrouwen opbouwen, weerbaar worden en hun verbeelding de vrije loop laten.

FEMINISERING/EMANCIPATIE

* Hoewel de tweede feministische golf een groot aantal veranderingen ten goede teweeg heeft gebracht, zijn we nog ver af van een gefeminiseerde samenleving. Er bestaan nog vele vormen van directe en indirecte discriminatie: kostwinnersbevoordeling, lage status deeltijdwerk, familierecht, arbeidsrecht, onderwijs, gezondheidszorg en ongewenste intimiteiten op de werkplek. De directe discriminatie moet bestreden worden door een zorgvuldige individualisering van alle wetgeving, die elk wettelijke achterstelling van vrouwen en ongehuwden teniet doet. De indirecte discriminatie, die veroorzaakt wordt door machocultuur en heteronormen, moet, naast de hiervoor genoemde veranderingen in wetgeving, vooral bestreden worden via emancipatoir onderwijs, zelforganisatie en een feminisering van alle maatschappelijke terreinen, van politie tot sport en van wijkraad tot Tweede Kamer.

* De vele groeperingen die opkomen voor hun eigen emancipatie moeten volwaardig aan alle aspecten van het maatschappelijk leven deel kunnen nemen. Dit houdt in dat zelforganisaties van ouderen, gehandicapten, lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, jongeren, vrouwen en migranten recht hebben op faciliteiten, structurele beleidsbeïnvloeding en zonodig aangepaste culturele, vervoers-, gezondheids- en woonvoorzieningen.

* De bewindspersoon voor emancipatie moet een vrouw zijn.

MEDIA

* Pluriformiteit is een belangrijke pijler voor de vrijheid van meningsuiting. Omdat monopolieposities hiermee op gespannen voet staan, moeten mediaconcentraties wettelijk verboden worden.

* Er moet een doeltreffende regeling voor steunverlening aan zelfstandige dagbladen komen, zodat een pluriforme pers zonder afhankelijkheid van adverteerders mogelijk is.

* De vaste boekenprijs blijft gehandhaafd met toepassing van het 0% BTW-tarief.

* Groen Links is voorstander van een publiek omroepbestel.

* De komst van commerciële televisie mag er niet toe leiden dat het uitgangspunt van pluriformiteit in het geding komt. Verdere uitbreiding van reclame wordt afgewezen. Reclame-opbrengsten

worden gespreid over nationale, regionale en lokale omroepen. Lokale en regionale omroepen moeten meer mogelijkheden krijgen.

SPORT & RECREATIE

* De actieve en passieve sportbeoefening vervult een belangrijke rol in de ontspanning van veel mensen. De overheid heeft de taak om sportvoorzieningen beschikbaar te stellen, met name ook voor de recreatieve sportbeoefening.

* Sterk milieuvervuilende en dieronvriendelijke sporten dienen verboden te worden.

* Gehandicapten worden door financiële en facilitaire maatregelen in staat gesteld te sporten.

* Om excessen bij voetbalwedstrijden te voorkomen, wordt de verkoop van alcohol op en rond de velden verboden en een wettelijke verplichting tot het hebben van alleen zitplaatsen voor het betaald voetbal ingevoerd.

KUNST

De kwaliteit van de samenleving wordt in belangrijke mate bepaald door de ruimte die ze biedt aan kunst en cultuur.
De inspirerende en verrijkende invloed hiervan is van onschatbare betekenis voor mens en maatschappij. Ze verruimt de blik, inspireert de hersenen en prikkelt de verbeelding. Die invloed wordt versterkt als aan een aantal basisvoorwaarden wordt voldaan, die een veelzijdiger aanbod mogelijk maken.

* Groen Links pleit voor een forse verruiming van het kunstbudget op de rijksbegroting. Dit mede ten dienste van uitbreiding van werkfaciliteiten en bestaanszekerheid voor kunstenaars; voldoende, regionale gespreide, podia; oefenruimtes en kunstopleidingen. In dat kader past:
- een goede beroepskostenregeling voor kunstenaars, uitgevoerd via één loket van het Voorzieningsfonds voor kunstenaars en toegesneden op de totale beroepsgroep.
- een erkenning van het beroep van kunstenaar door toelating tot de regeling (kleine) zelfstandige ondernemers.

* Door het kabinet Lubbers zijn prioriteiten verlegd van traditionele kunstuitingen naar vernieuwende en controversiële uitingen. Maar omdat dit binnen een gelijkblijvend budget is gebeurd, is er nog steeds sprake van een schrale situatie. Stimulering van experimenten is derhalve een eerste vereiste. Dit geldt ook voor culturele initiatieven van migranten.

* Een brede kunstzinnige vorming moet gevoed worden door bereikbare basisvoorzieningen. Derhalve pleit Groen Links voor gratis lidmaatschap van bibliotheken en een gratis museumjaarkaart. Daarnaast dient kunstzinnige vorming grotere aandacht te krijgen binnen het basisonderwijs.

* Amateurkunst-beoefening en jongerencultuur zijn een belangrijke voedingsbodem voor een culturele traditie. Van volkstoneel tot muurschildering. Het is de taak van de overheid om die faciliteiten te bieden, waardoor deze kunstbeoefening tot in alle uithoeken van zijn bestaan kan bloeien.

* Staatsprijzen voor kunst worden uitgereikt op aanbeveling van onafhankelijke jury's. Hun voordracht is bindend.

* Er moet een Ministerie van Cultuur komen, waar kunsten, wetenschappen en media onder vallen.

Financiële paragraaf

Na de vaststelling van 'Verder Kijken' heeft een werkgroep van economen uit de achterban van Groen Links dit programma doorgerekend en een 18 pagina's tellende financiële toelichting geschreven. Deze toelichting is op aanvraag verkrijgbaar bij het campagnebureau Groen Links.
In deze paragraaf vindt u de conclusies.

In dit verkiezingsprogramma is aangetoond dat – ondanks de opbloei van de internationale en dus ook Nederlandse economie – de erfenis van de regering Lubbers in onze ogen zorgwekkend is. Er is sprake van nieuwe armoede, de milieuproblemen worden onvoldoende aangepakt en de werkloosheid is nog steeds onaanvaardbaar hoog.
Een ander beleid is dringend noodzakelijk. Er moet veel worden hersteld.

Dat andere – door Groen Links noodzakelijk geachte – beleid kost veel geld. De financiële toelichting bij het programma 'Verder Kijken' laat zien hoe dat kan worden gefinancierd. Die financiering gebeurt voornamelijk door een andere verdeling van de lasten en niet door de overheid meer te laten lenen. Ook Groen Links vindt het nodig dat het financieringstekort binnen de perken blijft. Evenmin als wij de komende generaties willen confronteren met onze milieuvernietiging, willen wij ze opzadelen met nauwelijks te dragen rentelasten.

De economische groei van de laatste jaren is door CDA en VVD bijna volledig toebedeeld aan de winsten en de hogere inkomens. Het gaat de aandelenbezitters en veelverdieners dan ook voor de wind. Ondanks die eenzijdige bevoordeling heeft men het voortdurend over de 'smalle marges' waarbinnen de politiek kan opereren. De andere partijen houden vast aan de stelregel, dat de collectieve sector, afgezien van inflatie, niet mag groeien.
Groen Links is op dit punt realistischer. Een verantwoord beleid gericht op selectieve economische groei, milieubehoud en een substantiële verbetering van de koopkracht van de sociale uitkeringen kan binnen die stelregel niet worden gerealiseerd. Een zekere uitbreiding van de collectieve sector is met zoveel noodzakelijke taken onvermijdelijk. Overigens komen de collectieve lasten van het Groen Links programma dichter in de buurt van de indertijd door het CDA geïntroduceerde 'Bert-norm' (60%) dan het CDA zelf.

Naast het door het CPB veronderstelde 2,5% groei-scenario geeft Groen Links – als enige – ook een financieel beeld voor een situatie met lagere selectieve economische groei. Het CPB merkt in haar werkdocument 27 terecht op dat de (boekhoudkundige) exercitie geen terugkoppeling kent naar het economisch systeem. De andere partijen gaan ten onrechte zonder enige discussie uit van de door het CPB veronderstelde continuering van de bestaande trend. Het is moeilijk te bepalen welke invloed een beleid gericht op een duurzame economische ontwikkeling in kwantitatief opzicht zal uitoefenen op de groei. Groen Links acht het niet verantwoord om een lagere groei buiten beschouwing te laten. Daarom is in de financiële toelichting ook een scenario met de lage groei van 1% opgenomen. Groen Links presenteert dus twee varianten. In de eerste variant wordt uitgegaan van de door het CPB veronderstelde 2,5% economische groei. In de tweede variant wordt rekening gehouden met de mogelijke gevolgen van een duurzame economische ontwikkeling. De door ons bepleite selectieve economische groei kan lager worden dan 2,5%. Om een indicatie te geven rekenen wij in de tweede variant met een groei van 1%.
In onderstaande varianten zijn de belangrijke punten van het Groen Links programma opgenomen. Budgettair neutrale zaken en enkele kleinere kostenposten zijn buiten beschouwing gelaten. Daar staat tegenover dat sommige inverdieneffecten in de financiering niet zijn meegerekend. In beide

varianten is de ruimte bij gelijkblijvende collectieve uitgavenquote uiteraard verschillend. Dat staat hieronder aangegeven.

Variant 1: 2,5% groei.

Het uitgangspunt van het CPB dat het financieringstekort tot 1994 met 2% van het nationaal inkomen wordt teruggebracht, legt een beslag op de beschikbare ruimte van 12,1 miljard (N.B. De cijfers van het werkdocument 27 zijn op grond van het betreffende persbericht van EZ bijgesteld).

GROEN LINKS volgt in het belang van solide overheidsfinanciën dit uitgangspunt; met name om verdere verdringing van zinvolle overheidsbestedingen door rentelasten te voorkomen. In de berekeningen zijn de overheid en de sociale verzekeringen samengenomen.

Het CPB rekent met een, in vergelijking tot 1990, constant blijvend aandeel van de collectieve sector. Op de bij deze veronderstelling beschikbare ruimte van 47,5 miljard gulden komen in mindering de reeds vastgelegde posten voor de komende jaren (toegelicht in werkdocument 27 van het CPB). Een extra ruimte van 1,6 miljard uit de sociale fondsen wordt benut.
Dit leidt tot het volgende beeld:

Ruimte bij gelijkblijvend aandeel collectieve sector	47,5 mrd
Af:	
* reductie financieringstekort	-12,1
* kosten reeds overeengekomen beleid	-16,0
* extra uitgaven (ontwikkelingssamenwerking, gemeenten/provincies, verkeer/vervoer e.a.)	-2,4
Bij:	
* ruimte sociale fondsen	+ 1,6
Resterende ruimte	18,7

Dit bedrag is het uitgangspunt voor de weergave van de financiële consequenties van het nieuwe beleid en herschikkingen in variant 1. Zie tabel 1.

Variant 2: 1% groei.

In deze variant wordt uitgegaan van 1% reële economische groei; nominaal 3% i.p.v. 4,5%. Omwille van de vergelijkbaarheid gaan we uit van dezelfde inflatie als in variant 1 (2% per jaar).
Wij veronderstellen voorts dat de volumegroei verdeeld is over 0,5% werkgelegenheidsgroei en 0,5% productiviteitsstijging. Evenals in werkdocument 27 stellen wij de incidentele loonstijging gelijk aan de productiviteitsstijging (0,5%) en de contractloonstijging gelijk aan de inflatie (2%). In deze variant achten wij het, mede gelet op de noodzakelijke milieu-investeringen, aanvaardbaar dat het financieringstekort in een lager tempo daalt, nl. met 1% van het NNI tot en met 1994.
Omdat de werkgelegenheid autonoom minder toeneemt dan in variant 1 zijn de extra lasten opgenomen voor uitkeringen in verband met werkloosheid.

Van de beschikbare ruimte bij een gelijkblijvend aandeel van de collectieve sector (die 2/3 deel is van de ruimte in variant 1) worden derhalve de volgende posten afgetrokken (in miljarden guldens):

Ruimte bij gelijkblijvend aandeel collectieve sector	31,6
Af:	
* reductie financieringstekort (met 1% ipv 2%)	-5,2
* kosten reeds overeengekomen beleid	-16,0
* extra uitgaven (ontwikkelingssamenwerking, gemeenten/provincies, verkeer/vervoer e.a.)	-2,4
* lasten door lagere groei en minder werkgelegenheid	-0,9
Resterende ruimte	7,1

In vergelijking tot variant 1 (met 2,5% groei) is de ruimte dus 18,7 – 7,1 = 11,6 mrd kleiner. Dit bedrag is het uitgangspunt voor de weergave variant 2, eveneens in tabel 1.

Financiële vertaling van het programma van GROEN LINKS.

In tabel 1 wordt het overzicht gegeven van de gevolgen van onze voornaamste programmapunten voor de collectieve uitgaven en inkomsten. Daarbij zijn de varianten 1 en 2 (met 2,5 resp 1% volumegroei) naast elkaar weergegeven. Terwille van de overzichtelijkheid zijn voor variant 2 alleen de bedragen vermeld die afwijken van die in variant 1. Toelichting per onderdeel wordt gegeven in hoofdstuk 4. Posten die een lastenverzwaring inhouden zijn met een * aangeduid.

Tabel 1: Ontwikkeling collectieve uitgaven en inkomsten in 1994 in miljarden guldens in twee varianten (variant 1 met 2,5% groei; variant 2 met 1% groei)

	variant 1		variant 2	
	kosten	baten	kosten	baten
0. Beschikbare ruimte conform CPB		18,7		7,1
extra bezuiniging in 1% variant				1,9
1. Herstel van de koppeling				
- ambtenaren en trendvolgers	7,0			
- uitkeringsgerechtigden	5,1			
- kinderbijslag	0,5			
2. Sociale zekerheid				
- 15% extra voor de minima	7,7			
- optrekken WAO en WW naar 80%	2,0			
- optrekken uitkeringen 21/22 jarigen	0,2			
- extra belasting en premie-inkomsten		2,4		
3. Arbeidsvoorwaarden ambtenaren en trendvolgers				
- specifieke verbetering arbeidsvoorwaarden zorgsector	1,0			
- salarislasten ambtenaren	8,0			
- salarislasten trendvolgers	6,0			
- extra belasting en premie-inkomsten		5,6		
- minder uitkeringen (75.000)		1,4		
4. Aanvullend werkgelegenheidsbeleid				
- scholing en werkverruiming	0,5			
5. Milieu				
- energiebesparing	1,0			
- emissiebeperking	0,5			
- afval hergebruik	0,5			
- sanering (water-)bodems	1,0			
- natuurbehoud en rioleringen	1,0			
- opbrengst groentax netto		5,0*		7,3*
6. Verkeer				
- groentax autogebruik/bezit		0,9*		
- fiscale maatregelen		1,5*		
- uitbreiding openbaar vervoer	1,5			
- additioneel beleid	0,7			
- lagere uitgaven wegenbouw		1,0		
7. Defensie				
- geen reële groei		0,4		
- materiële exploitatie en invest.		2,6		
- conversie lopende investeringen		PM		

	variant 1		variant 2	
	kosten	baten	kosten	baten
8. Ontwikkelingssamenwerking				
- uitbreiding	2,4			
9. Onderwijs				
- opheffen knelpunten	2,1			
- studiefinanciering	1,0			
10. Volksgezondheid				
- invoering complete volksverzekering		0,6		
- afschaffing eigen bijdragen	0,2			
- uitbreiding zorg	0,6			
- specialisten/geneesmiddelen		1,0		
11. Volkshuisvesting				
- wijziging huurstelsel		2,9		
- extra huursubsidie	1,9			
- reductie/kwijtschelding BTW	0,9*			
- stadsvernieuwing	0,5			
12. Welzijn en Cultuur				
- kinderopvang/ouderschapsverlof	0,5			
- cultuur	0,2			
13. Diversen				
- ruimtevaart		0,3		
- landinrichting		0,3		
14. Fiscale maatregelen				
- verhoging vennootschapsbelasting		6,0*		5,0*
- verhoging huurwaardeforfait		1,8*		
- verhoging tarieven inkomstenbelasting		2,7*		
- aanpassing herenakkoord		1,1*		
- verhoging vermogensbelasting		1,5*		
- belastingfraude/reparatiewetgeving		1,0*		
- additionele stijging werkgeverspremies				4,2*
15. Ruimte lastenverlichting/sluitpost	4,2**		0**	
TOTAAL KOSTEN/BATEN	58,7	58,7	54,5	54,5

De uitgaven voor sociale zekerheid omvatten herstel koppeling, verhoging van de minima met 15%, optrekken van de WW en WAO van 70 naar 80% en verhogen van de uitkering van jongeren; samen per saldo 13,1 mrd gulden.
De uitgaven voor arbeidsvoorwaarden van ambtenaren en trendvolgers gaan uit van herstel van de koppeling, financiële ruimte voor 15% atv, en verbetering van arbeidsvoorwaarden in de zorgsector; samen 15,0 mrd gulden.
Investeringen in milieubeschermende voorzieningen bedragen direct ten laste van de overheid 4 mrd, terwijl de heffingen in het kader van het miliebeleid (groentax) netto 5 mrd opbrengen.
Daarnaast wordt op diverse terreinen nieuw beleid uitgezet (12,1 mrd) tegenover bezuinigingen op andere gebieden (9,1 mrd, waaronder defensie 3 mrd).
Behalve uit de beschikbare ruimte wordt dit programma gefinancierd uit lastenverzwaringen die vooral hogere inkomens, winst en vermogens treffen. De voorgenomen tariefsverlaging voor de hoogste schijven in het kader van Oort wordt ongedaan gemaakt, terwijl de vennootschapsbelasting wordt verhoogd. Dit is verantwoord met het oog op de sterke stijging van de winsten.

Christen Democratisch Appèl

Dr. Kuyperstraat 5
2514 BA Den Haag

Verantwoord Voortbouwen

CDA

I. Ten geleide

Het verkiezingsprogramma 'Verantwoord Voortbouwen' is in de periode augustus 1988 – mei 1989 opgesteld door een door het partijbestuur van het CDA ingestelde commissie onder voorzitterschap van drs. F.J.M. Werner. Aan deze commissie werd verzocht de resultaten van de partijpolitieke discussies van de laatste drie jaar, de resoluties en vooral de inhoud van de CDA-visie op de Verantwoordelijke Samenleving in het ontwerp-programma te verwerken en gestalte te geven.

De commissie bestond uit de volgende personen: drs. F.J.M. Werner, voorzitter; mevrouw mr. P.C. Lodders-Elfferich, vice-voorzitter; dr. E. Bleumink, drs. J.D. Gabor, prof.mr. P. de Haan, mevrouw H.P.G.M. Houben-Sipman, drs. A.A.M. Jacobs, prof.dr. A.M.J.J. Kolnaar, mevrouw mr. I. Michiels van Kessenich-Hoogendam, prof.dr. L.F. van Muiswinkel, drs. J.J.M. Penders, leden; drs. A.M. Oostlander, rapporteur, mr.drs. J.P. Balkenende, co-rapporteur; drs. C. Bremmer, dr. B. de Vries, drs. W.G. van Velzen, adviserende leden.
De commissie werd terzijde gestaan door de volgende sectorrapporteurs: drs. Th.B.F.M. Brinkel, mr. J. Fijen, mr. J. Houben, drs. A. Klink, drs. C.J. Klop, drs. D. Louter, mevrouw drs. E.J.D. Sikking-Heintzbergen, drs. C.J.G.M. de Vet en mevrouw mr. Y.E.M.A. Timmerman-Buck.

Na publikatie van het concept-programma op 30 mei 1989 is het concept binnen de afdelingen van het CDA bediscussieerd. De uiteindelijke tekst is vastgesteld door de bijzondere partijraad van het CDA op 14 en 15 juli te Bussum.

Elk hoofdstuk vangt aan met een inleiding. Deze inleiding wordt steeds afgesloten met hoofdaccenten voor de desbetreffende beleidssector. Per afzonderlijke paragraaf per hoofdstuk is een hoofdartikel opgenomen. Dit artikel geeft de hoofdrichting aan van het betreffende onderwerp.

Het adres van het CDA-secretariaat is:
Dr. Kuyperstraat 5
2514 BA Den Haag
telefoon: 070-924461
telefax: 070-643417
telex: 31050
giro: 137000

Den Haag, juli 1989

Aan het eind van dit program is een uitgebreide inhoudsopgave opgenomen alsmede een artikelsgewijze verwijzing naar de bepalingen die betrekking hebben op de doelgroepen, die in hoofdstuk VI worden genoemd.

Inleiding

Het CDA beschouwt de jaren '90 als een uitdaging. Het beleid dat in de afgelopen jaren is gevoerd, heeft het fundament voor het aanpakken van problemen in de komende kabinetsperiode versterkt. De aanpassingen die nodig waren, hebben een forse krachtsinspanning van overheid en samenleving gevergd. Dat is niet zonder resultaat gebleven. Het CDA als partij heeft de afgelopen jaren intensief gediscussieerd over tal van vraagstukken. Er zijn beleidslijnen voor de toekomst ontwikkeld. Op basis hiervan streeft het CDA naar maatschappelijke vernieuwing. Die vernieuwing is nodig. De 'jaren '80' waren jaren van culturele verandering. Een overgangsperiode is ingezet. Overgang van een overbelaste verzorgingsstaat, met een aanzienlijke overheidsrol en een voortdurend groeiende collectieve sector, naar een ander type sociale rechtsstaat en een samenleving, met meer verantwoordelijkheden voor burgers en organisaties en met een overheid die zich sterker profileert op haar wezenlijke taken. Tegelijkertijd zijn er uiteraard tal van maatschappelijke vraagstukken, die om een oplossing vroegen en vragen zoals bevordering van de werkgelegenheid, gezondmaking van de overheidsfinanciën en zorg voor het milieu.
Nu, aan het eind van de jaren '80 en aan het begin van de jaren '90 kan al worden geconstateerd dat mede onder invloed van het CDA-beleid op veel terreinen vooruitgang is geboekt. Sinds 1985 werden elk jaar gemiddeld 90.000 mensen méér aan werk geholpen, het financieringstekort werd overeenkomstig het in 1986 uitgezette schema teruggebracht, de aandacht voor ecologische en sociale vraagstukken is versterkt en het appèl op maatschappelijke krachten heeft geleid tot een grotere consensus over een 'meer verantwoordelijke' samenleving. De opgaven voor de jaren '90 kunnen – dankzij deze vooruitgang – beter worden aangepakt.
Het gaat daarbij om het herstel van het milieu èn om de versterking van de Nederlandse economie; om een baan voor werkzoekenden èn om technologische vernieuwing. Het gaat om een verdere gezondmaking van de overheidsfinanciën èn om een extra inspanning voor een kwalitatief hoogstaand onderwijsstelsel dat toegesneden is op de verscheidenheid van gaven van leerlingen. Onze maatschappij kent nog altijd zwakke groepen die naar de marge van de maatschappij worden gedrongen en tegelijkertijd is er sprake van een consumentisme dat daaraan voorbijgaat. Onze samenleving moet actief en goed georganiseerd zijn, zodat mensen in staat zijn om zich maatschappelijk in te zetten. Zo'n samenleving heeft een goed overheidsbestuur nodig met een passende taakverdeling tussen de vier bestuurslagen, Europese Gemeenschap, Rijk, provincie en gemeente. Wij staan voor tal van nieuwe ethische problemen die de menselijke waardigheid raken en tegelijkertijd vergt de klassieke taak van criminaliteitsbestrijding een doeltreffender aanpak. De positie van de armste landen en het schuldenvraagstuk roepen om een oplossing, maar internationaal zijn er ook hoopvolle ontwikkelingen zoals in Oost- en Midden-Europa.
Een aantal van deze opgaven is niet nieuw. Maar de omstandigheden waarin naar oplossingen moet worden gezocht, ondergaan aanzienlijke veranderingen. Algemeen gesteld: het vertrouwen in de sturende rol van de overheid maakt plaats voor een bezinning op de kerntaken van de overheid en op de eigen verantwoordelijkheden van burgers en maatschappelijke organisaties. Vanuit de samenleving komen nieuwe initiatieven op en de roep om meer eigen beleidsruimte neemt toe. Dit alles betekent dat sommige marges voor overheidsbeleid kleiner blijken te zijn dan voorheen gedacht werd en tevens dat beleid in een ander, een internationaal, perspectief komt te staan. De geschetste ontwikkelingen zijn in veel sectoren waarneembaar: milieu, technologie, onderwijs, sociaal-culturele aspecten, e.d. Temidden van deze turbulente ontwikkelingen dient de politiek haar positie en haar visie op de samenleving te markeren. Het Christen-Democratisch Appèl doet dat door ondubbelzinnig te kiezen voor het perspectief van een *verantwoordelijke samenleving* . Dit verkiezingsprogram biedt daartoe de concrete beleidsaanzetten. De keuze voor een veelzijdig uitgewerkte en samenhangende maatschappijvisie komt ten goede aan de eenheid van het beleid. Zo'n maatschappijvisie is geen blauwdruk, maar geeft hoofdlijnen en processen aan. Het tot gelding komen van levensvisies, die mensen een houvast bieden, schept de morele en maatschappelijke voorwaarden voor de verwerkelijking van zo'n beleid.

Een verantwoordelijke samenleving is nodig om in te spelen op de opgaven voor de jaren '90, maar bovenal om recht te doen aan mensen conform de uitgangspunten die de inspiratie vormen van de christen-democratie: gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid.
Vanuit die intenties staan de volgende drie accenten in het CDA voorop, thema's die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn:
- het beroep op de mens;
- de inzet van maatschappelijke verbanden;
- de concentratie op de kerntaken van de overheid.

1. Het beroep op de mens

Het CDA doet een appèl op mensen. Mensen zijn naar God's beeld geschapen en hebben de opdracht gekregen om vorm te geven aan de oproep vanuit het Evangelie. De sociale inslag en ethische aanleg zijn wezenlijk voor het mens-zijn. Als burger is de mens drager van politieke verantwoordelijkheid. Die is nodig om de overheid op het rechte spoor te houden èn om handhaving van recht en wet een kans te geven. Zonder een sociaal en moreel bewuste burger houdt het recht geen stand. Mensen zijn daarom geen op zichzelf staande individuen, maar zij vullen elkaar aan en zij weten zich ten opzichte van elkaar verplicht. Zodoende geven zij samenhang aan een maatschappij waar mensen zich thuis kunnen voelen. De politiek heeft tot taak om voor die veelkleurige menselijke verantwoordelijkheid ruimte te scheppen. Volgens christelijke opvattingen moet de waardigheid van de mens met kracht worden benadrukt en beschermd. Dat houdt tevens in dat het CDA zich verplicht weet om in zaken van leven en dood een uiterst zorgvuldig beleid te voeren. Het is mensen niet gegeven om daarover vrijelijk te beschikken.

2. De inzet van maatschappelijke verbanden

Om de betekenis van het geschetste mensbeeld in praktijk te brengen, is het noodzakelijk dat in de komende jaren een beduidend groter gewicht wordt toegekend aan processen van verandering binnen onze samenleving. Waar mogelijk dienen taken en bevoegdheden in de samenleving zelf te worden gelegd: vermaatschappelijking. Er zal dus een zware wissel worden getrokken op het functioneren van organisaties en hun achterban. Door vermaatschappelijking kan recht worden gedaan aan de inspiratie en de ideële motieven van mensen en aan de eigen aard en dynamiek van maatschappelijke verbanden. De erkenning van de verantwoordelijkheid van organisaties in de samenleving staat niet op zichzelf, maar is ten nauwste verbonden met de manier waarop invulling aan verantwoordelijkheid wordt gegeven. Solidariteit en rentmeesterschap zijn geen louter door de overheid vast te stellen randvoorwaarden, maar behoren voluit te worden meegenomen in het beleid en de taken van niet-statelijke verbanden. Deze normering behoort in eerste instantie vanuit de samenleving zelf voort te spruiten. Zelf-regulering, krachtenbundeling, samenwerking, oog voor elkaar en elkaars belang, interne democratie, versterking van de greep van burgers op hun organisaties, tegenwicht biedende krachten. Deze en andere aspecten zijn bestanddelen van de verantwoordelijke samenleving die ons voor ogen staat.
Maatschappelijke organisaties zullen, nog meer dan reeds nu het geval is, verantwoordelijkheden moeten oppakken. Vele mogelijkheden dienen zich aan: actief milieubeheer door bedrijven en organisaties, toetsing en signalering van milieuschade, zelfbeheer en zelfbestuur in de volkshuisvesting, in het onderwijs, in de gezondheidszorg; buurtaktiviteiten ter voorkoming van criminaliteit, vaststelling van flexibele arbeidsverhoudingen per onderneming, meer verantwoordelijkheid voor de sociale partners, betrokkenheid van maatschappelijke organisaties bij ontwikkelingshulp en bevordering van de mensenrechten, enzovoorts.

3. De taken van de overheid in een verantwoordelijke samenleving

De verantwoordelijke samenleving kan niet worden 'geproclameerd'. Ze ontstaat ook niet uit een automatisch verlopende 'trend'. De verantwoordelijke samenleving moet worden opgebouwd. Dat vergt van de overheid een beleid dat:
- een realistische kijk ontwikkelt op wat een echte overheidstaak is, wat een door de overheid te financieren subsidiëren taak is en wat (vrijwel) geheel tot de taak van de samenlevingsorganisaties en burgers behoort;
- de overdracht van daarvoor in aanmerking komende taken naar maatschappelijke organisaties en naar de marktsector daadwerkelijk tot stand brengt, waarbij een zodanige wetgeving past waarin de diverse 'partijen' op een billijke wijze zonder elkaar te overheersen of te verdringen, hun eigen mandaat tot gelding kunnen brengen;
- de ontwikkeling van geïnspireerde organisaties – ook op Europees niveau – niet belemmert, maar bevordert;
- voorwaarden schept voor een soepel functionerende sociaal en ecologisch verantwoorde markteconomie.

Van de overheid mag worden verwacht dat zij haar kerntaken krachtig en op zorgvuldige wijze

ter hand neemt, dat haar beleid op sociale principes is gefundeerd, dat ze werk maakt van een goede herverdeling van taken, bureaucratie vermijdt en dat zij intern aan een verantwoorde bevoegdheidsverdeling gestalte geeft, waardoor de menselijke waardigheid tot haar recht komt.
Er zijn taken die tot het monopolie van de overheid behoren. Met name die waarbij overheidsdwang wezenlijk is zoals de bescherming van de interne en externe veiligheid. Voorts zijn er taken die van duidelijk publiek belang zijn en niet kunnen worden overgelaten aan de goedwillendheid van enkelen of zelfs van meerderheden in de maatschappij. Regelgeving ten gunste van het milieu, beheersing van het financieringstekort en het garanderen van vloeren in het bestaan zijn daarvan voorbeelden. Het CDA wil een verantwoord optredende overheid die voorkomt dat onze samenleving haar eigen welvaart vergroot ten koste van anderen. Dat betekent bijvoorbeeld dat er geen economische barrières mogen worden opgericht tegen de belangen van de arme landen en dat wij ons afvalvraagstuk niet mogen exporteren naar de Derde Wereld. En in eigen land zal de overheid haar taakverdeling met de maatschappij met beleid tot stand moeten brengen. Zo'n overheid zorgt intern voor een herverdeling van bevoegdheden die gepaard gaat met een billijke verdeling van middelen (bij decentralisatie) en met bijzondere aandacht voor de versterking van de democratische controle (zoals in de Europese Gemeenschap).
De verantwoordelijke samenleving heeft een verantwoordelijke overheid nodig. Daar past geen afschuifgedrag bij.
Het CDA heeft nimmer willen pleiten voor een terugtredende overheid als zodanig, maar wilde een anders optredende overheid, een overheid die zich vanuit het gerechtigheidsmotief concentreert op haar essentiële taken en op andere terreinen samenwerking en gedeelde verantwoordelijkheid zoekt. Die kerntaken vragen een extra inspanning. Ook in de jaren '90 moet de sociale rechtsstaat verder worden ontwikkeld. De overheid is schild voor de zwakken in de samenleving. Zij waarborgt de rechtsorde en ziet toe op de handhaving van zuivere rechtsbetrekkingen. Ze zet zich in voor een toereikende fysieke en maatschappelijke infrastructuur. Zij geeft gestalte aan de sociale grondrechten. En de overheid voert een stimulerend beleid om vermaatschappelijking metterdaad mogelijk te maken. De overheid dient in haar beleid rekening te houden met de verscheidenheid in ons land; zo is het een illusie te denken dat de problemen van grote steden en platteland zoveel gelijkenis vertonen dat ze in één handomdraai kunnen worden opgelost. Voorkomen moet worden dat het beleid verstart. Daarom moet steeds (van geval tot geval) worden nagegaan op welk overheidsniveau een bepaalde bevoegdheid het best kan worden uitgeoefend. De vraag is steeds: welke bevoegdheidsverdeling strookt het best met de eisen van gerechtigheid, solidariteit en rentmeesterschap.
In het overheidsbeleid moet worden voorkomen dat slechts één aspect de boventoon voert. Wij moeten er daarom voor waken dat het beleid slechts aan de hand van een abstracte index beoordeeld wordt. Steeds moeten we ons de concrete praktijk voor ogen houden. Een te omvangrijke collectieve sector heeft nadelen – dat heeft het verleden ons hardhandig geleerd. Maar tegelijkertijd moeten we oog hebben voor de uiteenlopende posten die de collectieve sector uitmaken en de effecten die zij op de maatschappij hebben. Een overmaat van wet- en regelgeving werkt verstarrend, maar wetten en regels kunnen ook zeer gewenst zijn. Er zijn uitgaven en regels die de zelfwerkzaamheid en het probleemoplossend vermogen van organisaties en van burgers bevorderen en beschermen; er zijn er die dat juist wegdringen. Er is een professionalisme dat de vrijwilliger wegduwt, onderwerpt of tot beunhaas verklaart; er is een professionele begeleiding die (grootscheepse) vrijwillige inzet juist mogelijk maakt. Op sommige gebieden zal de overheid niet kunnen terugtreden (milieubeleid, bekostiging regulier onderwijs, technische infrastructuur e.d.); op andere gebieden zijn veranderingen op het terrein van de verantwoordelijkheidsverdeling denkbaar (bijvoorbeeld in de sfeer van overdrachtsuitgaven: overheveling van werknemersverzekeringen naar de sociale partners, herijking van subsidies). De discussie over de collectieve sector en over de overheidsregulering dient derhalve te worden beheerst door de vraag naar de kerntaken van de overheid.

Maatschappelijke omgeving en CDA-beleid

Met het christen-democratisch mensbeeld, het pleidooi voor vermaatschappelijking en de toespitsing van de overheidsrol op haar kerntaken zijn de accenten aangegeven voor het door het CDA te voeren beleid in de komende jaren. Daarbij zal uiteraard terdege acht worden geslagen op een zich wijzigende maatschappelijke omgeving waarin beleid moet worden gevoerd. Die omgeving daagt ons uit tot herstel van onze leefomgeving, technologische vernieuwing, aanpassing aan demografische ontwikkelingen zoals vergrijzing, verantwoord inspelen op processen van internationalisering. Eén aspect verdient nog bijzondere aandacht omdat het de politieke agenda in toenemende mate zal bepalen. Het betreft de eenwording van de Europese markt tegen 1992. Deze heeft een belangrijke signaalfunctie: 'signaal' omdat reeds eerder belangrijke stappen zullen zijn gezet, terwijl uiteraard niet alle beslissin-

gen en maatregelen in 1992 zullen zijn afgerond. Niettemin zal ook Nederland de gevolgen van 'Europa 1992' voelen: de gemaakte afspraken zullen het nationale beleid beïnvloeden. Mede vanwege het toenemend belang van wet- en regelgeving van de Europese Gemeenschap zal de Europese overheid een democratische overheid moeten zijn.
'Europa 1992' is niet alleen een kwestie van en tussen overheden, maar heeft evenzeer betrekking op een versterking van maatschappelijke verbanden op Europese schaal. De Europese Gemeenschap is er niet alleen voor versterking van de economie. Zo'n eenzijdig Europa trekt het leven scheef. De EG dient daarentegen evenzeer recht te doen aan sociale en culturele pluriformiteit. Op EG-niveau zal een veelzijdig beleid moeten worden gevoerd. Dàt past bij onze visie op mens en samenleving.
De jaren '90 bieden een uitdaging voor de Nederlandse politiek. Het CDA wil die uitdagingen oppakken. Centraal staat het bouwen aan een *verantwoordelijke samenleving* . Dat betekent: een maatschappelijke, politieke en bestuurlijke vernieuwing die volledige inzet van burgers en maatschappelijke organisaties bevordert, het weefsel van de samenleving herstelt en versterkt en de uitvoering van de kerntaken van de overheid tot haar recht doet komen.
In dat kader moeten we:
1. Allereerst zorgen dat het succes van het herstelbeleid niet wordt aangetast. Dat betekent soberheid in de collectieve uitgaven, matiging in de arbeidskosten en het handhaven van voldoende dynamiek in de economie opdat versterking van het draagvlak en uitbreiding van de werkgelegenheid in het huidige tempo kan worden voortgezet.
2. Rentmeesterschap beoefenen. Dus een stevig begin maken met de schoonmaak van het vervuilde milieu en verandering van onze levenswijze en produktiemethoden. Rentmeesterschap houdt ook in dat we actief zijn bij de ontwikkeling van de Derde Wereld en bij de oplossing van internationale spanningen inzake de wapenbeheersing. Het gaat ons om een verantwoordelijke samenleving op wereldschaal.
3. Schild voor het zwakke zijn. Dat wil zeggen: behoud van de collectieve voorzieningen die wezenlijk zijn voor de bescherming en de ontplooiing van met name de kwetsbaren. Het gaat om werkgelegenheid, om integratie van mensen die uit de boot dreigen te vallen en het in stand houden van een veilige samenleving.
Zeker, sinds 1982 is veel in ons land ten goede gekeerd. Maar er is ook in de nieuwe periode veel te doen. Bij dat werk kan niemand worden gemist. Dus: samen verantwoord voortbouwen!

II. Milieu, ruimte en infrastructuur

Inleiding

Mens en Schepping

Aan de mens is de tweeledige bijbelse opdracht tot inrichting èn beheer van de schepping gegeven. Tussen beide activiteiten kan spanning ontstaan. Dat is ook terug te vinden in de Bijbel, namelijk waar de apostel Paulus uitroept dat tot nu toe de schepping in al haar delen zucht en in barensnood is.
Meer dan ooit moet de mens zich bewust zijn, ook in politieke zin, van de ernst van dit beeld van de lijdende schepping, in een tijd waarin het behoud van de aarde als geheel op het spel is komen te staan. Er is sprake van een wereldwijde milieucrisis die zijn weerga in de geschiedenis niet kent.
Milieu en economische ontwikkeling zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Op dit moment wordt de wereld geconfronteerd met zowel een milieucrisis als een ontwikkelingscrisis, die ten nauwste met elkaar samenhangen. 'Duurzame ontwikkeling' kan een goede benadering zijn om deze crises op te lossen. Dat is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheid in gevaar te brengen om ook in hùn behoeften te voorzien. Werken aan duurzaamheid gaat het nationale belang te boven. De verantwoordelijkheid voor het milieu op het internationale vlak is daarom groot, mede in relatie tot de ontwikkelingscrisis waarin nog steeds vele landen verkeren.
De gedachtengang omtrent een duurzame ontwikkeling, zowel in economisch als in ecologisch opzicht, sluit goed aan bij het kernbegrip rentmeesterschap dat het CDA hanteert. Bij het bewerken van de schepping moet de mens uiterst zorgvuldig te werk gaan, al was het maar omdat zij niet alleen de mens zelf omvat, maar alle levende wezens en hun leefomgeving. De schepping draagt aldus waarde in zichzelf. Niemand mag zich het recht toeëigenen om aan die waarde afbreuk te doen. De mens moet de schepping bewaren opdat ook de na ons komende generaties verantwoordelijke rentmeesters kunnen zijn.

De verantwoordelijkheid van de maatschappij

Bewerken en bewaren kunnen goed samen gaan, indien de mens bij al zijn doen en laten ook de mogelijk negatieve gevolgen daarvan meeweegt. Gevolgen niet alleen op korte of langere termijn, maar ook in de directe of verre omgeving. Doel van die weging moet zijn om die gevolgen op zijn minst zo klein mogelijk te houden, maar liefst nog om deze helemaal te voorkomen.
Dit vereist een aanpak die de persoonlijke verantwoordelijkheid van de individuele mens vaak te boven gaat. Maatschappelijke organisaties bieden de mogelijkheid tot verbreding van die persoonlijke verantwoordelijkheid. Tal van organisaties ontplooien activiteiten in de sfeer van natuur en milieu, ruimtelijke ordening, landbouw en verkeer en vervoer. Voorbeelden zijn: educatieve activiteiten, voorlichtingscampagnes, acties rondom vaststelling of wijziging van streek- en bestemmingsplannen, behartiging van landbouwbelangen, ook in relatie tot het milieu, en acties in het kader van de verkeersveiligheid. Sommige organisaties gaan verder, vooral op het gebied van de natuurbescherming. Zij kopen natuurgebieden aan en beheren deze vervolgens zelf. Voor concrete initiatieven vanuit de maatschappelijke organisaties moet volop ruimte aanwezig zijn. Zowel op milieu-organisaties als op organisaties van werkgevers, werknemers en consumenten rust een zware verantwoordelijkheid om de milieucrisis in eigen land en ook daarbuiten de baas te worden.

Een overheidstaak van toenemend belang

Een daadkrachtig milieubeleid is nodig op alle fronten, vooral als burgers en hun organisaties te kort schieten. Maar de rol van de overheid houdt daar niet mee op. Niet voor niets is aan de overheid in de Grondwet de opdracht gegeven zorg te dragen voor 'de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu'. Deze opdracht heeft betrekking op het ruimtelijk en milieubeleid in brede zin, met inbegrip van de zorg voor wonen, werken, verkeer, re-

creatie en andere ruimtelijke voorzieningen. Ook de ruimtelijke ordening is hier dus volop bij betrokken, mede vanwege de relatie met het milieubeleid. Een gezond milieu draagt bij aan een hoge ruimtelijke kwaliteit van een bepaald gebied. Omgekeerd kan de ruimtelijke ordening de milieukwaliteit bevorderen. Juist op deze terreinen zal eerder sprake zijn van een anders optredende dan van een terugtredende overheid. In bepaalde opzichten zal haar rol moeten toenemen. Op milieuterrein zijn te weinig resultaten geboekt. De gewenste basiskwaliteit is nog lang niet bereikt, laat staan het hogere niveau dat nodig is om bijzondere waarden of soorten meer kans te bieden op een duurzaam voortbestaan. De uitstoot van schadelijke stoffen neemt weliswaar af, maar niet over de hele linie. Bovendien laten zich nog lang de zg. cumulatieve effecten voelen, die optreden als gevolg van de jarenlange opeenstapeling van stoffen in het milieu. De rijksoverheid moet zich bij de aanpak van de milieuvervuiling vooral richten op strategische planning, wetgeving en normstelling. Op mede-overheden, belangenorganisaties, bedrijven en burgers mag zij een beroep doen om mede gestalte te geven aan het beleid en ook om het beleid te helpen uitvoeren. De overheid zal de samenleving bovendien moeten laten voelen wat milieubedervend gedrag kost door middel van toepassing van het beginsel 'de vervuiler betaalt'. Per probleemgebied moeten we er samen tegenaan. De hoofdlijnen van de inrichting en het beheer van de ruimte via de ruimtelijke ordening, met inbegrip van de zorg voor de hoofdinfrastructuur van de waterstaat, verkeer en vervoer, electriciteitsvoorziening en telecommunicatie, blijven tot de taken van de overheid behoren. De rijksoverheid schept voorwaarden en stelt randvoorwaarden, opdat voldoende ruimte aanwezig blijft voor initiatieven van andere overheden en van burgers en hun organisaties. In het algemeen gaat het bij de inrichting en het beheer van landelijke en stedelijke gebieden om een gezamenlijke beleidsverantwoordelijkheid van de verschillende overheden en van maatschappelijke organisaties.

De taak waar we voor staan

De economische vooruitzichten zijn, althans in de Westerse landen, weer gunstig. Daardoor ontstaat ruimte voor meer onderzoek naar en investeringen in milieuvriendelijke processen en produkten. Anderzijds wordt het risico van nieuwe aanslagen op milieu en landschap groter. De zorg voor de schepping stelt grenzen aan de groei. Het gaat erom de groei zodanig vorm te geven, dat zij bijdraagt aan de kwaliteit van het bestaan.

- Dat vergt een actief overheidsoptreden, nationaal en internationaal, waardoor aan de ontwikkeling van produktiemethoden richting gegeven wordt en aan onze levenswijze grenzen worden gesteld.
- Het vergt tevens ruwweg een verdubbeling van de financiële inspanning voor het milieu door samenleving en overheid.
- Herstel en behoud van het milieu is een hoofddoelstelling van beleid van een zelfde gewicht als het streven naar economische groei, volledige werkgelegenheid en terugdringing van het financieringstekort.

Belangrijke opdrachten zijn ook weggelegd voor de ruimtelijke ordening en het verkeers- en vervoersbeleid op weg naar Europa 1992:

- De internationale aantrekkingskracht van ons land moet worden vergroot door een kwalitatief hoogwaardig vestigings- en woonmilieu.
- Nederland moet zijn functie als distributieland versterken door goed in te spelen op de technologische ontwikkelingen op dit gebied en door een hoogwaardig net van verbindingen.

1. MILIEUBEHEER

1.1 In verband met het grootschalige, vaak wereldwijde karakter van veel milieuproblemen stimuleert Nederland de aandacht voor deze problemen (o.a. broeikaseffect, aantasting ozonlaag, woestijnvorming, ontbossing, verzuring en andere vormen van luchtverontreiniging zoals smog) in internationale verbanden als de VN, de OESO en de Europese Gemeenschap. Ons land neemt initiatieven om bij de eenwording van de Europese markt in 1992 een prominente plaats ingeruimd te krijgen voor marktconforme instrumenten die stimuleren in de richting van een minder milieubelastend functioneren van de samenleving. Tevens speelt Nederland een actieve rol in internationale onderzoeksprogramma's en helpt het bij het voorkomen en oplossen van milieuproblemen in de ontwikkelingslanden. Bij onderhandelingen over internationale milieuregelingen streeft de regering naar een zo hoog mogelijk beschermingsniveau en naar herstel. Zo nodig treft Nederland, alleen of met andere EG-lidstaten, maatregelen die verder gaan dan EG-richtlijnen. Nederland neemt initiatieven om in 1992 in de EEG te komen tot de oprichting van een Europees milieufonds, te financieren uit heffingen op de uitstoot van CO2, verzurende en ozonvormende stoffen.

1.1.1.a Internationaal. Nederland streeft naar een internationaal verdrag ter bescherming van de atmosfeer, en naar de instelling van een internationaal klimaatfonds.

1.1.1.b Nationaal. Op nationaal niveau wordt de fabricage en het gebruik van chloorfluorkoolwaterstoffen (CFK's) die de ozonlaag aantasten uiterlijk in 1994 beëindigd. De uitstoot van andere stoffen die de ozonlaag aantasten of bijdragen

aan het broeikaseffect wordt tot het uiterste beperkt. Nederland stelt een beleidsplan op om de uitstoot van kooldioxide in eigen land zo spoedig mogelijk jaarlijks met ongeveer 2% terug te dringen.

1.1.2. De CO2-problematiek in de ontwikkelde landen en de mogelijkheden van bosbeheer in de Derde Wereld worden op een meer geïntegreerde wijze benaderd. In dat kader wordt bevorderd dat bij de bouw van kolencentrales, naast inspanningen voor het terugdringen van de CO2-emissie, een deel van het investeringsbedrag ter beschikking wordt gesteld voor bosbouwprojecten in ontwikkelingslanden.

1.1.3. Nederland zet zich in om in Europees verband de import van houtprodukten te beperken en te belasten met een heffing. De opbrengst daarvan wordt besteed aan bosbouwprojecten in ontwikkelingslanden. Tevens wordt aan die landen hulp geboden bij het ontwikkelen van vormen van landbouw welke niet langer afhankelijk zijn van het kappen van regenwouden. Ook geeft ons land steun aan programma's, gericht op het tegengaan van verdere woestijnvorming en bodemerosie.

1.1.4. Nederland belast de ambassades met het periodiek opstellen van rapportages over de milieuproblematiek in hun werkgebied.

1.1.5. Intensieve samenwerking binnen de Europese Gemeenschap is geboden, vooral ten aanzien van de voorlichting van de bevolking, de aanpak van problemen als de verzuring, het afvalstoffenvraagstuk, de vervuiling van de grensoverschrijdende grote rivieren, de Noordzee en het Waddengebied. Het Rijn Aktie Plan dient zowel nationaal als internationaal te worden uitgevoerd. De tweede en derde fase van het Rijnzoutverdrag zal worden geeffectueerd. Indien de specifiek Nederlandse situatie (bevolkingsdichtheid, grondwaterproblemen, ammoniak-emissie e.d.) of de ernst van de problematiek dat noodzakelijk maakt, treft Nederland, bij voorkeur samen met andere EG-lidstaten, maatregelen die verder gaan dan EG-richtlijnen. Nederland is in beginsel bereid financieel bij te dragen aan bestrijding van milieuvervuiling, veroorzaakt door economisch zwakke landen in Europa. Daarbij moet vaststaan dat deze landen hun eigen verantwoordelijkheid voor bestrijding van milieuvervuiling niet veronachtzamen.

1.2.a Het milieubeleid wordt in de komende kabinetsperiode een hoofdpijler van het regeringsbeleid, gelijkwaardig aan werkgelegenheid, economische groei en terugdringing van het financieringstekort.

b Bij de milieuwetgeving richt de rijksoverheid zich vooral op het vastleggen van normen en kwaliteitseisen, op het leggen van heffingen op milieuonvriendelijke produkten, op verbetering en integratie van de regelgeving en op verbetering van de handhaving van de milieuwetten, alsmede op een goede afstemming tussen de verschillende beleidsterreinen. Daarbij worden burgers, natuur- en milieu-organisaties, bedrijven en andere overheden aangesproken op hun verantwoordelijkheid.

1.2.1. Teneinde het milieubeleid beter te verankeren in het regeringsbeleid als geheel en de effectiviteit te vergroten, is een duidelijker afbakening nodig van de verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de onderscheiden sectorministers en de minister van milieubeheer. Op alle bestuursniveaus wordt voorts zorggedragen voor een goede afstemming tussen het milieubeleid en andere beleidssectoren, in het bijzonder door milieu-aspecten op te nemen in ruimtelijke en sectorale plannen.

1.2.2. De overheid stelt de natuur-, milieu-, consumenten- en andere organisaties in staat om onderzoek, inspraak, advisering, voorlichting en milieueducatie op een niveau te bedrijven, dat in de juiste verhouding staat tot de diep ingrijpende maatschappelijke veranderingen die nodig zijn voor een duurzame samenleving. Op landelijk niveau wordt zorg gedragen voor een objectieve voorlichting aan het publiek, waarbij niet alleen op de ernst van de situatie wordt gewezen, maar ook de vooruitgang op deelgebieden wordt gemeld. Voorlichting en educatie ten aanzien van het milieu in het onderwijs dient van bijzondere waarde te worden geacht.

1.2.3. De rijksoverheid stimuleert milieuvriendelijk gedrag van producenten en consumenten, bijvoorbeeld door statiegeldregelingen te treffen waar dat effectief is. Tevens wordt, in overleg met producenten-, consumenten- en milieu-organisaties, een milieukeur ingevoerd voor daarvoor in aanmerking komende produkten, eventueel in het kader van het algemene produktinformatiebeleid. Ook overigens wordt zorg gedragen voor een goede consumenten-informatie. Er dienen financiële prikkels ontwikkeld te worden, die milieubewust gedrag bevorderen.

1.2.4. Vrijwillige afspraken tussen de rijksoverheid en het bedrijfsleven verdienen vanwege hun snellere werking en grotere effectiviteit de voorkeur boven gedetailleerde regelgeving, mits deze convenanten afdoende middelen bevatten ter controle op de uitvoering. Indien de besprekingen over een te sluiten convenant te lang dreigen te duren danwel indien de uitvoering te wensen overlaat, neemt het rijk wettelijke maatregelen. Convenanten kunnen eventueel ook gesloten worden ten aanzien van grensoverschrijdende milieuproblemen.

1.2.5.a Ter integratie van het milieubeleid in het totale ondernemingsbeleid bevordert de overheid de invoering van systemen van bedrijfsinterne milieuzorg, mede in het kader van de vergunningverlening en de handhaving. Afvalpreventie

en emissiebeperking maken deel uit van deze systemen. Verantwoording wordt afgelegd via een milieuboekhouding en een milieujaarverslag. Het milieujaarverslag moet openbaar zijn. De overheid ondersteunt het werk van milieuconsulenten met het oog op afvalpreventie.
1.2.5.b Ter vergroting van de medezeggenschap dient aan de ondernemingsraad over belangrijke investeringsbeslissingen een milieu-effectrapportage ter kennis te worden gebracht, waarover advies kan worden uitgebracht.
1.2.6. Overtreding van de milieuregels wordt bij voorkeur tegengegaan via administratieve sancties als het opleggen van dwangsommen of het intrekken van vergunningen. Indien nodig worden effectieve strafrechtelijke sancties toegepast, waarbij de financiële voordelen van voor het milieu schadelijke activiteiten en ongewenst gedrag tenminste worden weggenomen. Het laatste vereist een actief opsporings- en vervolgingsbeleid. Is de milieuschade eenmaal toegebracht, dan kan ook een actie tot schadevergoeding wegens onrechtmatige daad worden ingesteld.
1.2.7. Ten behoeve van een doeltreffend controle- en opsporingsbeleid wordt de milieudeskundigheid en de capaciteit bij de betreffende diensten vergroot.
1.2.8. Mede in verband met de risico's voor de drinkwatervoorziening worden olie/gas exploratieboringen in het IJsselmeer (bron voor drinkwater van 1.5 miljoen Noord-Hollanders) voorkomen danwel beëindigd.
1.3. Het hoofdpunt in het beleid blijft 'de vervuiler is verantwoordelijk'. Het moet zodanig worden toegepast dat de totale milieukosten zoveel mogelijk tot uitdrukking komen in de produktprijzen. Daarnaast financiert de rijksoverheid milieumaatregelen uit de opbrengst van milieuheffingen en uit de algemene middelen. De beschikbare middelen worden bij voorrang daar besteed waar een onomkeerbare aantasting dreigt van ecosystemen en waar gevaar dreigt voor de volksgezondheid. Bij het terugdringen van de milieuvervuiling dienen alle sectoren op evenredige wijze een bijdrage te leveren.
1.3.1. In de komende kabinetsperiode worden de totale milieu-uitgaven globaal geleidelijk aan verdubbeld. Het aandeel van het rijk in het totaal stijgt in verband met nieuw beleid evenredig mee. Milieu gaat in de toekomst, evenals werkgelegenheid, bóven inkomen, hoewel dit niet ten koste mag gaan van de laagst betaalden. Daarbij moet ook rekening gehouden worden met indirecte lasten, die ontstaan onder andere door doorberekening van milieumaatregelen in consumptie-artikelen.
1.3.2. Elke twee jaar wordt een voortgangsrapportage gegeven over de inzet van middelen en het effect van milieumaatregelen.
1.3.3. De rijksoverheid stelt een combinatie van investeringsbijdragen en zg. regulerende heffingen in, waar een directe financiële prikkel een effectief middel is om snel een beoogd milieudoel te bereiken, met name ten behoeve van de vervanging van milieu-onvriendelijke produkten of produktieprocessen, tenzij een direct verbod nodig en mogelijk is. Met de opbrengst van die heffingen mag geen ander deel van de overheidszorg worden gefinancierd. Een deel van de opbrengst, eventueel aangevuld met algemene overheidsmiddelen, wordt aangewend voor de financiering van investeringsbedragen. Zodra het doel is bereikt, vervallen automatisch de bijdragen en heffingen.
1.3.4. Gemeenten en provincies krijgen meer financiële armslag ter uitvoering van hun milieutaken. Langs die weg wordt tevens de intergemeentelijke en interprovinciale samenwerking op milieugebied gestimuleerd. De wettelijke regeling van provinciale en gemeentelijke heffingen wordt zodanig verruimd dat deze meer kunnen worden afgestemd op het principe dat de vervuiler verantwoordelijk is.
1.3.5. De provincies zien erop toe dat de gemeenten hun milieutaken goed uitvoeren. Zonodig via een wettelijke aanwijzingsbevoegdheid kunnen ze een goede taakuitoefening afdwingen. De rijksoverheid krijgt deze bevoegdheid ten aanzien van de provincies. In beide gevallen worden de financiële consequenties van de aanwijzingen mede in aanmerking genomen.
1.4. In de komende kabinetsperiode is extra aandacht nodig voor de problemen van de afvalstoffen, de verzuring, de vermesting, het energiegebruik, het autogebruik, de bodemsanering en de verspreiding van milieugevaarlijke stoffen.
1.4.1.a Uitgangspunten voor het afvalstoffenbeleid zijn allereerst preventie (o.a. via een gericht produkten- en vergunningenbeleid), vervolgens hergebruik, waaronder compostering, daarna verbranden van het overblijvende brandbare afval en tenslotte storting van zo min mogelijk restanten. De overheid bevordert de totstandkoming van faciliteiten om deze uitgangspunten in de praktijk te kunnen brengen. Daarbij wordt zoveel mogelijk het principe van gescheiden inzameling gevolgd. De verwerking dient plaats te vinden in een beperkt aantal bedrijven, als uitvloeisel van samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven, uitgaande van ieders verantwoordelijkheid.
1.4.1.b Voor de aanpak van het industriële reststoffenprobleem is (boven)regionale samenwerking tussen bedrijven onontbeerlijk. De overheid zal deze samenwerking krachtig moeten stimuleren.
1.4.2. Import en export van afval geschiedt alleen in het kader van een verantwoorde verwerking of verwijdering en op basis van bilaterale af-

spraken tussen de autoriteiten van de betreffende landen. Vanuit Nederland wordt geen schadelijk afval geëxporteerd naar ontwikkelingslanden, noch naar plaatsen waarvan men weet dat het afval niet op een correcte (milieuvriendelijke) wijze wordt verwerkt.
1.4.3. De overheid verplicht bedrijven te onderzoeken op welke wijze zij hun afvalproduktie kunnen minimaliseren. Nieuwe produktie installaties mogen alleen gebouwd worden als voor de bijbehorende afvalproduktie een adequate oplossing is gevonden. De storttarieven voor afval moeten de komende jaren aanzienlijk worden verhoogd.
1.4.4. Bestrijding van de verzuring vraagt om duidelijke doelstellingen ten aanzien van de beperking van de uitstoot en een aangescherpt brongericht beleid. Daarbij kan de instelling van heffingen op verzurende stoffen noodzakelijk zijn. Een beleidsplan wordt opgesteld dat erop gericht is, voorzover het de Nederlandse bijdrage aan de verzuring betreft, zo spoedig mogelijk doch in ieder geval eerder dan in 2010, een niveau van uitstoot van verzurende stoffen te hebben bereikt, waarbij de meest ernstige effecten, zoals grootschalige bossterfte, worden voorkomen. Daartoe worden bij de aanvang van de nieuwe kabinetsperiode de mogelijkheden en kosten geïnventariseerd. Intussen worden bedreigde bossen waar mogelijk beschermd door tijdelijke maatregelen.
1.4.5. De groei van het aantal auto's en het gebruik ervan belemmert de daling van de uitstoot van stikstofoxyden door het verkeer. Zo spoedig mogelijk moet daarom elke nieuwe auto zijn uitgerust met een geregelde driewegkatalysator of een ander toereikend systeem van emissiebeperking. De overheid stimuleert de ontwikkeling van milieuvriendelijke verbrandingsmotoren en brandstoffen. Daarnaast wordt het gebruik van de auto zelf beperkt en gebruik van het openbaar vervoer krachtig bevorderd.
1.4.6. Naast de bestaande bodemsanering dient ook de sanering van de vervuilde waterbodems systematisch te worden aangepakt.
1.4.7. De kwaliteit van grond- en oppervlaktewater dient nauwgezet te worden gecontroleerd. Hierbij zijn ook internationale richtlijnen in verband met grensoverschrijdende riviervervuiling van belang. Terughoudendheid dient te worden betracht bij de afgifte van vergunningen voor lozingen in het oppervlaktewater.
1.4.8. Voor boerenbedrijven die overgaan op een milieuvriendelijke bedrijfsvoering dienen stimuleringsregelingen te worden opgezet.

2. RUIMTELIJKE ORDENING

2.1. Het ruimtelijke beleid in de komende jaren heeft als doel het tot stand brengen van kwalitatief hoogwaardige ruimtelijke milieus. De Vierde Nota ruimtelijke ordening bevat daarvoor belangrijke aanzetten. Een goed leef-, woon- en werkklimaat voor zowel de stedelijke als de landelijke gebieden geldt als doel. Hierbij dienen goede ruimtelijke voorwaarden te worden geschapen voor deelneming van vrouwen aan het arbeidsproces. Er zal een geïntegreerde aanpak van de ontwikkeling van de landelijke gebieden worden nagestreefd. Er moet een verantwoorde afstemming met het beleid ten aanzien van milieu en natuur en met de sectorplannen plaatsvinden. Daarbij vindt een toetsing plaats aan de criteria van 'duurzame ontwikkeling'.
2.1.1. Voor de verschillende landsdelen voert de rijksoverheid een voorwaardenscheppend beleid. Dat beleid is gericht op het ontplooien van de eigen mogelijkheden, het ontwikkelen van nieuwe potenties van elke regio en het bundelen van gunstige ontwikkelingen op de beste plaats. Uitdrukkelijk dient hierbij ook het milieu als vestigingsfactor te worden genoemd.
2.1.2. Het ruimtelijk ordeningsbeleid moet bijdragen aan het terugdringen van de groei van het autogebruik, met name door het verkorten van de afstanden tussen wonen en werken. Aansluiting op hoogwaardige voorzieningen van openbaar vervoer zal als criterium moeten gelden voor de lokatiekeuze van grote bouwplaatsen, zowel voor woon- als voor werkgebieden. Aan de gevolgen van dit beleid voor de (voormalige) groeikernen mag niet voorbij worden gegaan.
2.1.3. De voorzieningen voor openluchtrecreatie in de directe nabijheid van de steden moeten worden uitgebreid, o.a. ter beperking van de mobiliteit en ter vermindering van de recreatieve druk op kwetsbare gebieden. Deze voorzieningen moeten voor iedereen toegankelijk zijn, dus ook voor gehandicapten.
2.1.4. De toeristisch-recreatieve mogelijkheden van de verschillende regio's worden verder uitgebouwd, met name in de waterrijke gebieden. Daarbij moet zoveel mogelijk voorkomen worden, dat in deze gebieden het milieu extra belast wordt. De belangrijke punten in deze gebieden moeten zoveel mogelijk per openbaar vervoer bereikbaar zijn. Zowel de Landinrichtingswet als de toekomstige Wet op de openluchtrecreatie worden toegepast.
2.1.5. Zowel voor gebieden met een relatief goed milieu als voor gebieden die in een slechte ecologische situatie verkeren is een gezamenlijke inzet van het milieu- en ruimtelijke ordeningsinstrumentarium noodzakelijk voor behoud of verbetering van de situatie. Een goede afstemming tussen ruimtelijke en milieuplanning is hiertoe noodzakelijk. Conform de Vierde nota ruimtelijke ordening wordt hieraan op experimentele basis nadere invulling gegeven.
2.1.6. De rijksoverheid bevordert de landbouw in de gebieden waarvoor gunstige perspectieven

zijn en het milieu deze ontwikkeling mogelijk maakt.
2.2. De ruimtelijke ordening wordt ook gericht op de sociaal-economische integratie van Nederland in de EG. De internationaal sterke punten van de centrale stedenring, alsmede van de verschillende regionale centra, moeten daartoe verder worden uitgebouwd.
2.2.1. De rijksoverheid bevordert een gunstig internationaal grootstedelijk vestigingsklimaat voor zakelijke dienstverlening. Dit vereist niet slechts economische en infrastructurele maatregelen, maar ook maatregelen ten behoeve van een hoogwaardig sociaal-cultureel leefklimaat.
2.2.2. De grensregio's moeten optimaal kunnen profiteren van de Europese integratie, waartoe een betere afstemming nodig is van ruimtelijke en sectorale plannen aan beide zijden van de landsgrenzen. De regering streeft naar de totstandkoming van een structuurschets voor Noordwest-Europa.
2.3. Een betere harmonisatie en coördinatie van ruimtelijk relevante wetgeving en een grotere eenheid en samenhang van het planningsstelsel op alle niveaus moeten beide zorgdragen voor voldoende mogelijkheden voor mede-overheden, maatschappelijke organisaties en burgers om de inrichting van de dagelijkse leefomgeving naar eigen inzicht en behoefte vorm te geven.
2.3.1. Naast de integratie van de structuurschetsen voor de landelijke en stedelijke gebieden worden ook de drie groene structuurschema's (landinrichting, openluchtrecreatie en natuur- en landschapsbehoud) in elkaar geschoven, alsmede de structuurschema's verkeer en vervoer, vaarwegen, zeehavens en ook burgerluchtvaartterreinen. Deze integratie vindt tevens doorwerking in de desbetreffende wetgeving. Het Nationaal Natuurbeleidsplan (ecologische hoofdstructuur) en de Structuurnota Landbouw vormen als sectornota's de grondslag voor de samen te voegen groene schema's.
2.3.2. Integrale herziening van het structuurschema electriciteitsvoorziening is noodzakelijk met het oog op de keuze tussen verschillende energiedragers voor grootschalige opwekking, alsmede de ruimtelijke en milieu-hygiënische consequenties daarvan.
2.3.3. Bij de inrichting en het beheer van de landelijke gebieden heeft de provincie op grondslag van het streekplan het voortouw in samenspel met de betrokken rijksdiensten en gemeenten en de maatschappelijke organisaties op het gebied van de landbouw, de natuurbescherming en de openluchtrecreatie. Dit uitgangspunt, dat voor de inrichting al is vastgelegd in de Landinrichtingswet, wordt voor het beheer tot uitdrukking gebracht in de beheerswetgeving voor het landelijk gebied, met name in de in artikel 3.1.1. van hoofdstuk IV voorgestelde Wet op het natuur- en landschapsbeheer.
2.3.4. Het model van de operationele gebiedsaanwijzing geldt als een belangrijke mogelijkheid om een betere afstemming tot stand te brengen tussen ruimtelijk en sectorbeleid. De provincie heeft hierbij het voortouw. Bij toepassing van dit model gaat de vaststelling van tracé's en van andere besluiten met betrekking tot inrichting en beheer van een bepaald gebied gepaard met een gelijktijdige aanpassing van streek- en bestemmingsplannen. Het gevolg is een behoorlijke tijdwinst, een doeltreffender rechtsbescherming en een verantwoord evenwicht tussen de ruimtelijke planning en de besluitvorming over de uitvoering van projecten.

3 VERKEER EN WATERSTAAT

3.1. Voor de afwikkeling van verkeers- en vervoersstromen gelden randvoorwaarden vanuit de gewenste ruimtelijke en milieukwaliteit. Binnen deze randvoorwaarden is behoud en versterking van de distributiefunctie van Nederland, en dan met name vanuit de Randstad, noodzakelijk in verband met de voortgaande Europese integratie. Dit vereist een gericht beleid ten aanzien van de hoofdtransportassen via vaarwegen, spoorwegen, rijkswegen en door de lucht. Ook is een actief beleid gewenst ten aanzien van de communicatie en de telematica, welke steeds belangrijker worden in de distributiesector. Bij alle belangrijke investeringen in de verkeers- en vervoersinfrastructuur moeten de alternatieven onderling worden afgewogen, met inbegrip van de openbaar vervoermogelijkheden.
3.1.1. Ten behoeve van een vlotte verkeersafwikkeling en een vermindering van de aantasting van natuur en milieu beïnvloedt de rijksoverheid de vervoerskeuze. Verkeersmanagement is noodzakelijk via maatregelen ter beperking van het personenautoverkeer en ter bevordering van het zakelijk en openbaar vervoer, o.a. in de sfeer van:
a. ruimtelijke ordening (beperking woon–werkafstand, recreatievoorzieningen nabij de grote steden);
b. versterking van het openbaar vervoer, zowel kwantitatief als kwalitatief, met name in verstedelijkte gebieden;
c. aanleg van fietsroutes, mede bestemd voor woon–werkverkeer;
d. voorrang voor het openbaar en goederenvervoer, o.a. via doorstroomroutes;
e. stringent parkeerbeleid, inclusief autovrije zones, in binnensteden;
f. beperking van het woon–werkverkeer per auto door sturende middelen, zoals rekening rijden, invoering van een vignet-systeem, verstrekken van openbaar-vervoer-kaarten aan werknemers en verhoging van de verhuismobiliteit;
g. geleidelijke omvorming van fiscale faciliteiten

ten gunste van het openbaar vervoer en ter vermindering van het gebruik van de auto door middel van (onder andere) vervanging van het reiskostenforfait door andere faciliteiten; belasten van vergoedingen en door heffingen op brandstoffen onder gelijktijdige verlaging van de motorrijtuigenbelasting.
h. daar waar in dunbevolkte gebieden het openbaar vervoer minder functioneert, dienen andere oplossingen te worden gezocht.
i. bevordering taxivervoer via speciale faciliteiten, inclusief instaptaxi's in niet-stedelijke gebieden.
3.1.2. Versterking van het openbaar vervoer tot een hoogwaardig integraal systeem ook in niet verstedelijkte gebieden, vraagt om voorrang voor overheidsinvesteringen in aanleg en exploitatie van voorzieningen.
Uitvoering van het plan 'Rail 21' vindt in de komende tien jaar plaats. De financiering geschiedt door herschikking vanuit het wegenfonds. In en om de stedelijke gebieden wordt een samenhangend netwerk van hoogwaardige trein-, bus- en tramverbindingen tot stand gebracht. Vooral het streekvervoer behoeft een aanzienlijke uitbreiding, onder meer via vrije busbanen en inzet van snelbussen en sneltrams. De tarieven van trein- en buskaarten worden in beginsel niet verhoogd, tenzij ter aanpassing aan de algemene prijsontwikkeling.
3.1.3. Oplossing van knelpunten in de infrastructuur vereist eveneens belangrijke overheidsinvesteringen. Naast verbetering van het internationale snelwegennet, vooral ten behoeve van het zakelijke verkeer, wordt gestreefd naar aansluiting op een Europees spoorwegnet met hoge snelheden, dat ook verbindingen met de Bondsrepubliek Duitsland en met België en Frankrijk heeft. Dit mag niet ten koste gaan van Europees erkende natuurgebieden.
3.1.4. Gezien het veilige, goedkope en relatief milieuvriendelijke karakter van vervoer over water moet dit zoveel mogelijk worden gestimuleerd, o.a. door investeringen in de belangrijke transportassen over water. Tevens dient een aanzienlijk groter deel van het vrachtvervoer via de spoorwegen plaats te vinden. Daartoe worden de railverbindingen in oostelijke (BRD) en zuidelijke (België, Frankrijk en Kanaaltunnel) richting verbeterd. Nederland bepleit een uniforme tariefstelling voor vrachtvervoer per rail in Europa.
3.1.5. Bevordering van de zeescheepvaart en bijzondere aandacht daarbij voor de personele en milieuveiligheid past in de maritieme distributiefunctie van ons land. Het zee(haven)beleid zal m.n. voorwaardenscheppend moeten zijn. Ter versterking van het Westerscheldebekken dient de aanleg van de Westerschelde-oeververbinding gerealiseerd te worden binnen het kader van de gemaakte financiële afspraken. Voor alle scheepvaart zijn goede havenontvangstinstallaties voor afvalprodukten noodzakelijk.
3.1.6. Nederland spant zich in voor verbreding van de Europese samenwerking op het gebied van de luchtverkeersbeveiliging (Eurocontrol). Ook het luchtvaartbeleid is aan milieugrenzen gebonden.
3.1.7. De rijksoverheid bevordert de toepassing van geavanceerde communicatietechnieken in de transportsector ten behoeve van distributie en logistiek. Tevens formuleert zij mede in dit kader een nationaal telematicabeleid.
3.2. De bevordering van een integraal verkeers- en vervoersbeleid vraagt om belangrijke vernieuwingen in de wetgeving.
3.2.1. Als grondslag voor een integraal verkeers- en vervoersbeleid wordt een Algemene Wet verkeer en vervoer voorgestaan, die regelingen geeft voor een betere coördinatie binnen het beleidsveld van verkeer en vervoer. Het rijkswegenfonds wordt via deze wet omgebouwd tot een infrastructuurfonds.
3.2.2. Er wordt een heffing op pleziervaartuigen ingesteld waarvan de opbrengst is bestemd voor het beheer van recreatievaarwegen.
3.2.3. Er komt een Tracéwet voor rijkswegen, spoorwegen, vaarwegen en buisleidingen, waarin de tracéprocedure zodanig wordt geregeld dat gelijktijdig:
a. streek- en bestemmingsplannen worden herzien;
b. milieueffectrapportage plaats vindt:
c. mogelijkheden van aanpassingsinrichting worden aangegeven en,
d. waar mogelijk ook vergunningen worden verleend.
3.2.4. Na de Wet personenvervoer wordt ook de wetgeving betreffende het goederenvervoer vernieuwd. Hierbij wordt gestreefd naar een geïntegreerd vervoerssysteem, zowel in Europees verband als in technisch opzicht.
3.3. Teneinde het aantal verkeersslachtoffers te doen dalen is een actief beleid ter vergroting van de verkeersveiligheid van groot belang. Daartoe wordt opnieuw een taakstellend programma verkeersveiligheid opgesteld. Tevens stimuleert de overheid activiteiten van maatschappelijke organisaties op dit terrein. Ook bevordert zij een volwaardige deelname van ouderen en gehandicapten aan het verkeer.
3.3.1. Het taakstellend programma verkeersveiligheid moet maatregelen bevatten met betrekking tot onder meer:
a. Verkeerseducatie en -voorlichting;
b. Veilige doorstroomroutes enerzijds en verblijfsgebieden anderzijds en specifieke maatregelen tegen ongevallenconcentraties;
c. Veilige routes voor fietsers en voetgangers;
d. De veiligheid van zwakkere verkeersdeelnemers, te weten ouderen, gehandicapten en kinderen;

e. Een eventuele verplichting om overdag met verlichting te rijden, mits dit aantoonbare voordelen oplevert en bij voorkeur in Europees verband wordt overeengekomen;
f. Een strafpuntenstelsel voor verkeersovertredingen;
g. Strenge controle op de naleving van de maximumsnelheden, ook op provinciale wegen, alsmede op het gebruik van alcohol in het verkeer.
h. Spoedige invoering van een bromfietsexamen.
3.3.2. Ten behoeve van kwetsbare verkeersdeelnemers, met name ouderen, gehandicapten en kleine kinderen, stimuleert de overheid de realisatie van technische voorzieningen en aangepaste vervoersmogelijkheden, alsmede de bereikbaarheid van stations en perrons. Ten aanzien van technische maatregelen vindt bij voorkeur afstemming plaats met soortgelijke initiatieven in andere EG-lid-staten.
3.4. De lopende herziening van de waterstaatswetgeving (betreffende waterschappen, waterkering, waterhuishouding en vaarwegen) krijgt zo snel mogelijk haar beslag teneinde een integraal waterbeheer tot stand te brengen. De beveiliging van Nederland tegen het water blijft een nationale zaak en vormt een speciaal aandachtspunt.
3.4.1. Integraal waterbeheer vereist een gecoördineerde toepassing van de verschillende wetten en waar nodig een verdere uitbouw van de Wet op de waterhuishouding. Voorzover noodzakelijk worden hierbij de drink-, landbouw- en industriewatervoorziening en het rioleringsbeheer betrokken. Ook verdient in dit verband de sanering van vervuilde waterbodems prioriteit.
3.4.2. Aan het tijdschema voor het afronden van de operatie om de zeedijken op deltahoogte te brengen en de rivierdijken te versterken wordt strikt de hand gehouden. Tot temporisering kan alleen worden besloten, indien de aanleg van een stormvloedkering in de Nieuwe Waterweg dit noodzakelijk en verantwoord zou maken. Maatregelen worden voorbereid om een eventuele zeespiegelrijzing als gevolg van het broeikaseffect tijdig te kunnen opvangen, met bijzondere aandacht voor de problematiek rond de handhaving van de kustlijn in het kader van het zgn. dynamisch kustbeheer.
3.4.3. De eventuele inpoldering van een al dan niet verkleinde Markerwaard wordt mede afhankelijk gesteld van de mate waarin natuur- en landschapsbelangen daarmee gebaat zijn, van het belang van het IJsselmeer voor de toekomstige drinkwatervoorziening, alsmede van de financiële mogelijkheden van het Rijk om in deze belangen te voorzien.
3.4.4. Betreffende de kustverdediging van onze Noordzeekust richten we ons tenminste op hetgeen vermeld staat in de discussienota 'Kustverdediging na 1990' van Rijkswaterstaat medio mei 1989, op het derde beleidsalternatief, zijnde KUSTLIJN HANDHAVEN.
3.5. De grondstoffenvoorziening ten behoeve van de bouwindustrie moet ook op langere termijn worden veiliggesteld, waarbij naast delfstoffen bepaalde afvalstoffen aandacht verdienen en milieubelangen in acht worden genomen.
3.5.1. De nieuwe Ontgrondingenwet wordt afgestemd op de ruimtelijke ordenings- en milieuwetgeving via een systeem van integrale vergunningverlening. Ook de operationele gebiedsaanwijzing behoort hier tot de mogelijkheden. Dit geldt vooral bij de aanwijzing van winningslocaties, waarbij gelijktijdig de herbestemming en herinrichting van het gebied worden geregeld.
3.5.2. Voor de toepassing van afvalstoffen in bouwmaterialen (bijvoorbeeld vliegas, afvalgips) worden normen opgesteld ten aanzien van de maximale emissie van stoffen uit deze materialen. Teneinde het gebruik van alternatieve materialen en van delfstoffen van het Nederlandse deel van het Continentale Plat te bevorderen wordt een regulerende heffing op bepaalde delfstoffen ingesteld (bijvoorbeeld grind, mergel en ophoogzand). De grindwinning wordt afgebouwd. Een combinatie van ontgrondingen met natuurontwikkeling is mogelijk (bv. Plan Ooievaar). Het Plateau van Margraten wordt niet afgegraven.

III. Sociaal beleid en verantwoorde economische groei

Mens, medemens, milieu

Het Evangelie roept mensen op om zich in te zetten voor de heelheid van de schepping en het welzijn van de medemens. Het sociaal-economisch beleid draagt ertoe bij dat economische processen, zowel in nationaal als internationaal verband, sociaal en ecologisch verantwoord verlopen, dat betaalde en onbetaalde arbeid wordt geherwaardeerd en dat de produktie werkelijk zinvol is. De nadelige gevolgen van onze consumptie mogen niet worden afgewenteld op volgende generaties.
Een gezonde economie is nodig voor een hoogwaardig sociaal beleid. Sociaal gericht beleid moet er toe leiden dat mensen zelf en hun maatschappelijke verbanden in staat zijn om tegenslagen op te vangen en om een actieve rol te kunnen spelen in de samenleving. Het te gemakkelijk afschuiven van verantwoordelijkheid naar de overheid verzwakt de aandacht voor de medemens en belemmert de creativiteit van mensen. In een verantwoordelijke samenleving mogen de sociaal-economisch sterkeren nimmer eenzijdig acht slaan op eigen (inkomens-)voordeel met voorbijgaan aan de belangen van anderen. Dat kan immers leiden tot ongerechtvaardigde ongelijkheid in de kansen en mogelijkheden voor anderen en tot onvoldoende ruimte voor de aanpak van maatschappelijke problemen. Het CDA roept daarom mensen op om hun materiële verlangens te matigen, de aandacht voor de medemens en de schepping te versterken en zich verantwoordelijk te achten voor de ontwikkeling van een gezonde economie en een eerlijke omgang met ons sociale stelsel. Op deze wijze kan worden gewerkt aan de maatschappelijke integratie van groepen die een grotere rol in de samenleving kunnen en moeten spelen. Het is een uitdaging om in dit opzicht meer kansen te scheppen voor etnisch-culturele groeperingen, (gedeeltelijk) arbeidsongeschikten en langdurig werklozen.

Vermaatschappelijking

Bij de vormgeving van het sociaal-economisch beleid in de jaren '90 is blijvende aandacht nodig voor een goede verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen de overheid en de (vertegenwoordigers van) werkgevers, werknemers, consumenten, ondernemingen, onderzoekscentra, etc. Het CDA streeft naar het verder overdragen van taken en verantwoordelijkheden van de overheid aan de sociale partners. Het CDA blijft streven naar de tripartisering van het arbeidsvoorzieningenbeleid via het instellen van een centraal bestuur voor de arbeidsvoorziening in combinatie met een aantal regionale besturen voor de arbeidsvoorziening. Positieve resultaten met betrekking tot milieu, economische groei en werkgelegenheid kunnen slechts tot stand komen via een goed gerichte en effectieve samenwerking van velen. Zonder de gezamenlijke inspanningen van de sociale partners hadden de economische successen van de jaren '80 niet bereikt kunnen worden. Vernieuwingsimpulsen in het arbeidsproces zijn gebaat bij een versterking van de betrokkenheid van werknemers- en werkgevers(organisaties). Dit dient tot uitdrukking te komen in het functioneren en de bevoegdheden van ondernemingsraden en in een bewuste deelname van de sociale partners aan de verbetering van de economische structuur.

Overheidsbeleid

Tijdens het laatste decennium van de twintigste eeuw zal ons land meer dan ooit geconfronteerd worden met de internationalisering van economische processen en vernieuwingen op technologisch gebied. Optimalisering van vestigingsfactoren en versterking van de Nederlandse concurrentiepositie zijn in dat kader van groot belang. In de komende kabinetsperiode zal het economisch beleid moeten worden gericht op het bereiken van een duurzaam verantwoorde economische groei. Het is voor het CDA daarbij een uitdaging langs die weg de noodzakelijke operaties ter ver-

groting van de kwaliteit van de maatschappij ter hand te nemen: verbetering van het leefmilieu, bestrijding van de harde kern van de werkloosheid en de aanpak van sociale armoede. Daarnaast zijn er ook andere zorgen, zoals de infrastructuur en de kwaliteit van onderwijs en opleidingen. Dat vereist een actieve opstelling van overheid en maatschappelijke organisaties.
De overheid is verantwoordelijk voor het macroeconomisch en juridisch raamwerk waarbinnen een sociaal beleid en een verantwoorde economische groei kunnen worden gerealiseerd. In de komende jaren vloeien daar als belangrijkste economische taken uit voort:

- het scheppen van optimale voorwaarden voor het realiseren van een vooral in ecologisch opzicht verantwoorde economische groei, tot uitdrukking komend in voortgaande loonkostenmatiging, toenemende infrastructuur, goede scholing, hoogwaardig onderzoek en ontwikkeling, een internationaal georiënteerd mededingingsbeleid en een monetair beleid dat gericht is op een lage inflatiegraad en stabiele wisselkoersen;
- de zorg voor een zo goed mogelijke afstemming van economische en milieudoelstellingen;
- de zorg voor een begrotingsbeleid en een ontwikkeling van de collectieve lastendruk die economische groei en werkgelegenheid bevorderen;
- verdere gezondmaking van de overheidsfinanciën: beëindiging van de stijging van de staatsschuld;
- verbreding en verdieping van de verantwoordelijkheden van de sociale partners;
- het garanderen van materiële vloeren in het bestaan en zorg voor mensen in sociaal en financieel knellende situaties;
- gerichte aanpak van de langdurige werkloosheid;
- vergroting van de rechtsbescherming van de belastingbetaler;
- beperking van het energieverbruik.

Economische groei

1.1 Het sociaal-economisch beleid wordt gericht op het instandhouden van de economische groeikracht op een duurzaam, ecologisch en sociaal verantwoord peil (conform het Program van Uitgangspunten van het CDA). Daartoe is het noodzakelijk dat gestreefd wordt naar:

- meer coördinatie van het internationaal economisch beleid;
- voortzetting van de loonkostenmatiging;
- verbetering van de kwaliteit van het onderwijs;
- verbetering van de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt;
- modernisering van de infrastructuur;
- het terugbrengen van het financieringstekort als percentage van het nationaal inkomen tot een zodanige omvang dat de staatsschuldquote uiterlijk in 1994 kan worden gestabiliseerd, met inachtneming van tenminste een stabilisatie van de collectieve lastendruk.

1.1.1 Het beleid wordt sterker gericht op de integratie van de Europese markt. In dat verband wordt acht geslagen op de gevolgen van de veranderende en krapper wordende nationale beleidskaders. Bijzondere aandacht is nodig voor het mededingingsbeleid.
1.1.2 De snelle veranderingen in het arbeidsproces vereisen een grondige verbetering van het onderwijsbestel. Dat geldt in het bijzonder voor het lager- en middelbaar beroepsonderwijs, waar de toerusting tot vakbekwaamheid een meer centrale positie behoort te krijgen. Een betere aansluiting op de behoeften van de samenleving en de arbeidsmarkt in het algemeen vormend onderwijs is noodzakelijk.
1.1.3 De overheid neemt samen met sociale partners initiatieven om tot systemen van permanente educatie te komen. Het scholingsbeleid voor werkenden is in de eerste plaats een zaak van het bedrijfsleven. De overheid onderkent het belang van scholing van werkenden door de middelen voor beroepsgerichte volwasseneneducatie op te voeren, door de heroprichting van bedrijfsscholen zo nodig (tijdelijk) financieel te ondersteunen uit het arbeidsvoorzieningenbudget en – via het Centraal Bestuur en de Regionale Besturen voor de Arbeidsvoorziening – de centra voor vakopleidingen voor volwassenen verder te ontwikkelen. Het is van belang dat ook in Nederland, zo nodig met overheidssteun, op brede schaal samenwerkingsprojecten van regionale onderwijsinstellingen en ondernemingen tot stand komen.
1.1.4 De overheid ondersteunt, waar nodig, de initiatieven van het bedrijfsleven die zijn gericht op de bevordering van de export. In dat kader verdient de kwaliteit van het Nederlandse produkt bijzondere aandacht.
1.1.5 Het regionaal sociaal-economisch beleid heeft een additioneel versterkende functie gericht op het ontwikkelen van de potenties van de regio's. In voorwaardenscheppende zin wordt een bijdrage geleverd aan de versterking van de economische structuur. Er wordt daarbij aansluiting gezocht bij de initiatieven van de regio's zelf. De provincies zijn bij uitstek de organen die als catalysator en coördinator kunnen fungeren bij de ontwikkeling van regionale potenties. De rijksoverheid ondersteunt decentrale initiatieven door middelen ter beschikking te (blijven) stellen voor ontsluiting van bedrijfsterreinen, revitalisering van bestaande bedrijven en andere infrastructurele voorzieningen, acquisitie en exploitatiekos-

ten van de regionale ontwikkelingsmaatschappijen. De IPR (Investeringspremie Regeling) blijft als instrument gehandhaafd. Provincies moeten betrokken zijn bij het beleid van de Regionale Besturen voor de Arbeidsvoorziening.

Technologiebeleid

2.1. De overheid stimuleert de totstandkoming van een goede kennisinfrastructuur die vooral gericht is op snelle verspreiding en toepassing van nieuwe kennis naar die sectoren van het bedrijfsleven die daartoe uit zichzelf onvoldoende toegang hebben. In overleg met het georganiseerde bedrijfsleven wordt gestreefd naar een zelfstandige bestuursstructuur van de Innovatiecentra. Het technologiebeleid dient sterker in Europees perspectief geplaatst te worden.
2.1.1. De thans bestaande tijdelijke steunvormen van de rijksoverheid ten behoeve van technologische vernieuwingen, toepassingsgericht onderzoek en maatschappelijk georiënteerde prioriteitsgebieden – zoals milieutechnologie – worden gebundeld in het technologiebudget, dat wordt beheerd door de coördinerend minister voor het technologiebeleid en het wetenschapsbudget. Dit budget heeft het karakter van een voortschrijdend meerjarenplan.
2.1.2. Voor zover de overheid op basis van vastgesteld beleid toepassingsgericht onderzoek direct (mede) financiert, zal de vaststelling van onderzoeksdoelen en de toewijzing van middelen geschieden op basis van overleg tussen overheid, onderzoeksorganisaties en direct belanghebbenden.
2.1.3. Stimuleringsfaciliteiten voor de marktsector kunnen slechts worden toegestaan indien deze vanuit internationaal perspectief geboden zijn en van tijdelijke aard zijn.
2.1.4. De overheid draagt een eigen verantwoordelijkheid ten aanzien van het midden- en kleinbedrijf in het bijzonder met betrekking tot onderwijs, kennisverspreiding, internationale oriëntatie en participatie van kleinere ondernemingen in onderzoeksprogramma's.
2.1.5. Een vroegtijdige betrokkenheid van werknemers bij vernieuwingsprocessen is noodzakelijk. De Wet op de ondernemingsraden biedt daartoe een wettelijk kader.

Openbare financiën

3.1 De groei van de collectieve uitgaven dient ten minste achter te blijven bij de groei van het nationaal inkomen. Daardoor kan – bij tenminste gelijkblijvende collectieve lastendruk – het financieringstekort zodanig dalen dat de staatsschuld als percentage van het nationaal inkomen uiterlijk aan het einde van de kabinetsperiode stabiliseert. Mede daardoor kan bereikt worden dat de rente- en aflossingsverplichtingen niet meer verder stijgen waardoor deze geen bedreiging meer hoeven te vormen voor de bekostiging van wezenlijke overheidstaken. Het beleid met betrekking tot de collectieve uitgaven wordt ingegeven door de volgende overwegingen:
- veilig stellen van wezenlijke overheidstaken;
- blijvende nadruk op vermaatschappelijking en privatisering van overheidstaken;
- rekening houden met internationale ontwikkelingen;
- voortzetting van de gezondmaking van de overheidsfinanciën en vergroting van de budgettaire discipline;
- tenminste stabilisatie en zo mogelijk enige verlaging van de collectieve lastendruk.

3.1.1 Het financieringstekort van het Rijk wordt zodanig teruggebracht dat de staatsschuld als percentage van het nationale inkomen uiterlijk in 1994 wordt gestabiliseerd. Uitgaande van een reële groei van 2,5% komt dit neer op een vermindering met ten minste 0,5% per jaar.
3.1.2 Het begrotingsbeleid dient dusdanig ingericht te worden dat niet steeds ad hoc op budgettaire tegenvallers en eventuele meevallers behoeft te worden gereageerd. Een grotere beheersing van de groei van collectieve uitgaven is gebaat bij het voorkomen van budgetoverschrijdingen en het verbeteren van uitgavenramingen, met name via het aanscherpen van toetredingscriteria en volumebeleid door aanpassing van basiswetten. Een strakke begrotingsdiscipline dient te worden gehandhaafd. Er dient te worden toegezien op een doelmatig gebruik van de overheidssubsidies.

Arbeidsvoorziening en werkloosheidsbestrijding

4.1 De positie van de sociale partners op het gebied van de arbeidsvoorziening wordt versterkt door de voornemens met betrekking tot de tripartisering zo spoedig mogelijk door middel van wetgeving te realiseren, zulks met het oog op een effectief en breed gedragen werkgelegenheidsbeleid.
4.1.1 Het beleid gericht op het creëren van nieuwe banen, o.a. deeltijdbanen en tweelingbanen, behoeft blijvend grote aandacht. In te zetten instrumenten moeten goed inpasbaar zijn in het ondernemingsbeleid. Werkervaring en scholing voor langdurige werklozen en educatief verlof verdienen krachtige ondersteuning. Systemen van vervroegd uittreden zullen geleidelijk aan plaats moeten maken voor vormen van flexibele uittreding. De rechtspositie van werknemers in deeltijd wordt versterkt inzoverre dit verantwoord is binnen het ondernemingsbeleid. De ontwikke-

ling van het aantal deeltijdwerkers bij de overheid wordt onderzocht.
4.1.1.2 Vergroting van arbeidsmarktperspectieven voor werklozen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten dient in de getripartiseerde arbeidsvoorziening centraal te staan. Het huidige instrumentarium (premievrijstelling voor langdurig werklozen, begeleidingssubsidies, rijkstegemoetkoming in de sociale premies voor personen op het minimumloon) moet scherper op dat doel worden afgestemd.
4.1.2 Een pakket van maatregelen moet de groep langdurig werklozen uit hun maatschappelijk isolement halen en hun arbeidsmarktpositie verbeteren. Het gaat hierbij vooral om diegenen die tijdens de crisis van de begin jaren tachtig geen werk konden vinden en thans nog steeds werkloos zijn. Bijzondere aandacht wordt gegeven aan de positie van etnische minderheden. Zij dienen reële kansen te kunnen krijgen op de arbeidsmarkt; een basisvereiste daarvoor is een minimale kennis van de Nederlandse taal. Cursussen Nederlands worden zo nodig verplicht gesteld.
4.1.2.1 Via heroriënteringsgesprekken worden individueel ontwikkelingstrajecten ('maatwerk') opgezet die leiden tot meer perspectief voor betrokkenen.
4.1.2.2 Via sollicitatieclubs en gerichte sociaalculturele activiteiten worden waar nodig de vaardigheden en het zelfvertrouwen van de langdurige werkloze vergroot.
4.1.2.3 Van de langdurige werklozen wordt een actieve deelname aan en verplichte opkomst voor her- en bijscholing en heroriënteringsgesprekken verlangd.
4.1.2.4 De heroriënteringstrajecten moeten leiden tot werkervaringsplaatsen of – eventueel in combinatie – tot deelname aan basiseducatie en of aan her- en bijscholing. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van gerichte loonkostensubsidies, waarbij in bepaalde gevallen scholingseisen gesteld kunnen worden.
4.1.2.5 In het cursorisch beroepsonderwijs, waarvan in de toekomst de te tripartiseren arbeidsvoorziening de planning verzorgt, dienen hierbij de arbeidsmarktperspectieven van met name (langdurige) werklozen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten een belangrijke plaats in te nemen.
4.1.2.6 In het kader van de te tripartiseren arbeidsvoorziening worden samenwerkingsovereenkomsten bevorderd tussen het regionale bedrijfsleven, de daar aanwezige scholen voor (beroeps)onderwijs en de cursisten. Deze samenwerkingsovereenkomsten leiden tot afspraken over gewenste kwaliteit van de (beroeps)opleiding en over een reëel uitzicht op een baan na voltooiing van de opleiding resp. tot een baan met aanvullende training.
4.1.2.7 Bovendien wordt in het kader van de arbeidsvoorziening bevorderd dat ondernemingen en werknemersorganisaties convenanten afsluiten waarin enerzijds afspraken staan vermeld met betrekking tot het aanbieden van werkervaringsplaatsen, stageplaatsen, scholingsregelingen etc. en anderzijds hun betrokkenheid bij opzet en uitvoering van de scholing.
4.1.2.8 Op korte termijn dient in een wettelijke regeling ten behoeve van de jeugdwerkgarantie te worden voorzien. Van werkloze jongeren wordt een actieve deelname aan activiteiten in het kader van de jeugdwerkgarantie – scholing is daarbij inbegrepen – verlangd. De jeugdwerkgarantie richt zich met name op de collectieve sector, maar waar voor het bedrijfsleven mogelijkheden zijn in specifieke sectoren kan het bedrijfsleven daar nu reeds op inspelen. Van het bedrijfsleven wordt verwacht dat het zich inzet voor de doorstroming van deze jongeren, in het bijzonder diegenen die werkzaam zijn in de collectieve sector, naar het bedrijfsleven. In dat kader wordt de doorstroming vergemakkelijkt door tijdelijke verminderingen van de sociale premies voor de werkgever. Op langere termijn is een leerrecht voor allen wenselijk waardoor doelmatig gebruik van onderwijs en latere scholing bevorderd wordt en de her- en bijscholing van werkenden en werkzoekenden meer kansen krijgt.
4.1.2.9 Er worden op gemeentelijk en regionaal niveau projecten opgezet voor langdurig werklozen, die niet meer bemiddelbaar zijn, voor het vervullen van maatschappelijke dienstverlening, met behoud van uitkering en een kleine tegemoetkoming. Deze projecten waren te koppelen aan de regionale arbeidsvoorzieningenstructuur.
4.1.2.10 Bij het werken met behoud van uitkering en bij gesubsidieerde werkgelegenheidsprojecten worden concurrentievervalsing en het verdringen van reguliere arbeid zo veel mogelijk vermeden.
4.1.3 De extreem hoge werkloosheid onder de etnische-culturele minderheidsgroepen en in het bijzonder de jongeren vraagt om een gezamenlijke, krachtige aanpak van overheid en maatschappelijke organisaties. Vanwege deze extreem hoge werkloosheid is in ieder geval nodig:
– stimuleren van positieve actieplannen in het bedrijfsleven door het Rijk;
– specifieke mogelijkheden voor migranten die buiten de doelgroep voor basiseducatie vallen om Nederlands te leren;
– het opstellen van positieve educatieplannen voor etnische minderheden bij het Rijk. Het Rijk vervult een voorbeeldfunctie; gedacht wordt onder meer aan werkervaringsplaatsen.
4.1.4 Voor het maatschappelijk functioneren is het noodzakelijk dat zij, die de Nederlandse taal niet beheersen, in de gelegenheid worden gesteld een minimaal taalniveau te verwerven. De

eigen organisaties kunnen daarbij een activerende en stimulerende rol vervullen.
4.1.5.a Het beleid gericht op reïntegratie van mensen met een handicap wordt met kracht voortgezet. De WAGW wordt hiertoe als instrument geoptimaliseerd, onder andere door het invoeren van een bedrijfstaksgewijze quotering, een positief en negatief sanctiestelsel en het versterken van de controle op uitvoering van deze wet. De overheid vervult hierbij een voorbeeldfunctie door onder andere in haar organisatie gedeeltelijk arbeidsongeschikten op te nemen. Stringente ontslagregels, gericht op bescherming van de positie van arbeidsongeschikten, worden ondersteund.
4.1.5.b Het Jeugdwerkgarantieplan voorziet in een werkgarantie voor gedeeltelijk arbeidsongeschikte jongeren tot 21 jaar die langer dan een half jaar werkloos zijn. Op deze wijze zal de opname van gehandicapte jongeren in het arbeidsproces krachtig gestimuleerd worden. Tevens dienen er adequate scholingsmogelijkheden te komen voor jongeren met een handicap.
4.1.6 Met het oog op de speciale problematiek van de culturele minderheden dient het beleid ten aanzien van de probleemcumulatiegebieden te worden voortgezet. De middelen met betrekking tot de arbeidsvoorziening worden in overleg met het CBA (Centraal Bureau voor de Arbeidsvoorziening) blijvend ingezet in de aangegeven provincie, regio of gemeente.
4.1.7 De arbeidsbemiddeling met betrekking tot vrouwen die zich opnieuw op de arbeidsmarkt melden verdient speciale aandacht. Het beleid richt zich met name op het (doen) scheppen van nieuwe banen, onder andere deeltijdbanen, tweelingbanen en op scholing. In de arbeidsvoorziening spannen overheid en sociale partners zich daarvoor gezamenlijk in. De overheid vervult een voortrekkersrol wat betreft positieve actieplannen voor vrouwen. In de bevordering van kinderopvang spelen naast het particuliere initiatief de sociale partners en de overheid als werkgever nadrukkelijk een eigen rol. (Zie verder hoofdstuk V. art. 11.1.3.).

Inkomensontwikkeling

5.1 Voortgaande loonkostenmatiging in de markt- en in de collectieve sector is van doorslaggevend belang voor een duurzame, verantwoorde economische ontwikkeling. De koopkracht wordt tenminste gehandhaafd. Het streven is gericht op meer gelijkwaardigheid van loonaanpassingen in de particuliere en collectieve sfeer.
5.1.1 In de komende jaren is loonkostenmatiging van doorslaggevend belang met het oog op de nodige uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen, versterking van de Nederlandse concurrentiepositie en het scheppen van financiële ruimte voor nieuwe bedrijfsinvesteringen (milieu, nieuwe technologie), alsmede ten behoeve van de verbetering van de positie van werknemers in de collectieve sector en uitkeringsgerechtigden. Teneinde ruimte te creëren voor de noodzakelijke collectieve voorzieningen zal de initiële loonontwikkeling zoveel mogelijk moeten worden beperkt.
5.1.2 In de marktsector wordt de primaire inkomensvorming in hoofdzaak bepaald door het overleg tussen sociale partners. De overheid onthoudt zich van ingrepen in de primaire loonvorming, maar ondersteunt, mede met het oog op de internationale concurrentiepositie, het proces van loonkostenmatiging door:
- de belasting- en premiedruk in ieder geval niet te laten stijgen en waar mogelijk te streven naar een verlaging van de collectieve lastendruk. Verlaging van de premiedruk heeft prioriteit;
- het stimuleren van flexibele beloningselementen die variëren met de bedrijfsresulaten. Onder meer kan gedacht worden aan een regeling voor winstafhankelijk loon. De overheid bevordert het bezit van aandelen door werknemers van het bedrijf waarin ze werkzaam zijn.

5.1.3 Binnen een budgettair aangeduide ruimte wordt voor de overheidssector en de gepremieerde en gesubsidieerde sector een aan het bedrijfsleven gelijkwaardige onderhandelingssituatie nagestreefd. Bij het aanwenden van de budgetruimte moeten werkgelegenheids- en inkomensontwikkeling derhalve worden afgewogen. Uitgangspunt van de overheid als werkgever hierbij is dat de arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel zodanig moeten zijn dat kan worden ingespeeld op veranderingen in de arbeidsmarkt. Het overleg over de arbeidsvoorwaardenontwikkeling in de overheidssector en de gepremieerde en gesubsidieerde sector zal daarom gedifferentieerd en sectorgewijs plaatsvinden.
5.1.4 In het licht van de voorziene groei van het aantal inkomensgerechtigden en het gewenste peil van de collectieve voorzieningen zal er bij een economische groei van 2,5% slechts ruimte zijn voor een zeer bescheiden algemene inkomensstijging per persoon. Wel zal het dan mogelijk zijn ook de koopkracht van de sociale uitkeringen tenminste op peil te houden. De ontwikkeling van het minimumloon en de sociale uitkeringen wordt – na advisering door de SER – jaarlijks beleidsmatig vastgesteld. Deze aanpassingen kunnen gelijke tred houden met de ontwikkeling van de CAO-lonen (incl. overheidspersoneel) indien voldaan wordt aan de volgende randvoorwaarden:
- er dient sprake te zijn van een loonontwikkeling die blijft bijdragen aan een forse groei van de werkgelegenheid,

- de aanpassing leidt niet tot een stijging van de collectieve lastendruk,
- er vindt geen verdringing plaats van andere overheidsuitgaven door een onevenredige stijging van de inkomensoverdrachten.

5.1.5 Ten aanzien van inkomenspositie, arbeidsmarkt- en scholingsperspectieven van jongeren dient een samenhangend beleidskader te worden ontwikkeld, dat zo nodig gepaard gaat met wetswijzigingen. Na de totstandkoming van de harmonisatie van de inkomens voor studenten en uitkeringen voor jongeren dienen de dan geldende inkomens- en uitkeringsniveaus in die kabinetsperiode daarbij tenminste als uitgangspunt te worden gehanteerd. Door het aangegeven beleidskader zal de rechtszekerheid voor jongeren worden gewaarborgd.

5.1.6 Voor de 1990-generatie dient gestreefd te worden naar een beleidsontwikkeling opdat zo snel mogelijk economische zelfstandigheid gerealiseerd kan worden.

Sociale zekerheid en sociaal beleid

6.1 In het beleid wordt een bijzonder accent gelegd op deelneming van zwakkere groepen aan het arbeidsbestel en het maatschappelijk leven. De positie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten op de arbeidsmarkt moet worden versterkt. Gerichte maatregelen dienen te worden getroffen voor mensen die zich in sociaal en financieel knellende situaties bevinden.

De verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de sociale partners worden vergroot.

6.1.1 Het beleid om werknemersverzekeringen aan de sociale partners over te dragen, dient te worden voortgezet. Nagegaan wordt onder welke voorwaarden een verdere verantwoorde overdracht van taken en verantwoordelijkheden moet geschieden.

Het sociaal minimum wordt jaarlijks beleidsmatig vastgesteld door het parlement na advies van de Sociaal-Economische Raad.

6.1.2 Indien op grond van arbeidsmarktoverwegingen extra loonkostenmatiging aan de onderkant van het loongebouw wenselijk is, zal deze moeten worden gezocht in een verdere relatieve verlaging van de bruto loonkosten op minimumniveau, zonder de koopkracht van hen die aangewezen zijn op het minimumloon aan te tasten.

6.1.3 De regelgeving in het kader van de Algemene Bijstands Wet (ABW)moet worden vereenvoudigd. Dit kan leiden tot meer verantwoordelijkheden voor de gemeenten binnen daarop afgestemde financiële kaders. Binnen de uitvoering van de ABW wordt ruimere aandacht besteed aan het stimuleren van het verkrijgen van inkomsten door middel van arbeid. De mogelijkheden worden onderzocht om voor diegenen die langdurig op de ABW aangewezen zijn ruimte voor bijverdiensten te creëren.

6.1.4 Het remigratiebeleid moet een wettelijke basis krijgen. Daarbij moet worden voorzien in een beperkte terugkeeroptie onder strikte voorwaarden voor minderjarigen. Een algemene terugkeeroptie blijft uitgesloten.

6.1.5 Binnen het stelsel van sociale zekerheid wordt bijzondere aandacht besteed aan het volumebeleid. Dit brengt met zich mee:
- nadere bezinning op de formulering en toepassing van de toetredingscriteria;
- het zoveel mogelijk blijven inschakelen van gedeeltelijk arbeidsongeschikten in het normale arbeidsproces;
- onderzoek naar de mogelijkheid van verdere WAO-premiedifferentiatie per bedrijfstak en per onderneming;
- onderzoek naar de mogelijkheden die de (her)instroom van gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers in het arbeidsproces kunnen bevorderen;
- verruiming van de mogelijkheden en bevordering van scholing van werklozen zonder verlies van uitkering.

6.1.6 Het fraudebeleid ten aanzien van de sociale zekerheid dient vooral preventief van opzet te zijn. Bij geconstateerde fraude wordt actief, met toepassing van verhaal en sancties, opgetreden.

6.1.7 De positie van de sociale partners bij de uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid dient in de komende jaren te worden versterkt. Dit dient samen te gaan met een vereenvoudiging van de uitvoeringsstructuur. Arbeidskundige en sociaal-medische taken van de Gemeenschappelijke Dienst worden overgenomen door de bedrijfsverenigingen.

6.1.8 De kinderbijslag dient een reëlere tegemoetkoming in de onderhoudskosten van kinderen te vormen. Bij het boventrendmatig verhogen van de kinderbijslag zal prioriteit worden toegekend aan de aanpassing van de kinderbijslag voor het eerste kind. De uitwerking van de (met name de dubbele) progressie in de kinderbijslag dient in dat kader op haar redelijkheid getoetst te worden.

6.1.9 Met het oog op de bevordering van de arbeidsmobiliteit worden in nauw overleg met de sociale partners zo spoedig mogelijk regelingen getroffen met betrekking tot de opheffing van de pensioenbreuk.

6.1.10 Gelijkberechtiging van mannen en vrouwen in pensioenregelingen dient met kracht te worden nagestreefd in al zijn facetten.

6.1.11 Met het oog op de toekomst wordt onderzocht hoe de pensioensituatie zal zijn van mensen die langdurig van een werkloosheidsuitkering, bijstandsuitkering en dergelijke gebruik hebben moeten maken.

6.1.12 Uitbreiding en flexibilisering van zwangerschaps- en bevallingsverlof, alsmede de instelling van het ouderschapsverlof, moet in de komende periode worden gerealiseerd. Daarbij wordt de positie van vrouwelijke zelfstandigen en meewerkende vrouwen in het midden- en kleinbedrijf mede betrokken.
6.1.13 Adoptie-ouders krijgen een recht op betaald verlof, dat vergelijkbaar is met het zwangerschaps- en bevallingsverlof.
6.1.14 Nader onderzoek wordt verricht naar een vergroting van de betrokkenheid van sociale partners bij het arbeidsomstandighedenbeleid. Tripartisering op het beleidsterrein van het directoraat-generaal van de arbeid van het Ministerie van Sociale Zaken wordt daarbij overwogen.

Midden- en kleinbedrijf

7.1 Er wordt een overheidsbeleid gevoerd dat ten doel heeft de belangrijke sociaal-economische positie van het midden- en klein bedrijf te versterken. Het leerlingwezen dient te worden uitgebreid naar branches waar dit mogelijk is en waar dit nog niet bestaat en zinvol wordt geacht.
7.1.1 Op basis van het zelfstandigenstatuut dient een beleid ontwikkeld te worden dat de noodzaak onderkent om op diverse terreinen van overheidsbeleid op duidelijk zichtbare wijze rekening te houden met de positie van zelfstandigen. Ondersteuning van starters verdient bijzondere aandacht. De positie van de meewerkende echtgeno(o)t(e) in het midden- en kleinbedrijf dient in het zelfstandigenstatuut te worden vastgelegd.
7.1.2 De vestigingswetgeving voor ondernemers wordt vereenvoudigd en beperkt teneinde branches zelf door middel van erkenningsregelingen de mogelijkheid te bieden minimumeisen vast te stellen. Vereenvoudiging wordt bereikt door samenvoeging van de drie huidige vestigingswetten en het drastisch terugbrengen van het aantal vestigingsbesluiten.
7.1.3 De huidige winkelsluitingswet wordt gehandhaafd.
7.1.4 Mede met het oog op de werkgelegenheid in het MKB wordt in de komende jaren tevens een actief vestigingsbeleid gevoerd voor (milieu) vriendelijke bedrijven, alsmede een actief toeristisch- en rekreatief beleid.
7.1.5 In het kader van de eenwording van de Europese markt is bijzondere aandacht nodig voor de ontplooiingskansen van het MKB. Belangrijke toetspunten in dit verband zijn behoud van het zelfstandige karakter van het ondernemerschap en reële mogelijkheden voor kleinschalige ondernemingen voor een winstgevende bedrijfsvoering.
7.1.6 De administratieve verplichtingen die aan ondernemers zijn opgelegd, worden in overleg met de ondernemersorganisaties teruggedrongen en waar mogelijk vereenvoudigd. Per jaar wordt nagegaan op welke wijze de administratieve lastendruk is verminderd.

Fiscale zaken

8.1 In het fiscaal beleid worden de volgende accenten gelegd:
- handhaving en waar nodig versterking van de draagkrachtgedachte;
- vergroting van de rechtsbescherming van de burger;
- harmonisatie in EG-verband.

8.1.1 Het proces van vereenvoudiging van vooral de directe belastingen dient, afhankelijk van de in artikel 8.1.3 bedoelde evaluatie, te worden voortgezet. Het CDA handhaaft het draagkrachtbeginsel op fiscaal terrein. Met het oog op de noodzakelijke fraudebestrijding moet de belastingwetgeving uitvoerbaar en controleerbaar zijn.
8.1.2 Naast de toekenning van onmisbare bevoegdheden aan de fiscus dient voortdurend aandacht besteed te worden aan de rechtsbescherming van de burgers op het terrein van de belastingen. Deze rechten worden herkenbaar vastgelegd, bijvoorbeeld in een 'Belastingstatuut voor de burger'. Daarin worden de volgende bepalingen opgenomen:
- recht op tijdige beslissing op een bezwaarschrift;
- mogelijkheid van beroep op een rechter tegen elke beslissing van de fiscus;
- regeling van de rechten en plichten tijdens een boekenonderzoek;
- procedure van klachtrecht van de belastingbetaler.

De aangeduide rechtsbescherming, een relatief gematigde belastingdruk en een behoedzaam financieel overheidsbeleid, o.a. tot uitdrukking komend in het terugdringen van overschrijdingen en het verbeteren van het financieel beheer, kunnen de belastingmoraal van de burgers ten goede komen.
8.1.3 De wetten tot vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting worden geëvalueerd en in samenhang gezien met de plannen in de sfeer van de volksgezondheid. Het CDA handhaaft het draagkrachtbeginsel op fiscaal terrein. Dit komt tot uitdrukking door in de loon- en inkomstenbelasting recht te doen aan:
- de samenstelling van het huishouden en de aanwezigheid van kinderen;
- vermijding van achterstelling van gezinsverbanden en andere samenlevingsvormen waarin één partner betaald arbeid verricht ten opzichte van de huishoudens waarin beide partners betaald arbeid verrichten.

Aanpassingen in de structuur van het belastingstelsel worden in samenhang gezien met de vigerende stelsels in de ons omringende landen.
8.1.4 Harmonisatie in de EG op het gebied van de omzetbelasting is geboden. Een beperkte verdere verlaging van het algemene tarief van de omzetbelasting wordt nagestreefd, indien de niveaus van andere lidstaten daartoe aanleiding geven en wanneer hiervoor de budgettaire ruimte aanwezig is. Bij de vaststelling van de BTW-tarieven en accijnzen wordt in toenemende mate rekening gehouden met tarieven en tariefstructuren in andere EG-staten.
8.1.5. De voornemens met betrekking tot de brede herwaardering en de pensioenfondsenheffing dienen zo spoedig mogelijk te worden doorgevoerd.

Consumentenbeleid

9.1 Het consumentenbeleid is gericht op versterking van de economische en juridische positie van de consument. Noodzakelijke wetgeving met betrekking tot de veiligheid en gezondheid van de consument wordt zoveel mogelijk in EG-verband opgezet. De consumentenorganisaties worden in de gelegenheid gesteld problemen op te lossen in de vorm van afspraken met de producenten (zelfregulering). Door middel van voorlichting en andere middelen wordt getracht de consument milieubewuster te maken en zijn kennis over de gevolgen van zijn koopgedrag meer in het algemeen te verbeteren. In het onderwijs moet meer aandacht worden geschonken aan de rol van de consument. Waarborgen worden gecreëerd voor de belangen van de consument bij faillissementen van producenten en leveranciers.

Energie

10.1 Het overheidsbeleid met betrekking tot energie is gericht op een zorgvuldig en doelmatig gebruik van energie vanwege de schaarste en de gevolgen voor het milieu. De Nederlandse overheid onderneemt in Europees verband initiatieven om een geïntegreerd energiebeleid te ontwikkelen, waarin de zorg voor het milieu nadrukkelijk een plaats inneemt.
10.1.1 In het energiebeleid van de Europese Gemeenschap dienen zekerheid van energievoorziening, energiebesparingsprogramma's, stabiliteit van prijzen en uitbanning van negatieve milieu-effecten voorop te staan. De belangen van ontwikkelingslanden worden meegewogen.
Daarbij verdienen onderzoek naar de toepassing van milieuvriendelijke technieken en beperking van het energieverbruik nadrukkelijk aandacht.
10.1.2 Beperking van het energieverbruik verdient in de komende jaren ook in Europees verband een centrale rol in het beleid. Dit streven dient als volgt geconcretiseerd te worden:
- prijsbeleid;
- voorlichting over zuinig gebruik van energiebronnen en energievriendelijke produktieprocessen en produkten en het daaraan verbonden effect;
- bevordering van decentraal vermogen door het verstrekken van investeringssubsidies, het opzetten van de demonstratieprojecten en het (financieel) stimuleren van onderzoek;
- verhoging van de rendementen in de sfeer van verkeer en vervoer;
- normstelling ten behoeve van apparatuur en isolatie;
- (inter)nationale samenwerking van organisaties en overheden op dit terrein.

10.1.3 Binnen de uitgangspunten voor een verantwoord milieubeleid wordt gestreefd naar het veiligstellen van de energievoorziening op korte en lange termijn. De diversificatie van energiedragers is ook in de komende jaren uitgangspunt voor beleid waarbij onderkend moet worden dat een grotere inzet van importgas dient te worden overwogen indien de electriciteitsprijs, opgewekt via gasgestookte eenheden, niet hoger is dan de prijs opgewekt door koleneenheden. De mate waarin de energiedragers belastend zijn voor het milieu is mede bepalend voor de diversificatie.
10.1.4 De milieu-hygiënische gevolgen van het gebruik van fossiele brandstoffen moeten ernstig genomen worden. Het onderzoek ter beteugeling van deze risico's wordt bevorderd en de uitkomsten daarvan dienen in de praktijk te worden toegepast.
10.1.5 Alternatieve energiebronnen (zowel wind als zonne-energie), alsmede electriciteitsproductie op basis van kolen- en zo mogelijk olievergassing, en door middel van afvalverbranding moeten een groter aandeel in de energievoorziening krijgen.
10.1.6 Kernenergie wordt als aanvullend alternatief voor fossiele brandstoffen, met het oog op milieu-overwegingen, niet ten principale afgewezen. Op basis van de huidige stand van de nucleaire technologie dient evenwel in de komende kabinetsperiode niet overgegaan te worden tot de bouw van kerncentrales. Het onderzoek naar de zgn. inherent veilige kerncentrales wordt intussen bevorderd, met name in internationaal verband.
10.1.7 Het afval van de bestaande kerncentrales alsmede het overige radio-actieve afval dient op verantwoorde wijze te worden verwerkt en geborgen. Daartoe wordt via COVRA bovengronds een interim-opslagfaciliteit gerealiseerd, voor een termijn van 50-100 jaar.
In internationaal verband, met name binnen de EG, wordt nader onderzocht in hoeverre de mogelijkheden voor een veilige verwerking en op-

slag van radio-actief afval voor aanzienlijk langere perioden kunnen worden gewaarborgd. Radioactief afval van kerncentrales mag niet in de bodem worden opgeslagen, zolang over de gevolgen daarvan geen volstrekte duidelijkheid bestaat.

10.1.8 Met betrekking tot de energiedistributie dient de horizontale integratie van de levering van nutsdiensten (gas, electriciteit, warmte en water) aan verbruikers doelstelling te zijn van de verdergaande reorganisatie van de nutssector. Energiedistributiebedrijven moeten in staat zijn om electriciteit te importeren, gelet op het relatieve nadeel dat zij thans hebben ten opzichte van grootverbruikers en tegen de achtergrond van Europese regelgeving.

10.1.9 Het Nederlandse bedrijfsleven dient over met het buitenland concurrerende energieprijzen te beschikken. Teneinde de doorwerking van de fluctuaties van de olie- en geld(dollar)markt in de aardgasprijs te beperken, wordt afhankelijk van de resultaten van de daartoe ingestelde studie, een eigen gasbeleid overwogen. In dat kader dient ook de kolenprijsontwikkeling als (mede)referentiepunt te worden betrokken.

IV. Landbouw, visserij en landelijk gebied

INLEIDING

Rentmeesterschap

Bij landbouw en visserij komt het rentmeesterschap over de schepping in directe zin naar voren. Rentmeesterschap betekent dat bij de exploitatie van dieren en natuurlijke hulpbronnen niet mag worden uitgegaan van de zogenaamde autonomie van het individu. Veeleer moet het respect voor de schepping de geestelijke achtergrond vormen voor de arbeidende mens. Voor de instandhouding van natuur en milieu dragen agrariërs en vissers een grote persoonlijke en collectieve medeverantwoordelijkheid, een verantwoordelijkheid die door wetgeving wordt ondersteund. Daarbij is het een voordeel dat in deze sectoren reeds lang sterke organisaties bestaan; de vermaatschappelijking in de agrarische en visserijsector is reeds ver voortgeschreden. Gespreide verantwoordelijkheid in organisaties op het gebied van produktie, verwerking, distributie, onderzoek, onderwijs en voorlichting past in de CDA-visie. Het is zaak deze capaciteit tot zelfregulering en aanpassing aan veranderende omstandigheden optimaal te benutten. De landbouworganisaties hebben mede tot taak om de samenhang van landbouw met natuur en milieu duidelijk te maken en naar een nieuwe integratie daarvan te streven. Ook van de consumentenorganisaties mag een bijdrage aan het aanpassingsproces worden verwacht. Natuurbeschermingsorganisaties houden zich actief bezig met educatie en voorlichting. Tevens kopen zij vaak zelf natuurgebieden aan en beheren deze.

De overheidstaak

De overheid behoort prominent aanwezig te zijn in de agrarische sector en de visserij, vooral in verband met de lange termijnbelangen en de uitvoering van het EG-beleid. De rijksoverheid zal op internationaal niveau een grote rol blijven spelen, vanwege de EG en ten behoeve van de exportbevordering. Op nationaal niveau kan de overheid zich echter, mede vanwege de hoge organisatiegraad in deze sectoren, meer gaan toeleggen op het scheppen van voorwaarden voor en het stellen van randvoorwaarden aan een verantwoorde bedrijfsvoering. Zij schept het klimaat voor een verantwoorde inkomensontwikkeling en stelt randvoorwaarden in de sfeer van natuurbeheer, milieuhygiëne en de zorg voor dieren, planten en producten. Ook heeft de overheid een taak bij het tot stand brengen en in stand houden van agrarisch onderzoek, onderwijs en voorlichting, terwijl zij via de landinrichting de externe produktie-omstandigheden van landbouwbedrijven mede kan bepalen. Zij stimuleert een actieve ontwikkeling van een ecologische hoofdstructuur door aankoop van terreinen en de vorming van beheers- en reservaatsgebieden, naast andere systemen van natuurbeheer. De overheid doet hierbij een beroep op de verantwoordelijkheid van mede-overheden en van betrokken organisaties.

Context

Nederland is één van de belangrijkste agrarische exportlanden ter wereld. Er is een omvangrijke handel en dienstverlening op dit gebied. Het vervoer van agrarische grondstoffen en produkten over zee, door de lucht en over de weg speelt een grote rol.
Verder importeert Nederland op grote schaal veevoeder en andere grondstoffen uit ontwikkelingslanden, waardoor deze mede van de ontwikkeling van onze landbouw afhankelijk zijn.
Het EG-beleid heeft tot grote verworvenheden geleid, met name dankzij het gemeenschappelijke landbouw- en visserijbeleid. Toch is er steeds sterker sprake van een spanning tussen verschijnselen als overproduktie, overbemesting en overbevissing enerzijds en de belangen van kostenbeheersing, natuur- en milieubeheer en behoud van een goede visstand anderzijds. Deze spanning is mede ontstaan als gevolg van technologische ontwikkelingen en de daarmee verband houdende schaalvergroting en intensivering van de produktie, doch vindt zijn diepere oorzaak in het consumptieve gedrag van de samenleving als geheel.
Milieuvriendelijke vormen van bedrijfsvoering moeten daarop het antwoord zijn. In het

(EG-)structuurbeleid zal hiermee steeds meer rekening gehouden moeten worden. Niettemin blijft het noodzakelijk in te spelen op vernieuwingen op het gebied van automatisering en biotechnologie. Deze aanpassing op meerdere fronten vraagt om zware inspanningen van agrariërs en vissers.
Voor de komende periode gelden de volgende hoofdpunten van beleid:
1. Gerichte maatregelen teneinde de spanning tussen het streven naar een rendabele land- en tuinbouw en het herstel en de bescherming van het milieu op te heffen. De verzoening van deze beide doelstellingen is een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van overheid en samenleving.
2. Het beleid met betrekking tot de agrarische sector is en blijft in de eerste plaats EG-beleid.
3. Gestreefd wordt naar een geleidelijk herstel van het markt- en prijsmechanisme in de landbouw, met inachtneming van produktiebeheersing en ecologische randvoorwaarden.
4. De afzet- en verwerkingsstructuur wordt versterkt met het oog op de groeiende betekenis van agrarische produkten in de non-food sector. De overheid verleent steun aan innovatie-projecten terzake.
5. Door aan natuur- en landschapsbeheer een bredere wettelijke grondslag te geven, wordt dit tot een wezenlijk onderdeel van het beleid.

LANDBOUW

1.1. Landbouwbeleid is en blijft in de eerste plaats EG-beleid. Renationalisatietendensen moeten worden tegengegaan. De produktieomvang in de landbouw, met name voor de marktordeningsproducten dient beter te worden afgestemd op de vraag. Produktiebeheersing is daarbij van wezenlijk belang teneinde een prijsbeleid te kunnen voeren wat recht doet aan de EG-doelstellingen. Maatregelen van de Europese Gemeenschap als interventie en exportrestituties moeten hun oorspronkelijke functie terugkrijgen als vangnet voor het marktmechanisme en niet als doel op zich. De afgesproken begrotingsdiscipline dient strikt te worden gehandhaafd.
1.1.1 Het landbouwbeleid mag niet ten koste van de ontwikkelingslanden gaan. Nederland wenst daarom geen heffingen op graanvervangers (o.a. soja en tapioca) aan de grens ter bescherming van de Europese graanproduktie en zal ernaar streven de heffingen op suiker te verminderen. Afspraken hierover dienen in het kader van de GATT gemaakt te worden. De EG zou bijvoorbeeld voor Thailand – waarmee dergelijke afspraken zijn gemaakt – tot een herbezinning moeten komen ten aanzien van de besteding van de compensatiegelden en deze meer moeten richten op het noodzakelijke bodemherstel.
1.1.2 Nederland werkt voortvarend mee aan de verdere harmonisatie in EG-verband van het landbouw- en visserijbeleid. Hiertoe behoort ook de zorg voor zuivere voedingsmiddelen en de hele gezondheidszorg voor dieren en planten. Ons land streeft hierbij naar een strenge normering, ook voor goederen die door de EG worden geïmporteerd.
1.1.3 Hoewel contingentering als tijdelijk instrument voor produktiebeheersing in de landbouw voor bepaalde produkten onvermijdelijk is geworden, dient op langere termijn toch te worden teruggekeerd naar een systeem waarin de signalen van het markt- en prijsmechanisme meer tot uiting komen, met name door het zoeken naar nieuwe afzetmogelijkheden (bijvoorbeeld in de non-foodsector) en het beperken van de productie met andere middelen (bijvoorbeeld braakleggings- en beëindigingsregelingen en bosbouw op landbouwgronden).
1.1.4 Dit mechanisme biedt geen inkomensgarantie voor de boeren. Waar het verwerven van een behoorlijk inkomen onvoldoende mogelijk is kan daarom onder bepaalde voorwaarden aanvulling plaatsvinden door toepassing van instrumenten als tijdelijke inkomenstoeslagen. Deze zijn in beginsel van degressief karakter, parallel aan het Europese markt- en prijsbeleid in de landbouw.
1.1.5 De superheffing op melk levert bezwaren op voor de Nederlandse melkveehouderij (beperking specialisatie in de EG, verstarring landbouwstructuur en kostenverhoging, vooral bij bedrijfsovername) en soms ook voor andere sectoren vanwege verdringingseffecten. Geleidelijke afschaffing, onder de randvoorwaarde dat niet opnieuw overschotten ontstaan en de mestproblemen niet weer worden verzwaard, dient te worden overwogen.
1.2 Nederland moet – binnen de ruimtelijke en ecologische grenzen – optimaal gebruik kunnen maken van de mogelijkheden die de totstandkoming van de Interne Markt biedt. Daartoe zal ons land zijn vooraanstaande positie verder moeten uitbouwen. Naast het bedrijfsleven heeft ook de overheid hier een taak, met name op het terrein van de voorlichting en de exportbevordering. Het beginsel van de regionale specialisatie krijgt een extra accent.
1.2.1 De verwerkings- en afzetstructuur wordt versterkt, mede met het oog op de groeiende betekenis van verwerking van agrarische producten in de non-foodsector, de zg. agrificatie. Dit vraagt om ondersteuning door de overheid en om intensieve samenwerking in het kader van de zg. agribusiness-complexen. Deze ontwikkeling zal zich ook op Europese schaal voordoen. Op experimentele basis kan Nederland hierop vooruitlopen. Daarbij dient mede in verband met het broeikaseffect, veroorzaakt door de toenemende

CO_2-uitstoot, ook onderzocht te worden, hoe de akkerbouw een bijdrage kan leveren aan milieuvriendelijke energievormen.
1.2.2 Ter ondersteuning van het aanpassingsproces waarin de landbouw verkeert is een intensivering gewenst van de landbouwvoorlichting, het landbouwonderwijs en het landbouwonderzoek. Met name krijgen hierbij natuur- en milieuvriendelijke bedrijfssystemen en bedrijfsvoering de aandacht. De overheid draagt een duidelijke medeverantwoordelijkheid voor de richting waarin deze zich bewegen, alsmede voor de kwaliteit en de financiering ervan.
1.2.3 Aan de kwaliteit van produkten, produktieproces en ondernemerschap worden steeds hogere eisen gesteld. Integrale ketenbewaking, waarbij de kwaliteit en zuiverheid in de onderscheiden fasen van het productieproces worden gestimuleerd, is van groot belang. De overheid stelt eisen aan de veiligheid van voedingsmiddelen vanuit een oogpunt van volksgezondheid en milieu. Ook uit concurrentie-overwegingen is een goede kwaliteitszorg noodzakelijk.
1.3 Een geleidelijk in te voeren meer marktgericht beleid, gekoppeld aan extra inspanningen voor het milieu en de kwaliteit van de productie en producten, vereist begeleidende maatregelen in de sociale, economische en ruimtelijke sfeer (premie voor braaklegging of onttrekking van landbouwgronden, verruiming vruchtwisseling, passende bedrijfsbeëindiging e.d. binnen het socio-structurele beleid), mede met het oog op de inkomensontwikkeling van de landbouwers. Moderne, perspectief biedende agrarische gezinsbedrijven, waarin de positie van de meewerkende partners zichtbaar wordt gemaakt, vormen het fundament voor het te voeren beleid.
1.3.0 De begeleidende maatregelen in de sociale, economische en ruimtelijke sfeer dienen gericht te zijn op het versterken van het perspectief van de agrarische gezinsbedrijven als ook op het voorkomen van een versnelde sanering van ondernemers die op termijn hun bedrijf zullen beeindigen.
1.3.1 De voor het milieu noodzakelijke en bij voorkeur in EG-verband te realiseren aanpassing van de landbouw in de zin van een zorgvuldiger gebruik van bemestings- en bestrijdingsmiddelen en van energie moet mede ten goede komen aan de beheersing van de productie-omvang en -kosten.
1.3.2 Het beleid ten aanzien van de landinrichting wordt met kracht voortgezet: enerzijds ter versterking van de agrarische structuur, anderzijds met het oog op een goede ontwikkeling van natuur, landschap en openluchtrecreatie. Mede met het oog op laatst genoemde belangen zal de bestaande landinrichtingscapaciteit moeten worden uitgebreid. Administratieve ruilverkaveling, hoofdzakelijk bestaande uit een herverkaveling van gronden zonder ingrijpende werken, krijgt daarbij bijzondere aandacht.
1.3.3 De Pachtwet behoeft een grondige herziening met het oog op de instandhouding van het pachtareaal en ter bevordering van het natuurbeheer. Hierbij mogen het economisch en maatschappelijk bestaan van de pachter niet uit het oog verloren worden. Er dient overleg plaats te vinden met het georganiseerd bedrijfsleven
1.3.4 De Gezondheids- en welzijnswet voor landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren moet zo snel mogelijk ingevoerd worden, terwijl ook het internationaal aandacht vragen voor de welzijnsaspecten, in het bijzonder het streven naar het hanteren van uniforme normen, een wezenlijk onderdeel dient te zijn van het overheidsbeleid. Daarnaast verdient de bescherming van dieren in het algemeen de nodige aandacht.
1.3.4a Opsporingsambtenaren moeten de bevoegdheid krijgen om ernstige verwaarloosde dieren omwille van hun verzorging aan de beschikkingsmacht van de eigenaar/bezitter te onttrekken.
1.3.4b Dierproeven dienen tot het uiterste te worden beperkt. Om dit te bereiken moeten alternatieven voor dierproeven krachtiger worden gestimuleerd. In de Wet op de dierproeven moet de instelling van speciale commissies voor de ethische toetsing worden vastgelegd.
1.3.5 Uiteraard zijn de biotechnologische ontwikkelingen met betrekking tot plant en dier voor de landbouw van grote betekenis. Wel moet een permanente bezinning plaats vinden op de ethische aspecten daarvan aan de hand van, door een in te stellen toetsingscommissie te hanteren, criteria. Het kwekersrecht moet gehandhaafd blijven en niet ondergebracht bij het octrooirecht.
1.3.6 Het bosbouwbeleid wordt gericht zowel op aanleg van nieuwe als op het veelzijdig beheer van bestaande bossen. Tevens vraagt het milieubeheer in verband met de gevolgen van verzuring steeds grotere aandacht. De aanleg van snelgroeiend bos verdient zowel in nationaal als in Europees verband ondersteuning. Daarbij gaat de aandacht vooral uit naar bebossing op landbouwbedrijven, waarbij onder andere aan uit de produktie genomen gronden kan worden gedacht. Vanwege de marktsituatie en de mogelijkheden in het structuurbeleid liggen hier zeker kansen.
1.4 De milieuproblemen in de landbouw krijgen bijzondere aandacht door middel van een ecologisch èn economisch verantwoord beleid. De agrarische bedrijfsvoering moet zich voltrekken binnen de randvoorwaarden voor de instandhouding van een gezond milieu. Hierbij moet onderscheid worden gemaakt tussen de problemen van vermesting, verzuring, verspreiding en verdroging.

1.4.1 De vermesting levert twee problemen op: enerzijds dat van de mestoverschotten bij de intensieve veehouderij, inclusief de kalvermesterij, anderzijds het probleem van het overmatig gebruik van stikstof, fosfor en andere mineralen bij de rundveehouderij, waardoor uitspoeling naar het grond- en oppervlaktewater plaatsvindt. Voor het wegwerken van de overschotten vindt op korte termijn distributie via mestbanken plaats, terwijl op langere termijn een doelmatige verwerking in de fabrieken de aangewezen weg is, behoudens de mogelijkheid van andere technische oplossingen. Het overmatig gebruik van mineralen dient systematisch te worden tegengegaan door een betere benutting van natuurlijke meststoffen en ruwvoer in combinatie met een aanzienlijke vermindering van het gebruik van krachtvoer en een kunstmestgebruik op basis van een mineralenbalans.
1.4.2. Via gerichte voorlichting en desnoods voorschriften en heffingen bevordert de overheid in samenwerking met de landbouworganisaties een zodanig herstel van de mineralenbalans dat in beginsel niet méér stoffen aan de bodem worden toegevoegd dan door de gewassen kunnen worden opgenomen. Daarbij kunnen aanvullende maatregelen worden vastgesteld teneinde het grondgebonden karakter van de rundveehouderij te handhaven. Een en ander behoeft niet ten koste te gaan van het perspectief van de bedrijven.
1.4.3 Ter beperking van de uitstoot van ammoniak – die een bijdrage levert aan de verzuring – sluit de rijksoverheid een convenant met het Landbouwschap. Krachtens dit convenant moet stapsgewijs een pakket van maatregelen tot uitvoering worden gebracht, dat enerzijds gericht is op beperking van de uitstoot op de boerderij en anderzijds op het tegengaan van de vervluchtiging bij aanwending. Op deze wijze moet de ammoniakemissie met tenminste 50 en zo mogelijk 70% worden verlaagd en wel uiterlijk in het jaar 2000. Vermindering van de veestapel komt pas in aanmerking als alle andere middelen falen. Het Landbouwschap moet zijn verordenende bevoegdheid mede ten uitvoering van milieuconvenanten kunnen aanwenden.
1.4.4. Gebruik en verspreiding van voor mens en milieu schadelijke gewasbeschermingsmiddelen worden vergaand teruggedrongen in samenhang met de ontwikkeling van alternatieven. Met het oog op de openbare drinkwatervoorziening gelden strengere regels voor de toepassing van meststoffen en bestrijdingsmiddelen in waterwingebieden. Waar nodig worden gronden in zulke gebieden aan hun agrarische bestemming onttrokken. Boeren die hiermee of met strengere regels dan elders worden geconfronteerd worden schadeloos gesteld. De plannen van het Landbouwschap om de Nederlandse land- en tuinbouw over de hele linie schoon te laten produceren worden door de overheid ondersteund. De Nederlandse overheid dient te stimuleren dat het toelatingsbeleid van bestrijdingsmiddelen in de lidstaten van de EG geharmoniseerd wordt.
1.4.5. Het probleem van de verdroging in grote delen van Nederland als gevolg van de dalende grondwaterspiegel noodzaakt tot een beperking van de grondwateronttrekking ten behoeve van de industriewatervoorziening en de landbouw, in laatste instantie zal een beperking aan de drinkwateronttrekking moeten worden gesteld. Cultuurtechnische maatregelen waarbij het grondwaterniveau verlaagd wordt, bijvoorbeeld ten bate van landbouw worden vermeden als hiermee onherstelbare schade aan natuur en landschap wordt toegebracht. Waar op Nederlands grondgebied verdroging dreigt als gevolg van bruinkoolwinning in West-Duitsland zijn bilaterale afspraken noodzakelijk.
1.4.6. Voor agrarische bedrijven die overgaan op een milieuvriendelijke bedrijfvoering dienen stimuleringsregelingen te worden opgezet.

VISSERIJ

2.1 De instandhouding van de verschillende visbestanden is uitgangspunt van het visserijbeleid. Het treffen van vangst-beperkende maatregelen en verbetering van de zeewaterkwaliteit ligt in het verlengde hiervan. De vangstcapaciteit in de zeevisserij staat niet in een redelijke verhouding tot de vismogelijkheden. Een saneringsregeling, gericht op reduktie van de structurele overcapaciteit, dient spoedig tot verdere uitvoering te komen. Zowel overheid als bedrijfsleven moeten hierin bijdragen.
2.1.1 Zolang de overcapaciteit in de zeevisserij niet is weggenomen, is een intensieve controle geboden op de naleving van vangstbeperkende maatregelen, nationaal en internationaal.
2.1.1a. Via een saneringsregeling moet binnen deze kabinetsperiode de structurele overcapaciteit worden afgebouwd.
2.1.2. Een blijvende aandacht voor de experimentele visserij (gebruik van geavanceerde opsporingsapparatuur, nieuwe soorten vistuig e.d.) is noodzakelijk, evenals het aantrekken van visgronden buiten de Europese wateren. De mogelijkheden voor de viskweek worden uitgebreid. Onderzoek wordt gedaan naar de effecten van het gebruik van vistuigen op het leven op de waterbodem. Indien nodig wordt dergelijk vistuig verboden.
2.1.3. Een goed watermilieu is ook voor de visserij van belang, hetgeen een blijvende inspanning vraagt om in Europees verband de zeewaterkwaliteit te verbeteren. Een intensieve controle is in dit verband noodzakelijk.
2.1.4. Nederland streeft in EG-verband op langere termijn naar het vervangen van de landen-

quota door het vaststellen van totaal toegestane vangsten voor de EG als geheel of het introduceren van een gemeenschappelijk visserij licentiesysteem. Intussen moet het mogelijk blijven quota af te staan of met andere lidstaten te ruilen.
2.1.5. Voorkomen moet worden dat door een totaal pakket van maatregelen de lasten voor de visserijsector zwaarder zullen zijn dan in andere lidstaten.

NATUUR- EN LANDSCHAPSBEHEER

3.1 In bijzondere gebieden vergt het behoud van de natuurlijke, cultuurhistorische en landschappelijke verscheidenheid van het landelijk gebied extra inspanningen. Naast het algemene milieubeleid geldt daartoe een speciaal beleid met betrekking tot natuur en landschap. Dit beleid behoeft een bredere wettelijke grondslag.
3.1.1 De Natuurbeschermingswet wordt vervangen door een nieuwe Wet op het natuur- en landschapsbeheer. Deze wet heeft als doeleinden de instandhouding en ontwikkeling van natuur- en landschapswaarden en de beïnvloeding van het gedrag van burgers. Zij houdt een regeling in van de planning en financiering op rijksniveau (structuurschema, nationaal natuurbeleidsplan, meerjarenprogramma), met het doel een actieve toepassing van de wet te bevorderen.
3.1.2 Krachtens deze wet worden op basis van planologische kernbeslissingen en streekplannen door rijk en provincies gebieden aangewezen als:
a. Nationale parken;
b. Beschermde natuurmonumenten;
c. Beschermde landschapsgezichten;
d. 'Relatienotagebieden' (beheersgebieden, reservaatsgebieden en reservaten);
e. Overige natuur- en landschapsgebieden (inclusief de krachtens verdrag aangewezen zg. 'wetlands'). De bedoelde gebiedsaanwijzingen omvatten een duidelijk realisatieplan en een financiële onderbouwing hiervan.
3.1.3 De Wet op het natuur- en landschapsbeheer vormt mede de grondslag voor het beheer van de Waddenzee als internationaal natuurgebied.
3.1.4 Het beleid is mede gericht op de ontwikkeling en versterking van een ecologische hoofdstructuur als samenhangend geheel van natuurgebieden met tussenliggende verbindingen. Aan de rijksbegroting wordt structureel tenminste 100 miljoen gulden extra toegevoegd voor de realisering van deze hoofdstructuur. Ten behoeve daarvan wordt overigens ook de landinrichting als instrument ingezet.
3.1.5 Een geïntegreerde Flora- en Faunawet wordt tot stand gebracht ter bescherming van de soortenrijkdom van dieren en planten. Nederland draagt in internationaal verband een bijzondere verantwoordelijkheid voor het behoud van bepaalde plant- en diersoorten, met name in de 'wetlands'.
3.2 De afstemming van het beleid met de economische belangen van de agrarische bedrijfstak krijgt bijzondere aandacht, mede vanwege de speciale rol die agrariërs spelen bij het onderhoud en beheer van het landschap.
3.2.1 Beheerslandbouw blijft een belangrijke optie. De tweede tranche van het zg. Relatienotabeleid (tweede 100.000 ha.) wordt zo spoedig mogelijk fasegewijs ingezet. De toepassing van de EG-regeling voor gebieden met natuurlijke handicaps (de zg. Bergboerenregeling) wordt verder uitgebreid.
3.2.2 Ten behoeve van het natuur- en landschapsbeheer kunnen in het kader van de ruimtelijke ordening landbouwgronden in bepaalde regio's aan hun bestemming onttrokken worden, o.a. voor:
a. Natuurbouw in de uiterwaarden (plan-Ooievaar);
b. Uitplaatsen van militaire oefenterreinen uit natuurgebieden;
c. Aanleg van waterwingebieden en bufferzones;
d. Versterking van de ecologische hoofdstructuur;
e. Aanleg van de Randstadgroenstructuur;
f. Aanleg van bos met het oog op natuurontwikkeling, recreatie of houtproductie.
3.2.3 Verweving van functies in het landelijk gebied dient waar mogelijk plaats te vinden, vooral in veenweidegebieden (weidevogels), kleinschalige landschappen en in gebieden met een grote recreatieve belevingswaarde. Meer aandacht is nodig voor recreatief medegebruik. Ook moet aan ontwikkeling van natuurwaarden in berm- en slootranden worden gedacht.
3.3 Het overheidsbeleid moet mensen aanmoedigen zelf verantwoordelijkheid te dragen voor hun natuurlijke omgeving. Dat moet in hun persoonlijk doen en laten tot uiting komen. De overheid moet ruimte scheppen, ook in financiële zin, voor activiteiten van natuurbeschermingsorganisaties, en voor initiatieven van de lagere overheden en burgers.
3.3.1 Beheer en onderhoud van kleine landschapsonderdelen moeten zo dicht mogelijk bij de burger plaatsvinden. Daartoe hevelt de rijksoverheid dit beleid, inclusief de benodigde financiën, over naar de provincies en gemeenten. Waar nodig verleent de overheid financiële steun aan eigenaren in hun zorg voor een goed onderhoud.
3.3.2 Naast veiligstelling van belangrijke gebieden via wettelijke bescherming schept de overheid meer mogelijkheden voor verwerving van natuurterreinen door particuliere natuurbeschermingsinstanties. Tevens worden deze organisaties door toereikende subsidiëring in staat gesteld de bij hen in beheer zijnde terreinen goed te

beheren. Fiscale en subsidie-instrumenten worden ook gehanteerd ten behoeve van particuliere eigenaren van natuurterreinen, landgoederen en historische buitenplaatsen.

3.3.3 De overheid bevordert natuureducatie in het onderwijs en bij particuliere natuurbeschermingsorganisaties. Tevens steunt zij organisaties die zich bezig houden met natuur- en landschapsonderhoud door vrijwilligers.

3.4 De naam van het ministerie van Landbouw en Visserij dient te worden aangepast aan de ruimere taak zoals die bij de departementale herindeling in 1982 aan dit ministerie is gegeven. Gedacht kan worden aan de benaming 'Landbouw, Visserij en Landelijk gebied'.

V. Onderwijs, wetenschap, welzijn en cultuur

Inleiding

Toerusten tot het dragen van verantwoordelijkheid

De christelijke visie op de mens als persoon is bepalend voor het beleid dat ten aanzien van onderwijs, wetenschap, welzijn en cultuur gevoerd wordt. Christen-democratisch beleid zal de sociale en professionele, de fysieke, de morele en geestelijke ontwikkeling van de mens centraal stellen. Het gaat erom dat mensen hun roeping ten opzichte van elkaar kunnen volgen. Zij moeten zo worden toegerust dat ze creatief kunnen bijdragen aan de realisering van normen en waarden en aan de ontplooiing van hun persoon in maatschappelijk en cultureel opzicht. Daarbij gaat de aandacht vooral uit naar de kwetsbare groepen.
Vrijwillige inzet is veelal kenmerkend voor activiteiten op het gebied van welzijn en cultuur. Het CDA onderkent en waardeert de verscheidenheid van (minderheids)culturen. Aanvaarding van en respect voor pluriformiteit is een kenmerk van christen-democratische politiek. Deze pluriformiteit mag niet ondergeschikt raken aan politieke (machts-) of economische (efficiency-)motieven.

Ruimte voor maatschappelijk initiatief

Gezien het bovenstaande ligt het voor de hand dat de overheid uitgaat van de vrijheid van maatschappelijke verbanden en respect toont voor de eigen betekenis van pedagogische inzichten, voor visies op wetenschap, cultuur en welzijn en voor de verantwoordelijkheid van de persoon. Het onderwijsbeleid dient uit te gaan van artikel 23 van de Grondwet. Gespreide verantwoordelijkheid sluit aan bij de daarin vastgelegde vrijheid van onderwijs. Artikel 23 stelt burgers en andere rechtspersonen in staat zich te organiseren om zelf onderwijs aan te bieden. De betekenis van zelfbesturende onderwijsinstellingen – vanouds voorbeelden van een verantwoordelijke samenleving – is in onze snel veranderende, hoog ontwikkelde en kennisintensieve samenleving zeer groot. Scholen moeten immers alert kunnen reageren op arbeidsmarktontwikkelingen, technologische vernieuwingen, de internationalisering van de samenleving en de wereldwijde communicatiemogelijkheden. De scholen dienen te beschikken over voldoende beleidsruimte – in organisatorisch en onderwijsinhoudelijk opzicht – om hun verantwoordelijkheid waar te kunnen maken. De veelzijdigheid en complexiteit van activiteiten neemt toe. In open communicatie met de samenleving zullen onderwijsinstellingen een wezenlijke bijdrage aan de sociale, culturele en economische ontwikkeling van de maatschappij moeten kunnen leveren. De beroeps- en functievereisten wijzigen zich sneller dan voorheen. Dat stelt eisen zowel aan het basis-, voortgezet- en hoger onderwijs als aan de nascholing van volwassenen. Gerichte scholing van (langdurig) werklozen is daarbij van wezenlijk belang.
Het CDA staat voor het recht van alle culturele minderheden om binnen onze rechtsorde de eigen emancipatie na te streven. Ruimte om aan de eigen identiteit in culturele en welzijnsorganisaties gestalte te geven is een voorwaarde voor de gestadige ontwikkeling van een democratische en geëmancipeerde samenleving. Duurzaamheid van de sociale verbanden is een algemeen belang. Verbrokkeling, individualisme en het alleen maar najagen van groepsbelangen kunnen worden vermeden als levensbeschouwing en godsdienst hun integrerende werking ten volle uitoefenen. De onderlinge verantwoordelijkheid van mensen en organisaties moet zichtbaar worden. De ontvangers van onderwijs en de doelgroepen van welzijns- en culturele instellingen moeten actief bij het beleid van instellingen betrokken kunnen zijn en hun medezeggenschap kunnen uitoefenen.

De verantwoordelijkheid van de overheid

De overheid heeft tot taak de vrijheid van en de verscheidenheid in de cultuur, de welzijnssector en het onderwijs tegen nivellerende tendensen te

beschermen. Het gaat hier immers om klassieke grondrechten. Voorts waarborgt de overheid materiële vloeren in de welzijnszorg en bekostigt zij onderwijs en wetenschapsbeoefening, voorzover zij het karakter van een basisvoorziening kennen. Ook garandeert zij krachtens artikel 23 van de Grondwet het recht op onderwijs. Nader toegespitst verplichten deze rechten de overheid:

- er zorg voor te dragen dat alle kinderen, ongeacht hun begaafdheid en sociale omstandigheden, passend onderwijs kunnen volgen;
- de voorwaarden te garanderen die het aanbod van onderwijs als basisvoorziening mogelijk maken;
- de financiële, geografische en ideële toegankelijkheid van het onderwijs naar leerlingen en studenten toe te waarborgen;
- de samenhang in het onderwijs te bevorderen en de omvang van voortijdige schoolverlating zoveel mogelijk te beperken;
- borg te staan voor de aanwezigheid van voldoende onderwijs van openbare signatuur en daarvoor als bevoegd gezag op te treden;
- in het belang van leerlingen, studenten en de samenleving toezicht te houden op de deugdelijkheid van het onderwijs;
- de eigen verantwoordelijkheid van de onderwijsinstellingen te respecteren en deze feitelijk mogelijk te maken.

De vrijheid van onderwijs, verankerd in de Grondwet, stelt eisen aan de manier waarop de overheid de bekostiging, de planning en het toezicht op de deugdelijkheid van het onderwijs gestalte geeft. De instrumenten die de overheid bij haar beleid hanteert, zullen aan moeten sluiten bij de verantwoordelijkheid van onderwijsinstellingen. In het licht van de ethische, sociale en economische betekenis van wetenschappelijke en technologische kennis stimuleert de overheid de ontwikkeling van een toegesneden onderzoeksethiek. Zij moedigt internationale samenwerking, met name in het verband van de Europese Gemeenschap, aan.
Culturele en welzijnsvoorzieningen moeten toegankelijk en bereikbaar zijn voor de burgers. De problemen van de verzorgingsstaat hangen voor een belangrijk deel samen met de te omvangrijke rol die aan de overheid op dit gebied is toegekend. Daarom moeten verantwoordelijkheden zorgvuldig in de samenleving worden teruggelegd. Binnen de overheid moet worden gedecentraliseerd. Daarmee wordt recht gedaan aan zowel de eigen aard van welzijn en cultuur als aan de overheidstaak zelf. Het CDA gaat ervan uit dat de overheid zowel in de wetgevende (kaderscheppende) als in financiële zin (subsidiëring e.d.) verantwoordelijkheden heeft voor deze sector. Maar de solidariteit van burgers verloopt niet alleen via het overheidsloket.

Nederland kent minderheidsculturen zowel als regionale en stedelijke culturen van onderscheiden aard. Eén van de belangrijkste kenmerken van de Nederlandse cultuur is daardoor haar pluriformiteit geworden. De benadering van culturele pluriformiteit kan stellig ook voor andere landen bijv. binnen EG-verband verrijkend zijn. Vanuit die invalshoek moet de overheid internationale verbreiding van kennis van onze taal, cultuur en samenleving stimuleren. Ons land dient in het kader van de Europese Gemeenschap de bewustwording te bevorderen van de betekenis van een ook binnen de landsgrenzen gevarieerde cultuur. Europese wetgeving moet rekening houden met het karakter van onze pluriforme samenleving.

Hoofdpunten van beleid

Bovenstaande overwegingen motiveren het CDA tot een beleid dat zich richt op:

- Erkenning en vergroting van de zelfstandigheid van onderwijs-, welzijns- en culturele instellingen, zodat zij hun doelstellingen beter kunnen realiseren.
- Een onderwijsbeleid dat een ononderbroken ontwikkelingsproces van leerlingen bevordert. Basisschool en onderbouw van het voortgezet onderwijs leggen via een eigentijds onderwijsaanbod de fundamenten voor verdere ontwikkeling in studie, beroep en maatschappelijke participatie. Vervolgopleidingen dienen (naar niveau en inhoud) goed op elkaar en de wereld van het beroep aan te sluiten.
- Het ontwikkelen van morele codes voor wetenschap en technologie door onderzoekers en wetenschappers.
- Een verbetering van de maatschappelijke uitgangspositie van bevolkingscategorieën die soms in achterstandssituaties verkeren, zoals gehandicapten, culturele minderheden, werklozen met scholingstekorten en herintredende vrouwen.
- Het tegengaan van commercialisering en verstatelijking van de cultuur en media.

ONDERWIJS EN WETENSCHAPPEN

1. Algemeen

Het onderwijs moet bijdragen aan de persoonsvorming van de leerlingen, voorbereiden op het maatschappelijk leven en de wereld van het beroep. Jeugdigen moeten via het onderwijs vroegtijdig kennis kunnen nemen van de waarden en normen die ten grondslag liggen aan ons democratisch bestel, waaronder respect voor het leven en de schepping. De overheid schept voorwaarden voor een ononderbroken ontwikkelingsproces, zodat alle leerlingen passend onderwijs kunnen volgen, dat voortkomt uit de eigen pedagogi-

sche doelstellingen van de school. In een verantwoordelijke samenleving is, mede in het kader van de studie, het dragen van verantwoordelijkheden ten behoeve van de dienst aan de medemens en samenleving van belang. De overheid laat daartoe ruimte. Terwille van de kwaliteit en continuïteit van het onderwijs zal de overheid duidelijkheid moeten scheppen over het lange termijnbeleid.

1.1.a Vanuit onze visie heeft de bijzondere school, gedragen door een rechtspersoon met ideële doelstellingen onverminderd de voorkeur.

1.1.b Het CDA zet zich in voor deregulering en vergroting van de autonomie van de scholen. De invloed en omvang van het departement kan dan verminderen. De hierdoor vrijkomende middelen zet de overheid in voor kwaliteitsverbetering van het onderwijs. Daarin is de versterking van het schoolmanagement, evenals van het bevoegd gezag nadrukkelijk begrepen. Regelgeving en financiering van het onderwijs blijven de verantwoordelijkheid van de rijksoverheid.

1.1.1. Voorschriften die het personeelbeheersbeleid van onderwijsinstellingen raken zullen globaler worden, zodat scholen ook op dat vlak meer beleidsruimte krijgen. De algemene kaders voor het arbeidsvoorwaardenbeleid en voor de rechtspositie van het personeel worden op landelijk niveau overeengekomen.

1.1.2. Geleidelijk en gefaseerd zal, rekening houdend met de kenmerken van de onderwijssoort en de omvang van instellingen, budgetbekostiging of formatiebudgettering worden ingevoerd. De voorwaarden waaronder worden mede bepaald aan de hand van de uitkomsten van de terzake werkzame adviescommissie. Een gedeeltelijke uitwisseling tussen materiële en personele middelen dient binnen het schoolbudget mogelijk te zijn.

1.1.3. Met inachtneming van de overheidstaak de deugdelijkheid te bewaken krijgen scholen zoveel mogelijk ruimte het onderwijs inhoudelijk en organisatorisch in te richten. De overheid stelt scholen toereikende financiële middelen ter beschikking.

1.1.4. De overheid schept de voorwaarden voor een kwalitatief hoogwaardig schoolbeleid. Scholen evalueren zelf de kwaliteit van het onderwijs en doen daar periodiek (openbaar) verslag van.

1.2 De overheid waarborgt bij de situering van voorzieningen de rechtsgelijkheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Met behoud van hun karakter kunnen openbare scholen desgewenst worden verzelfstandigd door hen onder het bestuur van een commissie te stellen. De overheid moet er strak op toezien dat het openbaar karakter blijft gehandhaafd.

1.2.1. Stichtings- en opheffingsnormen voor het openbaar onderwijs mogen niet langer afwijken van de criteria die gelden voor het bijzonder onderwijs.

1.2.2. Spreiding van levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs wordt gegarandeerd. Bij daling van het aantal leerlingen worden waarborgen ingebouwd voor voldoende spreiding van het levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs onder zorgvuldige afweging van de factoren per regio die de norm bepalen; met name de bereikbaarheid van het verlangde onderwijs in dunbevolkte gebieden is daarbij een belangrijk element. Basisonderwijs en de eerste fase voortgezet onderwijs is een primaire voorziening. Regionale samenwerking en taakverdeling op basis van vrijwilligheid van de scholen wordt bevorderd. De richting van het onderwijs wordt daarbij in acht genomen.

1.3. Het onderwijs dient de emancipatie van de burger.

1.3.1. In algemene zin spoort dat de overheid aan tot:

- voorlichting over de samenstelling van vakkenpakketten en de arbeidsperspectieven van studierichtingen zodat leerlingen bewuster leerroutes kiezen;
- het subsidiëren van de volwasseneneducatie.

1.3.2. Het onderwijs moet bijdragen aan verbetering van de maatschappelijke uitgangspositie en de integratie van de culturele minderheden in de samenleving door:

- bij kinderen met een niet-Nederlandse moedertaal extra aandacht te besteden aan verwerving van kennis van de Nederlandse taal;
- alfabetiseringscursussen en basiseducatie, gericht op het wegwerken van achterstanden;
- scholingscursussen in kennis van het Nederlandse cultureel klimaat;
- het vergroten van het aantal docenten afkomstig uit minderheidsgroeperingen.

1.3.3. Onderwijsvoorrangsgelden worden door de centrale overheid aan scholen toegekend. Zij gaan geen deel uitmaken van het gemeentefonds. In de onderwijswetgeving voor het primair onderwijs worden mogelijkheden geschapen om kinderopvang in leegstaande schoollokalen te realiseren.

1.3.4. Schoolverzuim door leerplichtige leerlingen moet met gerichte maatregelen worden tegengegaan.

1.3.5. De vrijheid van onderwijs biedt levensbeschouwelijke minderheden alle ruimte op eigen grondslag onderwijs aan te bieden. Ook in het primair onderwijs worden de kosten voor godsdienstonderwijs tot de subsidiabele kosten gerekend.

1.3.6. Door zorgverbreding moet aan gehandicapten betere mogelijkheden worden geboden voor het volgen van regulier onderwijs.

1.4 De overheid zal een bijdrage moeten leveren aan de positieve profilering van het leraar-

schap en hun motivatie moeten stimuleren. De kwaliteit van het pedagogisch-didactisch handelen van de leraar vraagt extra aandacht. De mogelijkheden van na- en bijscholing worden uitgebreid waarbij speciaal aandacht zal worden gegeven aan de verbetering van de kwaliteit van deze scholing. De toelatingsvoorwaarden tot de lerarenopleiding Basisonderwijs worden aangescherpt, met name op het gebied van wiskunde en Nederlands. Bij deze opleidingen kan na een algemeen studiedeel nadere specialisatie naar onder- en bovenbouw worden mogelijk gemaakt. Bij de NLO's (Nieuwe Leraren Opleiding) zal het accent meer gelegd worden op de enkele bevoegdheid, zulks met het oog op de vergroting van de vakkennis en pedagogisch-didactische vaardigheden. Op basis van de voorstellen van de onderwijsorganisaties en de (universitaire)lerarenopleidingen zullen maatregelen worden getroffen om de tekorten in sommige vakken aan leraren te reduceren.
1.5 Scholen en opleidingsinstituten dienen aandacht te besteden aan de ethische en sociale aspecten van de technologieontwikkeling en -toepassing, de kwaliteit van de arbeid en het milieu.
1.6 Het stelsel van studiefinanciering dient na de leerplichtige leeftijd voor alle studerenden rechtszekerheid en rechtsgelijkheid te garanderen en de toegankelijkheid van het onderwijs te waarborgen en evenwichtig te zijn t.o.v. de toekomstige financiële draagkracht van de student. Het stelsel dient zodanig te worden ingericht dat er stimulansen zijn ingebouwd om het studierendement te optimaliseren. De aanvullende financiering bestaat uit een rentedragende lening en een aanvullende beurs. Op basis van een studie wordt besloten in hoeverre privatisering c.q. verzelfstandiging van het leningendeel onder de genoemde randvoorwaarden mogelijk is. Mede in verband met het terugdringen van het gebruik van de auto en de daarmee samenhangende milieubelasting wordt de reiskostenvergoeding vervangen door de openbaar vervoerskaart. In het kader van de vereenvoudiging en verbetering van het studiefinancieringsstelsel wordt de invoering van een collectieve ziektekostenverzekering voor alle voltijdstudenten overwogen.

Basisonderwijs

2.1 Scholen voor basisonderwijs krijgen de komende jaren de kans om meer gericht aan de kwaliteit van het onderwijs te gaan werken. In de Wet op het basisonderwijs worden daartoe algemene en globale streefdoelen opgenomen, die in het schoolwerkplan ingevuld kunnen worden.
2.1.2 De basisschool is er voor alle leerlingen tussen vier en twaalf jaar. Vermeden moet worden dat grote groepen kinderen daar onvoldoende opvang en begeleiding vinden. Extra zorg voor leerlingen die moeilijk meekomen is nodig, omdat zij dan niet te snel naar het speciaal onderwijs hoeven te gaan. Middelen ten behoeve van de zorgverbreding zullen deze extra zorg mogelijk kunnen maken.
2.1.3 De opvang van kleuters blijft een belangrijke eigen taak van de basisschool. Daarom wordt de zogeheten vier-jarigen maatregel ongedaan gemaakt.
2.1.4 Het schoolwerkplan dient als uitgangspunt voor zelfevaluatie. Van deze evaluatie zullen scholen openbaar verslag doen. In het plan zal de school o.a. moeten aangeven op welke manier zij rekening houdt met de eisen die de jongste kinderen aan het onderwijs stellen.
2.1.5. Er komt meer ruimte voor de taakrealisatie van directies van basisscholen.

Voortgezet onderwijs

3.1 Bij de vernieuwing van het voortgezet onderwijs treedt de onderwijsinhoudelijke vernieuwing, gericht op een meer eigentijds onderwijsaanbod op de voorgrond. Daarbij zal met name ook gelet worden op versterking van het beroepsonderwijs. Het bij de Kamer ingediende wetsvoorstel inzake de Basisvorming wordt getoetst op de volgende aandachtspunten:
a. voldoende ruimte voor het eigen profiel van de school;
b. voldoende mogelijkheden voor beroepsoriënterende vakken;
c. minder versnippering van leerwegen van leerlingen en daarmee samenhangend verbetering van het rendement;
d. bevordering van de vorming van scholengemeenschappen;
e. financiële uitvoerbaarheid;
f. duidelijkheid over het vraagstuk van de planning van de leerstof.
Op basis van deze toetsing wordt het wetsvoorstel bijgesteld. Mocht een gewijzigd wetsvoorstel op grond van de toetsing aan bovengenoemde uitgangspunten niet in het Staatsblad komen, dan wordt prioriteit gegeven aan een verdere optimalisering van bestaande schoolsoorten. De inrichtingsvrijheid van de scholen en de verscheidenheid in belangstelling en capaciteiten van de leerlingen gelden als uitgangspunten.
3.1.1 Met het oog op een betere horizontale doorstroming wordt gestreefd naar breed samengestelde scholengemeenschappen met een voorkeur voor LBO (Lager Beroeps Onderwijs) AVO (Algemeen Voortgezet Onderwijs)-componenten. De totstandkoming van deze scholengemeenschappen wordt gestimuleerd, waarbij de inbreng van besturen, ouders, en onderwijsgevenden van essentiële betekenis is.
3.1.2 Het LBO wordt omgezet in voorbereidend

beroepsonderwijs dat meer beroepsgericht zal zijn. Een systeem van vrijstellingen in het Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO) zorgt voor een adequate aansluiting van beide typen beroepsonderwijs.
3.1.3 Een volwaardige afsluiting van het voortgezet onderwijs wordt gegarandeerd via schoolonderzoek en een landelijke examenregeling. Deugdelijkheidsbewaking via gedetailleerde eindtermen wordt afgewezen. Periodiek doen scholen verslag van de beoogde zelfevaluatie. Ten behoeve van de invoering van een extra examenvak in het VWO-AVO vindt uitbreiding plaats van het aantal leraren-lesuren.
3.1.4 De omvang van studievertraging en schooluitval moet worden teruggebracht door te zorgen voor zowel een betere determinatie gevolgd door een goede begeleiding van leerlingen als een betere afstemming van op elkaar aansluitende opleidingen. Vooral de doorstroming van MAVO- en HAVO-leerlingen naar het MBO en HBO moet, indien nodig via inhoudelijke aanpassingen, worden verbeterd.

Speciaal onderwijs

4.1 Opvang van kinderen met leer- en opvoedingsproblemen in het regulier onderwijs verdient voorkeur boven plaatsing op scholen voor speciaal onderwijs. Mogelijkheden van terugplaatsing naar het regulier onderwijs worden beter benut. Maatregelen tot zorgverbreding zijn dan ook nodig.
4.1.1. De samenwerking tussen scholen voor regulier en speciaal onderwijs wordt bevorderd, zodat zij gebruik maken van elkaars deskundigheid. Het gebruik van de mogelijkheid van ambulante begeleiding wordt gestimuleerd.
4.1.2 Bevriezing van de personeelsformatie en de materiële faciliteiten voor het speciaal onderwijs wordt ongedaan gemaakt. Door andere maatregelen waaronder samenwerkingsverbanden tussen basisscholen en scholen voor speciaal onderwijs moet dan wel de te sterke groei van het speciaal onderwijs worden teruggebracht. Gedurende de kabinetsperiode evalueert de regering in samenwerking met de onderwijsorganisaties de beheersing van het volume van het speciaal onderwijs en neemt indien noodzakelijk nadere maatregelen.

Middelbaar beroepsonderwijs

5.1. Het middelbaar beroepsonderwijs zal een beroeps- en doorstroomkwalificerende opleiding moeten bieden. De korte beroepsopleidingen dienen ook leerlingen toe te laten die zonder diploma's de eerste fase voortgezet onderwijs verlaten. Leerlingen die in eerdere fasen met succes beroepsvoorbereidende vakken hebben gevolgd, zullen vrijstellingen moeten krijgen.
5.1.1. Bij het bepalen van deugdelijkheidseisen voor het beroepsonderwijs laat de overheid zich adviseren door de sociale partners en de onderwijsorganisaties. Het beroepskwalificerend deel van de opleiding vereist regelmatige aanpassing aan ontwikkelingen in de beroepspraktijk.
5.1.2. Het onderwijsbeleid zal zich richten op verruiming van de organisatorische en onderwijsinhoudelijke bevoegdheden van scholen en de flexibilisering van het onderwijsaanbod.
5.1.3. Samenwerking en programmatische afstemming van volle en deeltijds-kort middelbaar beroepsonderwijs (KMBO), leerlingenwezen en b.b.o. (beroeps begeleidend onderwijs) moet worden gestimuleerd. Dit met het oog op een gewenste samenhangende ontwikkeling. De levensbeschouwelijke pluriformiteit van het onderwijsaanbod wordt daarbij in acht genomen. De combinatie van leren en werken kan door samenwerking worden bevorderd.
5.1.4. In verband met de te verwachten tekorten aan beroepsgeschoolden op de arbeidsmarkt wordt de instroom in het MBO en leerlingenwezen bevorderd.
5.1.5. Instituten voor vormingswerk zullen middels doeluitkeringen optimale kansen moeten krijgen om die jongeren die niet in het deeltijd of voltijd (K)MBO een opleiding kunnen of willen volgen sociaal-pedagogische begeleiding te geven.

Hoger onderwijs

6.1 Wetgeving en planning enten zich op de primaire verantwoordelijkheid van hoger onderwijsinstellingen voor kennis- en cultuurvoordracht, onderzoek en dienstverlening. De verzelfstandiging van instellingen voor WO en HBO dient niet te leiden tot een vervaging van de primaire doelstellingen van elke deelsoort binnen het hoger onderwijs. De overheid zorgt voor een evenwichtige spreiding van voorzieningen, financiële randvoorwaarden en ziet toe op de deugdelijkheid.
6.1.1. Het dereguleringsbeleid dient met name op het gebied van de bestuurlijke inrichting en de arbeidsvoorwaarden te worden voortgezet.
6.1.2. De instellingen bepalen zelf welke vormen van samenwerking met andere instellingen – nationaal en internationaal – gewenst en mogelijk zijn.
6.1.3. Evaluatie van de kwaliteit van zowel onderwijs als onderzoek dient per sector te geschieden door visitatiecommissies met deskundigen uit binnen- en buitenland. De visitatierapporten zijn openbaar. Onderzocht wordt op welke wijze het studierendement voor studenten kan worden

verhoogd via een verbeterde voortgangsbegeleiding en -bewaking.
6.1.4. Instellingen voor hoger onderwijs wordt de mogelijkheid geboden zich te profileren, zelf prioriteiten te stellen, zwaartepunten in de opleidingen te leggen en het onderwijsaanbod op bepaalde categorieën van studenten af te stemmen.
6.1.5. Onderzoeksvragen van de zijde van de overheid worden niet binnen de eerste geldstroom, maar op basis van onderzoekscontracten bij instellingen van wetenschappelijk onderzoek geplaatst.

Volwasseneneducatie

7.1 Volwasseneneducatie moet gericht zijn op algemene vorming, ondersteuning van maatschappelijke inzet en beroepsbeoefening; zij moet betrekking hebben op alle niveaus van het onderwijs. De behoefte aan dit type onderwijs en scholing zal door een regionaal educatief overlegorgaan, waarin de betrokken instellingen en andere belanghebbenden zitting hebben, worden geïnventariseerd en van prioriteiten worden voorzien.
7.1.1 Een adequaat aanbod van educatieve voorzieningen, dat ook ouderen in staat stelt zich te blijven ontwikkelen, te scholen en zich voor te bereiden op de komende levensfase, wordt bevorderd. De bestaande infrastructuur van het reguliere onderwijs dient bij het volwassenenonderwijs benut te worden.
7.1.2 De overheid stelt voldoende middelen ter beschikking voor de scholing van leden van minderheidsgroeperingen en herintredende vrouwen. De basiseducatie wordt uitgebreid.
7.1.4 Scholingsmogelijkheden voor werklozen moeten worden verbeterd. De regeling van scholingsaanspraken in CAO's zal het wederkerend onderwijs stimuleren.

Wetenschaps- en technologiebeleid

8.1 Gespreide verantwoordelijkheid houdt versterking van de autonomie van instellingen en organisaties op het terrein van onderzoek, wetenschaps- en technologiebeoefening in. De overheid bewaakt de samenhang tussen wetenschaps- en technologiebeleid en de departementale onderzoeksplannen. Ook bevordert zij de landelijke taakverdeling met betrekking tot fundamenteel en strategisch onderzoek.
8.1.1. De overheid stelt voldoende middelen ter beschikking aan universiteiten en aan nationale onderzoeksinstellingen voor het verrichten van fundamenteel en strategisch onderzoek.
8.1.2. Uitgangspunt is de eigen verantwoordelijkheid van instellingen voor het verdelen van de beschikbare middelen over de disciplines, de keuze van onderzoeksthema's en de uitvoering daarvan.
8.1.3. Het meerjarige overheidsbeleid wordt gepresenteerd in het tweejarig Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan (HOOP) en in een jaarlijks wetenschaps- en technologiebudget, waarin de tijdelijke steunvormen ten behoeve van voorzieningen op onderzoeks- en technologiegebied zijn opgenomen. Via een jaarlijkse rapportage aan de Tweede Kamer wordt verslag gedaan over beleidsvoornemens en -uitvoering op het gebied van de plannen van wetenschap en technologie. Daarbij moet aandacht zijn voor de tweede fase van het universitaire onderwijs.
8.1.4. Naast fundamenteel onderzoek alsmede kennisoverdracht en -verspreiding door de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs wordt contractonderzoek bevorderd. Contractresearch dient gestimuleerd te worden voorzover het strategisch en fundamenteel onderzoek erdoor wordt ondersteund en het de kennisverspreiding niet in de weg staat.
8.2.1. Wetenschappelijk onderzoek, gefinancierd uit publieke middelen, dient te allen tijde beschikbaar te zijn voor de samenleving. Daarover zullen wetenschappers en instellingen in passende vorm regelmatig verantwoording afleggen.
8.2.2. De overheid dient regels te stellen ter bescherming van onder meer het intellectueel eigendom, de persoonlijke levenssfeer, het milieu en voor onderzoek met ethische consequenties.
8.2.3 Onderzoekers en wetenschappers ontwikkelen in samenwerking met andere maatschappelijke organisaties gedragscodes waarin de ethische grenzen van het onderzoek worden aangegeven. Waar nodig beoordeelt de overheid deze codes en verklaart die algemeen verbindend. Teneinde de bescherming van de menselijke waardigheid te garanderen wordt een internationale code opgesteld, inzake experimenten met menselijk materiaal. Ook voor experimenten met dieren dient er een code te komen.
8.2.4 Intensivering van internationale samenwerking op het gebied van wetenschappelijk onderzoek en technologische ontwikkelingen, zowel binnen Europees verband als daarbuiten, wordt met kracht bevorderd. Daarbij zal de structuur van de nationale instellingen en organisaties zich moeten aanpassen aan de toenemende internationalisering.
8.2.5 Nederland werkt actief mee aan versterking van de eigen capaciteit van Derde Wereldlanden op wetenschappelijk en technologisch gebied en verbetering van de kennisoverdracht. Het wetenschaps- en technologiebeleid en het beleid van ontwikkelingssamenwerking dienen elkaar hierbij wederzijds te versterken.
8.2.6 Zowel nationale als internationale programma's dienen zich niet te beperken tot ver-

nieuwingen ten behoeve van de marktsector, maar moeten evenzeer gericht zijn op de niet-commerciële sector (gezondheidszorg, vervoer, media), het milieu en de ontwikkelingssamenwerking.

WELZIJN EN CULTUUR

Media

9.1. Het mediabeleid dient een verwezenlijking te zijn van het grondrecht van de burgers op vrije meningsuiting en van het recht op expressie en verantwoorde meningsvorming. De overheid schept voorwaarden opdat de eigen aard van de omroepen als culturele organisaties volledig tot haar recht kan blijven komen.
9.1.1. Het in de Mediawet opnieuw vorm te geven omroepbestel, mede gelet op de in art. 9.1.4. aangegeven ontwikkelingen, alsmede uitwerkingen daarvan op grond van het Mediabesluit, krijgen de gelegenheid zich te ontwikkelen. Daarbij is het doel zowel doelmatiger functioneren als een verhoging van de kwaliteit van het programma-aanbod.
9.1.2. Het beleid blijft er op gericht het aandeel van Nederlandse produkties in de omroep te versterken. Ook in cultureel opzicht.
9.1.3. De basis van het persbestel wordt gevormd door de ondernemingsgewijs werkende uitgeverijen. De overheid voert een zorgzaam beleid ten aanzien van de geestelijke-culturele pluriformiteit van de pers.
9.1.4.a In het Europees mediabeleid is als gevolg van nieuwe technologieën een zekere afstemming volgens culturele criteria nodig en bestaat de wenselijkheid van gemeenschappelijke uitgangspunten voor een publiek bestel. Ook bij de vergroting van de mogelijkheden voor daadwerkelijke buitenlandse zenders in Nederland moeten de kansen van ons nationale bestel in Europees verband worden gewaarborgd.
9.1.4.b Indien een audiovisuele EEG-richtlijn de noodzaak met zich zou brengen voor daadwerkelijk buitenlandse zowel als binnenlandse audiovisuele diensten (waaronder commerciële omroep) vrijere handelsruimte te bieden, dan zal naast het in deze paragraaf gestelde tevens worden overwogen de voor de levering van deze diensten noodzakelijke vergunningen voor het gebruik van kabelruimte slechts tegen vergoeding af te (doen) geven.
9.1.4.c Indien onverhoopt verdergaande Europese ontwikkelingen commerciële omroepen onvermijdelijk maken, dan dient de overheid de publieke omroep financiële en bestuurlijke garanties (bv. via langjarige concessies) te verschaffen, zodat deze zich kunnen handhaven.
9.1.5. De Nederlandse regering zet zich in voor de opneming van een cultuurparagraaf in de Europese verdragen opdat de cultuur als waarde op zich in het beleid kan worden meegewogen.
9.2. Het publieke omroepsysteem blijft gebaseerd op (non-commerciële) omroepverenigingen, gevormd door burgers, die ieder een stroming in de samenleving vertegenwoordigen.
9.2.1. De omroepverenigingen zullen ook in de toekomst gelijke rechten en plichten behouden. Het systeem van budgetfinanciering, financiering dus los van programma-inhoud, zal worden gehandhaafd.
9.2.2. Verruiming van middelen voor de omroep wordt primair gevonden door het benutten van uitbreidingsmogelijkheden van STER-zendtijd. Geen reclame op zondag. De omroepbijdrage blijft minstens op het peil van 1989. Ook voor de toekomst wordt een financiering gewaarborgd die past bij de non-commerciële aard van de omroep.
9.2.3. Lokale en regionale omroep op commerciële basis wordt niet toegestaan. Met name de lokale omroep dient te berusten op particuliere initiatieven en bijdragen, waarbij de pluriformiteit van de betreffende gemeenschap herkenbaar is. Medefinanciering uit een lokale-regionale STER met regelingen ten bate van de regionale pers wordt mogelijk gemaakt. Illegale zenders worden stringenter aangepakt, o.a. door het adverteren op deze zenders strafbaar te stellen.

Kunst en cultuur

10.1. Voor het CDA zijn de volgende begrippen richtinggevend voor een breed cultuurbeleid:
a. pluriformiteit en spreiding van cultuuraanbod;
b. kwaliteit en vernieuwing;
c. behoud en continuering van culturele waarden en cultuurgoederen.
D.w.z. dat aan uiteenlopende opvattingen en stromingen in de kunst gelijke kansen geboden moeten worden, waarbij de overheid als zodanig geen voorkeur heeft. Spreiding heeft betrekking zowel op de diverse soorten kunst als op de bereikbaarheid en toegankelijkheid van kunst (-uitingen), zowel sociaal als geografisch.
10.1.1. Burgers, hun organisaties en het onderwijs dragen de verantwoordelijkheid voor kunstbeoefening en kunstzinnige vorming door en van amateurs. De rijksoverheid schept voorwaarden voor cultuurparticipatie. Zij richt haar aandacht op de noodzakelijke nationale ondersteuningsstructuur voor beroepskunstenaars, zoals op het gebied van de opleidingen, het aankoopbeleid, subsidiebeleid.
10.1.2. Kunstsponsoring wordt positief gewaardeerd; ook bij de overgang naar integrale financiering door middel van sponsoring blijft de overheid haar verantwoordelijkheid behouden voor pluriformiteit, spreiding en kwaliteit van culturele instellingen.

10.1.3. Het recht op een actieve beleving van de eigen en van de Nederlandse cultuur door culturele minderheden zal in een ondersteuningsbeleid tot uitdrukking komen.
10.2. Zowel actieve als passieve vormen van kunst- en cultuurbeleving moeten zoveel mogelijk toegankelijk worden gemaakt voor alle burgers. Kwaliteitsmaatstaven worden daarbij in acht genomen. Overigens dient naast de publiekswaardering ook de instandhouding van onderscheiden typen van kunstaanbod criterium te zijn van overheidsbemoeienis.
10.2.1. In het museumbeleid wordt vorm gegeven aan een grotere mate van onafhankelijkheid t.o.v. de overheid.
Dat wil zeggen: de musea moeten hun management versterken en naast zorg voor en uitbreiding van hun collecties oog hebben voor het bezoekende publiek. Voor rijksmusea betekent verzelfstandiging in de eerste plaats het toepassen van budgetfinanciering. Bezien moet worden of de stichting of vereniging hier op den duur niet de meest geschikte bestuursvorm is.
10.2.2. Een goed rentmeesterschap vraagt een actief beleid inzake bescherming, restauratie en onderhoud van monumenten en de instandhouding van waardevolle stads- en dorpsgezichten, waartoe ook monumentale gebouwen als stationsgebouwen, fabrieken en verdedigingswerken kunnen behoren. Daartoe worden middelen ter beschikking gesteld aan de gemeenten en provincies en particuliere instellingen aan wie zoveel mogelijk taken worden overgedragen. Fiscale gelijkstelling in het onderhoud van rijks-, provinciale en lokale monumenten wordt nagestreefd. Ondersteuning van monumentale kerkgebouwen wordt bovendien bepaald door de behoefte om het betreffende gebouw zoveel mogelijk in zijn eigen funktie te behouden.
10.2.3. Het behoud en de toegankelijkheid van overheidsarchieven die van lokaal, regionaal, nationaal en internationaal belang zijn, wordt veilig gesteld; de ontwikkeling van methoden om uniek archiefmateriaal te kunnen behouden wordt bevorderd. Aan de bestaande achterstand wordt extra aandacht besteed.
10.3. De overheid heeft ook zorg voor die kunstuitingen die van nationaal of internationaal belang zijn. Nederlandse cultuuruitingen en kunstprestaties worden ingebracht in de Europese Gemeenschap en daarbuiten. De overheid heeft een verantwoordelijkheid voor het behoud en het gebruik van de Nederlandse en Friese taal.
10.3.1. In samenwerking met Vlaanderen wordt de bekendheid met de Nederlandse cultuur bevorderd d.m.v. de instandhouding van instituten voor Nederlandse cultuur en van leerstoelen in de Nederlandse taal en cultuur in het buitenland.
10.4 De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging is een der grondrechten van burgers en hun organisaties. In de huidige pluriforme samenleving moet de overheid deze vrijheid respecteren en waarborgen, zodat deze vrijheid niet illusoir wordt.
10.4.1 In bijzondere omstandigheden, waarin deze vrijheid beperkt wordt, zal de overheid een actief beleid moeten voeren, waarbij objectieve criteria worden ontwikkeld, die recht doen aan de omvang en overtuiging van de diverse geestelijke groeperingen en hun leden of aangeslotenen.
10.4.2 Wettelijke regelingen dienen voor sectoren als defensie, justitie, jeugdhulpverlening alsmede voor ziekenhuizen, verpleeghuizen en verzorgingstehuizen de beschikbaarheid en de toegankelijkheid van de geestelijke verzorging als geïntegreerd onderdeel van het totale voorzieningenpakket te waarborgen.

Sociaal-cultureel werk

11.1. Op grond van onze visie op mens en samenleving dienen activeringswerk, opbouwwerk, vormingswerk, buurt- en wijkontwikkeling en – in toenemende mate – groepsactiviteiten ten behoeve van kwetsbare bevolkingscategorieën gecoördineerd, gehandhaafd of zonodig bevorderd te worden. Op deze terreinen staat de inzet van burgers en hun organisaties voorop. Het welzijnswerk zal daarbij met name zijn uitgangspunten vinden in de volgende opdracht: het bevorderen van zelfstandigheid en zelfredzaamheid van burgers, het aanreiken van hulp en zorg indien het zelfstandig functioneren in gedrang komt, het stimuleren van sociale 'netwerken' waarbinnen de aandacht en zorg van burgers voor elkaar tot ontwikkeling komt.
11.1.1. Het beleid dat erop gericht is jeugdhulpverlening zo dicht mogelijk bij het ouderlijk huis of ander primair leefmilieu te laten plaatsvinden zal voortgezet worden, met extra accent voor nieuwe probleemgroepen.
11.1.2. Leden van culturele minderheidsgroeperingen moeten zoveel mogelijk gebruik kunnen maken van algemene voorzieningen. De toegankelijkheid wordt daartoe, met name via het personeelsbeleid, verbreed. Vooralsnog is in veel gevallen een categorale benadering nodig.
11.1.3. De ouders zijn primair zelf verantwoordelijk voor het regelen van kinderopvang. Het overheidsbeleid richt zich op het scheppen van voorwaarden, waarbij het particulier initiatief prioriteit krijgt. Inzet van overheidsmiddelen richt zich op de minst draagkrachtige huishoudens. De overheid harmoniseert kwaliteitscriteria waaronder de georganiseerde kinderopvang gestalte krijgt, met name ten aanzien van de opleidingseisen, veiligheid en hygiëne.
11.1.4. Werkgelegenheidsprojekten waarbij diverse vormen van welzijnswerk een initiërende

rol spelen, worden verder uitgebouwd. Activiteiten die de persoonlijke zelfstandigheid bevorderen, het aanleren van beroepsvaardigheden voor meisjes en jongens, evenals jongerenactiviteiten dienen bijzondere aandacht te krijgen ter ondersteuning en bevordering van sociale vaardigheden.
11.1.5. De opvang en begeleiding van asielzoekers vraagt bijzondere aandacht voor voorzieningen waarop ten gevolge van een extra instroom een groter beroep wordt gedaan. Het Rijk blijft verantwoordelijk, medewerking van de gemeenten is onontbeerlijk.
11.1.6. In het beleid ten aanzien van voorzieningen voor opvang in crisissituaties dient een betere afstemming tussen departementen (en met gemeentelijke diensten) te komen; deze voorzieningen beogen mensen zo snel mogelijk naar een vaste verblijfplaats te geleiden. De centra voor opvang dienen zeven dagen in de week en 24 uur per dag geopend te zijn.
11.1.7. Gestreefd wordt naar samenwerking van openbare bibliotheken en bibliotheken van educatieve, culturele en wetenschappelijke instellingen en uitgeverijen. Samenwerking dient te worden gericht op de opbouw van een netwerk naast en in samenhang met educatieve netwerken en op een verbeterde onderlinge toegankelijkheid.
11.2. Het – veelal gedecentraliseerde en overwegend door vrijwilligers uitgevoerde – sociaalculturele werk verdient een kwalitatieve ondersteuning; zowel op provinciaal als centraal niveau dient in voldoende mate in ontwikkeling en ondersteuning voorzien te zijn. Primair is dit een taak voor de instellingen zelf.
11.2.1. De beroepskrachten richten zich vooral op de ondersteuning van vrijwilligerswerk, zoals bijvoorbeeld op het terrein van het jeugd- en jongerenwerk. Deskundigheidsbevordering door beroepskrachten moet zoveel mogelijk zelf door de belanghebbenden kunnen worden aangetrokken, d.w.z. meer op de praktische behoefte gericht.
11.2.2. De arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden van werknemers in velerlei instellingen van welzijn dienen aan de actuele ontwikkelingen in het werk te worden aangepast. Zo is veelal een nieuwe functiedifferentiatie gewenst, evenals minder centraal geregelde arbeidsovereenkomsten die meer op de instellingen zelf dienen te zijn toegespitst. Het werk in welzijnsinstellingen kan hiermee aantrekkelijker gemaakt worden.
11.2.3. Vrijwilligerswerk vergt een goede regelgeving inzake fiscale vrijstellingen, uitkeringen, onkostenvergoedingen en verzekeringswaarborgen. Indien de regelgeving leidt tot een extra lastenverzwaring van betrokken instellingen dan kan de overheid hen financieel tegemoet komen.
11.2.4. Versterking van identiteit en pluriformiteit dienen bij schaalvergroting richting en grenzen van het beleid te bepalen.
11.3. In de wetten voor oorlogsgetroffenen is gestalte gegeven aan de ereschuld ten opzichte van invalide geworden deelnemers van het verzet en zeelieden -oorlogsslachtoffers- en de bijzondere solidariteit met vervolgden en burgerslachtoffers. Aan de bedoeling van de wetgevers wordt onverkort vastgehouden.

Sport en recreatie

12.1. Sportbeoefening is primair een zaak van de burgers en hun organisaties. Daarnaast is er een taak voor de overheid, in het bijzonder voor de lokale overheid. De overheid beschermt de recreatieve infrastructuur zoals parken, natuurgebieden, bossen, duingebieden.
12.1.1. Levensbeschouwelijke sportorganisaties worden op gelijke wijze als algemene organisaties in staat gesteld hun taken te vervullen, vooral waar het scholing en opleiding betreft.
12.1.2. Bestrijding van vandalisme en sportverruwing bij sportevenementen is vooral een zaak van de betrokken organisaties zelf. De overheid treedt ondersteunend op ten einde ontaarding in criminaliteit te voorkomen en te bestrijden.
12.2. De overheid stimuleert activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie en voorlichting, alsmede de projectmatige aanpak op het terrein van toerisme en recreatie, samen met particulier initiatief en bedrijfsleven.
12.2.1. In de planning en bij de gebruiksmogelijkheden van sport- en recreatievoorzieningen wordt rekening gehouden met de toenemende vergrijzing en met wijzigingen in het vrijetijdsgedrag.
12.2.2. Met name aan jongeren, ouderen, gehandicapten en achterstandsgroepen worden in de sport ontplooiingsmogelijkheden geboden.
12.2.3. Het CDA staat in principe positief ten opzichte van topsport voor zover de menselijke waardigheid niet geschaad wordt. Topsport kan bijdragen aan toename voor sportbeoefening met alle voordelen voor gezondheid en actieve en positieve recreatie. Bij beperkte middelen mag subsidiëring van de topsport niet ten koste gaan van de breedtesport. De overheid bevordert het nemen van maatregelen om gebruik van doping tegen te gaan. Sporten met een verhoogd risico worden kritisch beoordeeld; preventieve maatregelen worden ondersteund.

VI. Emancipatoir beleid

Het CDA streeft op grond van haar uitgangspunten gerechtigheid, solidariteit, rentmeesterschap en gespreide verantwoordelijkheid, een samenleving na die zich tot in de kleinste geledingen verantwoordelijk weet voor het welzijn van allen. De overheid heeft daarbij tot taak kwetsbare groepen te beschermen en zo nodig extra maatregelen te treffen opdat een ieder tot zijn haar recht kan komen.
De invulling van met name begrippen als solidariteit en gerechtigheid in de wereld van vandaag leidt ertoe dat nog steeds specifieke aandacht moet worden gevraagd voor bepaalde groepen, opdat ook zij in gelijkwaardigheid in de samenleving kunnen functioneren.
Gehandicapten, leden van etnisch culturele minderheidsgroeperingen, ouderen en vaak ook vrouwen, – hoezeer ook hun situaties verschillend zijn – wanneer zij in een achterstandspositie verkeren, dienen zij voorwerp te zijn van onze speciale zorg teneinde die achterstanden in te halen en nieuwe kansen tot ontplooiing te kunnen benutten.
Een samenleving die zichzelf respecteert rekent het immers tot haar taak al haar burgers, in hun verscheidenheid, gelijkelijk te waarderen en evenredige kansen te bieden. Een gericht beleid is hiervoor noodzakelijk.
Omdat echter een tè sterke nadruk op de specifieke behoeften van deze groepen ertoe zou kunnen leiden dat mensen in hun uitzonderingspositie worden bevestigd dient het beleidsmatig uitgangspunt te zijn: algemeen waar mogelijk, categoraal waar noodzakelijk.
Vanuit dat beginsel is ook dit program geschreven. Veel algemeen geformuleerde artikelen omvatten tevens emancipatoire maatregelen ten behoeve van de hieronder genoemde groepen, zoals op het gebied van het onderwijs, de arbeidsvoorziening, de volkshuisvesting, de gezondheidszorg, het sociaal beleid en de sociale zekerheid. Daarnaast is op deze en andere terreinen een aantal specifieke maatregelen voorgesteld. Zij zijn te vinden in de diverse hoofdstukken via het trefwoordenregister.

Etnisch-culturele groepen

Zo'n 5% van alle inwoners van Nederland behoort tot de zg. etnisch-culturele groepen. De belangrijkste qua omvang zijn de mensen afkomstig uit Suriname, Turkije en Marokko. Zij zullen merendeels permanent in ons land blijven, waarmee Nederland zich in toenemende mate ontwikkelt in de richting van een multiculturele samenleving. Ook voor allochtone inwoners van Nederland geldt het recht op een volwaardige plaats in de samenleving. In de praktijk is daarvan echter nog lang geen sprake door tal van belemmeringen, zoals op het gebied van huisvesting, onderwijs, werk en gezondheid. Op al deze terreinen is sprake van een duidelijke achterstand ten opzichte van andere Nederlanders. Een extra probleem vormt de schrikbarend hoge werkloosheid onder met name de jongeren. Bestrijding van deze achterstanden is harde noodzaak, evenals het bestrijden van vooroordelen die juist als gevolg van genoemde achterstanden in de hand worden gewerkt. Die vooroordelen geven weer vaak aanleiding tot discriminatie, en discriminatie is juist weer een belangrijke oorzaak voor het in stand blijven van de achterstanden. Het is dan ook heel moeilijk gebleken om de positie van de etnisch-culturele groepen te verbeteren ondanks alle inspanningen daartoe van henzelf, van individuele burgers, maatschappelijke organisaties en van de overheid. Het op gang brengen en stimuleren van een proces van emancipatie en integratie dient tot uiting te komen in de vermindering van achterstanden en discriminatie en het bevorderen van participatie en cultuurbeleving. De overheidstaak moet gericht zijn op het tegengaan van achterstanden en discriminatie via wet- en regelgeving en op het geven van extra aandacht aan werkzoekenden uit deze groepen in haar rol als werkgever.
Maatschappelijke organisaties kunnen een belangrijke rol spelen door het verschaffen van informatie over etnisch-culturele groepen, over rechten en plichten in de Nederlandse rechtsorde en door op te komen voor de belangen van achtergestelde groepen.

Gehandicaptenbeleid

Het aantal mensen in Nederland met een of andere vorm van motorische, zintuiglijke en of organische handicap is zeer groot: ruim 1 miljoen.

Wanneer in het beleid geen rekening wordt gehouden met hun specifieke behoeften, zoals:
- bij de bereikbaarheid, de toegankelijkheid en de inrichting van openbare gebouwen, onderwijsinstellingen en het openbaar vervoer;
- in de woningbouw en bij sportvoorzieningen;
- op de arbeidsmarkt en op de werkvloer;
- bij de gezondheidszorg en in de sociale zekerheid;

  dan loopt hun kans op integratie in de samenleving ernstig gevaar.

De overheid dient daarom in wetgeving en bestuur, alsook bij het nemen van uitvoeringsbesluiten bij voorbaat rekening te houden met de belangen van gehandicapten. Dit 'inclusief beleid' laat onverlet dat voor bepaalde groepen, zoals zwaar geestelijk gehandicapten, specifieke maatregelen nodig zullen blijven.

Ouderenbeleid

In de CDA-opvattingen over een mondige samenleving past een actief ouderenbeleid. Zo'n beleid loopt langs twee sporen:
- het bieden van garanties voor kwalitatief goede zorgvoorzieningen voor die ouderen die in een afhankelijke positie verkeren;
- een zodanige inrichting van de samenleving dat een actieve maatschappelijke betrokkenheid van vitale ouderen gewaarborgd blijft.

Het niet kunnen deelnemen aan het arbeidsproces mag niet betekenen dat ouderen ook verder buitenspel komen te staan, zij moeten integendeel hun kennis en ervaring kunnen inbrengen in het verenigingsleven, maatschappelijke organisaties en in politieke partijen. Daarnaast moeten ouderen ook in de sfeer van recreatie en sport aan het sociale leven kunnen deelnemen. Ouderenbeleid houdt in dat inkomen, wonen, zorgverlening, veiligheid en participatie vanuit de ouderen gezien in hun onderlinge samenhang worden benaderd. Naast de maatschappelijke organisaties die op deze terreinen werkzaam zijn ligt hier een verantwoordelijkheid voor de overheid, met name als het gaat om de financiële bodem in het bestaan.

Vrouwenemancipatie

Alhoewel er al veel verbeterd is, is er in de maatschappelijke situatie van vrouwen nog steeds sprake van achterstand. Soms ligt de oorzaak in gebrekkige of discriminatoire regelingen, soms in het ontbreken van gelijke kansen in de praktijk van alle dag. Met name de maatschappelijke positie van vrouwen uit de etnisch-culturele bevolkingsgroepen verdient aandacht: zij staan vaak in dubbele zin op achterstand.

Het CDA streeft ernaar, ook in EG-verband, deze achterstanden op te heffen. Fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen en gedeelde verantwoordelijkheid staan daarbij voorop. De aanpassing van de nationale wetgeving aan EG-richtlijnen op dit gebied moet zo spoedig mogelijk plaatsvinden, nadat zij op dit uitgangspunt zijn getoetst. Met betrekking tot de gelijke kansen van vrouwen en hun positie op de arbeidsmarkt vervult de overheid een voortrekkersrol, door middel van scholing ten behoeve van de herintreding, kinderopvang en positieve actie.

VII. Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening

Om de waardigheid van de mens

Geboorte, ziekte en dood behoren tot de meest ingrijpende gebeurtenissen in het menselijk leven. Daarbij zijn fundamentele menselijke waarden en waardigheden in het geding.
Het CDA streeft daarom naar een zorgstelsel waarin de mens in de erkenning van die eigenwaarde centraal staat. Technologie en specialisatie hebben ertoe geleid dat de medische en maatschappelijke zorg zich meer dan noodzakelijk intramuraal afspeelt. Een vergaande professionalisering en medicalisering van de zorg is hiervan het gevolg. Mede door de toename van het aanbod aan zorg heeft een erosie plaatsgevonden van zelf- en mantelzorg. De afhankelijkheid van het professionele gezondheidsbestel is geleidelijk sterk toegenomen.
Het CDA wil bevorderen dat de zorg meer persoonlijk, menselijker en dichter bij de huidige leef/woonsituatie wordt verstrekt. Waar thuiszorg mogelijk is, moeten mensen niet in het ziekenhuis liggen. Waar ouderen langer zelfstandig zouden kunnen en willen blijven wonen, moet opname in een verzorgingstehuis of verpleeghuis uitgesteld kunnen worden. Ook dat vereist ondersteunende thuishulp. Thans worden burgers en degenen die werken in de zorgsector, door de regelgeving nog te veel belemmerd om zorg op maat tot stand te brengen. Om daarin wijziging te brengen zijn op dit beleidsterrein ingrijpende veranderingen op gang gebracht.

Verhelderen van verantwoordelijkheden

Het CDA wil herschikking van verantwoordelijkheden van de overheden naar patiënten en cliënten, naar verzekeraars en zorgverleners in de komende kabinetsperiode verder vorm geven. Gespreide verantwoordelijkheid betekent dat burgers en organisaties uit de bevolking, zoals de ziekenfondsen en de particuliere verzekeraars enerzijds en de zorg-aanbieders anderzijds, hun verantwoordelijkheden naar de normen van rentmeesterschap en solidariteit moeten kunnen beleven.
Solidariteit tussen oud en jong, arm en rijk, zieken en gezonden moet blijvend tot uitdrukking komen in het basispakket van de voorgestane zorgverzekering. Ook mag op mensen in de samenleving een appel tot een grote onderlinge zorg gedaan worden. De beroepsmatige zorg vult onderlinge hulp aan. Rentmeesterschap betekent zorg voor eigen en andermans gezondheid door middel van een verantwoorde levensstijl, preventie en het besef dat kostbare voorzieningen doelmatig beheerd moeten worden. Dit kostenbesef betekent voorts dat uitgaven van de voorgestane zorgverzekering hun grens vinden in de algemene aanvaardbaarheid van de collectieve lastendruk en welvaartsontwikkeling.

Een voorwaardenscheppende overheid

Spreiding van verantwoordelijkheden leidt tot een nieuwe vaststelling van de overheidstaken. De overheid behoort een financiële en sociale bodem in het bestaan te garanderen, voorwaarden voor een verantwoordelijke samenleving te scheppen en wettelijke bepalingen, ook in de gezondheidszorg, met gezag te handhaven. Deze eisen van gerechtigheid leiden ertoe dat de overheden de publieke gezondheidszorg behartigen, het belang van de volksgezondheid ook op andere beleidsterreinen laten doorklinken, toezien op het naleven van wettelijke kwaliteitseisen, zorg dragen voor de financiële toegankelijkheid van een toereikend aanbod van zorg, de geografische en levensbeschouwelijke toegankelijkheid van het aanbod bewaken, de vrije artsenkeuze waarborgen, alsmede de uitgaven binnen aanvaardbare financiële grenzen houden.
Voor de infrastructuur is vooral de rijksoverheid verantwoordelijk, terwijl de feitelijke vormgeving van de zorg, de bekostiging en het beheer van de voorzieningen, op lokaal niveau, tot de verantwoordelijkheid van zorgaanbieders en zorgverzekeraars, wordt gerekend. Kenmerkend voor deze benadering zijn: de erkenning van het regionaal overleg tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars en de afwijzing van het marktmechanisme als leidend structuurbeginsel voor het zorgstelsel.

Nieuwe perspectieven

De door het CDA voorgestane wijzigingen in het stelsel zijn mede ingegeven door de wens om meer zorginhoudelijke vernieuwing en een betere zorg op maat mogelijk te maken, dan thans in een structuur met een grote mate van overheidsplanning mogelijk is gebleken. Meer samenhang tussen de voorzieningen is noodzakelijk. Adequate zorg zo dicht mogelijk bij de cliënt is daarvan het kenmerk. Daartoe dient op lokaal niveau méér bij overeenkomst tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars tot stand te kunnen komen en dienen de financiële en wettelijke schotten tussen de verschillende zorgvormen te verdwijnen. De wens daartoe krijgt des te meer betekenis in het licht van de vergrijzing waar in toenemende mate extra middelen voor nodig zullen zijn.
Voorts zal de Nederlandse gezondheidszorg meer en meer in Europees verband moeten worden bezien, hetgeen consequenties heeft voor het vestigingsbeleid van vrije beroepsbeoefenaren, het verzekeringsstelsel, de opleidingseisen, de geneesmiddelen en de standaardisatie van medisch-technische apparatuur. Nieuwe medische mogelijkheden roepen in deze sector steeds weer nieuwe en belangrijke ethische vragen op, die om een adequaat antwoord, van de overheid enerzijds en de voor de zorg verantwoordelijke maatschappelijke organisaties en hulpverleners anderzijds vragen.
Het CDA is zich ervan bewust dat de voorgestane herstructurering een omvangrijke operatie is die slechts geleidelijk en in fasen vorm kan worden gegeven. Het CDA wenst, dat in goed overleg met betrokkenen, het op gang gezette veranderingsproces wordt voortgezet.

Hoofdpunten van beleid

Het CDA wil:
- zorginhoudelijke vernieuwing naar zorg op maat en vermaatschappelijking van het zorgstelsel krachtig bevorderen,
- prioriteit geven aan de zorg voor ouderen en gehandicapten,
- de solidariteit verbreden door geleidelijk toe te werken naar een algemene zorgverzekering,
- de toedeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden in bestuur en beheer verhelderen en de wet en regelgeving sterk vereenvoudigen,
- een krachtige impuls geven aan kwaliteitsnormering, accreditatie en zorginhoudelijke evaluatie,
- de ethische bezinning in de zorg stimuleren.

Artikelen

1.1. Zorginhoudelijke vernieuwing en vermaatschappelijking van de zorg dienen centraal te staan in het beleid waarbij kwaliteit wordt gewaarborgd. Daartoe dient de bestuurs- en beheersstructuur van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening te worden herzien zodanig dat met name de op lokaal en regionaal niveau bij de gezondheidszorg betrokkenen hun verantwoordelijkheid kunnen nemen.
1.1.1. Thuiszorg, gezinszorg en de zorg in bejaardenoorden tezamen met een breed pakket medische, verpleegkundige en geestelijk en of lichamelijk gehandicapten-zorg dienen in één zorgverzekering te worden ondergebracht.
1.1.2 Deze zorgverzekering is een verzekering van rechtswege en kan door de ziekenfondsen en de particuliere ziektekostenverzekeraars worden uitgevoerd.
1.1.3 Alle thans bestaande wettelijke bekostigingsregelingen op het gebied van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening (AWBZ, Ziekenfondswet, MOOZ, ILPZ, WTZ, Wet bejaardenoorden etc.) komen te vervallen en gaan op in een Wet op de zorgverzekering.
1.1.4. In de wet op de zorgverzekering wordt een breed pakket elementaire medische en maatschappelijke zorg tegen onvermijdbare zorgrisico's, die in het algemeen de draagkracht van burgers en hun samenlevingsverbanden te boven gaan, vastgesteld. De verstrekkingen worden waar mogelijk als functies omschreven.
1.1.5. Dit pakket dient van rechtswege deel uit te maken van de polissen die de verzekeraars-nieuwe-stijl gaan aanbieden. De zorgverzekeraars kunnen in hun polissen voorts aanvullend zelf verstrekkingen opnemen, die niet in de wettelijke zorgverzekering zijn opgenomen en waarvan de kosten in de vorm van een aanvullende premie door de verzekerde zelf worden betaald.
1.1.6 In de premie van de zorgverzekering komt solidariteit tussen de bevolkingsgroepen tot uitdrukking door een substantieel deel van de premie naar draagkracht te heffen.
Het wettelijk voorgeschreven procentuele premiedeel zal ca. 85% van de kosten van de zorgverzekering dienen te dekken en geen afbreuk mogen doen aan de inkomenspositie van de laagst betaalden en kwetsbare groepen in de samenleving.
1.1.7 Daarnaast wordt een premiedeel in guldens voorgestaan voor de algemene zorgverzekering en ten behoeve van de verstrekkingen die in de aanvullende verzekering zijn opgenomen. Het nominale premiedeel van de zorgverzekering zal, naarmate de verstrekkingen meer gebudgetteerd worden op basis van de algemene wet zorgverzekering, door de verzekeraars zelf vastgesteld gaan worden. De nominale premie van de

aanvullende verzekering wordt door de verzekeraars zelf vastgesteld.
1.1.8 De contracteerplicht van verzekeraars met de aanbieders van zorg in de gezondheidszorg dient te worden opgeheven.
1.1.9 Zorgverzekeraars dienen met de aanbieders van zorg op lokaal en regionaal niveau samenhang, volume, kwaliteit en kosten van de te verlenen zorg, bij overeenkomst, tot stand te brengen.
1.1.10 De verzekeraars nieuwe stijl dienen voor wat betreft hun inkomsten uit de wettelijke zorgverzekering, voor zoveel mogelijk verstrekkingen, op basis van objectieve criteria te worden gebudgetteerd, teneinde afwenteling van verantwoordelijkheden te voorkomen en een stimulans in te bouwen voor een doelmatig beheer van middelen.
1.1.11 De tariefrichtlijnen van het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg dienen de wettelijke basis voor het vaststellen van tarieven te blijven. Wel dient de mogelijkheid te worden verruimd om op lokaal en regionaal niveau en bij overeenkomst, van deze richtlijnen af te wijken, teneinde substitutie van zorg en een grotere flexibiliteit in de zorgverlening te bewerkstelligen.
1.1.12 Een Raad voor de zorgverzekering gaat toezicht houden op de zorgverzekeraars-nieuwe stijl.
1.1.13 Bevorderd wordt het tot stand komen van, later zo nodig bij wet te regelen, regionale organen, waarin verzekeraars en aanbieders met elkaar overleg voeren over het aanbod aan gezondsheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Deze organen dienen:
- het vestigingsregister te voeren,
- bij geschillen te arbitreren,
- een meerjarig regionaal overzicht op te stellen van het zorgaanbod en kosten,
- door middel van een jaarverslag belemmeringen te signaleren, die een goede zorg-op-maat in de regio in de weg staan en initiatieven te ontplooien om deze belemmeringen weg te nemen,
- de provincies en gemeenten te adviseren inzake het te voeren overheidsbeleid.

1.1.14 De regionale overlegorganen stemmen hun regio-indeling af op de functionele vereisten van de zorgverlening.
1.1.15 Onderzoek naar de effecten van alternatieve gezondheidszorg dient te worden bevorderd
1.2. Het plannings- en bouwbeleid van de overheid dient te worden vereenvoudigd en gedereguleerd. De overheidstaak op het terrein van de preventie en kwaliteitstoezicht dient te worden versterkt.
1.2.1 De rijksoverheid blijft bevoegd om vergunningen af te geven voor grote bouwinvesteringen in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Zij toetst deze aanvragen aan een bouwplafond, dat wordt vastgesteld met in achtneming van de rechten van de verzekerden, in relatie tot de financiële mogelijkheden en prioriteiten in de zorgverlening. Zij legt jaarlijks bij voorkeur bij het indienen van de rijksbegroting en het Financieel Overzicht Zorg een meerjarig intentioneel investeringsschema voor aan de Tweede Kamer.
1.2.2 Wettelijk wordt vastgelegd dat de rijksoverheid bij de toewijzing van bouwvergunningen zoveel mogelijk eigen initiatief en verantwoordelijkheid van de burgers bevordert en daarbij de pluriformiteit van de samenleving tot uitgangspunt neemt.
1.2.3 De kosten van inpandige bouwkundige modificaties, groot onderhoud en installaties dienen niet meer aan goedkeuring krachtens de Wet Ziekenhuisvoorzieningen onderhevig te zijn. Daartoe wordt in het kader van de budgettering krachtens de Wet Tarieven Gezondheidszorg een aparte investeringsrichtlijn ingevoerd. De kosten van deze investeringen worden daarmede binnen de budgetbevoegdheid van de instellingen gebracht.
1.2.4 De Wet Ziekenhuisvoorzieningen wordt gedereguleerd en de provinciale planning wordt vervangen door het opstellen van een regiovisie aan de hand waarvan de provincie de uitkomsten van het regionaal orgaan toetst en de rijksoverheid adviseert over te verlenen bouwvergunningen.
1.2.5 Teneinde goede kwaliteitseisen in de overeenkomsten te kunnen opnemen bevordert de overheid de oprichting van een privaatrechtelijk certificatie-instituut, dat normeringen vaststelt waaraan de zorgverlening kan worden getoetst.
1.2.6 Voor langdurig zorgbehoeftigen dient de privacy in verpleeg- c.q. verzorgingshuizen gewaarborgd te zijn.
1.2.7 De publieke gezondheidszorg (algemene collectieve preventie) blijft een overheidstaak. Specifieke aandachtsvelden zijn: jeugd, chronische en besmettelijke ziekten, ongevallen en gezondheidsvoorlichting en opvoeding. De inspecties, de keuringsdienst van waren en de basisgezondheidsdiensten, dienen in staat te worden gesteld om hun taken met gezag uit te oefenen. Normstellingen zullen zoveel mogelijk in EG-verband worden opgesteld. Conform het EG-verdrag worden daarbij hoge beschermingsniveaus aangehouden.
1.3. Wetgeving op het terrein van de patiëntenrechten dient tot stand te komen. De vertegenwoordiging van patiëntenorganisaties dient te worden uitgebreid.
1.3.1 Bij wet dienen de rechten en plichten van patiënt, cliënt en zorgverlener vastgelegd te worden op punten van aansprakelijkheid, inzage van

medische dossiers, privacy, toestemming voor behandeling en klachten.
1.3.2 De verzekeraars moeten een vertegenwoordiging van hun verzekerden de gelegenheid geven tot inspraak en medezeggenschap over het door de verzekeraars te voeren overeenkomstenbeleid met de zorgverleners.
1.4. Prioriteit dient gegeven te worden aan de voorzieningen voor ouderen, geestelijke en/of lichamelijke gehandicapten en verslaafden.
1.4.1 Voor ouderen dient een adequate thuiszorg steun te verlenen bij het langer zelfstandig kunnen blijven wonen. Hiertoe dienen voldoende middelen beschikbaar te worden gesteld. Medische opleidingen worden gestimuleerd meer aandacht te besteden aan de kennis ten aanzien van de geriatrie.
1.4.2 Ouderen dienen middels vertegenwoordiging, meer invloed te kunnen uitoefenen op het overeenkomstenbeleid van de zorgverzekeraars.
1.4.3 De overheid dient te bevorderen dat er regionaal gespreid, in academische ziekenhuizen een leerstoel geriatrie gevestigd wordt, dit in verband met de sterke vergrijzing; een preventief beleid.
1.4.4 De mogelijkheden worden onderzocht om in het nieuwe zorgverzekeringsstelsel, ouderen middels een financiële uitkering in staat te stellen zelf in de zorgbehoefte te voorzien.
1.4.5 De indicatiestelling voor langdurig zorgbehoeftigen, die tussen verpleeghuizen en bejaardenoorden al zijn geharmoniseerd, zal ook aansluiting dienen te krijgen op de indicatiestelling voor thuiszorg. Bevorderd dient te worden dat bij de bejaardentehuizen verpleeghuis-faciliteiten worden toegevoegd.
1.4.6 Waar grenzen aan de zorg voorkomen dienen medische criteria te gelden. Het hebben van een lichamelijke of geestelijke handicap en leeftijdsfactoren zijn op zichzelf geen criteria die een bepalende rol spelen.
1.4.7 De rijksoverheid dient in het bouwbeleid prioriteit te geven aan de zwakzinnigenzorg en de psycho-geriatrische verpleeghuiszorg.
1.4.8 Om het gehandicapten mogelijk te maken zoveel mogelijk in het maatschappelijk leven te participeren dient een adequaat stelsel van voorzieningen te worden bevorderd, dat gericht is op versterking van de hulp die thuis en in dagverblijven en kleinschalige woonvormen wordt geboden.
1.4.9 Ouders die hun gehandicapte kinderen thuis verzorgen dienen, ongeacht de leeftijd van die kinderen, in de daarmee verband houdende extra kosten tegemoet gekomen te worden. Zij mogen financieel niet duurder uit zijn, dan bij verblijf van het kind in een intramurale voorziening.
1.4.10 In het beleid inzake verslaving dient meer aandacht te worden gegeven aan alcohol-, drugs- en gokverslaving. Een preventief gericht beleid middels voorlichting wordt krachtig bevorderd. Voor alcoholreclame dienen dezelfde richtlijnen te gelden als ten aanzien van reclame voor rookwaren.
1.4.11 Terzake van de nazorg van verslaafden die een afkicktherapie hebben ondergaan, krijgt het particulier initiatief mogelijkheden om nieuwe vormen te ontwikkelen, waardoor voorkomen kan worden dat betrokkenen terugvallen in hun oude verslavingsmilieu.
1.4.12 Vrouwenhulpverleningsprojecten dienen te worden uitgebreid, en geleidelijk te worden geïntegreerd in de reguliere gezondheidszorg.
1.5. Nieuwe medische technieken roepen steeds meer diepgaande ethische, juridische en levensbeschouwelijke vragen op. Daartoe is het enerzijds noodzakelijk om grenzen vast te stellen die niet overschreden mogen worden, terwijl anderzijds de ethische bezinning in de gezondheidszorg zelf bevorderd dient te worden. Ontwikkelingen in de richting van het expliciet in de medische sfeer trekken van levensproblemen moeten worden tegengegaan.
1.5.1 Het toepassen van kunstmatige voortplantingstechnieken blijft voorbehouden aan de instellingen en laboratoria die daar een vergunning voor hebben.
1.5.2 In de vergunningsvoorwaarden dient vastgelegd te worden dat de nodige waarborgen geschapen zijn, die het normbesef, kwaliteit en zorgvuldigheid in de toepassing van deze technieken waarborgen.
1.5.3 Openbare jaarverslagen worden verplicht gesteld.
1.5.4 Bij het vaststellen van de aanvaardbaarheid van de toepassing van kunstmatige voortplantingstechnieken staat het belang van het kind voorop en is het toepassen in een man/vrouw relatie ter overbrugging van medische gebreken aanvaardbaar.
1.5.5 In het belang van de kinderen die met behulp van een donor zijn verwekt, worden de medische gegevens van de donor en de inseminatiegegevens blijvend bewaard.
1.5.6 Kunstmatige voortplantingstechnieken dienen niet te worden opgenomen in het basispakket van de zorgverzekering. Deze mogelijkheid dient in het aanvullend pakket gerealiseerd te worden.
1.5.7 Experimenten met embryo's worden verboden.
1.5.8 Instellingen voor gezondheidszorg dienen over een medisch-ethische adviescommissie te beschikken. De medisch-ethische commissie wordt wettelijk verplicht een medisch-ethisch jaarverslag op te stellen.
1.5.9 Ethiek dient een verplicht vak te worden bij de opleidingen van medici, bio-wetenschappers, verpleegkundigen en anderen die in de ge-

zondheidszorg werkzaam zijn.

1.5.10 Een wettelijke regeling op orgaantransplantatie wordt tot stand gebracht, alsmede een centrale registratie van wilsuitingen inzake orgaantransplantatie na overlijden, opdat artsen snel inzicht kunnen krijgen of betrokkene een donorcodicil heeft opgemaakt. Gelet op het tekort aan donoren dient de voolichting over het hebben van een codicil te worden gestimuleerd.

1.5.11 Erfelijkheidsonderzoek bij de mens kan een positieve bijdrage leveren in de gezondheidszorg. Het roept echter ook ethische en maatschappelijke vragen op. Het gebruik van dit soort onderzoek dient daarom wettelijk te worden geregeld.

1.5.12 Het toepassen van gen-therapie dient nader te worden bestudeerd en zo nodig geregeld. Methoden en doeleinden dienen te worden getoetst op veiligheid en ethische aanvaardbaarheid. Gen-therapie mag geen eugenetica worden, noch de uniciteit en de waardigheid van de mens aantasten.

VIII. Wonen en leven

Mens en woonomgeving

Mensen leven samen als burgers van verschillende herkomst en levensstijl. Op basis van ieders verantwoordelijkheid voor het leven en zorg voor elkaar. Goed wonen is daarbij een voorwaarde die stabiliteit en geborgenheid aan het leven geeft. Van daaruit gaan mensen de samenleving in om hun maatschappelijke taak te vervullen, daar keren ze in terug voor verzorging, recreatie en voor onderlinge steun en inspiratie. In de woning en de woonomgeving vindt een groot deel van de opvoeding van de jeugd plaats. Het is de ruimte waarbinnen het vermogen tot verdieping van menselijke relaties ontwikkeld wordt. Gezinnen en huishoudens staan daarbij niet los van elkaar. Sociale veiligheid en onderlinge hulp moeten in de woonomgeving kansen krijgen. Aan de ontwikkeling van zowel de sociale functie van het wonen als aan de behoefte aan privacy voor de huishoudens moet daarom in het beleid tegemoet gekomen worden.

Maatschappelijke organisaties

Voor goed wonen zijn mensen op elkaar aangewezen. Dat geldt voor het instandhouden en verbeteren van het woonklimaat in een buurt of wijk. Het geldt ook voor het totstandbrengen van een passend aanbod van woningen. In de volkshuisvesting zijn vele organisaties actief. Voor een groot deel gaat het bij deze organisaties om belangenbehartiging zonder winstoogmerk van bewoners, bouwwereld, verhuurders en anderen. Het is daardoor mogelijk dat deze organisaties, op grond van een bepaalde visie op het wonen, een kenmerkend eigen aanbod verzorgen. Zo kunnen zij aan wensen en specifieke opvattingen van burgers (eventueel tevens eigen leden) tegemoet komen. Woningbouwcorporaties hebben sinds lang een belangrijke rol hierbij gespeeld. Hun sociale functie is vooral ten behoeve van de zwakkere groepen tot haar recht gekomen. De corporaties werken nauw samen met de (gemeentelijke) overheid. In het kader van het streven naar de verantwoordelijke samenleving verdienen de woningbouwcorporaties een grotere zelfstandigheid. Dat vereist tevens een sterke democratische participatie van de leden en de bewoners. De afweging van huurders- en verhuurdersbelangen moet binnen de corporaties kunnen plaatsvinden. Dit sluit niet uit dat tussen beide partijen stevig onderhandeld wordt. De corporaties zullen door een grotere beleidsvrijheid beter kunnen aansluiten op woonwensen. Meer zeggenschap betekent ook meer zorg voor en betrokkenheid met de leefomgeving.

Overheidstaken

De overheid laat het initiatief bij de uitvoering van taken op het terrein van de volkshuisvesting aan de burgers en hun organisaties. Zij treedt op indien de samenleving tekort schiet bij het garanderen van het grondrecht op wonen. De rijksoverheid heeft daarnaast een stimulerende, coördinerende en voorwaardenscheppende rol in de volkshuisvesting, gericht op de zwakke groepen in de woningmarkt o.a. door subsidiestelsels. Zij hanteert de eigen instrumenten, waaronder de fiscale, om het eigen woningbezit te bevorderen. Volkshuisvestingsbeleid is in de eerste plaats sociaal beleid. De provincies houden een coördinerende functie die mede gebaseerd is op hun taken bij de ruimtelijke ordening en het toezicht op de gemeentefinanciën. Bij decentralisatie van het beleid kunnen provincies intergemeentelijke samenwerking stimuleren ten behoeve van programmering en contingentering. De gemeente is de eerst verantwoordelijke overheidslaag voor de concrete vormgeving van het volkshuisvestingsbeleid. Decentralisatie brengt zowel beleidsvrijheid als bereidheid tot het dragen van risico's met zich.

Context van het beleid

De bevolkingsomvang zal niet beduidend toenemen, maar de verscheidenheid in de bevolking wèl. Te denken valt aan mensen uit andere culturen, aan de effecten van vergrijzing, het aantal alleenstaanden, jongeren die langer zelfstandig blijven wonen. Te denken valt tevens aan de woonbehoeften van zorgbehoevenden en gehandicapten. Dit beïnvloedt de vraag naar bepaalde typen woningen. Grote groepen zullen aangewezen blijven op de gesubsidieerde woningbouw. Een aantal mensen woont, gezien de hoogte van

hun inkomen, ten onrechte in een goedkope, gesubsidieerde woning. Daardoor moeten mensen met lage inkomens soms uitwijken naar duurdere woonruimte die de verstrekking van individuele huursubsidie nodig maakt. Tegelijkertijd zullen de overheidsbudgetten die o.a. met subsidie gemoeid zijn onder druk blijven staan. Het beleid moet tevens rekening houden met de ongewenste gevolgen van de 'armoede fuik' die de keerzijde is van de inkomensafhankelijke overheidssubsidiëring. De kwaliteit van de bestaande woningvoorraad laat soms te wensen over waardoor stads- en dorpsvernieuwing veel aandacht vraagt. Wonen wordt als zodanig door toename van vrije tijd belangrijker voor mensen. Intussen dreigt de betrokkenheid bij woningbouwverenigingen door individualisering af te nemen.
Deze ontwikkelingen leiden in de komende jaren tot nieuwe, of in gewicht toegenomen, beleidsopgaven:

- concentratie van het beleid op de laagste inkomensgroepen en op specifieke aandachtsgroepen. Subsidiëring, met name door Individuele Huur Subsidie blijft belangrijk;
- evenwicht in de ontwikkeling van woonkosten voor huurders en eigen woningbezitters;
- handhaving van de prioriteit voor stadsvernieuwing;
- versterking van het maatschappelijk middenveld en vergroting van de zeggenschap van huurders en leden van corporaties.

Huur- en subsidiebeleid

1.1. Het volkshuisvestingsbeleid wordt geconcentreerd op de laagste inkomensgroepen. Subsidieverstrekking blijft daarbij belangrijk. Het subsidiesysteem moet effectiever worden en mogelijkheden geven tot onbelemmerde werking van de woningmarkt. Een gemengd stelsel van object- en subject-subsidies wordt gehandhaafd.
1.1.1. Huurvaststelling bij nieuwbouw en verbetering van sociale woningen wordt een bevoegdheid van gemeenten, op basis van een voorstel van verhuurders en bewoners.
1.1.2. In woningmarktgebieden waar dit mogelijk is, wordt voor duurdere woningen de huurprijs geliberaliseerd.
1.1.3. Het woningwaarderingsstelsel wordt vereenvoudigd om meer ruimte te maken voor waardering van lokale kenmerken.
1.1.4. Het dynamisch kostprijssysteem voor subsidiëring van sociale huurwoningen wordt afgeschaft. Er komt een systeem met kortere looptijden en een meer evenredige verdeling van risico's over huurders, verhuurders en Rijk.
1.2. De uitgaven voor objectsubsidies worden beperkt.
1.2.1. Objectsubsidies worden slechts ingezet voor het wegnemen van grote renteschommelingen en lokale kostenverschillen bij de bouw en exploitatie van sociale huurwoningen, alsmede voor het investeren in gewenste woonvoorzieningen die op korte termijn onrendabel zijn.
1.2.2. De jaarlijkse huurverhoging wordt vastgesteld op een niveau dat 1% boven de inflatie ligt.
1.2.3. Het aandeel van huurders in de kosten van (gesubsidieerd) groot onderhoud en woningverbetering wordt vergroot.
1.3. Het instrument van de Individuele Huursubsidie behoudt prioriteit in het volkshuisvestingsbeleid en dient gehandhaafd te blijven voor de laagste inkomensgroepen.
1.3.1. Blijvende aandacht wordt besteed aan de beheersbaarheid van de Individuele Huursubsidie (IHS).
1.3.2. Van jaar tot jaar wordt bezien in hoeverre de maximale IHS-grens aangepast moet worden aan ontwikkelingen op de woningmarkt. Bij de jaarlijkse aanpassing van de normhuren in de Individuele Huursubsidie worden huurstijgingen die uitgaan boven de inflatie, indien er geen sprake is van reële inkomensstijgingen, buiten beschouwing gelaten.
1.4. Aan investeerders buiten de sociale sector kan een investeringspremie worden gegeven indien de situatie op de woningmarkt dit wenselijk maakt. De bijdragen zijn beperkt van omvang en kortlopend.

Woonruimteverdeling en categoraal beleid

2.1. Het volkshuisvestingsbeleid wordt mede afgestemd op de behoeften van groepen, die extra aandacht verdienen. Te denken valt aan ouderen, zorgbehoeftigen, gehandicapten, culturele minderheden en jongeren. Deze afstemming zal veelal plaatsvinden op lokaal niveau binnen de daarvoor regulier beschikbaar gestelde middelen. Daarnaast zijn specifieke maatregelen nodig.
2.1.1. De bestaande regeling ten behoeve van de zelfstandige huisvesting van gehandicapten blijft gehandhaafd.
2.1.2. Onderzoek en ontwikkeling, alsmede technische en sociale experimenten, gericht op de invoering van aangepaste woonvormen, moeten worden uitgebreid.
2.1.3. Bij het verdelen van de woonruimte door woningcorporaties wordt speciaal gelet op de gelijke behandeling van culturele minderheden. Hierover wordt jaarlijks verslag uitgebracht.
2.1.4. Mogelijkheden van kamerverhuur aan jongeren worden gestimuleerd door:

- versoepeling van de huurbeschermingsregels bij particuliere kamerverhuur
- het wegnemen van ongewenste belemmeringen in Bijstandwet en de Wet-IHS (voordeurdelersregeling)
- bevordering van sociale kamerverhuur.

- kamerverhuur-opbrengsten vrij te stellen van inkomensbelasting tot aan een bepaald bedrag.

2.1.5. Ouderen moeten zo lang mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Woningaanpassing en zorg-op-maat passen in dat streven.

2.2. Een meer evenredige verdeling van de woningvoorraad over de inkomensgroepen, door middel van doorstroming, moet ten gunste van de laagste inkomensgroepen worden bevorderd.

2.2.1. Stimulering van het eigen woningbezit is een belangrijk instrument voor doorstroming. Hiervoor wordt een gericht beleid gevoerd (zie de artikelen 4.2 e.v.).

2.2.2. Vermindering van objectsubsidies in de huursfeer leidt tot een meer reële prijs kwaliteitsverhouding voor huurwoningen. Hierdoor wordt de doorstroming bevorderd.

2.2.3. Een in te voeren Huisvestingswet geeft aan gemeenten en verhuurders instrumenten om te komen tot een zinvol en effectief beleid met betrekking tot woonruimteverdeling.

2.2.4. Om de eigen verantwoordelijkheid van gemeenten bij de toewijzing van woningen meer tot uiting te laten komen, wordt aan gemeenten een eigen aandeel (bv. 20%) gegeven in de IHS-betalingen. Dit aandeel wordt structureel, zo mogelijk op basis van een eenmalige berekening, via het Gemeentefonds versleuteld.

2.2.5. Indien de doorstroming onvoldoende op gang komt wordt in nieuwe huurcontracten voor sociale woningen een bepaling opgenomen die het mogelijk maakt om, afhankelijk van het inkomen van de huurder, een aanpassing van de huur tot aan de reële marktprijs te realiseren.

Nieuwbouw en woningverbetering

3.1. De programma's voor woningbouw en -verbetering sluiten aan op veranderende woonwensen en nieuwe behoeften en worden specifiek gericht op bestaande tekortsituaties. De kwaliteit van de woningvoorraad staat daarbij centraal. Het uiterste dient te worden ondernomen om de bestaande woningvoorraad naar aard en flexibiliteit geschikt te maken om aan de woningvraag te voldoen.

3.1.1. Door middel van regels (Bouwbesluit) geeft de overheid een ondergrens aan voor de bouw- en woontechnische kwaliteit van de woningvoorraad en de nieuwbouw, waarbij tevens aandacht wordt gegeven aan inbraakpreventie.

3.1.2. Geldelijke steun aan gemeenten en verhuurders, gericht op verbetering van de kwaliteit van de woningvoorraad, wordt verstrekt door middel van kortlopende bijdragen.

3.1.3. Een verbreding van het draagvlak voor stadsvernieuwing wordt gestimuleerd; Publieke Private samenwerking kan daarbij een belangrijke rol spelen. Daarbij worden de verschillende belangen en verantwoordelijkheden van de betrokken partijen onderscheiden.

3.1.4. De programma's voor groot onderhoud en verbetering blijven in stand.

3.1.4.1. De rijkssubsidiëring is gericht op die gebieden waar kwalitatief en kwantitatief de grootste achterstanden zijn.

3.1.4.2. Bijzondere aandacht gaat uit naar bepaalde delen van de na-oorlogse woningvoorraad, m.n. de hoogbouw. De door de overheid te verstrekken subsidie wordt afhankelijk gesteld van de reserveringsmogelijkheden van verhuurders en de bijdrage van huurders.

3.1.4.3. Om de beleidsvrijheid van de lagere overheden inzake renovatie en nieuwbouw te vergroten worden de betreffende regels voor subsidiëring en voor het vaststellen van huren versoepeld.

3.1.5. Het stadsvernieuwingsfonds blijft een belangrijk instrument om het gemeentelijk beleid dat stad en dorp nieuw leven wil inblazen te ondersteunen. De omvang van de actuele achterstanden en behoeften op het terrein van de stadsvernieuwing zal worden onderzocht.

3.1.6. Het gemeentelijk grondbeleid krijgt een wettelijk kader in de Wet op de Ruimtelijke Ordening in de vorm van een gemeentelijke gronduitgifteverordening. Hierbij wordt ook de problematiek van de erfpacht betrokken.

3.1.7. Bezien wordt in hoeverre een wettelijke regeling voor stedelijke herverkaveling opgenomen moet worden in de Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing.

3.1.8. Het nieuwbouwprogramma zal mede onder invloed van demografische ontwikkelingen geleidelijk dalen tot ongeveer 80.000 woningen in 1994.

3.1.8.1. Er komt meer nadruk op de bouw van goedkopere koopwoningen ten behoeve van de doorstroming uit de sociale sector.

3.1.9. De mogelijkheden voor vrije sectorbouw in de grote steden moeten worden verruimd.

3.1.10 Bij nieuwbouw en bij verbetering van woningen geldt zuinigheid met energie als een belangrijk kwaliteitskenmerk.

3.1.11. In de stedebouwkundige plannen voor uitbreiding, vernieuwing en renovatie dient ook systematisch rekening te worden gehouden met zorgbehoevenden en gehandicapten. Bij voorkeur wordt er aangepast gebouwd, zodat er weinig tot geen veranderingen aan een huis verricht hoeven te worden bij bewoning door ouderen en of gehandicapten.

3.1.12. Bij het gebruik van bouwmaterialen dient rekening gehouden te worden met ongewenste neveneffecten t.a.v. het milieu.

Vergroting van de rol van maatschappelijke organisaties en van de burgers

4.1. Woningcorporaties moeten meer marktgericht en professioneel gaan optreden. Gelijktijdig moet de invloed van leden en huurders in het beleid van de corporaties vergroot worden.
4.1.1. Sociale verhuurders krijgen meer mogelijkheden om de huren van bestaande complexen in hun bezit te differentiëren volgens de huursombenadering.
4.1.2. Sanering van financieel zwakke corporaties is in principe een eigen, gezamenlijke taak van de corporaties, uit te voeren in samenspraak met betrokken gemeenten.
4.1.3. Gemeentelijke woningbedrijven worden overgedragen aan de bestaande corporaties dan wel omgevormd tot toegelaten instellingen. Voorwaarde voor toelating is een gezonde financiële basis.
4.1.4. Er dienen convenanten te worden gesloten tussen corporaties en gemeenten over de uitvoering van het lokale volkshuisvestingsbeleid.
4.1.5. Op landelijk niveau moeten door organisaties van verhuurders en huurders en het Rijk convenanten worden gesloten over (delen van) het uit te voeren volkshuisvestingsbeleid.
4.1.6. Burgemeesters en leden van de Gemeenteraad alsmede ambtenaren namens het gemeentebestuur dienen geen deel uit te maken van besturen van woningcorporaties.
4.1.7. Woningcorporaties krijgen een ruimere mogelijkheid om woningen te verkopen. Verkoop van duurdere huurwoningen behoeft geen goedkeuring van het gemeentebestuur, terwijl bij verkoop van sociale huurwoningen gemeenten slechts marginaal toetsen.
4.1.7.1. Verkoop van sociale huurwoningen moet kunnen plaatsvinden tegen de marktprijs.
4.1.7.2. De netto-opbrengsten bij de verkoop van woningwetwoningen voor verhuurders worden gebruikt voor het verlagen van de boekwaarde van dynamische kostprijs-woningen.
4.1.7.3. Eventuele opbrengsten voor het Rijk bij de verkoop van woningwetwoningen worden aangewend voor het verminderen van dkp-subsidies (dkp = dynamische kostprijs. Dit is een systeem dat de lasten van de sociale sectorbouw in feite naar de toekomst verschoof.)
4.2. De eigen verantwoordelijkheid van burgers voor hun huisvesting moet worden vergroot.
4.2.1. Het premiestelsel voor de aankoop van een eigen woning wordt gehandhaafd.
4.2.2. De bouw van koopwoningen in de vrije sector wordt, afhankelijk van de rentestand en de ontwikkelingen op de woningmarkt, gestimuleerd door eenmalige premies.
4.2.3. Gemeenten krijgen meer mogelijkheden, binnen de planologische randvoorwaarden, om vrije sectorwoningen te realiseren.
4.2.4. Het niveau van het huurwaardeforfait wordt opnieuw vastgesteld, alsmede het mechanisme waarmee het wordt aangepast. Met de eventuele opbrengst wordt de overdrachtsbelasting verlaagd c.q. afgeschaft. De hypotheekrente-aftrek blijft gehandhaafd.
4.2.5. De zelfwerkzaamheid van huurders wordt gestimuleerd door bijvoorbeeld:
- zelfwerkzame huurders bij groot onderhoud en verbetering van woningen te belonen (bv. met vermindering van de huurstijging of met een overdrachtssom);
- het betrekken van huurders bij het onderhoud van de woonomgeving.

4.2.6. Achterstandsgroepen worden in het beleid en in de voorbereiding en uitvoering van het beleid betrokken.

IX. Justitie en Binnenlands Bestuur

INLEIDING

Het CDA over de overheid

De taak van de overheid wordt in het Program van Uitgangspunten, met een uitdrukkelijke verwijzing naar de grondslag van onze partij, als volgt omschreven. De overheid zet zich in voor een maatschappij waarin recht en vrede heersen, komt op voor de zwakken, vervolgden en ontheemden, bestraft het onrecht, eerbiedigt de gewetensvrijheid, beschermt de persoonlijke levenssfeer en schept in het algemeen de voorwaarden die nodig zijn voor een samenleving van verantwoordelijke mensen. Dit wijst op de zware nadruk die volgens christelijke tradities behoort te worden gelegd op plaats en taak van de overheid, vooral waar het gaat om de bescherming van het kwetsbare. Het zgn. 'recht van de sterkste' is zo gezien onrecht; daartegen richt de wetgever en de overheid zich juist.
De overheid moet opkomen voor de openbare orde die aan burgers de nodige veiligheid waarborgt en die het publieke leven overzichtelijk maakt. Een geïntegreerd beleid ten aanzien van de criminaliteit dient te worden bevorderd. Door de inrichting van het openbaar bestuur te baseren op spreiding van bevoegdheden over verschillende bestuurslagen worden bestuurlijke monopolies vermeden. Deze spreiding van taken gaat uit van het primaat van de lokale overheid. De overheid is overigens niet de enige die verantwoordelijkheid draagt voor gerechtigheid en maatschappelijke vrede. De sociale verbanden en burgers persoonlijk hebben vanuit hun eigen invalshoeken evenzeer onmisbare taken.

Maatschappelijke verbanden

Hoewel de bescherming van de openbare orde en publieke gerechtigheid tot de kerntaken van de overheid behoort is deze opdracht ingebed in een bredere maatschappelijke context. Maatschappelijke verbanden bepalen mede door de overdracht van normen en waarden in hoge mate het maatschappelijk klimaat. Handhaving van het recht en de publieke orde is zonder deze ruggesteun nauwelijks mogelijk. De handhaving van de interne gedragscodes in de diverse sectoren, maatschappelijke verbondenheid en sociale controle beperken de noodzaak van overheidsoptreden. Daarom zullen overheden de zelfstandigheid en bloei van maatschappelijke verbanden stimuleren. De kerntaken van de overheid mogen echter niet aan niet-overheidsdiensten worden overgelaten.

De burger

Ten opzichte van de overheid functioneert de mens in zijn specifieke rol van burger. Burgers moeten erop toezien dat het overheidsoptreden voldoet aan de gerechtigheidsnorm. De democratische controle kan in een maatschappij waarin de verantwoordelijkheden breed gespreid zijn tot haar recht komen, omdat zo op de verscheidenheid aan gaven van mensen een beroep kan worden gedaan. De democratische rechtsorde is zo ingericht dat sociale en politieke wensen, zonder machtsgebruik, het beleid kunnen beïnvloeden. De medeverantwoordelijkheid voor de rechtsstaat en de openbare orde komt ook tot uiting in de plicht van burgers om zich aan wetten te houden, burgerzin te bevorderen en aandacht te hebben voor preventie van criminaliteit.

Context

Door de bezinning op de verzorgingsstaat krijgen de klassieke taken van de sociale rechtsstaat meer aandacht. Maar ook nieuwe taken, onder andere in de sfeer van de milieubescherming blijken tot de verantwoordelijkheid van de overheidstaak te behoren. Aan wetgeving, rechtspraak, openbare orde en bestuur worden hoge eisen gesteld. Bovendien heeft de internationalisering (Europeanisering) van de samenleving invloed op wat de Nederlandse overheid kan en moet. Modernisering van de sociale rechtsstaat, mede met gebruikmaking van de technologische ontwikkeling, past hierbij. Mensen willen zich veilig voelen en eisen dat de problemen van onze hoog ontwikkelde samenleving doeltreffend worden aangepakt.
Hoofdpunten van beleid voor de komende periode zijn daarom:

- verhoging van de kwaliteit van de wetgeving;
- vermindering en vereenvoudiging van de regelgeving;
- herstructurering van de rechterlijke organisatie;
- aandacht voor de gelijkberechtiging van echtgenoten in het personen- en familierecht;
- het vooropstellen van het belang van het kind;
- reorganisatie van de rijks- en gemeentepolitie waardoor een optimale taakuitoefening wordt bevorderd;
- verdere afslanking van het overheidsapparaat door een voortgaande bezinning op de kerntaken van de overheid;
- betere taakafbakening tussen de diverse bestuurslagen en
- vergroting van de beleidsvrijheid voor de grote steden, vanwege hun speciale betekenis voor de samenleving en hun bijzondere problematiek.

Kwaliteit van de wetgeving

1.1. Bij de toetsing van de kwaliteit van wetgeving moet naast rechtszekerheid, rechtsgelijkheid en handhaafbaarheid als richtsnoer gelden dat overheidsregels de eigen verantwoordelijkheid van de burgers en de maatschappelijke verbanden bevorderen.
1.1.1. De overheid zal de fundamentele vrijheden van de burger moeten waarborgen, behalve in die gevallen waarin haar expliciet de bevoegdheid is gegeven daarop inbreuk te maken ten behoeve van een hoger belang. Een constitutionele rechter dient de bevoegdheid te krijgen wetten-in-formele-zin te toetsen aan de rechtstreeks toepasbare grondrechten zoals die in de Grondwet en verdragen zijn vastgelegd.
1.1.2. Ter bevordering van de verantwoordelijkheid in de samenleving wordt het accent waar mogelijk verschoven van gedetailleerde administratieve regelgeving naar kaderscheppende normstellingen met beoordeling van de handelingen achteraf; zowel nieuwe wetsvoorstellen als bestaande regelingen moeten hierop worden getoetst.
1.1.3. Waar de overheid bij de rechtshandhaving betrokken moet blijven, is een snelle en duidelijke reactie van groot belang. Ondoelmatige strafbepalingen dienen zoveel en zo gauw mogelijk door meer doelmatige te worden vervangen. Met inachtneming van het grondrecht op behoorlijke rechtspraak, zal de vervanging van ondoelmatige strafbepalingen door bestuursrechtelijke sancties hieraan een bijdrage moeten leveren.
1.1.4. Bij anti-discriminatiewetgeving dient de overheid de verantwoordelijkheid en de levensbeschouwelijke overtuiging van burgers persoonlijk en zoals zij deze vorm geven in hun maatschappelijke verbanden te respecteren. Het maken van onderscheid naar ras, geloof, levensovertuiging, geslacht, sexuele geaardheid of politieke gezindheid kan slechts gerechtvaardigd zijn op grond van de levensbeschouwelijke overtuiging of ideële grondslag van het maatschappelijk verband. Het uiteindelijke oordeel of iemand in strijd met de wet heeft gehandeld door een ongerechtvaardigd onderscheid te maken, blijft voorbehouden aan de onafhankelijke rechter.
Als door dit respect voor met name de klassieke grondrechten burgers niet tot hun recht komen, staat de overheid voor hen garant, bijv. met haar voorzieningen op het terrein van onderwijs.
1.1.5. De overheid mag op geen enkele wijze ongerechtvaardigd onderscheid maken tussen mensen wegens ras, geloof of levensovertuiging, geslacht dan wel sexuele geaardheid, politieke gezindheid en leeftijd.

Personen- en familierecht

1.2. Bij wetgeving in het personen- en familierecht dienen de volgende uitgangspunten te gelden:
- het belang van het kind staat voorop;
- ouders, c.q. verzorgers worden juridisch op hun gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het kind aangesproken;
- de verantwoordelijkheid van partners voor elkaar moet wettelijk worden ondersteund;
- de gelijkberechtiging van echtgenoten moet wettelijk gestalte krijgen op basis van hun gelijkwaardigheid en solidariteit.

1.2.1. De rechtspositie van alle kinderen moet gelijk zijn, ongeacht of zij uit gehuwde dan wel ongehuwde ouders zijn geboren.
1.2.2. Het vetorecht dat de juridische moeder thans heeft, als een man haar kind wil erkennen, moet onder bepaalde voorwaarden doorbroken kunnen worden, maar uitsluitend indien er sprake is van een gezinsleven.
1.2.3. Bij de adoptiewetgeving blijft als uitgangspunt gehandhaafd dat er een juridische vader en een juridische moeder zullen zijn.
1.2.4a. Er dient meer aandacht te komen voor de positie van ouders bij de hulpverlening aan kinderen. Het horen van de ouders voordat beslissingen in het kader van hulpverlening worden genomen, moet wettelijk verplicht worden gesteld evenals het kennis geven aan ouders van de maatregelen die met betrekking tot het kind genomen zullen worden.
1.2.4b. Deze wettelijke verplichtingen gelden ook jegens het betrokken kind, tenzij zijn belang zich daartegen verzet.
1.2.5. Bij de opvang van minderjarigen die van huis zijn weggelopen of zich op andere wijze aan het wettig gezag hebben onttrokken, wordt recht gedaan aan de verantwoordelijkheid van degenen die het wettig gezag uitoefenen. Degene die

aan het kind hulp verleent, wordt verplicht de verblijfplaats van het kind onmiddellijk te melden bij de kinderrechter, die bemiddelt tussen het kind en de ouders of voogd teneinde de onderlinge verhouding tussen dezen te herstellen. Indien deze bemiddeling niet het beoogde resultaat heeft, bepaalt de kinderrechter binnen een termijn van 30 dagen dat het kind moet terugkeren naar ouders of voogd, indien hij dit niet strijdig acht met het belang van het kind.

1.2.6. Het uitgangspunt dat de vrouw die het kind draagt en baart de verantwoordelijkheid voor de pasgeborene op zich neemt, wordt gehandhaafd. Daarom:

- is een wijziging van de huidige wettelijke regel, dat de biologische moeder ook de juridische moeder is, ongewenst;
- wordt een wettelijke regeling van het draagmoederschap afgewezen.

1.2.7. Indien de wensouders niet-gehuwd samenleven zal aan de schriftelijke instemming van de wensvader met de kunstmatige bevruchting het juridisch vaderschap worden gekoppeld.

1.2.8. Inzake de positie van de donor geldt dat:

- er geen juridische band bestaat tussen de donor en het kind. Onderhoudsacties jegens de donor worden wettelijk uitgesloten;
- het kind bij meerderjarigheid recht heeft op inzage van de persoonsidentificerende gegevens van de donor, onder andere omdat mensen niet bij voorbaat en niet buiten hun wil om mogen worden afgesneden van de wortels van hun bestaan (zie omtrent de medische gegevens van de donor het hoofdstuk Volksgezondheid). In het belang van het kind kan bij rechterlijke uitspraak van de meerderjarigheidseis worden afgeweken.

1.2.9. Het CDA hecht bijzondere waarde aan huwelijk en gezin en aan die duurzame samenlevingsverbanden waarin beide partners de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden.

1.2.10. Vanwege de gelijkwaardigheid van de echtgenoten moet ieder van hen op gelijke wijze over het arbeidsinkomen en de daarvoor in de plaats komende uitkeringen kunnen beschikken met behoud van de vrijheid om hiervan bij huwelijkse voorwaarden af te wijken.

1.2.11. Wegens de keuzevrijheid van echtparen om betaalde en onbetaalde arbeid naar eigen inzicht te verdelen en wegens de gelijkelijk aan betaalde èn onbetaalde arbeid toekomende waardering, verdient het aanbeveling te komen tot een systeem, waarin de financiële consequenties van die keuzevrijheid ook na scheiding, gedurende een redelijke door de rechter te bepalen termijn, voor beide partners gelijk zijn; daartoe wordt het inkomen van de ene partner voor een deel toegewezen aan zijn haar voormalige huwelijkspartner die in een financieel zwakke positie verkeert, ook wanneer dat zou leiden tot de omstandigheid dat beide betrokkenen dan niet geheel in eigen levensonderhoud kunnen voorzien en beiden dus een aanvullend beroep op de bijstand moeten doen.

De gelijkberechtiging van de partners moet ook gevolgen hebben voor de tijdens het huwelijk opgebouwde pensioenrechten.

1.2.12. De juridische positie van kinderen die langdurig hun ouders verzorgen, dient te worden verbeterd. Dit geldt met name op het gebied van het erfrecht en de sociale zekerheid.

Organisatie van de rechtspraak

1.3.1. Ter bevordering van een goede rechtspraak:

a. moeten de met administratieve, burgerlijke en strafzaken belaste gerechten worden geïntegreerd en de kantongerechten eveneens in deze gerechten worden ondergebracht;

b. moeten de regels voor de gerechtelijke procedures worden geherstructureerd:

- de regels betreffende gerechtelijke procedures dienen zoveel mogelijk gelijkluidend, eenvoudig en overzichtelijk te zijn.
- het aantal beroepsinstanties wordt beperkt. Het creëren van nieuwe beroepsinstanties is ongewenst.
- een kritische beschouwing vindt plaats van de gevallen van verplichte procesvertegenwoordiging.

1.3.2. De efficiency bij het Openbaar Ministerie en bij de gerechten moet worden vergroot. Er moeten meer middelen voor gebouwen en organisatie beschikbaar komen.

Rechtshulp

1.4.1. De overheid schept voorwaarden voor de eigen verantwoordelijkheid van burgers door te bevorderen dat men zich verzekert voor de kosten van rechtsbijstand.

1.4.2. Daarnaast vervult de overheid haar taak als schild voor de zwakke door financiële steun te verlenen aan die rechtzoekenden, wier gebrek aan draagkracht een belemmering voor het inroepen van rechtshulp is. Wijzigingen in het systeem van rechtsbijstand mogen er niet toe leiden dat de toegang tot de rechtsbijstand wezenlijk wordt belemmerd.

Strafwetgeving

1.5. In de strafwetgeving moet speciale aandacht worden geschonken aan:

- de modernisering van het strafrecht;
- de bescherming van menselijk leven;
- de bescherming van kwetsbare ethische belangen in de sfeer van de voortplantingstechnieken, de eugenetica;

- het functioneren van de rechtscultuur in ons land bij ons streven naar Europese eenwording.
- Het slachtoffer en het aangetaste rechtsgevoel.

1.5.1. Commerciële handel in menselijke weefsels en in genetisch materiaal, alsmede commerciële bemiddeling bij het draagmoederschap en bij het donorschap worden strafbaar gesteld.
1.5.2. De medische techniek heeft behandelwijzen mogelijk gemaakt die het stervensproces steeds verder verlengen. Daarom wil het CDA:
- het recht van de patiënt erkennen om verdere behandeling te weigeren;
- dat behandeling gestaakt kan worden als de patiënt onomkeerbaar het bewustzijn verloren heeft;
- dat het veroorzaken van de dood als niet beoogd neveneffect van een op pijnbestrijding gerichte behandeling niet als strafbare euthanasie wordt beschouwd;
- dat het bewust toedienen van een behandeling om de dood te laten intreden strafbaar blijft;
- dat hulp bij zelfdoding strafbaar blijft;
- dat controle op het waarheidsgetrouw invullen van overlijdensverklaringen wordt geïntensiveerd.

1.5.3. Bij het opengaan van de grenzen binnen Europa zullen de verschillende landen afspraken moeten maken over de handelwijze in de verschillende fasen van het strafproces. Daarbij wordt bevorderd dat een uit het buitenland afkomstige verdachte in zijn eigen (EG-)land wordt berecht, tenzij in dat land de doodstraf opgelegd kan worden voor het begane misdrijf.
1.5.4. Het CDA onderschrijft de wenselijkheid van de invoering van een beperkte identificatieplicht in bepaalde in de wet te omschrijven situaties.
1.5.5. In het belang van de rechtsorde moet de strafwetgeving aangevuld worden ten aanzien van:
- de genenprint uit het DNA-onderzoek, die tot de wettige bewijsmiddelen moet worden gerekend. Gewaarborgd wordt dat gebruik van de genenprint wordt beperkt tot het eigenlijke doel en dat door middel van geheimhouding van de gegevens de privacy van de betrokkene wordt beschermd;
- medewerking aan een DNA-onderzoek: analoog aan de bloedproef bij het rijden onder invloed moet een verdachte wettelijk verplicht kunnen worden aan een DNA-onderzoek mee te werken, echter onder de voorwaarden dat 1) niet op andere wijze voldoende bewijsmateriaal verkregen kan worden, 2) het een ernstig misdrijf betreft (zoals verkrachting) en 3) ten aanzien van deze voorwaarden een rechterlijke toetsing plaatsvindt.

1.5.6. Het in de praktijk functioneren van de huidige abortuswetgeving dient in de komende kabinetsperiode te worden geëvalueerd.

Criminaliteitsbestrijding

1.6. De bestrijding van de criminaliteit verdient grote aandacht.
1.6.1. Naast de verantwoordelijkheden van burgers om criminaliteit te voorkomen is er een eigen taak van de overheid. Het belang van wijkgerichte politie, die een belangrijke rol spelen in de preventie van veel voorkomende criminaliteit moet daarbij worden onderstreept.
1.6.2. Er dienen voldoende middelen ter beschikking te worden gesteld voor experimenten om preventie te bevorderen, zoals het aanstellen van huismeesters.
1.6.3. Er moet op korte termijn een wettelijke regeling komen van taken, opleidingseisen en bevoegdheden van particuliere beveiligings- en bewakingsdiensten. Deze diensten mogen in principe geen vuurwapens bij zich dragen.
1.6.4. De dader dient zo snel en adequaat mogelijk geconfronteerd te worden met de verantwoordelijkheid voor zijn daad.
1.6.4.1. De mogelijkheden van alternatieve straffen moeten worden uitgebreid. Justitie, politie en gemeentebesturen scheppen voorzieningen (zoals HALT-projecten), waardoor jeugdige plegers van vandalisme in de gelegenheid worden gesteld, door het verrichten van alternatieve (herstel)werkzaamheden, aan vervolging te ontkomen.
1.6.4.2. Waar mogelijk zal de dader de door hem veroorzaakte schade met eigen hand of uit eigen beurs dienen te herstellen.
1.6.4.3. Bevorderd moet worden dat het door misdrijf verkregen vermogen aan de veroordeelde wordt ontnomen.
1.6.4.4. De toepassing van snelrecht dient te worden bevorderd (o.a. bij vandalisme en veelvoorkomende criminaliteit). Overigens wordt – met handhaving van de zorgvuldigheid van de procedure – gestreefd naar een snellere afdoening van strafprocedures.
1.6.5.1. De capaciteit van het gevangeniswezen wordt uitgebreid en beter afgestemd op die van politie, openbaar ministerie en rechterlijke macht in hun onderlinge samenhang.
1.6.5.2. Drugsgebruik in gevangenissen dient met kracht te worden teruggedrongen. Daartoe worden de middelen en de beleidsruimte van gevangenisdirecties zo nodig verruimd.
1.6.5.3. Begeleiding en voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij alsmede bewaking van gedetineerden blijven de belangrijkste taken van het gevangeniswezen. Bij de personeelsformatie wordt met deze verschillende taken rekening gehouden.

Verslavingsbeleid

1.7.1.1. Het CDA bepleit intensivering van het huidige drugsbeleid:
- de hoge prioriteit die de opsporing, vervolging en berechting van handelaren in hard drugs heeft, wordt onderstreept;
- de reeds bestaande wettelijke mogelijkheid om verdachten en veroordeelden in het kader van een bijzondere voorwaarde een afkickbehandeling te doen ondergaan, krijgt verhoogde aandacht;
- vrije heroïneverstrekking wordt afgewezen;
- in het kader van een adequate hulpverlening wordt voor minderjarige verslaafden gedwongen opname overwogen.

1.7.1.2 Het CDA bepleit een actief beleid ten aanzien van terugdringen van alcoholverslaving.
1.7.2.1. Er dient een terughoudend beleid te worden gevoerd ten aanzien van het toestaan van gokmethoden.
1.7.2.2. Opheffing van de versnippering in de regelgeving op het gokgebied is noodzakelijk.
1.7.2.3. Wat de criminaliteitsbestrijding betreft:
- wordt het nog steeds groeiende illegale gokcircuit adequaat aangepakt en
- vindt deskundigheidsbevordering plaats bij de hulpverleners die meewerken aan de resocialisatie van verdachte en veroordeelde gokverslaafden.

1.7.2.4 Telefoonverslaving (06-lijnen) dient te worden ontmoedigd.

Vluchtelingen- en vreemdelingenbeleid

1.8.1a. Nederland moet een ruimhartig vluchtelingenbeleid voeren, onder andere door in ruime mate vluchtelingen op te nemen die door de Hoge Commissaris zijn geselecteerd omdat zij niet in hun eigen regio kunnen blijven.
1.8.1b. Daarnaast dient de Nederlandse bijdrage aan de speciale programma's van de Hoge Commissaris te worden verhoogd, teneinde verantwoorde opvang van vluchtelingen in de eigen regio werkelijk mogelijk te maken.
1.8.2. Luchtvaartmaatschappijen mogen niet verantwoordelijk worden gesteld voor het accepteren van asielzoekers, tenzij er sprake is van veronachtzaming door deze maatschappijen van hun verplichtingen.
1.8.3. Een humaan opvangbeleid van vluchtelingen en asielzoekers richt zich op hun geestelijk en maatschappelijk welzijn. Vorming en scholing maken hier deel van uit. Daarbij wordt een beroep gedaan op de verantwoordelijkheid in deze van onze burgers en maatschappelijke organisaties.
1.8.4. Gestreefd dient te worden naar een kortere en eenvoudiger procedure voor toelating van asielzoekers zonder dat hun rechtsbescherming echter in gevaar komt.

Kenmerken van een verantwoorde asielprocedure zijn:
- dat bij de behandeling van de asielaanvraag een individuele benadering gehandhaafd blijft, mits dit niet gaat ten koste van rechtsgelijkheid van vreemdelingen die tot een bepaalde categorie behoren;
- dat voor de asielzoeker in geval van afwijzende beslissing het beroep op een rechterlijke instantie mogelijk moet blijven.
- dat er niet (automatisch) schorsende werking wordt verleend tot het einde van de procedure tenzij rechterlijk toetsing, in kort geding in eerste instantie, uitwijst dat er in redelijkheid geen twijfel over kan bestaan dat de asielzoeker vluchteling is.
- dat bij de beoordeling van de situatie niet alleen afgegaan wordt op ambtsberichten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ook op rapporten van niet-gouvernementele organisaties.

1.8.5. Andere vreemdelingen (niet EG-onderdanen) dan vluchtelingen worden, indien dringende humanitaire redenen, bijvoorbeeld gezinshereniging, daartoe aanleiding geven, tot ons land toegelaten. Hun rechtspositie moet worden verbeterd. Daarbij wordt bijzondere aandacht geschonken aan vreemdelingen van de tweede generatie.
1.8.6. Indien in het kader van ontwikkelingssamenwerking arbeidsintensieve projecten worden opgezet in de landen van herkomst van in Nederland wonende buitenlanders, dienen potentiële remigranten ook in de gelegenheid te worden gesteld daarbinnen te participeren.

Slachtofferhulp

1.9.1. Zorgvuldige aandacht wordt besteed aan een goede opvang en een medische en psychosociale begeleiding van een slachtoffer van een delict en diens direct betrokkenen. Daarbij stimuleert de overheid de totstandkoming van een landelijk netwerk van bureaus voor slachtofferhulp. Vrouwelijke slachtoffers van sexuele delicten zullen, indien zij daar de voorkeur aan geven, begeleid worden door vrouwelijke agenten respectievelijk hulpverleners.
1.9.2. Een slachtoffer van een delict heeft er recht op informatie te verkrijgen over het verloop van het onderzoek door politie en justitie, tenzij hierdoor de opsporing zou kunnen worden bemoeilijkt.
De positie van het slachtoffer moet ook worden verbeterd door uitbreiding van de mogelijkheden tot schadevergoeding in het strafproces.

1.9.3. Het wordt de politie verboden méér persoonsgegevens dan alleen de initialen van voornaam, achternaam en woonplaats van een slachtoffer van een delict te verstrekken aan de media.

Politie

2.1. Reorganisatie
Met het oog op een optimale taakuitoefening wordt de indeling in Rijks- en Gemeentepolitie herzien.
2.1.1. De organisatorische tweedeling van de politie wordt opgeheven. Er wordt een éénsoortige regionaal georganiseerde politie in het leven geroepen met een uniforme rechtspositie. Voor de bestuurlijke inbedding en de organisatorisch optimale schaal wordt aansluiting gezocht bij de Wet op de Gemeenschappelijke Regeling (W.G.R.)-gebieden. De burgemeesters sluiten hiertoe bestuursconvenanten af, maar blijven individueel verantwoording schuldig aan de gemeenteraad. Een onafhankelijk onderzoek wordt ingesteld om het minimale inhoudelijk niveau van de politiezorg te bepalen.
Voor het bestrijden van (inter)nationale zware criminaliteit worden uit de regionale politie speciale interregionale of landelijke teams gevormd op aanwijzing en onder gezag van het Openbaar Ministerie.
2.1.2. De financiering van de uitgaven voor de lokale politiezorg geschiedt via een doeluitkering aan de gemeenten. Het inhalen van de achterstand in de huisvesting en de materiële uitrusting zal in de komende kabinetsperiode extra middelen ter hoogte van 80 miljoen gulden vergen. Na voltooiing van de reorganisatie zullen hierdoor aanzienlijke besparingen kunnen worden geëffectueerd. De efficiency binnen het politie-apparaat moet worden vergroot door uniformering, standaardisering en automatisering, alsmede door verbetering van de huisvesting.
2.1.3. Het beleid voor de lokale politiezorg wordt in gemeenschappelijke verantwoordelijkheid binnen de lokale driehoek (burgemeester, officier van justitie, korpschef) bepaald. In de taakverdeling van het plaatselijk bevoegd gezag (burgemeester en officier van justitie) komt geen wijziging.
2.1.4. De reorganisatie van de politie voltrekt zich in de komende kabinetsperiode onder politieke verantwoordelijkheid van één minister.

2.2. Internationaal
2.2.1. Internationalisering van de misdaad vergt internationalisering van de bestrijding. Samenwerking van het justitie-apparaat in ons land met dat in andere landen moet uitmonden in internationale opsporingsteams. Nederland bevordert internationale regelgeving hiertoe.

2.3. Taakindeling
2.3.1. Teneinde haar kerntaken optimaal te kunnen vervullen, wordt de politie zoveel mogelijk ontlast van andere activiteiten zoals administratieve werkzaamheden.
2.3.2. Om te komen tot een meer evenwichtige werkbelasting van de politie moet er een adequate herschikking van het politiepersoneel plaats vinden. De sterkteverdeling moet periodiek worden geëvalueerd aan de hand van de behoeften voor onder andere basispolitiezorg en bestrijding van criminaliteit.

2.4. Politie en maatschappelijke verantwoordelijkheid
2.4.1. Betreffende het leveren van een bijdrage aan politiekosten door burgers instellingen gelden de volgende uitgangspunten. Bij Algemene Maatregel van Bestuur worden hiertoe Regels uitgevaardigd.
- een algemene verplichting van de burger om te betalen voor een speciaal ten behoeve van hem verrichte politiedienst wordt afgewezen, omdat het hier een kerntaak van de overheid betreft;
- onder strikte omstandigheden kan een bijdrage in de kosten worden gevraagd;
- teneinde te voorkomen dat de bereidheid om aangifte te doen vermindert, mag zo'n bijdrage in geen geval worden gevraagd bij het opnemen van een aangifte.

2.4.2. Het beleid met betrekking tot de bestuurlijke preventieprojecten in het kader van de criminaliteitsbestrijding wordt geïntensiveerd.
2.4.3. De gemeenten moeten ruimere mogelijkheden krijgen om uitkeringsgerechtigden in toezichthoudende functies te plaatsen.
2.4.4. Er dient een goed uitgeruste en opgeleide vrijwilligerspolitie te komen, waarbij gebruik kan worden gemaakt van de deskundigheid die nu binnen de reservepolitie bestaat.

Binnenlands Bestuur

3.1. Rijksoverheid
De inrichting van het openbaar bestuur en de omvang van het overheidsapparaat worden in het perspectief geplaatst van en afgestemd op de kerntaken van de overheid. Nagegaan wordt welke taken zich lenen voor overdracht aan maatschappelijke organisaties (vermaatschappelijking). Wanneer een taak wezenlijk bij de overheid behoort, wordt bezien of de uitvoering ervan bij het Rijk dan wel bij provincies of gemeenten dient te berusten (decentralisatie). De kwaliteit van het openbaar bestuur wordt verbeterd, onder meer door duidelijke politieke besluitvorming en wetgeving en door versterking van de verantwoordelijkheidsbeleving met betrekking tot het dienstbaar zijn aan de burgers en de bevordering

van de doelmatigheid van ambtenaren.
3.1.1 In dit kader worden het proces van overdracht van taken aan burgers en hun verbanden alsmede de decentralisatie binnen de overheid voortgezet. Wanneer vermaatschappelijking en territoriale decentralisatie voor de behartiging van algemeen belang niet in aanmerking komen, wordt functionele decentralisatie van taken met de daarbij behorende financiële middelen naar zelfstandige bestuursorganen of samenwerkingsorganen van overheden overwogen. De politieke verantwoordelijkheid voor dergelijke zelfstandige bestuursorganen blijft onverlet.
Bij een dergelijke taakverdeling behoren de consequenties in de sfeer van regelgeving, financiering en omvang van het rijksoverheidsapparaat tevens te worden onderzocht. Op basis hiervan worden – na zorgvuldige analyse – bij het bepalen van de omvang van de rijksdienst streefcijfers gehanteerd.
3.1.2 Er wordt een Raamwet Organisatie Rijksdienst voorbereid. Deze wet biedt het kader voor de herstructurering van de rijksdienst en voor samenvoeging en of opheffing van diensten. Tevens geeft deze wet de minister van Binnenlandse Zaken de benodigde bevoegdheden.
3.1.3 Het informatiebeleid van de overheid wordt in het perspectief geplaatst van de door haar te verrichten kerntaken. In dat kader spelen decentralisatie- en dereguleringsoverwegingen een rol. Voorts wordt recht gedaan aan de privacy van de burger.
3.1.4 De eindverantwoordelijkheid voor organisatie en beheer berust bij de desbetreffende minister. Duidelijkheid in de verhouding politiek bestuur en ambtelijke organisatie wordt versterkt, onder meer door middel van contract-management. Contractmanagement kan bijdragen aan verantwoordelijkheidsbevordering van de betrokken afdelingen en diensten, vergroting van betrokkenheid van medewerkers en een meer doelmatig financieel beheer. Waar nodig gaat een en ander gepaard met beloningsprikkels.
3.1.5 Kwaliteit, mobiliteit en dienstbaarheid van het ambtelijk apparaat worden vergroot door in dit apparaat onderscheid te maken tussen beleidsambtenaren met specifieke, departementsgerichte deskundigheid en ambtenaren met bestuurlijk-organisatorische functies die op meerdere departementen inzetbaar zijn ('civil-service'). Het Ministerie van Binnenlandse Zaken zal hierin een initiërende en coördinerende rol spelen.

3.2. Verhouding Rijk-provincie-gemeente
De verhouding tussen Rijk, provincie en gemeente wordt primair ingegeven door de overweging dat hetgeen decentraal geregeld kan worden niet op een centraal niveau ter hand behoort te worden genomen. Een betere taakafbakening tussen de drie bestuurslagen wordt nagestreefd. Daartoe behoort eveneens het vergroten van de beleidsvrijheid van provincies en gemeenten. Waar de verschillende bestuurslagen met de realisatie van overheidsdoelstellingen worden geconfronteerd, wordt het complementair bestuur verstrekt. De geschillen-beslechtende rol van de provincie en haar beleidsvrijheid bij regionale vraagstukken worden versterkt. De regionale ontwikkeling ('regio's op eigen kracht') wordt gestimuleerd door verbetering van het bestaande wettelijke instrumentarium. Bijzondere aandacht wordt gegeven aan de positie van gemeenten die zijn opgenomen in grensoverschrijdende verbanden (Euregio's). Bij het aangaan van samenwerkingsvormen tussen de gemeentelijke overheid en ondernemingen of tussen de overheid en non-profit organisaties dienen de onderscheiden verantwoordelijkheden en bevoegdheden helder te worden gedefinieerd. Gewaakt moet worden voor vermenging van de private en publieke functie van de overheid alsmede voor onterechte beïnvloeding van de overheid door private belangen en omgekeerd.
3.2.1. In de Gemeentewet en de Provinciewet wordt een pluriformiteitsgaranderend artikel opgenomen.
3.2.1.1. Binnen twee jaar dient de parlementaire behandeling van de Gemeente- en Provinciewet afgerond te zijn.
3.2.2. Tussen het Rijk en de mede-overheden worden bestuursovereenkomsten gesloten. Bestuursovereenkomsten krijgen een wettelijke basis en dienen bepalingen te bevatten met betrekking tot:
- de procedurele aspecten van financiële relaties tussen de bestuurslagen;
- het onderscheiden van de verantwoordelijkheden met betrekking tot de realisering van doelstellingen;
- uitvoering van besluiten die gericht zijn op vergroting van de beleidsvrijheid van gemeenten en provincies (decentralisatie, verruiming gemeentelijke belastinggebied e.d.).

3.2.3. De voeding van het gemeentefonds en het provinciefonds wordt beleidsmatig aangepast en mede aangepast aan de ontwikkeling van de collectieve sector. Het beleid om door jaarlijks extra toevoegingen aan het Gemeentefonds de gemeentelijke investeringen weer op het noodzakelijke peil te brengen wordt voortgezet.
3.2.4. De aandacht voor de ontwikkeling van regio's wordt versterkt. Mogelijkheden voor intergemeentelijke samenwerking worden uitgebreid. Dat geldt met name voor de oplossing van agglomeratievraagstukken. Deze oplossing wordt niet gezocht in samenvoeging van gemeenten, wel in een zodanige aanpassing van de Wet op de Gemeenschappelijke Regelingen dat de provincie een ruimere mogelijkheid krijgt om –

al dan niet op verzoek van het bestuur van de regeling – gemeentelijke taken bij de desbetreffende gemeenschappelijke regeling onder te brengen.
3.2.5. Grensoverschrijdende vormen van regionale samenwerking ('Euregio') verdienen bijzondere aandacht. Bezien zal worden welke publiekrechtelijke aanpassingen nodig zijn om de thans bestaande privaatrechtelijke vormen van samenwerking aan te vullen en zo nodig meer inhoud te geven. Hierbij kan gedacht worden aan bevoegdheden in de sfeer van de ruimtelijke ordening, milieubeleid, vestigingswetgeving e.d. In dat kader wordt de noodzaak van verdragen met omliggende landen onderzocht.
3.2.6. Publieke taken die tot de overheidszorg behoren worden in eerste instantie door de gemeenten, hetzij zelfstandig, hetzij door middel van een gemeenschappelijke regeling, aangevat. De provincie heeft een aanvullende taak, in het bijzonder met betrekking tot regiovraagstukken. Het ontstaan van regionale ontwikkelingsplannen wordt bevorderd. Bij het oplossen van problemen in agglomeraties en andere regio's vervult de provincie zonodig een geschillen beslechtende taak.
3.2.7. Parallel aan een verfijning van de uitkering uit het gemeentefonds, welke rekening houdt met het benodigde niveau van de sociale uitkeringen, wordt de verantwoordelijkheid van gemeenten voor de toepassing van de Bijstandswet vergroot.
3.2.8. De uitvoering van de bijzondere bijstandskosten behoort tot de beleidsvrijheid van de gemeenten, onder gelijktijdige compensatie in het gemeentefonds. Dit mag geen verzwaring van het gemeentelijk budget inhouden.
3.2.9. Gemeenten hebben de beleidsvrijheid speciale noodvoorzieningen in het leven te roepen, gericht op individuele ingezetenen die financieel ernstig in de knel zitten. Zij verkrijgen daartoe financiële mogelijkheden. Maatregelen gericht op het voorzien in een behoefte naar maat kunnen betrekking hebben op primaire voorzieningen zoals huisvesting, mobiliteit, gezondheidszorg, cultuur, educatie en kinderopvang. Het gaat hierbij om mensen die vanwege hun persoonlijke omstandigheden onvoldoende door vigerende wettelijke regelingen worden bereikt of geholpen. Op dit gebied wordt ook de eigen rol van maatschappelijke organisaties erkend. Waar nodig wordt samengewerkt tussen deze organisaties en de gemeente, bijvoorbeeld door gezamenlijk fondsen te stichten. Een stelsel van persoonsgerichte hulp impliceert dat gemeenten niet de bevoegdheden hebben een gemeentelijk inkomensbeleid te voeren.
3.2.10. Met het oog op de noodzakelijke investeringen in de infrastructuur wordt de gemeentelijke baatbelasting van een betere wettelijke grondslag voorzien.
3.2.11. Het proces van sanering van specifieke uitkeringen wordt voortgezet, waarbij meer dan tot nog toe wordt gestreefd naar overheveling naar het Gemeentefonds.
3.2.12. Gemeenten zullen slechts dan voorwerp zijn van een gemeentelijke herindeling en of grenswijziging wanneer er sprake is van een duidelijk aanwijsbaar en structureel knelpunt in het functioneren van het openbaar bestuur. Van een dergelijk knelpunt is sprake wanneer een gemeente op langere termijn niet kan komen tot een voor de gemeente minimale en integrale taakbehartiging en wanneer samenwerking in gemeenschappelijke regelingen onvoldoende soelaas biedt.
3.2.13. Bij burgemeestersvacatures en vacatures voor commissaris van de koningin worden bij gelijke geschiktheid vrouwelijke kandidaten benoemd. Tevens wordt gelet op horizontale en verticale doorstroming.

3.3. Grote steden
De speciale rol van de grote steden wordt beter zichtbaar gemaakt en hun beleidsvrijheid vergroot. De betekenis van de grote stad voor de regio en voor ons land wordt erkend. Nadere aandacht wordt gegeven aan de relatie tussen de grote steden en de omliggende gemeenten. Het intergemeentelijk bestuur wordt versterkt en zo nodig van bevoegdheden voorzien ten aanzien van die terreinen die een regionale betekenis hebben.
3.3.1. Tussen Rijk, provincie en de betrokken gemeenten worden afzonderlijke bestuursakkoorden gesloten, die onder meer betrekking hebben op de onderlinge verantwoordelijkheidsverdeling en de nadere structurering van het overleg.
3.3.2. De geldstromen naar de grote steden worden gebundeld in een afzonderlijk financieel statuut.
3.3.3 De bestuurlijke organisatie van de grootstedelijke gebieden wordt in heroverweging genomen. Hierbij worden de consequenties van de zgn. binnengemeentelijke decentralisatie nader onderzocht. Coördinatie van beleid van de betrokken (deel)gemeenten ten behoeve van regiovraagstukken – infrastructuur, werkgelegenheid, volkshuisvesting, bestrijding criminaliteit, ruimtelijke ordening – geschiedt door middel van gemeenschappelijke regelingen en overeenkomsten. De mogelijkheden tot afdwingbaarheid om aan dergelijke regelingen deel te nemen worden door middel van een aanpassing van de Wet op de Gemeenschappelijke Regelingen vergroot. Afspraken kunnen worden gemaakt ten behoeve van bovengemeentelijke voorzieningen zoals muziekcentra, theaters, musea, openbaar vervoer en

scholingsinstellingen. De vorming van mammoetgemeenten wordt voorkomen.

3.4. Regio's en platteland.
De overheid moet een integraal beleid gericht op regio's en het platteland ontwikkelen. De Minister van Binnenlandse zaken coördineert dit beleid.

3.4.1. Voor de leefbaarheid van het platteland en dunbevolkte regio's is het noodzakelijk dat primaire voorzieningen gehandhaafd worden. De overheid moet daarom gedifferentieerde (opheffings-)normen voor deze voorzieningen hanteren.

X. Buitenlands beleid

De mens en de internationale politiek

Het verschil in visie op de mens is, naast tegenstrijdige belangen en machtsaspiraties, een belangrijke oorzaak van internationale spanningen en onevenwichtigheden. Voor het CDA is respect voor de menselijke waardigheid een zo fundamentele eis, dat politieke bemoeienis gericht tegen schending van de rechten van de mens in andere landen geboden is. Door aanvaarding van het Handvest, de Universele Verklaring en andere relevante mensenrechtenverdragen hebben de leden van de Verenigde Naties (VN) zich tot naleving van de mensenrechten verplicht. Het CDA gaat ervan uit dat mensen verantwoordelijkheid moeten kunnen dragen. Voor elkaar en voor de samenleving. Buitenlandse politiek dient er o.a. toe het mogelijk te maken dat mensen ook internationaal hun betrokkenheid kunnen waarmaken.

Kerntaken van de overheid in het buitenlands beleid

Buitenlands beleid behoort meer dan andere vormen van beleid tot de taken van de rijksoverheid. Het dient de ontplooiingsmogelijkheden en belangen van Nederland optimaal te bevorderen en een wereld dichterbij te brengen, die gekenmerkt wordt door gerechtigheid en vrede. Daartoe bevordert het CDA de totstandkoming van structuren die kunnen bijdragen aan de naleving van de rechten van de mens, aan de ontwikkeling van een rechtvaardige economische orde en het vergroten van de veiligheid, door het voorkomen van oorlog en vermindering van de bewapening. Het is een eis van gerechtigheid dat overheidstaken, die niet deugdelijk conform de criteria van solidariteit en rentmeesterschap op nationaal niveau behartigd kunnen worden, zo mogelijk overgedragen moeten worden aan een supranationale overheid. Daarom is het CDA overtuigd voorstander van integratie zoals in de Europese Gemeenschap (EG). Ook steunt het actieve deelname aan en intensieve samenwerking in organisaties als de VN en de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), en andere instellingen op onder meer economisch terrein.

De verantwoordelijke samenleving, internationaal

Het streven naar gerechtigheid uit zich op zeer diverse manieren. Immers, kerken, vakbonden, werkgeversverenigingen, mensenrechtenbewegingen of medefinancieringsorganisaties voelen zich vanuit eigen motieven en op verschillende wijzen solidair met mensen wier rechten geschonden worden of die getroffen worden door armoede. De overheid moet de eigen aard en het eigen recht van dit engagement erkennen. Bij ontwikkelingssamenwerking wil het CDA daarom een grotere betekenis toekennen aan medefinancieringsorganisaties, vakbonden, kerkelijke instellingen, etc. In de Oost-Westverhoudingen moet vermaatschappelijking worden bevorderd. Het CDA hecht grote waarde aan een vrij verkeer van personen, ideeën en informatie en aan contacten tussen groepen, zoals vredesbewegingen en kerken van Oost en West. Het wil zèlf ook contacten aangaan en versterken met onafhankelijke maatschappelijke organisaties in Midden- en Oost-Europa. Zo'n ontwikkeling is pas vruchtbaar als deze toewerkt naar een pluriforme en democratische samenleving. Zo'n ontwikkeling kan een vredesfactor van grote betekenis zijn.
Ook in de Europese Gemeenschap streeft het CDA naar vermaatschappelijking. De geledingen van een verantwoordelijke samenleving moeten in de EG uitbotten, door de vorming en versterking van samenwerkingsverbanden van politieke partijen, vakbonden, milieu-organisaties, verenigingen en belangenorganisaties.
Tenslotte speelt het bedrijfsleven vanuit zijn specifieke invalshoek een belangrijke rol in de internationale politiek. In de christelijk-sociale traditie heeft het bedrijfsleven een verantwoordelijkheid die breder is dan het streven naar winst alleen. Ondernemingen dragen, voor zover dat binnen hun bereik ligt, verantwoordelijkheid voor hun sociale omgeving en het milieu.

Internationale perspectieven

Christen-democratische buitenlandse politiek houdt zich bezig met een realiteit, waarin factoren als macht, economische belangen, historische ervaringen en ideologieën een belangrijke

rol spelen. Zij tracht deze realiteit waar mogelijk en verantwoord in bovengenoemde zin te verbeteren en te hervormen. Daarvoor zijn nu tal van nieuwe mogelijkheden:

- 31 December 1992, ijkpunt voor de voltooiing van de interne markt, valt in de komende parlementaire periode. Dit moet een nieuw vertrekpunt zijn richting Europese Unie en naar een Europees georiënteerde maatschappij.
- In de betrekkingen tussen Oost en West dienen zich nieuwe mogelijkheden aan. De kansen op toenadering moeten grondig worden onderzocht en benut. Dat vergt een op afzonderlijke staten gericht beleid waarbij ook economische en culturele maatregelen aan de orde zijn.
- Op het gebied van nucleaire wapenvermindering is bemoedigende vooruitgang geboekt. De nadruk komt te liggen op wederzijdse ontwikkeling van defensieve strategieën.

De wereld als geheel wordt kleiner, kwetsbaarder en complexer. *Kleiner*, omdat er sprake is van een gigantische toename van informatie en communicatie. De kleinere afstanden vergroten de druk die van knelpunten uitgaat. De kleinere dimensies kunnen ook pluspunten opleveren bij het verbeteren van de naleving van mensenrechten en van de economische omstandigheden en bij het stimuleren van democratische ontwikkelingen. *Kwetsbaarder*, gezien zeer dringende mondiale milieuproblemen. De groei van de wereldbevolking holt de vooruitgang uit. Het schuldenvraagstuk tikt als een tijdbom onder de wereldeconomie. Zowel de politiek/militaire dimensies, als de economische worden steeds *complexer*: politiek/militair, bijvoorbeeld door de opkomst van nieuwe mogendheden en de daarmee gepaard gaande snelle verspreiding van moderne bewapening; economisch, door de grote diversiteit tussen 'Newly Industrialising Countries' (NIC's), 'near NIC's', arme landen en straatarme landen (vooral in Afrika).

De aard van de sector buitenlandse zaken vraagt om beleid dat continuïteit en standvastigheid vertoont. De bovengenoemde ontwikkelingen leiden tot de volgende hoofdpunten van beleid:

- Een sterke nadruk op de mensenrechten. Daarbij hoort o.a. een doeltreffend en veelzijdig anti-apartheidsbeleid. De rol van de Verenigde Naties moet worden versterkt.
- Vermindering en beheersing van het schuldenvraagstuk in het kader van een alomvattende en houdbare strategie voor de Derde Wereld.
- Een belangrijker taak voor EG en West Europese Unie (WEU) bij conflictbeheersing elders in de wereld.
- Voor de komende jaren tenslotte zullen de regeringen van West-Europa veel zorg moeten besteden aan het instandhouden van goede betrekkingen met de Verenigde Staten.

Mensenrechtenbeleid en regionale vraagstukken

1.1 Het Nederlandse mensenrechtenbeleid ten aanzien van zowel burgerrechten en politieke, als economische, sociale en culturele rechten, is een geïntegreerd onderdeel van het buitenlandse beleid. Het beleid moet zo worden uitgevoerd dat het respecteren van mensenrechten optimaal gediend wordt. De overheid beperkt zich niet tot het hanteren van de eigen instrumenten in engere zin, maar ondersteunt daadwerkelijk het optreden van maatschappelijke organisaties die zich de bescherming van de mensenrechten ten doel stellen.

1.1.1 Bij schendingen van mensenrechten die een bedreiging vormen voor de internationale vrede en veiligheid, of bij systematische en flagrante aantasting van de fundamentele mensenrechten kunnen sanctie-maatregelen worden toegepast. Zodanige sancties dienen bij voorkeur voort te komen uit mandatoire resoluties van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.

1.1.2 Nederland bestrijdt naar vermogen, met name in EG-verband, het internationaal terrorisme.

1.2 Het CDA streeft naar versterking van de VN, met name van het instrumentarium van deze organisatie ter bevordering van vrede en veiligheid en dat ter bevordering van naleving van de mensenrechten.

1.2.1 Nederland zet zich, samen met zijn partners in de Europese Politieke Samenwerking (EPS), in voor een versterking van de rol van de Veiligheidsraad.

1.2.2 Nederland blijft bereid mee te doen aan vredesoperaties in het kader van de VN. De regering zal hiertoe extra middelen reserveren.

1.2.3 Nederland dient actieve steun te verlenen aan de opbouw van een doeltreffend systeem van internationale controle op naleving van mensenrechten en sancties tegen schendingen. Een speciale taak valt toe aan de samenwerking in Europees verband. Nederland steunt het toenemende belang van de VN-Commissie voor de mensenrechten en blijft streven naar een VN-Hoge Commissaris voor de mensenrechten.

1.2.4 Nederland neemt maatregelen om te voorkomen dat Nederlandse staatsburgers in vreemde krijgsdienst treden in situaties waar de Veiligheidsraad van de VN besloten heeft tot het instellen van vredesoperaties.

1.3 Ten aanzien van Latijns-Amerika steunt het CDA de initiatieven van zusterpartijen en anderen die zich tegen onderdrukking verzetten en die door verzoening de gewelddadige polarisatie in hun samenlevingen trachten te beëindigen.

1.3.1 Nederland zal o.a. in zijn buitenlands en ontwikkelingsbeleid, in samenwerking met de EG-partners, bijdragen aan een stabiele ontwikkeling van de zogenaamde jonge democratieën in Latijns-Amerika, onder meer door het helpen beheersen van het schuldenvraagstuk.
1.3.2 De samenwerking tussen de EG en Centraal-Amerika wordt in versterkte mate voortgezet. De landen in Centraal-Amerika staan in de speciale aandacht van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Respect voor de rechten van de mens, participatie van de bevolking en de ontwikkeling van democratische structuren vormen daarbij de toetsstenen van het beleid.
1.3.3 De regering bevordert de versteviging en verdere ontplooiing van het democratiseringsproces in Suriname. Met het verdrag met Suriname als basis streeft Nederland ernaar dat Suriname de samenwerking met multilaterale organisaties en met landen in de regio uitbreidt.
1.4 Bij het voortzetten of aangaan van een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland hanteert de regering de volgende criteria: 1. naleving van de fundamentele mensenrechten 2. de mate van armoede 3. een rechtvaardig intern sociaal-economisch beleid 4. bewapeningsuitgaven die niet hoger zijn dan redelijkerwijs voor de interne en externe veiligheidsbehoefte nodig is. Bij een schending van deze criteria kan een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland worden opgeschort. Dit laat hulp via particuliere organisaties, indien deze de bevolking bereiken, onverlet.
1.4.1 In landen waarin sprake is van systematische en flagrante schending van de fundamentele mensenrechten verleent Nederland actieve politieke en humanitaire steun aan bewegingen die zich tegen de schendingen verzetten. Daarbij gelden als criteria: de mate van steun bij de betrokken bevolking, de mate waarin de groepering zèlf de rechten van de mens naleeft, de bereidheid geweldloze doorbreking van onderdrukkende structuren voorop te stellen. Het gebruik van geweld moet worden gezien als laatste mogelijkheid en moet vallen binnen de normen van het internationale recht. Steeds moet de bereidheid bestaan een rechtvaardige oplossing te zoeken via de onderhandelingstafel.
1.5 Nederland zet zich in voor een democratisch Zuid-Afrika met een non-raciaal staatsbestel, waarin de rechten en belangen van alle bevolkingsgroepen worden gewaarborgd.
1.5.1 De Nederlandse regering bevordert de totstandkoming van onderhandelingen over de afschaffing van de apartheid en over de toekomstige inrichting van de samenleving. Aan die onderhandelingen nemen in elk geval de Zuid-Afrikaanse regering en alle relevante politieke groeperingen, waaronder het ANC, deel. Een dergelijke geweldloze oplossing dient gestimuleerd te worden. Door middel van effectieve sanctiemaatregelen moet de Zuid-Afrikaanse regering worden bewogen tot naleving van de mensenrechten en tot deelname aan genoemde onderhandelingen. De EG dient hiertoe een scenario te ontwikkelen dat in ieder geval omvat:
– een verbod op invoer van kolen uit Zuid-Afrika;
– een stopzetting van de vliegverbindingen tussen de EG-landen en Zuid-Afrika;
– een stop op nieuwe leningen aan Zuid-Afrika en op het verstrekken van exportkredietgaranties.
De Nederlandse regering blijft zich hiervoor binnen de EG actief opstellen. De steun aan de SADCC-landen (de zogenaamde frontlijnstaten plus Swaziland, Lesotho en Malawi) wordt voortgezet.
1.5.2 De regering zoekt naar mogelijkheden om Nederlandse paspoorthouders die worden opgeroepen voor Zuid-Afrikaanse krijgsdienst te laten kiezen tussen het Nederlandse of het Zuid-Afrikaanse staatsburgerschap.
1.5.3 Nederland steunt samen met de EG-partners die groeperingen die zich inzetten voor bewustwording en gelijkberechtiging van onderdrukte bevolkingsgroepen. In het bijzonder geldt die steun voor organisaties die een positieve rol kunnen spelen in een toekomstig democratisch en multi-raciaal staatsbestel. Nederland bevordert de verscherping en consequente toepassing van de EG-gedragscode in alle lidstaten.
1.6 Nederland tracht bij te dragen, met name via de EPS, aan een rechtvaardige vrede in het Midden Oosten.
1.6.1 Israël en zijn Arabische buurlanden hebben recht op veilige en internationaal erkende grenzen. Aan de rechten van de Palestijnen moet op staatkundige wijze uitdrukking worden gegeven. Een internationale conferentie wordt bevorderd, waarbij ook de Palestijnen betrokken moeten worden, met inbegrip van de PLO. Een positief verloop van deze conferentie – die zich baseert op de resoluties 242 en 338 van de Veiligheidsraad der VN – wordt bevorderd wanneer de betrokken partijen afzien van geweld en repressie.

Ontwikkelingssamenwerking en internationale economische samenwerking

2.1 Structurele armoedebestrijding is hoofddoel van ontwikkelingssamenwerking. Dit doel wordt het beste gediend door een brede aanpak waarbij het bevorderen van de wereldhandel, het tegengaan van protectionisme van industrielanden en NIC's en het oplossen van het schuldenvraagstuk de hulpverlening schragen. Ontwikkelingssamenwerking mag niet worden beperkt tot de overdracht van financiële middelen alleen. Het betreft ook de overdracht van kennis, technologieën, bestuurlijke vaardigheden; kortom, de ont-

wikkeling van de samenleving in al haar geledingen. Daarom moet het beleid aansluiten bij de culturele pluriformiteit van de samenlevingen van ontwikkelingslanden en deze recht doen. Een goede sociaal-economische ontwikkeling dient bij te dragen aan stabiliteit, democratie en naleving van de mensenrechten.

2.1.1 In de lopende GATT-ronde zet Nederland zich – in EG-verband – in voor een zo vrij mogelijke wereldhandel, met betere toegangsmogelijkheden voor de ontwikkelingslanden tot de markten van de rijkere landen.

2.1.2 Coördinatie van de inspanningen van donor-landen met de activiteiten van IMF en Wereldbank is erop gericht de ontwikkelingslanden te helpen de aanpassing van hun economieën op sociaal verantwoorde wijze te doen verlopen.

2.1.3 De schuldenproblematiek vraagt om een voor de arme landen betaalbare, sociaal aanvaardbare en gedifferentieerde aanpak. Het beleid inzake kwijtschelding en verlichting van schuld wordt voortgezet, bij voorkeur in samenwerking met het IMF en de Wereldbank. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar Afrika bezuiden de Sahara. Nederland steunt programma's die schulden omzetten in milieubeschermende maatregelen.

Debiteurenlanden moeten zelf ook verantwoordelijkheden nemen door bijvoorbeeld het tegengaan van kapitaalvlucht, beperking van de bewapeningsuitgaven en het bevorderen van verantwoord gebruik van overheidsmiddelen.

2.1.4 Nederland legt een hoofdaccent bij plattelands- en kleinschalige industriële ontwikkeling en ijvert, samen met de EG en de Wereldbank, voor voedselzekerheid, vooral in Afrika bezuiden de Sahara.

2.1.5 Nederland zet zich er voor in dat ook andere economisch meer ontwikkelde landen, met name OESO-landen, 0,7% van hun bruto nationaal produkt zullen gaan besteden aan ontwikkelingssamenwerking. Ook NIC's en Comeconlanden moeten meer gaan doen aan ontwikkelingssamenwerking.

2.2 Nederland maakt zich er sterk voor dat de EG ervoor zorg draagt dat door het proces van voltooiing van de interne markt de positie van de ontwikkelingslanden zo mogelijk verbetert.

2.2.1 Nederland streeft naar een zo sterk mogelijke coördinatie van het hulpbeleid tussen de lidstaten onderling en met dat van de Europese Commissie. Daartoe worden maatregelen tot versterking van de uitvoerende capaciteit van de Commissie ondersteund. Met name ten aanzien van de multilaterale financiële instellingen wordt een gecoördineerde benadering bevorderd.

2.2.2 De totstandkoming van de interne markt en de daarmee gepaard gaande openstelling van overheidsaankopen dient ertoe te leiden dat ontwikkelingshulp van de EG-partners ongebonden wordt gegeven.

2.2.3 Bij de sanering van het EG-landbouwbeleid wordt rekening gehouden met zowel de toegang van de agrarische exportprodukten uit de Derde Wereld op de Europese markt als de behoefte aan voedselzekerheid en voedselhulp.

2.3 Honger en armoede, ernstige milieuproblemen en een klemmend bevolkingsvraagstuk vragen om een alomvattende en houdbare sociaal-economische strategie. Deze strategie wordt gericht op duurzame ontwikkeling, waarbij economisch beleid en hulpverlening met elkaar verbonden worden.

2.3.1 Hulpverleningsprojecten worden getoetst op milieu-effecten. Daarnaast werkt Nederland mee aan programma's ter voorkoming en bestrijding van milieu-achteruitgang, zoals aantasting van de ozonlaag, het broeikaseffect, verwoestijning, ontbossing en erosie.

2.3.2 Nederland streeft naar Europese kwaliteitsvoorschriften voor produkten, met name medicijnen en bestrijdingsmiddelen, die naar de Derde Wereld geëxporteerd worden. In EG- en internationaal kader streeft Nederland naar een verbod op export van giftige en andere schadelijke afvalstoffen. Het is bereid technische hulp te verlenen om passende wettelijke maatregelen in ontwikkelingslanden mogelijk te maken.

2.3.3 Nederland is voorstander van een beleid dat gericht is op vermindering van de wereldbevolkingsgroei, mits dit niet op dwang is gebaseerd. Dit beleid is nauw verbonden met maatregelen om de bestaanszekerheid, o.a. door vermindering van de kindersterfte, en het welvaartsniveau te verhogen.

2.4 Het proces van vermaatschappelijking op het gebied van ontwikkelingssamenwerking wordt bevorderd, onder meer door de betrokkenheid, ook financieel, van het maatschappelijk middenveld te vergroten.

2.4.1 In de ontwikkelingslanden streeft Nederland, zo mogelijk in internationaal verband, naar een zo breed en intensief mogelijke inschakeling en versterking van het daar aanwezige maatschappelijke ontwikkelingspotentieel.

2.4.2 De regering ondersteunt en stimuleert die activiteiten van het bedrijfsleven, die in de Derde Wereld aan de ontwikkeling bijdragen overeenkomstig de behoefte van de ontwikkelingslanden zèlf.

2.4.3 In het kader van de participatie van de bevolking in het ontwikkelingsproces wordt de essentiële rol van vrouwen erkend, door niet alleen vrouwen en hun organisaties in de ontwikkelingslanden bij de formulering en uitvoering van programma's te betrekken maar ook projecten die hun sociale en economische positie versterken nadrukkelijk te steunen.

2.4.4 Maatschappelijke organisaties, zoals vakbeweging, boerenbonden, werkgeversorganisa-

ties, coöperaties, milieu-instellingen en kerkelijke organisaties vervullen een belangrijke rol en moeten bij de uitvoering van het beleid betrokken worden eventueel in samenwerking met de medefinancieringsorganisaties, mits zij voldoen aan gecombineerde criteria van professionaliteit en kennis van de ontwikkelingsproblematiek.
2.4.5 Indien in het kader van ontwikkelingssamenwerking arbeidsintensieve projecten worden opgezet in de landen van herkomst van in Nederland wonende buitenlanders, dienen potentiële remigranten ook in de gelegenheid te worden gesteld daarbinnen te participeren.
2.4.6 In overeenstemming met het beleid van andere OESO-landen verhoogt de regering de financiële inspanningen op het gebied van het onderwijs en onderzoek, ook via het verder stimuleren van samenwerking tussen onderwijsinstellingen in de Derde Wereld en in Nederland.
2.5 Handhaving en verhoging van de kwaliteit en de doelmatigheid van de ontwikkelingssamenwerking verdient grote aandacht.
2.5.1 De Nederlandse ontwikkelingsinspanning wordt gehandhaafd op 1,5% van het netto nationaal inkomen. Met het terugdringen van oneigenlijke toerekeningen wordt een begin gemaakt. Bij het uitgavenbeheer wordt een vierjarige planperiode aangehouden, ter vermijding van een nieuw stuwmeer.
2.5.2 Binnen het personeelsbeleid van het Ministerie van Buitenlandse Zaken worden de voorwaarden geschapen voor langjarige geconcentreerde betrokkenheid bij de ontwikkelingsproblematiek door middel van daarop gerichte recrutering en loopbaanplanning. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken wordt daartoe verder toegerust voor een betrokken, geconcentreerde en deskundige uitvoering van de ontwikkelingssamenwerking.

Nederlandse Antillen en Aruba

3.1 Nederland ziet zijn verhouding met Aruba in het perspectief van de onafhankelijkheid in 1996. Ook van de Nederlandse Antillen voorziet Nederland – op termijn – onafhankelijkheid. Nederland is bereid tot gesprekken met de Nederlandse Antillen en Aruba over een gemenebestverhouding. Daarin kunnen belangrijke elementen van de huidige band met Nederland een plaats krijgen. Bevordering van een grotere sociaal-economische zelfstandigheid van de Nederlandse Antillen en Aruba staan centraal. De omvang van de hulp aan de Nederlandse Antillen en Aruba zal in de komende jaren nader worden bezien.

Europa

4.1 Het einddoel van de integratie blijft een Europese Unie. Door het overdragen van bevoegdheden aan de EG is er een nieuwe, Europese supranationale overheid ontstaan. Bij de overdracht van bevoegdheden moet steeds nauwkeurig worden nagegaan welke taken het beste op welk niveau kunnen worden verricht. Het CDA streeft naar verbreding van de politieke portefeuille van de EG en naar versterking van het systeem van de eigen middelen.
4.1.1 De bevoegdheden van de Europese Commissie worden versterkt. Ter garandering van het democratisch karakter van de EG en de Europese Unie moeten tegelijkertijd de bevoegdheden van het Europese Parlement, met name op wetgevend, begrotings- en controlerend gebied, worden vergroot.
4.1.2 Gemeenschappelijk optreden van EG-lidstaten in het verband van de Europese Politieke Samenwerking (EPS) verdient de voorkeur. Nederland zal er zorg voor dragen dat de bevordering van mensenrechten integraal onderdeel is van het EPS-beleid.
4.1.3 Tenminste tot en met 1992 kan de EG geen nieuwe leden opnemen. Nederland zal daarna alleen nieuwe lidstaten aanvaarden die de politieke doelstellingen van de Europese Unie volledig aanvaarden.
4.1.4 De uitbreiding van de bevoegdheden van de Europese overheid krijgt zodanig gestalte dat de vermaatschappelijking zich ook op Europees niveau kan ontplooien.
4.1.5 Het Europese Parlement, inclusief de diensten, wordt op één plaats geconcentreerd.
4.2 De voltooiing van de interne markt, voorzien voor eind 1992, wordt gerealiseerd. Dit proces moet worden gedragen door de Europese instellingen, de lidstaten, het Europese bedrijfsleven, en organisaties als instellingen voor hoger onderwijs, consumentenverenigingen, milieubewegingen en de politieke partijen.
4.2.1 Het Europees Monetair Stelsel moet worden versterkt en uitgebouwd; voorbereidingen moeten worden getroffen voor een Europees muntstelsel, een Europese Centrale Bank en een Monetaire Unie.
4.2.2 In verband met het grensoverschrijdend karakter van de milieuproblematiek bevordert ons land met kracht een verdere voortgang van de EG-milieuwetgeving, met name op het gebied van luchtvervuiling, watervervuiling en grensoverschrijdende bodemvervuiling.
4.2.3 Betere afstemming is nodig op het gebied van het arbeidsrecht, het recht op het gebied van de gezondheid en veiligheid op de werkplek, het recht op inspraak en medezeggenschap van werknemers en het sociale zekerheidsrecht. De sociale dialoog tussen werkgevers en werknemers wordt bevorderd. Nederland pleit voor vaststelling van sociale basisnormen. De stelsels moeten overeenkomstig de ontwikkeling en de mogelijkheden van de nationale economieën in

opwaartse richting convergeren.
4.2.4 Een vrij verkeer van personen, overeenkomstig de doelstellingen van zowel de interne markt als het Akkoord van Schengen, vereist samenwerking aan de buitengrenzen, harmonisatie van het asiel- en visumbeleid en overeenstemming over de voorwaarden van verblijftitels. Indien genoemde harmonisatie tot stand is gekomen zal het Europese Hof van Justitie belast moeten worden met de toetsing van een concrete en uniforme interpretatie van geharmoniseerde regels. Legaal in Europa gevestigde niet-Europeanen en hun gezinnen dienen dezelfde behandeling te krijgen als alle andere EG-onderdanen, onder meer het recht op vrij verkeer tussen de lidstaten.
4.2.5 Nederland bestrijdt renationalisatie van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Een meer marktgericht produktie- en prijsbeleid dient structurele overschotten te voorkomen. Een andere bestemming voor landbouwgronden (bosbouw, eiwit- houdende produkten) wordt bevorderd. De zorg voor het milieu en de sociale aspecten is onderdeel van het gemeenschappelijk landbouwbeleid.
4.2.6 Nederland blijft zich sterk maken voor een Europees vervoersbeleid, te beginnen met vrij verkeer bij wegvervoer en luchtvaart. Voorts is het nodig wegen, waterwegen en spoorwegen, waaronder supersnelle spoorlijnen, bij de Europese binnengrenzen door te trekken.
4.2.7 In het onderwijs is wederzijdse erkenning van gelijkwaardige diploma's op diverse niveaus noodzakelijk.
4.3 Nederland levert een volwaardige bijdrage aan de Europese Unie en versterkt daarbij zijn sociaal-culturele inbreng, zo mogelijk in samenwerking met Vlaanderen.
4.3.1 Nederland bereidt zich voor op de komst van de interne markt door gerichte inspanningen ten aanzien van de infrastructuur, scholing, betere werking van de arbeidsmarkt en belastinghervorming.
4.3.2 Nederland bevordert het tot stand komen van een Europees cultuurbeleid dat op ontplooiing en bescherming van de pluriformiteit van de talen en culturen in Europa is gericht. Het EG-verdrag wordt uitgebreid met een culturele paragraaf. Deze paragraaf dient waarborgen te scheppen voor de handhaving van pluriformiteit in het mediabestel.

Vrede en veiligheid

5.1 Er zal pas een stabiele vrede in Europa bereikt kunnen worden als alom de mensenrechten worden gerespecteerd, als volkeren het recht op zelfbeschikking kunnen uitoefenen, als gelijke plafonds van bewapening op een lager niveau zijn bereikt en als militaire dreiging werkelijk is verdwenen. De Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) biedt daarvoor een belangrijk forum. Daarin moeten de elementen van mensenrechten, wapenvermindering, toenadering op economisch gebied, milieubeheer en de bevordering van contacten over en weer in hun onderlinge relatie aan de orde kunnen komen.
5.1.1 De huidige ontwikkelingen in de Sovjet Unie verdienen een positieve benadering van Westerse zijde, zodat vooruitgang kan worden geboekt op het terrein van de mensenrechten en van de bevordering van wederzijdse contacten, ook vanuit de samenleving. In dit kader geeft de regering meer (financiële) inhoud aan de culturele akkoorden met hervormingsgezinde Oosteuropese landen en doet zij de visa-verplichtingen voor toeristen uit deze landen versoepelen. Nederland zet zich in voor perspectiefrijke besprekingen op het terrein van vertrouwenwekkende en veiligheidsbevorderende maatregelen.
5.1.2 Er is behoefte aan zowel regionale als functionele differentiatie in het beleid. Op het gebied van de veiligheid zal het beleid gericht zijn op de Sovjet Unie. Op andere terreinen zullen de Midden- en Oosteuropese landen verschillend tegemoet worden getreden, afhankelijk van hun eigen opstelling. Economische hervormingen in de Oosteuropese landen worden ondersteund door het bevorderen van samenwerking op het gebied van joint ventures, management-training en andere vormen van kennisuitwisseling. Economische betrekkingen kunnen afhankelijk worden gesteld van de mate waarin deze landen bereid zijn tot het aanvaarden van internationale regels (IMF, GATT). Gerichte hulp of samenwerking terzake van bijvoorbeeld volksgezondheid, voedselvoorziening of milieu kunnen gewenst zijn. Toetsing van vooruitgang op het terrein van de mensenrechten dient een continu proces te zijn. Toenemende economische samenwerking wordt afhankelijk gesteld van toetsing aan vooruitgang op het terrein van de mensenrechten. Ontwikkelingen op dit gebied kunnen uiteindelijk een bijdrage leveren aan de oplossing van het probleem van de deling van Europa.
5.2 Het NAVO-bondgenootschap met de Verenigde Staten en Canada is onontbeerlijk. De defensie-inspanning is gericht op het voorkomen van elke oorlog, nucleair, chemisch en conventioneel, met een zo laag mogelijk niveau van bewapening als verantwoord is, en bouwt effectief aan een duurzame vrede. Onder prioriteit van oorlogvoorkoming is het CDA sterk voorstander van verdergaande vermindering van de kernbewapening.
5.2.1 Nederland onderstreept de verbintenis van het NAVO-bondgenootschap om nooit als eerste enig geweld te gebruiken. Ontspanning, wapenbeheersing en wapenvermindering vor-

men – meerzijdig en verifieerbaar – belangrijke instrumenten van vredes- en veiligheidsbeleid. Nederland is een creatief bondgenoot. Zijn inbreng behelst zowel een adequate defensie-inspanning als initiatieven terzake van wapenbeheersing en ontwapening.

5.2.2 Bij de zorg voor een evenwichtige verdeling van verantwoordelijkheden binnen de NAVO spelen naast de budgettaire factor ook de geopolitieke situatie, de effectiviteit van de Europese samenwerking en het bestaan van dienstplicht in een aantal Europese landen een rol.

5.2.3 Op den duur zal de Europese Unie ook veiligheidsbeleid moeten omvatten. Nederland onderstreept het belang van het Platform van de WEU, juist ook ter versterking van de band met de Verenigde Staten. Op termijn moet de WEU uitgroeien tot het veiligheidsinstrument van de Europese Unie. De Frans-Duitse veiligheidssamenwerking dient de verdere ontwikkeling van de WEU te ondersteunen.

5.3 Er mag niet berust worden in de aanwezigheid van wapens voor massale vernietiging. Nederland steunt ontwikkelingen op het gebied van meerzijdige en verifieerbare wapenbeheersing en wapenvermindering.

5.3.1 Nederland steunt het voornemen van de Verenigde Staten en de Sovjet Unie om te komen tot een wederzijdse reductie van de strategische kernwapens met 50%. Indien de onderhandelingen succes hebben, zullen in een volgende fase ook de Franse en Britse systemen betrokken moeten worden.

5.3.2 Nederland verzet zich tegen de ontwikkeling van ruimtewapens die de stabiliserende werking van het afschrikkingsevenwicht ondermijnen. Behoud en zo mogelijk versterking van het ABM-verdrag is gewenst.

5.3.3 Afhankelijk van vorderingen bij de besprekingen over de conventionele bewapening zet Nederland zich binnen de NAVO in voor beperking van de kernwapens met een reikwijdte van minder dan 500 km tot een gelijk niveau voor NAVO en Warschau Pakt.

Uitgaande van de prioriteit van oorlogvoorkoming, richt het beleid zich intussen op instandhouding van een geloofwaardige combinatie van nucleaire en conventionele middelen in Europa conform het NAVO-beleid. Deze combinatie moet voldoen aan de minimumbehoefte aan wapensystemen.

Binnen dit kader wordt overgegaan tot vermindering van het totale aantal kernladingen van het Bondgenootschap, door met name een fasegewijze afschaffing van de nucleaire artilleriemunitie.

5.3.4 NAVO en Warschau Pakt zullen moeten nagaan of beider veiligheid kan worden vergroot door het vaststellen van defensieve strategieën en daarmee overeenkomende opstellingen van strijdkrachten, die zo gering mogelijk van omvang zouden moeten zijn en die niet in staat zijn tot het uitvoeren van verrassingsaanvallen of grootscheepse offensieven. Nederland stimuleert sterk de ontwikkeling van ideeën over asymmetrische reducties van conventionele strijdkrachten, welke tot het bovenstaande doel kunnen leiden, en de verificatie daarvan.

5.3.5 Nederland blijft zich in VN-verband en elders inzetten voor:

- handhaving en versterking van het Non-Proliferatie Verdrag en uitbreiding van het aantal verdragspartijen;
- de aanvaarding door zoveel mogelijk landen van de alomvattende waarborgen van het Weense atoomagentschap voor vreedzaam gebruik van kernenergie;
- samenwerking, tussen de landen die nucleaire materialen en uitrustingen uitvoeren, gericht op het voorkomen van niet-vreedzame toepassing;
- het volledig stopzetten van kernproeven;
- wereldwijde en controleerbare eliminatie van chemische en biologische wapens.

5.4 Naast wapenbeheersing en vermindering moet ook een afdoende defensie-inspanning de doelstelling van oorlogvoorkoming dienen.

5.4.1 Nederland zet zich binnen de NAVO in voor afspraken inzake de defensie-inspanning van het bondgenootschap, welke georiënteerd zijn op de mate van voortgang die in de Oost-West-onderhandelingen wordt geboekt. Voorzover inzake reducties resultaat uitblijft is een bescheiden reële groei noodzakelijk. Het defensiebudget wordt mede gericht op de bevordering van internationale samenwerking en doelmatiger besteding door specialisatie en taakverdeling. Nederland maakt de defensieplanning flexibel, zodat resultaten van wapenvermindering wel zonder kapitaalverlies kunnen worden verwerkt.

5.4.2 Het werk van de Independent European Programme Group (IEPG) verdient krachtige voortgang, om te komen tot een zo groot mogelijke samenwerking bij aanschaf, produktie en zo mogelijk het onderhoud van defensiematerieel. Het is wenselijk een relatie aan te brengen tussen EG en IEPG. Daarbij streeft Nederland naar de totstandkoming van duidelijke Europese wapenexportregels.

5.4.3 Beslissingen over de aanschaf van nieuwe wapensystemen moeten passen in een concept van stabiliteit en wapenbeheersing.

5.5 Samenstelling van de krijgsmacht uit vrijwilligers en dienstplichtigen toont de verdedigingswil van de Nederlandse samenleving.

5.5.1 Onderzoek naar de wenselijkheid en mogelijkheid van dienstplicht voor vrouwen en allochtonen wordt bevorderd.

5.5.2 De staat draagt zorg voor het welzijn van dienstplichtige militairen en waakt ertegen dat zij

worden blootgesteld aan excessen.
5.5.3 Er moet ruimte zijn voor het naleven van godsdienstige verplichtingen. De overheid waarborgt de geestelijke verzorging in de krijgsmacht.

Financiële verantwoording

I. Algemeen

Hoewel de gepresenteerde cijfers zijn gebaseerd op de meest actuele cijfers van het Centraal Plan Bureau, hebben zij niet meer dan het karakter van een eerste verkenning. De reden daarvan is dat beleidseffecten van het program nog niet in de cijfers konden worden verwerkt. Dat is pas mogelijk wanneer het Centraal Plan Bureau – hopelijk in augustus – beschikt over een middellange termijn-raming die als basis voor deze berekeningen kan dienen.
Het globale karakter van deze eerste verantwoording komt onder meer tot uitdrukking in het feit dat een aantal kleinere beleidsintensiveringen niet is gekwantificeerd, omdat ervan uitgegaan wordt dat deze gefinancierd worden door middel van herschikking binnen dezelfde begroting. (Dit geldt eveneens voor de naderhand door de CDA-Partijraad aangenomen amendementen.)

II. Macro-economische uitgangspunten

1) Economische groei 2,5%, inflatie 2% (conform de geactualiseerde versie van werkdocument 27 van het Centraal Plan Bureau).
2) Collectieve uitgaven: conform meerjarencijfers Miljoenennota 1989 na verwerking besluitvorming kaderbrief 1990, exclusief Nationaal Milieu Beleidsplan.
   De belangrijkste elementen van deze actualisering zijn:
- 3,5 mld aan overschrijdingen in 1994
- 3,5 mld aan compensatie waarvan Onderwijs 800 mln, Volkshuisvesting 800 mln, Defensie 500 mln en Volksgezondheid 250 mln (doorwerking Dekker-operatie).

III. Politieke uitgangspunten

1) Verlaging financieringstekort Rijk met 2%.
2) Groei defensie-uitgaven 0,6% per jaar.
3) Ontwikkelingssamenwerking blijft 1,5% Nationaal Inkomen.
4) Loonvoet ambtenaren en trendvolgers conform de door het Centraal Plan Bureau veronderstelde verantwoorde loonontwikkeling in de marktsector.
5) Uitkeringen sociale zekerheid: idem.
6) Kinderbijslag aanpassing aan inflatie met extra verhoging eerste kind.

IV. Globale berekening van de ruimte

– Ruimte bij gelijkblijvend beslag van de collectieve uitgaven op het Nationaal Inkomen.	47,5 mld.
– Beslag op de ruimte door verlaging/fin.tekort Rijk	10,5 mld.
	37,0 mld.
Beslag voortzetting huidig beleid, incl. 1,5% ontwikkelingshulp en afspraken kaderbrief	18,4 mld.
	18,6 mld.

Ruimtevergrotende maatregelen:			
– beperking groei defensiebegroting tot 0,6%		0,2	
– milieuheffingen zonder karakter collectieve lastendruk (expliciet maken vervuilingskosten)		0,3	
– herschikkingen ten behoeve van het milieubeleid		0,3	
– besparingen door intensivering aanpak langdurige werkloosheid en arbeidsongeschiktheid		PM*	
			0,8
Totaal van de ruimte			19,4

V. Aanwending van de ruimte

– Nationaal Milieubeleidsplan e.d.			2,6
– Intensivering aanpak langdurige werkloosheid o.m. via extra scholingsinspanning e.d.		PM*	
– Beleidsmatige koppelingen			
– ambtenaren en trendvolgers	7,0		
– sociale uitkeringen	5,0		
			12,0
– Aanpassing plus extra verhoging kinderbijslag		1,0	
– Verruiming budgetten t.b.v. Ind.Bijstand		0,1	
– Extra middelen t.b.v. kinderopvang		0,05	

* Verondersteld is dat de extra uitgaven verbonden aan deze beleidsintensiveringen (op te stellen in overleg met sociale partners) tenminste gecompenseerd worden door de daaruit voortvloeiende besparingen.

Onderwijs, waaronder		
– 4-jarigen maatregel	0,5	
– leraar-lesuren V.O.		
– minderheden		
– volwasseneneducatie		
Politie en Justitie, waaronder	0,35	
– reorg. rechterlijke macht		
– maatregelen t.b.v. openbaar ministerie – uitbreiding cellencapaciteit		
– huisvesting, reorg.politie		
– preventie		
Volksgezondheid, waaronder	0,25	
– gehandicaptenzorgen		
– zwakzinnigen		
Volkshuisvesting extra IHS i.v.m. boventrendmatige huurverhoging	0,1	
Terugdringing oneigenlijke toerekening ontwikkelingssamenwerkingsbudget	0,1	
		17,05
Ruimte voor lastenverlichting		
– Restant niet aangewende ruimte		2,35
– Neutralisering milieuheffingen met karakter collectieve lastendruk		1,7
		4,05

Blijkens nacalculaties van het Centraal Planbureau (Werkdocument nr. 30) kunnen de gevolgen van het verkiezingsprogramma voor de belasting- en premiedruk als volgt worden gesplitst: de belastingdruk blijft nagenoeg constant (verhoging 0,2% NNI), terwijl de premiedruk sociale verzekeringen daalt (1% NNI). Ter nadere adstructie is hierna opgenomen bijlage 4 uit het CPB-Werkdocument nr. 30 met betekking tot het CDA-verkiezingsprogram.

Relevante artikelen met betrekking tot doelgroepen uit hoofdstuk VI

Etnisch-culturele groepen	
hoofdstuk III	§4, m.n. art. 4.1.3 §6, m.n. art. 6.1, 6.1.5, 6.1.6
hoofdstuk V	inleiding; §1, art. 1.3.2, 1.3.5 §7, m.n. art. 7.1.2 §10, m.n. art. 10.1.3, 10.4, 10.4.1, 10.4.2 §11, m.n. art. 11.1, 11.1.2, 11.1.5
hoofdstuk VIII	inleiding; §2, art. 2.1 en 2.1.3 hoofdstuk IX art. 1.1.4, 1.1.5, 1.8.1, 1.8.2, 1.8.3, 1.8.5 en 3.2.9
Beleid ten aanzien van gehandicapten	
hoofdstuk II	art. 3.3, 3.3.1d, 3.3.2
hoofdstuk III	§4, m.n. art. 4.1.2.5. §6, m.n. art. 6.1, 6.1.4 en 6.1.7
hoofdstuk V	inleiding (hoofdpunten); §1, art. 1.3.6 §4, in zijn geheel §12, art. 12.2.2
hoofdstuk VII	inleiding; §1, art. 1.1.1, m.n. 1.4, 1.4.4, 1.4.6, 1.4.7 en 1.4.8
hoofdstuk VIII	inleiding; §2, m.n. art. 2.1, 2.1.1, 2.1.2, 3.1.11 en 3.2.9
Ouderenbeleid	
hoofdstuk II	art. 3.3, 3.3.1d, 3.3.2
hoofdstuk III	§5, m.n. art. 5.1. en 5.1.4 §6, art. 6.1.12
hoofdstuk V	§7, m.n. art. 7.1.1 §12, art. 12.2.2
hoofdstuk VII	inleiding; §1, art. 1.1.1, 1.4, 1.4.1, 1.4.2, 1.4.3, 1.4.4, 1.4.5
hoofdstuk VIII	inleiding; §2, art. 2.1, 2.1.5
hoofdstuk IX	art. 1.2.12
Vrouwen emancipatie	
hoofdstuk III	§4, m.n. art. 4.1.4, 4.1.5 §6, m.n. art. 6.1.12, 6.1.13, 6.1.14 §7, art. 7.1.1 §8, art. 8.1.3

hoofdstuk V	inleiding; §7, art. 7.1.2 §11, m.n. art. 11.1.3, 11.1.4 en 11.2.3
hoofdstuk IX	inleiding (w.o. hoofdpunten); §1, art. 1.1.4, 1.1.5, 1.2, 1.2.10 1.2.11 en 1.9.1 §3, art. 3.2.9 en 3.2.13
hoofdstuk X	art. 2.4.3

Register

Zie voor de samenstelling van het register en voor het hanteren ervan de Verantwoording hierboven, blz. VII en VIII. In het register is de voorkeurspelling aangehouden.

Gebruikte afkortingen:

CDA	Christen Democratisch Appèl
D66	Democraten '66
GPV	Gereformeerd Politiek Verbond
Gr. Links	Groen Links
PvdA	Partij van de Arbeid
RPF	Reformatorische Politieke Federatie
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Register

aanhoudingsbevoegdheid:
zie: politiebeleid

aardgas:
zie: grondstoffenbeleid

aardgasbaten:
zie: collectieve uitgaven

ABM-Verdrag (Anti-Ballistic Missiles):
zie: veiligheidsbeleid

abortus:
CDA 381, 430
GPV 3, 4, 13-16
Gr.Links 364
RPF 156, 164, 174
SGP 92, 95, 97, 98, 106, 107

ABW:
zie: sociale voorzieningen

acceptatieplicht:
zie: verzekeringsmaatschappijen

actie- en pressiegroepen:
Gr.Links 369
RPF 163

administratieve rechtspraak:
zie: wetshandhaving

activeringswerk:
zie: welzijnsbeleid

adoptie van kinderen:
CDA 398, 428
GPV 7, 14
Gr.Links 369
RPF 165
SGP 104

adverteerders:
zie: mediabeleid reclame

advertenties:
zie: reclame

advocaten:
zie: wetshandhaving

afbreking zwangerschap:
zie: abortus

afkickcentrum:
zie: verslaving

afkicktherapie:
zie: verslaving

afroepcontracten:
zie: werkomstandigheden

afslanking overheidsapparaat:
zie: ambtenaren decentralisatie van bestuur en beleid

afstoting staatsaandelenbezit:
zie: privatisering overheidsbedrijven en overheidstaken

aftrekposten:
zie: loon- en inkomstenbelasting

afvalpreventie:
zie: milieubeleid

afvalstoffen:
zie: milieubeleid

afvalverwerking:
zie: milieubeleid

afvalverwijdering:
zie: milieubeleid

afvalwarmte:
zie: energiebeleid

agglomeratie van gemeenten:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

agrariërs:
zie: landbouwbeleid

agrarische sector:
zie: landbouwbeleid

agrificatie:
zie: landbouwbeleid

Aids:
D66 311, 312
GPV 15
Gr.Links 363
PvdA 17
RPF 173, 174, 195
SGP 95, 97, 107
VVD 61, 85, 86

AIO:
zie: wetenschapsbeleid

akkerbouw:
zie: landbouw

Akkoorden van Helsinki:
zie: Oost-West verhouding rechten van de mens

alcohol(verslaving):
zie: verslaving

alfabetiseringscursussen:
zie: onderwijs aan volwassenen

Algemeen Vormend Onderwijs (AVO):
CDA 410, 411, 445
D66 281, 306, 334
GPV 27, 28
Gr.Links 362
PvdA 248, 271
RPF 196-198, 200
SGP 112-114, 117
VVD 67, 69, 70

Algemene Bijstandswet (ABW):
zie: sociale voorzieningen

algemene middelen:
zie: collectieve uitgaven

Algemene Rekenkamer:
D66 317
PvdA 257

Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ):
zie: gezondheidszorg

alimentatie:
zie: huwelijk

alleenstaanden:
CDA 423
D66 298, 299, 301, 311
GPV 8, 9, 25
Gr.Links 352
PvdA 245, 271
RPF 185, 187, 224
SGP 140
VVD 60

allochtone inwoners:
zie: minderheden, etnische en culturele

alternatieve geneeswijzen:
CDA 420
D66 311
Gr.Links 363
RPF 175
SGP 107
VVD 63

alternatieve straffen:
zie: wetshandhaving

alternatieve vormen van energie:
zie: energiebeleid

amateuristische kunstbeoefening:
zie: cultuurbeleid

amateursport:
zie: sportbeleid

ambtenaren:
CDA 380, 382, 395, 396, 416, 428, 433, 444
D66 276, 281, 298, 300, 318, 333, 334, 336, 340
GPV 8, 24, 37
Gr.Links 351, 374, 375
PvdA 236, 242-244, 253, 256, 266, 267, 270, 272
RPF 159, 161, 185, 188, 226
SGP 122, 132, 133, 151
VVD 50, 51, 83, 87

ambtenarenorganisaties:
zie: ambtenaren

ambulante hulp:
zie: ziekenverzorging

ammoniak-emissie:
zie: bio-industrie milieubeleid

Amnesty International:
zie: rechten van de mens

ANC:
zie: Zuidelijk Afrika

Antarctica:
D66 285
PvdA 237, 259

anticonceptie:
GPV 15
Gr.Links 14

RPF 174
SGP 107

anti-discriminatie wetgeving:
zie: discriminatie

anti-kraakmaatregelen:
zie: kraakacties

Antillen:
zie: Nederlandse Antillen

AOW:
zie: sociale voorzieningen

apartheid:
zie: Zuidelijk Afrika

apothekers:
D66 311
Gr.Links 363
RPF 175

Arabische staten:
zie: Midden-Oosten

Arabisch-Palestijns-Israëlisch conflict:
zie: Midden-Oosten

arbeidsaanbod:
zie: werkgelegenheid

arbeidsbemiddeling:
zie: werkgelegenheid

arbeidsbureau:
zie: werkgelegenheid

arbeidsduurverkorting:
zie: arbeidstijdverkorting

Arbeidsinspectie:
zie: werkomstandigheden

arbeidsmarkt:
zie: werkgelegenheid

arbeidsmobiliteit:
zie: werkgelegenheid

arbeidsomstandigheden:
zie: werkomstandigheden

arbeidsongeschiktheid:
zie: sociale voorzieningen

Arbeidsongeschiktheidsfonds:
zie: sociale voorzieningen

arbeidsplaatsen:
zie: werkgelegenheid

arbeidspools:
zie: werkgelegenheid

arbeidstijden:
zie: werkomstandigheden

arbeidstijdverkorting:
Gr.Links 3, 20
PvdA 242, 243, 266
RPF 185
SGP 132
VVD 73

arbeidsvoorwaarden:
zie: loon- en inkomensbeleid

arbeidsvoorzieningen(beleid):
zie: werkgelegenheid
werkomstandigheden

ARBO-wet:
zie: werkomstandigheden

archiefbeleid:
zie: cultuurbeleid

arme landen:
zie: ontwikkelingssamenwerking

armste mensen:
zie: minimum-inkomen

arrondissementsrechtbanken:
zie: wetshandhaving

artotheken:
zie: cultuurbeleid

artsen:
CDA 418, 422
D66 276, 281, 311, 312, 314
GPV 14
Gr.Links 363, 364, 375
PvdA 249
RPF 164, 174, 175, 185
SGP 106
VVD 63

Aruba:
D66 323, 324
GPV 11, 36
PvdA 264
RPF 203
VVD 81

Asielrecht:
zie: vluchtelingen(beleid)

asielzoekers:
zie: vluchtelingen(beleid)

atheneum:
zie: Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

Atlantisch Bondgenootschap:
zie: NAVO

atmosfeerbescherming:
zie: milieubeleid

auteursrechten:
zie: cultuurbeleid

autobezit:
zie: autoverkeer

autogebruik:
zie: autoverkeer

automatische koppeling:
zie: koppeling van uitkeringen

automatisering:
CDA 390, 402, 437
D66 318
GPV 22
Gr.Links 353
PvdA 236, 239, 248
RPF 159, 163, 187, 198
SGP 101, 140
VVD 48, 49, 51, 74, 75

auto-mobiliteit:
zie: autoverkeer

autoverkeer:
CDA 384, 385, 388-390, 410
D66 276, 282, 285, 286, 288, 291
GPV 20, 21
Gr.Links 358, 359, 366, 374
PvdA 237, 238, 240, 241
RPF 160, 163, 166, 168, 205, 213-216, 224, 225
SGP 97, 117, 119, 121-123
VVD 42, 44, 54, 55, 57, 58, 84, 86

autovrije zones:
zie: autoverkeer

autowegen(net):
zie: autoverkeer

autowrakken:
zie: milieubeleid

AVO:
zie: Algemeen Vormend Onderwijs

AWBZ:
zie:gezondheidszorg

AWW:
zie: sociale voorzieningen

bacteriologische wapens:
Gr.Links 6
RPF 210

banken:
D66 281, 294
Gr.Links 353, 355, 356

basisbeurs:
zie: studiefinanciering

basisinkomen:
zie: loon- en inkomensbeleid

basisonderwijs:
CDA 393, 407-409, 411
D66 281, 306, 334
GPV 28
Gr.Links 362, 363, 371
PvdA 247, 248, 251, 252, 269
RPF 155, 195-197, 200
SGP 112, 113, 117
VVD 67-69, 85

Bedrijfsfonds voor de Pers:
zie: mediabeleid

bedrijfsgeneeskundige diensten:
PvdA 252

bedrijfsgezondheidszorg:
zie: bedrijfsgeneeskundige diensten
werkomstandigheden

bedrijfsleven:
zie: economisch beleid

bedrijfsscholen:
zie: leerlingenstelsel

bedrijfstijd:
zie: arbeidstijdverkorting

beeldende kunst:
zie: cultuurbeleid

begrotingsbeleid:
zie: collectieve uitgaven

bejaarden:
CDA 382, 390, 391, 412, 415-421, 423-425

D66 276, 289, 296, 297, 299, 310, 311-313, 335
GPV 13, 15, 16, 24, 31
Gr.Links 351, 359, 364, 365
PvdA 246-250, 252, 253, 269
RPF 173, 176-178, 184, 185
SGP 98, 106, 109, 123, 130, 131
VVD 45, 59, 62-64, 73, 85, 86

bejaardenoorden:
zie: bejaarden

belastingdruk:
zie: belastingen algemeen

belastingen algemeen (zie ook BTW(-tarief) en omzetbelasting):
CDA 390, 393, 396, 398, 399, 441
D66 276, 279, 289, 295, 296, 301, 302, 314, 317, 337, 339, 341
GPV 4, 18, 25
Gr.Links 346, 347, 350, 352, 353, 359, 360, 365, 374
PvdA 239, 245, 267, 270-272
RPF 181-183, 185, 193, 214, 215, 224, 227
SGP 117, 137-140
VVD 41, 42, 45, 54, 62, 64, 73, 74, 76, 77, 86

belasting en eigen woning:
CDA 423, 424, 426
D66 289, 334-336, 339, 341
GPV 25
Gr.Links 365, 370, 375
PvdA 255, 271
RPF 181-183, 185, 223, 228
SGP 120, 141, 151
VVD 58, 77

belasting en gehuwde vrouw:
zie: tweeverdienerswet

belastingfraude:
CDA 398
D'66 302
GPV 25
Gr.Links 375
PvdA 245, 267, 270
RPF 163, 183, 227
SGP 96, 140, 151
VVD 77, 87

belastingontduiking:
zie: belastingfraude

belastingstelsel:
zie: belastingen algemeen

belastingverlaging/-verhoging:
zie: belastingen algemeen

belbus:
zie: openbaar vervoer

Beleidsplan Emancipatie:
zie: emancipatiebeleid

beroepsmilitairen:
zie: militaire dienstplicht

beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs):
CDA 393, 395, 411, 415, 445
D66 281, 306, 334
GPV 27-29
Gr.Links 360, 363
PvdA 236, 242, 249, 269, 271
RPF 195-198, 200
SGP 112-115, 117
VVD 67, 68

beroepssegregatie:
zie: emancipatiebeleid

beroepssport:
zie: sportbeleid

bestandsvervuiling:
zie: werkgelegenheid

besteedbaar inkomen:
zie: loon- en inkomensbeleid

bestemmingsplannen:
zie: ruimtelijke ordening

bestrijdingsmiddelen:
zie: milieubeleid

bestuurslagen:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

betaalde arbeid:
zie: werkgelegenheid

betaald voetbal:
zie: sportbeleid

beursbelasting:
zie: belastingen algemeen

bevallingsverlof:
zie: gezondheidszorg

bevrijdingsbewegingen:
Gr.Links 357

bewakings- en veiligheidsdiensten, particuliere:
zie: politiebeleid

bewapening:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening veiligheidsbeleid

bezuinigingen overheidsuitgaven:
zie: collectieve uitgaven

bibliotheekbeleid:
zie: cultuurbeleid

Biesbosch:
zie: landschap

bingospelen:
zie: kansspelen

binnenscheepvaart:
CDA 388-391, 441
D66 283, 287, 291, 292
GPV 21
Gr.Links 360
PvdA 235, 238, 239, 241
RPF 191, 213-215
SGP 117, 121-124, 129, 150, 152
VVD 44, 58

bio-gas:
zie: energiebeleid

bio-industrie:
CDA 402, 403
D66 280, 315
GPV 23
Gr.Links 361
PvdA 237, 238
RPF 156, 169, 199, 218, 220
SGP 116, 125, 129, 135
VVD 75

biologische wapens:
CDA 442
D66 330
SGP 143
VVD 79

bio-technologie:
zie: bio-industrie

bloedproef:
zie: autoverkeer politiebeleid

bodembescherming:
zie: milieubeleid

bodemerosie:
zie: milieubeleid

bodemsanering:
zie: milieubeleid

bodemverontreiniging:
zie: milieubeleid

boeren:
zie: landbouwbeleid

boetes:
zie: wetshandhaving

bosbouw:
zie: landbouwbeleid

bouwkosten:
zie: woningbouw

bovengemeentelijke voorzieningen:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

boycotmaatregelen:
zie: internationale economische samenwerking

braaklegregelingen:
zie: landbouwbeleid

brandweer:
zie: civiele verdediging

broederdienst:
zie: militaire dienstplicht

broeikasteffect:
zie: milieubeleid

bromfietsers:
zie: fietsers en voetgangers

bronheffing:
zie: belastingen algemeen

Brundtland-Rapport:
zie: milieubeleid

BTW(-tarief):
CDA 399
D66 5, 16, 22, 24, 31, 32
GPV 25, 30
Gr.Links 352, 359, 365, 370, 375
PvdA 236
RPF 183, 204, 223
SGP 120
VVD 75

buddy-projecten:
zie: Aids

budgettaire discipline:
zie: collectieve uitgaven

budgetfinanciering:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

buitenechtelijke samenlevingsvormen:
zie: huwelijk

buitengewoon dienstplichtigen:
zie: militaire dienstplicht

buitenhuwelijkse relaties:
zie: huwelijk

buitenlandse werknemers:
zie: minderheden, etnische en culturele

buitenlands beleid:
CDA 380-391, 393, 394, 398-405, 408, 412-414, 416, 417, 419, 420, 427, 430, 433, 434, 436-442
D66 275, 276, 279-286, 288, 289, 291-294, 296, 300, 302, 309, 312, 319, 322-332
GPV 3-6, 10, 11, 22-24, 30, 32-37
Gr.Links 345, 347, 348, 350, 351, 354-361, 368
PvdA 233-237, 239-241, 245, 251-253, 255, 256, 259-266
RPF 155, 158, 162, 165, 168, 171, 178, 182-184, 187, 190, 191, 201-212, 215-218, 220-222
SGP 100, 102, 113, 118, 122, 128, 129, 134-137, 139, 142-148, 150
VVD 43, 44, 48-50, 53, 54, 56, 61, 70, 73-82

bureaucratie:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

burgemeester:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

burgerluchtvaart:
zie: luchthavens en luchtvaart

burgerlijke ongehoorzaamheid:
zie: actie- en pressiegroepen

burgerlijke staat:
zie: huwelijk

bus:
zie: openbaar vervoer

busbanen:
zie: openbaar vervoer

buurtbus:
zie: openbaar vervoer

buurt- en clubhuiswerk:
zie: buurt- en dorpshuizen

buurt- en dorpshuizen:
CDA 415

buurtwachten:
CDA 381
RPF 160
VVD 48

bijscholing arbeid:
zie: omscholing arbeid

bijstandstrekkers:
zie: sociale voorzieningen

Bijstandswet (ABW):
zie: sociale voorzieningen

bijvangst:
zie: visserij

bijzondere groepen (alleenstaanden, bejaarden, etnische en culturele minderheden, gehandicapten, homosexuelen, jongeren, vrouwen, woonwagenbewoners en Zuid-Molukkers):
CDA 382, 388, 390-392, 395-398, 408-410, 412-421, 423-425, 428-430, 434, 439, 442, 445
D66 275-277, 289, 290, 296-301, 305-307, 310-319, 321, 322, 332, 335, 340
GPV 3, 4, 6-9, 11, 13-18, 21, 24, 25, 27, 31, 36
Gr.Links 346-348, 350-353, 355, 356, 359, 361-365, 367-371, 375
PvdA 233, 236, 241, 242, 244-255, 257, 262, 263, 269-271
RPF 155, 158-161, 163, 173, 176-179, 182, 184-189, 196, 197, 203, 211, 223, 224, 226
SGP 94, 95, 97, 98, 102, 104, 106, 108, 109, 111-114, 120, 123, 130-133, 138, 140, 144, 145
VVD 45, 48, 59-68, 70, 71, 73, 79, 80, 85, 86

bijzonder onderwijs:
zie: openbaar en bijzonder onderwijs

CAD:
zie: verslaving

calamiteiten-bestrijding:
zie: civiele verdediging

CAO:
zie: loon- en inkomensbeleid
werkomstandigheden

carpooling:
zie: autoverkeer

casino's:
zie: kansspelen

cellencapaciteit:
zie: wetshandhaving

cellentekort:
zie: wetshandhaving

Centraal Amerika:
zie: Latijns Amerika

Centrale Recherche Informatiedienst (CRI):
zie: politiebeleid

CFK:
zie: milieubeleid

chemisch afval:
zie: milieubeleid

chemische bestrijdingsmiddelen:
zie: milieubeleid

chemische ongelukken:
zie: civiele verdediging

chemische wapens:
CDA 442
D66 329, 330
Gr.Links 354
PvdA 259-261
RPF 210
SGP 143
VVD 79

chiropraxie:
zie: alternatieve geneeswijzen

chloorfluorkoolwaterstoffen (CFK):
zie: milieubeleid

civiele verdediging:
RPF 159-161, 188
SGP 101
VVD 51

Collectieve Arbeidsovereenkomst (CAO):
zie: loon- en inkomensbeleid werkomstandigheden

collectieve lastendruk:
zie: collectieve uitgaven

collectieve sector:
zie: ambtenaren

collectieve uitgaven:
CDA 380, 382, 383, 385, 387, 393, 394, 396, 397, 418, 444
D66 284, 301, 302, 333, 339
GPV 18, 25, 26, 37
Gr.Links 346, 372, 373
PvdA 233, 237, 246, 266-268, 271
RPF 156, 181, 182, 185, 226
SGP 92, 96, 134, 138-140, 150, 152
VVD 41, 42, 49, 52-54, 56, 59, 64, 72, 83, 86, 87

Comecon:
zie: Oost-West verhouding

commerciële omroep:
zie: mediabeleid

Commissaris van de Koningin:
zie: provinciaal bestuur en beleid

Commissie-Dekker:
zie: gezondheidszorg

Commissie Herijking Wetboek van Strafvordering:
zie: wetshandhaving

Commissie-Oort:
zie: belastingen algemeen

computercriminaliteit:
zie: politiebeleid wetshandhaving

concentratielanden:
zie: ontwikkelingssamenwerking

concubinaat:
zie: huwelijk

conflictbeheersing:
zie: veiligheidsbeleid

constitutionele monarchie:
zie: regering

Consultatiebureau voor Alcohol en Drugs (CAD):
zie: verslaving

consumentenbeleid:
CDA 384, 386, 392, 399, 401
Gr.Links 353
PvdA 240
RPF 193, 218
SGP 111, 136
VVD 75, 76

consumentenorganisaties:
zie: consumentenbeleid

consumentenvoorlichting:
zie: consumentenbeleid preventie van ziekten

consumentisme:
zie: produktiebeperking

Contadora-groep:
zie: Latijns Amerika

containervervoer:
zie: goederenvervoer

contract-onderwijs:
zie: Hoger Onderwijs
wetenschapsbeleid

contract-onderzoek:
zie: Hoger Onderwijs
wetenschapsbeleid

conventionele bewapening:
zie: veiligheidsbeleid

correctief wetgevingsreferendum:
zie: referendum

crèches:
zie: emancipatiebeleid

criminaliteit:
zie: politiebeleid wetshandhaving

criminaliteitsbestrijding:
zie: politiebeleid wetshandhaving

criminaliteitspreventie:
zie: politiebeleid

culturele pluriformiteit:
zie: discriminatie minderheden, etnische en culturele

cultuurbeleid:
CDA 407, 408, 413-415, 434, 435, 441
D66 276, 302, 305, 308, 309, 319, 335, 340
GPV 7, 29, 30
Gr.Links 354, 355, 362, 363, 371, 375
PvdA 233, 240, 246, 250-252, 270
RPF 176, 178
SGP 110, 111, 113
VVD 65, 69, 70, 85

cultuuroverdracht:
zie: cultuurbeleid

cultuurspreiding:
zie: cultuurbeleid

CVSE-overeenkomst:
zie: Oost-west verhouding rechten van de mens

dagbladen:
zie: mediabeleid

databank:
zie: automatisering

decentralisatie van beleid:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

decentralisatie van bestuur en beleid:
CDA 380-383, 394, 401, 407, 409, 411, 419, 420, 423, 427, 432, 433, 436, 439, 440
D66 275, 276, 289, 306, 307, 314, 316-320, 323
GPV 5, 6, 8, 10, 21, 27-29
Gr.Links 348, 362, 367
PvdA 237, 255, 257
RPF 157-160, 177, 181, 190, 191, 196
SGP 99, 100, 103, 112, 113, 120
VVD 45, 49-52, 58, 63, 66, 73

deel(tijd)arbeid:
zie: werkgelegenheid

deeltijdbanen:
zie: werkgelegenheid

defensiebegroting:
zie: defensiebeleid

defensiebeleid:
CDA 414, 436, 437, 441, 442, 444
D66 282, 314, 330, 336, 341
GPV 6, 33
Gr.Links 346, 351, 354, 355, 357, 360, 374, 375
PvdA 234, 260, 261, 270
RPF 186, 209-212, 226, 228
SGP 142, 143, 148, 150
VVD 49, 78, 79, 81, 83, 87

Dekker-operatie:
zie: gezondheidszorg

delfstoffen:
zie: grondstoffenbeleid

delicten:
zie: wetshandhaving

departementale indeling:
CDA 386, 394, 406, 415, 433, 440
D66 281, 294, 318, 323, 331
GPV 10
Gr.Links 371
PvdA 255
RPF 159, 160, 189, 191
SGP 101
VVD 47, 49, 51, 57, 69

Derde Wereld:
zie: ontwikkelingssamenwerking

deregulering:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

detailhandel:
zie: zelfstandigen

dienstplicht(igen):
zie: militaire dienstplicht

dierenbescherming:
CDA 401, 403
D66 282, 315
GPV 22, 23
Gr.Links 361
PvdA 238
RPF 217, 218, 220
SGP 98, 125, 128, 129
VVD 49

dierenwelzijn:
zie: dierenbescherming

dierlijke mest:
zie: bio-industrie milieubeleid

dierproeven:
zie: dierenbescherming

directe democratie:
zie: referendum

discriminatie:
CDA 408, 414, 416, 428
D66 277, 311, 322
GPV 7
Gr.Links 362-364, 367, 368, 370
PvdA 233, 246, 253, 257
RPF 158, 188, 189
SGP 98, 102, 111, 144
VVD 61, 65

DNA-recombinanttechniek:
zie: volksgezondheid

docenten:
zie: leerkrachten

donorcodicil:
zie: ziekenverzorging

donorinseminatie:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

donorlanden:
zie: ontwikkelingssamenwerking

doodstraf:
zie: wetshandhaving

doorstromingsbeleid:
zie: volkshuisvesting

doping:
zie: sportbeleid verslaving

dorpsvernieuwing:
zie: stadsvernieuwing

draagkrachtprincipe:
zie: belastingen algemeen

draagmoeder(contract):
kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

drinkwater(kwaliteit):
zie: milieubeleid

drugs:
zie: verslaving

drugsgebruik(ers):
zie: verslaving

drijfgassen:
zie: milieubeleid

dualisme:
zie: regering

duingebieden:
zie: landschap

dumping:
zie: internationale economische samenwerking

duurzame samenlevingsverbanden:
zie: huwelijk

dijkversterking:
zie: verkeer en waterstaat

echtscheiding:
zie: huwelijk

ecofactor:
zie: milieubeleid

ecologisch evenwicht:
zie: milieubeleid

ecologische randvoorwaarden:
zie: milieubeleid

economie van het genoeg:
zie: produktiebeperking

economisch beleid:
CDA 380-390, 392-399, 401-404, 407, 409, 410, 412, 413, 419, 421, 427, 434-442, 444, 455
D66 276, 278-280, 282, 285, 286, 289, 291-296, 300-302, 310-313, 316-319, 325, 327, 328, 331-334, 336, 339, 340
GPV 6, 11, 12, 18, 20, 22-25, 30-32, 34-36
Gr.Links 345-348, 350, 352-361, 366, 367, 369-373
PvdA 233, 235-237, 239-241, 243, 244, 246, 248, 250-253, 256, 257, 259-262, 266, 267, 269, 271, 272
RPF 155-157, 159, 161, 163, 167, 170, 171, 174, 179, 181-185, 187, 188, 190-194, 198-201, 204, 205, 207, 208, 210, 213, 215, 217, 218-222, 224, 225, 227
SGP 96, 100, 101, 103, 108, 111, 114, 115, 118-120, 123, 125-128, 134-140, 145, 147, 148, 151
VVD 41, 42, 45, 48, 49, 51-54, 56, 58-63, 65-67, 69-77, 79, 80, 82, 83, 86

economische blokvorming:
zie: internationale economische samenwerking

economische groei:
zie: economisch beleid

economische macht(scentra):
zie: economisch beleid

economische ontwikkeling:
zie: economisch beleid

economische vluchtelingen:
zie: vluchtelingen(beleid)

economisch herstel:
zie: economisch beleid

ecosystemen:
zie: milieubeleid

ecotax:
zie: milieubeleid

educatief verlof:
zie: onderwijs aan volwasenen

Eerste Kamer:
zie: Staten-Generaal

eerste-lijnszorg:
zie: ziekenverzorging

electriciteits(voorziening):
zie: energiebeleid

electronische tolheffing:
zie: autoverkeer

El Salvador:
zie: Latijns Amerika

emancipatiebeleid:
CDA 392, 396-398, 408, 409, 412, 414, 417, 428, 429, 434, 439, 442, 445
D66 275, 276, 296-300, 305, 307, 312, 313, 318, 319, 321, 330, 332, 335, 340
GPV 3, 7-9, 14, 25, 27, 31
Gr.Links 346, 348, 350-353, 356, 361-365, 368, 370, 375
PvdA 233, 236, 241, 242, 246, 247, 251, 252, 262, 263, 270
RPF 159, 161, 184-186, 188, 189, 196, 211, 227
SGP 94, 95, 97, 104, 108, 114, 130-133, 138, 151
VVD 61, 64-66, 73, 79, 80, 86

Emancipatieraad:
zie: emancipatiebeleid

embryo-transfer:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

emissiebeperking:
zie: milieubeleid

energiebeleid:
CDA 384-393, 399, 400, 403, 425, 442
D66 278-281, 284, 286-289, 292, 293, 302, 334
GPV 20, 25
Gr.Links 351, 353, 358-360
PvdA 237, 238, 267, 269, 271
RPF 156, 170-172, 181, 190-192, 212, 215, 220, 224, 225, 228
SGP 97, 117, 120, 134-136, 139, 148
VVD 43, 44, 54, 55, 76

energiebesparing:
zie: energiebeleid

energiedragers:
zie: energiebeleid

energiekeur:
zie: energiebeleid

energietarieven:
zie: energiebeleid woningbezit

energieverbruik:
zie: energiebeleid

energievoorziening:
zie: energiebeleid

EPS:
zie: Europese samenwerking

erfpacht:
zie: pacht

erosie:
zie: milieubeleid

etherpiraten:
zie: mediabeleid

etikettering:
zie: preventie van ziekten

etnische groepen:
zie: minderheden, etnische en culturele

eugenetica:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

Euregio's:
zie: Europese samenwerking regionale ontwikkeling

Eurocontrol:
zie: luchthavens en luchtvaart

Europa 1992:
zie: Europese samenwerking

Europeanisering:
zie: Europese samenwerking

Europees Hof van Justitie
zie: Europese samenwerking

Europees Monetair Stelsel:
zie: Europese samenwerking financieel beleid internationale monetaire samenwerking

Europees Parlement:
zie: Europese samenwerking

Europees veiligheidssysteem:
zie: Europese samenwerking

Europese Akte:
zie: Europese samenwerking

Europese Commissie:
zie: Europese samenwerking

Europese defensiemacht:
zie: Europese samenwerking

Europese eenwording:
zie: Europese samenwerking

Europese Gemeenschap:
zie: Europese samenwerking

Europese integratie:
zie: Europese samenwerking

Europese Ministerraad:
zie: Europese samenwerking

Europese Politieke Samenwerking (EPS):
zie: Europese samenwerking

Europese Raad:
zie: Europese samenwerking

Europese richtlijnen:
zie: Europese samenwerking

Europese samenwerking:
CDA 380-391, 393, 394, 398-405, 408, 412-414, 417, 419, 420, 427, 430, 433, 434, 436-442
D66 275, 279-286, 288, 289, 291-296, 300, 302, 309, 312, 319, 322-328, 330
GPV 3-5, 10, 22-24, 30, 32-35
Gr.Links 348, 350, 351, 354, 355, 357-361, 368
PvdA 233-236, 238-241, 245, 251-253, 255, 256, 259-266
RPF 158, 162, 168, 178, 183, 184, 187, 191, 201-205, 207-209, 215-218, 220-222
SGP 100, 113, 118, 122, 128, 129, 135-137, 139, 145
VVD 43, 44, 48, 50, 53, 54, 56, 61, 70, 73-81

Europol:
zie: politiebeleid

euthanasie:
CDA 381, 430
D66 276, 312
GPV 3, 13, 14, 16
Gr.Links 364, 368
PvdA 249
RPF 156, 162, 164, 173-175
SGP 91, 92, 95, 97, 98, 104, 106
VVD 63

export(bevordering):
CDA 393, 401, 402, 439
D66 282, 284, 293, 296, 327, 331, 332
GPV 20
Gr.Links 350, 360
PvdA 239, 259, 262

RPF 170, 191, 194, 207, 217, 218, 222
SGP 118, 125, 127, 137, 148
VVD 74, 76, 80

export-infrastructuur:
zie: export(bevordering)

feminisering:
zie: emancipatiebeleid

fietsers en voetgangers:
CDA 389, 390
D66 286
Gr.Links 360
RPF 180, 214, 216, 229
SGP 122
VVD 54, 57

fietspaden:
zie: fietsers en voetgangers

fietsroutes:
zie: fietsers en voetgangers

fietsverkeer:
zie: fietsers en voetgangers

filevorming:
zie: autoverkeer

film:
zie: cultuurbeleid

filmkeuring:
zie: zedelijkheidswetgeving

financieel beleid:
CDA 380, 382, 383, 385, 387, 390, 392-394, 396-399, 418, 423, 424, 426, 433, 439-441, 444
D66 276, 279-281, 284, 289, 292-296, 298, 301, 302, 304, 314, 317, 325, 328, 331-337, 339, 340
GPV 4, 18, 21, 22, 25, 26, 30, 37
Gr.Links 346, 347, 350-353, 355, 356, 359, 360, 365, 370, 372-375
PvdA 233, 235-247, 250, 252, 255, 257, 259, 261, 262, 266-268, 270-272
RPF 156, 159, 163, 176, 178, 181-185, 189, 191, 193, 204, 214, 215, 223, 224, 226-230
SGP 92, 96, 101, 108, 115, 117, 120, 122, 126, 128, 130-134, 137-141, 150-152
VVD 41, 42, 44, 45, 49, 52-54, 56-59, 62, 64, 68, 72-77, 80,83, 86, 87

financiële verantwoording van het verkiezingsprogramma:
CDA 444, 445
D66 333-341
GPV 37
Gr.Links 372-375
PvdA 266-272
RPF 227-230
SGP 150.152
VVD 72, 83-87

financieringstekort:
zie: collectieve uitgaven

fiscaal beleid:
zie: belastingen algemeen

fiscaal winstbegrip:
zie: belastingen algemeen

fiscale aftrekposten:
zie: loon- en inkomstenbelasting

flankerend beleid:
zie: bejaarden

flexibele pensionering:
zie: werkgelegenheid

flexi-kontraktanten:
zie: werkomstandigheden

forensenverkeer:
zie: autoverkeer ruimtelijke ordening

flexibele uittreding:
zie: werkgelegenheid

forfetaire huurwaarde:
zie: belasting en eigen woning

fosfaatverontreiniging:
zie: milieubeleid

fosfaatverwijdering:
zie: milieubeleid

fossiele brandstoffen:
zie: grondstoffenbeleid

fraude(bestrijding) belastingen:
zie: belastingfraude

fraude sociale voorzieningen:
zie: sociale voorzieningen

Friese taal en cultuur:
CDA 35
SGP 110

frontlijnstaten:
zie: Zuidelijk Afrika

fysieke omgeving:
zie: milieubeleid

garnalenhandel:
zie: visserij

gaswinning:
zie: grondstoffenbeleid

GATT:
zie: internationale economisch samenwerking

GBA-nummer:
zie: persoonsgegevens, registratie van

gedetineerden:
zie: wetshandhaving

gedwongen opname:
zie: verslaving

geestelijke verzorging in het leger:
zie: militaire dienstplicht

geestelijk gehandicapten:
zie: gehandicapten psychiatrische instellingen

geestelijke hulpverlening:
zie: psychiatrische instellingen

gehandicapten:
CDA 388, 390, 391, 396, 408-410, 415, 417, 419, 421, 423-425, 445
D66 289, 296, 297, 311-317
GPV 3, 4, 13-16, 24, 31
Gr.Links 352, 359, 363, 364, 370, 371
PvdA 241, 248, 249
RPF 173, 176, 179, 184-186, 196, 197, 226
SGP 98, 106, 108, 109, 123, 131
VVD 62, 64, 65, 71

gehandicaptensport:
zie: gehandicapten sportbeleid

geleide loonpolitiek:
zie: loon- en inkomensbeleid

geluidshinder:
zie: milieubeleid

geluidszonering:
zie: milieubeleid

gelijkberechtiging van echtgenoten:
zie: emancipatiebeleid huwelijk

Gelijke Behandeling, Wet:
zie: discriminatie emancipatiebeleid

gelijke kansen:
zie: discriminatie emancipatiebeleid

gelijkstelling man-vrouw:
zie: emancipatiebeleid

Gemeenschappelijk Grondstoffenfonds:
zie: grondstoffenbeleid ontwikkelingssamenwerking

gemeenschapsgrond:
zie: grondpolitiek

Gemeentefonds:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

gemeentelijk bestuur en beleid:
CDA 380, 382, 385-388, 397, 401, 405, 409, 414, 415, 423-426, 428, 432-435
D66 288, 289, 297, 301, 306, 308, 309, 313, 314, 317-320, 322, 323
GPV 6, 9, 10, 12, 21, 30
Gr.Links 352, 353, 356, 364, 365, 367, 368, 373
PvdA 234, 237, 240, 243, 245, 248-250, 253-257, 270
RPF 157, 158, 160, 168, 169, 171, 181, 187, 189, 190, 192, 196, 200, 215, 216, 224, 225, 229
SGP 99-101, 108, 118, 120
VVD 51, 52, 56, 57, 65, 70, 71, 77, 78, 87

gemeentelijke garantie:
zie: woningbouw

gemeentelijke herindeling:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

gemeentepolitie:
zie: politiebeleid

gemeenteraden:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

geneesmiddelen:
CDA 419
Gr.Links 363, 375
PvdA 249, 269
RPF 174, 175
SGP 107, 123, 148
VVD 19

genenonderzoek:
zie: volksgezondheid

genenprint:
zie: politiebeleid

genetische manipulatie:
zie: volksgezondheid

genetische techniek:
zie: volksgezondheid

gen-therapie:
zie: volksgezondheid

geriatrische zorg
zie: bejaarden

gevangenis:
zie: wetshandhaving

gewasbeschermingsmiddelen:
zie: milieubeleid

gewetensbezwaren:
zie: militaire dienstplicht

gezagshandhaving:
zie: wetshandhaving

gezin:
zie: huwelijk

gezinsproblemen:
zie: huwelijk

gezinsvervangende tehuizen:
zie: welzijnsbeleid

gezinsverzorging:
zie: welzijnsbeleid

gezinszorg:
zie: welzijnsbeleid

gezondheidsbeleid:
zie: gezondheidszorg preventie van ziekten

gezondheidsbescherming:
zie: gezondheidszorg preventie van ziekten

gezondheidsbevordering:
zie: gezondheidszorg preventie van ziekten

gezondheidsopvoeding:
zie: preventie van ziekten

gezondheidsvoorlichting:
zie: preventie van ziekten

gezondheidszorg:
CDA 381, 387, 397, 402, 403, 413, 416-421, 430, 431, 434, 440, 445
D66 276, 295-298, 301, 310-313, 335, 336, 340
GPV 7, 8, 13-15
Gr.Links 348, 353, 362-364, 369, 370
PvdA 234, 248-250
RPF 156, 173-176, 185, 188, 226
SGP 95, 98, 104, 106-109
VVD 44, 45, 61-65, 73, 82, 85, 86

gifwijken:
zie: milieubeleid

glastuinbouw:
zie: landbouwbeleid

goederenvervoer:
CDA 389-391, 401, 441
D66 281, 282, 285-288, 292, 334
GPV 21
Gr.Links 360
PvdA 235, 238, 241
RPF 204, 213-215
SGP 121-123
VVD 57

gokverslaving:
zie: kansspelen verslaving

groene schema's:
zie: landschap

groentax:
zie: milieubeleid

grondpolitiek:
CDA 403
GPV 22
Gr.Links 365, 366
SGP 126, 127
VVD 44, 58, 75, 76, 86

grondprijzen:
zie: grondpolitiek

grondrechten (klassieke en sociale):
zie: Grondwet

grondstoffenbeleid:
CDA 391, 399-401
D66 278, 280-284, 286, 287, 293
GPV 20
Gr.Links 347, 356, 358, 359
PvdA 235-238, 259, 262, 267, 272
RPF 171, 192, 225, 229
SGP 117, 125, 135, 148
VVD 76, 81, 82

grondstoffenovereenkomsten:
zie: grondstoffenbeleid ontwikkelingssamenwerking

grondwater(beheer):
zie: milieubeleid

Grondwet:
CDA 384, 407, 428
D66 316, 320
GPV 7, 10
Gr.Links 369
PvdA 256
RPF 157, 158, 163
SGP 99, 103, 112
VVD 48, 50

groot onderhoud:
zie: woningbouw

grote steden:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

gymnasium:
zie: Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

handelsakkoorden:
zie: internationale economische samenwerking

handelsbarrières:
zie: internationale economische samenwerking

handelspolitiek:
zie: internationale economische samenwerking

hard drugs:
zie: verslaving

havens:
zie: zeehavens en zeescheepvaart

HAVO:
zie: Algemeen Vormend Onderwijs

HBO:
zie: Hoger Onderwijs

heidevelden:
zie: landschap

herbezetting (van arbeidsplaatsen):
zie: werkgelegenheid

hergebruik van afval:
zie: milieubeleid

herintreding in het arbeidsproces:
zie: werkgelegenheid

herintreders op de arbeidsmarkt:
zie: werkgelegenheid

heroïne:
zie: verslaving

herscholing:
zie: omscholing

herverdeling van arbeid:
zie: werkgelegenheid

heteronormen:
zie: homoseksualiteit

HIV:
zie: Aids

Hoge Raad:
zie: wetshandhaving

Hoger Beroepsonderwijs (HBO):
zie: Hoger Onderwijs

Hoger Onderwijs:
CDA 407-413
D66 281, 296, 307, 308, 334
GPV 28, 29
Gr.Links 345, 363
PvdA 236, 240, 244, 248, 269, 271
RPF 175, 195, 196, 198-200
SGP 112, 114, 115
VVD 68, 69, 85

Hogescholen:
zie: Hoger Onderwijs

hoge snelheidstrein (TGV):
zie: openbaar vervoer

homosexualiteit:
CDA 428
D66 322
Gr.Links 355, 364, 367-370
PvdA 246, 252, 253, 263
SGP 94, 114
VVD 61

hoogbejaarden:
zie: bejaarden

Huis van Bewaring:
zie: wetshandhaving

huisvesting:
zie: woningbezit

huuraanpassingsbeleid:
zie: woningbezit

huurbelasting:
zie: woningbezit

huurbeleid:
zie: woningbezit

huurbescherming:
zie: woningbezit

huurders:
zie: woningbezit

huurharmonisatie:
VVD 58

huurliberalisatie:
zie: woningbezit

huursubsidie:
zie: woningbezit

huurverhoging:
zie: woningbezit

huurwaarde(forfait):
zie: belasting en eigen woning

huurwoningen:
zie: woningbezit

huwelijk:
CDA 398, 428, 429
D66 275, 297-299, 322
GPV 7-9, 12, 31
Gr.Links 352
PvdA 253
RPF 164, 165, 174, 176, 177, 182, 187
SGP 91, 92, 94, 95, 97, 104, 105, 107, 119, 120, 130, 132, 133, 138, 139
VVD 60, 63

hypotheekrente, fiscale aftrek van:
zie: belasting en eigen woning

identificatieplicht:
zie: persoonsgegevens, registratie van

IGGI:
zie: Indonesië

IMF:
zie: internationale monetaire samenwerking

importheffingen:
zie: internationale economische samenwerking

incest:
zie: politiebeleid wetshandhaving

indirecte belastingen:
zie: belastingen algemeen

individualisering:
zie: emancipatiebeleid

individueel beroepsonderwijs:
zie: beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs)

Individuele Huursubsidie (IHS):
zie: woningbezit

Indonesië:
GPV 36
Gr.Links 355, 357
RPF 202, 203, 208

INF-akkoord:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

inflatie:
CDA 393, 424, 444
D66 325, 333
GPV 26
Gr.Links 372, 373
PvdA 233, 267
RPF 182, 183, 185, 226
SGP 120, 130, 139, 150
VVD 76, 83, 85

inflatie-correctie:
VVD 77

informatica:
zie: automatisering

inkomensbeleid:
zie: loon- en inkomensbeleid

inkomensmatiging:
zie: loon- en inkomensbeleid

inkomensnivellering:
zie: loon- en inkomensbeleid

inkomensoverdracht:
zie: loon- en inkomensbeleid sociale voorzieningen

inkomensvorming:
zie: loon- en inkomensbeleid

inkomstenbelasting:
zie: loon- en inkomstenbelasting

inlichtingen- en veiligheidsdiensten:
zie: politiebeleid

innovatie:
zie: technologische vernieuwingen

inrichting van de staat:
CDA 380-382, 384-388, 409-416, 419, 420, 423-428, 432-436, 439, 440, 444:
D66 275, 276, 280-282, 288, 289, 294, 295, 297, 298, 300, 301, 306-309, 314, 316-320, 322, 323, 325, 331, 333, 334, 336, 340
GPV 5-10, 12, 24, 27-30, 35, 37
Gr.Links 345, 346, 348, 351-353, 356, 360, 362, 364, 365, 367-371, 373-375
PvdA 234, 236, 237, 240-245, 248-250, 253-258, 266, 267, 270, 272
RPF 157-161, 163, 166, 168, 169, 171, 177, 181, 185, 187-192, 196, 200, 205, 207, 208, 213, 215, 216, 221, 224-227, 229
SGP 99-101, 103, 108, 112, 113, 115, 118, 120, 122, 123, 127, 132, 133, 138, 139, 151
VVD 45, 47-52, 56-58, 62, 63, 65, 66, 69-71, 73, 75, 77, 78, 81, 83, 87

intensieve veehouderij:
zie: bio-industrie

interdepartementale coördinatie:
zie: departementale indeling

intergemeentelijke samenwerking:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

Internationaal Monetair Fonds (IMF):
zie: internationale monetaire samenwerking

Internationaal Gerechtshof:
zie: Verenigde Naties

internationaal terrorisme:
zie: terrorisme, bestrijding van

internationale concurrentiepositie:
zie: internationale economische samenwerking

internationale economische samenwerking:
CDA 386-388, 393, 402, 403, 436-439, 441, 442
D66 291, 293, 294, 302, 325, 327, 328, 331
GPV 32, 34-36
Gr.Links 350, 355-357, 360
PvdA 233, 235, 236, 259-262
RPF 182, 190, 191, 201, 204, 205, 207, 217, 218
SGP 134, 137, 139, 145, 147, 148
VVD 74, 77, 79, 80

internationale monetaire samenwerking:
CDA 439, 441
D66 325, 328, 331, 332
Gr.Links 8
PvdA 259, 261, 262
RPF 183
SGP 139

Interne Markt:
zie: Europese samenwerking

interregionale politieteams:
zie: politiebeleid

intramurale voorzieningen:
zie: ziekenverzorging

investeringsbeleid:
CDA 390, 394, 433
D66 276, 279-281, 292, 293, 295, 296, 304
GPV 25
Gr.Links 347, 351, 367, 375
PvdA 233, 235-237, 239, 240, 270, 272
RPF 184, 185, 191
SGP 134, 152
VVD 44, 56, 57, 72

Investeringspremieregeling (IPR):
zie: investeringsbeleid

investeringsuitgaven:
zie: investeringsbeleid

in vitro fertilisatie:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

Iran:
zie: Midden-Oosten

isolatie(subsidie):
zie: energiebeleid

Israël:
zie: Midden-Oosten

jeugdbeleid:
zie: jongeren

jeugdcriminaliteit:
zie: jongeren politiebeleid

jeugdhulpverlening:
zie: jongeren

jeugdloon:
zie: jongeren

Jeugdwerk Garantie Plan:
zie: werkgelegenheid

jeugdwelzijnsbeleid:
zie: jongeren welzijnsbeleid

jeugdwerkloosheid:
zie: werkgelegenheid

joint-ventures:
zie: internationale economische samenwerking

jongeren:
CDA 390, 391, 395-397, 408, 414-416, 420, 423, 424, 428-430
D66 300, 313, 314
GPV 6, 7, 9, 11, 13, 16, 18, 31
Gr.Links 351, 352, 362, 364, 368, 371, 375
PvdA 244-247, 251, 253-255, 270, 271
RPF 155, 159, 163, 173, 176, 177, 185, 186, 223
SGP 104, 108, 120, 151
VVD 45, 48, 64, 65, 68, 70, 85

Justitie:
zie: politiebeleid wetshandhaving

kabeltelevisie:
zie: mediabeleid

kabinet:
zie: regering

kabinetscrisis:
zie: regering

kabinetsformateur:
zie: regering

kamerverhuur:
zie: woningbezit

kanalen:
zie: binnenscheepvaart

kansspelen:
CDA 421, 431
GPV 11
RPF 166
SGP 96, 148
VVD 70

kantonrechter:
zie: wetshandhaving

kapitaalvlucht:
zie: economisch beleid

katalysator:
zie: milieubeleid

kazerne:
zie: militaire dienstplicht

kernafval(opslag):
zie: milieubeleid

kernbewapening:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kerncentrales:
zie: kernenergie

kernenergie:
CDA 399, 442
D66 287, 288
GPV 20
Gr.Links 360
PvdA 238
RPF 171, 172
SGP 134-136
VVD 76

kernfusie:
zie: kernenergie

kernproeven:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kernwapen(taken):
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kernwapenvrije zone:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

Keuringsdienst van Waren:
zie: preventie van ziekten

kiesrecht:
zie: Staten-Generaal

kiesstelsel:
zie: Staten-Generaal

kinderbescherming:
zie: jongeren

kinderbijslag:
zie: sociale voorzieningen

kinderdagverblijven:
zie: emancipatiebeleid

kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van:
CDA 421, 429, 430
D66 312
GPV 7, 14, 15

Gr.Links 364, 369
PvdA 250
RPF 164, 165, 174, 175
SGP 95, 98, 107
VVD 45, 63

kindermishandeling:
zie: wetshandhaving

kinderopvang:
zie: emancipatiebeleid

kinderpornografie:
zie: pornografie

kinderrechter:
zie: jongeren wetshandhaving

kinderrechter:
zie: jongeren wetshandhaving

klassegrootte:
zie: school

kleine criminaliteit:
zie: politiebeleid wetshandhaving

klein- en middenbedrijf:
zie: zelfstandigen

kleinschaligheid:
D66 285
GPV 75

kleuteronderwijs:
zie: basisonderwijs

KMBO:
zie: beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs)

kolencentrales:
zie: energiebeleid

kolengebruik:
zie: grondstoffenbeleid

kolenvergassing:
zie: milieubeleid

koopavond:
zie: zelfstandigen

koopkracht(ontwikkeling):
zie: loon- en inkomensbeleid

koopwoningen:
zie: woningbezit

koppeling van uitkeringen:
CDA 397, 445
D66 276, 296, 298, 300
GPV 25
Gr.Links 347
PvdA 236, 243, 266, 268
RPF 187
SGP 130, 131
VVD 59, 87

Kort Middelbaar Beroepsonderwijs (KMBO):
zie: beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs)

kostwinnersbeginsel:
zie: tweeverdieners(wet)

Koude Oorlog:
zie: Oost-West verhouding

kraakacties:
Gr.Links 17

krachtvoer:
zie: landbouwbeleid milieubeleid

kranten:
zie: mediabeleid

kringloopeconomie:
zie: milieubeleid

kruiswerk:
zie: ziekenverzorging

krijgsmacht:
zie: defensiebeleid militaire dienstplicht

kunstbeleid:
zie: cultuurbeleid

kunstbeleving:
zie: cultuurbeleid

kunstbeoefening:
zie: cultuurbeleid

kunstenaars:
zie: cultuurbeleid

kunstmatige bevruchting:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

Kunstmatige Donor Inseminatie (KDI):
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

kunstmest:
zie: landbouwbeleid milieubeleid

kunstonderwijs:
zie: cultuurbeleid

kunstsponsoring:
zie: cultuurbeleid

kunstzinnige vorming:
zie: cultuurbeleid

kustbeveiliging:
zie: verkeer en waterstaat

kustverdediging:
zie: verkeer en waterstaat

laagst betaalden:
zie: minimum-inkomen

laagste inkomens:
zie: minimum-inkomen

Ladbroke:
zie: kansspelen

Lager Beroepsonderwijs (LBO):
zie: beroepsonderwijs (excl.Hoger Beroepsonderwijs)

lager onderwijs:
zie: basisonderwijs

lagere overheden:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid provinciaal bestuur en beleid

Lance-raket:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

landbouwbeleid:
CDA 384-391, 401-406, 415, 439, 441
D66 279-284, 293-295, 315, 330, 331, 334
GPV 3, 18-24, 31
Gr.Links 345, 351, 355, 356, 358-361, 366, 374
PvdA 236-242, 261, 262, 269
RPF 156, 167, 169, 170, 180, 190, 191, 202, 204, 205, 211, 212, 214, 215, 217-220, 223-225, 229
SGP 96, 110, 116-120, 122, 124-129, 135, 143, 148
VVD 44, 53-56, 74-76, 79, 86

landbouwgrond:
zie: grondpolitiek landbouwbeleid

landbouwonderwijs:
zie: beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs) landbouwbeleid

landbouworganisaties:
zie: landbouwbeleid

Landbouwschap:
zie: landbouwbeleid

landbouworganisaties:
zie: landbouwbeleid

landinrichtingsbeleid:
zie: landschap

landinrichtingsprojecten:
zie: landschap

landschap:
CDA 384-391, 401-403, 404-406, 415
D66 279, 282, 283, 288, 294, 330, 331, 334
GPV 3, 18, 19, 21-24, 31
Gr.Links 355, 356, 358, 359, 366, 374
PvdA 238-242, 261, 269
RPF 156, 167, 169, 170, 180, 190, 191, 202, 211, 215, 218-220, 223-225
SGP 96, 110, 119, 120, 122, 125-128, 135, 143
VVD 44, 53-57

landschapsbescherming:
zie: landschap

Latijns Amerika:
CDA 437, 438
D66 327, 331
GPV 11, 34
Gr.Links 345, 355, 357
PvdA 262, 264
RPF 204, 207, 208
SGP 144, 146

LBO:
zie: beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs)

leefmilieu:
zie: milieubeleid

leefvorm:
zie: huwelijk

leegstand:
Gr.Links 17
RPF 224

leenrecht:
zie: cultuurbeleid

leerkrachten:
CDA 410, 411
D66 299, 304, 305, 334
GPV 27
Gr.Links 345, 363
PvdA 242, 247, 248, 252, 253
RPF 196-200
SGP 112, 115, 150
VVD 66-68, 85

leerlingen:
zie: school

leerlingenschaalverlaging/verhoging:
zie: school

leerlingenstelsel:
CDA 393, 395, 397, 398, 411, 412
D66 296, 306, 334
Gr.Links 3
PvdA 242, 244, 266, 269
RPF 185, 198
SGP 114
VVD 67, 68

leerlingwezen:
zie: leerlingstelsel

leerplan:
zie: school

leerplicht:
CDA 409
VVD 68

leger:
zie: defensiebeleid militaire dienstplicht

legitimatieplicht:
zie: persoonsgegevens, registratie van

lerarenopleiding:
zie: Hoger Onderwijs leerkrachten

lesbische paren:
zie: homosexualiteit

lesbo:
zie: homosexualiteit

lichamelijke opvoeding:
zie: sportbeleid

lik-op-stuk-aanpak:
zie: wetshandhaving

lokale omroep:
zie: mediabeleid

Lomé, verdrag van:
zie: ontwikkelingssamenwerking

loodvrije benzine:
zie: milieubeleid

loondervingsregelingen:
zie: sociale voorzieningen

loon- en inkomensbeleid (zie ook trendvolgers(beleid)):
CDA 383, 387, 393, 396, 397, 401-403, 415, 417, 444, 445
D66 276, 289, 295-300, 333-341
GPV 8, 9, 22, 24
Gr.Links 347, 350-353, 356, 360, 363, 367, 370, 372, 373
PvdA 233, 235-247, 255, 257, 266-268, 271
RPF 159, 160, 176, 181, 182, 184, 185, 188, 190, 205, 211, 218
SGP 101, 108, 115, 126, 128, 130-134, 139, 140, 151, 152
VVD 45, 51, 54, 56, 58, 59, 62, 72-77, 83, 86, 87

loon- en inkomstenbelasting:
CDA 390, 398
D66 298, 301, 302, 336, 340
GPV 22, 25
Gr.Links 359, 375
PvdA 239, 244, 245, 267
RPF 159, 182, 185, 189, 193
SGP 136, 138, 140
VVD 74, 76, 77

loonkostenmatiging:
zie: loon- en inkomensbeleid

loonkosten(ontwikkeling):
zie: loon- en inkomensbeleid

loonkostensubsidie:
zie: werkgelegenheid

loonmatiging:
zie: loon- en inkomensbeleid

loonpeil:
zie: loon- en inkomensbeleid

loonruimte:
zie: loon- en inkomensbeleid

LPG:
zie: grondstoffenbeleid

luchthavens en luchtvaart:
CDA 388-390, 401, 441
D66 285, 292, 326
Gr.Links 358, 360

PvdA 241
RPF 210, 216
VVD 44, 56

luchtvaart:
zie: luchthavens en luchtvaart

luchtverkeersveiligheid:
zie: luchthavens en luchtvaart

luchtverontreiniging:
zie: milieubeleid

lyceum:
zie: Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs (VWO)

maatschappelijke dienstverlening:
zie: welzijnsbeleid

maatschappelijke zorg:
zie: welzijnsbeleid

maatschappelijk welzijn:
zie: welzijnsbeleid

machocultuur:
zie: emancipatiebeleid

machtsevenwicht:
zie: veiligheidsbeleid

magneetkaartsysteem:
zie: openbaar vervoer

mantelzorg:
zie: welzijnsbeleid

Margraten, Plateau van:
zie: landschap

Markermeer:
zie: landschap

Markerwaard:
zie: landschap

massamedia:
zie: mediabeleid

MAVO:
Algemeen Vormend Onderwijs

maximum-snelheid:
zie: autoverkeer

MBO:
zie: beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs)

medezeggenschapsraad:
zie: school

mediabeleid:
CDA 408, 413, 421, 441
D66 309, 310
GPV 11, 30
Gr.Links 359, 360, 370, 371
PvdA 233, 240, 251
RPF 176, 178, 179, 193, 216
SGP 96, 108, 110, 111, 136
VVD 70

Mediaraad:
zie: mediabeleid

medici:
zie: artsen

medicijnknaak:
zie: gezondheidszorg

medicijnverslaving:
zie: verslaving

medische beroepen:
zie: artsen

medische specialisten:
zie: artsen

medische technieken:
zie: gezondheidszorg

medisch klachtenrecht:
zie: artsen

meerderjarigheidsleeftijd:
zie: jongeren

meewerkende echtgenoot/echtgenote:
zie: zelfstandigen

melkquotering:
zie: landbouwbeleid

mensenrechten:
zie: rechten van de mens

mestbanken:
zie: bio-industrie milieubeleid

mestoverschotten:
zie: bio-industrie milieubeheer

metro:
zie: openbaar vervoer

micro-electronica:
zie: automatisering technologische vernieuwingen

Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO):
zie: beroepsonderwijs (excl. Hoger Beroepsonderwijs)

Midden-Amerika:
zie: Latijns Amerika

midden- en kleinbedrijf:
zie: zelfstandigen

midden-inkomens:
zie: loon- en inkomensbeleid

middenstand:
zie: zelfstandigen

Midden-Oosten:
CDA 438
D66 325, 326, 330
GPV 35, 36
Gr.Links 357
PvdA 260, 263, 264
RPF 201-204
SGP 144, 145, 150
VVD 81

middenschool:
D66 306
Gr.Links 13
PvdA 248
RPF 198
SGP 112, 114
VVD 67

migranten:
zie: minderheden, etnische en culturele

migratiebeleid:
zie: minderheden, etnische en culturele

migratiesaldo:
zie: minderheden, etnische en culturele

milieubeheer:
zie: milieubeleid

milieubehoud:
zie: milieubeleid

milieubeleid:
CDA 380-394, 396, 397, 399, 401-406, 412, 415, 427, 434, 436, 437, 439-441, 444, 445
D66 275-296, 302, 305, 322, 325, 330-334, 336, 337, 339
GPV 3, 4, 18-20, 22-24, 26, 31, 34, 35, 37
Gr.Links 345-348, 350-356, 358-361, 366, 367, 369, 371-375
PvdA 233-244, 255, 259-267, 269-272
RPF 156, 158, 163, 164, 167-171, 179, 180, 182, 184, 188, 190-192, 198, 202, 204, 205, 207, 211-220, 222-226, 228, 229
SGP 91, 95-97, 101, 110, 116-129, 134-136, 139, 143, 147-152
VVD 41-44, 49, 53-58, 61, 69, 73, 75, 76, 78-80, 82, 84, 86

milieubescherming:
zie: milieubeleid

milieuboekhouding:
zie: milieubeleid

milieucriminaliteit:
zie: milieubeleid

milieucrisis:
zie: milieubeleid

milieudoelstellingen:
zie: milieubeleid

milieu-effectrapportage:
zie: milieubeleid

milieu-evenwicht:
zie: milieubeleid

milieuheffing:
zie: milieubeleid

milieukeur:
zie: milieubeleid

milieukosten:
zie: milieubeleid

milieukwaliteit:
zie: milieubeleid

milieu-organisaties:
zie: milieubeleid

milieu-politie:
zie: milieubeleid politiebeleid

milieuschade:
zie: milieubeleid

milieutechnologie:
zie: milieubeleid

milieuverbetering:
zie: milieubeleid

milieuverontreiniging:
zie: milieubeleid

milieuverordeningen:
zie: milieubeleid

milieuvervuiling:
zie: milieubeleid

milieuvriendelijke produktietechnieken:
zie: milieubeleid

milieuzorg:
zie: milieubeleid

militaire agressie:
zie: defensiebeleid

militaire dienstplicht:
CDA 414, 442
D66 314, 330
GPV 6, 33
PvdA 261
RPF 186, 211, 212
SGP 142, 143
VVD 78, 79

militaire oefenterreinen:
zie: defensiebeleid landschap

militaire technologie:
zie: veiligheidsbeleid

minderheden, etnische en culturele:
CDA 392, 395, 407-409, 412-417, 423, 424, 429, 431, 442, 445
D66 297, 305-307, 312, 314, 319, 330
GPV 6, 13, 16, 17, 21
Gr.Links 347, 350-353, 355, 362, 364, 365, 368, 370, 371
PvdA 233, 241, 242, 246, 247, 251-253, 263, 271
RPF 160, 161, 187, 188, 197
SGP 102, 114, 132
VVD 61, 64, 65, 73

minderheidsculturen:
zie: minderheden, etnische en culturele

minderjarigen:
zie: jongeren

minderjarigheid:
zie: jongeren

mineralenbalans:
zie: milieubeleid

minimum-inkomen:
CDA 387, 395-397, 419, 424
D66 309, 334, 338
GPV 8, 24, 25
Gr.Links 350, 365
PvdA 234, 236, 237, 243-245, 266, 268, 269, 271
RPF 174, 184, 187
SGP 130, 131
VVD 59, 73, 83

minimumloon:
zie: minimum-inkomen

minimumprijzen:
zie: prijsbeleid

minimum-uitkeringen:
zie: minimum-inkomen

ministeriële verantwoordelijkheid:
zie: regering

minister-president:
zie: regering

ministerraad:
zie: departementale indeling regering

ministers:
zie: departementale indeling regering

misbruik sociale voorzieningen:
zie: sociale voorzieningen

misdaadbestrijding:
zie: politiebeleid wetshandhaving

mobiliteitsbeleid:
zie: autoverkeer

modaal(inkomen):
zie: loon- en inkomensbeleid

Moerman-therapie:
zie: alternatieve geneeswijzen

Molukkers:
zie: Zuid-Molukkers

monarchie:
zie: regering

monetaire politiek:
zie: financieel beleid

monumenten(zorg):
zie: cultuurbeleid

MOOZ:
zie: gezondheidszorg

mosselkwekers:
zie: visserij

motorrijtuigenbelasting:
zie: autoverkeer

multi-culturele samenleving:
zie: minderheden, etnische en culturele

multinationals:
Gr.Links 355, 356
PvdA 261, 262
RPF 220
SGP 135, 148

museumbeleid:
zie: cultuurbeleid

naaktrecreatie:
zie: recreatie

Namibië:
zie: Zuidelijk Afrika

nationaal inkomen:
zie: economisch beleid

Nationaal Milieu Beleidsplan (NMP):
zie: milieubeleid

nationale landschapsparken:
zie: landschap

Nationale Ombudsman:
zie: ombudsman

Nationale Sport Totalisator:
zie: sportbeleid

naturalisatie:
zie: vluchtelingen(beleid)

natuurbeheer:
zie: landschap

natuurbeleid:
zie: landschap

natuurbescherming:
zie: landschap

natuurgebieden:
zie: landschap

natuurlijke hulpbronnen:
zie: grondstoffenbeleid

natuurlijke kringloop:
zie: milieubeleid

natuurlijk milieu:
zie: landschap

natuurontwikkelingsprojecten:
zie: landschap

natuurrecreatie:
zie: recreatie

natuurreservaten:
zie: landschap

natuurschade:
zie: landschap

NAVO:
CDA 436, 441, 442
D66 325-330
GPV 32, 33
Gr.Links 345, 347, 348, 354, 355
PvdA 260, 261, 265
RPF 205, 209-212
SGP 142, 143
VVD 43, 78

NCO :
zie: ontwikkelingssamenwerking

Nederlandse Antillen:
D66 323, 324
GPV 11, 36
Gr.Links 357
PvdA 264
RPF 203
SGP 148
VVD 81, 82

Nederlandse Sport Federatie (NSF):
zie: sportbeleid

Nederlands Omroep Produktie Bedrijf:
zie: mediabeleid

netto-netto koppeling:
zie: loon- en inkomensbeleid

Nicaragua:
zie: Latijns Amerika

niet-fossiele energiebronnen:
zie: energiebeleid

niet-markt sector:
zie: ambtenaren trendvolgers(beleid)

Nieuwe Lerarenopleiding (NLO):
zie: leerkrachten

nieuwsbladen:
zie: mediabeleid

nitraatverontreiniging:
zie: milieubeleid

nivellering van inkomen:
zie: loon- en inkomensbeleid

NLO:
zie: leerkrachten

NMP:
zie: milieubeleid

NOC:
zie: sportbeleid

non-commerciële omroepverenigingen:
zie: mediabeleid

non-discriminatie:
zie: discriminatie

non-proliferatie:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

noodlijdende bedrijven, steun aan:
D66 293, 302
GPV 22
Gr.Links 3
RPF 191, 217, 218
SGP 135, 139, 151
VVD 53, 54, 72

Noord-Atlantische Verdragsorganisatie:
zie: NAVO

Noord-Zuid relatie:
zie: ontwikkelingssamenwerking

NOS:
zie: mediabeleid

NSF:
zie: sportbeleid

nucleaire bewapening/ontwapening:
CDA 437, 439, 442
D66 325, 328, 329
GPV 32, 33
Gr.Links 345, 347, 354
PvdA 234, 259, 260
RPF 204, 205, 209, 210
SGP 142, 143
VVD 78

nucleaire korte-drachtswapens:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

nucleaire ongelukken:
zie: civiele verdediging

nul-optie:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

nul-uurcontracten:
zie: werkgelegenheid

nul-zes-lijnen (06-lijnen):
zie: verslaving

OESO:
zie: internationale economische samenwerking

oesterkwekers:
zie: visserij

Officier van Justitie:
zie: wetshandhaving

olie:
zie: grondstoffenbeleid

ombudsman:
D66 317, 320
RPF 160

omgevingskwaliteit:
zie: milieubeleid

omgevingsproblemen:
zie: milieubeleid

omroepbijdrage:
zie: mediabeleid

omroepbestel:
zie: mediabeleid

omroepverenigingen:
zie: mediabeleid

omscholing arbeid:
CDA 395
D66 296, 314
Gr.Links 347
PvdA 235, 236, 242
RPF 176, 186
VVD 60, 61, 73-75

omzetbelasting:
CDA 399
SGP 137

onbetaalde arbeid:
zie: emancipatiebeleid vrijwilligers(werk)

onderhoudskosten:
zie: belasting en eigen woning

ondernemingsraad:
CDA 387, 392, 394
D66 302, 313
Gr.Links 353, 356, 367
RPF 188

ondertoezichtstelling:
zie: jongeren

onderwijs aan anderstalige leerlingen:
zie: onderwijs aan migranten

onderwijs aan migranten:
CDA 409
D66 314
GPV 16, 17
Gr.Links 363
PvdA 252
RPF 161, 197
SGP 102, 112-114
VVD 65-67

onderwijs aan volwassenen:
CDA 393, 395, 408, 409, 412, 416, 445
D66 297, 306
Gr.Links 363
PvdA 233, 235, 236, 242, 247, 248, 269, 271
RPF 195, 198, 200
SGP 114
VVD 67

onderwijs en wetenschap:
CDA 380-382, 386, 393-395, 397-399, 406-413, 415, 416, 441, 445
D66 276, 281, 291, 296, 297, 299-302, 304-308, 314, 316, 322, 334, 335, 339-341
GPV 7, 8, 16, 17, 27-29
Gr.Links 345-348, 350, 351, 353, 360, 362, 363, 370, 371, 375
PvdA 233-237, 240, 242, 244-253, 257, 266, 269, 271
RPF 155, 157, 161, 168, 175, 185, 186, 189, 192, 195-200
SGP 94, 97-99, 102, 108, 112-115, 117, 119, 135, 150
VVD 45, 48, 64-70, 73, 85

onderwijsgevenden:
zie: leerkrachten

onderwijsinspectie:
zie: onderwijs en wetenschap

onderwijsvernieuwing:
CDA 410
D66 304, 305
GPV 28
PvdA 248
RPF 195-199
VVD 66

onderwijsvrijheid:
zie: openbaar en bijzonder onderwijs

onderwijzend personeel:
zie: leerkrachten

oneigenlijk gebruik van sociale voorzieningen:
zie: sociale voorzieningen

ongewenste zwangerschap:
zie: abortus adoptie van kinderen

onroerend goed-belasting:
zie: belasting en eigen woning

ontbossing:
zie: milieubeleid

ontslagrecht:
zie: werkgelegenheid

ontspanning:
zie: Oost-West verhouding

ontwapening:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening veiligheidsbeleid

ontwikkelingshulp:
zie: ontwikkelingssamenwerking

ontwikkelingslanden:
zie: ontwikkelingssamenwerking

ontwikkelingssamenwerking:
CDA 380-383, 385, 386, 399, 401, 402, 412, 436-441, 445
D66 275, 279, 285, 291, 293, 325, 327, 331, 332, 335
GPV 1, 9, 23, 32, 34-36
Gr.Links 346, 348, 350, 354-356, 358, 360, 373, 375
PvdA 233-235, 237, 259, 261-264, 270, 271
RPF 155, 156, 167, 202-208, 217-219
SGP 118, 128, 137, 139, 148
VVD 42, 43, 56, 78-82, 83, 86, 87

onvruchtbaarheid:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

Oort-operatie:
zie: belastingen algemeen

Oost-West verhouding:
CDA 380, 436, 437, 441, 442
D66 275, 276, 284, 291, 325-330
GPV 32-34
Gr.Links 345, 347, 348, 354, 355
PvdA 234, 259, 260, 263, 264
RPF 201, 202, 209-211
SGP 142-145
VVD 43, 78, 80

opbouwwerk:
zie: welzijnsbeleid

openbaar en bijzonder onderwijs:
CDA 408, 409
D66 304-306, 322
GPV 8, 27-29
Gr.Links 362
PvdA 248
RPF 157, 195-198, 200
SGP 98, 112, 113

openbaarheid van bestuur:
zie: regering

Openbaar Ministerie:
zie: wetshandhaving

openbaar vervoer:
CDA 388-390, 410
D66 284-288, 290, 291, 302, 334
GPV 9, 20-22, 25, 29, 37
Gr.Links 351, 359, 360, 366, 374
PvdA 234, 235, 238, 241, 252, 253, 269, 271
RPF 191, 214-216, 229
SGP 97, 108, 115, 117, 119, 121-123, 133, 140, 152
VVD 44, 54, 56, 57, 65, 76, 84, 86

openbare eerbaarheid:
zie: zedelijkheidswetgeving

openbare orde:
zie: politiebeleid

openbare scholen:
zie: openbaar en bijzonder onderwijs

openluchtrecreatie:
zie: recreatie

Open Universiteit:
GPV 28
PvdA 248
RPF 199

opinieweekbladpers:
zie: mediabeleid

oppervlaktewater:
zie: milieubeleid

oproepkrachten:
zie: werkomstandigheden

opsporingsbevoegdheid:
zie: politiebeleid

orgaandonatie:
zie: ziekenverzorging

orgaantransplantatie:
zie: ziekenverzorging

orkestenbestand:
zie: cultuurbeleid

oudedagsvoorziening:
zie: pensioenen

ouderen(beleid):
zie: bejaarden

ouderenzorg:
zie: bejaarden

ouderschapsverlof:
zie: emancipatiebeleid

OV-abonnementen:
zie: openbaar vervoer

overbemesting:
zie: bio-industrie milieubeleid

overbevissing:
zie: visserij

overdrachtsbelasting:
zie: belasting en eigen woning

overheidsapparaat:
zie: ambtenaren

overheidsarchieven:
zie: cultuurbeleid

overheidsbudget:
zie: collectieve uitgaven

overheidsconsumptie:
zie: collectieve uitgaven

overheidsfinanciën:
zie: collectieve uitgaven

overheidspersoneel:
zie: ambtenaren

overheidssubsidies:
zie: noodlijdende bedrijven, steun aan

overheidstekorten:
zie: collectieve uitgaven

overheidsuitgaven:
zie: collectieve uitgaven

overproduktie:
zie: produktiebeperking

overtredingen:
zie: wetshandhaving

overwerk:
zie: werkgelegenheid

OV-jaarkaart:
zie: openbaar vervoer

ozonlaag:
zie: milieubeleid

PABO:
zie: leerkrachten

pacht:
CDA 403
GPV 22
Gr.Links 365, 366
SGP 127

pacifisme:
zie: vredesbeweging

pakkans:
zie: politiebeleid

Palestijnen:
zie: Midden-Oosten

Palestijnse opstand:
zie: Midden-Oosten

Papoea's:
GPV 36
RPF 203
SGP 102

parkeerbeleid:
zie: autoverkeer

parlement:
zie: Staten-Generaal

parlementaire democratie:
zie: regering

particuliere bewakings- en veiligheidsdiensten:
zie: politiebeleid

particulier vervoer:
zie: autoverkeer

partiële leerplicht:
zie: leerlingenstelsel

partnerpensioen:
zie: huwelijk pensioenen

passende arbeid:
zie: sociale voorzieningen

passief roken:
zie: verslaving

patiënten:
zie: ziekenverzorging

patiëntenverenigingen:
zie: ziekenverzorging

Pedagogische Academie voor het Basisonderwijs (PABO):
zie: leerkrachten

pedofilie:
zie: zedelijkheidswetgeving:

Peel:
zie: landschap

pensioenbreuk:
zie: pensioenen

pensioenen:
CDA 397, 429
D66 299, 301, 313
GPV 26
Gr.Links 350, 352, 364, 365
PvdA 240, 244, 245
RPF 183, 185, 187
SGP 132, 140
VVD 45, 60, 72

pensioenfondsen:
CDA 399
D66 299
Gr.Links 353

RPF 183
SGP 141

pensionering, flexibele:
zie: werkgelegenheid

periodieke autokeuring:
zie: autoverkeer

permanente educatie:
zie: onderwijs aan volwassenen

pers(bedrijven):
zie: mediabeleid

personenvervoer:
zie: autoverkeer openbaar vervoer

persoonlijke levenssfeer:
zie: persoonsgegevens, registratie van

persoonsgegevens, registratie van:
CDA 412, 427, 430
D66 312, 318
PvdA 253, 256
Gr.Links 346, 368, 369
RPF 159, 163, 166
SGP 101, 107, 108, 132, 140
VVD 48, 63, 77

peuterspeelzalen:
zie: emancipatiebeleid

pil:
zie: anticonceptie

plan-Dekker:
zie: gezondheidszorg

pleziervaartuigen:
zie: binnenscheepvaart

PLO:
zie: Midden-Oosten

pluriforme samenleving:
zie: discriminatie minderheden, etnische en culturele

politie-apparaat:
zie: politiebeleid

politiebeleid:
CDA 381, 382, 387, 391, 412, 415, 421, 427, 428, 430-432, 434, 437, 441, 445
D66 276, 285, 310, 312, 314, 316, 318, 319, 321-323, 335, 340
GPV 4, 5, 8-12, 16, 31, 32, 34, 37
Gr.Links 345, 346, 367-371
PvdA 233, 234, 240, 249, 253, 254, 256, 264, 269-271
RPF 155, 160-166, 171, 176, 178, 179, 185, 188, 202, 204, 205, 208, 211, 215, 227, 228
SGP 92, 94-97, 99, 102-104, 107, 108, 120, 123, 132, 136, 137, 140, 143, 145, 146, 148
VVD 44, 47-49, 51, 55, 61, 63, 65, 70, 77, 79-81, 86

politieke vluchtelingen:
zie: vluchtelingen(beleid)

politiekorpsen:
zie: politiebeleid

politiemanagement:
zie: politiebeleid

politie-optreden:
zie: politiebeleid

politie-organisatie:
zie: politiebeleid

politietaken:
zie: politiebeleid

porno-bioscopen:
zie: pornografie zedelijkheidswetgeving

pornografie:
GPV 11
RPF 165, 211
SGP 92, 95, 97, 103, 111

post-academisch onderwijs:
zie: Hoger Onderwijs

posterijen:
CDA 385, 389
D66 291
GPV 12
PvdA 235, 239
RPF 178, 190, 191
SGP 110, 123
VVD 44

post-Hoger Onderwijs:
zie: Hoger Onderwijs

postorderbedrijven:
zie: consumentenbeleid

post-universitair onderwijs:
zie: Hoger Onderwijs

potenrammerij:
zie: homoseksualiteit

premiedruk:
zie: sociale voorzieningen

premiekoopwoningen:
zie: woningbezit

premies sociale zekerheid:
zie: sociale voorzieningen

preventief gezondheidsbeleid:
zie: preventie van ziekten

preventie van criminaliteit:
zie: politiebeleid

preventie van ziekten:
CDA 403, 415, 418, 420
D66 310, 323
Gr.Links 363
PvdA 249, 250
RPF 173, 174, 193
VVD 53, 61, 85, 86

privacy, bescherming van:
zie: persoonsgegevens, registratie van

privatisering overheidsbedrijven en overheidstaken:
CDA 394, 410, 413
D66 295, 317, 336
Gr.Links 353
PvdA 256
RPF 157, 159, 190, 200, 207, 208, 221, 227
SGP 100, 103, 115, 123, 127, 138, 151
VVD 49, 51, 73, 75

privatisering overheidstaken:
zie: privatisering overheidsbedrijven en overheidstaken

probleemdrinkers:
zie: verslaving

produktiebeperking:
CDA 384, 385, 401-404, 441
GPV 18, 23
Gr.Links 358-361
PvdA 235, 239
RPF 190, 193, 218, 219
SGP 126, 128

produktiebeheersing:
zie: produktiebeperking

proefdieren:
zie: dierenbescherming

profijtbeginsel:
PvdA 250
RPF 176, 178
SGP 139, 151
VVD 68, 84, 85, 87

pro-life artsen:
zie: artsen euthanasie

progressie in belastingstelsel:
zie: belastingen algemeen

prostitutie:
zie: zedelijkheidswetgeving

protectionisme:
zie: internationale economische samenwerking

provinciaal bestuur en beleid:
CDA 380, 385-388, 393, 394, 401, 405, 414, 415, 420, 423, 432-434
D66 282, 288, 306, 309, 317, 319, 320
GPV 6, 9
Gr.Links 352, 356, 360, 367, 368, 373
PvdA 234, 237, 241, 248, 249, 254-256
RPF 157-160, 168, 181, 190, 192, 196, 200, 215, 216, 225, 229
SGP 99, 100, 101, 108, 118
VVD 51, 52, 56, 57, 87

Provinciale Staten:
zie: provinciaal bestuur en beleid

Provinciefonds:
zie: provinciaal bestuur en beleid

prijsafspraken:
zie: prijsbeleid

prijsbeleid:
CDA 387, 389, 390, 399, 402
GPV 25
Gr.Links 4, 11
PvdA 237
RPF 167, 171, 174, 182, 193, 218
SGP 128
VVD 56-58, 63, 75

prijsmechanisme:
zie: prijsbeleid

psychiatrische instellingen:
CDA 421, 445
D66 311-313, 335, 339
GPV 15, 16
Gr.Links 364
PvdA 249
RPF 176, 177
SGP 109, 150
VVD 62, 63, 85, 86

psychiatrische patiënten:
zie: psychiatrische instellingen ziekenverzorging

psycho-geriatrische patiënten:
zie: bejaarden psychiatrische instellingen

publieke orde:
zie: politiebeleid

Raad van Commissarissen:
D66 302
PvdA 243

Raad van Europa:
zie: Europese samenwerking

Raad van State:
PvdA 258
RPF 166
VVD 50

Raad voor het Jeugdbeleid:
zie: jongeren

Raad voor de Kinderbescherming:
zie: jongeren

Raad voor de Kunst:
zie: cultuurbeleid

racisme:
zie: discriminatie

radio:
zie: mediabeleid

radio-actief materiaal, opslag van:
zie: milieubeleid

Rail 21:
zie: openbaar vervoer

rail-infrastructuur:
zie: openbaar vervoer

rail-vervoer:
zie: goederenvervoer openbaar vervoer

rampenbestrijding:
zie: civiele verdediging

Randstad:
zie: regionale ontwikkeling

Randstadgroenstructuur:
zie: landschap

rechten van de mens:
CDA 381, 436-441
D66 276, 325-328, 331
GPV 32-34
Gr.Links 354, 356, 357
PvdA 234, 253, 260, 262-264
RPF 191, 201-203, 206
SGP 145, 146, 148
VVD 78, 79, 81

rechterlijke macht:
zie: wetshandhaving

rechterlijke organisatie:
zie: wetshandhaving

rechtshandhaving:
zie: politiebeleid wetshandhaving

rechtshulp:
zie: wetshandhaving

rechtsorde:
zie: wetshandhaving

rechtspleging:
zie: wetshandhaving

rechtspraak:
zie: wetshandhaving

rechtswaarborgen:
zie: wetshandhaving

reclame:
CDA 413, 421
D66 310
GPV 11, 30
Gr.Links 359, 360, 370, 371
PvdA 251
RPF 179
SGP 96, 108, 111, 136
VVD 70

reclassering:
zie: wetshandhaving

recombinant-DNA-technieken:
zie: volksgezondheid

recreatie:
CDA 385, 388-390, 398, 403, 405, 415, 417
D66 294, 295
GPV 30, 31
Gr.Links 366, 371
PvdA 238, 240
RPF 165, 176, 179, 194, 224, 225
SGP 95, 99, 100, 111, 128, 129
VVD 55, 71, 75

recreatievaartuigen:
zie: binnenscheepvaart

recycling:
zie: milieubeleid

redactie-statuut:
zie: mediabeleid

referendum:
D66 317
Gr.Links 367
PvdA 256
VVD 49

regeerakkoord:
zie: regering

regeldichtheid, vermindering van:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

regenwouden:
zie: milieubeleid

regering:
CDA 432, 433
D66 281, 316-318
GPV 5, 10
Gr.Links 353
PvdA 257
RPF 158, 159
SGP 99, 100
VVD 49-51

regeringsadviesraden:
zie: regering

regionale omroep:
zie: mediabeleid

regionale ontwikkeling:
CDA 388-390, 393, 402, 409, 419, 433-435
D66 285, 286
GPV 6, 24
Gr.Links 353, 366, 371
PvdA 240, 241, 257
RPF 191, 192, 213, 215, 217, 224, 225
SGP 100, 119
VVD 52, 56, 67, 74, 80

regionale ontwikkelingsmaatschappij:
zie: regionale ontwikkeling

regionale politieteams:
zie: politiebeleid

reinigingsdienst:
zie: milieubeleid

reiskostenforfait (zie ook autoverkeer):
CDA 390
D66 12, 73
GPV 21
Gr.Links 346
PvdA 238
RPF 229
SGP 122, 140, 152
VVD 54, 76

reiskostenvergoeding:
zie: autoverkeer

rekening-rijden:
zie: autoverkeer

Rekenkamer:
zie: Algemene Rekenkamer

Relatienotagebieden:
zie: landschap

remigratie(beleid):
CDA 397
PvdA 253
RPF 188
SGP 102
VVD 60, 65

renovatie:
zie: stadsvernieuwing

rentestand:
zie: financieel beleid

reparatie-economie:
zie: milieubeleid

reservaatsgebieden:
zie: landschap

reservepolitie:
zie: politiebeleid

RIAGG:
zie: psychiatrische instellingen

rioleringsbeheer:
zie: milieubeleid

rivierdijken:
zie: verkeer en waterstaat

road pricing:
zie: autoverkeer

Rode Kruis:
zie: civiele verdediging

roken:
zie: verslaving

roldoorbreking:
zie: emancipatiebeleid

rollenpatronen:
zie: emancipatiebeleid

rookvrije ruimten:
zie: verslaving

ruilverkaveling:
zie: landschap

ruimtelijk beleid:
zie: ruimtelijke ordening

ruimtelijke indeling:
zie: ruimtelijke ordening

ruimtelijke ordening:
CDA 385, 386, 388-391, 398, 403, 405, 423-425, 434
D66 288, 289, 292, 319
GPV 6, 21, 22, 24, 25, 37
Gr.Links 359, 360, 365, 366, 375
PvdA 238-241, 255, 270
RPF 169, 171, 191, 214, 215, 223-225
SGP 119, 120, 122, 126, 152
VVD 42, 53, 54, 56-58, 79

ruimtelijke voorzieningen:
zie: ruimtelijke ordening

ruimtewapens:
CDA 442
Gr.Links 355
PvdA 260
RPF 210
VVD 78

rusttijden:
zie: werkomstandigheden

RWW(-uitkeringen):
zie: sociale voorzieningen

rijksmusea:
zie: cultuurbeleid

Rijkspolitie:
zie: politiebeleid

Rijkswegenfonds:
zie: autoverkeer

Rijnactieplan:
zie: milieubeleid

rijverbod:
zie: autoverkeer politiebeleid

Sabbatsjaar:
zie: onderwijs aan volwassenen

samenlevingscontract:
zie: huwelijk

samenlevingsvormen anders dan huwelijk:
zie: huwelijk

satelliet-uitzendingen:
zie: mediabeleid

Schadefonds Geweldmisdrijven:
zie: politiebeleid wetshandhaving

scheepvaart:
zie: binnenscheepvaart zeehavens en zeescheepvaart

schelpdierencultuur:
zie: visserij

Schengen-akkoord:
zie: vluchtelingen(beleid)

Schiphol:
zie: luchthavens en luchtvaart

scholingsprogramma's:
zie: leerlingenstelsel

scholingsverlof:
zie: onderwijs aan volwassenen

schone auto's:
zie: milieubeleid

school:
CDA 380, 394, 407, 409, 410
D66 304-306, 334
GPV 27, 28
Gr.Links 363
PvdA 247, 248, 252, 257
RPF 195-198
SGP 94, 98, 108, 112-114, 119
VVD 66, 67

schoolbegeleidingsdienst:
zie: school

schoolverlaters:
CDA 408, 411
D66 297, 301
PvdA 245
RPF 185

schoolwerkplan:
zie: school

schuldenlast:
zie: ontwikkelingssamenwerking

SDI:
zie: ruimtewapens

sectorraden:
zie: wetenschapsbeleid

segregatie binnen het onderwijs:
zie: onderwijs aan migranten

sepotbeleid:
zie: wetshandhaving

SER:
Zie: Sociaal-Economische Raad

sero-positieven:
zie: Aids

sexlijnen:
zie: zedelijkheidswetgeving

sexshops en -videotheken:
zie: zedelijkheidswetgeving

sexueel geweld:
zie: politiebeleid wetshandhaving

sexuele geaardheid:
zie: homosexualiteit

slachtofferhulp:
zie: politiebeleid wetshandhaving

sluizen:
zie: binnenscheepvaart

smog-alarm:
zie: milieubeleid

snelheidscontrole:
zie: autoverkeer politiebeleid

snelbussen:
zie: openbaar vervoer

snelrecht:
zie: wetshandhaving

sneltrams:
zie: openbaar vervoer

SNF-wapens:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

sociaal beleid:
CDA 380-387, 392-399, 401-403, 406-408, 411, 412, 414-417, 419, 424, 425, 427, 429, 432, 434, 436, 439, 440, 444, 445
D66 276, 280, 284, 289, 295-302, 304-306, 308, 309, 312-314, 316, 319, 333-341
GPV 4, 6-9, 16, 18, 21-26, 29, 30, 37
Gr.Links 345-348, 350-353, 355, 356, 359, 360, 363-365, 367, 369, 370, 372-375
PvdA 233-248, 250, 252, 253, 255-257, 259, 266-271
RPF 156, 159-161, 163, 174, 176, 177, 181-193, 198, 200, 205, 211, 215, 217, 218, 226-228
SGP 92, 94, 96, 97, 101, 102, 108, 114, 115, 126, 128, 130-136, 139-141, 150-152
VVD 41, 42, 44-46, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 58-62, 64-68, 72-77, 80, 83, 86, 87

sociaal-cultureel werk:
zie: welzijnsbeleid

Sociaal-Economische Raad (SER):
CDA 396, 397
D66 301

sociaal-fiscaal nummer (Sofi-nummer):
zie: persoonsgegevens, registratie van

sociaal minimum:
zie: minimum-inkomen

sociale huurwoningen:
zie: woningbouw

sociale partners:
zie: vakbeweging, vakbonden werkgeversorganisaties

sociale premies:
zie: sociale voorzieningen

sociale rechtshulp:
zie: wetshandhaving

sociale rechtsstaat:
zie: sociale voorzieningen

sociale veiligheid:
zie: politiebeleid

sociale verzekeringen:
zie: sociale voorzieningen

sociale voorzieningen:
CDA 380-383, 393, 395-397, 415, 417, 425, 427, 429, 434, 444, 445
D66 295-302, 308, 314, 319, 333, 336
GPV 7-9, 24, 25, 29, 37
Gr.Links 345, 347, 350, 351, 359, 367, 370, 372-375
PvdA 124, 136, 240-245, 252, 253, 259, 266-268, 270, 271

RPF 163, 181, 182, 184-189, 193, 200, 205, 226-228
SGP 97, 130-132, 140, 150, 151
VVD 42, 44, 45, 52, 59, 60, 64, 73, 77, 80, 83, 87

sociale werkplaatsen:
D66 301
RPF 186
VVD 65

sociale wetgeving:
zie: sociale voorzieningen

sociale woningbouw:
zie: woningbouw

sociale zekerheid:
zie: sociale voorzieningen

Sofi-nummer:
zie: persoonsgegevens, registratie van

soft drugs:
zie: verslaving

sollicitatieplicht:
zie: sociale voorzieningen

speciaal onderwijs:
CDA 410, 411
D66 301, 306, 334
GPV 28
Gr.Links 363
PvdA 247, 252, 269
RPF 186, 197
SGP 112, 113, 150
VVD 67

spitsbussen:
zie: openbaar vervoer

spitsuurvignetten:
zie: autoverkeer

spoorwegen:
zie: openbaar vervoer

spoorwegstations:
zie: openbaar vervoer

sportbeleid:
CDA 415, 417
D66 310, 314
GPV 30, 31
Gr.Links 371
PvdA 250
RPF 160, 179, 180, 187
SGP 111, 129
VVD 70, 71

sportsponsering:
zie: sportbeleid

sportverruwing:
zie: sportbeleid

Staatsbosbeheer:
zie: landschap

Staatscommissie Herziening Rechterlijke Organisatie:
zie: wetshandhaving

Staatsloterij:
zie: kansspelen

staatsschuld:
zie: collectieve uitgaven

staatssecretaris:
zie: regering

stadion:
zie: sportbeleid

stadsvernieuwing:
CDA 424, 425
D66 289, 292
GPV 6, 22, 24, 25, 37
Gr.Links 365, 366, 375
PvdA 238, 255, 270
RPF 191, 223-225
SGP 120
VVD 56, 58

stadsverwarming:
zie: energiebeleid

staking(srecht):
GPV 8
Gr.Links 369
RPF 187, 188
SGP 96, 132
VVD 51

stank:
zie: milieubeleid

startende ondernemers:
zie: zelfstandigen

Staten-Generaal:
CDA 397, 412, 420
D66 280, 297, 298, 300, 316-318, 320, 325
GPV 5, 35
Gr.Links 345, 346, 348, 353, 367, 368, 370
PvdA 243, 253, 257
RPF 158, 159, 161, 205
SGP 99, 100, 132, 139
VVD 49-51, 62, 81

statiegeld:
zie: milieubeleid

stations:
zie: openbaar vervoer

stedelijke knooppunten:
zie: ruimtelijke ordening

steenkoolgebruik:
zie: grondstoffenbeleid

steenkoolvergassing:
zie: milieubeleid

stelselherziening:
zie: sociale voorzieningen

sterilisatie:
zie: anticonceptie

STER-reclame:
zie: mediabeleid reclame

stervensbegeleiding:
zie: euthanasie

stoptreinverkeer:
zie: openbaar vervoer

stormvloedkering:
zie: verkeer en waterstaat

straalzenders:
zie: mediabeleid

strafrecht:
zie: wetshandhaving

stralingsrisico's:
zie: milieubeleid

Strategisch Defensie Initiatief (SDI):
zie: ruimtewapens

streekplannen:
zie: ruimtelijke ordening

streekvervoer:
zie: openbaar vervoer

strippenkaart(systeem):
zie: openbaar vervoer

structuurveranderingen in het onderwijs:
zie: onderwijsvernieuwing

studiefinanciering:
CDA 410
D66 300, 301, 308, 316
GPV 7, 29
Gr.Links 350, 362, 363, 375
PvdA 244, 248, 269, 271
RPF 200
SGP 115
VVD 68

subsidieverlening aan bedrijven:
zie: noodlijdende bedrijven, steun aan

suburbanisatie:
zie: ruimtelijke ordening

successierechten:
Gr.Links 4
VVD 77

superheffing:
zie: landbouwbeleid

Suriname:
CDA 416, 438
D66 332
GPV 36
Gr.Links 357
PvdA 264
RPF 202, 204, 208
SGP 148
VVD 81

SWAPO:
zie: Zuidelijk Afrika

symbiose-onderwijs:
zie: speciaal onderwijs

tabak(sverslaving):
zie: verslaving

tandheelkundige verzorging:
zie: ziekenverzorging

taxi's:
zie: openbaar vervoer

technologiebeleid:
zie: technologische vernieuwingen wetenschapsbeleid

technologie-overdracht:
zie: technologische vernieuwingen

technologische innovatie:
zie: technologische vernieuwingen

technologische ontwikkelingen:
zie: technologische vernieuwingen

technologische vernieuwingen:
CDA 380, 382, 385, 392, 394, 396, 401, 407, 412, 427, 438
D66 279, 293
GPV 22
Gr.Links 348, 352, 353, 356, 358, 369
PvdA 236, 239, 240, 248, 259, 269
RPF 156, 192, 193, 199, 210
SGP 114, 134, 135
VVD 45, 66, 69, 73, 74, 80

telecommunicatie:
zie: posterijen

telefoonverslaving:
zie: verslaving

telematica:
zie: automatisering

televisie:
zie: mediabeleid

terreur:
zie: terrorisme, bestrijding van

terrorisme, bestrijding van:
CDA 437
PvdA 264
RPF 155, 165, 171, 202, 204
SGP 145
VVD 49, 81

terugkeeroptie:
zie: remigratie

teruglevertarieven:
zie: energiebeleid

terugploegprojecten:
zie: werkgelegenheid

TGV:
zie: openbaar vervoer

theaters:
zie: cultuurbeleid

thuiscontracten:
zie: werkomstandigheden

thuisverpleging:
zie: ziekenverzorging

thuiswerkers:
zie: werkomstandigheden

thuiszorg:
zie: ziekenverzorging

toelatingsbeleid:
zie: vluchtelingen(beleid)

toerbeurtstelsel:
zie: binnenscheepvaart

toerisme:
zie: recreatie

topsport:
zie: sportbeleid

totaalweigeraars:
zie: militaire dienstplicht

tramwegen:
zie: openbaar vervoer

transnationale ondernemingen:
zie: multinationals

treinverkeer:
zie: openbaar vervoer

trekvogelroutes:
zie: dierenbescherming

trendvolgers(beleid):
CDA 397, 415, 444, 445
D66 2, 27, 29, 71, 72, 74, 76
Gr.Links 2
PvdA 236, 243, 266
RPF 226
SGP 151
VVD 83, 85, 86

tropisch bos:
zie: milieubeleid

tuinbouw:
zie: landbouwbeleid

tweede fase-opleiding:
zie: Hoger Onderwijs wetenschapsbeleid

tweede generatie minderheden:
zie: minderheden, etnische en culturele

Tweede Kamer:
zie: Staten-Generaal

tweede-lijnszorg:
zie: ziekenverzorging

tweelingbanen:
zie: werkgelegenheid

tweeverdieners(wet):
CDA 398
D66 298

GPV 7
PvdA 245, 271
RPF 182, 184-186, 189
SGP 97, 132, 133

tijdschriften:
zie: mediabeleid

UCN:
zie: kernenergie

UDF:
zie: Zuidelijk Afrika

uithuisplaatsing:
zie: jongeren

uitkeringen:
zie: sociale voorzieningen

uitkeringsgerechtigden:
zie: sociale voorzieningen

uitsluiting(srecht):
zie: staking(srecht)

uitstoot gevaarlijke stoffen:
zie: milieubeleid

uitstootnormen:
zie: milieubeleid

uitvoerende kunsten:
zie: cultuurbeleid

uitvoervergunningen:
zie: export(bevordering)

uitzendbureau:
zie: werkgelegenheid

Ultra Centrifuge Nederland (UCN):
zie: kernenergie

UNCTAD:
zie: internationale economische samenwerking
ontwikkelingssamenwerking

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens:
zie: rechten van de mens

universiteiten:
zie: Hoger Onderwijs

vaarwegen:
zie: binnenscheepvaart

vakbeweging, vakbonden:
CDA 381, 382, 384, 392-394, 397, 398, 411, 436, 439
D66 284, 296, 297, 299
GPV 8, 21, 22, 25
Gr.Links 348, 351, 353, 367
PvdA 233, 239, 242-244, 256, 259
RPF 184, 187
SGP 132
VVD 59, 60, 73

vakopleiding:
zie: beroepsonderwijs leerlingenstelsel

vandalisme:
zie: politiebeleid

vangstquota:
zie: visserij

variabele autokosten:
zie: autoverkeer

veehouderij:
zie: landbouwbeleid

veehouderij, intensieve:
zie: bio-industrie

veenweidegebieden:
zie: landschap

veerdiensten:
zie: openbaar vervoer

veiligheidsbeleid:
CDA 382, 383, 436, 437, 439, 441, 442
D66 276, 325-330
GPV 32, 33
Gr.Links 345, 347, 348, 354-356, 367
PvdA 234, 257, 260, 261
RPF 156, 162, 204, 205, 209-212
SGP 95, 142-144
VVD 43, 78, 79, 81

Veiligheidsraad:
zie: Verenigde Naties

vennootschapsbelasting:
Gr.Links 352, 375
PvdA 252, 272
RPF 182
SGP 140
VVD 74, 76

verblijfsrecreatie:
zie: recreatie

verblijfsvergunningen:
zie: vluchtelingen(beleid)

verdovende middelen:
zie: verslaving

Verenigde Naties:
CDA 385, 436-438, 442
D66 285, 325, 326
GPV 33, 34
Gr.Links 354, 356, 357, 359
PvdA 253, 259-264
RPF 202, 203, 208, 212
SGP 146
VVD 81

vergrijzing:
zie: bejaarden

verhaalrecht:
zie: sociale voorzieningen

verhuismobiliteit:
zie: ruimtelijke ordening

verkeer en waterstaat:
CDA 384, 385, 388-391, 399, 401, 402, 410, 413, 437, 441
D66 276, 281-292, 318, 326, 334
GPV 9, 12, 20-22, 25, 29, 37
Gr.Links 346, 351, 353, 358-360, 366, 373, 374
PvdA 234-241, 248, 252, 253, 269, 271
RPF 159, 163, 169, 178, 180, 187, 190, 191, 198, 204, 210, 213-216, 224, 225, 228, 229
SGP 97, 101, 108, 110, 115, 117, 119, 121-124, 128, 129, 133, 140, 150, 152
VVD 42, 44, 48, 49, 51, 54-58, 65, 74-76, 80, 82, 84, 86

verkeersafwikkeling:
zie: autoverkeer

verkeersdelicten:
zie: autoverkeer

verkeersveiligheid:
zie: autoverkeer

verkrachting:
zie: politiebeleid wetshandhaving

vermaatschappelijking:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

vermesting:
zie: milieubeleid

vermogensbelasting:
Gr.Links 352
PvdA 272
RPF 193
SGP 139
VVD 74, 77

verpleegkundigen:
zie: ziekenverzorging

verpleegtehuizen:
zie: bejaarden ziekenverzorging

verplegend personeel:
zie: ziekenverzorging

verplicht afkicken:
zie: verslaving

verslaafden:
zie: verslaving

verslaving:
CDA 391, 421, 430, 431
D66 310, 314, 322, 323, 335
GPV 10, 11, 16
Gr.Links 368, 371
PvdA 249, 254, 269
RPF 162, 166, 173, 176, 177, 179, 205, 211, 216
SGP 95-97, 103, 104, 108, 123, 136, 137, 148
VVD 48, 61, 70, 80

vertegenwoordigende democratie:
zie: referendum

vervoersbeleid:
zie: goederenvervoer

vervolgingsbeleid:
zie: wetshandhaving

vervroegde invrijheidsstelling:
zie: wetshandhaving

vervroegde uittreding:
zie: werkgelegenheid

vervuiler (betaalt):
zie: milieubeleid

vervuilingsgraad:
zie: milieubeleid

verzekeringsmaatschappijen:
D66 311, 312
Gr.Links 352, 353
PvdA 18
RPF 183
VVD 62, 63, 82

verzelfstandiging:
zie: privatisering overheidsbedrijven en overheidstaken

verzorgingsstaat:
zie: welzijnsbeleid

verzorgingstehuizen:
zie: bejaarden ziekenverzorging

verzorgingsverlof:
zie: emancipatiebeleid

verzuring:
zie: zure regen

vestigingswetgeving:
zie: zelfstandigen

Vierde Nota Ruimtelijke Ordening:
zie: ruimtelijke ordening

vier-jarigen maatregel:
zie: basisonderwijs

vignetsysteem:
zie: autoverkeer

visafslag, gemeentelijke:
zie: visserij

visitatiecommissies:
zie: Hoger Onderwijs

vissers(vloot):
zie: visserij

visserij:
CDA 401, 402, 404
D66 282
GPV 23
Gr.Links 361
PvdA 237
RPF 217, 220-222, 225
SGP 124, 125, 128
VVD 75, 76

vliegas:
zie: energiebeleid

vliegveld Beek:
zie: luchthavens en luchtvaart

vluchtelingen(beleid):
CDA 415, 431, 441
D66 312, 322
GPV 32, 34
Gr.Links 345, 367, 368
PvdA 233, 253, 271
RPF 155, 165, 166, 208
SGP 102, 146
VVD 48, 65, 81

vluchtelingenstatus:
zie: vluchtelingen(beleid)

voedselproduktie:
CDA 402, 403, 439
D66 293
GPV 22, 23
Gr.Links 360, 361
RPF 207, 217-219
SGP 126, 128, 148
VVD 75, 79

voedselvoorziening:
zie: voedselproduktie

voetgangers:
zie: fietsers en voetgangers

volksgezondheid:
CDA 381, 387, 391, 397, 398, 401-403, 412, 413, 415-422, 428-431, 434, 440, 441, 444, 445
D66 275, 276, 281, 282, 295-299, 301, 310-315, 322, 323, 335, 336, 339, 340
GPV 3, 4, 7-16, 22, 23, 31
Gr.Links 345, 348, 351-353, 364, 365, 367-371, 375
PvdA 234, 237, 238, 242, 246, 248-250, 252-254, 269, 270
RPF 156, 162, 164, 165, 173-177, 182, 185, 187, 188, 191, 193, 195, 217, 218, 220, 226
SGP 91, 92, 94-98, 103-109, 119, 120, 123, 125, 128-130, 132, 133, 136-139, 148, 150, 151
VVD 44, 45, 48, 49, 53, 60-65, 70, 73, 80, 85, 86

volkshuisvesting:
CDA 381, 416, 417, 423-426, 434, 444, 445
D66 285, 287, 289, 290, 301, 302, 319, 334-336, 339, 341
GPV 24, 25
Gr.Links 348, 350-352, 360, 362, 365, 367, 370, 375
PvdA 234, 238, 240, 252, 253, 255, 266, 270, 271
RPF 181-183, 185, 187, 223-225, 228
SGP 102, 119, 120, 141, 151, 152
VVD 48, 49, 53, 54, 56, 58, 64, 65, 73, 77, 84, 87

volksinitiatief:
zie: referendum

volksvertegenwoordiging:
zie: Staten-Generaal

volledige werkgelegenheid:
zie: werkgelegenheid

volwasseneneducatie:
zie: onderwijs aan volwassenen

voogdij:
zie: jongeren

Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs (VWO):
CDA 410, 445
D66 281, 306, 307
GPV 27-29
Gr.Links 362, 363
PvdA 248, 271
RPF 196-198, 200
SGP 112-114, 117
VVD 67, 68, 70

vooroordelen:
zie: discriminatie

voortgezet basisonderwijs:
zie: middenschool

voortgezet onderwijs:
zie: Algemeen Vormend Onderwijs beroepsonderwijs (excl. Hoger beroepsonderwijs) Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

voortgezet speciaal onderwijs:
zie: speciaal onderwijs

voortplantingstechnieken, nieuwe:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

voortijdige schoolverlating:
zie: schoolverlaters

vormingswerk:
zie: welzijnsbeleid

vrede:
zie: veiligheidsbeleid

vredesbewegingen:
Gr.Links 354
RPF 209

vreemdelingen:
zie: vluchtelingen(beleid)

vreemdelingenhaat:
zie: discriminatie

vreemdelingentoezicht:
zie: vluchtelingen(beleid)

vrouwenemancipatie:
zie: emancipatiebeleid

vrouwenhandel:
zie: politiebeleid wetshandhaving

vrouwenhulpverlening:
zie: emancipatiebeleid

vrouwenopvang:
zie: emancipatiebeleid

vrije beroepen:
zie: artsen zelfstandigen

vrije busbanen:
zie: openbaar vervoer

vrije heroïneverstrekking:
zie: verslaving

vrije pers:
zie: mediabeleid

vrijetijdsbesteding:
zie: recreatie

vrijheid van meningsuiting:
zie: mediabeleid

vrijheid van onderwijs:
zie: openbaar en bijzonder onderwijs

vrijwillige levensbeëindiging:
zie: euthanasie

vrijwilligersleger:
zie: militaire dienstplicht

vrijwilligerspolitie:
zie: politiebeleid

vrijwilligerswerk:
CDA 381, 382, 406, 415, 432
D66 297
GPV 16, 30
Gr.Links 347, 364, 370
RPF 176, 184, 186
SGP 108

vrijwillige werkloosheid:
zie: werkgelegenheid

VUT-regeling:
zie: werkgelegenheid

VWO:
zie: Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

Waddengebied:
zie: landschap

WAO:
zie: sociale voorzieningen

wapenbeheersing:
zie: veiligheidsbeleid

wapenexport:
zie: veiligheidsbeleid

wapenindustrie:
zie: veiligheidsbeleid

wapenproduktie:
zie: veiligheidsbeleid

wapenwedloop:
zie: veiligheidsbeleid

Warschau-Pact:
zie: Oost-West verhouding

waterschappen:
RPF 158, 213
SGP 100, 123

waterstaat:
zie: verkeer en waterstaat

waterverontreiniging:
zie: milieubeleid

waterwegen:
zie: binnenscheepvaart

waterwinning:
zie: milieubeleid

wederkerend onderwijs:
zie: onderwijs aan volwassenen

wedwinkels:
zie: kansspelen

weekbladen:
zie: mediabeleid

wegen(net):
zie: autoverkeer

weggebruikers:
zie: autoverkeer

weggelopen kinderen:
zie: jongeren

wegvervoer:
zie: goederenvervoer openbaar vervoer

wegwerpeconomie:
zie: milieubeleid

welstandscommissies:
zie: woningbouw

welzijnsbeleid:
CDA 380, 388, 395, 407, 408, 414, 415, 418, 419, 427, 440, 441
D66 296, 302, 310-313, 316, 335
GPV 7, 15, 30, 37
Gr.Links 362-365, 375
PvdA 234, 236, 242, 246, 249, 250, 269, 270
RPF 174, 176-178
SGP 98, 108, 109
VVD 42, 65, 85

welzijnsinstellingen:
zie: welzijnsbeleid

Wereldbank:
zie: internationale monetaire samenwerking

wereldhandel:
zie: internationale economische samenwerking

Wereld Natuur Fonds:
zie: milieubeleid

werkervaringsprojecten:
zie: omscholing arbeid

werkgelegenheid:
CDA 380, 383-387, 392-398, 407, 412, 414, 416, 417, 434, 441, 445
D66 295-302, 304-306, 312-314, 316, 319, 333, 334, 336, 338, 340
GPV 4, 6, 16, 18, 21, 22, 25
Gr.Links 345-348, 350-352, 360, 364, 367, 370, 372-374
PvdA 233-236, 239-246, 248, 250, 252, 253, 255, 266, 267, 269, 271
RPF 156, 159, 161, 176, 177, 184-193, 205, 207, 215, 217, 226
SGP 92, 94, 102, 114, 128, 130-133, 135, 136
VVD 41, 45, 46, 48, 49, 51, 59, 61, 64-66, 68, 73, 74, 86

werkgeversorganisaties:
CDA 381, 382, 384, 392-398, 411, 436, 439
D66 284, 296, 297, 299
GPV 8, 21, 22, 25
Gr.Links 3
PvdA 239, 242-244, 256
RPF 184, 186
SGP 132
VVD 59, 60, 73

werkloosheid:
zie: werkgelegenheid

werkloosheidsuitkeringen:
zie: sociale voorzieningen

werkloosheidsbestrijding:
zie: werkgelegenheid

werklozen:
zie: werkgelegenheid

werknemersverzekeringen:
zie: sociale voorzieningen

werkomstandigheden:
CDA 381, 392, 393, 398, 411, 412, 440, 445
D66 280, 296, 297, 305
GPV 23
Gr.Links 351, 352, 363, 367, 370
PvdA 242, 243, 247, 252, 270
RPF 159, 185-187, 200, 211
SGP 131, 132, 136
VVD 61, 67

werkonderbreking:
zie: staking(srecht)

werktijden:
zie: werkomstandigheden

werkverruimende maatregelen:
zie: werkgelegenheid

werkwilligen:
zie: staking(srecht)

werkzoekenden:
zie: werkgelegenheid

Westers Bondgenootschap:
zie: NAVO

West-Europese Unie (WEU):
CDA 437, 442
D66 328
GPV 33
Gr.Links 354, 355
RPF 209
SGP 142
VVD 78

West-Irian:
zie: Indonesië Papoea's

Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers (WAGW):
zie: gehandicapten werkgelegenheid

Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO):
zie: sociale voorzieningen

wetenschappelijk onderwijs:
zie: Hoger Onderwijs

wetenschappelijk onderzoek:
zie: wetenschapsbeleid

wetenschapsbeleid:
CDA 394, 408, 412
D66 307
GPV 29
Gr.Links 6, 13
PvdA 236, 240, 248, 269
RPF 192, 198-200
SGP 114, 135
VVD 68, 69, 73,

wetenschapswinkels:
zie: Hoger Onderwijs

Wet Gelijke Behandeling:
zie: discriminatie

wethouder:
zie: gemeentelijk beleid en bestuur

wetlands:
zie: landschap

Wet Personenvervoer:
zie: openbaar vervoer

wetshandhaving:
CDA 380-382, 386, 387, 391, 394, 398, 408, 412, 414-416, 427-432, 434, 445
D66 276, 279, 283, 284, 286, 310, 312, 314, 316, 317, 320-323, 335, 340
GPV 3-5, 7, 9-16, 19, 30, 31, 37
Gr.Links 346, 360, 364, 368, 369, 371
PvdA 240, 246, 247, 249, 254, 258, 263, 269-271
RPF 156-158, 162-166, 173-179, 182, 205, 211, 213, 216, 228
SGP 91, 92, 94-101, 103, 104, 106-108, 110, 111, 122, 123, 128, 132, 136, 137, 140, 143, 148, 150
VVD 44, 47-50, 61, 63, 70, 80, 85, 86

WEU:
zie: West-Europese Unie

wind-energie:
zie: energiebeleid

winkeldiefstal:
zie: politiebeleid wetshandhaving

winkelsluiting:
zie: zelfstandigen

winstafhankelijkheidsloon:
zie: winstdeling(sregelingen)

winstdeling(sregelingen):
CDA 396
D66 302
PvdA 244, 269, 271
RPF 185
VVD 60

winstparticipatie:
zie: winstdeling(sregelingen)

woestijnvorming:
zie: milieubeleid

woningaanpassing:
zie: woningbouw

woningbehoefte:
zie: woningbouw

woningbezit:
CDA 423-426, 434, 444, 445
D66 289, 290, 336, 341
GPV 24
Gr.Links 350, 352, 362
PvdA 238, 252, 255, 270, 271
RPF 181, 182, 187, 223, 224
SGP 102, 119, 120
VVD 58, 77, 84, 86

woningbouw:
CDA 417, 423-426
D66 285, 287, 289, 290, 302, 334
Gr.Links 351, 360, 365
PvdA 238, 240, 255, 270
RPF 223-225
SGP 120, 141, 152
VVD 58, 64, 65, 73

woningbouwcorporaties:
zie: woningbouwverenigingen

woningbouwverenigingen:
CDA 424, 426
D66 289
GPV 24
Gr.Links 367
PvdA 255
RPF 224
SGP 120

woningmarkt:
zie: woningbouw

woningonderhoud:
zie: woningbouw

woningtekort:
zie: woningbouw

woningverbetering:
zie: woningbouw

woningvoorraad:
zie: woningbezit

woningwaarderingsstelsel:
zie: woningbezit

woonlandbeginsel:
zie: minderheden, etnische en culturele sociale voorzieningen

woonlasten:
zie: woningbezit

woonplaatskeuze:
zie: ruimtelijke ordening

woonruimte:
zie: woningbezit

woonruimteverdeling:
zie: volkshuisvesting

woonwagenbeleid:
D66 290

woon-werkverkeer:
zie: autoverkeer ruimtelijke ordening

WSW:
zie: sociale werkplaatsen

wijkagent:
zie: politiebeleid

wijkcentrum:
zie: welzijnsbeleid

wijkverpleging:
zie: ziekenverzorging

IJsselmeer:
zie: landschap

zedelijkheidswetgeving:
D66 322
GPV 11, 12
PvdA 254
RPF 165, 178, 179
SGP 95, 97, 103, 104

zeedijken:
zie: verkeer en waterstaat

zeehavens en zeescheepvaart:
CDA 388, 390, 391, 401
D66 282, 291, 292
RPF 210, 215
SGP 122, 124, 128
VVD 44, 56, 82

zeeverontreiniging:
zie: milieubeleid

zeevisserij:
zie: visserij

zelfdoding:
CDA 53
D66 312
SGP 95, 106

zelfmoord:
zie: zelfdoding

zelfstandigen:
CDA 394, 398
D66 280, 293, 295
GPV 12, 22, 31
Gr.Links 352, 353, 361
PvdA 240, 253, 272
RPF 161, 190-194, 218
SGP 120, 135, 136
VVD 61, 65, 69, 74, 77

zendgemachtigden:
zie: mediabeleid

zendtijd:
zie: mediabeleid

ziekenfondsen:
zie: gezondheidszorg

ziekenfondspakket:
zie: gezondheidszorg

Ziekenfondswet:
zie: gezondheidszorg

ziekenhuizen:
zie: ziekenverzorging

ziekenverzorging:
CDA 418-422, 445
D66 276, 310-313, 335, 340
GPV 14-16
Gr.Links 345, 351, 363-365, 367
PvdA 249, 250, 257
RPF 164, 173-176, 185
SGP 106-109, 132, 133, 150, 151
VVD 45, 61, 63, 64, 85, 86

ziektekostenpremies:
zie: gezondheidszorg

ziektekostenverzekering:
zie: gezondheidszorg

ziekteverzuim:
zie: werkomstandigheden

Ziektewet:
zie: sociale voorzieningen

zionisme:
zie: Midden-Oosten

zondagsarbeid:
zie: zondagsrust

zondagsrust:
GPV 12, 30
RPF 161, 179, 185, 190, 193, 205, 215, 221
SGP 92, 94, 97, 99, 100, 110, 111, 122, 128, 132, 136, 143
VVD 70

zonne-energie:
zie: energiebeleid

Zuid- Afrika:
zie: Zuidelijk Afrika

Zuid-Amerika:
zie: Latijns Amerika

Zuidelijk Afrika:
CDA 437, 438
D66 326, 327
GPV 36, 37
Gr.Links 345, 357
PvdA 260, 263
RPF 201, 202, 204, 208
SGP 145
VVD 81

Zuiderzee-spoorlijn:
zie: openbaar vervoer

Zuid-Molukkers:
GPV 17, 36
RPF 185, 203
SGP 102

zuivelsector:
zie: landbouw

zure regen:
CDA 388
D66 279
Gr.Links 358
PvdA 239
RPF 168
VVD 55

zwakzinnigenzorg:
zie: psychiatrische instellingen ziekenverzorging

zwangerschapsverlof:
zie: gezondheidszorg

zware criminaliteit:
zie: politiebeleid wetshandhaving

zwart geld:
zie: belastingfraude

63
1989

Verkiezingsprogramma's 1989

Verkiezingen voor de Tweede Kamer zijn voor de politieke partijen aanleiding, hun programma's voor de komende zittingsperiode op te stellen. Hierin geven ze ieder op hun eigen wijze hun visie op de verlangde inrichting van de samenleving. De programma's spelen een zeer belangrijke rol in de verkiezingscampagne en ook daarna, bij de formatie van het nieuwe kabinet.
In deze bundel zijn de programma's voor de verkiezingen van 6 september 1989 bijeengebracht van alle partijen die in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn. De programma's zijn integraal opgenomen. Om een onderlinge vergelijking mogelijk te maken heeft de politicoloog prof. dr. I. Lipschits een uitvoerig register samengesteld.

SDU uitgeverij

ISBN 90 12 06318 3